

WIELKA ILUSTROWANA
E N C Y K L O P E D J A
P O W S Z E C H N A
WYDAWNICTWA »GUTENBERG«

WIELKA ILUSTROWANA
ENCYKLOPEDJA
POWSZECHNA

TOM
XIX
(UZUPEŁNIAJĄCY)

A — G

WYDAWNICTWO »GUTENBERG«, KRAKÓW

WSZELKIE PRAWA ZA STRZEŻONE

WYDAWNICTWO »GUTENBERG«
KRAKÓW

KRAKÓW — DRUK W. L. ANCZYGA I SPÓŁKI

Materiał zawarty w tomach uzupełniających posiada dwójaki charakter: są to albo artykuły pod hasłami nowymi, albo takie, które uzupełniają względnie rozwijają wiadomości podane już pod danymi tytułami w pierwszych 18 tomach. Nowe hasła oznaczono gwiazdką (). Odsyłacze do artykułów umieszczonych w tomach uzupełniających uwidoczniono specjalnie (ob. uzup.).*

Uzupełnienia, odnoszące się do polskich miast, województw i t. d. zamieszczono w tomie 20 w artykule »Polska« (jedyne wyjątek ze względu na charakter artykułu stanowi Gdynia), a to celem wyzyskania jak największej ilości danych pochodzących ze spisu ludności w r. 1931. W razie bowiem zachowania układu alfabetycznego, powstałaby między odnośniami artykułami liter początkowych i dalszych pewna dysproporcja, spowodowana ogłoszeniem przez Główny Urząd Statystyczny w tym czasie dalszych danych spisu. Zebranie tych artykułów w jednym miejscu pozwoli oprzeć je na materiale dla wszystkich jednakowym.

WYDAWNICTWO »GUTENBERG«

A.

A, w fizyce skrót, oznaczający 1 amper, jednostkę natężenia prądu elektrycznego, **Å** oznacza 1 angström, spektroskopową jednostkę długości, **a** oznacza ton o częstotliwości drgań pełnych 435 na sek.

Aa, 1) Inflancka, rzeka na Łotwie, długa 380 km, uchodzi do zatoki Ryskiej. Płyynie pod Wolmarem i Kiesią. 2) Kurlandzka, powstaje z połączenia Niemenka i Muszy i po 130 km długim biegu uchodzi pod Rygą do zatoki Ryskiej. 3) Westfalska, dopływ Werry. Wypływa w lesie Teutoburskim, uchodzi pod Herfordem.

a. a. C., anno ante Christum (natum), ob. Anno (uzup.).

Aachen (Akwizgran), ma obecnie 58,5 km² i (1925) 155.816 mieszcz., w tem 91% katolików i 7,5% protestantów.

***A. A. K.**, kryptonim Aleksandra Krajewskiego (ob.).

***Aakjaer** Jeppe, poeta duń., † 1930.

***a. a. u. c.**, anno ab urbe condita, ob. Anno (uzup.).

Aargau (Argowja), kanton w Szwajcarji, ma 1403 km² i (1930) 260.199 mieszcz. Lasy zajmują 33,8% powierzchni, winnice 347 ha.

***Ab** (asyr. **Abu**), miesiąc kalendarza żydowskiego, przypadający na nasz lipiec i sierpień. Dnia 9. **Ab** w r. 586 przed Chr. i w r. 70 po Chr. została zburzona świątynia żydowska (dzień postu); 15. **Ab** jest dniem radości.

***Ab urbe condita** (łac.), od założenia miasta (Rzymu); rachuba czasu u Rzymian (od 753 przed Chr.).

***Abadie** Michel, poeta franc., (1866—1922), zbiory poezyj od r. 1897, wybór: „Le tombeau de M. A., Florilège“ (1924).

***Abal**, jezioro w rowie Abisyńskim, 1285 m nad poz. morza, posiada liczne wyspy. Rz. Sagani odwadnia je do jeziora Stefanji.

***Abakanowicz** Bruno, pols. matematyk i elektrotechnik, (1852—1900), wydał „Zarys statyki wykreślnej“ (1879), ogłosił szereg prac w Sprawozdaniach Akademji Umiej. w Krakowie i Akademji paryskiej. Wynalazł integrat i własny system lamp elektrycznych.

***Abancourt** Helena de Franqueville d', pol. pisarka i estетка, * 1870, bibliotekarka Polskiej Akademji Umiej. oprócz utworów i artykułów w czasopismach wydała oddzielnie: „Dubrownik, Raguza wczoraj i dziś“ (1904), „Katalog zabytków XVIII. w. w Muzeum Narodowym w Krakowie“ (1906), „Linja i plama w malarstwie“ (1910), „Grafika książkowa Józefa Mehoffera“ (1930) i i., przekłady obcych dzieł z historii sztuki.

Abauj-Torna, komitat na Węgrzech z 1684 km² i 85.817 mieszcz., którego póln. część należy od 1920 do Czechosłowacji.

***Abazgowie** (Abaskoi), lud starożytny o nieokreślonej przynależności rasowej. Zamieszkiwał obszary na póln. od Kolchidy, między zach. stokami Kaukazu a morzem Czarnem, pozostał w pewnej zależności od cesarów rzymskich, a następnie od Bizancjum. W 546 przyjęli chrzest, później, po podbiciu przez Turków, islam. Liczne ruiny świadczą o ich niegdyś wysoko stojącej kulturze.

***Abazińcy**, niewielkie plemię (10.000 głów), zamieszkujące północne stoki Kaukazu, nad dopływami Kubania; znaczna ich część po zajęciu Kaukazu przez Rosję emigrowała do Turcji. — Język i kulturę **A.** posiadają wspólną z Abchazami (ob.).

***Abba** (aramiejskie, „ojciec“), wyraz używany w modlitwach żydowskich i starochrześcijańskich w znaczeniu Boga, w kościołach zaś wschodnich, jako przydomek biskupów i patriarchów.

***Abba** Giuseppe Cesare, pisarz włoski, (1838—1910), garibaldczyk, głównem dziełem dziennik: „Da Quarto al Voltorno, le notorelle d'uno dei mille“ (1880, nowe wyd. 1925), nadto „La Vita di Nino Bixio“ (1905), „Uomini e soldati“ (II wyd. 1892) i i.

***Abbas** Mirza, ks. perski, (1789—1833), jako następca tronu zreorganizował przy pomocy oficerów angielskich wojskowość, walczył przeciw Rosji, w 1831 i 1832 zgniótł powstania w Chorasanie.

***Abbaye**, posiadłość we Francji, tak nazwana przez zamieszkującą w niej w l. 1906—08 komunę poetów i artystów. Założycielami byli Mercereau i Barzun, uczestniczyli m. i. poeci Arcos, Vildrac, Duhamel, Romains, malarze Gleizes i Metzinger. Podstawą materjalną była współpraca w drukarni.

***Abbé**, wyraz franc. (włosk. Abbate), oznacza księdza świeckiego, pochodzi z łac.: abbas = opat.

***Abbeville**, miasto przemysłowe i handlowe w dep. Somme, z 21.472 mieszcz., nad rz. Somme, punkt węzłowy kolei północnej, ma kościół gotycki i port.

***Abbot** Charles Greely, astrofizyk ameryk., ur. 1872, od 1906 dyr. astrofizycznego obserwatorium w Waszyngtonie, zajmował się wyznaczeniem stałej słonecznej.

***A. B. C.**, związek trzech państw południowo-amerykańskich, Argentyny, Brazyliji i Chile, mający na celu przeciwważyc dążenie Stanów Zjednoczonych A. P. do opanowania całej Ame-

ryki. W 1910 zawarły te państwa traktat arbitrażowy, w 1910 miały miejsce wielkie uroczystości zbratania. Związek A. B. C. uważany jest za związek „unji łacińskiej“ przeciw supremacji żywiołu anglosaskiego.

*„ABC miłości“, mylnie nazywane „Ludowemi pieśniami rodyjskimi“, jeden z najdawniejszych pomników nowogreckiego języka ludowego, z początku XV. w. Wydał W. Wagner (1879).

Abchazja, od 1921 republika sowiecka, należąca do Gruzji z 8.584 km² i 211.711 mieszk., w tem 40,5% Abchazów, 13,5% Ormian, 12,5% Gruzinów, 7% Greków i 6,5% Rosjan. Ludność trudni się rolnictwem (kukurydza) i ogrodnictwem (tytoń, wino, owoce, jarzyny). Ze skarbów mineralnych posiada kraj węgiel kamienny. Dzięki łagodnemu klimatowi rozwinął się na wybrzeżach morza Czarnego szereg uzdrowisk klimatycznych (Suchum, Gagry). Stolicą jest Suchum.

***Abchazowie**, lud ze wschodnich wybrzeży morza Czarnego (por. **Abchazja**), z okolic Suchum-Kale ok. 60.000 głów. W 1860-tych latach wielu A. wywędrowało do Turcji. Język ich należy do grupy pń.-zachodniej języków kaukaskich. Długogłowcy, o dość długiej twarzy, wykazują znaczny procent niebieskookich i jasnowłosych; dzielią się na szereg grup; ok. 130 tys. głów. Uważają ich za potomków Abazgów.

***Abd el-Krim**, przywódca plemienia marokańskiego Beni Uriaghel, ur. 1881, zwyciężył 1921 Hiszpanów pod Anual, 1922 został sułtanem, 1924 zaatakował Francuzów, został jednak wspólnie siłami francusko-hiszpańskimi pokonany, wzięty do niewoli i wraz z rodziną deportowany na wyspę Réunion. Ogłosił pamiętniki.

***Abd er Rahmán**, 1. A. ibn Abdallah, wódz arabski, wtargnął 732 do Akwitanji i został pobity przez Karola Młota między Tours a Poitiers.

2. A. I, władca z rodu Omajadów, (731—788), założyciel emiratu Korduby.

3. A. III en Nasir, potomek poprz., (890—961), zakończył wojny domowe pomiędzy Arabami, Berberami i Hiszpanami, rozszerzył granice państwa, przybrał 929 tytuł kalifa i podniósł Kordubę na wyżyny wielkiej świetności.

4. sułtan marokański, (1778—1859), walczył z Francuzami w przymierzu z Abd el Kaderem.

***Abd ul Hamid**, 1. sułtan turec., (1725—1789), wstąpił na tron 1774, zawarł z Rosją pokój w Kuczuk Kainardzi, który zapewnił jej wpływy na M. Czarnem, stracił 1783—4 Krym, rozpoczął 1788 wojnę z Katarzyną II.

2. (por. Abd ul Hamid, t. 1.), um. 1918.

***Abd ul Kerim**, pasza, generał turec., (1807—1885), dowodził w wojnie krymskiej, kilkakrotny minister, zorganizował armję turecką, 1876 naczelny wódz przeciw Serbji, w wojnie z Rosją 1877 doznał niepowodzeń i został odwołany.

***Abd ul Medzid**, sułtan turec., (1823—1861), kontynuował po wstąpieniu na tron 1839 podjętą przez jego ojca reformę państwa (Hattih-

majun z 18. II. 1856), jednakże jego słabe rządy nie powstrzymały upadku państwa.

***Abd ul Mûmen**, założyciel maurytańsko-hiszpańskiej dynastji Almohadów, (ok. 1100—1163), pokonał Almorawidów pod Aghmat, został 1130 emirem al Mumenin, wstąpił w 1149 na tron marokański i rozciągnął swoje panowanie na Tunis, Sewillę i Kordubę.

***Abdias**, według podania jeden z 70 uczniów Chrystusa i pierwszy biskup Babilonu.

Abduktory. Ma być: p. adduktory, zam. abduktory.

***Abdullno**, miasto w obwodzie Średniej Wołgi (Rosja), przy kolei: Samara-Ufa z 13.636 mieszk. i młynarstwem.

***Abdullahi**, przywódca derwiszów, (ok. 1830—1899), od 1885 następcą Mahdiego, pokonał 1889 cesarza abisyńskiego Jana, 1893 pokonany przez Włochów pod Agordat, 1898 przez Kitchenera pod Omdurman, zginął w bitwie z Anglikami pod Om Debrikat.

***Abeken** Heinrich, prus. teolog i dyplomata, (1809—1872), w 1834 kaznodzieja poselstwa pruskiego w Rzymie, działał w 1841 w Londynie w sprawie planowanego biskupstwa jerozolimskiego, od 1848 w ministerstwie spraw zagranicznych, zaufany Bismarcka, który używał go chętnie do układania aktów dyplomatycznych.

***Abel** Niels Henrik, matematyk norweski, (1802—1829). W swem krótkim życiu dokonał znakomych odkryć w zakresie równań algebraicznych, całek funkcji algebraicznych i teorii funkcji eliptycznych.

***Abelmoschus** Med. (piżmian), roślina zielna z rodziny Malvaceae. A. esculentus Mey, o kwiatach żółtych, hodowana w krajach tropikalnych. Niedojrzałe owoce jadane na jarzynie (ochro, okra, gombo, gombro). Łodyga dostarcza włókien podobnych do juty, w Ameryce używanych do wyrobu papieru. A. moschatus Med. dostarcza nasion, używanych dawniej w perfumerji.

***Aben**, hiszpańska forma arabs. słowa „Ibn“ = syn.

***Abekuta**, miasto nad rz. Ogun w płd. Nigerji (Afryka), dawna stolica państwa Egba, ważna stacja handlowa. Składa się z szeregu osobnych osad, mających razem ok. 100.000 mieszk. i otoczonych wspólnym wałem. Od 1900 ośrodek akcji misyjnej.

***Abercarn**, miasto w Monmouthshire (Anglja), 17 km na pń.-zach. od Newport z 20.422 mieszk. Ośrodek zagłębia węglowego.

***Abercrombie** Lascelles, ang. historyk lit. i poeta, * 1881, autor krótkich dramatów realistycznych (wyd. zbior. „Four Short Plays“, 1922), dramatu romantycznego „Phoenix“ (1923), poezyj (zbiory od r. 1908, „Collected Poems“ w r. 1930, wpływ W. Blake'a), oznaczających się odrębnością stylu, siłą i pięknem, nadto studjów krytycznych: o Th. Hardy (1912, nowe wyd. 1927), „Towards a Theory of Art“ (1922), „Principles of English Prosody“ (1923), „Theory of Poetry“ (1924), „The Idea of Great Poetry“ (1925), „Romanticism“ (1926) i i.

Abercromby Ralph, ang. generał, (1734—1801), brał udział w wojnie siedmioletniej i walkach napoleońskich.

Aberdeen, miasto w Szkocji, ma (1930) 158.800 mieszk. i uniwersytet.

***Aberdeen**, 1) miasto w pń.-wsch. części Płd. Dakoty (Ameryka Płn.) z 16.465 mieszk. oraz znacznym handlem zbożem i młynarstwem. 2) miasto portowe w stanie Washington, przy ujściu Chehalis River z 21.723 mieszk.

***Aberdeen** George Hamilton Gordon, hr., polityk ang., (1784—1860), konserwatysta, 1828—30 minister spraw zagranicznych, piastował następnie w gabinecie Peela teki wojny, kolonij oraz spraw zagranicznych, po jego śmierci przywódca peelitów, od 1852 prezes gabinetu, który rozpoczął wojnę krymską; jako rusofil musiał w 1855 ustąpić miejsca Palmerstonowi.

***Aberdeenshire**, hrabstwo (ob. Aberdeen) w Szkocji z 5.105 km² i 288.700 mieszk.

***Abergavenny**, miasto w Monmouthshire (Anglja) z 9.010 mieszk., ośrodek zagłębia górniczego.

***Aberkiosa napis**, napis na nagrobku niejakiego Aberkiosa (przypuszczalnie biskupa z Hieropolis we Frygji), pochodzącego z ok. 200 po Chr.; zachowały się ułamki w muzeum laterańskim.

D'Abernon Edgar Vincent, dyplomata bryt., pozostawał do 1926 na ambasadzie w Berlinie, potem był przewodniczącym delegacji przedstawicieli przemysłu elektrycznego, żelaznego, stalowego i tekstylnego, która w 1929 wyjechała do Brazylii i Argentyny. Napisał: „An Ambassador of Peace. Pages from the Diary“ (1929—30, 3 t.).

***Aberratio delicti** albo **ictus**, chybiony czyn wskutek okoliczności zewnętrznych, a nie wskutek pomyłki (error in objecto): A strzela do B, który się uchyla, a kula trafia C. Czyn taki w zasadzie kwalifikuje się przy wymiarze kary jako usiłowane zabójstwo B, a zabicie C wskutek zaniedbania.

***Abersychan**, miasto w Monmouthshire (Anglja) z 27.087 mieszk. Kopalnie węgla i żelaza, oraz hutnictwo.

Abert Jan Józef, † 1915.

***Abertillery**, miasto w Monmouthshire, 25 km na pń.-zach. od Newport z 38.805 mieszk. Kopalnie węgla i walcownie blachy.

***Aberystwith**, miasto portowe i miejscowość kąpielowa w Cardiganshire w Walji z 11.211 mieszk. i University College.

***Abessomalja**, część wsch.-afrykańskiej płyty, obejmuje Abisynję, kraj Somali i Jemen w Arabji (2,2 milj. km² i 13 milj. mieszk.), przedstawia się jako tarczowata, prawie okrągła wypukłość krystaliczna, silnie sfałdowana, na której spoczywają skały osadowe (trias i kreda oraz lawa). Rów morza Czerwonego i Abisyński dzieli płytę na 3 części. Obszary te są zbliżone zarówno pod względem klimatycznym i biogeograficznym, jak i historyczno-kulturalnym.

***Abesyr**, stolica dawnego państwa Wadaj w środk. Sudanie (Franc. Afryka Równikowa), przy drodze karawanowej do Bengazi z ok. 15.000 mieszk., zdobyta w 1903 przez Francuzów.

***Abgar**, nazwa dynastji panującej za czasów Chrystusa w Arabji. Istnieje legenda, według której jeden z członków tej dynastji A. I.

Ukkama nawrócił się na chrześcijaństwo i napisał list do Chrystusa.

***Abgar Soltan**, pseudonim Kajetana Abgarowicza (ob.).

Abgarowicz Kajetan, (1856—1909). Por. t. 1.

***Abich** Wilhelm Hermann, niem. geolog i podróżnik, (1806—1886). Z ważniejszych prac należy wymienić: „Über die geologische Natur des armenischen Hochlandes“ (1843), „Vergleichende geologische Grundzüge der kaukasisch-armenischen und nordpersischen Gebirge“ (1858), „Geologische Forschungen in den kaukasischen Ländern“ (1878—87).

***Abichyt**, minerał, zasadowy arsenian miedzi o składzie (HOCu)₃AsO₄, występuje w promienisto-pręcikowych skupieniach barwy ciemnozielonej.

Abies (łac.), jodła (ob.).

***Abilene**, miasto w pń. części stanu Texas (Ameryka pñ.) z 23.175 mieszk.

***Ab instantia zwolnienie**, ob. Zwolnienie ab instantia.

***Abińskaja**, osada kozacka na Płn. Kaukazie (Rosja), przy kolej: Krasnodarsk—Noworosyjsk z 13.552 mieszk.

Abisynja, monarchja w pń.-wsch. Afryce z 1.120.400 km² i 11.000.000 mieszk., w tem 3½ milj. Abisyńczyków (lud mieszanym semicko-hamicki), którzy mieszkają w prow. Tigre, Amhara, Godzam i Szoa; 5 milj. Gallasów (lub Oromo, lud hamicki na półwyspie Somali) i 1 milj. hamickich Somalisów i Danakilów (na półwyspie Somali), 1½ milj. sudańskich murzynów w pń.-zach. i zach. A. oraz 50 tys. Żydów. 3½ milj. mieszk. wyznaje chrześcijaństwo obrządku koptyjskiego, 3 milj. islam, 1½ milj. animistów i 40.000 rzym.-katolików. Szkolnictwo spoczywa w rękach duchowieństwa, większa jednak część ludności to analfabeci. Żywa działalność oświatową rozwijają różne misje europejskie i amerykańskie.

Ludność trudni się głównie rolnictwem i chowem bydła (rogatego), owiec, kóz, koni, mułów i osłów. Ziemia należy do negusa, prywatnej własności jest mało, stąd też kultura rolna stoi na niskim poziomie. Uprawia się bawełnę, trzcinnę cukrową, palmy daktylowe, winną latorośl i kawę. Wywozi się głównie futra i skóry oraz trochę wosku pszczelnego i zboża, oraz kość słoniową. Z kopalni posiada kraj żelazo, złoto, węgiel, miedź, siarkę, platynę i potas. Wartość eksportu i importu wynosiła w 1926 r. 588 milj. fr. Handel zagraniczny A. kieruje się głównie na Dżibuti i Erytreę. Pieniądzem obiegowym są talary Marji Teresy i Menelika oraz piastry Menelika, a poza tem używa się w handlu wymienionym soli. Językiem urzędowym jest amharski. kościelnym — staroetjopski (Ge'es).

Po śmierci (zdaje się nienaturalnej) cesarowej Zeoditu 2 kwietnia 1930, wstąpił na tron Ras Tafari Makonnen (ur. 1891), koronowany na negusa 7 paźdz. 1928, który przybrał tytuł cesarski 3 kwietnia 1930 i przyjął imię Haile Silassie I. 16 lipca 1931 nadał on A. nową konstytucję i 2-izbowy parlament.

***Abisyński rów**, odgałęzienie wielkiego wsch.-afrykańskiego rowu tektonicznego, (ob. Wielki Rów) między murem gór Abisyńskich i skiba

Somali. Przebiega on w kierunku pld.-zach. do jez. Suai i dalej do jez. Abai, a później wzdłuż rz. Galana Sagan do jez. Stefanji, by złączyć się na wsch. brzegu jez. Rudolfa z rowem Naiwaza. Zapadlina A. jest stosunkowo niezbyt głęboka (nad jez. Abasse 1800 m nad poz. morza) i podzielona garbami i usypiskami wulkanicznymi na szereg kotlin, wypełnionych przez jeziora, z których niektóre są słone i bezodpływowe. Ptn. część rowu odwadnia rz. Hawasz.

***Abiturjent** (nowołac.), uczeń, opuszczający szkołę średnią po zdaniu egzaminu dojrzałości.

Ablacja (z łac.), zmniejszanie się lodowców pod wpływem temperatury. Zjawisko to zachodzi w cieplejszych porach dni letnich, czynnikami sprzyjającymi są ciepłe wiatry i deszcze. Dla lodowców szwajcarskich obliczono tę wartość na 3—4 cm dziennie (w czasie miesiąca sierpnia), rocznie wartość ta wynosi parę metrów. Woda powstała z a. lodowców płynie zarówno po ich powierzchni, jak też tworzy liczne strumienie wewnętrzne, łącząc się wreszcie na dnie w potężny strumień, niszczący lód od wnętrza (a. wewnętrzna), tworząc kanały, szczeliny i większe pieczary.

***Ablucja** (łac. „obmywanie“), oczyszczanie pateny, kielicha i palców kapłana winem wzgl. wodą podczas mszy lub udzielania Komunii św.

***Abner**, krewny i wódz króla Saula. Po śmierci Saula w bitwie pod Gilboa zapewnił panowanie nad Żydami jego synowi, Isboszetowi. Obrażony przez Isboszeta wdał się w układy z Dawidem, ale został zamordowany przez Joaba.

Åbo (Turku) ma 65.291 mieszk., fiński uniwersytet (od 1922), szwedzki uniwersytet (od 1919) i akademię handlową.

***Åbo-Björneborg** (fiń. Turku-Pori), prowincja w pld.-zach. Finlandji z 21.745 km² i 499.579 mieszk. Stolicą jest Åbo (Turku).

***Abominacja** (z łac.), obrzydzenie, odraza, antypatja.

***Abongo** (Obongo), plemię pigmejów z nad Ogowe (Afryka zach.). Por. Pigmejczycy.

***Abony**, gmina w komitacie Pesz-Pilis-Solt-Kiskun (Węgry), przy kolei: Cegled—Szolnok z 16.185 mieszk.

***Aborigines**, legendarny lud, zamieszkujący w pierwotnych czasach środkową Italję. Wywodenie ich nazwy od ab origine (t. j. od początku [mieszkający]) nie ma uzasadnienia.

***Abortiva** (łac.), środki lecznicze, mające na celu zduszenie choroby w zarodku. Także środki spędzające płód; ob. Spędzanie płodu, Poronienie.

***Abraham** Max, fizyk niem., (1875—1922), prof. fizyki w Illinois i w Medjolanie, napisał gruntowne dzieło p. t. „Theorie der Elektrizität“.

***Abramowicz** Kazimierz, matematyk pol., ur. 1889, od 1921 zastępca prof. na uniw. Pozn. Napisał szereg prac, szczególnie z dziedziny funkcji automorficznych.

***Abramowicz** Ignacy, oftalmolog polski, ur. 1890, studja w Wilnie, docent 1928 Uniw. Wileńskiego, napisał szereg rozpraw („Warsz. Czasop. Lek.“, „Klinika oczna“, „Pam. Wil. Tow. Lek.“) oraz podręcznik dla lekarzy „Nagłe i ostre schorzenia oka“ (1931).

***Abramowski** Edward, pol. psycholog, socjolog, działacz społeczny, (1868—1918), studja przyrodnicze i społeczne w Krakowie, potem w Genewie. Po powrocie do kraju wstąpił A. do stowarzyszenia „Proletariat“, 1891 założył „Zjednoczenie Robotnicze“ i wysunął w socjalizmie hasło niepodległości. Od roku 1905 rozpoczął propagandę kooperatywu, pracował w „Związku Towarzystw Samopomocy Społecznej“ i w „Towarzystwie kooperatystów“. Podczas wojny światowej zbliżył się do „Polskiej Organizacji Wojskowej“. Jednocześnie pracował naukowo i opublikował szereg prac socjologicznych i psychologicznych. Od r. 1915 prof. psychologii Uniw. Warsz. oraz kierownik pracowni psych. — A. w socjologii zajmuje stanowisko pośrednie między Durkheimem i Tardem, t. zn. zjawisko społeczne posiada dlań charakter rzeczowo-psychiczny. Podstawę jego socjologii stanowi zasada fenomenalizmu socjologicznego, który sprowadza zjawiska życia zbiorowego do faktów świadomości indywidualnej, jako jedynie konkretnych w tem ujęciu, i zapomocą nich stara się wyjaśnić charakter rzeczowy i samodzielny form społecznych. Współczesnemu mu socjalizmowi przeciwstawia A. swoją koncepcję „bezpieństwowego socjalizmu“, który dąży do zniesienia własności prywatnej i organizacji państwowej. Środki realizacji widział A. w kooperatyźmie, propagując bojkot państwa rosyjskiego w b. zaborze ros., wierząc w możliwość polskiego społeczeństwa bezpiecznego. Kooperatyzm uważa A. za środek rewolucyjny. Kooperatywy społeczne, zagrażające nie produkcji, a sprzedaży, przekształcające się w społeczeństwo-wytwórcze, mają być zarodkiem przyszłej produkcji socjalistycznej. Kooperatywy społeczne mają rozwiązać problem socjalizacji rolnictwa. — Jako psycholog stosuje A. zacierpnięte z psychopatologii pojęcie podświadomości do badań nad psychiką człowieka normalnego. Bada związek między pamięcią i podświadomością. Podaje analizie zjawiska „paramnezji“ i „kryptomnezji“ i tworzy własną teorię pamięci. Badanie „stanów bezimiennych“ prowadzi A. do stworzenia metafizyki doświadczałnej. — Ważniejsze prace: „Zagadnienia socjalizmu“ (1899), „Pierwiastki indywidualne w socjologii“ (1899), „Idee społeczne kooperatywu“ (1907), „Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego“ (1912), „Teoria jednostek psychicznych“ (1899), „Badanie doświadczałne nad pamięcią“ (1910—12, 3 t.), „Le subconscient normal“ (1914), „Źródła podświadomości i jej przejawy“ (1914).

***Abranchez**, kolonia polska w Paranie (Brazylja), 6 km od Kurytyby z 5.000 mieszk.

***Abramis**, ryba, p. Leszcz.

Abravanel, data urodzenia 1437.

Abruzzi, w 1923 większa część zach. łańcucha A. została uznana za teren ochrony przyrody i park narodowy (Parco Nazionale d'Abruzzo). Kraina Abruzzi e Molise, podzielona na prow. Aquila degli Abruzzi, Campobasso, Chieti, Pescara i Teramo, ma 15.418 km² i 1.387.215 mieszk.

***Absarokit**, skała wylewna zbliżona do grupy lamprofirów; prakryształy tworzą oliwin i augit, w mniejszych ilościach biotyt, diopsyd, leucyt, ortoklaz i labrador.

***Absces** (łac. abscessus), ob. Ropień.

Absencja (łac.), nieobecność; a b s e n t o w a c i e, nie przychodzić.

***Absinthium** (piołun), ob. Artemisia.

Absolucja, rozgrzeszenie, darowanie win, np. w kościele kat. przy sakramencie spowiedzi. P o r. S p o w i e d z.

***Absolut**, byt bezwzględny, zasada bezwzględna, przez nic nieuwarunkowana, coś doskonałego, w sobie skończonego. A. jest jednym z najstarszych i najważniejszych problemów filozofji. Spór o istotę a. wyznaczył szereg kierunków filozoficznych. Pojęcie a. jest podstawą systemów metafizycznych i spekulatywnych. Rozważania nad istotą a. prowadzi Fichtego do pojęcia „jaźni“, Schellinga do „zasady identityczności“ przyrody i ducha, Hegla do filozofji „ducha“, Schopenhauera do nauki o „woli“ i Bergsona do pojęcia „życia“, jako twórczej ewolucji.

***Absolutna plastyka**, skrajny kierunek artystyczny, zapoczątkowany przez Archipenkę, dążący do jak najdalej idącego przestylizowania modelu w kierunku kubistycznym, dla wydobywania z niego wyrazu zapomocą rytmu.

Absolutna temperatura. Por. też Temperatura.

***Absolutne malarstwo**, nowy kierunek artystyczny, zapoczątkowany przez W. Kandinsky'ego, polegający na zerwaniu z tematem i usiłowaniu oddania treści duchowej jedynie zapomocą abstrakcyjnych form i barwy.

***Absolutny**, przeciwieństwo relatywnego, hipotetycznego.

***Absolutny pomiar**, wyznaczenie pewnej wielkości fizycznej (np. ilości ciepła, elektryczności) w jednostkach układu C. G. S. lub też w jednostkach z powyższym układem ściśle związanych.

***Absolutorjum**, świadectwo wykonania i ukończenia pracy, np. w uniwersytecie — świadectwo ukończenia przepisanych wykładów i ćwiczeń na danym wydziale; w stowarzyszeniach i korporacjach uchwała walnego zebrania, powzięta zwyczajnie na wniosek komisji rewizyjnej, przyjmująca i uznająca pracę ustępujących władz stowarzyszenia i t. p.

***Absolutum dominium**, nieograniczone panowanie. Terminem tym określano w dawnej Rzpltej dążenie panujących do zmiany ustroju państwa w kierunku wzmocnienia ich władzy. W miarę rozwoju ideologii szlacheckiej i przywiązania do złotej wolności podciągano pod termin a. d. każdą próbę wprowadzenia reform, zdolnych dźwignąć Polskę ze stanu słabości i anarchji.

***Absorbceji zasada** w prawie karnem polega na tem, że w razie popełnienia jednym czynem kilku przestępstw karze się jedno przestępstwo i to najczęściej karane (poena maior absorbet minorem, większa kara pochłania mniejszą); przeciwieństwem z. a. jest z a s a d a k u m u l a c j i czyli łączenia kar.

***Absorbcyjna tkanka** (absorbcyjny system), tkanka przystosowana do pobierania pokarmów

w stanie rozpuszczonym: rizoidy, włosniki, haustoria itd.

***Abstrakcyjna geometria** zajmuje się wyobrażeniami geometrycznymi w oderwaniu od wyobrażeń poglądowych na stosunki przestrzenne.

***Absydy**, ob. Apsydy (uzup.).

***Abu Simbel**, ściana skalna na północ od Wadi-Halfa w Egipcie, z dwiema świątyniami Amona-Re i Hathory, wykutymi w skale. Odkrył je w 1812 Burckhardt, a odkopał Belzoni. Pochodzą one z okresu panowania Ramzesa II. (1324—1258) i zawierają kolosalne posągi tego króla i małżonki jego Nefretete.

***Abukuma**, góry na pñn. Hondo (Japonja), zbudowane z gnejsów i wapieni trzeciorzędowych z najwyższym szczytem Jadaidzinjama (1134 m).

***Abul Abbas**, ob. Abbas.

***Abul Faradž**, ob. Bar Hebraeus.

***Abusir**, 1. wieś egipska, dawna T a p o s i r i s m a g n a, położona na pñd. zachód od Aleksandrii, posiada ruiny świątyni Ozyrysa.

— 2. Egipska wieś koło Gizeh, odkopana w 1902—1908, zawiera pole piramid z okresu V. dynastji.

Abusus (łac.), nadużycie.

***Abysalna strefa**, w biogeografji oceanów, strefa, dokąd nie dochodzi światło; posiada specjalną faunę. Por. Morska flora i fauna.

***Ac**, symbol chemiczny pierwiastka aktywnego (ob. Promieniotwórcze pierwiastki).

***Acadlen** (od dawniej używanej nazwy Acadia na określenie Nowego Brunswiku), w geologii środkowe piętro północno-amerykańskich utworów kambryjskich. Skamieliną przewodnią tych utworów jest trylobit Paradoxides.

***Acalephae**, tyle co Scyphozoa (ob.).

***Acambaro**, miasto w stanie Guanajuato (Meksyk) z 15.317 mieszcz.

***Acanceh**, osada w stanie Jukatan (Meksyk) z 23.000 mieszcz. i handlem konopiami.

Acanthaceae, rodzina roślin z rzędu Tubiflorae, najważniejszy rodzaj Acanthus (ob. t. 1.).

***Acanthias**, ob. Carcharias.

Acanthopterygii, podrząd kostnoszkieletowych (ob.).

***Acarina**, p. Roztocze.

***Accademia Reale d'Italia**, założ. 1926 w Rzymie, dzieli się na cztery wydziały: 1. nauk moralnych i historycznych, 2. matematycznych i przyrodniczych, 3. literatury, 4. sztuki. Pierwszych 30 członków mianował Mussolini jako szef rządu, inni mają być obrani przez samych akademików. Członkowie posiadają tytuł „ekscelencja“, pobierają rentę i korzystają z prawa wolnej jazdy na wszystkich włoskich kolejach i okrętach.

***Accius Lucius**, poeta rzymski, * 170 przed Chr. jako syn wyzwoleńca, † ok. 90. Napisał szereg tragedji według wzorów greckich. W formie wierszowanej opracował też problemy naukowe. Z dzieł jego zachowały się urywki.

***Accrescendi ius**, prawo przyrostu, przysługuje np. dziedzicowi głównemu i objawia się przez to, że jemu automatycznie przypadają nieobjęte przez legatarjuszy zapisy.

***Accursius** (*Accorsol*), sławny prawnik włoski, (1182—1259), dzieła: „*Glossa ordinaria*“ do *Corpus juris civilis*.

***Acenafiten** $C_{10}H_8$ $\begin{matrix} \text{CH}_2 \\ | \\ \text{CH}_2 \end{matrix}$, występuje w smole z węgla kamiennego. Tworzy bezbarwne igły.

Acer, klon, ob. *Aceraceae*.

***Aceratherium** *Kaup.*, kopalny bezrogi nosorożec, żył w oligocenie w Starym Świecie i Ameryce Półn.

***Acerra**, miasto w prow. Caserta (Włochy), przy kolei: Rzym—Neapol z 17.000 mieszcz., katedrą i źródłami siarczanymi.

***Acetabulum** (łac.), panewka w kości biodrowej miednicy, jama mieszcząca główkę kości udowej (ob. *Miednica*).

***Acetoform**, związek sześciometylenoceteroaminy z octanem glinowym, używany w lecznictwie zamiast ostatniego.

***Acetyleny** (alkiny), grupa węglowodorów nienasyconych o wzorze ogólnym C_nH_{2n-2} . Najważniejszym przedstawicielem jest acetylen (ob.).

Acetylowy chlorek (acetylu chlorek) CH_3COCl powstaje przy działaniu trójchlorku fosforu na kwas octowy. Z wodą rozkłada się na chlorowódór i kwas octowy.

***Achab**, ob. *Ahab*.

***Achad-ha-am**, ob. *Ginzberg Uszer*.

***Achajski związek**, starogrecki związek państwowy, odnowiony 280, nabrał większego znaczenia od 251, kiedy Aratos ze Sikjonu został strategiem. Najważniejsze miasta Peloponezu oraz Ateny przystąpiły do z. Najwyższym urzędnikiem był strateg, który wraz z hipparchem i nauarchem dowodził siłą zbrojną, a z 10 demiurgami zwoływał zgromadzenie związkowe do Aigion. Próba pozyskania całego Peloponezu dla związku rozbiła się o opór Sparty, Elidy i związku etolskiego. Gdy król spartański Kleomenes III odciągnął od z. Korynt i Argos, wówczas Aratos zawiązał na pomoc króla Macedonji, Antigona Dosona. W bitwie pod Selazją 221 Kleomenes poniósł wprawdzie klęskę, ale przewaga macedońska zaciążyła nad Grecją. Walki z Etolami (220—217) i ze Spartą, która 192—189 musiała przystąpić do związku, oraz spory wewnętrzne wyczerpały siły z. a. W czasie 3. wojny rzymsko-macedońskiej 171—168 zachował wprawdzie z. a. neutralność, mimo to jednak po jej ukończeniu wywieźli Rzymianie 1000 najznacniejszych Greków, posądzonych o sprzyjanie Macedonji, do Italji. 146 przyszło do decydującego starcia. Metellus pokonał stratega Kritolaosa pod Skarphaea, a jego następcę Mummius stratega Diaiosa pod Leukopetra. Korynt zburzono, związek rozwiązano. Później utworzyli Rzymianie z Grecji prowincję *Achaia*.

***Achalzyeh** (*Achalzich*), miasto w Gruzji z 12.328 mieszcz. Stara twierdza.

***Acharius** *Erich*, szwedzki botanik i lekarz, (1757—1819), dał podstawę systematyki porostów w dziele: „*Lichenographia universalis*“ (1810).

***Acharnae**, największa attycka gmina (demos), na płn. od Aten, ośrodek przemysłu drzew-

nego. Stąd „*Acharnes*“, tytuł komedji *Arystofanesa*.

***Achates**, wierny towarzysz *Eneasza*; stąd powiedzenie *fidus A.* („wierny A.“).

***Achatina** *Lam.*, rodzaj ślimaka o grubej jawnato-gruszkowatej skorupie. Żyje w ciepłych okolicach Europy, Afryki, Azji i Ameryki. *A. reticulata* z Afryki, do 20 cm długa, jest największym ślimakiem lądowym. Jaja mają 2,5 cm średnicy. *A. monetaria*, używana w Afryce jako moneta.

***Achaz**, ob. *Ahas*.

***Acher**, ob. *Elisza ben Abuja*.

***Achernar**, gwiazda α (1 wielk.) w gwiazdozbiorze *Eridanus*.

Acheron (dziś *Fanariotikos*).

***Acheson** *Edward Goodrich*, chemik ameryk., ur. 1856, 1891 otrzymał po raz pierwszy karbo-rund, otrzymał nadto sztuczny grafit.

***Achillea** *L.* (*krwa wnik*), rośliny trwałe, należące do *Compositae*, mają liście pierzaste, drobne, białe lub żółte główki kwiatowe. *A. millefolium* *L.* (*k. pospolity*), roślina bardzo pospolita w całej Polsce, była dawniej używana w lecznictwie oraz jako jarzyna dzięki zawartości *achileiny* o smaku korzennym, występującej w liściach i kwiatkach. *A. Ptarmica* *L.* (*k. bielawiec*), rzadziej niż poprzednia na niżu oraz na Podkarpaciu, hodowana także w odmianach pełnych jako ogrodnik.

***Achilles**, nazwa jednego z dowodów *Zenona* z *Elei* (ob. *Zenon* 2).

***Achilles Tattius**, z *Aleksandrji*, w VI. w. po Chr., autor greckiej powieści o *Klejtofonie* i *Leukippie*.

***Achillini** *Alessandro*, włoski filozof i lekarz, (1463—1512 albo 1518), przedstawiciel *arystotelizmu* w ujęciu *averroesowskim* w *Padwie* i *Bolonji*. „*Opera omnia*“ 1545 i 1568.

***Achlat**, ongiś siedziba królów *Armenji*, nad jez. *Wan*, miała ok. 200.000 (obecnie 4.000) mieszcz.

***Achmatowa** *Anna*, właściwie *Anna Andrejewna Gorenko*, poetka rosyj., * 1893, zameżna za pisarzem *Nikołajem Gumilewem*, od r. 1913 wydaje zbiory poezyj, odznaczających się szczerą kobiecością, dobrem poczuciem rzeczywistości i wytworną formą. Niektóre jej utwory tłum. *Eug. Małaczewski* i i.

***Achmed**, imię 3 sultanów osmańskich.

1. *A. I.*, (1589—1617), wstąpił na tron w 1603, zawarł z *Austrją* rozejm w *Zitvatorok* w 1606, zbudował w *Konstantynopolu* wspaniałe meczety swego imienia.

2. *A. II.*, (1642—1695), wyniesiony na tron w 1631 przez rewolucję *janczarów*, był naturą poetyczną i melancholijną.

3. *A. III.*, (1673—1736), od 1703 na tronie, udzielił 1709—14 gościny królowi *Szwecji*, *Karolowi XII*, zaatakował w 1715 *Wenecję* i wydarł jej *Moreę*, ale w pokoju *passarowickim* z *Austrją* w 1718 poniósł ciężkie straty. Za jego panowania poczęła *Turcja* przyjmować urządzenia europejskie. Aczkolwiek *A.* pozostał rządy swym wezyrom, wprowadzono za jego czasów pewien ład do finansów, pobudowano twierdze i założono pierwszą drukarnię turecką.

***a. Chr.**, ante Christum (natum [łac.]), przed narodzeniem Chrystusa.

***Achras Sapota** L. (m y d l e n i e c), drzewo, należące do rodziny Sapotaceae, rośnie w tropikalnej Ameryce. Z owoców wyrabia się marmeladę.

***Achroft**, minerał, odmiana turmalinu, tworząca kryształy bezbarwne, żółte, czerwone lub blade-zielone. C. wł. 3.0. Bezbarwne i żółte okazy znane są z Elby, Tessynu (Campolongo).

***Achromatyna**, p. Komórka.

***Achromatyzm** (grec.), usunięcie zabarwienia brzegu obrazów, oglądanych przez przyrządy optyczne. Zabarwienie występuje na skutek zależności spódczynnika załamania od długości fali światła czyli jego barwy. U k ł a d y a c h r o m a t y c z n e otrzymuje się, stosując zamiast jednej soczewki układ soczewek z różnych gatunków szkła, tak dobranych, że wiązki przez nie wytworzone są znów białe.

***Achtagardyt**, minerał, będący produktem wzięcia helwinu.

***Achtyrka** (O c h t y r k a), miasto okręg. na Ukrainie, nad rzeką A. (do Worskli) z 23.500 miesz.

***Achwas**, miasto w Chuzistanie (Persja), nad rz. Karun, połączone drogami karawanowymi z Isfahanem i Buszehr, ośrodek zagłębia naftowego.

***Acidofilny** (kwasolubny); w technice mikroskopowej ciała acidofilne, chłonnae barwniki kwaśne, np. eozyne; komórki a. lub ich części barwiące się barwnikami kwaśnymi (w technice mikroskopowej).

***Acinus**, pecherzyk gruczołowy, ob. Gruczoły.

***Acipenser**, p. Jesiotr.

***Acis**, ob. Akis.

***Acker Paul**, pisarz franc., (1874—1916), autor powieści: „La petite Madame de Thianges” (1906), „Le désir de vivre” (1907), „Le soldat Bernard” (1909), „Les demoiselles Bertram” (1914) i i., w r. 1915 odznaczony nagrodą Akademii za twórczość powieściową.

***Acocla**, p. Wirki.

***Acompagnato** (włosk., „z towarzyszeniem”), termin muzyczny, służący na oznaczenie recitatu w rozwinięciu towarzyszeniem orkiestry.

***Aconcagua**, 1) najwyższy szczyt Ameryki pod 32°39' szer. pld., wysoki 6.960 m. 2) prowincja w Chile z 15.690 km² i 458.189 miesz. Stolicą jest Valparaiso.

***Aconzio** Jakób, humanista, ob. Akontius w t. I.

***Acquaviva** (A. delle Fonti), miasto w prow. Bari (Włochy), przy kolei: Bari—Taranto z 11.500 miesz.

***Acqui**, miasto okręg. w prow. Alessandria (Włochy), nad rz. Bornida, przy kolei: Alessandria—Savona z 16.553 miesz., starym zamkiem, gotycką katedrą i źródłami siarczanymi (39—74°).

***Acraca**, rodzaj motyla egzotycznego, ok. 100 gatunków, żyje w Afryce. Ponieważ wydziela ostrą ciecz, ptaki nie zjadają go. Prawdopodobnie dlatego jest naśladowany kształtem i barwą przez inne motyle.

***Acrania**, ob. Bezcaszkowe.

***Acre**, lesiste terytorjum w Brazylii nad granicą Boliwii, nad rz. Purus i Rio Acre ze 180.000 km² i 113.725 miesz. (1929). Do 1903 należało do Boliwii. — Stolicą jest Rio Branco.

***Acri**, miasto w prow. Cosenza (Włochy), nad rz. Mucone z 12.000 miesz. i uprawą bawełny.

***Acrocephalus**, ptak, ob. Trzcinićzek.

***Act** (ang.), w Anglii i Ameryce Płn. postanowienie, uchwała władzy lub korporacji, np. A. of Parliament albo A. of Congress, uchwała parlamentu wzgl. kongresu, jak np. słynny akt nawigacyjny (Navigation A.) z r. 1651 i i.

***Acta** (łac.), akty, pisma urzędowe i dokumenty.

***Acta Apostolicae Sedis** (łac.), tytuł urzędowego pisma Stolicy Apostolskiej, zapomocą którego podaje ona do wiadomości prawa, rozstrzygnięcia i ogłoszenia.

***Acta Apostolorum**, Dzieje Apostolskie, jedna z ksiąg biblijnych Now. Test.

***Acta diurna** (łac.), urzędowy dziennik, założony przez Cezara 59 przed Chr., wychodził do III. w. po Chr.

***Acta Tomiciana**, zbiór listów i aktów publicznych do panowania Zygmunta I, którego twórcą jest Stanisław Górski (ob.). Nazwa A. T. została nadana później z tego powodu, że znaczna część aktów odnosi się do okresu podkanclerstwa Piotra Tomickiego. Sam Górski przeznaczył swój zbiór nie dla szerszych warstw, lecz jedynie dla senatorów, którzy mieli zeń czerpać wiadomości o sprawach państwowych, dlatego nie wydał go drukiem. Publikowanie A. T. rozpoczął dopiero w 1852 Tytus Działyński, który wydał 8 tomów. Kontynuował jego pracę Zygmunt Celichowski, który zebrane przez Górskiego dokumenty uzupełnił materiałem z innych archiwów. Ogłoszone dotąd 13 t. A. T. nie wyczerpują całości zbioru, ani nie są oparte na najlepszych tekstach. Rękopisy A. T. rozprószone są po różnych archiwach i bibliotekach i czekają dotąd na krytyczną edycję.

***Actiniaria**, ob. Wkwały.

***Actinidia** Lindl., rodzaj, należący do Dilleniaceae, pnącz, występuje w pld.-wsch. Azji. Niektóre gatunki, jak np. A. Kolomikta Maxim., A. polygama Planch. hodowane jako ozdobne.

***Actinomyces**, ob. Promienica.

***Actio** (łac.), działanie; w prawie rzymskiem: skarga, żądanie, prawo skargi. Obecnie jeszcze używa się wielu nazw rzymskich actiones dla oznaczenia w prawniczym języku odnośnych skarg, np. a. communi dividundo (skarga działowa przy współwłasności), a. finium regundorum (skarga o ustalenie granic), a. in personam i a. in rem (skarga osobowa wzgl. rzeczowa). P. też Skarga (t. 16).

***Action française**, grupa skrajnych rojalistów francuskich o zabarwieniu silnie nacjonalistycznym, założona w okresie sprawy Dreyfusa, wydaje pismo tego samego imienia. Obecni przywódcami są Charles Maurras i Leon Daudet. W 1926 Stolica Apostolska zabroniła katolikom francuskim należenia do A. f., jako głoszącej pogański nacjonalizm, nie kępujący się nakazami chrześcijaństwa.

***Acton Emerich**, historyk ang., (1834—1902), katolik, ale przeciwnik ultramontanizmu, 1859—66 członek Izby Gmin, 1862 założył „Home and Foreign Review“, w czasie soboru watykańskiego bawił w Rzymie, odrzucił dogmat nieomylności i prowadził przeciw niemu walkę. 1869 został parem, 1895 profesorem historii nowożytnej w Oxfordzie. Aczkolwiek niewiele napisał, wpłynął swą działalnością wydatnie na rozwój historjografii angielskiej. Podług jego planu opracowaną została „Cambridge Modern History“.

***Actor** (łac.), w prawie rzymskiem powód (strona pozywająca).

***Actum** (łac.), „dokonano, stało się“.

***Aculeata**, żądłó wki, grupa rodzin błonkówek z podrz. Apocrita. Zaopatrzone żądłem. Należą tu rodziny: Formicidae, Scoliidae, Vespidae, Pompilidae, Sphegidae i Apidae.

***Acusticus** (łac., n. nervus a.), nerw słuchowy, ob. Ucho.

***Aczyńsk**, miasto okręg. w zach. Syberji (Rosja), nad rz. Czuluymą z 17.882 mieszk.

Ad, symbol chemiczny aldebaranium (ob.).

***ad libitum** (łac.), dowoli, dowolnie.

***ad oculos** (łac.), przed oczyma, naocznie; demonstrować a. o., objaśniać coś tak dokładnie, że widzi się to niejako przed oczyma.

***ad usum** (łac.), do użytku; ad (lub in) usum Delphini, dla użytku delfina, zwrot używany za czasów Ludwika XIV odnośnie do podręczników, z których usunięto nieestosowne ustępy.

***ad valorem** (łac.), według wartości; wymiar cła wedle wartości towarów.

***Ada**, miasteczko w Baczce (Jugosławja), nad rz. Cisą, przy kolei: Subotica—O-Becse z 13.000 mieszk. i młynami.

***Ada**, miasto w środk. części stanu Oklahoma (Ameryka pn.), na pld. od Canadian River z 11.261 mieszk.

***Adaktylja** (greck.), wrodzony brak poszczególnych palców rąk lub nóg.

***Adalbert**, św., biskup praski, ob. Wojciech św.

Adalia (tur. Antalya), stolica wilajetu A. (Turcja) z 17.635 mieszk. i handlem.

***Adalin** (bromdwoetylacylokarbamid), środek uspokajający i lekki środek nasenny. Nie wywołuje przyzwyczajenia.

Adam Lambert Sigisbert, rzeźbiarz franc., (1700—1759), tworzył w Rzymie i w Paryżu, wykonał studnie Neptuna w Wersalu, posąg Poezji w Luwrze i rzeźby do parku Sans-Souci.

***Adam Ernest**, polityk pol., (1868—1926), jako student uniwersytetu lwowskiego organizował związki patryjotyczne wśród młodzieży, zajmował się szerzeniem oświaty wśród rękodzielników i ludu wiejskiego, w 1891 dał inicjatywę do założenia Towarzystwa Szkoły Ludowej, w którym pracował intensywnie przez całe życie, ostatnio jako prezes. Rozwijał działalność gospodarczą, założył we Lwowie Ziemiński Bank Kredytowy, którego był dyrektorem, oraz Towarzystwo Szkoły Handlowej. W polityce należał do twórców stronnictwa demokratyczno-narodowego w Galicji, pisywał do „Przeglądu Wszepolskiego“ i „Słowa Polskiego“, od 1908 zasiadał

w sejmie galicyjskim, w 1919 wybrany do sejmku, w 1922 do senatu Rzpltej.

***Adam de la Halle**, starofranc. dramaturg, liрик i kompozytor, (1237—ok. 1287—88), napisał sztukę sceniczną „Le jeu de la feuillée“ (1262), śmiałą satyrę na obywateli rodzinnego miasta, oraz „Robin et Marion“, melodramat pasterski ze śpiewami, nadto „Canchons et parures“ (wyd. 1900). Wyd. zbior. 1872. Lit.: H. Guy (II wyd. 1923).

***Adam M-ski**, pseudonim Zofji z Mańkowskich Trzeszczkowskiej (ob.).

***Adama jabłko** (rajskie jabłko, żyd. „Esrog“, Pomum Adami), owoc Citrus pomum adami Risso, kształtu jajowatego do gruszkowatego, wedle talmudu owoc, którego zakosztował Adam wbrew boskiemu zakazowi.

***Adama most**, 23 km długi łańcuch ławic i skał razem z wyspami: Rameswaram i Manaar, między wybrzeżem Indji i Cejlonem. Jedno z wąskich przejść (kanał Pamba) zostało w 1914 pogłębione do 4 m.

***Adama van Scheltema** Karel Steven, poeta holend., (1877—1924), wydał poezje: „Een weg van Verzen“ (1900), „Levende Steden“ (1903—04, 3 t.), sztukę sceniczną „Naakt model“ (1917) i z zakresu teorii: „Grondslagen eener nieuwe poëzie“ (1907).

***Adamaua**, kraina w środk. Sudanie, przecięta rz. Binuę, należąca częściowo do Kamerunu. Kraina jest gnejsową równiną, pokrytą stepem, na którym wznoszą się odosobnione granitowe grupy górskie (Mandara, Alantika, Gendero). Klimat jest gorący; ludność murzyńska. Stolicą jest Jola.

***Adameczewski** Stanisław, współcz. pol. krytyk lit. i historyk lit., wydał: „Sympozjon, wybór prozaików polskich wieku XIX. i XX.“ (1926), „Oblicze poetyckie Bartłomieja Zimorowicza“ (1928, praca podstawowa), „Serce nienasycone, książka o Żeromskim“ (1930, z istniejących najobszerniejsze i najwnikliwsze studjum o twórczości Ż-go) i i., nadto artykuły i studia krytyczne w czasopiśmie, m. i. o Stanisławie Brzozowskim.

***Adamek** Józef, pol. działacz robotniczy, ur. 1875, górnik, brał udział w polskim ruchu zawodowym pod zaborem pruskim, jeden z organizatorów P. P. S. na G. Śląsku, w czasie plebiscytu i powstań górnośląskich jeden z doradców komisji plebiscytowej i władz, następnie poseł na sejm śląski, w 1922 wybrany do Sejmu Rzpltej.

***Adamello**, grupa w pld. paśmie Alp Retyckich, składająca się z potężnego masywu Tonalit i przylegających doń skalnych grzebieni i płyt. Najwyższe szczyty: Presanella (3.564 m) i Adamello (3.554 m).

***Adamini**, minerał, zasadowy arsenian cynku o składzie Zn_2AsO_4OH , występujący w małych przezroczystych rombowych kryształach i agregatach barwy żółtej, czerwonej i zielonej; tw. 3.5. Znany z Chaniarcillo, Laurion, Cap Garonne (Dep. du Var). A. kobaltowy i miedziowy są odpowiedniami związkami kobaltu i miedzi.

***Adamkiewicz** Albert, lekarz pol., (1850—1921), w r. 1880 prof. U. J. w Krakowie, prze-

niósł się 1890 do Wiednia. Napisał duży szereg prac wartościowych z dziedziny fizjologii i klinicyztyki systemu nerwowego. Był jednym z pierwszych bojowników teorii, przypisującej powstawanie nowotworów pasorzytom. Wynalazł w związku z tą teorią środek przeciw rakowi, t. zw. kankroinę, która jednak nie była ogólnie stosowana.

***Adams Henry** (Brooks), ameryk. historyk i literat, (1838—1918), zajmował w l. 1870—77 katedrę historii w Harvard-university, reformator studjów historycznych w Stanach Zjednoczonych. Głównem jego dziełem historycznym jest wielka „History of the United States 1801—17” (1889—91, 9 t.). Jest również autorem satyrycznych powieści: „Democracy” (1880) i „Esther” (1884), zaś dwa jego dzieła: „Mont Saint Michel and Chartres” (1913), oraz autobiografia „The Education of H. A.” (1918) należą do klasycznego dorobku piśmiennictwa amerykańskiego.

***Adamski Jan**, pol. lekarz i bakterjolog, ur. 1887, studja w Monachjum, od 1925 docent bakterjologii Uniw. Pozn. Nap. m. i. „Krótka metodyka badań bakterjologicznych” (1924), „Badania nad morfologią i biologią krętka żółtaczki zakaźnej...” (1924).

***Adamsyt**, minerał, zielonawo-szara odmiana muskowitu, występująca w Derby.

Adana, stolica wilajetu A. (Turcja), przy kolei Bagdadzkiej z 72.652 mieszk., licznymi selduckimi meczetami i znacznym przemysłem. W lecie ma A. klimat malaryczny.

***Adda**, lewoboczny dopływ Padu. Wypływa z Ortleru (Alpy Retyckie) na wysokości 2.233 m, przepływa dolinę Veltlin i po 130 km długim biegu uchodzi do jez. Como, po którego opuszczeniu płynie (180 km) przez nizinę Lombardzką i uchodzi powyżej Cremony. W 1796 pobił Bonaparte pod Lodi nad A. Austrjaków.

Addis Abeba, stolica Abisynji z 70—150 tys. mieszk., w tem 4.000 Europejczyków.

***Ade George**, pisarz ptn. ameryk., * 1866, wślawił się humorystycznymi opowieściami: „Fables in Slang” (1899), nadto „More Fables” (1901), „Hand-Made Fables” (1920) i i.

Adelaide, stolica Płd. Australji ma razem z przedmieściami 324.898 mieszk. Ruch portowy wynosił w 1928/29 r. 4.510.000 tonn rej. netto.

***Adelajda**, siostra ks. polskiego Mieszka I., † po 995, żona króla węgierskiego Gejzy I., za małotności Stefana I. regentka.

***Adelajda** heska, córka landgrafa Henryka II. Żelaznego, a żona Kazimierza W. († 1367), poślubiła go w 1341, lecz nie żyła z mężem, który trzymał ją w osobobnieniu na zamku w Żarnowie. W 1356 powróciła do Hesji.

Adelajdy wyspa, w Antarktydzie na zach. od Ziemi Grahama, pod 67° 15' szer. płd. i 68° 20' dług. zach.

***Adellit**, minerał, zasadowy arsenian wapnia i magnezu, występujący w zbitych skupieniach barwy szarej. Tw. 5, C. wł. 3,76. Znany ze Szwecji (Nordmark i Långban).

***Adelji ziemia**, część Ziemi Wilkesa w Antarktydzie, między 66° i 67° szer. płd. oraz 144° dług. wsch.

Aden (staroż. Adana) podlega obecnie (od 1929) urzędowi kolonialnemu. Stolicą kolonii jest Steamer Point (ok. 10.000 mieszk.). Dawna stolica Aden (Camp) ma 20.000 mieszk.

***Adenantha** L. (gruczołowe drzewo), drzewa z rodziny Mimosaceae. A. pavonina L. o koralnych nasionach hodowana jako ozdobna, nasiona jadalne.

***Adénie** (greck.-franc.), lymphadenosis, schorzenie narządów limfatycznych (gruczołów l. i śledziony) połączone z zmniejszeniem lub bardzo znacznem powiększeniem śledziony i gruczołów l.; równocześnie występuje w krwi bardzo znaczne wzmnożenie się liczby limfocytów. Por. Białaczka (leukemja).

***Adenophora** Fisch. (dzwoniecznik), byliny z rodziny Campanulaceae, występują w Europie wsch. i Azji. A. liliifolia Ledeb. z Syberji hodowana jako roślina ozdobna.

***Adenostyles** (miłosna), rodzaj należący do złożonych. Górskie gatunki A. albifrons Rchb. oraz A. alpina Bl. et F. hodowane jako rośliny ozdobne.

***Adeps** (łac.), tłuszcz. A. lanae, lanolina; A. suillus, smalec wieprzowy; A. petrolei, wazelina.

***Aderno**, miasto w prow. Katanja (Sycylja), u płd.-zach. podnóża Etny z 30.096 mieszk. i normańskim zamkiem.

***Adherbal**, król Numidji, syn Micypsy. Jugurta zmusił go do objęcia wschodniej, uboższej części Numidji w r. 115 przed Chr., a 112 obłął go w Cyrcie i zgładził.

***Adiabata** (grec.), krzywa, przedstawiająca zależność między ciśnieniem p i objętością v pewnej masy gazu w zjawiskach przebiegających bez wymiany ciepła z otoczeniem, zwanych zjawiskami adiabatyicznymi. Równanie a. podał Poisson w postaci $pv^k =$

$const$, lub $p^{1/k} T = const$, lub wreszcie $v^{k-1} T = constans$, gdzie k oznacza stosunek ciepła właściwego przy stałej objętości dla danego gazu, T temperaturę mierzoną na skali bezwzględnej, zaś wartość stałej po prawej stronie równania jest zależna od masy gazu. W meteorologii a. krzywa oznaczająca zależność pomiędzy temperaturą a ciśnieniem masy powietrza wstępującej w górę lub zstępującej w dół bez wymiany ciepła z otoczeniem. Przebieg a. w tym przypadku jest skomplikowany na skutek zawartości pary wodnej w powietrzu i możliwości kondensacji tejże.

***Adiabene**, kraj w ptn. Assyrii, od 1 w. przed Chr. częściowo samodzielny. Od czasów Septimjusza Sewera do Jowjana podlegał Rzymowi.

***Adiuvantia** (łac.), środki lecznicze, które dodaje się do innych leków, celem wzmoczenia ich działania.

***Adler Alfred**, lekarz austrij., * 1870, od 1924 docent w Instytucie Pedagogicznym w Wiedniu, od 1929 teacher w Columbia University w N. Jorku, uczeń Freuda, nie poszedł jednak, przez stworzenie swej psychologii indywidualnej (por. Psychoterapia), w wskazanym przez tegoż kierunku; napisał: „Studie über Minderwertigkeit von Organen” (1907), „Über den nervösen Charakter” (1912; 4. wyd. 1928), „Praxis und

Theorie der Individualpsychologie“ (1919; 4. wyd. 1930), „Individualpsychologie in der Schule“ (1930), „Technik der Individualpsychologie“ (1930, 2 t.) i i.

Adler Wiktor, um. 1918.

Administracja. W Polsce, ob. t. 13 (str. 44—54).

***Admiralceja**, tradycyjna nazwa ministerstwa wżl. dowództwa marynarki wojennej.

***Admoncja** (łac.), upomnienie, zwłaszcza jako środek dyscyplinarny.

***Adnexa** (łac.), prz y d a t k i, w medycynie określenie na narządy rodne wewnętrzne (jajniki, jajowody), położone po obu stronach macicy w miednicy małej.

***Adolf** Nassauski, król niem., (ok. 1265—1298), obrany w 1292 po Rudolfie Habsburskim, rzekł się całej władzy na rzecz elektorów, sprzymierzył się przeciw Francji z Edwardem I. Angielskim, usiłował zdobyć Turynę dla pomnożenia swej potęgi rodzinnej, został zato zdezonizowany, zginął w walce z Albrechtem Austrjackim.

***Adolf** Fryderyk, król szwedzki, (1710—1771), z domu holsztyńsko-gottorpskiego, w 1739 objął administrację ks. Holsztyn-Gottorp, 1743 obrany przez sejm szwedzki następcą tronu, 1751 król, pozostawał pod silnym wpływem swojej żony Ludwinki Ulyrki (siostry Fryderyka W.), której niefortunna polityka osłabiła jego znaczenie i doprowadziła w 1756 do złożenia go z tronu.

***Adoni**, miasto okręg. w prezydenturze Madras (Indje ang.), przy kolei: Madras—Bellary z 30.232 mieszk.

***Adonis**, roślina, p. Miłek.

***Ador** Gustaw, polityk szwajc., (1845—1928), adwokat w Genewie, piastował szereg godności publicznych, z wybuchem wojny światowej prezydent międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża, powołał do życia agencję dla spraw jeńców wojennych, 1919 prezydent Szwajcarii, uzyskał w 1920 uznanie jej neutralności przy wejściu do Ligi Narodów i reprezentował swój kraj na pierwszym Zgromadzeniu Ligi w Genewie.

***Adoxa** L. (p i ż m a c z e k), roślina, należąca do rodziny Adoxaceae. Jedyne gatunek A. moschatellina L. (p. wiosenny), delikatna roślina rosnąca na półkuli północnej w strefie umiarkowanej, ma zielonawe kwiatki, lekko pachnące piżmem liście, w Polsce występuje wszędzie po krainę kosodrzewu.

***Adramyttium**, miasto portowe w Myzji, rzekomo założone przez brata Krezusa, shellenizowane przez Delijczyków 422 przed Chr. Zachowały się ruiny.

***Adrar**, stepowa i pustylna kraina na zach. Saharze (Franc. Afryka Zach.), zamieszkała przez Berberów.

***Adrasteia** (greck. „nieuchronna“), tyle co Nemesis.

***Adrastos**, w greckiej mitologii król Argos. Postulował rozkazowi wyroczni, która nakazywała mu wydać swe córki za dzika i lwa, dał Dejpylę Tydeuszowi, a Argeję Polynejkesowi, którzy schronili się do niego w skórach tych zwierząt. A zorganizował wyprawę 7 przeciw Tebom, ażeby przywrócić panowanie Polynej-

kesa. Pod Tebami wszyscy zginęli, ocalał tylko A. W 10 lat później, wraz ze synami poległych (epigonami) zburzył Teby, wkrótce jednak umarł ze zmartwienia po stracie swego syna Aigialeusa w Megarze, gdzie go czczono jako herosa.

***Adrenalina** (suprarenina, epi- lub paranefryna, epirenan, nadnerczyna i t. d.), dwuoksyfenyloetanolmetylamina, jest hormonem substancji rdzennej nadnercza, użykuje się ją z nadnerczy bydła lub owiec, lub syntetycznie, np. z pyrokatechiny. Używana jest w chirurgji i w medycynie wewnętrznej (astma i t. d.).

***Adria**, miasto okręg. w prow. Rovigo (Włochy) z 17.562 mieszk., piękną katedrą i przemysłem jedwabniczym. W czasach rzymskich leżało wśród lagun, rozwój delty Padu spowodował, że miasto leży obecnie 26 km od Adrjatyku.

***Adrian**, miasto w płd.-wsch. Michigan (Ameryka pñ.) z 13.064 mieszk. i młynami.

***Adrian**, papież, ob. Hadrian.

***Adrianopol**, stolica wilajetu (Turcja europ.). Liczba ludności spadła w mieście, głównie z powodu emigracji greckiej z ok. 120.000 w 1920 r. na 34.669 w 1927 r. Również przebieg nowej granicy polit. odbiera miastu część jego znaczenia gospodarczego.

***Adscriptus glebae**, ob. Glebae adscriptus i Pańszczyna.

***Adstringentia** (łac.), środki lecznicze ściągające, tworzące trwałe połączenia z ciałami białkowatymi wytwarzanymi przez tkanki zwierzęce, powodując przez to ściąganie się włókien tkankowych. Tamują one małe krwawienia, powodują krzepnięcie, a tem samem przysychanie wydzielin przyrannych, wytwarzając strup chroniący ranę przed zakażeniem, z drugiej zaś strony ograniczają chorobliwe wydzielanie. Do środków tych należą zawierające substancje garbnikowe: tanina, katechu, myrra, poza tem ałun, chlorek żelaza, azotan srebra.

***Adua** (A d o w a), stolica i ośrodek handlu kraju Tigre w Abisynji pñ., 1960 m nad poz. morza z 5.000 mieszk. 1 marca 1896 odniósł tu Menelik decydujące zwycięstwo nad Włochami pod wodzą Baratieri'ego.

***Aduatowie** (Aduatici), potomkowie Cymbrów i Teutonów, osiadli nad środkowym biegiem Mozy (Galja belgijska), między Eburonami i Nerwiami, z którymi często łączyli się przeciwko Cezarowi.

***Adula** (A d u l a ń s k i e A l p y), potężna grupa górską w gnejsowej strefie zach. Alp w kantonie Gryzonów, między Renem i przełęczą Splügen. Składa się z grupy Rheinwaldhorns (3398 m) i łańcucha Tambohorns (3.276 m).

***Adulter** (łac.), małżonek-wiarołomca; a d u l t e r a, małżonka wiarołomczyni; a d u l t e r i u m, złamanie wiary małżeńskiej; a d u l t e r i n u s, dziecko, będące owocem zdrady małżeńskiej.

***A-Dur** (włosk. La maggiore, franc. La majeure, angl. A major), w muzyce: A z wielką tercją. T o n a c j a A-D u r, ob. Tonacja.

***Adverbium**, ob. Przysłówek.

***Advocatus diaboli** (łac.), rzecznik diabła, który ma za zadanie wyszukiwać słabe strony osoby, będącej w procesie kanonizacyjnym i utrudniać, względnie nawet nie dopuścić do beatyfikacji czy kanonizacji, w przeciwieństwie do *advocatus Dei*, który broni sprawy uznania kogoś przez Kościół za świętego.

***Adwentowiec** Karol, aktor pol., *1876, z subiektywną wrażliwością głęboko przeżywający swe role, odtwarza je ze wstrząsającą siłą, wydobywając pełne akcenty prawdy psychologicznej. Główne role: „Hamlet“ i „Otello“ Szekspira, „Peer Gynt“, „Brand“ i „Upiory“ Ibsena, „Ojciec“ Strindberga, Wojewoda w „Mazepie“ i Lucyfer w „Samuelu Zborowskim“ Słowackiego i i. Obecnie prowadzi Teatr Kameralny w Warszawie (1932).

***Adwersarz** (z łac.), przeciwnik.

Adwokat. Stosunki w adwokatrze polskiej reguluje rozp. prez. R. P. z dnia 7 paździer. 1932 Dz. U. R. P. Nr. 86, p. 733. Adwokatura stanowi jednostkę samorządu zawodowego. Członkami jej są adwokaci i aplikanci adwokacy. Na listę adwokatów będzie wpisany ten, kto 1) posiada obywatelstwo polskie i korzysta w pełni z praw cywilnych i obywatelskich, 2) jest nieskazitelnego charakteru, 3) włada językiem polskim w słowie i w piśmie, 4) ukończył uniwersyteckie studia prawnicze, z przepisaniem w Polsce egzaminami, 5) odbył aplikację adwokacką, 6) złożył egzamin adwokacki (art. 9). Z zawodem a. nie wolno łączyć stanowiska stałego funkcjonariusza w służbie państwowej, z wyjątkiem stanowiska ministra, podsekretarza stanu lub profesora polskiej szkoły akademickiej, ani pracy w przemyśle i handlu z wyjątkiem czynności radcy prawnego, ani też takich zajęć, które nie licują z zawodem a. W czasie zajmowania stanowiska ministra lub sekretarza stanu nie wolno a. wykonywać swego zawodu, nie podlega też a. w tym czasie odpowiedzialności dyscyplinarnej z tytułu należenia do adwokatury. — Od aplikacji i egzaminu adwokackiego wolni są: 1) osoby, które mają co najmniej dwa lata służby na stanowiskach sędziego lub prokuratora, 2) profesorowie i docenci nauk prawniczych w polskich szkołach akademickich, 3) urzędnicy Prokuratury Generalnej Rz. P. po dwóch przynajmniej latach służby referendarskiej od egzaminu, 4) ci, którzy odpowiadają warunkom wymaganym na stanowiska sędziego, a mają co najmniej dwa lata państwowej służby referendarskiej o charakterze prawniczym.

Na listę aplikantów w wpisany może być ten, kto odpowiada warunkom w cytowanym art. 9 p. 1—4 i przedstawi zaświadczenie a. (patrona) o gotowości przyjęcia go na praktykę. Patronem może być a. wpisany na listę adwokacką co najmniej od pięciu lat. Aplikacja trwa lat pięć i polega na zaznajomieniu się ze wszystkimi działami czynności adwokackich. Do pięciolecia rada adwokacka może wliczyć nie więcej jak dwa lata aplikacji sędziowskiej, w Prokuratury Generalnej R. P. albo referendarskiej służby administracyjnej lub w charakterze asystenta w sądownictwie wojskowym. — Po odbyciu aplikacji adwokackiej może apli-

kant przystąpić do egzaminu adwokackiego przed komisją egzaminacyjną tego okręgu, w którym wpisany jest na listę. W skład komisji wchodzi: 1) dziekan, lub wicedziekan rady adwokackiej, jako przewodniczący; 2) dwaj sędziowie sądu apelacyjnego, 3) dwaj adwokaci delegowani przez radę. Wykreśleniu z listy aplikantów podlegają ci, którzy 1) w ciągu dwóch lat od odbycia aplikacji nie przystąpili bez uzasadnionych przyczyn do egzaminu adwokackiego, 2) w ciągu roku od złożenia z ujemnym wynikiem egzaminu nie powtarzali go bez uzasadnionej przyczyny, 3) nie uzyskali zezwolenia na składanie egzaminu po raz trzeci, lub złożyli go z wynikiem niepomyslnym.

Przedstawicielką adwokatury jest Naczelna Rada Adwokacka w Warszawie. W siedzibie każdego sądu apelacyjnego istnieje Izba adwokacka, której terytorjalny zakres działania obejmuje okręg sądu apelacyjnego. Naczelna Rada Adwokacka oraz każda izba adwokacka mają osobowość prawną, językiem urzędowym jest język polski. — Do zakresu działania samorządu adwokackiego należą: 1) wpis na listę adwokatów i aplikantów adwokackich oraz wykreślenie z tej listy, 2) nadzór nad działalnością zawodową członków adwokatury oraz ustalanie i krzewienie zasad etyki adwokackiej, 3) sądownictwo dyscyplinarne, 4) sądownictwo polubowne, 5) kierowanie wykształceniem zawodowym aplikantów adwokackich, 6) wyznaczenie z urzędu obrońców i zastępców sądu, 7) administracja izby, zarząd jej majątkiem oraz organizacją wzajemnej pomocy, 8) przedstawicielstwo interesów zawodowych. — Organami izby są: 1) Walne zgromadzenie adwokatów. 2) Rada adwokacka. 3) Sąd dyscyplinarny. — Kary dyscyplinarne są: 1) upomnienie, 2) nagana, 3) zawieszenie w czynnościach a. na czas do jednego roku, 4) skreślenie z listy a. Obok kary nagany można dodatkowo orzec karę grzywny do 5.000 zł. Kary nagany i zawieszenia pociągają za sobą utratę prawa wybieralności, ew. i wybierania od 3—5 lat. Minister sprawiedliwości ma względem Rad Adwokackich oraz naczelnej Rady te same uprawnienia nadzorcze, jakie przysługują Nacz. Radzie względem poszczególnych rad.

Adyga (włos. Adige, niem. Etsch), rzeka w pń. Włoszech, wypływa na wysokości 1586 m na stokach Rechensteine, zwraca się od Meranu ku pńd., przyjmuje pod Bozen (Bolzano) rz. Eisak, po przełomie pod Weroną wypływa na nizinę Padańską i pod Porto Fossone uchodzi do Adriatyku po 415 km długim biegu. Dorzecze A. ma 14.470 km², w dolnym biegu łączy się w wielu miejscach z Padem.

***Adyton** (greck.), miejsce najświętsze w świątyni, dostępne jedynie kapłanom.

***Adżanta** (A j a n t a), wieś w Haidarabadzie (Indje ang.), słynie z wykutych w skałach klastorów buddyjskich, ozdobionych pięknymi malowidłami.

***Adżaristan** (Adż a r j a), autonomiczna republika sowiecka należąca do Gruzji z 2.911 km² i 131.957 mieszk., w tem 54,2% Adżarów, 13,7% Gruzinów, 7,6% Ormian, 7,6% Rosjan i 4,6%

Greków. Ludność trudni się głównie ogrodnictwem i sadownictwem (tytoń, herbata i i.), stolicą jest B a t u m.

***Adżarowie**, mieszkańcy pld.-wsch. wybrzeży morza Czarnego, dawnej Kolchidy, dzisiejszego Adżaristanu (ob.). Przedstawiają oni typ, powstały ze skrzyżowania się starożytnych tubylców z kolonistami greckimi i rzymskimi, następnie z Gruzinami (Kartwelami). W 1672 dostali się A. pod panowanie tureckie; przyjęli wtedy islam i ulegli znacznemu sturczeniu. Od 1878 podlegają Rosji, tworząc od czasu upadku caratu jedną z republik Z. S. R. R.

***Adżłun**, kraina w Syrii, na wsch. od Jordanu. Jest to do 600 m wysoka, uboga w wodę wyżyna z lasami dębowymi i winnicami. Główna osada: I r b i d.

***Adżmir** (Ajmer), stolica prow. A.-Merwara w Indjach ang. u stóp ufortyfikowanej góry Taragarh (870) z wieloma świątyniami i meczetami oraz 113.512 miesz. i handlem.

***Adżmir-Merwara**, prowincja w Radżputanie (Indje ang.) z 7.021 km² i 495.271 miesz. Kraj przecięty odnogami gór Arawali jest w $\frac{2}{3}$ pustynią. Stolicą jest A d ż m i r (ob.).

***Aechmea** Ruiz et Pav., roślina należąca do rodziny Bromeliaceae, rośnie jako epifyt w tropikalnej Ameryce. W szklarniach hodowana A. spectabilis A. Brong.

***Aedon**, w greckiej mitologii córka Pandareusa, żona Zetosa z Teb. Zazdroszcząc swej bratowej, Niobie, dzieci, chciała zamordować jej najstarszego syna, zabiła jednak własne dziecko, Itylosa, i została zamieniona w słowika. Według późniejszych podań była żoną Polytechnosa, któremu podała w potrawie własnego syna, Ity-sa, za to, że shańbił jej siostrę, Chelidonis. Polytechnos zamienił się w pelikana, A. w słowika, a Chelidonis w jaskółkę.

***Aegithalus**, ob. Sikory.

***Aegle** Corr. (kleiszczce), cierniste drzewo z rodziny rutowatych, dostarczają smacznych owoców podobnych do pomarańcz. Hodowane w Indjach Wschodnich.

***Aegopodium** L. (podagrycznik), roślina balszkwowa. W Azji i Europie rozpowszechniony jako chwast A. Podagraria L.

***Aegospatamoi**, ob. Ajgospotamoi (uzup.).

***Aelfric**, imię kilku wybitnych jednostek anglosaskich w dziejach kościoła: 1. arcybiskup z Canterbury (995—1005); 2. opat z Ensham (1005), znany w literaturze staroangielskiej autor; 3. arcybiskup Yorku (1023—51).

***Aelia Capitolina**, starorzimska kolonia, ob. Jerozolima.

***Aelianus**, autor grecki, napisał w Rzymie ok. 110 po Chr. „Taktykę”, główne źródło dla poznania macedońskiego szyku bojowego.

***Aelianus Claudius**, w t. 1. mylnie Aelianus Mandius.

***Aelius** L. Stilo Praeconinus, 150—70 przed Chr., z Lanuvium, objaśniał najstarsze zabytki języka łacińskiego.

***Aemilia via**, rzymska droga, zbudowana 187 przed Chr. przez konsula M. Emiljusza Lepida z Ariminum do Placencji.

***Aemilius Paullus**, ob. Paullus Aemilius.

***Aepyornis maximus Geoffr.**, wymarły ptak

z rzędu strusiowatych, trzy razy większy od strusia. Żył na Madagaskarze. Jaja pojemności 9—11 litrów i średnicy 35 cm.

***Aequilibrium** (łac.), równowaga.

***Aer**, pseudonim Adama Rządewskiego (ob.).

***Aerenchyma** (grec.), przewietrzająca tkanka (ob.).

***Aerides** Lour. (pieniśta wa), epifityczny storczyk tropikalnej Azji. A. odoratum Lour. o kwiatach białych czerwonoplamistych.

***Aerofagja** (greck.), połykanie powietrza, które u osobników nerwowych może stać się nawykem prowadzącym do uczucia ciągłej pełności i może pociągnąć za sobą rozmaite dolegliwości. Jest częsta w hysterji.

***Aerofon** (grec.), jeden z wynalazków T. A. Edisona, służący do powiększenia zasięgu głosu ludzkiego (obecnie przestarzały).

***Aerofyty** (z grec.), rośliny, które rosną zdala od gleby na innych roślinach, nie będąc jednakowoż ich pasorzytami. Por. Epifyty.

***Aerokartografja**, technologia sporządzania planów i map warstwicznych z pomocą zdjęć lotniczych, przerabianych później aerostereoautograficznie. Oprócz innych instrumentów używa się w a. aerokartografu Hugershoffa.

***Aerolimnologia**, badanie różnych zjawisk odnośnie do wód śródlądowych z samolotu. Stąd bowiem patrząc na jeziora widzimy przez wodę zarówno ukształtowanie dna, jak i życie organiczne, a obejmując je całe jednym rzutem oka możemy sporządzać mapy aerolimnologiczne.

***Aeromechanika** (grec.), dzieli się na aerostatykę, naukę o warunkach równowagi gazów, i aerodynamikę, naukę o ruchu gazów, względnie o ruchu ciał w ośrodkach gazowych. Do a. zalicza się własności mas gazowych w spoczynku lub ruchu, nie wchodzą natomiast w jej zakres zjawiska, w których odgrywają rolę molekularne własności gazów. W aerodynamice stosujemy metody właściwe hydrodynamice, ponieważ gazy różnią się od cieczy tylko ilościowo liczbami wartościami współczynników.

***Aeroplan** (grec.), samolot (ob.).

***Aeroskop** (grec.), przyrząd służący do oznaczania ilości pyłków w pewnej objętości powietrza.

***Aerostatyka**, p. Aeromechanika.

***Aerotaxis** (grec.), dążenie wolnych organizmów do miejsc nasyconych powietrzem o najwyższej zawartości tlenu (a. pozytywna) lub ich unikanie (a. negatywna).

***Aerotometr** (z greck.), aparatura do mierzenia napięcia gazów krwi.

***Aerotropizm** (z grec.), dążenie w kierunku miejsc nasyconych powietrzem lub ich unikanie (np. ruchy korzeni).

***Aesculus**, drzewo, ob. Kasztanowiec.

***Aethusa**, roślina, ob. Blekot pospolity.

*a. f., anni futuri (łac.), na przyszły rok.

***Afekeja**, skłonność ku komuś, ku czemuś. W psych. pobudzenie, podrażnienie (a. uczuciowa, a. zmysłowa). W medyc. chorobliwe zaatakowanie, zajęcie, rozdrażnienie chorobliwe.

***Afektacja** (łac.), brak naturalności, prostoty, szczepność; a f e k t o w a n y, sztuczny, nienaturalny.

***Afera** (z franc.), „sprawa“, wydarzenie, wypadek.

***Affetuoso** (włosk.), w muzyce oznacza: z uczuciem, z wielkim wyrazem (przy swobodnym wykonaniu).

Afganistan. W maju 1929 poniósł Amanullah ostateczną klęskę w walce z Habibullahem i uciekł do Indji. Dawny jego minister wojny Nadir Chan obwołał się emirem, pokonał Habibullaha, wziął go do niewoli i kazał stracić. 15 paźdz. Zgromadzenie Narodowe obwołało Nadir Chana szachem, poczem został uznany przez mocarstwa. Wybór jego spowodował pewną normalizację stosunków. 8 kwiet. 1930 podpisał Nadir Chan dekret, ustanawiający parlament, zrezygnował jednak z wprowadzenia powszechnego prawa głosowania, natomiast wprowadził obowiązek powszechnej służby wojskowej.

***Afgański język i literatura.** J. a. Pasztu należy do jęz. irańskich, używa go 3¹/₂ miliona ludności. Granice obszaru językowe nie pokrywają się z granicami politycznymi Afganistanu. Dzieli się na dwa narzecza: p ó ł n o c n e (w Kabul, Peszawar i Svat) i p o ł u d n i o w e (na zachodzie i południu). Obok Pasztu w Afganistanie używany jest perski język. — Literatura zależna od wzorów perskich. W XVII w. wyróżnili się poeci: Mirza Anssâri, Abd er Rahmân i Khuszâl Khan oraz historyk narodowy Akhûn Darwêza. Chrestomatje: Dorn (1847) i Raverty (II. wyd. 1867; do tego przekład, 1862); zbiór pieśni ludowych: Darmesteter (1890).

***Afinarność**, w geometrii przekształcenie punktowe, w którym każdemu punktowi odpowiada punkt, prostej prosta, dwum prostym równoległym dwie proste równoległe. Przekształceniami afinarnymi są m. i. symetrie, obroty, przesunięcia i wydłużenia.

***Afirmacja** (z łac.), potwierdzenie, w przeciwieństwie do negacji, zaprzeczenia. A f i r m a t y w n y, twierdzący.

***Afisz** (franc.), plakat, ogłoszenie; a f i s z o w a ć, ogłaszać, nalepiać plakat, publicznie coś okazywać.

Afiun Karahissar (tur. Afyon Karahisar), stolica wilajetu A. (Turcja) z 23.367 mieszk. Na pobliskich wzgórzach Dumlu-Punar zadali Turcy 30 sierpn. 1923 decydującą klęskę Grekom.

***Afozyt**, materiał wybuchowy, składający się z 58—62 cz. saletry amonowej, 28—31 cz. saletry potasowej, 3,5—4,5 cz. węgla drzewnego, 3,5—4,5 cz. mączki drzewnej i 3 cz. siarki.

***Afragola**, miasto w prow. Neapol (Włochy) z 23.018 mieszk.

***Afrancesados** (hiszp., Josefinos), Hiszpanie, którzy uznali królem Józefa Bonaparte. Po jego upadku wycemigrowali w liczbie ok. 10.000. Ferdynand VII. pozbawił ich 1814 ich majątku. 1820 po rewolucji i przywróceniu konstytucji z 1812 powrócili do kraju.

***Africanus Sextus Iulius**, twórca synchronicznej historii powszechnej, ok. 200 po Chr. kapłan w Aleksandrii. Fragmenty z jego „Pen-

tabilon chronologicum“ znajdują się u Euzebjusza.

***Afrikaans**, jęz. Afrykanów południowych (Afrykandzi), nazywany dawniej k a p h o l e n d e r s k i m, powstał z flamandzkiego, który przynieśli pierwsi koloniści, nabrawszy słów i zwrotów od kolonistów innych narodowości, rozwinął się samodzielnie.

***Afrikander**, nazwa nadawana w Afryce pld. urodzonym tam białym. „Afrikander Bond“ (Związek A.), który pierwotnie walczył o przeprowadzenie zasady „Afryka dla A.“, od 1900 stara się jedynie o wzmocnienie stanowiska niemieckiej ludności w pld. Afryce. Por. Burowie, Prziłydkowy Kraj.

***Afrique Equatoriale Française**, ob. Francuska Afryka Równikowa.

***Afrique Occidentale Française**, ob. Francuska Afryka Zachodnia.

***Afrodyt**, minerał, zbliżony składem chemicznym do sepjolitu, C. wł. 2,21. Występuje w nieprzeżroczystych ziemistych skupieniach barwy białawej. Znany z Långban (Szwecja).

***Afrosydyryt**, minerał, należący do grupy chlorytów (leptochlorytów), występuje w łuskowatych skupieniach barwy oliwkowo-zielonawej. C. wł. 2,8—3,0. Znany z Welburga, Nassau i Styrii.

Afryka. Wielkość kontynentu przyjmuje się obecnie (1930) na 29,210.000 km², liczbę ludności na 143 milj. (4,9 mieszk. na km²).

Wyjawszy karłowate szczepy i Buszmenów, A. przestała być samowystarczalna pod względem gospodarczym, jednocześnie zaś dokonuje się przejście od eksploatacji rabunkowej do racjonalnej. Niemniej jednak np. lasy są ciągle przedmiotem „dzikiej“ gospodarki. Rybółów w s t w o pokrywa ciągle tylko zapotrzebowanie wewnętrzne, wyjawszy tylko Afrykę pld. i pñ.-zach., gdzie pracuje już z pomocą metod europejskich. Górnictwo znajduje się nadal w rękach Europejczyków i Amerykanów. Największymi tego rodzaju przedsiębiorstwami są kopalnie złota nad Witwatersrand, kopalnie diamentów w pld. A. i na granicy Angoli i Konga, kopalnie miedzi oraz eksploatacja radu w Katandze, kopalnie fosfatów w krajach Atlasu, oraz eksploatacja platyny w pld. A. Miejscowy przemysł w A. jeszcze nie wyszedł poza początkowe stadium rozwoju. Rolnictwo pracuje dla handlu światowego w plantacjach europejskich i gospodarstwach tubylczych. Pierwsze rozwijają się powoli z powodu trudności w uzyskaniu sił roboczych. Dla handlu światowego pracuje również chów bydła. Wogóle jednak mamy w A. ciągle jeszcze ogromne, gospodarczo niewyżyskane obszary.

Ogólna długość k o l e i afrykańskich wynosi obecnie 66.000 km. Sieć kolejową w europejskim tego słowa znaczeniu mają tylko kraje Atlasu, Egipt i pld. A. Zresztą sieć kolejowa kontynentu rozwija się w ten sposób, że od wybrzeży oceanicznych buduje się linje łączące wnętrze kraju z portami, oraz linje łączące ze sobą drogi wodne. Pierwsza linja łącząca brzegi obu oceanów jest ukończona w 1931 koleją Lobito od zach. wybrzeża przez Katangę (Kongo belg.) i Salisbury (Pld. Rodezja) do

Beiry w Mozambiku. Następną będzie francuska kolej transsaharyjska (Oran—Beszar—Adrar—Burem — Wagadugu). W kolonjach europejskich rozrasta się szybko sieć drogową, umożliwiającą komunikację automobilową. Z linii lotniczych najważniejsze są: połączenie Francji z Dakarem w Senegalu, linia: Kairo—Kapstadt oraz belgijskie linie w Kongo, łączące Bome z Elisabethville i Leopoldville.

Od czasu podziału Afryki w latach 1880-tych postąpiły roboty geograficzne na terenie „Czarnego lądu“ o tyle, że dziś już niema na mapach Afryki białych plam. Zwłaszcza Sahara została w związku z politycznymi planami Francji i Włoch (zajęcie Kufry w 1931) dość już dobrze zbadana. Niemniej z roku na rok słyszemy o nowych ekspedycjach naukowych, badających tę lub inną część kontynentu.

Dzieje. Przez całe stulecia traktowała Europa A. wyłącznie jako obiekt kolonizacji, starą zaś cywilizację afrykańską rozpatrywała tylko z etnograficznego punktu widzenia. Pogląd ten przyjmowali również mieszkańcy A., tak kolorowi, jak biali. Dopiero wojna światowa przyniosła pod tym względem przewrót. Nastąpiło spotęgowanie samopoczucia Afrykańczyków, które znalazło wyraz w formule: „A. dla Afrykańczyków“. Poszczególne kolonie (niezawisłymi państwami są tylko Abisynja i Liberia) żądają większej niezawisłości od kraju macierzystego, ograniczenia wpływów europejskich i wydatniejszego udziału miejscowej ludności w sprawach publicznych. — W Brytanji przysłała Unji Płd. Afrykańskiej jako dominjum w ramach „Brytyjskiego Związku Narodów“ dużą samodzielność. a premier płd. afrykański Hertzog stwierdził w 1926, iż jego państwo zerwie związek z metropolją, gdy to będzie odpowiadało jego interesom. W stosunkach wewnętrznych biali utrzymali dotychczas niezaprzeczoną przewagę, ale w czasie wyborów do parlamentu w 1929 wysunęła się na pierwszy plan agitacja wyborczej kwestja nadania prawa głosowania kolorowym tubylcom. — W Egipcie, będącym z imienia suwerennym państwem, kwestja stosunku do W. Brytanji stoi w środku zagadnień politycznych, a król, chcąc utrzymać znośne stosunki z Londynem, musi przeciwyczyć silny opór wrogich Anglii stronnictw, zarówno umiarkowanych, jak skrajnych nacjonalistów (watani), które żądają zgodnie pełnej samodzielności dla kraju. — W Algerji zarówno biali jak tubylcy mają znaczny wpływ w Radzie Najwyższej i wysyłają trzech senatorów i deputowanych do parlamentu w Paryżu. — W Tunisie istnieją dwie izby, francuska i tubylcza, które uchwalają budżet. Również w innych kolonjach francuskich (Marokko, A. Zachodnia i Południowa, Madagaskar) biorą tubylcy udział w zarządzie krajem, aczkolwiek wpływ białych kolonistów przeważa. — Włochy, które zdobyły w 1912 Trypolitanję dopiero po wojnie światowej objęły faktycznie w posiadanie, zaś w 1931 rozciągnęły jej granice aż do grupy oaz Kufra, dopuściły tubylców do utworzonej w 1927 rady przyobocznej cywilnego gubernatora. — Mimo, iż udział kolonistów, w pewnej zaś mierze również tubylców

w rządach jest już dziś powszechnie uznany, życzenia tych ostatnich sięgały znacznie dalej: domagają się oni uznania ich kultury jako równorzędnej z europejską, jako zaś dalszy cel przyświeca im niezawisłość państwa. Dążenia te doznają podniety w rozwijającej się agitacji komunistycznej, która znajduje podatny grunt wśród murzynów.

*Afryka Równikowa, ob. Francuska A. R.

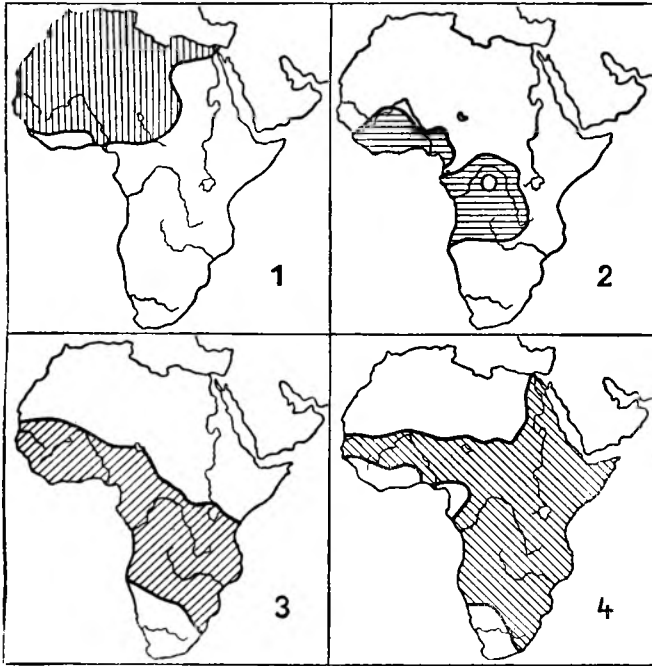
*Afryka Zachodnia, ob. Francuska A. Z.

*Afrykańskie języki dzielą się na 4 główne grupy: I. J. murzyńskie: Bantu z narzeczem Suaheli (najbardziej rozpowszechnione, ważne dla celów handlowych i porozumiewawczych) i j. murzynów sudańskich: liczne narzecza, z których bardzo dźwięczne Ful, najtwardsze do opanowania Haussa, w dolinie Nilu aż po Assuan Nubijskie, inne nad Nilem: Dinka, Bari, Szilluk. J. murzynów sudańskich są przeważnie niezależne od siebie, ale niektóre z tych narzeczy, jak Ful, Haussa i Massai, uznano za należące do jęz. hamickich. II. J. Hotentotów i Buszmenów w oraz niektórych Pigmejów na obszarze językowym Bantu. Z tych lepiej poznano hotentocki, bardzo zbliżony do hamickiego. III. J. Hamitów: j. berberyjskie albo libijskie, należą do nich kabylski, szilichki i tuareski, nadto j. dawnych Libjan, Maurytanów i Numidów oraz wymarły kanaryjski, również wymarłe egipski i koptyjski, dalej grupa języków kuszyckich w Afryce pñ.-wsch. i narzecza zamkniętego obszaru Afryki wsch. IV. J. semickie, napływowe: narzecza grupy abisyńskiej i arabski (jako handlowy i porozumiewawczy, ważniejszy nawet od Suaheli i Haussa), nadto punicki, który utrzymywał się przez wiele wieków po Chr. — Na Madagaskarze narzecze pochodzenia małajskiego, na innych wyspach narzecza Bantu. Lit.: Fr. Müller, Lepsius, Cust. Meinhof, H. H. Johnston.

*Afrykańskie kultury i starożytności (por. tabl.). Na osiedlenie Afryki wpłynęła w sposób decydujący natura tej części świata: pas bujnej, podzwrotnikowej puszczy już w czasach najdawniejszych zajęły rolnicze ludy pigmejskie i etjopskie. Północ Afryki w tym czasie, odpowiadającym mniej więcej ostatniemu okresowi zlodowacenia Europy, obfitowała w deszcze, a dzięki bogatemu zwierzoństwu musiała stanowić prawdziwy raj dla żyjących tam ludów myśliwskich. Śladami tej t. zw. kultury Mahalbi (według Frobeniusa ok. 8000 lat przed Chr.) są narzędzia kamienne oraz rysunki i malowidła na skałach; te ostatnie powstały prawdopodobnie pod wpływem głęboko zakorzenionych wierzeń w czary, jak na to wskazuje uderzające ich podobieństwo z czarodziejскими zabiegami łowieckimi najstarszych, kulturalnie pokrewnych ludów.

Pierwotny ten podział kultur i ludów uległ znacznej zmianie pod wpływem wypadków historycznych. Pozostawiając na boku wysoką kulturę Egiptu, wyróżnić można szereg kultur, zawdzięczających swe powstanie silnym wpływom azjatyckim. Są to:

1. Kultura syryjska, pochodzenia północnego, przeważająca w zach. Sudanie; charakterystycznymi dla niej są: specjalny ro-

Afryka: Kręgi kulturalne (według Frobeniusa).

1. Kultura syryjska; 2. kultura atlantycka; 3. kultura staroerytrejska;
4. kultura środkowoerytrejska.

dziej tkaniny bawełnianej, barwienie indygiem, uprawa ryżu, budowlę z suszonych cegieł, groby popielnicowe i wyraźny system feudalny (wojownicy, bardowie, kowale, wieśniacy).

2. Kultura erytrejska, przybyła ze wschodu; Frobenius dzieli ją na szereg podgrup, z których najstarszą uważa za współczesną z młodszy paleolitem Europy. a. Kultura staroerytrejska, obejmująca lesiste okolice Afryki środkowej, a więc wspomniane wyżej ludy murzynskie. Cechami jej są bębny z pni oraz sygnalizacja przy ich pomocy, banany, jako główna podstawa pożywienia; bohaterami opowieści są karłowaty jeleni i antylopa. b. Kultura środkowoerytrejska, która przenikła do Afryki na północy przez Abisynję (stąd północnoerytrejską zwaną), na południu przez wybrzeża Mozambiku (południowoerytrejska). Zajmuje ona obszary objęte poprzednio przez kulturę staroerytrejską; typowymi dla niej są chaty o dachach stożkowatych, uprawa zbóż, wyrób tkanin bawełnianych; losy królów, którzy po pewnym okresie (7 względnie 14 lat) muszą umrzeć (zwykle zabijają ich), uważają za związane z bóstwem księżycy. W opowiadaniach główną rolę odgrywaając. — W stosunkowo niedawnym czasie kultury erytrejskie rozbiły, zmienili lub wyparli na zachód Hamici.

3. Kultura atlantycka, która niegdyś musiała obejmować i obszary nad morzem Śródziemnym, a jeszcze w 1000 przed Chr. wywierała wpływ na Afrykę zach.; charakteryzuje ją

wysoko rozwinięte snycerstwo, wielka ilość bóstw, tajne związki, które opanowały nietylko życie religijne, lecz i polityczne.

***Aftenposten**, dziennik konserwatywny wyd. w Oslo od r. 1860.

***Aftonit**, minerał, należący do grupy tetraedrytu, od t. arsenowego różni się nieobecnością arsenu, na miejsce którego zjawia się antymon.

***Aftył**, podobny do złota stop, używany do robót jubilerskich, składa się z 800 części miedzi, 25 platyny, 10 wolframu i 170 złota. Tą nazwą również określa się stopy miedzi i niklu z dodatkiem cynku i kadmu lub stop, składający się z 66 części żelaza, 23 niklu, 5 miedzi i 4 wolframu.

***Ag**, symbol chemiczny srebra (Argentum).

***Agadir**, najlepszy atlantycki port Marokka, 10 km na pñ. od Wadi-Sus z 2.500 mieszk. Wsławiony przez t. zw. kryzys marokański z r. 1911.

***Agalactia**, brak pokarmu, niedostatek mleka w piersiach karmiącej.

***Agalmatolit** (pagodyt), minerał, zbita odmiana pirofilitu barwy żółtawo-szarej lub zie-

lonawo-szarej, czerwonawej, używana zwłaszcza w Chinach do wyrobu figurek i innych przedmiotów ozdobnych.

***Agama** (sanskryt.), nazwa kanonu hinduskich sekt Vaishnawa, Shaiva, Shakta (ob. też Tantryzm). W wersji sanskryckiej nazywają się a. także Nikaya kanonu Pali. Również obejmuje się nazwą a. pisma kanoniczno-dżajnistyczne (Jaina, ob.).

***Aganoor Pompilj Vittoria**, poetka włoska, (1855—1910), autorka wytwornych w swej prozie cyklów: „Leggenda eterna” (1902) i „Nuove Liriche” (1908). Wyd. zbior. 1912.

***Agar-agar**, żelatyna roślinna z wodorostu rosnącego w Oceanie Indyjskim. Przychodzi z Cejlonu i Jawy w stanie surowym lub z Japonji w stanie przerobionym. Służy do apretury tkanin, do celów spożywczych i w bakteriologii do przyrządzania pożywek dla sztucznej hodowli bakteryj.

***Agárbiceanu Jan**, pisarz rumuń., *1882, autor realistycznych powieści z życia Siedmiogrodu: „Archanioł” (1914), „Prawo ciała” (1926), „Prawo ducha” (1928), nowel: „Ze wsi” (1906), „W ciemności” (1910) i i.

Agassiz, 1. Ludwik, (1807—1873), 2. Aleksander, (1835—1910).

Agat islandzki, nazwa obsydjanu z Islandji, używanego jako kamień półszlachetny. A. meksykański, nazwa aragonitu i kalcytu pochodz. z Meksyku i używanych w celach zdobniczych.

***Agau**, plemię hamickie, pramieszkańcy, obecnie główny pień ludności Abisynji; dzielą się na Falaszów, Komantów i Socho. Język ich należy do grupy kuszyckiej języków hamickich.

***Agema** (greck.), w wojsku macedońskim nazwa oddziałów gwardji konnej i pieszej.

***Agencja** (ajencja), przedsiębiorstwo wzgl. działalność agenta.

***Agnesia** (łac.), brak wrodzony.

***Agenor**, 1. syn Posejda i Libji, król Fenicji, ojciec Kadmosa i Europy (ob.). — 2. syn Antenora, jeden z najwaleczniejszych Trojan, zginął z ręki Neoptolemosa.

***Agents provocateurs** (franc.), prowokatorzy, przeważnie pomocnicy tajnej policji, którzy osoby podejrzane politycznie pobudzają do czynów przestępnych, by je potem oddać w ręce władzy karzącej. Niekaralna jest prowokacja, gdy prowokator liczy się z tem, że czyn przestępny pozostanie w stadium usiłowania i nie zostanie dokonany.

***Agia (agliowa) teoria**, teoria o oprocentowaniu kapitału, reprezentowana w szczególności przez E. Böhm-Bawerka, opiera się na twierdzeniu, że im dłużej trwa proces wyprodukowania pewnego dobra, tem więcej dla ono później korzyści. Do tego procesu wytwórczego, potrzebuje robotnik kapitału w formie surowca, narzędzi i utrzymania. Kapitał powstaje wskutek oszczędności; podaż jego musi być ograniczona w stosunku do popytu, gdyż ludzie wyżej cenią dobra teraz istniejące od przyszłych; dlatego kapitał, a więc zaoszczędzona praca, musi być droższy niż praca obecna. Tak powstaje procent, który jest różnicą w cenie pracy obecnej od pracy już dokonanej.

***Agiadzi**, ród panujący w Sparcie, ob. Agis 1. (uzup.).

***Agis**, imię szeregu królów spartańskich:

1. A. I., legendarny założyciel rodu królewskiego Agiadów lub Eurystenidów, rzekomo syn Eurystenesa, pogromcy Helotów.

2. A. II., syn Archidama, król 427—402 przed Chr., 426, 425 i od 413 prowadził ataki Spartan na Attykę, 419—418 prowadził wojnę przeciw Argos i zwyciężył pod Mantinęj. Jako przeciwnik Alcybjadesa spowodował jego ucieczkę do Persji. 405 brał udział w oblężeniu Aten, później prowadził jeszcze zwycięską wojnę z Elidą.

3. A. III., syn Archidama III, król 333—331, próbował oswobodzić Grecję od panowania Aleksandra W. Zginął pod Megalopolis 331.

4. A. IV., wstąpił na tron po swoim ojcu Eudamidasi II 245 i zainicjował wielką reformę socjalną (pomnożenie pełnoprawnych obywateli, których liczba spadła już była do 700, przez periojków i cudzoziemców, podział wielkiej własności, anulowanie hipotek i długów). Przeciwnicy reform z przejęciowo zdezonizowanym królem Leonidasem II na czele zwyciężyli, a A. skazano na śmierć i stracono. Jego biografję napisał Plutarch.

***Agglomerat** (łac.), określenie skały, składającej się z kanciastych okruchów pochodzenia wulkanicznego.

***Aglutynacyjne języki**, w przeciwieństwie do

fleksyjnych, składające się z jednozgłoskowych i niezmiennych wyrazów pierwiastkowych, których stosunki wyraża się przez docepianie do nich odpowiednich zgłosek, a nie — jak w jęz. fleksyjnych zapomocą deklinacji i konjugacji wyrazów. W Europie do a. j. należą węgierski, turecki i języki kaukaskie.

***Aglutyniny**: zam. zob. Reakcja Gruber-Widala, ma być: zob. Grubera-Widala reakcja.

***Agnihotri** Shiwa Narayana Satyanand, ind. założyciel sekt, *1850, założyciel Deva-Samaj'u i przywódca, zwany „godnym uwielbienia, wzniosłym i boskim nauczycielem“. Pierwotnie zwolennik Brahma-Samaj'u, pracował jako nauczyciel w Lahorze (gdzie mieszka obecnie), później poświęcił się propagandzie religijnej, założył 1887 własną gminę, Deva-Samaj; broniąc argumentami zachodniej nauki ateizmu, uważa się jednak sam za istotę nadludzką. W dawniejszych latach był wielkim mówcą, poza tem propaguje swoją naukę zapomocą pism i ksiąg.

***Agnollit**, minerał, wodny krzemian manganu; znany ze Szczawnicy Węgierskiej.

***Agostino Veneziano**, ob. Musi Agostino de.

***Agranulocytoza** (greck.), choroba w r. 1922 opisana, przebiegająca z prawie zupełnym zanikiem leukocytów (neutrofilnych) we krwi i dużymi owróżdzeniami w jamie ustnej (szczególnie migdałków). Schorzenie to spostrzegane przeważnie u kobiet, bardzo rzadkie, przebiega prawie zawsze śmiertelnie; czasem uzyskuje się wyleczenie przetaczaniem krwi lub naświetlaniem promieniami Röntgena kości długich (celem zadrażnienia szpiku kostnego i pobudzenia go do produkcji ciałek białych).

***Agarjusz**, określenie reprezentantów rolnictwa, którzy również w polityce bronią interesów rolniczych.

***Agrarny** (z łac. „ager“ = rola), odnoszący się do rolnictwa, rolniczy. — **Agrarne państwo**, państwo, którego mieszkańcy przeważnie trudnią się uprawą roli; przeciwieństwa: państwa handlowe i przemysłowe.

***Agregat**, nagromadzenie oddzielnych cząstek. Każde ciało jest agregatem cząsteczek (molekuł). — W **mechanice** grupa sprzężonych ze sobą maszyn. N. p. turbina parowa, sprzężona z dynamomaszyną dla wytwarzania prądu elektrycznego, stanowi a.

***Agrément** (franc.), zgoda pewnego rządu na mianowanie przydzielonego mu posła innego kraju.

***Agresja** (łac.), atak, napad.

***Agrest**, ob. Ribes.

***Agri decumates** (kraj płacący dziesięcinę), kraj w rzymskiej Germanji między Renem, górnym Dunajem i limes, w dawniejszych czasach zamieszkały przez Celtów, głównie Helwetów, w I. w. przed Chr. zajęty przez Swebów. Wespazjan wcielił go ok. 73 do państwa rzymskiego. Nazwę swą otrzymał kraj od osadników-Gallów, płacących dziesięcinę. 213 zaczęły się ataki Alamanów, które ok. 260 doprowadziły do ostatecznego oderwania tego kraju od państwa rzymskiego.

***Agricola Gnaeus Iulius**, rzymski mąż stanu, teść historyka Tacyta, (40—93), od 73 patry-

cjusz, 77 konsul (suffectus), 77—85 głównodowodzący w Brytanii, którą podbił aż po Tavę (Tay). Po niewyzyskanem zwycięstwie nad Kaledonami odwołany przez Domicjana 85. Jego życie opisał Tacyt.

***Agricola** Georg, właśc. B a u e r, uważany za twórcę nowszej mineralogii i metalurgii, (1494—1555), napisał m. in. „De re metallica“ (1530) i „De natura fossilium“ (1546).

***Agricola** Mikael, reformator Finlandji i założyciel literatury fińskiej, (ok. 1508—10—1557), uczeń Lutra i Melanchtona, 1540 rektor szkoły katedralnej w Åbo, 1554 także biskup ewangelicki, wydał Nowy Testament (1548) i książki religijne w języku fińskim, jego Elementarz (1542) był pierwszym drukiem fińskim.

***Agriento**, od 1927 nazwa Girgenti na Sycylii.

***Agriantum** (greckie Akragas), znaczne miasto w starożytności, na pld. wybrzeżu Sycylii, założ. 581 przed Chr. z Geli. Pod koniec V. w. przed Chr. liczyło 200.000 mieszkańców, przez handel winem i siarką doszło do wielkiego znaczenia. Wzniosło wspaniałe budowle i posiadało ustrój demokratyczny, który znosił wielokrotnie tyranowie (Teron 488—472). Po zburzeniu przez Kartagińczyków 406 przed Chr. podpadło. W wojnach punickich zajęł A. Rzymianie 262, później Kartagińczycy, a 210 znowu Rzymianie, do których należało aż do upadku cesarstwa zach.-rzymskiego. — Ruiny świątyni należą do najlepiej zachowanych ze starożytności: t. zw. świątynia Herkulesa z końca VI. w., niemal całkowicie zachowana świątynia Konkordji, mogąca uchodzić za typową świątynię dorycką swego czasu, świątynia Junony Lacinia z V. w. Świątynia Zeusa, przeszło 100 m długa, rozpoczęta wkrótce po zwycięstwie Terona nad Kartagińczykami pod Himerą 480, w szczegółach różni się znacznie od innych. Dziś na miejscu A. znajduje się miasto Girgenti (Agrigento).

Agriinion (Vrachori), miasto w nomarchji Akarnanji i Etolja (Grecja), na pñ.-zach. od jeziora A. (80 km²) z 11.267 mieszk. i handlem tytoniem.

***Agrippina**, ob. Agrypina.

Agrostemma, zam. Agrostemmal (w t. 1).

***Agrosteografia** (grec.), nauka o trawach.

***Agrykollit**, minerał, krzemian bizmutu o składzie chemicznym eulitynu, występuje w kuli-
stych utworach o budowie promienistej lub w drobnych kryształkach bezbarwnych lub barwy brunatno-szarawej. Znany z Johannegeorgens-
stadt i z kopalni Neuglück.

***Agrypina**, starsza, † 33 po Chr.

***Agua**, wygasły wulkan w Gwatemali, zbudowany z pyroksenandezytu, wysoki 3710 m.

***Aguadas**, miasto w depart. Caldas (Kolumbia) z 27.721 mieszk.

Aguadilla, miasto portowe na Porto Rico z 10.952 mieszk.

***Aguas Calientes**, stan w środk. Meksyku, na pld. od Zacatecas z 6.472 km² i 107.581 mieszk. Kraj jest żyzną wyżyną, przeciętą szeregiem pasm górskich. Stolica A., leżąca na wysokości 1900 m, ma 48.028 mieszk., ciepłe źródła i przemysł hutniczy.

***Agüero** Diego, zdobywca hiszp., † 1544, towarzyszył 1531 Franciszkowi Pizarro do Peru, zdobył 1534 Ekwador, współdziałał przy założeniu Limy i Trujillo, od 1537 dożywotni namiestnik Limy, walczył z Almagrą. — Syn jego, Diego de Agüero de Garay, († 1618), objął po nim 1544 namiestnictwo Limy, 1579 został prokuratorem inkwizycji w Peru.

***Aguétant** Pierre, pisarz franc., * 1890, poeta ziemi burgundzkiej, piewka przyrody i przeszłości, autor poezyj wydawanych od r. 1909, różnych pism prozą, nowel i powieści: „Le divin roman d'amour“ (1921), „Les noces de la terre et de l'amour“ (1924), „Les amours incertaines“ (1927) i i.

***Aguilar**, miasto okreg. w prow. Kordoba (Hiszpanja), w pobliżu jezior Zoñar i Rincon z 14.864 mieszk.

***Aguilaryt**, minerał, odmiana argentytu, zawierająca selen; występuje w Guanajuato w Meksyku.

***Aguirre**, 1. Francisco, zdobywca hiszp., (1500—1580), walczył w Peru po stronie Pizarra przeciw Almagro, założył 1553 Santiago del Estero, rządził przez pewien czas Chile, jako gubernator w Tucumán pokonał powstanie In-djan.

2. Manuel Hermenegildo, polityk argentyń. (1785—1843), uzyskał 1821 uznanie niezawisłości Argentyny przez St. Zjednoczone, 1832 był ministrem skarbu i prezydentem kongresu.

***Ahinsā** (sansk.), zasada niekrzywdzenia żadnej żyjącej istoty, jeden z głównych postulatów staroindyjskiej etyki, buddyzmu, a szczególnie jainizmu; odgrywa ważną rolę w życiu duchowym dzisiejszych Indyj (Gandhi).

***Ahmed** Riza Bey, turecki mąż stanu, * ok. 1870, młodoturk, do r. 1908 w Paryżu wydawał tygodnik „Meszwert“ („Narada“), od 1908—12 prezydent nowej Izby, potem powołany do Senatu, przeszedł do opozycji, od 1918 r. był przez krótki czas ministrem spraw zewn., później posłem w Atenach, w r. 1920 członkiem delegacji pokojowej w Sèvres.

***Ahmes**, domniemany autor pierwszego znanego dzieła matematycznego egipskiego. P a p i r u s A. pochodzi z czasu między 2000 a 1700 przed Chr.

Ahrens Henryk, um. 1874.

***Ahuachapán**, stolica depart. w zach. Salwadorze (Ameryka) z 28.117 mieszk.

***Ahuramazda**, ob. Ormuzd.

***Aiguillon** Armand, ks., minister franc., (1720—1782), jako gubernator Bretanji skompromitował się sprzeniewierzeniem pieniędzy publicznych, dzięki pani Dubarry został w 1770 ministrem spraw zagranicznych i wojny. Kontynuując zrazu politykę poprzednika swego Choiseula zasiał konfederację barską bronią, pieniądźmi i oficerami, następnie jednak w momencie pierwszego rozbioru odwrócił się obojętnie od Polski mimo próśb St. Augusta, nie zrobił również nic dla ratowania Turcji. Po wstąpieniu na tron Ludwika XVI został wygnany z dworu.

***Aiken** Conrad Potter, pñ. ameryk. poeta i krytyk, * 1889, pierwotnie pod wpływem Masfielda, następnie wprowadza psychologję pod-

świadomości w utworach alegoryczno-metafizycznych: „Senlin: A Biography“ (1925), „John Deth and Other Poems“ (1930), „Selected Poems“ (1929), w mistrzowskich powiastkach: „Bring! Bring! and Other Stories“ (1925), w powieści: „Blue Voyage“ (1927, wpływ Joyce'a), wydał nadto m. i. „Scepticismus: Notes on Contemporary Poetry“ (1919) oraz dwie antologie: „Modern American Poets“ (1922) i „American Poetry, 1671—1928“ (1929).

Allanthus Desf. (werniks, baldaszek), drzewa z rodziny Simarubaceae, mają liście duże, nieparzysto-pierzaste, jednonasienne owocki. *A. glandulosa* Desf. z Chin hodowany w europejskich parkach.

***Aimora**, ob. Botokudzi.

Ain, departament w pld.-wsch. Francji, obejmujący pld. część dawnej Burgundji, na zach. od jez. Genewskiego i granicy Szwajcarii z 5.826 km² i 315.757 mieszk. Stolicą jest Bourgen-Bresse.

Ainowie, wysocy, silnej budowy, o bardzo silnym owłosieniu, uważani za przedstawicieli dawnej ludności Azji ptn., a jako tacy zaliczani do rasy paleoazjatyckiej, według nowszych badań (Sternberg) wykazują pewną łączność z ludami Azji pld.-wsch. (zwłaszcza Indochin), z którymi mają mieć szereg wspólnych cech fizycznych i kulturalnych.

Aintab (tur. Gazi Anteb), stolica wilajetu A.

***Ais**, w muzyce A podwyższone przez \sharp (Turcja) z 39.541 mieszk.

***Aischylos**, ob. Eschylos.

Aiwalyk (tur. Ayvalik), miasto portowe w zatoce Adramyty w wilajecie Balikesri (Turcja), ma 13.534 mieszk. (1927).

***Ajaks**, ob. Ajas.

Ajalbert Jean, pisarz franc., * 1863, od 1918 członek Akademii Goncourtów, wydał nadto m. i.: „Au coeur de l'Auvergne“ (1922), „Veuilles d'Auvergne“ (1926), „La Passion de Roland Garros“ (1926), „Les mystères de l'Académie Goncourt“ (1929), „Clemenceau“ (1931).

***Ajdukiewicz** Tadeusz, malarz pol., (1852—1916), kształcił się w Akademii krakowskiej pod kierunkiem Łuszczkiewicza, we Wiedniu, w Monachium u Brandta, Seitzta i Wagnera. Bawił jakiś czas w Paryżu, podróżował z W. Branicim po Egipcie, Nubji i Azji Mn. W 1880 przeniósł się do Wiednia, ciesząc się uznaniem dworu i arystokracji. W czasie wojny zaciągnął się do Legionów, zmarł 1916 w szpitalu wojskowym. Był świetnym batalistą i portrecistą; główne dzieła: portret gen. Pejaczewicza, konny portret Franciszka Józefa, „Obóz powstańców w lesie“, „Porwanie“, „Rewja wojsk rumuńskich“ i in.

***Ajdukiewicz** Kazimierz, filozof pol., ur. 1890, w l. 1926—28 prof. Uniw. Warsz., od 1928 Lwowskiego. Ogłosił m. i.: „Czas względny i bezwzględny“ (1921), „Z metodologii nauk dedukcyjnych“ (1921), „Główne kierunki filozofji w wyjątkach z dzieł ich klasycznych przedstawicieli“ (1923), „Główne zasady metodologii nauk i logiki formalnej“ (1928), „Studjum krytyczne o Tadeuszu Kotarbińskim“ (Przegl. Filozof. 1930), „O znaczeniu wyrażań“ (1931) i in.

***Ajgospotamol** („rzeka kóz“), rzeczka na

Chersonesie trackim, słynna ze zwycięstwa Lizandra nad Ateńczykami w 405 r. przed Chr. w wojnie peloponeskiej.

***Ajklinit**, minerał o składzie CuPbBiS_3 , występuje w nieprzeźroczystych rombowych kryształach lub zbitych skupieniach barwy ciemnoszarej. Tw. 2—2,5, C. wł. 6, 1—6,8. Występuje w Berezowsku koło Ekaterynburga, razem ze złotem, malachitem i galeną w kwarcu.

***Ajmakowie**, por. Aimakowie.

***Ajmer**, ob. Adżmir (supl.).

***Ajshylos**, ob. Eschylos.

***Akademicki** (z greck.), odnoszący się do Akademii lub szkół wyższych. W tem ostatniemu znaczeniu wyraz używany przedewszystkiem w byłym zaborze austriackim. Przenosić: uczony lub mający tylko teoretyczne znaczenie (np. zagadnienia akademickie).

***Akademik**, 1. członek Akademii francuskiej; 2. w byłym zaborze austriackim także uczeń szkoły wyższej (w b. zaborze rosyjskim w tem znaczeniu s t u d e n t). Członków Polskiej Akademii Umiejętności utarło się w polszczyźnie nazywać „członkami Akademii“, nie zaś „akademikami“.

Akademja. Ob. też Accademia Reale d'Italia (uzup.). — **A k a d e m i e d e r D i c h t k u n s t**, przyjęta nazwa dla sekcji literackiej, założonej w r. 1926 przy Pruskiej Akademii Umiejętności w Berlinie. Pierwszych pięciu członków (Ludwig Fulda, Gerhart Hauptmann, Arno Holz, Thomas Mann, Hermann Stehr) mianował pruski minister kultury, następnie wybieralni (przez kooptację) w liczbie na razie nieograniczonej. Pierwszą nagrodę literacką Akademii otrzymał w r. 1930 Friedrich Schnack.

***Akademja Krakowska**, ob. Uniwersytet.

***Akademja Lwowska**, ob. Uniwersytet.

***Akademja Techniczna**, ob. Technicznych nauk akademja.

***Akademja Wileńska**, ob. Uniwersytet.

***Akademja Zamoyska**, ob. Uniwersytet.

***Akademios**, ateński heros. W poświęconym mu gaju powstała Akademia (ob.).

***Akadjalit**, minerał, należący do grupy zeolitów o składzie $\text{CaAl}_2\text{Si}_5\text{O}_{14} \cdot 7 \text{H}_2\text{O}$, występuje w bezbarwnych lub czerwonych kryształach. Nowa Szkocja, Biella.

***Akaiszi**, góry na środk. Hondo (Japonja), na zach. od Fudzjamy, zbudowane ze skał paleozoicznych, z wulkanem Szirane.

Akakia, zamiast Maupertiusa, ma być Maupertuisa.

***Akapnia** (greck.), zmniejszona ilość bezwodnika kwasu węglowego we krwi, zdarza się podczas przebywania w bardzo rozrzedzonym powietrzu, a więc na wielkich wysokościach, oraz po długotrwałem, gwałtownem oddechaniu. A. prowadzi do alkalozji (ob. Alkaliczna rezerwa [uzup.]) krwi i uchodzi za przyczynę choroby górskiej.

Akceptacja (a k c e p t), „przyjęcie“ zlecenia do zapłaty zwłaszcza przy wekslach (ob. weksel). A. per onore przyjęcie grzeźnościowe przy wekslach. Por. Weksel.

Akcesja (łac.), dostąpienie, przyrost.

***Akcesyjny układ**, układ, mocą którego dane państwo przystępuje do układu zawartego już

między innymi państwami; również układ, mocą którego rządzenie danym państwem przenosi się na inne państwo, bez tego jednak, by to pierwsze wogóle przestawało istnieć.

Akcja, czynność, działanie. W estetyce oznacza a. zespół zdarzeń, uporządkowany podług wymagań artystycznych. Opis tych zdarzeń stanowi treść utworu poetyckiego, epickiego i dramatycznego, zaś a. polega na wikłaniu i wyjaśnianiu sytuacji. O a. w znaczeniu fil. i psych. — ob. Czynność. — W fizyce nazwa oznaczająca ogólnie działania wywierane przez ciała na ich otoczenie. Działaniom tym odpowiada wywierana przez otoczenie na ciało reakcja, według zasad dynamiki równa liczbowo a., lecz przeciwnie skierowana.

***Akcja katolicka**, ob. Katolicka akcja (uzup.).

***Akcejonarżusz**, właściciel, posiadacz akcji, ob. Akcyjna spółka.

***Akermanit**, minerał należący do grupy melilitu, krzemian wapnia, zawierający domieszki magnezu, manganu i żelaza, izomorfowy z melilitem i gelenitem, stanowiąc jedno z ogniw tego szeregu izomorfowego. Dotychczas znany tylko ze szlak.

***Akeryt**, skała głębinowa o budowie ziarnistej, nieraz przechodzącej w trachitową, należy do grupy sienitów alkalicznych, charakteryzując się nieznaczną ilością plagioklazów. Głównymi składnikami tej skały są alkaliczne skalenie, diopsyd i biotyt.

***Akineton** (grec.), nieruchoma (akinetyczna) faza planktonu, złożona z form przetrwalnych, występuje na dnie wód.

***Akko**, ob. Akka.

***Akolit** (akolutat, z greck. akoluthos „służący”), najwyższe z spośród czterech święceń mniejszych, stanowiących stopniowe przygotowanie w kościele katol. do kapłaństwa (ob. Ordo). Osoba, która otrzymała święcenie akolitu, zwie się akolita.

***Akominatos**, wiersz 14. ma być: ob. Akropolis, zam. p. Akropolie.

***Akonitowy kwas**, nienasycony, trójzasadowy kwas organiczny, produkt rozkładu kwasu cytrynowego. W postaci soli wapniowych oraz związany z alkaloidami występuje w roślinie Aconitum.

***Akr**, ob. Acre.

***Akragas**, ob. Agrigentum (uzup.).

***Akrolity** (greck.), nazywano tak w greckiej sztuce drewniane posagi, których twarze, ręce i nogi wykonane były z marmuru.

Akron ma obecnie (1930) 255.040 mieszk. i zakłady fmy Goodyear—Zeppelin.

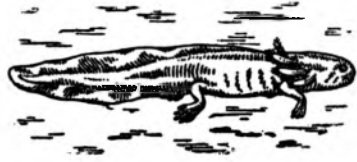
***Akroparestezja** (greck.), uczucie mrowienia szczególnie w kończynach, czasem jest wyrazem schorzenia tętnic zaopatrujących daną kończynę w krew.

***Aksamit**, tkanina kosmata, o krótko strzyżonym, jedwabnym włosie. Ob. Tkaniny.

***Akseraj**, turecki wilajet w Azji Mniejszej ze stolicą A.

***Aksjomat**, ob. Pewnik.

***Aksjometr**, w żeglarskiej przyrząd, znajdujący się na pomoście komendanta, a sprzężony ze sterem okrętu. Umożliwia komendantowi okrętu orjentowanie się w położeniu steru.

Aksolotl.

Aksolotl (Amblystoma Tschudi), rodzaj płaza z podrodz. jaszczurów. Podobny do nich, posiada długi spłaszczony bocznie ogon. Postać larwalna (właściwy aksolotl) opatrzona krzaczkami skrzelami, może żyć nieprzeobrażając się i może się rozmnażać (neotenia). Przeobrażona postać dorosła (Amblystoma) traci skrzela i pletwę ogonową. A. tigrinum Green. czarna

Amblystoma.

ze złotymi plamkami, żyje w Amer. półn., A. mexicanum Cope (Siredon pisciforme Shaw), posiada także rasę albinotyczną. A. często hoduje się w celach doświadczalnych. Mięso jadalne. Tu należą: japoński Onychodactylus japonicus Houtt. z pazurkami i Hynobius keyserlingi Cyb. z Syberji.

***Aksonometrja** (z greck.), dział geometrii wykreślnej. Rzuty aksjonometryczne brył są kreślone według zasad perspektywy równoległej.

***Akszrak**, miasto w Babilonii, w pobliżu późniejszej Seleucji nad Tygrysem, ok. 2914—2816 siedziba dynastji.

***Aktion**, ob. Akcejum.

Aktion, Die, berliński dwutygodnik komunistyczny, założony w r. 1911.

***Aktjublińsk**, miasto w Kazakstanie (Rosja), nad rz. Ilek, przy kolei: Orenburg—Taszkent z 20.861 mieszk.

***Aktyn** (Ac, Actinium), ob. też Promieniotwórcze pierwiastki.

***Aktywna elektryczność**, stan elektr. wzbudzany w niektórych kryształach działaniem promieni świetlnych lub cieplnych.

***Aktynograf** (grec.), przez Pouilleta zbudowany przyrząd do pomiaru czasu następczniczenia, także przyrząd do oznaczenia chemicznej aktywności badanego rodzaju światła.

***Aktynolit** (aktynot, promieniec), minerał, ciemno-zielona odmiana amfibolu, zawierająca znaczne ilości krzemianu żelazawo-wapiennego. Piękne kryształy znane są z Zillertalu, gdzie występuje w talku.

Aktywizm, w znaczeniu politycznym działania energiczne, zmierzające czynnie do osiągnięcia pewnych celów. W czasie wojny światowej mianem aktywistów określono w Polsce tych polityków, którzy po zajęciu Królestwa

Polskiego przez państwa centralne pragnęli współdziałać z niemi przeciw Rosji i obracali swój wysiłek w kierunku budowy państwowości polskiej oraz zorganizowania armii w sojuszu z Niemcami i Austrią. Przeciwnicy ich uważali natomiast, że społeczeństwo na okupowanych terytorjach powinno zachować się neutralnie, nie dopomagać państwu centralnym do zwycięstwa, co najwyżej korzystać z udzielonych przez Niemcy ustępstw w dziedzinie organizacji szkolnictwa i sądownictwa, nie dając wzajem zobowiązań politycznych; stąd przyległo do nich miano pasywistów. — W Belgji nazywano aktywistami tych Flamandczyków, którzy za okupacji niemieckiej organizowali ruch separatystyczny flamandzki, w Szwecji polityków, domagających się udzielenia czynnej pomocy Niemcom.

***Aktywny węgiel** otrzymuje się przez prażenie w 800° trocin drzewnych napojonych chlorem cynku. Znajduje szerokie zastosowanie jako katalizator, poza tem do adsorbowania gazów, odbarwiania soków, cieczy i t. p.

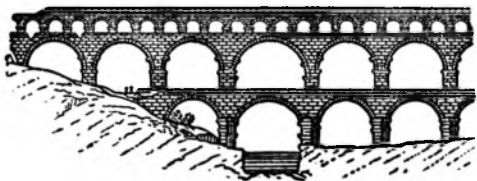
***Akumulacja** (z łac.), w geologii osadzenie się. Por. Akumulat.

***Akumulacji teoria Marksa**, twierdzi, że kapitał gromadzi się w coraz mniejszej ilości rąk. Maleje liczba, rośnie majątek poszczególnych kapitalistów. Silniejsi przez konkurencję obalają słabszych lub też wchłaniają ich w siebie. Rośnie liczba należących do klasy nieposiadających, rośnie zubożenie proletariatu. Gdy cały kapitał znajdzie się w rękach niewielu tylko wielkich towarzystw, trzeba będzie tylko aktu ustawodawczego, by przenieść własność na społeczeństwo i to w ten sposób, że większość tego nie zauważy. T. a. przepowiada więc rozwój kapitalizmu, zmierzający do komunizmu.

***Akupunktura** (z łac.), nakłuwanie cienką igłą jakiejś jamy ciała w celach diagnostycznych, metoda lecznicza dzisiaj zarzucona.

***Akwaforta** (kwasoryt), technika graficzna, polegająca na wytrawieniu kwasem na płycie miedzianej rysunku, wydrapanego igłą na cienkiej warstewce asfaltu. Tak wytrawioną płytę, posmarowaną farbą, odbija się na papierze. Pierwszym mistrzem a. był Rembrandt. — Por. Rytownictwo.

***Akwamaryn**, minerał, zielonawa i niebieskawa odmiana berylu (ob.); nazwą tą bywają nieraz określane podobnie zabarwione odmiany topazu; wschodni a., p. Korund; akwamarynowy chryzolit (złoty beryl), żółta odmiana berylu z Brazylii.

Akwedukt Pont du Gard.

***Akwedukty**, mosty, przeprowadzające w rurach lub kanałach wodę, niejednokrotnie do bardzo odległych miejscowości. Znanie już były

podobno w starożytnym Egipcie, ale najliczniejsze i najwspanialsze dochowały się z czasów rzymskich w samym Rzymie, we Włoszech, w pld. Francji i w Hiszpanji. Jednym z piękniejszych a. jest t. zw. Pont du Gard w pld. Francji.

***Akwizgrański pokój**, ob. Aachen.

***Akwizyeya**, ob. Akwirować.

***Al**, symbol chemiczny pierwiastka glinu (Aluminium).

***Al fresco**, ob. Fresk.

***Ala** (łac.), „skrzydło“, w wojsku rzymskiem za rzeczypospolitej skrzydło szyku bojowego. składające się z kontyngentu wojsk dostarczonych przez sprzymierzeńców; za cesarstwa nazwa przeszła na jazdę, szykującą się na skrzydłach.

Alabama, jeden z pld. stanów Unji pld.-amerykańskiej, graniczący z zatoką Meksykańską ma 134.699 km² i 2.646.248 mieszk. (1930). Płn. część kraju przecinają wysokie do 630 m, bogałe w złoża żelaza i węgla łańcuchy pld. Appalachów. Środek stanu w dorzeczu Black Belt jest bardzo żyzna i stanowi ośrodek uprawy bawełny. Pld. część kraju jest bagnistą i piaszczystą niziną, silnie zalesioną, niekiedy o niezdrowym klimacie. Średnia temperatura stycznia wynosi we wnętrzu 8,6° (na wybrzeżu 9,9°), lipca 27,2° (26,9°), najwyższa temperatura 41,7° (38,9°), najniższa —20,6° (—18,3°); opadów rocznie 1250 mm.

Wśród ludności jest 38,4% murzynów. Głównym zajęciem jest rolnictwo (uprawa bawełny, trzciny cukrowej, kukurydzy i ziemniaków) i chów bydła. Górnictwo dostarcza przede wszystkim żelaza i węgla. Stolicą jest Montgomery, siedzibą uniwersytetu Tuscaloosa. Głównym ośrodkiem przemysłu Birmingham. Władzę ustawodawczą sprawuje 35 senatorów i 106 deputowanych.

A. stanowiła początkowo część hiszp. Florydy. W 1698 usadowili się tu Francuzi, którzy w 1763 odstąpili kraj Anglikom. Początkowo należała A. do Georgji, tworzy od 1820 osobny stan Unji. W czasie secesji przyłączyła się A. w 1861 do Konfederacji.

***Alabama River**, żeglowna rzeka w stanie Alabama, powstaje z połączenia rzek Coosa i Tallapoosa, wypływających w pld. Appalachach i łączy się z Tombigbee w Mobile River.

***Alabandyn** (blenda manganowa), minerał, siarczek manganu MnS, występuje w regularnych kryształach barwy czarnej, najczęściej w ośmiościanach i sześciangach. Tw. 3,5—4. C. wł. 3,9—4,1. Znalezione w Kapniku, Nagyak i in. m.

Alabaster, drobnziarnista odmiana gipsu barwy białej lub białawo-szarej; szczególnie piękna odmiana występuje koło Volterra we Włoszech. W Polsce występuje w okolicach Stanisławowa, Halicza, Tłumacza, Zaleszczyk. A. jest używany do wyrobu przedmiotów ozdobnych.

***Alabaster wschodni**, nazwa odmiany krystalicznego kalcytu sprowadzanej z Egiptu.

***Alai**, Alaj, ob.

***Alain-Fournier** Henri Alban, pisarz franc. ob. Fournier (uzup.).

Alais, od 1926: Ales.

***Alait**, minerał wanadowy o składzie $V_2O_5 \cdot H_2O$; występuje w postaci jedwabistych nalo-tów barwy krwisto-czerwonej.

***Alakty**, minerał, arsenian manganu o skła-dzie $Mn_3As_2O_8 \cdot 4 Mn(OH)_2$, występujący w jed-noskośnych drobnych kryształach odznaczają-cych się wybitnym pleochroizmem (czerwony do oliwkowo-ziel.). Tw. 4,5, c. wł. 3,8. Znany z Långban i Nordmark (Szwecja).

Alalja. Skreślić odsyłacz: p. Nauka o pocho-dzeniu.

***Alamozyt**, minerał, metakrzemian ołowiu o składzie $PbSiO_3$, występuje w śnieżno-białych jednoskośnych kryształach, zbliżonych pokro-mem do wolastonitu, chociaż nie izomorfowych, lub w skupieniach promienisto-włóknistych. Tw. 4,5; c. wł. 6,5.

***Alandum**, czysty tlenek glinowy, otrzymany przez stopienie bauksytu w piecu elektrycznym. Punkt topliwości 2000° , twardość 9—10, zasto-sowanie do wyrobu ogniotrwałych tygli, mufli i wykładek pieców.

***Alandzkie wyspy** (fiń. *A h v e n m a a*), auto-nomiczny archipelag, należący do Finlandji, od-dzielający od Bałtyku zatokę Botnicką, składa się z 6554 granitowych wysp, mających 1442 km² i 27.016 mieszk., mówiących po szwedzku. Jest to masyw skalny, potrząskany przez uskoki i zapadnięcia i zniszczony przez lądolód. Naj-większa wyspa *Fasta Åland*, wysoka do 113 m, jest oddzielona od Szwecji głębokiem morzem Alandzkim i poszarpana licznymi za-tokami. Średnia temperatura roku wynosi tu $4,9^\circ$, stycznia $-2,6^\circ$, lipca $15,3^\circ$, opadów rocz-nie 488 mm.

Wyspy należały stale do Finlandji. W końcu 1917 zażądała większość mieszkańców przyłą-czenia wysp do Szwecji, a Szwedzi zajęli nawet w początku 1918 A., lecz wycofali się wkrótce, a Liga Narodów przysądziła je w 1921 Finlan-dji, z tem jednak, że nie mogą być fortyfiko-wane.

***Alanina** (kwas α -aminopropionowy) $C_2H_5(NH_2) \cdot CO_2H$, tworzy się przy działaniu amon-jaku na kwas α -bromopropionowy. A. wchodzi w skład wielu białek. Ciało stałe, krystaliczne.

***Alarcón** Pedro Antonio de, hiszp. poeta, pu-blicysta i polityk, (1833—1891), najpierw wy-dawca czasopism rewolucyjnych, od 1868 zwo-lennik monarchji konstytucyjnej, autor różnych utworów o tonie satyrycznym, w nowelach i po-wieściach dał żywy obraz obyczajów hiszpań-skich, najwybitniejsze nowele: „Sombbrero de tres picos” i „El escándalo”. Wybór nowel: 1878.

Alaryk I., wiersz 6. ma być Stilichona, zam. Silichona.

***Alaska**, górzysty i wulkaniczny półwysep na pld. wybrzeżu kraju A., rozciąga się od jez. Iljamna do aleuckiej wyspy Uniak.

Alaska, terytorjum Stanów Zjedn. Am. Płn. ma 1.530.328 km² i 59.278 mieszk., w połowie białych i Indian.

***Alaskait**, minerał, odmiana galenobizmutytu zawierająca kilka procent srebra. Kopalnia Ala-ska, Kolorado.

Alaszan, nie Alaszau, błąd drukarski.

***Alatri**, miasto w prow. Frosinone (Włochy), przy kolei: Rzym—Neapol, 502 m nad poz. mo-

rza z 16.413 mieszk. i romańskim kościołem z XIII. w.

***Alba**, stara miejscowość we włoskiej prow. Aquila, niedaleko dawnego jeziora Fucyńskiego, posiada resztki murów cyclopowych (jako *A. Fucentia* miejsce pobytu znakomitych jeń-ców, np. Perseusza z Macedonji).

Duchowny w albie.

***Alba** (łac. *vestis alba*, „szata biała”), długa, biała, płócienna szata, sięgająca do stóp, uży-wana w kośc. katol. przez kapłana do mszy św. Powstała z rzymskiej tuniki.

Albanja (alb. Szkipnia), od 1928 królestwo z 27.538 km² i (1930) 1.003.068 mieszk. Stolicą jest *Tirana* (30.806 mieszk.), inne większe miasta: *Skutari* (29.209), *Korcza* (22.787), *Elban-san* (13.796), *Argyrokastró* (*Giinokastra*, 10.836), *Berat* (10.403), *Valona* (*Vlora*, 9.100) i *Durazzo* (*Durres*, 8.739). Te też miasta są stolicami pre-fektur, z tem że istnieją jeszcze 2 inne prefek-tury: *Dibra* (stolica *Peszkopije*) i *Kosova* (stol. *Kukes*).

Według języka jest w A. 469.000 *Gegów*. 419.000 *Tosków*, 40.000 *Serbów*, 45.000 *Cync-rów* i 20.000 *Turków*. 696.339 mieszk. wyznaje islam, 200.720 prawosławie, a 105.653 religję rzym-katolicką. Szkół powszechnych posiada A. 595 z 28.199 uczniów i 32 szkoły średnie z 1.247 uczn.

Ludność trudni się głównie rolnictwem (ku-kurydza, pszenica, jęczmień, oliwki, tytoń i i.) i chowem bydła. Wywozi się: sery, oliwę, skóry, bydło, jaja, asfalt, wełnę i i.). W 1925 odkryto w A. obfite źródła ropy. Buduje się kolej z *Durazzo* do *Tirany*. Od 1925 istnieje Albański Bank Narodowy z siedzibą w Rzymie i z 5 oddzia-łami w kraju. Jednostką monetarną jest złoty frank (*franca ari* = 1,7 zł.) = 5 lek = 5 *qindar*.

A. jest od 1. IX. 1928 monarchją dziedziczną w rodzie *Zogu*, przy czym król ma wpływ na ustawodawstwo, jest naczelnym wodzem, wyko-nuje władzę wykonawczą i reprezentuje pań-stwo na zewnątrz. Przeważnie zwoływany i rozwią-zywany parlament składa się ze 156 posłów, wy-bieranych na 4 lata, każdy przez 15.000 mę-skich wyborców. Poza tem istnieje Rada 10-ciu, mianowana przez króla i rada (8) ministrów. Budżet państwa na 1931 był preliminowany w wysokości 31,385.000zł. fr. w wydatkach i do-chodach.

Herb A. przedstawia dwugłowego czarnego orła na czerwonym polu; barwy państwa: czerwona i czarna. Istnieje powszechny obowiązek służby wojskowej od 20 roku życia. Po ukończeniu służby czynnej (18 miesięcy) obowiązuje służba w rezerwie do 45 roku życia i w pospolitem ruszeniu do 50 roku życia. Na stopie pokojowej ma A. 11.450 żołnierzy i 3.100 żandarmerów. Broni dostarczają Włochy, utrzymujące w A. stałą misję wojskową (60 oficerów). Żandarmerję szkolą oficerowie angielscy. Twierdzą jest Skutari. Utrzymanie wojska kosztuje 14.720.000 zł. fr.

Dzieje. W 1921 aljanci przyznali A. jej granice, odpowiadające zasadniczo stanowi rzeczy z 1913, tylko wyspa Saseno pozostała włoską. Społeczeństwo nadało sobie 1920 ustrój republikański, który został 1921 uznany przez paryską konferencję ambasadorów. Z wiosną 1920 zagarnął przywódca konserwatywnej partii ludowej, Achmed Zogu, władzę dyktatorską, został wprawdzie 11 czerwca 1924 obalony przez Fan Noli, założyciela i pierwszego biskupa prawosławnego kościoła Albanji, ale z końcem roku usunął go i odzyskał swe stanowisko. 1925 został Achmed Zogu obrany prezydentem republiki, 1926 zawarł z Włochami traktat przyjaźni i bezpieczeństwa (pierwszy traktat w Tirana), który wywołał silne wzburzenie w Jugosławji, ponieważ przyznawał Włochom znaczne wpływy w Albanji. W 1927 zawarły Włochy z Albanją przymierze obronne na okres 20 lat (drugi układ w Tirana). Pozycja Achmeda Zogu wzmocniła się dzięki oparciu o Włochy do tego stopnia, że w 1928 ogłosił A. królestwem i kazał się obwołać „królem Albańczyków“. Aczkolwiek Jugosławja kwestjonowała początkowo ten tytuł, gdyż na jej terytorjum żyje również kilkaset tysięcy Albańczyków, uznała go niebawem, podobnie jak Włochy, Grecja, Francja i Anglja.

***Albanja**, w starożytności i średniowieczu kraina na wsch. Kaukazie, między morzem Kaspijskim i rz. Kurą, aż do X. w. niezależna. Stolicą była Albana nad morzem Kaspijskim.

***Albano** (A. Laziale), miasto w prow. Rzym (Włochy), na pld.-wsch. od Rzymu, nad jez. Albańskim z 8.800 mieszk. oraz resztkami pałaców Pompejusza i Domicjana oraz katedrą. 3 km na pld.-wsch. od A. leżała w starożytności *Alba longa*.

Jezioro Albańskie (*Lago di Albano*) jest wulkanicznym maarem, leży u zach. podnóży Monte Cavo, 293 m nad poz. morza, ma 3,7 km² i jest do 170 m głębokie. Brzegi, porośnięte lasami kasztanów i winnicami, są przeznaczone na wysokie i strone. Wysokość wód jest jeszcze obecnie regulowana zapomocą kanału, zbudowanego jeszcze w 396 przed Chr. przez wodza Camillusa.

Albany, żeglowna rzeka w prow. Ontario (Kanada), wypływa z Cat Lake, a uchodzi do zatoki Hudsonskiej.

***Albański język i literatura.** J. a., samodzielna gałąź z pnia indoeuropej., należy do grupy wschodniej, używany na zachod. wybrzeżu bałkańskim. Dwa narzecza: *toskijskie* na południu (także wyspy językowe we Włoszech i Grecji) i *gegijskie* na północy (także wy-

spy jęz. w Dalmacji). Silne wpływy romańskie, słowiańskie, nowogreckie i tureckie. — Literatura ma charakter ludowy, składa się z pieśni i baśni ludowych. Główne zbiory: Mitko (1878) i H. Pedersen (1895), istnieją też ich przekłady niem. (1883 i 1898). Gramatyki i słowniki: G. Meyer, Pekmezi, Weigand, Kristoforidis.

***Albedo**, według Lamberta stosunek natężenia światła rozproszanego na powierzchni ciała do natężenia światła na nią padającego. Dla śniegu a. wynosi 0,78, dla piasku 0,24, księżycy 0,08, ziemi 0,45 itp.

***Albeniz** Don Isaac, hiszp. pianista i kompozytor, (1860—1909), jako cudowne dziecko studiował w Paryżu u Marmontela, — po większych podróżach artystycznych znowu w Konserwatorium w Brukseli. Napisał utwory fortepianowe, pieśni, oratorium „Chrystus“, suity fortepianowe „Iberia“ i „Catalonia“, operetki i opery („The magic opal“, „Enrico Clifford“, trylogja „King Arthur“, „Pepita Jimenez“, „S. Anton de la Florida“ i i.). Był prekursorem impresjonizmu w muzyce, wywarł jednak przez swą silnie akcentowaną rytmikę i koloryt narodowo-hiszpański wpływ także na muzyków dzisiejszej doby.

***Alberdingk-Thijm** Karel Joan Lodewijk (pseud. *Lodewijk van Deyssel*), wybitny krytyk holend., *1864, oprócz wielu prac krytycznych (m. i. „Over Literatuur“, 1886; wyd. zbior. „Verzamelde opstellen“, 1894—1907, 10 t.), wydał powieści: „Een liefde“ (1887) i „De kleine republiek“ (1888), studjum o Multatulum (1895) i in.

d'Albert Eugen, kompozytor, †1932.

***Albert** (brat Albert), założyciel zakonu albertynów, ob. Chmielowski 1. — Por. Albertyni (uzup.).

***Albert** Jan, ob. Jan Albert (uzup.).

***Albert**, wójt krakowski, stał na czele sprysiężenia przeciw Władysławowi Łokietkowi w którym brały udział miasta małopolskie oraz niektóre klasztory. Wiosną 1311 wywołał zbrojny bunt, który popierał biskup Muskata, w dalszej zaś perspektywie Jan Luksemburski. W trakcie walki A. zachwiał się, parł do układów, został nawet uwięziony przez sojusznika Czechów, ks. Bolka Opolskiego. Łokietek, słumiwszy bunt, ukarał Kraków odebraniem mu wójtostwa i zniesieniem urzędzeń autonomicznych.

***Albert** François, polityk franc., ur. 1877, był 1924—27 senatorem, 1924—25 piastował w rządzie Herriota tekę oświecenia, walczył o jednolitą szkołę, założył 1927 dziennik radykalny „L'Impartial“, działał w kierunku zniesienia odrębnego ustawodawstwa dla Alzacji.

Albert Wielki (*Albertus Magnus*), dominikanin, biskup Ratzynbony, nauczał w Paryżu i Kolonji. Dzieło jego stanowiły komentarze filozofji Arystotelesa i krótsze rozprawy. Celem jego filozofji było uprzystępnienie perypatetyzmu współczesnym. Odróżnia silniej od innych scholastyków zakres wiary i wiedzy. W teorii poznania i psychologii łączy pierwiastki filozofji św. Augustyna i Arystotelesa. Dusza jest pierwiastkiem życiowym i również substancją, panującą nad ciałem. Dowód istnienia Boga

oparty jest na założeniu czegoś pierwszego, a mianowicie pierwszej i ostatniej przyczyny. Boga pojmując jako rozum wszechczynnny i wolę bezwzględną. Świat powstał przez akt twórczy.

***Albert Fryderyk**, lennik polski, ob. Albrecht, ks. pruski.

***Albertazzi** Adolfo, pisarz włos., (1866—1924), prekursor modernizmu, wydał m. i.: „Romanzi e romanzi del' 500 e del' 600“ (1891), „Torquato Tasso“ (1911), „Vita e opere di Ugo Foscolo“ (1914), „L'Ave“ (1896), „Ora e semper“ (1900), „La merciaina del piccolo fonte. Tra gente varia“ (1924).

***Alberti** Domenico, muzyk-amator wenecki, ok. poł. XVIII w., pisał opery i sonaty fortepianowe, przeważnie z akompanjamentem arpedżowym w basie (basy Albertiego).

***Albertus Magnus**, ob. Albert Wielki (uzup. i t. I).

***Albertyni**, zakon polski, założony przez Adama Chmielowskiego (ob.), artystę malarza, który brał udział w powstaniu 1863 r., stracił nogę, potem osiadł w Krakowie i tu poświęcił się ubogim, stwarzając dla nich pierwszy zakład w r. 1888 i zmieniając nazwisko na nazwę Brata Alberta. Regule dla zakonu oparł brat Albert na regule tercjarskiej św. Franciszka. Oprócz braci obejmując zakon także siostry, Albertynki. — Zakłady mają A. w Krakowie, we Lwowie, w Zakopanem (na Kałatówkach) i in. miastach.

***Albertyt**, minerał, zbliżony składem chemicznym do asfaltu, różniący się jednak niektórymi własnościami fizycznymi i rozpuszczalnością w pewnych rozpuszczalnikach. Minerał ten uważa się za produkt utleniania oleju skalnego. Występuje w przedkarbońskich skałach w Nowym Brunzwicku.

Albi, miasto w depart. Tarn (Francja) ma 29.015 miesz.

***Albien** (piętro albieńskie), w geologii najwyższe piętro kredy dolnej. Por. Kredowa formacja.

Albigensi, w t. 1. mylnie Albingensi.

***Albin**, minerał, odmiana apofilitu, tworząca małe, regularne kryształki barwy białej. Znany z Aussig.

***Albinos** (białak), ob. Albinizm.

***Albinus** Decimus Clodius, przez Kommodusa mianowany namiestnikiem Brytanji, przez Septimiusza Sewera uznany 193 za Cezara, po pokonaniu Nigra pobity i zgładzony pod Lionem 197.

***Albit**, minerał należący do grupy skaleni (ob.).

***Albityt**, skała żyłowa, składająca się prawie wyłącznie z albitytu i kwarcu.

***Albo** Joseph, żyd. kaznodzieja i religjolog (ok. 1380—1444). W dziele „Ikkarim“ („Zasady“ 1485) zajmował się żyd. systemem religijnym i zebrał 13 artykułów wiary w trzy: wiara w Boga, w Objawienie, w nieśmiertelność i nagrodę lub karę za czyny.

***Albona** (Labin), miasto w Istrii (Włochy) z 14.197 miesz. (przeważnie Chorwatów).

***Alboranit**, skała wylewna należąca do grupy

andezytów hyperstenowych, stanowi przejście do bazaltów plagioklazowych.

***Albornoz** Egidius, kardynał, (ok. 1300—1367), w 1337 został arcybiskupem Toledo, 1353 legat w państwie kościelnym, przywrócił po śmierci Cola Rienzi porządek, wydał „Konstytucje egidjańskie“, w 1367 sprowadził Urbana V. zpowrotem do Rzymu.

***Albrecht** I. Niedźwiedź, margrabia brandenburski, (ok. 1110—1170), otrzymał 1138 od Konrada II. ks. saskie jako lenno, ale nie zdołał go utrzymać, zdobył ziemie połabskie, wytepił ich mieszkańców, ściągnął osadników niemieckich i stał się w ten sposób założycielem marchji brandenburskiej.

2. A. III. Achilles, elektor brandenburski z domu Zollern, (1414—1486), otrzymał w 1440 księstwo Ansbach, w 1464 Bayreuth, 1470 marchję brandenburską, walczył skutecznie z Norymbergą i Wittelsbachami, 1473 wydał ordynację rodzinną „Dispositio Achillea“, ustanawiającą niepodzielność Marchji.

***Albufera**, przybrzeżne jezioro w prow. Walencja (Hiszpanja), ma 85 km².

***Albugo** Gray (Cystopus Lev.), pasorzytny grzyb z rodziny Peronosporaceae. Spory (konidia) tworzy na zewn. skórki żywiciela, wewn. żywiciela tworzy oospory. A. candida Gray występuje na krzyżowcach.

Albula, przełęcz, między wysokogórskimi grupami alpejskimi: Piz Kesch i Piz d'Erz w kantonie Gryzonów, wysoka 2315 m. Kolej A. najwyższa kolej górską Europy (1823 m), ma 35 km i przecina 42 tunele. Łączy Thusis i Sankt Moritz.

***Albumen** (łac.), bielmo, ob. Nasienie roślin.

***Albuminoidy** (albuminoidy), grupa białek reprezentowana w organizmach zwierzęcych; są odporne na reakcje chemiczne. Należy tutaj keratyna, elastyna, kollageny, glutyna, fibroina.

***Albuminometr**, przyrząd do oznaczania ilości białka w moczu.

***Albuquerque**, 1. miasto okręg. w prow. Badajoz (Hiszpanja) z 10.257 miesz. i zamkiem. 2. miasto w stanie Nowy Meksyk (Ameryka pñ.), nad Rio Grande i przy kolei Santa Fé z 26.570 miesz.

***Alcamo**, miasto w prow. Trapani (Sycylja), przy kolei: Palermo—Trapani z 32.000 miesz., murami miejskimi i szeregiem zabytkowych budowli.

***Alcesta**, Alkestis, ob.

***Alcoforado** Marianna d', zakonnica i pisarka portugalska, ob. Alcaforada. Jej „Listy miłosne“ przeł. Stan. Przybyszewski (1920).

***Alchimilla**, roślina, ob. Alchemilla.

***Alchimowicz** Kazimierz, malarz pol., (1840—1917), kształcił się w Warszawie u Gersona, w Monachjum i w Paryżu. W 1863 zesłany na Ural, przebył tam 7 lat. Malował obrazy historyczne i rodzajowe. Główne dzieła: „Pogrzeb Gedymina“ (Muzeum Narodowe w Krakowie), „Obrońca Olsztyna“, „Żniwa na Litwie“, „Sceny z Uralu“, „Cyganka“ i in.

***Alchimowicz** Hjacynt, malarz, (po 1841—po 1905), uczeń brata swego Kazimierza A. i paryskiej Ecole des Beaux-Arts. Po powstaniu wyemigrował do Francji i był profesorem ry-

sunku w Collège w Perpignan. Malował głównie sceny rodzajowe.

***Alcyato Jan**, pol. działacz emigracyjny, (1810—1855), walczył w powstaniu listopadowym, uczestniczył w 1833 w wyprawie emigrantów na Frankfurt, zasiadał przez 7 lat w Centralizacji Tow. Demokratycznego. Autor dzieła: „Rzecz o rozumie stanu w Polsce“ (1849).

***Alcyone**, najjaśniejsza gwiazda Plejad, γ Byka.

***Alczewsk**, wieś na Ukrainie z 16.040 mieszk. (r. 1926), punkt węzłowy kolei Debalcewo—Millerowo. Kopalnie węgla i zakłady metalurgiczne.

***Aldabra**, atol na oceanie Indyjskim, należący do Seszeli, ma 157 km².

***Aldebaranium**, rzadki pierwiastek (?) chemiczny, o c. at. 172,9.

***Aldegoude Philipp van Marnix**, ob. Marnix Philipp van.

***Aldington Richard**, poeta ang., * 1892, jeden z przywódców imaginistów, napisał: „Images Old and New“ (1915) i i., wydał „Imagist Anthology“ (1930), na nowo drogi zwrócił się w epickim poemacie miłosnym „A Dream in the Luxembourg“ (1930) i w pesymistycznym monologu z przeżyć wojennych: „The Eaten Heart“ (1929), obok którego wymienić należy powieść wojenną: „Death of a Hero“ (1929) i zbiór opowiadań: „Roads to Glory“ (1930), „Collected Poems“ (1929). Nadto szkic krytyczny o H. D. Lawrence (1930).

***Aldoksymy**, produkty działania hydroksylaminy na aldehydy.

***Aldole**, produkty kondensacji aldehydów i alkoholi alifatycznych. Posiadają własności zarówno aldehydów jak i alkoholi.

***Aldozy**, grupa heksoz (ob. Cukry), zawierających grupę aldehydową.

***Alectorolophus**, p. Rhinanthus.

***Alegat** (z łac.), załącznik.

***Aleiptes** (greck.), w starogreckich gimnazjach namaszczał atletów przed i po ćwiczeniach, przepisywał im także tryb życia. U Rzymian aliptae byli to niewolnicy, którzy masowali w kąpeli, i atraliptae — lekarze, stosujący masaż.

***Aleksander**, ob. Parys.

***Aleksander I**, ks. bułgarski, (1857—1893), syn Aleks. ks. Hessen-Darmstadt, nosił tytuł ks. Battenberg, w 1877 brał udział w kampanji tureckiej po stronie Rosji, potem służył w wojsku pruskim, 1879 obrany księciem bułgarskim. W 1885 dokonał połączenia Bułgarii z Rumelją Wschodnią, walczył zwycięsko przeciw Serbom, musiał abdykować z powodu intryg i teroru Rosji, resztę życia spędził w Niemczech, potem w Grazu, jako austriacki generał.

***Aleksander Jagiellończyk**, ob. Jagiellończyk Aleksander.

***Aleksandra Flodorowna**, żona cara Mikołaja II (ob.), najstarsza córka Fryderyka Wilhelma III pruskiego.

***Aleksandra bitwa**, obraz mozaikowy, według obrazu malarza Philoxenosa (?), wykonany w epoce rzymskiego cesarstwa, znaleziony w Pompei w 1831, obecnie przechowywany w Muzeum Narodowym w Neapolu. Przedstawia bi-

twę między wojskami Aleksandra W. a Darjuza, może bitwę pod Issos.

***Aleksandra sarkofag**, dzieło prawdopodobnie ateńskiego rzeźbiarza, pochodzące z Sydonu, ozdobione płaskorzeźbami, pierwotnie polichromowanymi. Przednia strona przedstawia bitwę pod Issos (?).

***Aleksandra ziemia**, część wybrzeża Antarktydy pod 68°43' szer. pdł. i 70°—75° dłuż. zach.

***Aleksandreida**, zbiór podań dokoła wypraw wojennych Aleksandra W. Powstał w Egipcie w III w. po Chr., w przekładach i przeróbkach rozpowszechniony na wschodzie, na zachód wprowadził go około r. 300 Julius Valerius w opracowaniu łacińskim i w późniejszym skrócie dolnowłoskim z X. w. arcybiskup Leo. Na podstawie Valeriusa ok. 1100 epos francusko-prowensański Albericha z Bisenzun. Stąd ok. 1130 opracowanie niemieckie. W XII. w. romanse Lamberta le Tort i Aleksandra de Bernai dwunastozgłoskowcem, skąd prawdopodobnie nazwa aleksandrynów jako miary wierszowej. Liczne średniowieczne opracowania późniejszej w całej Europie, także w Polsce: „Historja Aleksandra W.“, dochowana w odpisie z r. 1510 (z rękopisu z końca XV. w.) i w druku z r. 1550. Por. Jul. Krzyżanowski: „Romans pseudohistoryczny w Polsce w. XVI.“ (1926).

***Aleksandrette**, od 1925 stolica autonom. sandżahatu w Syrii. Miasto ma 14.000 mieszk.

***Aleksandrija**, miasto na Ukrainie, przy kolei: Znamienka—Dniepropietrowsk z 18.705 mieszk.

***Aleksandrija**, ma (1927) 573.063 mieszk. Ruch w porcie A. wynosił w 1930 r. 10,330.000 tonn rej. netto.

***Aleksandropol** (Alexandropol), ob. Dede Agacz (t. 3. i uzup.).

***Aleksandrowicz Jerzy**, botanik pols., (1819—1894), prof. w Szkole Głównej, a następnie na Uniwersytecie w Warszawie. Jako założyciel i dyrektor ogrodu pomologicznego na Marymoncie położył znaczne zasługi dla rozwoju ogrodnictwa w Polsce. Był pierwszym prezesem Towarzystwa Ogrodniczego. Napisał: „O powstawaniu zarodka w roślinach bez poprzedniego upłodnienia“ (1859), „O budowie i rozwoju słuźowców“.

***Aleksandrowicz Jerzy Stanisław**, zoolog pol., ur. 1886, prof. Uniw. w Wilnie (do 1929) obecnie prof. histologii i embrjologii w Akademii Weteryn. we Lwowie. Zajmuje się systemem nerwowym bezkręgowców.

***Aleksandrowsk**, od 1922 Zaporozże.

***Aleksandrowsk-Gruszewskij**, od 1925 Szachty.

***Aleksandry kraj**, dawna nazwa pdł. części australijskiego Północnego terytorjum.

***Aleksandryjska biblioteka**, ob. Aleksandryjska szkoła.

***Aleksandryjska epoka**, zwana naogół też helenistyczną (od ok. 320 r. przed Chr. do r. 640 po Chr.), zwłaszcza okres historii literatury od Aleksandra W-kiego do czasów Cesarstwa rzymskiego, t. j. od r. 320 do 30 przed Chr. Nazwa pochodzi od egipskiego miasta Aleksandrii, które było ośrodkiem kultury duchowej owej epoki. (Ob. Aleksandryjska sztuka i Aleksandryjska szkoła [uzup.]). Do epoki

a. zalicza się jednak też czasy Cesarstwa aż do zdobycia Aleksandrii przez Arabów (w r. 641) i wprowadzenia literatury i nauki arabskiej na miejsce greckiej.

***Aleksandryjska szkoła**, ogół wysiłków naukowych, popieranych przez Ptolemeuszów, których ośrodek stanowiło Museion w Aleksandrii (300 przed Chr. — 500 po Chr.). Uczni, żyjący na koszt państwa, mieli do dyspozycji 2 biblioteki (700.000 zwojów w Museion, 200.000 w Serapeion). Gdy pierwsza spłonęła 47 przed Chr. ofiarował Antonjusz Kleopatrze bibliotekę z Pergamon, liczącą 200.000 tomów. — Upadek s. a. zaczął się w III. w. po Chr., kiedy Karakalla cofnął uczonym pensje. 390 motloch, podburzony przez chrześcijańskiego patryarchę Teofila, spalił Serapeion. Z resztek utworzono nową bibliotekę, którą później przewieziono do Konstantynopola. Nawet po zniesieniu szkół pogańskich przez Justyniana dominowali jeszcze Platon i Arystoteles w szkołach chrześcijańskich. Po zburzeniu A. przez Arabów (643) zanikła nauka grecka, a jej miejsce zajęła nauka arabska.

Szkoła katechetów, która kwitła w Aleksandrii w III. i IV. w., próbowała pogodzić teologię chrześcijańską z grecką filozofją. Przy objaśnianiu biblii posługiwano się alegorją. Głównymi przedstawicielami tej teologii aleksandryjskiej byli Klemens i Origines.

***Aleksandryjska sztuka** stanowiła odgałęzienie sztuki greckiej po Aleksandrze W. na terenie Dolnego Egiptu, Syrii i Małej Azji. Bogactwo i bujny rozwój Aleksandrii odbiły się w przepychu i różnorodności budowli miejskich, w realizmie i rodzajowości malarstwa i rzeźby, w bogatej ornamentyce wyrobów przemysłu artystycznego. Najważniejszym zachowaniem dziełem plastyki aleksandryjskiej jest białtowa grupa Nilu.

Aleksandryn, wiersz 2, ma być: cezura, zam. censura.

***Aleksiejewka**, 1. miasteczko w obwodzie Czarnozemnym (Rosja), nad rz. Cichą Sosną, przy kolei: Wałujki—Bałasow z 11.749 mieszk. 2. wieś w obwodzie Dolnej Wołgi, port rzeczny nad Wołgą z 10.222 mieszk.

Aleksy Piotrowicz. Błąd drukarski: ma być Mereżkowskiego, zam. Marcikowskiego.

***Aleksyny**, ciała ochronne, białkowane, w surowicy krwi i w sokach ciała. Należy uważać je za wolno krążące we krwi dopełniacze (ob. Komplement, t. 6), pozostające, być może, w związku z odpowiedniami amboceptorami (dwuchwytnikami), które są obecne nawet w normalnej surowicy.

***Aleluja**, ob. Halleluja.

***Alembik** (z arab. al-anbik), aparat do destylacji lub do topienia kruszców. Przenośnie: przepuścić przez a., poddać skrupulatnym badaniom, krytyce.

***Alemontyt** (arseno-antymon), minerał, będący mieszaniną arsenu i antymonu; występuje koło Andreasbergu i w Przybramie, dawniej był wydobywany również w Alemont (Delfinat).

Aleppo (Haleb), należy od 1924 do Syrii. Miasto A. ma 177.313 mieszk.

***Alergeny**, wszystkie substancje, które zdolne są wywoływać pewne określone objawy chorobowe (choroby alergiczne). T. zw. a. domowe powstają w mieszkaniach (pierz, pleśń, materace, sierść psów, kotów, koni), a klimatyczne przy dużej wilgoci i t. d. Reakcja danego osobnika zmienia się z wiekiem i czasem, nasilenie jej obniża się. Objawy jej są różnorakie, częścią ogólne, jak: osłabienia, bóle głowy, zapalne podrażnienie spojówki; ze strony narządów oddechowych: katar, kaszel, chrypka, katar oskrzeli, dychawica oskrzelowa (astma); ze strony przewodu pokarmowego: nudności, wymioty, biegunka, kolka jelitowa; ze strony skóry: pokrzywka, wysypki, najrozmaitsze postacię wykwitów; ze strony narządu nerwowego (przypuszczalnie): napady migreny, nerwobóle, drgawki i t. d. Liczba a. jest bardzo wielka, a wynalezienie ich najczęściej bardzo trudne. Przez wstrzykiwanie wyciągów odpowiednich czystych a. można wywołać specyficzną reakcję, a co zatem idzie można odkryć prawdziwą przyczynę danego schorzenia. Leczenie chorób alergicznych polega na usunięciu z otoczenia chorego odpowiednich a., względnie na podawaniu mu małych ich dawek, które stopniowo się zwiększa, powodując w ten sposób wzrost odporności. Odporność tę można uzyskać zapomocą środków niespecyficznych, jak stara tuberkulina, autowakcyny i t. d.

***Alergja** (z greck.), zmieniona zdolność reagowania ustroju na tę samą podniecie, po przebytej infekcji, względnie wywołana sztucznie (szczepienia, proteino-terapia); n. p. gruźlik reaguje na tuberkulinę inaczej, niż osobnik, u którego jeszcze nie była stosowana.

***Ales** (dawniej Alais) z 42.021 mieszcz.

***Alethopteris serlis**, paproć z epoki węglowej, typ bardzo starego naczyniowca. Por. tabl. Węglowa formacja w t. 18.

***Aleuadzi**, szlachecki ród tessalski w Laryszie, zrazu sprzyjał Persom, później Macedończykom.

***Aleukemja** (greck.), schorzenie podobne do białaczki (leukemji), jednak bez powiększenia się ilości białych krwinek we krwi krążącej. może przejść w prawdziwą leukemję. Leczenie jak w leukemji.

***Aleukja** (greck.), choroba krwi, odznaczająca się znacznym zmniejszeniem się białych i czerwonych ciałek i płytek Bizozerra we krwi, jest spowodowana uszkodzeniem szpiku kostnego.

***Aleuometr**, przyrząd do badania wypiekości mąki pszennej.

***Aleuron**, bezbarwne, krągławe lub też kanciaste ciała zbudowane z białka, występują najczęściej w nasionach bogatych w tłuszcz, np. u Ricinusa, baldaszkowych i t. d. Zawierają one wewnątrz nierozpuszczalne w wodzie globoidy, które są związkami kwasu fosforowego, magnezji i wapnia, oraz krystaloidy, t. j. substancje białkowe o kształtach podobnych do krystalów. Zwykle globoidy i krystaloidy występują razem w tem samym ziarenku a. A. tworzy się przy dojrzewaniu ziarna, rozpuszcza się przy kiełkowaniu.

***Aleuronat**, preparat odżywczy, zawierający klej pszeniczny, 77% białek, prawie bez smaku. Bywa używany jako domieszka do pieczywa, celem podniesienia wartości odżywczej tegoż.

***Alexandrescu** Gregor, poeta rumuń., (1812—1885), najwybitniejszy z romantyków rumuń., autor porywających poezji satyrycznych i bardzo popularnych bajek. Wyd. zbior. 1907.

***Alexandrowicz** Jerzy, pol. lekarz i anatom, ur. 1886. 1921—29 prof. histologii i embriologii Univ. Wileńsk., od 1929 prof. Akademii Med. Weteryn. we Lwowie. Ogłosił szereg prac w pismach specjalnych, krajowych i zagranicznych, dotyczących głównie systemu nerwowego skopiaków.

***Alexia** (greck.), utrata zdolności rozumienia znaków piśmiennych, przy zachowanym wzroku, objaw choroby mózgowej, zazwyczaj połączona z afazją.

***Alfa**, nazwa, obejmująca różne trawy rosnące w Afryce pñ. i Hiszpanji, najważniejsza z nich *Stipa tenacissima*. Używana do wyściełania materaców oraz na wyroby koszykarskie.

***Alfa promienie** (promienie α , cząsteczki α), promieniowanie korpuskularne wysyłane przez niektóre promieniotwórcze pierwiastki (ob.), będące naturalnym i jedynym źródłem tegoż, ponieważ dotychczas nie udało się go otrzymać sztucznie w laboratorium. Prędkość p. a. waha się od 14 do 20 tysięcy km/sek., zasięg ich w powietrzu (ob. Promieniotwórczość) wynosi w warunkach normalnych t. j. 0° C. i 760 mm Hg od 2 do 8 cm, t. zn., że warstwa powietrza większej niż zasięg grubości pochłaniania p. a. całkowicie. Dla oka p. a. tak jak i inne atomy są niewidzialne, o ich istnieniu przekonywujemy się pośrednio. Przedewszystkiem ugięcie wiązki p. a. w silnym jednorodnym, do kierunku wiązki prostopadłym polu magnetycznym świadczy o tem, że są to cząsteczki dodatnio naelektryzowane, na podstawie ugięcia wiązki p. a. w polu magnetycznym oraz z doświadczeń nad ugięciem wiązki w polu elektrycznym obliczamy stosunek e/m, wreszcie osobne elektrometryczne pomiary pozwalają zmierzyć wartość ładunku elektrycznego, jaki niosą ze sobą p. a., stąd zaś wynika, że jesteśmy w zgodzie z doświadczeniem przyjmując, iż p. a. są to podwójnie zjonizowane cząsteczki helu o masie $6,59 \times 10^{-24}$ gr i o ładunku $+9,54 \times 10^{-10}$ j. e. I.

Slusznosc tego doświadczenia potwierdzili doświadczalnie Rutherford i Boys, wykazując jasnościowo, że w rurce zawierającej emanację radową, w której początkowo niema ani śladu helu, w miarę rozpadu pojawiają się w spektroskopie charakterystyczne dla helu prążki widmowe. Z ilościowych pomiarów wynika, że z jednego grama radu wytwarza się w ciągu roku 166 mm³ helu w warunkach normalnych, podczas gdy metoda polegająca na bezpośrednim liczeniu scyntylacji, t. j. błysków wywoływanych np. w siarczku cynku przez poszczególne cząstki α , dają liczbę 174 mm³ helu w warunkach normalnych na rok. Liczby te należy uznać za zgodne ze sobą, jeżeli się zważy duże trudności tych doświadczeń. Cząsteczka α posiada znaczną energię kinetyczną; poruszając

się poprzez tłum cząsteczek gazu wytwarza ona wzdłuż swej drogi tysiące jonów, jony zaś są dobrym ośrodkiem ułatwiającym kondensację np. pary wodnej, która skrapla się przy nagłym rozprężeniu powietrza właśnie wpraw na jonach wzdłuż drogi cząstki α . Korzystając z tego uwidocznili i sfotografowali Wilson w t. zw. komorze Wilsona drogi cząstek α jako prostopolinijne białe smugi, rozchodzące się radialnie z miejsca, gdzie znajduje się preparat radioaktywny. W inny sposób wyzyskujemy jonizację powietrza przez p. a. w metodzie akustycznej puszkii Geigera, w której każdorazowe wtargnięcie cząsteczki powoduje krótkotrwały prąd elektryczny, zdradzający się np. po wzmożeniu jako stuknięcia w telefonie, lub też jako drgnięcie nitki galwanometru strunowego. Jakkolwiek same cząsteczki α są dla naszych zmysłów niedostępne, to jednak metody powyżej wspomniane posłużyły do stwierdzenia prostopolinijnego rozchodzenia się cząstek α , ich prędkości i ich natury; badanie zaś zderzenia się tychże z atomami innych pierwiastków szczególnie występujące czasem silnie załamania drogi cząstki stały się punktem wyjścia współczesnej atomistyki. Por. Atomowa fizyka (uzup.). P. a. wywołują oprócz wspomnianych zjawisk także zjawiska wtórne, np. rozkładają bromowodór i jodowodór na ich składniki brom i jod i wodór, dwutlenek węgla na tlenek węgla i tlen, amonjak na wodór i azot, zamieniają tlen na ozon, przyczyniają się w 90% do wytworzenia ciepła towarzyszącego rozpadowi promieniotwórczemu. Na skutek utraty cząstki α przesuwa się pierwiastek w układzie perjodycznym o dwa miejsca wstecz, zmniejszając swoją liczbę atomową o 2.

***Aiföld** (z węg. „nizina“), węgierska nazwa niziny Węgierskiej.

Alfons XIII, król hiszpański, po zlikwidowaniu dyktatury i nieudanych próbach zainaugurowania zpowrotem rządów konstytucyjnych. wobec rewolucji swych poddanych 19. IV. 1931 zrzekł się sprawowania rządów nie abdykując i wyjechał zagranicę.

***Alfonsa wyspy**, grupka małych i niskich wysp koralowych, wchodzących w skład brytyjskich Seszeli (ob.). Dostarczają kopry.

***Alfortville**, przemysłowe przedmieście Paryża, w depart. Sekwany, przy ujściu Marny i kolei: Paryż—Melun z 24.896 mieszk.

***Alfurowie**, mieszkańcy gór oraz wnętrza Molukków i wysp sąsiednich, kulturalnie niżej stojący, niż ludność wybrzeży. Kultura A., wykazująca szereg cech pierwotnych (brak tkactwa, garncarstwa i t. p.), powstała ze zmieszania się starej, prymitywnej kultury pramieszkańców z wyższą później przybyłych Malajów.

***Algenib**, gwiazda α (2 wielk.) w Perseuszu. także gw. γ w Pegazie (3 wielk.).

Alger (Algier) dzieli się na 3 departamenty (Algier, Oran i Konstantine), obejmujące obszary pñ. i mające razem 207.493 km² i 5.521.271 mieszk., w tem 828.580 Europejczyków, oraz 4 terytoria (Ain Sefra, Ghardaja, Tugurt i Oazy Saharskie) z 1.987.604 mieszk. i 542.225 mieszk., w tem 4.779 Europejczyków.

Wśród nich przeważają bezwzględnie Francuzi. W 1929 było tu 1.234 szkół powszechnych z 114.957 uczniów oraz 17 szkół średnich z 6.403 uczniów. W mieście A. istnieje uniwersytet i szereg szkół zawodowych.

Ludność trudni się głównie rolnictwem (uprawa pszenicy, jęczmienia, owsa, ziemniaków, tytoniu, winnej latorośli, oliwek, palm daktylowych, pomarańczy, cytryn, mandarynek i bananów) oraz chowem bydła. Górnictwo dostarcza żelaza i fosfatów. Kolei posiada kraj 4.947 km, dróg państwowych 5.351 km.

Alger (Alger), miasto ma (1926) 226.218 mieszk.

***Algeryt**, minerał, rodzaj zwietrzałego wernerytu, zbliżony do pinitu; występuje w parucyntymetrycznych słupkach barwy żółtawej lub szarej. Tw. 3—3,5, C. wł. 2,7. Znany z Franklin. Obecność węglanów wapnia i magnezu wskazuje na wtórne pochodzenie tego minerału.

***Algesimetr** (greck.), przyrząd, służący do mierzenia wrażliwości na ból.

***Alger, Algierja**, ob. Alger (uzup. i t. I.).

***Algodonit**, minerał, arsenek miedzi o składzie: Cu_3As , tworzy drobnokrystaliczne nieprzeźroczyste inkrustacje barwy stalowo-szarej do srebrzysto-białej. Tw. 4, C. wł. 7,6. Znany z Chile (kopalnia srebra Algodones niedaleko Coquimbo), z nad jeziora Górnego.

***Algonkińska formacja** (algonkium), ob. Prekambrium.

***Algowja**, ob. Allgäu.

***Alhambra**, miasto tuż na wsch. od Los Angeles (Kalifornia) z 29.472 mieszk.; znaczny przemysł.

***Alhidada**, przy podziאלce kątowej ruchome ramie, zaopatrzona marką lub nonuszem.

***Ali**, I. A. ibn Abi Talib, bratanek, syn adoptowany, najwierniejszy stronnik, a przez małżeństwo z Fatmą zięć Mahometa, (ok. 600—661), został w 656 kalifem, zginął w walce z przeciwnikami. Szyici „legitymiści Islamu” przez całe wieki domagali się kalifatu dla potomków A. Pamięć jego otoczona jest kultem w Persji, grób zaś stanowi główne miejsce pielgrzymki dla Szytów.

2. Mehmed Emin A. pasza, turecki mąż stanu, (1815—1871), był 1840—44 posłem w Londynie, 1846—52 i 1854—55 ministrem spraw zagranicznych, pięciokrotnie piastował godność wielkiego wezyra, usiłował zreformować Turcję.

***Allbert** François Paul, poeta franc., * 1873, wydał: „L'arbre qui saigne” (1907), „Le Buisson ardent” (1912), „Odes” (1922), „Elégies romaines” (1923), „La guirlande lyrique” (1925), „Les Dioscures” (1925), „Le chemin de la mer” (1926), „La prairie aux narcisses” (1927).

zam. Alice spring ma być **Alce Springs**.

***Alifatyczne związki**, ob. Tłuszczowe związki i Węgiel (pierwiastek).

***Alignment** (franc., wytyczna, kierunek), w astronomii sposób wyszukiwania gwiazdozbiorów na niebie według atlasu nieba przy pomocy linii prostych, łączących gwiazdy znanych gwiazdozbiorów. Jeśli np. przedłużymy linię, łączącą α i β Wielkiej Niedźwiedzicy (tylne koła Wielkiego Wozu) w kierunku β — α pięciokrotnie, natrafimy na gwiazdę polarną (α Niedź-

wiedzicy Małej). — W miernictwie, oznaczenie punktów na linii danej przy pomocy 2 punktów. — W strategii, linja frontu zgóry wytknięta, wzdłuż której mają się ustawić oddziały.

***Alikwoły**, ob. Dźwięk.

***Alima** (Mikeneh), prawoboczny dopływ dolnego Konga, wypływa w pobliżu źródeł rz. Ogowe.

***Alloth**, gwiazda ϵ (2 wielk.) w gwiazdozbiore Wielkiej Niedźwiedzicy.

***Aliquippa**, miasto w Pensylwanji (Ameryka pñ.) z 27.116 mieszk.

***Alisma**, rośl., ob. Żabieniec.

***Alisonit**, minerał, pseudomorfoza kowelinu po galenie.

***Aljaż**, ob. Stopy.

Aljechin Aleksandr, szachista, po zwycięstwie nad Capablanką w Buenos Aires (wrzesień—listopad 1927), zdobył mistrzostwo szachowe świata, broniąc go przeciw Bogoljubowowi do r. 1929. Mieszka w Paryżu. Napisał dzieło o swych najlepszych partjach z l. 1900—1923 (1929).

***Alkaliczna rezerwa krwi**. Określenie to wyraża zdolność krwi zobojętniania pewnych ilości kwasów, chociaż krew nie posiada odczynu zasadowego. Zdolność ta polega na buforowym działaniu soli krwi, szczególnie dwuwęglanów. Kwasica jest wyrazem obniżenia, alkaloz a natomiast wyrazem wzmoczenia r. a.

***Alkaliczne ługi**, roztwory wodorotlenków alkalicznych.

***Alkaliczne sole**, nazwa, obejmująca zwykle sole sodu i potasu, rzadziej litu, rubidu i cezu.

***Alkaliczny błękit**, barwnik organiczny (grupa trójfenylometanu), barwiący wełnę w alkalicznej kąpieli na błękitno.

***Alkalimetrja**, dział analizy miarowej; zapożyczając się z chemii, oznacza się ilość alkaliu, zawartą n. p. w roztworze. Koniec reakcji dodawanego kwasu i zasady rozpoznaje się na podstawie zmiany barwy odpowiedniego indykatora (ob. Indykatory), dodanego uprzednio do płynu. Z ilości zużytego na zobojętnienie kwasu, oblicza się ilość zasady.

***Alkaptonuria** (greck.), zaburzenie przemiany materji, występujące często familijnie, polega na niedostatecznym rozkładzie cząsteczki białka. Występujące w moczu produkty pośrednie nadają zasadowo zazwyczaj reagującemu moczowi barwę czarną.

***Alkar**, pseudonim Aleksandra Kraushara (ob.).

***Alkathoos**, w greckiej mitologii syn Pelopsa, zgładził lwa, który zabił syna Megareusza z Megary. Po okazaniu języka lwa został jego zięciem i następcą.

***Alkazar** (hiszp., z arab. „al kassar” = pałac), zamek, pałac.

***Alkibiades**, ob. Alcycbjades.

Alkohol. Z ostrych działań a. zasługuje na szczególną uwagę jego wpływ na system nerwowy. Na wyosobnionych nerwach żaby stwierdzono, że pary a. lub słabe jego roztwory ($1/2\%$) w fizjologicznym roztworze soli wzmagają ich pobudliwość i przyspieszają przewodnictwo bodźców. Na komórki nerwowe rdzenia i mózgu

wywierają te same roztwory już wpływ porażający, podczas gdy włókna nerwowe ulegają porażeniu dopiero przy życiu silniejszych roztworów. Spornem jest pytanie, czy pewne, małe dawki a. wpływają pobudzająco na pracę ośrodkowego systemu nerwowego. Pewnym jest, że i komórki nerwowe pod wpływem małych dawek a. zostają wprawione w stan zwiększonej pobudliwości, analogicznie do spostrzeżeń poczynionych na innych tkankach zwierzęcych lub roślinnych. Spostrzeżenia na człowieku wykazały, że małe dawki a. działają pobudzająco tak na proste czynności sensoryczne (odbieranie wrażeń zmysłowych), jak i na czynności motoryczne (ruchowe wyładowywanie impulsów woli), jednak bardziej subtelne i złożone czynności intelektualne zostają natychmiast, i to znacznie wydatniej, obniżone.

Wydatność pracy przewodu pokarmowego zostaje przez długotrwałe i obfite używanie a. znacznie zmniejszona, wskutek czego wysysanie materiałów odżywczych jest upośledzone. Szeroko rozpowszechnione mniemanie, że wysysanie (absorbacja) materiałów odżywczych, szczególnie tłuszczów, zostaje przyspieszone w przewodzie pokarmowym pod wpływem a. równocześnie spożytego, nie zostało potwierdzone na doświadczeniach na zwierzętach. — Na złudzeniu również polega zapatrywanie, że a. wzmacnia wytwarzanie ciepła w ustroju. Ciepłota ciała zostaje naogół przez używanie a. obniżona, a to dlatego, że naczynia skórne ulegają rozszerzeniu, co wprawdzie powoduje subiektywne uczucie ciepła, jednak promieniowanie ciepła na zewnątrz ulega przyspieszeniu.

Ze skutków przewlekłego zatrucia a. zasługuje na szczególną uwagę uszkodzenie komórek rozrodczych (plemników i jajek). Statystyczne rozważania nad szkodliwym działaniem a. na potomstwo, przez nadmierne jego używanie przez rodziców, budziły pewne wątpliwości, ponieważ innych szkodliwości (niepomyślnie warunki społeczne, niedostateczne odżywianie, niezależnie od zatrucia a., obciążenie dziedziczne i t. d.) nie dało się dostatecznie wyłączyć. Wszystkie te wątpliwości zostały jednak rozwiane, i to stanowczo, przez eksperymenty na zwierzętach, które niezbieżnie wykazały, że potomstwo zwierząt karmionych przez dłuższy czas a. wykazywało poważne zaburzenia (niedostateczny rozwój cielesny i umysłowy, zaburzenia rozwojowe, mała odporność, liczne poronienia i porody płodów martwych). Na działanie a. jako odtrutki na zakażenia i zatrucia zapatruje się przeważna część lekarzy sceptycznie. Naogół ostabia a. naturalną odporność ustroju w odniesieniu do zakażeń. — Por. Alkoholizm (uzup.).

Alkoholizm. Najprostszym sposobem prawnym w walce z a. jest jego wygórowana cena. Wysokie podatki, nakładane na alkohol, utrzymują zużycie alkoholu w Belgji, Wielkiej Brytanji i Niderlandach na niskim poziomie. Podrażniająco na zużycie alkoholu wpływa także monopol spirytusowy, zaprowadzony w Polsce, Niemczech, Norwegji i Szwecji. Niektóre państwa ograniczają wyszynk alkoholu, względnie jego sprzedaż; w Belgji wzbro-

niony jest wyszynk alkoholu do picia, sprzedaż dozwolona jest tylko w ilości najmniej 2 litrów. W Danji nie wolno sprzedawać alkoholu w godzinach rannych od 5—8. W Wielkiej Brytanji i Irlandji północnej wolno sprzedawać napoje wysokogodne tylko przez 8 godzin dziennie. Ten ośmiogodzinny okres czasu musi być rozdzielony przez conajmniej 2 godzinną przerwę. W Kanadzie (z wyjątkiem Nowej Szkocji i wyspy Księcia Edwarda) sprzedają alkoholu zajmują się komisje rządowe, które odpowiednimi rozporządzeniami ograniczać mogą drobny handel alkoholem. W Łotwie nie wolno sprzedawać alkoholu po 22 godzinie, jak również od 12 godziny w sobotę do rana w poniedziałek, poza tem w dni targowe, na wystawach lub w teatrach. W Norwegji gminy rozstrzygają o sprzedaży, wzgl. wyszynku alkoholem. W Szwecji panuje system Bratta. Zupełnie zabroniony jest handel i wyszynk alkoholu w Finlandji, w Rosji sowieckiej i w Zjednoczonych Stanach A. P., w mniej więcej 9/10 wiejskich gmin i w połowie miast norweskich, poza tem po największej części w gminach wiejskich Szwecji.

Zapatrywania w jaki sposób należy zwalczać a. są podzielone. Lekarze są przeważnie zdania, że dla jednostki najodpowiedniejszą jest zupełna abstynencja. Doświadczenia poczynione w Stanach Zjedn. A. P., skłoniły rzeczników higieny społecznej i ustawodawców europejskich do zapatrywania, że ludności można zakazać, wzgl. że można od niej żądać unikania nadużywania alkoholu. Natomiast zakaz używania alkoholu wywołuje tak zdecydowany odruch (w postaci przemytnictwa i fabrykacji mała wartościowego, często wręcz szkodliwego dla zdrowia wysokoku w gorzelniach tajnych, przekupstwa urzędników, których zadaniem jest czuwanie nad wykonywaniem zakazu, wskutek czego cierpi powszechne poczucie prawa, itd.), że pożytek płynący z zakazu staje się problematycznym. W Stanach Zjedn. A. P. opilstwo miało podobno przybrać na sile po zaprowadzeniu prohibicji, a znamiennem jest, że największą propagandę prohibicji uprawiają nie abstynenci, lecz przemytnicy, pokątni gorzelnicy i handlarze, którzy ze sprzedaży alkoholu ciągną olbrzymie wprost zyski. — Por. Alkohol (uzup.).

***Alkoholometria,** oznaczanie procentowej wartości alkoholu w płynach. O ile płyn jest tylko mieszaniną alkoholu z wodą, oblicza się procent alkoholu z ciężaru właściwego, wyznaczonego areometrem lub wagą hydrostatyczną. Najczęściej używa się do tego celu t. zw. **alkoholometrów**, czyli **alkoholomierzy**, t. j. areometrów, na których, zamiast skali ciężaru właściwego, uwidocznona jest wprost skala procentowej zawartości alkoholu, bądź w t. zw. stopniach Trallesa, t. j. procentach objętościowych, bądź w t. zw. stopniach Richtera, t. j. procentach wagowych. O ile roztwór zawiera obok alkoholu i wody jeszcze inne substancje rozpuszczone (np. piwo lub wino, względnie wódka słodzona), poddaje się go przed pomiarem destylacji. W tym celu odmierza się do kolby destylacyjnej 100 cm³

płynu, popiółkuje naczynie miarowe 50 cm³ wody, dodaje popiółkowy do kolby destylacyjnej i destyluje przy użyciu chłodnicy. Alkohol i część wody przechodzi do odbieralnika, a substancje nielotne pozostają w kolbie destylacyjnej. Destylat alkoholowy dopełnia się do wyjściowej objętości 100 cm³ i wyznacza w nim procentową zawartość sposobem wyżej opisanym.

***Alkoran**, Koran (ob.).

***Alkyl**, rodnik organiczny o wzorze ogólnym C_nH_{2n+1}.

***Alkyone**, ob. Alkjona.

***Allan** Sir William, malarz szkocki, (1782—1850), uczeń Akademii w Edynburgu. Wśród swoich licznych podróży dłuższy czas przeżył w Rosji i w Polsce, gdzie przebywał u Feliksa Potockiego w Tulczynie; w okresie tym namalował 6 wielkich pejzaży ogrodowych z Zofiówki i obraz rodzajowy „Zydowskie wesele”. W 1835 został członkiem król. Akademii w Londynie, w 1838 prezydentem Akademii szkockiej, w 1841 nadwornym malarzem królowej Szkocji. Malował głównie portrety i sceny historyczne. Główne dzieła: „Paweł i Wirginia”, portret konsula Danji, „Czerkieskie niewolnice”, „Bandyt tatarscy”, „Śmierć regenta Murray’a”, „Bitwa pod Waterloo”, portret Waltera Scotta itd.

***Allanit**, minerał, należący do grupy epidotów o składzie HC₂C₆Si₃O₁₃, występuje w jednokrotnych kryształach barwy czarnej lub brunatno-czarnej. Tw. 6, C. wł. 3,5—3,9. Znalezione przez szkockiego mineraloga Allana na wschodniej Grenlandji.

***Allantoina**, związek, powstający przez utlenienie kwasu moczowego nadmanganianem potasowym. Znajduje się w moczu cieląt, w soku rzepy i t. d. Przez ogrzewanie z kwasem azotowym przechodzi w kwas allantynowy.

***Allard** Roger Charles Félix, franc. pisarz, poeta i krytyk artystyczny, * 1885, wydał zbiory poezyj od r. 1908, m. i. „Les Elégies martiales” (1917, z życia wojennego), „Poésies légères” (1929), nadto: „Baudelaire et l'esprit nouveau” (1918), a zwłaszcza monografię malarzy współczesnych: „Luc Albert Moreau” (1920), „Marie Laurencin” (1921), „R. de la Fresnaye” (1922).

***Alle**, ob. Łyna.

***Alliance** (ang.), przynależność państwowa, którą może uzyskać każdy urodzony w Anglii, dzieci angielskich rodziców urodzone poza granicami Anglii, w końcu cudzoziemka przez osiedlenie Anglii.

***Allegramente** (włosk.), wesoło.

***Allelomorfy** (z grec.), pary przeciwnych cech, występujące przy krzyżówkach, np. czarne i białe upierzenie. Jedna z nich może być cechą dominującą. Por. Mendelizm.

Allemande, wiersz 5. ma być: ob. Padovana, zam. ob. padoana.

Allen James Lane, pisarz ptn. amerykański, † 1925.

***Allena reguła**, określenie zjawiska, że zwierzęta, żyjące w zimniejszych klimatach mają mniejsze kończyny, dłuższy ogon i t. p., niż takie same zwierzęta, żyjące w klimatach cieplejszych.

Allenstein (Olsztyn), według statystyki

pruskiej z 1925 r. mówi w rejencji A. po mazursku 40.023 ludzi, po niemiecku i mazursku 22.573 ludzi, po polsku 12.271 ludzi, a po polsku i niemiecku 17.385 ludzi (razem 92.252). Miasto A. ma 38.105 mieszcz., w tem 3/5 katolików.

Allia, data bitwy nad A.: r. 387 przed Chr.

***Alliaria**, roślina, p. Czosnaczek.

***Allium**, ob. Czosnek.

***Allivait**, zasadowa skała głębinowa zbliżona do gabbra.

***Alloa**, miasto portowe w Clackmannanshire w Szkocji, nad Forth z 12.420 mieszcz. i przemysłem.

***Allochiria** (grec.), odnośnienie wrażenia czucia do innej części ciała, położonej zazwyczaj symetrycznie do części ciała, która odebrała bodziec.

***Allochromatyczne minerały**, minerały zabarwione wskutek obecności drobnych wrostków ciał innych (np. ortoklaz zabarwiony na różowo od wrostków hematytu), przez rozpuszczenie ciał izomorficznych lub drobnych ilości barwników nieorganicznych czy organicznych, czy wreszcie na skutek działania pierwiastków promieniotwórczych.

***Allochtoniczny**, w geologii, utwór powstały w innym miejscu, aniżeli obecnie się znajduje. Przeciwnostwem utworów a. czyli wtórnego pochodzenia są utwory autochtoniczne.

***Allodium** (łac.), pierwotnie własność na ruchomościach, później grunt wolny od związku lennego i fideikomisowego lub od dworskiej zależności, w przeciwnostwie do dóbr lennych czy rodowych (dobra alodiale).

***Allodoli** Ettore, włos. pisarz i historyk literatury, * 1882, wydał: „Milton e l'Italia” (1907), „Storia della letteratura italiana” (1923, II wyd. 1926), „Il domatore di pulci” (1921, III wyd. 1926), „Il collecionista di carta straccia” (1925).

***Alloklaz**, p. Aloklaz.

***Alloksan**, ob. Mezoksalilomocznik.

***Allomorficzny** (z grec.), określenie substancji zbliżonych pod względem chemicznym, różniących się jednak formami krystalograficznymi (p. Izomorfizm).

***Allonge**, przydłużnik, przywieszka, kawałek papieru przyczepiony do wekslu albo przekazu, jeśli nie było już miejsca na dalsze podpisy (żyra). Por. Weksel.

***Allorge** Henri, pisarz franc., * 1878, wydał m. i.: „Poèmes de la solitude” (1901), „Le clavier des harmonies” (1907), „L'Essor éternel” (1909), „Comme au temps joli des marquises” (1908), „La Splendeur douloureuse” (1912, oba zbiory ostatnie nagrodzone przez Akademię), „Petits poèmes électriques et scientifiques” (1924), dramaty, powieść „Le grand cataclysme” (1924, nagroda Akademii).

***Allotriofagja** (polifagja, panfagja, grec.), żarłocstwo; por. Picae.

***Alluvium**, ob. Aluwjum.

***Allyłowy alkohol** CH₂.CH.CH₂OH (propenol 3) otrzymuje się przez ogrzewanie gliceryny z kwasem szczawiowym. Ciecz o wstrętnej woni, wrze w 96°.

***Allyłowy siarczek** (C₃H₅)₂S znajduje się w olejku czosnkowym.

***Allylowy siarkocyjanian** $C_3H_5 \cdot NCS$, znany pod nazwą olejku gorczycznego, znajduje się w gorczycy.

***Alma Dagh**, ob. Amanus.

***Almandyn** (granat szlachetny), odmiana granatu, barwy krwisto-czerwonej, wiśniowej lub brunatno-czerwonej. Składa się przeważnie z krzemianu żelaza: $Fe_3Al_2Si_3O_{12}$. Tw. 7—7,5, C. wł. 4,1—4,3. Bardzo pospolicie występuje w łupkach mikowych i gnejsach, np. na Wołyniu (Krzywy Bród, Samczyk, Rynewki), w Tatrach (Granatnica). Piękne okazy pochodzą z Brazylii, Cejlonu, Góry św. Gotharda.

***Almateina**, połączenie hematoksyliny z formaldehydem. Służy jako namiastka bezwonna jodoformu.

***Almeryt**, minerał pokrewny ałunitowi, wodny siarczan sodu i glinu o składzie $Na_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 5Al(OH)_3 \cdot H_2O$. Występuje w zbitych skupieniach barwy białej w Almeria.

***Almonde Philips van**, admirał niderl., (1644—1711), odznaczył się w bitwach morskich pod Solebay (1672) i Kykduin (1673), 1691 jako naczelny wódz floty niderlandzkiej rozstrzygnął o zwycięstwie nad Francuzami pod La Hogue, w 1702 wraz z admirałem angielskim Rooke zniszczył hiszpańską flotę ze srebrzem pod Vigo.

***Alnöit**, skała należąca do grupy alkalicznych lamprofirów, barwy ciemno-szarej do czarnej; masa zasadnicza składa się z melilitu, biotytu, akcesorycznych rud żelaza, perowskitu i apatyty (czasem melanitu i hauüynu); prakryształami są biotyt (częściowo anomit), augit tytanowy i oliwin. Skała ta tworzy żyły w Alnö (Szwecja), Kanadzie (Montreal), Brazylii.

***Aloadzi**, w greckiej mitologii Otos i Efialtes, synowie Aloeusza z Tessalii. Mając 9 lat mieli szerokości 9 łokci, wysokość 9 sążni. Związali Aresa i spróbowali ustawić Osę i Pelion na Olimpie, aby dostać się do nieba, jednak zgładził ich Apollo. Według innego podania ścigana przez nich Artemida posłała łąnię, na którą polując wzajemnie się zabili.

***Alochroit**, minerał, zielona lub żółtawa odmiana granatu, pospolicie występująca w kryształkach znanych z geod w łupkach krystalicznych, lub w postaci skupień ziarnistych i zbitych; występuje w Tyrolu, Norwegji i nad jeziorem Bajkalskim.

***Alofan**, minerał o własnościach minerałów żelowych, wodny krzemian glinu, występujący w naciekach lub skupieniach groniastych barwy białej, niekiedy jest zabarwiony domieszkami na niebieskawo, zielono lub czerwawo. Od kaolinu różni się mniejszą zawartością krzemionki.

***Alofanowy kwas** $NH_2 \cdot CO \cdot NH \cdot COOH$, powstaje m. i. przy działaniu mocznika na estry kwasu chlorowgłowego w postaci estru. Wolny a. k. jest nietrwały.

***Aloklaz** (alloklazyt), minerał zbliżony składem chemicznym do glaukodotu, stanowi połączenie kobaltu, arsenu, bizmutu i siarki, przy czym często na miejsce kobaltu wstępuje żelazo. Znany z Orawicy na Węgrzech.

Alopecia (z greck.), wyłysienie, ołysienie, ob. Łysina.

***Alpeus Maksym Maksymowicz**, dyplomata

ros., (1748—1822), przez cały czas swojej działalności w służbie rosyjskiej pozostawał na żołdzie pruskim, 1789—91 i 1802—13 poseł rosyjski w Berlinie, zaznaczył się swoją działalnością na szkodę Polski. Osobistość jego i korespondencja stały się w historjografji polskiej przedmiotem sporu pomiędzy Askenazym a Dembińskim.

***Aloza** (Alosa Cuv.), rodzaj śledzia. Ciało spłaszczone, boki złociste. Żyje w morzach Europy i wchodzi na wiosnę na tarło do rzek. A. z wy cz a j n a (A. vulgaris Cuv.) do 3 kg wagi i A. f i n t a (A. finta Cuv.), która żyje też w jeziorze Como, są poławiane. A. sapidissima Wets. żyje na wybrzeżach pacyficznych Ameryki.

***Alpejski fiołek**, p. Cycliclamen.

***Alpena**, miasto w stanie Michigan (Ameryka pñ.), nad zatoką Thunder (jez. Hurońskie) z 12.000 mieszk. (3.000 Polaków) oraz przemysłem drzewnym i wełnianym.

***Alpes-Maritimes**, departament w pñd.-wsch. Francji, nazwany tak od Alp Nadmorskich, ma 3.738 km² i 435.253 mieszk. (1926), w tem duzo Włochów. Stolicą jest N i z z a. Składają się nań pñd. część Prowancji, hrabstwo Nizy i księstwo Monaco.

***Alpeios**, Alfeios, ob.

***Alphen aan den Rijn**, gmina w pñd. Holandji. W r. 1930 — 17.676 mieszkańców. Ważny węzeł kolejowy. Wysoko postawione rolnictwo i wyrób cegieł.

***Alpidy**, 1. ogólne określenie młodych łańcuchów górskich powstałych w kenozoikum przez wyniesienie osadów nagromadzonych w erze mezozoicznej. 2. Fałdowania w Alpach, Karpatach, na Bałkanie, dzielone zwykle na trzy grupy: zachodnio-alpejskie (Helwetydy i Penidy), wschodnio-alpejskie (Austrydy) i pokrywające karpacką; również i Kaukaz zaliczany jest do A.

Alpine Montangesellschaft, największy austriacki koncern przemysłu żelaznego. Posiada własne kopalnie węgla, żelaza, huty i stalownie. Siedziba zarządu we Wiedniu.

***Alpines**, wapienne pasmo górskie (do 442 m) w depart. Bouches-du-Rhône, między Durance i Rodanem.

***Alpsee**, 1. jezioro w Allgäu, w sąsiedztwie Immenstadt, o powierzchni 2,4 km², 725 m n. p. m., 23 m głębokie.

2. A. w Szwabji na pñd.-wsch. od Füssen, o powierzchni 1 km², 815 m n. p. m., 59 m głębokości. Na pñn.-wsch. od jeziora zamki Hohenschwangau i Neuschwanstein.

***Alpstein**, ob. Säntis.

Alpy. Cały łuk alpejski sąsiaduje od pñn. i zach. z resztkami w a r y s c y j s k i e g o systemu górskiego, jak np. z Centralnym Masywem francuskim, Wogezami, Schwarzwaldem i Masywem Czeskim. Prócz tego występują we wnętrzu Alp Zachodnich trzony autochtonne, które są wprawdzie wgłębi zakorzenione, mimo tego jednak objęte zostały alpejskimi ruchami górotwórczymi (Mercantoux, Pelvoux, Belledonne, Montblanc, Aiguilles, Aar i Gotthard). Wzmiankowane trzony, otoczone często autochtonnymi osadami, różnią się zasadniczo od otoczenia pod względem tektonicznym. — Pozo-

1. Chata Wassukumów (Afr. Wsch.). 2. Maczuga ozdobna z Lunda. 3. Handa (pieniądz miedziany z Uguha). 4. Pieniądz żelazny Fanów. 5. Miska (Wanyoro). 6. Fetysz (Bakundu). 7. Fajka (Wakondjo). 8. Czaro-dziejski przyrząd do wywoływania deszczu (Ussukuma). 9. Tarcza i pałka Turów (Afr. Wsch.). 10. Ozdoba głowy kobiet Herero. 11. Brzękadło Wayaów. 12. Pocisk Mogwandów z nad środkowego Kongo. 13. Bęben Dualów (Kamerun). 14. Pancierz skórzany mieszkańców lasów z nad górnej Ituri.

15. Meska ozdoba głowy Bakubów (Kongo). 16. Amulety Kafrów. 17. Pieniądz żelazny Banzów (Afr. środ.). 18. Pocisk Lurów. 19. Sandał kobiety z Kano (Sudan). 20. Fajka wodna z Irangi (Afr. wsch.). 21. Szczypce do ciągnięcia drutu, Bukoba. 22. Motyka z Unjamwezi. 23. Bzeźba bronzowa, Benin (Afr. zach.). 24. Płyta bronzowa, Benin. 25. Koraliiki Aggri. 26. i 27. Groby północno-afrykańskie, Algier.

stałe części Alp są według teorii płaszczowinowej nasuniętymi i spiętrzonemi masami skalnymi. Najniższe położenie zajmuje płaszczowina helwecka, znana z wystąpień w płn. Szwajcarii, Delfinacie i Prowancji; jej korzeni szukać należy po wewnętrznej stronie autochtonnych masywów. Kredowe i starotrzeciorzędowe łańcuchy Lasu Bregenckiego, dalej wschodnio-alpejski flisz, zanikający w okolicy Wiednia, a pojawiający się następnie w Karpatach, należą do tej samej płaszczowiny. Analogiczne stosunki facjalne jak we wzmiankowanej płaszczowinie zdradza Jura Szwajcarska. Alpy Prowansalskie wchodzą w skład górotworu pirenejskiego. Na płaszczowinie helweckiej spoczywa płaszczowina lepontyńska, zwana także pennińską. Rozpada się ona na kilka grup. Cechą charakterystyczną płaszczowiny pennińskiej, w szczególności dla obszarów od Ivrey po Adde, jest zdecydowana przewaga skał krystalicznych i to zarówno starszych łupków krystalicznych, jak i młodszych. Ponad płaszczowinami pennińską i helwecką przesunęła się dolna płaszczowina wschodnio-alpejska znana także pod nazwą górnolepontyńskiej. Płaszczowina ta zakorzeniona na pld. od poprzedniej uległa daleko idącemu zniszczeniu i zachowała się jedynie w szczątkach (Chablais, Alpy Fryburskie). Buduje ona pewną ilość „plywających“ na podłożu helweckiem wzniesień w płn. Szwajcarii.

Mniej więcej na granicy Alp Wschodnich i Zachodnich zapadają płaszczowiny helwecka i pennińska przywalone bogatym systemem płaszczowiny wschodnio-alpejskiej. Daje się w niej wyróżnić część górna i (wzmiankowana wyżej) dolna. Ta ostatnia buduje trzon Alp Wschodnich w centralnej strefie krystalicznej (od Berniny i Silvretty na wschód) i znacznej części płn. Alp wapiennych. Górne jednakże piętra płn. Alp wapiennych należą już do górnej płaszczowiny wschodnio-alpejskiej. Petrograficznie paleozoiczne łupki i szarowaki. W trzech tylko miejscach, gdzie erozja przeźarła płaszczowinę wschodnio-alpejską, ukazuje się w oknach pennińskie podłoże, a to w Engadinie, Wysokich Taurach i na Semmeringu.

Na pld. od granicy alpejsko-dynarskiej wkracza się w obszar Dynarydów, których stosunek do Alp nie jest jeszcze dostatecznie ściśle ani zbadany, ani ustalony. Płaszczowina dynarydzka obejmuje terytorja od Lago Maggiore poprzez Lugano, grupę Adamello, pld. strefę wapienną Alp Wschodnich po Alpy Julijskie i Chorwackie. Szczególną cechą Dynarydów są występujące obok normalnych sfałdowań, potrzebne spełnienia i uskoki.

W rozmaitych czasach miały w Alpach miejsce wylewy skał magmatycznych. Zna się je dzisiaj bądź to w postaci płyt i pokryw wulkanicznych (Bozen), bądź też jako intruzje o bardzo różnym wieku. I tak np. andezyty i dacyty pld. Styrii są wieku miocenińskiego, gdy wulkany niziny weneckiej są jeszcze młodsz.

***Alraun** (alruny, z got. runa — tajemnica), w mitologii skandynawskiej istoty nadprzyrodzone płci żeńskiej; Germanowie nazywali tak

wieszczki, a lud korzeń rośliny mandragora (ob.), w którym, zwłaszcza o ile powstał z nasienia wisielca, ma tkwić duch, przynoszący szczęście i dający władzę przepowiadania przyszłości.

***Alsbacht**, skała żyłowa, rodzaj aplitu o strukturze porfirowej; prakryształami są kwarc i ortoklaz obok mniejszych ilości granatu.

Als. Przez cieśninę Als obok Sönderborg przeprowadzono stały most, oddany w październiku 1930 r. do użytku publicznego.

***Alstonit** (bromlit), minerał, będący izomorfową mieszaniną węglanu baru i węglanu wapnia, występuje w bezbarwnych, białawych lub szarawych rombowych kryształach, zbliżonych pokrojem do witerytu. Znaleziony w Bromley Hill koło Alston w Kumberlandji.

***Altamira** Rafael, historyk hiszp., ur. 1866, od 1897 prof. w Oviedo, od 1914 w Madrycie, od 1919 prezes iberyjsko-amerykańskiego instytutu prawa porównawczego, od 1921 sędzia Stałego Trybunału Międzynarodowego w Hadze, od 1925 wiceprezes międzynarodowego instytutu kolonialnego w Brukseli, napisał: „Historia de España y de la civilización española“ (1900—1911, 4 t.) i in.

***Altare, Colle di** (Sella di Altare, Bocchetta di Altare, Colle di Cadibona), umocniona przełęcz (435 m), przez którą biegnie droga. Przełęcz leży pomiędzy Alpami Liguryjskimi a Liguryjskim Apeninem.

***Altenfjord**, zatoka morska w okręgu Finmark (Norwegja) z bogatą stosunkowo wegetacją.

***Altenrhein**, wieś szwajcarska w kantonie S. Gallen, gmina Thal nad jeziorem Bodeńskim. Siedziba fabryki samolotów Dorniera.

***Alternanthera** Forst. (krąglatka), ziola z rodziny Amaranthaceae o płozących się gałązkach, liściach niepodzielonych, niepozornych kwiatach. Występuje w Ameryce i Australji, wiele z nich hoduje się jako rośliny ozdobne. Rozmnażają się łatwo przez sadzonkowanie.

***Alternat** (z łac.), zwyczaj dyplomatyczny, wedle którego w traktatach wymienia się na zmianę mocarstwa równorzędne, tak, że w tekście przeznaczonym dla danego państwa, występuje ono na pierwszym miejscu.

***Alternujący szereg**, szereg, którego wyrazy są naprzemian dodatnie i ujemne; także s. z n a k o z m i e n n y. Por. Szereg.

***Altichiero** (Aldighero) **da Zario**, malarz włoski, żył w Weronie i w Padwie w 2. poł. XIV. w. Z dzieł jego, o wybitnym wpływie Giotta, wymienić należy freski w Capella San Felice w bazylice św. Antoniego w Padwie i przypisywane mu freski w kaplicy św. Jerzego, oraz w Santa Anastasia w Weronie.

***Altmark**, ob. Stara Marchja.

***Altmarški rozejm**, zawarty pomiędzy Polską a Szwecją w 1629 za pośrednictwem posłów francuskiego Charnacégo i angielskiego Roe, pozostawiał w rękach Szwedów całe wybrzeże inflanckie i pruskie od zatoki fińskiej po zalew gdański. Elektor brandenburski otrzymywał w sekwestr miasta Rzpłtej: Sztum, Malborg i Głowę. Uzupełnieniem rozejmu był traktat handlowy pomiędzy Szwecją a Gdańskiem,

w którym ta otrzymała pewien procent cła od obcych kupców w Gdańsku i zabroniła budowania i trzymania tam okrętów w czasie trwania rozejmu. Rozejm a. stanowił więc poważną klęskę polityczną i gospodarczą dla Rzpltej i osłabiał wydatnie jej panowanie nad Bałtykiem.

***Altmühl**, lewoboczny dopływ Dunaju w Bawarii, długi 165 km, wypływa ze wzgórz Hohe Leite i przebiega się przez Jurę Frankońską. W dolnym biegu (33 km) jest skanalizowany.

***Alto Adige**, włoskie określenie na zamieszkałą przez pld. tyrolskich Niemców górną część dorzecza Adygi w prowincji Bozen.

***Altomonte** (H o h e n b e r g) Martin, malarz austri., (1657—1745), kształcił się w Rzymie, przebywał długie lata na dworze Jana III. Sobieskiego w Warszawie, malując wielkie płótna historyczne z wojen tureckich. Po powrocie do Wiednia malował sklepienie w kościele św. Stefana i w Belwederze i w licznych kościołach i klasztorach, oraz obrazy ołtarzowe i portrety, których dużo znajduje się w Polsce.

Altona. Spis z r. 1925 wykazał 227.433 mieszkańców, z tego 40% robotników. — W Akademii Pedagogicznej założonej w r. 1930 studjowało 30 osób.

***Altwater**, ob. Dziadek.

***Alumetowanie**, nowy sposób tworzenia ochronnej powłoki z glinu (aluminjum) na wyrobach metalowych, polegający na tym, że przedmiot powleka się na zimno zawieszoną pyłu glinowego i ogrzewa następnie do 800°.

***Alumina** (łac.), glinka.

***Aluminit** (w e b s t e r y t), minerał, wodny siarczan glinu, tworzący drobne skupienia barwy białej w piaskach i piaskowcach koło Halli, New Haven, Auteuil.

***Aluminotermja**, ob. Termit.

***Alumjan**, minerał należący do grupy siarczanów o składzie $Al_2O_3 \cdot 2SO_3$, występuje w mikroskopowych kryształach heksagonalnych lub zbitych skupieniach barwy białej. Znany z południowej Hiszpanji (kopalnia Sierra Almagrera).

***Alumokalcyt**, minerał, bardzo miękka (o twardości 1—1,5) odmiana opalu, zawierająca domieszki wapienia i glinu.

***Alusztá**, miasto na Krymie; liczyło w r. 1926 4.759 mieszkańców. Posiada port nad morzem Czarnym; znane kąpielisko. Uprawa wina i tytoniu; wysoka kultura ogrodowa.

***Aluwjalne obszary**, części lądów utworzone z napływów rzecznych i morskich, tak np. żuławy, wielkie niziny wzdłuż morza Łodowatego płn., żyzne niziny chińskie i t. p. Najbardziej są one rozpowszechnione w tropikalnym i umiarkowanym klimacie, gdyż bogate opady pomagają tu rozwinąć się erozji i wzmagają transport luźnego materiału przez rzeki. A. spotykamy w pierwszym rzędzie nad rzekami indyjskimi (Ganges, Indus), dalej w Mezopotamji, w delcie Nilu, Nigru i Senegal, nad Amazonką, nad zatoką Meksykańską i i. Są to najżyźniejsze na świecie obszary i na nich rozwinęły się najstarsze kultury.

***Alvaro Corrado**, pisarz włoski, *1895, autor nowel i powieści, za „Gente in Aspromonte“

odznaczony w r. 1930 Premio del Stampa; główne dzieła: „Poesie grigio verdi“ (1917), „L'uomo nel labirinto“ (1926), „Storie meravigliose“ (1927).

***Alvearium** (łac.), przewód słuchowy ucha.

***Alvenslebena konwencja**, układ wojskowy zawarty pomiędzy Prusami a Rosją w Petersburgu 8 lutego w 1863, w którym rząd pruski obowiązywał się okazywać Rosji pomoc w zwalczaniu powstania styczniowego. K. A. stała się przelomową datą w dziejach powstania: pobudziła ona Napoleona III do wystąpienia w obronie Polski, co pociągnęło za sobą interwencję innych państw i nadało sprawie polskiej charakter europejski, zarazem pchnęło do udziału w powstaniu odporne dotąd żywioły umiarkowane. K. A. stała się również punktem wyjścia polityki Bismarcka w sprawie niemieckiej; pozyskana przez jej zawarcie życzliwość Rosji pozwoliła mu rozgromić kolejno Danję, Austrię i Francję i zjednoczyć Niemcy.

***Alveolaris** (łac.), zębodołowy, pęcherzykowy, oczkowy.

***Alveolus** (łac.), zębodoł.

***Alverdes** Friedrich, niem. zoolog, ur. 1889. zajmuje się dziedzicznością i psychologią zwierząt.

***Alvinczy von Barberek** Joseph, bar., feldmarszałek austri., (1735—1810), brał udział we wszystkich niemal kampanjach austriackich po wojnie siedmioletniej, odznaczył się 1793 pod Neerwinden, objął 1796 naczelne dowództwo we Włoszech, pobity przez Bonapartego pod Arcole i Rivoli złożył komendę w ręce arcyks. Karola.

***Alwar**, ściślej Alva rez Emanuel, jezuita portugalski, (1526—1583), autor wydanej po raz pierwszy w r. 1572 gramatyki łacińskiej „De institutione gramatica libri III“. Gramatyka ta, ciesząca się przez długi czas ogromnym autorytetem, była dzięki jezuitom powszechnie używanym podręcznikiem łaciny aż po w. XVIII., kiedy to usunęli ją pijarzy.

***Alweollnowe warstwy**, warstwy zawierające otwornice Alveola, znane np. z Dalmacji. Wiekowo odpowiadają one eocenowi.

***Alwitten** (État des Alaouites), do grudnia 1924 r. obszar autonomiczny w Związku Syryjskim, do maja 1930 samodzielne państwo w francuskim obszarze mandatowym w Syrii, poczem przeobrażone w autonomiczną prowincję Latakje.

***Ałapajewsk**, miasto na Uralu (Rosja), w okręgu Tagil z 12.137 mieszk.

Ałaseja, rzeka w płn.-wsch. Syberji, uchodzi po 600 km długim biegu do morza Łodowatego Płn.

***Ałatau**, Alatau, ob.

***Ałatyr**, miasto w republ. Czuwaszów (Rosja), przy ujściu rzeki A. do Sury i kolei: Rusa-jewka—Kazań z 22.437 mieszk.

***Aldan** (Aldan), ob. Aldan.

***Aldanow M.**, pisarz rosyj., właściwie M a r k A l e k s a n d r o w i c z L a n d a u, *1889, emigrant w Paryżu, napisał cykl powieści z rewolucji francuskiej: „9-ty Thermidora“, „Djabelski most“, „Sprzysiężenie“ i „Święta Helena“ (1923—28), powieść o Rosji przedrewolucyjnej: „Klucz“ (1930), nadto: „Zagadka Tołstoja“

(1923), „Współcześni“ (1928, m. i. o Marsz. Piłsudskim; przekład pol.) i i.

***Alma-Ata**, od 1922 nazwa miasta Wiernyj, które posiada od 1930 uniwersytet.

***Altaidy**, młodo-paleozoiczne (karbońsko-permskie) góry łańcuchowe powstałe z osadów nagromadzonych w wielkich geosynklinach; należą do nich: Ural, góry środkowo-azjatyckie, Appalacy, góry Nadreńskie, Harc, Sudety, Góry Krakowskie i Świętokrzyskie, stare pokrywę Anglii, Francji i Hiszpanji.

***Altait**, minerał, tellurek ołowiu o składzie PbTe, występujący w nieregularnych skupieniach, rzadziej w regularnych kryształkach, tworząc sześciany barwy białawej lub żółtawobiałej. Występuje w górach Altaj razem z hesytem, w Chile (Coquimbo), w Kalifornji. Odmiana a. zanieczyszczona pirytem nosi nazwę *henryitu*.

***Aluilit**, minerał, wodny siarczan glinu i potasu o składzie $K(AlH_2O_2)_3(SO_4)_2$, występuje w drobnych romboedrycznych kryształkach bezbarwnych, szarawych i czerwonych lub w ziarnistych zbitych i ziemistych skupieniach, najczęściej razem ze skaleniami, których jest produktem przeobrażenia. Kryształki tego minerału znajdują się w próżniach skał porowatych, powstałych z rozkładu trachitów pod wpływem solfatarów lub źródeł siarkowych. Z a. kopalnego wyrabia się alun sztuczny.

***Aluny**, szereg soli podwójnych o ogólnym wzorze $MeI_2SO_4 \cdot MeIII_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$, gdzie MeI i MeIII oznaczają metale 1-dno i 3-wartościowe. Są one wybitnie równopowstające.

***Aluny naturalne** powstanie swe zawdzięczają działaniu gazów wulkanicznych lub wietrzeniu pirytów, z których tworzy się kwas siarkowy, działający na substancje krzemianowe, a przedewszystkiem skalenie. A. potasowy czyli kalinit o składzie $K_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$ występuje w postaci wykwitów na lawach wulkanicznych lub jako utwór wtórny na zwietrzałych łupkach ilastych, zawierających piryty; a. sodowy cz. mendozyt o składzie $Na_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$ znaleziony został w Mendoza (Argentyna), gdzie tworzy skupienia włókniste. Podobny a. sodowy o mniejszej zawartości wody: $Na_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 12H_2O$, znaleziony w Tarapaca nosi nazwę *ta m a r g i t u*; a. amonowy czyli *czermigit* o składzie $(NH_4)_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$, występuje w Czechach, gdzie tworzy żyłki w węglu brunatnym, również znaleziony został on w kraterze Etny. — Zbliżone do a. są również następujące siarczany glinowe: *pikeryngit*, *apjonit*, *bosjemanit*, *halotrychit*, *etryngit*.

***Alupka**, słynne uzdrowisko i miejscowość kąpielowa na pld. wybrzeżu Krymu z pięknym parkiem.

***A. M.** (A. L. M.), skrót. „Artium (Liberalium) Magister“ = mistrz (wolnych) sztuk, dawniej godność akademicka, ob. Magister.

***a. m.**, skrót zam. „ante meridiem“ (łac.) = przedpołudniem; także zam. „anno mundi“, w roku (od stworzenia) świata.

***a mensa et toro** (łac.), (separacja) „od stołu i łoża“, ob. Mażeńskie prawo osobowe, Rozwód.

***a metà** (włosk.), do połowy; interesy a metà, interesy prowadzone przez dwie osoby na wspólny rachunek i ryzyko.

***Amagasaki**, miasto w pld.-zach. części wyspy Hondo. Liczy 44.241 mieszkańców (r. 1925); pomyślnie rozwijający się port.

***Amager**, wyspa duńska o powierzchni 64,4 km², zamieszkała (1925) przez 106.202 mieszkańców. Kopenhaski port lotniczy wojskowy i cywilny dla lotnictwa lądowego i wodnego.

***Amakusa**, górzysta grupa wysp, położona na zach. od wyspy Kiu-sziu. Główna wyspa Szimozima dostarcza antacytu. Maksymalne wzniesienia dochodzą 687 m.

***Amalgama srebra**, minerał, będący mieszaniną izomorfową srebra i rtęci w różnych stosunkach, tworzy regularne kryształy, bogate w ściany lub skupienia ziarniste i naskorupienia barwy srebrzysto-białej. Tw. 3—3,5, C. wł. 13,7—14,1. Występuje w Almaden, Chaniartillo (Chile), Szlana (Węgry).

***Amalgama złota**, minerał, będący mieszaniną izomorfową złota i rtęci w zmiennych stosunkach, występuje w małych ziarnach razem z platyną w Kolumbji, ponadto w Kalifornji.

***Amallas**, miasto w Achai, liczy 12.365 mieszkańców (1928 r.), znane z uprawy wina i korzynek.

***Amanullah**, emir, od 1926 szach (król) Afganistanu, ur. 1892, wstąpił na tron w 1919, zakończywszy krótką wojnę z W. Brytanią, w traktacie w Kabulu 1922 zawarował niezawisłość swego kraju i począł reformować stosunki na sposób europejski. Anglja, zaniepokojona zbliżeniem się A. do Rosji sowieckiej, poczęła podburzać przeciw niemu elementy konserwatywne. Gdy w 1927—28 A. przedsięwziął podróż do Egiptu, Persji i Europy, w trakcie której odwiedził również Polskę, niezadowolone doszło do szczytu i wybuchnęło powstanie. 13 stycz. 1929 abdykował A. na rzecz swego brata Habibullaha, w tydzień później cofnął abdykację, ale nie udało mu się utrzymać. Pobity, uciekł do Indji, potem udał się do Rzymu, w 1931 przedsięwziął pielgrzymkę do Mekki.

***Amarantyt**, minerał, wodny siarczan żelaza o składzie $Fe_2S_2O_6 \cdot 7H_2O$ występuje w trójskośnych kryształach pryzmatycznych lub promienistych skupieniach barwy amarantowo-czerwonej, pomarańczowo-czerwonej lub brunatnoczerwonej. Tw. 2,5, C. wł. 2,1—2,3. Pleochroizm wyraźny. Występuje w Chile (Caracoles). Nieco zwietrzały a. nosi nazwę *homanitu*.

***Amaravati**, miejscowość w okolicy Madrasu, wstawiona ruinami świątyni buddyjskich z I. i II. w. po Chr., których szczątki znajdują się obecnie w Londynie i w Madras.

***Amarillo**, miasto na Llano estacado (ob.) na pld.-zach. stanu Teksas (Stany Zjedn. A. P.). Liczy 43.132 mieszkańców (r. 1930). Ważny węzeł kolejowy.

***Amarna**, ob. El-Amarna.

***Amaru**, poeta indyjski: „Miłość utajona“, przeł. Kazimierz Bukowski (1922).

***Amasis**, ob. Amozys.

***Amaurosis** (greck.), ślepotą.

Amazja (Amassia, tureck. Amasya), jest stolicą wilajetu tej samej nazwy (wilajet: 5.500 km², 1927 115.191 ludn.). Miasto leży w kotlinie znanej z uprawy jabłek. Stacja kolejowa na linii Samsun—Siwas. Dawniej głośne z hodowli jedwabnika, dzisiaj bardzo podupadłe (w r. 1927: 12.431 mieszk.). Wyższe szkoły religijne zamknięto 1925.

***Amazonas**, 1. (Alto A.), największy stan Brazylii, obejmujący całą płn. połac państwa, ma 1.900.000 km² i 433.777 mieszk. (1930), w tem ok. 60.000 koczowniczych Indjan. A. jest wielką niziną napływową w dorzeczu Amazonki, pokrytą lasami dziewiczymi. Posiada gorący i wilgotny klimat. Głównym produktem jest kauczuk. Stolicą jest **Manaos**. — 2. górzysty i leśny departament w płn. Peru z 36.122 km² i 80.000 mieszk. Stolicą jest **Chachapoyas**. — 3. terytorjum w Wenezueli z 281.700 km² i 48.940 mieszk. — 4. ob. Amazonka. — 5. komisarjat w Kolumbji, powierzchnia 34.215 km², zaludnienie w r. 1928 2.103 osób; główne miasto: Leticia.

***Amazonit** (kamień amazoński), minerał, nieprzeźroczysta zielonawo-szara odmiana mikroklinu; prawie zawsze zawiera wtrącenia blaszek albitu. Znany z Uralu, gdzie występuje w zbitych ziarnistych skupieniach i pięknych kryształach, w pegmatytach nad jeziorem Ilmen koło Miasku; ponadto występuje w Colorado, na Madagaskarze i w płd.-zach. Afryce. Używany jako kamień ozdobny i półszlachetny; w starożytności znany już był Egipcjanom.

***Amazonka**, ptak, ob. Papugi.

***Amb**, dolne piętro wapienia produktusowego z Indyj Wsch., odpowiadającego górnemu permowi.

***Ambala**, obszar w Pendżabie (posiadłość W. Brytanji). Powierzchnia 40.153 km², 3.826.615 mieszkańców (1921), z tego 2.614.654 Hindusów, 1.006.159 Mahometan, 158.208 Sikhów, 25.257 chrześcijan. Terytorjum A. obejmuje płd. łańcuchy Himalajów i równinę Dżamny po Delhi.

***Ambasador**, ob. Posel.

***Ambatoarynit**, minerał, zbliżony składem chemicznym do ancylitu, zawiera ponadto lantan i dydym.

***Amberno**, rzeka w niderl. Nowej Gwinei, ob. Mamberamo (t. 10).

***Ambit**, obejście naokoło prezbiterjum, otoczone nieraz wieńcem kaplic, występujące w kościołach gotyckich, charakterystyczne dla katedr francuskich. W Polsce występuje rzadziej i to pod wpływem gotyku czeskiego.

***Ambitus** (łac. „obchodzenie“), ubieganie się o urząd publiczny, nazwane tak od zwyczaju starorzymskiego, by obchodzić (ambire) ulice i place celem prośbienia napotkanych obywateli o głos. Nadużycia w staraniach o urząd, np. przekupstwo karane było surowo jako *crimen a.*; wedle prawa kanonicznego karano podobne nadużycia, jako świętokupstwo, symonje.

***Amblygonit**, minerał, fluorofosforan litu i glinu o składzie Li(AlF)PO₄, występuje w dużych trójskośnych kryształach, tworzących często wielokrotne bliźniaki. Barwa biała do białozielonawej, niebieskawej lub brunatno-bia-

lej. Tw. 6, C. wł. 3—3,1. Występuje w Saksonji, Norwegji. A. z Montebbras we Francji uważany był dawniej za osobny minerał: *montebbrasyt*.

***Amblistegit**, minerał, odmiana hyperstenu, występująca jako utwór pneumatolityczny w bombach nad jeziorem Laachskiem.

***Amblyopia** (greck.), niedowidzenie.

***Aamboceptor** („d w u c h y t n i k“), niewrażliwe na ciepłość, specyficzne ciała odpornościowe w surowicy, za których pośrednictwem bakterje wzgl. inne obce ustrojowi komórki łączą się z t. zw. komplementem (dopełniaczem).

***Ambon**, ob. Amboina.

***Ambridge**, miasto w Pensylwanji (Stany Zjedn. A. P.), 20.227 mieszkańców (1930).

***Ambroid**, sztuczna masa, sporządzona z drobnych okruców bursztynu, ogrzanych i zlepionych pod ciśnieniem.

***Ambroin**, elektrotechniczny materiał izolacyjny, sporządzony z mieszaniny żywicy kopalowej i azbestu lub miki, przez sprasowanie pod ciśnieniem.

***Ambrosi** Gustinus, austrj. muzyk, rzeźbiarz i poeta, *1893, wykazał jako dziecko wybitny talent muzyczny, ogłuchł i oniemiał mając 7 lat i przerzucił się na rzeźbę. Główne dzieła: „Potępiony“, „Ikar“, „Kain“, portrety: Piusa XI, Mussoliniego i Clemenceau, oraz poezje: „Sonety do Boga“ i „Sonety na grobie miłości“.

***Ambrym**, wyspa w Nowych Hebrydach z 644 km² i ok. 10.000 mieszk. Na żyznej, lecz niezdrowej wyspie znajduje się czynny wulkan Marum (1.335 m).

***Ambryt**, żywica kopalna, występująca w bezpostaciowych masach barwy żółtawo-szarej. Tw. 2, c. wł. 1,03. W bryłach wielkości głowy występuje na Nowej Zelandji.

***Ameboidalny ruch** (r. *pelzakowaty*), polega na wysuwaniu wypustek przez organizm nieposiadający stałego kształtu (pelzak); w ich kierunku przelewa się jakby całe ciało zwierzęcia.

Ameby (pelzaki, Amoebozoa), rząd korzenionózek. Postacie nagie lub ze skorupką. Dzielimy je na: 1) *Nuda*, bez skorupki, o ciele pelzakowatym, np. *Amoeba proteus* Pall. i wiele innych. 2) *Testacea*, opatrzone skorupkami, jak *Diffugia Arcella* itd. Skorupki ich mogą być zbudowane z cząstek nieorganicznych posklejanych przez zwierzę, lub z wydzielin samego zwierzęcia. Najczęściej są one wapienne lub krzemionkowe. Tu należą też otwornice (Foraminifera), które dają początek wielu skałom w dawnych epokach geologicznych.

***Amelanezyjczycy**, plemiona zaliczane dotychczas do *Papuasów* (ob.), różniące się budową ciała, językiem i kulturą od Melanezyjczyków, Mikronezyjczyków i Polinezyjczyków (ob.). Czystych A. znaleźć można jeszcze we wnętrzu Nowej Gwinei, na półwyspie Gazelli i w Bougainville (Salomony).

***Amélie les Bains**, miejscowość kąpielowa we franc. departamencie Wschodnich Pirenejów. Spis z r. 1926 wykazał 1.571 mieszkańców. Wyniesienie n. p. m. 243 m, 20 term siarczanych o temperaturze 20—63° C. Do r. 1840 miejscowość nosiła nazwę *Arles les Bains*.

***Amenemhet**, imię 4 staroegipskich królów 12 dynastji. Najbardziej znany A. III. (1849—1801 przed Chr.), założył sztuczne jezioro w Fajum (jez. Moeris), zbudował 2 piramidy i wielką świątynię, t. zw. labirynt.

***Amenhotep**, syn Hapu, architekt, kierował budowlami Amenhotepa III, znany ze swej mądrości. Za Ptolemeuszów oddawano mu cześć boską. Zachowała się jego statua.

***Amenophis** (Amenofis), ob. Amenhotep (t. 1).

***Amenorrhoe** (greck.), brak miesiączki, w okresie dojrzałości płciowej jest naturalnym zjawiskiem podczas ciąży, także podczas karmienia. Chorobliwy brak miesiączki może być wrodzony lub nabyty. W pierwszym wypadku może być trwały z powodu braku lub niedorozwoju macicy, wzgl. jajników. Nabyty brak miesiączki powstaje na skutek procesów zapalnych narządów płciowych (gorączka płożowa), zbyt długiego karmienia, ciężkich zaburzeń płożowych (przetoka pochwo-pęcherzowa), schorzeń ogólnych, zaburzeń w przemianie materji, zatruc, ciężkich stanów neuroastenicznych, silnych wstrząsów psychicznych, także przy zmianie klimatu i zmianie warunków życiowych. Jako przyczyny t. zw. wojennego braku miesiączki uważają wzmogoną, ciężką pracę kobiet, wpływy psychiczne i złe odżywienie. Przy t. zw. zamknięciu części rodnych (Gynatresia), istnieje tylko pozorny brak miesiączki, krew menstruacyjna gromadzi się bowiem ponad zamknięciem i powoduje bóle. Leczenie braku miesiączki zależy od wywołujących go przyczyn.

***Amentia** (łac.), zapominanie, utrata pamięci, „ogólne pomieszanie ostre z omamami“, chorobliwy stan psychiczny, cechujący się złudzeniami i zafałszowaniem postrzeżeń, ma przebieg ostry, powstaje na skutek silnych wzruszeń umysłowych, utraty krwi, osłabienia, niedożywienia, w czasie płożu. Leczenie: dobre odżywianie i środki uspokajające.

***Amery Leopold Stennett**, polityk bryt., ur. 1873, dziennikarz i adwokat, od 1910 unjonistyczny członek Izby Gmin, pracował nad reformowaniem taryf, 1919—21 sekretarz parlamentarny dla spraw kolonialnych, 1922—24 pierwszy lord admiralicji, 1924—29 sekretarz stanu dla kolonii, 1929 również dla spraw dominjów, autor szeregu dzieł politycznych.

Ameryka. W roku 1930 liczyła 243 milj. mieszkańców. Z tego przypadało 133 milj. na Północną, 32,5 milj. na Środkową i 77,5 milj. na Południową.

***Amerykańska filozofja**. W okresie swego powstania, przypadającym na epokę rozwoju i założenia kolonij (1607—1760), wyrasta z zagadnień teologicznych i z wpływów filozofji angielskiej. Czołowe postacie: Edwards (1703—58), teolog, oraz Johnson (1696—1772), idealista, przenoszący na grunt amerykański filozofję Berkeleya. W okresie oświecenia i rewolucji (1760—1800) stoi życie umysłowe Ameryki w obliczu zagadnień politycznych i społecznych i wyznacza fil. zainteresowania w pierwszym rządzie etyczne. Franklin (1706—90) tworzy fil. moralną, wolną od momentów teologicznych i spekulatywnych, opartą

na zasadzie „radical empirism“. W trzecim okresie, (1800—1870), kiedy Ameryka wchodzi w bliższą styczność z kulturą europejską, ujawniają się tendencje idealistyczne. Przeciwnim występują stojący na gruncie szkodkiej filozofji „common sense“ (f. zdrowego rozsądku), Mc Cosh (1811—94) i Porter (1811—92). Emerson (1803—82) wprowadza do a. fil. transcendentalizm. Z nowszych idealistów wymienić należy Royce'a (1855—1916), personalistycznego absolutystę, Ladd'a (1834—1916) i Bowne'a (1847—1910), personalistycznych idealistów, oraz Münsterberga (1863—1916), opierającego się na systemie Fichtego. Peirce (1839—1914), James (1842—1910) i Dewey (* 1859) są reprezentantami pragmatyzmu. Ewolucjonizm, wprowadzony przez Baldwin'a i Fiske'a wpływa na psychologię amerykańską (Hall). Carus, Woodbridge i Perry dają w swych pracach wyraz tendencji realistycznej w nowszej fil. a.

***Amerykański arktyczny archipelag**, ob. Archipelag arktyczny amerykański (uzup.).

***Amerykański orzech**, ob. Carya.

***Amerykańskie morze śródziemne** obejmujące tę część Atlantyku, która wciśnięta jest od płn. i pld. między obie Ameryki, a ograniczona od wsch. i zach. Ameryką Środkową i Małemi Antyllami. Współcześnie wyróżnia się z atokę meksykańską o powierzchni 16 milj. km² i średniej głębokości 1.486 m, morze Yucatan — pomiędzy półwyspem tej samej nazwy a wyspami Kubą i Jamajką — o powierzchni 760.000 km² i średniej głębokości 2.655 m i morze Karaibskie o powierzchni 1.969.500 km² i średniej głębokości 2.635 m. Ogólna zatem powierzchnia wynosi 4.331.800 km² przy przeciętnej głębokości 2.208 m. Największe głębokości znane są z morza Yucatan, gdzie w t. zw. rowie Caymana dna opada do 6.289 m. — A. m. ś. zalicza się do mórz ciepłych. Jedynie w północnych okolicach zatoki meksykańskiej spada powierzchnia temperatura poniżej 20°, w morzu Karaibskim utrzymuje się z reguły wyżej 26°, a w sierpniu całe morze śródziemne ma ponad 28° C. Temperatury denne są wyższe, aniżeli w Atlantyku, co pozostaje w związku z brakiem nieodzownego dla wymiany wód połączenia. Na głębokości 1.700 m temperatury nie spadają niżej 4° do 5°, podczas gdy na Atlantyku na tej samej głębokości notowano 2° C. Temperatury powietrza wynoszą w lutym 12°—25° od płn. do pld., w sierpniu 27° do 28° C.

Z punktu widzenia oceanograficznego zasługuje a. m. ś. o tyle na wzmogoną uwagę, że jest ono odbiorcą płn. prądu równikowego, który w postaci prądu florydzkiego stanowi jedną z głównych składowych prądu zatokowego (Golfstromu). W meteorologii zapisane są wschodnie i płn.-wschodnie wybrzeża jako odczynna strasznych huraganów i orkanów.

Z ważniejszych portów zasługują na wzmiankę: Nowy Orlean, Galveston, Tampico, Vera Cruz, Colón, Barranquilla, La Guaira, Hawanna, Port au Prince, Kingston, Bridgetown i t. d. Nowy Orlean i Galveston połączone są kablem z głównymi portami Meksyku, Floryda z Wiel-

kiemi i Małemi Antyllami, Kuba i Hałti z Panamą i Wenezuela. — Polityczne i komunikacyjne znaczenie a. m. ś. wzrosło niepomieranie po przeprowadzeniu kanału Panamskiego. — O ile idzie o preponderancję polityczną i gospodarczą to leży ona w rękach Stanów Zjedn. A. P.

***Amerykańskie starożytności** (por. t a b l.). Ślady człowieka pierwotnego, znachodzone wraz ze szczątkami zwierząt kopalnych, narzędzia z kości i kamienia, występujące w licznych kjökenmøddingerach (ob.), zarówno Ameryki północnej, jak i południowej, świadczą, że okres przedhistoryczny tej części świata nie ustępuje pod względem starożytności takiemuż okresowi półkuli wschodniej.

I. W A m e r y c e P ł n. z zabytków tego okresu zasługują na uwagę t. zw. m o u n d y, wały i kopce zbudowane z kamieni i ziemi, dochodzące do 100 m wysokości a 300 m średnicy; spotyka się je głównie w dolinach rzek Missisipi, Missouri i Ohio aż po wybrzeża zat. Meksykańskiej. Squier i Davis wyróżniają wśród nich: 1) M. obronne, leżące najczęściej u zbiegu rzek. 2) M. służące do zebrań religijnych; są to miejsca zwykle na dnie doliny lub u podnóża gór, dochodzące do 40 ha, otoczone wałami. 3) Kopce święte, wznoszące się terasowato lub stopniami, na których stawiano dom rady lub wodza. 4) M. ofiarne, otaczające rodzaj jakby ołtarzy z kamienia lub gliny, na których spotyka się często ślady ognia; prawdopodobnie zabijano tu i palono jeńców. 5) Mogiły, przypominające nasze kurhany, kryjące w sobie szczątki nieraz kilkuset ludzi; zwłoki przykrywano kamieniami, korą albo też umieszczano w kryptach z ciosanych pni lub kamienia. W czasach tych znane było też i ciepłopalenie. 6) Kopce, naśladujące swym kształtem postacie zwierząt lub ludzi; wysokość ich nie przekracza 2 m. Spotyka się je głównie w Wisconsin, a jak nowsze badania stwierdzają, są one prawie wyłącznie dziełem przodków już w czasach odkrycia Ameryki osiadłych plemion indyjskich.

W moundach znajduje się artystycznie wykonane rozmaitego rodzaju naczyńia, głównie fajek w kształcie zwierząt, broń, narzędzia i ozdoby. Jako materiałów używano gliny, kamieni, kości i muszli; z metali spotyka się jedynie miedź i srebro, to ostatnie w formie cienkich blaszek, służących do wykładania miedzi. Dawna kultura tych okolic nie była w żadnym razie wyższą od kultury plemion indyjskich, zamieszkujących je w czasach odkrycia Ameryki, choć niejednokrotnie zdaje się przewyższać kulturę Indian współczesnych.

Na płaskowyżach Colorado, New Mexico, Arizony i sąsiednich okolic Meksyku spotyka się puebla, obszerne osiedla o kamiennych, wielopiętrowych domach. Holmes dzieli je na: 1) właściwe p., w dolinach rzek lub na mało dostępnych wzgórzach, wznoszone z prostokątnych lub okrągłych kamieni albo też z suszonych cegieł. 2) Cave dwellings, czyli budowle jaskiniowe, naturalne lub sztucznie wykopane jaskinie w stromych ścianach dolin. 3) Cliff-dwellings, warownie w trudno dostępnych miej-

scach jaskiń naturalnych. Często też wznoszono wieże strażnicze lub budowle, przypominające europejskie cromelechy u wejścia do kanjonów albo na odosobnionych szczytach.

W pueblach znajduje się naczyńia gliniane, niejednokrotnie malowane lub pokryte płaskorzeźbionymi figurami zwierząt (ptaki) i ludzi, polerowane narzędzia kamienne, broń, żarna, ozdoby (pierscie z miedzi). Również i malowidła oraz rzeźby na skałach uważać należy za dzieła dawnych mieszkańców tych okolic, prawdopodobnie przodków Indian Pueblo (ob.).

II. Plemiona z wyżyn A m e r y k i ś r o d k o w e j i p o ł u d n i o w e j oraz dolin i wybrzeży rozciągających się u ich podnóży wykazują znacznie wyższy stopień rozwoju kulturalnego. Wśród kultur tamtejszych wyróżnić można kilka kręgów.

Kultura meksykańska skupiała się głównie w dolinach i na wyżynach otaczających Popocatepetl i Iztaccihuatl. Z zabytków tej kultury słynne są Tollan i Teotihuacan, opuszczone już w czasie przybycia pierwszych Hiszpanów. W Teotihuacan wznoszą się piramidy słońca i księżyca oraz liczne ruiny domów, o ścianach pokrytych barwnymi malowidłami; tak w jednej, jak i w drugiej miejscowości znajduje się liczne rzeźby kamienne archaicznego typu, naczyńia gliniane, noże z obsydjanu i t. d. Piramidy-świątynie spotyka się i w innych miejscowościach Meksyku. Jedną ze wspanialszych jest piramida Xochicalco, na płd. od Cuernavaca; obie jej terasy obłożone są potężnymi, starannie wygładzonymi płytami kamieniami, które pokryte są pięknymi, w śmiałym stylu utrzymanymi rzeźbami. Wspomnieć należy również o kalendarzach kamiennych, przyozdabianych wizerunkiem słońca, płaskorzeźbionych słupach, małych kamiennych idolach, maskach z tegoż materiału, naczyńiach glinianych rozmaitego rodzaju i t. p. przedmiotach, spotykanych wśród zbiorów starożytności meksykańskich. Wyroby metalowe występują wśród nich rzadko, gdyż narzędzia ostre codziennego użytku wyrabiano z obsydjanu, a ozdoby ze złota stały się przeważnie łupem chciwych Hiszpanów. Jako wielkie rzadkości spotyka się w tych zbiorach przedmioty rzeźbione z drzewa, niekiedy przyozdabiane mozaiką z turkusów, wyroby z piór oraz zabytki pisma obrazkowego i malowideł na papierze z agawy.

Do kręgu kultury meksykańskiej zaliczyć należy też kultury Zapoteków i Miksteków z Oaxaca, wykazujące wyraźne jej wpływy. Zabytkami pierwszej z nich są pałace w Mitla, o ścianach pokrytych reliefową mozaiką kamienną, ułożoną we wzory geometryczne, salach wąskich, kwadratowych podwórzach. Naczyńia gliniane, znajdujące się głównie jako upominki grobowe, mają kształt stojących lub siedzących, przeladowanych ozdobami figur. Często też spotyka się w tej kulturze groby, zawierające ozdoby ze złota i srebra.

Kulturze meksykańskiej nie ustępuje kultura Mayów z Chiapas, Yukatanu i Gwatemali, gdzie docierała ona aż do środkowych łańcuchów górskich. Zabytki architektoniczne Mayów

zachowały się jedynie jako liczne ruiny; z nich na uwagę zasługują ruiny z Palenque w Chiapas, a także Macanxoc w Yukatanie, badane ostatnio przez Instytut Carnegiego, gdzie odkryto napisy z 364—413 r. Typ ich przypomina architekturę meksykańską: podobne olbrzymie piramidy, wąskie, niesklepione sale; zwracają one jednak uwagę swem przeładownością i fantastycznością, oraz szerokim zastosowaniem w zdobnictwie ścian hieroglifów. Wyroby ceramiczne przewyższają meksykańskie doskonałością wykonania; narzędzia metalowe są równie rzadkie jak w Meksyku, gdyż i tu zastępują je mistrzowsko ociosane kamienie i skorupy muszel. Ze znanych czterech rękopisów Mayów najpiękniejszy posiada dreźnieńska Landesbibliothek.

Pod wpływem kultury meksykańskiej pozostawała kultura wyżynnych okolic Guatemala, stanowiąca południowe jej odgałęzienie; do niej również zaliczyć należy olbrzymie rzeźby kamienne z wysp i wybrzeży Nikaragwy.

Osobny krąg stanowi kultura północnokolumbijska, obejmująca obszary od Costariki po Rio Magdalena w Kolumbji. Znajduje się tu przedmioty z kamienia, terrakoty, miedzi i złota, te ostatnie tak licznie, że wybrzeża te w dawnych czasach nazwano Castilla del oro. Charakterystycznym dla tej kultury jest częste stosowanie w zdobnictwie, zwłaszcza w wyrobach ze złota postaci zwierzęcych. Licznych znalezisk dostarczyły okolice Chiriqui, a prawdopodobnie do tegoż kręgu kulturalnego zaliczyć należy groby z Antioqui i Caucał. — Nowsze badania wykazują istnienie pewnej łączności kulturalnej z Peru i Meksykiem.

Odrębny typ od dotychczas omówionych przedstawia kultura Czibczów z wyżyny Bogota, która, choć również osiągnęła wysoki stopień rozwoju, jednak nie pozostawiła po sobie tak monumentalnych zabytków, jak kultury poprzednie. Domy ich i świątynie, budowane z gliny i drzewa posiadały dachy kuliste. Groby ich zawierają liczne wyroby z gliny, z których zwracają uwagę groteskowe postacie ludzkie, czworokątne miski z usadowionemi na brzegach figurkami żab, flaszki, przyozdobione na szyjkach wizerunkami twarzy. Bardzo ciekawe są ozdoby ze złotej blachy, w kształcie ludzkich, przeważnie kobiecych postaci, których kontury, ramiona, nogi, oczy i wargi wykonane są z przyłutowywanego złotego drutu. Do wyrabiania takich ozdób służyły małe kamienie z podobiznami zwierząt i ludzi w bardzo wypukłym reliefie, uważane dawniej za kamienie kalendarzowe.

Krąg kulturalny peruwiański obejmuje rozmaite kultury, które skupiło państwo, założone przez Inków (Inkasów). Do najstarszych zabytków tej kultury należą zalicziska z Tiahuanaco, niedaleko jez. Titicaca, miejscowości już w okresie najświetniejszego rozwoju państwa Inkasów dawno opuszczonej. Są to budowle w kształcie bram, przestrzenie otoczone kamieniami murami, przypominające podwórze, figury i płyty kamienne o nieznanym znaczeniu. Mury stawiane są albo bez zaprawy murarskiej,

z kamiennych płyt, odpowiednio przyciosanych i zazębiających się, albo też z nieregularnych bloków kamiennych, łączonych zaprawą z gliny. I tu sale są wąskie, gdyż Peruwiańczycy, podobnie jak i Meksykanie nie znali techniki budowania sklepień. Z charakterystycznych cech tej architektury wymienić należy zwięzające się ku górze otwory okienne i wejściowe oraz przedzielanie ścian niszami. Bardzo wysoką technikę wykazują różnorodne wyroby gliniane, świadczące dokładnością oddania form naturalnych o znakomicie rozwiniętym zmyśle obserwacyjnym ich wykonawców. Z nich na uwagę zasługują charakterystyczne dla Keczua pięknie malowane, niekiedy olbrzymich rozmiarów dzbany na piwo (chicha), naczynia w kształcie ludzi i zwierząt oraz dzbany twarzowe z wybrzeży i w. i. Również i obróbka metali stała bardzo wysoko; z przedmiotów metalowych spotyka się siekiery i maczugi miedziane, złote i srebrne pułhary (często kształtu ludzkich twarzy), rozmaitego rodzaju ozdoby i t. p. Zdumiewa też technika wyrobu rozmaitego gatunku tkanin z wełny lam i bawełny. Wspomnieć wreszcie należy i o mumjach peruwiańskich, obok których znajduje się przedmioty codziennego użytku, części odzieży, amulety, broń, koszyki z narzędziami do przędzenia i tkania, ozdoby, środki spożywcze, mumje zwierząt domowych i t. d.

Ametyst orientalny, nazwa fioletowej odmiany przezroczystego korundu.

***Amezyt**, substancja mineralna będąca krzemianem magnezu i glinu o składzie $H_2MgAl_2SiO_6$, jest jednym ze składników chlorytów, które są izomorfowami mieszaninami serpentynu i amezytu. W zależności od ilościowej zawartości obu składników, t. j. amezytu (At) i serpentynu (Sp) wyróżnia się szereg chlorytów (ob.). A. występuje samoistnie w przyrodzie tylko rzadko; znany z Chester w Massachusetts.

***Amfibol**, p. Hornblendy.

***Amfibolit**, lupek krystaliczny złożony głównie z amfibolu i zasadowych plagioklazów wzgl. albitu, ponadto zawiera kwarzec, bioty, epidot, nieraz granaty, rudy żelaza i minerały akcesoryczne. Znany m. in. z Tatrz zachodnich i środkowych (Stara Robota, Ornak, Wołowiec, Goryczkowa).

***Amfilitatrow**, rosyj. publicysta, krytyk i powieściopisarz z pocz. XX. w., doskonały znawca świata teatralnego, z którego pisał powieści, napisał też ostrą satyrę na Romanowych, występował przeciw dekadentyzmowi, m. i. przeciw „Homo sapiens“ Przybyszewskiego.

***Amfodelit**, minerał, odmiana anortytu, występująca w czarnawo-szarych, stosunkowo dużych kryształach, znanych z Finlandji i Szwecji.

***Amgun**, lewobrzeżny dopływ Amuru, 800 km długi, z tego na 430 km żeglowny. Nad górnym biegiem cenne złoża złota.

***Am ha-arec** (hebr. wieśniak), w Starym Testamencie „lud“; w l. 100—400 po Chr. nazwa niższej, niewykształconej, nie zachowującej praw i pogardzonej warstwy ludności w Palestynie.

***Amiant**, minerał, p. Azbest.

Amicis Edmondo de, pisarz włoski. Jego „Serce, pamiętnik chłopca” przeł. Marja Koponicka, nadto inne przekłady różnych utworów.

***Amiel** Denys, pisarz franc., * 1884, w dramatach przedstawia realistycznie codzienne życie ludzi przeciętnych, zajmuje go też tajemniczość i dwoistość naszego bytu, wystawił m. i. „La souriante Madame Beudet” (1921), „La Carcasse” (1926), „Le Couple” (1923), „Le Voyageur” (1923), „M. et M-me Untel” (1926), „L'homme d'un soir” (1925), „L'Engrenage” (1927), niektóre utwory wspólnie z André Obey. Wyd. zbior. 1925—26, 2 t. Był sekretarzem Henry Bataille, o którym napisał wyborne studjum (1909).

Amiel Henri Frédéric, pisarz szwajc.-franc. Przekład pol. jego „Pamiętnika” (1901, ze studjum kryt. Wład. Jabłonowskiego).

Amiens, miasto we Francji, znane z okresu organizowania wypraw krzyżowych. Wspaniała architektura średniowieczna. Dzisiaj znaczny ośrodek handlu konfekcyjnego i przemysłu chemicznego. Według spisu z r. 1926 zamieszkałe przez 91.576 osób.

***Amimla** (greck.), utrata zdolności porozumiewania się mimiką; rzadki objaw przy ogniskowych schorzeniach mózgu (por. Afazja).

***Aminodwufenyloamina** $\text{NH}_2 \cdot \text{C}_6\text{H}_4 \cdot \text{NH} \cdot \text{C}_6\text{H}_5$, zasada aromatyczna dająca przy utlenianiu w mieszaninie z aniliną barwnik czarny.

***Aminofenole**, związki aromatyczne, zawierające obok grupy OH także aminową NH_2 . Powstają przy redukcji nitrofenoli. Niektóre posiadają znaczenie w przemyśle farbiarskim, lecznictwie, jako wywoływacze fotograficzne i t. p.

Amiranty (Admiralicyj wyspy), grupa wysp na oceanie Indyjskim, należąca do Seszeli. Składa się z 12 niskich lesistych wysepek koralowych, mających 83 km² i ok. 200 mieszk. (mieszkańcy mówiący językiem francuskim). Od 1814 należą A. do Anglii.

***Amisos**, kolonia Miletu nad morzem Czarnem, od 562 przed Chr. Za Peryklesa skolonizowana przez Ateńczyków, siedziba Mitydata. Od Augusta wolne miasto.

Amnestja, darowanie kary, przysługuje w Polsce Prezydentowi (w myśl art. 47 Konstytucji), albo sędziemu (kodeks karny Dz. U. R. P. Nr. 6032 art. 21 § 2, art. 29 § 2, art. 142, art. 220, art. 257 § 2, art. 262 § 4, art. 80 § 2, i art. 71).

Amnion, zamiast ob. Błony płodowe, ma być ob. Embrjon oraz Embrjonalne błony.

***Amnokgang**, koreańska nazwa rzeki Jalu-kiang.

***Amoebzoa**, ob. Ameby.

***Amon**, 1-no wartościowy rodnik NH_3 , w stanie wolnym trudny do otrzymania, podobny w zachowaniu się chemicznym do metali alkalicznych. Wodorotlenek amonowy NH_4OH w roztworze wodnym nosi nazwę a m o n j a k u. Przez podstąpienie grupy OH resztą kwasową otrzymuje się sole amonowe, jak np. salmiak NH_4Cl , siarczek a. $(\text{NH}_4)_2 \cdot \text{SO}_4$ i t. d.

***Amon**, bóg egipski, ob. Ammon.

Amonjak, por. też Chemiczny przemysł, wyzyskanie azotu z powietrza.

Amonowe sole są znacznie rozpowszechnione w przyrodzie. Węglan występuje pod pokładami guana na wyspach Chinja, siarczan w dymach fumaroli w Toskanji, chlorek w wulkanach, azotan i azotyn w gazach spalinowych substancyj zawierających azot, siarczek w gazach powstających przy gniciu. Można je otrzymać przez działanie odpowiedniego kwasu na amonjak. Azotan amonowy NH_4NO_3 , sól biała łatwo rozpuszczalna w wodzie, ma zastosowanie jako sztuczny nawóz i do wyrobu t. zw. bezpiecznych środków wybuchowych. Przy ogrzaniu rozkłada się na podtlenek azotu N_2O i wodę. Bromek amonowy NH_4Br , ma zastosowanie w medycynie i fotografii. Chlorek a. NH_4Cl , ob. Salmjak. Fluorek a. NH_4F ma zastosowanie przy matowaniu szkła (rysunki na szkle).

Fosforany a, pierwszorzędny $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$, drugorzędny $(\text{NH}_4)_2\text{HPO}_4$, trzeciorzędny $(\text{NH}_4)_3\text{PO}_4$. Największe zastosowanie ma fosforan drugorzędny, głównie w cukrownictwie i rolnictwie.

Joddek a. NH_4J , substancja światłoczuła, wydziela na świetle wolny jod. Ma zastosowanie w fotografii.

Octan a. $\text{CH}_3\text{CO}_2\text{NH}_4$, powstaje działaniem amonjaku na kwas octowy, ma zastosowanie w farbiarstwie.

Siarczan a. $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$, otrzymuje się z wody pogazowej i gazu generatorowego. Jest produktem wyjściowym do otrzymywania amonjaku i innych soli amonowych. Bywa stosowany w rolnictwie jako sztuczny nawóz. Pod działaniem stężonego kwasu siarkowego przechodzi w kwaśny siarczan amonowy NH_4HSO_4 .

Węglan a. $(\text{NH}_4)_2\text{CO}_3$ otrzymuje się działaniem wilgotnego amonjaku na dwutlenek węgla. Sól nietrwała. Przez działanie dwutlenku węgla na wodny roztwór węglanu amonowego otrzymuje się dwuwęglan amonowy NH_4HCO_3 . Obie te sole rozkładają się za ogrzaniem na dwutlenek węgla, amonjak i wodę.

***Ampangabeit**, minerał, wodny niobian uranowy znany z Madagaskaru.

***Ampère'a prądy molekularne**, elektryczne prądy (elektrony wirujące dookoła jądra) wytwarzające moment magnetyczny ciał ferromagnetycznych.

Ampezzo, górne piętro doliny Boite, dopływu Piave. W szerszym znaczeniu obejmuje się tą nazwą dolinę Höhlenstein, leżącą na pld. od przełęczy Toblach. Dolina wzgl. region A. jest przecięty szosą, a od r. 1921 drogą żelazną Toblach-Calalzo.

***Amphibia**, ob. Płazy.

***Amphioxus**, ob. Lancetnik.

Amplituda. Zam. ob. Rachunek całkowity, ma być ob. Różniczkowy i całk. rach.

***Amrulkais** (Amrilkais), poeta arabs., ob. Imra al-Kais.

Amsterdam. Według spisu z r. 1930 liczy 752.003 mieszkańców. Na flotę handlową składały się w r. 1929 344 okręty o pojemności 1,21 milj. brutto rej. t., co odpowiada 44,8% tonażu całej floty państwowej. Ruch okrętowy

1. Zydł (Bakairi). 2. Siekiera (Eskimosi). 3. Topór wojenny (Gaveve, Brazylja). 4. Sztylet z kości (Ziemia Ognista). 5. Siekiera oflarnicza (Indjanie Nutka). 6. Drapacz lodu (Eskimosi). 7. Przyrząd do zazywania tabaki (Guahibo, Amazonka). 8. Słup totemistyczny (wys. 5 m; Haida). 9. Maska w kształcie kajmana (Mehinokowie, Brazylja). 10. Pancerz z deseczek i prętów drewnianych (Indjanie, Tlinkit). 11. Fajka z fupku (Wyspy Królowej Karoliny). 12. Rękojeść maczugi wodza z nad środk. Amazonki.

1 Piramida z Xochicalco (Meksyk).

2 Staroperuwiańskie naczynie gliniane

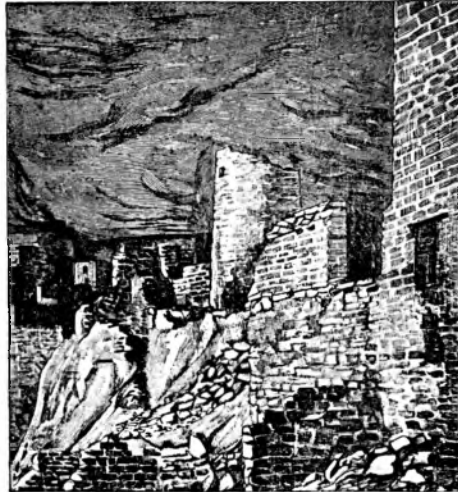
3 Hieroglify z świątyni w Copan (Honduras)

4. Płytką ozdobną z muszli (Płn. Ameryka; mound).

5. Staromeksykańska figurka kamienna bogini

6 Budowle jaskiniowe z nad Rio Grande (N. Meksyk)

7. Fragment z ruin z Quirigua (Gwatemala)

8. Monolityczna brama z Tiahuanaco (Boliwja)

9. Główna postać z bramy ad 8.

w r. 1930 wyrażał się cyfrą 11,9 milj. netto rej. t.; na przywóz wypadła 4,03 milj. t., w tem przewóz 0,83 milj. t., wywóz 1,98 milj. t., z czego na przewozy 0,78 milj. t. — Funkcje przedporcia spełnia Ymuiden. — A. ma własny port lotniczy Schiphol, położony 14 km na płd.-wsch. od miasta; port awjacji morskiej znajduje się w Schellingwoude.

Na uniwersytecie, pochodzącym z XVII. w. (1632), studjowało w r. 1930 2.200 słuchaczy. Biblioteka uniwersytecka ma 800.000 tomów i 60.000 rękopisów. Na wzmiankę zastępuje Instytut Kolonialny.

***Amsterdamsko-Reński Kanał**, przystosowany do potrzeb żeglugi oceanicznej, obliczony jest dla statków o pojemności 3.500 t.

Amundsen Roald, norw. badacz okolic podbiegunowych. 1923 rozpoczął próby zastosowania awjacji dla badań w Arktydzie. Pierwszy lot przedsięwzięty 1923 nie doszedł wogóle do skutku na skutek niepokonalnych przeszkód, które zaszły w czasie startowania na Alasce. Drugi lot podjęty ze Szpicbergów razem z Lincolnem Ellsworthem dał wyniki zadawalające. W czasie od 21 maja do 18 czerwca 1925 osiągnięto 87° 44' szerokości geograficznej północnej. W następnym roku, t. j. w 1926, przeleciał w dniach między 11 a 13 maja na półsztywnym sterowcu „Norge“, zakupionym we Włoszech, nad biegunem północnym, docierając aż do Alaski. W skład ekspedycji Norge wchodził Ellsworth, gen. Nobile i Riiser Larsen. — Kiedy w połowie czerwca 1928 r. nadeszły do Europy pierwsze wiadomości o katastrofie ekspedycji Nobilego, zdecydował się Amundsen pospieszyć z pomocą na francuskim aparacie „Latham“. Start nastąpił 18 czerwca; załoga składała się z pięciu ludzi. Ponieważ szczątki aparatu wyłowiono u północnych wybrzeży Norwegii, zdaje się uchodzić za pewnik, że katastrofa zdarzyła się w dniu odlotu między Norwegią a wyspami Niedźwiedziemi. Załoga wraz z A. prawdopodobnie utonąła.

***Amunicja**, gotowe naboje wzgl. ich części składowe (pociski, ładunki, splotki), przeznaczone dla odpowiednich broni ręcznych, samoczynnych oraz dział, ponadto granaty ręczne, bomby lotnicze i materiały wybuchowe. Obok a. ostrej czyli bojowej używa się ślepej bez pocisków oraz ćwiczebnej. Nowoczesna szybkostrzelna broń ręczna, towarzysząca, i działa, oraz sposób walki powodują ogromne zużycie a.

Wytwarzają a. w czasie wojny specjalne do tego celu przystosowane fabryki, od nich przejmują już wyprodukowany zapas składnice, istniejące już w czasie pokoju, poczem wysyła się ją pociągami amunicyjnemi, służącymi często za czołówki amunicyjne, na front do parków amunicyjnych, pomyślanych jako duże składy, chronione przed atakami lotniczymi przez maskowanie i rozrzuconie obiektów w terenie. Wyższe jednostki taktyczne czerpią a. z tychże parków do swych lekkich kolumn, od nich zaś pułki i bataljony, przewożąc swój zapas w wozach amunicyjnych. Artylerja posiada przy pułkach wzgl. dywizjonach własne kolumny amunicyjne.

***Amur-Niżnie Dnieprowsk**, ob. Niżnie Dnieprowsk.

***Amygdalae**, migdały; ob. Migdałowiec.

***Amygdaloid**, ob. Migdałowiec.

***Amygdalus**, ob. Migdałowiec.

Amyklae. W t. 1. błąd druk. Amyklea.

***Amylen** C₁₀H₆ (penten), węglowodór nienasycony (z grupy olefiny), występujący w czterech odmianach izomerycznych.

***Amyloid**, gęsta, ciągnąca się masa, powstaje przy działaniu stężonego kwasu siarkowego na celulozę.

***Amyloidowe zwyrodnienie**, ob. Zwyrodnienie skrobiowate.

***Amylowy azotyn** C₅H₁₁ONO, powstaje z alkoholu amylowego, azotynu sodowego i kwasu solnego. Ciecz o miłej woni owocowej. Używany do niektórych syntez oraz w lecznictwie.

***Amylowy octan** C₅H₁₁ · C₂H₃O₂, ester octowy alkoholu amylowego fermentacyjnego, ważny w technice rozpuszczalnik (lakiery).

***Amylum** (grec.), skrobia (ob.), krochmal.

***Anabantidae**, ob. Labyrinthici.

***Anabas**, ob. Łaziec.

***Anacardium** L. (n e r k o w i e c), rodzaj należący do Anacardiaceae, drzewa lub krzewy o dużych, skórzastych liściach, rosną w tropikalnej Ameryce. A. occidentale L. hodowany w krajach tropikalnych dostarcza anacardji. Olej używany do farbowania na czarno, owoce jadalne, nasiona dostarczają bardzo delikatnej oliwy jadalnej, drewno zwane białym mahoniem.

***Anaciditas** (greck.-łac.), brak wolnego kwasu solnego w soku żołądkowym. Por. Żołądka choroby.

***Anaerobioza**, ob. Anaeroby.

***Anagyryn**, alkaloid z nasion Anagyris foetida; sól bromowodorowa, służy jako środek pobudzający serce.

***Anaheim**, miasto nadbrzeżne w Kalifornji, zamieszkałe przez 10.995 mieszkańców (1930); leży na płd.-wsch. od Los Angeles przy linii kolejowej, na urodzajnej równinie. Ogromnie wysoko postawione rolnictwo, wyrób maszyn rolniczych oraz sprzętu wiertniczego. — Produkcja denaturu.

Anakreon (A n a k r e o n t), poeta grecki. Przekład pol. z rozprawą wstępną i objaśnieniami przez Kazimierza Kaszewskiego (1907), nadto inne przekłady i naśladownictwa polskie, poczynszy od Jana Kochanowskiego (por. studjum Kaz. Jareckiego, 1908).

***Anakreoncki wiersz**, równy wartością jońskiemu dymetrowi (ob. Ionicus): — — — — —, nazwany od Anakreonta.

***Analcym**, minerał, należący do grupy zeolitów, jedyny minerał z tej grupy krystalizujący w układzie regularnym. Tworzy 24-ściany deltoideowe nieraz w połączeniu z sześcianami, występując naogół w drobnych kryształach, niekiedy jednak dochodząc do wielkości pięści. Obok kryształów bezbarwnych, białych i szarych zdarzają się i czerwone.

A. występuje pospolicie w skałach bazaltowych, w których wypełnia szczeliny razem z innymi zeolitami. Piękne przezroczyste kryształy znane są z martwicy na wyspie Cyklopów koło

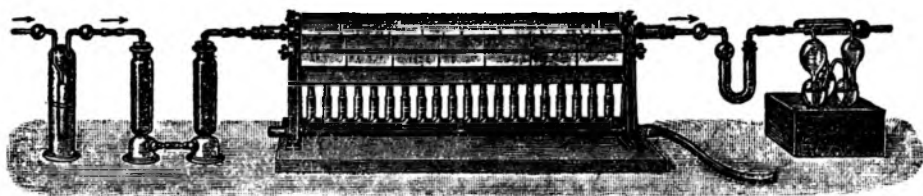
Katanji, w bazalcie koło Montecchio Maggiore, w dol. Fassa, na wyspie Staffa, w zach. Islandji i t. d. Nieraz występuje również w diorytach i syenitach (płd. Norwegja). Znany jest również z żył kruszcowych z Harcu, Banatu, Uralu (góra Błahodat').

Zbita lub ziarnista odmiana a. tworzy pseudomorfozy po leucycie (Rocca Morfina k. Neapolu).

***Analityka**, teoria analizy. Także w znaczeniu geometria analityczna.

Analiza, rozbiór, proces dzielenia całości na części. **A. logiczna** polega na rozłożeniu pojęcia na jego cechy; **a. psychologiczna** — na wykrywaniu elementarnych, składowych części większych całości psychicznych, na wyodrębnianiu poszczególnych objawów świadomości. Praca naukowa rozpoczyna się zazwyczaj od elementarnej a. faktów, a następnie, po-

parta eksperymentem, przechodzi do a. przy czynowej, t. j. do odkrywania związków przyczynowych. — **A.** w muzyce polega na teoretycznym badaniu budowy utworu ze względu na temat, harmonję i rytm. — **Por. Synteza.** — **Dział matematyki**, w którym badamy funkcje. W matematyce elementarnej a. geometryczna ma na celu znalezienie warunków koniecznych i dostatecznych rozwiązalności zadania konstrukcyjnego. Przyjmujemy w niej, że żądana figura została skonstruowana i wyciągamy stąd wnioski co do warunków rozwiązalności. Przy rozwiązywaniu równań „a. starożytnych“ polega na przypuszczeniu, że istnieją rozwiązania równania i na wyciągnięciu stąd wniosków o ich wartościach. — Zwykle przez a. rozumiemy rachunek różniczkowy i całkowy. — **W chemji**, ob. Analiza (w t. 1.) i Analiza chemiczna (uzup.).

Aparat do analizy elementarnej.

Analiza chemiczna, postępowanie, mające na celu oznaczenie składu chemicznego substancji. **A. jakościowa** bada pierwiastkowy skład substancji, **ilościowa** oznacza ilości składników. **A. jakościowa nieorganiczna** posługuje się obserwacją reakcyj chemicznych, zachodzących między badaną substancją a odczynnikami chemicznymi o znanych własnościach. Z zaobserwowanych reakcyj wnioskuje się o składzie badanej substancji. Przy wykonaniu a. jakościowej posługujemy się zasadniczo dwiema metodami: suchą i mokrą. **A.** na drodze suchej stosowana w badaniach przedwstępnych posługuje się czterema zabiegami: 1. ogrzewanie w rurce szklanej, 2. wprowadzenie substancji na drucie platynowym do płomienia (zabarwienie promienia), 3. perła boraksowa (zabarwienie), 4. stapianie z sodą i saletrą. Przy a. na drodze mokrej substancję przeprowadzamy do roztworu i przy pomocy odpowiednich odczynników strącamy metale grupami, a następnie oddzielamy od siebie. Z koloru i rozpuszczalności osadów wnioskuje się o składzie chemicznym substancji. Przy ciałach organicznych posługujemy się metodą spalania substancji i oznaczenia w popiele składników nieorganicznych.

A. ilościowa nieorganiczna posługuje się dwiema metodami: wagową i miareczkową. Przy metodzie wagowej strąca się dany pierwiastek w postaci znanego związku, otrzymany osad suszy się i waży. Z otrzymanych danych doświadczalnych można obliczyć ilość pierwiastka w badanej substancji. **A.** miareczkowa posługuje się roztworami o znanym stężeniu. Roztwór badanej substancji zadaje się

odczynnikiem o znanym stężeniu dotąd, aż nie wystąpi pewna charakterystyczna zmiana, która świadczy o końcu reakcji między odczynnikiem a badaną substancją. Z ilości zużytego odczynnika oblicza się ilość badanej substancji. Przy a. miareczkowej używa się indykatorów (ob.). — Ilościowe oznaczenie węgla, wodoru i azotu

Azotometr.

w ciałach organicznych osiąga się przez wykonanie t. zw. analizy elementarnej. Odważoną ilość substancji spalamy w piecu do spalenia. Spalanie odbywa się w rurze ze szkła trudno topnego, wypełnionej tlenkiem miedzi. Powstałe przy spalaniu dwutlenek węgla i wodę chwyta się w aparatach

absorbcyjnych uprzednio zważonych, azot zaś w azotometrze. Z ilości dwutlenku węgla, wody i azotu można obliczyć skład substancji organicznej. W razie obecności związków nieorganicznych należy je oznaczyć oddzielnie.

Analiza kolorymetryczna polega na oznaczeniu zawartości badanej substancji barwnej, w roztworze przez porównanie w kolorymetrze z roztworem o znanym stężeniu. W wypadku, gdy ciało badane wywołuje zmętnienie roztworu używa się nefelometru. — Przy badaniach stopów metali postępujemy się a. termiczną, jeśli zaś chodzi o wykrycie minimalnych ilości danego pierwiastka znakomite usługi może oddać a. spektralna (ob. Widmowa analiza), podczas której bada się optyczne widma emisyjne. Ważną też jest a. mikroskopowa, która używa mikroskopu do obserwowania reakcji, zachodzących na szkiełku podstawowem.

***Analizator**, nikol umieszczony nad stolikiem mikroskopu polaryzacyjnego. Względem nikola drugiego umieszczonego pod stolikiem, który nosi nazwę polaryzatora, jest tak ułożony, że zatrzymuje drgania światła przepuszczone przez ten nikol. Por. Światło.

Analogja, podobieństwo, jest podstawą wieloznaczności wyrazów, np. a. zjawisk fizycznych i psychicznych występująca w mowie („jasna myśl”, „ostry ból”). Przez a. zostaje rozszerzone znaczenie wyrazów i powstaje metafora. W rozumowaniu oznacza a. podobieństwo stosunków: wnioskowanie przez a. analogję. Mill określa je w ten sposób: „dwie rzeczy są do siebie podobne pod jednym albo wieloma względami; pewne określone zdanie jest prawdziwe w odniesieniu do jednej z tych rzeczy, a zatem jest ono prawdziwe i w odniesieniu do drugiej”. Np. planeta Mars ma szereg cech podobnych do ziemskich, zatem jest też zamieszkała. — A. w prawie jest to uzupełnianie luk w obowiązującym ustawodawstwie. Żadna ustawa nie jest tak doskonała, by dawała konkretny przepis na każdy poszczególny wypadek. Jeżeli ustawa nie rozstrzyga jakiegoś wypadku, ale rozstrzygnięto już wypadek prawniczo podobny, rozstrzygnięcie to jest miarodajne (a. analogia legis); jeżeli a. legis nie daje nam wyniku, szukamy go badając ducha całego ustawodawstwa (a. iuris); wówczas pomocne nam są raczej przepisy natury ogólnej jak szczegółowe postanowienia. — Prawo karne, stosując zasadę nulla poena sine lege (nie można karać czynu, za który ustawa nie przewiduje kary), inaczej traktuje dopuszczalność a. niż prawo cywilne.

Anam. Powierzchnia 14.700 km²; ludność 5.581.000 mieszkańców w r. 1926, w tem Europejczyków 3.248 (w r. 1926) i 3.569 (w r. 1929). Wartość przywozu w r. 1930 69 milj. fr. fr., wartość wywozu 63 milj. fr. fr. Budżet: 110,4 milj. fr. — Od r. 1926 czynna izba z przedstawicielami krajowców z prawem głosu doradczego. Protektorat francuski.

***Ananasowate**, ob. Bromeliaceae (uzup.).

Ananlew, miasto w sowieckiej Mołdawji. 18.230 mieszkańców w r. 1926.

Anapa, miasto na Kaukazie. 13.380 mieszkańców w r. 1926.

***Anapait**, minerał, p. Anapit.

***Anaphi**, wyspa w pld. Cykladach z 47 km² i 600 mieszk.

***Anapit** (a n a p a i t, t a m a n i t), trójskośny minerał barwy niebieskawo-zielonej, będący wodnym fosforanem wapnia i żelaza o składzie Ca₂FE₂O₈ · 4 H₂O. Znalezione w Anapa i Tama nad m. Czarnem.

***Anaptychus**, płytka wapienna lub rogowa zamykająca skorupy amonitów. Por. Aptychy.

***Anarchista**, ob. Anarchja.

***Anarchizm**, ob. Anarchja.

***Anasarka** (greck.), właściwie h y d r o p s a n a s a r c a, obrzęk skóry.

***Anastatica hierochuntica**, ob. Jerychońska róża.

***Anataz**, minerał, dwutlenek tytanu TiO₂, t. j. o składzie chemicznym rutylu i brukitu, od których się różni tetragonalną formą kryształów. Występuje w drobnych błyszczących kryształkach barwy niebieskawej, brunatnej lub żółtej, w szczelinach granitów, łupków łyszczkowych i gnejsów (Alpy, Ural, Brazylja). W niektórych skałach występuje również w postaci mikroskopowych kryształków jako minerał akcesoryczny.

***Anauksyt**, minerał, wodny krzemian glinu, występujący jako pseudomorfoza po augicie.

***Ancey Georges**, właściwie Georges de Curnieu, pisarz franc., (1860—1917), wybitny dramaturg, jeden z głównych przedstawicieli „Théâtre libre”, autor mieszczańskich dramatów obyczajowych: „Monsieur Lamblin” (1880), „L’Ecole des Veufs” (1889), „La Dupe” (1891), „L’Avenir” (1899), „Ces Messieurs” (1902).

***Anchlsaurus Marsh.**, rodzaj dinozaura. Mały z głową psiają. Przednie nogi krótsze od tylnych. Na kciuku wielki pazur służący za broń. Około 1 m długi, znany z triasu Amer. Pn.

***Anchylosis**, sztywność w stawie, stężenie w stawie.

***Ankona**, Ankona, ob.

***Ancyllit**, minerał, zasadowy węglan ceru i strontu.

***Ancylusowe morze**, ob. Bałtyckie morze.

Anczye Władysław Ludwik, poeta pol. Wydania komentowane „Poezji dramatycznych i Kościuszki pod Raclawicami” oraz „Obrazków dramatycznych ludowych” oprac. Jan St. Bystróż (1924).

***Andaluzyjskie Kordyljery**, górotwór sfałdowany w trzeciorzędzie, wchodzi w skład Alpów. Ciągną się one przez 600 km w pld. Hiszpanji od linii Kadyks-Gibraltar, mając upad północno-wschodni, aż do pld.-wschodniego wybrzeża półwyspu; dochodzą szerokości 150 km. Pomiędzy przyładkami de Gata i de la Nao poszczególne ich łańcuchy urywają się. Dalszym ciągiem K. A. pod względem geologicznym są Baleary. — Góry Andaluzyi, nasunięte na mioceńskie przedmurza graniczą od północy z obniżeniem Guadalquiviru, podsuwając się na wschodzie aż po Mesetę. Stoki południowe opadają w wybrzeżu gwałtownie i stromo. Cały górotwór potrzaskany jest podłużnymi i poprzecznymi uskokami. Trzęsienia ziemi nie należą do rzadkich zjawisk. Południowa strefa górotworu zbudowana jest ze skał archaicznych

i paleozoicznych i to głównie z łupków oraz prastarych skał wylewnych. Pas wymienionej budowy ciągnie się od Malagi (Sierra Tolox 1.959 m) do przylądka Palos, osiągając w Sierra Nevada 3.481 m. — Na północ od pasa paleozoicznego ciągnie się strefa skał mezozoicznych i starotrzeciorzędowych, podarta poprzecznymi przełomami rzek, a zbudowana z potężnych wapieni w wykształceniu wschodnio alpejskim. Dochodzi ona wysokości 2.400 m. W tej części górotworu rozwinęły się ubogie w wodę wyżyny, długie i wąskie łańcuchy górskie, oraz kotlinowe zapadliska, wypełnione młodotrzeciorzędowym i czwartorzędowym osadem. Północny skłon K. A. zbudowany jest ze starotrzeciorzędowego fliszu. Góry Andaluzji słyną z bogactw mineralnych, zarówno w postaci rud jak i wód. Z kolei podłużnych zasługuje na wzmiankę linja Gibraltar-Granada-Baza-Murcia, z poprzecznych połączenia: Malaga-Cordova, Allmeria-Guadix-Baza oraz Murcia-Chinchilla.

Andaluzyt, minerał o składzie chemicznym Al_2SiO_6 , występuje w romboidalnych kryształach barwy szarej, zielonej lub różowawej, niekiedy przeobrażonych na włóknisty agregat cjanitu (ob.). Tw. 7—7,5, c. wł. 3,1—3,2. Duże kryształy pokryte zwykle muskowitem tkwią w granitach, gnejsach i łupkach mikowych. Piękne przezroczyste kryształy, odznaczające się różnobarwnością pomiędzy barwą oliwkowo-zieloną a hjacintowo-czerwoną pochodzą z Brazylii; zjawisko to występuje i na drobnych kryształkach z łupków krystalicznych. Do a. zalicza się także i chiasolity (ob.).

***Anderacza**, miasto historyczne w Abisynji w okręgu Kaffa. Położone na wysokości 2.500 m n.p.m.; 2.000 mieszkańców. Znane z ruin.

Andersen Hans Christian, pisarz duń., zupełny nowy przekład polski „Baśni” z oryginału, wyd. 1931, 6 t.

Andersen-Nexø Marcin, pisarz duń., ważniejsze powieści: „Pelle zdobywca” (1906—09, 3 t.), „Stine, dziecię ludzkie” (1916—21, 5 t.), „Samlede Fortaellinger” (1922—25, 3 t.), „Digte” (1926). Niektóre tłum. na pol. Wyd. zbior. 1925—29, 8 t.

***Anderson** Sherwood, pisarz półn. ameryk., * 1876, z biednej rodziny, w swych powieściach o podkładzie najczęściej autobiograficznym przedstawia życie ludności małomiejskiej środkowo-zachodniej Ameryki, wydał m. i.: „Windy Mc Pherson's Son” (1916), „Poor White” (1920), „Marching Men” (1917), „Dark Laughter” (1925, obraz południa i życia murzyńskiego), „Many Marriages” (1923), liryczno-psychologiczne nowele: „Winesburg, Ohio” (1919), opowiadania autobiograficzne: „Tar — A Mid-West Childhood” (1926), „S. A.'s Notebook” (1926) i „A Story-Teller's Story” (1924). Niektóre utwory tłum. na pol.

Andiżan, miasto w Uzbekistanie. W r. 1926 liczyło 73.466 mieszkańców.

***Andoryt**, minerał o składzie $PbAgSb_3S_8$, występujący w romboidalnych kryształach lub w nieregularnych skupieniach, barwy stalowo-szarej, o połysku metalicznym. Tw. 3—3,5, c. wł. 5,5. Znany z kopalni srebra i cyny w Oruro (Boliwia).

***Andra**, lud z północnej części wschodniego wybrzeża Indyj; od III. w. przed Chr. podlegał Mauryom (ob. Maurya), w I. w. po Chr. wytworzył własne potężne państwo, zanikając zupełnie w IV. w. Królowie ich, dynastia A., wzniesli olbrzymie świątynie.

***Andrade** Antonio, jezuita portug., (1580—1634), dokonał w celach misyjnych szeregu podróży po Azji zachodniej, był pierwszym europejczykiem, który przekroczył Himalaje, założył w Tybecie misję jezuicką i położył w tym kraju kamień węgielny pod budowę pierwszego chrześcijańskiego kościoła.

***Andradyt**, minerał, odmiana granatu barwy żółtej, zielonej, czerwonej lub brunatnej. Pod względem chemicznym jest przeważnie krzemianem wapienia i żelaza o składzie $Ca_3Fe_2Si_4O_{12}$. Kryształy barwy brunatnej znajdują się pospolicie w okolicach Arendal, na Wezuwujuszu; minerał ten jest pospolity również w złożach kontaktowych. Przezroczyste kryształy barwy żółtej noszą nazwę topazolitu, zielone — a p l o m u; nieforemne skupienia barwy żółta-wiozłonej z Syserska na Uralu nazwano d e m a n t o i d e m.

Andrassy Juljusz, austro-węgierski minister spraw zagr. (ob. t. 1, str. 205), odegrał dużą rolę w sprawie polskiej. Jako uczestnik ruchu rewolucyjnego 1848—49 świadom był niebezpieczeństwa, jakie przedstawiała dla Węgier panslawistyczna agitacja Rosji. Z tego powodu sprzyjał Polakom jako jednemu narodowi słowiańskiemu, który nie szedł na lep propagandy rosyjskiej. Dzięki jego poparciu udało się politykom polskim uzyskać dla Galicji ważne zdobycze językowe w dziedzinie szkolnictwa i administracji. Gdy A. objął w 1871 tekę ministra spraw zagr., przypuszczano powszechnie, że zechce on rozbudowywać dalej autonomję Galicji w celu stworzenia z niej zawiazku przyszłej niepodległej Polski. Zdaje się, że A. miał początkowo takie plany, ale pod wpływem Bismarcka przestał popierać Polaków i pojednał się z Rosją. — Tradycje polonofilskie A. kontynuował syn jego Juljusz († 1929), który w czasie wojny światowej występował kilkakrotnie w parlamencie węgierskim przeciw nowemu rozbirowi Polski i, w przeciwieństwie do Tiszy, propagował myśl austro-polskiego rozwiązania. Jego staraniom należy też zawdzięczać zniesienie linii okupacyjnej w Królestwie Polskiem oraz niewykonanie zwróconych przeciw Polsce postanowień traktatu brzesko-litewskiego. Również po wojnie usiłował A. stworzyć warunki polsko-węgierskiej współpracy politycznej.

***André** Salomon August, szwedzki inżynier, pionier lotów arktycznych, ur. 1854, planował przelot ze Spiczergo nad biegun północny. Wyprawa przedsięwzięta wraz z 2 towarzyszami 1897 zaginęła. W r. 1930 znalazła ekspedycja norweska resztki zwłok oraz zapiski A., z których wynika, że balon po 65-godzinnym locie opadł na krę lodową, osiągnąwszy tylko 82° 56' szerok. półn. Członkowie wyprawy zmarli podczas wędrówki po krze lodowej.

***André** Lucjan, poeta pol., * 1899, wydał zbiory poezji: „Walka o człowieka” (1926),

„Szlakiem Niepodległych“ (1929), „Jaskinia Platona“ (1929); nadto studjum krytyczne o Asnyku: „O bezdziejowości w poezji“ (1930).

*Andrejczyn Iwan, pisarz bułg., *1874, prekursor modernizmu w poezjach („Wieczór i poranek“, 1903, i i.), opowiadaniach („Zemsta“, „Dobrodziejstwo“ i i.) i jako krytyk („Portrety literackie“, 1901, „Książka i życie“, 1903, i i.).

*Andrews Roy Chapmann, pln.-amer. paleontolog i badacz Azji, w r. 1884. Odbił wiele ekspedycy naukowych, m. in. do Mongolji, Chin pln. i Azji środk.

*Andrić Iwo, poeta serb., *1892, autor poezyj: „Ex ponto“ (1919) i opowiadań („Droga Ali Gjerceleca“, 1922) z życia bośniackiego, odznaczających się głębią myśli i uczucia, zaliczanych do najwybitniejszych utworów współczesnego realizmu jugosłowiańskiego.

*Androgeos, w greckiej mitologii syn Minosa z Krety, zgładzony przez króla Egeusza, zażdanego o jego zwycięstwo przy pierwszych Panatenejach. Za karę zmusił Minos Ateńczyków do daniny z 7 chłopców i 7 dziewcząt dla Minotaura.

*Androgyn (grec.), określenie istoty obupłciowej w mitologii, botanice i zoologii. (Por. Hermafrodytyzm, Gynandria).

*Androlepsja (greck. „chwytanie ludzi“), w starożytnych Atenach uznane przez państwo prawo odwetu chwytania zakładników za zamordowanego zagranicą Ateńczyka.

*Andromanja (z grec.), ob. Nimfomanja.

*Andronitis (greck.), w starogreckim domu część przeznaczona dla mężczyzny, w przeciwstawieniu do gynaikion, przeznaczonego dla kobiet.

*Andropogon (palczatka), różnorodnie wykształcona, bardzo bogata w gatunki trawa, dzieli się ją na następujące podgatunki: Chrysopogon, Cymbopogon, Sorghum.

*Androsace L. (naradka), roślina, należąca do rodziny pierwiosnkowatych, występuje na półkuli północnej w strefie umiarkowanej, tworzy poduchy w górach.

*Andrychiewicz Zygmunt, malarz pol., *1861, kształcił się w Akademii krakowskiej pod kierunkiem Jabłońskiego i Łuszczkiewicza, oraz w Paryżu. Główne dzieła: „Błędny ognik“, „Djablica“, „Na poddaszu“, „Obłąkany“ i in.

*Andrzejewski Marjan, architekt pol., ur. 1882, w l. 1918—22 szef budownictwa wojsk. w Poznaniu, od 1927 lektor budownictwa kościelnego Seminarjum Duchownego w Poznaniu. Wybudował szereg kościołów, m. i. w Mątwach, Skórczewie i t. d., pałace: w Czaczu i Żórawieńcu, dalej budynek Zakładu Ubezpiecz. Pracowników Umysł. w Poznaniu oraz szereg domów prywatnych.

*Aneimia Sw. (splątka), paproć, należąca do Schizaeaceae, rośnie w krajach tropikalnych, głównie w Ameryce pld. A. phyllitidis Sw. hodowana w europejskich szklarniach.

*Anemograf, anemometr (ob.), samozapisujący szybkość prądów powietrza lub gazów.

*Anemazyt, minerał, plagioklaz o składzie labradoru, lecz z mniejszą zawartością krzemionki. Występuje w tufach bazaltowych na wyspie Linosa.

*Anerodyt, minerał, niobian uranu i itru, występujący w czarnych nieprzeźroczystych rombicznych kryształach. Tw. 6, c. wł. 5,7. Znany z żyły pegmatytowej z Anneroid (koło Noss/Norwegja).

*Anestetyczne środki, znieczulające środki, ob. Znieczulenie i Anestezja.

Anestezyna, ester kwasu paraaminobenzoowego, działa — przy stosunkowo małej toksyczności — jako miejscowy środek znieczulający, podobnie jak kokaina.

Anet Claude, pisarz franc., (*1878), †1931.

*Anezeł (Aneise), oaza daktylowa w Nedż (Środkowa Arabia). Zaludnienie: 15.000 osób.

*Anfossi Pasquale, włoski kompozytor oper, (1727—1797), od 1780 w Paryżu, 1781—83 kierownik opery włoskiej w Londynie, od 1792 kapelmistrz w Lateranie, napisał wiele oper i utworów kościelnych.

*Angara, ląd Angary, wielki ląd z czasów triasu, zajmujący mniej więcej dzisiejsze dorzecze Obu, Jeniseju i Leny. Por. Triasowa formacja. Obszar ten nie podlegał przez długie okresy czasu fałdowaniom, jakim ulegały obszary sąsiednie (stąd używana nazwa płyty Angary).

*Angarja, zajęcie i zużytkowanie neutralnego materiału kolejowego oraz neutralnych okrętów, przybywających na terytorjum państwa prowadzącego wojnę, jest wedle prawa narodów dopuszczalne tylko jako środek konieczny i zobowiązuje do wynagrodzenia szkody.

*Angaros, goniec konny u staroż. Persów, który pośredniczył między dwiema stacjami w wymianie listów między królem a namiestnikami. Miał prawo rekwizycji ludzi, koni i okrętów do swojej jazdy.

*Angeles (Ios), ob. Los Angeles.

*Angeli Diego, pisarz włoski, *1869, napisał m. i.: „L'oratorio d'amore“ (1904, poezje), „Il confessionale“ (1910, powieść), „S. Ignazio da Loyola nella vita e nell'arte“ (1910), „Il crepuscolo degli dei“ (1915, powieść), „La spada e l'aratro“ (1917, pamiętnik wojenny).

*Angell Norman Lane, publicysta ang., ur. 1874, działacz pacyfistyczny, wydał w 1910 dzieło: „The Great Illusion“, w którym przepowiadał, że wojna niemiecko-angielska pociągnie katastrofalne skutki gospodarcze również dla zwycięzcy; w 1929 obrany członkiem Izby Gmin z Partji Pracy, wydaje czasopismo „Foreign Affairs“.

*Angelofanja (greck.), zjawienie anielskie.

*Angelolatraja (greck.), cześć religijna, oddawana aniołom.

*Angelologia (greck.), nauka o aniołach.

*Angerapp, ob. Węgorapia.

*Anghel Dimitrie, poeta rumuń., (1872—1914), symbolista o bujnej wyobraźni i wytwornej formie. Główne dzieła: „W ogrodzie“ (1903), „Poezje“ (1924), „Proza“ (1924). Wraz z St. O. Josif pisał też pod pseudonimem A. Mirea: „Kalejdoskop“ (1908), „Carmen Saeculare“ (1909), komedia „Funigiei“ (1907) i i.

*Angielska Afryka Południowa, ob. Południowa Afryka angielska.

*Angielska Afryka Zachodnia, ob. Zachodnia Afryka angielska.

***Angielska choroba**, ob. Krzywica.

***Angielska literatura**, ob. Wielka Brytania. Literatura angielska.

***Angielska sól**, ob. Sole orzeźwiająca.

***Angielska sztuka**, ob. Wielka Brytania. Sztuka angielska.

***Angielski Honduras**, ob. Honduras angielski.

***Angielski język**, ob. Wielka Brytania. Język angielski.

Angielski plaster (Emplastrum adhaesivum anglicum), tafta powleczone po jednej stronie karukiem (klej rybi), po drugiej zaś nalewką benzoosową, służy do pokrywania małych ranek (świeżych i nieropiejących).

***Angielski rożek**, ob. Obój.

***Angielski teatr**. W X. w. wystawiano łańskie widowiska liturgiczne, które rozwijały się podobnie jak w innych krajach chrześcijańskich (misterja wielkanocne i t. d.). Z komicznych intermedjów powstały komedie mięsopustne, a misterja religijne w XIV. w. przechodzą w moralitety. Głównym tematem tego teatru ludowego w w. XIV.—XVI. jest walka między dobrem a złem (York-, Townley- albo Wakefield-, Chester- i Coventry-Plays). — Za odrodzenia t. a., przeszedłszy przez teatr szkolny (wpływ Seneki), rozwija się wspaniale i wydaje własną formę sceniczną (scena szekspirowska). Pierwszy stały teatr (The Theatre) wznosił James Burbage dla trupy hr. Leicester w r. 1576 na londyńskim przedmieściu Shoreditch. W r. 1596 Burbage założył Blackfriars-Theatre. 1598—99 jego synowie Richard i Cuthbert — Globe-Theatre. W obu tych teatrach grywał Shakespeare. Pod koniec XVI. w. było w Londynie 12 teatrów. W r. 1605 architekt Inigo Jones wprowadził włoską scenę kulisową. — Pierwszą z licznych trup aktorskich była założona w r. 1559 trupa hr. Leicester. Świetny rozwój sztuki aktorskiej został powstrzymany w r. 1642 przez purytański zakaz teatru, zniesiony ok. 1660 przez restaurację: Davenant założył Drurylane-Theatre, następnie powstał Covent-Garden-Theatre. Dla opery zbudowano w r. 1705 Haymarket-Theatre. — Wiek XVIII. zaznacza się znakomitymi aktorami: David Garrick, J. Ph. Kemble, Sara Siddons. W w. XIX. wyróżnili się: W. Chr. Macready, Edmund Kean, Henry Irving, E. A. Terry i Beerbohm Tree; ostatnio: Forbes-Robertson i Sybil Thorndike. — Obok teatrów londyńskich na osobną wzmiankę zasługuje Abbey-Theatre w Dublinie.

***Angielskie kolonie i dominja**, ob. Wielka Brytania.

Angina. A. Plaut-Vincentii jest szczególnie uporczywym zapaleniem migdałków podniebnych. Wywołują ją krętowłasy (spirochetety) i bacillus fusiformis, żyjące w symbiozie. Leczenie miejscowe, a także w uporczywych przypadkach salwarsanem.

***Angiologia** (greck.), nauka o naczyniach (krwionośnych).

***Angioma** (greck.), naczyniak (ob.).

***Angion** (greck.), naczynie.

***Angioneurosis** (greck.), nerwica naczynioruchowa.

***Anglezyt**, minerał, siarczan ołowiu o składzie PbSO₄, występuje w rombowych kryształach

izomorfowych z barytem i celestynem, nieraz zupełnie przezroczystych, skąd pochodzi dawniej przez górników używana nazwa „szkła otowianego“. Tw. 3, c. wł. 6,2—6,35. Występuje dość często jako produkt wietrzenia galeny, tworząc również nieraz pseudomorfozy. Piękne kryształy znane są z wyspy Anglesea (płd.-zach. wybrzeże Walji), Sardynji, Nerczyńska na Syberji i in. m. W Polsce występuje w Tarnowskich Górach na Śląsku.

***Anglicy**, ob. Wielka Brytania.

***Anglizacja**, anglizowanie, zabieg chirurgiczny u koni, polegający na przecięciu mięśni ogonowych. A. mająca na celu podniesienie nasady ogona, wyszła obecnie z mody, stosuje się ją raczej w wypadkach jednostronnego bezwładu mięśni, a więc przy krzywem położeniu ogona.

Angola (Africa Occidental Portuguesa; zachodnia Afryka portugalska). Powierzchnia i zaludnienie. Łącznie z obszarem Kabindy (na płn. od ujścia Konga) i po uwzględnieniu nowej granicy z Kongiem Belgijskim (traktat z lipca 1927) wynosi powierzchnia A. 1,259.252 km². Obszar ten zamieszkiwało w r. 1926 2,481.956 osób, w tem 40.000 Europejczyków (z tego 90% Portugalczycy). W r. 1926 wprowadzono podział na ośm okręgów: Zaira, Kongo, Malandje, Lunda, Loanda, Benguella, Moxico, Huilla i Zaira-Kabinda. Od I. IX. 1928 stolicą jest miejscowość Huambo pod zmienioną nazwą Nova Lisboa (2.500 białych).

Życie gospodarcze A. pozostaje pod wyraźnym wpływem kapitału brytyjskiego i płn.-amerykańskiego. Duże znaczenie ma eksploatacja djamentów, odkrytych 1926 w Lundzie. Bembe (okr. Kongo) dostarcza miedzi, płn. Kuanza na wybrzeżu — oleju skalnego. Główną rolę gospodarczą grają jednak plantacje, prowadzone przez Europejczyków i dostarczające cennych towarów wywozowych. Z zabrzańca Loandy i z okolicy Amboimu wywozi się kawę, z nad górnej Dande trzcinę cukrową i cukier, z Malandji bawełnę, len i tytoń. Zboża europejskie udają się na wyżynach płd. Angoli, wymagają jednak sztucznego nawodnienia. W okolicach, położonych jeszcze bardziej na południe dominuje hodowla, której ogólny stan przedstawiał się w r. 1928, jak następuje (w tysiącach sztuk): konie 1,1, osły i muły 2,8, bydło rogate wielkorosłe 1,074, owce 132, kozy 278, nierogaczna 278. — Przywóz przedstawiał w r. 1929 wartość 314,2 milj., wywóz 281,9 milj. escudów. W r. 1928 wprowadziła Angola nową jednostkę walutową, angolar (80 ang. = 100 escudów ang.). — Bardzo energicznie postępuje rozwój komunikacji: linia kolejowa Loanda—Malandje (900 km) zapewnia połączenie z polami djamentowemi okręgu Lunda, linia Lobito (znana także pod nazwą kolei Benguella—Katanga) została w r. 1928 doprowadzona do granicy belgijskiego Konga, a w r. 1931 uzyskała bezpośrednie połączenie ze szlakiem Bukama — Elisabethville — Płn. Rodezja. Z Mossamedes wybiega linia kolejowa do stóp gór Szella. Ponadto istnieje całe mnóstwo kolejek od brzegu w głąb lądu. Łączna długość dróg żelaznych wynosiła w r. 1929 2,361 km

W r. 1927 było czynnych 19 stacyj iskrowych i jedna stacja iskrowa wielkiej mocy. A. posiada połączenia kablowe z Afryką Zachodnią, Południową i Wschodnią. — W zakresie komunikacji oceanicznej pracuje pięć towarzystw (1 portugalskie, 3 angielskie i 1 niemieckie), utrzymując bezpośrednie połączenia między portami Angoli: Benguella, Loanda, Lobito i Mossamedes a Europą (Lizbona, Hamburg). Specjalne połączenie posiada Kapstadt.

Angora (tur. Ankara), stolica dzisiejszej Turcji i siedziba władz wilajetu tejże nazwy. Wilajet A. powierzchnią 25.385 km² zamieszkuje według spisu z r. 1927 404.720 osób. — Stolica o zaludnieniu 74.784 mieszkańców (1927), położona przy linii kolejowej Konstantynopol—Siwas. Stare miasto składa się z dwóch dzielnic. Jedna z nich rozłożyła się na stromej skale i zamknęła murami starego zamku Seldżuków, druga rozbudowała się na leżącym w pobliżu pagórku. W czasach ostatnich osuszono bagna i przystąpiono z dużym nakładem kosztów do planowej rozbudowy nowego miasta, które rozciąga się na przylegającej od płd. i wsch. równinie. Budowa nowego miasta kosztowała w l. 1923—1930 ok. 1 miljarda złp. (wg. relacji z XI. 1932). Miasto zarówno pod względem sanitarnym jak i architektonicznym zorganizowane jest zupełnie nowoczesnie.

***Angorski królik**, rasa królika długowłosego z sierścią jedwabistą, dochodzącą do 33 cm długości. Barwa różna, białe bardzo cenione. Sierść mieszana z wełną, służy do wyrobu tkanin, np. na stroje sportowe itp.

***Angorskie koty**, rasa długowłosych kotów, p. Koty.

***Angorskie kozy**, rasa długowłosych kóz, p. Kozy.

***Angostura**, ob. Ciudad Bolivar.

***Angoumien**, górne piętrowe turonu z charakterystyczną skamieliną Inoceramus Brongniarti.

***Angriff, Der**, dziennik narodowych socjalistów niem., wychodzi od r. 1927 w Berlinie-Charlottenburgu. Wyd.: P. J. Goebbels.

***Anguidae**, p. Padalec.

***Anguier** Michel André, rzeźbiarz franc. (1612—1686), działał w Rzymie i w Paryżu, gdzie wykonał rzeźby do kościoła Val-de-Grace i Saint Roch i szereg in.

***Anguilla**, p. Węgorz.

Anhydryt (anhidryt), minerał, siarczan wapnia CaSO₄, krystalizuje w układzie rombowym w rzadkich kryształach bezbarwnych, białych i niebieskawych, wykazuje wyraźną łupliwość do trzech ścian podstawowych tak, że z a. krystalicznego można z łatwością odtłupywać kostki. Tw. 3—3,5, c. wł. 2,8—3. A. powstaje może przez zetknięcie MgSO₄ z CaCl₂ w roztworach nasyconych chlorkami sodu i potasu. Narosłe kryształy zdarzają się w pokładach soli koło Aussee, Halleinu, Ischlu. Dobrze wykształcone kryształy występują w związku z rozpuszczonym kizerytem stasfurckim. A. ziarnisty i pręcikowy występuje w pokładach soli alpejskich (Aussee, Ischl, Hallein i t. d.). Rozpuszczeniem jest a. zbity, występuje zwłaszcza w pokładach soli kamiennych. Naprzemianległe z solą występuje w Stasfurcie, Bochni i Wieliczce. Po-

nadto w Wieliczce i Bochni występuje w postaci silnie pofałdowanych warstwek jako t. zw. kamień trzewiowy cz. trzewiowiec (kiszkwowiec). Również w towarzystwie gipsu (bez soli kamiennych) występuje a. wśród wielu skał osadowych.

***Aniakczak**, wulkan na Alasce, na zach. od wulkanu Katmai. Odkryty w r. 1922, posiada krater o obwodzie 30 km i średnicy 10 km.

***Aniliną zatrucie**, występuje najczęściej jako zatrucie olejkami anilinowym u robotników zajętych w fabrykach lub pracowniach chemicznych, szczególnie przez wdychanie. A. zamienia barwnik krwi na methemoglobinę (stąd sine zabarwienie i bladeść twarzy), powoduje następnie chwiejny chód, uczucie ciężkości w głowie, złe tętno, w ciężkich przypadkach utratę przytomności, porażenie serca i śmierć; najczęściej leczy się przy stosowaniu środków podniecających i usunięciu z atmosfery przepojonej aniliną. Przy przewlekłych z. a. występują najrozmaitsze wykwity skórne, zaburzenia w czuciu i ruchach. Przez odpowiednie urządzenia higieniczne można zapobiec z. a.

***Animalizm**, 1. ogół cech organizmu zwierzęcego w przeciwstawieniu do roślinnego; życie zwierzęce w przeciwstawieniu do wyższego, duchowego. — 2. Wiara, że świat zwierzęcy jest światem złych duchów, usiłujących szkodzić człowiekowi; z niej rozwinął się kult zwierząt. A. jest jedną z form animizmu (ob.), a niejednokrotnie pokrywa się z totemizmem.

***Animuccia Giovanni**, włoski kompozytor kościelny, (1490—1571), był od 1555 do śmierci kapelmistrzem w kościele św. Piotra, przez swój uduchowiony styl harmoniczny stał się bezpośrednim poprzednikiem Palestriny. Jest twórcą „Laudi spirituali” (hymny), mszy, motetów i t. d.

***Anioł** (z greck. angelos, „posłaniec”), według nauki chrześcijaństwa istnieje pomiędzy Bogiem a człowiekiem cały szereg istot duchowych, aniołów, stworzonych przez Boga i woli Jego służących. W doskonałościach tych duchów są stopniowania. Nauka, zajmująca się specjalnie naturą i działalnością aniołów zwie się anგილოგią. Wywarła ona wielki wpływ na sztukę chrześcijańską. Protestantyzm istnienie aniołów odrzucił.

A. w sztuce przedstawiany był od czasów starożytności, zrazu jako postać młodzieńcza bez specjalnych atrybutów ikonograficznych, od IV. w. ze skrzydłami i aureolą. Przedstawienia aniołów były najróżnorodniejsze (co do typów) w sztuce bizantyjskiej, najliczniejsze w sztuce włoskiej, głównie florentyjskiej i weneckiego renesansu, przede wszystkim w XIV. i XV. w. (Fra Angelico, Bellini, Rafael, Tycjan i in.). W rzeźbie średniowiecznej postaci a. podporządkowane są ściśle architekturze (filar anielski w katedrze w Strassburgu), w baroku natomiast przedstawiano je w ruchu, w locie ze swobodnie rozwianymi szatami; liczne ich zastępy ożywiają wnętrza kościołów barokowych, grupując się na ołtarzach, ambonach i pod sklepieniami. W rzeźbie renesansowej przypierają one postać dziecinnych puttów, przypominających antyczne amorki, jak u della Robbia

i Donatella. W nowszej sztuce przedstawiane bywają a. w najrozmaitszych postaciach, tak w rzeźbie jak i w architekturze.

***Anioła św. Zamek**, monumentalna budowla na prawym brzegu Tybru w Rzymie, pierwotnie jako Moles Hadriani wzniesiona w II. w. po Chr., zburzona przez Rzymian w 1379, przez Bonifacego IX odbudowana, a przez Mikołaja V i Aleksandra VI zamieniona na twierdzę. Obecnie służy celom wojskowym. Składa się z czworobocznego cokółu i wysokiej okrągłej nadbudowy, na szczycie zaś znajduje się kaplica z brązowym posągami archanioła Michała.

***Aniza**, ob. Enns.

***Anizejskie piętro**, dolne piętro środkowego trisau facji alpejskiej. Por. Triasowa formacja.

***Anizometryczny**, o trzech różnych osiach (w geometrii wykreślnej).

***Anizomorfizm** (z grec.), w botanice zjawisko pojawiania się pewnego narządu w różnorodnej postaci, niezależnie od warunków zewn. oraz położenia narządu podstawowego. Występowanie różnorodnych liści tuż obok siebie nosi nazwę anizofylji.

***Anjiro**, pierwszy chrześcijanin japoński, ochrzczony w 548 w Goa, jako Paweł de Santa Fé, przyczynił się do wprowadzenia chrześcijaństwa do Japonii.

***Ankara**, turec. nazwa Angory.

***Anker Larsen** Johannes, poeta duń., *1874, w l. 1905—13 aktor, w l. 1913—22 instruktor teatralny, wystawił z wielkiem powodzeniem sztuki popularne: „Magdalena ze wsi“ (1912), „Hrabskie dzieci“ (1921) i i., autor poczytnych powieści: „Kamień mędrca“ (1923), „Marta i Marja“ (1924), „Gmina niebieska, kronika legendarna“ (1928), opowiadań: „Rajski ogród“.

***Ankieta**, urzędowe lub prywatne badanie pewnych spraw przy pomocy ustnych lub pisemnych zapytań. Ważne jest prawo ankiety (inquiry) przysługujące w Anglii od wieków parlamentowi. W nowszych czasach często przeprowadza się a. dla zbadania pewnych spraw, o znaczeniu ogólnospołecznym, -gospodarczym, -kulturalnym i t. d.

***Ankiewicz** Julian, architekt pol., (1820—1903), kształcił się u Adama Idźkowskiego, w Londynie i Neapolu. Główne dzieła: kaplica w Puławach, Biblioteka Zamojskich i gmach Tow. Kredytowego w Warszawie, szereg domów mieszkalnych itd. Wydał szereg prac z dziedziny architektury.

***Anklong** (Anklung), instrument jawański, składający się z szeregu różnej długości rurek bambusowych, umieszczonych na jednym kawałku bambusu; przy potrząsaniu wydają one tony, przypominające dzwonki.

***Ankona**. Port lotnictwa wodnego i lądowego. W r. 1928 weszło i wyszło razem okrętów 3756 o pojemności 2.2 milj. netto rej. t.; obrót towarowy osiągnął wartość 818.319 t., przejechało przez port 32.876 osób.

***Anna**, ks. Mazowiecka, (1476—1522), córka Mikołaja Radziwiłła, żona Konrada II Rudego, kosztem 300.000 zł. węgierskich ocalała odrębność Mazowsza, które miało być wcielone do Korony; jako opiekunka swych synów, Stanisława i Janusza, rządziła krajem, dbając

o utrzymanie jego niezawisłości od Zygmunta I, czyniła nawet starania o założenie biskupstwa w Warszawie, by uwolnić swych poddanych od podległości hierarchji kościelnej w Koronie. Parokrotne bunty poddanych zmusiły ją w 1518 do oddania rządów synom.

***Anna Leopoldówna**, regentka Rosji, (1718—1746), córka ks. Karola Leopolda Mecklenburskiego, poślubiła w 1739 ks. Antoniego Ulryka Brunszwickiego. Jej syn, ks. Iwan, wstąpił na tron po cesarzowej Annie. Po upadku regenta Birona objęła A. regencję (1740), strącona przez spisek na rzecz córki Piotra W., Elżbiety (1741), została zesłana do Rygi.

***Annabergit**, minerał, wodny arsenian niklu o składzie $Ni_3As_2O_8 \cdot 8H_2O$, występuje w jednokrotnych kryształach barwy jabłkowo-zielonej, jako produkt rozkładu pirytów niklowych. Zbliżony do niego jest k a b r e r y t.

***Annarn**, ob. Anarn.

***Annelides**, ob. Pierścienice.

***Annen**, gmina w Westfalji (Niemcy), między Witten i Dortmundem z 14.271 mieszk. oraz znacznym przemysłem (stalowni i huty szklane, kopalnie węgla i t. d.).

Annezy, ma być Annecy.

***Anniwit**, minerał, należący do grupy tetradrytów składem chemicznym zbliżony do tenantytu.

***anno** (łac.), w roku; a. *currente*, w roku bieżącym; a. *praeterito*, zeszłego roku; a. *ante* (post) *Christum natum*, w roku przed (po) narodz. Chrystusa; a. *Domini* (A. D.), roku pańskiego; a. a. *urbis condita*, w roku od założenia Rzymu; a. *incarnationis*, w roku wcielenia; a. *regni*, w roku panowania.

***Annularia**, wymarły rodzaj roślin z rodziny Equisetaceae. Por. tabl. Węglowa formacja w t. 18.

Annunzio Gabriele d', pisarz włoski, napisał nadto: „Il venturiero senza ventura“ (1926), „Il compagno dagli occhi senza cigli“ (1928), „Le faville del maglio“ (1924—28, 2 t.). Utwory d'A. tłum. na pol. Leopold Staffe, Józef Ruffer, Jan Kasprzewicz, Zdzisław Jachimecki i i. Lit. o d'A.: M. Risola (1928), R. Dal Re (1928), A. Sodini (1931), po franc. Jean Dornis (1925), po pol. Tad. Grabowski.

***Annus** (łac.), rok, ob.

***Anodonta**, ob. Szczeżuja.

Anodowa bateria, składa się z kilkudziesięciu ogniw galwanicznych lub akumulatorów połączonych w szereg o różnicy napięć na skrajnych biegunach od 60—150 Voltów. Nazwa a. b. datuje się od czasu zastosowania jej w lampie elektronowej dwu- lub trójelektrodowej jako źródła energii pola elektrycznego pomiędzy nitką-katodą a anodą lampy. Obecnie w miastach rozporządzających siecią prądu stałego lub zmiennego zastępuje się a. b. aparatami, czerpiącymi energję z sieci.

Anogeniczny (z grec.), powstały działaniem od dołu do góry np. osady i zmiany w skałach spowodowane przez gazy lub rotwory wydobywające się z głębszych warstw. Zmiany zachodzące od góry ku dółowi, powstałe pod wpływem

atmosferiljów, wody czy bezwodnika kwasu węglowego noszą nazwę katogenicznych.

***Anomalja** siły ciężkości, a. grawitacyjna, różnica między rzeczywistością (zmierzoną) a teoretyczną wartością siły ciężkości w danym punkcie.

***Anomit**, minerał, odmiana biotytu, odznaczająca się położeniem płaszczyzny osi optycznych prostopadłym do płaszczyzn symetrii.

***Anonim protestant**, poeta pol., ob. Otwinowski Erazm.

***Anopsja** (grec.), ślepotą (ob.).

***Anorchia** (greck.), brak jednego lub obydwu jąder.

***Anorexia** (greck.), brak łaknienia.

***Anormalny**, nienormalny, odbiegający od normy, ob. Anomalja.

***Anortozyt**, zasadowa skała składająca się głównie z anortytu; znana z Kanady, N. Jorku i pld.-zach. Norwegji.

***Anortyt**, minerał, należący do grupy skaleni (ob.).

***Anotermizm**, obniżanie się temperatury (w jeziorach, morzach) z głębokością.

***Ansan**, w 3. tysiącleciu przed Chr. kraj na wschód od Elamu, później w posiadaniu królów panujących w Suzie. Zachodnio-irańska linja Achemenidów tytułowała się „królami A.“.

***Ansonia**, miasto w stanie Connecticut (Ameryka pñ.), z 17.643 mieszcz. oraz przemysłem metalowym i zegarmistrzowskim.

***Anszero-Sudżenka**, osada robotnicza w zach. Syberji; ludność 30.199 osób (1926). Leży przy kolei syberyjskiej; kopalnie węgla.

***Antares**, czerwona gwiazda olbrzym 1-szej wielkości (α) w Niedźwiadku. Pod względem objętości przewyższa słońce około 100 milionów razy.

***Antarktyczny archipelag**, ob. Archipelag antarktyczny.

***Antarktyk**, nazwa oceanu Lodowatego pld., ob. Lodowate morza.

***ante Christum natum** (łac.), przed narodzeniem Chrystusa.

***Antedon**, rodzaj liljowca (ob. Liljowce).

***Antena**, ob. też Radjo, Radjotechnika oraz poniżej umieszczone art.

***Anteny drgania własne**. Każda antena posiada charakterystyczny dla niej okres drgań własnych zależny od pojemności el. i samoindukcji anteny. Dodanie do anteny w szereg kondensatora, skraca okres drgań własnych teje, natomiast dodanie cewki przedłuża go. Dla drgań o częstotliwości drgań własnych antena ma największą moc, jak również dla tych drgań występuje w niej zjawisko rezonancji elektrycznej. Pojemność anteny zależy od jej geometrycznych czynników, od wysokości ponad poziom i rodzaju uziemienia.

***Anteny moc** oblicza się jako iloczyn z kwadratu natężenia prądu w antenie $i^2 R$ (gdzie $i = \frac{1}{\sqrt{2}} I_{\max}$) i oporu el. teje R , składającego się z oporu samej anteny, dołączonych do niej cewek i kondensatorów, z oporów wynikających z iskrzenia i jarzenia się na skutek niedostatecznej izolacji, oraz wzajemnych działań in-

dukcyjnych na ciała w najbliższym otoczeniu anteny.

***Antesignani** (łac.), przedchorągiewni, u staroż. Rzymian wyborowi żołnierze wzgl. rycerze, stojący do walki przed szkiem.

***Anthelmintica** (greck.), leki przeciwczerwcowe.

***Anthrax**, p. Żałobnica.

***Antichlor**, nazwa tiosiarczanu sodowego $Na_2S_2O_3$ (używanego do usuwania chloru i zapobiegania jego niszczącemu działaniu (np. na tkaniny).

***Anticosti**, wyspa w zatoce Św. Wawrzyńca, należąca do prow. Quebec (Kanada) z 8.150 km² i ok. 450 mieszcz. Wyspa jest lesista oraz obfituje w jeziora i pokłady torfu. Od 1895 należy do paryskiego fabrykanta czekolady Menier'a.

***Antifebrilia**, leki przeciwgorączkowe.

***Antikyra**, starogreckie miasto w Focydzie, nad zatoką korynecką, zburzone przez Filipa Macedońskiego, później odbudowane. Znane uzdrowisko.

***Antikythera**, wyspa na południu Grecji, koło której odkryto w 1901 na dnie morskiem szereg antycznych posągów.

***Antileprol** (ester etylowy kwasu uśpianu wonnego (Chaulmoogra odorans), służy jako środek przeciw trądowi.

***Antimery**, części ciała naprzeciw siebie ułożone, odpowiadające sobie, np. w jaju naprzeciwległe blastomery.

***Antiochus** z Askalonu. Błąd druk.: zamiast elektyka (ob.), ma być elektyka (ob.).

***Antiope**, ob. Antjope.

***Antiperistalticus** (greck., domysł. „motus“), przeciwobachkowy, wsteczny ruch jelit.

***Antiphellos**, niegdyś miasto na wybrzeżu Ljcji, obecnie wieś Antifilo, wslawione licznymi ruinami, z których najciekawsze są skalne grobowce, o fasadach, naśladowujących konstrukcje drewniane.

***Antiqua**, Antykwa, ob.

***Antisana**, dwuszczytowy wulkan we wsch. Andach w Ekwadorze, na pld.-wsch. od Quito, wysoki 5756 m.

***Antisthenes**, Antystenes, ob.

***Antitaurus**, góry w Azji Małej (ob. Taurus).

***Antithenar**, kłęb palca małego ręki, kłębik.

***Antityreozydyna** (greck.), lek uzyskiwany z surowicy kóz, pozbawionych gruczołu tarczycowego (polecany przeciw chorobie Basedowa).

***Antivirus**, rodzaj szczepionki, wynalezionej i nazwanej od francuskiego bakterjologa Besredki (antivirus Besredki). Jest to ciało powstające w pożywce buljonowej podczas wzrostu bakterji, jednak tylko do pewnego czasu; dalszy wzrost bakterji przeszkadza dalszemu wytwarzaniu się tego ciała. Po przesączeniu pozostaje ono w przesączu, odznacza się specyficzną, w lecznictwie używa się go tylko przeciw tym bakterjom, przy pomocy których powstało. A. stosuje się przy rozmaitych chorobach zakaźnych, szczególnie przy zapaleniach i ropieniach. Wielu badaczy kwestjonuje istnienie i lecznicze działanie a.

***Antjocheńska Szkoła**, starochrześcijańska szkoła teologiczna, której głównymi przedstawi-

cielami byli: biskup Diodor z Tarsu († ok. 394), Teodor z Mopsueste († ok. 428) i Teodoret z Cyru († ok. 458). Cechą jej był wykład biblii literalny, w przeciwnieństwie do szkoły aleksandryjskiej, posługującej się alegorjami.

***Antjocheńskie księstwo**, ob. Antjochja.

***Antleryt**, minerał, zasadowy siarczan miedzi o składzie $\text{CuSO}_4 \cdot 2\text{Cu}(\text{OH})_2$, występuje w zbitych skupieniach barwy jasno-zielonej. C. wł. 3,9. Znalezione w kopalni Antler w Arizonie.

***Antochroilit**, minerał należący do grupy piroksenów, spokrewniony z wiołanem , różniący się od niego barwą bladobiałą.

***Antofagasta**, 1. prowincja w Chile. Powierzchnia: 120.846 km², zaludnienie: 176.227 mieszkańców (1930). — 2. stolica prowincji o tejże nazwie, zamieszkała przez 51.579 mieszkańców.

***Antofalla**, pasmo górskie i wulkan na terytorjum Los Andes (Argentyna).

***Antofilit**, minerał, krzemian magnezu i żelaza o składzie $(\text{MgFe})\text{SiO}_3$ czyli pod względem chemicznym odpowiadający bronzytowi, lecz krystalizujący w układzie rombowym. Tw. 5,5, c. wł. 3,2. W postaci skupień pręcikowych występuje z hornblendą w łupku mikowym koło Kongsbergu (Norwegja).

Antoniewicz Włodzimierz, pol. archeolog i prehistoryk. Napisał ponadto: „Czasy przedhistoryczne i wczesnohistoryczne ziemi wileńskiej“ (1930) oraz szereg prac o różnych znaleziskach przedhistorycznych. Od 1928 redaguje „Światowit“, rocznik Muzeum Archeol. im. Er. Majewskiego, którego jest dyrektorem. Jest także prof. Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie.

***Antonińskie kolumny** w Rzymie; jedna z nich została wzniesiona na Forum Antonini ku czci Antoninusa Piusa; na zachowanym jej cokole widzimy płaskorzeźbioną apoteozę cesarza. Drugą wznosił senat rzymski Markowi Aureljuszowi, na wzór kolumny Trajana. Stoi ona na Piazza Colonna i przedstawia w płaskorzeźbie walki Marka Aureljusza z Markomanami, na szczycie jej zaś, na miejscu posągu cesarza, stoi brązowa figura św. Pawła, wykonana w 1589 przez della Porta.

***Antonow-Owsejkeno** Włodimir, ros. rewolucjonista, *1884, od wczesnej młodości brał udział w ruchach rewolucyjnych, 1906 za wzniesienie powstania w Sewastopolu skazany na śmierć, ułaskawiony na katogę, zbiegł i w dalszym ciągu prowadził robotę konspiracyjną. W 1917 po przewrocie rewolucyjnym przyłączył się do bolszewików, odegrał wybitną rolę w walkach listopadowych w Petersburgu, następnie pracował na odpowiedzialnych stanowiskach politycznych i wojskowych, 1925 został posłem w Czechosłowacji, 1930 w Polsce.

***Antraigues** Emanuel Louis, hr., dyplomata franc., (ok. 1755—1812), w czasie Rewolucji przywódca reakcyjnej prawicy i agent dyplomatyczny rodziny królewskiej, potem rosyjski radca stanu i przedstawiciel w Dreźnie. Postać A. odtworzył Żeromski w „Sułkowskim“, jako reprezentanta ideologii kontrrewolucyjnej, przeciwstawiającego się Bonapartemu i Sułkowskiemu.

***Antraksollit**, czarna palna substancja węglowa o zmiennym składzie chemicznym, zbliżo-

nym do węgla kamiennego. Znalezione w Quebec i Ontario.

***Antrim**, hrabstwo w prow. Ulster (Irlandja) z 2843 km² i 191.643 mieszk. (1926). Stolicą jest A.

***Antropogenia**, pochodzenie człowieka w świetle badań przyrodniczych.

***Antropogeografia**, gałąź geografji, która zajmuje się człowiekiem, rozmieszczeniem ludzi na kuli ziemskiej i jego zależnością od podłoża, opisem ras, religij i t. d.

***Antropoidy**, małpy, ob. Anthropomorphae.

***Antropolatryja** (grec.), oddawanie czci boskiej istotom ludzkim.

***Antrum** (łac.), jama. A. Highmori, zatoka szczękowa, A. mastoideum, jama sutkowa kości skalistej; ob. także Ucha choroby.

***Antuco**, czynny wulkan w chilijskich Kordyljerach; wysoki 2760 m. Na wsch. od wulkanu biegnie przełęcz A. (Pichachen).

***Antwerpja**, prowincja Belgji: 1,174.058 mieszkańców; gęstość zaludnienia 415 osób na km². — Stolica A., o powierzchni 28,2 km² (z tego w r. 1927 7,7 km² zabudowane). Zaludnienie w r. 1930: 304.213 osób, z przedmieściami 520.600. Urządzenie portu: w r. 1930 czynnych było 20 basenów z 32 km nadbrzeży. W ruchu portowym notowano w r. 1929 11.582 okręty o pojemności 24,33 milj. rej. t., w r. 1930 obroty spadły: notowano 11.002 okręty o pojemności 20 milj. rej. t. — Obrót towarowy: drogą morską (r. 1930) przybyło 12,56 milj. t., weszło 13,65 milj. t., drogami wodnej komunikacji śródlądowej 4,92 wzgl. 2,61 milj. t., kolejami żelaznymi 8,1 wzgl. 5,52 milj. t. — W zakresie organizacji połączeń transoceanicznych wybija się A. na jedno z czołowych miejsc (190 linii okrętowych).

***Antydofum** (grec.), środek przeciwdziałający, przeciwśrodek, odtrutka.

***Antygoryt**, minerał, odmiana serpentynu barwy ciemno-zielonej. Występuje w Piemontcie (dol. Antigorio), w Wysokich Turniach i t. d.

***Antykatoda**, płytka metalowa (z platyny lub wolframu), na którą w rurach Röntgena kieruje się strumień promieni katodowych. Na powierzchni a. powstają promienie Röntgena (ob.).

***Antyklina**, czyli **siódło**, w geologii wypukłe części, zbieżne ku górze warstw pofałdowanych. Części wklęsłe zbieżne ku dołowi noszą nazwę **synklin** czyli **łęków**. Por. **Fałdowanie**.

***Antykonstytucyjny** (łac.), sprzeciwiający się konstytucji.

***Antykwaryusz**. Zam. akcjach ma być aukcjach.

***Antylogarytmy**, tablice sporządzone w ten sposób, że dla zestawionych w stałych odstępach mantys są podane wartości liczbowe, do których te mantysy należą. Por. **Logarytm**.

***Antylskie morze**, ob. Karaibskie morze.

***Antymon**. W temper. 1450° ułatnia się. Trójtlenek a. Sb_2O_3 .

***Antymon** występuje w przyrodzie w ziarnistych, zbitych skupieniach o groniastym i nerkowatym zewnętrznym wyglądzie, rzadziej w kryształach, będących zwykle kombinacją romboedru i dwuścianu podstawowego. Wystę-

puje w żyłach kruszcowych Przybramu, Andreasbergu. Piękne okazy pochodzą z Borneo (Sarawak).

***Antymonit**, minerał, siarczek antymonu o składzie Sb_2S_3 , występujący w pryzmatycznie wydłużonych lub igiełkowatych kryształach lub w skupieniach włóknistych czy zbitych barwy ołowiano-szarej, często z nalotem pszym lub czarnym. Tw. 2, c. wł. 4,6—4,7. A. występuje albo samodzielnie, tworząc żyły z kwarcem w granicie i gnejsie, jak np. w Liptowie, koło Krasnohory w Czechach, w Westfalji (Arnsberg) lub towarzysząc innym minerałom np. galenie, barytowi, blendzie, jak w Szczawnicy Bańskiej i Felsöbanji na Węgrzech, w Przybramiu, Freibergu, na Korsyce, Borneo i t. d. Kryształy a. dochodzą nieraz do wielkości kilkudziesięciu centymetrów (Ichinokawa w Japonji). Wietrzejąc przechodzi a. w walentynit lub ochrę antymonową. A. stanowi podstawowy surowiec kopalny do otrzymania antymonu i jego połączeń. W starożytności używany był (Egipt) jako środek kosmetyczny do czernienia brwi; obecnie używany jest jeszcze w Persji.

***Antymonowa ochra**, minerał, tlenek antymonu o składzie Sb_2O_3 , uważany często za antymonian antymonawy $SbSbO_4$, nieraz zawiera wodę. Rzadko tylko tworzy drobne igielki, najczęściej występuje w zbitych skupieniach lub nalotach. Tw. 4—5, c. wł. 4—6. Bezwodny minerał, znany m. in. z Cervantes (Galicia) nosi również nazwę cerwantytu, podczas gdy odmiany uwodnione znane są także pod nazwami styblitu lub stybikonitu, korongitu (zawiera domieszki wodorotlenku srebra) i parcytu (zawiera domieszki wodorotlenku miedzi).

***Antymonowe preparaty organiczne** zawierają trójwartościowy antymon; mają zastosowanie w medycynie jako specyfiki w chorobach wywołanych przez trypanosomy. Najbardziej znane stibosan, stibenyl.

***Antypapież** (antipapa), przeciwpapież; antypapieski, wrogi papieżowi.

***Antypas**, ob. Herodes.

***Antypasaty**, wiatry górne, stałe płynące od okolic równikowych ku północy i południowi, sięgające mniej więcej po 30° szer. Stanowią przeciwieństwo pasatów (ob.).

***Antypertyt**, minerał, oligoklaz (także andezyn i labrador) zawierający regularnie ułożone wrostki ortoklazu.

***Antystrofa**, ob. Strofa.

***Antytoksyny**, ob. Odporność.

***Antytrynitarjusze**, przeciwnicy nauki o św. Trójcy, ob. Unitariusze.

***Anura**, ob. Bezogonowe.

***Anuraea** Ehrb., rodzaj wrotka. Panczerzyk na tyle wyciągnięty w kolec jeden lub kilka, które zmieniają się zależnie od pory roku. Wielkość ok. 1/10 mm; częsty w wodach słodkich.

Anuria, bezmocz, wstrzymanie moczu (ob. Mocz zatrzymanie).

***Anusz** Antoni, polityk pol., ur. 1884, jako student uniwersytetu należał do skrzydła niepodległościowego P. P. S., za konspiracyjną działalność więziony parokrotnie przez rząd

rosyjski, l. 1908—17 spędził w katordze. Po wybuchu rewolucji w Rosji pracował w polskich organizacjach społecznych w Moskwie, 1918 wrócił do kraju, został sekretarzem ministerstwa przemysłu i handlu, 1919 wszedł do sejmu z listy „Wyzwolenia“. Gorący pilsudczyk, publicysta i autor szeregu prac społeczno-politycznych, po przewrocie majowym przeszedł do obozu rządowego, z którego ramienia wybrany został 1928 posłem.

***Anvers**, ob. Antwerpja.

***Anville** Jean Baptiste Bourguignon d', (1697—1782), największy kartograf i geograf swoich czasów, zasłużył się bystrą krytyką i oceną materiału kartograficznego („Krytyczna mapa Afryki“, 1749), dzięki czemu odegrał rolę reformatora kartografji. Dzieła: „Traité des mesures itinéraires anciennes et modernes“ (1769), „Géographie ancienne abrégée“ (1768), „Atlas général“ (1737—80), „Atlas antiquus major“ (1769), „Nouveau Atlas de la Chine, de la Tartarie Chinoise et du Tibet“ (1737).

***Anzio**, ob. Antium.

***Anzoátegui**, stan w Wenezueli; 43.300 km² powierzchni. 129.791 mieszkańców w r. 1926, z tego Indjan 15.994.

***Aoba**, wyspa w Nowych Hebrydach, ma 325 km² i 10—12.000 mieszk.

***Aomorí**, ob. Awomori.

***Aortalgia** (greck.), gwałtowny ból występujący przy miażdżycy tętnicy głównej w okolicy mostka; podobny jest do bólu występującego w napadzie dusznicy bolesnej (angina pectoris), nie jest jednak tak gwałtowny.

***Apage** (grec. i łac.), precz! uciekaj! znikaj!

***Apalachy**, Apalachy, ob.

***Apamea**, nazwa szeregu miast w starożytności: 1. A. nad Orontem, stolica syryjskiej krainy Apamene, dawniej Pella, zburzona w VII w. po Chr. przez Chosroesa II. — 2. A. Kibotos, miasto we wielkiej Frygji, nad górnym Meandrem, założone przez Antjocha I, za rzymskich czasów bogate miasto handlowe.

***Apatosaurus** Marsh., rodzaj dinosaura, około 18 m dług., z małą głową i słabo rozwiniętym mózgiem. Znany z kredy Amer. Płn.

***Apeks** (z łac.), w astronomji punkt sklepienia niebieskiego (na ekliptyce), ku któremu skierowany jest ruch ziemi, odległy w przybliżeniu o 90° na zachód od każdorazowej pozycji słońca. Znajomość tego punktu jest ważna przy zjawisku gwiazd spadających. Punkt sklepienia niebieskiego średnicowo przeciwny a. nosi nazwę antiapeksu. O a. ruchu słońca por. Gwiazdy stałe.

***Apella**, zgromadzenie ludowe w starożytnej Sparcie; rozstrzygało o wszystkich kwestjach państwowych łącznie ze sprawami przymierzy, wojny i pokoju. Wybierało wszystkich urzędników aż do gerontów i eforów.

Apeniny. W listopadzie 1930 r. uruchomiono bezpośrednie połączenie Bolonia—Prato—Florencja. Linja ta przecina Apeniny tunelem Vernio, który jest drugim w Europie co do długości (18.510 m). Celem przebycia A. trzeba było przedtem wznieść się na wysokość 616 m n. p. m. Nowa linja jest o 34,5 km krótsza i wznosi się tylko do wysokości 322,4 m n. p. m.

***Apenrade**, duńsk. Aabenraa, ob.
Apéritif (franc.), środek przeczyszczający; trunk pobudzający apetyt.

***Aperitiva** (łac.), przeczyszczające środki (ob.).

***Apertura**, w optyce według Abbego iloczyn $A = n \cdot \sin u$, gdzie n oznacza współczynnik załamania ośrodka, zaś u skrajny kąt, jaki z osią mikroskopu tworzy wiązka padająca na pierwszą, zazwyczaj płaską, powierzchnię obiektywu. $\sin u$ jest większe lub co najmniej równe ilorazowi z długości fali przez rozmiary najmniejszego dostrzegalnego przedmiotu, które równają się $\frac{\lambda}{A}$ (w powietrzu A równa się $\sin u$).

***Aphaia**, w greckiej mitologii bogini pochodząca pierwotnie z Krety, czczona na Eginie, gdzie miała sławną świątynię.

***Aphakia** (greck.), brak soczewki w oku.

***Aphel** (afeljum), punkt odsloneczny, punkt na orbicie planety lub komety najbardziej oddalony od słońca.

***Aphidae**, ob. Mszycowate.

***Aphrodisiaca** (greck.), leki pobudzające pęd płciowy. A. należy używać tylko z przepisu lekarza (yohimbina). Środki drażniące, jak kantarydy i podobne są szkodliwe dla zdrowia.

***Aphthonius**, grecki retor z Antiochji, ok. 400 po Chr., napisał wstęp do ćwiczeń stylistycznych, przez długi czas używany.

***Aphtongia** (greck.), niemota kurczowa, powstająca przez kurcz mięśni językowych.

***Apidae**, ob. Pszczółowate.

***Apiryt**, minerał, odmiana achroitu barwy czerwonej.

***Apis**, ob. Pszczoła.

***Apjonit**, minerał, wodny siarczan manganu, zaliczany zwykle do aluinów, chociaż nie tworzy regularnych kryształów.

***Aplasia** (greck.), wrodzony brak wzgl. niedorozwój jakiegoś organu, w następstwie zaburzeń rozwojowych.

***Aplikacyjne szkoły**, w wojsku kursa doskonalące młodych oficerów w jakiejś specjalności. W Polsce istniały już w wojsku Księstwa Warszawskiego.

Aplikant sądowy, ob. Adwokat (uzup.).

***Aplity**, skały żyłowe, bogate w jasne składniki, pod względem chemicznym kwaśniejsze od odpowiednich skał głębinowych. Odpowiednikami głębinowych skał wapienno-alkalicznych są a. granitowe, syenitowe, diorytowe i gabbrowe. A. turmalinowy zbliżony do a. granitowego posiada zamiast biotyту turmalin, a tonalityowy zbliżony do a. diorytowego nie zawiera hornblendy. Ze skałami typu alkalicznego związane są a. alkaliczne. Odmianą a. alkaliczno-granitowego jest a. rybekitowy (pajsanit) i dahamit, zawierający albit zamiast skalenia potasowego; odmianą a. alkaliczno-granitowego jest a. nordmarkitowy, lestiwaryt, sölvbergit, a. pułaskitowy, a. monzonitowy, bostonit i gaultit. Syenitowi eleolitowemu odpowiada a. foyaitowy i tyngwait.

***Apochromat**, obiektyw mikroskopu z okulem, łączący w jednym punkcie wiązki

dla trzech długości fal, a równocześnie usuwając aberację sferyczną dla dwóch barw.

***Apoftegma** (greck.), krótka, treściwa wypowiedź.

***Apofyzy** (z grec.), w geologii odnogi żył kruszcowych lub skalnych.

***Apogeum** (z grec.), punkt odziemny, najbardziej oddalony od ziemi punkt na orbicie księżyca; przeciwstawienie stanowi perigeum czyli punkt przyziemny.

***Apokatastaza** (greck. „odnowienie wszechrzeczy“), ostateczne nawrócenie, odrodzenie i odnowienie świata, wspomniane w Dziejach Apostolskich 3, 21.

***Apollodoros**, malarz ateński, (415 prz. Chr.), poprzednik Zeuxisa, który pierwszy wprowadził do malarstwa figuralnego przeciwstawienie światła i cienia.

2. A. z Damaszku, architekt z II. w. po Chr., który wywarł duży wpływ na rozwój rzymskiego budownictwa. Jego dziełami są: most na Dunaju w Dacji, Cyrk, Gimnazjum i Forum Trajani w Rzymie.

***Apollonios Dyskolos**, grecki gramatyk z Aleksandrji, w 1 poł. II. w. po Chr., twórca naukowej gramatyki i greckiej składni.

***Apollonios z Pergé** w Pamfilji, matematyk grecki, (ok. 250—190 przed Chr.), wprowadził teorię epicyklów do astronomji i napisał dzieło o krzywych stożkowych.

***Apollonios**, grecki rzeźbiarz z okresu hellenistycznego, wykonał z bratem Tauriskosem monumentalną grupę, zachowaną w kopji pod nazwą „Byka farnezyjskiego“.

***Apolonjusza koło**. Gdy dane są dwa punkty, to wszystkie punkty leżące na płaszczyźnie przez nie przechodzącej i mające tę własność, że stosunek odległości ich od owych danych punktów jest stały, leżą na kole zw. k. A.

***Apolonjusza problem**. Dane są trzy koła na płaszczyźnie. Skonstruować koła do nich styczne.

***Aponeurosis** (greck.), rozciągnięty jakiś mięsień (ob. Scięgno).

***Apophthegmata Patrum** (Verba Seniorum, Przysłowia Ojców), anegdotyczny zbiór myśli i przysłów z IV. w., przypisywany pustelnikom egipskim, wydany np. w „Historia Monachorum“ i „Historia Lausiaca“.

***Aporja** (greck.), stosowane w greckiej filozofji określenie trudności myślowej, niemożliwej do przezwyciężenia. Głośna jest a. „kłamca“. Jeżeli ktoś powiada: „To, co ja mówię jest kłamstwem“, nie można stwierdzić, czy mówi prawdę, czy fałsz.

***Apostema** (greck.), ropień.

***Apostolscy ojcowie**, ob. Ojcowie apostołscy.

***Apostolska benedykcyjka**, błogosławieństwo udzielane przez papieża, już to obecnym na audjencjach, już też nieobecnym.

***Apostolska partja**, nazwa powstałej w 1820 w Hiszpanji partji fanatycznych katolików i skrajnych absolutystów.

***Apostolska Stolica**, ob. Papińska Stolica.

***Apostolski dekret**, ob. Apostoł.

***Apostolski sobór**, zwany także Soborem Jerozolimskim, był to pierwszy zjazd apostołów ok. 50 r. po Chr. w Jerozolimie. Byli na nim

obecni: Piotr, Paweł, Jakób, Jan i Barnaba i wydali t. zw. dekret apostolski w sprawie obowiązków chrześcijan, nawróconych z pogaństwa.

***Apostolskie Dzieje** (Acta Apostolorum), tytuł jednej z ksiąg Nowego Testamentu, zawierający opis powstania i rozwoju pierwszych gmin chrześcijańskich.

***Apostolskie gminy**, ob. Apostolski.

***Apostolskie listy**, ob. Listy apostolskie.

***Apothecium** (grec.), miseczkowaty owocnik, występujący u workowców (Ascomycetes) i porostów.

***Apozycja**, łacińskie określenie przydawki rzeczownikowej lub dopowiedzenia.

***Appel Karol**, językoznawca pol., (1857—1930), od r. 1919 prof. uniw. warsz., członek Akad. Umiejętności. Ważniejsze prace: „Psychologia mowy“ (1899), „Język i społeczeństwo“ (1908), „O istocie zjawisk językowych“ (1909), „Język i sztuka“ (1910), „Rozwój mowy ludzkiej i języków“ (1912), „Stanowisko językoznawstwa pośród innych nauk“ (1913), „Filologia, jej zakres i zadania“ (1915).

***Appel Otto**, botanik niem., ur. 1867, od 1920 dyr. państw. Instytutu biologiczno-rolniczego w Dahlem pod Berlinem, od 1922 prof. Akademii rol. w Berlinie, pracuje nad zagadnieniami fito-patologicznymi.

Appenzell, kanton szwajcarski. W r. 1928 zajmował las 23,6% ogólnej powierzchni (9.793 ha). Kanton dzieli się na dwie części: Appenzell Auser-Rhoden i Inner-Rhoden. Auser-Rhoden liczył w r. 1930 49.300 mieszkańców. Inner-Rhoden: 13.980 osób.

***Appius Claudius**, ob. Klaudjuszów ród.

***Apponyego Biblioteka**, ufundowana przez Aleksandra hr. Apponyi (†1925) przy Bibliotece Széchenyich w Węgierskiem Muzeum Narodowym, zawiera 2.509 dzieł z 1420—1795.

Apponyi Albert, hr., węgier. mąż stanu, ur. 1846, od 1872 poseł, wybił się wkrótce jako pierwszorzędnym mówcą. Początkowo konserwatysta, przeszedł później do stronnictwa narodowego, zaś od 1904 należy do partji niezawisłości. W l. 1901—04 był prezydentem Izby Poselskiej, 1906—10 minister oświecenia, wprowadził bezpłatne nauczanie powszechne. Wobec gabinetu Tiszy prowadził bezwzględna opozycję, po jego ustąpieniu w 1917 piastował znów przez krótki czas tękę oświecenia. A. należy do najbardziej znanych w Europie i Ameryce węgierskich mężów stanu. Przed wojną występował na licznych kongresach i wygłaszał odczyty o Węgrzech, zwłaszcza w krajach anglosaskich. Z tego powodu rząd węgierski postawił go na czele delegacji, która w 1920 zawrzeć miała pokój z koalicją w Trianon. A. wygłosił przed Radą Najwyższą wspaniałą mowę w języku francuskim, angielskim i włoskim, w której przedstawił niemożność przyjęcia przez Węgry postawionych im twardych warunków. Mimo silnego wrażenia nie udało mu się złagodzić postanowień traktatu, dlatego ustąpił z przewodnictwa delegacji przed podpisaniem go. Od przyjęcia Węgier do Ligi Narodów jest jej przedstawicielem w Genewie. W polityce wewnętrznej zwalcza kierunek reakcyjny. Sejm,

w uznaniu jego zasług dla ojczyzny, wyznaczył mu dożywotnią pensję premjera. W 1922 ukazał się I tom jego pamiętników.

***Apretura tkanin**. Nazwą tą obejmuje się czynności końcowe, którym poddaje się tkaniny po zdjęciu z krosien tkackich. Zależnie od rodzaju włókien poddaje się tkaniny różnym czynnościom aprecjarskim.

A. tkanin bawełnianych składa się z następujących czynności: 1) Osmalenie wystających włosków przez przeciąganie tkaniny nad płomieniem gazowym lub rozpalonem do czerwoności żelazem. 2) Wypranie tkaniny w wodzie z mydłem. 3) Wybielenie chlorem. 4) Wykrochmalenie zaprawą, przyrządzoną z krochmalu z dodatkiem wosku, gumy i stearyny. Zaprawę nakłada się na tkaninę przy pomocy walców. 5) Kalandrowanie, t. j. silne prasowanie między walcami, celem wywołania połysku. Kalandrowanie wykonane specjalnymi walcami w taki sposób, aby połysk nie wszędzie jednakowo wystąpił, nazywa się *morowaniem*. Kalandrowanie walcami wzorcowanemi, celem wywołania wzorzystych wypukłości lub wklęsłości nazywa się *wytłaczaniem* lub *żufrowaniem*. Do czynności aprecjarskich zalicza się także *farbiarstwo* (ob.).

A. tkanin lnianych podobna jest do powyżej opisanej, tylko osmalanie włosków odpada, bo przedzalniana jest gładka. Krochmali się też tkaniny lniane słabiej, bo są z natury swej sztywniejsze. Wybielenie tkanin lnianych jest natomiast żmudniejsze. Składa się z kilkakrotnie powtarzanego prania, kolejno w roztworze chlorku bielącego, w roztworze wymywającego chlor podsiarczynu sodowego i w czystej wodzie, poczem następuje ostateczne wybielenie na słońcu. Przed kalandrowaniem bije się tkaniny lniane stęporami, które rozplaszczają włókna.

A. tkanin jedwabnych składa się z osmalania, prania w wodzie z mydłem i słabego kalandrowania. Tkaniny jedwabne z połyskiem naciera się przed kalandrowaniem wodnym roztworem gumy lub roztworem kalafonji w benzynie.

A. tkanin wełnianych. Tkaninę wełnianą poddaje się po zdjęciu z krosien oględzinom, przyczem wyskubuje się przy pomocy szczypczyków węzełki i zgrubienia t. zw. nianosy, poczem myje się ją i następnie poddaje t. zw. *foluszowaniu*. Czynność ta polega na mięciu i zginiataniu w maszynie zwanej *foluszem*, przyczem cała tkanina ściąga się i kurczy, a drobne włoski na jej powierzchni zbijają się ze sobą. Spilnianie tkaniny we foluszu przyspiesza dodatek wody mydlanej i przegniłej uryny. We foluszu tracą tkaniny przez skurczenie około 30% pierwotnej długości i szerokości. Po wyjęciu z maszyny myje się je i suszy napięte w ramach. Tkaniny z wełny czesankowej foluszują się słabo, natomiast wyroby sukienne foluszują się tak silnie, że włosy na powierzchni tworzą zbitą warstwę pilśni. Po wysuszeniu w ramach poddaje się sukno t. zw. *ostowaniu*, t. j. rozczesaniu pilśni przy pomocy główek nasiennych pewnego gatunku ostu,

które składają się ze sprężystych, ostremi zadziorami zakończonych koszyczków. Aby włosy natłoczone na suknie wyrównać poddaje się je następnie strzyżeniu, które odbywa się w ten sposób, że tkaninę przeciąga się popod szybko obracający się walec, na którym osadzone są ostre noże. Ważną czynnością końcową jest t. zw. dekatoryzowanie, czyli narparzenie tkanin wełnianych. Polega ono na tem, że tkaninę nawija się sztywno na walec, sporządzony z miedzianej blachy podziurkowanej. Za każdym nawinięciem jednej warstwy tkaniny wpuszcza się do wnętrza walca strumień pary wodnej, która przeciska się nazewnątrz przez dziurki w blasze i przez tkaninę. Dekatoryzowanie zapobiega kurczeniu się tkaniny w przyszłości. Po niem następuje prasowanie i zwijanie tkaniny w sztuki.

***Aprily** (Jekely) Lajos, poeta węgier., * 1887, przywódca literacki węgierskiej mniejszości narodowej w Siedmiogrodzie, autor „Poezyj” (1924).

***Aprioryzm**, określenie kierunku teorjopoznawczego, podług którego podstawą wszelkiego poznania jest poznanie a priori (ob. A priori i a posteriori).

***Aproksymacja** (z łac.), zbliżenie; a p r o k s y m a t y w n y, przybliżony.

***Aproprijacja** (łac.), przywłaszczenie, appropriatio feudi, ukończenie, zniesienie stosunku lennego z powodu usunięcia praw zwierzchnika feudalnego; por. Lenno.

***Aprosze**, ob. Przykopy.

***Apsyda** (a b s y d a), półkolistą przestrzeń, najczęściej nakryta półkupa. W Rzymie tworzyła nisze w termach, świątyniach, pałacach i bazylikach, i stamtąd przeszła do architektury kościelnej i starochrześcijańskiej; ustawiano w niej ołtarz. A. stanowiła zakończenie nawy głównej, lecz występuje niejednokrotnie i w nawach bocznych, zwykle w mniejszych rozmiarach.

***Apsydy** (z grec.), 1. dwa najbardziej odległe od siebie punkty eliptycznej orbity planety, komety lub t. p., czyli punkt przy- i od-słoneczny. Linja łącząca te punkty nosi nazwę linii a p s y d. 2., ob. Apsyda (uzup.).

***Apt** (a p t i e n — od miejscowości Apt we Francji), jedno z górniejszych piąter dolnej kredy. P. Kredowa formacja.

***Apteka domowa**, zestawienie leków do domowego użytku przy lekkich cierpieniach, stosowanych zwykle przed przybyciem lekarza. D. a. można nabyć gotowe; zawierają one zazwyczaj materiały opatrunkowe: watę, gazę sterylizowaną, opaski, przyłepiec, plaster angielski, wazelinę, masę borową, cynkową, termometr, mazidło na oparzeliny, octan glinowy do okładów, wodę utlenioną, środki przeczyszczające (sól gorzką, ziółka senesowe, rabarber i t. d.), aspirynę, kwiat lipowy, rumianek, zasypkę na otarcie naskórka i t. d.

***Aptenodytes**, ob. Pingwiny.

***Aptenodytes patagonica**, ob. Bezłotka.

***Apteryx**, ob. Nietlotowate.

***Aptychey**, wapienne lub rogowe płytki kształtu trójkątnego, służące do zamykania skorup amonitów. Niekiedy skorupkę zamyka tylko

jedna płytka, t. zw. anaptychus. Wapienie a p t y c h o w e zawierają znaczne ilości tych płytek.

***Apuchtin Aleksander**, kurator okręgu naukowego warszawskiego w latach osmdziesiątych ubiegłego wieku. Okres jego urzędowania zaznaczył się największym uciskiem polskości. Szkoły stały się narzędziem rusyfikacji, młodzież poddano systemowi szpiegowsko-policyjnemu, usiłując wyplenić z ich dusz przywiązanie do języka i narodowości i wychować w duchu państwowości i kultury rosyjskiej. Wierny obraz „ery apuchtinowskiej” dał Żeromski w powieści „Syzyfowe prace”.

***Apulejus**, pisarz rzymski. Polskie o nim studia i przekłady: Maksymilian Kawczyński („Metamorfozy”, 1900, „Amor i Psyche”, 1901), Lucjan Rydel („Amor i Psyche”, 1911), Edwin Jędrkiewicz („Metamorfozy”, przekład z przedmową Jana Paradowskiego, 1925).

***Apulia**, rozpada się od r. 1917 na pięć prowincyj: Bari, Brindisi, Foggia, Lecce, Tarent. Powierzchnia jej obejmuje 19.221 km², zaludnienie 2.307.762 osób (r. 1921), gęstość zaludnienia 239 osób na km².

***Apurimac**, departament w Peru; zaludnienie 280.000 mieszkańców (1927).

***Apus**, ob. Liścionogi właciwe.

***Aqua Tofana** (łac., włosk. Acquetta di Napoli, albo di Perugia, Acqua della Toffa, lub poprostu Acquetta), osławiona trucizna, działająca śmiertelnie po zażyciu kilku kropli, która powoli, lecz pewnie zabijała swą ofiarę. Wynalazła ją (prawdopodobnie roztwór arseniku Teofania di Adamo, stracona w Palermo w r. 1633).

***Aquarius**, ob. Wodnik.

***Aquila**, ob. Orzeł.

***Aquila degli Abruzzi**, prowincja włoska w Abruzzach; 5.038 km² powierzchni, 325.573 mieszkańców (r. 1921). Gęstość zaludnienia 65 osób na 1 km². — Główne miasto A. 55.675 osób (r. 1928); znane z cennych zabytków architektonicznych.

***Aquilea**, Akwileja, ob.

***Ar**, symbol chemiczny pierwiastka argonu.

***Ara** (łac.), gwiazdozbiór, ob. Ołtarz.

***Arabat** (A r a b a t s k a j a S t r i e ł k a), wąski, 144 km długi język lądowy na Krymie, oddziela morze Martwe (Siwasz) od Azowskiego. Nazwa pochodzi od ongiś ważnego miasta tatarskiego.

***Arabistan**, ob. Chusistan.

***Arabja**. Bogactwa mineralne: złoto, srebro, miedź, ołów, żelazo, antymon, kobalt, cynk, cyna, wolfram, mangan, sposób eksploatacji jednak dotąd bardzo ekstensywny. Węgla kamiennego brak. Bardzo bogate wystąpienia soli kamiennej. W dużych ilościach do dyspozycji materiały budowlane, gliny i gips. Ponadto obfitość t. zw. półszlachetnych kamieni (chalcedon, agat, onyks i t. p.). Wydobywa się dużo alunu i saletry. Organizacja polityczna: 2/3 Arabji wchodzi w skład sultanatu Nedżd (Hedžas, Asir, Nedżran i neutralne terytorjum pomiędzy Nedżd a Irakiem); reszta przypada na Jemen (imamat), Aden (protektorat angielski), Hadramaut (zwierzchność angielska),

Oman (sułtanat), Koweit (sułtanat), Transjordanę (emirat) i szereg pomniejszych arabsko-angielskich państweczek.

Dzieje. Wśród nowo powstałych państw arabskich przodującą potęgą stało się zjednoczone królestwo Nedżedu i Hedżasu, powstałe w 1926 przez podbój Hedżasu przez sułtana nedżedzkiego Ibn Saud. Dalszemu rozrostowi jego potęgi położyła tamę W. Brytania, która w traktacie 1927 uznała niezawisłość zdobytych przezeń obszarów, zarazem jednak narzuciła mu pacyfikację i przyjaźń z szeregiem sprzymierzonych z nią władców arabskich. Ibn Saud reprezentował początkowo fanatyczno-mahometkański element z pustyń środkowo-arabskich, dopiero po stłumieniu powstania Fessala ud Dawisz, przywódcy Wahhabitów (ob.), wprowadził do swego państwa urządzenia europejskie, m. in. samochody i samoloty. Współza-wodniczył z nim król Iraku Fessal, zdecydowany reformator w duchu europejskim. Dopiero w 1930 za pośrednictwem Wysokiego Komisarza angieli w Iraku, Sir Francis Humphry's'a zawarli oni traktat przyjaźni. W 1931 zawarł Fessal traktaty z Transjordanją, Jemenem oraz Nedżed-Hedżas, dotyczące zabezpieczenia stosunków handlowych, wolności ceł na arabskie wyroby przemysłowe, oraz wspólnych zasad wychowania i szkolnictwa. Celem tych traktatów jest stworzenie arabskiego związku państw, t. j. polityczne zjednoczenie A.

***Arabski język** należy do wschodniej grupy jęz. semickich, początkowo używany na północy, za Mahometą rozpowszechnił się na cały półwysep arabski, razem z islamem do Syrii, Mezopotamji, Półn. Afryki, Hiszpanji, Malty i Sycylii. Z dawnego jęz. ludowego mało się docho-wało. Język piśmienny (wysoko-arabski), mimo rozwoju wewnętrznego, zachował przez 1.500 lat jednolitość. Obecny j. arabski liczy wiele narzeczy, z których lepiej znane maghrebińskie, egipskie, syryjskie, palestyńskie, mezo-potamskie i i. Wymarł mozarabicki język dawnych Maurów w Hiszpanji. Wpłynął także na języki europejskie. Ważny dla gramatyki porównawczej jako najstarszy i najbogatszy jęz. semicki. Ob. Arabja, Literatura. Ważniejsze nowsze gramatyki i słowniki: Howell, Caspari, de Sacy, Socin, Freytag, Lane, Dozy, Belot, Wahrmond i i.

***Aracaju**, stolica stanu Sergipe (Brazylja), 12 km od Atlantyku z 37.440 mieszk.

***Arachnoidea** (greck.), p a j ę c z y n ó w k a, opona pajęczynowata, jedna z opon mózgowych i rdzenia pacierzowego (ob. Mózgowe opony).

***Arachozja**, prowincja w staroperskim państwie, obejmowała obszar nad rzeką Etymender. W A. złożył Aleksander W. Aleksandrje Arachoton, dziś Kandahar.

***Aragon**, lewoboczny dopływ rz. Ebro w Aragonji (ob.).

***Aragona**, miasto w prow. Girgenti (Sycylja), przy kolei: Palermo—Porto Empedocle z 16.000 mieszk. i starym zamkiem.

***Arakau-Joma**, lesiste góry (2.550 m) na granicy dywizji A. i reszty Birmy (Indje ang.), sięgają aż do przylądka Negrais.

***Aralokaspijska zapadlina**, na granicy Europy i Azji, obejmuje depresję morza Kaspijskiego i jez. Aralskie. W dyluwjum wypełniała A. jedno wielkie morze śródlądowe.

***Aramejczycy**, przynależni do grupy ludów semickich, pierwotnie mieszkali w pustyni pń-arabskiej, w poł. 2 tysiąclecia przed Chr. osiedlili się w Mezopotamji, później zajęli obszary na zachodzie. Od ok. 1000 przed Chr. stał się Damaszek ośrodkiem państweczek syryjsko-aramejskich. Od 630 po Chr. poczęli je opanowywać Arabowie, którzy wkrótce ustalili tu swe panowanie. — Językowy obszar aramejski (A r a m) obejmował Syryję i Mezopotamję.

***Aramejskie pismo**, semickie pismo spółgłoskowe, używane od VIII. w. przed Chr. w aramejskich zabytkach językowych (pomniki kamienne z VIII. w.; asyryjskie tabliczki gliniane z pismem klinowym i aramejskim z VIII. i VII. w., papirusy z V. i IV. w.). Państwo we p. a. wprowadził Darjusz Hystaspis dla państwa staroperskiego ok. r. 510.

***Araneus**, pająk, ob. Krzyżak.

***Arassuahy**, miasto w brazylijskim stanie Minas Geraes; 85.663 mieszkańców (w r. 1920). Położone u spływu rzeki tejże nazwy z Jequitinhonhą ma stację kolei żelaznej, plantacje trzciny cukrowej i bawełny oraz kopalnie djamantów.

***Arasy** (arrays), ob. Gobeliny.

***Araszkievicz** Feliks, współcz. pol. krytyk literacki, oddzielnie wydał m. i.: „Bolesław Prus i jego ideały życiowe“ (1925), „Ze spuścizny rękopiśmiennej B. Prusa“ (1926), „Hieronim Łopaciński, 1860—1906“ (1928), „Juljusz Kaden-Bandrowski, próba syntezy“ (1929).

***Araucaria Juss.** (a r a u k a r j a). W Andach chilijskich występuje A. imbricata Pav., dochodząca do 15 m wysokości, we Włoszech rośnie A. exscelsa R. Br., 40 m wysoka.

***Araucaria**, miasteczko i kolonja polska w Paranie (Brazylja) z 6.000 mieszk.

***Araxes**, w starożytności nazwa kilku rzek na Bliskim Wschodzie: 1) armeński A., nazwa rz. Aras; 2) mezopotamski A., nazwa rz. Chabur; 3) perski A., dziś Kur, płynie koło Persepolis.

***Arbe**, ob. Rab.

***Arbes** Jakób, czeski powieściopisarz i dziennikarz, † 1914, w duchu wolnościowym, w swoich obrazkach dawał przekroje społeczne ze stanowiska psychologiczno-naukowego, antyromantyk. Najcelniejsze utwory: „Demon siwooki“, „Ukrzyżowana“, „Ostatnie dni ludzkości“.

***Arbiter** (łac.), sędzia rozjemczy. Por. Sąd polubowny, Sady rozjemcze.

***Arbiter elegantiae** (albo: a. elegantiarum, łac.), znawca w sprawach dobrego smaku. Ob. Petronius Arbiter.

Arbitrator, rozjemca (nie sędzia rozjemczy). **Arbitrium** (łac.), sąd, orzeczenie, rozstrzygnięcie.

***Arbroath**, miasto portowe w Forfarshire (Szkocja), nad morzem Północnym z 20.000 mieszk.

***Arca** Niccolo d'Antonio dall', rzeźbiarz włoski, (ok. 1440—1494), tworzył w Bolonji. Ważniejsze dzieła: sarkofag św. Dominika w San

Domenico, płaskorzeźba z Madonną w Palazzo Comunale i in.

***Arcadelt** (A r c h a d e l t) Jakob, kompozytor niderl., (1514 — ok. 1557), 1539 śpiewak w kapeli rzymskiej, pod koniec życia w służbie kardynała Karola z Lotaryngji w Paryżu, wstąpił się jako jeden z pierwszych kompozytorów madrygałów (1539—44, 5 t.).

***Archaeornis** Petr., rodzaj praptaka. Znany dwa okazy, które jednak różnią się od siebie budową szkieletu. Okaz berliński więcej zbliżony do strusiowatych, londyński ma więcej cech gadów.

***Archaleczny**, określenie, oznaczające „zamierzchły” lub „prastary”, używane w odniesieniu do najwcześniejszego okresu sztuki greckiej, poprzedzającego okres klasyczny. Archaiizujący styl, polega na świadomym czerpaniu ze starszych form i naśladowaniu archaicznego charakteru.

Archangelsk, 1. istniejąca dawniej gubernja została 1929 zniesiona. Jej obszar wszedł w skład okręgu północnego. — 2. miasto i niezamarzający port, ważne centrum komunikacyjno-przemysłowe. Ludność przeważnie robotnicza. Zaludnienie w r. 1926 69.578 mieszkańców. Od r. 1929 siedziba władz okręgu północnego.

***Archegonlata**, ob. Rodniowce.

***Archegonium**, p. Rodnia.

***Archegosaurus**, ob. Stegocephali.

***Archeozoiczna era**, p. Algonkjańska era (uzup.).

***Archer** William, ang. krytyk teatralny, † 1924, wielkim powodzeniem cieszyła się na scenie jego sztuka: „The Green Goddess“ (1921). Ostatnio wydał: „The Old Drama and the New“ (1923).

***Archlas** Aulus Licinius, grecki poeta z Antjochji, 102 przed Chr. przybył do Rzymu, 62 oskarżony o bezprawne przywłaszczenie sobie praw obywatelskich, został uwolniony dzięki mowie Cyncerona („Pro Archia poeta“).

***Archimedes** postulat opiewa: Jakkolwiek obierzemy dwa różne odcinki, zawsze istnieje wielokrotność mniejszego z nich, większa od dłuższego.

***Archipelag antarktyczny**, nowo przez Amerykanów wprowadzone określenie dla zach. Antarktydy, którą aż do odkrycia Wilkinsa (1928—1929) uważano za półwysp.

***Archipelag arktyczny amerykański** zalega obszar między wybrzeżem polarnym Ameryki Północnej, krajem Baffina a Grenlandją o łącznej powierzchni 790.000 km² (bez kraju Baffina). Obszar ten poznany zaledwie w zarysie składa się z archipelagów Parry'ego i Sverdrupa, oraz z krajów Ellesmere, Banka, Wiktorji, Nordsomerset, księcia Walji i t. d. — Zaludnienie nie przekracza 1.000 głów. Zamieszkałe są tylko południowe okolice archipelagu. Ślady wcześniejszego osadnictwa stwierdzono znacznie dalej na północy. Sięgają one włąb kraju Ellesmere. Archipelag pozostaje w ścisłym związku geologicznym i tektonicznym z laurentyjską równiną Ameryki Północnej; tworzy on rozbite obecnie na wyspy północne obrzeżenie tarczy kanadyjskiej. — Politycznie wchodzi ca-

ły ten obszar w skład Kanady, której rząd utrzymuje kilka stacyj policyjnych.

***Archipenko** Aleksandr, rzeźbiarz ros. Kształcił się w Kijowie i w Moskwie, od 1908 przebywał w Paryżu, w Nizy, w Berlinie, obecnie w Ameryce. Jest skrajnym kubistą. Abstrakcyjne jego rzeźby, zestawione z kilku barwnych materiałów, wykazują dążenie do wyzwolenia masy i połączenia jej z otaczającą przestrzenią. Ważniejsze: „Dwie kobiety“, „Tancerka Medrano“ (drzewo i metal), „Tors kobiecey“ (bronz) i in.

***Archivolta** (włosk.), pasowe ujęcie luków okien lub drzwi, często ozdobnie rzeźbione.

Archiwum. W mowie potocznej używa się tej nazwy dla określenia każdego zbioru rękopisów. W naukowem tego słowa znaczeniu określa się jednak mianem a. tylko taki zbiór rękopisów, który powstał jako rezultat działalności urzędów, sądów, instytucji, korporacji, rodzin lub jednostek. A. stanowi zatem organiczną i jednolitą całość, w przeciwstawieniu do luźnych i przypadkowych zbiorów rękopiśmiennych, jakie znajdują się zazwyczaj po bibliotekach. Z faktu tego wynikają dwa doniosłe następstwa: 1° a. nie wolno dzielić, lecz przeciwnie, należy dążyć do scalenia wszystkich dokumentów, które stanowią jeden wspólny kompleks; 2° a. porządkuje się nie według dowolnych kryteriów, lecz na podstawie zasady proveniencji, czyli przynależności kancelaryjnej, t. j. tak, jak gdyby odnośny urząd lub instytucja był funkcjonującą wciąż jednostką. Wiek XIX był w Europie okresem intensywnej reorganizacji a. Rządy oraz instytucje, w których interesie leżało należyte zakonserwowanie odnośnych zbiorów rękopiśmiennych, obróciły swój wysiłek w kierunku ich pomieszczenia w odpowiednich gmachach, zbudowanych przede wszystkim z betonu i żelaza, ubezpieczenia przed ogniem, wilgocią, owadami, uporządkowania podług zasady proveniencji, umożliwienia uczonym orientacji w zbiorach przez ogłaszanie repertoriów i katalogów. W Polsce a. podlegają dziś specjalnemu Wydziałowi Archiwów Państwowych, na którego czele stoi naczelny dyrektor, zależny bezpośrednio od ministra oświecenia. Jako organ doradczy funkcjonuje Rada Archiwalna. Organem wydziału arch. państw. jest wychodzące w Warszawie od 1927 czasopismo „Archeion“. Najważniejszymi a. w dawnej Polsce były: 1. A. skarbcza koronnej; było to dawne a. monarsze, do którego władcy polscy składali najważniejsze dokumenty, dotyczące spraw państwowych. Mieściło się w Krakowie, w XVIII w. zostało przeniesione do Warszawy i wcielone do a. metryki koronnej. 2. Archiwa urzędów koronnych: kanclerskie, zw. a. metryki koronnej, skarbowe, hetmańskie, potem władz centralnych, powstałych w XVIII w. (Rady Nieustającej, Komisji Edukacyjnej, etc.), częściowo wywiezione w XVIII w. do Rosji, skąd Rzplita Polska rewindykowała je następnie na podstawie traktatu ryskiego. 3. Archiwa sądów wyższych prawa niemieckiego, trybunalskich, asesorskich, grodzkich, wojewodzińskich, żydowskich. 4. A. W. Ks. Litewskiego, wywiezione

częściowo do Rosji, których nie zdołano w całości rewindykować. — Obok a. centralnych istniały a. lokalne: sądowe, kościelne, miejskie, wiejskie. Dziś Wydziałowi A. Państwowych podlegają 4 a. centralne w Warszawie: A. Akt Dawnych, A. Główne, A. Skarbowe, A. Oświecenia, 2 a. bezpośrednio zarządzane przez Wydział (A. wojskowe i magazyny wydziału archiwów), oraz 13 a. prowincjonalnych. Obok a. państwowych duże znaczenie przedstawiają a. różnych instytucyj, korporacyj i rodzin, mianowicie: a. duchowne w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Płocku, Włocławku, etc., b. miejskie, c. zbiory rodów magnackich: ks. Radziwiłłów w Nieświeżu (obecnie w Warszawie), ks. Czartoryskich w Krakowie, hr. Zamoyskich i hr. Krasińskich w Warszawie i t. d. Szczegółową historję a. w Polsce podają: Kutrzeba, Hist. źródeł dawnego prawa pol. 1926, t. II; o stanie obecnym: Chwalewik: Zbiory polskie, 1926—27, 2 t., Buczek, A. polskie. Nauka Pol. 1927, t. VII.

***Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce**, zbiór materiałów i studjów, wydany przez Akademię Umiejętności w Krakowie od r. 1879.

***Archutowski** Józef, ks., teolog pol., ur. 1879, studja Akademji Katol. w Petersburgu, od 1920 prof. pisma św. St. Test. na Uniw. Jagiell. Nap.: „Zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa wobec krytyki współczesnej“ (1916), „Sługa Jahwy w księdze Izajasza proroka“ (1923), „Monoteizm Izraelski i jego geneza“ (1924), „Gramatyka języka hebrajskiego“ (1925, wyd. II.), „Wstęp szczegółowy do ksiąg św. Starego Testamentu“ (1927) i in.

***Archytas**, grecki mąż stanu, wódz, filozof i matematyk z Tarentu, przyjaciel Platona, ok. 400—365 przed Chr. Pierwszy rozwiązał problem podwojenia sześcianu.

***Arcos** René, poeta franc., *1881, współzałożyciel Abbaye (ob., uzup.), od 1923 wraz z Paul Colin wydawca czasopisma „Europe“, autor poezyj filozoficznych: „L'âme essentielle“ (1901), „La Tragédie des Espaces“ (1906), „Ce qui nait“ (1911), „Le Sang des autres“ (1916), poematu dramatycznego: „L'île perdue“ (1913), powieści: „Le Mal“ (1916), „Le Bien commun“ (1917), „Pays du Soir“ (1917), „Caserne“ (1921), „Autrui“ (1926).

***Arctowski** Henryk, geofizyk pol. W l. 1903—9 był asystentem obserwatorium astronomicznego w Uccle, w l. 1911—18 naczelnikiem Wydz. Naukowego Biblioteki Publ. w N. Jorku. Doktor filozofji h. c. Uniw. Lwowskiego, autor szeregu prac i raportów naukowych z dziedziny meteorologii, klimatologii, geologii i t. d.

***Arcydziegiel**, ob. Archangelica.

***Arda**, prawoboczny dopływ Maricy w Tracji, długi 300 km. Wyptywa z gór Rodope, a uchodzi pod Adranopolem.

***Ardaszir**, imię trzech królów perskich, ob. Sassanidzi i Persja.

***Ardea**, ob. Czapla.

***Ardeidae**, ob. Czaplowlate (uzup.).

***Ardenit**, minerał zbliżony do wezuwjanu, zawierający nieco wanadu i arsenu, występuje w pręcikowych lub włóknistych skupieniach.

Znany z żyły kwarcowej, przerywnącej łupki ardeńskie w Salm Chateau (Luksemburg belg.).

***Ardigò** Robert, wybitny włoski pozytywista, (1828—1920), w l. 1881—1909 prof. w Padwie. „Opere filosofiche“, 1882—1912.

***Arditi** Luigi, włoski skrzypek i kompozytor, (1822—1903), był kapelmistrzem na scenach włoskich, potem w N. Jorku, Hawanie, Wiedniu i Petersburgu, wkońcu żył w Londynie. Napisał m. i. operę „Szpieg“ (1856) oraz t. zw. „Walc pocałunku“ (Il bacio).

***Arecibo**, stolica departamentu i port na ptn. wybrzeżu wyspy Portorico z 10.039 mieszk., cukrowniami i gorzelniami.

***Arenal de Garcla Carrasco** Concepción, pisarka hiszp., (1820—1893), w swych pismach (1894—1902, 22 t., wyd. zbior.) zajmowała się z talentem różnemi palącemi zagadnieniami społecznymi.

***Arenaria** L. (piaskowiec), drobne zioła, należące do goździkowatych, rosną na półkuli północnej. A. serpyllifolia L. (p. macierzankowy) o liściach siedzących, rośnie w całej Polsce.

***Arenig**, jedno z dolnych piąter syluru dolnego, wydzielone w Anglii (Walja). Por. Sylurska formacja.

***Arenskij** Anton Stepanowicz, kompozytor ros., (1861—1906), 1883 nauczyciel w Konserwatorium moskiewskim, 1895 dyrygent nadw. kapeli śpiewawczej w Petersburgu, pozostawił opery, dwie symfonje, koncert fortepianowy, muzykę kameralną oraz podręcznik „Nauka harmoniji“.

***Areografja** (z grec.), opis powierzchni planety Marsa (z grec. Ares); areograficzny, odnoszący się do Marsa.

***Areoi**, stowarzyszenie męskie z wysp Towaryskich, założone według podania przez boga Oro, obejmujące 7 klas, z których najwyższą tworzyli wodzowie, niższe pospólstwo. Przynależność do klas ustalano nietylko na podstawie stanowiska socjalnego, lecz i osobistego stanu posiadania kandydata. Członkowie tego stowarzyszenia urządzali w określonych odstępach czasu, wędrując od wyspy do wyspy przedstawienia scen mitologicznych oraz pantomim z życia codziennego. W tych ostatnich obok walki na pięści i zapasów odgrywały wielką rolę biesiady i rozpusta. Prawie wszystkie klasy A. obejmował zakaz żenienia się; członkowie, należący do nich hołdowali wolnej miłości, zabijając swe dzieci natychmiast po ich urodzeniu się.

***Arequipa**, departament w Peru, 360.000 mieszkańców (1927). — Siedziba władz departamentu, 65.000 mieszk. (1928).

***Arequipa**, wulkan, ob. Misti, El.

***Aretino** Pietro, pisarz włoski. Utwory jego tłum. na pol. Edward Boyé (1923).

***Arfedzonit**, minerał, należący do amfiboli alkalicznych, występuje w czarnych kryształach o postaci i lupliwości hornblendy. Głównie składa się z krzemianu sodowo-żelazowego. Tw. 6, c. wł. 3.4—3.6. Występuje w syjenicie eleolitowym na Grenlandji i w Norwegji. Mieszaniny o zmiennym kącie znikania światła

(anoforyt, katoforyt) stanowią przejścia do hornblendy bazaltowej.

***Argali** (ovis argali), gatunek owiec, żyjący dziko lub półdziko w górach Azji środk. (ob. Owce).

***Argelia**, kraj w starej Grecji, ob. Argolida.

***Argelès-Gazost**, znane miejsce kąpielowe we francuskim departamencie Wysokich Pirenejów, wyniesione 466 m n. p. m. przy linii kolejowej Lourdes—Pierrefitte; posiada dwa zimne źródła siarczane. W r. 1926 liczyło 1.669 mieszkańców. Do r. 1926 siedziba władz departamentu.

***Argelès sur Mer**, kąpielisko morskie we francuskim departamencie Pirenejów Wschodnich. Zaludnienie 2.835 osób (1926). Leży przy szlaku żelaznym Perpignan—Port Bou. Wysoko rozwinięty przemysł korkowy.

***Argenau** (niem.), Gniewkowo, ob.

***Argentan**, to samo, co nowe srebro, ob. Niklu stopy.

***Argentiera**, wyspa, ob. Kimoloz.

***Argentorum**, ob. Strasburg.

Argentyna, 12,2 milj. mieszkańców (1930). Leży między 53°38' a 73°25' długości zachodniej. 1927 imigrowało 161.548 osób, z tego 69.360 Włochów, 34.627 Hiszpanów, 5.165 Niemców; emigrowało 57.936 osób. W l. 1857—1926 napłynęło 5,74 milj. osób, w tem 2,72 milj. Włochów, 1,85 milj. Hiszpanów, 0,23 milj. Francuzów, 0,17 milj. Rosjan, 0,17 milj. Turków i około 210.000 osób z terenów przedwojennych Niemiec i Austro-Węgier. W 8 wielkich miastach: Buenos Aires, Rosario, Cordoba, Avellaneda, La Plata, Santa Fé, Tucumán i Bahía Blanca mieszkało w r. 1929 32% ogółu zaludnienia.

Stosunki gospodarcze. Dla celów kultury zbożowej nadaje się 80 milj. ha, pod uprawę pasz 30 milj., pod pastwiska 65,5 milj., las zalega 74,7 milj. ha, nieużytki zaś 29 milj. ha. Rolnictwo argentyńskie dostarcza pszenicy, żyta, jęczmienia, owsa, kukurudzy, lnu, ziemniaków, bawełny, siemienia lnianego i bawełnianego, tytoniu, specjalnego rodzaju herbaty i trzciny cukrowej. — Gra poważną rolę jako producent żywego inwentarza, z czym wiąże się sprawa przetworów mięsnych i produkcji mleczno-nabiałowej. — W czasie wojny światowej rozwinęła A. swój przemysł. 1927 znajdowało się w ruchu 61.000 zakładów przemysłowych, zatrudniających około 600.000 robotników. W maszynach instalowana była energia o mocy 1 milj. K. M. Mimo to jednak należy A. do rzędu państw eksportujących surowce względnie fabrykaty i półfabrykaty roślinnego i hodowlanego pochodzenia, a sprzedających wyroby przemysłowe. — Według Statystyki Handlu Zagranicznego z r. 1929 do głównych odbiorców należą Wielka Brytania, Belgja, Niemcy i Stany Zjedn. A. P., do dostawców natomiast Stany Zjedn. A. P., Wielka Brytania, Niemcy i Włochy. — Armja. Powszechny obowiązek służby wojskowej trwa od 20 do 45 roku życia. Całe państwo podzielone jest na 5 okręgów. Armja łądowa na stopie pokojowej liczy 25.000 karabinów. Dużo uwagi poświęca się lotnictwu. — Także ma-

rynarka jest przedmiotem troskliwej opieki. Od r. 1925 powiększono jej stan bojowy o dwa krążowniki i 3 łodzie podwodne oraz 4 torpedowce.

***Argentyt**, minerał, siarczek srebra Ag_2S , występuje w regularnych kryształach, najczęściej w sześciianach. Charakterystyczną właściwością tego minerału są pnie krystaliczne, rozgałęzione i tworzące utwory siatkowe. Tw. 2—2,5, c. wł. 7,4. Barwa ołowiano szara, zwykłe o nalocie czarnym lub brunatnym. Pięknie wykształcone kryształy występują w złożach kruszcowych Saksonji (Freiberg), w górach kruszcowych, w Kongsbergu. Często jest składnikiem żył kruszcowych w Peru, Chile i Meksyku; żyła komstoccka w Newadzie, składająca się głównie z argentytu i stefanitu, posiadała miąższości 60—100 m. Kryształami zniekształconymi odznacza się akantyt, domieszkę selenu posiada aguilaryt.

***Argilidy**, mineralne skupienia ziemiste, składem chemicznym zbliżone do kaolinu. Odznaczają się nadzwyczajnie drobnym ziarnem, ponadto z zachowania się tych ciał należy przypuszczać, że obok kaolinu zawierają i substancje koloidalne o tym samym lub podobnym składzie chemicznym. Należą tu takie minerały, jak szreteryt, maltazyt i in. Minerale te wypełniają szczeliny skał magmowych i osadowych lub tworzą w nich nerkwate i naciekowe skupienia. A. zabarwione na żółtawo, brunatno lub czarno od znacznych ilości wodorotlenków żelaza noszą nazwę bolusów; występują one w szczelinach bazaltów i innych skał zasadowych.

***Argirodyt**, minerał, siarkosól o składzie $3Ag_2S \cdot GeS_2$, występuje w jednoskośnych kryształach barwy stalowo-szarej. Tw. 2,5, c. wł. 6,1. Znaleziony w okolicach Freibergu.

Argolida. W wierszu 24 zam. Tyrium ma być: Tyrinsie.

Argos, tworzy wraz z Koryntem powiat o powierzchni 5.117 km², zamieszkały przez 174.320 osób (r. 1928). — Samo miasto liczyło w r. 1928: 10.574 mieszkańców. W latach 1927 i 1928 natrafiono w trakcie badań archeologicznych na 38 grobów mykańskich z bogatą zawartością, która rzuciła dużo światła na przebieg nawarstwień kulturalnych; por. *Argolida*.

***Argowja**, Aargau, ob.

***Argunia** (Argun), źródłowa rzeka Amuru.

***Argyrolepecus Cocco**, rodzaj ryby głębinowej z rodz. Stomiidae. Ciało spłaszczone bez łusek, oczy teleskopowe. Na ciele rzędami, u nasady płetw organa świetlne. Żyje w morzu Śródziemnym.

Arica, od r. 1928 nazwa pfn. prowincji Chile Tacna (ob.).

Ariège, francuski departament o zaludnieniu 167.498 osób (r. 1926); gęstość zaludnienia 34 osób na km². — Departament składa się z regionu Couserans, dawnego hrabstwa Foix i małych części Languedocji i Gaskonji.

***Arietites**, amonit z dolnej kredy.

***Arimaspowie**, lud, o którym spotyka się zagadkowe wzmianki u Aristeasa z Prokonnesos (ok. 650 przed Chr.) i u Herodota (ob.), jako

o mieszkańcach najbardziej na płn.-wsch. wysuniętych krańców zamieszkałej ziemi. Wzmianki te oraz opowiadania o gryfach, strzegących złota i mrówkach, które je kopią, wskazują na okolice, leżące znacznie dalej za Uralem, niż to dotychczas myślano, na obfitujące w złoto obszary między Kuenlunem a pustynią Gobi. Znajdują one potwierdzenie w ostatnio znalezionych w okolicach Urgi (Mongolja) hellenistycznych upominkach grobowych z czasów Augusta (30 przed do 14 po Chr.), stwierdzających istnienie starożytnej, prawdopodobnie już w początkach naszej ery liczącej szereg wieków, drogi karawanowej między temi okolicami a Morzem Czarnem.

***Ariminum**, ob. Rimini.

Ariosto Ludovico, poeta włos. Nowsza lit.: B. Croce (II wyd. 1927), A. Momigliano (1928), E. Raniolo (1929), M. Catalan (1931).

Arizona, jeden ze stanów Stanów Zjednoczonych A. P., zamieszkały przez 435.573 osób; gęstość zaludnienia 1,5 osób na 1 km² (r. 1930). W r. 1925 było 10.802 farm na 234.000 ha. Spis z r. 1930 wykazał 84.000 koni, 12.000 mułów, 923.000 bydła rogatego wielkorosłego, 1.189.000 owiec i 19.000 sztuk nierogacizny.

Produkcja górnicza przedstawiała w r. 1928 wartość 116 milj. dol. i stwarzała podstawy dla przemysłu, w którym hutnictwo miedzi grało najpoważniejszą rolę, zatrudniając w 8 zakładach około 3.000 robotników i produkując fabrykaty wartości 105,4 milj. dol.

***Arjanie**, ob. Socynianie (t. 16) oraz Bracia Polscy (uzup.).

***Arjgit**, zasadowa skała złożona z oliwinu, biotytu, dialagu, bronzytu i małej ilości andezynu. Charakterystyczną cechą pod względem chemicznym jest stosunkowo duża zawartość Al₂O₃.

***Arjowie**, ob. Aryjczycy.

Arkadja, powiat grecki, powierzchnia 3.690 km² i zaludnienie 166.141 osób (r. 1928).

***Arkadjusz**, ob. Arcadius.

Arkan (z tur. i łac. argan), postronek do łowienia dzikich koni, czasami przenośnie wogóle pęta, jarmo; 2. (z łac. Arcanum), najczęściej w liczbie mn. arkana, tajemnica, sekret. — **Arcana** (remedia divina), środki lekarskie alchemików.

***Arkanit**, minerał, siarczan potasu K₂SO₄, występuje w rombicznych pseudoheksagonalnych kryształach bezbarwnych lub białych, odznaczających się smakiem słonawo-gorkim.

Arkansas, jeden ze stanów Stanów Zjednoczonych A. P., zamieszkały przez 1.854.482 osób; gęstość zaludnienia 13,4 osób na 1 km². W r. 1925 było czynnych 221.991 farm na 2,96 milj. ha roli. Spis z r. 1930 wykazał 132.000 koni, 346.000 mułów, 810.000 bydła rogatego, 50.000 owiec i 1.794.000 sztuk nierogacizny. Produkcja górnicza a w szczególności wydobyte materiały budowlane, węgiel, olej skalny i t. p. przedstawiały wartość 45,01 milj. dol. (r. 1928). Wartość produkcji przemysłowej z r. 1927 wynosiła 182,8 milj. dol., przyczem najważniejszym przemysłem jest obróbka drzewa. Czynnych było 1.146 zakładów, w których pracowało zgórą 40.000 robotników. — W r.

1928 znajdowało się w eksploatacji 7.760 km dróg parowej kolei żelaznej i 196 km kolei zelektryfikowanych. — Głównym portem centralizującym handel zagraniczny jest Nowy Orlean. Stan utrzymuje oddzielnie szkoły dla białych i czarnych. Państwowy uniwersytet znajduje się w Fayetteville.

***Arkanzyt**, minerał, odmiana brukitu, pochodząca z Hot Springs Arkansas, tworząca piramidalne kryształy.

***Arkeryt**, minerał, stanowiący przejście między srebrem rodzimym a amalgamą srebra; według Domeyki zawiera 13,5% rtęci. Występuje w Arqueros pod Coquimbo w Chile. Por. Amalgama srebra.

***Arktyczny archipelag amerykański**, ob. Archipelag arktyczny amerykański (uzup.).

***Arkweryt**, minerał, amalgama srebra o składzie Ag₁₂Hg, c. wł. 10,8. Znany z kopalni Arqueros Coquimbo (Chile).

***Arland** Marcel, pisarz franc., * 1899, przedstawiciel nowego realizmu w powieściach: „Terres étrangères“ (1923), „La route obscure“ (1924), „Etienne“ (1924), „Monique“ (1926), „Maternité“ (1926), „Les âmes en peine“ (1927), „Etapes“ (1927), „L'ordre“ (1929, 3 t., obraz przemian w powojennym społeczeństwie franc.; pow. odznaczona nagrodą Goncourtów); nadto tom „Essais critiques“ (1931).

***Arlekin** (franc. arlequin, włos. arlecchino), maska komiczna w Commedia dell'arte, zadomowiona w cafej Europy. Po raz pierwszy na scenie paryskiej 1585.

***Arles les Bains**, ob. Amélie les Bains (uzup.).

Armagh, 1. hrabstwo w płn. Irlandji o powierzchni 1.266 km² i zaludnieniu 110.070 osób (r. 1926), gęstość zaludnienia 87 osób na 1 km². — 2. miasto w hrabstwie A.; 7.400 mieszkańców (r. 1926).

***Armata**, ob. Działo.

***Armator**, przedsiębiorca, ekwipujący statek własnym kosztem, przed zawarciem umowy z kapitanem wzgl. towarzystwem. Por. Kaperstwo.

***Armenja**, transkaukaska republika sowiecka o powierzchni 30.948 km² i zaludnieniu 879.872 osób (r. 1926), co odpowiada gęstości zaludnienia 28 osób na 1 km². Z ogółu zaludnienia stanowią Armeńczycy 84,7%, Turko-Tatarzy 8,9% i Rosjanie 2,3%. Do głównych zajęć należą: uprawa roli (pszenica, jęczmień, bawełna), kultura wina, ekstensywna gospodarka hodowlana. Pewną rolę gra także kopalnictwo i hutnictwo miedzi. Administracyjnie rozpada się A. na 31 rejonów. Stolicą jest Erywań.

***Armenoidna rasa**, tyleż, co rasa przednio-azjatycka; por. Rasy ludzkie.

***Armeńska sztuka**. W architekturze górował typ kościołów centralnych; kościoły na planie kwadratu z kopułą i z półkolistymi wnękami zachowały się już z VII. w. (katedra w Mastara). W tym też czasie pojawiają się kościoły krzyżowe z kopułą, lecz najbogatszym typem armeńskiej architektury są kościoły podłużne z kopułą; do tego też typu należą późniejsze katedry (w Ani i in.). Oprócz zabytków architektonicznych zachowały się z śred-

nich wieków liczne nagrobki i iluminowane rękopisy, wyroby metalowe, oparte o tradycje Islamu i dywany wezłkowe, pochodzące głównie z XV.—XIX. w.

***Armeński język i literatura** (Ormiański j. i l.). Język jest samodzielnią gałęzią pnia indoeuropejskiego, należy do grupy wschodniej, pokrewny wymarłemu frygijskiemu. Wczesne wpływy irańskie. Staroarmeński, czyli klasyczny język z V. w. po Chr., dotychczas używany jako liturgiczny. Nowoarmeński, obecnie używany, dzieli się na zachodni, najszerszej rozpowszechniony (do r. 1915 środowisko kulturalne w Konstantynopolu), i wschodni (do r. 1917 śród. kult. w Tyflisie, obecnie w Erywanii), język urzędowy w Armenii sowieckiej. Gramatyki: Hübschmann, Meillet; słowniki: Ciakciak, Calfa.

Literatura rozpoczyna się przez wprowadzenie pisma (alfabetu) arm. (ok. 402). Przekłady Biblii i innych pism religijnych z greckiego i syryjskiego dają własne źródło oświaty chrześcijańskiej. W tych przekładach dochowało się wiele zaginionych dziś oryginałów, np. Kronika Euzebjusza. Z piśmiennictwa oryginalnego komentarze biblijne i inne pisma religijne, nadto prace historyczne, ważne też do dziejów narodów sąsiednich. Już w V. w. występują historycy: Faustus z Bizancjum, Mojżesz z Choreny, Łazarz z Pharpi, Elizeusz, Ezuik z Kolb. w VII. w. Mojżesz z Kalankatu i Zebeos, w VIII. w. Leoncjusz, w X. i XI. w. Jan VI Katholikos, Tomasz z Artsruni, Stefan z Taronu i Aristakes z Lastivertu. Wielostronni byli pisarze religijni Grzegorz z Nareku i Grzegorz Magistros, nieprześcigniony w potęgę słowa teolog i poeta Nerses Klajetsi (zw. Sznorhali, t. j. „Obdarzony łaską”, 1102—73). Później wyróżnili się egzegeta i prawoznawca Mechitar Gosz (XII. w.), historycy Grzegorz Prezbiterjanin, Samuel z Ani (XII. w.), Wardan Wielki, Kyriakos z Gandsaku, Stefan Orbelian (XIII. w.), Arakhel z Tauris (XVII. w.). Nowy ruch budzi mnich Mechitar z Sebaste (1676—1749), przez którego założone zgromadzenie mechitarystów w Wenecji, a później także w Wiedniu wydaje liczne dawne i nowe dzieła armeńskie. — Przedstawiciele lit. nowoarmeńskiej, wykształceni przeważnie w cywilizacji europejskiej, naśladują wzory zachodnie. W narzeczu wschodniem piszą: Chatszatur Abowjan (*1804), Stefan Nazarian, Michał Nalbandjan, Rafael Pathanjan, Melik Hakobjan, Sembat Szah-Aris (1841—1907) i i., najmniej wpływów obcych wykazują Leo Aghajanc i Petros Proszjanc. W narzeczu zachodniem: Petros Durjan (1851—71, jego słynny poemat: „Skarga” tłum. na różne języki), Hakob Paronjan (1842—91, komedjopisarz), Siamantho (1877—1915), Daniel Waruszjan (1884—1915), Grigor Sohrab (†1915, ostatni trzej padli ofiarą tureckiego prześladowania w Stambule), Wahan Tekejan (*1877), Arszak Tszobanjan, Arsen Ghasikjan (wenecki mechitarysta), Hakob Grigor (*1905) i i. Większość współcz. pisarzy arm. mieszka poza Turcją; niektórzy zarzucili język arm. — Oprac. hist. lit.: niem. K. F. Neumann (1836) i F. N. Finck

(1909); antologje w przekładzie franc. A. Tchobanian (1928), A. Navarian (1928), F. Macler (1929). — Ob. Ormianie polscy w t. 12. Sadok Barącz: „Żywoty sławnych Ormian w Polsce” (1856).

***Armoryka**, wybrzeże pomiędzy Sekwaną a Loarą. W pocz. V. w. stworzyli jego mieszkańcy związek przeciw najazdom ludów germańskich, który trwał do podbicia kraju przez Kłodwiga, ok. 500.

***Armorykański**, t. j. bretański.

***Armorykańskie pasma**, potężne pasma górskie, powstałe w karbonie, a przebiegające z pld. Irlandji, przez Kornwalję i Bretanję na Płaskowyż Centralnej Francji, gdzie spotykają się z pasmami waryscyjskimi, odchodzącymi ku pñ.-wschodowi. — Por. też Europa.

***Armstrong** Sir William George, ang. inżynier i przemysłowiec, (1810—1900), studiował prawo, poświęcił się następnie technice. Wielkie znaczenie osiągnął jego wynalazek bardzo odpornej lufy armatniej, sporządzonej ze sztab okrężnych wokóło trzpienia z nasuniętą rurą.

***Arnault** Antoine Vincent, poeta franc., (1766—1834), członek Akademji, pisał tragedje pseudoklasyczne i i., najlepsze są jego bajki i poezje („Fables”, 1813; „Fables et Poésies”, 1826), do dziejów epoki mają wartość: „Souvenirs d’un sexagénaire” (1833, 4 t.) i „Vie politique et militaire de Napoléon” (1822, 3 t.).

Arnim, szlachecka rodzina, wywodząca się z Brandenburgji, występuje od r. 1204, rozprzestrzeniła się również w Prusiech, Saksonji i na Śląsku. Ważniejsi przedstawiciele:

1. Johann Georg, wódz w wojnie trzydziestoletniej, (1584—1641), pozostawał w służbie szwedzkiej, polskiej, od 1626 w cesarskiej, został 1628 feldmarszałkiem, 1631 przeszedł jako protestant na służbę elektora saskiego, zawarł sojusz z Gustawem Adolfem, dowodził Sasami pod Breitenfeld, wszedł następnie w tajne rokowania z Wallensteinem, przerwane przez jego śmierć, 1637—38 więziony w Sztokholmie za knowania wrogich Szwecji planów, służył później Saksonji i cesarzowi.

2. Elisabeth von, zwana Bettina, zamężna za Achimem v. A., siostra Klemensa Brentano, (1785—1859), wybitnie uzdolniona, najśłynniejsze jej dzieło: „Goethes Briefwechsel mit einem Kinde” (1835, 3 t., nowe wyd. 1881), nadto: „Die Gunderode” (1840, 2 t., nowe wyd. 1914). Wyd. zbior. 1920, 6 t.

3. Aleksander Heinrich, bar., prus. mąż stanu, (1798-1861), 1840 poseł pruski w Brukseli, zawarł w 1844 traktat handlowy z Belgją, od 1846 ambasador w Paryżu, pozostawał w stosunkach z liberalną opozycją przeciw rządowi Guizota. Osobisty przyjaciel Fryd. Wilhelma IV, po wybuchu rewolucji marcowej 1848 powołany na ministra spraw zagranicznych, zmierzał w kierunku liberalnych reform i zjednoczenia Niemiec pod egidą Prus. Przekonany o konieczności wojny z Rosją, wysunął plan wskrzeszenia Polski jako państwa buforowego, przeprowadził wydanie dekretu o reorganizacji narodowej Poznańskiego, zachęcał polskie zbrojenia przeciw caratowi i rozwinął w tym kierunku akcję dyplomatyczną zagranicą. Gdy plany te

zawiodły, skompromitowany wobec Rosji ustąpił z ministerstwa. 1849—51 członek Pierwszej Izby, zwalczał reakcyjną politykę Manteuffla, 1858 wszedł do Izby Posłów.

4. Adolf Heinrich, hr., polityk prus., (1803—1868), w 1840 objął stanowisko nadprezydenta prowincji poznańskiej. W przeciwieństwie do Flottwella zainaugurował wobec Polaków kurs pojednawczy i starał się skupiać w swych salonach elitę arystokracji, aczkolwiek w głębi duszy był również zwolennikiem polityki wynarodowiającej, prowadzonej tylko łagodniejszymi środkami. Za jego urzędowania otrzymała ludność polska w Poznańskim ostatnie zdobycze w dziedzinie narodowej. 1842—45 minister spraw wewnętrznych, usiłował wprowadzić reformy liberalne, po wybuchu rewolucji 1848 był przejściowo prezydentem gabinetu. Od 1854 dziedziczny członek Izby Panów, przywódca umiarkowanych konserwatystów.

5. Harry, hr., dyplomata pruski, (1824—1881), od 1864 pruski, potem ptn. niemiecki poseł przy Watykanie, podsyłał w czasie soboru watykańskiego 1869—70 opór biskupów niemieckich przeciw dogmatowi o nieomyślności. Od 1872 ambasador w Paryżu, wbrew intencjom Bismarcka wchodził w porozumienie z rojalistami francuskimi, którzy przygotowywali restaurację monarchii. Zmuszony w 1874 podać się do dymisji, zatrzymał ważne dokumenty z archiwum ambasady, zaco został skazany na więzienie. Zmuszony schronić się zagranicą, prowadził A. walkę publicystyczną z Bismarckiem w piśmie „Die Reichsglocke“ i broszurze „Pro nihilo“, za którą został zasądzony na 5 lat domu poprawy.

***Arnimlt**, minerał, wodny siarczan miedzi o składzie $2(\text{CuOH})_2\text{SO}_4 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$, występują w inkrustacjach barwy jasno-zielonej, znanych z okolicy Zwickau.

***Arnold** Matthew, ang. poeta i krytyk, (1822—1888), jako poeta wyróżnił się w liryce („Poems“, 1854, 2 t., i i.), słabsze są jego dramaty, autor wybitnych studjów krytycznych: „On translating Homer“ (1861), „On the Study of Celtic Lit.“ (1867) i zwłaszcza wybornych „Essays in Criticism“ (1865—88). Wpłynął na zbliżenie kulturalne Anglii do Francji i Niemiec. Wyd. zbior. 1903 n.

***Arnold**, 1. Gjuro, poeta chorw., *1854, wybitny liryk i balladysta, zbiory poezyj 1889, 1907, 1918.

2. Robert Franz, niem. hist. lit., *1872, wydał m. i.: „Die deutschen Philhellenen“ (1896), „Kosciuszko in der deutschen Lit.“ (1898), „Gesch. der deutschen Polenliteratur“ (1900), „Kultur der Renaissance“ (1904), „Das moderne Drama“ (1908), „Bibliographie der deutschen Bühne“ (1908), „Allgemeine Bücherkunde der neueren deutschen Literaturgesch.“ (1910); pod jego redakcją dzieło zbiorowe: „Das deutsche Drama“ (1925).

***Arnold** Stanisław, historyk pol., ur. 1895, docent od 1925 i profesor historii społeczno-gospodarczej i geografii historycznej uniwersytetu warszawskiego od 1929. Ważniejsze prace: „Władztwo biskupie na grodzie walborskim w wieku XIII.“ (1921), „Stosunek Longobar-

dów do Rzymian we Włoszech późn.“ (1924), „Możnowładztwo polskie w. XI. i XII.“ (1925), „Geografia historyczna, jej zasady i metody“ (1929) i in.

***Arnoux** Paul Alexandre, pisarz franc., *1884, czołowy poeta Ecole fantaisiste, wydał: „L'Allée des mortes“ (1906), „Voiture“ (1907), „Au grand vent“ (1909), nadto powieści: „Didier Flaboche“ (1912), „La Nuit de Saint-Bar-nabé“ (1921), „Le Chiffre“ (1926), nowele: „Le Cabaret“ (1919) i i., dramaty: „La mort de Pan“ (1909), „Huon de Bordeaux“ (1927); oraz „Rencontre avec R. Wagner“ (1927).

***Arnsztajnowa** Fr. (F. A. M.), współczesna poetka polska, wydała dwie serje poezyj (1895 i 1899), nadto przekłady powieści obcych.

***Arwab**, prowincja w pld.-zach. Afryce; 19.499 km²; 695 Europejczyków (r. 1925).

***Arolas** Juan, poeta hiszp., (1805—1849), autor płomiennych erotyków, odznaczających się piękną formą i bujną wyobraźnią. Wyd. zbior. 1879.

***Arons** Leo, fizyk niem., (1860—1919), zajmował się zjawiskiem łuku elektrycznego i fal elektrycznych.

***Arpino**, il Cavaliere d', właśc. Giuseppe Cesari, malarz włoski, (ok. 1568—1640), był jednym z najwybitniejszych malarzy freskowych. Głównym jego dziełem są freski w sali Konseratorów na Kapitolu.

***Arquien de Lagrange** Henryk, margr., ojciec królowej Marji Kazimiery, (1613—1707), kapitan gwardji przybocznej ks. Filipa Orleańskiego, prowadził życie hulaszce i znajdował się w ustawicznych kłopotach piędźnych. Marja Kazimiera bezskutecznie nagabywała Ludwika XIV o protegowanie jej ojca; odmowa udzielenia mu tytułu księzącego i parostwa przyczyniła się w pewnej mierze do zepsucia stosunków pomiędzy Janem III a Francją. Za jego protekcją otrzymał A. w 1695 kapelus kardynański. Jedna z jego córek poślubiła margr. Bethune, inna Stanisława Jabłonowskiego, wojewodę ruskiego.

***Arran**, wyspa w Firth of Clyde w Szkocji z 430 km² i 8.263 mieszk., wysoka do 876 m. Słynie z malowniczości.

***Arrebo** Anders, poeta duń., (1587—1637), główny przedstawiciel poezji renesansowej w Danji i Norwegji, autor „Hexameron“, naślad. z Du Bartas.

***Arrest** Heinrich Louis d', astronom, (1822—1875), 1857 prof. w Kopenhadze, prowadził budowę tamtejszego obserwatorium. Odkrył ponad 200 nowych mgławic i gromad gwiezdnych oraz 3 komety, między niemi (w 1851) jedną z okresem obiegu 6, 7 lat.

***Arrhenius** Svante, szwedzki chemik i fizyk. Obok prac czysto chemicznych zajmował się kosmologją.

***Arrhenotokia** (z grec.), zjawisko, polegające na powstawaniu samców z jaj niezaplodnionych. Występuje przeważnie u owadów wtedy, gdy zapłodnienie samicy jest niemożliwe. Takie dzieworództwo np. u pszczoł zależy jest od wielkości komórki w plastrze, która warunkuje zapłodnienie jaja. U niektórych owadziarek, np. Pimpla instigator, do gąsienic małych

składane są jaja niezaplodnione, z których rozwijają się mniejsze samce.

***Arridalos**, syn macedońskiego króla Filipa II i tancerki Filiny, przyrodni brat Aleksandra W., słabego umysłu, po śmierci Aleksandra obwołany przez wojsko macedońskie królem jako Filip III. Przez zarządcę państwa Perdikkasa ożeniony z chciwą władzy Eurydyką, zgładzony wraz z nią 317 na rozkaz Olimpji, matki Aleksandra W.

***Ars** (łac., l. mn.: „artes“), sztuka; podręcznik; a. a. m. a. n. d. i, sztuka kochania (utwór Owidjusza).

***Ars longa, vita brevis**, „sztuka jest długa, życie krótkie“, łac. forma początku „Aforyzmów Hipokratesa“.

***Arsamas**, miasto w obwodzie Niżnonowogrodzkim (Rosja), przy kolei: Moskwa—Kazań z 19.203 mieszk.

Arsen. W przyrodzie występuje w żyłach kruszcowych, tworząc zbite i drobnoziarniste skupienia lub przyjmując kształty groniaste i nerkowate o budowie skorupowej (t. zw. k o b a l t s k o r u p o w y). Rzadkie kryształy są kombinacjami romboedru i dwuścianu podstawowego.

***Arseniopleit**, minerał, wodny arsenian manganu i wapnia, zawiera ponadto w swym składzie ołów, magnez i żelazo. Występuje w nieprzeźroczystych skupieniach barwy brunatnoczarnej, znanych ze Szwecji.

***Arseniosyderyt**, minerał, arsenian wapnia i żelaza o składzie $\text{Ca}_3\text{Fe}(\text{AsO}_4)_3 \cdot 3\text{Fe}(\text{OH})_3$, występuje w kulkach włóknistych na Schneeberg.

***Arsenit**, minerał, tlenek arsenawy As_2O_3 , t. j. składem chemicznym identyczny z arsenikiem, występuje w postaci nalotów na wietrzącym arsenie i minerałach arsenowych, np. koło Andreasbergu.

***Arsenoferryt**, minerał o składzie lelingitu FeAs_2 , występuje w drobnych osmiościanach barwy ciemno-brunatnej. Binnental.

***Arsenolampryt**, minerał, pręcikowa odmiana arsenu, barwy stałowo-szarej, o żywym połysku metalicznym. C. wł. 5,3—5,4. Łupliwość wzgl. jednej płaszczyzny.

***Arsenopiryt**, minerał o składzie FeAsS , występuje w rombowych kryształach lub zbitych skupieniach barwy srebrzysto-białej lub stałowo-szarej. Tw. 5,5—6, c. wł. 5,8—6,2. Znany z żył kruszcowych, nieraz tworzy także wprysnięcia w skałach. Czasem zawiera domieszki kobaltu (danait), srebra lub ślady złota.

***Arsenosulfuryt**, minerał, siarka obfitująca w arsen, występująca na wulkanie Popandajan (Jawa).

Arsenowe preparaty organiczne zawierają arsen trójwartościowy i mają szerokie zastosowanie w medycynie jako specyfiki w pasywnych chorobach krwi (śpiączka, malaria, syfilis). Najbardziej znane: atoksyl, arsacetyna, salwarsan. Inne, jak arsamon, oddają usługę przy leczeniu anemji. Wiele t. zw. gazów bojowych zawiera w swym składzie arsen organicznie związany.

***Arsenowódz**, ob. Arsen.

***Arsinoe**, miasto, ob. Krokodilopolis.

***Arsinoe**, 1. córka króla Egiptu Ptolemeusza I i Bereniki, 299 przed Chr. zaślubiona Lizymachowi, królowi Tracji. Po jego śmierci wygnana przez Seleukosa na Samotrakę, uciekła stamtąd i poślubiła swego brata, Ptolemeusza II Filadelfa.

2. córka Ptolemeusza III Euergetesa, żona brata swego Ptolemeusza IV Filopatora, matka Ptolemeusza V Epifanesa, wzięła udział w bitwie pod Rafją (217 przed Chr.), gdzie mąż jej pokonał Antjocha W. Zamordowana przez Sozjusza.

3. Córka Ptolemeusza XIII Auletesa, w t. zw. wojnie aleksandryjskiej obwołana królową przez Cezara, po wojnie uprowadzona do Rzymu przez Cezara, który chciał zabezpieczyć tron jej siostrze, Kleopatrze. Na życzenie teźże zamordowana z rozkazu Antonjusza 41 przed Chr. w świątyni Artemidy w Efezie.

***Arsolit**, skała wylewna, należąca do trachitów alkalicznych z licznymi prakryształami zasadowego andezynu obok sanidynu, diopsydu i oliwinu. Masa zasadnicza składa się z listewek sanidynu, oligoklaz, diopsydu, sodalitu i magnetytu.

***Arsenalizacja**, ob. Elektroterapia.

***Arszenik**, ob. Arsen.

***Artel** (artjel), nazwa związków, istniejących w Rosji od zamierzchłych czasów, w których kilka osób łączyło się dla osiągnięcia pewnych celów gospodarczych, wnosząc kapitał i pracę, lub samą tylko pracę. Zazwyczaj przestrzega się w a. zasady równouprawnienia wszystkich uczestników (równa praca, równa nagroda). A. tworzyły się już w XIII i XIV. w., początkowo do wspólnych łowów i rybołówstwa, z biegiem czasu ogarnęły różne dziedziny życia gospodarczego, jak konsumpcję, kredyt, ubezpieczenia, rzemiosła i giełde.

***Artemidoros**, 1. grecki geograf z Efezu (ok. 100 przed Chr.), opisał swoje podróże po wybrzeżach morza Śródziemnego.

2. A. z Daldis, pochodzący z Efezu (II w. po Chr.), napisał ważne z punktu widzenia historii kultury „Oneirokritika“, t. j. wykład snów.

***Artemizja**, 1. córka Ligdamisa, władczyni Halikarnassu i Kos, towarzyszyła 480 przed Chr. Kserksesowi do Grecji i po bitwie pod Salaminą skłoniła go do powrotu. Opowieść o jej samobójstwie z powodu zawodu miłosego jest bajką.

2. królowa Karji, córka Hekatomnosa, siostra i żona Mauzolososa, po jego śmierci 353 przed Chr. utrzymała władzę w satrapii w Karji mimo prób buntu Rodyjczyków. Wybudowała mężowi wspaniałe grobowiec (mauzoleum), † 351.

***Artemowsk**, dawniej Bachmut (ob.), miasto na Ukrainie przy kolei Rostów—Charków, liczy 37.780 mieszkańców. Stacja radjonadawcza.

***Artemowskij-Hulak** Petro, poeta ukraiń., (1790—1865), wybitny liryk i zwłaszcza satyryk („Pan i pies“, 1818, przeciw poddaństwu), tłumacz poetów zachodnich, m. i. Mickiewicza. Wyd. zbior. 1878 i 1904.

***Arteria anonyma**, ob. Bezimienna tętnica.

***Arterjioskleroza**, ob. Arterje i Ateroskleroza.

***Arthropoda**, ob. Członkonogi.

***Artigas**, departament w Urugwaju z 11.378 km² i 42.194 mieszk. Stolicą jest San Eugenio.

***Artretyzm**, ob. Dna.

***Arthrodesis** (greck.), operatywne usztywnienie wiotkiego stawu.

***Artroplastyka** (greck.), operatywne uruchomienie zeszywniałego stawu.

***Artwiński Eugeniusz**, neurolog pol., ur. 1892, od 1924 docent Uniw. Jagiell. Napisał szereg rozpraw (w polskich i zagranicznych czasopiśmiech lekarskich) dotyczących szczególnie leczenia porażenia postępującego.

***Artykuły grodzkie**, cztery artykuły, dotyczące spraw karnych (podpalenie, napad na drodze publicznej, najście domu, zgwałcenie), które podpadały w dawnej Polsce pod jurysdykcję starosty grodzkiego.

***Artykuły henrykowskie** (henrycjańskie), ob. Henrykowskie artykuły.

***Artykuły hetmańskie**, ob. Hetman.

Artylerja. Broń pomocnicza, dzięki skuteczności swego uzbrojenia wybiła się w ostatnich czasach na drugie miejsce w kolejności broni (po piechocie) i wywiera wpływ na inne bronie, zaopatrując je także w działa, wchodzące organizacyjnie w skład tychże (piechota) lub stanowiące podstawowe uzbrojenie (broń pancerna). Organizacyjnie dzieli się a. na dywizyjną i armji. A. dywizyjna, podporządkowana specjalnemu dowódcy, rozporządzającemu oddziałami pomiarowemi i plutonami obserwacyjnymi, składa się z 1—2 pułków, dzielących się na dywizyjony lekkie (6—9 bat.) i ciężkie (4—6 bat.) oraz a. przeciwlotniczą. — A. armji obejmuje pułki artylerji najcięższej, o wielkiej mocy i doniosłości oraz formacje specjalne, przydzielane grupami wyższym związkom taktycznym. Rozwój środków łączności przydzielanych na każdym szczeblu dowodzenia (baterja, dywizjon, brygada), dalej służba pomiarowa i meteorologiczna, wreszcie współpraca lotnictwa — umożliwiają stosowanie metod strzelania pośredniego na podstawie map i fotografii lotniczej, przychem każda baterja może działać różnemi ogniami, zgrupowania zaś baterji pokrywają pociskami całą powierzchnię odcinka, możliwie wgląd. Rozwiązanie sprawy motoryzacji zwiększyło wybitnie ruchliwość a.

***Arvfedzonit**, minerał, p. Arfedzonit.

***Arya-Samāj** (arjasamadź), „Stowarzyszenie Szlachetnych“, hinduski ruch religijny, który zorganizował w r. 1875 w Bombaju Dayānand Saraswati. A.-S. opiera się na Wedzie, jako źródle poznania bóstwa. W A.-S. łączą się pierwiastki religijne z ideami polityczno-socjalnymi: Monoteizm Wedy ma podnieść Hinduosm do upadku, spowodowanego przyjęciem innych religij (buddyzm, hinduizm) i przywrócić im rolę narodu wybranego oraz poprowadzić do panowania nad światem. Już w r. 1921 liczyło A.-S. około pół miliona wyznawców.

***Aryballos**, u Greków noszona przez zapasników na przegubie ręki kulista fłaszczka owliwy.

***Aryman**, ob. Ahryman.

Arystofanes, komedjopisarz grecki. Nowe wyd. zbior. V. Coulon i H. van Daele, 1923—30, 5 t. Przekłady pol. Bogusława Butrymowicza,

Edmunda Cięglewicz, Józefa Jedlicza („Ptaki“, 1922, z wstępem Stan. Witkowskiego).

***Aryt**, minerał, zajmujący pośrednie miejsce między nikielinem a breithauptytem.

***Arytmetyczna średnia**, ob. Średnie wartości, Arytmetyka.

***Arz von Straussenburg Arthur**, generał austr., ur. 1856, od 1912 marszałek polny porucznik, w czasie wojny światowej na czele VI korpusu bił się 1914—15 w Królestwie i Galicji, 1916 bronił Siedmiogrodu przed Rumunami, 1917 został po Conradzie szefem sztabu generalnego, ulegał zupełnie Niemcom, w 1918 zorganizował nieudaną ofensywę przeciw Włochom. Ogłosił: „Zur Geschichte des Grossen Krieges“ (1924).

***Arza** (greck. arsis), w starożytnej metryce słaba część stopy, zaznaczana przez podniesienie ręki lub nogi, w przeciwstawieniu do tezy (thesis), mocnej części, zaznaczonej przez opuszczanie; w nowszej metryce naodwrot: część zaakcentowana.

***As**, symbol chemiczny pierwiastka arsenu.

***Asafetyda**, ob. Asa foetida.

***Asahigawa**, miasto w Japonji; 82.514 mieszkańców (1930); znane z eksportu ryżu.

***Asamayama**, czynny wulkan w pld. Hondo, 2.542 m nad poz. morza, często i chętnie zwiedzany dzięki wspaniałej panoramie.

***Asanka-Japoł Michał**, pisarz pol., *1885, wydał m. i.: „Genjusz Henryka Sienkiewicza“ (1916, szkic liter.), „Uśmiech Sokratesa“ (1917, nowele), „Gdzież nasze słońce...“ (1920, poezje), „Mową włoskich poetów“ (1925, przekłady poetów włoskich), „Grajek z Jasnowic“ (1928, nowele śląskie), „Trembowelska gloria“ (1931, powieść historyczna).

***Asaphus**, rodzaj trylobitów o gładkiej pokrywie, dużych wyraźnie oddzielonych tarczach głowowej i ogonowej, dużych gładkich oczach, posiada zwykle 8 pierścieni na tułowiu; znany z dolnego syluru i górnego karbonu północnej Ameryki. A. expansus L. dług. około 10 cm jest przewodnią skamieliną skandynawskich warstw ortocerasowych.

***Asas**, w muzyce A obniżone podwójnie przez \flat .

***Asbolan**, minerał, wad, zawierający 4—18% tlenku miedzi często również tlenek kobaltu.

***Asbury-Park**, miasto i kąpielisko w stanie New Jersey. Liczy 14.981 mieszkańców (1930). Frekwencja letników dochodzi 20.000 osób rocznie.

Ascension, wyspa brytyjska, 332 mieszkańców (r. 1928); od r. 1922 przyłączona administracyjno-politycznie do kolonji Św. Helena.

***Ascidium** (grec.-łac.), liść charakterystycznie wykształcony, występujący u roślin owadożernych (ob.). Nazwą tą określa się również zniekształcenia występujące na liściach niektórych roślin np. rabarbaru.

***Ascoli Graziadio**, językoznawca włos., (1829—1907), autor prac z językoznawstwa porównawczego, romanistyki i sanskrytologii. Od 1873 wydawał: „Archivio glottologico italiano“. Główne dzieła: „Fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino“ (1870), „Studi

critici" (1861—77), „Lettere glottologiche" (1886), tłum. na niem.

***Asconius Pedianus Quintus**, gramatyk rzymski, ok. 3—88 po Chr. Napisał cenne objaśnienia do mów Cyncerona, z których zachowało się 5.

***Ascot Heath**, równinne pustacie w Berkshire (Anglja), 7 km od Windsoru, gdzie odbywają się corocznie w czerwcu wielkie wyścigi konne.

***Asellus austrinus** i **A. borealis**, gwiazdy δ i γ Raka leżące po obu stronach gromady Praesepe zwanej także „Żłóbkkiem".

***Asenizacja** (z franc. assainir), poprawienie warunków zdrowotnych.

***Asenterunek** (łac.), w b. Austrii określenie poboru rekruta.

***Asheville**, 1) miasto w Płn. Karolinie (Ameryka Płn.) w Appalachach z 50.193 mieszk. Ośrodek turystyki. 2) miasto w hrabstwie Kent (Anglja), nad górnią Stour z 14.351 mieszk.

***Ashington**, miasto w Northumberlandji (Anglja) z 29.388 mieszk. i kopalniami węgla.

***Ashio**, miasto na wyspie Hondo (Japonja), koło Nikko z 32.000 mieszk. i kopalniami miedzi.

***Ashland**, 1) miasto w stanie Wisconsin (Ameryka Płn.) nad jez. Górnem z 11.334 mieszk. i znacznym przemysłem. 2) w stanie Kentucky, nad rz. Ohio z 14.729 mieszk. i przemysłem metalurgicznym.

***Ashtabula**, miasto w stanie Ohio (Ameryka Płn.) nad jez. Erie z 22.022 mieszk. Posiada port handlowy i fabr. maszyn.

***Asinius Pollio**. W t. 1. błąd druk. Asinus Pollio.

Asir, dawniej emirat o powierzchni 35.900 km², pozostawał do r. 1925 pod wpływami angielskimi. Zdobyty przez Wahabitów został podporządkowany Hedżasowi. W l. 1925—1930 należały do A. pas wybrzeża dokoła portu Dżisan, Abu Arisz i wyspy Farsana. A. nie mógł wydawać wojny ani zawierać pokoju, nie wolno mu było przedsięwziąć zmian terytorjalnych, ani prowadzić samodzielnych pertraktacji z obcymi państwami. Wzmacniał za to Hedżas bronił jego stanu posiadania, gwarantował wewnętrzną autonomię i uznawał dynastję. Z początkiem r. 1931 rząd Nedżd-Hedżasu zaprzestał respektowania wyżej wymienionych warunków i inkorporował A. Tem samym spadło znaczenie dawnej stolicy: Abu-Arisz.

***Askanja**, dawne hrabstwo niem., kolebka askańskiego domu książęcego, który ugruntował swe panowanie na ziemiach Słowian połabskich, następnie zaś rzadził marchją brandenburską (1134—1319). Inne gałęzie Askańczyków panowały w Saksonji oraz w ks. anhalckim.

Askenazy Szymon, historyk pol. Jest profesorem honor. Uniw. Warsz. Napisał dalej: „Gdańsk a Polska" (1923, wyd. II), „Manuscrits de Napoléon en Pologne" (1929), wydaje „Monografie z zakresu dziejów nowożytnych".

***Asklepiades**, lekarz z Pruzu w Bitynji, w 1 poł. I w. przed Chr., pierwszy wybitny grecki lekarz w Rzymie.

***Asklepios**, ob. Eskulap.

***Asklepijadskie wiersze**, dwa metra, za któ-

rych twórcę uchodził Asklepiades (ob.). Mniejsze składało się z 2 katalektycznych, przedzielonych cesurą, trocheiczno-daktylicznych trypodj, z których pierwsza miała daktyl na drugim miejscu, druga zaś na pierwszym: $\text{—} \cup \cup \cup \text{—} \cup \text{—}$ | $\text{—} \cup \cup \cup \text{—} \cup \text{—}$. Większe miało między obiema połowami choriamb ($\text{—} \cup \cup \text{—}$). Od nich wzięło nazwę 5 strof asklepijadskich, z których pierwsza składała się z powtarzanego małego, piąta z powtarzanego dużego metrum, druga z 3 małych metrów i jednego glykoneju ($\text{—} \cup \text{—} \cup \text{—} \cup \text{—} \cup \text{—}$), trzecia naprzemian z glykonejów i z małych metrów, czwarta z 2 małych metrów, ferekrateju ($\text{—} \cup \text{—} \cup \text{—} \cup \text{—}$) i glykoneju.

***Asklepiadzi**, rzekomi potomkowie Machaona, syna Asklepiosa, którzy w świątyniach boga pełnili funkcje kapłanów i lekarzy. Nabyte doświadczeniem wiadomości medyczne przechodziły z ojca na syna. Szczególnie poważaniem cieszyli się A. z Epidauros, Knidos i Kos; do tych ostatnich należał Hippokrates.

***Asmanit**, trydymit, występujący w meteorach w postaci ziaren i tabliczek.

Asnyk Adam, poeta pol. Źródłowa o nim prac Kazimierza Wóycickiego: „A. wśród prądów epoki" (1931, tamże szczegółowa bibliografia utworów Asnyka).

***Asocjacyjna terapia** (por. Asocjacja), metoda psychoterapeutyczna, umożliwia, dzięki celowemu wywoływaniu kojarzeń, uświadomienie choremu sformułowane kompleksu, a w konsekwencji odreagowanie i usunięcie czynnika chorobotwórczego. P. Psychoterapia.

***Asocjalny** (a s p o ł e c z n y), osobnik, który nie może czy nie chce brać udziału w wspólnej pracy społeczeństwa, lub też nie uznaje albo nawet zwalcza instytucje społeczne.

***Asperolit**, minerał, wodny krzemian miedzi, zbliżony składem chemicznym do chryzokolli: $\text{CuSiO}_3 \cdot 3 \text{H}_2\text{O}$. Znany z Tagilska.

***Aspis** Bogumił, poeta pol., (1842—1898), oprócz poezji i utworów prozą w czasopiśmie, oddzielnie wydał poematy: „Salwator" (1859), „Sen Odrodzenia" (1869), „Sulamita" (1874), „Na cmentarzu" (1876).

***Asplanchna** Gosse, rodzaj wrotka. Ciało przezroczyste woreczkowate. Odbytu brak. Jedna lub kilka plamek ocznych. Do 1 1/2 mm długo. Pospolita w wodach słodkich.

Asquith Herbert Henryk, polityk ang., od 1924 Earl of Oxford and A., w 1926 wskutek zatargu z Lloyd Georgem na tle ustosunkowania się do strajku górników złożył przewodnictwo partji liberalnej. Um. 1928 (nie 1927).

***Assai** (włosk., „dostatecznie, bardzo"), w muzyce służy do uzupełnienia wyrazów określających tempo w kompozycjach: adagio a., bardzo powoli; allegro a., bardzo szybko.

***Assiniboine**, rzeka w środk. Kanadzie, uchodzi pod Winnipeg do płn. Red River.

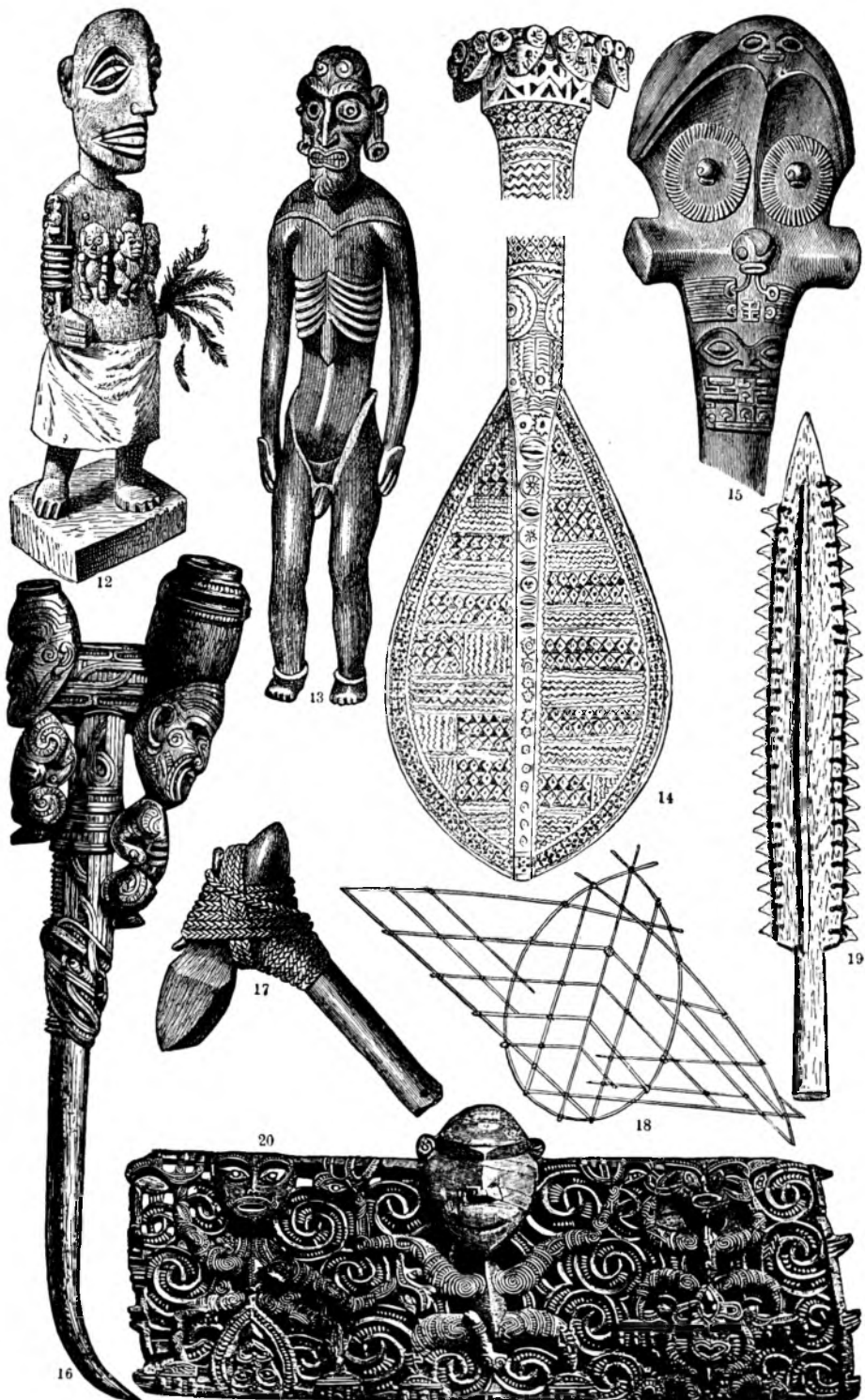
***Assisi**, ob. Asyż.

***Assiūt**, ob. Siūt.

Assūan, stolica górno-egipskiej prowincji (940 km² i 267.357 mieszkańców w r. 1927). Miasto liczy 16.458 osób i głośne jest z ogromnej tamy na Nilu i zakładu hydro-elektrycznego.

1. Figura antenata (Holend. N. Gwinea). 2. Siekiera kamienna (Queensland). 3. Brzekadło. 4. Rysunek na ścianie jaskini. 5. Topór obrzędowy (Wsch. N. Gwinea). 6. Bęben drewniany (Nowe Hebrydy). 7. Bumerang. 8. Maska pośmiertna (Nowa Brytania). 9. Instrument muzyczny (Nowa Irlandja). 10. Miotacz dzid. 11. Ławka do przechowywania głów z pln. wybrzeży N. Gwinei.

12. Idol z Tahiti. 13. Idol z wyspy Wielkanocnej. 14. Maczuga obrzędowa z wysp Hervey. 15. Głowica maczugi z wysp Marquesas. 16. Fajka z Nowej Zelandji. 17. Topór kamienny (Wsch. Polinezja). 18. Mapa z wysp Marshalla. 19. Miecz drewniany z zębami rekina (Wyspy Gilberta). 20. Nadproże starego domu (Nowa Zelandja).

***Assur**, według biblii jeden z 5 synów Sema, protoplasta Asyryjczyków.

***Assur**, najstarsza stolica Asyrji, która nadała nazwę krajowi, ok. 100 km na południe od Mossulu, na zach. brzegu Tygrysu, odkryta 1903—1914 przez Niemców.

***Astatyczna igła magnetyczna**, odznacza się nieważliwością na pole magnetyczne ziemskie, co uzyskuje się przez umieszczenie na jednym i tem samym zawieszaniu drugiej igły przeciwnie skierowanej.

***Aster**, ob. Callistephus.

***Asteriscus**, roślina, ob. Odontospermum.

***Asteriskus** (grec., gwiazdka [*]), u starożytnych znak dla oznaczenia prawdziwych lub uwagi godnych miejsc rękopisu, dziś używany przy zaznaczaniu form językowych, wydedukowanych tylko naukowo, dla których niema świadectw. — Dzisiaj w drukach znak wskazujący na „uwagę“; także tyle co „urodzony“. — Na dole 1 i 3 strony każdego arkusza kładzie się * obok numeru dla ułatwienia należytego składania arkuszy.

***Asterolepis**, rodzaj kopalnej ryby.

***Astien**, piętro z Asti, środkowe piętro pliocenu. Por. Pliocen.

Astma. Nowoczesne leczenie polega na usunięciu z otoczenia chorego alergenów (ob., uzup.). Uskutecznia się to zamykając chorego w szczelnej oszklonej komorze, do której nie może dostać się powietrze z zewnątrz. Zaopatrzenie chorego w powietrze odbywa się przy pomocy elektrycznego wentylatora wysysającego do komory 1—2 m³ powietrza przez długą rurę, sterującą 10 m ponad dachem komory; powietrze oczyszcza się, przepuszczając je przez chłodnicę (ochładzanie do —10°). Wyniki, jakie się osiąga przy pomocy tego leczenia, są w wielu przypadkach już po kilku dniach znakomite, jednak bardzo często w kilka dni po zaprzestaniu leczenia występują napady na nowo.

Astrachan. Dawna gubernja wchodzi od r. 1929 w skład nowoutworzonego obwodu Dolnej Wołgi. Miasto 195.232 mieszkańców (w r. 1926); stacja radjonadawca.

***Astrachanit**, odmiana białoty, pochodząca z Astrachanu, gdzie występuje w białawych kryształach.

***Astrachany**, skórki jagniąt rasy kirgiskiej, o niekręconym, falistym włosie.

***Astralne duchy**, ob. Astralne ciało.

***Astralne światło**, ob. Astralne ciało.

***Astrofilit**, minerał, tytanokrzemian sodu, żelaza i manganu, występuje w romboidalnych kryształach barwy żółtej, odznaczających się silnym pleochroizmem.

***Astrognozja** (z grec.), znajomość widzialnych gołem okiem gwiazd, ograniczająca się od ich nazw i wzajemnych położzeń. Środkami pomocniczymi a. są atlasy i globusy nieba.

Astropalja. W starożytności była A. niepodległym państwem z ok. 5.000 mieszkańców. Znaleziono tu napis na kamieniu, określający układ między państwem rzymskim a A., wzniesiony w r. 105 przed Chr. Układ ten jest formalnym przymierzem na zasadzie zupełnego równouprawnienia obu stron i jest pouczają-

cym przykładem tego, z jaką (niemal śmieszną) kurtuazją potężne mocarstwo rzymskie odnosiło się do wiernych, choćby i najmniejszych sprzymierzeńców. Oryginał tego napisu uległ zniszczeniu w czasie pożaru w r. 1797.

***Astruc** Jean, lekarz franc., (1684—1766), prof. w Paryżu, stał się przez swoje „Conjectures sur les mémoires originaux dont il paroît que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Genèse“ (1753) twórcą krytyki biblijnej.

***Astylospongia**, grupa krzemionkowych gąbek sylurskich. 2—3 cm średnicy, kuliste, np. *Astylospongia praemorsa*.

***Asygnacja**, ob. Asygnaty.

Asymetria, brak symetrii. — **Asymetryczny** w zoologii: 1) niejednakowo wykształcony po obu stronach ciała; 2) nieregularny (przy budowie promienistej); 3) bezkształtny (amorficzny).

Asymilacja. **Przyswajanie** (asymilowanie) dwutlenku węgla przez rośliny zielone na świetle nosi też nazwę **fotosyntezy**. Przewieśnięstwo stanowi a. dwutlenku węgla u organizmów bezzieleniowych, które energję potrzebną do a. zdobywają na drodze chemicznego rozkładu rozmaitych produktów. Jest to **chemosynteza**, występująca u bakterij siarczanych, azotowych i t. d. Bakterje te, mimo że są pozbawione chlorofilu, odżywiają się jednak na drodze samożywej (**autotroficznej**).

A. w języku oznawstwie upodobnienie się całkowite lub częściowe głoski do poprzedniej (a. postępową np. kšyk — pis.: krzyk) lub następnej (a. wsteczna, np. ssosem — pis.: z sosem). W jęz. polskim spotykamy się także z a. międzywyrazową, np. gwarowe „Pambóg“.

***Asyrjologia**, nauka, której przedmiotem jest badanie pisma, języka, literatury, historii i kultury Asyrji i Babilonii. Powstała ona po odkryciu starożytności babilońskich i asyryjskich i odcyfrowaniu pisma klinowego.

***Asystencja**, ob. Asystent.

***Asz** Szalom, pisarz żydowski i hebrajski, *1880 (w Kutnie), wstawił się nowelą „Miaścisko“ (1904) i dramatem o wielkim powodzeniu scenicznym: „Bóg zemsty“ (1907); pisze następnie głównie powieści: „Motka złodziej“ (1917), „Męczeństwo wiary“, „Krzeseł elektryczne“, „Wuj Mojżesz“, „Powrót Chaima Lederera“, „Matka“ (1928), trylogia: „Potop“ („Petersburg“, „Warszawa“, „Moskwa“). Wyd. zbior. w 18 t. (Warszawa 1924). Niektóre utwory tłum. na polski.

***Asz'ari** Abul Hasan Ali al-, teolog arabski, (873 [lub 874]—935), twórca mahometańskiej scholastyki ortodoksyjnej. Dogmatykę jego uważa i dziś jeszcze prawowierny Islam za prawdziwą.

***Aszaryt** (ascharyt), minerał, boran manganu, o składzie 3 Mg₂B₂O₅ · 2 H₂O. Aschersleben.

***Aszchabad** (1921—27 Połtorack), od 1925 stolica Turkmenistanu w obwodzie oaz Achał-Tekke, przy kolei Transkaspjskiej z 51.598 mieszk. oraz handlem bawełną. Do Rosji należy od 1881.

***Aszera**, u Kanaanitów (ob. Kanaan), poświęcony pał, umieszczony obok ołtarza, jako symbol wspomagającego bóstwa; w czasach późniejszych nazwa bogini.

***Aszkenasim** (A s k e n a s), wedle 1. Mojż. 10, 3, lud płn.-azjatycki, prawdopodobnie w Armenji. W czasach późniejszych Żydzi określali nazwą A. Niemców. Min ha g A s k e n a s rytuał przestrzegany podczas nabożeństw żydowskich głównie w gminach niemieckich, w przeciwieństwie do rytuału polskiego i sefardyjskiego (hiszp.-portugalskiego). — Por. Zydzi.

***Azoka**, 259—226 przed Chr., król państwa Magada w płn. Indjach, założonego 315 przez dziadka jego Czandraguptę, 249 przeszedł na buddaizm. Za niego odbył się 3 sobór buddyjski w Pataliputrze. Zachował się szereg napisów z jego czasów.

Atak. Por. też **Natarcie**.

***Atakama** (Atacama), prowincja w Chile. Po ostatniej reorganizacji podziału terytorjalnego liczy 79.663 km² i 60.996 mieszkańców (r. 1930).

***Atalaryk**, ob. Amalazunta.

***Atalja**, królowa państwa judejskiego, prawdopodobnie 842—836 przed Chr., córka króla izraelskiego Ahaba i Jezebel, żona króla judejskiego Joram, po zamordowaniu jej syna Ahazji przez Jehu uchwyciła władzę w swe ręce i wytępiła ród królewski. Ocalał tylko Joas, osadzony później na tronie przez kapitana Jodade, przyczem A. została zamordowana. Jej zdetronizowanie jest przedmiotem tragedji Racine'a („Athalie”).

***Atargatis**, ob. Derketo.

***Atchison**, miasto w stanie Kansas (Ameryka płn.), nad rz. Missouri z 12.630 mieszk. oraz przemysłem młynarskim i maszynowym.

***Ateista**, por. Ateizm.

***Atelektasis**, ob. Niedodma płuc.

***Atelestyt**, minerał, arsenian bizmutu o składzie H₂Bi₂AsO₈, występuje w żółtawych jednoskośnych kryształach. Tw. 3—4,5. C. wł. 6,4. Znany z Saksonji (Schneeberg).

***Ateliers nationaux**, ob. Narodowe warsztaty.

***Atellit**, minerał, odmiana atakamitu, tworząca pseudomorfozy po tenorycie, wskutek oddziaływania par chlorowodoru na ten minerał, zmieniająca swą barwę z czarnej na zieloną. Znalezione na Wezuwju.

***Ateneum**, pierwotnie świątynia bogini Ateny, od czasów cesarstwa rzymskiego wyższy zakład naukowy. W nowszych czasach używa się tego wyrażenia dla niektórych akademij, gimnazjów w Holandji, czasopism naukowych lub literackich.

***Ateneum**, miesięcznik naukowy i literacki, założony i wydawany przez Włodz. Spasowicza w Warszawie w l. 1876—1901, redagowany m. i. przez Piotra Chmielowskiego (1884—1896) i Ign. Chrzanowskiego (od września 1899). Zestawienie przedmiotów w 52 tomach (pierwszych) oprac. Adam Chmiel (1889).

Ateny, stolica Grecji. Powierzchnia 250 km², zaludnienie 452.919 osób (r. 1928). Leżą pod 37° 58' szerokości geogr. płn. i 23° 43' wsch. długości geogr. Stara część miasta zgrupowana dookoła Akropolis ma być stopniowo przy pomocy

amerykańskiego kapitału odkopana i częściowo odrestaurowana. Po roku 1922/23 zaznaczył się w mieście silniejszy ruch budowlany w związku z masowym powrotem Greków, wysiedlanych z Turcji. Nowe dzielnice rozłożyły się na płn. i wsch. od miasta, oraz w kierunku ku morzu. Dawne pałace królewskie służą celom republiki greckiej. — W r. 1928 wynosiło zaludnienie miasta 452.919 osób, w tem 19.757 cudzoziemców. Pod względem wyznaniowym jest miasto bardzo jednolite. Greko-katolicy dochodzą 98% ogółu zaludnienia. — W życiu gospodarczem A. gra doniosłą rolę przemysł tkacki, garbarski i dywanowy. Komunikacja wewnętrzna miasta stoi na wysokim poziomie: 1 kolej podziemna (Ateny—Kephisia), 16 linii tramwajowych, silny ruch autobusowy. Porty lotnictwa lądowego (Tatoi) i wodnego (Phaleron i Skaramanga).

***Aterjastyt**, minerał, nieprzeźroczysta odmiana skapolitu barwy zielonawej.

***Atest** (łac.), pisemne potwierdzenie, zwłaszcza urzędowe.

***Athenaeum**, czasopismo wyd. i redag. przez J. I. Kraszewskiego w Wilnie w l. 1841—1851.

***Athens**, miasto w stanie Georgja z 10.500 mieszk., uniwersytetem (od 1801) i przemysłem bawelnianym.

***Atherton** Gertrude Franklin, powieściopisarka póln. ameryk., * 1857, autorka powieści z dziejów Kalifornji: „The Californians“ (1898). „The Conqueror“ (1902, powieść o Aleksandrze Hamiltonie) i i., dobra znawczyni duszy kobiecej, wydała świetne powieści o Peryklesie. Aspazji i Alkibiadesie: „The Immortal Marriage“ (1927) i „The Jealous Gods“ (1928).

***Atkarsk**, od r. 1928 miasto w okręgu Dolnej Wołgi. Spis z r. 1926 wykazał 19.348 mieszkańców. Węzeł kolejowy na linii Moskwa—Saratów.

Atlántico, departament w Kolumbji; 3070 km² i 242.810 mieszkańców (r. 1928).

***Atlanty**, w architekturze męskie figury, atletycznej budowy, podpierające na swych barkach gymzys, belkowanie lub konsolle (por. Karjatydy).

***Atlantycki typ łądów**, w geologii (według Suessa) lądy nieoddzielone od otaczających je mórz łańcuchami górskimi, jak to ma miejsce u typu pacyficznego łądów, którego przykładem są wschodnie i zachodnie brzegi oceanu Spokojnego (Pacyfiku), wzdłuż których ciągną się potężne łańcuchy górskie. Typowym przykładem typu atl. są lądy położone nad oceanem Atlantyckim.

Atlantyda. Poglądy na położenie dawnej Atlantydy są nadal nieustalone. Rozbieżności są bardzo silne. Jedni lokalizują starą A. w płn. Afryce (Szot-el-Dżerid), inni w pld. zach. Hiszpanji (Tartessos) lub w zach. Afryce (Joruba według Frobeniusa), w zachodniej Francji, a nawet w Skandynawji. Wielu badaczy nie przypisuje żadnej wartości ani znaczenia relacjom o istnieniu A. Natomiast Borchard skonstruował szeroko pomyślaną hipotezę o położeniu dawnej A., badania terenowe nie dały jednak pozytywnych wyników. W każdym razie hipoteza jego identyfikująca A. z płn.-zach. Afryką czeka nadal na potwierdzenie. Hipoteza

Herrmana widzi w A. państwo prekartagińskie, sięgające od Tunisu do Cyrenajki. I to jednak twierdzenie opiera się jak dotąd na dowodach dialektycznych, a nie rzeczowych.

***Atlasyt**, minerał, węglan miedzi z domieszka chloru miedzi. Chañarcillo (Chile).

***Atletyka** (greckie athlon, „walka zawodnicza“), u staroż. Greków zapasy zawodników, którzy walczyli niejako zawodowo. W skład a. wchodziła walka na pięści i zapasy (t. zw. pankration). Dzisiaj w skład sportów atletycznych wchodzi przeważnie t. zw. ciężka atletyka, t. zn. zapasy i dźwiganie ciężarów, odrębne znaczenie ma t. zw. lekka atletyka (ob.).

Atlasowe szkło, zam. ob. Szkło zabarwione i fabrykacja szkła, ma być: ob. Szkło.

***Atmofilny** (grec.), określenie geochemicznego zachowania się lotnych pierwiastków atmosfery, nie wykazujących (jak np. argon) aktywności do głębszych warstw ziemi.

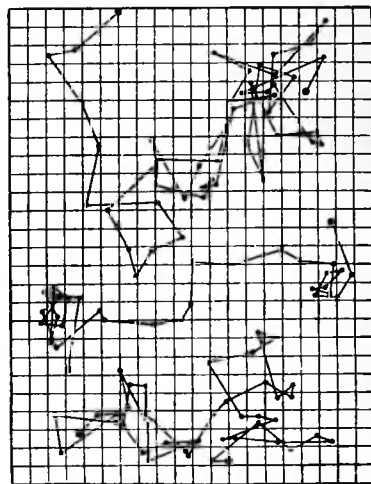
Atmosfera. O stratosferze, górnej warstwie a., wiadano do r. 1925, że na jej dolnej granicy panuje jednostajna temperatura około -55°C . i przyjmowano, że powyżej tej granicy układają się pierwiastki według ich ciężaru właściwego, że naprzód znika w pewnej wysokości tlen, następnie azot, a najwyższe warstwy są najbogatsze w hel i wodór. Nowsze badania w a. nad promieniami ultrafioletowymi i nad rozchodzeniem się fal głosowych w wysokich warstwach doprowadziły do zmiany poglądów: na wysokości 40—50 km ma istnieć warstwa o stosunkowo wysokiej temperaturze do $+30^{\circ}\text{C}$, spowodowana prawdopodobnie zamianą tlenu O_2 na ozon O_3 ; w tej warstwie również ulegają w dużej mierze absorpcji promienie ultrafioletowe, a zjawiskom tym towarzyszy wydzielanie znacznych ilości ciepła. Pomiędzy 100 a 200 km wysokości znika tlen, na tej wysokości leży warstwa Heaviside'a, odbijająca fale elektromagnetyczne. W r. 1931 i 1932 dokonał belg. prof. A. Piccard (ob.) 2 wzlotów balonowych do stratosfery celem obserwacji.

***Atmosferyczne opady**, ob. Opady atmosferyczne.

***Atoksyczny** (z grec. „toxikon = trucizna“), nietrujący.

***Atomowa fizyka** (por. też Atomu modele [uzup.]), zajmuje się zagadnieniem budowy materii z atomów i molekuł oraz budową samychże atomów i cząsteczek z elementów prostszych, t. j. elektronów, protonów i neutronów.

W naukach przyrodniczych pojawia się pojęcie atomu naprzód w chemii; w fizyce występuje ono w teorii kinetycznej gazów (ob. t. 8, str. 258), przyjmującej, że najdrobniejsze części materii, bez względu na to, czy będą to atomy pierwiastków, czy też złożone molekuły związków chemicznych, posiadają kształt kulek, jednostajnie wypełnionych materją, a obdarzonych doskonałą sprężystością. Poza tem nie przypisujemy w teorii kinetycznej gazów atomom żadnych innych właściwości i model ten okazał się wystarczającym dla wyprowadzenia praw gazów rzeczywistych, ujawnia on nawet takie ich własności jak lepkość i przewodnictwo cieplne. Wprowadzając pojęcie atomu, fi-

Przesunięcie cząstki w ruchu Browna.

Droga poszczególnej cząsteczki w ruchu Browna. Punkty oznaczają położenie cząsteczki, jakie zajmuje po równych odstępach czasu.

zyka musiała równocześnie przyjąć, że zjawiska makroskopowe, dostępne bezpośrednio obserwacji naszych zmysłów, składają się z ogromnej liczby zjawisk prostych, elementarnych, w których rolę odgrywa zaledwie kilka atomów lub molekuł. Wobec olbrzymiej liczby zjawisk elementarnych składających się na zjawisko makroskopowe musiała się a. f. uciec do metod rachunkowych statystycznych, które nie dbając o cechy indywidualne poszczególnych atomów, ujawniają ich cechy ogólne, te które rozstrzygają o przebiegu zjawisk widzialnych. Proste i przejrzyste stosunki spotykamy pomiędzy poszczególnymi atomami lub molekułami gazów i par, ostatecznym uproszczeniem tego obrazu jest „gaz doskonały“; pomiędzy atomami tegoż nie ma żadnej zależności, ulegają one tylko według prawa przypadku zderzeniom z innymi atomami, przyczem następuje między nimi wzajemna wymiana pędów, ponieważ zderzenia są doskonale sprężyste. W myśl kinetycznej teorii gazów wyobrażamy sobie gaz jako zbiorowisko olbrzymiej liczby molekuł, obdarzonych dużymi prędkościami, poruszających się beładnie, beładnie również miljardy razy w ciągu sekundy o siebie uderzających.

Ruchy kuleczek tłuszczu w mleku lub cząstek farby gumiguty w wodzie obserwowane pod mikroskopem (t. zw. ruchy Browna) dają nam do pewnego stopnia wyobrażenie o ruchu molekuł, bo są tegoż ruchu odzworowaniem; kuleczka zawieszona duża w porównaniu z molekułami ośrodka ulega ze wszystkich stron uderzeniom ze strony molekuł, lecz rzadko kiedy uderzenia te wzajemnie się równoważą i kulka porusza się w stronę wypadkowej. Zaledwie przesunie się nieco, a już zmienia kierunek ruchu. Teorię ruchu Browna podali Einstein i Smoluchowski, zaś badaniom

doświadczalnym dużo czasu poświęcił Perrin. Najważniejszym jest wniosek, iż obserwując ruchy poszczególnej cząstki możemy wyliczyć średnią wartość energii kinetycznej ruchu tejże. Znaleziona wartość energii jest prawdopodobnie taka sama, jak niedostępna bezpośrednim pomiarem energia kinetyczna atomu, czy też molekuly ośrodka; znając zaś z pomiarów cieplnych energię całkowitą, wyliczamy pośrednio ilość molekuł czy też atomów w cząsteczce gramowej czyli t. zw. liczbę Loschmidta. Według teorii kinetycznej gazów wymiary średnicy atomów czy molekuł są rzędu 10^{-8} cm czyli wynoszą kilka Å, średnie odstępstwa molekuł do dwóch tysięcy Å w warunkach normalnych, ilość cząsteczek w 1 cm^3 gazu w warunkach normalnych wynosi okragło 27×10^{23} molekuł, prędkości molekuł wynoszą od kilkuset do dwóch tysięcy metrów na sekundę (są poza tem zależne od temperatury gazu), ilość zderzeń jednej molekuly w ciągu jednej sekundy wynosi w tych warunkach miljardy. W kinetycznej teorii gazów znajdujemy nową interpretację pojęcia temperatury, do której proporcjonalną jest średnia energia kinetyczna jednoatomowego gazu. W myśl założeń tej teorii energia ta rozdziela się równomiernie pomiędzy wszystkie stopnie swobody, a jej przystoż na jeden stopień temperatury i każdy stopień swobody atomu $= 1,372 \times 10^{-16}$ nosi nazwę stałej Boltzmana, oznaczanej zazwyczaj literą k , a występującej w wielu rozważaniach fizycznych. Pomiędzy stałą gazową R z równania gazów $pV = RT$, gdzie R obliczone jest dla cząsteczki gramowej, a liczbą Loschmidta N i stałą

Boltzmana k zachodzi związek $k = \frac{R}{N}$.

Odkrycie niektórych tajemnic świata atomowego przez kinetyczną teorię gazów nakłoniło fizyków do rozszerzenia tejże na inne stany skupienia materji. Przeciwwstawieniem gazu doskonałego byłoby ciało, którego atomy rozmieszczone w punktach siatki przestrzennej mogłyby wykonywać jedynie drgania dookoła swego położenia równowagi, określonego przez obecność innych atomów w sąsiednich punktach siatki. Einstein, Born, Karman i Debye wykazali, że drgania cieplne w tym przypadku można utożsamić z drganiami elastycznymi, przypadającymi częściowo w dziedzinę drgań akustycznych, częściowo w dziedzinę drgań świetlnych. Pomiędzy temi skrajnymi przypadkami gazu doskonałego i kryształu nie rozszerzającego się pod wpływem ciepła można umieścić i rozpatrywać rzeczywiste ciała stałe, ciecze i gazy.

Jednakowoż dla chemji pojęcie atomu, właściwe kinetycznej teorii materji było zupełnie nieużytecznym, nie można było znaleźć odpowiednika wartościowości chemicznej kulistych i gładkich atomów. Na podstawie badań przejścia promieni katodowych, promieni β i α przez materję wywnioskował Rutherford, że cząsteczki te mogą przelatywać poprzez atomy. Odpowiednio do tego zmienił R. model atomu (1911), zastępując kulki przez bardzo

małe, dodatnio naładowane jądro atomu oraz otaczającą go chmurę elektronów. W r. 1913 Duńczyk Niels Bohr rozwinął szczegóły budowy atomów, opracowując model atomu z jednym elektronem. Przyjmuje on, że elektrony mogą krążyć dookoła jąder jedynie po jednym z torów kołowych, których promienie kolejno są proporcjonalne do kwadratów liczb naturalnych, przyczem elektron krążąc po takiej orbicie nie wysyła promieniowania na zewnątrz (sprzeczność z teorią klasyczną elektromagnetyzmu), a każdej orbicie odpowiada określona wartość energii układu jądro-elektron, natomiast przeskokowi elektronu z bliższej orbity na dalszą lub z dalszej na bliższą jądra towarzyszy pochłanianie lub wypromieniowanie energii równej różnicy energii charakterystycznych dla toru początkowego i końcowego, zaś częstość tego promieniowania równa się ilorazowi tej różnicy przez powszechną stałą fizyki, stałą Plancka h , t. zw. kwant działania. Powodzenie teorii Bohra mimo sprzeczności logicznych było duże, ponieważ udało się w najprostszym przypadku atomu wodoru otrzymać wzory ujmujące w serje wszystkie znane prążki widma wodorowego, helowego i t. d. Jakkolwiek ponętnym wydawał się dzięki swej prostocie model atomu Bohra, to jednak zawiódł on w przypadku atomów z wielu elektronami, pozostały jednak w a. f. na stałe pewne określenia teorii Bohra właściwe. Wiadomo, że w miarę jak rośnie ładunek jądra, rośnie także ilość elektronów zewnętrznych, które układają się w warstwy oznaczone literami. Najbliższa jądra K z dwoma elektronami, dalej L z 8-ma, M z 8-ma, N z 18-ma, O z 18-ma, P z 32-ma i Q z 32-ma elektronami, ale niepełna, ponieważ urywa się na uranie. Promienie Röntgena powstają przy przeskoku z jednej z trzech warstw K , L , M , dla przeskoków innych warstw otrzymujemy serje widmowe w ultrafioletcie w części widzialnej widma lub ultraczerwieni. Z teorii Bohra wynika, że atom może posiadać tylko pewne określone wartości energii i wnioszek ten sprawdzony np. doświadczeniami Francka i Hertza, niezależnie od interpretacji, jaką mu nadamy, wyobrażając sobie taki czy inny model atomu, zdaje się, jest trwałą zdobyczą a. f. Nareszcie teoria Bohra daje model, odpowiadający potrzebom chemji, ilości elektronów w warstwach odpowiadają układowi perjodycznemu pierwiastków, o wartościowości pierwiastka rozstrzyga ilość miejsc elektronów w warstwie zewnętrznej, względnie łatwość oddzielania się tychże od atomu. Duże usługi oddała również teoria Bohra spektroskopji, chemji fizycznej i innym gałęziom fizyki, stając się wszędzie dzięki swej obrazowości podnieętą płodnych w owoce pomysłów. W miarę pogłębiania i rozszerzania zakresu badań wystąpiły na jaw wady teorii Bohra, wynikające ze sprzeczności logicznych, tkwiących u podstaw tej teorii. W latach 1922—24 stało się jasnym, mimo prób ratunku, że teoria w tej postaci nie da się utrzymać. Nową teorię budowy atomu widzimy w teorii Heisenberga oraz de Broglie i Schrödingera, różnia-

cych się wybitnie swymi metodami, ale do tego samego dochodzących wyniku. Uwydatniły one zasadniczy fakt, że do zjawisk, zachodzących w atomach nie można stosować praw mechaniki newtonowskiej, że inne są prawa zjawisk mikrokosmosu, a inne dla makrokosmosu. Przychodzi nam być do tych ostatnich, a buntujemy się w duchu przeciwko niezrozumiałym dla nas wnioskom mikromechaniki. Atomy są dla nas w fizyce społecznej tylko utworami, którym przypisujemy różne wartości energii, świat zjawisk a. f. to tylko zmiany poziomu energetycznego atomów, towarzyszące zjawiskom absorpcji i promieniowania, jonizacji i rozpadu. Nie posługując się konkretnym modelem atomów, posuwa a. f. swe badania zarówno doświadczalnie, jak i teoretycznie, sięgając już obecnie nietylko do wnętrza atomu, ale i do jądra atomowego. Zdobyć bieżącego roku (1932) jest rozbitcie atomu litu, boru i fluoru, dokonane w laboratorium Rutherforda przez J. D. Cockrofta i E. T. S. Waltona przy pomocy protonów, którym nadano dostatecznie wielką energię, przyspieszając je w silnym polu elektrycznym, jak również wykrycie bardzo przenikliwych promieni berylowych przez I. Curie i F. Joliot, które według Chadwicka są atomami wodoru, ale tem szczególnie, że w nich elektron zbliżył się tak do protonu, iż uległ zespoleniu, tworząc cząsteczkę elektrycznie neutralną, łatwo dzięki temu poprzez i między atomami przelatującą. Cząsteczki te otrzymały nazwę *neutronów*.

***Atomu modele.** Atomy, dzięki swym wymiarom dalekim od granicy rozpoznawalności nawet w ultramikroskopach, są niedostrzegalne. Umysł ludzki nadaje im jednak pewne cechy przeniesione ze świata makroskopowego, a wynioskowane z zachowania się atomów. Tak np. Maxwell i Clausius w teorii kinetycznej gazów wyobrażali sobie atomy i cząsteczki gazów w postaci doskonale sprężystych kulek, w sposób ciągły wypełnionych materją. W. Thomson nadawał im kształt niezniszczalnych wirów, nareszcie Bohr idąc za zasadniczą myślą Rutherforda przedstawia atom jako układ jądra i elektronów, krążących dookoła niego na podobieństwo planet. Ob. Atomowa fizyka (uzup.).

***Atonalna muzyka,** ob. Tonalność.

***Atonja** (greck.), wążość, zwiótczenie, obniżenie prawidłowego napięcia (tonus), zwiótczenie tkanek, szczególnie narządów, zaopatrzonych w mięśnie.

Atos, wolne państwo mnichów, zamieszkałe w r. 1928 przez 4.558 zakonników. Główne miasto Karje (305 mieszkańców). Według konstytucji z dnia 10. V. 1924 główna władza spoczywa w ręku Świętego Zastępstwa (Hiera epistasia) dwudziestu, dwa razy do roku zbierających się przedstawicieli klasztorów (Antiprokopoi) i ich wydziału, składającego się z czterech na jeden rok obieranych członków (Epistatai), którzy wybierają przewodniczącego. Osobno mianowany prefekt utrzymuje związek z Grecją.

***Atrament.** Zasadniczo różni się dwójaki a., t. zw. galusowy i sporządzony z barw-

ników. A. galusowy przyrządza się z wodnego wyciągu galasówek (ob.), zaprawionego roztworem siarczanu żelazawego. Po kilku tygodniach powstaje w takiej mieszaninie bezbarwny garbnik żelazawy, który rozpostarty piórem na papierze utlenia się na powietrzu na czarny garbnik żelazowy. Celem zapobieżenia utlenieniu we flaszce dodaje się do atramentu nieco kwasu solnego i chroni go przed dostępem powietrza. Do roztworu dodaje się też nieco gumy arabskiej, aby ułatwić przyczepność do papieru i nieco kwasu karbolowego lub kreozotu jako środka zabezpieczającego od spleśnienia. W a. galusowym rozpuszcza się zawsze nieco barwnika smołcowego, zazwyczaj błękitu anilinowego, aby pismo było dla piszącego widoczne jeszcze przed nastąpieniem utlenienia garbnika żelazawego na żelazowy. Dlatego ma pismo w stanie wilgotnym barwę niebieską, a później czernieje i staje się bardzo trudnym do usunięcia. Kolorowe atramenty z barwników smołcowych są tańsze, ale dają naogół pismo nietrwałe i dające się łatwo usunąć. Nieco trwalsze pismo dają, również tanie a. sporządzone z wyciągu drzewa niebieskiego. Pismo tych a. jest niebieskie lub przy zaprawie z dwuchromianu potasowego czarne. A., służące do kopjowania, muszą zawierać więcej gumy i barwnika jak zwyczajne. Do pisania na szkle używa się atramentu z dodatkiem terpentyny i szelaku, do pisania na blasze cynkowej (etykiety ogrodnicze) roztworu octanu miedzi i salmaku. T. zw. a. sympatyczne dają pismo niewidoczne, które występuje dopiero przy zastosowaniu specjalnych warunków. Por. Kobaltu związki.

***Atropatene,** w staroż. pń.-zach. Medja, dziś Azerbejdżan, ob.

Attalea, w art. skreślić odsyłacz do Coquilla.

***Attleborough,** miasto w stanie Massachusetts (Ameryka Pń.) z 19.713 mieszk. i przemysłem.

***Attlee** Clement Richard, polityk bryt., ur. 1883, adwokat w Londynie, od 1908 członek Fabian Society (ob.), od 1922 członek Izby Gmin z Partji Pracy, 1924 podsekretarz stanu w urzędzie wojny, 1930 kanclerz księstwa Lancaster, 1931 minister poczty.

***Atum** (Aton), lokalny bóg egipski z miasta On (Heliopolis), wcześniej identyfikowany przez kapłanów z bogiem słońca Re. Amenhotep IV wprowadził kult A. jako najwyższego boga. Najważniejszym źródłem dla poznania tego kultu jest hymn, którego autorem był Amenhotep, a znajdujący się na grobie jego i jego żony w Amarna.

***Atut** (franc. atout), w grze w karty obowiązuje w danej grze kolor uprzywilejowany.

***Aubrac, Mouts d',** łańcuch górski w Masywie Centralnym (Francja), między rz. Lot i jej dopływami: Colagne i Truyère, wysoki średnio 900—1000 m, z najwyższym szczytem Mailhebiau (1.471 m).

***Auburn,** 1) miasto w stanie New York (Ameryka pń.) z 36.192 mieszk. (2.500 Polaków), więzieniem stanowym oraz przemysłem maszynowym, wełnianym i fabr. instrumentów muzycznych. 2) miasto w stanie Maine z 16.985 mieszk., z przemysłem bawełnianym i obuwo-

wym. 3) miasto w Nowej Południowej Walji z 19.240 mieszkańców (r. 1928). W r. 1929 wcielone do Sydney.

***Auch**, stolica depart. Gers (Francja), nad rz. Gers z 11.825 mieszk., przy kolei Południowej. Posiada wspaniałą katedrę z XV. w. i fabr. wódek (Armagnac).

***Auckland**, największe miasto Nowej Zelandji, na wyspie pñ. na stóp Mount Eden, nad zatoką Hauraki z 157.757 mieszk. oraz znacznym handlem i przemysłem. Miasto zostało założone w 1840.

***Aucklandzkie wyspy**, archipelag 330 km na pñd. od Nowej Zelandji pod 50°30' szer. pñd. z 852 km². Wyspy są górzyste (do 550 m), o chłodnym i wilgotnym klimacie oraz ubogiej roślinności. Wyspy odkryte w 1806 należą do Nowej Zelandji.

***Aude**, 1) rzeka w pñd. Francji, długa 223 km. Wypływa we wsch. Pirenejach, płynie pod Carcassonne i uchodzi deltą do morza Śródziemnego. W dolnym biegu towarzyszy jej kanał Południowy (Canal du Midi). 2) departament w pñd. Francji (Langwedocja) z 6.342 km² i 287.052 mieszk. Stolicą jest Carcassonne.

***Audjon**, lampa elektronowa trójelektrodowa zastosowana przez Lee de Foresta jako prostownik do odkrywania fal elektromagnetycznych. W a. łączymy dwa punkty o dużej różnicy potencjałów (n. p. końce cewki antenowej) z nitką i siatką poprzez mały kondensator, przyczem siatka połączona jest jeszcze z nitką przez duży opór. Dodatni biegun baterji anodowej (około 100 w.) łączymy z anodą, ujemny biegun baterji prowadzimy poprzez cewki telefonu lub pierwotne uzwojenie transformatora z nitką. Kondensator blokujący siatkę przepuszcza tylko drgania el. wysokiej częstotliwości, w których rytmie zmienia się potencjał siatki. Wahaniem napięcia siatki odpowiadają zmiany natężenia prądu anodowego. Ponieważ siatka naładowana dodatnio zatrzymuje prawie całkiem elektrony wysyłane przez katodę, prąd anodowy w tych momentach jest równy zeru, ciąg fal zostaje wyprostowany, bo prąd w obwodzie anodowym płynie tylko jedną stroną. Opór łączący w a. nitkę z siatką ułatwia wyrównywanie się potencjałów nitki i siatki (por. Radjotechnika).

***Audżila**, grupa oaz w Libji, na pñd. od wzn. Barki, przy drogach karawanowych: Kairo-Mursuk i Bengazi-Kufra, 40 m nad poz. morza, otoczona wydmami piaszczystymi. Składa się z o a z y A., zamieszkałej przez 4.000 kupieckich Nadżili; oazy D ż a l o (6.000 trudniących się ogrodnictwem Modżabrów), oraz oaz Leszkerreh (Suja) i Battifal. Sujowie są z pochodzenia Arabami, inni Libijczykami.

***Aue**, 1) nazwa wielu rzek w pñ. Niemczech. 2) miasto fabryczne w Rudawach (Saksonja) z 21.216 mieszk. i znacznym przemysłem.

***Auerbach** (A. im Vogtland), miasto w saskim Vogtlandzie (Niemcy) z 19.200 mieszk. i znacznym przemysłem.

***Auerbach** Marjan, filolog pol., ur. 1882, prof. gim. we Lwowie. Napisał: „Gramatyka łacińska“ (1929), oraz szereg rozpraw w *Mathesis polskiej* i w *Przeglądzie humanistycznym*.

***Auerbachit**, minerał, odmiana cyrkonu, zawierająca wrostki albitu.

***Auerlit**, minerał, zbliżony do torytu, występuje w tetragonalnych kryształach, o postaciach podobnych do cyrkonu, barwy żółtej do pomarańczowej.

***Auerstedt**, wieś w Prow. Saskiej (Niemcy), na pñn.-zach. od Bad Suiza, gdzie 14 paźd. 1806 odbyła się słynna bitwa między Prusakami i Francuzami, równocześnie z bitwą pod Jeną. Marsz. Davoust zniszczył tu część armji pruskiej pod wodzą ks. Karola brunswickiego.

***Auffenberg** Moritz von, austr. generał, (1852—1928), w 1909 komendant Sarajewa, 1911—12 minister wojny, w początkach wojny światowej dowodził 4 armją, 26—28 sierp. 1914 odniósł zwycięstwa nad Rosjanami pod Komarowem, przez wrogów swych usunięty z dowództwa, stanął 1915 przed sądem za przekroczenia z okresu swego urzędowania jako minister wojny, został jednak uwolniony.

***Augellit**, minerał, wodny fosforan glinu, występujący w zbitych skupieniach barwy bladoczerwonej lub bezbarwnej.

Augsburg, Katolicy obrządku rzymskiego stanowią 78,1%, ewangelicy 19,8%, mojżeszowi 0,7%. W r. 1930 zaludnienie wzrosło do 169.000 osób.

Augustyn, święty, Ojciec Kościoła. Przekłady pol.: „Wyznania“ — Szyski (1844, IV wyd. 1924), Pękalskiego (1847), Wisłockiej-Remerowej (1929, z wstępem i komentarzem naukowym Jerzego Kowalskiego), ks. Jana Czujca (1929); „O Państwo Bożem“ — Gładyszewicz (1835, tylko pierwszych ksiąg pięciu), nowego przekładu zupełnego wydano dotychczas tom I (1931); „Pisma katechetyczne“ (1931). — W lit. pol. wpłynął na Mickiewicza i Zeromskiego. — Lit.: Rauscher (1898), Hertling (III wyd. 1904), M. Straszewski (1922), L. Chmaj (1912), ks. J. Czuj (1930), G. Papini (przekład pol. 1932). Nadto obfita ilość prac w różnych językach z powodu 1500-nej rocznicy zgonu (1930).

***Augustynowiec** Jan, pisarz pol., * 1876, wydał powieści: „Książd Prot“ (1900, najlepszy jego utwór), „W przymacie“ i i., zbiór nowel: „Pociągnięcia pendzlem“, poezje: „Nad morzem“.

***Aulerkowie** (Aulerci), potężny szczep celtycki w pñn.-zach. Galji (Gallia Lugdunensis), między Loarą a Sekwaną, dzielący się na plemiona Cenomanów, Eburowików, Brannowików i Diablintów.

***Aurea mediocritas**, wyrażenie Horacego (Ody II, 10, 5), oznaczające: złoty środek, należyty umiar.

***Aurelius** Victor, ob. Victor Sextus Aurelius. ***Aurignacien** (od miejscowości Aurignac w Haute Garonne), jedno z piątr paleolitu, w którym zaczynają się pojawiać pierwsze rysunki i rzeźby człowieka przedhistorycznego.

***Aurigny**, *Isle d'*, ob. Aldernay.

***Aurychalcyt** (k w i a t m o s i ę z n y), minerał, zasadowy węglan cynku i miedzi o składzie 2(ZnCu)CO₃, 3(ZnCu)(OH)₂, barwy zielonej.

***Austen** Jane, powieściopisarka ang., (1775—1817), w powieściach: „Sense and Sensibility“ (1811), „Pride and Prejudice“ (1813), „Emma“

(1815) i i. odtwarzała wiejskie życie powszednie. Nowe wyd. zbior. Chapman'a, 1923, 5 t. Monografia: Austen Leigh (1912).

*Austen Antoni, malarz pol., *1865, kształcił się w warszawskiej Szkole Rysunkowej, w Paryżu w Akademii Julian'a pod kierunkiem J. Lefebvre'a, B. Constanta i Tony-Fleury'ego. Maluje głównie sceny rodzajowe i pejzaże z Bretanji i Hiszpanji. Jest również krytykiem sztuki.

*Austin Mary Hunter, pisarka półn. ameryk., *1868, siedemnastoletnie studia obserwacyjne nad życiem Indian na skraju puszczy Mohave wykorzystwała w optymistycznie realistycznych opowiadaniach: „The Basket Woman“ (1904), powieściach: „Isidro“ (1905), „A Woman of Genius“ (1912), „The Ford“ (1917), szkicach: „The Land of Little Rain“ (1903), „The Flock“ (1906) i i.

*Australijskie Alpy, najbardziej na płd.-wschód wysunięta i najwyższa część Kordyljerów wschodnio-australjskich i Australji, kulminująca w górotworze Kościuszki 2.241 m. W ogólności nie posiadają alpejskiego charakteru, dając krajobraz szeroko sfalowanej wyżyny o kopulastych wzniesieniach, szerokich grzbietach i głębokich dolinach erozyjnych. Wewnątrz gór dobrze zachowane ślady zlodnienia permokarbońskiego i czwartorzędowego. Głównym materiałem budującym gnejs i granit, miejscami wylewy bazaltu.

*Australijskie języki, zarówno tubylcze łądowe jak wymarłe narzecza Tasmańczyków, blisko spokrewnione; dzielą się na dwie grupy: południową i północną, złożone z licznych narzeczy, różniących się fonologicznie.

*Australijskie kultury i starożytności (por. t a b l.). Wiadomości dotychczasowe o prehistorji Australji są jeszcze bardzo skąpe i niedokładne. Brak dokładnego oznaczenia geologicznego wieku takich znalezisk, jak np. kamiennych siekier dawnego typu lub odkrytych w 1890 w okolicach Warnambool (zach. Queensland) śladów stóp i naczyń, bezwątpienia ludzkiego pochodzenia, na płycie piaskowej, wydobytej z 15 m głębokości — czyni bardzo problematycznymi wszelkie hipotezy o trzeciorzędowym pochodzeniu człowieka w tej części świata.

Najstarszą ze znanych kultur A. charakteryzuje używanie jaskiń i pustych pni drzew jako mieszkań, posługiwanie się kamieniami narzędziami typu paleolitycznego, prostymi dzidami i maczugami. Resztki tej kultury znajduje się dzisiaj jeszcze w Wiktorji; przedstawicielami jej byli również wymarli Tasmańczycy (ob.).

Nieco młodszą i wyżej stojącą kulturę reprezentują plemiona Australji płd.-wsch., żyjące rodami, czczące Boga-Stwórcę, mieszkające w chatkach, przypominających swym kształtem ule. Broń ich stanowią bumerang i dzidy o piłkowanymi ostrzami, wąskie, drewniane tarcze; noszą oni płaszczki ze skór, a w nosach rozmaitego rodzaju ozdoby.

Jeszcze wyższy stopień rozwoju kulturalnego wykazują ludy rolnicze, przybyłe z Nowej Gwinei. Na suchym terenie A. zarzucają

one rolnictwo, wracając do koczowniczo-myśliwskiego trybu życia. Jako broń używają sztyletów kamiennych, dzid z zadziarami, rzucanych przy pomocy specjalnych miotaczy, znających łodzie z kory. Ludy te tworzą oddzielne, egzogamiczne grupy lokalne, oparte na patrjarchacie, rządzone przez wodzów-czarodziejów; są totemistami, oddającymi cześć bóstwu słońca. Zmarłych okadzają, a następnie chowają na specjalnych platformach.

Omówione powyżej grupy kulturalne, wyparte przez nowe fale imigracji na wybrzeża, zmieszały się tam ze sobą.

A. środkową zajmuje dziś młodsza warstwa ludności, dzieląca się również na grupy lokalne; je jednak rozpadają się w dalszym ciągu na dwie, matryjarchalnie zorganizowane klasy, z silnie rozwiniętymi stowarzyszeniami męzczyzn. Broń ich składa się z maczug i szerokich, drewnianych tarcz; w wierze idea bóstwa ustępuje niejasno totemistycznie ujętemu kultowi przodków; małżeństwa są możliwe jedynie między przedstawicielami dwóch różnych klas. Kultura ta rozprzestrzeniła się szeroko w południowej części Australji. Obszary zętknięcia się jej z opisaniami poprzednio totemistami charakteryzuje 4 i 8 klasowy system małżeństw lub 2 klasowy system patrjarchalny.

Poprzez te ostatnie ludy przedarła się w głąb Australji najmłodsza fala jej ludności, wykazująca silne nawiązania kulturalne z południową Nową Gwineą. Przyniosła ona ze sobą nowy typ totemizmu, łączący się z legendami o wędrownikach.

Kultury te, dzięki współżyciu wytwarzają pewną jednolitość form, których wyrazem jest bardzo szczupła odzież, koczowniczo-łowiecki tryb życia, nieznajomość gotowania, garnarstwa, tkactwa, łuków i strzał. Niski poziom kultur australjskich nie jest jednak bynajmniej dowodem małych zdolności tych ludów; są one psychicznie wcale bogato uposażone, a dowodem ich zmysłu artystycznego są rysunki na korze i ścianach jaskiń.

*Australit, szkliwo obsydjanowe, pochodzące z Australji prawdopodobnie meteorycznego pochodzenia.

Australja. Średnią wysokość kontynentu obliczono ostatnio na 300 m.

Świat z wierzęcy. Wprowadzone przez człowieka zwierzęta domowe uległy w licznych wypadkach zdziczeniu. W ten sposób doszło do występowania „dzikich“ wielbłądów w zach. Australji, bawołów na płn., koni (brumby), bydła, owiec i nierogacizny w rozmaitych okolicach. Zdziczałe zwierzęta stały się jedną z plag kraju, podobnie jak wprowadzony w celach łowieckich lis i królik. Szczególnie zacięta walkę prowadzi człowiek z królikiem, jak dotąd jednak bez wyraźniejszych wyników. Stosuje się trutki, ogradza pola, wybudowano nawet 519 km długi płot między Nową płd. Walją a Płd. Australją, ażeby uniemożliwić im posuwanie się naprzód. Królik jednak mnoży się tak potężnie, że z samej Wiktorji eksportowano przed wojną 19 milj. skórek rocznie.

Stany Australijskie (Australijski Związek Państw, Common-

wealth of Australia) obejmują 7,703.850 km². Liczba ludności wynosi 6,438.999 (r. 1930), łącznie zaś z posiadłościami (teryt. Papuańskie, wyspy Norfolk) pozaaustralijskimi 7,938.377 km² i 6,716.466 osób. — Do tego dodać należy mandatowy obszar Nowej Gwinei i archipelag Bismarcka (235.700 km², 491.421 osób w r. 1930).

Terytorjum północne zostało z dniem 20 marca 1927 podzielone na Australję Płn. i Środkową. Granicę stanowi 20° szerokości geogr. płd. Australja Płn. liczy 743.736 km² i 4.000 mieszkańców z miastem głównem: Darwin, Środkowa 612.692 km², około 800 mieszkańców ze stolicą w Alice Springs.

W r. 1929 immigrowało 88.248 osób, emigrowało 73.286. W tym samym roku zanotowano przy 129.480 wypadkach urodzeń 60.856 wypadków śmierci — co daje nadwyżkę urodzeń w wysokości 68.624 głów.

Dla rozmieszczenia ludności charakterystycznym jest, że w 6 wielkich miastach (Sydney, Melbourne, Adelaide, Brisbane, Perth i Newcastle) skupiało się w r. 1929 50% ogółu zaludnienia. Liczba ludności w poszczególnych państwach i terytorjach według stanu z połowy r. 1930 podaje tablica:

Stany, * terytorja	Zalud- nienie	Stany, * terytorja	Zalud- nienie
Nowa Płd. Wa- lja	2,485.178	* Okręg zwią- zkowy	8.841
Wiktorja	1,783.136	Razem	6,438.999 ¹
Queensland	912.270	Inne posiadłości.	
Płd. Australja	580.819	* Teryt. papuań- skie	276.525
Zach. »	418.643	* Wyspy Norfolk	942
Tesmanja	215.540	Razem	6,716.466
* Płn. Australja	4.772		
* Środkowa Au- stralja			

¹ Bez tubylców (1929: 61.801). Pod koniec 1930 r. szacowano zaludnienie Australji (bez teryt. Papuańskiego i wysp Norfolk) na 6,476.031 głów.

Życie gospodarcze. Według spisu zawodowego z r. 1921 z ogółu zawodowo czynnych (2,301.804 osób) pracowało w rolnictwie 22,7%, w przemyśle i górnictwie 34,9%, w handlu i komunikacji 24,5%. Dla roku 1911 wynosiły analogiczne odsetki 28,2, 26 i 25,8%. Produkcja rolna przedstawiała w r. 1928/29 wartość 89,4 milj. funt. szterl., produkcja zwierzęca 116,7 milj. f. szt., wytwory mleczarstwa, drób i pszczelnictwo 50,7 milj. f. szterl. Obszar zajęty pod uprawę obejmował w r. 1928/29 8,57 milj. ha, przyczem w 75% uprawiano pszenicę. W roku 1929/30 pozostawało pod pszenicą 5,87 milj. ha. Zebrano 30,48 milj. q. Żywy inwentarz przedstawiał się z końcem 1928 r. następująco (w 1.000 sztuk): owiec 103.431 (w r. 1929 — 106.117), bydła rogatego 11.314, koni 1.943, nierozciągniętych 910.

W r. 1928/29 wyprodukowano 4,39 milj. kwintali wełny (1/3 produkcji światowej),

z czego eksportowano 3,68 milj. kwintali, wartości 61,61 milj. f. szterl. Produkcja górnicza z r. 1929 przedstawiała wartość 17,9 milj. f. szterl., z tego węgiel 8,67, ołów i srebro 3,17, złoto 1,81 milj. f. szterl. W przemyśle pracowało (r. 1928/29) 22.916 zakładów, które zatrudniały 405.482 robotników. Ich produkcja przedstawiała wartość 420,4 milj. f. szterl. Przeciętny zarobek mężczyzny-fachowca wynosił tygodniowo 101 sh. — W handlu z granicznym zaznaczył się spadek. Wartość importu spadła w latach 1926/27 do 1929/30 ze 164,72 na 131,13 milj. f. szterl. Podobnie skurczył się wywóz. Przedstawiał on w r. 1924/25 wartość 162,03 milj. f. szterl., zaś w r. 1929/30 już tylko 124,85 milj. f. szterl. Do głównych towarów importowanych należą (r. 1929/30, wartość w milj. f. szterl.) materiały bawełniane i płóciennicze 7,5, benzyna 7,4, części składowe samochodów 6,8, maszyny elektryczne i kabel 6,1, jedwabie 5,5; wśród towarów eksportowanych znajdujemy: wełnę 36,6, złoto 26,9, pszenicę 10,—, masło 6,7, skóry 6,6, mięso 5,8, mąkę 4,9, owoce 4,7, ołów 3,4 oraz cukier 2,2.

Do głównych państw handlujących zalicza się: Wielką Brytanię (wartość wywozu do niej 55,2 milj. f. szterl., przywóz do Australji 51,—), Stany Zjedn. A. P. (5,8; 35,3), Francję (15,1; 3,7), Japonję (11,5; 4,7) i Indje Brytyjskie (8,9; 6,1).

Flota handlowa Australji liczyła w r. 1929: 901 statków parowych o pojemności 276.529 rej. t. br. i 1.275 żaglowców o pojemności 33.332 rej. t. br. Ogólny obrót okrętowy w r. 1928/29 wynosił 11,1 milj. rej. t. — Łączna długość eksploatowanej sieci kolei żelaznych dochodziła w połowie 1929 r. do 44.870 km, w tem 1.489 km kolei prywatnych i 1.014 km sieci tramwajowej. Południowy człon płn.-płd. kolei doczekał się przedłużenia od Oodnadatta do Alice Springs, północny do Birdum (508 km od Darwinu). Do całkowitego wykończenia linii pozostało jeszcze 900 km. W połowie 1929 r. było zarejestrowanych pojazdów mechanicznych 634.259 sztuk, w tem 546.120 samochodów. Na 10 mieszkańców przypadał 1 pojazd mechaniczny. Sieć komunikacji lotniczej: w r. 1930 — 13.832 km.

Sejm stanów składa się z 36 senatorów i 76 posłów. Budżet Stanów wykazywał w r. 1928/29 77,14 milj. f. szterl. w przychodach i 83,91 milj. f. szterl. w rozchodach.

Waluta uległa załamaniu; z końcem 1929 odpowiadała siła nabywcza australijskiego funta 98,1% jego wartości nominalnej, z końcem 1930 r.: 91,7%, pod koniec maja 1931: 76,7%.

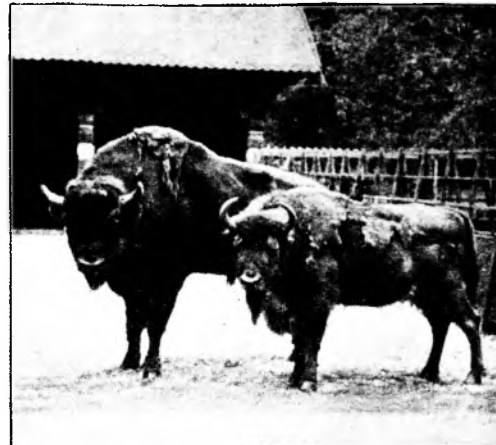
Dzieje. W ciągu sześciolletnich rządów gabinetu nacjonalistycznego pod przewodnictwem Bruce'a (1923—29) nastąpiło stopniowe pogorszenie gospodarczej sytuacji austral. związku państw. Wpłynęło na to przeprowadzenie, pod naciskiem robotników, podwyższenie cel ochronnych i płac w przemyśle, oraz niżka światowych cen pszenicy, wełny i metali. Obdłużenie państwa stało się groźnem, waluta pogorszyła się, walka pomiędzy pracą i kapitałem zastrzyła się. Opinia publiczna poczęła odwracać się od nacjonalistów. W 1929 został gabi-

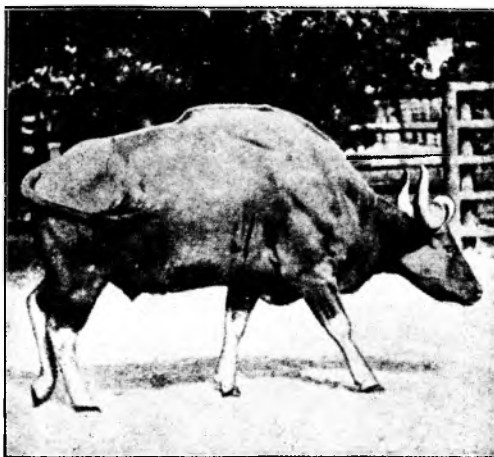
1. Jak (*Poëphagus grunniens mutus*).

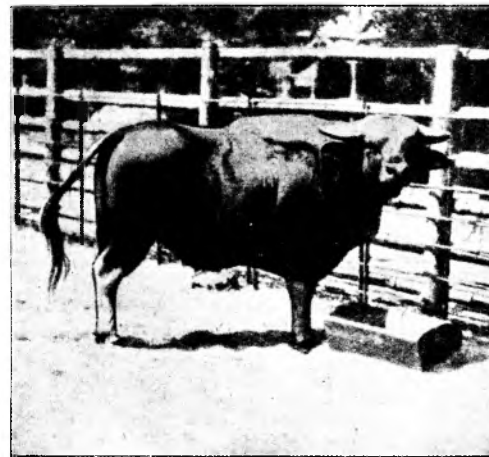
2. Bawól afrykański (*Bos [Bubalus] caffer*).

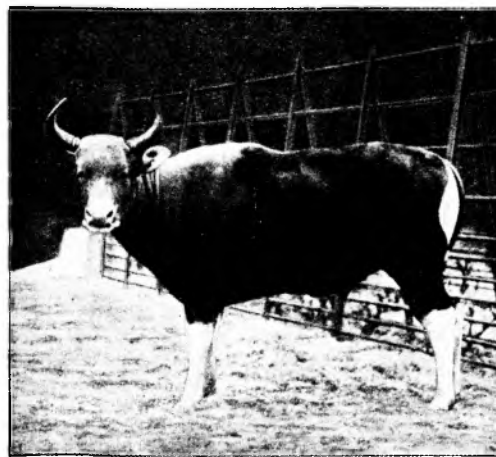
3. Zubr (*Bos [Bison] bonasus*).

4. Gaur (*Bos frontalis gaurus*).

5. Gajal (*Bos frontalis frontalis*).

6. Banteng (*Bos banteng*).

1. *Raphanus raphanistrum* (rzodkiew polna), a płatek kwiatowy, b owoc, c nasienie.

2. *Sinapis arvensis* (gorczyca polna), a kwiat, b owoc, c nasienie.

3. *Galinsoga parviflora* (żółtlica drobnokwiatowa), a koszyczek kwiatowy, b kwiat języczkowy (brzeźny), c kwiat rurkowy.

4. *Senecio vernalis* (starzec wiosenny), a kw. brzeźny, b owoc z puchem.

5. *Convolvulus arvensis* (powój polny), a przekrój kwiatu, b owoc, c nasienie.

6. *Equisetum arvense* (skrzyp polny), a puszka z zarodnikami, b i c zarodniki, d przekrój łodygi.

net Bruce'a obalony. W wyborach uzyskali większość socjaliści, którzy utworzyli gabinet pod przewodnictwem Scullina. Z powodu wzmagającego się deficytu budżetowego ujrzał się on zmuszony sięgnąć do niepopularnego środka podwyższenia podatku dochodowego, opłat pocztowych, ceł, oraz szeregu podatków pośrednich. Skrajne skrzydło socjalistów parło do ogłoszenia bankructwa państwowego w miejsce uprawianej dotąd ukrytej polityki inflacyjnej. W 1931, gdy Bank Związkowy odmówił rządowi dalszych kredytów, izba niższa uchwaliła powiększyć obieg banknotów w wysokości 80 milionów £ przez wydanie dalszych 18 milj. £ inflacyjnych, ale senat dwukrotnie plan ten odrzucił. Tymczasem W. Brytania udzieliła rządowi a. dwuletniego moratorium w spłacie długów wojennych, które wynosiły 3,300.000 £. W całym państwie potworzyły się „związki panaustralskie“, które wystąpiły za uczciwą polityką walutową i reformą konstytucji w duchu centralizującym. W czerwcu 1931 konferencja premierów poszczególnych państw a. uchwaliła przeprowadzić, w celu odwrócenia całkowitego bankructwa państwowego, daleko sięgającą redukcję wydatków, zwł. personalnych. 8 lipca uchwalił parlament związkowy zasadniczą ustawę sanacyjną, dotyczącą obniżenia wszelkich pensyj oraz emerytur. Parlamenty poszczególnych państw, w których opozycja porozumiała się z większością rządzącą, przystąpiły do uchwalenia norm, w celu wprowadzenia w życie postanowień konferencji czerwcowej. Złamanie oporu N. Płd. Walji usunęło ostatnią przeszkodę uzdrowienia finansów.

***Australo-azjatyckie morze śródziemne**, obejmuje obszar o powierzchni 8.125 milj. km² i rozciąga się od Indyj Zagangesowych do Australji, podczas gdy od wsch. i zach. stanowi granicę Sumatra, Jawa i Małe Sundy. Główną drogą dojazdową jest cieśnina Malakki i Sundajska. Oddzielone od oceanu Indyjskiego wlicza się morze australo-azjatyckie do Pacyfiku. Łącznie z morzem pld.-chińskim i z morzem Arafura obejmuje morze australo-azjatyckie dwanaście oddzielonych od siebie, jużto przez wyspy, jużto przez grzbiety podwodne basenów. Zachodnia część jest płytką, nie spada niżej 200 m. Na wsch. zapada się dno morza Baudo na płn. wsch. od wyspy Timor do głębokości 5.000 m, w morzu Celebes na pld. zach. od Mindanao głębokość wzrasta do 6.000 m według pomiarów z r. 1929.

Temperatura wód powierzchniowych wynosi w lutym około 25° C., w sierpniu ponad 28°, zaś zasolenie wzrasta z 30‰ na zach. do 34 wzgl. 35‰ na wsch. Temperatura wód głębinowych waha się od 2° do 10°. Przepływ i odpływ powtarzają się raz na 25 godzin. — Klimatycznie leży omawiany obszar w strefie indyjskich monsunów; w zimie panuje muson płn.-zach., w lecie pld.-wsch. Na pld. wsch. zaznacza się wyraźnie okres długotrwałej suszy letniej, na zachodzie dwie pory deszczowe. Wysokość rocznego opadu nie mniejsza jak 2.000 mm, dochodzi zaś na Sumatrze 4.700 mm.

Pod względem geopolitycznym przedstawia morze australo-azjatyckie obszar

walki o sferę wpływów między Wielką Brytanią, Japonją i Stanami Zjedn. A. P. W posiadaniu Wielkiej Brytanji znajdują się półwysp Malakka z portem Singapore, Hong-kong i płn.-zach. wybrzeże wyspy Borneo. Filipiny wraz z Manilą należą do Stanów Zjedn. A. P. Pozostały świat wyspiarski wchodzi w skład holenderskiej posiadłości. Wyjątek stanowi wschodnia część wyspy Timor, przynależna do Portugalji. — **K o m u n i k a c y j n i e** reprezentuje m. a. a. obszar najgęściejszego ruchu okrętowego, dzięki rozbudowie samodzielnych linii i połączeń. Pozostaje to w ścisłym związku z przebiegiem wojny światowej i z potężną inicjatywą gospodarczą, rozwiniętą przez państwa w niej niezaangażowane.

Australopithecus africanus, ob. Taungs.

Austrja. Państwo związkowe w Europie środk., 83.833 km², (z końcem 1926) 6,664.139 mieszkk. (80 na 1 km²).

L u d n o ś ć.

Według obliczenia wynosiła ludność z końcem r. 1926: 6,664.139 mieszkk. Podczas gdy Wiedeń wykazywał 1926 nadwyżkę zgonów wynoszącą 1,2 na 1.000 mieszkk., wynosiła nadwyżka urodzin w Tyroli 8,1, Przedarulanji 10,3, Karyntji 10,8, Burgenland 11,5 na 1000 mieszkk. Śmiertelność niemowląt wynosiła w A. 1926: 12,3 na 100 żywo urodzone, w Wiedniu 8,2, Burgenland 15,7. Emigracja (głównie do Ameryki płn. i pld.) wynosiła przeciętnie 1924—1926 rocznie 3.724 głów. Oprócz głównego miasta Wiednia ma A. dwa wielkie miasta G r a c i L i n c. — **N a r o d o w o ś c i**. Posiadając 97% ludności niemieckiej jest A. państwem narodem. Z obcojęzycznych jest ok. 60.000 Czechów i Słowaków (głównie w Wiedniu), 41.000 Słoweńców (w Karyntji), 43.000 Chorwatów (w Burgenland), 20.000 Węgrów (w Wiedniu i Burgenland). — **W y z n a n i e**. W 1910 wynosiła ilość katolików 93,7%, ewangelików 3,1%, żydów 2,9%; od tego czasu liczba dwóch ostatnich wyznań zwiększyła się. Katolicy podlegają arcybiskupom w Wiedniu i Salzburgu i 4 biskupom (Linc, St. Pölten, Grac, Celowiec). — **O ś w i a t a**. Obowiązek szkolny trwa 8 lat od ukończonego 6. roku życia. W 1926 było szkół ludowych 4.702 (w tem 251 prywatnych) i 591 wydziałowych (w tem 101 pryw.) z ogólną liczbą uczniów 712.225 i 19.328 (w tem 7.959 żeńskich) sił nauczycielskich (prócz 5.702 nauczycieli religij i 2.622 nauczycielek do robót ręcznych). Seminarjów naucz. męskich istnieje 16, żeńskich 20, dla freblanek i nauczycielek do robót ręcznych 5. Szkół średnich istniało 1926 — 147 z 46.122 uczniami (w tem 11.175 uczenice) i 3.672 nauczycielami. Trzy uniwersytety (każdy o 4 wydziałach) w Wiedniu (zał. 1365), Gracu (1586) i Insbruku (1673) miały 1926 — 13.037 studentów (w tem 2.142 płci ż.). Oprócz tego istnieje wydział teolog w Salzburgu, 11 katol. seminarjów duchownych i jedno armeńsko-katol. seminarj. w Wiedniu. Dwie akademje techniczne w Wiedniu (1815) i Gracu (1865) miały 1926 — 982 studentów. Następnie istnieją w Wiedniu Akademje dla uprawy ziemi, weterynaryjna, dla handlu światowego, konsularna, sztuk pięk-

nych, muzyczna i w Leoben górnicza. Szkół handlowych było 1926 — 65 (w tem 8 akad. handl.), przemysłowych 652, rolniczych i leśniczych 77. Do towarzystw naukowych należą Akademia Umiejętności w Wiedniu (1847) i liczne stowarzyszenia zawodowo-naukowe. Z zakładów naukowych istnieją: Centralny zakład dla meteorologii i geodynamiki, Państwowy instytut geologiczny, uniwersyteckie Obserwatorium astronomiczne, Instytut kartograficzny i inne. Największą biblioteką jest Bibl. Narodowa w Wiedniu (1,210.000 tomów, 34.000 rękopisów). Galerje obrazów, muzea posiadają Wiedeń i główne miasta krajów związkowych. Stacje nadawcze radjofoniczne są w Wiedniu, Lincu, Gracu, Salcburgu, Innsbruku i Celowcu.

Zycie gospodarcze i t. d.

Według spisu zawodowego 1923 przypadało w A. na 100 zarobkujących, 40 na gospodarstwo rolne i leśne, 33,3 na przemysł i rzemiosło, 15,4 na handel i komunikację, w krajach związkowych poza Wiedniem odpowiednio 54,9; 27,4; 13,8. — **R o l n i c t w o.** Z ogólnego obszaru było 1926: 89,5% ziemi użytkowej: roli, ogrodów, winnic 25,5%, łąk i pastwisk 26,5%, lasów 37,4%, Przedarulanja posiada tylko 3,5% ziemi użytkowej, Tyrol 4,6%, Burgenland 48,6%. W A. przeważa mała i średnia posiadłość. Dobra ponad 100 ha obejmują tylko 6,2% ziemi rolnej. Uprawa buraka cukrowego zwiększa się. Zbiór 1926 pokrył zużycie wewnętrzne owsa 83,6%, żyta 80,7%, jęczmienia 63,8%, kukurydzy 33,7%, pszenicy 33%, ziemniaków 90,6%. Uprawa owoców jest znaczna w Górnej A. i Styrii, mniejsza w Solnogradzie i Tyrolu. D. Austrii i Burgenland uprawiają także szczególnie cenne gatunki. Uprawa wina kwitnie szczególnie w wschodniej części środkowej Styrii u wschodniej pochyłości Alp, gór litawskich i góry Manhart. — Hodowla bydła jest główną gałęzią zarobkowania w górach. Stan bydła 1923 w 1000 sztuk: koni 283, osłów i mułów 1,4, bydła rogatego 2,162, owiec 597, kóz 382, wieprzy 1.473, królików 158, kur 5.707, gęsi 115, kaczek 76, indyków i perlinek 11. 356.000 uli dostarczyło 1926 — 236.000 kg miodu i 48.000 kg wosku. — **G o s p o d a r s t w o l e ś n e, ł o w i e c t w o i t. d.** Lasy zajmują 31.393 km² (37,4% ogólnego obszaru). Styria jest w 50% pokryta lasem, Przedarulanja i Burgenland tylko w 25,9 wzgl. 25,3%. Lasy szpilkowe zajmują 71, liściaste 19% obszaru leśnego. Drzewa użytkowego przybywa rocznie 5,5 milj. m³. W dużych rewirach leśnych wielkiej posiadłości chów kozic i saren. Rybostan obfity. — **G ó r n i c t w o.** W 1926 wydobyto 157.300 t. węgla kamiennego wartości 10,1 milj. szyl., niespełna 3 milj. t. węgla brunatnego (60,9 milj. szyl.), 1,094.400 t. rudy żel. i manganowej (9,4 milj. szyl.), 124.300 t. rudy ołowianej i cynkowej (4 milj. S.), 114.500 t. rudy miedzianej (1,7 milj. S.). W sześciu hutach wyprodukowano 1926 — 11.603 t. żelaza, 320.032 t. stali wartości 1,7 milj. wzgl. 37 milj. S., następnie 6.478 t. ołowiu, 3,203 t. miedzi, 965 t. siarczynu miedzi wartości 6,2, 6,2, 0,7 milj. S. Ogólna wartość produkcji 95 zakładów z 21.502 pracownikami

wynosiła 1926 — 84,3 milj. S. 5 salin i 6 warzelní dostarczyło 1926 (1.753 pracowników) 3.227 t. soli kamiennej i 72.108 t. warzonki. — **P r z e m y ś ł.** A. posiada znaczny przemysł żelazny; szczególnie wysoko stoi przemysł maszynowy, budowa lokomotyw, wagonów (Wiedeń, Wiener Neustadt, Linc, Grac), statków (Linc), fabrykacja aut, motocykli, rowerów (Steyer), towarów metalowych (Berndorf, Enzesfeld), naczyń emalowanych (Knittelfeld), ważny jest także drobny przemysł żelazny (noże, piły, świdry, śruby, gwoździe, broń, kosy, sierpy) w Dolnej A. i Styrii Górnej. Przemysł elektrotechniczny ma siedzibę swoją w Wiedniu, Gracu i Bruku nad Murą. Znaczny jest przemysł drzewny, szczególnie kwitnie wyrób lepszych mebli (Wiedeń); wysoko rozwinięty jest przemysł papierowy (w kotlinie wiedeńskiej, Górnej A., Styrii, w dolinach Drawy i Innu). Wybitnie odznacza się typografia i rzemiosła graficzne. Wyrób instrumentów naukowych, chirurgicznych i muzycznych mieści się w Wiedniu. Duże znaczenie posiada przemysł tekstylny obejmujący przemysły wełniane, szczególnie w kotlinie wiedeńskiej, Gracu, Celowcu, Innsbruku i Przedarulanji (Dornbirn, Bludenz, Bregencja), lniane (Iambachska przedziałnia lnu), konopny w Pöchlarn (Dolna A.), jutowy i jedwabniczy w Wiedniu i okolicy, przedewszystkiem jednak bawełniany w kotlinie wiedeńskiej (Pottendorf) i Dolnej A., Górnej A. i Przedarulanji. Siedzibą przemysłu chemicznego jest dalsza okolica Wiednia, towarów zapalnych Styria, szklanego Dolna A. i Styria. Przemysł ceramiczny i porcelanowy oraz wysoko rozwinięty przemysł skórzaný znajduje się w kotlinie wiedeńskiej, ten ostatni także w Wels, Gracu i Celowcu. Z wyrobu obuwia i rękawiczek słynie Wiedeń. Przemysł kauczukowy pracuje w Wiedniu, Wimpasing i Steyer. W przemyśle spożywczym i użytkowym stoi na pierwszym miejscu browarnictwo (146 browarów z produkcją 1926 — 5,44 milj. hl) w Wiedniu, Schwechat, Lincu, Salcburgu; dalej gorzelnictwo, cukrownictwo, młynarstwo, wreszcie fabrykacja tytoniu, cygar, papierosów i tabaki. — **H a n d e l i t. d.** Bilans handlowy silnie bierny przy znacznym przemyśle turystycznym. A. podzielona jest na 7 okręgów dla handlu, przemysłu i rzemiosła. Bankiem emisyjnym jest Austriacki bank narodowy. Wybitną rolę odgrywa pocztowa Kasa Oszcz. Największa z giełd znajduje się w Wiedniu. — **K o m u n i k a c j e.** Sieć drogowa obejmowała 1926 — 34.104 km gościńców. Z dróg wodnych o dług. 1.732 km były 1926: 874,1 km spławne, 837,6 zdadne do żeglugi rzecznej i 20,8 km stanowiły kanały. Dunajem przewieziono 1926 — 1,672.000 t. towarów i 321.000 osób. Na wszystkich niemal jeziorach istnieje komunikacja statkami parowemi. Sieć kolejowa obejmowała 1926 — 6.644 km kolei głównych i lokalnych (87% państw., 13% pryw.) oraz 401 km pryw. kolei wąskotorowych. Koleje państw. przewiozły 1926 — 110,5 milj. pasażerów i 25,3 milj. t. towarów. — W komunikacji lotniczej przewieziono 1926 (8 przedsiębiorstw, w tem 5 obcych) w 3508 lotach 8560 osób i 308,3 t. towarów. — **M i a r y, m o n e t y,**

wagi. System miar i wag metryczny. Od 30. czerwca 1925 wprowadzono zamiast waluty koronowej szylinga (1 szyling [S] = 10.000 koronom papierowym) równającego się 100 groszom (g).

Ustrój, Administracja i t. d.

Według konstytucji z 1. paźd. 1920 (zmienionej 30. lipca 1925) jest A. demokratyczną republiką, państwem związkowym składającym się z 9 samodzielnych krajów związkowych. Ustawodawstwo i egzekutywa podzielona jest między Związkiem i poszczególnymi krajami. Związkiowi zastrzeżone są ważniejsze sprawy jak: forma rządu Związku, wybory do Rady Narodowej, sprawy zewnętrzne, sądownictwo, skarbowość Związku, policja, żandarmerja, wojsko i t. d. — Władza wykonawcza Związku i krajów leży w ręku osób, wyznaczonych do tej funkcji przez parlament. Do nich należą Prezydent Związku, ministrowie związkowi i członkowie Rządów krajowych. Prezydenta wybiera Zgromadzenie Związku tajnie na 4 lata, on zastępuje państwo najeźnierz, zawiera traktaty państwowe, ma prawo łaski, mianuje urzędników Związku i oficerów (wszystko za kontrasygnatą ministrów). Zgromadzenie Związku powstaje przez połączenie Rady Narodowej i Związkowej tylko dla wyboru Prezydenta i wypowiedzenia wojny. Rada Narodowa składa się z 165 ponad 24 lat liczących deputowanych, wybranych przez obywateli obojga płci powyżej lat 20 na 4 lata; rozwiązalna tylko na podstawie własnej uchwały i wybiera w głosowaniu jawnym, imieniem Rząd Związkowy, uchwała ustawy zwykłą, zmianę konstytucji zaś kwalifikowaną większością. Rada Związkowa składa się z 50 członków, wysłanych przez Sejmy krajów związkowych w wyborze proporcjonalnym na 4 lata. Każdy z krajów przewodniczy półrocznie kolejno w alfabetycznym porządku. Rada Zw. nie ma prawa weta przeciw rozwiązaniu Rady Narodowej i budżetowi państwa, przeciw uchwalonym przez Radę Narodową ustawom przysługuje jej tylko jednorazowe prawo weta.

Rząd Związkowy tworzą kanclerz (zarazem minister spraw zewn.), wicekanclerz (zarazem minister spraw wewnętrznych) i sześciu ministrów. Głównym miastem Związku jest Wiedeń. Każdy z 9 krajów związkowych posiada Sejm Krajowy, wybrany na zasadach wyboru do Rady Narodowej z prawem własnego ustawodawstwa w sprawach szkolnych, kościelnych i użyteczności publicznej. Władzę wykonawczą dzierży Rząd Krajowy, złożony z Naczelnika kraju, jego zastępcy i radców krajowych. A. podzielona jest na 12 okręgów miejskich i 83 wiejskich, 4.373 gmin.

Sądownictwo. Sąd Najwyższy znajduje się w Wiedniu; istnieją 3 wyższe sądy krajowe (Wiedeń, Grac, Inbruck), 15 sądów krajowych i obwodowych, 238 powiatowych. W 1925 było 7 zakładów karnych.

Finanse. Międzynarodowa kontrola finansowa nad A. ustala z dniem 30. czerwca 1926. Preliminarz budżetowy na r. 1928 wykazywał

w dochodach 1.631, w wydatkach 1.595 milj. S. Dług państwowy z końcem 1926 wynosił 2.407,5 milj. S.

Herb. Herbem A. jest jednogłowy czarny orzeł z złotą koroną na głowie, trzymający w prawym szponie złoty sierp, w lewym złoty młot. Tarcza na piersi orła, na niej widnieje srebrny pas na czerwonym tle. Flaga, ob. tabl. barwną Flagi 1 (t. 5).

Wojsko. Postanowienia dla wojska związkowego państwa austriackiego określone zostały w traktacie w Saint-Germain i zawarte są w dzienniku ustaw Związku Nr. 361 z r. 1925. Prawo rozporządzania siłą zbrojną ma Rada Narodowa, prawo rozkazywania przysługuje ministrowi dla spraw wojskowych. Jego organami pomocniczymi są: Inspektor sił zbrojnych, szef intendenty, szef sanitarny, szef budownictwa wojskowego, inspektor umundurowania i proboszcz wojskowy. Uzupełnienie odbywa się tylko przez werbunek, czas służby wynosi najmniej 12 lat, z tego najmniej połowa w czynnej służbie, reszta w stanie urlopowanym. Wykształceniem oficerów zajmuje się szkoła wojskowa w Enns (Górna A.). — Wyrobem broni i amunicji zajmuje się jedna fabryka państwowa i kilka zakładów wojskowych w Wiedniu, Klosterneuburg, Krems i St. Pölten. Wydatki wojskowe na 1928 preliminowano na 93 milj. S. — Na Dunaju utrzymuje A. kilka statków patrolujących.

Dzieje. Ukształtowana ostatecznie w traktacie pokojowym w St. Germain w 1919 republika austriacka od pierwszej chwili znalazła się w wyjątkowo trudnych warunkach gospodarczych i politycznych. Dysproporcji pomiędzy wysoce uprzemysłowaną stolicą, obejmującą 1/3 ludności, a niezdolną do konsumowania jej wytworów, szczupłą resztą kraju, odpowiadają głębokie różnice polityczne. Wiedeń stał się ogniskiem wpływów socjalnej demokracji, która zjednałszy sobie szerokie masy ludności utrzymany ochronie lokatorów oraz szeroko rozbudowaną opieką społeczną, pozostaje bez przerwy przy rządach. Na prowincji natomiast przeważa żywioł konserwatywny i głęboko katolicki, który odnosi się do czerwonej stolicy z nietajoną niechęcią. Stąd życie polityczne charakteryzuje się gwałtownymi tarciami pomiędzy prawicą a lewicą, które nierazkroko grożą przerodzeniem się w walkę domową. 15. VII. 1927 doszło w Wiedniu do wielkich zaburzeń, w trakcie których górę wzięły żywioły komunistyczne i ofiarą padł Pałac Sprawiedliwości. Dzięki zręczności kancl. Schobera doszła do skutku w 1929 w drodze parlamentarnej reforma konstytucji, która wzmocniła władzę prezydenta; zato we wrześniu 1931 nastąpiła próba faszystowskiego zamachu stanu ze strony t. zw. „Heimwehry“ pod kierownictwem Pfrimera i ks. Starheimberga. W ostatnich czasach zmagają się silnie wpływy hitleryzmu. W 1926 nastąpiło zniesienie kontroli finansowej Ligi Narodów. Mimo zręcznej polityki ks. Seipla, który wzamian za utrzymanie niezależności A. wobec Niemiec uzyskał od mocarstw szereg ustępstw, wzrosło w masach dążenie do przyłączenia się do ojczyzny niemieckiej (t. zw. Anschluss).

W 1931 zawarł Schober unję celną z Niemcami, która nie weszła jednak w życie. W 1932 konferencja lożańska przyznała A. nową pożyczkę. W polityce zagranicznej orientuje się A. ku Węgrom i Włochom.

Austria Dolna, kraj związkowy, sąsiadujący z A. Górną, Styrią, Burgenlandem i Czechosłowacją, obejmuje, po odstąpieniu 245 km² obszarów źródłiskowych Lużnicy i Feldsbergu z okolicą (pokój w Saint-Germain z r. 1920) oraz po wydzieleniu Wiednia, 278 km², obszar powierzchni 19.301 km², zamieszkały przez 1.513.721 osób (1926), co daje gęstość zaludnienia 78 mieszk. na 1 km².

Przyroda. Dunaj dzieli A. D. na dwie części. Płn. zachód to lekko sfalowana wyżyna granitowa, w której Dunaj wykrawa w przełomach epigenetycznych piękne zakola i ostrogi. Wschodni brzeg wzmiankowanej wyżyny ma charakter 200 do 300 m głębokiego uskoku. Płn. wschód to pagórkowata kraina trzeciorzędu i skałek jurajskich. Na płd. A. D. wznoszą się Alpy wapienne, ponad 2.000 m, od płn. przypiera do nich strefa wzniesień od 800 m do 1.900 m. Od płd. wschodu docierają na teren A. D. po drugiej stronie Semmeringu (980 m) Alpy Środkowe. Nad Dunajem leży urodzajna kotlina Tullnu, Wiednia (predispozycja tektoniczna) zarówno śródgórska, jak i pozaalpejska. Główną arterją wodną A. D. jest Dunaj. Ponadto małą częścią na płn. zach. odwadnia Lużnica oraz na płd. wschodzie Litawa. Na wzmiankę zasługują dwa jeziora Erlauf i Lunz. Klimat jest umiarkowany, na wsch. kontynentalny. W Alpach wapiennych wysokość opadów śr. rocznie 1500 mm, na płd. wschodzie 450 mm. **Lu d n o ś ć** niemiecka, rzymsko - katolicka. W 1923: 1.480.449 osób. W stosunku do r. 1910 przyrost 0,3%. Nadwyżka urodzin w 1926: 4,3‰. W 1923 pracowało w rolnictwie i leśnictwie 50% ogółu zawodowo czynnych, 32% w przemyśle i rzemiośle, 9,8% w handlu i komunikacji. Z powierzchni użytkowanej (96,7% powierzchni ogólnej) znajdowało się w 1926 pod rolami i ogrodami 46,7%, w kulturze wina 1,9%, pod łąkami 12%, pod pastwiskami 3,7%, las zajmował 35,6%. Gospodarka rolna i hodowlana wydawnie intensywna. Górnictwo prawie bez znaczenia. Wzdłuż znanej linii Baden—Vösslau obfite wystąpienia źródeł mineralnych. Stosunkowo daleko posunięta eksploatacja energii rzecznej. — Przemysł skupia się przede wszystkim w kotlinie wiedeńskiej. W 1926 było czynnych 1810 przedsiębiorstw metalurgicznych, włókienniczych, gumowych, spożywczych i t. d. — Komunikacja i handel dysponowały 13.701 km dróg bitych, 319 km dróg wodnych, 2.282 km kolei żelaznej normalno-torowej, 12 km wąskotorowej, 4.234 km telegrafów i 7.800 km linii telefonicznych.

Austria Górna, austriacki kraj związkowy między Czechosłowacją, Bawarią, Salzburgiem, Styrią i Austrią Dolną, 11.982 km² i (1926) 898.993 mieszk. Gęstość 75 osób na 1 km².

Przyroda. A. G. jest w znacznej części krajem górzystym. Na płn. od Dunaju występuje austriacka płyta granitowa (Greinerwald 1.111 m) i płd. zach. stok Lasu Czeskiego

(Plöckenstein 1.378 m), od którego Dunaj odciąża Sauwald (876). Na płd. dźwigają się Alpy Wapienne: Dachstein (2.993 m), Höllengebirge (1.862 m), Schafberg (1.780 m), Traunstein (1.691 m), Totes Gebirge (2.514 m), Sengsengebirge (1.961 m). W Salzkammergut kryje się pod marglami dolnego triasu w Hallstatt i w Ischlu sól kuchenna. Na płn. przedpolu Alp wapiennych zalegają pasma fliszowe sięgające 800 m. Główną arterją wodną jest Dunaj. A. G. jest bogata w jeziora, których posiada około 40 (ważniejsze: Atter-, Traun-, Mond-, Wolfgangsee i t. d.). Klimat umiarkowany; średnia roczna wysokość opadu atmosferycznego rośnie z płn. (700 mm) na płd. (2.000 mm). **Lu d n o ś ć** niemiecka, rz.-katolicka. Nadwyżka urodzeń 5,6‰. Według spisu z r. 1923 pracowało w rolnictwie i leśnictwie 58% ogółu zawodowo czynnych, w przemyśle i rzemiośle 25%, w handlu i komunikacji 9,5%. Z użytkowanej powierzchni (92,1% powierzchni ogólnej) zajmowały w 1926 role i ogrody 40,2%, łąki 20,1%, pastwiska 2,7%, las 37%. W górnictwie dobywa się węgiel brunatny (Hauskruck 1926: 493.600 t.) i sól kuchenną (Salzkammergut 1926: 46.397 t.). Ischl i Gmunden słyną ze solanek, Hall i Goisern ze źródeł jodowych, Bad Schallerbach (od 1919) z siarczanymi. W przemyśle pracowało w 1926: 6.220 zakładów, z tego 670 fabryk. Wyzyskana siła motoryczna wód przedstawiała moc 137.500 KM, wobec 550.000 KM jako możliwej do wyzyskania. Długość dróg: 2.796 km, wód spławnych 60 km, żeglownych 349 km, kolei żelaznych 1130 km, przewodów telegraficznych 1953 km, telefonicznych 4033 km.

***Austriacka wojna sukcesyjna**, ob. Austria, Historia.

***Austro-marksizm**, kierunek marksizmu, reprezentowany przez socjalistów austriackich pod wodzą Bauera i Fr. Adlera, o zabarwieniu radykalnym, stanowi formę przejściową pomiędzy socjalizmem a komunizmem.

***Austrydy**, wspólne określenie płaszczowiny wschodnio-alpejskiej, budującej Alpy Wschodnie na płn. od Dynarydów. A. są nasunięte w obrębie Alp Wschodnich na Pennidy, na terenie Dynarydów na Helwetydy. — Płaszczowina wschodnio-alpejska dzieli się na dolną, górną i środkową część, występuje także na wschód od Alp w Karpatach i w Bałkanach.

***aut-aut** (łac.), albo — albo; aut Caesar, aut nihil, albo być cesarzem (wszystkiem), albo niczem; aut vincere aut mori, zwyciężyć albo umrzeć.

***Autochtoniczny**, w geologii utwór powstały na miejscu, w którym się znajduje obecnie. Przeciwnieństwem utwory allochtoniczne, które wtórnie przewędrowały z miejsca swego powstania w inne.

***Autodigestio**, ob. Samostrawianie się.

***Autofonja** (greck.), odbrzmiewanie (rezonancja) własnego głosu, zdarzające się w chorobach jamy nosowo-gardzielowej i ucha środkowego.

***Autogamja**, ob. Samozapłodnienie.

***Autogiro**, **ś r u b o w i e c**, jest to samolot, wnoszący się pionowo przy pomocy obracającego się w płaszczyźnie poziomej śmigła. Tego rodzaju samoloty nie znalazły dotąd szerszego zastosowania, ale przepowiadają im dużą

przyszłość. Z rozmaitych tego rodzaju samolotów konstrukcja de la Cierva uzyskała najlepsze rezultaty. A., w przeciwieństwie do normalnego płatowca, nie wymaga obszernego lądowiska.

***Autograwjura**, metoda graficzna, podobna do autotypji (ob.), tylko tem od niej różna, że raster (ob.) autotypji składa się z ziarn różnej grubości, podczas gdy raster a. ma ziarna jednakowej grubości, ale różnej wysokości. Światłocienie obrazu występują tedy przy tej metodzie jako następstwo różnej grubości warstw nałożonej farby, co nadaje obrazowi więcej miękkości linii i ożywienia, niżby to można wywołać metodą autotypji. Metodę tę wprowadzono także do druku trójbarwnego.

***Autokataliza**, zjawisko, polegające na tem, iż przebieg reakcji przyspieszają ciała w czasie reakcji powstające (ob. Kataliza).

***Autokefaliczny** (greck.), por. Autokefalja (uzup.) i Wschodni Kościół.

***Autokefalja** (greck.), w kościołach wschodnich samodzielnosc, niezawisłość kościoła od jakiegś wyższej kościelnej władzy. Por. Wschodni Kościół.

***Autoliza** (grec.), rozpuszczenie i rozkład obumarłej tkanki zwierzęcej z wyłączeniem gnicia.

***Autonomiczny** (grec. „samodzielny“), samorządowy, posiadający własne prawodawstwo, samodzielnie zarządzony. Ob. też Autonomia.

***Autonomiczny obszar**. Nazwa dla tych okolic Rosji sowieckiej, którym z powodu niedorozwoju kulturalnego i gospodarczego przyznano jedynie ograniczony samorząd. W Rosyjskiej Republice Rad istniało w r. 1930 piętnaście obszarów autonomicznych, w Transkaukaskiej dwa.

A. o. może — po osiągnięciu pewnego poziomu gospodarczego i kulturalnego — zostać podniesiony do rzędu niepodległego, autonomicznego państwa związkowego, jak to miało miejsce odnośnie a. o. Czuwaszów, Burjatów, Karelczyków, Kirgizów, oraz nadwołżańskich Niemców. — O. a. delegują po jednym przedstawicielu do rady narodowościowej Unji Sowieckiej. — Por. też art. Rosyjska Socjalistyczna Federacyjna Republika Rad i Związek Socjalistycznych Republik Rad.

***Autonomiści**, nazwa stronnictwa alzackiego, które ukonstytuowało się w 1927 pod hasłem uzyskania dla Alzacji daleko sięgającej odrębności.

***Autopit**, minerał, pyroantymonian wapnia, zawierający domieszki żelaza, manganu i alkaliów, występuje w regularnych kryształach, najczęściej ośmiościanach z sześcianiem i 12-ścianem barwy żółtej do brunatnej. Tw. 5,5—6. C. wł. 5,0. Znany z Långban (Szwecja).

***Autoplastyka**, ob. Samodruk.

***Autorament** (łac.), w dawnym wojsku polskim do poł. XVIII. w. nazwa zaciągu. Różniano a. (zaciąg) narodowy (towarzyski) i cudzoziemski (z werbunku). Por. t. 13, str. 120 nn.

***Autorskie prawo**, ob. Prawo autorskie.

***Autoskopja** (greck.), oglądanie krtani bezpośrednio bez wzornika, zapomocą szpatułki. A. została wykształcona w bronchoskopję.

***Autotomia**, ob. Samookaleczenie.

***Autotransfuzja**, zabieg stosowany przy grożącym skrwawieniu się. Polega na zawinięciu kończyn w elastyczne opaski w poziomem położeniu ciała, celem przemieszczenia masy krwi do wnętrza ustroju.

***Autotropizm** (grec.), zdolność, występująca u rosnących części roślinnych, pozbawionych bodźców kierunkowych, a uwidoczniająca się przybieraniem odpowiedniego kierunku lub też położenia. Zdolność tę można wykazać przy pomocy klinostatów lub też innych aparatów wykluczających działanie zewnętrznych bodźców, np. siły ciężkości, światła i t. d. Wszystkie ruchy roślin pod działaniem bodźców zewn., w przeciwieństwie do a., nazwano etjotropizmem.

Autotypja (z grec.), metoda graficzna. Polega na wykonaniu kliszy drukarskiej z odbitki fotograficznej, przy zastosowaniu siatki linowej lub punktowej (ob. Raster). Odbitki fotograficzne kopuje się w tym celu, że szklanej lub filmowej kliszy fotograficznej, na płytach cynkowych, miedzianych lub mosiężnych, powleczonych emulsją światłoczułą. Płyty te wytrawia się, po wywołaniu obrazu, na wypukłościatkowe klisze drukarskie. Papierowa odbitka drukarska, wykonana metodą autotypji jest dlatego znamienna przez delikatne siatkowe tło wypełniające cały obraz. To tło powstaje albo już na kliszy fotograficznej, jeżeli zdjęcie jest robione odrazu z przeznaczeniem dla druku, albo dopiero podczas kopjowania odbitki, jeżeli pomiędzy nią a kliszę założy się taką samą siatkę na szkle, jaką zakłada się w pierwszym wypadku do aparatu fotograficznego (ob. Raster). Wynalazcą a. jest G. Meisenbach w Monachjum w r. 1882. Przy a. pospiesznej, wprowadzonej przez Payne'a i zwanej sta p a y n e t y p j a, robi się zdjęcia fotograficzne, poprzez siatkę na szkle, wprost na metalowej, światłoczułą emulsją powleczonej kliszy. Metoda a. nadaje się nie tylko do powielania sposobem drukarskim, ale i do powielania fotolitograficznego (ob. Litografja).

***Autowakcyna**, szczepionka sporządzona z wydzielin chorych (ropy, płwociny), która działa specyficznie na zarazki wywołujące w danym przypadku schorzenia. Dobre wyniki lecznicze osiąga się w furunkulozie, czerwonce, przewlekłych zapaleniach miedniczek nerkowych.

***Autunit**, minerał, wodny fosforan wapnia i uranu o składzie $\text{Ca}(\text{UO}_2)_2\text{P}_2\text{O}_8 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$, tworzący rombowe tabliczkowate kryształy o przekroju tetragonalnym, barwy żółtej i zielonawej. W drobnych ilościach zawiera również rad. Znany z Autun we Francji i Chesterfield w Massachusetts.

***Autuńskie piętro**, najdolniejsze piętro permu (według podziału geologów francuskich). Por. Permska formacja.

***Autyzm**, albo myślenie autystyczne, myślenie nieprzystosowane do rzeczywistości, omijające doświadczenie, tworzące własną rzeczywistość fantazji lub marzenia. A. myślenie jest indywidualne, dąży do realizacji własnych pragnień i celów nieświadomych.

Jest myśleniem niespołecznym i nie może być udzielane zapomocą mowy. Posiada swoistą logikę, a dla celów ekspresji używa symboli, mitów i obrazów. Pojęcie a. jest stosowane w pierwszym rzędzie w psychiatrii, w ostatnich czasach również w psychologii ludzi normalnych (marzenia senne), ludzi dzikich oraz w psychologii dziecka.

Auvergne (Owernja), dawna prowincja francuska. Obejmowała departamenty Cantal, Puy de Dôme, powiat Brioude z departamentu Górnej Loiry i kanton Cusset z departamentu Allier.

***Aval** (franc.), poręczenie wekslowe; ręczyciel pisze swe nazwisko pod nazwiskiem innego zobowiązanego wekslowo (z dodatkiem per aval [per a.] lub bez niego).

***Avanti**, pseudonim Grzegorza Glassa (ob.).

***Aveiro**, dystrykt w Portugalji; 2.925 km² i 344.178 mieszkańców (r. 1920); gęstość zaludnienia 118 osób na km². — Główne miasto przy ujściu rz. Vougi do przybrzeżnego jeziora A. i kolei: Lizbona—Porto z 10.357 mieszk. i eksploatacja soli.

***Aveilanedá**, płd.-wschodnie przedmieście Buenos Aires; 293.182 mieszkańców (1928).

Avellino, włoska prowincja w Kampanji; 2.906 km² i 392.684 osób (r. 1921); gęstość zaludnienia 135 mieszkańców na 1 km². — Główne miasto A. liczy 29.585 mieszkańców. Wyniesione 351 m nad poz. morza. 1930 (23. VII) ucierpiał silnie wskutek trzęsienia ziemi.

***Avena**, ob. Owies.

***Averbode**, ob. Everbode (uzup.).

Avesta, wiersz przedostatni, ma być kapłani, zam. kapłaci.

Aveyron, francuski departament; w 1926 r. 328.886 mieszkańców. Gęstość zaludnienia: 38 osób na 1 km². W r. 1866 żyło na 1 km² 46 osób.

***Avezac** Marie Armand Pascal d' (1800—1875), franc. historyk geografji, sekretarz i prezydent paryskiego Tow. Geograficznego. Najważniejsze dzieła: „Études de géographie critique sur l'Afrique septentrionale“ (1836), „Esquisse générale de l'Afrique ancienne“ (1814), „Coup d'oeil historique sur la projection des cartes de géographie“ (1863) i „Le Ravennate et son exposé cosmographique“ (1888).

***Avezakit**, skała należąca do grupy piroksenitów, składa się z mieszaniny żelaza tytanowego, augitu, hornblendy, tytanitu, w której prakryształy tworzą hornblendy i tytanit.

***Avianus**, rzymski bajkopisarz, w IV albo V w. po Chr., napisał 42 bajek.

***Avienus** Rufius Festus, rzymski poeta ok. 390 po Chr. z Volsinii, prokonsul, opracował „Phaenomena“ Aratosa i opis ziemi Dionizjusza w heksametrach. Opisał w jambach wybrzeża morskie. Zachował się urywek.

***Avigliano**, miasto w prow. Potenza (Włochy), przy kolei: Foggia—Potenza z 16.937 mieszk.

Avignon, w r. 1926 51.685 mieszkańców. Silne życie przemysłowe: fabryki mebli, ubrań, nawozów sztucznych, cukru i konserw owocowych. Wysoka kultura ogrodowa. Od XV w. siedziba arcybiskupstwa.

***Avila y Zuñiga** Luis de, hiszp. dyplomata,

generał i historyk, (ok. 1490—ok. 1560), towarzyszył Karolowi V podczas wypraw wojennych do Afryki i w wojnie ze związkiem szmalkaldzkim, opisał wojnę szmalkaldzką barwnie choć stroniście w „Comentarios de la guerra de Alemania hecha por Carlos V en 1546 y 1547“ (1547), przełożonych na wiele języków.

***Avista**, właśc. pisownia zam. avista.

***Awacza**, wyspa syberyjska, ob. Beringa wyspa.

***Awakazuka**, półwysep wyspy Hondo, na wschodzie zatoki Tokjo.

***Awallt**, minerał, odmiana muskowitu, występująca w ziemistych agregatach drobnokrystalicznych łusek w kwarcycie z góry Avale niedaleko Belgradu.

Awangarda, nazwa przyjęta w ostatnich czasach dla grup pisarzy, torujących nowe drogi w literaturze. Pod tym tytułem zaczęto wydawać w Warszawie w r. 1924 czasopismo lewicy literackiej pod red. Bruna Jasińskiego i Anatola Sterna. Najtrwalszym organem a. polskiej była „Zwrotnica“ (ob.) Tadeusza Peipera. Jej dalszym ciągiem jest wydawana od r. 1931 w Krakowie „Linja“ pod redakcją Jalu Kurka, obok którego z innych współpracowników zasłużyli już na uwagę poeci Marjan Czuchnowski i Juljan Przyboś. — Do czasopism, będących wyrazem zdecydowanego radykalizmu społecznego o charakterze marksistowskim, należą: warszawski „Miesięcznik literacki“ redag. przez Al. Wata (zawieszony w r. 1931) i poniekąd łódzkie „Prądy“, lubelska „Barykada“, wileńskie „Zegary“, przemianowane później na „Piony“ i i.

***Awaruit** (żelazo niklowe), w przybliżeniu odpowiada wzorowi Ni₂Fe, znaleziony został w skale oliwinowej w Nowej Zelandji i na Roffelhorn pod Zermatt.

Awentyn, od średniowiecza siedziba licznych klasztorów. W r. 1922 rozpoczęto budowę dzielnicy wilegiaturowej.

***Awerczenko** Arkadij Timofiejewicz, pisarz rosyj., (1881—1925) (na emigracji w Pradze), od r. 1908 redaktor petersburskiego pisma humorystycznego: „Satirikon“, gdzie zamieszczał większość swych szkiców i opowiadań. Bystry, ale dobrotliwy obserwator wad i słabostek ludzkich. Kilka tomików wybranych utworów wydano też w tłum. pol.

***Awinjon**, ob. Avignon.

***Awionetka**, ob. Samolot.

***Awitaminozy**, ob. Witaminy (t. 18). — Do tych chorób zalicza się dzisiaj chorobę Möllera-Barlowa, skorbut (gnilec), beriberi, pellagrę, krzywicę, rozmięczenie kości (osteomalacja), kseroftalmję.

***Awizo**, ob. Avis.

***Ax-les-Thermes**, miejscowość kąpielowa we francuskich Pirenejach (departament Ariège), 716 m nad poz. morza. 61 źródeł siarczanych o temperaturze 25°—78° C., 4 zakłady kąpielowe.

Axamitowski Wincenty, generał pol., (1760—1828), odbył kampanję 1792, walczył w insurekcji kościuszkowskiej, od 1797 w legjonach, zasłużył się około zorganizowania artylerji, brał udział w kampanjach włoskich 1797—1800, in-

trygował przeciw Dąbrowskiemu i przyczynił się do wysłania legionów na San Domingo. Naraziwszy się wskutek tego na zarzuty rodaków, poszedł do służby francuskiej, walczył pod Jeną, następnie przeszedł do armji Księstwa Warszawskiego, 1806 awansował na generała brygady, zorganizował korpus artylerji i inżynierji wojskowej, odbył kampanję 1812 i 1813, po upadku Napoleona wszedł do armji Królestwa Kongresowego. Wybitny działacz w wolnomularstwie.

Ayacucho, departament w Peru; 320.000 mieszkańców (r. 1927). — Główne miasto A., 20.000 mieszkańców (r. 1927).

***Aylesbury**, stolica Buckinghamshire (Anglja), nad rz. Thame z 12.144 mieszk. i znacznym handlem.

***Ayrshire**, hrabstwo w pld. Szkocji z 2.932 km² i mieszk. Stolicą jest Ayr (ob.).

***Aysen**, nowoutworzona jednostka administracyjna w Chile, nazwana od fiordu i rzeki. Powierzchnia 128.834 km², zaludnienie 9.531 mieszkańców. Główne miasto: Puerto Aysen.

Az, przestarzały (we Francji jednakże używany) symbol chemiczny azotu (azot).

***Azalia**, ob. Azalea.

***Azemmur**, miasto portowe w Maroku nad Atlantykiem, przy ujściu rz. Um-er-Rbia z 14.037 mieszk. oraz handlem ziemiołodami i rybami.

Azerbejdżan, rosyjska republika radziecka, wchodzi w skład federacji transkaukaskiej. Powierzchnia 85.963 km², zaludnienie 2.314.571 osób (r. 1926), gęstość zaludnienia 27 mieszkańców na 1 km². Z ogółu zaludnienia stanowią Turko-Tatarzy 64,2%, Rosjanie 10,5%, Armeńcy 7,6%; administracyjnie rozpada się A. na 60 rejonów. Ponadto wchodzi w jego skład autonomiczne wolne państwo Naciczewan i samorządowy obszar Karabagh.

***Azerbejdżański język**, połudn. tureckie narzecze, używane w Azerbejdżanie (ob.). Pierwsza książka w j. a. wyd. 1851. W najnowszych czasach działają drukarnie w Tyflisie, Baku i Erywanu.

***Azew Jewus**, prowokator ros., (ok. 1870—1918), inżynier, wszedł ok. 1893 jako student w związek z rosyjskimi rewolucjonistami, zarazem zaś z ochroną, został niebawem uznanym przywódcą kierunku terrorystycznego i organizatorem szeregu zamachów na wysoko postawione osobistości, wydając równocześnie socjalistów w ręce władz policyjnych, w 1908 zde-maskowany przez Burcewa, schronił się zagranicę, żył w Berlinie jako Aleksander Neumaier.

***Azione Cattolica**, ob. Katolicka akcja (uzup.). **Azja**, liczyła ok. 1930 r. ok. 1.100 milj. ludności.

Nowe odkrycia i podróże badawcze. Na Syberji prowadzili Rosjanie w l. 1926—1928 intensywne prace badawcze na półwyspie Taymir, na Nowej Ziemi i w pld.-wsch. kraju Jakutów, gdzie Obruczew odkrył między Leną a Indigirką góry Czerskiego. 1927 odnalazł Kulik po wieloletnich, uciążliwych i kosztownych poszukiwaniach na ptn. brzegu Tunguski słynny meteor z r. 1908. W l. 1915—1925 zbadała ekspedycja Dawidowa syberyjskie wybrzeża ocea-

nu Lodowatego. Na specjalną wzmiankę zasługuje wyprawa łamacza lodów „Sedow“, która — pozostając pod doświadczenem kierownictwem Wiesego i Samojłowicza — odkryła zach. wybrzeża Kraju Północnego (1930). — W Himalajach i wogóle w wysokogórskiej Azji badania postąpiły również dalej. Wprawdzie wyprawy Finch'a i Bruce-Nortona z l. 1921, 1922 i 1924, zwrócone na Everest, miały raczej charakter sportowy — podobnie zresztą jak ekspedycje P. Bauera na Kangczensongę (r. 1929 i 1931) — niemniej jednak dostarczyły one dużo ciekawych i wartościowych obserwacji. Do tego typu wypraw należy i ekspedycja Dyhrenfurtha z r. 1930.

Duże znaczenie posiada centralno-azjatycka wyprawa E. Trinklera, który badał ptn.-zach. Himalaje, wschodnie Karakorum, wyżynę zach.-tybetańską, zach. Kwenlun i basen Tarimu. Badania te prowadził Trinkler w latach 1927/28 i 1930/31. W r. 1925 odkryli Visserowie w Karakorum cztery potężne lodowce. 1930 pracował na terenie Karakorum G. Dainelli z włoską wyprawą. Studja Skriona na obszarze między Pamirem a wschodnim Turkestanem przypadają na r. 1925. — Wogóle Turkestan był kilkakrotnie zwiedzany przez ekspedycje różnej narodowości. W r. 1928 zorganizował niemiecko-austriacki Alpenverein geologiczną wyprawę pod kierownictwem Rickmer-Rickmersa, która dołączyła się do t. zw. Turkestańskiej ekspedycji wysłanej przez Rosyjską Akademię Umiejętności. — W górach Karakorum poruszały się angielska ekspedycja Masona (z r. 1926) oraz w r. 1929 włoska, kierowana przez księcia Haimona.

Bardzo cenną zdobyczą są przeprowadzone w l. 1926—1928 przez Filchnera zdjęcia magnetyczne (Kuldża, Bantu i Leh). Z innych ekspedycji wspomnieć należy o amerykańskiej wyprawie geologiczno-paleontologicznej Andrewsa, która pracowała w Mongolji (1925—1929), oraz o kilkunastu ekspedycjach Rosyjskiej Akademii Umiejętności. — W Chinach, na Korei i w Japonji pracowali wyłącznie niemal Niemcy (H. Schmitthener, W. Filchner i W. Stötzner. — Bardzo wartościowymi wynikami poszczycić się może ekspedycja v. Eickstedta, która gromadziła materiały etnograficzne w Indjach Przedgangesowych (1927—1929). Sir Aurel Stein przeprowadził w r. 1927 cenne wykopaliska w Wasirystanie i w Beludżystanie. — Na terenie wysp Sundajskich prowadził studja B. Rensch, kierownik „II Frankfurckiej wyprawy Sundajskiej“, badając dawne związki mało-sundajskich wysp i resztki pierwotnego zaludnienia. — Główną była w l. 1928/29 niemiecka ekspedycja limnologiczna, prowadzona przez A. Thienemanna, a zajmująca się Sumatrą i Jawą. — W środkowym Borneo pracował przez dwa lata (1925/26) E. Mjöberg. — Także i Azja Przednia była w ostatnich latach terenem ożywionej penetracji naukowej. Na szczególną uwagę zasługuje pierwsze przejście przez pustynię Dehna, którego dokonał B. Thomas. Prócz wymienionego pracowali w Arabji Philby, Holth, Grath, Heim i Rathjens. W zachodniej Anatolji prowadził na zaproszenie tureckiego ministerstwa dla handlu

studja E. Nowack (1926). — W tym samym czasie pracował na wschodzie Strail-Sauer. Orientalystyczny Instytut Uniwersytetu w Chicago dokonał pod kierunkiem Ostena zdjęć archeologicznych w obszarze Kizyl-Irmak. — W r. 1927 pracował na terenie gór pontyjskich, na pń. stokach Antitauru i Erdżias-Dagh oraz na centralnych stepach Lud. Sawicki z ekspedycją polską.

***Azja Mniejsza**, ob. Mała Azja.

***Azjatyckie kultury**, ob. t. 2, str. 69 nn.

***Azoiczna era**, najstarszy okres geologiczny, charakterystyczny przez brak śladów życia na ziemi, podczas którego utworzyły się prakontynenty i praociany. Niezmiernie długi ten okres czasu rozpoczął się zestaleniem skorupy ziemskiej, posiadającej początkowo przypuszczalnie tak wysoką temperaturę, że życie nie było możliwe. Por. Archaiczna era.

***Azoiczna grupa**, w geologii najstarsze utwory, nie zawierające śladów życia na ziemi. Jako najstarsze utwory noszą one nazwę utworów archaicznych. Por. Archaiczna era.

***Azolkum**, p. Azoiczna era.

***Azoospermja** (greck.), brak żyjących plemników w nasieniu męskiem, występuje jako skutek rozmaitych schorzeń jąder i powoduje nieplodność.

***Azorella** Lam., (a z o r k a), bylina należąca do rodziny baldaszkowych, o ulistnieniu zimzielonem ułożonem w rozetę, lub też tworzącem poduchy. W Andach oraz na wyspach arktycznych występuje A. selago Hook.

Azory, jako portugalska prowincja rozbita na 3 dystrykty, nazwane od miast: Angra do Heroísmo: powierzchnia 706 km², zaludnienie w r. 1920 67.258 osób, gęstość zaludnienia 95 mieszkańców na km²; Horta: 794 km², 46.508 mieszk., 59 mieszk. na km²; Ponta Delgada: pow. 849 km², 118.246 mieszk., 139 mieszk. na km².

***Azoryt**, minerał, odmiana cyrkonu z Azorów, gdzie występuje w trachicie syndynowym.

***Azowie**, bóstwa starogermańskie, których charakterystykę religijną i poetycką podają jedynie źródła staronordyczne. Podobni do ludzi, wyposażeni tylko większą od nich potęgą, nie są A. ani wszechmocni, ani też wszechwiedzący, a śmierć ich ma nastąpić wraz z końcem świata. Według Eddy (ob.), każdy z A. posiadał własny kraj i dom. Tworzyli ród, którego głową był Odin (ob. Wodan), zamieszkiwali Asgard, niebiosa, względnie obłoki, skąd obserwowali poczynania ludzkie. Wyrazem ich opieki nad ludźmi są walki ich, zwłaszcza Tora (ob. Thorr) z olbrzymami, zamieszkującymi ziemię i świat podziemny. Por. Nordyjska mitologia.

***Azteków kamień** (chachihuitl), kamień szlachetny o pięknej niebieskiej barwie, używany za święty kamień przez dawnych mieszkańców Meksyku.

***Azuaga**, miasto w prow. Badajoz (Hiszpanja), na pń. od Sierra Morena, w dolinie Bembezar z 16.577 mieszk.

***Azuay** (A s s u a y) el, prowincja w Ekwadorze z 30.000 km² i 132.400 mieszk. Stolicą jest Cuenca.

***Azul**, miasto okręg. w prow. Buenos Aires (Argentyna), nad rzeką A. z 19.602 mieszk. i żywym handlem.

Azulejos, ozdobne płyty fajansowe, płaskie lub plastyczne, o barwnych polewach, wyrabiane od XIV w. w Hiszpanji przez Maurów do układania ścian.

***Azy**, ob. Azowie.

***Azyl prawo**, prawo pewnego państwa do udzielenia schronienia obcemu obywatelowi; może ono być ograniczone międzynarodowymi układami o obowiązku wydania (ekstradykcji). W braku ograniczenia udziela się go tylko, jeśli obcy nie zagraża bezpieczeństwu państwa i spokojowi. Niektóre państwa gwarantują specjalnie ustawami prawo a. zbiegłym na ich terytorjum przestępcom politycznym.

B.

B (be, fenickie „Beth“ = dom, namiot; grec. „beta“), miękka, dźwięczna spółgłoska dwuwargowa. B lub b: w rzymskich napisach, monetach i t. p. = Balbus, bene, bixit (stara forma zam. „vixit“), Brutus i t. d.; w chrześcijańskich napisach: beatus, beata. — W muzyce B jest właściwie drugim tonem skali zasadniczej, t. zn. siedmiu tonów zasadniczych nazwanych wedle pierwszych siedmiu liter alfabetu: A, B, C, D, E, F, G (por. A); dawniej oznaczało się go kwadratowym znakiem \blacksquare lub \blacksquare (B quadratum), obniżenie jego zaś \flat (B rotundum). Z biegiem czasu zaczęto ton ten niesłusznie nazywać tonem H, zaś \flat oznacza jego obniżenie, \natural natomiast przywrócenie. W Holandji i Anglii B oznacza jeszcze i dzisiaj cały ton od A w górę (np. H-moll = B-minor). We Włoszech, Francji i t. d. nazywa się ton B obecnie: si (s i b é m o l). Por. Solmizacja.

B. A., skrót zam. „baccalaureus artium“, ob. Baccalaureus; zamiast British America lub British Association (for the Advancement of Science); zam. „bonis auspiciis“ lub „avibus“ (łac.), pod dobrą wróżbą.

Baa, egipska miara długości = 4 dirak makmari = 3 m.

***Baabe**, wieś i kąpielisko na Rugji, (1925) 538 mieszk.

***Baade** Knud Andreassen, pejzażysta norweski, (1808—1879), kształcił się u Eckersberga w Kopenhadze, osiedlił się w Niemczech. Malował nastrojowe krajobrazy.

***Baader** Franz Xaver, niem. filozof i teolog, (1765—1841), był lekarzem w Monachjum, następnie dyrektorem kopalni i huty, a od r. 1826 honorowym prof. spekulatywnej dogmatyki. B. wychodzi z filozofji Kanta, Fichtego i Schellinga i zbliża się potem do Jakóba Böhmego i do franc. idealisty Saint-Martina. Ostatecznym celem jego spekulacji ma być połączenie teolo-

gji (katol.) z wyrastającą z Kanta filozofją spekulacyjną. Wiedza ludzka jest pg. B. współwiedzą z wiedzą Boga, a świadomość jest wiedzą o świadomości Boga: cogitor, ergo cogito et sum. Wyd. zbior. 1850—60, 16 t.

Baal, nazwa bóstwa (wyraz semicki, znaczący tyle, co właściciel), w starym testamencie występuje także w liczbie mnogiej, ba alim. Wchodził ten wyraz i w skład imion własnych, np. Hannibal, Hazdrubal. B. był królem słońca, nieba, urodzaju. Kult jego był szeroko rozpowszechniony. W Babilonii czczony był jako B el, identyfikowany z planetą Jowisz. Występował za 19 dynastji w Egipcie, w Tebach i Memfis. W Fenicji był B. znany z Tyru, zwany Melkart (król miasta), często identyfikowany z greckim Herkulesem. — Z nim stoją w związku symboliczne stupy, jeden ze złota, drugi ze szmaragdu. Fantazja grecka przeniosła je na daleki zachód, jako stupy Herkulesa. Hebrajczycy zapoznali się z B. przez Kanaanejczyków. Wśród Izraelitów żywy był kult B. za Ahaba, który ożenił się z Jezabel, córką króla fenickiego Sydonu. Zwalczali Baala prorocy i w związku z tem w imionach własnych zastąpiono część — baal przez — boszet (wstyd), np. Iszbozet. Czczono B. na szczytach gór krwawymi ofiarami, nawet z ludzi, paleniem kadzideł i szałem orgiastycznym.

***Baarn**, wieś w holenderskiej prowincji Utrecht, (1922) 10.947 mieszk.

***Bab-el-Uld**, przedmieście Algeru, ob.

***Babadag**, miasto w Dobrudży, okręg Tulcea, 3.946 mieszk. (1921), kąpielisko i letnisko nad jez. Ramsin, ma uniwersytet tatarski i 5 meczetów.

Babar, wyspy w archipelagu Malajskim; 843 km², około 25.000 mieszk.

***Babbitt** Irving, półn. ameryk. hist. lit., * 1865, główny rzecznik konserwatywnego neohumanizmu, przeciwnik wszelkiego romantyzmu. Główne dzieła: „Literature and the American College“ (1908), „The Masters of Modern French Criticism“ (1912), „Democracy and Leadership“ (1924), „Humanism: an Essay at Definition“ (1930, w zbiorze N. Foerстера: „Humanism and America“) i i.

***Babel**, wieża, ob. Wieża Babel.

***Babel** Izaak Emanuilowicz, pisarz rosyj., * 1894, w „Opowiadaniach z Odesy“ przedstawił życie rodzinnego ghetta, w „Armji konnej Budiennego“ (1924) walki armji czerwonej z przeciwwolucjonistami.

***Babelon** Ernest, archeolog franc., (1854—1923), zajmował się specjalnie starożytną numizmatyką. Wydał: „Traité des monnaies grecques et romaines“ (1901—16).

***Babelsberg**, do 1918 królewski zamek, miejsce częstego pobytu cesarza Wilhelma I. Ogromny park sąsiaduje z uniwersyteckim Obserwatorium Astronomicznym, wzniesionem 1911—1913. Nad jeziorem Griebnitz powstał Neu-B.

***Baberton**, miasto w pñ. amerykańskim stanie Ohio, (1923) 23.934 mieszk.

***Babi**, ob. Babiści.

***Babi**, wyspa Indj Holenderskich, zwana też Simalur, ob.

***Babicz** Lubomir, pisarz chorw., ob. Gjalski Xawer Šandor.

Babilon, jedno z najstarszych, największych i najwspanialszych miast starożytności, nad Eufratem, wspomniane już ok. 2650 przed Chr., około 2050 stolica państwa babilońskiego i ośrodek jego kultury. Ok. 1238 zdobył je król Asyrii, Tukulti-Nimurta I i utrzymał się w niem do śmierci. 689 zdobył i zburzył je Sanherib, władca Asyrii. Jego syn Asarhaddon odbudował je, ale syn tegoż Asurbanapli zdobył je po długoletniem oblężeniu 648 i częściowo spalił. Za chaldejskich królów Nabopolassara (626—605) i Nebukadnezara II (605—562) stanął B. u szczytu swego rozwoju. Nebukadnezar rozszerzył B. znacznie i upiększył budowlami. 539 zdobył B. Cyrus, 522 Darjusz I, 331 Aleksander W. Podboje te nie zaszkodziły miastu. Poczęło ono upadać dopiero za Seleucydów, kiedy powstała nowa stolica Seleucja, a później Ktezyfon. Za czasów Chrystusa opustoszało miasto niemal zupełnie. Starożytni pisarze przesadzili znacznie wielkość B. Pole jego ruin zajmuje najwyżej 12 km². Resztki 3 murów miasta widoczne są jeszcze dziś po obu brzegach Eufratu. Z 8 wielkich bram odnaleziono dopiero jedną.

Babilon, w t. 2. (w. 6) ma być: Sumerowie, niewiadomego pochodzenia, zam. Sumerowie, prawdopodobnie pochodzenia chaldejskiego.

Babilon, w t. 2. religja, (w. 6) ma być Enlila, zam. Enlita.

***Babimór**, ob. Lycopodium.

***Babingtonit**, trójskośny minerał, zbliżony do piroksenu, będący mieszaniną krzemianu wapniowego Ca₂Si₃O₈ i krzemianu wapniowo-żelazowego CaFe₂Si₂O₈. Znany z Arendal, Baveno, Passaie City.

Babiniec, w staropolszczyźnie: 1. kruchta kościelna, gdzie przesiadują żebrzące baby; 2. izba służby kobiecej.

***Babiński** Leon, prawnik pol., ur. 1891, radca prawny Min. Spraw Zagr., od 1919 prof. Wolnej Wszechnicy Polskiej i szkoły Nauk Politycznych. Napisał: „Prawo cudzoziemców w Polsce“ (1925), oraz szereg prac z dziedziny prawa staropolskiego (m. i. „Trybunał Skarbowy Radomski, 1614—58“ (1928).

Babiński Józef, klinicysta. Ob. t. 2.

***Babińskiego** objaw, ob. Babiński.

***Babirusa**, ob. Porcus babirusa.

***Babisa**, ob. Lobisa.

***Babits** Mihály, poeta węgier., * 1883, najwybitniejszy przedstawiciel współczesnej liryki węg., tłumacz Danta i Szekspira, wydał zbiory poezyj: „Liście z wieńca Iris“ (1903), „Książę, gdy nadejdzie zima“ (1910), „Recitativ“ (1912), „Dolina niepokoju“ (1917), „Wyspa i morze“ (1924), „Bogowie umierają, a człowiek żyje“ (1927); powieści: „Bociani kalif“ (1910), „Syn Wirgila Timara“ (1923), „Poślubiency śmierci“ (1929), „Wieniec czarnych róż“ (1931); od 1930 redaguje czasopismo „Nyugat“.

***Babka**, p. Plantago.

***Babkocate**, ob. Plantaginaceae.

***Baboeuf**, ob. Babeuf.

***Babosze** (b a b u s z e; z persk.), pantofle, papucie.

***Babrios**, poeta grecki z II. w. po Chr., autor zbioru bajek ezopowych, używanego jako podręcznik szkolny, często naśladowanego.

***Babu** („książę”), tytuł indyjski, używany w życiu codziennym, jak u nas „pan”.

***Babudanit**, minerał, hornblendą, zajmująca pośrednie miejsce między rybekitem, gastaldytem a zwyczajną hornblendą. Występuje jako składnik tępów krystalicznych.

***Babujan**, grupa wysp w archipelagu Filipin. Leżą na płn. od wyspy Luzon. Wraz z wyspami **Batan** liczą 620 km² i około 10.000 mieszk. (Tagalowie). Na wyspie Camiguin (850 m) występuje siarka, **Batan** posiada złoża miedzi. B. są pochodzenia wulkanicznego, dobrze nawodnione i bardzo żyzne.

***Bacca** (łac.), jagoda. *Bacca juniperi*, j. jałowca itd.

Bacciarelli Marcelli; w t. 2. błąd druk.: **Bacciarelli**.

***Baccio del Bianco** Bartolomeo, włoski architekt i malarz, (1604 — ok. 1656), przebywał w Niemczech i w Pradze, później we Florencji, Genui i Madrycie.

***Baccio della Porta**, ob. **Fra Bartolommeo**.

***Bachancel**, ob. **Bachanalje**.

***Bacharieh** (Baharije), oaza w zach. dolnym Egipcie, na pld.-zach. od Fajum, 100 m nad poz. morza, 5.000 mieszk., uprawa daktyli.

***Bacheller**, ob. **Baccalaureus**.

***Bachelin** Henri, pisarz franc., * 1879, odtwarza ludzką rzeczywistość w powieściach: „*Pas comme les autres*” (1906), „*La Bancale*” (1910), „*Juliette la Jolie*” (1912), „*Le Serviteur*” (1918), „*Le Village*” (1919), „*Le Petit*” (1920), „*Les grandes Orgues*” (1925), „*La Cornemuse de Saulieu*” (1925), „*La Maison d'Anniké*” (1927), powieść o Islandji, „*Le taureau et les boeufs*” (1927), „*L'été de la Saint-Martin*” (1928), „*L'Abbaye*” (1928), „*L'orage et l'hiver*” (1929).

***Bacheller** Irving Addison, pisarz półn. amerykań., * 1859, autor powieści historycznych: „*Eben Holden*” (1900, wojna domowa), „*A Man for the Ages*” (1919, Lincoln), „*In the Days of Poor Richard*” (1922, czasy Franklina), „*Vergilius*” (1904) i „*Dawn*” (1927, z czasów Chrystusa), humorystycznych obrazów obyczajowych z XX. w.: „*Keeping Up with Lizzie*” (1911), „*Keeping Up with William*” (1918) i i.

***Bachelor**, ob. **Baccalaureus**.

***Bachmacz**, gmina na Ukrainie, (1926) 6.817 mieszk. Punkt węzłowy na linii Moskwa—Kijów. Ośrodek handlu zbożowego.

***Bachmat** (z persk. przez tatarskie), koń tatarski, gruby i na niskich nogach, słynny z wytrzymałości. — W staropolszczyźnie zwano też b. ludzi opasłych, krępych.

***Bachmatowicz** Kazimierz, malarz pol., (1808—1837), był uczniem Rustema, mieszkał w Wilnie, malował pejzaże i portrety, rysował motywy rodzajowe i widoki z Litwy.

***Bahr**, morze, jezioro, wielka rzeka (po arabsku), ob. **Bahr**.

***Bachryci**, dynastia Mameluków w Egipcie, Syrii i Arabii (1260—1382), zyskała znaczenie dzięki zwycięstwom nad Mongołami pod **Ain Dżalut** (1260) i dokonane przez jej właściwego

założyciela **Beibarsa I** wypchnięcie z tych terytoriów Franków (chrześcijan).

***Bachus**, ob. **Bakchus**.

***Bacillarlaceae**, ob. **Diatomeae**.

***Bacillus**, owad, ob. **Phasmoidea**.

***Back** Sir Georg, ang. badacz arktyczny i admirał, (1796—1878), brał udział w ekspedycjach Franklina i Richardsona 1819—1826. W l. 1833—37 prowadził dwie angielskie wyprawy w arktyczny obszar Ameryki Płn., których owocem były dwie publikacje: „*Narrative of the Arctic Land expedition etc.*” (1836) i „*Narrative of the expedition in H. M. Ship Terror*” (1838).

***Baćka Palanka**, jugosłowiańska gmina zbiorowa, od 1929 w banacie Dunajskim.

***Baćka Topola**, miasto jugosłowiańskie, od r. 1929 w banacie Dunajskim.

***Backer** Jakob Adriaensz, malarz niderl., (1608—1651), uczeń Rembrandta, malował portrety, obrazy religijne i mitologiczne.

***Backhand**, ob. **Tenis**.

***Backhaus** Wilhelm, pianista niem., ur. 1884, koncertuje po całym świecie, świetny zwłaszcza jako odtwórca repertuaru klasycznego.

***Backhuysen** Ludolf, malarz niderl., ob. **Bakhuysen Ludolf**.

***Backler d'Albe** Louis Albert Guislan, (przed podniesieniem do stanu szlacheckiego przez Napoleona: Dalbe), franc. kartograf i malarz, (1761—1824), towarzyszył Napoleonowi we wszystkich kampaniach do r. 1813 w charakterze kartografa. W 1802 wydał generalną mapę Włoch w 54 arkuszach.

***Baćko Gradište**, miasto w Baczce, od 1921 w jugosłowiańskim banacie Dunajskim, (1921) 7.002 mieszk. Leży nad kanałem Króla Piotra. Ważne centrum rolnicze (dawna nazwa węgierska: **Bacsöldvar**).

***Backwoods** (ang.), dawniej nazwa olbrzymich puszczych dziewiczych w Ameryce Płn., zamieszkałych przez Indian, później nazwa dzikich okolic dalekiego Zachodu. „**Backwoodsmen**” (zwani także „**pioneers**” lub „**squatters**”) byli pierwszymi osadnikami i pionierami cywilizacji.

***Bacs Bodrog**, komitat węgierski, 1.620 km² i (1930) 107.457 mieszk., w tem 28,1% Niemcy. W 1920 wydzielono Jugosławiji 7.287 km² i (1910) 541.817 mieszk.

***Baculites** Lam. rodzaj amonita z epoki kredowej. Jest to postać o skorupie ze zwojami zupełnie rozkręconymi, na kształt laseczki o owalnym przekroju. Np. **B. aniceps** Lam z **senonu**.

***Baculus** (łac.), laska; b. **pastoralis**, biskupia laska pasterska, pastorał (ob.).

***Bacyt** (b a z z i t), minerał, krzemian skandu barwy brunatno-niebieskiej, występuje w heksagonalnych słupach. Tw. 6,5, c. wł. 2,8. Występuje w pegmatycie **Baveno**.

***Baczeloryt** (batchelorit), blaszkowaty minerał barwy zielonej, zbliżony do kaolinu, lecz zawierający mniej wody. Znany z **Tasmanji**.

***Baczość**, komenda wojskowa i gimnastyczna (ostatnio coraz bardziej w tej ostatniej zarzucana). Oznaczała ona doskonałe wyprężoną i nieruchomą pozycję stojącą ze zwarcieniem pięt i rozszerzeniem stóp pod kątem 90°, wypręż-

niem kolan, cofnięciem brzucha i wypukleniem klatki piersiowej, wraz z cofnięciem barków do tyłu i ściąganiem ramion w dół. Tego rodzaju postawa, pomijając nieestetyczne usztywnienie, wywoływała szkodliwe ograniczenie oddechu i antyfizjologiczne ustalenie klatki piersiowej w pozycji wdechowej. Obecnie usuwa się całkowicie z postawy b., (którą obecnie oznacza się komendą: p o s t a w a!) wszelką sztywność i nienaturalność, kąś zaś stóp jako szkodliwe wpływający na położenie miednicy i krzywiznę łądźwiową kręgosłupa, zmniejsza się wydatnie (od 45 do 16°). Przyjęcie postawy zasadniczej ma jedynie w gimnastyce wyrażać skupienie, uwagę i gotowość wykonania zaleconego ruchu, równocześnie ma ona być jak najbardziej zbliżoną do normalnej (i właściwej) pozycji stojącej, nawykowej codziennego życia.

Baczyński Stanisław, pol. krytyk lit., * 1890, wydał nadto: „Prawo sądu“ (1930), „Powieść kryminalna“ (1932), „Literatura w Z. S. R. R.“ (1932); w l. 1929—1930 wydawał i redagował w Warszawie miesięcznik literacki i społeczny: „Europa“.

***Badagar**, rolnicze plemię Drawidów z Nigerii (ob.), osiadłe w tych okolicach już przed 1200 r., jak świadczą o tem ich groby, przypominające cromlechy. Typem przypominają pasterskie plemię Todasów, którym płacą haracz; mówią językiem pokrewnym kanarezyjskiemu (ob.); ok. 34.000 głów.

***Badagri**, port lagunowy w brytyjskiej płd. Nigerji, 10.000 mieszk.; położony na zach. od Lagos, do 1861 stolica państwa murzyńskiego i główny punkt targowy dla sprzedaży i kupna niewolników.

Badajoz, prowincja hiszpańska, (1930) 725.474 mieszk., miasto (1930) ok. 43.100 mieszk.

***Badarāyana**, filozof ind. z pierwszych wieków po Chr., autor Vedānta-Sūtra, podstawowego dzieła Uttara-Mīmāṃsā.

Badecki Karol Józef, pol. archiwariusz i bibliotekarz, ur. 1886, od 1920 wicedyrektor Archiwum m. Lwowa. Prace: „Średniowieczne ludwisarstwo lwowskie“ (1921), „Literatura mieszczańska w Polsce XVII. w.“ (1925), „Zaginione księgi średniowiecznego Lwowa“ (1927), „Polska komedia rybałtowska“ (1931) i i.

***Badeleit**, minerał, dwutlenek cyrkonu o składzie ZrO₂, występuje w drobnych jednoskośnych kryształach lub otoczonych okrucach, znanych z Cejlonu i Brazylii.

Baden-Baden, (1930) 30.400 mieszk. Uzdrowisko przy magistrali Frankfurt n/M.—Bazylea. Radioaktywne słone termy o temperaturze do 67°. W 1929: 95.664 kuracjuszków, w tem 24.270 zagranicznych.

Badenja, 15.070 km² i (1925) 2.312.462 mieszk. (t. zn. 153 osób na km²), w tem 39,4% ewangelików, 58,4% rz.-kat. i t. d. Przyrost zaludnienia w l. 1910—1925 wynosił 7,92%. W użytkowaniu rolniczem 54,7%, pod lasami 39,1% i t. d. Z ogółu ziem rolniczo-wyzyskiwanych pod łąkami 63,5%, pod łakami 27,3%, pod pastwiskami 4,9%. Od 1926 kopalnictwo soli potasowych w Buggingen.

***Badin** (franc.), żartowniś, figlarz, błazen. **Badinerie**, badinage, żart, figiel. —

W m u z y c e: dawniej część suit, o charakterze żartobliwym.

***Badjan**, ob. Illicium.

***Badowski** Adam, malarz, (1857—1903), kształcił się w warszawskiej Szkole Rysunkowej u Gersona i Kamińskiego, w Krakowie pod kierunkiem Cynka, w Monachjum i w Wioleszech. Prowadził w Warszawie własną szkołę malarstwa i był po Gersonie profesorem warszawskiej Szkoły Rysunkowej. Główne dzieła: Portret Popiela, „Świeże popioły“ i in.

***Baehr** Wacław, zoolog pol., ur. 1873, studja w Petersburgu, od 1922 prof. cytologii Uniw. Warsz. Ogłosił szereg prac z dziedziny cytologii w języku francuskim i niemieckim w Archiv für Zellforschung, La cellule i i.

***Baena**, hiszpańskie miasto powiatowe w prowincji Cordoba; (1920) 18.361 mieszk. Szczątki rzymskiego miasta, hodowla koni, taktwo lnia, handel zbożem i oliwą.

***Baera prawo**, ob. Baer.

***Baertson** Albert, malarz flamandzki, (1866—1922), malował nastrojowe widoki miast flamandzkich.

Baeyer Adolf. W t. 2 błąd druk. Bayer.

***Baeza**, hiszpańskie miasto powiatowe w prowincji Jaén, (1920) 15.326 mieszk., 600 m nad poz. morza, katedra, handel winem i zbożami, garbarstwo. Rzymianie znali B. pod nazwą *Bea tia*; do 1228 była B. siedzibą mauretańskich królów i kalifów.

***Baeza**, król izraelski, 910—888, zamordował króla Nadaba, syna Jerobeama I wraz z całą jego rodziną. Prowadził wojnę z Azą, królem judejskim.

***Baffina kraj**, 611.000 km², obszar lądowy na morzu Arktycznym, pomiędzy 60°—90° zach. długi, i 62°—74° pń. szeroki. geogr.

***Bafulabe**, stacja wojskowa i kolejowa we francuskim Sudanie u splywu rzek Senegal i Bakhoy. Ważny plac handlowy.

***Bag** (ang.), worek jako miara: w Kanadzie 1 b. ziemniaków = 40,8 kg; w Brazylii 1 b. cukru = 50 kg; 1 b. kawy = 60 kg.

Babamojo, dawna prowincja terytorjum Tanganiki. Obecnie wchodzi w skład wsch. prowincji. Port B. jest siedzibą apostołskiego wikarjatu. Wywóz kopry.

Bagdad posiada port lotniczy (komunikacja z Londynem, Delhi i Teheranem). Od 1926 uniwersytet. W projekcie angielskie połączenie kolejowe z Haifą.

***Bagehot** Walter, ang. ekonomista, (1826—1877). Dzieła jego zajmują się głównie polityką i zagadnieniami pieniądza. Od 1860 wydawał czasopismo „The Economist“.

***Bagelen**, holenderska posiadłość na płd. Jawie. W 1927: 879.309 mieszk., z tego 1.134 Europejczyków. — Za pasmem wydm i jezior przybrzeżnych (eksploatacja soli) ciągnie się przez 70 km wzdłuż wybrzeża gęsto zamieszkały pas niezwykle starannego rolnictwa (gęstość 497 osób na 1 km²). Północ jest górzysta (wulkan Sindoro 3.203 m), południe znakomicie nawodnione dostarcza ryżu, kawy, cukru, tytoniu, herbaty, indygo i t. d. Na zachodzie wyspy znajdują się w jaskiniach jadalne gniazda jaskółcze. Główną osadą jest P u z w o r e d ź o.

***Bagendit**, jezioro na zach. Jawie; 6 km².

***Baggesen** Jens, poeta duń., (1764—1826), z utworów jego najlepsze pisma satyryczne: „Opowieści śmieszne” (1785).

***Bagging**, gładka tkanina jutowa, o podwójnej osnowie.

Baghalpur, okręg brytyjsko-indyjskiej prowincji Bihar i Oryssa w zach. Bengalji, 53.121 km², (1911) 8.144.821 mieszcz., w tem 1 $\frac{1}{2}$ milj. Mahometan, 800.000 pogan; równina pocięta przez Ganges i jego dopływy. Jedyne na południu okolica jest górzysta, porośnięta gęstym lasem i daje schronienie słońcom i tygrysom. Doliny są zamieszkałe przez ludy pierwotne.

Klimat gorący i niezdrowy. Często klęski głodowe. Bogactwo rud prawie niewyżytkiwane. Główne produkty ryż, pszenica, kukurydza, groch, fasola, oliwka, indygo i t. d.

Miasto główne B. liczy około 74.000 mieszcz., w tem 20.000 Mahometan. 48 m n. p. m. nad Gangesem, przy linii kolejowej Kalkuta—Delhi.

Baghelkand (B a g a l k a n d), brytyjsko-indyjska posiadłość w Środkowych Indjach, 29.328 km², (1921) 1.638.623 mieszcz., obejmuje 6 państw autochtonnych, wśród których Rewa jest najpoważniejszym. Główną arterją odwadniającą jest uchodzący do Gangesu Son. B. jest przecięty linią kolejową Bombay—Allahabad.

***Bagieński** Stanisław, malarz pol., * 1880, kształcił się w Warszawie w Szkole Rysunkowej i w Akademii krakowskiej. Od 1927 jest profesorem Szkoły Sztuk Pięknych im. Gersona w Warszawie. Maluje sceny bitewne i wojskowe, serje kompozycyj z wielkiej wojny światowej, ilustracje do czasopism i powieści.

***Bagieński** Jan, architekt pol., ur. 1883. Wybudował we Lwowie główną halę i sale polskiego Banku Przemysłowego, wille, domy czynszowe i kościoły. Jest autorem szeregu nagrodzonych projektów architektonicznych.

***Bagiński** Henryk, pol. wojskowy i pisarz, * 1888, inżynier, w czasie studiów we Lwowie organizator ruchu niepodległościowego, 1911—1912 komendant naczelny Drużyn Strzeleckich, w czasie wojny światowej służył w dywizji Żeligowskiego, z którą wrócił do kraju. W czasie wojny polsko-bolszewickiej szef sztabu 8 dywizji piechoty, zajmował następnie różne stanowiska w sztabie gen. Obecnie podpułkownik i szef Kierownictwa Fortyfikacyj. Nap.: „Wojско Polskie na Wschodzie 1914—1920” (1921), „Zagadnienie dostępu Polski do morza” (1927), „Wolność Polski na morzu” (1931) i in.

***Bagiński** Kazimierz, polityk pol., ur. 1890, przed wojną światową organizował w Galicji związki strzeleckie, po jej wybuchu tworzył lotne oddziały, które operowały na tyłach armji rosyjskiej. W czasie okupacji niemieckiej rozwijał działalność nad organizowaniem ruchu ludowego, należał do założycieli „Wyzwolenia”, z którego ramienia zasiadał w trzech pierwszych sejmach. Gorący zwolennik Piłsudskiego, po przewrocie majowym należał do przywódców opozycji, w 1930 więziony w Brześciu, w 1931 skazany w 1 instancji na dwa lata więzienia i utratę praw obywatelskich.

Bagirmi (B a g h i r m i), mahometkańskie pań-

stwo murzyńskie we francuskiej Afryce Równikowej na wsch. od jeziora Czad, 180.000 km². W ogólności równina, przecięta na płn.-wsch. pasmem Gere, pochyłona w części płn.-zach. do jeziora Czad a odwadniana przez Szari, która poniżej ujścia Logone wielokrotnie się rozgałęzia i rozlewa. Klimat zdradza rysy kontynentalne: średnia roczna temperatura 27,5°, amplituda roczna ponad 8°; wysokość opadu od 500 do 600 mm rocznie w ciągu 1/2 roku (kwiecień—wrzesień). W związku z tem ma B. charakter stepu. Jedyne nad rz. Szari, poniżej ujścia Logone pojawia się las. L u d n o ś ć powstała ze skrzyżowania Arabów i Murzynów, odznacza się pięknym wzrostem. Kulturalnie stoi ona na poziomie nomadów i półnomadów. Wysoko rozwinęło się tkactwo, farbiarstwo i rymarstwo. Język B. jest zupełnie izolowany. Rolnictwo gra podrzędną rolę wobec pasterstwa, które jest zajęciem dominującym. G ł ó w n e m miastem Massenia. Siedzibą administracyjnych władz francuskich fort Lamy.

W wieku XV. i XVI. pozostawała okolica nad Ba Baczikam w posiadaniu obcych (m. i. i Arabów). Około 1530 zakładają przybysze (prawdopodobnie z Kengi) Massenia. Pierwszym królem zostaje Birni Besse (1522—1536); za panowania Abdallaha (1568—1608) wprowadzono islam. W XVIII. w. zaznaczyła się wyraźna zależność B. od Bornu, w XIX. w. od Wadaí, a w 1893 B. zostało opanowane przez Rabeha. Podporządkowanie Francji datuje się od r. 1897.

***Baglione** Giovanni, włoski malarz i historyk sztuki, (1571—1644), napisał zbiór biografij artystów, p. t. „Le vite de' pittori, scultori, architetti ed intagliatori 1572—1642” (1644).

***Baglivi** Giorgio, lekarz włos., (1688—1707), od 1696 prof. w Rzymie, należał do najznakomitszych lekarzy swego czasu; był przedstawicielem kierunku jatro-fizycznego, w pismach swych odznaczał się jasną spostrzegawczością. „Opera omnia” (1704 i nn.).

***Bagna**, ob. Moczary.

***Bagnacavallo**, miasto we włoskiej prowincji Rawenna, powiat Lugo, około 4.000 mieszcz., leży przy linii kolejowej Castel Bolognese—Rawenna, znane z uprawy wina i trufli. Starożytni znali B. pod nazwą Tiberiacum.

***Bagnara Calabria**, miasto nadmorskie w prowincji Reggio w Calabrii z 10.100 mieszcz., na linii Reggio—Neapol, założone przez Roberta Guiscarda.

***Bagno** (włos. „kąpiel”), pierwotnie nazwa kąpeli w seraju konstantynopolitańskim, przy których znajdowało się więzienie dla niewolników. We Francji wprowadzono b. jako zakłady karne w r. 1748 w Tulonie, 1750 w Brest, 1767 w Rochefort. Więźniów piętnowano na prawem ramieniu, trzymano dniem i nocą na łańcuchach i używano do najcięższych robót. Podczas rewolucji złagodzono te kary i nazwano je „Dożywotniemi robotami przymusowemi”. Napoleon III zamienił karę b. na zesłanie do karnych kolonij w Cayenne i i.

***Bagnolet**, wieś we francuskim departamencie Seine, powiat Saint-Denis, (1921) 20.406 mieszcz., na wsch. od Paryża. Uprawa brzoskwini, łomy kamienia i gipsu.

***Bagration** Piotr Iwanowicz, ks. gruziński i wódz ros., (1765—1812), od 1782 w służbie rosyjskiej, pod Austerlitz krył odwrot armji ros., 1812 dowodził drugą armją zachodnią, zginął z rany, otrzymanej w bitwie nad rz. Moskwą.

***Bagratjonit**, minerał, odmiana ortytu, zbliżona do buklandytu, różniąca się od tego mniejszą zawartością ceru. Znany z Achmatowska.

***Bagrynowski** K., pseudonim Wacława Sierozewskiego (ob.).

Bahama wyspy, 11.405 km², w 1930: 60.848 mieszk., w tem 1/6 białych. Głównym przedmiotem eksportu pomidory. Połów gąbek zatrudnia 5.000 ludzi (476 okrętów i 2.760 łodzi). W 1929: 45 km linii kolejowych.

Bahia, państwo brazylijskie, (1930) 4.135.894 mieszk. Stolica B. liczy (1930) 328.898 osób. Port lotniczy.

Bahia Blanca, (1928) 155.800 mieszk., port Ingeniero White.

***Bahr** (Bachr), arabskie oznaczenie dla mórz, jezior, wielkich rzek. Częsta składowa nazw geograficznych, np. B. Chwãresm (m. Aralskie), B. el Abiad (m. Śródziemne), B. el Aswand (m. Czarne), B. el Chasar (m. Kaspjskie), B. el Dżebel (rz. górską), B. el Gharb lub B. el Maghrib (m. zachodnie), B. el Hind (m. Arabskie), B. el Ifrendż (m. Francuskie), B. el Mutta-wassit (m. Śródziemne), B. er Rûm (m. Rzymskie), B. esz Szâm (m. Syryjskie), B. el Kolsum (m. Czerwone), B. el Seráf (rzeka żyraf), B. ezzulma (ocean Atlantycki), B. Fâris (zatoka Perska), B. Jussuf (kanał Józefa), B. muhit (ocean).

***Bahr el Ghazal**, prowincja anglo-egipskiego Sudanu, 232.600 km², (1929) 1,1 milj. mieszk. Stolicą jest miejscowość Wau.

***Bahrac**z (Bahraich), miasto w okręgu Faizabad w brytyjsko-indyjskich Zjednoczonych prowincjach, (1921) 27.371 mieszk. (14.955 Mahometan), nad rz. Gogra i przy linii kolejowej z Patny. Do grobu Św. Massauda ściąga rocznie około 50.000 pielgrzymów.

Bahrain, ang. Bahrein, kilka wysp w zatoce Perskiej, składających się na państewko arabskie pod protektoratem angielskim. Zaludnienie: ok. 120.000 osób. Protektorat angielski datuje się od 1861. W 1929 wystąpiła z pretensjami do zwierzchności Persja. Konflikt rozstrzygnięta w 1930 Liga Narodów na korzyść Persji, która założyła sprzeciw przeciw udzieleniu koncesji naftowej Anglii.

***Balle Atha Cliath**, urzędowa irlandzka nazwa Dublinu.

***Bailey** John, właściciel ziemski w Szkocji, zbudował pod koniec XVIII. w. pierwszy system pługa, oparty na obliczeniach matematycznych krzywej odkładnicy (ob. Pług, Odkładnica).

***Baily** Francis, astronom ang., (1774—1844), właściciel małego obserwatorium w Londynie, jeden z założycieli i prezydent londyńskiego Towarzystwa Astronomicznego, w którego piśmie publikował szereg rozpraw.

***Baily** Edward Hodges, rzeźbiarz ang., (1788—1867), uczeń Flaxmana, wykonał pomnik Nel-

sona, posąg Stephensona i pomnik lorda Holland'a w Londynie.

***Baini** Giuseppe Abbate, włoski kompozytor kościelny, (1775—1844), został 1802 śpiewakiem, w 1818 camerlengo kapeli sykstyjskiej. Napisał wiele utworów kościelnych („Miserere“) i biografję Palestriny (1828).

***Bainville** Jacques, pisarz franc., *1879, rojalista, wraz z Henri Massi założył „Revue Universelle“, współredaktor „Action Française“, oddzielnie wydał: „Histoire de deux peuples“ (Francja i Niemcy, 1915, nowe wyd. 1927), „Histoire de trois générations, 1815—1918“ (1918, nowe wyd. 1927), „Conséquences politiques de la paix“ (1920), „Histoire de France“ (1925), „Au seuil du siècle“ (1927), „Couleurs du temps“ (1928) i i.

Bajadery, pierwotnie portugalskie określenie indyjskich tancerek i dziewcząt publicznych. W Indjach zwą się Devadasi, „służebne bogów“. Rozróżnia się b. świątyni oraz takie, które mają bawić gości i tańczyć. Właściwie b. dzieli się na 2 klasy. Do pierwszej należą b. Wisznu i Siwy, do drugiej służebnice niższych bóstw; do zawodu b. przysposabia się je już od lat dzieciennych.

***Bajkallit**, minerał, ciemno-zielona odmiana salitu, występująca w kryształach nad jeziorem Bajkalskiem.

***Bajkow** Leon, ros. radca stanu, (1776—1829), pracował w służbie dyplomatycznej, następnie związał się ściśle z Nowosilcowem, któremu pomagał w śledztwach przeciw patrijotycznej młodzieży polskiej na Litwie i niszczeniu uniwersytetu wileńskiego. Człowiek zdolny, ale pozabawiony zupełnie wartości moralnej, cynik, rozpustnik i karjerowicz, został odmalowany w niezapomnianych strofach III części „Dziadów“. Urywek jego dziennika ogłosił A. Kraushar (1913).

***Bajoclen**, w geologii dolne piętro środkowej jury; por. Jurajska formacja.

***Bajończycy**, polska formacja ochotnicza, powstała w początkach wojny światowej we Francji. Ochotnicy, zebrawszy się w obozie ćwiczebnym w Bayonne, wcieli następnie do legji cudzoziemskiej, brali udział w walkach w 1914—1915, w których przeważnie wyginęli, reszta rozproszyła się po różnych formacjach. W 1929 roku 43 p. strzelców kresowych W. P. otrzymał nazwę 43 p. p. Legjonu B.

***Bajuda**, niski próg terenowy w płn.-wsch. Afryce. Łączy progi środkowej i wschodniej Sahary, a przerznięty jest w kształcie litery S przez Nil. Oddziela basen Białego Nilu od pustyni Libijskiej.

***Bak**, w Anamie złitek srebra wagi 390,5 gr, używany jako jednostka monetarna.

***Bakalarz**, ob. Baccalaureus.

Bakczyseraj, miasto w autonomicznej republice krymskiej. (1926) 9.540 mieszk.

***Bakelit**, albo resinit, sztuczna żywica, otrzymana przez polimeryzację fenolów pod działaniem formaliny. Służy jako materiał izolacyjny w elektrotechnice.

***Baker** Ray Stannard (pseud. David Grayson), pisarz płn. amerykań., *1870, autor wdzięcznych szkiców: „Adventures in Contentment“ (1907),

„Adventures in Friendship“ (1910), „Hempfield“ (1915), „Adventures in Understanding“ (1925) i i., oraz mistrzowskiego studjum: „Life and Letters of W. Wilson“ (1927).

Baker (Eddy) Mary, ob. Eddy (uzup.).

***Bakeryt**, minerał, wodny borokrzemian wapnia zbliżony do howlitu, występuje w San Bernardino.

Bakterje. W ostatnich czasach stwierdzono u b. „zmiennosc“ idącą w różnym kierunku, w przeciwieństwie do starych zapatrywań, opierających się na niezmienności form. Szczególnie w starych kulturach bakteryjnych występują czasem różniące się od typu formy t. zw. formy inwolucyjne czyli znikome, które znano już dawniej, lecz uważano za zjawiska chorobowe, zwłaszcza, że form tych nie można było nadal hodować. Od tego czasu udowodniono niezbiecie, że formy inwolucyjne są zdolne do życia. Poza tem występują w niektórych kulturach bezkształtne napozór masy śluzowe; ściągnięte komórkowe poszczególnych b. są częściowo lub całkowicie rozpuszczone, a treść komórki zbija się czasem w okrągłą masę. W tej masie plazmatycznej spostrzega się żywe wirowanie plazmatyczne, a na sprzyjającej pożywece rozwijają się z owej bezkształtnej masy albo pierwotne formy bakteryjne, albo też formy odmienne. Powstawanie śluzowej masy plazmatycznej (symplasma) nie jest zatenu naturalnym końcem (śmiercią) kolonii bakteryjnej, lecz tylko pewnym etapem w jej rozwoju.

Zmieniem jest również chorobotwórcze działanie b., t. zw. zjadliwość czyli wirulencja. Zdolność usadawiania się i rozmnażania się w zwierzęcym lub ludzkim organizmie nie jest jednakowa u rozmaitych szczepów b. tego samego rodzaju. Pożywienie odgrywa w życiu b. bezwzględnie doniosłą rolę i od warunków odżywczych, jakie one w pewnym organizmie znajdują, zależy często szybkość ich rozmnażania się i co za tem idzie uszkodzenia go; łatwość zakażenia jest tem większa, im lepszą „pożywkę“ organizm ludzki lub zwierzęcy stanowi dla bakteryj.

Najczęściej posiadają b. pewną zdolność przystosowywania się do nowych warunków życiowych; mogą one np. przyzwyczajać się do coraz lepszego wyzyskiwania niepomysłnych źródeł odżywczych, tak, że wkońcu żyją doskonale na podłożu, które dla kultury początkowej było niewystarczające. W ten sposób następuje zwiększenie się zjadliwości b. Bytowanie w żyjącym ustroju może również zmienić biologiczne właściwości b., zjadliwość ich może się zwiększać lub zmniejszać. I tak np. normalna flora bakteryjna jelita może przybrać właściwości chorobotwórcze, skoro się zmieni jej środowisko (skład treści jelitowej).

W ostatnich czasach odkryto u b. pewne procesy, które świadczą o ich rozmnażaniu się pćiowem. Wytwarzanie zarodników (spor) jest zatem, jak się zdaje, prostym procesem pćiowym, ponieważ np. części plazmy bakteryjnej zlewają się ze sobą po rozpuszczeniu się otoczki. Zarodniki są często nietylko prostymi przetrwalnikami dla przetrzymania niepomysłnych warunków świata otaczającego,

lecz są one odmłodzonymi zarodkami ze zwiększoną siłą życiową. Rozwijające się z nich b. mogą odznaczać się obfitszem wytwarzaniem zaczynów (fermentów) i wzmoczoną siłą rozrodczą.

Systematyczny podział b. odbywa się według postaci komórek b., zdolności wytwarzania zarodników, dzielenia się, wytwarzania kolonij, współżycia w pewnych ugrupowaniach i innych właściwości biologicznych i fizjologicznych.

***Bakterjologiczny odczyn**, ob. Pfeiffera odczyn bakterjologiczny.

***Bakterjologia rolnicza** stanowi dział ogólnej bakterjologii i zajmuje się procesami zachodzącymi pod wpływem drobnoustrojów w zakresie produkcji rolniczej:

1. B. gleby rozpatruje czynniki wpływające na rozwój pożytecznych i szkodliwych drobnoustrojów (mikroorganizmów) roślinnych i zwierzęcych w glebie, głównie drobnoustrojowych procesów przemiany i rozkładu materji organicznej (związków azotowych i węglowych) i prowadzi do sztucznych sposobów wyjaławiania lub zakażenia gleby (ob. Nityfikacja, Nitragina, Nawozy i nawożenie, Ugór).

2. B. nawozu, o zagadnieniach zbliżonych, rozpatruje wpływ sposobu traktowania, przechowywania i używania nawozów naturalnych na odnośne procesy drobnoustrojowe (ob. Nawozy i nawożenie).

3. B. pasz zajmuje się metodami zbioru, konserwacji, fermentacji lub przetwarzania pasz, które podnoszą ich wartości odżywcze lub przeciwdziałają szkodliwym procesom rozkładu.

4. B. mleka bada warunki przeciwdziałające szkodliwej infekcji, a sprzyjające rozwojowi ściśle określonej kategorii drobnoustrojów wywołującej żądany rodzaj fermentacji. Ściśle związana z tym zakresem jest

5. b. masła i 6. b. sera, rozpatrująca wpływ bakterij na jakość i gatunek tych produktów. **Baku**, dawna gubernia, wchodzi obecnie w skład terytorjalny Azerbejdżanu; miasto B. (1926) 452.808 mieszk.

***Bala**, w geologii, najwyższe piętro syluru dolnego w wykształceniu angielskiem; por. Sylurska formacja.

***Balaena**, ob. Cetacea.

***Balaenoptera**, ob. Cetacea w t. 3.

***Balafor**, główne miasto okręgu Orissa (Bengalja; Indje Brytyjskie), (1911) 21.362 mieszk., 13 km odległe od morza. Wywóz ryżu. Założone jako faktorja angielska w 1641, przeszło wkrótce w ręce Portugalczyków i Holendrów, by w 1803 wraz z Orissą wrócić do Anglii.

***Balanoposthitis**, zapalenie żołądki, por. Balanitis.

***Balassa-Gyarmat**, osada targowa w węgierskim komitacie Neogród, (1920) 11.257 mieszk. Leży przy linii kolejowej Ostrzyhom—B.

***Balaton** (Plattensee), największe jezioro Węgier i Środkowej Europy, 105 m n. p. m., 76 km długości, 4—13 km szerokości, 3—4 m głębokie. Cieśnina przed półwyspem Tihany (szerokość cieśniny 1,5 km, głębokość 11,5 m) dzieli B. na dwie części. B. zajmuje 596 km²,

łącznie zaś z Małym Jeziorem Błotnym 660 km². Na ptn. brzegach Z. wznoszą się stożki wulkaniczne Lasu Bakońskiego, kwitnie uprawa winorośli. — Dopływów jest mało i są nieznaczne. Lekko słone, niebieskawo-zielonkawe wody B. odprowadza uregulowana Sio. — Brzegi B. są wyzyskane na letniska. Na ptn. leżą: Balatonfüred, Keszthely, na pld.: Siófok, Balatonföldvár, Balatonlelle, Fonyód, Balatonszentgyörgy. — Na jeziorze utrzymuje się regularną żeglugę parową.

***Balbin** Bohuslav, historyk czeski, (1621—1688), jezuita, jeden z najpilniejszych dziejopisarzy i nieustraszonego obrońca Czechów, napisał: „*Epitome rerum bohemicarum*“ (1677), „*Miscellanea historica regni Bohemiae*“ (1679) i in.

***Balbo** Cesare, hr., włoski polityk i pisarz, (1789—1853), w wydanem w 1844 dziele „*Le speranze d'Italia*“ sformułował program federacji państw włoskich pod przewodnictwem króla Sardynji, Karola Alberta, oraz usunięcia Austrii z półwyspu apenińskiego. W 1848 był ministrem Piemontu. Pisał również dzieła historyczne.

***Balbo** Italo, polityk włos., ur. 1896, przyłączył się wcześniej do ruchu faszystowskiego, został 1928 generałem eskadry lotniczej, 1929 ministrem lotnictwa, dokonał 1931 pierwszy raz na czele eskadry przelotu Atlantyku między Bolamą (Portugalska Gwinea) a Natalem (Brazylja).

***Balby with Hexthorpe**, gmina miejska w zach. części Yorkshire (Anglja) (1921), 11.949 mieszcz., cegielnictwo.

***Baldach**, p. Kwiatostan.

***Baldi** Bernardino, włoski poeta i uczony, (1553—1617), z pism jego ważniejsze: poemat dydaktyczny „*La Nautica*“ (druk. 1585), „*Egloghe*“ (ok. 1583) i „*Vita e fatti di Federigo di Montefeltro, duca d'Urbino*“ (druk. 1824). Wybór: „*Versi e prose*“ (1590 i 1859). Nowe wyd. „*La nautica e le egloghe*“ (1913). Nadto: „*Invenzione del bossolo da navigare*“ (wyd. 1901), „*Gli epigrammi inediti etc.*“ (1914, 2 t.). Monografia: Zaccagnini (II wyd. 1908).

***Baldwin**, imię kilku cesarzy łacińskich wschodniorzymskiego państwa, oraz królów jerozolimskich:

1. B., syn Baldwina VIII flandryjskiego (1171-1206), od 1195 hr. flandryjski, po zdobyciu Konstantynopola przez krzyżowców w 1204 został nominalnym władcą cesarstwa łacińskiego, 1205 pokonany przez Bułgarów zmarł w ich niewoli.

2. B. II, um. 1273, ostatni cesarz łaciński, (1228—61), strącony w 1261 przez Michała Paleologa.

3. B. I., król jerozolimski, brat Gotfryda de Bouillon, († 1118), brał udział w pierwszej krucjacie, został w 1098 księciem Edessy, w 1100 królem Jerozolimy, rozszerzył granice państwa.

4. B. III, (1129—1162), od 1143 na tronie jerozolimskim, walczył w 1157 zwycięsko przeciw sułtanowi Aleppo, Nuredynowi, 1153 zdobył Askalon.

5. B. IV, († 1185), wstąpił na tron jerozolimski w 1174 mając 13 lat, rządy sprawował zaś faktycznie hr. Rajmund Trypolitański.

***Baldwin** James Mark, amerykański filozof

i psycholog, * 1861, prof. w Baltimore. B. wprowadza podział nauk na genetyczne, jak psychologia, socjologia, etyka i in., i agentyczne albo ilościowe, np. mechanika. Stanowisko swoje nazywa B. „estonomicznym idealizmem“. Główne dzieła: „*History of Psychology*“ (1913), „*The Individual and Society*“ (1911), „*Handbook of Psychology*“ (1890), „*Mental development in the child and the race*“ (1906), „*Thought and things, or Genetic logic*“ (1906).

***Baldwin** Stanley, polityk bryt., ur. 1867, przemysłowiec, od 1908 konserwatywny członek Izby Gmin, 1921—22 minister handlu, 1922 kanclerz skarbu, 1923—24 prezydent ministrów, po krótkim okresie rządów Mac-Donalda powrócił na to stanowisko i rządził do 1929. Po zwycięstwie Partji Pracy wysunął program cel protekcyjnych. W gabinecie koalicji narodowej został B. w 1931 lordem prezydentem Tajnej Rady.

***Bale** John, pisarz ang., (1495—1563), oprócz pism reformacyjno-teologicznych, pisał dramaty, z których najlepszy: „*The Comedy concerning three laws of Nature, Moses and Christ*“ (1550), nadto słownik pisarzy: „*Scriptorum illustrium maioris Britanniae catalogus*“ (1557, nowe wyd. z rozszerzonego rękopisu, 1902). Wybór pism, 1849.

Baleary, prowincja hiszpańska, (1930) 352.926 mieszcz.

***Balen** Hendrik van, malarz niderl., (1575—1632), uczeń Adama van Noorts, mistrz A. van Dyck'a, malował głównie sceny biblijne i mitologiczne, do których krajobrazowe tła malował niejednokrotnie Momper lub Jan Brueghel.

Baley Stefan, psycholog pol., * 1885, prof. Uniw. Warszawskiego, prowadzi zakład psychologii wychowawczej. B. zajmuje się psychologią zmysłów i uczuć, psychoanalizą, psychologią dzieci i młodzieży; jest autorem serji testów. Współredaktor „Polskiego Archiwum Psychologii“ i „Psychotechniki“. M. in. ogłosił: „Über Urteilsgeföhle“ (1916), „O zastosowaniu przysłony wirującej przy badaniu kontrastu kolorów“ (1922), „Psychologia wieku dojrzewania“ (1931), „Badanie ujmowania kształtów przez dzieci metodą obrysowywania konturów“ (1931), „Skala inteligencji Bineta-Termana“ (1932).

***Balfe** Michael William, ang. kompozytor oper, (1808—1870), napisał 28 oper włoskich i angielskich (m. i. „*Cyganka*“ 1843, „*Czworo dzieci Haimona*“, 1844), ballady i t. d.

***Balfour** Arthur James, ang. mąż stanu, (1848—1930), od 1874 konserwatywny członek Izby Gmin, 1887 jako sekretarz dla Irlandji zwalczał irlandzką partję narodową zapomocą ustaw wyjątkowych, 1891—92 i 1895—1902 pierwszy lord skarbu, 1902—1905 prezes rady ministrów, od 1906 na czele opozycji konserwatywnej w Izbie Gmin, w 1911 złożył przewodnictwo partji, 1915 pierwszy lord admiralicji, 1916—20 minister spraw zagranicznych, zasiadał następnie w konserwatywnych gabinetach Bonar Lawa i Baldwina jako prezydent tajnej rady. Z nazwiskiem B. związane są: deklaracja z 2 list. 1917 w sprawie utworzenia naro-

dowej siedziby (national home) dla Żydów w Palestynie, nota z 1922 w sprawie złączenia sprawy odszkodowań ze sprawą długów wojennych wobec Stanów Zjedn. A. Ptn. oraz reforma ustroju Anglii z 1926. B. ogłosił: „A defence of philosophie doubt“ (1879), „The foundations of belief“ (1895), „Theism and Humanism“ (1914) i in.

***Balfour Francis Maitland**, zoolog ang., (1851—1882), sławny embriolog. Nap.: „Elements of embriology“ (1883) i in.

Ball, jedna z wysp Sundajskich, (1928) 757.851 mieszk., w tem 104 Europejczyków. B. wraz z Lombokiem tworzy jednostkę administracyjną o 10.546 km²; (1928) 1.586.652 mieszk. Stolica Buleleng, zwana inaczej Singa Radjama (1928) 10.510 mieszk.

***Balicka** Gabrjela, pol. działaczka społeczna, ur. 1871, z domu Iwanowska, w czasie studjów uniwersyteckich w Genewie poślubiła Zygmunta Balickiego (ob., uzup.), w którego pracy politycznej brała odąd czynny udział. Równocześnie studjowała przyrodę, ogłosiła kilka prac z zakresu morfologii roślin, w Warszawie wykładała na kursach przemysłowo-rolniczych i zajmowała się pracą społeczno-oświatową. W l. 1919—27 była posłanką do sejmu z partji narodowo-demokratycznej.

***Balicki** Zygmunt, pol. polityk i publicysta, (1858—1916), w młodości był jednym z twórców ruchu socjalistycznego w Polsce, w którym należał do kierunku patriotycznego. W czasie bytności w Szwajcarii przyczynił się w wysokim stopniu do rozwoju Ligi Polskiej przez zorganizowanie konspiracyjnego Związku Młodzieży Pol., którego został przewodniczącym. Stawszy się w ten sposób jednym z założycieli obozu narodowo-demokratycznego, wyrósł zczasem B. na jego naczelnego — obok Popławskiego i Dmowskiego — teoretyka i publicystę. W 1905 osiadł w Warszawie, gdzie redagował organ stronnictwa „Przegląd Narodowy“. W 1915 po inwazji Niemców do Warszawy przeniósł się do Rosji, gdzie zmarł. Główne pisma: „Liberalizm i demokratyzm“ (1886), „Parlamentaryzm“ (1900, 2 t.), „Egoizm narodowy wobec etyki“ (1903), „Metody nauk społecznych“ (1903), „Psychologia społeczna“ (1912). Nadto szereg rozpraw i artykułów po czasopismach.

***Balicki** Antoni Euzebjusz, współcz. polonista pol., wydał oddzielnie: „Bolesław Śmiały i św. Stanisław Szczepanowski w poezji polskiej“ (1905), „Cyrprjan Kamil Norwid“ (1908, charakterystyka), „Poezje wybrane 1914—1916“ (antologia polskiej poezji wojennej), przekład niemieckiego fragmentu dramat. Wyspiańskiego: „Weimar“ (1932, odegrany 26. XI. 1932 na otwarciu zbiorowej wystawy Wyspiańskiego w Tow. Sztuk Pięknych w Krakowie).

***Balicki** Juljusz, współcz. polonista pol., wyższy urzędnik Min. W. R. i O. P., wraz ze Stanisławem Maykowskim opracował 4 tomy wypisów polskich dla szkół średnich: „Kraj lat dziecinnych“ (1927), „Będziem Polakami“ (1928), „Miej serce“ (1930) i „Mówią wieki“ (1931), ułożone ze specjalnie w tym celu napisanych utworów wybitnych współcz. poetów i pisarzy polskich.

***Balicki** Stanisław Witold, syn Antoniego Euzebjusza, współcz. pol. pisarz i publicysta, oddzielnie wydał: „Misterjum na rynku krakowskim“ (1932), w l. 1931—32 wydawał i redagował w Poznaniu i Krakowie „Dwutygodnik Literacki“.

***Balicki** Stefan, współczesny pisarz pol., wydał: „Dziwiąta fala“ (1930, opowieść morską), „Chłopcy“ (1932, szkice z życia szkoły, z przedmową Juljusza Kadena Bandrowskiego). Wybitny prozator, ze spraw potocznej codzienności wydobywający głębie życia duchowego.

***Balikesir**, turecko-azjatycki wilajet, 14.315 km², (1927) 418.915 mieszk. — B., stołeczne miasto wilajetu (1927) 25.448 mieszk. Ważny węzeł kolejowy na linii Kutahia—B. i Panderma—Soma. Słynne doroczne jarmarki.

***Balilla**, organizacja młodzieży faszystowskiej we Włoszech, obejmuje chłopców od 8—14 lat, wycwiczenie przypomina harserskie. Po ukończeniu 14 lat wstępują chłopcy do organizacji „Avanguardia“ („przednia straż“) do 18 roku życia i tam otrzymują wykształcenie wojskowe. Podług danych statystycznych z grudnia 1930 obejmuje organizacja młodzieży faszystowskiej ok. 329.000 członków. Czasopismem organizacji jest „Giovinezza“ (od 1927). — Nazwa B. przyjęta została dla uczczenia pamięci chłopca B., który w 1746 dał w Genui hasło do powstania przeciw Austrjakom.

***Baliński** Ignacy, pol. działacz społeczny i literat, * 1862, pracował przed wojną w Warszawie w Prokuraturze Królestwa Pol., oddając się również życiu społecznemu i twórczości literackiej. Zasiłał swem piórem szereg czasopism i dzienników, zwłaszcza w dziedzinie krytyki literackiej i teatralnej, wydał kilka prac prawniczych. W czasie wojny światowej należał do grupy Koła Międzypartyjnego, był sekretarzem, potem wiceprezesem Macierzy Szkolnej, w 1918 został sędzią Sądu Najwyższego, oraz prezesem rady miejskiej stolicy, którą to godność sprawował do 1927. W l. 1922—27 był senatorem z ramienia Nar. Demokracji.

Baliński Stanisław, poeta pol., * 1898, od 1928 wice-delegat Rzpłtej Polskiej w Charbinie.

***Balk** Henryk, współcz. pol. krytyk lit. i poeta, współpracuje w czasopismach lwowskich, oddzielnie wydał: „Z badań nad wyobraźnią artystyczną Stanisława Wyspiańskiego“ (1927).

***Ball** Hugo, pisarz niem., (1886—1927), najpierw rzecznik dadaizmu, następnie zwrócił się do zagadnień religijno-społecznych, które próbował rozwiązać w głęboko pojętym duchu katolickim. Wydał m. i.: „Zur Kritik der deutschen Intelligenz“ (1919), „Byzantinisches Christentum“ (1923), „Die Folgen der Reformation“ (1924), „Flucht aus der Zeit“ (1927), biografje Hermanna Hesse (1927).

***Ballanche** Pierre Simon, franc. poeta i filozof, (1776—1847), od r. 1842 członek Akademji. Pisał dzieła historyczno-filoz., w których próbował uzgodnić pojęcia chrystjanizmu (opatrzność, grzech pierworodny, zmartwchwstanie, pokuta) z ideami postępowni. Pisał prozą poetycką, wyrażając się mistycznie i symbolicznie, naskutek czego jego utwory są mało zrozumiałe. „Antigone“ (1814), „Essai sur les institutions

sociales" (1818), „Essais de palingénésie sociale" (1827).

***Ballesteros Francisco**, generał hiszp., (1770—1832), walczył 1793 i 1808 przeciw Francuzom, 1815—16 minister wojny, w 1820 skłonił Karola do przyjęcia konstytucji, został wiceprezesaem prowizorycznej junty, 1823 uciekł do Paryża.

***Ballem Franz**, hr., polityk niem., (1834—1910), od 1872 poseł do Reichstagu, należał do katolickiego centrum, w którym reprezentował prawe skrzydło, od 1819 poseł do sejmu pruskiego, został w 1903 dziedzicznym członkiem Izby Panów.

***Ballymena**, miasto w irlandzkim hrabstwie Antrim, (1911) 11.376 mieszk., nad rzeką Braid. Przemysł lniany i handel.

***Balmont** Konstanty Dmitryjewicz, poeta rosyj., tłumaczył również poetów polskich, ogłosił studja rosyj. o Słowackim i Kasprowiczu. Wybór jego „Liryków" przeł. Julian Tuwim (1921). Nadto inne przekłady pol. w czasopiśmie.

***Balo Pasza**, agent niem., († 1918), w czasie wojny światowej pozostawał we Francji na usługach niem. wywiadu i urabiał nastrój t. zw. defetystyczny. Clemenceau, objawwszy rządę, rozkazał go aresztować i postawił przed sąd wojenny, który skazał go na rozstrzelanie.

Balon. Ob. też Sterowiec i Powietrzna żeluga.

***Balsall Heath**, gmina w Worcestershire (Anglja), (1921) 41.668 mieszk., przedmieście Birmingham.

***Balsamo Józef**, ob. Cagliostro.

***Balsamo-Crivelli Riccardo**, pisarz włos., * 1874, łączy antyczną formę z nowoczesnym duchem w poematach: „Boccaccino" (1920), „La fiaba di Calugino" (1926), „Il poema di Gesù" (1927) i i., nadto powieść: „La bella brigata" (1926).

***Balsamodrzew**, ob. Clusia.

***Balsamy**, syropowate roztwory żywic w olejkach eterycznych, wyciekające z niektórych drzew tropikalnych, samorzutnie lub po nacięciu kory. Odnaczają się aromatycznym zapachem i ostrym smakiem. Na wolnem powietrzu twardnieją po pewnym czasie wskutek ułatniania się olejków eterycznych. Zastosowanie znajdują w lecznictwie, kosmetyce i w lakiernictwie. Do najważniejszych należą kanadyjski balsam (ob.), peruwiański balsam (ob.), toluński balsam (ob.), kopaiwa balsam (ob.), meksykański balsam (ob.). Poza tem zasługuje jeszcze na wzmiankę storax, mało-azjatycki balsam, szaro-brunatnej barwy, o zapachu wanilji. Medycyna i kosmetyka używa także wielu b. sztucznych, które są roztworami różnych olejków eterycznych w alkoholu.

Baltimore. 238 km² z 804.874 mieszk. w 1930. Murzyni dochodzą 18% ogółu zaludnienia. 65% ludności mieszka w domkach jednorodzinnych. Użyteczna długość wybrzeża 24 km. B. jest punktem wyjściowym dla 107 linii okrętowych. Od 1876 posiada uniwersytet (1930: 5.184 słuch.).

***Baltymoryt**, minerał barwy zielonej, zbliżony do chryzotyłu. Znany z Baltimore.

***Balwierz**, barbierz (z włosk. barbiere), golibroda, golarz.

Balzac Honoré de, pisarz franc. Oprócz najlepszych i najliczniejszych przekładów Boya-Zeleńskiego, warto nadto wymienić przekłady Ant. Sygietyńskiego („Jaszczur", „Arcydzieło nieznane", „Poszukiwanie bezwzględności", „Marany", 1884) i Celiny Hańskiej („Opowiadki jurne", 1913).

Balzer Oswald Marjan, pol. historyk i prawnik, † 1933.

***Balzico Alfonso**, rzeźbiarz włoski, (1825—1901), uczeń akademji neapolitańskiej. Arcydziełem jego jest konny pomnik ks. Fernanda di Genova w Turynie (1867).

***Balaban Majer**, historyk polsko-żydowski, ur. 1877, w l. 1920—28 dyr. Seminarjum Rabinów w Warszawie, od 1928 prof. Instytutu nauk judaistycznych i docent historii Żydów na Uniw. w Warszawie. Napisał m. i.: „Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w." (1906), „Z historii Żydów w Polsce" (1920), „Historja i literatura żydowska, ze szczególnem uwzględnieniem historii Żydów w Polsce" (1925—29, 3 t.), „Studja historyczne" (1927), „Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu" (1930, wyd. II).

***Balabanow Aleksander**, pisarz bułgar., * 1877, uzdolniony nowelista i liryk, tłumacz tragików greckich i „Fausta" Goethego; profesor filologii klasycznej.

***Balabanowie**, ród władków dyzunickich, zwalczających unję, głosnych w XVI i XVII w.:

1. B. Dionizy, dyzunicki władka w Łucku i Ostrogu w XVII w., 1658 metropolita kijowski.

2. B. Gedeon, władka dyzunicki, † 1607, toczył we Lwowie spór z bractwem stauropigjalnem, należał do najzaciętszych przeciwników unji razem z księciem Ostrogskim.

3. B. Izajasz, dyzunicki, synowiec władki Gedeona, chciał wszelkimi sposobami dostać się po jego śmierci na stolicę lwowską, zorganizował nawet najazd na cerkiew św. Jura i dom biskupi, oczywiście bezowocnie, mimo że popierał go książę Ostrogski.

4. B. Marek, dyzunicki władka lwowski, w 1549 metropolita lwowski, lecz z metropolji zrezygnował z powodu opozycji mieszczan lwowskich.

***Balachowicz-Bulak Stanisław**, partyzant białoruski, ur. 1883, w czasie wojny światowej służył w armji rosyjskiej, po przewrocie rewolucyjnym dowodził grupą ruską w kontrrewolucyjnej armji Judenicza, w 1920 z resztą swych ludzi przeszedł do Polski, brał udział w ofensywie przeciw bolszewikom, organizował na Białej Rusi powstanie chłopskie przeciw Sowiecom, po zawarciu rozejmu polsko-rosyjskiego próbował walczyć na własną rękę na czele oddziałów ochotniczych. Dziś przebywa w Polsce.

***Bałekie piętro**, w geologii piętro piłocenu, wykształcone na wschodniem Podolu poza granicami Polski, w okolicach Bałty i Fulsztyna, w postaci sódokowodnych ilów i piasków, zawierających kości olbrzymich ssaków.

Balkan. L u d n o ś ć pierwotna pld. części B., zwana przez starożytnych P e l a z g a m i wyginęła doszczętnie. O ludności środkowej i pld. części B. nie mamy wogóle wiadomości. Jeszcze

około 2000 r. przed Chr. było wnętrze B. terenem wędrowek Hellenów. W starożytności zamieszkiwali pld. część półwyspu Hellenowie. Ich potomkami są dzisiejsi Grecy, w których żyłach płynie silna domieszka krwi słowiańskiej. Na zach. ulokowali się Illirowie, przodkowie dzisiejszych Albańczyków. Wnętrze B. zajęli helleniści Macedończycy, wschód Dakowie i Trakowie. W wieku VI rozpoczęła się wędrowka słowiańska. Jej to jest skutkiem fakt usadowienia się Słowian w centrum półwyspu. Słowianie pld. dzielą się na Słowenów, żyjących na ptn. wschodzie, Chorwatów, sąsiadujących z poprzednio wymienionymi od wschodu i Serbów. Słowiańską mowę i kulturę przyjęli Bułgarzy, szczerp pochodzenia fińskiego. W związku z tem uważa się ich dzisiaj za Słowian. Sporną natomiast jest sprawa Macedończyków, mówiących językami słowiańskimi, których zalicza się bądź to do Serbów, bądź też do Bułgarów, albo usiłuje się ich traktować jako odrębny naród. Prócz wymienionych narodów żyją na B. Rumuni, Cyganie i Turcy. — Także i stosunki wyznaniowe są skomplikowane, zależnie od historycznego rozwoju i dawnej politycznej przynależności już to do państwa zachodnio, już też wschodnio-rzymskiego. Tem się tłumaczy w pierwszym rzędzie rozmieszczenie wyznań na B. — Ubocznie dodać należy, że mahometanizm jest na B. silnie rozpowszechnioną religią.

Życie gospodarcze nawiązuje głównie do zajęć rolniczych i pasterskich i to szczególnie wyraźnie w obszarach, które dłuższy czas pozostawały pod panowaniem tureckiem. W okolicach przybrzeżnych silny nacisk spoczywa na kulturze wina i owoców południowych. W latach powojennych zaznaczyła się wyraźna tendencja do daleko posuniętej industrializacji (przemysł drzewny, młynarski, garbarstwo, piwowarstwo i cukrownictwo). Nie zarzucono jednak starego przemysłu domowego, który i nadal słynie z wyrobu dywanów, robót rymarsko-siodlarskich i cyzelerskich. Bogate skarby mineralne (żelazo, sól, bauksyt, cement, miedź, ołów i srebro) częściowo tylko są odkryte, a w jeszcze mniejszym stopniu racjonalnie eksploatowane.

Komunikacja odbywa się jeszcze na prastarych szlakach, sieć kolejowa, gorączkowo rozbudowywana, wiele jeszcze pozostawia do zyczenia. Półwysep jest przecięty drogą o międzynarodowym znaczeniu (Beograd—Nisz—Sofja—Konstantynopol). W Niszu odgałęzia się szlak na Ateny. Żegluga przybrzeżna naogół słabo rozwinięta. Zasiedlenie półwyspu rzadkie (na 540.000 km² żyje 26 milj. ludzi, t. zn. 50 osób na 1 km²). Większe miasta należą do rzadkości: Beograd, Saloniki, Sofja, Konstantynopol, Ateny.

***Bałkaszyt**, ciemno-szara, elastyczna substancja, występująca nad jeziorem Bałkasz (ob.), powstała na skutek przeobrażenia glonów, zawierających znaczne ilości tłuszczu. Występujący tam licznie glon planktonowy *Botryococcus brauni* K. ulega przemianie w ciemno-żół-

tawo-brunatną elastyczną, zbliżoną do gumy substancję, która pokrywa brzeg jako warstwa sapropelowa o różnej grubości. Można to uważać za stadjum początkowe odmiany węgla zw. „boghead“. Ten przykład z czasów współczesnych daje wyobrażenie o możliwości przebiegu podobnych procesów w karbonie i permie. We wszystkich okresach geologicznych zachodziły procesy utleniania i polimeryzacji kwasów tłuszczowych, dające w wyniku utwory, które w bardzo długich okresach czasu nie ulegały już zmianom.

***Bałtycka płyta** lub **tarcza**, określenie dla starokrystalicznej części Fennoskandji. Obejmuje się niem Szwecję bez Schonon, Finlandję i ptn. część Bałtyku.

***Bałtycki Instytut**, założony 1926 w Toruniu, postawił sobie jako cel badanie wybrzeża bałtyckiego z punktu widzenia gospodarczego, politycznego, narodowościowego i t. d. pod kątem związanych z niem interesów Państwa Polskiego. Do celu tego zmierza I. B. przez gromadzenie i prowadzenie ewidencji odnośnych materiałów naukowych, organizowanie badań nad wybrzeżem bałtyckim, wydawanie dzieł i rozpraw zarówno ściśle naukowych jak o charakterze popularyzatorsko-propagandowym, wreszcie działalność prasową i informacyjną. W ciągu kilkuletniej pracy zorganizował I. B. kilka cykli odczytów, dwa zjazdy naukowe pomorznanawcze, stworzył bibliotekę naukową oraz ośrodek informacji, przedsięwziął szereg wydawnictw naukowych, poświęconych polskiemu Pomorzu. Specjalny nacisk położony jest na szerzenie w społeczeństwie polskiem zrozumienia wartości, jaką przedstawia posiadanie własnego wybrzeża, oraz budzenia czujności wobec rozwijanej przez Niemców propagandy „korytarzowej“. Por. J. Borowik, Pięć lat pracy Instytutu Bałtyckiego (1932).

***Bałtyckie Pojezierze**. Nazwą tą obejmuje się zmiennej szerokości pas wzniesień, który odsunięty nieco od wybrzeża Bałtyku biegnie od Szlezwiku, przez Meklemburgję, Pomorze, Prusy Wschodnie, Litwę aż do Estonji. Cały tak zarysowany obszar odznacza się dużym urozmaiceniem ukształtowania pionowego, ogromnym bogactwem jezior i jest ściśle związany z ostatnim postojem lodowca. Są to z reguły moreny czołowe ostatniego zlodowacenia. Cały materiał jest zatem pochodzenia akumulacyjnego. — Wartość rolno-użytkowa zależna jest od regionalnego charakteru nagromadzonych materiałów. Obszary moren czołowych są stosunkowo nieurodzajne, najlepsze gleby występują w rejonach moren dennych, najmniej odpowiednie na terenach fluwjo-glacialnych.

***Bałucki Michał**, komedjopisarz pol. Krytyczne wydanie komentowane „Grubych ryb“ opracował Zygmunt Tempka-Nowakowski (1926).

***Bambrowie**, nazwa ludności okolic Poznania, pochodzenia niemieckiego, przybyłej tam od połowy XVII. do połowy XVIII. w., dziś mniej lub więcej spolszczonej. Nazwę ich wywodzą od miasta Bamberg (ob.); zwą ich też *Durlakami* (od miasta Durlach), a dawniej Szwabami. Wyróżniali się strojem, wykazującym wprawdzie pewne elementy słowiań-

skie, różniącym się jednak (zwłaszcza kobiety) od strojów okolicznej ludności polskiej.

Bambus-cytra.

***Bambus-cytra**, malajski instrument muzyczny, składa się z kawałka bambusu, który zamkniętą z obu stron internodją. Struny, a raczej paski z tego samego kawałka bambusu, wydają dźwięk przez szarpanie.

***Bamilleke**, ob. Dżang.

***Bamilit**, minerał, zbliżony do sylimanitu, występuje w jednoskośnych skupieniach barwy biało-zielonawej do niebiesko-zielonawej. C. wł. 3,0—3,2. Znany z Brazylii (Larangeiras), gdzie występuje w łupkach krystalicznych.

***Bana**, plemię Sudańczyków z środ. Kamerunu; ok. 40.000 głów.

***Banach** Stefan, matematyk polski, ur. 1892, prof. Uniw. J. K. we Lwowie, czł. kor. Akad. Um., autor prac z zakresu analizy matem. i rachunku funkcjonalnego, oraz kilku podręczników.

Banachiewicz Tadeusz, astronom pol. Jest doktorem fil. h. c. Uniw. Warsz. i dyrektorem krakowskiego Obserwatorium Astronomicznego. Ogłosił szereg prac, m. i. także w języku rosyjskim i francuskim. Redaktor „Rocznika Astronomicznego Obserwat. Krakowskiego“ (1922—28), „Acta astronomica“ (od 1925).

***Bananojady**, ob. Musophagidae.

***Bananowate**, ob. Musaceae.

***Banbury**, miasto w Oxfordshire (Anglja), (1921) 13.340 mieszcz., nad rzeką Eperwell w okolicy nader żyznej. Głośne z produkcji lekkich piw. Wpobliżu resztki starego rzymskiego amfiteatru, zamek Broughton Castle (z XIV. w.) i opactwo Wroxton, z którym związał się los Stuartów. Niedaleko pobojuwisko (1469), na którym hrabia Warwick zadał klęskę królowi Edwardowi IV.

***Banda** (włosk.), dawne wyrażenie zamiast orkiestra. „Bande du roi“ nazywali się 24 wioloniści (violons) Ludwika XIV. „King's private Band“ nazywali się 24 fiddlers Karola II angielskiego. W włoskiej orkiestrze operowej nazywa się b. zespół instrumentów blaszanych i perkusyjnych, a także orkiestra występująca na scenie.

***Bandera**, flaga wojenna wywieszana na okrętach marynarki wojennej. O b. polskiej por. t. 13, str. 65 i 66.

***Bandolet**, rodzaj pasa z lewego ramienia na prawy bok, na którym wisiała strzelba lub długi pistolet, używany przez dawną jazdę.

***Bandrowski** Aleksander, śpiewak pol., (1860—1913), studjował zrazu prawo, później poświęcił się teatrowi i studjom śpiewaczym. Jako tenor bohaterski cieszył się ogromnym powodzeniem zwłaszcza w kreowanych przez siebie ulubionych partjach wagnerowskich. Przetłumaczył Lohengrina, Tannhäusera, Śpiewaków norymberskich, po części Pierścień Nibelungów na język polski, pisał też libretta operowe. — Jego córka Ewa B-Turcka, jest też doskonałą sopranistką i występuje na scenach operowych polskich.

Bandrowski Jerzy, pisarz pol., w czasie wojny współorganizator polskiej Dywizji Syberyjskiej i wiceprezes Polskiego Komitetu Wojennego na Syberji. Oprócz wymienionych ważniejsze utwory powieściowe: „Romans Marty“ (1909), „Osaczona“ (1912, nowela), „Przez Jasne Wrota“ (1919), „Pielgrzymi“ (1920), „Syn Dniepru“ (1920), „Czerwona rakietą“ (1921), „Wściekle psy“ (1922), „Niezwalczone sztandary“ (1923), „Wieś mojej matki“ (1929, odpowiednik „Miasta mojej matki“ Juliusza Kadena-Bandrowskiego), „Sosenka z wydm“ (1930), „Wbiałem miasteczku“ (1931), „Czarci“ (1932) i in. Por. Bandrowski Juliusz Kaden.

Bandrowski Juliusz Kaden, pisarz pol. (w t. 2. mylnie umieszczony przed Jerzym B., którego jest młodszym bratem. Wydał nadto: „Trzy wyprawy“ (1930, zbiór szkiców wojennych), nowe przerobione wydania „Łuku“ (1929) i „Generała Barcza“ (1930, I wyd. 1923), „Stefan Zeromski, prorok niepodległości“ (1930), „Pióro, miłość i kobieta“ (1931, tu m. i. odczyt o współczesnej literaturze polskiej oraz „Walka o nową kobietę“, gdzie ważne wyznania o własnej twórczości), „Za stołem i na rynku“ (1932, wybór szkiców literackich i publicystycznych), „Aciaki z I-szej A“ (1932), „Mateusz Bigda“ (1932, powieść, tom I nowej trylogii z cyklu „Czarne skrzydła“). Od r. 1929 redaguje dział literacki warszawskiej „Gazety Polskiej“. Charakterystykę ob. t. 13, str. 248—249.

Bandurria.

***Bandurria** (bandurra, mandurra), instrument hiszp. o 6 podwójnych strunach je-

litowych (gis, cis₁, fis₁, h₂, e₂, a₂) oraz 12 lub nawet więcej wiązków drutu. Gra się na nim, szarpiąc plektronem.

***Bandurski Władysław**, ks., biskup i kaznodzieja pol., (1863—1932), studja w Rzymie, był od 1903 prałatem pap. Leona XIII, od 1906 biskupem i sufraganiem lwowskim. Znakomity kaznodzieja i stylista, był w czasie wojny światowej kapelanem Legionów Polskich. Napisał: „Ducha nie gości, kazania i przemowy patryjotyczne“ (1911, wyd. II), „Na rozdrożu“, sztuka w 5 odsłonach życia terminatorów (1913), „Ciężka służba“ (1914), „Z niewoli do ziemi obiecanej“, poezje (1920), „Krwi ofiarnej cześć, kazania, mowy, odezwy, artykuły i listy z czasów wojny 1914—18 r.“ (1928) i i.

***Bandżermassing**, dawne państwo w pld. Borneo ze stolicą Martapura. Początkowo lenne indyjskie, od XVII. w. podległe sułtanom mahomekańskim, przeszło w 1787 pod zwierzchność holenderską. Obecnie 54.000 mieszk. — Miasto B., 17.000 mieszk., leży 38 km od ujścia Barito do zatoki B., jest siedzibą władz wojskowych i politycznych. W całości wzniesione na palach. Handel opanowany przez Chińczyków i Arabów. Wywóz obejmuje: węgiel kamienny (z Pengaron), diamenty, złoty piasek, drzewo, wosk, gutaperkę, środki lekarskie. Sprządza się natomiast sól, bawełnę, wyroby żelazne i szklane.

Bang Herman, pisarz duń. Wyd. zbior. 1926, 4 t. Na pol. tłum. m. i. Jadwiga Przybyszewska: „Biały dwór“ (1906, z przedmową Stan. Przybyszewskiego), Leopold Staff: „Michael“ (1928), „Tragedja bezdomnych“ (1928).

***Bang-Kaup Willi**, językoznawca niem., *1869, autor „Uraltaische Forschungen“ (1890) i licznych studjów turkologicznych, wydawca tekstów, także „Materialien zur Kunde des ältern englischen Dramas“ (1902—14, 44 t.).

***Banga choroba** (Banga gorączka), wywołuje ją *Bacillus abortus Bang*, pokrewny zarazkowi gorączki maltańskiej. Ch. B., znana oddawna weterynarzom, występuje epidemicznie u bydła, powodując masowe poronienia. Od 1926 zauważono również przypadki zachorowania u ludzi. Początek choroby jak przy tyfusie (durze), potem gorączka o typie zwalniającym, dolegliwości nieznaczne. Przebieg podobny do gorączki śródziemnomorskiej, jednak obraz krwi przedstawia się inaczej. Obrzęk śledziony, silna skłonność do potów, bóle stawów, czasem z zapaleniem jąder lub przyjadrza. Zakażenie odbywa się przez bezpośrednie zetknięcie się z chorem zwierzęciem (weterynarze), także przez picie nieprzegotowanego mleka. Rozpoznanie ułatwia serologiczne badanie krwi (próba aglutynacyjna).

***Banganapalle**, państwko hołdownicze, podległe Madrasowi. Liczy 661 km² i 36.392 mieszk., w tem 28.359 Hindusów, 7.639 Mahometan, 694 chrześcijan. B. ma 59 wsi. Miast brak.

***Bangasso**, sułtanat we francuskiej Afryce Równikowej (Terytorjum Ubangi-Szari). Około 120.000 mieszk. — Główna miejscowość B. wyniesiona 520 m n. p. m. leży nad dopływem środkowej Ubangi dolną Mhomu.

Bangi (Bangui). 353 m n. p. m. na granicy belgijskiego Konga. Połączone jest drogą z fortami Archambault i Czampel, telegraficznie zaś z Brazzaville i fortem Lamy. Przez 4 miesiące w roku dochodzi do B. żegluga, wyzyskująca wody Ubangi.

***Bangkok**, stolica królestwa Siamskiego; leży pod 13°45' płn. szer. geogr. nad Menamem, 63 km powyżej ujścia. (1922) 324.422 mieszk., w tem 102.564 Chińczyków, 1.296 Europejczyków. Jako powiat w 1930: 921.617 mieszk. Miasto wewnętrzne otaczają 8 km długie, 10 m wysokie mury. Liczne, w ogrodach leżące, domy budowane są z bambusu na palach. Z kamienia wzniesiono około 700 świątyń i klasztorów oraz pałace królewskie. Osobną dzielnicę stanowią domy ze sklepami i w warsztatami, ulokowane na tratwach i galarach na rzece, gdzie skupia się życie handlowe i targowe. Pałac królewski posiada wspaniałe marmurowe i granitowe posadzki. Osobliwością jego jest sala przyjęć zagranicznych gości, dyplomatów i posłów, zakończona ostrą połączaną wieżą. Sala znajduje się w dziedzińcu. Zwie się Mahaprasat. Najpiękniejszą budowlą jest pagoda Wat-czeng, której ozdobą są dochodzące do szczytu terasy. W poszczególnych klasztorach, składających się ze świątyń, pagód i kaplic, a zamkniętych wokoło pociągniętymi murami mieszka po 200 do 300 mnichów. W mieście zewnętrznym najpoważniejszą rolę gra dzielnica białych. Stary przemysł B. (głównie huszczarstwo ryżu) upada wskutek rywalizacji białych i modernizacji. Wysoko stoi budownictwo drewnianych okrętów. B. jest najważniejszym punktem handlowym Siamu. Komunikację wewnątrz miasta ułatwia tramwaj. 115 km na płn. od B. leży słynna miejscowość pątnicza Phrabat.

B. powstał w r. 1767 po zburzeniu Ojutji przez Birmańczyków. Od 1917 istnieje uniwersytet. Towarzystwo Geograficzne założono w 1904. W 1928/29 przeszło przez port w B. 2.016 okrętów o pojemności 2,26 milj. rejestr. t.

***Banialuka**, książka bez sensu, lub ogólniej: bzdura, nonsens. Nazwa pochodzi od „Historji o królewnie Banialuce“, wydanej w „Antypastach małżeńskich“ Hieronima Morsztyna w 1650 r., a zawierającej szereg nieprawdopodobnych, fantastycznych przygód.

Banjaluka. Od 1929 siedziba władz banatu Vrbaskiego. W 1921: 16.306 mieszk. Gmina liczy 18.001 osób.

***Banjanowie** (Baniya), kasta kupców w Indjach Ang. (1911), 1,125.517 głów (głównie Hindusów), zwłaszcza w Zjednoczonych Prowincjach, Bombaju i Bengalji. Właściwą ich ojczyzną jest Gudżerat (ob.), który był centrum ich handlowych przedsiębiorstw, zakładanych nad Zatoką Perską, w Arabji i Afryce Wsch.

***Banks, Sir Joseph**, (1744—1820), towarzyszył Cookowi w jego pierwszej podróży dookoła świata (1768—1771). W 1772 odkrył wyspę Staffa z grotą Fingala. W 1777 obrany prezesem Król. Angielskiego Towarzystwa Geograficznego, założył rok później Towarzystwo Afrykańskie. W 1774 ogłosił rozprawę p. t. „On account of Staffa“. Jego „Journal during Capt.

Cook's first voyage 1768—1771" ukazał się w r. 1896.

***Banowina**, odpowiada administracyjnie nazemu województwu. Jest to naczelną jednostką jugosłowiańskiej administracji terytorjalnej. Podział na 9 banowin wprowadzono w 1929, anulując tem samem podział z r. 1922 na 33 obłasci.

***Banówka**, szczyt w Tatrach Zach. 2.178 m, między Rohaczami a Salatyńskim.

***Banso**, trawiaste wyżyny na płn.-zach. Środkowego Kamerunu (1.500—3.000 m n. p. m.). Wyżyna B. jest płytą archaicznego pochodzenia, podartą przez intruzje wulkaniczne. Na płd. opada strumą krawędzią wysokości 450—500 m, na długości 400 km. Klimat chłodny i zdrowy.

***Banting** Frederick Grant, fizjolog kanadyjski, ur. 1891, od r. 1923 prof. uniwersytetu w Toronto, pracował szczególnie nad insuliną i chorobą cukrową. 1923 uzyskał wraz z Mac Leod'em nagrodę Nobla z dziedziny medycyny, za odkrycie insuliny.

***Bantock** Granville, kompozytor ang., ur. 1868, 1900 dyrektor szkoły muzycznej w Birmingham, 1903 pierwszy dyrygent towarzystwa orkiestrowego w Liverpool, 1908 prof. Uniw. w Birmingham. Należy do najwybitniejszych współczesnych kompozytorów i muzyków angielskich; napisał: poematy symfoniczne, uwertury, oratoria, utwory choralne, muzykę kameralną i i.

***Bantu**, jezioro w płd.-wschodniej Afryce, ob. Niassa (jezioro).

***Bantu** (A-bantu = człowiek), jedna z dwóch wielkich grup murzyńskich, zajmująca obszary na płd. od linii płn.-zach. Kamerun — jez. Wiktorji — Mombassa, za wyjątkiem obszarów, zamieszkałych przez ludy hamickie na wschodzie, oraz Hotentotów i Buszmenów na południu. Na podstawie języka i kultury wyróżnia się wśród B.: 1) grupę zachodnią (dorzecze Konga i wybrzeża zach. po Adamaua), o wysoko rozwiniętej technice różnych wyrobów i fantastycznym kulcie fetyszów. 2) grupę wschodnią, na wsch. od Wielkiego Rowu (ob.), i 3) grupę południową (na płd. od Zambezi i Kunene), obejmującą Kafrów, Beczuanów i Hererów, politycznie najczynniejszą. — Języki ich, mimo tak wielkiego obszaru, jaki obejmują, wykazują zdumiewającą jedynolitość w swej budowie, różniąc się jednak znacznie bogactwem słów. Charakterystycznym dla nich jest używanie prefiksów; tak n. p.: „mtu“ znaczy „człowiek“, lecz „watu“ — „ludzie“, albo w zdaniu: „watu, watawu wanaanguka“ — „trzej ludzie wpadli“. Dziś grupa B. liczy 182 języków i 119 narzeczy; najwięcej z nich rozpowszechnionym jest kisuaheli. Z innych na uwagę zasługują kihehe Wahehów w kraju Uhehe, kiszambala i kirundi, używane w Afryce Wsch., duala i basa w Kamerunie, herero w zachodniej i kafryjski we wschodniej części Afryki płd.

***Baobab**, ob. Adansonia.

***Bar** Adam, historyk lit. pol., * 1895, bibliotekarz Biblioteki Jagiellońskiej, sprawozdawca z ruchu wydawniczego Polskiego Radja w Kra-

kwie, oddzielnie wydał m. i.: „Charakterystyka i źródła powieści Kraszewskiego w latach 1830—1850“ (1924), „Pierwszy utwór Przybyszewskiego“ (1927), opracowanie krytyczne „Zakłętego dworu“ Wład. Łozińskiego (1926), „Jan Kochanowski w obcych językach“ (1930, bibliografja), „Zapomniany powieściopisarz lwowski“ (Wład. Łoziński, 1931).

***Bar-Micwa** (hebr. „syn obowiązkowy“), Żyd, który ukończył 13 lat i 1 dzień i od tej pory jest dojrzałym z punktu widzenia religijnego i zobowiązany do przestrzegania przepisów rytualnych.

***Baran**, tryk, samiec owcy, ob. Owca.

***Baraniecki** Adrjan, pol. lekarz i działacz społeczno-oświatowy, (1828—1891), kształcił się na wydziale medycznym w Kijowie, doktorat uzyskał w Moskwie, dalsze studia w Paryżu, gdzie założył Tow. Lekarzy Polskich. Po powstaniu 1863, w którym brał czynny udział, musiał wyemigrować do Anglii, gdzie zetknął się z Ruskinem. W 1868 osiadł w Krakowie i założył Muzeum Techniczno-Przemysłowe i kursy naukowe dla kobiet. Jako lekarz brał czynny udział w działalności krakowskiego Tow. Lekarskiego.

***Baraniecki** Marjan, matematyk pols., (1848—1895), był docentem we Warszawie, potem prof. Uniw. Jagiell. w Krakowie. Ogłosił prace z algebry wyższej i szereg podręczników.

***Baranowskie warstwy**, tortońskie warstwy, występujące na Podolu. Por. Miocen.

***Baranówka**, miasteczko nad Słuczą, pow. Zwiąhelski. W 1804 założono tu fabrykę porcelany i fajansów; na połowę XIX. w. przypada największy jej rozkwit.

***Barawa**, port we włoskiem Somali.

***Barbakan**, średniowieczny zabytek obronny, stanowiący resztkę fortyfikacji Krakowa. Z bramą Florjańską stanowił kompleks obronny, połączony z nią t. zw. szczyt, chroniony fosami i mostami zwodzonymi. Jest to ceglana, okrągła budowla, z dwoma rzędami strzelnic i wewnętrzniemi gankami.

***Barbasz** Wilhelm, współcz. pol. krytyk lit., oprócz prac w czasopismach, wydał monografię: „Wyspiański na tle romantyzmu“ (1932), rzecz podstawowa, oświetlająca po raz pierwszy krytycznie i wszechstronnie stosunek Wyspiańskiego do Słowackiego.

***Barberine**, górski potok w szwajcarskim kantonie Wallis, uregulowany i wyzyskany dla napędu dużego zakładu hydroelektrycznego w Martigny (dol. Rodanu, 1.115 m n. p. m.). Spiętrzone wody potoku tworzą jezioro o pojemności 39 milj. m³ na wysokości 1.871 m n. p. m.

***Barberini**, ród książąt rzymskich; nazwa pochodzi od posiadłości Barberino (Toskana). — Maffeo B. położył podwaliny pod potęgę rodu B., jako papież Urban VIII. — Francesco B., (1597—1679), założył bibliotekę B. — Zdanie „Quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini“, odnosi się do zniszczenia ruin rzymskich za czasów Urbana VIII. — W pałacu Barberinich w Rzymie (od r. 1624 budowany przez Madernę, Borromini'ego i Bernini'ego) znajdują się cenna biblioteka i zbiory artystyczne (Rafaella

„Fornarina“, Dürera „Chrystus wśród uczonych“).

Barbey d'Aureville Jules, pisarz franc. Przekłady polskie: Lucjana Rydla („Kawaler des Touches“, 1901), Stanisława Lacka („Plemię djabła“, 1922), Kazimierza Bukowskiego („Pieczęćka z onyksu“, 1922), Zofji Maliniak („Dawna kochanka“, 1929).

***Barbieri** Giovanni Francesco, ob. Guercino.

***Barbjeryt**, minerał, ortoklaz sodowy o składzie $\text{NaAlSi}_3\text{O}_8$, krystalizuje — podobnie, jak i ortoklaz — w układzie jednoskośnym.

***Barbus**, p. Brzana (uzup.).

Barbusse Henri, pisarz franc., wydał nadto: „Le Couteau entre les dents“ (1921), „Les Enchaînements“ (1925, powieść), „Les Bourreaux“ (1926), „Force, trois films“ (1926), „Jésus“ (1927), „Les Judas de Jésus“ (1927), „Faits-Divers“ (1928), „Russie“ (1930).

***Barcelona** (dawniej N ũ e v a B.), stolica stanu Anzoategui we wsch. Wenezueli, 14.000 mieszk., plan zabudowania bardzo regularny. Połączenie kolejowe z portem Guanta i z kopalniami węgla w Naricuał. Klimat niezdrowy.

Barcelona, hiszpańska prowincja w Katalonji, (1930) 1.449.277 mieszk. — Głównie miasto B., w r. 1930: 775.271 mieszk., z przedmieściami około 1 milj. W budowie ogromny park miejski (31 ha) „Parque de la Ciudadela“. W 1930 rozpoczęto budowę kościoła „Świętej Rodziny“. Archiwum aragońskie posiada bardzo wartościowe zbiory archeologiczne i materiały historyczne. Pałac Sztuk Pięknych gromadzi dzieła współczesne. Z zabytków architektonicznych zasługują na wzmiankę Pałac archidjakoński (XV. w.) z Miejskiem Archiwum, nowo wzniesiony gmach Wydziału Medycznego oraz dwie areny dla walki byków (jedna na 17.000, druga na 22.000 widzów). Ruch okrętowy w B. osiągnął w 1928: 12,3 milj. netto rej. t. (z tego 7,9 milj. t. rej. na tonaż zagraniczny). W 1929 przywóz 1,5 milj. t., wywóz 0,17 milj. t. Druga linja kolejowa do Francji biegnie przez Puigcerdá, ponadto dwie linje wzdłuż wybrzeża i 3 w głąb kraju. Od r. 1924 posiada B. kolej podziemną. Głównym portem lotniczym jest Prat de Llobregat, położony 17 km na płd.-wsch. od miasta. Na uniwersytecie studjowało w 1929: 4.000 słuchaczy. W 1929/30 odbyła się na stokach wzniesienia Juich wystawa światowa. Zbudowany przy tej sposobności stadion mieści 60.000 osób. Na zalesioną górę Tibidabo (531 m n. p. m.) prowadzi kolejka górską.

***Barcellona Pozzo di Gotto**, miasto na Sycylii, w prowincji Messyna, (1921) 12.527 mieszk., jako gmina 23.674 mieszk. B. leży przy linji kolejowej Messyna—Palermo, prowadzi ożywiony handel i uprawę owoców.

***Barclay de Tolly** Michał, ks., feldmarszałek ros., (1761—1818), w 1810 minister wojny, dowodził w 1812 przeciw Napoleonowi, w 1813 objął komendę pod Budziszynem na miejsce Wittgensteina.

***Bardolit**, minerał, należący do chlorytów, będący uwodnioną mieszaniną krzemianu i glinokrzemianu potasu i magnezu, występuje

w sferolitycznych skupieniach barwy żółtawozielonawej. C. wł. 2,5. B. jest minerałem pochodzenia pirogenicznego, składem chemicznym zbliżony do biotyту. Występuje jako składnik diabazu Gór Świętokrzyskich (miejsz. Bardo w powiecie Opatowskim).

***Bardoux** Agénor, franc. historyk i polityk, (1829—1897), adwokat, od 1871 deputowany, 1877—79 minister oświecenia, napisał: „Les légistes et leur influence sur la société française“ (1878), „Le comte de Montlosier et le gallicanisme“ (1881), „La bourgeoisie française“ (1886), „Madame de Custine“ (1886) i in.

Bardowie, pierw. nazwa pieśniarzy celtyckich, pocii lirycznych, którzy śpiewali do wtóru harfy. Okres rozkwitu w w. VII.—XV. Później spadli do rzędu wędrownych śpiewaków, tylko w Szkocji zachowali dłużej uznanie, aż po XVII. i XVIII. w.: jeszcze Walter Scott trzymał barda domowego. W Walji odrodzenie b. w XIX. w. przez działalność słynnych poetów: Goronwy Owen (1722—69) i Jolo Morganwg (właśc. Edward Williams, 1746—1826), w r. 1819 wznowiono tu dawne turnieje śpiewackie (Eistedd fod). — Później, także w Polsce, nazwy tej używano wogóle na określenie poetów (zwłaszcza w stylu bohaterskim).

***Bareilly**, główne miasto Rohilkandu (Zjedn. Prowincje angielsko-indyjskie), (1921) 129.459 mieszk., w tem 61.883 Mahometan. Leży nad rzeką Ramganga. Ważny węzeł kolejowy. Silny punkt militarny.

***Barenta morze**. Płytkie morze, ograniczone od płd. Skandynawją i Rosją, od wsch. Nową Ziemią, od płn. krajem Franciszka Józefa i Szpicbergami, otwiera się ku zach. do Atlantyku, dochodząc 400 m głębokości. Najpłyttsze miejsca znane z płd.wschodu, gdzie głębokość nie dochodzi nawet 100 m. Wypustką B. na płd. jest Morze Białe, które sięga 64° szerokości geogr. płn. W morzu B. mieszają się zimne masy wód polarnych z resztkami ciepłych i bogatych w sól wód Gólsztromu (najdalej ku wsch. wysunięta odnoga). Temperatura wód powierzchniowych dochodzi w sierpniu na zach. ponad 12° C przy zasoleniu 35‰. Obie wartości ku wsch. spadają. Na płn.-wschodzie temperatura utrzymuje się stale poniżej 0°. Wybrzeże płd., należące częściowo do Norwegji, Finlandji i Rosji nie zamarza przez cały rok po 35° długi. geogr. wsch. Południowa część m. B. łącznie z sąsiadującymi terenami m. Białego gra ważną rolę w międzynarodowym rybołówstwie.

***Barère de Vieuzac Bertrand**, rewolucjonista franc., (1755—1841), adwokat, członek Konwencji, stał na czele centrum, usiłował pośredniczyć pomiędzy Górą a Żyrondą, przewodniczył w czasie procesu Ludwika XVI. Jeden z najczynniejszych pracowników Komitetu Ocalenia Publicznego, kierował jego polityką zagraniczną, położył wielkie zasługi w dziedzinie obrony narodowej. Przyczyniwszy się do obalenia Robespierre'a, padł następnie ofiarą reakcji termidorystycznej, 1795 skazany na zesłanie, otrzymał amnestję, ale nie cieszył się łaską Bonapartego. 1815—31 spędził na wygnaniu

jako królobójca, 1831—40 prefekt departamentu Hautes-Pyrénées.

***Barestezjometr** (greck.), przyrząd, służący do badania zmysłu ciśnienia skóry.

***Barge**, New York State Barge Canal, ob. Erie.

***Bargiel**, ob. Sitta.

***Barl**, włoska prowincja w Apulji, (1929) 5.156 km², (1921) 924.384 mieszk. (gęstość 179 osób na km²). — B. delle Puglie, główne miasto w 1921: 109.990 osób, jako gmina (1928) liczy 174.610 mieszk. Miasto posiada lotnisko, a dzieli się na stare miasto i dzielnice nowoczesne, silnie się rozbudowujące. Na wzmiankę zasługuje stary zamek (1233—1240). Uniwersytet założono w r. 1924. Znaczny ruch towarowy i osobowy.

***Barker Harley Granville**, dramaturg ang., *1877, wybitny reformator sceny angielskiej, współdziałał z Gordonem Craig w poszukiwaniu nowych efektów impresjonistycznej sceny i górnego światła, w l. 1904—07 wprowadził na scenę Court Theatre wielu wybitnych autorów angielskich (Shaw) i obcych (Ibsen), sam pisał dramaty realistyczne, po wojnie poświęca się krytyce: „The Exemplary Theatre“ (1922), „On Dramatic Method“ (1931) i i.

***Barkewiki**, minerał, należący do grupy amfibolu, składem chemicznym zbliżony do arfendzonitu. Tworzy pryzmatyczne kryształy barwy brunatnej, odznaczające się wyraźnym pleochroizmem. Znany z Barkewik (nad fiordem Langesund) i innych miejsc połudn. Norwegii.

***Barlach** Ernst, niem. rzeźbiarz, grafik i poeta, *1870, kształcił się w Dreźnie i w Paryżu. Jest również wybitnym rysownikiem. Jest autorem licznych sztuk teatralnych i poezji, ilustrowanych jego własnymi litografiami i drzeworytami. Rzeźby swe wykonuje głównie w drzewie i kamieniu.

***Barmekidzi**, ród perski, wywodzący się od lekarza i kapłana Barmeka, zajmował wybitne stanowisko na dworze Abbasydów, piastując szereg wysokich urzędów.

***Barmen**, (1925) 187.099 mieszk., od 1929 połączone z Elberfeld i innymi sąsiadującymi miejscowościami w miasto Barmen-Elberfeld. W 1930 wcielono Wuppertal.

***Barnard** Edward Emerson, astronom amerykański, (1857—1923), 1883 obserwator na uniwersytecie Vanderbilta, 1883 w obserwatorium Licka, gdzie 1892 odkrył 5 księżyc Jowisza, 1895 prof. w Obserwatorium Yerkesa. B. odkrył 16 nowych komet. W ostatnich latach B. zajmował się poszukiwaniem t. zw. ciemnych mgławic. 1916 odkrył B. gwiazdę 10 wielk., poruszającą się szczególnie szybko; nazwał ją: „Strzałą Barnarda“ (ob. Gwiazdy stałe).

***Barnaul**, miasto w zach. Syberji, (1926) 73.858 mieszk.

***Barnhardt** (barnardyt), minerał, zbliżony do bornitu, występuje w zbitych skupieniach barwy brunatno-żółtej o połysku metalicznym. Występuje w N. Carolina z innymi kruszcami miedzi.

***Barnoldswick**, miasto w zach. Yorkshire, (1921) 11.955 mieszk., leży w pobliżu kanału, wiodącego z Leeds do Liverpoolu.

***Barnstaple**, miasto w Devonshire (Anglja), (1921) 14.409 mieszk., 13 km powyżej ujścia Taw do kanału Bristolskiego. Port dla okrętów żeglugi przybrzeżnej.

***Barnum** Phineas Taylor, spekulant amerykański, „król humbugu“, (1810—1891), zakupił w r. 1842 „Amerykańskie Muzeum“ Scudder'a w Nowym Jorku i pozyskał dla niego wielką popularność przez wystawianie coraz to nowych osobliwości. Napisał m. i.: „The humbugs of the world“ (1865) i „Money-Getting: hints and helps how to make a fortune“ (1883) i swoją autobiografię „Struggles and triumphs, forty years' recollections“ (1870).

***Barocello** Federigo, malarz włoski, (1526—1612), malował pod wpływem Correggia obrazy ołtarzowe o silnym poczuciu kolorystycznym. Pozostawił też szereg rysunków i sztychów.

***Barocco**, ob. Barok.

***Barocz** (Broach), miasto w Gudżeracie (Zjedn. Prow. ang.-ind.), przy ujściu Narbady, (1911) 43.403 mieszk., w tem 12.195 Mahometan. Sławny przemysł tkacki: sukna i damazki.

***Baroja** Pio, pisarz hiszp. Przekłady pol. Edwarda Boyé: „Jarmark głupców“ (1928), „Perwersyjna zmysłowość“ (1931).

Barok oznacza dziś nie tylko styl sztuki, rozwijającej się w Europie od XVI. do XVIII. w., ale coraz bardziej także i cały styl życia tego okresu kulturalnego, którego rozkwit przypadł w Europie na XVII. w., jako też i sam ten okres. Za O. Spenglerem nazwą b. obejmującą się również style i okresy podobnego rodzaju w rozwoju innych kultur o podobnym znaczeniu.

Pod względem formalnym i czasowym jest b. dalszym ciągiem renesansu. Przy wnikliwszym badaniu jednak występują w b. na jaw charakterystyczne znamiona i dążenia, przenikające już gotyk, czyli okres poprzedzający renesans. Łączą się te oba okresy ze sobą w sztuce jak i w innych dziedzinach kultury. Nieprzerwalna ciągłość prowadzi od gotyku do baroku, nawet we Włoszech. Barokowe ujęcie życia przebija przez dzieła Leonarda da Vinci i Michała Anioła. Zasadniczo podobne do niego, gotyckie ujęcie życia występuje w dziełach Ghibertiego i Dürera.

Także i renesans nie przedstawia się dziś jako coś zupełnie nowego wobec gotyku. I w nim występuje całe dziedzictwo gotyku obok form starożytnych. We właściwych krajach gotyku, we Francji, Niemczech, Hiszpanji, Niderlandach i Anglii czyste w swym stylu dzieła renesansowe powstały pod wpływem włoskim. W tych też krajach, a szczególnie zaś w Niemczech i Anglii, renesans jako prąd ogólny bynajmniej gotyku nie usunął i w o wiele silniejszym stopniu uległ jego wpływowi, niż we Włoszech. Zresztą renesans posuwał się raczej po powierzchni, nie sięgnął tak daleko w głąb jak gotyk, opanował pewne dziedziny sztuki i literatury, ale światopoglądu europejskiego nie przekształcił. Przy ogólnym przeglądzie nie otrzymujemy przeto obrazu jednolicie rozwiniętego renesansu. Raczej daje się zauważyć niemal bezpośrednio przejście od gotyku do baroku.

Renesans w przeciwstawieniu do gotyku przyswoił sobie wprawdzie klasycyczne formy, ale dążenia w tym kierunku zaznaczyły się już wcześniej (bo od ok. 1100 r.), przyczem naśladowano wzory późnego okresu hellenistycznego, a nie właściwej epoki klasyczej. Tak charakterystyczne dla renesansu wyzwalanie jednostki z krępujących ją ponadindywidualnych więzów świeckich i duchownych da się już również zauważyć w wczesnym średniowieczu.

B. przewycięża spokojne i jasne formy renesansu, z których każda zda się żyć sama dla siebie. Podobnie jak w gotyku występuje w nim zasadnicza cecha kultury zachodniej: Faustowski pęd naprzód, wola rwąca się do czynu, dynamika życia duchowego tak odmienna od starożytnych statyki, którą napróżno starała się wskrzesić renesans. W przeciwstawieniu do renesansu akcentuje b. przeciwieństwa, nieregularności, odchylenia od przeciętnej normy. Nie wszędzie z jednaką siłą. We Włoszech i Francji klasyczna tendencja renesansu działa dalej. To też b. nabiera tu innego zabarwienia i przechodzi później ok. 1800 bez nagłych skoków w klasycyzm (ob. empire).

Indywidualizm renesansu kieruje się ku dobrom doczesnym. Indywidualizm baroku walczy o nieskończoność i absolut, podobnie jak gotyk, ale z namiętnością silniejszą i bardziej zmysłową. Człowiek gotyku wierzył w Boga i w pozagrobowe królestwo niebieskie, człowiek baroku dąży do zjednoczenia z Bogiem niemal że cielesnego. Przerzuca się z jednej krańcowości w drugą, z wyuzdanej rozpusty i pasma okrucieństw w pokorną skruchę i skrajne umartwianie własnego ciała. Poskromić te przeciwieństwa, pchnąć je w jednolitą formę, to zadanie jezuickiej dyscypliny; wszechwładza papieska niweczy walkę jednostki z Bogiem i o Boga; absolutyzm monarszy usuwa walkę wszystkich ze wszystkimi.

Wewnętrzne sprzeczności szarpia życiem jednostki. Człowiek gotyku, nawet najpotężniejszy, pozostawał zawsze członkiem corpus christianum, słabym narzędziem w ręku Boga. Człowiek baroku ma poczucie swej samodzielności i swej potęgi. Dzięki wolnej czy też jak u kalwinistów predestynowanej decyzji swej woli, — nie zaś na skutek swej słabości, jak w czasach gotyku — może nawet odpaść od Boga i sprzymierzyć się z diabłem. Diabeł dopiero teraz staje się samoistną potęgą i podważa wszechwładzę Boga, który pod koniec b., dla deistów, staje się już tylko twórcą świata, nie mieszającym się w obecne jego sprawy.

Jak wobec Boga tak i wobec ludzi występuje jednostka samodzielnie. Jej znaczenie zależy od rozmiarów jej władzy. Każdy tę władzę ceni i uznaje i wtedy, gdy ją zwalcza, by zapewnić sobie swobodę, i wtedy, gdy się jej podporządkowuje z możliwie największą dla siebie korzyścią. Powodzenie w życiu doczesnym wyraża na główny cel dążeń ludzkich. Dla kalwinistów, a zwłaszcza purytanów jest ono widomym znakiem łaski bożej.

Podobnie jak renesans był też i b. kulturą miast, a przede wszystkim dworów książęcych. Mimo swą ekskluzywność silniej niż renesans

wycisnął swe piętno na niższych warstwach miejskich i na ludności poza miastem. Cały kraj stał się terenem panowania i eksploatacji dworu i arystokracji, a w republikach i wolnych miastach — plutokracji.

Ponad granicami ludów, wystających na nowoczesne narody, tworzy górna warstwa międzynarodowe towarzystwo, silnie ze sobą zespolone jednolitymi formami życia. Aż do drugiej połowy XVIII w. podtrzymuje warstwa ta panowanie kultury barokowej. Z rokokiem (ob.) staje się ona lekkomyślną i frywolną, niknie jej siła, z nią ginie kultura baroku, do głosu dochodzi mieszczaństwo, nastaje styl klasycyzmu, zwycięża racjonalizm oświecenia (ob.). Poczucie indywidualizmu rozprzeźnienia się w najszerszych warstwach, a równocześnie formułują się prawa człowieka. Panująca warstwa schyla czoło przed nowo powstałą opinią publiczną, pierwszą oznaką władzy suwerennego ludu.

B. to ostatni ogólnoeuropejski i na wszystkich polach twórczy okres kultury zachodniej, która w nim dochodzi do pełnego rozwoju. Jest on też najważniejszym podłożem naszej dzisiejszej kultury w Europie, Ameryce i wszędzie, gdzie dominuje wpływ europejski.

Styl życia baroku. Nadmiar sił szuka wyładowania. Potężna a zuchwała wola stara się zespolić największe przeciwieństwa albo też usunąć je niepostrzeżenie. Żąda wyższości i pełnego wyrażenia się przemienia świat w pole sił, na którym najbardziej wewnętrzne i pozaświatowe dążenia mają przyoblec się w krew i ciało; równocześnie przemienia go w scenę, na której deski rzuca jednostkę jej nieposkromioną, opętaną nieraz chęć odegrania wybitnej roli.

Budowle, przede wszystkim zamki i teatry, obok kościołów i klasztorów, świadczą o pędzie do tworzenia i kształtowania zmysłowym i nadzmysłowym zarazem, który przejawia się już w ostatnich dziełach Michała Anioła, przerzuca się z Rzymu i Florencji do Hiszpanji, Portugalji, Niemiec i Francji, gdzie powstaje styl Ludwika XIV. Wczesny b. tworzy budowle masywne, ale też przejrzyste rozczłonkowane, rozkwit b. (od 1630) odznacza się rozmachem i dbałością o efekty malarskie, późny b. (od 1675) jest przeladowany i wystawny. Rzeźba odtwarza mistrzowsko najgwałtowniejsze ruchy ciała, wspaniałość i potęgę gestów, burzliwą pełnię zmysłów. Wszelkie możliwości psychologiczne znajdują wyraz w malarstwie. Typową przedstawicielką kultury dworskiej staje się opera: wyposażona z przepychem, opiera się na harmonicznym akompaniamencie poszczególnych głosów, na patetycznej deklamacji recitativa, na nowem bogactwie dźwięku i różniczkowaniu tonu, wreszcie na nowych instrumentach, jak skrzypce i klarnet. Język przeładowany obrazami i porównaniami, nagina się z równą łatwością do intencji pochlebco-pane-girycznych, jak i do oddania obrazów okrucieństw.

W dziedzinie organizacji społecznej zanikają średniowieczne formy stanowe. Słabną obowiązki warstw wyższych wobec niż-

szych, a wzmacniają się więzy zależności jednostek słabszych od silniejszych.

Również na polu gospodarczym władza koncentruje się w nielicznych rękach. Rozszerzają się ramy produkcji, która zaczyna pracować dla szerokiego rynku zbytu, a nie jak dotąd dla zgóry znanych klientów. Merkantylizm (ob.) stara się usunąć przeciwnieństwa gospodarcze przez wysunięcie państwa na kierownika procesów gospodarczych. Gospodarkę miejską, mającą na oku dobrobyt wszystkich obywateli, usuwa gospodarka państwowa, której celem potęga państwa przez możliwe wielkie dochody podatkowe.

Zarówno papież jak i monarchowie świeccy stają się władcami absolutnymi. Państwo staje się przemożnym czynnikiem i wszystko ma się podporządkować jego interesom. Racja stanu usprawiedliwia wszelkie poczynania. Monarchja francuska sprzymierza się z rewolucjonistami angielskimi, którzy zamordowali prawowitego króla, a kardynał Mazarin znajduje na to cyniczne uzasadnienie, że „honor i słuszność nie mogą nakazać czynić coś wbrew rozsądkowi”. — Szczęólnego rodzaju świętoszkostwo i obłuda rozwijają się obok uczciwości postawy moralnej w purytańskiej Anglii. W imię „prawdziwej religii”, obyczajności i racji stanu zmusza Cromwell do uległości katolicką Irlandję w morderczej i okrutnej wojnie. W imię tejże religii każe wywieźć 1000 katolickich dzieci do publicznych domów Ameryki. Nie przeskadza mu to bynajmniej powoływać się wciąż na boskie oświecenie. W dniach wolnych od walki i marszu spędza jego wojsko czas od 9 rano do 5 po południu na modlitwach, kazaniach i śpiewaniu psalmów.

Zmienia się ustosunkowanie sił politycznych. Ok. 1650 Hiszpanja traci swoje dominujące stanowisko. Na jej miejsce wysuwa się Francja. Niemcy wychodzą z wojny 30-letniej (1618—1648) zupełnie rozbite. Ok. 1700 do grupy potęg europejskich wchodzi Rosja, podupada potęga Turcji.

Ludwik XIV. Typowym przedstawicielem b. był Ludwik XIV. Koło jego osoby koncentrował się cały naród francuski. Jego sławie służyli wodzowie, jak Turenne, Condé i Vauban, poeci, jak Racine, Molière i Boileau, malarze, jak Lebrun i Poussin. Symbolem barokowego przepychu stał się olbrzymi pałac w Wersalu, zbudowany z tak niezmiernym nakładem pieniędzy, że aż Ludwik XIV zniszczył odnośne rachunki. Rosnąca masa długów, korupcja biurokracji, rozrzutność dworu wyczerpały zasoby finansowe Francji. Nieszczęśliwe wojny nie przynosiły już łupów, pogarszanie pieniądza niedługo dawało dochody, źródła podatkowe wysychały. Według Vaubana 1/10 ludności chodziła z kijem zebraczym, 5/10 nie było nawet w stanie dawać jałmużny, 3/10 były wyczerpane długami, zaledwie 10.000 rodzin żyło w dostatku. Nic dziwnego, że rychło poczęła się budzić radykalna opozycja przeciw absolutyzmowi.

Moda, obyczaje. Moda, która do pierwszej połowy XVII w. znajdowała się pod wpływem hiszpańskim, przechodzi pod panowanie francuskie. Peruka z długimi lokami, wynaleziona

dla łysiejącego Ludwika XIV, nadawała wygląd pełen godności. W stroju dominowała okazałość, w objęciu sztuczność. Dworskość i wykwintność nadawały ton stosunkom towarzyskim. Niezmierną wagę przypisywano tytułom i godnościom, można je zresztą było nabywać za pieniądze. Każde wykroczenie przeciw dobrym obyczajom czy formom towarzyskim było traktowane surowo. Pojedynki, które za Ludwika XIII pochłonięły we Francji 4000 ofiar z pośród szlachty, jakkolwiek jeszcze dalej liczone, stały się mniej krwawe.

Życie towarzyskie koncentrowało się w salo-
nach, gdzie spędzano czas na pełnych polotu rozmowach i grach. Obok kart modny był bilard, szczególnie za Ludwika XIV. Moda wpłynęła i na wiele innych szczegółów codziennego życia. Przyjął się zwyczaj używania widelca przy jedzeniu. Katarzyna de Medicis rozpowszechniła w XVI w. chleb pszenny we Francji. Marja de Medicis wprowadziła 1600 pieczywo z pszennej mąki na drożdżach. Pogardzane w XVI w. mięso cielęce przyjęło się teraz ogólnie. Korzeni i perfum używano w ilościach ogromnych.

W związku z przyjęciem się jako napoju kawy powstały kawiarnie (w Paryżu 1672); w Wiedniu pierwsza kawiarnia zużyła zasoby kawy, znalezione w obozie tureckim po odsieczy Wiednia przez Sobieskiego 1683. Herbata ze względu na wysoką cenę wprowadzała się powoli. Ziemiaki podawano jeszcze jako przysmak. Wchodziło coraz więcej w zwyczaj palenie tytoniu. W Anglii posyłano niekiedy dzieci do szkoły z nabitą fajką. Damy z towarzystwa paliły w teatrze podczas paury. Zakorzenił się zwyczaj zażywania tabaki. — Rósł zbytek. Niezliczone świece oświetlały pokoje przyjęć. 5000 latarni ulicznych zamieniło Paryż Ludwika XIV w miasto świateł. Szczęólną troskliwością otaczano bruki ulic. Zorganizowana straż pożarna czuwała nad bezpieczeństwem Paryża. — Moda nadawała ton także stosunkom miłosnym. Rozluźnienie obyczajów z wyższych warstw dotarło i do mieszczaństwa. Wobec kobiet obowiązywała wytworna galanterja. Ludwik XIV zdejmował kapelusz nawet przed żeńską służbą. Faworytki wybitnych osobistości odgrywały ważną rolę w życiu towarzyskim, a nawet w polityce. Typ kawalera barokowego znalazł swój najdosadniejszy wyraz w postaci Don Juana, który chciwy władzy i użycia doprowadził i w tej dziedzinie do krańcowego a tragicznego egoizmu.

Na polu religijnym pojawiają się sekty, odcinające się od społeczeństwa i zamknięte w sobie. Podobnie ekskluzywny charakter wykazuje wolnomularstwo i różne tajne związki.

Naturalnie wszystkie powyższe przejawy mają tylko uwydatnić typowy dla tych czasów styl życia barokowego. Nie dotarł on do obszarów położonych na uboczu ani do warstw prowadzących skromne życie.

Wojna była źródłem dochodów nietylko dla wodzów, ale i dla żołnierzy. Wojsko utrzymywało się z bezwzględnych rekwiizycji i kontrybucyj i po przejściu przez kraj pozostawiało za sobą pustynię. Ludność Niemiec miała w woj-

nie 30-letniej spaść z 20 milionów na 5, przyczem prześladowanie czarownic i różne zarazy poczyniły większe spustoszenie niż bezpośrednie działania wojenne. Po wojnie 30-letniej miejsce dorywczych band żołnierskich zajęło stałe wojsko. Wyższa technika wojenna wymagała lepszego wykształcenia oficerów. Powstał też szereg oddzielnych szkół.

Życie gospodarcze. Zapotrzebowanie wojska dawało nowe możliwości zarobku. Colbert, który z Francji stworzył zamknięty organizm gospodarczy, powołał do życia fabryki karabinów i odlewnie armat. — Szczególnie duże zyski przynosił handel z koloniami i finansowanie kompanij handlowych. Już w pierwszych latach ich istnienia wybuchła gorączka spekulacyjna. Giełda amsterdamska panowała nad handlem zamorskim. — Przyrost ludności oddziaływał na życie gospodarcze i naodwrot rozwój gospodarczy wpływał na ruch ludności, zwłaszcza przez poczynania merkantylnizmu, dla którego przyrost ludności był równoznaczny ze wzrostem dobrobytu i potęgi danego państwa.

Odkrycia i zdobycze zamorskie znajdowały zrazu usprawiedliwienie w pobudkach ideowych. Kiedy Kolumb szukał złotodajnych Indyj, poto, by hiszpańska królewska para za uzyskane w ten sposób skarby mogła wyrwać grób święty z rąk pogan, to można się tu znowu dopatrywać ideologii gotyku przejawiającej się w baroku. — Jego następcy plądrowali środkową Amerykę już bez podobnych ideałów. Olbrzymie zdobycze wzbogaciły i wzmocniły Hiszpanję. Weszła też ona za przykładem republik włoskich na drogę stworzenia i zabezpieczenia jednolitej gospodarki narodowej. System ten zwany merkantylnizmem rozwinął się później całkowicie we Francji. — Zamorska politykę Hiszpanji i Portugalji naśladowały Niderlandy, później Anglja, Niderlandy skierowały się przedewszystkiem ku południowej i wschodniej Azji, gdzie musiały zwalzać konkurencję Portugalji.

Potęgi morskie w opanowanych przez się obszarach gospodarowały na gruncie bezwzględnie wyżysku, monopolizując dla siebie produkcję i handel. Dlatego też o dziejach potęg europejskich zaczęły decydować wojny morskie i handlowe. Oderwanie się Stanów Zjednoczonych od Anglji, już niemal pod koniec epoki baroku, było pierwszą klęską systemu zamorskiego wyżysku.

Napływ szlachetnego kruszcu do Hiszpanji i dających ogromne zyski towarów do Niderlandów i Anglji przesunął gospodarczy środek ciężkości Europy z morza Śródziemnego na morza zachodnie. W miejsce Wenecji, Genui głównymi ośrodkami handlu stały się Lizbona, Antwerpja, Amsterdam, Londyn. Hiszpanie nie potrafili zorganizować gospodarki zamorskiej, poprzestali na łupieniu skarbów, które wkońcu musiały się wyczerpać. Zmarnotrawili je zresztą szybko w kosztownej a nie wiodącej do celu polityce światowej. Hiszpanja podupadła, a wraz z nią i Portugalja. W ich miejsce na główną potęgę gospodarczą wyrosły Niderlandy, czasem Anglja. Korzenie, cukier trzciny, tytoń, kawa, herbata, kakao, indygo, ba-

welna były głównymi przedmiotami ich handlu. Zapotrzebowanie na nie rosło w Europie szybko. — Handlowa flota niderlandzka liczyła (1675) 900.000 tonn wyporności, angielska 500.000, francuska 100.000, południowo europejska 250.000, tyleż flota Szwecji i krajów bałtyckich. Rocznie przewoziły te floty 190.000 kg złota i 7 milionów kg srebra.

Zmieniały się formy gospodarcze. Zanikał bezpośredni kontakt produkcji z konsumcją. Handel począł odgrywać dominującą rolę. Stowarzyszenia i cechy zaczęły wypierać pojedynczy kapitalista. Ginał umiarkowany dobrobyt szerokich warstw. Wytwarzała się przepaść między bogactwem a nędzą. Niezwykle rozmiary przybrały interesy bankierskie. Fuggerowie finansowali światową politykę Habsburgów.

System kredytowy stał się również ważnym środkiem wychowawczym w zakresie moralności, zorientowanej ku świeckim interesom, zgodnie zresztą z kalwińskimi i jezuitckimi poglądami. Moralność ta wycisnęła swe piętno zwłaszcza na Holendrach i Anglikach. — Giełda oddawała wielkim kapitalistom do dyspozycji pieniądze średniego stanu. Stała się miejscem olbrzymich, często dzikich spekulacyj. Szereg ludzi szukał zysku bez kapitału, na różnicach kursowych w handlu terminowym. Przy tej okazji wybuchały ostre kryzysy, potęgowane jeszcze oszukańcziemi manewrami i szalbierskimi towarzystwami, „dla zbudowania perpetuum mobile“, „dla przetapiania trocin“ i t. d. Pierwszemi efektami giełdowymi były akcje kompanij holenderskich, zachodnio-indyjskiej (1602) i wschodnio-indyjskiej (1621).

Także państwa uciekały się nieraz do oszukańczych środków, jak inflacji i bankructwa, dla ratowania swych finansów. Pożyczki państwowe odgrywały ważną rolę, zwłaszcza że dzięki nim musiano uznać ostatecznie oficjalnie pobieranie procentów. Długi państwowe wzrosły do 1787 r. do 10 miliardów złotych w Wielkiej Brytanji, przeszło 3 miljarda we Francji i Niderlandach, 1,5 miljarda w monarchji habsburskiej. Należy przytem wziąć pod uwagę, że ludność tych państw była wówczas o wiele mniej liczną niż obecnie, siła zaś nabywca pieniądza 5 do 10 razy większą od obecnej.

Poważne zasoby kapitału inwestowano w produkcję przemysłową. Pojawiły się zarodki warstwy robotniczej. W XVIII w., szczególnie w Anglji, zaczęto wyzyskiwać siłę roboczą dzieci, przy głodowych płacach. W użycie wchodziła maszyna, powitana z niechęcią przez władze publiczne, z nienawiścią przez warstwę pracującą. Jeszcze 1719 zakazał cesarz Karol VI posługiwać się maszynami w przemyśle włókienniczym. Ostatecznie maszyna przyjęła się w ciągu XVIII w. Tylko ona mogła produkować dostatecznie wielkie ilości dla rozwiniętego handlu i gwałtownie (w porównaniu z XVII wiekiem) wzrastającej ludności.

Człowiek i świat. Rozwinięte stosunki handlowe wymagały ulepszonej komunikacji. Rozbudowano drogi. Dbano o ich bezpieczeństwo. Ulepszono żeglugę morską. Podróżowanie stało

się ulubionem zajęciem. Zacieśniało ono stosunki międzynarodowego towarzystwa. Wybierano się także do pozaeuropejskich krajów dla poznania ludzi i stosunków. W późnym baroku obudziła się, sprzeczna zupełnie z jego istotą, tęsknota za powrotem do natury. Podróżnicy opowiadali o rzekomej szczęśliwości ludzi natury. Czytelnicy ich opisów roili o dzikich ludzicach, żyjących w pierwotnych lasach jak w raj. Na tem podłożu stworzył Defoe Robinsona Kruzoe, jedną z najpoczytniejszych książek w literaturze światowej. Dla studjów wyjeżdżano do Holandji, Włoch, a później i do Paryża. Z początkiem XVII w. pojawiły się gazety.

Nauka. Myślenie naukowe skierowane było ku wykryciu boskiego porządku w świecie zjawisk. Przedstawiano zarówno system krążenia krwi (Harvey), system nerwowy (Wills), jak i system merkantylizmu, polityki, wychowania (Komensky) czy poetyki (Boileau). Bacon (1561—1626) domagał się stosowania w badaniu metody indukcyjnej, formułowania pojęć z konkretnych zjawisk. Descartes (1596—1650) za punkt wyjścia swej filozofji wziął zdanie „cogito, ergo sum“ („myślę, więc jestem“). Ta podstawowa prawda doprowadza do pewności co do istnienia Boga i świata zewnętrznego. Spinoza (1632—1677) przyjmuje substancję, która nie potrzebuje żadnego innego bytu do swego istnienia, a posiada dwa przymioty, które ludzie mogą poznać, rozciągłość i myślenie. Leibniz (1646—1716) zaludnia świat monadami, czyli najprostszyi substancjami. Mają one różne stopnie świadomości i oddziałują wzajemnie na siebie według zgóry ustalonej harmonji. Leibniz był typowym przedstawicielem barokowego pędu badawczego. Zajmował się rachunkiem różniczkowym, napisał historję ziemi, pracował nad ulepszeniem zegarków kieszonkowych, nad wynalezieniem okrętów, któreby mogły płynąć przeciw wiatrowi i pod wodą. Wydał zbiór średniowiecznych źródeł historycznych. Pisał traktaty polityczne. Nakreślił dla Ludwika XIV plan zdobycia Egiptu. Starał się o pojednanie wyznań.

W naukach przyrodniczych Newton formułuje prawo powszechnego ciężenia. Formułuje pojęcie siły działającej na odległość, jeden z przejawów duszy barokowej, żądnej władzy nad światem. Dynamiczny obraz świata Galileusza i Newtona jest tak samo tworem baroku jak dynamiczne ujęcie duszy z wołą jako środkiem ciężkości. Do ostatecznego rezultatu, poszukiwanego ustawicznie przez filozofję baroku, doszedł Kant (1724—1804), określając przestrzeń jako istniejącą a priori formę wszystkich zjawisk zmysłów zewnętrznych. Świat zostaje w ten sposób podporządkowany duszy.

Religia baroku nie znała wyrozumiałości. Kościół katolicki zwałcał energicznie reformację. Wytworzyło się pojęcie wojującego kościoła, „ecclesia militans“. Jego awangardą stał się zakon jezuitów. Rozwinął on żywą działalność i w krajach zagrzezonych reformacją i w misjach pozaeuropejskich, dla których 1620 stworzono centralę w congregatio de propaganda fide. Książęta protestancy robili bezwzględny użytek ze swojej władzy i w sprawach reli-

gijnych. Do ostrego zatargu między królem a stolicą apostolską doszło we Francji. Ludwik XIV wymagał od duchowieństwa zupełnej uległości i przeprowadził to żądanie na synodzie narodowym 1682 w t. zw. artykułach wolności kościoła gallikańskiego, równocześnie jednak prześladował odrębne prądy w katolicyzmie, zwłaszcza jansenizm, a hugenotom odebrał 1685 wolność wyznania, przyznając im edyktem nantejskim. Masy hugenotów, pochodzących głównie z warstw rzemieślniczych, wyemigrowały wówczas z Francji i w sąsiednich krajach dały początek gałęziom przemysłu, znanym dotąd tylko we Francji. Tem samem podupadła jej przewaga ekonomiczna.

Zabobon. W okresie b. djabeł wyrósł na wielką potęgę w myśleniu ludzkim (ob. wyżej). Wiadomości o ludach środkowej Ameryki, składających krwawe ofiary djabłu, wzmocniły wyobrażenie o królestwie djabła, walczącym z królestwem niebieskim. Wiara w czarowników i czarownice wzmogła się niesłychanie w wirze wyładowań energii ludzi baroku. Niektórzy ludzie rzeczywiście próbowali czarami zrealizować zachcianki swej woli. Zabobon XVII w. pochłoniął miliony niewinnych ofiar w mękach tortur i na stosach. Zarzutem czarnej magji zwalczano także zwolenników innych wyznań. Ważną rolę odgrywały również względy materialne. Przeważną część skonfiskowanych dóbr czarowników i czarownic otrzymywał skarb państwa, część denuncjant, reszta szła dla sądu, władzy duchownej i kata. Zorientowany w merkantylistycznym duchu absolutyzm położył kres nadużyciom w tej dziedzinie. W tymże kierunku oddziaływało i oświecenie. Kwitł zato dalej zabobon w XVIII w. na gruncie alchemji i astrologji. — W szerokich kołach wyższego towarzystwa włoskiego i francuskiego w XVI i XVII w. przyjęła się moda morderstw zapomocą trucizny. Służyła ona do zdobycia spadku („poudre de succession“), usunięcia niewygodnych małżonków i innych podobnych celów.

O b. w Polsce por. w t. 13 art.: Dzieje (str. 146—156), Kultura (str. 191 nn.), Literatura (str. 206—209), Muzyka (str. 268, 269, 271), Teatr (str. 273—275), Sztuka (str. 292—300), Stroje (str. 320—323).

***Barometryczny niż, barometryczny wyż, ob.** Maksimum, Minimum barometryczne.

***Baronet** (ang., skróc.: Bar., Bart., Bt.), angielski tytuł arystokratyczny, dziedziczny w linii męskiej, ustanowiony 1611 przez Jakóba I, zajmuje wśród niższej szlachty pierwsze miejsce, przed swem imieniem kładzie jednak tylko „Sir“, podobnie jak Knight (ob.). Por. Knight, Sir.

Baronga, odłam Tongów, z grupy ludów Bantu, są mieszańcami dawnej praludności z Zulusami, od których przyjęli strój i odzież; poza tem kultura ich przypomina ludy zach. Afryki. Zajmują się rolnictwem i pasterstwem, kobiety garnarstwem, mężczyźni koszykarstwem. Religją ich jest kult przodków.

***Barotermograf** (termobarograf), ob. Meteorologiczne przyrządy.

***Barotermometr**, termometr przeznaczony do pomiarów wysokości, na zasadzie oznaczenia odpowiadającego zmierzonej temperaturze ciśnienia pary nasyconej, równego co do wartości ciśnieniu powietrza. Stąd wzorem barometrycznym znajdujemy wysokość.

***Barotropizm** (z grec.), wpływ siły ciężkości na kierunek wzrostu organizmów, np. roślin.

***Barquisimeto**, główne miasto stanu Lara w zach. Wenezueli, (1920) 27.069 mieszk. Miasto założono w 1522.

***Barranco**, parowy erozyjne (ob. Erozja) rozcinające promienisto zbieżna stożka wulkanicznego.

***Barrande** Joachim, franc. geolog i paleontolog, (1799—1883), badał sylur Czech. Napisał: „Système silurien du centre de la Bohême“ (1852—1903, 8 t.), „Défense de colonies“ (1861—1870, 4 cz.) i i.

***Barrandyt**, minerał, wodny fosforan glinu i żelaza o składzie $(\text{AlFe})\text{PO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, występuje w promienistych konkrecjach barwy bladeo-niebieskawej, czerwonej, zielonkawej lub żółtawo-szarej. Tw. 4—5, C. wł. 2,6. Występuje w Przybramiu, w warstwach dolno-sylurskich.

***Barre**, miasto w płn. amerykańskim stanie Vermont, (1920) 10.008 mieszk., fabryki narzędzi rolniczych.

***Barremien**, p. Barremskie piętro.

Barremskie piętro (barremien), w geologii najgórniejsze piętro neokomu. Por. Kredowa formacja.

Barrière Camille, w t. 1 błąd druk. Barrère.

***Barrett** Elizabeth, ob. Browning.

***Barthead**, miasto w Renfrewshire (Szkocja), 11 km na pld. zach. od Glasgow, (1921) 11.466 mieszk. Przemysł tekstylny i żelazny.

***Barrias** Erneste, rzeźbiarz franc., (1841—1905), uczeń Cavelier'a i Jouffroy'a. Wykonał kilka grup marmurowych („Przysięga Spartakusa“, „Pierwszy pogrzeb“ i in.) oraz kilka pomników.

***Barrière** Thiodore, franc. pisarz dramat., (1823—1877), z jego licznych dramatów i komedyj obyczajowych ważniejsze: „Filles de marbre“ (1853, razem z Thiboust; tu wprowadził naśladowaną później, typową postacią rezonera), „Les faux bonhommes“ (1856, razem z Capendu) i „Le feu au couvent“ (1860).

***Barriere Range**, pasmo górskie w Nowej Południowej Walji, ob. Stanley Range.

***Barrili** Antonio Giulio, powieściopisarz włoski, (1836—1908), bardzo płodny i poczynny, ale powierzchowny, napisał m. i. powieści: „Capitan Dodero“ (1865), „Santa Cecilia“ (1866), „Come un sogno“ (1875), „L'olmo e l'edera“ (1877). Ważniejsze jest jego przemówienie „Garibaldi“ (1882 i 1884), nadto wspomnienia wojenne: „Con Garibaldi alle porte di Roma“ (1895), zbiorowe wyd. mów: „Voci del passato“ (1909).

***Barros** João de, historyk portugalski, (1496—1570), od 1532 skarbnik Indyj, napisał podstawowe dzieło z portugalskiej historii kolonialnej: „Da Asia“ (1552—53, 3 t.).

***Barros Arana** Diego, historyk chilijski, (1830—1907), w 1867 prof. w Santiago, 1858 musiał wyemigrować z powodu ostrej krytyki rządu,

pracował w szeregu archiwów, napisał: „Historia General de Chile“ (1884—86, 16 t.) i in.

***Barry**, 1. Sir Charles, ang. architekt, (1795—1860), zbudował nowy parlament w Londynie. 2. Edward Middleton, syn poprzed., również architekt, kończył po ojcu budowę parlamentu. zbudował teatr Coventgarden, hotel Charing Cross w Londynie, gmach Opery na Malcie i in.

***Bars**, dawny węgierski komitat (od 1919 Czechosłowacja), 2.673 km² na lewym brzegu Dunaju. Siedzibą władz powiatowych: Złate Morawca (węg.: Aranyos-Maról), (1921) 3.110 mieszk. Przemysł dywanowy.

***Barsac**, gmina w depart. Gironde (Francja), nad Garonną, słynna z hodowli wina.

***Barss** Franciszek, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli patryjotycznego mieszczaństwa warszawskiego u schyłku XVIII w. (daty życia niepewne). Wybitny prawnik i palestrant, był rzecznikiem emancypacji stanu trzeciego. W czasie Sejmu W. odegrał ważną rolę w procesie Ponińskiego, dopomagając do ułożenia aktu oskarżenia, oraz w sprawie mieszczańskiej. Nagrodzony za to nobilitacją, dopomagał Kołłątajowi w układaniu projektów nowej organizacji sądownictwa. Po drugim rozbiorze wyjechał w misji dyplomatycznej do Francji, kołatał u Komitetu Ocalenia Publicznego o pomoc dla powstania kościuszkowskiego. Po jego upadku założył w Paryżu Agencję polską, pracował w ścisłej łączności z J. Wybickim nad podniesieniem sprawy polskiej, należał do założycieli legionów, działał na terenie Włoch w celu ukonstytuowania się sejmu polskiego w Medjolanie. Przełożył z franc. i uzupełnił dziełko p. t. „Mowy za czterema stanami: kupieckim, rolniczym, żołnierskim i ludzi uczonych“ (1775).

***Barszcz**, od dawna ulubiona w Polsce zupa z kwasu burakowego lub chlebowego, gotowana już to na mięsie, najczęściej wieprzowem, już też postna ze śmietaną.

***Barszcz**, roślina, ob. Heraclium.

***Barszczewski** Stefan, współczesny pisarz polski, autor powieści egzotycznych: „Eliksir prof. Bohusza“ (1923), „Złoto Mai“ (1924) i i., nadto książek dla młodzieży.

***Bart** Jean (właśc. Eugeniusz B. Botez), pisarz rumuński, * 1874, autor opowiadań marinistycznych: „Zapomniane obowiązki“ (1916), „Księżniczka Bibica“ (1923) i i.

Bartel Kazimierz, w kwiet. 1929 ustąpił z prezesury gabinetu, w grudniu t. r. jako mąż zaufania Prezydenta Rzpltej stanął znów na czele rządu, dla którego pozyskał poparcie stronnictw centrowych i lewicowych. W kwietniu 1930 podał się do dymisji z powodu uchwalenia votum nieufności ministrowi opieki społecznej. Od tego czasu nie bierze udziału w czynnej polityce, oddając się pracy profesorskiej i badaniom naukowym. W listopadzie 1932 został udekorowany orderem Orła Białego.

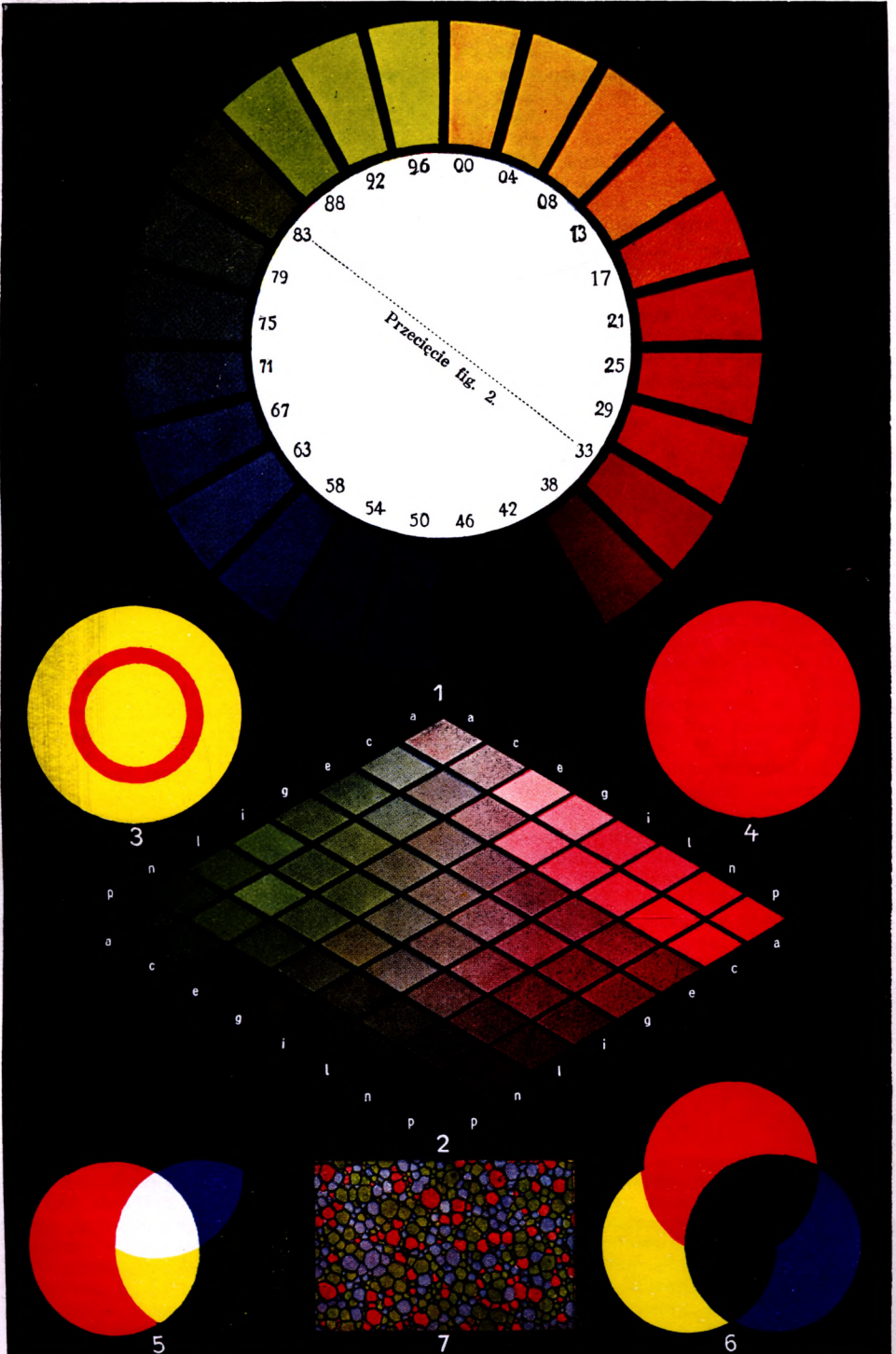
***Barten**, ob. Bartonja.

Bartfeld, ob. Bardjów; w t. 1. błąd druk.: Bartfed.

***Barthau**, ob. Bartawa.

***Barthélemy** François, margr., franc. polityk, (1747—1830), jako pełnomocny minister republiki franc. w Szwajcarii podpisał w 1795 po-

Barwa

1. Koło barw Ostwalda. 2. Przecięcie przez ciało barwne Ostwalda w południku 83—33 (por. fig. 1.).
 3. 4. Kontrast, ta sama barwa wydaje się bardziej czerwoną na tle żółtym, bardziej żółtą na czerwonym.
 5—6. Mieszanie barw. 7. Raster barwny (powiększ. ok. 150 razy).

kój z Prusami i Hiszpanją, członek Dyrektora, 1797 zesłany do Cayenne, zbiegł, od 1800 był wiceprezydentem Senatu.

***Barthélemy Auguste**, poeta franc., (1796—1867), wraz z Méry pisał ostre satyry przeciw Burbonom, sławił Napoleona („Napoléon en Egypte“, 1828).

***Barthélemy Joseph**, franc. prawnik i polityk, ur. 1874, adwokat, 1907—13 prof. w Montpellier, potem w Paryżu, od 1919 deputowany, interesuje się żywo sprawami polskimi, doktor honorowy uniwersytetu warszawskiego, napisał: „Les institutions politiques de l'Allemagne“ (1915), „Démocratie et politique étrangère“ (1917), „Le gouvernement de la France“ (1919) i in.

***Bartholdi Frédéric Auguste**, rzeźbiarz francuski, (1834—1904). Główne dzieła: posąg Wolności w porcie Nowojorskim (406 m, służy jako latarnia morska), pomnik Lafayette'a i Washingtona w Paryżu, szereg rzeźb portretowych i i.

***Bartholomé Albert**, franc. rzeźbiarz i malarz, *1848, malował zrazu wiejskie sceny rodzajowe w rodzaju Bastien-Lepage'a, poświęcił się potem wyłącznie rzeźbie, w zamiarze wykonania dla swej zmarłej żony pomnika grobowego. Jego dziełem jest t. zw. „Monument aux morts“ na cmentarzu Père Lachaise w Paryżu, oraz kilka nagrobków, aktów kobiecych i popiersi portretowych.

Barthou Jean Louis (Jan Ludwik), był 1922—1926 prezydentem komisji reparacyjnej, od 1922 senator, 1926—29 minister sprawiedliwości, 1930 w gabinecie Steega minister wojny.

Bartkiewicz Zygmunt, pisarz pol. Wydał nadto: „Trzy opowieści: Historia jednego podwórze, Złe miasto, 63“ (1930).

***Bartlesville**, miasto położone w pń.-wsch. części pń.-amerykańskiego stanu Oklahoma, (1930) 14.763 mieszk.

***Bartłomiej** (hebr. Bar-Tholma, t. j. syn Tolmy), jeden z 12 apostołów, głosicieli ewangelii w pńd. Arabji, Mezopotamji, u Partów i w Indjach.

***Bartłomlejszy Edmund**, grafik pol., *1885, kształcił się w warszawskiej Szkole Rysunkowej, w Akademii krakowskiej i w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie. Od 1917 starszy asystent na wydziale architektury na Politechnice warszawskiej, od 1927 prof. grafiki użytkowej w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych. Pracuje w dziedzinie grafiki i sztuki stosowanej, projektuje okładki do książek, plakaty, wykonał szereg ilustracji drzeworytowych i t. d.

Bartok Bela, kompozytor węg. Nowsze utwory: pantomima „Cudowny mandaryn“ (1924), rapsodje na skrzypce i orkiestrę, kwartet smyczkowy, opracowania węg. pieśni ludowych. Napisał znakomite dzieła z dziedziny folkloru muzycznego: „Węgierska pieśń ludowa“ (tłum. niem. H. Lüdekego, 1925), „Muzyka ludowa Rumunów z Maramures“ (1923).

***Bartoli**, I. Taddeo di B., malarz włoski ze szkoły sienieńskiej, (ok. 1362—1422), malował freski w Pizie, Perugji i Sienie.

2. Pietro Santo, zwany Perugino, malarz i rytownik, (ok. 1635—1700), uczeń N. Pous-

sin'a, wydał sztychy starych zabytków w „Admiranda romanorum antiquitatum vestigia“ i „Pittura antiche delle grotte di Roma“.

***Bartolomit**, minerał, wodny siarczan żelaza i sodu, występujący razem z mendozytem w żółtych gruzełkach złożonych z drobnych igiełek jako produkt przeobrażenia pirytu. St. Bartholomew (Indje Zachodnie).

***Bartolommeo, Fra**, ob. Fra Bartolommeo.

***Bartolozzi Francesco**, miedziorytnik włoski, (1728—1815), kształcił się u J. Wagnera w Wenecji, tworzył w Londynie i w Lizbonie. Był mistrzem techniki punktowania.

***Bartonlen**, p. Bartońskie piętro.

***Bartońskie piętro** (bartonien), w geologii najwyższe piętro eocenu. Por. Trzeciorzędowa formacja.

***Bartos Wojciech**, ob. Głowacki Bartosz.

***Bartoszewicz Joachim**, polityk pol., ur. 1867, ukończył w Warszawie medycynę, w Paryżu Szkołę Nauk Politycz., we Lwowie uzyskał doktorat praw, pracował kilka lat w służbie administracyjnej, należał do założycieli „Słowa Polskiego“, w 1906 objął redakcję „Dziennika Kijowskiego“, z którego zrobił ośrodek polskiego życia politycznego i kulturalnego na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. W czasie wojny rozwijał działalność społeczną na rzecz ofiar wojny, w 1917 stanął na czele „Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi“, w 1918, wyjechawszy do Paryża, objął kierownictwo wydziału dyplomatycznego Komitetu Narodowego, brał udział w pracach delegacji polskiej na Kongresie, 1919—20 attaché poselstwa pol. w Paryżu, od 1922 senator z ramienia Nar. Demokracji, obecnie prezes stronnictwa. W 1925—27 uczestniczył w rokowaniach polsko-niemieckich o traktat handlowy. Ogłosił drukiem szereg prac publicystycznych.

Bartoszewicz Kazimierz, †1930. W ciągu sześćdziesięcioletniej działalności literackiej zasiał długi szereg pism, redagował: „Przegląd literacki i artystyczny“ (1882—5), „Kurjer Krakowski“ (1888—9), „Przegląd literacki“ (1896—99). Z licznych jego prac należy wymienić: „Księga pamiątkowa Konstytucji 3 maja“ (1891, 2 t.), „Rok 1863. Historia na usługach stronnictw i ludzi“ (1895—6, 2 t.; książka zwrócona przeciw dziełu St. Koźmiana o powstaniu 1863 r.), „Księga humoru polskiego“ (1897, 4 t.), „Antysemityzm w literaturze polskiej XV.—XVI. w.“ (1914), „Szkice i portrety literackie“ (1930). — Bibliotekę swoją i po ojcu Julianie, historyku, ofiarował Miejskiej Bibliotece Publicznej w Łodzi.

***Bartoszowe Drużyny**, organizacje o charakterze wojskowym, tworzone w l. 1910—14 w Galicji, zwłaszcza wschodniej, pod egidą stronnictwa narodo-demokratycznego, miały na celu ewentualną obronę ludności polskiej przed bojówkami ukraińskimi, równocześnie zaś stanowiły prawicowy odpowiednik organizowanych przez partje lewicowe związków strzeleckich.

Bartsch Rudolf Hans, pisarz niem., wydał nadto powieści: „Venus und das Mädchengrab“ (1926), „Die Verliebten und ihre Stadt“ (1927),

„Der grosse alte Kater“ (1929, powieść o Schopenhauerze), „Die Verführerin“ (1930) i i.

***Bartyt**, minerał, glinokrzemian baru o składzie $Ba_3Al_4Si_7O_{24}$, tworzy jednoskośne bezbarwne kryształy. Tw. 7. C. wł. 4,0. Występuje w wapieniach krystalicznych w Långban (Szwecja).

Baru sole. Chlorek baru $BaCl_2$ otrzymuje się przez rozpuszczanie witerytu (ob.), w kwasie solnym, służy do otrzymywania bieli barytowej. Chromian baru $BaCrO_4$, sól nierozpuszczalna w wodzie, ma zastosowanie jako farba malarska, t. zw. żółcień barytowa.

Węglan baru, występuje w przyrodzie, jako witeryt; jest materiałem wyjściowym przy otrzymywaniu innych połączeń baru. Ma także zastosowanie przy fabrykacji szkła i porcelany.

Azotan baru $Ba(NO_3)_2$, sól biała rozpuszczalna w wodzie. Ma zastosowanie w pyrotechnice i przy otrzymywaniu tlenku baru.

Baru tlenek BaO powstaje z azotanu baru $Ba(NO_3)_2$, przez prażenie w piecu elektrycznym w postaci szarej porowatej masy. Łączy się chciwie z wodą, tworząc wodorotlenek baru $Ba(OH)_2$, który krystalizuje z wodnego roztworu z 8 drobinami wody ($Ba(OH)_2 \cdot 8H_2O$). Woda barytowa jest roztworem wodorotlenku baru.

***Baru związki.** Wszystkie związki baru są bardzo silnymi truciznami. Węglan baru $BaCO_3$ bywa używany jako trucizna na szczyry. Wyjątek stanowi siarczan baru z racji swej nierozpuszczalności w wodzie oraz rozcieńczonych kwasach i alkalicznych.

Barwa (por. tabl. barwną). Dzisiaj dzielimy widmo świetlne na dziewięć barw: czerwoną, pomarańczową, żółtą, żółto-zieloną, zieloną, zielono-niebieską, niebieską, indygo i fioletową. Newton rozróżnił ich siedm, Ostwald osm, oko normalne rozróżnia ok. 160 różnych od siebie b. spektralnych. Jest rzeczą istotną, że wąskie-mu wycinkowi z widma światła białego odpowiada promieniowanie monochromatyczne o określonej barwie, ale takie samo wrażenie wzrokowe wywołać mogą także dwa lub trzy rodzaje światła równocześnie działające: np. kolor biały możemy wytworzyć przez równoczesne działanie wszystkich składników światła słonecznego lub też przez składowanie t. zw. barw dopełniających; nie można zatem wnioskować z wrażenia wzrokowego o składzie i naturze b., odpowiedź może nam dać tylko badanie spektralne (widmowe). Ze światła białego składa się z wszystkich b. spektralnych możemy wykazać, rozszczepiając pryzmatem światło białe na widmo, następnie zaś zbierając je zapomocą soczewek zpowrotem: otrzymujemy wówczas płamę białą. Newton obmyślił t. zw. krążek Newtona, w którym płaszczyzna koła jest podzielona na siedm sektorów barwnych o b. możliwie dokładnie odpowiadających spektralnym, o wielkości powierzchni sektorów odpowiadającej znowuż natężeniom poszczególnych barw w widmie. Krążek ów wprawiony w szybki ruch obrotowy wydaje się białym. Podobne urządzenie można stosować do badania wrażeń wzro-

kowych wywieranych przez różne kombinacje b. zasadniczych spektralnych.

Aby uzyskać przegląd możliwych b. posługujemy się np. kołem b., ale o większej ilości b. składowych (koło na załączonej tablicy barwnej zawiera 24 tonów barwnych). Badania wykazują, że spotykane w przyrodzie b. nasycone ciał zawierają zazwyczaj kilka b. składowych, występujących w różnych natężeniach. Zmiana natężenia jednego składnika wywołuje już zmianę tonu b. Z szeregu b. nasyconych (intensywnych) możemy otrzymać szeregi b. nasyconych jasnych przez dodanie b. białej czyli wszystkich b. składowych, lub też szereg b. nasyconych ciemnych przez to, że zwiększymy absorbcję wszystkich b. składowych lub też domieszkamy b. czarną. Inny szereg b. powstaje przez domieszkę b. szarej, t. j. mieszaniny b. czarnej i białej. Zastosowanie b. w sztuce i przemyśle wymaga nieraz dokładnego oznaczenia pewnej b. z tem, aby można było tę b. odtworzyć. Stosuje się w tym celu rysunkowe konstrukcje lub przestrzenne modele, jak np. kulę Chevreul'a i Rungego lub stożek podwójny Ostwalda (na załącz. tabl. barwnej widzimy przekrój jego przez średnicę, łączącą b. purpurową i zieloną). Na obwodzie stożka umieszczone są b. nasycone, podobnie jak na kole b., ale tak, że naprzeciw siebie na tej samej średnicy znajdują t. zw. b. uzupełniające. Na wierzchołkach stożka znajdujemy b. białą i czarną, na osi mieszaniny tychże, czyli różne kolejno odcienie b. szarej, na powierzchni stożka kolejne b. nasycone jasne ku wierzchołkowi aż do barwy białej, na drugiej stronie stożka znowuż b. nasycone ciemne aż do b. czarnej. Elementom wewnątrz stożka odpowiadają b. wynikające ze składowania b. szarej z b. nasyconymi. Poszczególne b. nasycone oznaczone są numerami od 0 do 99, poszczególnym literom alfabetu odpowiadają różne zawartości b. szarej, wyrażone w procentach, np. pole 17 c. a. zawiera b. nasyconą pomarańczową w 33%, białą 56%, a czarną w 11%. Naogół Ostwald posługuje się 504 barwami. — Od wrażeń wzrokowych wywoływanych przez wspólne działanie czyli dodawanie b. składowych odróżnić należy wrażenia wynikające z mieszanina (odejmowania) dwóch farb (pigmentów). Pierwsze z nich mieszają się bez przeszkód, natomiast każda z farb przez absorbcję niszczy pewne składniki b. białej i mieszanina dwóch farb odbija tylko te składniki, których żadna z nich nie niszczy. I tak b. żółta i niebieska składają się na b. białą, natomiast farba żółta i niebieska dają b. zieloną, ponieważ każda z nich odbija między innymi b. zieloną. Uwidocznia te zjawiska fig. 5 i 6.

Wrażenia wzrokowe zależą poza tem od tła, na którym pojawiają się b., jak to uwydatnia fig. 3 i 4. Barwy spotykane w przyrodzie powstają dzięki zjawiskom nierównomiernego pochłaniania, przepuszczania, odbijania różnych części promieniowania słonecznego, lub też światła sztucznego białego. Na szczególną uwagę zasługują b. interferencyjne, występujące np. w cienkich warstwach nafty rozlanej na wodzie, w bańkach mydlanych, na piórach

ptaków, w kryształach w świetle spolaryzowaniem i t. p.

***Barweny**, ob. Mullidae.

***Barwinek**, roślina, p. Vinca.

***Barwiliński** Eugenjusz, pol. historyk i archiwista, ur. 1874, w l. 1895—1913 bibliotekarz Biblioteki Uniw. Lwowskiego, od 1913 dyrektor archiwum państwowego we Lwowie, wiceprezes Pol. Towarzystwa Historycznego. Po upadku monarchii austriackiej prowadził z ramienia Państwa Polskiego badania w archiwach wiedeńskich, których wynikiem było m. in. rozświetlenie sprawy Zyg. Kaczkowskiego (ob.). Wydał m. i.: „Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie“ (1912), „Kraków na początku XIX. w.“ (1918), „Archiwa państwowe, ich stanowisko, zadania i cele“ (1925).

***Barwy zmiana** u zwierząt może nastąpić na drodze fizycznej, gdy np. komórki barwnikowe kurczą się, jak dzieje się u sepji, lub na drodze fizjologicznej, gdy ziarenka barwnika, np. guaniny przybierają specjalne położenie w komórkach barwnikowych (guanoforach). Powodem z. b. może być pobudka nerwowa (np. u ryb melanofory są unerwione przez nerw sympatyczny), lub też hormony, które za pośrednictwem krwi dostają się do skóry. Hormony te są, zdaje się, produkowane przez przysadkę mózgową lub przyniercza. U niektórych skorupiaków takie gruczoły znajdują się w oku lub na żołądku.

***Baryteczkowate**, ob. Desmidiaceae.

***Baryt**, minerał, siarczan baru $BaSO_4$, występujący w rombowych kryształach bezbarwnych lub białych, czasem także szarych, czerwonych i brunatnych. Niektóre osobniki oznaczają się wielką ilością ścian; pojedynczych postaci jest znanych bardzo wiele, liczba ich osiąga 100. Tw. 3—3,5. C. wł 4,3—4,7. B. jest minerałem bardzo rozpowszechnionym, chociaż nie występuje jako składnik skał, ani nie tworzy samostojnych większych skupień. Pospolitym jest zwłaszcza w żyłach: zwykle wraz z kwarcem towarzyszy galenie i żyłom kruszców srebronośnych. Znane żyły kruszcówobarytowe znajdują się w Szczawnicy Bańskiej, Kremnicy i Felsőbányi na Węgrzech. Kryształy narosłe występują w szczelinach skał wulkanicznych i osadowych. Pięknie wykształcone kryształy znane są z Durton (Anglja). W skupieniach nieforemnych towarzyszy pokładom syderytu, jak n. p. w Styrii, Karyntji i na Węgrzech (Dobszyna).

W Polsce występuje b. dosyć pospolicie, chociaż nigdzie nie tworzy większych skupień. Największe złoża zostały niedawno odkryte w Strawczynku pod Promnikami, gdzie w wapieniu muszkowym tworzy skupienia, dochodzące do kilkunastu m³. W kilkudziesięciu miejscach znany jest z Gór Świętokrzyskich (Miedzianka, Gałęzice, Jaworzna, Kadzielnia i t. d.). Znany jest również z Tatr, gdzie występuje w łupkach krystalicznych (n. p. w dol. Kościeliskiej) oraz w wapieniu numulitowym. W pięknych kryształach występuje w podkarpackich utworach mioceńskich (Swoszowice). Na Śląsku występuje w okolicach Rybnika

(w wapieniu trzeciorzędowym), w Tarnowskich Górach (w wapieniu muszlowym) i pod Katowicami (w piaskowcach węglowych).

Z b. wyrabia się preparaty barowe, z których niektóre mają zastosowanie w przemyśle; w stanie mielonym używany jest jako farba, chociaż coraz więcej stosuje się siarczan baru strącony na drodze sztucznej.

***Barytocelestyn**, minerał, będący zrostem siarczanu baru i strontu. Znany z Binnental, Saksonji i t. d.

***Barytowa biel** $BaSO_4$. Otrzymuje ją się przez strącenie baru z chlorku barowego kwasem siarkowym. Ma zastosowanie w papiernictwie i w medycynie do zdjęć roentgenowskich.

***Baryzylit** (baryzyl), heksagonalny minerał, krzemian ołowiu o składzie $Pb_3Si_2O_7$, występuje w skupieniach barwy białej. Tw. 3. C. wł. 6,1—6,5. Znany z Pajsbergu (Szwecja).

***Barzilai** Salvatore, polityk włoski, ur. 1860, redaktor liberalnej „Tribuna“, od lipca 1915 minister „nieoswobodzonych prowincyj“, upadł wraz z gabinetem Salandry, w 1919 jeden z pięciu przedstawicieli Włoch na konferencji pokojowej.

***Barzowit**, rombowy minerał, zbliżony składem chemicznym do anortytu, występuje w drobnoziarnistych skupieniach barwy białej na Uralu na południe od Ekaterynburga.

***Barzun** Henri Martin, poeta franc., * 1881, twórca dramatyzmu i simultaneizmu (utwór niema być jednolitym, lecz zmieszanym i wielorytmicznym, mającym nań składać „równocześnie“ wypowiedające się różne głosy), wydał: „Jeunesse“ (1903), „Adolescence“ (1908), „La Terrestre Tragédie“ (1904—12, w 5-ciu częściach), studia: „L'Esthétique dramatique“ (1912—13), „Le Simultanéisme“ (1917), „Le livre d'Art moderne français“ (1920).

***Basaiti** Marco, malarz włoski ze szkoły weneckiej, z początku XVI. w., uczeń Vivariniego i G. Belliniego, wykonał szereg obrazów ołtarzowych, jak: „Wniebowzięcie M. Boskiej“, „Madonna ze świętymi“ i in.

***Basedowoid**, pozorna forma choroby Basedowa (ob. Basedowa choroba), przy której nie wszystkie objawy tej choroby są zupełnie wykształcone, względnie są tylko lekko zaznaczone.

***Basel**, ob. Bazylea.

Basen, w geografii rozległa zakłębłość powierzchni ziemi, o jednolitem odwodnieniu.

***Basidia** (łac. podstawki), u grzybów podstawczaków (Basidiomycetes) utwory, na których osadzone są spory.

***Basilan**, grupa wysp wśród filipińskich wysp Zulu. Oddziela je od Mindanao cieśnina B. — Wyspa B., 1.275 km², 12.000 mieszk., sięga szczytem Alto 1.020 m. Jest doskonale nawodniona i żyzna. Silnie zalesiona, wysoko postawiona hodowla bydła rogatego, połów perł. Główną miejscowością Fort Izabella z dobrym portem.

***Basilius** Jan, ob. Bessarion.

***Baskijska czapka** (baskijska), dawne wełniane lub filcowe nakrycie głowy, używane przez Basków, o ciemnych lub czerwonych barwach. Jeszcze obecnie noszą b. mężczyźni

Baskijska czapka.

i chłopcy wśród Basków hiszp. i francuskich, a także w Hiszpanii pñ. Od ok. r. 1920 rozpowszechniła się moda okolicznościowego noszenia b. (przez mężczyzn i kobiety) w całej Europie.

***Basommatophora**, ślimak, ob. Pulmonata.

Basonge, plemię murzyńskie, ok. 200.000 głów.

***Basrelief**, ob. Płaskorzeźba.

***Bassarabia**, ob. Besarabja.

***Bassermann** Alfred, niem. badacz i tłumacz Dantego, * 1856, wykaz jego licznych studjów w „Deutsches Dante-Jahrbuch“ (1929).

Basses Alpes, departament franc., (1926) 88.347 mieszk., co daje 13 osób na 1 km². Departament utworzono z górnej Prowancji i z części hrabstwa Venaissain.

Basses Pyrénées, francuski departament, utworzony częściowo z Bearn i dolnej Navarry. Liczy (1926) 414.556 osób; gęstość 54 mieszk. na 1 km². W 1866 gęstość wynosiła 56 osób.

***Bassilowy olej**, tłuszcz z nasion drzew wschodnio-indyjskich, zwanych Bassia albo Illipe (ob.).

***Basso continuo** (włosk., „bas nieprzerwany“), głos basowy (instrumentalny), stanowiący nieprzerwane tło utworu muzycznego, pojawił się ok. 1600 we Włoszech. B., cyfrowany albo i nie, przemieniali cembaliści, organiści i t. d. w akompaniamentali akordowy. Por. Generalny bas.

***Bastardowie** (Bastards), w pñd.-zach. Afryce potomkowie Burów i Hotentotek; tworzą kolonie w okolicach Rehoboth i Keetmanshoop, zajmują się przewozem i hodowlą bydła. Mówią językiem „africaans“, po części również „nama“. Por. Bastard.

Basuto (Basutoland), państwko pñd.-afrykańskie, rządzone przez generalnego gubernatora Unji Pñd.-Afrykańskiej. Stolica Maseru posiada połączenie kolejowe z linią Bloemfontein—Natal w węzle Marseilles.

Baszkircewa Marja, malarka rosyj., malowała portrety i typy ulicy paryskiej. Napisała wartościowe pamiętniki, wydane po jej śmierci: „Journal de Marie B.“ (1887), „Lettres de Marie B.“, „Nouveau Journal de M. B.“ (zawierający również korespondencję z G. d. Maupassant, 1901), „Cahiers intimes inédits de M. B.“ (1924, 4 t.), „Confessions“ (1925).

Baszkirska republika (Baszkirja, Baszkurdystan), autonomiczna republika sowiecka na pñd. Uralu, 151.840 km², (1926) 2.665.836 mieszk., Rosjan 39,7%, Baszkirów 23,7%, Tatarów 17,2%, i t. d. Około 8,5% ludności żyje w miastach. Głównym zajęciem ekstensywna gospodarka rolna i hodowla bydła.

Ogromne lasy. Wysoko rozwinięty drzewny przemysł domowy. Przemysł ciężki w związkach na wsch. stokach Uralu. Główną arterją komunikacyjną linja kolei żelaznej Samara—Ufa—Czelabińsk oraz rzeka Biełaja. Stolicą B. jest Ufa. Administracyjnie rozpada się B. na 48 rejonów.

***Bat**, ob. Bhat.

***Bat** (bathomien), w geologii, górne piętro środkowej jury; por. Jurajska formacja.

***Batajsk**, wieś pñ.-kaukaska, węzeł na linii Rostow—Baku. W 1926: 22.852 mieszk. Handel bydłem i zbożem.

Batangas, port, wywozi materiały i surowce farbiarskie, jedwab, bawełnę, drzewo i cukier. (1918) 41.089 mieszk.

***Batavia**, miasto w pñ.-amerykańskim stanie New York, 12.000 mieszk. Leży między Rochester a Buffalo. Arsenal.

Batawja, (1930) 534.247 mieszk. Posiada (od 1924) wyższą szkołę prawa i (od 1927) wyższą szkołę medycyny.

***Batgaon** (Batgong), miasto w Nepalu, 30.000 mieszk., 1.200 m n. p. m., znane z pałaców, kolegów bramańskich i buddyjskich. Wywóz naczyń miedzianych i mosiężnych.

***Bathomien**, p. Bat.

***Bathyblus**, galaretowaty śluz, znaleziony 1857 podczas badań dna morskiego oceanu Atlantyckiego w głębokości 4—8.000 m, oznaczony jako B. haeckelii przez Huxleya, który uważał ten utwór za pierwotniakową masę protoplazmową. Nowsze badania wykazały jednak, że jest to rodzaj mineralnego osadu gipsowego.

***Batillat** Marcel, pisarz franc., * 1871, w wysoce artystyczny sposób łączy realizm z symbolizmem, autor powieści lirycznych: „Chair mystique“ (1897), „La Beauté“ (1900), „Versailles-aux-Fantômes“ (1902), „La Joie“ (1905), „La Vendée aux genêts“ (1908), „La Liberté“ (1913), „La loi d'amour“ (1921), oraz wnikliwych studjów krytycznych: „Paul Adam“ (1903) i „Eloge d'E. Zola“ (1905).

***Batjalna facies**, nowsze geologiczne określenie na facies pelagiczną; przez to pojęcie rozumie się utwory głębokomorskie (głęb. 200—1.000 m), których cechą charakterystyczną jest drobnopiaszczystość i ilastość osadów wraz z wyraźnym uwarstwianiem i zawartością fauny głębokomorskiej.

***Batjan**, ob. Baczan.

***Batometr**, przyrząd do pomiaru wielkich głębokości morskich. Por. Ołowianka żeglarska.

Batorz. Data potyczki: 6 września, zam. 6 czerwca.

***Batowski** Stanisław Kaczor, malarz współczesny, * 1866, kształcił się w Akademii krakowskiej, w Wiedniu i w Monachjum. Po ukończeniu studjów odbył szereg podróży artystycznych do Francji, Włoch, Hiszpanji, Marokka i na Krym. Od 1894 do 1914 prowadził własną szkołę malarstwa. Główne dzieła: „Odwiedziny u malarza ikon“, „Św. Jerzy“, „Bitwa z Tataarami“, „Śluby Jana Kazimierza“, „Rokitna“, ilustracje do Trylogii Sienkiewicza, liczne portrety, pejzaże oraz kompozycje religijne.

***Batowski** Zygmunt, polski historyk sztuki, * 1876, od 1919 prof. Uniw. w Warszawie, w l.

1919—29 kierownik Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Wydał monografię „Norblin” (1911), nap. szereg rozpraw i artykułów naukowych.

***Batowski** Henryk, sławista pol., *1907, redaktor referatu bałkańskiego lwowskiego „Słowa Polskiego”, wydał m. i.: „Transliteracja alfabetu grażdańskiego” (1927), „T. G. Masaryk a Polska” (1930), „Unja czesko-słowacka” (1931), przekład „Górskiego wieńca” poety czarnogórskiego Petara Njegoša (1932).

***Batóg**, ob. Batoh.

***Batrachit**, minerał, odmiana monticzelitu, występująca w nieforemnych skupieniach. Monzoni (Tyrol).

Battaglia Otto Forst, krytyk literacki, *1889, wydał nadto: „Prozess der Diktatur” (1930), „Der Kampf mit dem Drachen” (1931), przekład niem. „Pola Legnickiego” Zofji Kossak-Szczuckiej (1932) i i., po polsku „Współczesną literaturę francuską” (od r. 1914, w „Wielkiej literaturze powszechnej” Trzaski, Everta i Michalskiego, 1932), studja krytyczne w „Przeglądzie Współczesnym” i i. czasopismach.

***Battambang**, kraina na pograniczu Kambodży, przeszła 1907 z Siamu w ręce francuskie; główne miasto B., położone nad Stung Sanke, 9.000 mieszk., słynie jako centrum budyjkiego życia religijnego.

***Battistini** Mattia, włosk. śpiewak baryton, (1857—1928), znakomity śpiewak operowy i estradowy, zaczął od występu (1878) w Teatro Argentina w Rzymie, od 1888 śpiewak Scali medjolańskiej. Był jednym z najznakomitszych mistrzów włoskiego bel canta.

Batum, od 1921 stolica zakaukaskiej autonomicznej sowieckiej republiki Adżarystanu, wchodzącego w skład Gruzji. W 1926: 48.474 mieszk.

Baudouin de Courtenay Jan, językoznawca pol., †1928. Ważniejsze prace: „O drewnie-polskom jazykie do XIV. stulietja” (1870), „Kaszubskij „jazyk”, kaszubskij narod i kaszubskij wopros” (1897), „Próba uzasadnienia samoistności zjawisk psychicznych na podstawie faktów językowych” (1904), „Zarys historii językoznawstwa” (1909), „Charakterystyka psychologiczna języka polskiego” (1915), „Zarys historii języka polskiego” (1922); szczegółowa bibliografia prac językoznawczych w „Pracach filologicznych”, t. XV (1930). Nadto m. i.: „Myśli nieoportunistyczne” (1898), „Krzewiciele zdziżenia” (1905, z powodu „Popiołów” Żeromskiego), „Wychowanie współczesne jako stała przyczyna zdenerwowania” (1912), „Mój stosunek do Kościoła” (1927, autobiograficzne).

***Baudrillart** Alfred, historyk franc., ur. 1859, rektor instytutu katolickiego w Paryżu, tytularny arcybiskup Melitene, 1918 został członkiem Akademii, napisał: „Philippe V et la cour de France” (1890—1901, 5 t.), „La France chretienne dans l'histoire” (1896), „L'Allemagne et les alliés devant la conscience chretienne” (1915), „Une campagne française” (1917), „Benoit XV” (1920), „Histoire de France” (1920) i in.

***Baudry** Paul, malarz franc., (1828—1886), uczeń Drollinga, kształcił się w Rzymie pod

wpływem malarzy weneckich i Correggia. Malował obrazy historyczne, mitologiczne. Główne dzieła: „Śmierć Westalki”, „Toaleta Wenery”, malowidła ścienne w foyer Opery Paryskiej i szereg portretów.

***Bauer** Stephan, szwajc. działacz społeczny, *1865, od 1899 prof. w Bazylei, od 1901 generalny sekretarz międzynarod. Związku ochrony robotników oraz dyrektor międzynarod. urzędu pracy w Bazylei, którego „Bulletin” redaguje.

***Bauer** Gustav, polityk niem., ur. 1870, brał udział w ruchu zawodowym, 1912 socjalistyczny poseł do Reichstagu, w 1918 został sekretarzem stanu świeżo założonego Urzędu Pracy, w 1919 został niem. ministrem pracy, następnie premierem gabinetu Rzeszy i w tym charakterze zawarł traktat wersalski. Po wejściu w życie konstytucji weimarskiej stał się kanclerzem, złożył ten urząd po zamachu Kappa, w 1920 piastował przez krótki czas tę funkcję ministra skarbu, potem komunikacji, w gabinecie Wirtha był 1921—23 wicekanclerzem i ministrem skarbu.

***Baum** Vicky, pisarka niem., *1888, autorka doczytanych powieści współczesnych: „Die Tänze der Ina Raflay” (1921), „Welt ohne Sünde” (1922), „Ulle der Zwerg” (1924), „Stud. chem. Helene Willfuher” (1929, tłum. pol.), „Menschen im Hotel” (1929, także na scenę; tłum. na pol. i wystaw. na scen. pol.), „Zwischenfall in Lohwinckel” (1930) i i.

***Baumann** Emile, pisarz franc., *1868, łączący realizm z głęboką religijnością w duchu katolickim, ważniejsze jego powieści: „L'immolé” (1908), „La fosse aux lions” (1911), „Le baptême de Pauline Ardel” (1913), „Le fer sur l'enclume” (1920), „Job le prédestiné” (1922) i i., nadto studja estetyczne i religijne i wrażenia z podróży, m. i.: „Les grandes formes de la musique: L'oeuvre de Camille Saint Saëns” (1905), „Saint Paul” (1925), „Mon frère le Dominicain” (1927), „Bossuet” (1929).

***Baumfeld** Gustaw Bolesław, współcz. pol. krytyk lit., wydał m. i.: „Mieczysław Romanowski, studjum ideowe i literackie” (1908), „Maksym Gorkij (ślady człowieczeństwa)”, „Metodyczne objaśnienie dramatu St. Wyspiańskiego Wesele” (II wyd. 1917), „Klejnoty poezji staropolskiej, nowa antologia” (1919).

***Baumbaueryt**, minerał, siarkoarsenian ołowiu o składzie $Pb_4As_2S_{13}$.

***Baumleryt**, minerał, chlorek wapnia i potasu o składzie $CaCl_2 \cdot KCl$, tworzy rozpuszczając się na powietrzu krystaliczne ziarna soli kamiennej.

***Baur** Erwin, genetyk niem., ur. 1875, od 1911 prof. w Berlinie, zajmuje się dziedziczeniem, problemem mutacji u fanerogamów, oraz hodowlą roślin, opartą o podstawy naukowe. Nap. „Einführung in die experimentelle Vererbungslehre” (VI wyd. 1922) i i.

Bawarja bez bawarskiej części obszaru Saary, 75.996 km², (1925) 7.379.594 mieszk. (97 osób na 1 km²), w połowie 1929: 7.510.439 mieszk. Łącznie z obszarem Saary 76.420,5 km², (1925) 7.477.594 mieszk. (98 osób na 1 km²). Z ogółu zaludnienia stanowią protestanci (1925) 28,8%, rz.-katolicy 70%, Żydzi 0,5% i t. d. —

Z 3,960.491 osób zawodowo czynnych pracuje w rolnictwie i leśnictwie 43,8%, w przemyśle i rękodziele 33,7%, w handlu i komunikacji 12,6%. W użytkowaniu rolniczym znajduje się 59,5% powierzchni ogólnej, w leśnym 33,1%. W 1929 wynosiła powierzchnia rolniczo użytkowana 4,511.801 ha, z tego pod rolami pozostawało 61,5%, pod łąkami 30,9%, pod pastwiskami 5,1%.

Bawełna. Roczna produkcja surowej bawełny wynosiła w roku 1929 6,250.000 tonn, z czego połowa przypadała na St. Zjedn. Am. Płn. a ponad 1,000.000 tonn na Indje azjatyckie. Większą produkcję posiadają ponadto: Egipt (350.000 t.), Chiny (300.000 t.) i Rosja w Turkestanie (267.000 t.). Najwyżej ceniona jest bawełna amerykańska, śnieżno-biała i bawełna egipska, posiadająca długie włókna, o charakterystycznym błado-żółtawem zabarwieniu i jedwabistym połysku. B. pochodzenia azjatyckiego, zwłaszcza chińska, jest w handlu mniej ceniona. Formą handlową b. surowej są worki jutowe, sprasowane w formę kostki i skute żelaznami obręczami lub przewiązane powozami.

***Bawelniane drzewo**, ob. *Bombax*.

***Bawelniany olej**, jest w stanie surowym, bezpośrednio po wyciśnięciu z nasion bawelnianych gęstą masą, barwy czerwonej do ciemno-brunatnej, o niemiłej woni. Po oczyszczeniu rozdziela się go na część płynną, barwy żółtawej, służącą do celów spożywczych, jako namiastka oliwy jadalnej, i część stałą, używaną do wyrobu mydła, a czasami także jako kuchenny tłuszcz roślinny.

***Bayern**, ob. Bawarja.

***Baza**, ob. *Basis*.

***Bazán** Alvaro de, margr., hiszp. bohater morski, (1526—1588), postawiony 1544 na straży wybrzeży hiszpańskich i przejazdów na Atlantyku zabezpieczył półwysep przeciw korsarzom angielskim, francuskim, mauretańskim i tureckim, w 1571 rozstrzygnął o zwycięstwie nad Turkami pod Lepanto, w 1580 przeprowadził wraz z ks. Alba objęcie w posiadanie Portugalji i skonił Filipa II do budowania „wielkiej armady” w celu zdobycia Anglii.

***Bazanomeian** (róża żelazna), minerał, będący pośredniem ogniwem między hematytem a ilmenitem.

Bazia, ob. *Kotki i Kwiatostan*.

***Bazofilny**, z a s a d o l u b n y, przeciwieństwo: k w a s o l u b n y (a c i d o f i l n y). Tkaniki b., barwiące się barwnikami zasadowymi.

Bazyła, stolica kantonu B., liczyła w 1930: 147.417 osób. Z nowej architektury godne są zwiedzenia nowy kościół rzymsko-katolicki, wzorowe targi i hala targowa. W galerji obrazów godne uwagi dzieła Böcklina. Lotnisko B.-Birsfelden leży 4 km na wsch. od głównego dworca. Na uniwersytecie studjowało w 1931: 1.136 słuchaczy, z tego 348 obcokrajowców. Od 1930 jest B. siedzibą Banku dla rozliczeń międzynarodowych („B. reparacyjny“). Bank powołano do życia w związku z planem Younga.

Bazylejski sobór. Odsyłacz ma brzmieć: ob. Husyci i wojny husyckie.

***Bażantarnia**, ob. *Bażant*.

***Bażyna**, p. *Empetrum*.

***Bąblowiec**, ob. *Echinococcus*.

***Bąkowski** Stanisław, poeta pol., * 1889, wydał: „Rymy wędrowca” (1922), „Gawędy z Panem” (1926), „Szczeżki ułomnych” (1926), „Oczy godzin” (1927), „Lotnik niezłomny” (1928, powieść poetycka), „Śmierć Adama” (1929, poemat z zarania ludzkości), „Koniec Antychrysta” (1930, poemat z dni ostatecznych), „Z rajy i podziemia” (1931). Utwory jego odznaczają się głębokiem poczuciem religijności o podkładzie filozoficznym.

***B. B. W. R.**, ob. *Bezpartyjny Blok Współpracy z rządem*.

***Beagid**, karbid potasowy, prasowany. Wygodny w użyciu do wywiązywania acetyleny.

***Bear River**, ob. *Niedźwiedzia rzeka*.

***Beatrix**, święta chrześc., dziewica rzymska, męczennica z czasów Dioklecjana.

***Beauchamp**, piaski z B. czyli piętro środkowe (sables moyens), utwory środkowo-eoceaniczne, wykształcone w kotlinie Paryskiej. Por. *Trzeciorzędowa formacja*.

***Beauduin** Nicolas, pisarz franc., * 1881, li ryk o wysokim polocie, pokrewnym Verhaerenowi, i jak ten ostatni nazywany poetą paroksyzmu, piewca życia współczesnego, wydał zbiory poezji: „Le Chemin qui monte” (1908), „La Divine Folie” (1910), „Les Deux Règnes” (1911), „Les Cités du Verbe” (1911), „Les Princesses de mon songe” (1912), „Les Soeurs du Silence” (1912), „Rythmes et Chants dans le Renouveau” (1920), „Signes-Doubles” (1921), „L'Homme Cosmogonique” (1922), „Les Enfants des Hommes” (1922); prozą: „La Terre mère” (1905, powieść), „Les Campagnes en marche” (1912, powieść), „L'évolution de Maurice Barrès” (1910). Niektóre poezje tłum. w czasopiśmie awangardzistów polskich.

***Beaufort** Willem Hendrik de, polityk holend., (1845—1918), adwokat w Amsterdamie, 1877 członek Drugiej Izby, 1897 minister spraw zagranicznych, 1899 honorowy prezes konferencji pokojowej w Hadze, autor rozpraw historycznych.

***Beaufort'a morze**, część płn. Oceanu Lodowatego pomiędzy amerykańskim archipelagiem arktycznym a płn. wybrzeżem Alaski. Głównym punktem czynnych tu i często zimujących połowaczy wielorybów jest wyspa *Herschela*.

Beaumarchais Pierre, pisarz franc.: „Cyrulika Sewilskiego” i „Wesele Figara” przeł. *Boy-Zeleński* (1917, nowe wyd. 1932).

***Beaumont i Fletcher**, spółka autorska dwóch ang. pisarzy dramatycznych: Francis Beaumont, (1584—1616), i John Fletcher, (1579—1625). Napisali, przeważnie wspólnie, 52 utwory o świetnej technice scenicznej, rozwiniętej akcji i nieraz bardzo swobodnym tonie. M. i.: tragedje: „Philaster”, „A King and No King”, „The Maid's Tragedy”, „Thierry and Theodoret”; komedje: „The Scornful Lady”, „The Spanish Curate”, „The Knight of the Burning Pestle” (burleska satyryczna), „The Faithful Shepherdess” (dramat pasterski Fletchera). Nowe wyd. zbior. 1905 n.

***Beaunier André**, franc. pisarz, historyk i krytyk, (1869—1925), umysł o dużej wiedzy i poważnej pewności sądu, pisał powieści (m. i. „Les trois Legrand ou le Danger de la littérature”, 1903, „L’homme qui a perdu son moi”, 1911, „Suzanne et le plaisir”, 1921, „Les folies amoureuses”, 1925) oraz studia krytyczne: „La poésie nouvelle” (1902, o symbolizmie), „Eloges” (1909, studia o poetach i pisarzach), „Visages d’hier et d’aujourd’hui” (1911), „Visages de femmes” (1913), „Les idées et les hommes” (1913—16, 3 serje), „Figures d’autrefois” (1917), „Au service de la déesse” (1924, szkice krytyczne), „Critiques et romanciers” (1924).

***Beaupré Antoni**, pol. dziennikarz i publicysta, studja prawnicze w Krakowie, od 1883 członek redakcji „Czasu”, 1916 korespondent wojenny z frontu zach., 1918 specjalny wysłannik „Czasu” do Paryża (świetne korespondencje z konferencji pokojowych). 1920 komisarz plebiscytowy na Mazurach, od tego roku nac. redaktor „Czasu”. Przez 10 lat prezes Syndykatu dziennikarzy krak., od 1927 wiceprezes pol. związku syndykatów dziennikarskich.

***Beaurepaire Jules Quesnay de**, ob. Quesnay de Beaurepaire.

***Beauté** (franc.), piękność; piękna kobieta.

***Beccadelli Antonio degli**, włoski poeta nowolac., (1394—1471), autor dowcipnych, bardzo swobodnych epigramatów: „Hermaphroditus” (1432, nowe wyd. 1893).

Beccaria 1., zamiast Giovanni ma być Giacom o.

***Becej Novi**, na lewym brzegu Cisy, 7.600 mieszk. — port żeglugi śródlądowej. Handel zbożami i tytoniem.

***Becej Stari** (Bece), miasto na prawym brzegu Cisy, 20.000 mieszk. Rybołówstwo, handel zbożem, młynarstwo. Pobjowisko z r. 1849 (22. VI. klaska Jellačića).

***Béchamel**, margr. de Nointel, ochmistrz dworu Ludwika XIV, uchodzi za wynalazcę małych ciepłych pasztecików „vol-au-vent” i potrawy „à la financière”. Pod pseudonimem Le Bas wydał wierszowaną książkę kucharską. — Od B. pochodzi nazwa białego sosu na śmietanie z cebulą, szynką, cielęciną i t. d.

***Bèche**, ob. De la Bèche.

Bechtel Friedrich, filolog niem. Główne dzieło: „Die griechischen Dialekte” (1921—24, 3 t.).

***Beck Adolf**, fizjolog pol., ur. 1863, od 1895 prof. Uniw. Lwowskiego. Napisał: „Fizjologia układu nerwowego środkowego” (1915), „Fizjologia człowieka” (z N. Cybulskim, 1915, 2 t.), „Podręcznik fizjologii” (1924, 2 t.) oraz szereg rozpraw specjalnych.

***Beck Józef**, pol. wojskowy i dyplomata, ur. 1894, studja we Lwowie i Wiedniu, od 1914 w Legionach, uczestniczył w pracach Polskiej Organizacji Wojskowej, 1919 ukończył szkołę sztabu głównego, brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, 1922/23 attaché wojskowy w Paryżu, 1926 szef gabinetu ministra spraw wojskowych, w sierpniu 1930 został wiceprezjerem, w grudniu t. r. wiceministrem spraw granicznych, w listopadzie 1932 ministrem tegoż resortu.

***Becker Fridolin**, główny przedstawiciel now-

szej kartografii szwajcarskiej, (1854—1922), od 1890 prof. topografii i kartografii na Politechnice w Zurychu, od 1901 pułkownik sztabu generalnego. W mapie widzi nie tylko rzut, ale traktuje ją jako obraz widziany z lotu ptaka, dążąc do spopularyzowania czytelnictwa map przez uplastycznienie rysunku terenu, co w odniesieniu do Alp znakomicie mu się powiodło.

Becker-Gundahl. W t. 2. błąd druk.: B.-Gundhal.

***Beckmann Max**, malarz niem., * 1884, kształcił się w Weimarze, Paryżu, Florencji i Berlinie. Malował zrazu akty, po wojnie przeszedł z impresjonizmu do ekspresjonizmu. Jest też grafikiem.

Beczuański protektorat, należy do obszarów mandatowych pld. Afryki. Sprawuje go generalny gubernator Unji Pld. Afrykańskiej w charakterze Wysokiego Komisarza. Z racji położenia geogr. podlega jego władzy także mały obszar, który wchodził dawniej w skład niemieckiej Pld.-zach. Afryki (Caprivi). W 1920 powołano do życia Radę Przyboczną, składającą się z Europejczyków i tubylców. Jedni i drudzy zabierają głos tylko w swoich sprawach. Są oni ciałem doradczym dla mianowanego przez Wysokiego Komisarza Resident Commissioner’a z siedzibą w Mafeking. Od 1923 stworzono urząd Assistant Resident Commissioner’a z siedzibą w Francistown. B. podzielony jest na 11 dystryktów. W 1928/29 czynnych było 10 s z k ó ł dla młodzieży europejskiej, 1 dla mieszkańców i 86 dla krajowców. B u d ż e t na 1928/29 przewidywał w dochodach 146.384 f. szt., w rozchodach 155.822 f. szt. Wy w ó z obejmuje poza surowcami organicznego pochodzenia złoto. Koleje są administrowane przez dyrekcję kolei Rodezyjskich.

***Bedford Jan Plantagenet**, ks., trzeci syn króla ang. Henryka IV., (1389—1435), po śmierci brata swego Henryka V został 1422 regentem Francji, w sojuszu z księżętami Burgundji i Bretanji dokonał nowych podbojów, ale rozterki w jego obozie i wystąpienie Joanny D’Arc zmusiły go do cofnięcia się. 1500 otrzymała rodzina Russell tytuł ks. B.

Bédier Joseph, historyk lit. franc. Jego opracowania „Dziejów Tristana i Izoldy” i „Pieśni o Rolandzie” przeł. Boy-Żeleński.

***Bedlam** (znieszczone z Bethlehem), nazwa słynnego londyńskiego zakładu dla umysłowo chorych, powstałego 1547 z probostwa „Naszego Pana Betleemskiego”, założonego w r. 1246; obecny budynek został ukończony w r. 1814. B. nazywa się w Anglii ogólnie zakład dla obłąkanych.

***Bedłkowate**, ob. Agaricaceae.

***Bednarski Adam**, oftalmolog pol., ur. 1869, od 1917 prof. okulistyki na Uniw. Lwowskim. Nap.: „Historja okulistyki w Polsce w w. XIII—XVIII” (1928) i i.

***Bednarzewska Konstancja**, aktorka pol., ur. 1866, występowała we Lwowie, Warszawie, głównie zaś w Krakowie, grywając zrazu rolę „nainwnych”, potem tragiczne i salonowe. Ważniejsze w.: „Fedora”, „Madame Sans-Gené” Sardou, „Anna Karenina” Tolstoja, „Bajka o wilku” Molnara i i.

***Bedżapur**, ob. Bidżapur.

***Beera prawo**, ogłoszone przez B. 1852, stwierdza, że absorpcja światła w roztworach barwnych, zależna jest tylko od ilości rozpuszczonego ciała, t. zn. że cienką warstwę roztworu stężonego można zastąpić odpowiednią grubszą warstwą roztworu rozcieńczonego, byle tylko roztwór nie ulegał pod wpływem światła zmianie chemicznej.

***Beerbachit**, ciemno-szara skała żyłowa należąca do apłitów gabbrowych: prócz bytownitu i rud żelaza zawiera pirokseny, rzadziej brunatną hornblendę, częściowo także oliwin. M. in. występuje w Odenwaldzie, na płn. Uralu i na Hebrydach.

***Beerbohm Max**, ang. wybitny karykaturzysta i pisarz, * 1872, autor doskonałych szkiców i opowiadań: „The Works of Max B.” (1896), „The Happy Hypocrite” (1897), „More” (1899), „Zuleika Dobson” (1911), „And Even Now” (1920); wydał teki karykatur współczesnej Anglii kulturalnej i artystycznej: „Caricatures of Twenty-Five Gentlemen” (1896), „The Poet's Corner” (1904), „Seven Men” (1919), „A Survey” (1921), „Rossetti and his Circle” (1922), „Observations” (1925).

***Beeston**, miasto w Nottinghamshire (Anglia), (1921) 12.494 mieszk., leży nad rzeką Trent. Przemysł pończosniczy, fabrykacja rowerów i cygarniczek.

***Begeryt**, minerał o składzie $Pb_3Bi_2S_6$, występuje w zbitych skupieniach barwy szarej. C. wł. 7,3. Znany z Colorado.

***Begonia L.** (u k o ś n i c a), roślina należąca do rodziny Begoniaceae (ob.), ma kłęczące lub też bulwiaste, liście asymetryczne, kwiaty jednopłciowe. Rośnie w tropikalnych lasach, w Europie hodowana jako roślina szklarniowa i pokojowa. B. rośnie szybko, łatwo się sadzonkuje. Piękne liście wykształca Begonia rex Putz. Dla pięknych kwiatów pojawiających się i w zimie hoduje się B. boliviensis A. D. C., B. veitchii Hook fil., B. maculata Raddi, B. semperflorens Link et Otto.

***Begović Milan**, poeta chorw., * 1876, jego zbiór poezji o wysokiej kulturze wiersza: „Knjiga Boccadora” (1900) był bojowym występem nowych prądów. Również wybitny dramaturg.

***Behar**, ob. Bihar-Orissa.

***Behavioryzm**, p. Bihewjoryzm.

***Beherah**, prowincja (mudirieh) w Egipcie między morzem Śródziemnym a pustynią Libijską. 10.780 km² z tego 4.472 pod uprawami łącznie z oazą Siwah. (1917) 892.246 mieszk. Główna miejscowość: D a m a n h u r.

***Behistun**, ob. Besutun.

***Behounek Franciszek**, czeski radiolog i badacz elektryczności powietrza, * 1898, docent uniwersytetu Karola w Pradze, organizator pomiarów z dziedziny promieniotwórczości i badań nad elektrycznością powietrza, przeprowadzonych podczas ekspedycji polarnych Amundsen-Ellsworth'a-Nobilego w r. 1926 i Nobilego w r. 1928. Podczas drugiej z tych ekspedycji tułał się przez 7 tygodni na krze lodowej, zanim go wyratowano. Od r. 1923 wydawał B. rozprawy z dziedziny nauki o promieniotwórczości i elektr. powietrza i opisał w r. 1929

swych „Siedem tygodni na krze lodowej“, brońnię Nobilego przed atakami, skierowanymi przeciw niemu.

***Bej** (bey, bei, beg, „książę“, „pan“), tytuł turecki, pierwotnie przysługiwał tylko arystokratom, głowom rodów, przedstawicielom władzy, później nadawano go wybitnym osobistościom; obecnie dodaje go się do nazwiska każdego, kto zajmuje jakieś wyższe stanowisko społeczne.

***Beja** (Besza), miasto w płn. Tunisie. 12.000 mieszk. (1.750 Europejczyków), leży w urodzajnej okolicy przy płn.-afrykańskiej kolei podłużnej.

***Bejła** Jarosz, pseudonim Henryka Rzewuskiego (ob.).

***Bejrut**, (1929) 134.655 osób, posiada lotnisko, dwa uniwersytety (amerykański i francuski) z 1.628 słuchaczami (1929).

***Bejrykit**, minerał, siarczek niklu o składzie Ni_3S_4 , zbliżony do milerytu i często z nim zrosnięty. Odróżnia się od niego większą zawartością siarki.

***Bek** (ang. back, grzbiet, tył, plecy), gracz w piłkę nożną lub ręczną, stojący w bezpośredniej bliskości bramkarza i mający za zadanie obronę bramki swej drużyny. Polskie terminy na oznaczenie b., gracza na b., obrońca, gracz na obronie.

***Bekasy**, ob. Scolopacidae.

***Bekelit**, minerał regularny, krzemocyrkonian wapnia, itru, ceru i lantanu, stanowi część składową marjopolitu. Tw. 5. C. wł. 4,1.

***Bekiesza** (z weg.), długa czamara, obita futrem, krojem kontusza. Przyszła do Polski z Węgier za Stefana Batorego i utrzymała się u szlachty aż do czasów Stanisława Augusta, czasem zeszała w lud.

***Bekilit** (borokalcyt), minerał, wodny boran wapnia o składzie $CaH_2B_4O_9 \cdot 3H_2O$; występuje w Toskanji.

***Bekinkinit**, głębinowa skała ziarnista składająca się z piroksenu, nefelinu i oliwinu, akcesorycznie występują apatyt i rudy żelaza. Występuje na Madagaskarze (Bekinkina).

***Bekony**, wędzone mięso wieprzowe, przyrządzone w ten sposób, że bite sztuki nierogacizny przecina się po oczyszczeniu wzdłuż kręgosłupa na dwie połowy, które się w całości wędzi. Ten towar mięsny przyrządza się w Polsce w kilku fabrykach, eksportujących całą swoją produkcję do Anglii. — Por. t. 13., str. 83.

***Bekwark**, ob. Bakfark.

***Bel canto** (włosk.), „piękny śpiew“, śpiew, którego główną intencją jest wydobycie pięknego brzmienia, oraz rozwijanie tonu i wirtuozerji. Ojczyzną jego były i są Włochy.

***Bela papieru** = 10.000 arkuszy. Ob. Papier.

***Bela Spiska**, ob. Biała Spiska.

***Belasco David**, płn. ameryk. dramaturg, reżyser i dyrektor teatralny, (1859—1931), z żydów portugalskich, od r. 1880 rozwinął w New-Yorku niezwykle czynną działalność reżyserską w różnych teatrach, od r. 1890 wybudował w tym celu B.-Theatre (1902) i Stuyvesant-Theatre (1907), zwalczal tryst teatralny i odznaczył się doskonałością ściśle realistycznej inscenizacji. Sam też pisał dramaty, m. i.: „Ma-

dame Butterfly" (1900, skąd późniejsza opera Pucciniego), „Zaza" (1899), „The Darling of the Gods" (1902), „The Return of Peter Grimm" (1911), „Marie-Odile" (1915), „Tiger! Tiger!" (1918), „The Gold Diggers" (1919).

***Belbog**, ob. Biały bóg (uzup.).

***Beleour** Thesby Franciszek, wojownik franc. w XVIII w., walczył w szeregach konfederacji barskiej, wzięty do niewoli przez Rosjan, przebywał kilka lat na zesłaniu w Tobolsku, po powrocie do Polski (1773) wstąpił do służby polskiej, dorobił się indygenatu i stopnia generał-majora.

Belfast, 60 km² i (1926) 415.151 mieszcz.

***Belgaum**, miasto w prowincji bombajskiej, (1922) 48.320 mieszcz. (9.316 mahometan) wraz z garnizonem. Stacja kolejowa.

***Belgijska literatura**, ob. Francuska literatura w Belgji oraz Niderlandzka literatura.

***Belgijska sztuka**. Nazwa ta oznacza sztukę dzisiejszej Belgji od początku XIX w. Do 1830 w malarstwie panował kierunek klasycystyczny (główni przedstawiciele M. van Breé i J. Paelinck), utrzymywany głównie przez franc. malarza Davida, który w 1814 przebywał w Brukseli. Po 1830 nastąpił okres rozwoju malarstwa historycznego, którego mistrzami byli: Wappers, de Keyser, Gallait, de Bièfve i Leys. Równocześnie wystąpili Madou i F. de Braekeleer w malarstwie rodzajowym i Verboeckhoven jako malarz zwierząt. Genjalnym w swej niesamowitości jest malarz alegoryczny A. Wiertz. W poł. XIX. w. młodzi artyści, jak de Groux i Dubois, zwrócili się przez absolutne zamiłowanie prawdy do malarstwa naturalistycznego. Francuska szkoła Barbizowska znalazła swój odpowiednik w Belgji w szkole z Tervueren, założonej przez H. Boulenger. Ze szkoły tej wyszli m. i. J. Coosemans i Th. Baron. Doskonałymi malarzami interieur'ów byli: A. Stevens, J. Stevens, Cluysenaar, de Winne i in. W ostatniej ówerci XIX. w. głównie malarstwo plenerowe znalazło licznych zwolenników, jak: E. Claus, F. Courtens, van Leemputten, L. Frédéric. Natomiast F. Khnopff wykazuje przestylizowany symbolizm, pozostający pod wpływem Moreau'a i angielskich prerafaelitów. Odrębnymi indywidualnościami są: E. Laermans (życie robotników), J. Leempoels i genialny grafik i akwarelista F. Rops. Zwolennikami impresjonizmu są też: Ensor, Eve-nepoel i Theo van Rysselberghe. — W r z e z b i e po okresie klasycznym (M. Kessels i C. A. Fraikin) nastąpił rozkwit realistycznej plastyki pomnikowej (Will. Geefs, E. Simonis). Od 1880 plastyka w Belgji stanęła na poziomie równym rzeźbie francuskiej (P. de Vigne, Ch. van der Stappen, J. Dillens). Meunier w l. 1880 przerzucił się od malarstwa do rzeźby, przedstawiając z dramatyczną siłą świat pracy. Obok niego wymienić należy: J. Lambeaux i J. Lagae. Skłaniający się do mistycyzmu Minne wywarł duży wpływ na współczesną rzeźbę w Niemczech i Francji. — W architekturze panowało długi czas, jak w całej Europie, naśladowanie starych stylów. Najwyższa działalność w budownictwie rozwinęła się w Brukseli (giełda

L. Suysa młodszy, r. 1875) i w Antwerpii. Najmonumentalniejszą budowlą jest Pałac Sprawiedliwości w Brukseli, dzieło Poelaerta 1866—1883. Hankar i Horta wyswobodzili się najpełniej z form tradycyjnych. Z Belgji też wyszedł jeden z głównych przedstawicieli współczesnego przemysłu artystycznego, do 1914 działający w Weimarze, Henry van de Velde (ob. 1).

***Belgijskie Kongo**, ob. Kongo belgijskie.

Belgia (La Belgique; België), 30.444 km² i (1930) 8.060.189 mieszcz. (265 osób na 1 km²). 18,2% ogółu zaludnienia mieszka (1930) w 4 głównych miastach: Brukseli 209.828 mieszcz. (z przedmieściami 833.345). Antwerpii 304.215, Gandawie 170.095, Leodjum 168.280 mieszcz. — Według zawodowego spisu z r. 1920 wynosiła liczba zawodowo czynnych 3.133.214 osób (bez Eupen i Malmedy), z czego rolnictwem i leśnictwem trudniło się 15,3%, przemysłem i górnictwem 48,8%, handlem i komunikacją 18,1% (1910: 16; 48,5; 16,8). Z ogółu powierzchni B. znajdowało się w 1910: 70,1% w eksploatacji rolniczej, 17,6% leśnej. Nieużytki zalegały 12,3%.

Dzieje B., zdobyta w 57 przed Chr. przez Juljusza Cezara, stanowiła w epoce Karolingów ważne ognisko rzymsko-germańskiej kultury. W 843 otrzymał Karol Łysy obszar na lewym brzegu Skaldy, gdy pozostała część kraju przypadła cesarzowi Lotaryuszowi I, w 855 synowi jego Lotaryuszowi II jako część królestwa Lotaryngji. W w. XII—XV. znajdowały się kraje belgijskie w ustawicznej niemal walce z Francją i Anglją, na wewnątrz zaś rozdzielane były waśniami społecznymi, politycznymi lub dynastycznymi. Mimo to rozwijało się bujne życie przemysłowe, handlowe i umysłowe. Brugja, Yppres, Gandawa, później Antwerpja zajmowały doniosłe miejsce w gospodarstwie światowym. W 1482 dostały się kraje b. Habsburgom. Za cesarza Karola stanowiły zjednoczone prowincje niderlandzkie w liczbie 17 najbogatszy i najbardziej kwitnący kraj w Europie. Prześladowania religijne Filipa II doprowadziły w 1579 do odpadnięcia 7 prowincyj północnych (ob. Holandia). Los części południowej (właściwej oddział B.) pod panowaniem hiszpańskim był ciężki: Holendrzy szkodzili jej gospodarczo przez zamknięcie Skaldy, Francuzi zagrażali pograniczu. Na terytorjum B. rozgrywały się w dużej części wojny Ludwika XIV. Pokój utrechcki w 1714 oddał B. w posiadanie Habsburgów austriackich. Za namiestnictwa Karola Lotaryńskiego przeżyła ona nowy okres odrodzenia. Rewolucja francuska znalazła w B. silny oddźwięk. W 1790 wszystkie prowincje ogłosiły się niepodległymi (pierwszy raz wystąpiła wówczas nazwa B.), ale nie doznawszy ze strony Francji poparcia, popadły znów pod panowanie Habsburgów. Wojna rewolucyjna Francji z Habsburgami oddała jej w 1797 ostateczne panowanie nad B., która wcielona do republiki, później cesarstwa, została zorganizowaną na sposób francuski. Na kongresie wiedeńskim została B. złączona z Holandją w Król. Zjednocz. Niderlandów pod panowaniem domu Orańskiego. Belgowie z niechęcią znosili tę unję, która oddawała ich pod

supremację elementu holenderskiego i drażniła uczucia religijne i narodowe.

Pod wpływem rewolucji lipcowej w Paryżu wybuchnęło powstanie ludowe. Rząd przewoźny ogłosił 4 paźdź. 1830 niepodległość B. Mocarstwa uznały fakt dokonany, zaś Francja osłoniła nowe państwo przed zemstą zdeponowanego Wilhelma Orańskiego. Na tronie belgijskim zasiadł Leopold Sasko-Koburski, który zaprzysiął bardzo liberalną konstytucję. B. uznana została przez wielkie państwa europejskie za wieczyście neutralną (1839). Wewnętrzne dzieje kraju wypełnione były odąd walką liberałów z klerykałami, którzy kolejno dochodząc do steru, kształtowali w duchu swego programu różne dziedziny życia publicznego. W 1914 wprowadzono powszechne nauczanie. Walka o demokratyzację prawa wyborczego doprowadziła do krwawych zaburzeń. Mimo powstania stronnictwa socjalistycznego dopiero w 1921 wprowadzono powszechne głosowanie, wówczas też ustalono 8-godzinny dzień pracy. W 1913 wprowadzono obowiązek powszechnej służby wojskowej. Od lat czterdziestych datuje się separatystyczny ruch flamandzki, który spowodował wprowadzenie w 1913 dwujęzyczności do pewnych gałęzi życia publicznego. Dzięki mądrej polityce kolonizatorskiej króla Leopolda II zyskała B. państwo Kongo w Afryce (1884) i weszła przez to w krąg polityki światowej. Z chwilą wybuchu wojny światowej w 1914 Niemcy, wykonując opracowany oddawna plan Schlieffena (ob.) zażądały od rządu belgijskiego pozwolenia na przemarsz, gdy zaś ten odmówił, wtargnęły do kraju, zajmując szereg fortec. Armia belgijska z królem Albertem na czele, po bohaterским oporze wycofała się do Francji. Cała B. dostała się w moc Niemców, którzy pod pozorem odwetu za działalność belgijskich partyzantów (t. zw. franc-tireurów) w barbarzyński sposób zniszczyli kraj i poddali go pod jarzmo brutalnych rządów militarynych. Mimo czteroletniego męczeństwa zachowała ludność B. nieugiętą wobec okupantów postawę, tylko niektórzy separatyści flamandzcy pod osłoną Niemiec, rozdmuchujących skwapliwie waśni narodowościową, pracowali nad rozwinięciem odrębności ich rasy. Po kapitulacji wojskowej Niemiec zażądała koalicja jako zasadniczego warunku opróżnienia terytorjum B. 22 listopada 1918 wjechał król Albert zpowrotem do Brukseli. W traktacie wersalskim otrzymała B. kopalnie w Moresnet, oraz na mocy plebiscytu okręgi Eupen i Malmedy, nadto koalicja przyznała jej pierwszeństwo co do niemieckich uszkodowań. W powojennych konferencjach europejskich stała zazwyczaj B. po stronie Francji, podobnie w sprawie okupacji Nadrenji i zagłębia Ruhry. W 1920 zawarła z nią konwencję wojskową, odnowioną w 1927. W stosunkach wewnętrznych zaznaczyło się zaostrzenie sprawy flamandzkiej, oraz wzrost socjalistów, którzy rywalizują z klerykałami o stanowisko najsilniejszego w kraju stronnictwa.

Belgrad (Beograd), 242 km² i (1921) 152.688 mieszk. W 1925 wcielono do miasta Zemuń i Panczowę.

***Belina-Prażmowski** Władysław, ob. Prażmowski-Belina.

Belka, w budownictwie, każda część konstrukcji przewidziona ponad przestrzenią pustą, a zatem obciążona na zginanie. B. drewniane mają zazwyczaj przekrój prostokątny i granice wymiarów 12—24 cm szerokości, 15—28 cm wysokości. B. żelazne, zwane zazwyczaj dźwigarami, są walcowane, najczęściej o przekroju w kształcie dużej litery I. W najnowszym budownictwie znajdują duże zastosowanie b. wykonane z żelazobetonu (por. Betonowe i żelazobetonowe budownictwo [uzup.]).

***Bell Charles**, brytyjsko-indyjski dyplomata, ur. 1870, od 1891 w służbie indyjskiej, przewodził w 1904 ekspedycji, w 1919 poselstwu do Butanu i zawarł z nim traktat, oddający Anglii władzę nad jego stosunkami zagranicą, zajmował szereg posterunków dyplomatycznych w Tybecie, Butanie i Sikkim, w 1920 odbył dyplomatyczne poselstwo do Lhasy. Napisał: „Tibet past and present“ (1924), „The people of Tibet“ (1920) i in.

***Belladonna**, ob. Atropa.

***Bellaigue** Camille, franc. pisarz muzyczny, ur. 1858, od 1885 referent muzyczny „Revue de Deux-Mondes“. Jego essaye i feljetony pojawiły się w formie książkowej.

***Bellaire**, miasto w pñ.-amerykańskim stanie Ohio, nad rzeką tej samej nazwy, (1920) 15.061 mieszk. Huty szklane.

***Bellarmin** Robert, św., jezuita, kanonizowany 29. VI. 1930.

***Bellatrix** (łac.), gwiazda γ (2-giej wielkości) w gwiazdozbiore Orjona.

***Bellevue** (franc., „piękny widok“), nazwa zameczków i miejsc, z których rozciąga się piękny widok. Najbardziej znane: 1) zameczek wybudowany przez markizę Pompadour na wzgórzu między Saint-Cloud a Meudon, zakupiony przez Ludwika XV., zburzony podczas Rewolucji. Pozostała po nim willa Brimborion stanowiąca podczas oblężenia Paryża w r. 1870/71 ważny punkt strategiczny. — 2) Zamek przy drodze z Sedanu do Donchéry, w którym podpisano 2. września 1870 kapitulację Sedanu i w którym spotkał się tegoż dnia Napoleon III. z królem pruskim Wilhelmem.

***Belloc** Hilaire, pisarz ang. * 1870, autor poezji: „The Bad Child's Book of Beasts“ (1896), „Collected Poems“ (1924), powieści: „The Path to Rome“ (1902, autobiograf.), „Emanuel Burden“ (1904) i i., satyr (np. „The Mercy of Allah“, 1922) i zwłaszcza pism historyczno-politycznych o kierunku nacjonalistyczno-katolickim: „A General Sketch of the European War“ (1915—16, 2 cz.), „Europe and the Faith“ (1920), „The Jews“ (1922), „How the Reformation Happened“ (1928), „A History of England“ (1925 n., 5 t.) i i. O nim: Wład. Tarnawski „Z Anglii współczesnej“ (1926).

Belluno, włoska prowincja w Wenecji, (1929) 3.675 km² i 234.583 mieszk. (1921), gęstość 63 osoby na 1 km²; główne miasto powyższej prowincji tej samej nazwy, (1921) 10.381 mieszk., jako gmina (1928) 30.178 mieszk.

***Belmont** Leo, pseudonim Leopolda Blumentala (ob. t. 2.).

***Beloch** Julius, historyk niem., (1854—1929), 1879—1918 i od 1924 prof. historii starożytnej na uniwersytecie w Rzymie, z wyjątkiem lat 1912—13, w których wykładał w Lipsku. Napisał: „Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt“ (1886), „Griechische Geschichte“ (1893—1904, 3 t.), „Römische Geschichte bis zu den punischen Kriegen“ (1926) i in.

***Beloit**, miasto w pñ. amerykańskim stanie Wisconsin, nad rzeką Rock, (1920) 21.284 mieszk. Ważny punkt handlowy.

***Belonezyt**, minerał, molibdenian magnezu o składzie $MgMoO_4$, tworzy tetragonalne kryształy barwy białej. Znalezione w lawie Wezuwiusza.

***Belt**, pas uprawy bawełny w Stanach Zjedn. A. P.

***Beltramelli** Antonio, pisarz włos., (1880—1930), od 1926 członek Akademii, autor powieści i opowiadań: „Anna Perenna“ (1904), „Gli uomini rossi“ (1904), „Le novelle di Ceppo“ (1909), „L'ombra del mandorlo“ (1920), „Il cavalier Mostardo“ (1921), „Ahi Giacometta, la tua ghirlandola“ (1921); nadto poezje: „I canti di Faunus“ (1908), „Solicchio“ (1916).

Beludżystan, 1. 140.445 km² i (1921) 420.648 mieszk., prowincja; wchodzi w skład Indyj Brytyjskich. — 2. państwo hołdownicze, 208.253 km² i (1921) 378.977 mieszk. Rolnictwem zajmują się głównie Tadżikowie. Najważniejszą rolę spełnia jednak hodowla. — Linja kolejowa, przecinająca kraj od Szikarpuru do New-Chaman i do Czamagu, ma znaczenie wybitnie strategiczne.

Belt. Od 1931 znajduje się w budowie nad Małym Bełtem most kolejowy i dla ruchu kołowego (Fredericia-Middelfart). Most ma być oddany do użytku w 1934. Ma on 825 m długości, 33 m wysokości ponad zwierciadło wody.

***Bementyt**, minerał, wodny krzemian manganu o składzie $2MnSiO_3 \cdot H_2O$ występuje w masach promienistych barwy żółtawo-szarej. C. wł. 3,0. Występuje razem z kalcytem w kopalni cynku w Franklin Furnace.

***Bemol** (franc., włosk. Bemolle), w muzyce znak ♭ (znak obniżenia); por. B.

***Ben Jonson**, ob. Jonson Ben.

Benavente Jacinto, pisarz hiszp.: wybór utworów dramatycznych przeł. Izabela Lutosławska p. t. „Złe kochana“ (1925).

***Bench** (ang.), ławka, ob. Kings Bench.

***Bene vixit, qui bene latuit** (łac., „szczęśliwie żył ten, kto żył w szczęsnem ukryciu”), sentencja z „Tristia“ Owidjusza (III, 4, 25).

***Benedicamus Domino** (łac., „błogosławmy Panu”), wezwanie kapłańskie, używane przy końcu mszy św. w czasie postu i niektórych innych dni, zamiast zwykle stosowanego wezwania: *Ite, missa est!*

***Benedictus** (łac., „błogosławiony”), hymn Zacharjasza z Łuk. 1, 68—79, odmawiany codziennie przez kapłana w brewjarzu i śpiewany w czasie pogrzebu; nadto nazwa części mszy.

***Benedyktowicz** Ludomir, malarz pol., (1844 — po 1900), walcząc w powstaniu 1863

stracił obie ręce, mimo to poświęcił się malarstwu, malując zapomocą przyrządu własnego pomysłu. Kształcił się w Warszawie u Gersona, w Monachjum i w Krakowie u Matejki. Główne dzieła: „Podjazd“, „Lato“, „Przy śpiwaniu słowika“, „Bielenie płótna“, „Sielanka“, „Ukrzyżowanie“, „Stary dąb“ i in.

***Benelli** Sem, włoski pisarz dramat., * 1877, autor tragedji histor.: „La cena delle beffe“ (1908, przekład pol. F. Mirandoli, 1923), „Rosmunda“ (1910), „Le nozze dei centauri“ (1915), „L'amorosa tragedia“ (1925), „Orfeo e Proserpina“ (1929).

***Benét**, 1. William Rose, poeta pñ. ameryk., * 1886, autor wysoko cenionych poezji o pięknej formie: „Merchants from Cathay“ (1913), „The Burglar of the Zodiac“ (1918), „Man Possessed“ (1927, wybór poezji).

2. Stephen Vincent, brat poprzedniego, * 1898, również wysoko ceniony poeta pñ. ameryk., wydał: „Five Men and Pompey“ (1915), „Young Adventure“ (1918), „Heavens and Earth“ (1920), „John Brown's Body“ (1928, wielki epos dramatyczno-liryczny o wojnie domowej, przez który zaliczany do największych poetów ameryk.), nadto powieści: „Jean Huguénot“ (1923), „Spanish Bayonet“ (1926) i i.

Benevento, włoska prowincja w Kampanji, powiększona w 1927 do 2.588 km². Liczy (1921) 299.665 mieszk. Gęstość 116 osób na 1 km². — Miasto B., 135 m n. p. m., (1921) 20.428 mieszk. Szczątki teatru rzymskiego, warownia z r. 1321, muzeum i biblioteka z cennymi rękopisami.

Bengalja. W 1927: 209 czynnych szybow węglowych, zatrudniających 43.506 robotników. Roczna produkcja węgla kamiennego: 5,1 milj. t., co odpowiada 25% wydobyciu Indyj Bryt. — Stare przemysły domowe w zaniku. Przemysł jutowy (85 zakładów i 325.190 robotników), największy na świecie. Dakka i Kalkuta mają uniwersytety.

Bengazi. 1930: 33.794 mieszk., z tego 10.034 chrześcijan (Włochów), 20.599 Mahometan, 3.161 Żydów. W B. biorą początek dwie linje kolejowe i kabel do Syrakuz. Bogate muzeum archeologiczne.

***Beni Saï**, miasto nadbrzeżne w Algierze, (1926) 10.795 mieszk., w tem 4.765 białych, leży na zach. od Oranu, posiada port i połączenie z francuską koleją równoleżnikową. W sąsiedztwie rudy żelaza.

Beni Suef, górnoegipska prowincja (mūdīrīje), 1.097 km² i (1927) 508.166 mieszk. — Siedziba władz w mieście B. S. (1927) 39.595 mieszk. Połączenie kolejowe z Fajum.

Benis Artur, ekonomista pol., † 1932.

***Benjamin René**, powieściopisarz franc., nadto dramaturg i dziennikarz, * 1885, łączy ścisłość rozumu z najbujniejszą wyobraźnią, wspólnie odtwarza ludzką śmieszność i głupotę, niemiłosierny ironista, wydał powieści: „Madame Bonheur“ (1909), „Granguoujon“ (1919), „Amadou bolcheviste“ (1920), pisma satyryczne („La Farce de la Sorbonne“, 1911, „Les Anglais en guerre: Le Major Pipe et son Père“, 1918, „Glozel, vallon des Morts et des Savants“, 1928, i w. i.), utwory teatralne, powieści bibliograficzne: „La prodigieuse vie d'Honoré de Bal-

zac" (1925), „Au soleil de la poésie. Sous l'oeil en fleur de Madame de Noailles" (1928).

***Benkendorf**, 1. Aleksander, hr., generał ros., (1783—1844), brat słynnej dyplomatkii ros., ks. Lieven (ob.), ściągnięty przez nią do Petersburga, został bliskim zaufanym cara Aleksandra I, w 1825 zgniłł sprzysiężenie dekabrystów. Mikołaj I zrobił go swym adjutantem i powierzył w 1826 zorganizowanie policji politycznej. Jako naczelnik t. zw. Wydziału Trzeciego kancelarii cesarskiej oraz szef korpusu żandarmów stał się B. najpotężniejszą faktycznie osobistością w państwie, rozciągnął swój nadzór we wszystkie dziedziny życia publicznego i prywatnego, równocześnie zaś oplóttł sieć szpiegowską całą Europę. Szczególny jego wysiłek obrócony był w kierunku śledzenia, wspólnie z policją dwóch innych państw rozbiornych, działań emigracji polskiej.

2. Konstanty, brat poprz., generał ros., (1785—1828), rozstrzygnął w 1814 zwycięstwo nad Francuzami pod Craonne, 1815—26 poseł w Stuttgarcie i Karlsruhe, odniósł kilka zwycięstw w wojnie perskiej 1826—28.

***Benlliure y Gil** José, malarz hiszpański, * 1855, przebywa w Rzymie, maluje sceny z życia ludu rzymskiego i hiszpańskiego, oraz kolosalne płótna o makabrycznym nastroju. Główne dzieła: „Karnawał“, „Święto Madonny“, „Dolina Jozafata“ i in.

***Benn** Gottfried, poeta niem., * 1886, wydał zbiory poezyj: „Fleisch“ (1917), „Morgue“ (1923), „Spaltung“ (1925) i i. (wyd. zbior. 1927), nadto nowele i utwory prozą (wyd. zbior. 1928). Poeta o silnym temperamencie i żywej wyobraźni, ze skłonnością do niezwykłego.

***Bennet** Richard Bedford, polityk kanad., ur. 1870, adwokat, zaznaczył się wybitnie na polu bankowości i ubezpieczeń, od 1911 konserwatywny poseł do parlamentu kanadyjskiego, 1921 minister sprawiedliwości, 1921—26 skarbu, 1930 premier konserwatywnego gabinetu, wysuwa konsekwentnie w stosunku do W. Brytanji żądanie wprowadzenia przez nią podwyżki ceł na import artykułów żywności z zagranicy.

Bennett Arnold, powieściopisarz ang., † 1931, zaliczany obecnie do mistrzów powieści obyczajowej. Oprócz wymienionych, ważniejsze powieści: „Hilda Lessways“ (1911), „These Twain“ (1916, razem z poprzedniami pod zbiorowym tytułem: „The Clayhanger Family“, 1925), „Riceyman Steps“ (1923). O nim: Wład. Tarnawski „Z Anglii współczesnej“ (1926).

***Benni** Tytus, językoznawca pol., * 1877, od 1920 prof. uniw. warsz. Ważniejsze prace: „Beiträge zur polnischen Wortbildung“ (1905), „Samogłoski polskie, analiza fizjologiczna i systematyka“ (1912), „Metoda paletograficzna w zastosowaniu do spółgłosek polskich“ (1917, ogólnie przyjęta w nauczaniu języka pol.), „Ortografia polska“ (1924), „Gramatyka angielska“ (IV wyd. 1930) i i.

***Bennigsen**, 1. Lewin August, hr., generał ros., (1745—1826), z rodziny saskiej, osiadł w Hanowerze, od 1783 w armji rosyjskiej, walczył za Katarzyny II. przeciw Turcji i Polsce, odznaczył się w 1796 przy zdobyciu Derbentu.

Był jednym z głównych spiskowców przeciw Pawłowi I., w 1804 został generał-gubernatorem Litwy, w 1807 dowodził przeciw Napoleonowi pod Pruską Hławą, po nierozstrzygniętej bitwie wysunął myśl ogłoszenia Aleksandra I. królem polskim. Pobity następnie pod Frydlandem, walczył w 1812 pod Borodinem, w 1813 w Saksonji, 1814 blokował Hamburg, do 1818 dowodził w Besarabji.

2. Rudolf, polityk hanowerski, (1824—1902), przywódca opozycji narodowej i liberalnej przeciw reakcyjno-partykularystycznemu rządowi Borriesa, w 1859 jeden z założycieli Związku Narodowego, zmierzającego do zjednoczenia Niemiec, był do 1867 jego przewodniczącym. Po wcieleniu Hanoweru do Prus poseł do sejmiku i Reichstagu, 1873—79 jego przewodniczący, jeden z przywódców stronnictwa narodowo-liberalnego, przez pewien czas gorący poplecznik Bismarcka, 1888—97 nadprezydent prowincji hanowerskiej.

Benoit Pierre, pisarz franc., od 1931 członek Akademii.

***Benoni**, miasto w Transwaalu, (1928) 48.057 mieszk., w tem 14.899 białych; położone 1.710 m n. p. m., sąsiaduje z polami i kopalniami złota i rud.

***Beograd**, ob. Belgrad.

***Beowulf**, epos anglosaski, jedyny całkowicie dochowany starogermański. B. m. i. stacza walkę z olbrzymem morskim i jego matką, wreszcie ze smokiem, przyczem ginie. Angliowie przynieśli podanie do Brytanji w w. VII. i tu zostało opracowane; jedyny rękopis z końca X. w. Pierwsze wyd. w r. 1815 i wiele późniejszych.

Béranger Pierre Jean de, poeta franc.: „Piosenki“ w wybranych przekładach pol. wydał Wład. Nawrocki (1914, 2 t.).

***Bérard** Victor, franc. pisarz polit., ur. 1864, dyrektor Ecole des Hautes Etudes w Paryżu, senator, napisał: „La Macédoine“ (1897), „L'Angleterre et l'impérialisme“ (1900), „L'empire russe et le tsarisme“ (1905), „La France et Guillaume II“ (1907), „L'éternelle Allemagne“ (1916), „Genève et les traités“ (1930) i in.

***Berat**, główne miasto w albańskiej prefekturze B. (3.932 km², 142.616 mieszk. w 1930), w 1930: 10.403 mieszk.

Béraud Henri, pisarz franc., wydał nadto m. i. powieści: „Lazare“ (1924), „Le Capucin gourmand“ (1925), „Mon ami Robespierre“ (1927), „Le 14 juillet“ (1929), wrażenia teatralne: „Retours à pied“ (1924), szkice publicystyczne: „Ce que j'ai vu à Moscou“ (1925), „Ce que j'ai vu à Berlin“ (1926), „Ce que j'ai vu à Rome“ (1929).

***Beraun**, ob. Beroun.

Berbera, siedziba władz i główny port brytyjskiego Somali, liczy około 15.000 mieszkańców. W czasie targów i jarmarków zjeżdża do B. do 20.000 kupców, zwiedzających i t. p.

Berberja, prowincja w anglo-egipskim Sudanie, 105.700 km² i (1929) 151.000 mieszk. Główne miasto Ed Damer.

***Berberys**, roślina, ob. Berberis.

***Berberysowate**, rodzina roślin, ob. Berberidaceae.

***Berceuse** (franc.), kołysanka.

***Berchem** (Berghem) Nicolaes Pietersz, malarz niderl., (1620—1683), malował pejzaże włoskie z pasterzami i trzodami, północne krajobrazy zimowe, sceny z polowań i obrazki z życia żołnierskiego.

***Berchtold** Leopold, hr., dyplomata austr., (1863—1932), od 1893 w służbie dyplomatycznej, 1912—15 minister spraw zagranicznych. Człowiek słabego charakteru, powierzchowny i lekkomyślny, po zamordowaniu arcyks. Franciszka Ferdynanda w Sarajewie w 1914 stał się na dworze austriackim głównym rzecznikiem wojny z Serbią i dla idei tej zdołał pozyskać opornego początkowo Tiszę. W rezultacie polityką swą przyczynił się w pierwszym rządzie do wywołania wojny światowej. Po wojnie nie występował w życiu publicznym.

***Berdau** Feliks, botanik polski, (1826—1895), studja w Krakowie, Rzymie, Wiedniu i Berlinie, następnie prof. w Instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnego w Puławach. Napisał: „Wycieczka botaniczna w Tatry“ (1855), „Flora Ojcowa i jego okolic“ (1859), „Flora cracoviensis“ (1859), „Karpaty wogóle, w szczególności o Tatrach pod względem geograficznym, geologicznym i botanicznym“ (1854), „Flora Tatr, Pienin i Beskidu zach.“ (1890), „O grzybach jadalnych i trujących“, „Botanika leśna“ i w. in.

***Berdiajew** Nikołaj Aleksandrowicz, ros. pisarz i filozof, * 1874, przebywa jako emigrant w Paryżu. Pod wpływem filoz. Sołowjowa przechodzi od marksizmu i materjalizmu ku idealizmowi religijno-metafizycznemu, zabarwionemu eschatologicznie. Główne dzieła: „Subiektywizm i indywidualizm w filozofii społecznej“ (1900), „Sub specie aeternitatis“ (1907), „Filozofja wolności“ (1911), „Istota twórczości, próba antropodycei“ (1915), „Sens historii, próba filozofji losu ludzkiego“ (1923), „Nowe średniowiecze“ (1924), „Dostojewskiego pogląd na świat“ (1922). — O. B. pisał po polsku Marjan Zdziechowski.

Berdyczów (Berdycziv), miasto na Ukrainie, (1926) 55.613 mieszk.

***Bérenger** Henry, franc. polityk i literat, ur. 1867, od 1912 radykalny senator, w 1925 zawarł ze Stanami Zjedn. A. P. układ w sprawie długów wojennych Francji (zw. układem B.-Mellon), który w 1929 został ratyfikowany, 1925/26 ambasador w Waszyngtonie; napisał: „Vers la démocratie sociale“ (1912), „La politique du pétrole“ (1920) i in.

***Berenguer y Fusté** Dámaso, polityk hiszp., ur. 1873, brał udział w l. 1894—98 w wyprawie na Kube, 1909 organizował armię marokańską, 1910—17 (od 1913 jako generał brygady) walczył w Afryce, 1918 generał dywizji i minister wojny, 1925 szef gabinetu wojskowego króla, 1930—31 prezes rady ministrów.

***Berenika** (Berenike), imię kobiece, częste w dynastji Ptolemeuszów.

1. Córka Lagosa i siostra przyrodnia Ptolemeusza I, władcy Egiptu, żona Filipa macedońskiego, a następnie swego brata przyrodniego (317 przed Chr.), matka Ptolemeusza II.

2. Córka Ptolemeusza II Filadelfa i Arsinoe (ob.), po śmierci swego męża, Antiocha II sy-

ryjskiego, została za sprawą jego pierwszej żony zamordowana.

3. Córka Magasa z Cyreny i żona Ptolemeusza III Euergetesa, po jego śmierci sprawowała rządy wspólnie z swym synem Ptolemeuszem IV Filopatorem, została zamordowana przez jego faworyta Sozymbiosa.

4. Córka Ptolemeusza XIII Auletesa, po jego wypędzeniu wyniesiona na tron, po powrocie ojca zamordowana 55 przed Chr.

***Berenika**, córka króla żydowskiego Herodesa Agrypy I, żona swego stryja Herodesa z Chalkis, rzekomo kochanka swego brata Agrypy II, także żona króla Cylicji Polemona, później kochanka Tytusa, który zamierzał ją poślubić.

Berenike, nazwa kilku miast starożytności. Najważniejszym jest B. Troglodytyke, założone przez Ptolemeusza II Philadelphosa, dziś Siketat el Kebir, dawniej jeden z najważniejszych portów na M. Czerwonym.

Berent Wacław, pisarz pol. W r. 1933 został laureatem państwowej nagrody literackiej; zbiorowe wyd. „Pism“ w 8 tomach od r. 1932. Fragmenty nowej powieści z czasów oświecenia polskiego i Legionów napoleońskich, druk. w „Pamiętniku Warszawskim“ („Wywłaszczenie Muz“) i „Tygodniku Ilustrowanym“. Charakterystykę ob. nadto t. 13, str. 243—244.

***Berent**, ob. Kościerzyna.

***Beresford** John Davys, pisarz ang., * 1873, główne jego dzieło autobiograficzna trylogja powieściowa: „The Early History of Jacob Stahl“ (1911), „A Candidate for Truth“ (1912) i „The Invisible Event“ (1915), satyryczno-realistyczny obraz angielskiego stanu średniego; z następnych: powieść filozoficzna „The House in Demetrius Road“ (1914), psychoanalityczna „God's Counterpoint“ (1918), realizacyjno-symboliczna „The Tapestry“ (1927, świetnie zbudowana) i i.

***Berezowit**, minerał, zbliżony składem chemicznym do krokoitu, prócz chromianu ołowiu zawiera węglan ołowiu. Znany z Berezowska.

***Berezynka**, ob. Berezyna Niemnowa.

***Berezańskaja**, osada kozacka w płn. Kaukazie (w dawnym okręgu kubańskim), 10.889 mieszk. (w 1926).

***Bereżyński** Kazimierz, pol. krytyk lit., (1888—1916), w r. 1912 redaktor „Rydwanu“, następnie współpracownik „Głosu Narodu“, gdzie i w innych czasopismach zamieszczał swe prace krytyczne o dobrem pogłębieniu filozoficznem i nieraz ciętej ostrości pióra (aforyzmy). Walczył w Legionach Piłsudskiego, następnie z powodu słabego zdrowia referent literacki Centralnego Biura Wydawnictw N. K. N. Oddzielnie: „Filozofja Cyprjana Norwida“ (1911). Wydania zbiorowego brak.

***Berg** Bengt, współcz. szwedzki pisarz i ornitolog, autor m. i. głośnych książek: „Ostatnie orły“ (1927, także w przeróbce filmowej) i „Historja miłosa dzikiej kaczki“ (1930).

Berg op Zoom, ob. Bergen op Zoom.

***Bergalit**, skała żyłowa, zbliżona do alnóitu, bogata w haüyn. Znana z Kaiserstuhl.

***Bergama**, powiatowe miasto w tureckim wilejacie Smyrneńskim na urodzajnej równinie

Bakirtszai. W 1927: 13.868 mieszk.; por. Per-gamon.

***Bergamaskit**, minerał, amfibol żelazawy, nie zawierający magnezu. Występuje w porfirze hornblendowym, gdzie tworzy promieniste skupienia. Bergamo (Włochy).

Bergel Rajmund, pol. poeta i krytyk, wydał m. i.: „Czasy i ludzie“ (1917, poezje), „Współczesny Kraków literacki: Liryca“ (1924), „Dramat widmowy w „Weselu“ Wyspiańskiego“ (1931).

Bergen (Björgvin), (1930) 98.546 mieszk., wyższe szkoły, teatr, muzea i zbiory. Kolej linowa na wzniesienie Flöien (300 m). Ruch okrętów 1928: 1.556 okrętów o pojemności 1,25 milj. netto rej. t. Wartość przywozu: 147,7, wywozu: 72,8 milj. kor.

***Bergen op Zoom**, miasto w płn. Brabancji, (1922) 19.113 mieszk. Dawniej jedna z najsilniejszych twierdz holenderskich; wysoko rozwinięty przemysł spożywczy, ceglarnstwo i żelazno-hutniczy.

***Bergenia Moench.**, roślina, należąca do Saxifragaceae, rośnie w Azji. W Europie hodowana jako roślina rabatowa *B. crassifolia* Engl. o liściach mięsistych i purpurowych kwiatach.

***Berger** Karl, niem. historyk lit., *1861, napisał m. i. „Schiller, sein Leben und seine Werke“ (1905—09, 2 t., XV wyd. 1924).

***Bergius** Friedrich, chemik niem., ur. 1884, twórca metody przeprowadzania węgla kamiennego przy pomocy wodoru w produkt, zbliżony do benzyny. Napisał: „Die Verflüssigung der Kohle“ (1925). 1931 otrzymał nagrodę Nobla.

***Bergman** Hjalmar, pisarz szwedzki, (1883—1930), autor poczytnych, pięknych opowiadań: „Markurells in Wadköping“ (1919), „Dziewczę we fraku“ (1925, z życia studenckiego), „Babcia i Pan Bóg“ (1921) i i.; z jego utworów dramatycznych największe powodzenie miała sztuka: „Svedenhjelms“ (1925).

***Bergmanna reguła** określa zjawiska występowania gatunków większych danego rodzaju zwierząt ciepłokrwistych w klimatach zimniejszych, a mniejszych w klimatach cieplejszych. Tłumaczy się to tem, że strata ciepła u zwierzęcia większego jest mniejsza, niż u mniejszego z powodu stosunkowo małej powierzchni ciała przy większej objętości.

***Bergslagen**, region górniczo-hutniczy środkowej Szwecji, mniej więcej między Dalef, Klaref i jeziorom Wener.

Bergson Henri napisał ponadto: „Introduction à la Metaphysique“ (1903), „L'Energie intellectuelle“ (1919); otrzymał w r. 1928 nagrodę Nobla.

Berkeley, przedmieście San Francisco. Mieści część University of California, który to uniwersytet gra bardzo doniosłą rolę w kulturze i nauce pacyficznych stanów i państw. B. liczy (1930) 82.109 mieszk.

***Berlage** Peter, architekt holend., *1856, twórca współczesnej architektury w Holandji. Głównym jego dziełem jest giełda w Amsterdamie, w której występują już wszystkie konstrukcyjne cechy nowego stylu. Wydał: „Myśli o stylu“ (1905).

Berlin, stolica Niemiec (Deutsches Reich)

i Prus (Freistaat Preussen). W 1931 r. liczył na obszarze 883 km² 4,308.175 mieszk., stanowiąc trzecie co do ilości ludności miasto na świecie, po N. Jorku — 7,090.000 i Londynie — 4,397.000 mieszk.

B. leży pod 52° 30' szer. płn. i 13° 24' dług. wsch., na wysokości 37 m nad poz. morza, nad Szprewą, powyżej jej ujścia do Haweli, w miejscu silnego zniżenia doliny Szprewy, niegdyś bagnistej, a więc w miejscu dogodnej przeprawy. Wielkomiejski rozwój B. rozpoczął się w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, gdy B. stał się ośrodkiem północno-niemieckiej sieci kolejowej, węzłem wielkiego systematu dróg wodnych, a w 1871 r. stolicą cesarstwa niemieckiego.

Poszczególne dzielnice starego B. wykazują daleko idące różnice typu, poczęści wskutek różnic genety, poczęści wskutek zmian wywołanych przekształceniem się Berlina na środowisko wielkomiejskie. Stare Miasto (Altstadt) budowli średniowiecznych posiada bardzo niewiele, głównie kościoły, niewiele również znajdujemy tu budynków z późniejszych wieków, gdyż miejsce ich zajęły zbudowane w ostatnich kilku dziesiątkach lat budynki publiczne (ratusz, giełda, główna poczta, sądy, prezydium policji i in.) i wielkie domy handlowe, poza tem zaś wiele starych budowli zostało zburzonych w celach regulacyjnych. W Altstadt leży zamek, zbudowany w 1443—1451, przebudowany następnie na renesansowy, a z początku XVIII w. na barokowy, budynek stajni królewskich przy placu zamkowym (Schlossplatz) i most (Kurfürstenbrücke) z pomnikiem W. Elektora. Od płn.-zach. leży nowa katedra (1894—1905) z grobowcami Hohenzollernów i wyspa Kölln z muzeami: Altes Museum, Neues M., Nationalgalerie, Pergamon-Museum i Kaiser-Friedrich-Museum. Na zach. prowadzi od zamku słynna ulica Unter den Linden, wybiegająca z placów Am Zeughaus i Kaiser-Franz-Joseph-Platz, na których wznoszą się budynki uniwersytetu i opery. Przy ulicy Unter d. Linden wznosi się budynek biblioteki państwowej, pałac b. ces. Wilhelma i budynki kilku ministerstw, przy placu Pariser Platz, którym kończy się ulica U. d. L., zamknięta bramą Brandenburger Tor, wznosi się budynek Akademii sztuk i pałac ambasady francuskiej. Dzielnice: Dorotheenstadt, na płn. od ulicy Unter d. Linden i Friedrichstadt na pld. od niej, były niegdyś siedzibami gmin francuskiej i czeskiej, dziś są dzielnicami luksusowych sklepów i wielkich domów towarowych, siedzibą banków i towarzystw ubezpieczeń. Po między Friedrichstadt a Altstadt mieszczą się zakłady wielkiego przemysłu konfekcyjnego i wielkie domy handlowe, Bank Rzeszy Niemieckiej i mennica. W zach. części dzielnicy Friedrichstadt leży ulica Wilhelmstrasse, na której i w sąsiedztwie wznoszą się budynki większości ministerstw Niemiec i Prus. Pld. część dzielnicy Friedrichstadt jest siedzibą różnorodnego przemysłu. Dzielnice od wschodu i północy stanowią ośrodki robotnicze i przemysłowe; dzielnica Moabit, od płn.-zach., jest zamieszkała przez mieszczaństwo, wznoszą się

tu liczne koszary i więzienie; przedłużenie Moabit ku centrum miasta (Friedrich-Wilhelm-Stadt) jest siedzibą wielkich szpitali, klinik i zakładów uniwersyteckich i wielu szkół. Na pdł. od Moabit, między Brandenburger Tor a dzielnicą Charlottenburg leży największy park B. (225 ha) Tiergarten. Wąski pas między Tiergarten a Szprewą od północy zajmuje Hansaviertel, dzielnica willowa, której ośrodek stanowi Königsplatz, przy którym wznosi się gmach parlamentu niemieckiego.

Poza obrębem opisanego obszaru, stanowiącego ośrodek miasta, leży znaczna ilość mniej lub więcej odosobnionych dzielnic, oddzielonych od trzonu miasta obszarami niezabudowanymi, bliżej centrum miasta parkami, ogrodami i t. p., na peryferjach obszaru wielkiego B. gruntami ornymi. Są to miasteczka, wsie i obszary dworskie, przyłączone do B. w 1920 r. i w latach następnych.

Komunikacji na rozległym obszarze miasta służą koleje i środki komunikacji ulicznej. Sieć kolejowa składa się z linii przecinającej miasto ze wschodu na zachód, i linii obwodowej biegnącej przez właściwy obszar miasta; komunikacji z przedmieściami służą położone w obrębie miasta odcinki dalekobieżnych linii kolejowych i ich lokalne odgałęzienia. W 1930 r. przewiozły koleje (w większości elektryfikowane) na obszarze miasta 448 milionów osób. Dużą rolę w komunikacji na obszarze właściwego miasta odgrywają koleje podziemne i nadziemne, których sieć znacznie rozszerzono w ostatnich kilku latach; liczą one obecnie 76 km dług. z 94 stacjami, w 1930 r. przewiozły 256 milj. osób. Ze środków komunikacji ulicznej największą rolę odgrywa tramwaj, w 1930 r.: 89 linii o 643 km dług., 721 milj. pasażerów. Linij autobusowych istniało w tym czasie 60 z 464 km dług., 219 milj. pasażerów. Poza tem służyły komunikacji publicznej 8,911 taksówek i 119 dorożek konnych. — Dalekobieżnemu ruchowi kolejowemu Berlina służyło w 1930 r. 259 par pociągów osobowych dziennie, ruch pasażerów w tym roku wyrażał się cyfrą 16 milionów. Dworców kolejowych i stacyj było w tym czasie na obszarze B. 148 (61 towarowych). Ruch towarowy wynosił: w przywozie 12,5 milj. ton, wywóz 4,2 milj. Na drodze wodnej przybyło do Berlina 7,7 milj. ton, wywieziono 1,2 milj. Komunikacja lotnicza w 1930 r.: około 15.000 odlotów i tyleż samo lądowań, około 50.000 pasażerów, 1.080 ton poczty i ładunków. Przyjezdnych zameldowano w 1930 r. 1.502.638, z tego 256.453 cudzoziemców (39.000 ze Stanów Zjedn. A. P., po 20.000 z Anglii, Austrii i Polski).

Ludność. W 1925 r. przypadało na 1.000 mężczyzn 1.177 kobiet (w Prusach tylko 1.060). Ruch naturalny ludności w 10-leciu 1920—1930 wyrażał się cyfrą 448.783 urodzonych żywo i 488.831 zmarłych; nadwyżka zgonów nad urodzinaми wynosiła 40.048. Zwiększanie się ludności B. jest wynikiem wyłącznie silnej imigracji; w latach 1920—1930 nadwyżka imigracji do B. nad emigracją wynosiła 502.000 osób. Pod względem wieku dzieliła się ludność B. w 1925 r. następująco: 15% ogółu ludności

stanowiła młodzież poniżej 14 lat, 79,4% ludność w wieku produktywnym 14—65 lat, 5,6% w wieku ponad 65 lat. Według wyznania było: 76,6% ewangelików, 10% rzym.-kat., 0,3% innych wyznań chrześcijańskich, 4,3% żydów, 8,8% innych religij. Od 1930 r. jest B. siedzibą rzym.-kat. biskupa. Z 2.183.947 osób (54,3% ogółu ludności B.) czynnych zawodowo w 1925 r. pracowało 51,2% w przemyśle i rękodziele, 29,9% w handlu i komunikacjach, 7,8% w administracji, wolnych zawodach i t. p., 7,4% jako służba domowa, 3,8% w innych zawodach.

Życie gospodarcze. W 1925 r. istniało w B. 138.295 zakładów przemysłowych i rękodzielniczych z 1.033.346 pracownikami (727.580 robotników) i 672.042 KM silników. Najsilniejszy jest przemysł konfekcyjny (79.295 zakładów i 203.495 pracowników), po nim idzie przemysł elektro-techniczny i optyczny (5.161 zakładów, 200.000 prac.), budowlany, maszynowy (maszyny, aparaty, środki lokomocji), aprowizacyjny, papierniczy i t. d. Zaznacza się tendencja do przenoszenia fabryk i zakładów przemysłowych na peryferje miasta. Handel hurtowny B. zatrudniał w 1925 r. 136.499 pracowników w 17.647 przedsiębiorstwach, handel detaliczny 150.561 pracowników w 56.743 przedsiębiorstwach (w tem 37 wielkich „domów towarowych“ z 15.000 prac.). Przedsiębiorstw bankowych i t. p. było w tym czasie 2.981 z 50.000 prac. B. jest siedzibą wielu międzynarodowych towarzystw i instytucyj handlowych (izby przem.-handl., związki gospodarcze i t. p.).

Szkolnictwo i instytucje naukowe. W 1930/1 r. istniało w B. 583 szkół powszechnych z 253.400 uczniami, 28 szkół stopnia wyższego z 11.702 uczniami, 106 średnich szkół męskich i 61 żeńskich z 76.628 uczniami, 70 szkół zawodowych z 150.000 uczniów, ponadto szkoły dla ułomnych i t. p. Ze szkół wyższych wymienić należy przedewszystkiem uniwersytet (Friedrich-Wilhelms-Universität, założony w 1810 r.), największy uniwersytet niemiecki, posiadający około 80 zakładów naukowych i około 1.000 sił nakowych; w 1930/1 r. studjowało na nim 14.687 studentów i 1.011 wolnych słuchaczy. Inne wyższe szkoły: Politechnika (5.163 stud. i 647 w. słuchaczy), W. Szkoła Rolnicza (428.119), W. Szkoła Weter. (381), W. Szkoła Handlowa (1.647), W. Szkoły Sztuk Pięknych (7 szkół, około 1.400 stud., 350 w. słuch.) i dwie wyższe szkoły wychowania fiz. Poza tem istnieje kilka wolnych szkół wyższych, kilkanaście szkół zawodowych o specjalnym charakterze (np. szkoły misjonarskie) i kilka uniwersytetów ludowych (największy: Humboldt-Hochschule, w 1923 r. 22.000 słuchaczy). Najważniejsze instytucje naukowe: Akademia Umiejętności (zał. w 1700 r.), Akademia Sztuk (zał. w 1694 r.), Kaiser-Wilhelm-Institut (dla badań naukowych, zał. w 1910 r.), Instytut Meteorologiczny (zał. w 1847 r. przez A. Humboldta), trzy obserwatorja astronomiczne, Astronomisches Recheninstitut w Dahlem, Geolog. Landesanstalt, Landesanstalt f. Gewässerkunde, Muzeum Entomologiczne w Dahlem, Institut f. Infektionskrankheiten (zał. przez R. Kocha),

Akademja Architektury, Kaiser-Wilhelm-Ges. f. Förderung d. Wiss., Instytut Ibero-Amerykański, Instytut dla badań konjunktury, Instytut f. Sexualwiss. Biblioteki: Pruska Biblioteka Państwowa 2,359.000 tomów i 61.000 rękopisów, Biblj. Uniwersytecka 781.000 tomów, Biblj. Miejska 258.000 tomów. 110 bibliotek ludowych (własność miasta) i 59 czytelni posiadało 750.000 tomów. Ponadto istnieje około 70 większych bibliotek należących do instytucji urzędowych i stowarzyszeń, przeznaczonych do wewnętrznego użytku. B. posiada b. wiele zbiorów dzieł sztuki i innego rodzaju muzeów. Najważniejsze są: Altes Museum (zbiory sztuki greckiej i rzymskiej), Neues M. (zbiory egipskie, zbiór waz, gabinet sztychów i t. d.), Nationalgalerie (niemieckie malarstwo od końca XVIII w.), Kaiser-Friedrich-M. (sztuka starożytności, bizantyjska, romańska, gotycka, niemiecka, włoska, koptyjska, perska i t. d.), Pergamon-M. (otwarte 1930), Deutsches M. (1930), Vorderasiatisches M. (1930), Völkerkundemuseum (z osobnym zbiorem etnograficznym niem.), Verkehrs- und Baumuseum, Reichs-Postmuseum, M. f. Meereskunde, poza tem kilka wielkich muzeów przyrodniczych. B. posiada b. wielką ilość teatrów i t. p., w 1930 r.: 41 teatrów z 45.000 miejsc, 396 kinoteatrów z 190.000 miejsc, 3 wielkie varietée, 1 cyrk stały. — Dzienników ukazuje się w B. 90, około 40 czasopism politycznych i 1.000 czasopism fachowych. — B. posiada dwie radiostacje.

Berlin jako stolica jest siedzibą wszystkich władz państwa, z wyjątkiem Sądu Najwyższego i Izby rachunkowej państwa.

Okolice B. dzięki dużej ilości jezior, bogatej sieci rzecznej i licznym obszarom leśnym (lasy zajmują w obwodzie 25 km od Berlina około 25.000 ha, z nich 11.000 ma zostać obróconych na rezerwaty) stanowią naturalny teren wycieczkowy i wypoczynkowy dla mieszkańców wielkiego miasta. W ostatnich latach, dzięki usprawnieniu komunikacji z obszarem podmiejskim, miejscowości położone w najpiękniejszych krajobrazowo okolicach zaczynają się stawać terenem budownictwa willowego, lotnisk i t. d.

***Berlinit**, minerał, wodny fosforan glinu, zbliżony składem chemicznym do turkusku. Tworzy zbite skupienia bezbarwne do bladobłękitnych, podobne do kwarcu. Tw. 6, c. wł. 2.6.

***Berlinka**, wielka łódź pokryta pokładem, używana na rzekach spławnych do przewozu towarów. W dół rzeki płyną b. z prądem, w górę są holowane przez parowiec, dawniej przez konie lub ludzi idących łądem wzdłuż brzegu.

***Berliński traktat**, zawarty pomiędzy Rosją sowiecką a Niemcami 24 kwiet. 1926, będący odnowieniem i rozwinięciem traktatu w Rapallo, dawał obu stronom gwarancję wzajemnego bezpieczeństwa. W 1931 został przedłużony.

***Berlińsko-Szpandawski Kanał** wybiega z Haweli przez jez. Tegel, Plötzen, pñ. port i port Humboldta do Szprewy w Berlinie. Kanał zbudowano w l. 1848—1859, rozszerzono zaś w 1889—1892. Jego długość wynosi 20 km.

Bermudy, wyspy, (1929) 31.725 mieszk., w tem 16.397 białych. Roczny zjazd kuracjuszy i letników z Pñ. Ameryki ok. 25.000 osób. Główna kwatery brytyjskiej floty dla Ameryki i Indji Zachodnich.

Bern, kanton szwajcarski, (1930) 691.101 mieszk. — Stolica Szwajcarii B. (1930) 131.114 mieszk., z tego 11% rz.-katol. Osobliwością B. jest zegar z XV. w., umieszczony na specjalnej wieży. Na uniwersytecie studjowało w 1930: 1.540 słuchaczy.

***Bernard** Jean Marc, franc. poeta i krytyk, (1881—1915), w r. 1909 razem z Raoul Monnier założył czasopismo „Les Guêpes“ o kierunku tradycjonalistyczno-klasycystycznym. Wydał kilka zbiorów poezyj (od 1904), pisma prozą, nadto: „François Villon, sa vie, son oeuvre“ (1918). Wyd. zbior. 1923, 2 t.

***Bernard** Jean Jacques, pisarz franc., * 1888, syn Tristana B., w dramacie uprawia kierunek syntetyczno-sugestywny (zamiast mówić, sugeruje, „teoria milczenia“ [por. Norwidowskie „Milczenie“]), napisał m. i. dramaty: „Le voyage à deux“ (1910), „La maison éparignée“ (1920), „Le feu qui reprend mal“ (1921), „Martine“ (1923), „Le Sonnet d'Arvers“ (1926) i i., powieść: „Le Roman de Martine“ (1929), nowele: „L'épicier“ (1914), „Les enfants jouent...“ (1919, opowieści wojenne), „Les tendresses menacées“ (1924).

***Bernard z Menthon**, święty chrześć., (?—1008 [1081 ?]), założyciel przytułku na Wielkim i Małym Św. Bernardzie. 1681 kanonizowany, 1923 został uznany przez Piusa XI za patrona mieszkańców Alp, turystów i podróżników po szlakach górskich.

***Bernarda św. przełęcz**, ob. Bernardino.

***Bernardyni**, zakonnicy, oparci na regule św. Franciszka z Asyżu (ob. Franciszkanie).

Bernanos Georges, powieściopisarz franc., * 1888, z obozu katolickiego, wydał nadto: „L'Imposture“ (1927), „Madame Dargent“ (1928), „Une nuit“ (1928), „La Joie“ (1929).

***Berneńska konwencja**, zawarta 9 września 1886 dla ochrony dzieł literatury i sztuki, zrewidowana 13 listop. 1908. — 8 maja 1928 zwołano do Rzymu międzynarodową konferencję dla ochrony prawa autorskiego przy współudziale 39 członków konwencji, 30 nienależących do niej, Ligi Narodów, Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelktualnej i Biura Berneńskiego. Celem konferencji było uzgodnienie K. B. z nowymi wymogami, a w szczególności z zadaniami, jakie konwencji postawiło radjo. W wyniku konferencji podpisali odpowiedni akt w dniu 2. czerwca 1928 przedstawiciele 34 państw. W stworzeniu tej nowej konwencji decydującą rolę odegrał projekt polski, przedstawiony przez twórcę pol. prawa autorskiego prof. Fryderyka Zolla. Konwencja miała wejść w życie najpóźniej z dniem 1 lipca 1931, do którego terminu miały wszystkie państwa złożyć w Rzymie dokumenty ratyfikacyjne, co jednak nie nastąpiło. — Por. Prawo autorskie.

Berneńskie Alpy, grupa Alp szwajcarskich ze szczytami: Finsteraarhorn 4.275 m, Jungfrau 4.166 m, Mönch 4.105 m, i t. d.

***Bernfeld Siegfried**, psycholog wied., *1882, stosuje psychoanalizę Freuda w psychologii dziecka i psych. wieku młodzieńczego. Ogłosił: „Die neue Jugend u. die Frauen“ (1914), „Von Gemeinschaftsleben der Jugend“ (1922), „Systhophos oder die Grenzen der Erziehung“ (1925), „Die heutige Psychologie der Pubertät“ (1927), „Trieb u. Tradition“ (1930).

Bernhardt (Bernard) Sarah. Ur. 1843.

***Berno Morawskie**, ob. Brno.

***Bernus Alexander**, bar., poeta niem., *1880, wybitny przedstawiciel neoromantyzmu, autor cyklów lirycznych (od r. 1903), dramatów, mistrzowskich przekładów z liryki angielskiej (1929). Wyd. zbior. 1929, 3 t.

***Berounka**, ob. Uża.

***Berthelot**, generał franc., (1860—1931), był członkiem Najwyższej Rady Wojennej i współprac. Joffre'a.

***Berthelot Philippe**, dyplomata franc., ur. 1866, syn słynnego chemika Marcellina B. (ob.), od wczesnej młodości pracował w Ministerstwie Spraw Zagr., w l. 1920—22 był jego sekretarzem generalnym, w 1925 wrócił na to stanowisko, które zajmuje po dziś dzień. Osobistość niezmiernie wpływową, uchodzi powszechnie za „szarą eminencję“ franc. polityki zagranicznej. Jeden z głównych współpracowników Brianda, był gorącym zwolennikiem współdziałania z Rosją, po wojnie darzył największą życzliwością Czechosłowację.

***Bertoni Giulio**, włoski romanista i historyk lit., *1878, w r. 1917 założył „Archivium Romanicum“, ważniejsze dzieła: „Il Duecento“ (1910), „Dante“ (1913, II wyd. 1921), „Poesie leggende e costumenze del Medio Evo“ (1917, II wyd. 1927), „Ariosto“ (1925), „Muratori“ (1926).

Bertrand Louis, pisarz franc., od 1925 członek Akademii, wydał nadto m. i. powieści: „L'infante“ (1920), „Une destinée: Jean Perbal“ (1925), „Une destinée: La Nouvelle éducation sentimentale“ (1928), dzieła historyczne: „Le cycle africain: Les villes d'or“ (1921, 2 t.), „La vie amoureuse de Louis XIV“ (1924), „Sainte Thérèse“ (1927), „Philippe II, une ténébreuse affaire“ (1929). U w a g a. Należy połączyć art. na str. 170 i 171 w t. 2.

***Bertrand Louis**, zwany Aloysius B., poeta franc., (1807—1841), w „Gaspard de la Nuit, Faintaisie à la manière de Rembrandt et de Callot“ (1842, przekład pol. Jana Kasprowicza) stworzył „poemat prozą“. Wywarł silny wpływ na Baudelaire'a i Mallarmé.

***Bertrandyt**, minerał, krzemian berylu, tworzący rombowe kryształy bezbarwne lub bladżółtawe. Tw. 6—7. C. wł. 2,6. Występuje w szelinach pegmatytu, tworzących żyły w gnejsie w Petit-Port i w okolicach Nantes.

Berwiński Ryszard, poeta pol., pochodził z niezamożnej rodziny ziemiańskiej (w t. 2. błąd druk. — niemieckiej). „Wybór pism“ wydał Eustachy Czekalski (1913, 2 t.).

***Berwyn**, miasto w pn. amerykańskim stanie Illinois, (1930) 47.027 miesz. (1920: 14.150), zach. przedmieście Chicago, położone nad rzeką Desplaines.

***Bery**, liczne odmiany grusz szlachetnych.

Nazwa pochodzenia francuskiego: „beurre“, masłówka, termin ten jednak nie przyjął się (ob. Grusza).

Beryl, pierwiastek chemiczny, występuje w przyrodzie także w postaci tlenku BeO. Jest bardzo przenikliwy dla promieni Röntgena. W stopach z żelazem zachowuje się jak krzem. Stali chromowej nadaje bardzo dużą twardość. Stopy miedzi z b. wykazują bardzo dużą twardość, zmniejsza się natomiast nieco przewodnictwo elektryczne. Z tlenku b. dadzą się sporządzić podobne do porcelany masy ogniotrwałe, wytrzymujące ogrzewanie do 2000° C.

***Berzelin**, minerał, ortoarsenian wapnia, manganu i manganu o składzie (Ca, Mg, Mn)₃AsO₈, występuje w regularnych 24-ścianach barwy żółtawej. Tw. 5, c. wł. 4,1. Występuje w Långban (Szwecja) i w kopalni Moss (Norwegia).

***Berzeljanit**, minerał, selenek miedzi o składzie Cu₂Se, tworzy dendrytyczne naskorupienia barwy srebrzysto-białej. C. wł. 6,7. Występuje w Skrikerum (Szwecja).

Besarabia (Bassarabia), prowincja rumuńska, (1922) 2,956.934 mieszk. (66 na 1 km²). W skład B. wchodzi powiaty Bałti, Cahul, Cetatea-Alba, Hotin, Ismail, Lăpușna, Orhei, Saroca, Tighina. W 1928 pozostawało pod uprawą pszenicy 500.626 ha (t. j. 11,3% powierzchni ogólnej), żyta 85.295 (2%), kukurudzy 2.244, winnej latorośli 93.759 (21%), łączymienia 5.828 ha. Duże powierzchnie są obrócone na uprawy ogrodowe i sadownictwo. Poważną rolę w gospodarce gra hodowla morwy i jedwabnika, ogniskująca się w powiatach Cahul, Cetatea-Alba, Ismail, Tighina. Pod lasami — wyłącznie niemal liściastymi pozostaje 234.204 ha, t. j. 5,3% powierzchni ogólnej. Natomiast brak skarbów mineralnych. Słone jeziora jak np. Tuzla dostarczają trochę warzonki (średnio rocznie około 2.600 t.); w Budachi (płd. brzeg jeziora Sobolat, 25 km od Akermanu) i w Burnas (prawy brzeg limanu Burnas) kąpiele błotne. Daje się odczuć brak energii wodnej. W 1928 przedstawiała produkcja 199 fabryk, 2.936 robotników i 10.338 KM. wartość 1.030 milj. Lei. W komunikacji kolejowej pozostaje 7.086 km dróg z tego 133 km dróg państwowych). Komunikacja żelazna dysponuje liniami: Czerniowce—Lipkany—Bełta—Kiszyniew—Tighina—Tarutino—Cetatea—Alba, Kiszyniew—Gałac, Kiszyniew—Jassy i t. d. W budowie znajdują się linia Kiszyniew—Sahaidac, Traian Val—Ismail, które po ukończeniu ptn.-dobrudzkiej linii Tulcea—Babadag uzyskają bezpośrednie połączenie z Konstanca. Od 1929 znajduje się w eksploatacji linia lotnicza Bukareszt—Jassy—Kiszyniew.

Układem z marca 1927 ratyfikowały Włochy traktat z 28. X. 1920, uznając tem samem B. za posiadłość rumuńską.

***Besser Wilibald S. J. G.**, botanik polski, (1784—1842). 1808 powołany na prof. zoologii, botaniki oraz na zarządzającego ogrodem botanicznym w Krzemieńcu. 1834 mianowany prof. uniwersytetu w Kijowie. Napisał: „Enumeratio plantarum hucusque in Volhynia, Podolica, Gub. Kijoviensi, Bessarabia Cistryaica et circa Odessa-m collecarum“ (1822), „Primitia Florae Ga-

licia Austriacae utriusque“, „Rzut oka na geografję fizyczną Wołynia i Podola“ (1828) i t. d.

***Bestja** (łac.), dzikie zwierzę, bydłę; nieludzki człowiek. — **Bestjalski**, zwierzęcy, bydlęcy.

***Betafit**, regularny minerał, niobian uranowy, zawierający w swym składzie rad. Znany z Madagaskaru.

Bethlen Stefan, w 1931 ustąpił ze stanowiska węgierskiego prezesa rady ministrów.

***Béthune**, miasto powiatowe we francuskim departamencie Pas-de-Calais, 32 m n. p. m. nad skanalizowaną Lawą i nad kanałem Aire—La Bassée, (1921) 15.840 mieszk. (1926: 20.141), węzeł kolejowy, dawna twierdza, handel płótnem i zbożami. Wpobliżu fabryki prochu: Billy-Berclau.

W średniowieczu należała B. do Flandrii, od 1713 do Francji. W walkach politycznych Wielkiej Wojny 1914—1918 odegrała okolica B. doniosłą rolę.

***Bethune** François Gaston, margr., dyplomata franc., (1638—1792), ożeniony z Ludwiką Marją d'Arquien, siostrą królowej Marysieńki, po odbyciu służby wojskowej i praktyki dyplomatycznej przybył w 1676 do Polski jako ambasador. Zbliżyony osobiście do Jana III dzięki związkom rodzinnym, był jednym z głównych inspiratorów i pomocników polityki królewskiej, zmierzającej do wydracenia elektoratu brandenburskiemu Prus Wschodnich, popierał również organizowaną przez panów polskich dywersję antyhabsburską na Węgrzech. Odwołany w 1680, przybył ponownie w 1685, w charakterze rzekomo prywatnym, naprawdę dla odnowienia przyjaznych stosunków pomiędzy dworem polskim a Francją, co mu się w dużej mierze udało. W 1691 został posłem w Szwecji.

***Bettejem**, ob. Bethlehem.

***Betley** Wojciech, malarz pol., * 1867, kształcił się w Warszawie u Gersona, w Akademii krakowskiej pod kierunkiem Unierzyskiego i Łuszczkiewicza, oraz w Monachjum u Rauppa. Główne dzieła: „Cmentarz“, „Śpiąca“, „Triumf złego“, „Krajobraz“ i inne.

***Betonika**, ob. Stachys.

***Betonowe i żelazobetonowe budownictwo** obejmuje swym zakresem działania te budowle, które w całości lub tylko w dźwigającej części konstrukcji wykonuje się z powyżej wymienionego materiału. Beton i żelazobeton znajduje w budownictwie coraz szersze zastosowanie dzięki szybkości i tanioci wykonania, absolutnej ogniotrwałości i jednolitej spoiwości, która powoduje równomierność w rozłożeniu ciężaru, nawet na stosunkowo wielkich powierzchniach, co daje możność stosowania śmiałych i nowych form architektonicznych. Ujemną cechą betonu jako materiału budowlanego jest mała zdolność izolacyjna w stosunku do ciepła i glosu; dlatego stosuje się konstrukcję pełną tylko przy takich budowlach, jak składy towarowe, hale targowe, rzeźnie, łaźnie, stadjony sportowe, dworce kolejowe i t. p., natomiast przy budynkach mieszkalnych stosuje się zazwyczaj konstrukcję mieszaną, wykonując z żelazobetonu szkielet dźwigający, stropy i sklepienia, podczas gdy ściany wypełnia się cegłą. W budownictwie

wodnym znalazł ten materiał zastosowanie przy budowie mostów (ob.), słuz (ob.) i zapor (ob.). Wykonuje się także z betonu części urządzeń, jak np. rury odpływowe, przepustowe i ochronne dla podziemnych kabli elektrycznych, kadzie, kregi studzienne, żłoby, silosy (ob.) i t. p. — Z żelazobetonu buduje się też słupy ogrodzeniowe i nawet bardzo wysokie słupy dla wolnowiszących przewodów elektrycznych. Poza tem służy beton do wykonywania płyt chodnikowych i nawierzchni ulic i dróg.

***Betsaida**, miasteczko palestyńskie wpobliżu ujścia Jordanu do jeziora Genezaret, miejsce rodzinne apostołów Piotra, Andrzeja i Filipa.

***Betsimisaraka**, wąski pasek wybrzeża wzdłuż wschodniego brzegu Madagaskaru, leżący przed górzystym wnętrzem. Niezliczona ilość rzek tworzy bagna, błota i laguny. Najważniejszym portem: Tamatawe. Ludność [1921] 403.475 mieszk.] zdradza typ afrykański.

***Bettia**, miasto w pfn. części Biharu i Orissy, (1921) 24.291 mieszk., połączenie kolejowe z Muzafferpur; centrum handlowe.

***Betto Bernardino**, ob. Pinturicchio.

***Beudantyt**, minerał, siarczan i fosforan żelaza i ołowiu o skomplikowanym składzie chemicznym; występuje w heksagonalnych kryształach barwy szarej do oliwkowo-zielonej, żółtawej, brunatnej. Występuje w kopalni żelaza Glendore, w Dernbach, Nassau i t. d.

***Beverly-Hills**, miasto w pfn. amerykańskim stanie Kalifornji, (1930) 17.429 mieszk. (1920: 674), bogata osada, granicząca z Los Angeles. Wille artystów i artystek filmowych z Hollywood. Życie gospodarcze ograniczone do jednej dzielnicy.

***Bewick** Thomas, ang. rysownik i drzeworytnik, (1753—1828), rozwinął i wysubtelnił technikę drzeworytu. Wydał też kilka prac z zakresu zoologii: „A general history of quadrupeds“ (1820) i „History of British birds“ (1809).

***Bezbożników Związek** (od 1929: Związek walczących bezbożników), z siedzibą w Moskwie. Zał. 1925, stanowi organizację pomocniczą (państwowo-polityczną) dla celów partji komunistycznej i rządu sowieckiego, jest przez tenże rząd popierany i może być przezeń zreorganizowany lub nawet rozwiązany. Liczba członków (w Rosji sowieckiej) wzrosła, w związku z „planem pięcioletnim“ („piatiletką“), z 87.000 w r. 1925 na 465.000 w r. 1929. W tym czasie istniało dla ich celów 89 seminarjów kształcących propagatorów oraz wielka liczba antyreligijnych kolegjów na uniwersytetach. Członkowie składali się w 55% z komunistów i 45% z bezpartyjnych; 30% wszystkich członków stanowili chłopci. Głównym organem jest „Bezbożnik“. Dalszy wzrost liczby członków (w r. 1931 ok. 3½ miliona) stoi w związku z przymusową kolektywizacją gospodarstw chłopskich, gdyż chłopci widzą w przystąpieniu do B. jedyny sposób uniknięcia wywłaszczenia i nędzy. Od 1930 rozciągnięta została działalność związku także na zagranicę.

***Bezdańska akcja**, napad organizacji bojowej P. P. S., dokonany pod kierownictwem Pilsudskiego, T. Arciszewskiego, Sławka i Prystora dnia 26 września 1908 na pociąg idący z Wilna

do Petersburga, celem skonfiskowania pieniędzy skarbowych na zasilenie ruchu niepodległościowego i dostarczenia środków do życia liczonej rzeszy emigrantów politycznych w Galicji. Rezultatem akcji b. było zagarnięcie sumy 300.000 rubli, które przewieziono następnie do Galicji. Żandarmerja rosyjska aresztowała jednego z uczestników, który skatowany, wydał kilku towarzyszy. Skazani na śmierć zostali ułaskawieni na katorgę. Por. Pobóg-Malinowski, Akcja bojowa pod Bezdanami (1933).

Béziers, (1926) 65.654 mieszk., najważniejsze we Francji targowisko dla handlu winami. Poza tem fabrykacja maszyn, drobnych towarów żelaznych, nawozów sztucznych, płacht namiotowych, firanek i t. d.

***Bezkorbnaja**, osada kozacka na pñn. Kaukazie, (1926) 10.642 mieszk.

***Bezmaski Henryk**, pseudonim Stanisława Posnera (ob.).

***Bezonówka**, wieś nad środkową Wołgą, (1926) 11.289 mieszk.

***Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem** (B. B. W. R.), organizacja, skupiająca szereg grup politycznych i społecznych na gruncie ideologii marszałka Piłsudskiego. Związkiem jego jest powstały w 1925 z secesjonistów z „Wyzwolenia” t. zw. Klub Pracy, na którego czele stał w sejmie K. Bartel. Po przewrocie majowym Klub Pracy rzucił hasło uzdrowienia stosunków w Polsce przez wzmocnienie rządu Piłsudskiego i począł grupować w swych szeregach mieszczanstwo, rzemieślników, bezpartyjną inteligencję, w celu stworzenia — podług słów Kościalskiego — „zdrowego, ponadklasowego centrum polskiego”. Równocześnie począł się tworzyć (od 1926) Związek Naprawy Rzpłtej, którego kadry stanowił Związek Strzelecki, Centralny Związek Osadników i Związek Powstańców Śląskich. Obie organizacje, które w 1928 połączyły się jako „Zjednoczenie Pracy Wsi i Miast”, stanowiły podstawę stronnictwa, którego naczelnym nakazem stało się popieranie rządu pomajowego. W skład jego weszło ziemiaństwo, wielki przemysł (Lewiatan), masy bezpartyjnej inteligencji zwł. urzędniczej, oraz pewne odłamy włościańskie i robotnicze pociągnięte przez secesjonistów z P. P. S., N. P. R., Ch. D. i stronnictw chłopskich. Stąd wykazuje B. B. podział na kilka grup: radykalno-inteligentką, ziemiańsko-przemysłową, robotniczą, chłopską, wreszcie t. zw. grupę pułkowników. Przy wyborach w 1928 zyskał B. B. 123 mandaty do sejmku, 48 do senatu, w 1930 zapewnił sobie większość w obu Izbach (247 posłów, 75 senatorów). Obok posłów polskich zasiadają w B. B. przedstawiciele rządowo usposobionych grup mniejszości narodowych. Prezesem B. B. jest W. Sławek, do wybitnych jego przywódców na terenie parlamentarnym należą J. Bojko, J. Radziwiłł, B. Miedziński, K. Polakiewicz i in.

***Bezpłatkowe** (Apetala), jedna z trzech podgromad dwuliściennych. Charakteryzują się brakiem okwiatu lub też okwiat składa się z jednakowych listków. Kwiaty przeważnie jednopłciowe.

***Bezpostaciowy**, ob. Amorficzny.

***Bezprizornyj** („zaniedbany, bez dozoru”), nazwa dzieci bezdomnych, nie mających rodziców ani imienia naskutek wojny domowej i kłeski głodu w Rosji Sowieckiej. Liczba ich wynosiła w r. 1927 ok. 334.500; od tego czasu znacznie zmalała, dzięki umieszczaniu ich w domach dla młodzieży.

Bezrobocie występuje regularnie w czasach gospodarczej depresji, a znika w okresach polepszającej się konjunktury. Zniknięcia zatem b. oczekiwania można jedynie z równoczesnym zanikiem wahań konjunkturalnych. Czy jednak bezkonjunkturalne życie gospodarcze jest osiągalne i pożądane, pozostaje sprawą otwartą. B. może być wywołane przyczynami konjunkturalnymi, t. zn. spowodowane ogólnym położeniem gospodarzem lub też jest sezonowe czyli zależne od warunków sezonowych (np. b. murarzy w zimie). B. konjunkturalne może być złagodzone przedewszystkiem celową polityką inwestycyjną państwa i samorządów. Państwo i gminy winny wstrzymać się z większymi przedsięwzięciami w czasach dobrej konjunktury, a zachowywać je na okresy depresji. Również niżki płac w czasie kryzysu winny być przedsiębrane tylko w ostateczności, gdyż zanik siły nabywczej ludności zmniejsza widoki poprawy.

Walka z b. konjunkturalnym powinna być rozpoczęta od walki z depresją gospodarczą, ponieważ środki przeciw samemu b. byłyby leczeniem pojedynczych objawów choroby i dałyby niewielkie wyniki. Natomiast jest obowiązkiem łagodzić skutki b. zapomocą urządzeń społeczno-politycznych, byle one nie wywoływały b., względnie nie przeciwdziałały powrotowi dobrej konjunktury. Tak np. nadmierne obciążenie przedsiębiorstw opłatami na rzecz ubezpieczenia od b. może spowodować zwalnianie wzgl. ograniczanie załóg robotniczych. Pobieranie zasiłków zwłaszcza przez b. młodocianych może ich skłonić do mniej chętnego poszukiwania pracy. Istnienie ubezpieczenia dla b. może się przyczynić do zmniejszenia poczucia odpowiedzialności u przedsiębiorców za los ich robotników oraz do zwalniania tychże z pracy bez skrupułów. — Celem zwalczania b. proponuje się wprowadzenie obowiązkowej służby pracy, udzielanie przedsiębiorcom zasiłków przez państwo celem zatrudniania większej ilości robotników, skrócenie czasu pracy do 40 godzin tygodniowo i t. p.

Gwałtowny wzrost b. po wojnie światowej jest następstwem powojennej polityki gospodarczej. Szczególnie chodzi tu o uniemożliwienie wzgl. utrudnianie swobody osiedlania przez z a k a z y emigracyjne, co przeszkadza robotnikom zaofiarować swą pracę tam, gdzie ona jest poszukiwana. Dlatego także b. wywołane racjonalizacją tak trudno daje się przewyciężyć, albowiem stosowanie zasad racjonalizacji tylko wówczas staje się korzystnym dla całości gospodarstwa społecznego, jeśli uda się robotników, pozbawionych pracy, zatrudnić w tych gałęziach przemysłu, które wytwarzają maszyny, oszczędzające pracę ludzką. Skoro jednak kraje wytwarzające te maszyny zamkną się przed emigracją, wówczas musi dojść do

tego, że w jednym kraju powstaje brak, a w drugim nadmiar rąk do pracy. Wszelako racjonalizacja nie musi prowadzić do b., jak tego dowodzą Stany Zj. Ameryki Półn. do 1928 r., gdzie mimo radykalnie przeprowadzanej racjonalizacji, przy spadku cen, nie było b.

Dalszą przyczyną b. jest utrzymywanie przez kartele, trusty i związki zawodowe sztywnych cen i płac. Im szybciej bowiem ceny w okresie depresji spadają, tem prędzej następuje poprawa życia gospodarczego i tem szybciej zmniejsza się b.

Rozmiary b. mierzy się albo liczbą szukających pracy albo stosunkiem ilości pełnozatrudnionych do liczby częściowo i zupełnie pozabawionych pracy. Ustalenie wielkości b. na świecie jest utrudnione brakiem statystyki b. w wielu krajach, głównie pozaeuropejskich. Ponadto statystyka przyjmuje przeważnie za bezrobotnych tych, którzy pobierają zasiłki z osobnych funduszy (ubezpieczeń społecznych), które zresztą nie we wszystkich państwach istnieją; liczba zaś szukających pracy jest zawsze większa, aniżeli pobierających zasiłki, ponieważ nie wszyscy b. mają prawo do zasiłku. Są bowiem wśród nich ludzie, którzy nie pracowali dostatecznie długiego okresu czasu, od jakiego uzależnione jest uzyskanie prawa do zasiłku, dalej tacy, którzy prawo do pobierania zasiłku przez pewien określony okres czasu już wyczerpali, wreszcie tacy, którzy znalazłszy w międzyczasie samodzielną pracę utracili prawo do zasiłku z funduszy bezrob., a nie byli ponownie ubezpieczeni. Istnieją ponadto ludzie (przeważnie młodzi), którzy jeszcze wogóle nie weszli do pracy zawodowej, nie mogąc po ukończeniu nauki znaleźć zajęcia. Osoby takie popadły w nędzę skutkiem braku oszczędności, pozbawione wszelkich ubocznych dochodów i nie wspomagane przez lepiej sytuowanych krewnych, muszą być utrzymywane przez dobroczynność publiczną.

B. istniało już w dawnych czasach (por. w t. 2), jednak przed wybuchem wojny światowej nawet w okresach największego przesilenia, które zresztą były krótkotrwałe, ilość bezrobotnych dochodziła tylko do 3% ogółu zatrudnionych. Obecne b. jest długotrwałe i ogromne. Według obliczeń polskiego ekonomisty i statystyka T. Szturm de Sztrema („B. w Europie dzisiejszej“) w marcu 1931 r. bezrobotni stanowili 3% całej ludności Europy, 7% ogółu osób w wieku produkcyjnym, 15% mężczyzn w tymże wieku, a aż 20% ogółu zawodowo czynnych w przemyśle i górnictwie. To ostatnie obliczenie bezrobotnych w stosunku do ogółu zawodowo czynnych najlepiej wskazuje na natężenie b. Stosunek ten wynosił przeciętnie 20%, najwięcej zaś w krajach: Niemcy 34%, Anglia 27%, Austria 25%, Polska 22%, Danja 17%, Jugosławia 16%, Włochy 15%, Czechosłowacja i Irlandja po 14% i t. d. Najmniejsze b. miała Szwajcaria 2% oraz Belgja, Estonia i Francja po 5%.

Tak olbrzymie b. zaistniało mimo ogromnego ubytku rąk roboczych skutkiem wojny światowej. Cztery lata tej wojny (nie licząc późniejszych wojen jak np. polskich) dały w wyniku:

10 milionów zabitych, 20 milionów rannych oraz 7 milionów przedwczesnie zmarłych. Wydawałoby się, że wobec tak ogromnego ubytku ludności (głównie mężczyzn) groza b. jest nie możliwa. Tymczasem już w marcu 1931 r. było w Europie ponad 10 milionów bezrobotnych.

Oto rozmiary b. w najważniejszych państwach w tysiącach bezrobotnych:

Państwo	marzec 1931 r.	marzec 1932 r.
Stany Zjednoczone Am. Półn.	7,500	13,000
Niemcy	4,744	6,034
Wielka Brytania	2,666	2,660
Włochy	707	1,053
Polska	373	360
Austria	346	352
Czechosłowacja	338	635
Holandja	122	2.3
Belgja	81	156
Szwecja	72	96
Danja	68	109
Francja	51	352
Rumunja	48	58
Kanada	32	—
Norwegja	29	39
Węgry	28	—
Irlandja	27	—
Szwajcaria	20	—
Zagłębie Saary	18	—
Jugosławja	12	21

B. powiększyło się zatem silnie skutkiem pogłębienia się kryzysu gospodarczego. Szczególnie silnie odczuły to państwa wysoko przemysłowe jak np. Stany Zjedn. A. P., Niemcy, Francja. Tylko Wielka Brytania wśród większych państw wykazała w ciągu r. 1932 zmniejszenie liczby bezrobotnych skutkiem odstąpienia od parytetu złota (wzrost zatrudnienia dzięki premji wywozowej w tańszym funicie szterlingu) oraz dzięki układom w Ottawie.

Kształtowanie się b. w Polsce przedstawione jest poniżej według grup ważn. zawodowych w tysiącach bezrob.:

grupa zawodowa	1931				1932			
	III	VI	VIII	IX	III	VI	VIII	IX
górnicza	12	14	14	13	19	23	24	19
hutnicza	4	5	5	5	9	11	10	8
metalowa	29	23	21	22	35	29	27	19
włókiennicza	33	21	20	20	29	25	12	9
budowlana	41	21	14	15	40	23	17	13
inne grupy zawodow.	24	18	17	18	34	18	13	9
robotnicy niewykwalifikowani	192	138	116	112	135	88	48	35
robotnicy rolni	4	3	2	1	4	2	1	1
pracownicy umysłowi	26	29	32	35	47	40	32	33
młodociani	2	1	1	2	3	2	2	2
służba dom. i robotn. komunikacyjni	4	4	3	4	6	4	5	5
O g ó ł e m	373	275	246	246	360	264	191	150

Tak znaczna liczba b. wymaga odpowiedniego zabezpieczenia im bytu ze strony państwa. Czynią to zakłady ubezpieczeń społecznych (por.

Ubezpieczenia społeczne, oraz w t. 13, str. 62 nn.). Oto przeciętna ilość ubezpieczonych, zarejestrowanych, pobierających zasiłki, kwot wypłaconych oraz procentu pobierających zasiłki w Polsce:

Działalność Funduszu Bezrobocia:

	1929	1930	1931	III. 1932
Liczba ubezpieczonych w tysiącach	1.095	924	816	673
Zarejestrowanych w państwach, urzęd. pośred. pracy w tys.	119	209	270	313
Pobierających zasiłki z akcji ustawowych w tys.	53	106	114	166
Kwoty wypłacone w tys. zł.	48.234	104.453	101.272	11.274
Na 100 ubezpieczonych wypadła pobierających zasiłki	4,9	11,5	14,2	24,7

Działalność Zakładów Ubezpiec. Prac. Umysł.:

	1929	1930	1931
Liczba ubezpieczonych w tysiącach	251	263	258
Zarejestr. w P. U. P. P. w tys.	11	18	31
Pobierających zasiłki z akcji ustaw. w tys.	4	9	19
Kwoty wpłacone w tysiącach zł.	5.337	14.820	27.325
Na 100 ubezpiec. wypadła pobierających zasiłki	1,4	3,5	7,2

- ***Bezsenność**, ob. *Insomnia*.
- ***Bezskrzydło**, ob. *Apterae, Apterygota*.
- ***Beztlencowce**, ob. *Anaeroby*.
- ***Bezład**, ob. *Porażenie*.
- ***Bębnowski** Lucjan, malarz pol., (1861—1919), uczeń Gersona, malował głównie sceny z powstania 1863, np. „Na Sybir“, „Ranni“ i t. p.
- ***Bhagalpur**, ob. *Bagalpur*.

Bhagavadgita, poemat ind., na pol. tłum. Bronisław Olszewski (1910) i St. Fr. Michalski-Iwiewski (1921).

***Bhakti** (sanskryt.), „przywiązanie, miłość“ znajduje się pojęciowo w najstarszym piśmie Hindusów, w *Wedzie*, w znaczeniu całkowitego oddania się bóstwu, którego łaska daje zbawienie. Z rozwojem mistycznej wiary w Boga otrzymuje B. konkretne znaczenie. Wyznawcy B. tworzą sekty; filozoficzną podstawą B. jest *Ramanuja* (ob.). B. wchodzi do różnych kierunków religijnych.

***Bhandarkar**, I. Sir Rāmakrishna Gopāl, badacz indyjski, (1837—1925), prof. uniwersytetu w Bom-

baju i w Puna, autor licznych studjów z różnych dziedzin indologii, opracowanych metodą naukową europejską, wydawca licznych tekstów indyjskich, w r. 1872 założył czasopismo „*Indian Antiquary*“ (do 1930 r. 59 t.). Prace jego dalej prowadzi syn (ob. B. 2).

2. **Devadatta Rāmkrishna**, syn poprzed., *1875, od r. 1917 prof. w Kalkucie, autor „*Lectures on the Ancient History of India*“ (1919), „*The Archaeological Remains and Excavation at Nagari*“ (1920), „*Asoka*“ (1925) i in. Od r. 1911 wydaje „*Indian Antiquary*“, od r. 1925 „*Annals of the B. Oriental Research Institute*“ (tom 7 i nast.).

***Bharatpur**, ob. *Baratpur*.
 ***Bhavnagar**, ob. *Bawnagar*.
 ***Bhilsa**, ob. *Bilsa*.
 ***Bhima**, ob. *Bima*.
 ***Bhudź**, stolica lennego państwa Kadź w prowincji bombajskiej, (1921) 19.281 mieszk. w tem 1/3 mahometan. 206 m n. p. m. Słynny pałac radży w stylu chińskim.

***Białe mrówki**, ob. *Termity*.
 ***Białebork**, ob. *Baldenburg*.
 ***Białkomocz**, ob. *Albuminurja*.

***Białkowski** Leon, historyk pol., ur. 1885, kustosz Archiwum Państwowego i docent uniwersytetu w Poznaniu, od 1926 dyrektor Archiwum Państw. i profesor historii polskiej w Lublinie, ogłosił szereg prac z dziedziny regionalistyki, najważn.: „*Ród Bibersteinów*“ (1908), „*Podole w XVI w.*“ (1920), „*Szkice z życia Wielkopolski w XVII w.*“ (1925) i in.

***Białkówka**, ob. *Oko*.
 ***Białobrzęski** Czesław, fizyk pol., ur. 1878, studja w Rosji, od 1921 prof. fizyki teoretycznej Uniwersytetu Warszawskiego. Prace (rozprawy) z dziedziny dielektryków, absorpcji światła, termodynamiki i promieniowania gwiazd i t. d.

***Białodrzew** (*Populus alba* L.), gatunek topoli o liściach początkowo obustronnie omszonych, później strona górna lśniąca, ciemnozielona. B. rośnie wysoko, na gruntach średnio-wilgotnych, dochodzi do 30 m wysokości i 2 m średnicy pnia. W Polsce na niżu dość pospolity. Rozmnaża się z odrostów, odbitek lub szubtrów. Drewno mało wartościowe.

***Białogród**, ob. *Belgrad*.
 ***Białogród nad Prońnicą** (*Belgard an der Persante*), miasto powiatowe w Pomeranii, (1924) 12.800 mieszk. Węzeł i stacja kolejowa.

***Białoskórnicstwo**, ob. *Skóra garbowana*.
 ***Biały bóg** (*Belbog*), bóstwo dobra Słowian bałtyckich; przeciwieństwem jego jest *Czarny bóg*, bóstwo zła. Genezy obu tych bóstw dopatrują się w przenikających do pogańskich plemion Słowian, pomorskich pojęć chrześcijańskich.

***Biały wiersz**, wiersz nierymowany, ob. *Vers blancs*. Właściwie wiersz dowolny, niezwiązany prawidłową miarą rytmiczną, ani rymem, który jednak może występować (nieregularnie). Rozpowszechnił się w dobie modernizmu.

***Biard François**, malarz franc., (1798—1822), kształcił się w Lyonie, wiele podróżował. Malował sceny egzotyczne i rodzajowo-etnogra-

ficzne, oraz obrazy humorystyczne i satyryczne o zimnej i suchej manjerze.

***Bias**, dopływ Indusu, ob. Satleż.

***Bias**, imię jednego z siedmiu słynnych greckich medrców, pochodzącego z Priene w Jonji, żyjącego ok. r. 570 przed Chr.

***Biheryt** (witrjol kobaltowy), minerał, wodny siarczan kobaltu o składzie $\text{CoSO}_4 \cdot 7 \text{H}_2\text{O}$, tworzący jednoskośne kryształy, równopostaciowe z melanterytem. Występuje w kopalni Bieber (Hesja), Schneeberg i t. d.

***Bibienna** Francesco Galli, włoski malarz dekoracyjny i architekt, brat Ferdinanda B., (1659—1739), głównym jego dziełem jest Accademia degli filarmonici w Weronie.

***Bibliotheca Hungarica Apponyana**, ob. Apponyego Bibl.

Biblioteka. Według statystyki Polska zajmuje w Europie 8 miejsce z 15 wielkimi bibliotekami i 3,759.000 dzieł (wyprzedzają ją Niemcy, Rosja, Francja, Anglja, Włochy, Austrja i Szwecja, zaś pierwsze miejsce zajmują Stany Zjednoczone Ameryki Półn. ze 160 wielkimi bibliotekami i 46,668.000 dzieł). Według starszeństwa (t. j. roku założenia) i znaczenia historycznego drugie miejsce w Europie zajmuje Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (zał. w r. 1400, posiada 524.000 dzieł i 6.700 rękopisów), którą wyprzedza tylko Bibliothèque Nationale w Paryżu (zał. w r. 1367, posiada 4,000.000 dzieł i 125.000 rękopisów). Po Jagiellońskiej następują Biblioteka uniwersytecka w Cambridge (zał. w r. 1415), Laurentiana we Florencji (ok. 1440), Watykańska w Rzymie (ok. 1450), św. Marka w Wenecji (1468), Narodowa w Wiedniu (ok. 1560), Bodleiana w Oxfordzie (1602), Ambrosiana w Medjolanie (1609) i i.

***Biblioteka Jagiellońska**, w Krakowie, cz. Collegium Maius, dawna siedziba Uniwersytetu Jagiellońskiego (por. Biblioteki polskie [t. 2] i Biblioteka [uzup.]). Gmach ten powstał z połączenia kilku domów, skąd pochodzi różnica fasad: narożna jest z kamienia, dalsze od ul. Jagiellońskiej z cegły. B. J. była kilkakrotnie przerabiana i restaurowana, ostatnie odnowienie w XIX w. pod kierunkiem K. Kremera, nadało jej dzisiejszy wygląd. Ogólny charakter budowli jest gotycki, mimo licznych, późniejszych dodatków. W arkadowym dziedzińcu późnogotyckim (rekonstruowanym w XIX w.) wznosi się posąg Kopernika, dłóta Godebskiego. Wewnątrz jest kilka sal późnogotyckich, np. Sala Obiedzińskiego.

***Bidet** (franc.), rodzaj niskiej, małej wanienki (por. tabl. Łazienki i łazienki, t. 9, Nowoczesna łazienka).

***Bie** Oscar, niem. pisarz muzyczny, ur. 1864, wydawca „Neue Rundschau” w Berlinie, napisał: „Der Tanz” (II wyd. 1919), „Die Oper” (X wyd. 1923), „Das Klavier” (II wyd. 1921) i i.

***Biednyj** Diemjan (właśc. Jefim Aleksiejewicz Pridworow), poeta rosyj., * 1883, syn chłopski, od 1910 stronnik bolszewizmu, którego idee szerzy w licznych poezjach, bajkach, satyrach, przeważnie w formie i języku ludowym. Ważniejsze utwory: „Krasnoarmiejcy”, „Chłopi”, „Do Androna”, „Zrewidowany Nowy Testament”. Wyd. zbior. 1923.

***Biedrzycki** Stefan, mechanik pol., ur. 1876, od 1907 prof. maszynoznawstwa rolniczego Szkoły Gł. Gosp. Wiejsk. w Warszawie. Napisał szereg podręczników z dziedziny mechanicznej uprawy roli, jest współredaktorem „Biblioteki rolniczej”.

Bieg z punktu widzenia fizjologicznego jest przede wszystkim ćwiczeniem funkcjonalnym płuc i serca. W zależności od natężenia lub trwania może być ćwiczeniem szybkości i siły lub trwałem. Jest najstarszym użytkowym ćwiczeniem ludzkim. Z punktu widzenia mechaniki ruchu różni się od chodu momentem zawieszenia ciała w powietrzu (obie nogi równocześnie), którego niema przy chodzie. B. wchodzi w skład większości gier ruchowych i sportów, stanowi zasadniczy składnik wszystkich sportów wyścigowych. W klasycznych formach występuje w lekkiej atletyce, gdzie wyróżniamy biegi krótkie, średnie, długie, przez płotki, rozstawne (sztafetowe), na przelaj, dalej w narciarstwie (biegi zwykle [10—18 km], długodystansowe [30—60 km], rozstawne, drużynowe, zjazdowe), w łyżwiarstwie (długie i krótkie). W szeregu innych sportów jak kolarstwo, pływanie, wioślarstwo, istnieje szereg „biegów”, które tylko charakterem wyścigu, a nie sposobem lokomocji ciała zbliżają się do b. Ponadto mamy „biegi” w wyścigach konnych.

***Biegacz**, ob. Carabus.

***Biegeleisen** Leon, ekonomista pol., ur. 1885, docent polityki ekonom. Wolnej Wszechnicy pol., prof. Wyższej Szkoły Dziennikarskiej w Warszawie. Szereg prac z różnych dziedzin gospodarczych, m. i. „Reforma rolna głównych państw europejskich” (1924—26), „Polityka gospodarcza Italji” (1929). Redaguje „Samorząd miejski”.

***Biegeleisen** Bronisław, pol. inżynier i psychotechnik, studja na Politechnikach we Lwowie i Berlinie (budowa maszyn), oraz filozoficzne we Lwowie, 1906 docent Polit. Lwowskiej. W latach 1908—1919 pracował teoretycznie i praktycznie w dziedzinie techniki sanitarnej, kładąc w tym kierunku wielkie zasługi. Później poświęcił się, jako jeden z pierwszych w Polsce, studjom nad organizacją pracy i psychotechniką, a w r. 1925 objął kierownictwo Instytutu Psychotechnicznego oraz Miejskiego Biura Organizacji Pracy przy Muzeum Przemysłem w Krakowie. Jest też członkiem Instytutu Naukowej Organizacji Pracy w Warszawie. Ogłosił szereg prac, sprawozdań i referatów, w czasopiśmie i na zjazdach, poświęconych psychotechnice i poradnictwu zawodowemu.

***Biegun**, w młynarstwie kamień górny obracający się na kamieniu dolnym, nieruchomym, zw. **leżakiem** lub **spodkiem**.

***Biegunka** (diarrhoea), częste wydalanie płynnych i rzadkich mas kałowych z przewodu pokarmowego odbytnicą. Przyczyną najprostszą są zbyt szybkie ruchy jelit, które uniemożliwiają resorbcję treści jelita, oraz zapalenia błony śluzowej jelita, które również upośledzają resorbcję. Wszystkie bodźce działające na błonę śluzową lub na nerwy jelit, mogą wywołać b. Rozróżnia się b. wodniste, śluzowe

i krwawe. B. może powstać również na tle czysto nerwowym, z powodów psychicznych, bezpośrednich lub odruchowych. Leczenie: Uregulowanie diety, usunięcie szkodliwej treści jelita, podawanie przetworów makowcowych i t. d. — Zwierzęta domowe cierpią również na biegunki towarzyszące schorzeniom ogólnym, względnie występujące samoistnie z powodu przeziębień lub nieodpowiedniej paszy.

***Biegusy**, dawna nazwa ptaków strusiowatych.

***Biehler** Ryszard, leśnik pol., ur. 1878, w 1916—18 docent politechniki w Rydze, 1918—1921 prof. Szkoły Gł. Gosp. Wiejsk. w Warszawie, od 1921—24 gł. inspektor lasów państw., od 1924 prof. Uniw. Pozn. Napisał: „Hodowla lasu“ (1919, część I; 1922, część II), „Szkółkarstwo leśne“ (1928), „Pielegnowanie lasów“ (1929) i i.

***Biela** Jan, filolog pol., (1853—1930), prof. gimnazjalny, zajmował się badaniami z zakresu dialektologii; ogłosił: „Gwara zebrzydowska“, „Spis wyrazów zebranych w Żarnówce nad Skawą“.

***Bielak** (albinos), ob. Albinizm (bielactwo).

***Bielak** Józef, generał pol., († 1794), brał udział w wojnie siedmioletniej po stronie Austrii, następnie w konfederacji barskiej. W czasie Sejmu W. uśmierzał na Ukrainie bunt hajdamackie, odznaczył się w kampanji 1792, w powstaniu kościuszkowskim otrzymał dowództwo korpusu.

***Bielawski** Zygmunt, ks., ur. 1877, od 1920 prof. katechetyki i pedagogiki Uniw. Lwowskiego. Nap.: „Integralność w wychowaniu“ (1922), „Katechezy katolickie“ (1922, wyd. II, 3 t.), „Dzieje Starego i Nowego Zakonu“ (1928).

***Bielec**, miasto powiatowe w rumuńskiej Besarabji. Około 30.000 mieszk. Targowca bydłca.

***Bielefeld**, miasto w Westfalji, (1930) 47 km², (1925) 114.180 mieszk. (1930: 121.000). Ważne centrum ruchu wydawniczego.

***Bielew**, miasto powiatowe w b. gubernji tulskiej. Leży nad Oką przy linii kolejowej Bogojawieńsk—Smoleńsk. 10.000 mieszk. Handel zbożem, konopiami i tłuszczami roślinnymi.

***Bielik**, ob. Orły.

***Bielina**, miasto w Bośni (Jugosławja), około 10.000 mieszk., głównie mahometan, 95 m n. p. m., na żyznej równinie nad Dryną, prowadzi handel produktami rolniczemi. Młynarstwo i wyrób śliwownicy.

***Bielinki**, ob. Pieridinae.

***Biella**, miasto powiatowe i siedziba biskupa we włoskiej prowincji Novara, (1911) 22.519 mieszk. (jako gmina), 412 m n. p. m., przy linii kolejowej Santhià—B., rozbudowane amfiteatralnie na pagórku, dzieli się na górne i dolne miasto, połączone kolejką linową. B. ma piękną katedrę, ożywiony ruch handlowy i przemysł wełniany, skórzany i kapeluszniczy. 7 km na pñ. na górze Mucrone klasztor Madonna d'Oropa na wysokości 1.250 m.

***Bielski-Sarjusz** Zygmunt, pol. górnik i hutnik, ur. 1869, od 1922 prof. górnictwa nafto-

wego Akademji Górniczej w Krakowie. Napisał szereg prac z dziedziny hutnictwa i jego historii oraz kopalnictwa naftowego.

***Bieluń**, p. Datura.

***Bielaja Głina**, wieś na pñ. Kaukazie przy linii kolejowej: Tichoriesk—Stalingrad, (1926) 21.332 mieszk.

***Bielgorod**, 1. miasto powiatowe w dawnej rosyjskiej gubernji Kursk, około 23.000 mieszk. Stacja kolejowa, przemysł rolniczy i punkt handlowy. — 2. miasto w Besarabji.

***Bielokan**, wieś w Azerbejdżanie, (1926) 14.258 mieszk.

***Bieleoreczenskaja**, osada kozacka na pñ. Kaukazie, (1926) 14.517 mieszk. Węzeł kolejowy na linii Armawir—Tuapse.

***Bieloresk**, miasto w autonomicznej sowieckiej republice Baszkirskiej, (1926) 19.929 mieszk. Zakłady metalurgiczne.

***Bielowodsk**, wieś na Ukrainie w dawnym powiecie starobielskim, (1926) 13.739 mieszk. Garbarnie.

***Bielozercje**, wieś na Ukrainie przy linii kolejowej Czerkasy—Odesa, (1926) 10.528 mieszk.

***Bielyj** Andrej, poeta rosyj., wydał nadto ciekawe „Pamiętniki“ (1929). Zbliżył się do bolszewizmu i coraz stanowczej wyrzeka się swej przeszłości, zwłaszcza odkąd zerwał z antropozofją.

***Bienne**, ob. Biel.

***Bieńkiewicz** Stanisław, malarz polski, * 1855, kształcił się w Krakowie pod kierunkiem Matejki. Malował obrazy religijne, pejzaże i portrety. Główne dzieła: „Ściężce św. Jana Chrzciciela“, „Polonia“, „Św. Cecylja“, „Złamane życie“, „Portret Libelta“ i inne.

***Bierce** Ambrose, nowelista pñn. ameryk., * 1842, zwrócił na siebie uwagę tomem: „Tales of Soldiers and Civilians“ (1891, nowe wyd. p. t. „In the Midst of Life“), po którym wydał następny: „Can Such Things be?“ (1893, najlepsza jego książka). Wpłynął na młodszych pisarzy, ale doceniony dopiero później, być może, pośmiertnie (zaginął w Meksyku od r. 1914). Intelektualista zimny i opanowany, ale miejscami bardzo porywający, wstrząsająco opisuje groźę śmierci i strachu. Wyd. zbior. 1909—12, 12 t.

***Biernacki** Michał Marjan, kompozytor pol., ur. 1855, uczeń konserwatorium warszawskiego, potem kierownik chórów w Warszawie, prof. teorii muzyki tamtejszego konserwatorium. Napisał: „Prolog“ na orkiestrę, utwory na chór i orkiestrę („Sielanka“ i i.), skrzypcowe („Romans“, „Suita“), dwie msze, pieśni i utwory fortepianowe. Wydał „Teorię muzyki“ (1922).

***Biernacki** Jan, rzeźbiarz pol., * 1875, konserwator w Zbiorach Państwowych w Warszawie. Kształcił się w Warszawie. Rzeźbi głównie busty portretowe.

***Biernacki** Mieczysław, matematyk pol., ur. 1891, studja w Paryżu, od 1929 prof. Uniw. Pozn. Prace z dziedziny równań algebraicznych oraz funkcji (w Biuletynie Akademji Umiej. i w Acta Mathematica).

***Biernat z Lublina**, ob. z Lublina Biernat w t. IX.

***Biertułtowy**, osada przemysłowa, 3.000 mieszcz., powiat Rybnik. Stacja kolejowa na linii Rybnik—Wodzisław i Rybnik—Rydultowy.

***Bierwiono** lub **b i e r z w i o n o**, belka, tram; z grubsza rozłupane drzewo opałowe.

***Biezeck**, miasto w Rosji Środkowej (w dawnej gubernji twerskiej), ok. 12.000 mieszcz. Leży nad rzeką Mołogą przy linii kolejowej Rybińsk—Bołogoję. Prowadzi ożywiony handel owsem, lnem i bydłem. Żelazny przemysł domowy.

***Bieżyca**, miasto w dawnym powiecie brjańskim, (1926) 31.762 mieszcz. Zakłady metalurgiczne.

***Big Spring**, miasto w ptn. amerykańskim stanie Texas, (1930) 13.735 mieszcz.

***Bigeryt**, minerał o składzie $Pb_3Bi_2S_8$, występuje w regularnych kryształach barwy ciemno-olowiano-szarej. Balcic w Colorado.

***Bigordi Domenico**, ob. Ghirlandajo.

***Bihewjoryzm**, kierunek psychologii, który powstał w Ameryce Półn. podczas wojny światowej. Zadaniem b. jest badanie zachowania się, postępowania (behavior) ludzkiego w sposób przyrodniczy. B. jest uważany za naukę przyrodniczą, opierającą się na fizjologii i biologji. — W założeniach swoich usuwa b. dualizm ciała i duszy, które stanowią jedność i zaprzecza istnieniu specyficznych jakości duchowych w człowieku. Wszelkie czynności psychiczne są dla b. tylko reakcjami mięśniowymi na podniety, przyczem niema ruchów dowolnych. Człowiek jest od urodzenia wyposażony w prostsze formy reagowania (np. odruch ssania). Na nich, jako na podbudowie, powstaje, dzięki przystosowywaniu się i udoskonalaniu się reakcji, cała osobowość wraz z wrażliwością zmysłów i postępującem ćwiczeniem mięśni. Osobowość jest tylko wytworem ustalonych nawyków reagowania. Mowa jest reagowaniem odpowiedniej partji mięśni, a myślenie — cichem, niedźwiękowym mówieniem do siebie. Świadomość jest czynnością nazywania przedmiotów świata. Nieświadomość — to czynności mięśni (gładkich), dla których nie stworzono nazw. Niema instynktu. Istnieje określony warunkami wybór formy reagowania — intencja. Niema woli, a istnieje konieczne przystosowanie się do sytuacji. Pamięć jest to zachowanie werbalnych, czyli cielesnych, nawyków. Uczucia są to skomplikowane formy reakcji. Niema dziedziczenia zdolności, talentu, temperamentu, konstytucji psychicznej i właściwości charakteru. Dziedziczy się tylko konstytucję cielesną. Metoda introspekcyjna zostaje całkowicie wyrugowana. — Dzięki nastawieniu fizjologicznemu znajduje b. duże zastosowanie w psychologii z wierząt. Watson i jego uczniowie przeprowadzili szereg badań nad uczeniem się i powstawaniem nawyków u różnych zwierząt. Dzięki dużej ilości eksperymentów można było statystycznie opracować znaczenie podniety, nagrody i kary w różnych formach reakcji. Lit.: Roback „Behaviorism and Psychology“ (1923), Watson „Behaviorism“ (1925).

***Biksbyit**, regularny minerał, manganian żelaza o składzie $FeMnO_3$.

Bilans, sumaryczne zestawienie pozycji inwentarza we formie konta, przedstawia obraz majątkowy (wzgl. i wynik) danego przedsiębiorstwa. Przy systemie buchalterji podwójnej posługujemy się bilansem, jako rachunkiem, umożliwiającym otwarcie kont w księdze głównej (b. otwarcia), jak również i ich zamknięcie (b. zamknięcia wraz z jego uzupełnieniem, rachunkiem strat i zysków).

Księga główna obejmuje konta czyli rachunki, dające się podzielić na trzy grupy.

Grupę pierwszą tworzą konta zapasowe, odpowiadające odnośnym księgom zapasowym. Należą tu: rachunek (rk.) kasy (przedstawiający i kontrolujący księgę kasy), rk. rymes, rk. akceptów, rk. dłużników i wierzycieli (interesentów), który może być podzielony na rk. odbiorców i rk. dostawców (zależnie od tego, czy prowadzi się wspólne salda-konti, czyli księgę dłużn. i wierzycieli, czy też osobną księgę odbiorców i osobną księgę dostawców) i t. p. Jeżeli np. odbiorca nasz, N. N. wpłaca do naszej kasy zł. 100.—, księgujemy tę zaszłość najpierw w księgach zapasowych [a] w ks. kasy: przychód zł. 100.—, b) w salda-konti na koncie N. N. po stronie „Ma“ zł. 100.—, a następnie na odnośnych kontaktach w księdze głównej, a mianowicie: a) na rach. kasy po stronie „Winien“ (obciążamy rk. kasy), b) na ogólnym rachunku dłużn. i wierzycieli, po stronie „Ma“ (uznajemy rk. dłużn. i wierz.).

Do drugiej grupy kont należą kont wynikowe, na prowadzeniu których polega głównie różnica między buchalterją podwójną a pojedynczą. Jeżeli np. płacimy zł. 593.— tytułem podatku obrotowego, to przy systemie buchalterji pojed. zaksięgujemy tę zaszłość tylko w księdze kasy po stronie rozchodu. Natomiast przy systemie buchalterji podwójnej zaksięguje się tę pozycję w księdze kasy, a ponadto w księdze głównej na dwóch kontaktach, a mianowicie: 1) uznajemy rk. kasy („Ma“ = „Rozchód“) i 2) obciążymy rk. podatków albo ogólny rk. kosztów handlowych wspomnianą kwotą, przedstawiającą stratę, czyli zmniejszenie się ogólnego majątku. Rk. podatków jest więc rachunkiem wynikowym, tak samo rk. kosztów handlowych.

Na kontaktach zapasowych strona „Winien“ oznacza przychód (gotówki, rymes i t. d.) wzgl. wzrost (naszych pretensyj), zaś strona „Ma“ oznacza rozchód (gotówki, rymes i t. d.) wzgl. ubytek (naszych pretensyj), natomiast na kontaktach wynikowych strona „Winien“ przedstawia straty, zaś strona „Ma“ — zyski. Oglądając jakieś konto, należy więc przedewszystkiem zorientować się z jego nagłówka (tytułu), czy chodzi o konto zapasowe, czy też wynikowe.

Do kont wynikowych należy też zaliczyć: rk. odsetek, rk. ubezpieczeń i t. p. — Konta wynikowe tudzież rk. kapitału, przedstawiające czyste majątek firmy, nazywamy też rachunkami czystego majątku.

Trzecią grupę kont tworzą rachunki miesza-

ne, zwane też rachunkami z pasowymi i nikowymi. Jeżeli np. sprzedajemy odbiorcy N. N. partję cukru za zł. 500.— na kredyt dwumiesięczny, księgujemy tę zaszłość najpierw w księgach zapasowych (w salda-konti, na koncie N. N. po stronie „Winien“ oraz w księdze towarowej, na koncie cukru, po stronie „rozchód“, podając ilość rozchodowanego towaru), następnie obciążamy w księdze głównej ogólny rk. dłużn. i wierz. (lub odbiorców), a uznajemy rk. towarów kwotą wspomnianą, składającą się z ceny kosztów własnych oraz zysku. Rk. towarów przedstawia zatem po stronie „Ma“ wartość nabywczą sprzedanych towarów, powiększoną o zysk, jest więc rachunkiem zapasowo-wynikowym.

Ponieważ wartość sprzedanego towaru księguje się na rku towarów w jednej kwocie (a nie — osobno koszt własny, a osobno zysk), przeto konto to nie może nam nigdy wskazać, jaką wartość przedstawia zapas towarów, znajdujących się we firmie w danej chwili. Wartość tę możemy obliczyć tylko na podstawie dokładnego spisu zapasów towarowych, czyli na podstawie inwentaryzacji wzgl. na podstawie księgi towarowej, jeżeli ją prowadzimy całym szczegółowo.

Do kont zapasowo-wynikowych zalicza się też: rk. walut (jeżeli drobnych różnic kursowych nie przenosimy przed zamknięciem na wynikowy rk. różnic kursowych), rk. efektów i t. p.

Do ks. głównej przenosi się wszystkie pozycje za pośrednictwem dziennika, który w chronologicznym porządku przedstawia tok interesu.

Ponieważ w ks. głównej wpisujemy każdą pozycję na ciężar jednego a na dobro drugiego konta, przeto chcąc konta ks. głównej zamknąć przez wpisanie na mniejszą (t. j. mniejszą wartość przedstawiającą) stronę pozycji wyrównującej (bilansującej, saldującej), musimy każdą taką pozycję wpisać po przeciwnej stronie innego konta; tem pomocniczem kontem jest właśnie rk. bilansu (zamknięcia) wraz z jego uzupełnieniem, rachunkiem strat i zysków.

Bilans zestawiamy na podstawie inwentarza, czyli spisu faktycznych zapasów majątkowych czynnych i biernych. Nadwyżka stanu czynnego nad biernym stanowi czysty majątek, czyli kapitał przedsiębiorstwa, zaś różnica między kapitałem końcowym a kapitałem początkowym (wykazanym w poprzednim inwentarzu) stanowi wynik, t. zn. zysk albo stratę.

Stan czynny obejmuje zapas gotówki, rymes, towarów, (inwentaryzowanych po cenie kosztów własnych), pretensyj (sald dłużników), ruchomości, nieruchomości, antycypacji (p. niżej) czynnych i t. p.

Stan bierny obejmuje zapas niewykupionych jeszcze przez firmę akceptów, sumę długów (sald wierzycieli), antycypacji biernych i t. p.

Antycypacje, czyli pozycje przenośne są to pozycje księgowane w ubiegłym okresie (roku) gospodarczym, a dotyczące następnego okresu (np. wykupno świadectwa

przemysłowego na rok następny), względnie pozycje, mające być zaksięgowane w następnym okresie a dotyczące ubiegłego okresu (np. zaległy podatek obrotowy, odsetki bankowe za ubiegły kwartał, dyskont od zapasu rymes, tudzież od akceptów i t. p.). Zazwyczaj wyszukuje się te pozycje z końcem roku i zbiera na „rachunku przechodnim“, którego sumę „winien“ wstawiamy do stanu czynnego, zaś sumę „ma“ do stanu biernego.

Rk. przechodni otwiera się w ks. głównej, obciążając wzgl. uznając go przez odnośne konta wynikowe (odsetki, koszta handlowe i t. p.).

Przed sporządzeniem inwentarza przenosi się saldo rku prywatnego właściciela na rk. kapitału.

Ruchomości, nieruchomości, maszyny i narzędzia, używane w przedsiębiorstwie wstawia się do aktywów (stanu czynnego) z odpowiednio zmniejszoną wartością (amortyzacją). Jeżeli się je wstawia do inwentarza z pełną wartością, wówczas wstawia się do stanu biernego odpowiednią kwotę tytułem amortyzacji, zmniejszając w ten sposób sumę aktywów.

Nim przystępuje się do zestawienia b. zamknięcia należy (jak z końcem każdego miesiąca) zestawić bilans próbny, czyli wykaz ostatecznych sum z każdego konta księgi głównej, tak ze strony „Winien“, jak i ze strony „Ma“. Ogólna suma „Winien“ b. próbnego musi się równać ogólnej sumie „Ma“, ze względu na to, że w ks. głównej każdą zaszłość się księguje po stronie „Winien“ jednego konta i równocześnie po stronie „Ma“ drugiego konta.

Wzór bilansu próbnego (wykazu sum) z dniem 31. XII. 1932.

Folio ks. głów.	Rachunek	Winien	Ma
1.	Kasy	49.475	— 48.669 55
2.	Walut	9.475	— 8.585 —
3.	Rymes	42.000	— 40.000 —
4.	Towarów	105.692	— 85.571 05
5.	Dłużników i wierzycieli	62.851	40 51.263 —
6.	Urządzenia biura	855	— —
7.	Akceptów	1.100	— 2.000 —
8.	Prywatny	2.750	— 2.750 —
9.	Kapitału	2.750	— 42.950 80
10.	Przechodni	1.512	— 1.535 —
11.	Kosztów handlowych	4.839	— 200 —
12.	Odsetek	837	— 612 —
13.	Bilansu (otwarcia)	59.650	— 59.650 —
		343.786	40 343.786 40

Rk. kasy wskazuje w powyższym b. próbnym, że suma wpływów gotówkowych łącznie ze saldem początkowym (z dn. 1. I. 1932) wynosi zł. 49.475.—, zaś suma rozchodów (gotówkowych) zł. 48.669.55. — Rk. walut wskazuje, że kasa walutowa otrzymała w ciągu ca-

tego roku, łącznie ze saldem początkowym, różne waluty w ogólnej równowartości zł. 9.475.—, wydała zaś różne waluty w łącznej równowartości zł. 8.585.— — Rk. t o w a r ó w wskazuje, że zakupione w ciągu roku towary łącznie z kosztami towarowymi i naszymi ewent. bonifikatami, udzielonemi odbiorcom, tudzież zapasem początkowym (z 1. I. 1932) przedstawiają wartość zł. 105.692.—, zaś sprzedane (rozchodowane) towary łącznie z towarami, ewentualnie zwróconemi dostawcom, przedstawiają wartość zł. 85.571.05; w tej ostatniej kwocie mieści się również zysk (lub strata) na sprzedanych towarach. — Rk. d ł u ż n i k ó w i w i e r z y c i e l i wskazuje, że suma strony winien wszystkich kont w s a l d a k o n t i ma wynosić zł. 62,851.40, zaś suma uznań zł. 51,263.—, co należy bezwzględnie sprawdzić. — Rk. k a p i t a ł u wykazuje, że wykazany na początku roku czysty majątek, czyli kapitał początkowy w wysokości zł. 42,950.80 zmniejszył się o przeniesione saldo rachunku prywatnego właściciela (za podjęte przez niego kwoty lub towary) w wysokości zł. 2,750.—. — Rk. a k c e p t ó w wskazuje, że suma akceptów podpisanych przez nas w ciągu roku, łącznie ze stanem z 1. I. 1932 wynosi zł. 2,000.—, wykupiliśmy zaś zł. 1,100.— i t. d.

Zamiast b. próbnego, lub obok niego, sporządza się też bilans surowy, do którego wpisuje się na stronę „Winien“ lub „Ma“ salda, czyli różnice, wynikające z każdego konta. Ogólna suma sald debetowych musi się równać ogólnej sumie sald kredytowych.

Wzór bilansu surowego (wykazu sald) z dniem 31. XII. 1932.

Folio	Rachunek	Winien		Ma	
1.	Kasy	805	45		
2.	Walut (\$ 100.—)	890	—		
3.	Rymes	2.000	—		
4.	Towarów	20.120	95		
5.	Dłużników i wierzycieli	11.588	40		
6.	Urządzenia biura	855	—		
7.	Akceptów			900	—
8.	Kapitału			40.200	80
9.	Przechodni			23	—
10.	Kosztów handlowych	4.639	—		
11.	Odsetek	225	—		
		41.123	80	41.123	80

Powyższe salda wyjaśnimy po ugrupowaniu wszystkich rachunków w poznane już trzy grupy kont:

A) Konta zapasowe.

Rk. k a s y wskazuje, że zapas gotówki wynosił w dniu 31. XII. 1932 zł. 805.45, która to kwota powinna się zgadzać ze saldem, wykazanym w księdze kasy oraz ze stanem (zapasem), skonstatowanym przy przeliczeniu go-

tówki (szkontrum). — Rk. walut wskazuje, że pomocnicze (ewidencyjne) kolumny, umieszczone przed głównymi kolumnami zlotowemi, wykazują saldo \$ 100.—, które powinno być zgodne ze saldem księgi walut i z faktycznym zapasem gotówki w wal. dolarowej, i które przedstawia wartość zł. 890.—, odpowiadającą kursowi dnia. Gdyby konto to wykazało inne saldo jako równowartość, wówczas różnica przedstawiałaby różnicę kursową (zysk lub stratę); rk. walut byłby w takim wypadku, jak to zazwyczaj bywa, rachunkiem zapasowo-wynikowym. — Rk. r y m e s wskazuje, że zapas rymes, będących w naszym posiadaniu (w portfelu) łącznie z rymesami, przesłanemi do inkaasa, a jeszcze nie weszłemi, przedstawia wartość zł. 2,000.—. Saldo to musi się zgadzać z ks. rymes. — Rk. d ł u ż n i k ó w i w i e r z y c i e l i wskazuje, że nadwyżka pretenzji przedsiębiorstwa nad jego zobowiązaniami wynosi zł. 11,588.40. Do b. z a m k n i e c i a musi się jednakże wstawiać osobną sumę pretenzji (sumę sald dłużników), a osobno, pomiędzy pasywami sumę zobowiązań (sumę sald wierzycieli). W tym celu sporządza się spis dłużników i wierzycieli na podstawie księgi dłużników i wierzycieli. Różnica, wynikająca z odjęcia sumy dłużników od sumy wierzycieli lub naodwrot musi zawsze być równą nadwyżce, figurującej w b. surowym. — Rk. a k c e p t ó w wskazuje, że w obiegu znajdują się jeszcze akcepty przedsiębiorstwa na łączną sumę zł. 900.—. Kwota ta musi się zgadzać ze sumą wykazu, sporządzonego na podstawie ks. akceptów (trat). — Rk. p r e c h o d n i wskazuje, że nadwyżka zebranych i zaksiężkowanych w dniu 31. XII. 1932 antycypacji biernych nad czynnymi wynosi zł. 23.—, zgodnie z odnośniami wykazami, które ma się dołączyć do inwentarza.

B) Konta wynikowe.

Rk. k o s z t ó w handlowych wykazuje stratę w kwocie zł. 4,639.—, zaś rk. odsetek wykazuje stratę w wysokości zł. 225.—.

C) Konta zapasowo-wynikowe.

Rk. t o w a r ó w wskazuje, że wartość początkowego zapasu towarów łącznie z wartością dokupionych towarów wraz z kosztami towarowymi i ewentualnemi bonifikatami, udzielonemi odbiorcom, przewyższa sumę faktur przez dane przedsiębiorstwo wystawionych w ciągu roku 1932 o zł. 20,120.95. Saldo to nie jest więc wartością końcowego zapasu towarów, gdyż tę można obliczyć tylko na podstawie inwentaryzacji wzgl. na podstawie szczegółowej księgi towarowej.

Gdyby zapas towarów (pg. osobnego obliczenia) przedstawiał wartość zł. 29,650.—, to po odjęciu od tej kwoty salda debetowego („winien“), wykazanego w b. surowym, w kwocie zł. 20,120.95, otrzymamy zysk na towarach w kwocie zł. 9,529.05.

Rk. kapitału, jako rachunek czystego majątku, wskazuje, że kapitał początkowy, po przeniesieniu salda rachunku prywatnego, zmniejszył się na zł. 40,200.80.

Znając zapas towarów i jego wartość (przypuśćmy, że wynosi zł. 29,650.—) oraz stan dłużników (np. zł. 13,500.40) i wierzycieli (np. zł. 1,912.—) możemy na podstawie b. surowego sporządzić inwentarz pod warunkiem, że salda: kasy, rymes i t. d. zgadzają się z faktycznymi zapasami. Na podstawie inwentarza zestawiamy b. z a m k n i ę c i a; poniżej podajemy wzór

bilansu, zaznaczając, że b. zamknięcia wyobrażamy sobie jako likwidatora przedsiębiorstwa, przejmującego składniki majątkowe czynne, za co go obciążamy, oraz zobowiązania firmy (stan bierny), za co go uznajemy. Resztę, t. j. czysty majątek oddaje b. zamknięcia jako „likwidator” właścicielowi, t. j. rachunkowi kapitału, za co również wspomniany bilans uznajemy. Zatem: bilans zamknięcia „winien” za stan czynny, „ma” zaś za stan bierny i kapitał (c z y s t y majątek).

WINIEN

MA

Stan czynny.

Bilans (zamkn.) z dniem 31. XII. 1932.

Stan bierny.

Kasa	805	45	Akcepty	900	—
Waluty: \$ 100.— =	890	—	Wierzyciele	1.912	—
Rymesy	2.000	—	Rk. przechodni	1.035	—
Towary	29.650	—	Rk. kapitału:		
Dłużnicy	13.500	40	reszta kap. początk.	40.200 ⁸⁰	
Rk. przechodni (antycypacje)	1.012	—	zysk	4.620 ⁰⁵	44.820 85
Urządzenie biura:					
wart. książk. 855.—					
amortyz.	45.—	—			
	810	—			
	48.667	85			48.667 85

Gdyby stan bierny przewyższał stan czynny, przedsiębiorstwo znajdowałoby się w stanie upadłości. Do stanu biernego można wstawić różne rezerwy, usprawiedliwiające zmniejszenie aktywów, np.: rezerwa na pretensje wątpliwe, jeżeli takowe figurują pomiędzy aktywami (w pozycji „dłużnicy”) z pełną wartością, rezerwa na nadzwyczajne straty (np. odszkodowania i t. p.), rezerwa podatkowa i t. p.

Na podstawie bilansu układa się pozycje zamknięcia w dzienniku, skąd przenosi się je do księgi głównej, obciążając rk. bilansu, a uznając rki: kasy, walut i t. d. za salda aktywne, następnie zaś uznając rk. bilansu, a równocześnie obciążając rki: akceptów, dł. i wierz. i t. d. za salda pasywne, tudzież rk. kapitału za końcowy czysty majątek. Po tej czynności wszystkie konta czysto-zapasowe będą wyrównane, czyli zamknięte.

Następnie przystępuje się do zamykania kont wynikowych i zapasowo-wynikowych; w tym celu sporządza się wykaz strat i zysków, do którego wpisuje się salda debetowe kont wynikowych i zapasowo-wynikowych jako straty, zaś salda kredytowe jako zyski. Różnica między sumą strat a sumą zysków przedstawia czysty zysk, który musi się zgadzać z czystym zyskiem, wykazanym w bilansie. Ta możliwość skontrolowania wyniku, wykazanego w bilansie uwydatnia najbardziej różnicę między buchalterją podwójną a buchalterją pojedynczą, która oblicza wynik tylko w inwentarzu.

Gdyby suma strat była wyższa od sumy poszczególnych zysków, przedstawiałby wynik czystą stratę, która również musiałaby się zgo-

dzić ze stratą, wykazaną w bilansie, względnie ze saldem ostatecznym rachunku kapitału.

Wykaz strat i zysków za rok 1932:

	STRATY	ZYSKI
Towary		9.529 ⁰⁵
Koszta handl.	4.639 [—]	
Odsetki	225 [—]	
Urząd. biura (za amortyzację)	45 [—]	
Suma częściowych zysków (zysk Btto)		9.529 ⁰⁵
Suma częściowych strat	4.909 [—]	
Czysty zysk (saldo)	4.620 ⁰⁵	
	9.529 ⁰⁵	9.529 ⁰⁵

Na podstawie wykazu strat i zysków zestawiamy rachunek strat i zysków, który wyobrażamy sobie jako konto pomocnicze właściciela, któremu należą się zyski przedsiębiorstwa, a który odpowiedzialny jest za straty. Wobec tego obciąża się rk. strat i zysków za poszczególne straty a uznaje za poszczególne zyski. Czysty zysk (wzgl. czystą stratę) przenosimy jednak na główne konto właściciela, czyli na rk. kapitału, który uznajemy za czysty zysk, a obciążamy za czystą stratę; za to przeniesienie należy naturalnie obciążyć wzgl. uznać rk. strat i zysków. Po przeprowadzeniu tego ksiązkowania w dzienniku i przeniesieniu do ks. głównej, rk. strat i zysków będzie tak wyglądał:

WINIEN

Rachunek strat i zysków.

MA

1932 grudz. 31. Do kosztów handl.	4.639.—	od rku towarów	9.529.05
Do odsetek	225.—		
Do urządz. biura	45.—		
Do kapitału	4.620.05		
	9.529.05		9.529.05

Rk. towarów obciążamy następnie za zysk przeniesiony na rk. strat i zysków, zaś rk. kosztów handl. i t. d. obciążamy, poczem wszystkie konta księgi głównej będą wyrównane.

Chcąc założyć księgę główną wzgl. z początkiem nowego okresu gospodarczego na nowo ją otworzyć, księgujemy w dzienniku, a potem w ks. głównej pozycje otwarcia, obciążając rk. kasy, rk. walut, rk. rymes i t. d. za początkowe salda aktywne (zapasy czynne) w mienie rku bilansu otwarcia a uznając rk. akceptów (dłuż. i) wierzycieli, rk. kapitału i t. d. za początkowe salda bierne (stan bierny) i czysty majątek w ciężar rku bilansu otwarcia. Bilans otwarcia ma więc stan czynny po stronie „Ma“, zaś stan bierny i czysty majątek po stronie „Winien“.

Po zaksięgowaniu pozycji otwarcia należy przeprowadzić powrotne przeniesienie antycypacji czynnych i biernych z rku przechodniego na ciężar wzgl. w mienie odnośnych kont wynikowych.

W b. spółki jawnej podaje się kapitał każdego spółnika z osobna.

W bilansach spółek akcyjnych (oraz spółek z ogranicz. odpow.) nie podwyższa się kapitału zakładowego o wykazany zysk, lecz podaje się kapitał niezmienny i to zaraz na początku a nie jako ostatnią pozycję stanu biernego. Zysk przenosi się (przez rk. bilansu) na następny okres i dopiero po walnem zgromadzeniu (w spółkach akc.) rozdziela się zysk stosownie do zapadłej uchwały.

Wzór bilansu zamknięcia spółki akcyjnej:

WINIEN

Stan czynny.

Bilans z dniem 31. XII. 1931.

MA

Stan bierny.

Kasa	105.000	—	Kapitał akcyjny	600.000	—
Rymesy	110.000	—	Fundusz rezerwowy	100.000	—
Towary	375.000	—	Rezerwa na pretensje wątpliwe		
Papiery wart.	8.000	—	(stan zeszlóroczny)	5.000	—
Dłużnicy	290.000	—	Wierzyciele	85.000	—
Ruchomości	2.000	—	Pozycje przenośne	5.000	—
Pretensje żyrowe	292.605.—		Zobowiązania żyrowe	292.605.—	
			Rk strat i zysków 1931:		
			reszta zysku z r. 1930	zł. 105.—	
			zysk 1931:	zł. 94.895.—	95.000
	890.000	—			890.000

Pozycja pretensje żyrowe wskazuje, że w obiegu znajdują się jeszcze rymesy na sumę zł. 292.605.—; sumy tej, która nie figuruje zazwyczaj na żadnym koncie, nie wstawiamy do kolumny kwoty; z tego samego powodu nie wstawiamy w stanie biernym do kolumny pieniężnej sumy naszych zobowiązań z tytułu za żyrowania rymes (zobowiązań żyrowych), które wprawdzie już nie są w posiadaniu przedsiębiorstwa, jednakże ich termin płatności jeszcze nie upłynął. Jeżeli się spodziewamy pewnej ilości protestów nieściągalnych, możemy do stanu biernego wstawić odpowiednią rezerwę.

Wykazany zysk w kwocie zł. 95.000.— składa się z czystego zysku za r. 1931 w kwocie zł. 94.895.— oraz z nierozdzielonej reszty zysku z r. 1930. W ks. głównej otwiera się dla każdego roku osobny rk. strat i zysków.

Poniżej podajemy wzór rku strat i zysków, dostosowanego do powyższego bilansu; pod datą 31. XII. 1931 przeprowadzone jest zamknięcie, pod datą 1. I. 1932 ponowne otwarcie, zaś pod datą 15 maja 1932 figuruje rozdział zysku.

Gdyby rok 1931 wykazał czystą stratę (np. zł. 15.000.—), wówczas pozycja wyrównawcza figurowałaby w bilansie po stronie a k t y w ó w w następującym brzmieniu:

Rk strat i zysków 1931:		
za czystą stratę 1931	zł. 15.000.—	
reszta nierozdz. zysku z r. 1930	zł. 105.—	
	zł. 14.895.—	

Kwotę tę przeniosłoby się w następnym roku na „Rach. strat i zysków za r. 1932“.

WINIEN

Rk. strat i zysków za rok 1931.

MA

1931 gr. 31.	Do odsetek	1.200	—	1931 maj 31.	Od rku zysków i strat za		
	» ruchomości	800	—		1930	105	—
	» koszt. handl.	117.000	—	gr. 31.	od towarów	204.895	—
	» rk bilansu	95.000	—		» papierów wart.	9.000	—
		214.000	—			214.000	—
1932 maj 15.	Do rku dywidendy	48.000	—	1932 st. 1.	od rku bilansu (otw.)	95.000	—
	» funduszu rezer.	25.000	—				
	» tantjem	21.850	—				
	» rku zysk. i str. za r. 1933	150	—				
		95.000	—			95.000	—
Rachunek strat i zysków za rok 1932.							
				1932 maj 15.	od rku str. i zysk. 1931	150	—

Wzór bilansu spółki akcyjnej, będącej w stanie upadłości:

WINIEN

Stan czynny

Bilans z dniem...

MA

Stan bierny

Kasa	101.600.—	Kapitał akcyjny	500.000.—
Rymesy	112.500.—	Wierzyciele:	
Towary	191.000.—	a) banki	650.000.—
Dłużnicy	315.700.—	b) dostawcy	89.000.—
Rk strat i zysków	525.200.—	Pozycje przenośne	7.000.—
	1,246.000.—		1,246.000.—

W przedsiębiorstwie jednostkowym, będącym w stanie upadłości, rk. kapitału przestaje istnieć, a deficyt figuruje na rku strat i zysków; wstawia się go do bilansu na stronę mniejszą (na wyrównanie), a więc do aktywów, jako ostatnią pozycję.

Jak widać z podanych kilku wzorów, przedstawia b. wszystkie składniki majątkowe przedsiębiorstwa w dwojaki sposób: 1) W stanie biernym wskazuje źródła uzyskania, a więc pochodzenie środków obrotowych, jak: a) kapitał akcyjny, fundusz rezerwowy, bieżące interesy, czyli zysk, b) pożyczki; należą tu: pożyczki bankowe, długi towarowe, akcepty i t. p.; tylko te pozycje są prawdziwymi długami przedsiębiorstwa, podczas gdy pozycje, wymienione pod a) tworzą czysty majątek przedsiębiorstwa.

2) W stanie czynnym wskazuje b. sposób użytkowania środków obrotowych, podając, na jakie składniki majątkowe rozdzielono uzyskane środki (fundusze), a więc: kasa, rymesy, towary, pretensje, maszyny i t. d.

Koszta założenia przedsiębiorstwa, inwestycje i t. p. należy księgować na osobnym rachunku (rk. kosztów założenia, rk. inwestycji i t. p.), którego saldo po potrąceniu rocznej kwoty amortyzacyjnej wstawia się tak długo

do bilansu jako aktywum, aż wspomniane konto w zupełności się wyrówna; nie można bowiem kosztów takich uważać jako całkowitą stratę jednego roku gospodarczego.

Ruchomości, maszyny, narzędzia i t. p. całkiem zamortyzowane (odpisane) wstawia się do b. z wartością jednego złotego, by nie znikły z ewidencji.

Wkońcu zaznaczyć należy, że rozróżniamy: 1) bilanse obrotowe, sporządzane rok rocznie, których głównym celem, obok obliczenia czystego majątku, jest obliczenie dokładnego wyniku i

2) bilanse likwidacyjne, których głównym celem jest jak najbardziej dokładne obliczenie czystego majątku; sporządza się je w razie założenia lub likwidacji przedsiębiorstwa, zmiany właściciela, konkursu i t. p.

*Bilaspur, miasto powiatowe w środkowych Zjednoczonych prowincjach angielsko-indyjskich, (1921) 24.295 mieszk. W sąsiedztwie Umaria z polami węglowymi.

*Bilet bankowy, ob. Banknot.

*Bill of attainder (act of attainder), angielska ustawa wyjątkowa, dająca parlamentowi prawo ukarania osoby bez postępowania sądowego.

*Bill of lading, ob. Konosament.

***Bill of rights**, angielska państwowa ustawa zasadnicza, od której datuje się system rządów konstytucyjnych. Przez ten b. stała się ustawą Declaration of rights, ułożona przez komisję parlamentarną po upadku króla Jakóba II. Wilhelm III i jego małżonka Marja zatwierdzili ten b. 13 lutego 1689. Usunął on wszelkie ograniczenia praw parlamentu co do uchwalania podatków i wydatków, gwarantował wolność wyborów i słowa, nie zawierał jednak żadnych postanowień co do odpowiedzialności ministrów.

***Billitonit**, szkliwo wulkaniczne z wysp Sundajskich, prawdopodobnie meteorycznego pochodzenia.

***Billy** André, franc. powieściopisarz i krytyk, *1883, współpracownik „Mercure de France”, zaliczany do najlepszych pisarzy nowego pokolenia, wydał powieści: „Bénoni” (1907), „Le dérive” (1909), „Barabour ou l’Harmonie universelle” (1920), „L’Ange qui pleure” (1925), „Banlieue sentimentale” (1929), nadto m. i.: „Scènes de la vie littéraire à Paris” (1918), „La Muse aux bécicles” (1922, krytyki lit.), „Apollinaire vivant” (1923), „La littérature française contemporaine” (1927).

***Binetale**, płyty lub sztaby, sporządzone przez ścisłe spojenie warstw dwóch metali o różnym współczynniku rozszerzalności pod wpływem ciepła. Materjały takie wyginają się skutkiem tego w podwyższonej temperaturze i służą do automatycznego łączenia kontaktów elektrycznych lub innych mechanizmów łącznikowych w pewnej określonej temperaturze.

***Bindhelmit**, minerał, wodny antymonian ołowiu, występujący w zbitych skupieniach barwy białej, szarej, żółtawej i brunatnej, o przełamie muszlowym. Tw. 4, c. wł. 4,6—4,8. Znany z Nerczyńska na Syberji, Kornwalji, Nowady i in. m.

***Biniszkwicz** Józef, pol. działacz robotniczy, ur. 1875, od wczesnej młodości należał do P. P. S. zaboru pruskiego, redagował polskie pisma socjalistyczne w Berlinie i Katowicach, w 1918 zorganizował pierwszą polską Radę Ludową na G. Śląsku, brał żywy udział w akcji plebiscytowej i powstaniach, w 1921 należał do polskiej delegacji parlamentarnej, która wyjechała do Rzymu dla obrony polskich praw do G. Śląska. Był wicemarszałkiem sejmu śląskiego, w 1922 wszedł do sejmu Rzpltej. W 1928 przeszedł z P. P. S. do obozu sanacyjnego.

***Binnit**, minerał, zbliżony składem chemicznym do tenantytu, występuje w regularnych nieprzeźroczystych kryształach i zbitych masach barwy stalowo-szarej, brunatnej, aż do czarnej.

***Binomjalny szereg**, także s. z. dwumienny, rozwinięcie funkcji $(1+x)^n$ na szereg nieskończony $1 + \binom{n}{1}x + \binom{n}{2}x^2 + \binom{n}{3}x^3 + \dots$, gdzie n jest liczbą dowolną, a x zawarte w granicach od -1 do $+1$.

***Biodrowy staw**, ob. Biodro.

***Biogeografia**, nauka, zajmująca się geograficznym rozsiadaniem żywych istot na ziemi. W odniesieniu do roślin i zwierząt dzieli się na: **fyto**geografię i **zoogeografię**.

B. zajmuje się z jednej strony składem faunistycznym i florystycznym biosfery danego obszaru (b. opisowa), z drugiej zaś strony własnościami danego zbiorowiska zwierząt czy roślin, przystosowaniem się form składowych do warunków życia (b. ekologiczna). B. może też badać związki, jakie między różnymi faunami i florami zachodzą obecnie lub jakie dawniej zachodziły (b. genetyczna, historyczna).

Biografia. Ważniejsze encyklopedje biograficzne: „Dykcjonarz biograficzny powszechny” (1851), Michaud: „Nouvelle Biographie universelle ancienne et moderne” (nowe wyd., 1842—65, 45 t.), Hoefler: „Nouvelle Biographie générale” (1857—66, 46 t.), Gubernatis: „Dictionnaire international des écrivains du jour” (1888—91, 3 t., 1906, suplem.), Garollo: „Dizionario biografico universale” (1907, 2 t.). — Anglja: Stephen: „Dictionary of national biography” (1885—1921, 63 t. i 7 t. suplem.), „Who’s Who” (perjodycznie od r. 1849). — Ameryka Półn.: „National Cyclopaedia of American Biography” (1892—1916, 15 t.). — Austrja: „Neue oesterr. Biographie” (1815—1918, wznow. 1923, do 1931 t. 7). — Belgja: „Biographie nationale belge” (1866—1913, 21 t.). — Francja: Glaeser: „Biographie nationale des contemporains” (1878), Curinier: „Dictionnaire national des contemporains” (1899—1906, 5 t.), „Qui êtes vous” (perjodycznie od r. 1908). — Niemcy: „Allgemeine Deutsche Biographie” (1875—1913, 56 t.), „Wer ist’s” (perjodycznie od r. 1906). — Rosja: Połowcow: „Russkij biograficzeskij słowar” (1896—1912, 20 t.), Wengero: „Kritiko-biograficzeskij słowar russkich pisatielej i uczonych” (wyd. od 1886). — Szwajcarya: „Historisch-biograph. Lexikon der Schweiz” (6 t., 1921—31), „Schweizerisches Zeitgenossen-Lexikon” (1921). — Włochy: Pizzi: „Biblioteca di biografia italiana generale” (1901), „Biografia universale italiana” (1822—51, 71 t.), Rovito: „Dizionario bio-biografico dei litterati e giornalisti contemporanei” (1907), „Chi è” (perjodycznie od 1908). — Skandynawja: Bricka: „Dansk biografisk Lexikon” (1887—1905, 19 t.), Dahl i Engelstoft: „Dansk biografisk Haandlexikon” (1920—26); Palmblad: „Biographiskt lexikon” (1835—57, 23 t. i 1857—1907, 10 t.), Hofberg: „Svensk biografiskt handlexikon” (1906). — Niderlandy: van der Aa: „Biographisch woordenboek der Nederlanden” (1852—78, 21 t.), Molhuysen i Blok: „Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek” (1911—18, 4 t.). — Polska: Do czasów dawniejszych encyklopedje i herbarze. Nadto: Wóycicki: „Życiorysy znakomitych ludzi” (1849—50, 2 t.), tegoż: „Cmentarz Powązkowski” (1855—58, 3 t.); „Album biograficzne” (1897—1902, 2 t.); Demby: „Album pisarzy polskich” (1898—1901, 2 t.); „Wiek XIX., sto lat myśli polskiej” (1906 n., 9 t.); Korbut: „Literatura polska” (1929—31, 4 t., nowe wyd.); Okręć: „Rocznik naukowo-literacko-artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905”; Rastawiecki: „Słownik malarzów polskich” (1850—57, 3 t.); Łoza: „Słownik architektów i budowniczych

Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących" (1917—18); Lam: „Współcześni pisarze polscy" (1922); Peretiatkowicz i Sobeski: „Współczesna kultura polska, Zyciorysy uczonych, literatów i artystów" (1932); Kościński: „Słownik lekarzów polskich" (1888); Peretiatkowicz: „Współczesna encyklopedia polityczna i gospodarcza" (III wyd. 1931); Bersohn: „Słownik biograficzny uczonych żydów polskich XVI, XVII. i XVIII. w." (1906) i i. Wielki polski słownik biograficzny przygotowuje Polska Akademia Umiejętności.

***Bioklimatologia**, nauka, zajmująca się badaniem działania klimatu na organizmy w ogóle, na organizm ludzki w szczególności.

***Biologiczne stacje**, instytuty naukowe, służące jako miejsce badań żywych roślin i zwierząt w warunkach naturalnych lub eksperymentalnych. Mogą mieć zadanie częściowo praktyczne, jak np. stacje rolniczo-doświadczalne, leśne, walki ze szkodnikami, rybackie, jedwabnicze itp., dalej ogrody botaniczne i zoologiczne. Drugi typ, to stacje czysto naukowe. S. b. posiadają specjalny personel naukowy i pomocniczy, są wyposażone w aparaturę i mają pewną ilość miejsc wolnych dla przyjezdnych badaczy. Większość ich ma też cel pedagogiczny, np. urządzanie kursów naukowych. Ze względu na zakres działania różniemy: stacje lądowe, np. entomologiczne, morskie i słodkowodne (limnologiczne), ornitologiczne, badania jaskiń itp. — Najważniejsze w Europie st. morskie: w Neapolu, Monaco, Roskoff, Bergen, na Helgolandzie, Plymouth, Banyuls sur Mer, Concarneau i in. Limnologiczne (jeziorne): Lundz, Plön. Speleologiczne (jaskinie): Postojna, St. Paër i wiele in. W Ameryce największa st. morska znajduje się w Woods Hole, dalej Tortugas (Floryda), Cold Spring Harbour (biologia ogólna). A z ja: Tjibodas na Jawie (badanie lasu dziewiczego), Misaki (Tokjo) i in. W Polsce istnieje jej. hydrobiologiczna nad jez. Wigry (Suwalszczyzna), stacja rybacka w Rudzie Malenieckiej, Morski Instytut Biologiczny w Gdyni (w organizacji), st. botaniczna na Czarnohorze i inne mniejsze.

***Biologia**, nauka o życiu, starająca się wysłedzić ogólne prawa niem rządzące. B. opiera swe dociekania na materiale, dostarczonym przez zoologię i botanikę i zajmuje się zjawiskami właściwymi wszystkim istotom żywym, np. przemianą energii, materji, rozrodem, rozwojem, dziedzicznością, pochodzeniem, kwestją śmierci. Stara się dociec istoty życia, jego pochodzenia na ziemi i rozwiązać związane z tem zagadnienia.

***Bioluminescencja**, świecenie zwierząt i roślin, które może być spowodowane w danym organizmie przez organizmy symbiotyczne, np. bakterje, grzyby, jak dzieje się to u większości zwierząt świecących. Świecenie mogą też umożliwiać specjalne organy. Są one zbudowane albo jako twory podobne do oczu, lub jako gruczoły, które wydzielają śluz świecący. Śluz ten zawiera substancję (lucyferynę), która przy utlenianiu się świeci. To utlenianie może jednak tylko odbywać się w obecności fermentu zwanego lucyferazą. Organa świecące

zwierząt głębinowych można uważać za latarnie wabiące zdobyc lub też ułatwiające odzyskanie się płci, albo jako broń. Por. Świecenie u roślin, Swietlne narządy.

***Biometria**, tyle co bioarytmetyka.

***Biontologia** (z grec.), nauka zajmująca się istotami żywymi i ich pochodzeniem. Ogólne określenie dla wszystkich gałęzi zoologii i botaniki.

***Biosfera** (grec.), obszar ziemi, zamieszkały przez żywe organizmy. Dzieli się na 3 t. zw. b i o c y k l e: morze, wody słodkie, lądy.

***Biotechnika**, określenie tego zjawiska, że w budowie i przejawach życiowych organizmów zwierzęcych i roślinnych można zaobserwować zasady, które niejednokrotnie mogą człowiekowi posłużyć za przykład rozwiązania pewnych problemów techniczno-konstrukcyjnych. Przyroda żywa bowiem dąży w swych przejawach do tego samego celu co technika, t. j. do uzyskania maximum wydajności przy nakładzie minimum materiału i zużyciu minimum energii. Tak np. korpus łodzi podwodnej (nurkowca) naśladuje ciało ryby; szkielet samolotu szkielet ptaka, maszt zbudowany z rur stałowych żdźbło zboża i t. p.

***Biotop**, środowisko charakterystyczne dla danej fauny i flory, stanowiącej zespół. B. wyższego rzędu, np. jezioro, może dzielić się na biotypy niższego rzędu z zespołami specjalnymi. np. pas brzegowy (litoralny), dno (benthos) i t. p.

***Bird** Arthur, muzyk amerykań., ur. 1856, 1884—85 uczeń Liszta, napisał subtelne utwory orkiestralne (Scena karnawałowa, Symfonia A-Dur), operę „Dafne” i i.

***Birkenhead** Frederic Edwin Smith, od 1922 Earl of B., mąż stanu, (1872—1930), w 1903 konserwatywny członek Izby Gmin, zajmował szereg wysokich stanowisk w sądownictwie, 1919—22 lord kanclerz, 1924 sekretarz stanu dla Indj, występował przeciw indyjskim dążeniom do samodzielności, w 1928 został dyrektorem Imperial Chemical Industries. Ogłosił drukiem szereg dzieł prawniczych.

***Birkenmajer** Ludwik, († 1929). Z dzieł wymienić należy: „Optyka Klaudjusza Ptolemeusza” (1888), „Marcin Bylica z Olkusza” (1892), „Mikołaj Kopernik” cz. I. (1900), „Nova Copernicana” (1910), „Stromata Copernicana” (1924), „Meletemata Copernicana” (1929).

***Birkenmajer** Józef, pol. krytyk lit. i poeta, * 1897, wydał m. i.: „Opowiadania Margoški” (1927, nowele), „Łzy Chrystusowe” (1927, nowele), „Poszumy Bajkału” (1927, poezje), „Ulica i droga” (1928, poezje), przekłady Kiplinga, Yeatsa, Tagore’a i i., artykuły i studja krytyczne w czasopismach.

***Birkowski** Fabjan, ks., dominikanin, kaznodzieja pol., (1566—1636), kształcił się w Krakowie i Rzymie, po ustąpieniu Skargi kaznodzieja

nadworny, przydany do boku królewicza Władysława IV towarzyszył mu w wyprawach wojennych i głosił kazania obozowe, przez które zaliczany do najwybitniejszych (po Skardze) staropolskich mówców religijnych. Wymowa jego była nieco rubaszna (żołnierska), ale jędrna i płomienna, owiana gorącym tchnieniem patryjotyzmu. Pisał też pisma i wiersze łacińskie i greckie. Kazania polskie wychodziły oddzielnie, m. i. na pogrzebie ks. Piotra Skargi (1612, III wyd. 1615), Stefana Chmieleckiego (1632) i i., „Kazania obozowe o Bogarodzicy“ (1623, II wyd. 1624). Wyd. zbior. „Mów pogrzebowych i przygodnych“ oprac. ks. Ant. Szlagowski (1901, 2 t.).

Birma. Dzieje. Anglicy, usadowiwszy się w Bengalii w 1761, przez pół wieku zachowywali wobec B. postawę pokojową, ale w wojnach w 1824 i 1852 oderwali od B. jej część dolną, którą wcielili do Indyj. Aneksja górnej części B. nastąpiła w 1885, ale uspokojenie kraju wymagało 5 lat, użycia 32.000 regularnego żołnierza i stałego utrzymania korpusu 16.000 żandarmów. Jeszcze w czasie wojny światowej zdarzały się powstania. W 1922 otrzymała B., podobnie jak prowincje indyjskie, ustrój konstytucyjny. Kobiętom przyznano prawo głosu narówni z mężczyznami. W 1930 ogarnął B., podobnie jak inne części Indyj ruch rewolucyjny. Na konferencji indyjskiej w Londynie z końcem 1930 wysunął rząd brytyjski wniosek oddzielenia B. od Indyj i przyznania im w cesarstwie równorzędność z niemi stanowiska. W 1931 doszło w Dolnej B. do walk z powstańcami. Chłopi, mieszkańcy miast i mnisi budyjscy, w których ręku spoczywa nauczanie ludu, sympatyzują z ruchem powstańczym, który czerpie wciąż nowe siły z oddziaływania kryzysu światowego na ceny produktów rolniczych. Rząd dla uspokojenia umysłów, obniżył podatek gruntowy na pola ryżu, które przestały nieść dochód. W sierpniu 1931 został schwytany przywódca powstania, Saga San.

***Bis** (łac. „dwa razy“), wyraz figurujący często w utworach muzycznych, zamiast znaku powtórzenia, nad krótkimi ustępami. — Ogólnie: żądanie powtórzenia wykonanej produkcji.

***Bis dat, qui cito dat** (łac.), przysłowie „kto daje szybko, ten daje podwójnie“.

***Bisaya**, ob. Vizaya.

***Bisert**, osada górnicza w Uralu przy linii kolejowej Kazań—Swerdłowski, (1926) 8.049 mieszcz. Rudy chromu.

***Biskajská zatoka**, ob. Vizcaya.

***Bismarck** Herbert, syn kanclerza, (1849—1904), od 1873 w służbie dyplomatycznej, 1884 poseł w Hadze, 1885 podsekretarz, 1886 sekretarz stanu spraw zagranicznych, członek Reichstagu. Po dymisji ojca, który pragnął wykierować go na swego następcę w urządzie kanclerskim wycofał się ze służby rządowej.

***Bismillah** (nieskróć.: Bismillah ir-Rahmân, ir-Rahîm, arab.), „w imię Boga miłosiernego, litościwego“, formuła, od której pobożni Mahometanie powinni zaczynać każdą czynność i każde pismo.

***Bissen** Hermann Wilhelm, rzeźbiarz duński, (1798—1868), uczeń Thorwaldsena, był dyrekto-

rem Akademii w Kopenhadze. Główne dzieła: „Walkirja“, „Filoktet“, „Mojżesz“, „Apollo i Minerwa“, szereg pomników i t. d.

***Biszkopt** (franc. biscuit, włos. biscotto, „dwukrotnie pieczony“), także keks (ang. „cakes“ = ciastka), rodzaj pieczywa z mąki, jaj, masła, cukru i przypraw, przyrządzany na różne sposoby. Keksy robi się z gęstego ciasta, ugniatanego w specjalnej maszynie między wałkami, następnie wydłużonego i spłaszczonego. Z tak przyrządzonego placka wycina się b., które następnie na blachach przesuwa się mechanicznie powoli przez długi piec. — Ciasto na b. miękkie (Queens) wyciska się ze specjalnego przyrządu w postaci długich wałków, następnie kraje się w kawałki.

***Bit** (ang. „kęs“), małe monety srebrne, zwłaszcza w Indjach Zach. i w zach. częściach Ameryki Płn. (long b. = 15 cents, short b. = 10 cents).

***Bittner** Julius, kompozytor austr., ur. 1874, do 1920 sędzia, napisał: utwory choralne, pieśni, oraz szereg oper do własnych tekstów, m. i.: „Der Musikant“ (1910), „Der Bergsee“ (1911), „Höllisch Gold“ (1916), „Das Rosengärtlein“ (1923).

***Bittner** Ludwig, historyk austrj., ur. 1877, od 1910 prof., od 1926 dyrektor archiwum państwowego we Wiedniu, napisał: „Chronologisches Verzeichnis der österr. Staatsverträge“ (1903—17, 4 t.), „Die Lehre von den völkerrechtlichen Vertragsurkunden“ (1923), wydał wraz z Srbikiem, Pribramem, Uebersbergerem zbiór aktów dyplomatycznych do polityki Austro-Węgier 1908—14 (1930, 9 t.).

***Blust**, rzeźba, przedstawiająca popiersie ludzkie, może być wykonana z marmuru, gipsu, brązu, drzewa, metalu lub gliny. B. występują w rzeźbie dopiero w epoce Aleksandra W., często spotyka się je w plastyce portretowej rzymskiej, oraz w renesansie florenckim XV w.

Bizmut. W przyrodzie występuje w postaci heksagonalnych kryształów, najczęściej w romboedrach w połączeniu z dwuscianem podstawowym. Częściej tworzy skupienia dendrytyczne i ziarniste. Tw. 2,5. B. występuje w żyłach kruszcowych Jachimowa, Schneebergu, Annabergu razem z kobaltem i niklem. W Kornwalji i Szwecji występuje w żyłach formacji cynowej.

***Bizmutoferryt**, minerał, krzemian bizmutu i żelaza. Występuje w Saksonji (Schneeberg).

***Bizmutosferyt**, minerał, węgiel bizmutu, występujący w promienistych i drobno-pręcikowych skupieniach barwy jasno-żółtawej do ciemno-szarej lub ciemno-brunatnej. Tw. 3—3,5. C. wł. 7,3. Występuje na Schneebergu (Saksonja), w Guanajuato (Meksyk) i in. m.

***Bizmutu stopy** oznaczają się niską temperaturą topliwości. Zastosowanie mają głównie stopy z ołowiem i cyną, topniejące poniżej 100° C, oraz z ołowiem, cyną i kadmem, topniejące jeszcze niżej. Przez odpowiedni dobór procentowy powyższych składników można otrzymać stopy o żądanej temp. topliwości.

1. Metal Rosego I: 50% bizmutu, 25% ołowiu, 25% cyny, temp. topl. 95° C. Metal Rosego II: 42,1% bizmutu, 42,1% ołowiu, 15,8% cyny, t. t. 79° C.

2. **Metal Wooda**: 50% bizmutu, 25% ołowiu, 12,5% cyny, 12,5% kadmu, t. t. 68° C.

3. **Metal Lipowitza**: 50% bizmutu, 26,7% ołowiu, 13,3% cyny, 10% kadmu, t. t. 70° C. O zastosowaniu tych stopów ob. Bizmut.

Bizmutu związki. Trójtlenek b. Bi_2O_3 tworzy się przy prażeniu azotanu b. Posiada własności zasadowe, z kwasami tworzy sole silnie hydrolizujące. Wodorotlenek bizmutowy $\text{Bi}(\text{OH})_3$ strąca się w postaci białego osadu za dodaniem zasady do roztworu chlorku b. Służy m. i. do wyrobu specjalnych gatunków szkła. Otrzymano nadto: podtlenek b. BiO , oraz nadtlenek Bi_2O_5 .

Sole b. powstają m. i. przy rozpuszczeniu tlenku w odpowiednich kwasach. Chlorek b. tworzy się bezpośrednio z pierwiastków. W małej ilości wody rozpuszcza się łatwo; pod wpływem większej ilości wody ulega hydrolizie, przyczem wytrąca się zasadowy chlorek b. BiOCl w postaci białego proszku.

Azotan b. $\text{Bi}(\text{NO}_3)_3$ powstaje przy rozpuszczaniu tlenku b. w kwasie azotowym. Z większą ilością wody ulega hydrolizie; przy zadaniu 20-krotną objętością wody gorącej tworzy się azotan zasadowy t. zw. „magisterium bismuti“ (bismutum subnitricum): $2\text{BiONO}_3 + \text{Bi}(\text{NO}_3)_3 + \text{Bi}(\text{OH})_3$. Sól ta znajduje zastosowanie w lecznictwie (katar żołądka, poza tem do opatrywania ran); używa się go nadto do barwienia włósów, przy drukowaniu tkanin, w przemyśle papierniczym i t. d.

Siarczan b. $\text{Bi}_2(\text{SO}_4)_3$ podobny w własnościach do chlorku i azotanu, tworzy się przy rozpuszczaniu b. w stężonym kwasie siarkowym.

***Bizmutyn**, minerał, siarczek bizmutu o składzie Bi_2S_3 , występuje w rombowych kryształach lub w zbitych i włóknistych skupieniach barwy szarej. Tw. 2. C. wł. 6, 4—6, 5. Występuje w Kumberlandji, Saksonji, Szwecji i t. d.

***Bizmutyt** (spat bizmutowy), minerał, wodny węglan bizmutu, tworzy bezkształtne skupienia barwy białej i zielonawej lub żółtawo-szarej. Tw. 4—4, 5. C. wł. 6, 9. Występuje w Johann-georgenstadt i Schneberg, w N. Poludn. Walji i in. m.

***Bjarni Thorarensen**, ojciec poezji nowo-islandzkiej, (1786—1841), autor hymnu narodowego „Eldgamla Isafold“, wyżej wzbłił się w innych swych utworach, zwłaszcza w żalach poświęconych na miarę eddykocką.

***Björqvist**, ob. Bergen.

***Blachy obróbka**, ob. Blacha.

***Black-Bottom** („czarne dno“), taniec, który przyszedł w r. 1927 z Ameryki Płn. do Europy, wyparłszy modny poprzednio „charleston“. Muzykijskie ruchy b.-b., wykonywane w Europie z wielkiem powodzeniem przez Josephinę Baker, miały naśladować brodenie w mule.

***Blackburn, Mount**, najwyższy szczyt w górach Wrangla na Alasce, 4920 m n. p. m., ośnieżony wulkan.

***Blaga Lucjan**, poeta rumuń., * 1895, protagonista modernizmu ze skłonnością do ekspresjonizmu, od indywidualizmu nietscheańskiego zwrócił się do spirytualizmu, uznając go za istotną właściwość duszy rumuńskiej. Jego poezje i dramaty mają treść filozoficzno-symboliczną, obrazowanie bogate i niezwykle. Poe-

zje: „Opiewam światło“ (1919), „Kroki proroka“ (1920), „Pochwała snu“ (1928); dramaty: „Zalmoxe“ (1920), „Zmącone wody“ (1923), „Mistrz Manole“ (1927); pisma filozoficzne: „Kultura i poznanie“ (1922), „Pierwotny fenomen“ (1926) i i.

Blake William, poeta ang. Jego znaczenie jako poety w ostatnich czasach ogromnie wzrosło. Liczne o nim studia angielskie i obce (m. i. polskie Andrzeja Tretiaka, Felicji Kruszewskiej i i.) zajmują się zarówno nowym artystem formy, jak trudną symboliką mistycznej treści. Los to podobny, jak u nas Norwida. Najlepsze wyd. zbior. oprac. G. Keynes (1925, 3 t.) i Sloss i Wallis („The Prophetic Writings“, 1926, 2 t.), wybór poezji z wstępem krytycznym L. Binyon (1931).

***Blanca Peak**, najwyższy szczyt gór Rocky i pasma Saugre de Christo w St. Zjedn. A. P. (4410 m).

***Blastogeneza** (z grec.), proces powstania nowego osobnika zwierzęcego przez pączkowanie.

***Blastoma**, nowotwór (ob. Nowotwory).

***Blastula**, ob. Rozwój w przyrodzie.

***Blaszkorożne**, ob. Lamellicornia.

Blatta (karaczan), (w t. 2 mylnie koraczan).

***„Blätter für die Kunst“**, czasopismo niem., założone przez Stefana George (ob.), 1892—1919 (wybór, 1929), wywarło silny wpływ na nową literaturę niem., zwłaszcza na przezwyjęcie naturalizmu.

Bleibtreu Karl, pisarz niem., † 1928.

Blenda, aksamitna, włóknista lub groniasta odmiana getytu, oznaczająca się powierzcnością pluszową. Występuje w Przybramiu. — **B. bizmutowa**, minerał, p. Eulitym. — **B. manganowa**, minerał, p. Alabandyn (uzup). — **B. rogowa**, dawniej używana nazwa hornblendy. — **B. węglowa**, imaczej antracyt (ob.).

***Blenniidae**, p. Ślizgowate.

***Bleskotkowate**, ob. Chalcididae.

***Blilbergit**, minerał należący do grupy chlortów.

***Blighia Koen.**, drzewa z rośliny Sapindaceae. Jedyny rodzaj B. sapinda Koen. z tropikalnej Afryki zach., hodowany w Ameryce środkowej, dostarcza migdałowatych nasion otoczonych grubym jadalnym sznureczkiem.

***Blizński Józef**, komedjopisarz pol. krytyczne wyd. komentowane „Pana Damazego“ opracował Zygmunt Tempka-Nowakowski (1921).

***Blizniezka**, ob. Nardus.

***Bloch Jean-Richard**, pisarz franc., * 1884, w r. 1910 założył czasopismo „L'Effort“, głosił potrzebę połączenia tradycji demokratycznej z proletariatem celem wytworzenia nowej cywilizacji. Zbiór artykułów: „Carnaval est mort“ (1919). W „Levy“ (1912, wyd. ostat. 1925) zajął się zagadnieniami rasy żydowskiej. Wydał nadto powieści, dramaty i i.

***Bloedyt** (bledyt), minerał, wodny siaraczan sodu i magnezu o składzie $\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot \text{MgSO}_4 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$, występuje w jednoskośnych kryształach znanych z Kalusza, Ischlu, Hallstadt i Salt Range (Pendżab).

Bloemfontain, stolica państwa Oranje, (1928) 45.146 mieszk. (22.695 białych).

Bloomfield, miasto w pñ.-amerykańskim stanie New Jersey, (1920) 22.019 mieszcz.

***Bloomfield** Maurice, ameryk. językoznawca i indolog, (1855—1928), prof. uniwersytetu Johna Hopkinsa w Baltimore, oprócz prac z dziedziny ogólnego językoznawstwa i wydawania tekstów, napisał „Hymns of the Atharvaveda“ (1897), „The Atharva-Veda“ (1899); „Vedic Concordance“ (1906), „Rig-Veda Repetitions“ (1916, 2 t.). W r. 1920 poświęcono mu „Studies in Honor of M. B.“ (z bibliografją), do tego „Journal of the American Oriental Society 48“, (1928). W druku jest dzieło „Vedic Variants“, w którym współpracownikiem jest Edgerton.

***Blücher** (Błjucher) Wasyl Konstantynowicz, dowódca wojsk sowieckich, ur. 1889, początkowo robotnik-metalowiec, wstąpił w 1916 do partji socjalistycznej, po przewrocie bolszewickim walczył przeciw białym armjom, odznaczył się zwłaszcza przeciw Wranglowi. 1921/22 naczelny wódz wojsk czerwonych na Dalekim Wschodzie, potem używany przez rząd sowiecki do szczególnie ważnych spraw, od 1929 zajmuje zpowrotem to stanowisko.

***Blue Mountains**, góry stołowe w zabrzędu miasta Sydney, część wsch.-australijskich Kordyljerów, przekraczają 1.300 m n. p. m. Ku wsch. opadają raptownie fleksuralnym progiem do basenu rzeki Hunter, silnie podarte przez erozję, wykazują głębokie doliny, nad którymi dźwigają się wypreparowane góry stołowe. Kraina płytowa, zbudowana częściowo z poziomo zalegających piaskowców triasowych, częściowo zaś ze skał paleozoicznych i granitów, była ongiś silnie zalesiona. Od niebieskawych mgieł unoszących się nad lasami poszła nazwa całego górotworu. — Do osobliwości zasługujących na zwiedzenie zaliczyć należy okresowe jezioro George i wspaniałe jaskinie Jenolan z niezwykłych rozmiarów naciekami. Najważniejszą miejscowością turystyczną jest Katoomba.

***Bluetka** (franc. bluette, iskra), drobny utwór sceniczny (żartobliwy, żart sceniczny).

***Blum** Léon, polityk franc., ur. 1872, referendarz Rady Stanu, współpracował w szeregu pism, autor studjów literackich (Le livre de més amies, Eliane, Du Mariage). Od 1919 deputowany, został przywódcą partji socjalistycznej, jeden z twórców „Kartelu lewicy“, reprezentuje kierunek najdalej sięgających ustępstw wobec Niemiec. Od 1927 redaktor dziennika „Le Populaire“.

***Blumenthal**, silnie uprzemysłowiona wieś hannowerska nad dolną Wezerą. Wykazuje szybki rozwój, (1919) 10.874 mieszcz. (1900: 3.311).

***Blumer** Ignacy Aleksander, generał pol., (1773—1830), z osiadłej w Polsce rodziny irlandzkiej, wstąpił do armji za Sejmu W., brał udział w kampanji 1792 i w powstaniu kościuszkowskim. Po jego upadku pospieszył na Wołoszczyznę, gdzie miały się tworzyć polskie oddziały, potem do Włoch, brał udział w walkach legionów, uczestniczył w wyprawie na San Domingo, w wojnie 1806—7, w kampanjach 1809 i 1812, w obronie Modlina, odznaczając się wszędzie nieustraszonem męstwem i wy-

trwałością. W armji Królestwa Pol. został generałem brygady, z powodu swej służbiści i surowości używany był przez w. ks. Konstantego do prezydowania w dywizyjnych sądach wojennych, m. in. przewodniczył rozprawie przeciw Łukasieńskiemu i tow. W chwili wybuchu powstania listopadowego wystąpił przeciw jego sprawcom i poległ na ulicach Warszawy z rąk rodaków.

***Bluszc**, ob. Hedera.

***Bluszczoperz**, ob. Arundinaria.

***Bluszczyk**, ob. Glechoma.

***Blachowski** Stefan, psycholog pol., * 1889, od r. 1919 prof. Uniw. Poznańskiego. Pierwsze jego prace poświęcone były fizjologii i psychologii wrażeń. M. in. badał zjawisko kontrastu śródpowierzchniowego. W dalszych pracach zajmuje się wyższymi funkcjami umysłowymi i psychotechniką. Od r. 1930 redaktor „Kwartalnika psychologicznego“. Ogłosił: „Studien über den Binnenkontrast“ (Zeitschr. für Psych., 1913), „O niektórych związkach między typami pamięciowymi“ (1921), „O strukturze typów wyobrażeniowych“ (1924), „Chronometryczne badania nad przebiegiem startu“ (1924), „Psychologia a wybór zawodu“ (1925), „Typologia ejdetyczna i jej znaczenie pedagogiczne“ (1927) i i.

***Bławatek**, ob. Centaurea.

Blawatnik ozdobny.

***Bławatnikowate** (Cotingidae), rodzina ptaków krzykaczy (Clamatores). Zwykle wielkości kruka, często opatrzone różnymi czubami, koł-

Skalik pomarańczowy.

nierzami i t. p. ozdobami z piór. Żywią się owocami, żyją w lasach Ameryki środkowej i połudn. Bł a w a t n i k o z d o b n y (Cephalopterus ornatus Geoffr.), czarny z czubem i krawatką, żyje w Peru. Dzwonniki, np. dz. nagoszyjny, *Casmarinichus nudicollis* Temm. mają w porze godowej wyrostki na dziobie oraz piękny głos. Skalniki, np. sk. pomarańczowy (*Rupicola rupicola* L.) pomarańczowy, 30 cm długi z grzebieniem na głowie, żyją towarzysko w górach Gujany i nad Amazonką. Samce wykonują tańce godowe, podobnie jak cietrzewie.

***Błędniczaki**, ob. Labyrinthici.

***Błędowski** Ryszard, zoolog pol., ur. 1886, od 1919 prof. Wolnej Wszechnicy Pol., w l. 1929—30 wiceprezydent m. Warszawy, ogłosił szereg prac specjalnych, poza tem „Państwo a wychowanie publiczne w Polsce“ (Przegląd współcz. 1927).

***Błękiciec**, ob. Haematoylon.

***Błocki** Włodzimierz, malarz polski, (1886—1920), uczeń Akademii krakowskiej pod kierunkiem Wyczółkowskiego, studjował też we Włoszech i w Paryżu. Malował przeważnie akwarelę: portrety, akty i t. d.

***Błonkówki**, ob. Hymenoptera.

***Błony płodowe**, ob. Embrjon i Embrjonalae błony.

***Błoński** Franciszek, botanik polski, (1867—1910), zajmował się badaniem flory Królestwa Polskiego oraz Puszczy Białowieskiej. Wydał: „Grzyby podstawko-zarodnikowe okolic Warszawy“ (1886), „Fungi polonici novi“ (1889), „Wątrobowce Królestwa Polskiego“ (1888), „Conspectus muscorum Poloniae“ (1889), „Grzyby jadalne i trujące“. Opracował materiały Berlaua „Flora Tatr, Pienin i Beskidu Zach.“ (1890).

***Błotniak**, ob. Circus.

***Błotnieki** Tadeusz, rzeźbiarz pol., * 1858, kształcił się w Akademii krakowskiej, u Marcellego Guyskiego, u Zumbuscha w Wiedniu i we Florencji. Główne dzieła: biust brązowy św. Ignacego Loyolę, „Samson“, popiersie St. Buszczyńskiego (terrakota), popiersie Supińskiego i in.

***Blyszcz antymonu**, minerał, p. Antymonit (uzup.). — **B. miedzi**, p. Chalkozyn (uzup.). — **B. molibdenu**, p. Molibdenit. — **B. ołowiu**, p. Galena (uzup.). — **B. srebra**, minerał, p. Argentyt (uzup.). — **B. żelaza**, minerał, p. Hematyt (uzup.).

***Bniec**, ob. Melandryum.

***Board** (ang.), właściwie stół. **Boarding-house**, pensjonat. Także określenie wydziału, urzędu: **B. of Control**, od r. 1784—1858 najwyższa instancja w politycznych, wojskowych i finansowych sprawach posiadłości brytyjskich w Indjach; **B. of Trade**, ministerstwo handlu, urząd handlu; **Poor Law B.**, urząd opieki nad ubogimi; **Local Government B.**, najwyższy urząd administracji ogólnej (wewnętrznej); **B. of Labour**, urząd pracy.

***Boazerja**, technika okładania ścian drzewem lub sama ta okładka. Składa się ona przeważnie z cokotu, filunków i gyzmsu górnego. Umieszcza się ją na listwach w pewnym od-

ściany odstepie, w celu ułatwienia pewnej wentylacji, zapobiegającej niszczeniu b. przez wilgoć. B. spotyka się najczęściej w pałacach i starych klasztorach.

***Bobdrzew**, ob. Gleditschia.

***Bobrek**, ob. Menyanthes.

***Bobrowski** Stefan, pol. działacz powstańczy, (1841—1863), w czasie studjów na uniwersytecie kijowskim wszedł do polskich organizacji spiskowych, działał na terenie Warszawy, w 1862 został członkiem Centralnego Komitetu Narodowego, po wybuchu powstania wszedł do Rządu Narodowego. Jako naczelnik miasta Warszawy okazał nieustraszoną odwagę, ogromną energję i dar organizatorski; zreorganizował policję powstańczą, ściągając z ludności podatek, stworzył w mieście i okolicy intendurę, która zaopatrywała powstańców w odzież, broń i przybory wojskowe. Po ogłoszeniu dyktatury Langiewicza udał się do Krakowa, by w porozumieniu z nim stworzyć jawny rząd powstańczy. Gdy Langiewicz został aresztowany, B. wydał odezwę, w której podpisawszy się jako komisarz nadzwyczajny Rządu Narodowego, oznajmiał o objęciu przezeń władzy zpowrotem, 12 kwietnia zginął w pojedynku o charakterze politycznym z Adamem hr. Grabowskim. Śmierć jego uważano za niepowetowaną stratę dla sprawy powstańczej.

***Bobrujsk**, miasto na sowieckiej Białorusi (1926) 51.385 mieszk.

***Bobryniec**, osada na Ukrainie, (1926), 11.079 mieszk.

Bobsleigh.

***Bobsleigh** (skrót.: boby), ciężkie sanki sportowe, zaopatrzone w specjalne hamulce, znajdujące się na tylnej części sanek oraz w kierownicę, obracającą ruchomą część sanek. Służą do wyścigów saneczkarskich na specjalnych torach saneczkowych. W Polsce istnieje Polski Związek Bobslejo- wy, mający swą siedzibę w Krynicy.

***Boccaccio** Giovanni, pisarz włoski; nowy, zupełny przekład pol. „Dekameronu“ przez Edwarda Boyę (1932); tegoż przekład „Żywota Dantego“ (1923); „Fiammette“ tłum. Juliusz Feldhorn (1923). Monografia franc. H. Hauvette (1914).

***Bochara**, ob. Buchara.

Bochum, miasto w Westfalji, liczy po dokonaniu wcielenia szeregu gmin podmiejskich 121 km² (w tem 24,3 km² w uprawie rolnej); (1930) 323.000 mieszk., z czego (1929) 51,8% stanowią protestanci, 40,8% rz.-katolicy, 0,4% mojżeszowi. Stare miasto, mające dzisiaj charakter nowoczesnej „city“, otaczają zieleńce i parki. W dzielnicach zach., płn. i wsch. duże zakłady przemysłowe. Dzielnicę zwrócone ku rzece Ruhr założone w lasach. W starym mieście godne zwiedzenia kościół parafjalny (XVI. w.), św. Pawła (XVII. w.), gmach Muzeum Regionalnego (XVI. w.), nadto zamki Blanken-

stein (XIII. w.), i Kemnade (X. w. i XVI. w.). Poza tem dużo nowych monumentalnych budowli (np. ratusz, rzeźnie, szpitale i t. d.). — W 1929 znajdowało zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle 67.6% ogółu zaludnienia, w handlu i komunikacji 14.1%. Z 88.731 zawodowo czynnych (1925) było samodzielnych 7.006, urzędników 19.672 i robotników 55.406. — Kopalnictwo węgla dysponowało w 1930: 48 szybami, 45.000 robotników, przy rocznem wydobyciu 15 milj. t. — Dużą rolę gra przemysł chemiczny, oparty na wyzyskaniu ubocznych produktów przemysłu żelazo-hutniczego. Wspomnieć należy o przemyśle metalurgicznym i maszynowym, oraz piwowarskim i tytoniowym.

***Bodenit**, minerał zbliżony składem chemicznym do allanitu. Występuje razem z muromontytem w Boden pod Marienberg.

***Bodhisattva**, według wierzeń pierwotnego buddyzmu, istota, która ma stać się Buddą. B. w Mahayanie — to święci, czczeni jak bóstwa, albowiem mogą chronić ludzi od nieszczęść.

***Bodo**, grupa ludów tybeto-birmańskich, zajmująca niegdyś dolinę Bramaputry w obrębie Assamu i część wschodniego Bengalu, obejmowała ludy: Kaczari, Mecz, Czutiya, Garo i Tipura. Rozprzestrzeniająca się kultura indyjska i wyprawy wojenne Tajów (XIII. w.) podkopały starą kulturę B. (z wyjątkiem ludu Garo, ob.).

***Bodzanta**, arcybiskup gnieźnieński, (ok. 1320—1388), zaufany Kazimierza W., wyniesiony na stolicę gnieźnieńską w 1382 dzięki poparciu Ludwika Węgierskiego. Po jego śmierci należał do stronnictwa mazowieckiego, które pragnęło wydać Jadwigę za ks. Ziemowita, wziął w 1383 udział w zjeździe sieradzkim, który domagał się koronacji tego kandydata, ale ostatecznie przeszedł na stronę Zygmunta Luksemburskiego. W 1384 koronował Jadwigę, 1386 chrzcił Jagiełłę, któremu następnie udzielił ślubu i towarzyszył na Litwę.

***Bodziszek**, p. Geranium.

***Bodziszkowate**, ob. Geraniaceae.

***Boerner** Ignacy, pułkownik, ur. 1875, inżynier brał wybitny udział w rewolucji 1905—06, w czasie której zorganizował wśród robotników fabrycznych t. zw. republikę ostrowiecką, następnie pracował nad przygotowaniem ruchu zbrojnego w Galicji. W czasie wojny służył w Legionach i prowadził roboty niepodległościowe w Królestwie, w 1918 przeprowadził ewakuację Warszawy z wojsk niemieckich, zorganizował i dowodził milicją ludową, w armji pełnił różne funkcje w sztabie, 1923—24 attaché wojskowy w Moskwie, 1928 szef wydziału wojskowego w Min. Przemysłu i Handlu, od 1929 minister poczty i telegrafów.

***Boeuf** (franc.), wół, wołowina; b. braisé, wołowina smażona; b. a u naturel, mięso rosolowe, naturalne, sztuka mięsa, gotowana w rosole.

***Bogatkowate** (Buprestidae), rodzina chrząszczy. Ciało spłaszczone, zaostrzone na tylnym końcu. Zwykle mają barwy metaliczne. Ok. 4.000 gat., przeważnie egzotycznych. Larwy płaskie, wydłużone. U nas żyje szeliniak

sosnowiec (Chalcophora mariana L.), do 3 cm dł., metaliczno-bronзовy, w lasach sosnowych bogatek plamisty (Bup restis novemmaculata L.), zielony z żółtymi plamami. Z tropikalnych Chrysochroa buqueti Gory z Jawy i w. inn.

***Bogdan-Dulca** Jerzy, rumuń. historyk i krytyk lit., * 1866, członek Akademii, główne dzieła: „Istoria literaturii române moderne“ (1923), „Gheorghe Lazăr“ (1924), „Simeon Bărnuțiu“ (1924), „V. Alecsandri“ (1926).

***Bognor**, miasto i kąpielisko morskie w ang. hrabstwie Zach. Sussex, z 13.302 mieszcz.

***Bogoduchow**, miasto na Ukrainie w gub. Charków, (1926) 16.020 mieszcz.

***Bogorodsk**, (do 1930 Nogińsk), miasto w Środkowej Rosji, (1926) 45.393 mieszcz.

***Bogorodsk**, (do 1930 Bogorodskoje—Gorbatowskoje), miasto w rejonie Niżniego Nowgorodu, (1926) 14.391 mieszcz. Fabryki skór.

***Bogosowie** (sami wną się Boaspor), lud hamicki (ok. 18.000 głów) z pogórza Anseba, włoskiej kolonii Erytrei; pasterze, rolnicy i przewodnicy karawan. Stolica Keren (ob.). Dzielą się na wolnych i niewolników, posiadają pradawną prawa zwyczajowe, w większości są mahometanami. Język B. należy do grupy kuszyckiej (ob. Język). — Obecnie zamieszkiwane obszary zajęli w XVI. w.; w 1872 dostali się pod władzę Egiptu, w 1884 Abisynji, a wreszcie Włoch.

***Bogucki** Jan, pol. inżynier budowlany, ur. 1871, od 1906 prof. statyki budowli i budownictwa żelaznego Politechniki Lwów. Napisał m. i. „Nowoczesne budownictwo żelazne“ (Czasop. techn., 1930).

***Bogusławski** Ludwik, generał pol., (daty życia nieznanne), odznaczył się w bojach napoleońskich, zwłaszcza nad Berezyną, pod Smoleńskiem i Lipskiem, w armji Król. Kongresowego został dowódcą słynnego później 4. pułku piechoty. W noc listopadową usiłował powstrzymać wojsko od udziału w powstaniu. Zdecydowawszy się przystąpić doń, zabłysnął światłem męstwem w najważniejszych bitwach aż do obrony Warszawy. Mianowany generałem brygady, potem dowódcą dywizji, po upadku powstania zesłany na 2 lata, resztę życia spędził na wsi.

***Bogusławski** Antoni, pol. publicysta, pisarz wojskowy i poeta, * 1889, wydał m. i. poezje: „Kolejdy żołnierskie“ (1924), „Honor i ojczyzna“ (1927), „Dwór“ (1929), „Zwierciadło“ (1929); nadto: „Historja wojny francusko-pruskiej 1870—71“ (1925); redaguje „Przewodnik gimnastyczny“, dodatek dla dzieci w „Kurjerze Warszawskim“, współpracuje w różnych czasopismach.

***Böhle** Fritz, niem. malarz i rytmownik, (1873—1916), kształcił się w Monachjum. Duży wpływ wywarł na niego Marées. Malował pejzaże i rodzajowe obrazki z życia wieśniaków i żeglarzy.

***Bohusz** Marjan, pseudonim Józefa K. Potockiego (ob.).

***Boiler** (ang.), kocioł na wrzącą wodę lub parę, zwł. o niskiej prężności.

***Bois-Colombes**, wieś we francuskim departamencie Seine, arr. Saint-Denis, (1921) 19.888 mieszcz., leży przy kolei zachodniej, na pld-wschód od Colombes. Wyrób warsztatów tkackich i octu.

***Boisko**, w starej polszczyźnie wyraz używany w znaczeniu pobojuwiska, miejsca walki; później (obecnie także w tem znaczeniu używany) na oznaczenie ubitej ziemi, klepiska w gumnie. W znaczeniu sportowem oznacza ograniczony plac, miejsce ćwiczeń sportowych, gier drużynowych i zabaw ruchowych. Oznaczenie przestrzenne b. może mieć również miejsce w sali gimnastycznej (np. do koszykówki, siatkówki, base-ballu). W narciarstwie używa się również wyrazu b. na oznaczenie małej łąki, stoku ćwiczebnego do krótkich zjazdów i ewolucyj, z dobrze wyjeżdżonym i ubitym śniegiem.

***Boja**, sygnał morski, pusta beczka jaskrawo pomalowana. Szereg boi zakotwiczonych na morzu na mieliznach lub w wjadzu do portu służy okrętom za sygnał ostrzegawczy, lub drogowskaz. W nocy oświetla się boje umieszczonymi na nich latarniami. P. o. r. t. a. b. l. w t. 8, str. 315 oraz w t. 14, str. 45.

***Bojer** Johan, pisarz norw., * 1872, z biednej rodziny, samouk, w r. 1896 wstąpił się powieścią chłopską: „Et folketog“, następnie przedstawia głównie życie chłopów i rybaków w północnej Norwegji, wydał m. i. powieści: „Rybacy z Lofotów“ (1912), „Ludzie na morzu“ (1929), „Wielki głód“ (1916, przekład pol. Leopolda Staffa, 1928), „Dyrendal“ (1919, przekład pol. p. t. „Matka, która nie rodziła“, 1930), „Potęga kłamstwa“, „Spiewający więźni“ (1913), „Ostatni wikingowie“ (przeł. Leopold Staff, 1930; przeł. Marja Kreczowska, 1932); nadto dramaty, m. in.: „Potęga wiary“ (1903). Zaliczany do najwybitniejszych przedstawicieli współcz. powieści norweskiej, pisarz w wielkim stylu, o żywiołowej, niemal pierwotnej ekspresji.

***Bojowe cepy**, ob. Cepy.

Boks (pięściarstwo). Sport znany jeszcze w starożytnej Grecji, w nowożytnej fazie powstał w Anglii, gdzie nazwano go „szlachetną sztuką samoobrony“. Polega na walce na pięści, uzbrojone w rękawice skórzane, przyczem ciosy są dozwolone od pasa powyżej. Sport ten, wymagający dużej wytrzymałości i techniki, ma wiele cech brutalności, choć jako ćwiczenie ciała oraz szybkiej reakcji posiada wiele wartości. Dla swych widowiskowych zalet, podbudzających dość niskie instynkty ludzkie, cieszy się wśród mas popularnością. Z powodu wielkich wad z punktu widzenia wychowawczego i niebezpieczeństw dla zdrowia jakimi grozi, przez wychowawców odrzucony. — W Polsce istnieje **Polski Związek Bokserów** z siedzibą w Poznaniu.

***Boksburg**, szybko rozwijające się miasto w Transvaalu, (1926) 37.707 mieszcz. (12.144 białych), 1.630 m n. p. m., 24 km odległe od Johannesburga, centrum obszaru złoto- i węglonośnego.

***Bokserzy**, nacjonalści chińscy, którzy w 1900 wywołali wielkie powstanie, skierowane prze-

ciw obcym. Geneza ruchu b. tkwiła z jednej strony w krzywdach, jakich doznały Chiny ze strony państw europejskich oraz Japonji, które opanowały najlepsze porty chińskie, z drugiej — w ujawniających się w samem społeczeństwie chińskiem dążeniach do przyjęcia kultury europejskiej. Elementy konserwatywne i nacjonalistyczne, wrogie wszelkim innowacjom i lękające się o całość państwa, poczęły się organizować w tajne stowarzyszenia, które ćwiczyły się w gimnastyce i władaniu bronią. Anglicy nadali im lekceważące miano „bokserów“. W 1900 wybuchnęła straszliwa burza, której ofiarą padło ok. 30.000 Chińczyków-chrześcijan; nie oszczędzono również białych i Japończyków. W Pekinie został zamordowany poseł niemiecki Ketteler, przedstawiciele innych państw europejskich wraz z rodzinami i personelem poselskim schronili się do ambasady angielskiej, gdzie przez kilka tygodni bronili się przed powstańcami. Powstanie zostało stłumione przez międzynarodową armję pod wodzą feldmarsz. Waldersee, a Chiny musiały zapłacić wysokie odszkodowanie, wszelako państwa europejskie, przerażone tym wybuchem nacjonalizmu, wstrzymały się chwilowo od dalszego rozdrapywania Chin.

***Boleit** (percylyt), minerał, o składzie chemicznym $PbCl_2 \cdot Cu(OH)_2$, krystalizuje w układzie regularnym, tworząc przeważnie szcziarnej barwy niebieskiej. Występuje w Boléo (Kalifornia), często tworząc zrosty z kumengitem.

***Boleski** Andrzej, ob. Baumfeld Andrzej.

***Bolesławita**, ob. Kraszewski.

***Bolidy**, ob. Meteory.

***Bollieryt**, minerał, wodny fosforan magnezu o składzie $Mg_3P_2O_8$, tworzy jednoskośne kryształy lub włókniste buty bezbarwne lub białe. Znany z pokładów guana w Chile.

***Bolingbroke** Henry Saint John, wicehr., ang. polityk i literat, (1678—1751), od 1701 członek Izby Gmin, zwrócił powszechną uwagę swemi wystąpieniami, 1710 sekretarz stanu, uczestniczył w zawieraniu traktatu utrechckiego. 1715 z powodu związków ze Stuartami musiał schronić się do Francji, 1723 wróciwszy do kraju wywierał piórem silny wpływ na rozwój życia politycznego. Jego najważniejszymi traktatami politycznymi są: „Dissertation on parties“ oraz „Idea of a patriot king“ (1738). Jego „Letters on the study of history“ (1751, 2 t.), ważne dla angielskiego deizmu, zostały potępione jako niebezpieczne dla państwa i kościoła.

Bolivar, 1. departament w Kolumbji, 60.450 km² i (1928) 642.777 mieszcz. 2. stan w Wenezueli, 238.000 km², (1926) 98.258 mieszcz.

***Bollwit**, minerał, tlenosiarczek bizmutu, występuje w Boliwji.

Boliwja (Republika Boliviana), 1,332.808 km² i (1929) 2.91 milj. mieszcz. (2.2 na 1 km²). Jedyne wielkie miasto La Paz skupia (1929 [szacow.]) 146.930 mieszcz., co odpowiada 5% ogólnego zaludnienia.

Bardzo wszechstronne górnictwo: cyna (produkcja 1929: 47.081 t.), srebro (193 t.), ołów (14.961 t.), miedź (7.188 t.), cynk (1.395 t.), antymon (3.778 t.), bizmut (151 t.), wolfram (978 t.), złoto (47 kg).

W 1929 importowano cukier, mąkę, węgiel, towary żelazne i stalowe, maszyny górnicze i t. d. łącznej wartości 71,4 milj. boliw. Wywieziono surowców na 140 milj. boliw. — Zaznaczył się wzrost zależności gospodarczej od Stanów Zjedn. A. P., tem więcej, że nadzieja na uzyskanie dostępu do morza zawiodła w związku z załatwieniem chilijsko-peruwiańskiego sporu w sprawie Tacna-Arica. — Jednostką pieniężną jest od 11. VII. 1928 boliwian = 0,549 gr. czystego złota.

***Bolońska flaszka**, małe, grubościennie naczynko szklane, które zostało po wydeciu szybko oziębione. Z tego powodu panuje w niem tak wielkie napięcie wewnętrzne, że wrzucenie do środka najdrobniejszego kamyczka powoduje rozprysnięcie się szkła.

***Bolsover**, miasto w Derbyshire (Anglja), 10 km na wschód od Chesterfield, (1921) 14.475 mieszk. Zabytkowy kościół w normańskim stylu.

***Bolszaja Biełozierka**, wieś na Ukrainie w dawnym powiecie Melitopol, (1926) 16.477 mieszk.

***Bolszaja Dżałga**, wieś w ptn. Kaukazie w dawnym powiecie Stauropol, (1926) 11.322 mieszk.

***Bolszaja Grybanówka**, wieś w dawnym powiecie Boryssoglebsk, (1926) 11.078 mieszk.

***Bolszaja Lepatycha**, wieś na Ukrainie nad Dnieprem, (1926) 11.929 mieszk.

***Bolszaja Znamienka**, wieś na Ukrainie, w dawnym powiecie Zaporozże, (1926) 17.326 mieszk.

***Bolton**, (dawniej Bolton le Moors), miasto, gmina i hrabstwo w ptn.-zach. Anglji, (1922) 182.700 mieszk., leży pośrodku wielkich torfowisk. Zabytkowy gotycki kościół parafjalny i piękny ratusz miejski. Ludność wywodzi się częściowo z napływowych Flamandczyków i Hugenotów, którzy z początkiem XVI. w. tutaj szukali schronienia pod prześladowaniami religijnymi. B. ma wysoko rozwinięty przemysł tkacki i żelazny. Wpobliżu kopalnie węgla.

***Boltonit**, minerał, odmiana forsterytu, występująca w wapieniach krystalicznych koło Bolton.

***Bolus**, dawniej używana nazwa na rozmaitego rodzaju gliny brumatne.

Bolzano (Bozen), włoska prowincja w pld. Tyrolu (Venezia Tridentina), 7.334 km² i (1921) 235.487 mieszk. (32 na 1 km²). Główne miasto B. jako gmina (1928) 39.338 mieszk. Na przedmieściu San Giacomo lotnisko.

***Bolchow**, miasto w Środkowej Rosji nad rz. Nurga. (1926) 17.535 mieszk.

***Bologoje**, miasto w obszarze leningradzkim, węzeł kolejowy na linii Moskwa—Leningrad, (1926) 10.863 mieszk.

***Bomba**, ob. Bomby.

Bombaj, (1930) 1.157.851 mieszk. Na uniwersytecie 1928/29 słuchaczy 9.799. Wartość przywozu (1928/29) 1.085 milj., wywozu 860 milj. rupji.

***Bombiczyt**, trójskośny minerał zbliżony składem chemicznym do bursztynu. Tw. 0,5—1, C. wł. 1,1. Znalezione w Toskanji (Dolina rzeki Arno).

***Bomblinator**, ob. Discoglossidae.

***Bombus**, ob. Trzmiel.

***Bombycidae**, ob. Prządkówki.

***Bombycilla garrula**, ptak, ob. Jemiółucha.

***Bombyx mori**, ob. Jedwabnik.

***Bomontyt** (beaumontyt), minerał, odmiana heulandytu.

***Bomst**, ob. Babimost.

***Bon gré, mal gré** (franc.), chcąc nie chcąc, z wola czy bez woli, tyle, co „nolens volens”.

***Bona**, ob. Bône.

***bona fide** (łac.), w dobrej wierze, uczciwie. Por. też Dobra wiara.

Bona Fides, ob. Dobra wiara.

***Bonar Law** Andrew, polityk ang., (1858—1923), wielki przemysłowiec w Glasgow, od 1900 konserwatywny członek Izby Gmin, występował gorąco za proponowaną przez Chamberlaina reformą taryf celnych, od 1911 przewodca unjonistów, 1915 minister kolonij, 1916 lord kanclerz skarbu, odegrał wybitną rolę w prowadzeniu wojny i zawieraniu pokoju. 1919—21 lord — strażnik pieczęci, 1922 obalił gabinet Lloyd George'a i stworzył rząd konserwatywny, przeprowadził w parlamencie uchwalenie konstytucji Irlandji, zatwierdził w 1923 zawartą przez Baldwiną umowę ze St. Zjedn. A. P. w sprawie długów wojennych.

***Bonasia bonasia**, ob. Jarząbek.

***Boncourt-Paul** Joseph, ob. Paul-Boncourt Joseph (t. 12 i uzup.).

***Bondfield** Margaret, socjalistka ang., ur. 1873, od 1923 w Izbie Gmin, brała udział w szeregu międzynarodowych kongresów robotniczych, również w posiedzeniach Ligi Narodów, 1929—31 była ministrem pracy.

***Bondone**, ob. Giotto.

***Bondu**, państwo ludu Fulbe we francuskim Senegalu (Zach. Afryka), ok. 30.000 mieszk. (Fulbe, Mandingo i Dżolof) wyznania mahometańskiego. Kraj dobrze nawodniony, żyzny, starannie uprawiany, okolica górzysta na zach. od rzeki Faleme.

***Bondy**, gmina we francuskim departamencie Seine, (1926) 15.282 mieszk., 11 km na wsch. od Paryża. Przemysł chemiczny.

***Bone Muirhead**, grafik ang., * 1878, celuje w technice suchej igły. Wykonał szereg ilustracji do książek i liczne pejzaże.

Bonebed, zlepieniec, składający się całkowicie z resztek kości, zębów, łusek i t. p.: tworzy kilkucentymetrowe warstwy w najwyższych kajprowych utworach Szwabji, Frankonji i Turynji.

***Bonerowie**, patrycjuszowska rodzina mieszczańska, przybyła do Krakowa w XV. w. z całą falą uchodźców niemieckich z nad Renu, a spolszczywszy się szybko, poczęła odgrywać wybitną rolę w życiu gospodarczym i kulturalnym. Twórcą jej świetności, Jan B. († 1523), stał na czele spółki, która zajmowała się handlem, dostawami, dzierżawą, pożyczaniem pieniędzy. Zbliżony do dworu królewskiego, ratował go często w trudnych sytuacjach obfitości pożyczkami. Za Zygmunta I został faktycznym podskarbiem, aczkolwiek bez tytułu: administrował mennicą, ołbora olkuską, twierdzą kamieniecką, dzierżawił komory celne, zorganizował skarbowość królewską na nowożyt-

nych podstawach. Król nadał mu ok. 1515 szlachectwo i uważał za osobistego przyjaciela. Bratanek jego Seweryn († 1549) pomnożył odziedziczoną fortunę, rozszerzył stosunki handlowe na całą Europę, założył słynną rezydencję wielkopańską w Balicach, został kszetanem zamowieckim i założycielem senatorskiej linii swego rodu. Obaj pracowali w kierunku uprzemysłowienia kraju, popierając rozwój górnictwa, wyrobów papierniczych i tkackich. Potomkowie Seweryna zajmowali godności senatorskie i należeli do gorących popleczników reformacji. B. posiadają również swoją kartę w dziejach kultury zygmuntońskiej: byli protektorami nauki i sztuki, utrzymywali stosunki z wybitnymi humanistami, z świata artystycznego pozostawali w kontakcie z Hamsem Süsem z Kulmbach, W. Stwoszem, A. Dürerem. Świadectwem ich mecenatu artystycznego jest kaplica bonerowska w kościele N. P. Marji w Krakowie. Por. J. Ptaśnik, Bonerowie (Rocz. Krak. 1906).

***Bonfante Pietro**, prawnik włos., * 1864, prof. w Camerino, Macerata, Messynie, Parmie, Turynie, Pawji, Rzymie, od r. 1929 członek Reale Accademia d'Italia. Znaczenie swe zawdzięcza pracom z dziedziny prawa rzymskiego i historii prawa rzymskiego. Napisał: „Istituzioni di diritto romano“ (1896), „Storia del diritto romano“ (1903), „Lezioni di storia di commercio“ (1924—25, 2 t.), „Il diritto romano e la riforma dei codici“ (1927) i i.

***Bonhomie** (franc.), dobrodusność, jowialność, poczciwość. *B o n h o m m e*, dobroduszny człowiek, poczciwiec (także w znaczeniu ironicznym, szyderczym).

***Boni** (Bone), autonomiczna posiadłość holenderska na wyspie Celebes, dotyka z a t o k i B., 6.750 km², ok. 70.000 mieszk. Dawniej obowiązywało w B. dziedziczenie po kądzieli. Powstanie z r. 1859 obaliło panującą księżną. Nowo obrany książę poddał się traktatem z 13. II 1810 pod zwierzchnictwo Holandji. W 1905 złożono z tronu ostatniego księcia. *Miasto B. leży w żyznej okolicy, 4 km od morza.*

***Boninit**, bogata w szklisko skała zbliżona do andezytu, złożona jest z bronzytu, oliwinu, diallagu i augitu; skaleni nie zawiera lub tylko bardzo drobne ilości.

***Bonnard Abel**, franc. poeta i pisarz, * 1883, dwukrotnie odznaczony nagrodą narodową za tomy poezyj: „Les Familiers“ (1906) i „En Chine“ (1924). Oprócz poezyj (m. i. „Au Maroc“, 1927), wydał powieść: „La Vie et l'Amour“ (1913), „La Vie amoureuse d'Henri Bevre“ (1926) i i.

***Bonnella**, ob. Silkwiaki.

***Bönnelyce Emil**, pisarz duń., * 1893, z utworów jego najważniejsze poezje urbanistyczne (zbiory od r. 1917), nadto powieści.

***Bonomi Ivanoe**, polityk włos., ur. 1873, socjalista, redaktor pism partyjnych, w 1914 został nacjonalistą i wystąpił za wojną z Austrią. 1916 był ministrem robót publicznych, 1920—22 minister wojny, równocześnie piastował dwukrotnie (1921—22) prezesurę gabinetu.

Bonorum cesso (łac.), ob. Cesso bonorum. — **B o m m u n i o**, wspólność majątkowa. — B.

possessio w prawie rzymskiem dziedziczenie wedle prawa pretorskiego, w przeciwieństwie do dziedziczenia wedle ius civile.

***Bonsdorff**, minerał, będący produktem przeobrażenia kordjerjtu.

***Bontempelli Massimo**, pisarz włos., * 1884, od 1930 członek Akademii, wydał poezje (zbiory od r. 1904), powieści (m. i. „La vita intensa“, 1920, II wyd. 1925); zwłaszcza dramaty, w których wypowiedział się najlepiej: „La piccola“ (1916), „La guardia alla luna“ (1916), „Siepe a nord-est“ (1919), „Nostra dea“ (1925).

***Bontemps Piotr Karol**, generał bryg. Król. Kongresowego, (1777—1840), służył początkowo w armii francuskiej, potem w wojsku ks. Warszawskiego, brał udział w najważniejszych bitwach napoleońskich. W 1818 wszedł do armii Król. Kongresowego, zasłużył się około zorganizowania inżynierji i artylerji, w czasie powstania listopadowego był głównym organizatorem przemysłu wojennego.

***Bonvicino Alessandro**, ob. Moretto da Brescia.

***Book of Common Prayer** (ang.), agenda kościoła anglikańskiego (zbiór przepisów rytuału anglik.), pierwszy raz zestawiona 1549, nabrała charakteru obowiązującej ustawy przez pierwsze Uniformitas-akty, od tego czasu wielokrotnie rewidowana i zmieniana. Por. Anglikański kościół.

***Bookmaker** (ang.), osoba uprawniona obok totalizatora (ob.) do przyjmowania zakładów i stawek na wyscigach, turniejach publicznych i t. p.

***Boom**, miejscowość w belg. prowincji Antwerpji, z 18.462 (1922 r.) mieszkańców, węzeł kolejowy nad rzeką Rupel, na pld. od Antwerpji, z browarem, zakładami budowy okrętów, cegielnią i przemysłem cynkowym.

***Boote**, miasto i hrabstwo w pln.-zach. Anglii, (1922) 79.750 mieszk., przy ujściu rzeki Mersey, 5 km poniżej Liverpoolu, przyczem wchodzi w zasięg jego portu. Posiada duże doki. Przemysł jutowy, odlewnie żelaza. Duże obroty handlowe z Ameryką.

***Bootlegger** (butlegerzy), w Stanach Zjednoczonych A. Pln. przemytnicy alkoholu.

***Booyt**, minerał, wodny siarczan miedzi o składzie $CuSO_4 \cdot 7H_2O$, tworzy jednoskośne kryształy zbliżone do melanterjtu.

***Bora** (Meamuyna), szczep Indjan z nad Putumayo (ok. 80.000 głów), zajmujący się łowectwem, rybołówstwem i rolnictwem; prawie nadzy, hołdują przyozdabianiu uszu i nosów kółczykami, jako broń używają lanc i dmuchawek z zatrutymi strzałami.

***Borch** Michał Jan, mineralog polski z 2. poł. XVIII w., syn kanclerza w. kor. Jana Borch'a. Przebywał niemal stale za granicami kraju. Poświęcił się badaniom mineralogicznym, zwłaszcza Sycylii i ogłosił szereg prac, jak „Lithographie Sicilienne“ (1777), „Lithologie Sicilienne“ (1778), „Lettres sur la Sicilie et sur l'île de Malthe“ (1781).

Bordeaux, (1920) 256.026 mieszk., (o 11.383 osoby mniej jak w 1921). Lotnisko Teynac 6,5 km od dworca. Port w dzielnicy Bacalan rozszerzono do 16 ha powierzchni wodnej. Łącz-

nie z przedporciem w gminie Bassens na prawym brzegu Garonny liczy bulwar 11,5 km długości. Port przyjął w 1929: 5.927 okrętów o pojemności 8,76 milj, netto rej. t.

***Borden**, wyspy wchodzące w skład arktyczno-amerykańskiego archipelagu, na pń. od wysp Melville, 78° szer. geogr. pń. i 109°—114° dług. geogr. zach. Zostały one podobnie jak wyspy Brock i Loughed odkryte w 1916 przez Stefanssona.

***Bordet** Jules, bakterjolog belg., ur. 1870, dyrektor instytutu Pasteura w Brukseli, w r. 1919 otrzymał nagrodę Nobla, wynalazł reakcję serologiczną, opierającą się na wiązaniu dopełniacza (ob. Komplement), mającą znaczenie w rozpoznawaniu chorób.

***Bordone** (włosk., franc. Bourdon), „trzmiel“, ciągle się powtarzający, najniższy ton kobzy.

***Borealny**, północny, ob. Boreas.

***Borealny okres**, charakteryzuje się kontynentalnym klimatem (suchym i gorącym). W rozwoju szaty roślinnej odpowiada mu „okres świerka“, w czasie którego dokonuje się imigracja dębu, lipy, brzozy i t. d. Stratygraficznie stanowi on najmłodsze piętro postglacjału (stare alluwjum).

***Borecky** Jaromir, poeta i pisarz czeski, * 1869, tłumacz Mickiewicza i Wyspiańskiego.

***Borelowski** Marcin (pseud. L e l e w e l), powstaniec, (1829—1863), rzemieślnik, brał udział w ruchu przedrewolucyjnym w Warszawie, po wybuchu powstania styczniowego został naczelnikiem wojskowym województwa lubelskiego, stoczył na czele swego oddziału szereg walk, zginął 6 wrześ. pod Batorzem (ob.).

***Borgerhout**, przedmieście Antwerpji, (1929) 53.000 mieszk. Przemysł lniany i szlifiernie diamentów.

***Borgese** Giuseppe Antonio, włoski uczonec i pisarz, * 1882, napisał: „Storia della critica romantica“ (1905—21, 3 t.), „La nuova Germania“ (1909, II wyd. 1917), „Gabriele d'Annunzio“ (1909), „Studi di letteratura moderne“ (1915, II wyd. 1920) i i., powieści, z których najlepsze: „Rubé“ (1921), nowele, dramaty i i.

***Borgopründ**, osada w Siedmiogrodzie, 520 m n. p. m., nad Bystrycą, (1922) 2.508 mieszk. głównie Rumunów. Z B. wiedzie droga przez 1.196 m wyniesioną przełęcz Borgo na Bukowinę.

***Borleklt**, p. Borzyklt.

***Borkowski-Dunin** Stanisław, był znakomitym mineralogiem, chociaż bardziej znany jest jako wydawca psalterza florjańskiego. Studja mineralogiczne i geologiczne we Freibergu, następnie w Paryżu. Po powrocie do kraju ogłaszał prace mineralogiczne przeważnie w czasopiśmie niemieckich i francuskich, wykonując analizy chemiczne. Z prac odnoszących się do Polski wymienić należy: „O minerałach Galicji wschodniej i Bukowiny“ (1816), „O Kościeliskach w Karpatach i o składzie gór tamtejszych“ (1816), prace o bursztynie z okolic Lwowa, o siarce z Truskawca i t. d.

***Bornit**, minerał, siarczek miedzi i żelaza o składzie Cu_3FeS_3 . Występuje w regularnych kryształach, najczęściej w dużych 24-ścianach deltoidowych, przeważnie jednak tworzy sku-

pienia nieforemne barwy miedziano-czerwonej o pstrym lub czerwonym nalocie. Tw. 3, C. wł. 4, 9—5, 1. Występuje razem z chalkopirytem: Freiberg, Mansfeld, Alaska, Afryka połudn.-zachodnia. W Polsce znany z Miedzianej Góry i Miedzianki.

***Bornstein** Benedykt, filozof pol., *1880, prof. Wolnej Wszechnicy w Warszawie. zajmuje się badaniami nad teorią poznania. „Prolegomena filoz. do geometrii“ (1912), „Elementy filoz. jako nauki ścisłej“ (1916), „Kant i Bergson“ (1913), „Sądzenie a widzenie“ (Przeł. filoz. i filoz., 1923), „Architektonika zmysłowości i rozsądku“ (1927), „Sąd a konsonans“ (Pol. Arch. Psych., 1932).

***Borodin** Michał Markowicz (właśc. Grusenberg), rewolucjonista ros., ur. 1884, od 1903 działał w partii socjalistycznej, aresztowany, przebywał przez pewien czas w Ameryce Pn., w 1918 powrócił do Rosji, w 1923 wyjechał do Chin, brał udział w zrewoltowaniu kraju w duchu komunistycznym i został „wysokim doradcą“ centralnego komitetu wykonawczego stronnictwa Kuomintang. Od 1927 przebywa znów w Sowietach. Por. Chiny, dzieje (uzup.).

***Borogliceryna**, masa otrzymywana przez ogrzewanie kwasu borowego (ob.) z gliceryną, używana jako lek przy zranieniach. W handlu znajduje się bądzto w stanie płynnym, bądz też w postaci maści.

***Borokalcyt**, minerał, p. Bekilit.

***Borokarbidy**, B_6C i B_2C_2 powstają w płomieniu pieca elektrycznego, przy stapianiu mieszaniny koksu i połączeń borowych. Twardości dorównują diamentowi i służą jako namiastka do celów szlifierskich i wiertniczych.

***Borolanit**, skała zbliżona do sieniutu leucytowego, odznacza się dużą zawartością melanitu. Występuje nad jeziorem Borolan (Szkocja).

***Borolanitowy porfir**, skała wylewna zbliżona do porfiru leucytowego, zawiera znaczne ilości melanitu.

***Boromagnezyt**, minerał, wodny boran magnezu, występujący w drobnych promienistych skupieniach w ziarnistym wapieniu w Rezbanya.

***Boromia**, wieś na Ukrainie (1926) 13.687 mieszk.

***Boronatrokalcyt**, minerał, p. Uleksyt (uzup.).

***Borowicz** Wilhelm, mechanik pol., ur. 1882, studja w Monachjum, praktyka w fabrykach niemieckich, od 1925 prof. budowy maszyn i turbin parowych Politechniki Lwowskiej. Napisał szereg prac z dziedziny swojej specjalności m. i. w „Przeglądzie technicznym“, „Technice ciepłej“ i t. d.

***Borowicze**, miasto w obszarze leningradzkim, (1926) 18.785 mieszk. Kopalnie węgla, przemysł ceramiczny.

***Borowiecki** Stefan, pol. neurolog i psychiatra, ur. 1881, od 1919 prof. Uniw. Pozn. Napisał szereg prac specjalnych.

***Borowina**, substancja roślinna, podobna do torfu, składająca się przeważnie z substancyj humusowych, przesiąknięta wodą mineralną, zawiera również sole kwasu mrówkowego, octowego, propionowego, najrozmaitsze resztki i sole mineralne, szczególnie sole żelazowe.

B. używa się do kąpeli borowinowych, po odpowiednim przemieleniu i wyrobieniu w wodzie mineralnej. Ob. Kapiel. — Ob. też Borowiny.

***Borowiny**, ciężkie gleby margłowe, t. j. wapienno-glinkowate o przewodze składników wapiennych wzgl. kredowych (t. zw. „opoka“). W typowej formie występują w okolicach Krakowa, Częstochowy i Wielunia, jako produkt zwietrzenia wapieni jurajskich. — Ob. też Borowina.

***Borowski Marjan**, filozof pol., *1879, zajmował się badaniami nad ontologią i dał głęboką analizę pojęcia przedmiotu. W filozofii praktycznej badał elementy postępowania. M. i. ogłosił: „Empiryczne i humanistyczne pierwiastki w nauce“ (1912). W *Przegl. Filozof.*: „Co to jest przedmiot“ (1920), „Aktywizm i pasytywizm“ (1923), „O rodzajach czynu“ (1924).

***Borowski Antoni**, ks., ur. 1884, w l. 1911—25 prof. teologii moralnej Seminarjum Duchownego w Włocławku, od 1927 prof. etyki i teologii moralnej Uniw. Warsz. Nap.: „Sakramentologia w świetle nowego prawa kościelnego“ (1920), „O sumieniu“ (1928) i w. i.

***Borowski Wacław**, malarz pol., *1886, uczeń Akademii krakowskiej, prezes organizacji art. „Rytm“, od 1926 profesor Instytutu Sztuk Plastycznych w Warszawie. Wystawia w kraju i zagranicą. Główne dzieła: rekonstrukcja polichromji sali „obiadów czwartkowych“ na Zamku królewskim w Warszawie, polichromja 3 domów na rynku Starego Miasta, 3 teki autolitografij i szereg obrazów sztalugowych: portretów, pejzaży i kompozycji.

Borowy Wacław, pol. krytyk literacki, wydał nado: „Gilbert Keith Chesterton“ (1929, monografia), „Od Kochanowskiego do Staffa, antologia liryki polskiej“ (1930), „Kamienne rękawiczki i inne studja i szkice literackie“ (1932, tu m. i. o Kochanowskim); opracował pośmiertne wydanie „Elegij“ Zeromskiego (1928). Od r. 1930 wykłada literaturę polską w School of Slavonic Studies, King's College, w Londynie.

***Borowykowskyj** Lew, ukraiń. poeta i etnograf, (1804—1889), autor pierwszej ukraiń. ballady romantycznej „Mariusia“ (1829) i b. poczytnych bajek (1852), zbieracz ukraiń. ludowych pieśni, baśni, przysłów i t. d.

***Borówka**, ob. Vaccinium.

***Borreby**, miejscowość w Zelandji (ob. Holandia), w której znaleziono szczątki rasy krótkogłowej z późnego okresu kamiennego; z rasą tą, zwaną typem B., łączą późniejszych krótkogłowców pld. Szwecji, pfn.-zach. Niemiec, Danji i Holandji.

***Borrowstounes**, miasto portowe w Linlithgowshire (Szkocja), (1921) 11.894 mieszk., leży nad rzeką Firth of Forth, stacja kolejowa. Silny wywóz węgla.

***Borsa**, osada w rumuńskim Siedmiogrodzie, (1922) 14.451 mieszk. w połowie narodowości rumuńskiej. Osada leży nad rzekami B. i Wissó. Kopalnie miedzi i ołowiu, źródła mineralne. W pobliskiej przełęczy (Tatarental) odparto w 1717 ostatni najazd Tatarów.

***Borsippa** (Barsip, Barzipa), starożytne miasto na południe od Babilonu, sławne przez w 1902 odkopaną świątynię Ezida i ruiny Birs Nimrud, wieży, zw. fałszywie „wieżą babilońską“.

***Borsod, Gömör es Kishout**, węgierski obszar administracyjny, 3.876 km² i (1930) 296.411 mieszk., z tego w 1920: rzymsko-kat. 59%, reform. 31%, ewang. 2%; gęstość zaludnienia 76 osób na 1 km². B. obejmuje komitat Borsod, na prawym brzegu Cisy (3.576 km², 1920) 250.423 mieszk. i resztę pozostawionego Węgom dawnego komitatu Gömör es Kishout (300 km², [1920] 15.989 mieszk.). Siedzibą władz administracyjnych jest Miskolcz.

***Borsuk**, ob. Meles.

***Borszczowskie warstwy**, górnosylurskie warstwy, występujące w okolicach Borszczowa na Podolu. Por. Sylurska formacja.

***Bort**, odmiana diamentu, tworząca kuliste skupienia promienisto-pręcikowe.

***Bortkiewicz** Władysław, statystyk i polityk, (1868-1931), wysłany przez rząd rosyjski na studia do Niemiec, od 1901 prof. statystyki w Berlinie. Dzieła: „Die mittlere Lebensdauer“, „Das Gesetz der kleinen Zahlen“ (1898), „Bevölkerungswesen“ (1919) i i.

***Boru azotek** BN powstaje przez wyżarczenie bezpostaciowego boru (ob.) lub tlenku boru z węglem w atmosferze azotu. Jest bardzo wytrzymały na działanie wysokich temperatur i bywa używany przy budowie pieców elektrycznych.

***Boru stopy** powstają przez ogrzanie boru lub jego tlenku z metalami; można je także otrzymać przez ogrzewanie w piecu elektrycznym kwasu borowego z węglkami metali lub boranu potasowego z węglem i metalami. Przy redukcji boraksu nadmiarem glinu otrzymuje się piękne kryształy zupełnie przezroczyste lub też ciemno zabarwione; są to t. zw. diamenty borowe zbliżone w swych własnościach do diamentów prawdziwych.

***Boruciński** Michał, malarz pol., *1885, kształcił się w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych, w Paryżu i we Włoszech. Maluje sceny historyczne i portrety.

***Boruta**. Ze źródłosłowu „bór“ wywodzi się szereg imion słowiańskich, jak Borysław, Borys, Borek, a także i Boruta. To ostatnie przeniesiono ze względu na związek z borem na djabła, zamieszkującego według baśni ludowych bór, rokity, łoży lub suche wierzby, z tego powodu zwanego też borowym, rokitą, wierzbićkim i t. p. Podania i baśnie o B. krążyły w całym kraju, zarówno u ludu jak i u szlachty, dopiero jednak w XIX. w. niektórzy literaci czynią z niego djabła-szlachcica, noszącego się odpowiednio do tego stanu.

***Borysgolebsk**, miasto powiatowe dawnej gubernji rosyjskiej tambowskiej (Środkowa Rosja), (1920) 24.300 mieszk., stacja kolejowa przy linii Ryga-Carycyn. Handel ziemiopłodami. — Początek swój zawdzięcza miastu walcom z krymskimi Tatarami. Założone w 1646 miało chronić przed ich najazdami.

***Borysów**, miasto na Białorusi, (1926) 25.840 mieszk.

***Borvsówka**, wieś w centralnym rosyjskim obszarze czarnoziemiu, (1926) 20.655 mieszk.

***Borzyckit** (borickit), minerał, wodny fosforan wapnia i żelaza, tworzący zbite skupienia barwy czerwonawo-brunatnej. Tw. 3, 5, C. wł. 2,7. Znany z Loeben i Czech.

***Bos primigenius**, ob. Tur.

***Bosch Karl**, chemik niem., ur. 1874, obecnie dyrektor „Badeńskiej fabryki aniliny i sody“. Wstąpił się przez przystosowanie do celów technicznych haberowskiej metody otrzymywania amonjaku (proces Habera-Boscha). W r. 1931 otrzymał nagrodę Nobla za prace z dziedziny chemii technicznej.

***Bosco** (Bosko) Giovanni, założyciel zakonu salezjanów (ob.).

***Boscovale**, miasto we włoskiej prowincji Neapol, (1921) 2.923 mieszk. (jako gmina 13.252), leży na pld.-wsch. od Wezuwjusza, wśród pół lawy z 1822. Wysoka kultura zbożowa i owocowa. W 1895 znaleziono tu starożytny skarb srebrny, przechowywany w Luwrze (Paryż), a składający się z rozmaitych naczyń, które odnosi się do początków naszej ery. Ostatnio odkryto także dobrze zachowane, artystycznie niezwykle wartościowe malowidła śienne (częściowo przetransportowane do Ameryki).

***Bose** Sir Jagadis Chandra, indyjski fizyk i biolog, ur. 1858, od 1885—1915 prof. fizyki w Kalkucie, od 1920 członek Royal Society, zajmował się badaniem fal elektrycznych oraz ich wpływem na martwą i ożywioną naturę.

***Bose** Subhas Chandra, komunista indyjski, ur. 1897, odbył studia filozoficzne w Cambridge i zdobył kwalifikacje do piastowania najwyższych urzędów w Indjach, lecz zrezygnował z kariery i przyłączył się do ruchu rewolucyjnego. Wydawca radykalnej gazety „Forward“ (potem „Liberty“), jest prezesem ligi młodzieży i panindyjskiego kongresu związków zawodowych. W programie swym skrajnie radykalny, żąda całkowitej samodzielności Indji. W 1924 i 1930 był przez władze brytyjskie aresztowany.

***Bosman**, na okręcie starszy marynarz, bezpośrednio przełożony załogi majtków, odpowiadający w zakresie służby podoficerowi armii lądowej.

***Bosmina** Baird, rodzaj wioślarki, charakteryzującej się ryjkowato wydłużonym czułkiem; przechodzi wybitne zmiany sezonowe. Słoniczka (B. longirostris Müll.) żyje w małych zbiornikach. W jeziorach żyje B. coregoni Baird., stanowiąca główne pożywienie siei; inne żyją w wodach słonawych.

***Boss** (z holend. baas), w Ameryce Płn. nazwa przywódców partyj, zwłaszcza związków (np. Tammany Hall w New Yorku).

***Boss Lewis**, astronom amerykań., (1846—1912), 1904 dyr. „Meridian Astrometry Department“ i od 1909 wydawca „Astronomical Journal“. Główne dzieło stanowi „Preliminary General Catalogue of 6.188 Stars“ (1910). Dzięki rozległym badaniom pozycyji gwiazd wykrył B. istnienie t. zw. „prądu Byka“.

***Bossi Enrico**, kompozytor włoski, (1861—1925), studjował w konserwatorjum w Medjolanie, 1895 dyrektor konserwatorjum w Wenecji, 1902 w Bolonji, 1916 w Rzymie. Napisał

szereg dobrych kompozycyji organowych, dalej wielkie utwory chóralne, muzykę kameralną, opery, utwory fortepianowe i i.

***Bossowski** Józef, prawnik pol., ur. 1882, od 1922 prof. prawa i procesu karnego Uniw. Pozn. Nap.: „Przegląd prawodawstwa w zakresie prawa i procesu karnego wszystkich dzielnic“ (Ruch prawniczy i ekonomiczny, od 1921), „Prawo karne i proces karny wszystkich dzielnic“ (1925, II wyd.) i i.

***Bossowski** Franciszek, prawnik pol., ur. 1882, od 1920 prof. prawa rzymskiego Uniw. Wileńskiego. Szereg rozpraw m. i. „O znalezieniu skarbu według prawa rzymskiego“ (Rozpr. Pol. Akad. Umiej., 1925), „Ze studjów nad pierwotnym testamentem rzymskim“ (Czasop. Prawn. i Ekon., 1926).

Boston, do 1755 największe miasto brytyjskiej ptn. amerykańskiej kolonji. (1930) 781.188 mieszk. w tem 3% kolorowych), z przedmieściami 2 miliony ludności. Wspaniały pomnik Waszyngtona. Kąpiele morskie.

***Bostonit**, skała żyłowa należąca do apłitów alkaaliczno-sienitowych, zawiera mikroklin i anortoklaz przy zupełnym lub niemal zupełnym braku ciemnych składników, ponadto trochę kwarcu (b. kwarcowy) lub sodalit (b. sodalito-wy); w razie obecności idiomorficznych prakryształów, którymi są nieliczne i małe skałenie alkaaliczne b. przechodzi w porfir bostonitowy,

***Bostrychidae**, rodz. chrząszczy, podobnych do korników. Larwy żyją w drewnie drzew liściastych. Bostrychus capucinus L. 8—14 mm dł. czarny z czerwonymi skrzydłami, jest szkodnikiem drzewa dębowego, zwłaszcza w składach.

Bośnia. Przez wprowadzenie w życie reformy organizującej terytorjalnie Jugosławie (X. 1929) utworzono z większości historycznej B. banat Vrbaski. Wschodnie obszary weszły w skład banatu Driny, pld.-wschodnie w skład banatu nadmorskiego (Primorje).

***Botaurus stellaris**, ob. Bąk.

***Botev** Christo, poeta bułgar., (1847—1876), działacz narodowy na emigracji w Rumunji. Jego poezje (wyd. zbior. 1883) odznaczają się przedewszystkiem gorącym patriotyzmem.

***Botez** Eugenjusz, pisarz rumuń., ob. Bart Jean (supl.).

***Bothriocephalus**, brzozdogłowiec, ob. Dibotriocephalus.

***Bołoşani**, miasto powiatowe w Rumunji (na Mołdawji), (1920) 33.000 mieszk. (duzo Żydów), kolejką lokalną połączone z magistralą Bukareszt—Czerńiowce. Posiada wspaniałe pałace bojarów, 17 kościołów, wiele synagog. Centrum przemysłu młynarskiego i największe miasto handłowe ptn. Mołdawji.

***Bottnien**, p. Bottnijska grupa.

***Bottnijska grupa** (bottnien), w geologii najmłodsza grupa skał archaicznych, występujących w Finlandji i Skandynawji.

***Bottrop**, miasto w zach. części westfalskiego okręgu przemysłowego, (1919) 71.139 mieszk. (1910: 47.162). Bardzo silna kolonja polska. B. leży na ptn.-zach. od Essen. Węzeł kolejowy na linii Ruhrort—Dortmund (dwa dworce), krzyżownica kilku kolei elektrycznych. Port na kanale Ren—Herne (w 1922: 2.266 okrętów,

wyladowano 13.652 t, zakładowano 729.729 t).
Górnictwo węglowe.

***Botucatú**, miasto w brazylijskim stanie São Paulo, (1926) 40.000 mieszk. Centrum obszaru kultury kawy. Węzeł kolejowy.

***Bouches du Rhône**, francuski departament przy ujściu Rodanu, (1926) 929.549 mieszk. (177 na 1 km²) utworzony z dolnej Prowancji, głównym miastem jest Marsylja.

***Bouffall** Bronisław, pol. ekonomista i dyplomata, ur. 1874, w l. 1920—24 chargé d'affaires w Rydze, w l. 1924—27 prof. Uniw. Lubelskiego, wykłada politykę Narodów w Wolnej Wszechnicy Pol. w Warszawie. Nap.: „Układy w Locarno a bezpieczeństwo Polski“ (1926), „Ochrona mniejszości w prawie narodów“ (1928) i i.

***Bougainvillea** Commers. (kąciciern), cierniste krzewy z rodziny Nyctaginaceae, o niepozornych kwiatach, a barwnych przykwiatkach, rosną w płd. Ameryce.

***Boule** Pierre Marcellin, franc. antropolog i paleontolog, ur. 1861, od 1915 dyr. Institut de paléontologie humaine i prof. przy Musée national d'histoire naturelle w Paryżu. Z prac najważniejsza: „Les hommes fossiles“ (1921); od 1890 redaguje „L'Anthropologie“ (od 1931 dyrektor honorowy tego wydawnictwa), od 1906 „Annales de Paléontologie“.

***Boulenger** Jacques, pisarz franc., * 1879, redaktor „L'Opinion“, wybitny krytyk i historyk, wydał m. i.: „Marceline Desbordes-Valmore, d'après ses papiers inédits“ (1909), „M. Desbordes-Valmore, sa vie et son secret“ (1916), „Le Grand Siècle“ (1911), „Au pays de Gérard de Nerval“ (1914), „Mais l'Art est difficile“ (1921—22, 3 serje krytyk lit.), „Le Roman de la Table Ronde“ (1922—23, 4 t.), „Renan et ses critiques“ (1925), „La vie de St. Louis“ (1929).

***Bourdelle** Emile, franc. rzeźbiarz i pastelista, (1861—1929), studja w Tuluzie i u Rodina w Paryżu, pod którego wpływem tworzył swe liczne popiersia i posągi. Z dzieł wymieniać należy: „Madonna z Dzieckiem“, „Herkules napinający łuk“ (Luksemburg), „Śmierć Centaura“, „Bacchus“, „Eurydyka“, popiersia Beethovena i Micheleta, „Głowa kobieta“, „Głowa Ateny“, pomnik Mickiewicza w Paryżu i i.

***Bourdet** Edouard, pisarz franc., * 1887, autor ostro satyrycznych dramatów obyczajowych, z których wystawiono: „Le Rubicon“ (1910), „L'homme en chaîne“ (1923), „La prisonnière“ (1926), „L'heure du berger“ (1927), „Vient de paraître“ (1927, miał duży rozgłos), „Le sexe faible“ (1929).

***Bourgeois** (franc.), mieszczanin, osoba cywilna, „burżuj“; por. Burżuazja. — W drukarstwie b. (borgis), ob. Pisma wymiary.

Bourgeois Emile, historyk franc., ur. 1857, prof. Sorbony i Szkoły Nauk Politycznych, członek Instytutu, przez pewien czas dyrektor manufaktury narodowej w Sèvres, ogarnia swymi zainteresowaniami całokształt historii nowożytnej. Ogłosił szereg źródeł (korespondencję Alberonięgo z dworem parmeńskim, relację Spanheima o dworze Ludwika XIV z 1690), oraz prac konstrukcyjnych („La diplomatie secrète au XVIIIe siècle“, 1909—11, 3 t., i in.),

wspólnie z André opracował „Les sources de l'histoire de France au XVIIe siècle“ (4 t.). Jego „Manuel historique de politique étrangère“ (1911—26, 4 t.) jest jednym z klasycznych podręczników. Ostatnio zajmuje się B. historią najnowszą, wraz z Pagés'em opracował „Les origines et les responsabilités de la Grande Guerre“ (1921), w którym formułuje oficjalny pogląd francuski na kwestję genezy wojny światowej. W stosunku do Polski zajmuje B. oddawna stanowisko przyjazne i popiera swem piórem sprawę polską na terenie Francji. Jest członkiem honorowym Pol. Towarzystwa Historycznego i członkiem czynnym Pol. Akademii Umiejętności.

Bourgeois Léon, polityk franc., um. 1925, od 1919 członek Akademii Nauk Moral. i Politycznych, 1920—23 prezydent senatu.

***Bourget**, Le, pñ.-wschodnie przedmieście Paryża, (1926) 6.555 mieszk. Główny port lotniczy Paryża. Przemysł metalurgiczny.

***Bourgogne**, ob. Burgundja.

***Bourrée** (franc.), starofrancuski taniec, o żywym tempie, na 4/4, z przedtaktem na 1/4. Według Rousseau ma pochodzić z Auvergne (Owernji); wchodzi często w skład dawnych suit.

***Bouscat**, Le, wieś we francuskim departamencie Gironde, (1921) 12.102 mieszk., pñ. przedmieście Bordeaux o charakterze willowym. Handel winem.

***Boussu**, gmina w belgijskiej prowincji Hainaut, pow. Mons, (1922) 11.823 mieszk., węzeł na linii kolei Mons—Valenciennes, przemysł żelazny i szklany, kopalnie węgla. Pobjojewisko z r. 1792 (4. XI. pobili Francuzi wojska austriackie).

***Boutade** (franc.), cudaczny pomysł, kaprys; mały improwizowany balet, drobna fantazja muzyczna.

***Bouteloua** Lag., trawa rosnąca na prerjach amerykańskich; dostarcza doskonałej paszy.

***Boutet** Henri, franc. malarz i grafik, (1851—1919), uczeń Cabanela i Carolusa Duran, przedstawiał tematy wschodnie i z życia paryskiego.

***Boutroux** Emile, filozof franc., (1845—1921), prof. w Paryżu, uczeń Lacheliera. Pdg. filozofji B. panuje w świecie przypadek. Świadomość i życie są uzupełnieniem materji. Świat składa się z tworów uporządkowanych nadrzędnie. Przejście od niższego stopnia rzeczywistości do wyższego wymaga wolnej, twórczej zasady „czynu“. Niższe formy rzeczywistości podlegają jeszcze prawidłowościom przyrodniczym; są terenem nauki. Całość wszechświata ujmuje metafizyka. Ogłosił: „De la contingence des lois de la nature“ (1874), „De l'idée de la loi naturelle“ (1895), „Science et religion dans la philosophie contemporaine“ (1809).

***Bouts** Dierick, malarz niderl., (ok. 1420—1475), kształcił się w Lowanium, był jednym z najwybitniejszych malarzy staroniderlandzkich. Wykonał szereg obrazów ołtarzowych do kościołów w Lowanium i w Brugii. Głównym jego dziełem jest ołtarz „7 sakramentów“, wykonany dla kościoła św. Piotra w Lowanium.

***Bouvardia** Salisb. (p a s ó w k a), drobne krzewy występujące w Ameryce środkowej, ho-

dowane jako ogrodówki lub też rośliny pokojowe.

***Bovinus** (łac.), bydłęcy; typus bovinus (bacilli tuberculosis), bydłęcy typ prątku gruźliczego, który wywołuje gruźlicę u bydła, owiec i kóz. U człowieka znajduje się go stosunkowo rzadko. We wzroście i formie istnieją pewne różnice w porównaniu z prątkiem typu ludzkiego (typus humanus).

***Bovista** Dill. (kurzawka), purchawka, kształtu kulistego, o podwójnej ścianie (peridium), w stanie młodocianym jadalna, w starszym napęczniona ciemnym proszkiem zarodników.

***Boy** Adolf, pol. malarz i rytownik, pracował w XVII. w. w Gdańsku i Oliwie. Wykonał ilustracje do A. M. Fredry „Monita Politico-moralia” (1664), ozdabiał na cześć królowej Marii Ludwiki Gonzaga w r. 1646 bramę Gdańska, poza tem był twórcą szeregu rycin oraz portretów konsulów i ważnych osobistości Gdańska.

Boy, lub Boy-Zeleński, ob. Zeleński Tadeusz (nie Władysław, jak mylnie w t. 2).

***Boyaca**, departament w Kolumbji, 70.000 km², (1928) 950.264 mieszk.

Boyé Edward, poeta i tłumacz pol., *1897, wydał nadto pierwsze zupełne przekłady pol. „Dekameron” Boccaccia i „Don Kichota” Cervantesa (1932), zbiór poezyj: „Sandał skrzydlaty”, studjum krytyczne: „U kolebki modernizmu, estetyczne poglądy na łamach krakowskiego „Życia” (1922), antologję „Fraszek polskich XVI wieku” (1924).

***Bozen**, ob. Bolzano.

***Boże Narodzenie**, pierwsze z kolei święto roku kościelnego, poświęcone pamięci narodzenia Chrystusa. Na wschodzie obchodzono je początkowo 6 stycznia, dopiero od r. 354 (naprzód w Rzymie) przeniesiono je na dzień 25 grudnia, w którym od dawnych czasów obchodzono uroczyste święto zimowego przesilenia dnia z nocą.

***Boży kwiat**, ob. Dodecatheon.

***Brabankie liście mirtowe**, ob. Myrica.

***Brabentes**, 1. u Greków staroż. człowiek, kierujący igrzyskami, ich organizator, rozdawca nagród; sędzia w igrzyskach. 2. Na uniwersytetach (dawniej) przewodniczący dysputy, promotor.

***Brać** (Brazza), wyspa dalmatyńska przynależna do Jugosławji, 394 km², (1910) 22.969 mieszk. narodowości serbskiej i chorwackiej. B. jest największą i najludniejszą z wysp dalmatyńskich. Oddzielona od lądu kanałem B., górzysta (Góra św. Wita 778 m) i uboga w wodę do picia. Uprawia się winorośl, oliwkę, tytoń i chrzantemy. Główną osadą: Sveti Petar, port.

Bracco Roberto, pisarz włoski, jego dramat: „Pietro Caruso” przeł. Jan Kasprzewicz (1902).

***Brachioideoidea**, ob. Polypterini.

***Brachium** (łac.), ramię; b. ecclesiasticum, władza, moc duchowna w przeciw. do b. saeculare, władzy świeckiej.

Brachylogus iris civilis (Corpus legum per modum Institutionum), krótkie przedstawienie prawa rzymskiego w języku łacińskim, doko-

nane przez nieznanego autora z końcem XI lub początkiem XII w.

***Brachypodium** Beauv. (kłosownica), trawa występująca w 6 gatunkach w Europie środkowej. W Polsce B. pinnatum (L.) P. B. k. (pierzasta), pospolita na niżu i w Karpatach aż po regiel górny i B. silvaticum (Huds.) Roem. et Schult. (k. leśna) pospolita na niżu i w niższych położeniach górskich.

***Bracia Polscy**, zwani inaczej arjanami lub socynjanami (ob.), zniechęceni wśród współczesnych z powodu krańcowego radykalizmu przekonań religijnych, budzą dziś coraz większe zainteresowanie ze względu na rolę kulturalną, jaką odegrali w życiu dawnej Polski. Skupiając w swych nielicznych szeregach elitę umysłową społeczeństwa polskiego, zasilani dopływem wybitnych cudzoziemców, w XVI. w. przeważnie Włochów (obaj Socynowie, Blandrata, Gentile, Ochino), w XVII. w. Niemców (Ruar, Woltzogen, Szmalc), zapisałi się niezatartymi zgłoskami w dziejach teoryj społeczno-politycznych, w nauce, literaturze, życiu społecznym i moralnym. Przeniknęli głęboko zasadami ewangelicznymi, w ich imię potępiili niewolę chłopów; znanymi były wypadki wyzwolenia poddanych i sprzedawania majątków dla ulżenia nędzy drugich (Jan Przypkowski, Niemojewski, Brzeziński). Później ten radykalizm społeczny przeobraził się w humanitaryzm. W stosunku do państwa zajmowali początkowo B. P. stanowisko nieprzejednane, nie uznawali wojen, ani kary śmierci, dopiero z biegiem czasu weszli w kompromis z istniejącym stanem rzeczy. W życiu rodzinnym i prywatnym świecili wysoką moralnością, którą zmuszeni byli uznać również ich przeciwnicy. W dobie upadającej w Polsce oświaty w I poł. XVII. w. B. P. reprezentowali element najbardziej wykształcony i najściślejszy utrzymujący kontakt z kulturą zachodnią. Druki rakowskie czytane były pilnie w Niemczech, Anglii, Francji i Holandji, katechizm z 1606, przełożony na kilka języków, stał się głośny w całej Europie, ogromna „Bibliotheca Fratrum Polonorum” wychodziła w Amsterdamie, uczeni arjańscy utrzymywali żywy kontakt z najprzedniejszymi luminarzami myśli europejskiej. Wpływ ich uwidocznili się silnie w skrajnych sektach holenderskich oraz angielskich, przyczyniając się do narodzin europejskiego Oświecenia. Z wybitnych przedstawicieli publicystyki oraz myśli polityczno-filozoficznej B. P. wymienić należy Krowickiego, Czechowicza, Grzegorza Pawła, Budnego, Niemojewskiego, Moskorzewskiego, Samuela Przypkowskiego, Szlichtynka; wśród poetów zabłąśli Erazm Otwinowski, Zbigniew Morsztyn, Wacław Potocki. — Por. Brückner, Różnowiercy polscy (1905), Grabowski, Literatura arjańska w Polsce (1908), Kot, Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich, zwanych arjanami (1932).

***Braddock**, miasto w płn. amerykańskim stanie Pensylwania, (1920) 20.879 mieszk., nad rzeką Monongahela, w pobliżu Pittsburga. Wielkie stalownie.

***Braddon** Mary Elizabeth, pisarka ang., (1837—1915), autorka poczytnych powieści sen-

sacyjnych: „Lady Audley's Secret“ (1862), „Aurora Floyd“ (1862), „Ishmael“ (1884) i i.

***Bradford Gamaliel**, pisarz pfn. ameryk., * 1863, główny przedstawiciel biografii psychologicznej: „Types of American Character“ (1895), „Lee the American“ (1912), „Portraits of American Women“ (1919), „American Portraits“ (1922), „Life and I“ (1928, autobiograf.) i in.

***Bradley Francis Herbert**, filozof ang., (1846—1924), pod wpływem filozofii Kanta, Hegla i Lotzego stworzył własny system metafizyczny. Był przeciwnikiem empiryzmu angielskiego. Główne dzieła: „The Principles of Logic“ (1883, II wyd. 1922), „Appearance and Reality“ (1893, II w. 1897).

***Brady podidae**, ob. Leniwcce.

***Braga Theophilo**, portug. uczony, poeta i pisarz, (1843—1924), w l. 1910—11 prezydent Republiki Portugalskiej. Pierwszy zbiór poezji lirycznych wydał już w r. 1859, następnie kilka poematów i cykli poetyckich (wybór p. t. „Alma Portugaluza“, 1893). Zasłużony przedewszystkiem jako historyk literatury, zwłaszcza przez „Historia da litteratura portugueza“ (1870—81, II wyd. 1896 n.), dzieło o znaczeniu przełomowym, nadto m. i.: „Historia de Camões“, „Historia do Teatro portugueza“ i „Historia do romantismo em Portugal“. W filozofii był pozytywistą i wprowadził do Portugalji system Comte'a.

***Bragg William Henry**, fizyk angielski, ur. 1862, wspólnie z synem swoim Williamem Lawrencem (ur. 1890) opracował metodę badania budowy kryształów zapomocą promieni Röntgena. W r. 1915 otrzymali B. za te badania nagrodę Nobla.

***Brahmer Mieczysław**, romanista pol., * 1899, od 1930 docent filologii romańskiej Uniw. Jagiell., lektor języka i literatury polskiej w uniw. rzymskim, zastępca redaktora „Przeglądu Współczesnego“, tamże studja i artykuły z literatury francuskiej i włoskiej, współpracownik „Wielkiej Encyklopedji Powszechnej“ Wydawnictwa „Gutenberg“; oddzielnie wydał: „Anatol France i książka“ (1925), „Petrarkizm w poezji polskiej XVI wieku“ (1927), „Włochy w literaturze francuskiej okresu romantycznego“ (1930), „Problem Renesansu we Włoszech współczesnych“ (1931).

***Brama**, główne drzwi budynku lub ogrodzenia. W budynkach monumentalnych osadza się b. w bardzo ozdobnie wykonanych odrzwiach, niejednokrotnie kamiennych lub murowanych, zwanych portalem.

***Branchiopoda**, ob. Liścionogi właściwe.

***Branchiosaurus**, kopalny płaz, należący do dinozaurów (p. Permska formacja).

***Branchiostoma**, p. Lancetnik.

***Branchiostoma lanceolatum**, ob. Lancetnik.

***Brandel** Konstanty, grafik i malarz pol., * 1880, kształcił się w Krakowie, w Paryżu i we Włoszech. Maluje techniką olejną, akwarelową i freskową, projektuje witraże, wykonał około 400 grafik. Mieszka w Paryżu.

***Brandenburgja**, prowincja pruska, (1930) bez Berlina 39.036 km² i 2,639.040 miesz. (67 na

1 km²). Ludność ewangelicka 92,1%, rz.-kato-licy 5,3%, Żydzi 0,3%.

***Brandstætter** Roman, współcz. poeta pol., wydał zbiory poezji w duchu pseudoklasycyzm: „Jarzma“ (1928), „Droga pod górę“ (1931), „Węży i miecze“ (1932); nadto: „Legjon żydowski Adama Mickiewicza (dzieje i dokumenty)“ (1932).

***Brandt** Michał, generał w służbie pol., (um. 1710), Holsztyńczyk, za Jana III wszedł do armji Rzpltej, jako komendant Okopów św. Trójcy odznaczył się w walkach z Turkami i Tata-rami, w l. 1699—1702 tłumił bunt kozackie na Ukrainie, w otoczeniu Augusta II należał do najlepszych dowódców, po pokoju altranstadz-kiem przeszedł na stronę Leszczyńskiego.

***Brandt** Henryk, generał, (1789—1868), z rodziny niemieckiej, osiadłej w Prusach Król., po powstaniu Ks. Warszawskiego został polskim poddanym, zaciągnął się do legji nadwi-ślańskiej, był w Hiszpanji towarzyszem broni Chłopickiego, odznaczył się niepospolicie, brał następnie udział w wyprawie moskiewskiej i kampanji saskiej. W 1815 wstąpił do armji Król. Kongresowego, niebawem jednak przeszedł do służby pruskiej, w której doznał wysokich awansów: w 1842 został pułkownikiem, w 1848 dowódcą brygady piechoty w Poznaniu, potem dowódcą dywizji i generałem broni. Był osobistym przyjacielem Moltkego, jako poseł do sejmu pruskiego popierał gorąco sprawę reorganizacji armji. Działalność jego w służbie pruskiej z natury rzeczy była wobec Polaków wrogą: w 1830—31 pełnił służbę informacyjną, badając powstanie i wojnę polsko-rosyjską, w 1848 zniósł pod Książem oddział Florjana Dąbrowskiego. Ogłosił w jęz. niemieckim szereg pism politycznych i wojskowych, po polsku wyszły jego „Pamiętniki ofi-cera polskiego 1808 do 1812“ (1868).

***Brandt** Józef, malarz pol., (1841—1917), kształcił się w Paryżu u Juljusza Kossaka i w Monachjum pod kierunkiem Fr. Adama i Piloty'ego. W 1867 otworzył w Monachjum własną pracownię, skupiając koło siebie polskich malarzy. Był członkiem Akademji berlińskiej i monachijskiej, w 1878 został tej ostatniej honorowym profesorem. Wystawiał w kra-ju, w Paryżu i w Monachjum. Malował konie i sceny wojskowe; w obrazach jego o bogatej kompozycji, brawurowym ujęciu ruchu i gó-rącym kolorycie, widzimy przepych malowniczych polskich i wschodnich mundurów, błyszczące zbroje, świetne szarże kawaleryjskie itd. Główne dzieła: „Lisowczycy“, „Spotkanie na moście“ (Muzeum Narodowe, Kraków), „Od-siecz Wiednia“, „Walka kozaków“, „Żółkiewski pod Chocimem“, „Bitwa z Tatarami“, „Wieś po-dolska“, „Modlitwa“ i in.

***Brandyt**, minerał, wodny arsenian wapnia i manganu o składzie CaMn₂As₂O₈. 2H₂O. Tworzy trójskośne kryształy barwy białej, znane z Pajsberga.

***Brangwyn** Frank, ang. malarz i grafik, * 1867, odbył szereg podróży artystycznych na wschód. Do obrazów swych o dekoracyjnym charakterze i intensywnym kolorycie czerpie

motywy głównie z życia fabrycznego i przemysłowego.

***Braniewo**, ob. Braunsberg.

***Brannowikowie** (Brannovices), jedno z plemion Aulerków; mieszkali prawdopodobnie nad Loarą (łac. Liger), nad pń.-zach. granicą Eduów (ob.), których — jak podaje Cezar — byli klientami.

***Brantford**, miasto w kanadyjskiej prowincji Ontario, (1921) 29.440 mieszk., nad rzeką Grand. Wszechstronny przemysł i ożywiony handel.

***Brasenia** Schreb. (ptaszyniec), roślina z rodziny Nymphaeaceae. Jedyny gatunek *B. purpurea* Casp. w wodach wszystkich części świata, prócz Europy, gdzie występowała w dykujum.

***Braşov**, ob. Kronstadt.

***Brătescu - Voineşti** Jon, pisarz rumuń., *1868, członek Akademii, odznaczony wielką nagrodą narodową za prozę, znakomity stylista i prozator, autor nowel: „W świecie prawa“ (1906), „Ciemność i światło“ (1921), „Okruczy“ (1929), dramatu: „Sorana“ (1916).

***Brătianu** Vintila, brat Joana, polityk rumuń., (1867—1930), został 1916 ministrem wojny, po zwycięstwie mocarstw centralnych musiał ustąpić. Od 1918 piastował w gabinetach swego brata tekę finansów, po jego śmierci objął prezesurę gabinetu i kierownictwo partii liberalnej. 1928 obalony przez Maniu, pozostawał w opozycji do nowego rządu, sprzeciwiał się powrotowi Karola, przez co doprowadził do rozłamu w partii i stracił wpływy.

***Bratlie** Jens, polityk norweski, ur. 1856, od 1900 w parlamencie, 1906—12 zasiadał w jego prezydium, od 1911 przywódca partii konserwatywnej, 1912—13 premier i minister spraw wojskowych.

***Bratta system**, w Szwecji środki przedsiębiorane w celu zwalczania alkoholizmu: w gminie wydzierżawia się wszystkie wyszynki wódek towarzystwu (B o l a g, po norw.: Samlag), w którego interesie na podstawie zawartej umowy nie leży większy obrót napojów wysokokowych, lecz innych napojów i potraw. Czynsz dzierżawny wymierza się w ten sposób, że towarzystwo to otrzymuje oprocentowanie jedynie ok. 5% swego kapitału i przeznacza je na cele komunalne i użyteczności publicznej. Szyknarce ustanowieni przez towarzystwo wydają napoje alkohol. tylko osobom nieposzlakowanym w wieku ponad 21 lat, na podstawie legitymacji, wydanej przez władze gminne (podającej, ile alkoholu wolno w określonym czasie wydać właścicielowi legitymacji). — System B. bez takiej legitymacji nazywa się syst. G o t e n b u r s k i m.

***Braun** Dawid, historyk i bibliograf pruski, (1664—1737), mianowany przez Jana III burgrabią malborskim i komisarzem wojennym artylerji koronnej, fortytowany przez Augusta II, w czasie wielkiej wojny północnej przeniósł się do Berlina, gdzie został konsyljarem nadwornym i intendentem terytorjum elbląskiego. Jest autorem szeregu prac z dziedziny polskiej bibliografji, numizmatyki, oraz prawa pań-

stwowego, nadto pisał rozprawy teologiczno-moralne i przełożył Pismo Św.

Braun Jerzy, poeta pol., *1901, wydał nadto zbiór poezyj: „Ziemia i niebo“ (1930), powieść: „Cień Parakleta“ (1932); od r. 1932 wydaje i redaguje w Warszawie czasopismo: „Zet“, poświęcone głównie szerzeniu ideologii Hoene-Wrońskiego.

***Bravo!** (włos.), 1. wspaniale! dzielnie! pięknie! Okrzyk, oznaczający zadowolenie, pochodzący z Włoch. **B r a v i s s i m o!** bardzo dzielnie! — 2. **B r a v o** (l. m. bravi), Włoch, dający się nająć do ryzykownych przedsięwzięć, zwłaszcza morderstwa; u Saracenów ochotnik, który przed walką odurzał się haszyszem lub opjum.

***Brazos**, najznaczniejsza rzeka w pń.-amerykańskim stanie Texas, 1.400 km długa, o silnie wahającym się wodostanie. Znana i groźna z powodu katastrofalnych wylewów. Źródła jej leżą w Llano Estacado, uchodzi do zatoki Meksykańskiej. Dolne 64 km biegu żeglowne.

***Brazydas**, wódz spartański, wyruszył w 424 z nielicznym wojskiem do Tracji, skłonił kolonje ateńskie do oderwania się od macierzy, w 422 pobił wodza ateńskiego Kleona pod Amfipolis i sam wraz z przeciwnikiem padł w walce.

***Brazylijska literatura**, poniekąd odrębna od macierzy portugalskiej, rozwinęła się właściwie w XIX. w. Pierwszym sławnym poetą romantyk José Gonçalves de Magalhães (1811—82), który pobudził całą szkołę następców. Realizm wprowadził wielostronny pisarz Sylvio Romero (*1851). Wybitniejsi powieściopisarze realistyczni: José de Alencar, Bernardo z Guimaraes, zwłaszcza Joaquim Maria Machado de Assis i Coelho Neto (piewca dziewiczej puszczy brazylijskiej). Poeci: Alvares de Azevedo, Olavo Bilac, José Leite e Oiticica i i. Opracowania (nowsze) hist. lit. braz.: Coelho Neto (1905), I. Verissimo (1916).

***Brazylijski język**, ob. Portugalski język.

Brazylja (Republica dos Estados Unidos do Brazil), (1930) 40,27 milj. mieszk. Imigracja: 1929: 100.424 osób (w tem 9.095 Polaków, 4.000 Niemców i t. d.). Miasta według spisu 1920 (zaludnienie w 1.000 mieszk.): Rio de Janeiro (1.158), São Paulo (579), Bahia (283), Recife (239), Belém (236), Porto Alegre (179) i Santos (103). Z ogólnej powierzchni państwa pozostawało w u p r a w i e w 1928: 0,9%. 1,9 milj. ha zajmowała kawa, 2,8 milj. ha kukurydza, 0,5 ryż, 0,4 bawełna, 0,3 trzcina cukrowa i t. d. — G ó r n i c t w o dostarczyło (1929): 293.000 t. rudy manganu, 370.000 t. węgla i 3.044 kg złota. Drogich kamieni i diamentów wywieziono za około 10 milj. złp. — P r o d u k c j a p r z e m y s ł o w a (13.336 zakładów, 275.212 pracowników) przedstawiała wartość 4.500 milj. złp. Najpoważniejszą gałęzią przemysłu jest włókiennictwo bawełniane, chronione celnie od 1929. W 1929 pracowało w tej branży 347 fabryk, 2,62 milj. wrzecion, 78.910 krosien i 123.521 osób. Wyprodukowano 630 milj. m tkanin bawełnianych. — Flota handlowa B. składa się (1930) z 376 okrętów o pojemności 552.000 rej. t.; okrętów wpłynęło w 1928: 31.425 o pojemności 44,1 milj. rej. t. Długość

sieci kolejowej: 31.950 km (w tem 59% kolei związkowych), długość dróg 53.851 km. Komunikacja lotnicza w rękach ptn.-amerykańskich, francuskich i niemieckich towarzystw.

***Brazza**, ob. Brač (uzup.).

***Break** (ang.), otwarty pojazd czterokołowy, przeznaczony dla 6—9-ciu osób; ma wysoki kozioł i ławki, umieszczone podłużnie lub poprzecznie.

***Breakfast** (ang.), śniadanie.

***Breński** Feliks Klemens, generał pol., (1794—1884), brał udział w kampanji 1812 i w powstaniu listopadowym jako dowódca dywizji, na emigracji należał do obozu Czartoryskiego, w 1833 współdziałał z Bemem przy tworzeniu legjonu polskiego w Portugalji, jako emisariusz jeździł do kraju, od 1845 dyrektor główny towarzystwa „Trzeci Maj“. W 1848 wszedł w służbę sardyńską, walczył przeciw Austriakom, w czasie wojny krymskiej bił się przeciw Rosji i pomagał Zamoyskiemu w organizowaniu dywizji polskiej, w której dowodził piechotą. W czasie powstania styczniowego dyrektor pol. biura wojsk. w Paryżu.

***Bredius** Abraham, holenderski historyk sztuki, * 1855, od 1881 wicedyrektor Muzeum Niderlandzkiego w Amsterdamie, od 1899—1909 dyrektor król. Galerji w Hadze. Wydał szereg dzieł z zakresu sztuki niderlandzkiej i cenne przyczynki do badań nad Rembrandtem.

***Breitner** Hugo, socjalistyczny działacz austrj., ur. 1873, w dawnej Austrji pracował w bankowości, ostatnio na stanowisku dyrektora „Länderbanku“ i organizował związki zawodowe urzędników bankowych. W republice austrjackiej zajmował 1919—32 kierownicze stanowisko w socjalistycznym magistracie wiedeńskim. Jego polityka społeczna polegała na niezmiernie wysokim opodatkowaniu warstw zamożnych, przedsiębiorstw luksusowych, lokali rozrywkowych i t. p. Za osiągnięte w ten sposób pieniądze budował magistrat wiedeński tanie domy mieszkalne dla robotników i rozwijał szeroko pojętą opiekę społeczną, zwł. nad kobietą i dzieckiem.

***Breitscheid** Rudolf, polityk niem., ur. 1874, działał początkowo w stronnictwie demokratycznym, wstąpił w 1912 do partji socjalistycznej 1918/19 minister spraw wewnętrznych w Prusach, w 1920 wybrany do Reichstagu, od 1928 prezes klubu parlamentarnego.

Brek, ob. Break.

***Brelok** (franc.), drobny przedmiot, zabawka z metalu, kości słoniowej, porcelany i t. p.; także wisior na łańcuszku lub wstążce od zegarka.

Brema, wolne państwo, 256 km², (1925) 338.846 mieszk. (1.322 na 1 km²), z tego 86,2% protestantów, 6,5% rz.-katolików, 0,5% Żydów. — Flota handlowa składa się (1929) z 465 okrętów o pojemności 1,24 milj. t. rej., w tem 13 żaglowców o 16.000 t. rej. — Obrót towarowy w portach bremeńskich (1929): nadanie 2,44 milj. t., przybycie 4,03 milj. t. — **Por. Brema**, miasto.

Brema (miasto), 88 km², (1931) 306.493 mieszk. 77,5% ogółu domów stanowią domy

jedno i dwurodzinne. Ludność w 40,1% przemysłowa, 36,6% żyje z handlu i komunikacji. Port B. składa się z 13 basenów, posiada 43 km nadbrzeży, 430 km toru, ogromne składy, urządzenia załadowcze i przeładunkowe. 85% nadchodzących transportów ładuje się na kole. Z B. wybiega 170 regularnych linii żeglugi do wszystkich części świata. W 1929 wpłynęło 10.243 okrętów o pojemności 12,115 milj. netto rej. t., w czem obcej bandery 7.985 okrętów o pojemności 9,99 milj. netto rej. t. Przywóz obejmuje bawełnę, wełnę, zboże, kawę, tytoń, wino, owoce, drzewo, jutę, ryż, oliwę i t. p., wywóz głównie wytwory przemysłowe (metalurgiczne, maszyny, wyroby tkackie, sole nawozowe). Port lotniczy leży w odległości 2,5 km od głównego dworca. Silnie rozbudowany przemysł dokowy, maszynowy, wagonów kolejowych, hutniczo-żelazny, cementowy, tytoniowy, drewniany, tkalnie juty oraz szeroko rozgałęziony przemysł spożywczy.

Bremerhaven, (1930) 25.200 mieszk. Jako osada zlewa się w całość z Wesermünde o łącznym zaludnieniu, niemniejszym jak 101.000 mieszk. Suchy dok przerobiono dla okrętów do 75.000.660 rej. t. W 1929 wpłynęło 3.246 okrętów o pojemności 5,53 milj. netto rej. t. (w tem 1.109 okrętów obcych bander o pojemności 4,37 milj. rej. t. netto).

***Brentano** Lujo, niem. socjolog i ekonomista, um. 1931.

***Bret Harte** Francis, ob. Harte F. B. w t. 6.

***Bretonneau** Pierre, lekarz franc., (1778—1862), znany klinicysta i anatom patologiczny, opisał pierwszy dyfterję (błonicę), której nadał tę nazwę.

***Brevière** Louis Henri, franc. drzeworytnik, (1797—1869), wynalazł sposób odbijania z płyty odbitek różnej wielkości, z zastosowaniem żelatyny. Próbował przenieść na miedzioryt dagerotypy i ulepszył technikę chromotypografji.

***Brevortia tyrannus**, ob. Menhaden.

***Brezylja**, ob. Caesalpinia.

Briand Aristide, um. 1932. Jako premier 1925—26 napróżno usiłował powstrzymać spadek waluty i musiał ustąpić miejsca gabinetowi koalicyjnemu Poincarégo. Jako minister spraw zagranicznych, przelotnie zaś również premier (w 1929) kontynuował swą politykę pokoju i ustępstw wobec Niemiec. Etapami jej było zawarcie paryskiego paktu pokojowego (paktu Kelloga 1929), przyjęcie planu Younga przez konferencję haską 1929, przedterminowa ewakuacja Nadrenji 1930, wreszcie program Paneuropy. W polityce tej doznał B. zasadniczego niepowodzenia, gdyż ustępstwa Francji wywołały w Niemczech gwałtowny wzrost nacjonalizmu. W 1931 doznał B. porażki przy wyborach na prezydenta Francji, co też podcięło jego siły żywotne.

Briański, dawna rosyjska gubernja, weszła w skład obszaru zachodniego. Miasto B. (1926) 47.703 mieszk.

***Briański Budnik**, miejscowość górnicza na Ukrainie, (1926) 9.520 mieszk. Węgiel kamienny.

Bridgeport, (1930) 146.716 mieszk.

***Bridges Robert**, poeta laureat ang., (1840—1930), owocem studiów nad literaturą klasyczną były jego poematy: „Neron“, „Ulisses“, „Więźniowie chrześcijańscy“, „Testament piękna“ (1929).

***Brierley Hill**, miasto w Staffordshire (Anglia), (1921) 12.479 mieszk., sąsiaduje z miastem Dudley. Huty szkła, żelaza i walcownie, kopalnie węgla i glinek ogniotrwiałych.

***Bright John**, ang. działacz polityczny i gospodarczy, (1811—1889), kwakier, prowadził 1831—32 agitację za reformą wyborczą, od 1843 członek Izby Gmin, był, wraz z Cobdenem (ob.) przywódcą szkoły manchesterskiej i jednym z głównych sprawców zniesienia ceł zbożowych. Zasadniczy pacyfista, występował przeciw wojnie krymskiej, wskutek czego utracił popularność i wycofał się na pewien czas z życia publicznego. W 1857 wszedł znów do Izby Gmin, w 1868, 1873 i 1880—82 był ministrem, pracował nad rozszerzeniem prawa wyborczego i reformą systemu podatkowego. W 1886 odłączył się od Gladstona z powodu różnic w sprawie irlandzkiej i przeszedł do liberalnych unionistów.

***Brinvilliers Marie - Madeleine - Marguerite**, margr. (z domu d'Aubray), franc. truciicielka, *ok. 1630, została stracona w Paryżu 1676, otruła wiele osób dla „wprawy“ w szpitalu arsenikiem i i., potem z chciwości w r. 1666 swego ojca, a w r. 1670 dwu swych braci i została skazana 15 lipca.

***Brisbane**, 997 km² i (1929) 318.631 mieszk. (1900: 110.600 mieszk.) u ujścia rz. B. Szeroko rozplanowane miasto tropikalne o typowym charakterze. Przedmieścia z dużymi ogrodami. — 1928/29 weszło 1.113 okrętów o pojemności 3,4 milj. rej. t. W 1911 założony uniwersytet liczył w 1929: 588 słuchaczy.

***Bristol**, miasto w Gloucestershire i Somersetshire (Anglia), 75 km², 87.428 domów, (1930) 391.300 mieszk. W 1925 rozszerzono uniwersytet, w 1930 galerję Sztuk Pięknych. — Powierzchnia portu wynosi obecnie 71 ha (wód) i 9,5 km wybrzeża. W 1929 wpłynęło 7,274 okrętów o pojemności 3,26 milj. netto rej. t. (z tego odliczyć należy na okręty obcych bander: 967 okr. o pojemności 2,14 milj. t.). B. posiada dwa przedporcia. A v o n m o u t h na wsch. od ujścia rzeki Avonmouth (uruchomione w 1877) i Portishead na zach. (1879). Czynnich jest 20 dworców osobowych. Uruchomiony w 1930 port lotniczy leży 4 km od głównego dworca.

***Briusow Waler Jakowlewicz**, poeta rosyj., (1873—1924), „klasyk rosyj. modernizmu“, poeta o mocnej ekspresji słowa i obrazowania, autor zbiorów: „Tertia Vigilia“ (1901), „Urbi et Orbi“ (1903), „Stephanos“ (1905) i i. (wybór liryków tłum. Jul. Tuwim); tragedji „Zmierzczeni ziemi“ (1905), powieści: „Anioł ognisty“ (1909) i „Ołtarz zwycięstwa“ (1911).

***Brixton**, pld. część Londynu, wchodzi w skład dzielnicy Lambeth, (1921) 74.015 mieszk. Duże więzienie, liczne wille i ogrody.

***Brno**, posiada własny statut, 124 km² i (1930) 263.646 mieszk.

***Broadcasting**, ob. Radjo.

***Broadway**, główna arterja komunikacyjna N. Jorku. Przecina przekątnie Manhattan, długość 30 km od Battery do Yonkers. Dolna część B. ma najsilniejszy ruch.

***Brochantyt**, minerał, zasadowy siarczan miedzi o składzie CuSO₄·3Cu(OH)₂, występuje w drobnych rombicznych kryształach lub skupieniach pręcikowych barwy szmaragdowo-zielonej. Tw. 3,5—4. C. wł. 3,8—3,9. Występuje w Niżnym Tagilsku, Resbanya, Nassau, Chile. Należy doń waryngtonit.

***Brockdorff-Rantzau Ulrich**, hr., dyplomata niem., (1869—1928), od 1894 pracował na różnych placówkach dyplomatycznych, w 1912 został posłem w Kopenhadze, w 1918 po przewrocie objął stanowisko sekretarza stanu spraw zagranicznych. Jako przewodniczący delegacji niemieckiej na kongres pokojowy w Wersalu wygłosił 7 maja 1919 przed przedstawicielami państw sprzymierzonych i zaprzyjaźnionych mowę, w której zaprzeczył wyłącznej odpowiedzialności Niemiec za wywołanie wojny światowej i złożył notę, protestującą przeciw warunkom pokoju, które, zdaniem jego, skazywały na śmierć głodową wiele milionów Niemców. Przed podpisaniem traktatu złożył tekę spraw zagranicznych. W 1922 został ambasadorem w Moskwie, na stanowisku tem stał się jednym z twórców niemiecko-sowieckiego zbliżenia.

***Brockton**, miasto w Massachussets (Stany Zjedn. A. P.), (1920) 66.138 mieszk., na pld. od Bostonu. Wyrób obuwia.

***Brod Max**, pisarz niem., wydał nadto m. i. powieści: „Reubeni, Fürst der Juden“ (1925, z czasów Odrodzenia), „Die Frau, nach der man sich sehnt“ (1927), „Zauberreich der Liebe“ (1928), dramaty: „Lord Byron kommt aus der Mode“ (1929), szkice publicystyczne: „Zionismus als Weltanschauung“ (1925) i i. Jego powieść „Tycho de Brahe“ przeł. Olwid (Witold Hulewicz, 1922).

***Broda** u człowieka (i niektórych ssaków, np. małp, kozłów), występujące w okresie męskiej dojrzałości owłosienie podbródka, policzków i górnej wargi (wąsy, bokobrody, broda), posiadające rozmaitą barwę, nie zawsze harmonizującą z barwą włosów na głowie. Bardzo rzadko (i dopiero w późnym wieku) występuje b. u kobiety.

Zarys historyczny. B. była w dawnych czasach przeważnie oznaką męskości. Na Wschodzie uchodziła za największą ozdobę, obcięcie jej lub uszkodzenie uważano za najbardziej hańbiącą obrazę. Na znak czci całowano b. To też Żydzi pielęgnowali ją starannie, a strzyżenie jej jest u nich dotąd zakazane. Asyryjczycy i Babilończycy, podobnie jak i Medowie i Persowie czesali ją starannie i układali w kręte loki. Egipcjanie strzygli krótko zarost głowy i b., nosili jednak b. sztuczną, kapłanie krótką i czworograniastą, faraonowie b. w kształcie warkocza. — Grecy staroż. nosili b. aż do czasów Aleksandra W.; później zaczęto ją strzyć. Także Rzymianie do owego czasu nie znali strzyżenia i wprowadzili je dopiero wówczas, kiedy ok. 290 r. przed Chr. przybyli

do nich balwierze z Sycylii. Odtąd strzyżono w Rzymie b. aż do czasów Hadrjana. — Germanie starożytni uważali b. za oznakę człowieka wolnego. — Od w. XII. przez całe ś r e d n i o w i e c z e aż do r. 1500 spotykamy (n. p. w starych rękopisach) wyłącznie twarze bez b. — Z początkiem XVI. w. zaczęło nosić prostą strzyżoną brodę, z końcami wygiętymi na zewnątrz, w drugiej połowie XVI. w. zaś ostrzyżoną szpiczasto, wedle mody hiszpańskiej. Wprowadzenie peruki wyparło b. na długi czas. Za panowania Ludwika XIV noszono tylko jeszcze mały wąsik. Około r. 1800 były w modzie przez krótki czas małe bokobrody. Dopiero w połowie XIX. w. powróciła znowu moda pełnej b., co z początku miało oznaczać przekonania demokratyczne. Naogół też noszono b. (w różnych formach) przez cały w. XIX. W w. XX. skasowano b. i zaczęto krótko strzyć wąsy lub golić zarost całkowicie.

***Brodacki** Jan, pol. działacz ludowy, ur. 1882, sędzia w Małopolsce, pracownik na polu polityczno-oświatowym, jeden z przywódców „Piasta”, od 1922 poseł do sejmiku.

***Brodaczka**, ob. Usnea.

***Brodawki** (łac. verrucae), narośla skórne, które powstają na skutek zbytniego rozwoju brodawek skóry właściwej i zrogowacenia naskórka. L e c z e n i e: Zniszczenie prądem elektrycznym (elektroliza), wypalanie kwasem azotowym, lapisem, w ostatnich czasach skropionym bezwodnikiem kwasu węglowego.

***Brodzicz**, ptak, ob. Totanus.

Brodziński Kazimierz, poeta pol.: wyd. zbiorowe (niekrytyczne) „Pism”, 1872—74, 8 t. (staraniem J. I. Kraszewskiego). Monografia (nieukończona) Bron. Gubrynowicza. Wyd. krytyczne oddzielnych utworów oprac. Ign. Chrząnowski i zwłaszcza Aleksander Łucki.

***Brodzki** Wiktor, rzeźbiarz polski, (1825—1904), kształcił się w Akademii petersburskiej pod kierunkiem Vital'ego i Pimenowa, oraz w Rzymie, gdzie się osiedlił. W 1868 otrzymał tytuł profesora Akademii petersburskiej, był członkiem Akademii medjolańskiej i florencyjskiej. Główne dzieła: „Pierwsze podszepity miłości”, „Amor śpiący na muszli”, „Kopernik”, popiersie Jana III Sobieskiego, grobowiec pani Giordano w Rzymie, Laury hr. Przeździeckiej w Czarnym Ostrowiu na Podolu, „Ucieczka z Pompei”, „Chrystus z aniołkami” i t. d.

***Brogile**, 1. François Marie, ks., marszałek franc., (1671—1745), sprawował w 1734 naczelne dowództwo we Włoszech, zwyciężył pod Parmą i Guastallą, w czasie wojny sukcesyjnej austriackiej popadł w nielaskę, gdyż nie zdołał utrzymać Bawarii przeciw Austriakom.

2. Charles François, dyplomata franc., (1719—1781), przebywał kilkakrotnie w Polsce jako ambasador francuski, zbliżył się do St. Konarskiego i nabrał przekonania o konieczności ratowania Rzpltej. Bił się w wojnie siedmioletniej, następnie postawiony przez Ludwika XV na czele tajnej dyplomacji („sekrety królewskie”) starał się nakierować politykę francuską na tory antyrosyjskie. Należał do najbardziej wypróbowanych przyjaciół Polski wśród dyptomatów francuskich w XVIII wieku.

3. Victor François, ks., syn B. 1., marszałek, (1718—1804), okazał się w czasie wojny siedmioletniej najlepszym wodzem francuskim, w chwili wybuchu Rewolucji był ministrem wojny, zdecydowany reakcjonista, opuszczony przez wojsko, uszedł zagranicę.

4. Claude Victor, ks., syn poprz., (1757—1794), walczył w Ameryce, w 1789 był reprezentantem szlachty w Stanach Generalnych, nie uznał detronizacji króla, skończył na szafocie.

5. Achille Charles, syn poprz., polityk franc., (1785—1870), za Restauracji należał do zwolenników konstytucyjnej monarchji, 1830 minister oświecenia, 1831 poseł w Londynie, 1832—36 minister spraw zagranicznych, ostatnio również premier, w 1849 był w Zgromadzeniu Narodowym przywódcą prawicy.

6. Albert Victor, ks., syn poprz., polityk i historyk, (1821—1901), w szeregu pism bronił konstytucyjnego liberalizmu i katolicyzmu, 1871—2 poseł do Zgromadzenia Narodowego, potem ambasador w Londynie, pracował nad restauracją monarchji i pojednaniem Bourbonów z Orleanami, 24 maja 1873 obalił Thiersa i stanął na czele monarchistyczno-klerykalnego rządu (do 22 maja 1874). W senacie przywódcą antyrepublikańskiej reakcji, piastował w 1877 powtórnie prezesurę gabinetu. Jako historyk poświęcał się przedewszystkiem XVIII wiekowi, napisał szereg dzieł z historii dyplomatycznej: „Le secret du Roi” (1878), „Frédéric II et Marie Thérèse” (1883), „Frédéric II et Louis XV” (1885), „Marie Thérèse impératrice” (1888).

7. Louis Victor, fizyk francuski, ur. 1892, od 1928 prof. fizyki w Paryżu. Za tezę doktorską (1924), zawierającą podstawy mechaniki falowej, otrzymał B. 1929 nagrodę Nobla. Napisał ponadto: Introduction à l'étude de la mécanique ondulatoire” (1930), „Recueil d'exposés sur les ondes et corpuscules” (1930), wreszcie, ze swym bratem, Louis César Victor Maurice (ur. 1875): „Introduction à la physique des rayons X et gamma” (1928).

***Bromella** L. (a n a n a s), byliny z rodziny Bromeliaceae, mają liście ustawione w rozetę, kwiaty zebrane w szczytowo stojące wiechy. Parę gatunków dostarcza włókien. Występują w Indjach wsch. i Brazylii.

***Bromeliaceae** (a n a n a s o w a t e), rodzina roślin jednoliściennych z rzędu Liliiflorae. Są to przeważnie epifyty lub też rośliny naskalne, o pniach zazwyczaj skróconych. Liście ułożone w rozetę, kwiatostan szczytowy, groniasty, kłosowaty lub też wiechowaty, kwiaty obupciowe, promieniste, 4-rodzielne, o podwójnym okwiecie, pręcików 6, owocem jagoda lub puszka. Najważniejsze rodzaje: Ananas, Billbergia, Bromelia, Nidularium, Tillandsia.

***Bromem zatrucie**, o s t r e, powstaje w laboratorjach i fabrykach przez wdychanie par bromowych, wywołuje przedewszystkiem silne podrażnienie błon śluzowych, nudności i cząsem zapaść; ostre z. b. z powodu zażycia zbyt wielkiej ilości leku zawierającego brom, należy do wielkich rzadkości. — P r z e w ł e k ł e (chroniczne) z. b. z powodu długiego zażywania soli bromowych przy padaczce, lub innych

schorzeniach nerwowych, cechuje się wykwitami skórnymi (acne bromata, trądzik bromowy), osłabieniem, drżączką, wychudnięciem, osłabieniem odruchów, dolegliwości ze strony przewodu pokarmowego, uczuciem oziębia i osłabieniem pamięci; zejście śmiertelne jest bardzo rzadkie. Wymienione objawy ustępują zwykle po zaprzestaniu zażywania leku.

***Bromowe preparaty lecznicze**, środki uspokajające i nasenne, zawierające nieorganiczne lub organiczne połączenia bromu. Z pierwszych najczęściej używane są sole potasowe lub sodowe bromu (Kalium bromatum, Natrium bromatum i t. d.). Z organicznych połączeń bromowych istnieje niezliczona ilość, po części bardzo wartościowych środków leczniczych.

***Bromowódz HBr** otrzymuje się z bromku potasu i kwasu siarkowego albo z wody bromowej i siarczku baru. Jest gazem bezbarwnym, silnie dymiącym, o bardzo ostrym zapachu. 1 objętość wody pochłania około 600 objętości bromowodoru, dając kwas bromowy (sole kwasu bromowodorowego, ob. Bromki).

***Bromski Józef**, ks., pol. religjolog i semiotysta, ur. 1872, od 1921 prof. języków semickich Uniw. Warsz. Nap.: „Kultura Chaldej“ (1924), „Literatura asyrobabilońska“ (w „Literaturze Powszechnej“ Trzaski, Ewerta i Michalskiego, 1929), „Historja starożytnej zachodniej Azji“ (w „Wielkiej Historji Powszechnej“ Trzaski, Ewerta i Michalskiego) i.

***Bromu związki tlenowe**, są przeważnie nietrwałe i znane tylko w wodnych roztworach. Podbrominy, sole kwasu podbromowego HBrO powstają działaniem bromu na wodne roztwory wodorotlenków alkalicznych; mają własności silnie utleniające, służą jako środki bielące. — Kwas bromowy HBrO₃, powstaje działaniem chloru na wodę bromową, jego sole — bromiany — są podobne we własnościach do chloranów, lecz trwalsze.

***Brona**, ob. Roli uprawa i tabl. Mech. r. upr. (3).

***Bronchectasis** (greck.), rozszerzenie oskrzeli, powstaje na skutek przewlekłych nieżytów oskrzeli, szczególnie wówczas, gdy w otoczeniu oskrzeli tkanka płucna kurczy się i pociąga za sobą oskrzela, szczególnie w dolnych częściach płuc. Przez gromadzenie się wydzieliny w rozszerzonych oskrzelach płucina drażni ich błonę śluzową, staje się bardzo obfita i cuchnąca. W razie zatkania się oskrzela, wskutek niemożności wykaszenia śluzu (ropy), mogą wystąpić gorączka i objawy septyczne. — Leczenie polega na podawaniu środków wyszkuślnych, pozostaje jednak najczęściej bez skutku. O leczeniu chirurgicznym nie można jeszcze nic pewnego powiedzieć.

***Broniewska** Janina, rzeźbiarka, *1892, uczenica Bourdelle'a, kształciła się też w Krakowie. Wystawia w Warszawie, głównie rzeźby portretowe.

***Broniewski** Witold, pol. technolog i elektrotechnik, ur. 1880, studja techniczne we Francji, filozoficzne na Uniw. Jagiell., od 1920 prof. technologii metali Polit. Warsz. Napisał: „Zasady metalografji“ (1921), „Ćwiczenia i prace

z metalografji“ (1925) oraz szereg rozpraw specjalnych.

Broniewski Władysław, poeta pol., *1898. Nowe poezje w „Wiadomościach Literackich“.

***Bronisław**, biskup, kanclerz, archidiakon gnieźnieński za Władysława Jagiełły, um. ok. 1394.

***Bronisława**, błogosławiona, panna, (1203—1259), z rodziny Odrowążów, wstąpiła do zakonu norbertanek na Zwierzynku pod Krakowem, życie kontemplacyjne przepędziła na pustelni na pobliskiej górze Sikornik. (Święto 9 września).

***Bronzowa epoka**, ob. Metalowa epoka.

***Bronzyt**, minerał, należący do piroksenów, jako składnik wielu skał występuje w skupieniach drobno-ziarnistych barwy zielonawej i brunatnej. Tw. 5,5. C. wł. 3,2—3,3. Pod względem chemicznym jest mieszaniną metakrzemianu magnezu i żelaza, zawierającą 5—15% tlenku żelaza. Wielkie osobniki tego minerału pochodzą ze Styrii (Kraubat), Bawarii (Kupferberg), Tyrolu (Ultental) i t. d. Ulegając przeobrażeniu przechodzi w talk lub mieszaninę talku i chlorytu (t. zw. festyn). Mondradyt jest prawdopodobnie także stadjum rozkładowym (początkowym) b.

***Bronzytyt**, skała należąca do grupy piroksenitów, jako główny składnik zawiera bronzyt.

***Bron**. Por. też Ludy pierwotne (str. 187 i tabl. na str. 188 i 189), Polska (t. 13., str. 123 i tabl. XIX i XX oraz tabl. barwną przy str. 120), oraz art. (t. 4 i uzup.) Działo (i tabl. VI i VII w t. 4.).

***Bronczyk** Kazimierz, współcz. pisarz pol., współpracownik czasopism polskich, wydał dramaty historyczne: „Hetman Stanisław Żółkiewski“ (1925), „Król Stefan“ (1926), „Rejtan“ (1930).

Brosimum Sw. (d a r z y m l e c z n i a), rodzaj należący do rodziny Moraceae, charakteryzuje się sokiem mlecznym, występuje w Ameryce tropikalnej. B. alicastrum Sw. dostarcza jadalnych nasion, przerabianych także na chleb. B. aubletii Popp. dostarcza cenionego drewna. B. galactodendron Den. po nacięciu pnia obficie wylewa wonny i smaczny sok, używany do wyrobu galaktyny.

***Broszka** (franc.), szpilka, agrafa; ozdoba, służąca również do spinania, w starożytności jako fibula (ob.).

***Broszko** Michał, pol. mechanik i elektrotechnik, studja w Monachjum i Brunszwicku, od 1922 prof. mechaniki Politech. Warsz. Napisał szereg prac z dziedziny hydrotechniki, zbudował kilkadziesiąt siłowni wodnych.

***Broszura**, nieoprawna, broszurowana książka o małej objętości, zwłaszcza ulotka (ob.). — B r o s z u r o w a ć, zeszywać, zczepiać poszczególne arkusze książki ze sobą, oprawiać je w papier lub cienką tekturę, por. Introligatorstwo.

***Brothers Islands**, Samha i Darsa należą do Sokotry.

***Broussonetia** Vent. (morwa papierowa), drzewa z sokiem mlecznym, z rodziny Moraceae. B. papyrifera Vent. dostarcza kory uży-

wanej do wyrobu papieru japońskiego. B. tinc-toria z Brazylii dostarcza cenionego na forniry drewna.

***Brouwer Adriaen**, niderl. pejzażysta i ma-larz rodzajowy, (ok. 1605—1638), w 1626—27 przebywał w Haarlemie, gdzie pozostawał pod silnym wpływem Halsa, od 1631 powrócił do Antwerpji. Malował głównie sceny rodzajowe z życia chłopów, oraz krajobrazy.

***Browallia** L. (p o d r z e ź l i n a), jednorocz-ne ziola z rodziny Scrophulariaceae, pochodzą z tropikalnej Ameryki. B. americana L. jest ro-sliną ozdobną.

***Browning John**, ameryk. fabrykant broni, (1855—1926), konstruktor broni samoczynno-powtarzalnej (1879), używanej do dziś dnia. Najbardziej znane są jego pistolety (browning) i karabiny, wyrabiane w Fabrique Nationale d'armes de guerre w Herstal.

***Brownsville**, miasto w płn.-ameryk. stanie Texas, (1930) 22.021 mieszk., handel graniczny z Meksykiem.

***Bródy Aleksander**, pisarz węgier., (1863—1924), autor powieści: „Kobieta o dwóch du-szach“ (1895), „Aktorska krew“, „Dr. Faust“ (1896), „Panna Don Quixotte“, „Wyznania mę-zczyzny“ i i., dramatów: „Śniegowe płatki“, „Mamka“, „Nauczycielka“ (1909) i i.

***Bróg**, ruchomy dach ze słomy, desek lub blachy opatrzonej szerekim okapem, pod który składa się zapas paszy lub niewymłóconego zboża (ob. Sterty, Stóg).

***Brózdogłowiec**, ob. Dibotriocephalus.

***Bruay en Artois**, miasto w francuskim de-partamencie Pas de Calais, (1926) 30.893 mieszk., kopalnie węgla kam. i piwowarstwo.

***Bruay sur l'Escaut**, miasto w francuskim departamencie Nord nad Skaldą, leży przy lin-ji kolejowej Somain—Anzin, (1926) 9.042 mieszk. Górnictwo węglowe, hutnictwo żelazne i szklanne.

***Bruce Stanley Melbourne**, polityk australj-ski, ur. 1883, reprezentował Australję w Lidze Narodów 1921 i na konferencjach imperjalnych w Londynie 1923 i 1926, w l. 1923—29 stał na czele nacjonalistycznego gabinetu australskiego związku państw.

***Brückner Aleksander**, pol. historyk lit. i kul-tury, wydał nadto kapitalne dzieło syntetyczne: „Dzieje kultury polskiej“ (od czasów przed-historycznych do r. 1831, 3 t., 1930—31), „Le-gendy i fakty, szkice z dziejów literatury“ (1931), razem z Tad. Lehr-Splawińskim zwięzły „Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich“ (1929). Odznaczony nagrodą li-teracką m. Łodzi. Od 1888 członek Pol. Aka-demji Umiejętności.

***Brückner Eduard**, geograf i meteorolog, † 1927. Zasłużył się też badaniami nad syste-matyką dyluwium alpejskiego.

***Brudno lub Brodno**, wieś, przedmieście płn.-wsch. Warszawy. Pobojowisko z r. 1656 (bitwa J. Kazimierza ze Szwedami i Brandenburczy-kami).

***Brudzewski-Nałęcz Karol**, oftalmolog pol., ur. 1868, od 1917 docent okulistyki Uniw. Jagiell., od 1923 prymarjusz oddziału ocznego Szpitala św. Łazarza w Krakowie. Nap. szereg

rozpraw, m. i. o zmianach i błędach refrakcji i akomodacji.

***Brudzewski T.** (w t. 2. mylnie B r u d z e w s k i T a d e u s z), pseudonim powieściopisarki Zofji z Gawrońskich Kozarynowej, córki Fran-ciszka Rawity-Gawrońskiego i Antoniny z Mił-kowskich, wnuczki Zygmunta Miłkowskiego (T. T. Jeża). Wydała nadto powieści: „Płomień na wietrze“ (1929), „Cyklon“ (1931).

***Bruges**, ob. Brugja.

***Brugge**, ob. Brugja.

***Brugja**, 29,2 km² i (1925) 51.527 mieszk. W 1929 weszło do portu B. 1.615 okrętów o po-jemności 0,67 milj. rej. t. W 1928 wyładowano w porcie 345.000 t., załadowano 274.000 t.

***Brugja-Zeebrugge, kanał**, między Brugją a Zeebrugge, 12 km długości, 8 m głębokości, 22 m szerokości w dnie, 70 m szerokości w zwierciadle. Dostępny dla okrętów do 60.000 rej. t. pojemności.

***Brugmansia** Bl. (s a m o k w i a t), roślina pasorzytna z rodziny Rafflesiaceae, pasorzytuje na gatunkach rodzaju Cissus, występuje na Ja-wie, Sumatrze i Borneo.

***Brühl Fryderyk Alojzy**, hr., generał pol., (1739—1793), jako syn wszechwładnego mini-stra Augusta III dostąpił w 1763 generałostwa artylerji koronnej, na stanowisku tem położył wybitne zasługi w dziedzinie organizacji i roz-woju wojskowości polskiej, w szczególności zasłużył się założeniem szkoły artyleryjskiej, współdziałem w stworzeniu korpusu inżynier-ów, staraniem o wzmocnienie twierdz. W czasie Sejmu W. odstąpił swój urząd Szczęsnemu Potockiemu i wyjechał do Saksonji, gdzie od-dawał się twórczości literackiej.

***Brukiew** (w r u k a, k a r p i e l e, k w a k i), odmiana kapusty polnej (Brassica campestris rapifera var. Napobrassica) w licznych odmia-nach ogrodowych i polnych; podobnie jak rzepa służy jako pokarm dla ludzi i zwierząt do-mowych (ob. Brassica).

***Bruksela**, stolica Belgji. 31,3 km², (1929) 211.046 mieszk., (z przedmieściami 825.783 mieszk.). W 1929 weszło do portu 1.038 okrę-tów o pojemności 0,46 milj. rej. t. W 1928 wy-ladowano: 248.000 t., załadowano: 78.000 t. Port lotniczy H a r e n leży 7 km na płn.-wschód.

***Brumer Wiktor**, teatrolog pol., wydał nadto m. i.: „Służba narodowa Wojciecha Bogusław-skiego“ (1929).

***Brunatnice** (Phaeophyta), p. Algae.

***Brunatny żelaziak**, ob. Limonit.

***Brunatny węgiel**, ob. Węgiel brunatny.

***Brunfelsia** Sw., roślina należąca do Solana-ceae, występuje w środkowej i pld. Ameryce. Wiele gatunków hoduje się w szklarniach.

***Brüning Heinrich**, polityk niem., ur. 1885, pracował w katolickich związkach zawodowych, od 1925 poseł do Reichstagu, 1929 prezes frak-cji parlamentarnej. 30 marca 1930 utworzył gabinet. Chcąc się uniezależnić od socjalistów, rozwiązał parlament i zarządził nowe wybory, które przyniosły ogromny wzrost hitleryzmu. Zwalczany bezwzględnie przez prawicę, rządził dzięki tolerowaniu go przez lewicę i osobistemu poparciu Hindenburga, przeważnie w drodze pozaparlamentarnej, przez wydawanie dekre-

tów. 7 paźd. 1931 ustąpił, poczem utworzył nowy rząd. W czasie wyborów prezydenckich w 1932 usiłował przeprowadzić przedłużenie kadencji Hindenburga przez uchwałę Reichstagu; gdy to się nie powiodło, stanął na czele bloku, który przeprowadził ponownie wybór feldmarszałka. 1932 otrzymał dymisję.

***Brunhes** Jan, geograf franc., (1869—1930), od 1896 prof. we Fryburgu (Szwajcaria), od 1918 katedra antropogeografii w Collège de France w Paryżu. Główne dzieła: „L'irrigation, ses conditions géographiques, ses modes et son organisation dans la péninsule Ibérique et dans l'Afrique du Nord“ (1902); „La géographie humaine“ (1910; 1925); „La géographie de l'histoire“ (wspólnie z K. Vallaux, 1921).

***Brünn**, ob. Brno.

***Brunnow** Filip., hr., dyplomata ros., (1797—1875), 1839 poseł w Wirtembergii, 1840—54 ambasador w Londynie, 1855 przy sejmie Związku Niem. we Frankfurcie, 1856 pełnomocnik przy zawieraniu traktatu paryskiego. Mianowany następnie posłem w Berlinie, od 1858 znów na ambasadzie londyńskiej, na której pozostał do 1874. Jeden z najbardziej wytrawnych dyptomatów swojej epoki, oddał Rosji znaczne usługi przy zawieraniu traktatu w sprawie wschodniej w 1840, traktatu handlowego z Anglią w 1849, w czasie powstania styczniowego, oraz przy uchyleniu ograniczeń Rosji na m. Czarnem w 1871.

***Brunswigia** Heister (barwoluba), roślina z rodziny Amaryllidaceae, występuje w płd. Afryce. B. josephinae Gawl. o czerwonych kwiatach hodowana w szklarniach europejskich jako roślina ozdobna.

Brunświk, 3.672 km², (1925) 501.875 mieszk. (137 na km²), z tego 89,8% protestanci, 4,9% rz.-katolicy, 0,35% Żydzi. Z ogółu zawodowo czynnych (249.725) znajdowało w 1925 zajęcie w rolnictwie 27,9%, w przemyśle 43,4%, w handlu i komunikacji 17,1%. — W rolnictwie użytkowaniu znajduje się (1927) 62% powierzchni ogólnej, w leśnym 30,2%. Role stanowią 77,5% ziemi rolniczo użytkowanej (226.235 ha), łąki 14,7%, pastwiska 5%. — W przemyśle pracowało (1925) 14.510 zakładów, 99.600 pracowników i 163.622 KM., w handlu i komunikacji 13.654 zakładów, 45.901 pracowników i 349.268 KM.

Brunświk, miasto w B., 29 km², (1925) 146.729 mieszk., z tego protestantów 82,3%, rz.-katolików 5,7%, Żydów 6,6%. Spis z połowy 1930: 155.194 mieszk. W 1925 znajdowało utrzymanie w przemyśle i rzemiośle 46,8% ludności, w handlu i komunikacji 25,5%. — Szkoła pilotów komunikacyjnych.

***Brusilow** Aleksander Aleksandrowicz, generał ros., (1853—1926), po wybuchu wojny dowódca 8. armii, na której czele walczył 1914—1915 w Karpatach, w 1916 został naczelnym wodzem frontu płd.-zachodniego, 3 czerwca rozpoczął ofensywę, w której trakcie zadał Austriakom pod Luckiem poważną klęskę. Po wybuchu rewolucji marcowej 1917 należał B. do generałów, którzy skłonili Mikołaja II do abdykacji. W maju t. r. objął naczelne dowództwo, które złożył w lipcu z powodu nieporozumień

z Kiereńskim. W 1918 więziony przez bolszewików, w 1920 ofiarował im swą służbę i został mianowany przewodniczącym Specjalnej Rady Wojennej przy Naczelnym Wodzu. Po zawarciu pokoju w Polską inspektor kawalerji, w 1924 przeszedł w stan nieczynny.

Brussa (Bursa), siedziba władz tureckiego wilajetu B. (13.565 km², w 1927: 401.595), (1927) 61.451 mieszk. Po emigracji mniejszości katolickich (od 1922) straciła charakter miejsca pielgrzymkowego. Dawna hodowla jedwabnika bardzo podupadła, co jeszcze nie odbiło się na przemyśle jedwabniczym. Immigranci z Bałkanów wprowadzili uprawę tytoniu, która gra dzisiaj w gospodarce najważniejszą rolę.

***Bruszyt**, minerał, wodny fosforan wapnia o składzie HCaPO₄ · 2H₂O, występuje w jednokościennych kryształach barwy żółtawo-białej. Znany z Sombroero. Pokrewne minerały: metabruszyt, kolofan i monetyt.

***Brya** Beauv. (odrzyn), drzewo z rodziny motylkowych. Drewno B. ebenus DC. bardzo cenione, zwane hebanem zielonym.

Bryan William Jennings, polityk ameryk., † 1925. Jako jeden z przywódców partji demokratycznej, kandydował z jej ramienia na prezydenta St. Zjedn. w 1896, 1900, 1908, bez powodzenia. Wpływowy działacz w dziedzinie ruchu pacyfistycznego i antyalkoholowego, znany mówca i pisarz polityczny, reprezentował w życiu amerykańskim pierwiastek ortodoksji biblijnej, której dał wyraz w słynnym „procesie małpim“ (1925), w którym postawiono przed sąd nauczyciela za wykładanie teorii o rozwoju gatunków.

***Bryaxis**, rzeźbiarz ateński, wykonał wraz z Skopasem ozdoby plastyczne Mauzoleum w Halikarnasie. W swym posągu egipskiego boga Serapisa ustalił typ tego boga w rzeźbie.

***Bryce** James, ang. dyplomata, prawnik i historyk, (1838—1921), adwokat, 1870 prof. uniwer. w Oxfordzie, od 1880 w parlamencie, 1886—92 podsekretarz stanu spraw zagranicznych, 1907—13 ambasador w Washingtonie. Główne dzieła: „The holy Roman Empire“ (1864), „The American Commonwealth“ (1888), „Modern Democracies“ (1921).

***Bryczka**, resorowy pojazd konny, zbudowany mocniej, ale mniej wykwintnie od powozu.

***Bryennios** Nikephoros, wódz bizantyński, (ok. 1062—1137), bronił w 1097 Konstantynopola przed Gotfrydem de Bouillon, zapośredniczył w 1108 pokój z Normanami, rozstrzygnął w 1116 zwycięstwo pod Ikonion. Autor historii pierwszych Komnenów w l. 1057—79.

***Brykiety**, cegielki, wyprasowane z miału węglowego dla celów opalowych. Miał z węgla kamiennego wymaga do tego lepizsza, zazwyczaj smoły pogazowej w ilości 5—8 procent. Miał z węgla brunatnego, osuszony do tego stopnia, by zawierał najwyżej 17 procent wody i prasowany przy temp. 75°, pod ciśnieniem 1.000—1.500 atmosfer, zlepia się sam, gdyż wydziela w tych warunkach substancje żywiczne. Węgiel drzewny do celów elektrotechnicznych prasuje się z dodatkiem lepizsza i małej ilości saletry, jako środka ułatwiającego palenie.

***Bryła Stefan**, technik pol., ur. 1886, od 1921 prof. budowy mostów na Politechnice we Lwowie, 1926 poseł na sejm. Napisał: „Podręcznik budownictwa żelaznego” (1924), „Podręcznik statyki budowli” (1925, wyd. II) i w. i., od 1927 jest naczelnym redaktorem „Podręcznika inżynierskiego”.

***Bryła** w geometrii, tyle, co ciało (ob.).

***Bryonia** L. (przestęp), pnące się zioła z rodziny Cucurbitaceae. Występuje głównie w Ameryce środk., w Europie B. alba L. o czarnych jagodach i B. dioica Jacq. o jagodach czerwonych. Korzenie i jagody trujące.

***Bryophyllum** Salisb., roślina, należąca do Crassulaceae, liczne tropikalne i subtropikalne gatunki. W szklarniach hodowany często B. calycinum Salisb.

***Bryophyta**, p. Mszaki.

***Bryopogon** Link. (m e s z k a), porost. Na europejskich drzewach szpilkowych częsty B. jubatum Kbr., w Alpach występuje krzaczkowaty B. ochroleucum Kbr.

***Brytan**, p. Psy.

***Brytanik**, ob. Britannicus Tiberius Claudius.

***Brytanja** (starożytna), w szerszym znaczeniu wyspy Albion (Anglja ze Szkocją) i Hibernia (Irlandja), stąd także Britannicae insulae. Fenicjanie i Grecy znali je od VI. względnie IV. w. przed Chr. jako K a s y t e r y d y (wypisy cynowe). Ludność (Brytowie) była pochodzenia celtyckiego. Pierwsze rzymskie wyprawy przeciw Brytom poprowadził Juljusz Cezar (55 i 54 przed Chr.). Pokonał on wprawdzie króla Brytów, K a s y w e l a u n a, ale B. opuścił. Dopiero za Klaudjusza w l. 43—50 po Chr. podbili Rzymianie kraj po Severn i Humber, musieli jednak zwalczać jeszcze szeregi buntów, z których najgroźniejszym był bunt Boudiki, królowej Icenów. Dokończył podboju Agrykola, który przejściowo opanował nawet część Kaledonii po Clyde i Forth. Hadrjan zabezpieczył 122 granicę północną wałem długim na 118 km od Solway po Tyne. Antoninus Pius zajął 142 obszar po Clyde i Firth of Forth, zabezpieczając go nowym wałem. Zaczął się teraz dla B. okres rozkwitu, który trwał do śmierci Konstantyna W. (337). Później zaczęli pustoszyć B. od północy Piktowie i Szkoci. Cesarz Honorjusz zrezygnował 407 z panowania nad B., która jednak nadal jeszcze pozostawała w stałych stosunkach z Rzymem. Dopiero kiedy wódz rzymski Aëtius odmówił 446 Brytom poparcia przeciw ich wrogom, Vortiger z Kent zawezwał pomocy Sasów, którzy od ok. 450 zaczęli się tu osiedlać. — Jako r z y m s k a p r o w i n c j a dzieliła się B. od 197 na Britannia inferior na południu i Britannia superior na północy; Dioklecjan zorganizował Britannia prima i secunda na południu, Flavia Caesariensis i Maxima Caesariensis na północy. Najbardziej na północ wysuniętą była Valentiniana, odzyskana 369. Głównymi miastami były Londinium (Londyn) i Eburacum (York).

***Brytanja Wielka**, ob. Wielka Brytanja.

***Brytyjska Kolumbja**, ob. Kolumbja brytyjska.

***Bryzgowja**, ob. Breisgau.

***Brzana** (Barbus), ryba z rodziny karpio-watych. Pysk wydłużony z 4-ma wisiorkami, płetwy grzbietowa i podogonowa z krótką podstawą. B. pospol. (Barbus vulgaris L.), do 70 cm dł., oliwkowo-zielona na grzbiecie, na brzuchu jasna, żyje w wodach czystych i chłodnych. Ikrę ma trującą.

***Brzanka**, roślina, ob. Phleum.

***Brzechwa** Jan, właściwie Jan Lesman, bratanek poety Bolesława Leśmiana, pod którego wpływem pozostaje, współcz. poeta pol., autor bardzo sugestywnych, o głębokim odczuciu przyrody i żywej wyobraźni, cyklów poetyckich, zebranych w tomie „Trzeci krąg” (1932), zawierającym też poprzednio wydane: „Oblicza zmyślane” i „Talizmany”.

***Brzeczka**, ob. Piwo.

***Brzegówka**, ob. Jaskółka.

***Brzeski** Tadeusz, ekonomista pol., ur. 1884.

***Brzeszczol**, ob. Szabla.

***Brzeziński** Józef, prawnik pol., (1854—1932), od 1893 prof. prawa kanonicznego na Uniw. Jagiell. Ogłosił szereg prac, m. i. „Kilka charakterystycznych rysów ogólnych zasad prawa karnego w nowym Kodeksie prawa kanonicznego” (1929).

***Brzeziński** Piotr Józef, botanik pol., ur. 1862, studja w Paryżu, od 1918 prof. ogrodnictwa na Uniw. Jagiell. Napisał m. i.: „Hodowla drzew i krzewów owocowych” (1929, wyd. V), „Hodowla warzyw” (1929, wyd. V).

***Brzeziński** Jan, malarz, * 1885, kształcił się w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych, prócz malarstwa sztalugowego (krajobrazy), uprawia też malarstwo dekoracyjne. Wykonał polichromje kościoła w Radomsku.

***Brzęczkowski** Jerzy, współcz. pisarz pol., wydał: „Stępy i chodniki” (poezje), „Drog skrzyżowania” (poemat), „Asza” (nowele, 1927), powieści: „Ludzie legendy” (1928), „Wraki” (1931).

***Brzęczyk**, młoteczek Neefa (ob. Magnetyczny przerywacz), używany w radjotechnice i elektrotechnice prądów słabych do wytwarzania prądów zmiennych, przerywanych kilkaset razy na sekundę.

***Brzęczyniec**, ob. Cerbera.

***Brzękowski** Jan, poeta pol., * 1903, wydał nadto francuskie studjum informacyjno-krytyczne: „Kilométrage de la peinture contemporaine 1908—1930” (1931). Współpracuje m. i. w krakowskiej „Linji”.

***Brzostkwinia**, ob. Prunus.

***Brzostowska** Janina, poetka pol., * 1902, przez czas pewien należała do grupy „Czar-taka”, wydała zbiory: „Szczęście w cudzem mieście” (1925), „O ziemi i mej miłości” (1926), „Erotyki” (1926), „Najpiękniejsza z przygód” (1929).

***Brzozowski** Stanisław, technik pol., ur. 1889, od 1926 prof. budowy mostów na Politechnice Lwowskiej. Prace specjalne w „Zyciu techn.” i „Czasopiśmie techn.”.

***Brzózka** Stanisław, ks., powstaniec, (ok. 1832—1865), jako wikary na Podlasiu skazany w 1861 za udział w ruchu patryjotycznym na rok twierdzy, należał do spisku, przygotowującego powstanie, po jego wybuchu operował

na czele oddziału częściowo samodzielnie, częściowo w łączności z innymi partjami. Po stłumieniu powstania sam jeden podtrzymywał najdłuższą walkę partyzancką; ujęty wskutek zdrady zginął na szubienicy w Sokołowie.

***Brzuchomówca**, człowiek, mówiący w ten sposób, że słuchaczom się wydaje, że słyszą inny głos w innym miejscu. Najczęściej operuje b. głosem falsetowym i posługuje się przytem lalką. Głos, który napozór dochodzi zdaleka może b. uzyskać przez zaciśnięcie krtani; głos wydobyty w ten sposób nie idzie ku górze, lecz ku dołowi. Złudzenie potęgują: rzekoma rozmowa (częściowo mówi b. głosem naturalnym), gesty skierowane w pewnym określonym kierunku i i. — Już u starożytnych Egipcjan i Żydów znajduje się w zaczątku sztukę brzuchomówstwa. W Atenach znanym b. był Eurykles, którego uczniów nazywano euryklidami. Sztuką brzuchomówstwa można wytłumaczyć niektóre cuda starożytności (mówiące posągi i t. p.). Bardzo zręcznych b. mają Eskimosi, Zulusi, Maorysi i Indusi.

***Buache** Philippe, geograf franc., (1700—1773), był od 1729 królewskim geografem. Historyczne znaczenie ma jego ujęcie geografii fizycznej, polegające na podziale powierzchni ziemi według ukształtowania pionowego (pasma górskie i dorzecza), mórz i oceanów według hipotetycznego przebiegu systemów górskich i krajów na zasadzie ich naturalnej produkcji. Główne dzieła: „*Considérations géographiques et physiques sur les nouvelles découvertes de la grande mer*“ (1753) i „*Atlas physique*“ (1754, 1767).

***Buat** Edouard, generał franc., (1868—1926), profesor strategii i taktyki w Wyższej Szkole Wojen. w Paryżu, w 1918 dowódca 5 armji, głośny jako historyk wojny światowej, zwłaszcza jako autor dzieł o Hindenburgu i Ludendorffie.

***Bucchero**, wazy etruskie (VII. do V. w. przed Chr.) z dymionej gliny, których barwa i połysk przypominają wazy z metalu. Ornamenty ich są przeważnie wykonane stemplem.

Buchara. Dawny chanat B. tworzy z częściami Turkestanu i Chiwy Uzbekistan. — Miasto B. (1926) 46.706 mieszk. Kolej B.—Tarmes (nad Amu-Darją z 1926) uskuteczni drugie połączenie kolei Transkaspjskiej z granicą rosyjsko-afganistańską.

***Bucharin** Nikołaj, komunista ros., ur. 1888, publicysta i profesor uniwersytetu w Moskwie, wyjechał w 1917 do N. Jorku w celu założenia tam dziennika, po przewrocie bolszewickim wrócił do Rosji, został przewodniczącym komitetu wykonawczego kominternu, redaktorem sowieckiej „*Prawdy*“ i głównym teoretykiem partji, 1929 usunięty przez Stalina z licznych stanowisk, jakie zajmował, 1930 znów wybrany do Komitetu centralnego. Napisał dzieła: „*Walka klasowa i rewolucja rosyjska*“ (1918), „*Ekonomika okresu przejściowego*“ (1920), „*Materjalizm historyczny*“ (1921) i in.

***Buchner** Władysław, pseudonim Ner-Buch, pol. pisarz satyryczny, *1860, od r. 1887 redagował poczytne warszawskie pismo humorystyczno-satyryczne: „*Muchę*“, gdzie za-

mieszczał m. i. liczne wiersze polityczno-satyryczne, nieraz bardzo śmiałe.

***Buchonit**, skała wylewna, należąca do grupy tefrytów, zawiera biotyt, hornblendę, często także haüyn, tytanit. Występuje w Lausitz i pñ. Czechach.

***Buckingham Palace**, siedziba króla angielskiego w parku Saint James w Londynie, wzniesiona w 1825; słynna galerja obrazów.

***Buckinghamshire**, hrabstwo w centralnej Anglii, 1.940 km², (1921) 236.209 mieszk. (122 na 1 km²).

***Bucuresti**, ob. Bukareszt.

***Bucyrus**, miasto fabryczne w pñ.-amerykańskim stanie Ohio, (1920) 10.425 mieszk. Leży nad górną Sanduską. Wieloraki przemysł. Źródła mineralne.

***Buczacki piaskowiec**, eoceński piaskowiec wieku bartońskiego, zawierający konkretje fosforytowe. Występuje w okolicach Buczacza.

Budapeszt. 194 km², (1930) 1.004.699 mieszk. (z przedmieściami 1.420.588 mieszk.). Budowa portu dla żeglugi śródlądowej na wyspie Csepel postępuje. Lotnisko Mátyásföld 9 km na wsch. od wschodniego dworca. Radjoaktywne źródła na wyspie Małgorzaty.

***Buddlea** L. (o m ż y n), roślina z rodziny Loganiaceae. B. variabilis Hemsley z Chin o fioletowych kwiatach hodowana w Europie jako krzew ozdobny.

***Budny** Szymon, polski działacz i pisarz arjański, (ok. 1535—1596), najpierw kalwin, od 1563 arjanin, zajmował stanowisko umiarkowane, któremu dał wyraz w piśmie: „*O urzędzie miecza używajacem*“ (1583, z dochowanego unikatku w Biblj. Czartoryskich przedrukował Stan. Kot, 1932), gdzie również przedstawił rozwój arjanizmu polskiego i ówczesne spory wśród Braci Polskich. Pisarz, odznaczający się językiem prostym, lecz jasnym i czystym. Wytrawny publicysta i cięty, choć spokojny, polemista. Brał udział w przekładzie t. zw. „*Biblii Nieświeskiej*“ (1570 i 1572). Główne jego dzieło, komentowany krytycznie przekład „*Nowego Testamentu*“ (1574). Lit.: Brückner, Merzyng, Kót.

***Budowlane maszyny**. Do tej kategorii zalicza się wszystkie maszyny, używane w budownictwie lądowym i wodnym dla zastąpienia, względnie usprawnienia pracy rąk ludzkich. M. b. odróżniają się od innych maszyn przemysłowych maszynowością i prymitywnością konstrukcji, gdyż, stojąc na otwartej przestrzeni, narażone są silnie na ujemne wpływy atmosferyczne, a poza tem znajdują się zazwyczaj pod opieką niezbyt wykwalifikowanej obsługi. Większa część tych maszyn, jak np. pompy (ob.), windy i żórawie (ob.), przenośniki (ob. Transportowe urządzenia) znajduje zastosowanie i w innych działach przemysłu. Do typowych maszyn budowlanych należą bagrownice (ob.), kafary (ob.), tudzież maszyny, służące do przyrządzania i ubijania zaprawy betonowej. Należą tutaj łamarki kamieni typu dezintegratorów lub kulowych młynów (ob.), płóczki piasku i bębnowe mieszarki zaprawy. Do ubijania zaprawy betonowej używa się tłuików, popędzanych zgęszczonem powietrzem lub eks-

plozją mieszaniny benzolowej. Te ostatnie, t. zw. tłuکی wybuchowe, składają się z cylindra i osadzonego w nim tłuка, zakończonego odpowiednią głowicą. Przy typach różnych, używanych także przez brukarzy, odbywa się zapalenie mieszaniny w karburatorze za pośrednictwem baterji elektrycznej, niesionej przez robotnika na plecach. Zaprawę betonową, sporządzoną w mieszarce podają na miejsce przeznaczenia bądź przenośniki, bądź zórawie, niejednokrotnie bardzo wysokie, t. zw. zórawie wieżowe. Przy sposobie torkret (ob.) stosuje się przenośniki pneumatyczne.

***Budowlane materiały, ob.** Materiały budowlane.

Budowlane prawo, ogół przepisów, tyczących budowania. Dzielimy je na p. b. przedmiotowe i podmiotowe, czyli prawo budowy wzgl. budowania. To drugie ograniczone jest przepisami prawa prywatnego lub publicznego; do ostatnich należą przedewszystkiem przepisy

t. zw. policji budowlanej, dalej wszystkie przepisy kodeksu, karzące za szkodę lub spowodowanie niebezpieczeństwa zawalenia się budowli. — Specjalne przepisy normują kwalifikacje, uprawnienia, ograniczenia i odpowiedzialność budowniczych. — Prawo budowania przysługuje właścicielowi gruntu. Związany z niem jest szereg służebności, mogących zaistnieć z tytułu sąsiedztwa, jak służebność światła, ścieku i t. p. — Osobną instytucją jest dzierżawa gruntu na t. zw. prawie zabudowy. Polega ona na tem, że właściciel gruntu dzierżawi go budującemu dla wzniesienia budowli na dłuższy okres czasu, np. na t. zw. „wieczność“, t. j. 99 lat z tem, że po upływie tego czasu budowla staje się własnością właściciela gruntu. Czynnosc dzierżawy bywa zwyczajnie tylko nominalny, dla zaznaczenia prawa własności, np. 1 zł. rocznie.

Budownictwo. Rozwój b. ilustruje następujące zestawienie:

Dzieje budownictwa.

EPOKA PRZEDHISTORYCZNA.

Początki budowli mieszkalnych: okrągłe i prostokątne budowle drewniane, budowle pałowe (jeziora w Szwajcarii). Megalitowe budowle kamienne; nagrobki: dolmeny, menhiry i kromlechy we Francji (Bretanja), groby Hunnów w Niemczech, stonehenge w Anglii.

I. STAROŻYTNOŚĆ.

Egipt. Państwo staro-egipskie (2895—2540 prz. Chr.). Piramidy ze świątynią grobową w Gizah, groby prywatne (mastaby). Państwo średnio-egipskie (2160—1785 przed Chr.). Piramidy (Fajūm), groby skalne, ruiny świątyń, obeliski. Państwo nowo-egipskie (1580—712 przed Chr.). Świątynie tebajskie (Luksor, Karnak, Dér-el-Bahri), Tell el-Amarna, Abydos. Groby skalne w Nubji. Czasy późniejsze (615 prz. Ch.—638 po Chr.). Świątynia w Dendera, Edfu i Philā.

Mezopotamja (Budowle ceglane). Stara Babilonia (3000 przed Chr.). Budowle miej-

skie sumeryjskie w Akkad, Nippur. Świątynia z zikkurat, budowle pałacowe. Asyrja (884—626 prz. Chr.). Sklepienia beczkowe. Assur, Niniwa i Nimrud. Wykopaliska z Chorsabad, Kujundzik (pałace i świątynie). Państwo Chaldejskie (612—539 prz. Chr.). Babilon.

Azja Mniejsza. Państwo Hetyckie (2000 lat prz. Chr.). Boghasköi i Sendzirlri. Państwo Fenickie (1000—538 prz. Chr.). Mieszanina elementów egipskich, hetyckich i babilońsko-asyryjskich. Świątynia Salomona w Jeruzalem (988). Kartagina, Malta.

Budownictwo egejskie.

Okres wczesno-minojski (3000 prz. Chr.). Okrągłe budowle gliniane z kopułą w Orchomenos i na Krecie. Okres średnio-minojski (2000—1500 prz. Chr.). Troja (6. warstwa). Miasta na Krecie (Knossos, Phaistos, Ha-

gia Triada). Budowle pałacowe; świątyń brak. Okres późno-minojski (1500—1300 prz. Chr.). Najstarsze budowle greckiego kontynentu (zamki w Mykenach i w Tiryns), groby szybowe i kopułowe (skarbiec Atreusza), Troja.

Budownictwo greckie.

Epoka archaiczna (ok. 600—475 prz. Chr.). Styl dorycki. Hereon w Olimpji (VII. w.), świątynia Zeusa w Atenach, Apollina w Delfach (czasy Pizystratów). Stara świątynia w Koryncie, Aphea w Eginie (pocz. V. w.). Skarbee w Olimpji, Delfach, Delos. Italja: Bazylika i świątynia Cerery w Pestum, świątynia w Agrygencie, Selinunt, Syrakuzach, Metapontion, Ortygia, pseudodipteros w Pompei. Styl joński. Hereon w Samos, Artemision w Efezie, świątynia Apollina w Didymoi. Skarbee Knidyjczyków i Syfnijczyków w Delfach. —

Epoka klasyczna (475—400 prz. Chr.). Styl dorycki. Ateny: Partenon (ok. 454—438, Iktinos i Kallikrates), Tezeion, Propyleje (437—432, Mnesikles), teatr Dionizosa. Telesterion w Eleusis i świątynia Apollina w Phigalji (Iktinos). Świątynia Posejdona z Sunion. Hereon w Argos. Italja: świątynia Posejdona w Pestum, świątynia Zeusa, Junony i Concordji w Agrygencie, świątynia E w Selinunt. Styl joński. Świątynia Nike i Erechteion w Atenach. Okres późniejszy (400—146 przed Chr.). Styl dorycki. Metroon i Leonideon

w Olimpji. Świątynia Asklepiosa w Epidauros. Świątynia Ateny Alea w Tegei. Świątynia w Nemei. Styl joński. Nowe budowle Artemisicnu i świątyni Apollina w Didymoi. Świątynia Ateny w Priene (pythios). Filipejon w Olim-

pji. Mauzoleum w Halikarnasie. Świątynia Artemidy Leukophryne w Magnesji (Hermogenes). Styl koryncki. Pomnik Lysikratesa, Olimpeion (świątynia Zeusa Olimpijskiego) i wieża wiatrów Andronikosa w Atenach.

Budownictwo etruskie.

Budowle w środk. Italji (do ok. 250 przed Chr.). Nekropole w Corneto Tarquinia, Chiusi, Volci, Orvieto. Brama miejska w Volterra. —

Plan świątyni etruskich przejęty przez sztukę rzymską.

Budownictwo rzymskie.

Republika (do 31 prz. Chr.). Rzym: Pons Emilius, Aqueae Marciae, Cloaca Maxima, most Milwijski (146—110). I. w. przed Chr.: okrągła świątynia w Tivoli, świątynia Fortuny w Preneste. Rzym: świątynia Fortuna virilis i okrągła świątynia nad Tybrem, Tabularium, Basilica Julia, grobowiec Cecylji Metelli, dom Liwji. Pompei (okres tufu): świątynia Apollina i Jowisza, bazylika, amfiteatr, termy na Forum, willa Item i willa k. Boscoreale. Epoka cesarstwa aż do Flawjuszów (31 przed Chr. do 98 po Chr.). Rzym: świątynia Westy, Marsa Ultora, Dioskurów, Concordji, Wespazjana i Tytusa, Saturna, teatr Marcellusa, Kolosseum, łuk Tytusa, budowle na Palatynie. Świątynia Minerwy w Asyżu, świątynia w Poli,

Maison carrée w Nimes. Teatry w Orange i w Taorminie, amfiteatr w Pozzuoli, Tarragonie, Arles i Nimes. Łuk triumfalny Augusta w Rimini i Aosta, Tyberjuszka w Orange. Okres od Trajana do Konstantyna (98—337). Rzym: świątynia Wenery i Romy, Forum Trajana (Apollodoros z Damaszku), Basilica Ulpia. Czasy Hadrjana (117—138): Pantheon, Zamek św. Anioła, willa w Tivoli, Olimpeion w Atenach, łuk Septimusa i Konstantyna. Termy Caracalli, Dioklecjana, bazylika Konstantyna. Amfiteatr w Weronie, Porta Nigra w Trewirze, świątynia Diany w Nimes, Pont du Gard we Francji pód., pałac Dioklecjana w Splicie (305), budowle syryjskie (Baalbek, Palmyra, Geraza) i pón.-afrykańskie (Timgad).

II. WSCHÓD.

Indje. Budownictwo buddyjskie (epoka klasyczna pod dynastją Gupta, 320 prz. Chr.—480 po Chr.). Stupa w Sanczi. Świątynia skalna w Karli (80 p. Chr.), Klasztor (Vihāra) w Nazik. Budownictwo hinduskie (od VII w.). Wieże piętrowe (Sikhara). Świątynia w Peszawarze, Sanczi, Mamallapuram, Ellorze, świątynia słońca w Osji (Radżputana), świątynia Sziwy na Elefancie, świątynia Dżajny na Abu.

W Kambodży: Bangkok, Angkor-vat (XII w.). Wypływy w Birmie, Cejlonie, Turkiestanie i na Jawie.

Azja wschodnia. Chiny. Architektura drewniana. Pagody. Czasy późniejsze (od dynastji Ming XIV—XVII w.). Mury miejskie, pałac cesarski, świątynia nieba w Pekinie. Świątynia Konfucjusza w Kiufou. Japonja. Buddyjskie świątynie Hory-yuji i Toshodajji w Nara (VII w.).

Budownictwo mahometańskie.

Palestyna i Egipt. Katedra skalna i meczet Aksa w Jerozolimie. Meczet Omajadów w Damaszku, meczety w Kairze. Pałac w Mszatta. Hiszpanja (styl maurytański): meczety w Kordobie (od 785), Saragossie, Alhambrze koło Grenady (XIII—XV w.). Persja: me-

czety w Samarkandzie, Tebrydzie (XV w.), Isfahanie (XVI—XVII w.). Indje: meczety i pałace w Delhi, Adźmir, Agra, Dżajpur. Turcja: Suleimanje w Konstantynopolu (1550—1556) i Selimje w Adrianopolu (1567—74).

III. OKRES STARO-CHRZEŚCIJAŃSKI I WIEKI ŚREDNIE.

Budownictwo staro-chrześcijańskie.

Włochy. Bazyliki. Rzym: Św. Piotr (dawny), Św. Paweł za murami (IV w.), Santa Maria Maggiore, Santa Sabina (V w.), Św. Wawrzyniec za murami (VI w.), Św. Agnieszka z m. (VII w.), Św. Prakseda (IX w.). Rawenna: Sant' Apollinare Nuovo (504), Sant' Apollinare in Classe (535—549). Budowle centralne. Rzym: Santa Costanza (IV w.), Santo Stefano Rotondo (V w.), Baptysterjum Laterań-

skie (V w.). Rawenna: baptysterja, mauzoleum Galli Placidii, grobowiec Teodoryka. Medjolan: San Lorenzo (IV w.). Syryja i Armenja (budowle podłużne i centralne): kościół klasztorny w Kal'at Sim'an. Bazylika Sergjusza w Rusaca. Kościoły kopułowe w Eczmiadzynie i w Achthamar. Afryka północna i Egipt: Bazylika w Tebessa. Bazyliki Białego i Czerwonego klasztoru w Tebaidzie.

Budownictwo bizantyńskie.

Bizancjum. Konstantynopol: Kościół św. Apostołów i kościół św. Ireny (532), Sergjusza i Bachusa (527), Hagia Sofia (532—537), Kilissee Dżami (X—XI w.). Bazylika Demetrjusza (V w.) i św. Zofja (VI w.) w Salonikach. Grecja:

kościół klasztorne w Stiris (ok. r. 1000), Daphni (XI w.), Neamoni na Chios (XI w.). Włochy: San Vitale w Rawennie (526—547). Rosja: Katedra św. Zofji w Kijowie (1020—1037) i św. Dymitra w Włodzimierzu (1194—95).

Styl romański.

Wczesno-romański (750—1050). Bazyliki. Kościół na Reichenau, w Gernrode (960), św. Michała w Hildesheim (1001—33). Budowle centralne (IX w.): Kaplica Palatyńska w Akwizgranie, kościół św. Michała w Fuldzie, Germigny-des-Prés koło Orleanu.

Francja: Rozkwit romanizmu (1050 — do ca 1200). Saint-Gilles i Saint-Trophime w Arles, Saint-Front w Périgueux (1120—79), Saint-Etienne w Caen (1064—1067) i Notre-Dame w Poitiers (XI w.), katedra w Angoulême (1101—70).

Niemcy. Katedry w Moguncji (978—1230), Spirze (1030, 1080—1100, 1159), Wormacji (1000—1250), opactwo w Laach (XII w.), St. Maria im Kapitol (1065) i św. Apostołowie (ok. 1020) w Kolonii, kościół zamkowy św. Serwacego w Quedlinburgu (XII w.), katedra w Brunzshwiku, St. Godehard w Hildesheim (1133—72). Budowle ceglane: kościół klasztorny w Jerichow (1149). Pałac cesarski w Goslar (XI do XIII w.), zamek Dankwarderode w Brunzshwiku i Wartburg. Styl przejściowy (koniec XII w. do połowy XIII w.): katedry w Limburgu (1213—1242), Bambergu (1192—1274) i Naumburgu (XIII—XIV w.), katedra w Bazylei (1190—1240), klasztor Maulbronn (1178, 1210—25).

Włochy. Sant' Ambrogio w Medjolanie (chór IX w., reszta XII w.), San Zeno Maggiore w Weronie (1125—39), katedra w Modenie (1099—1184) i w Parmie (1058—74). Piza: katedra (1063—1118), baptysterjum (1153—1278), pochyła dzwonnica (1174—1350). Florencja: San Miniato (XII w.), baptysterjum (1216). Bizantyńskie: San Marco w Wenecji (976—1071). Bizantyńsko-normandzkie: Capella

Palatina (1132—40) w Palermo, katedra w Monreale (od 1174), kościoły w Amalfi, Salerno i Bari.

Hiszpanja. Katedra w Santiago de Compostela (1032—1211), w León, Tarragonie i Avili (ok. 1100).

Polska. Kościoły centralne: rotunda św. Feliksa i Adaukta na Wawelu, kośc. na ostrowie jeziora Lednicy pod Gnieznem i św. Jana Chrzciciela w Grzegorzowicach. Kościoły bazylikowe: kościół św. Leonarda i kościół św. Gereona na Wawelu (zachowane tylko części), krakowskie kościoły św. Andrzeja, św. Mikołaja, św. Florjana i św. Jana (zachowane tylko w śladach, później przebudowywane). Opactwo benedyktyńskie w Tyńcu (ruiny katedry w Gnieźnie (1097, niezachowana) i w Płocku (poświęcona w 1144, niezachowana), obronny kościół w Łęczycy, kolegiata św. Marcina w Opatowie, kościół św. Piotra i Pawła w Kruszwicy, św. Wincentego pod Wrocławiem (1148, zburzony w XVI w.), N. P. Marji w Strzelnie (koniec XII w. zachowana jedna kaplica), kościół w Kościelcu pod Proszowicami (1242). Kościoły cysterskie: w Jędrzejowie, Koprzywnicy, Sulejowie, Wąchocku, Mogile (1243) i w Łądzie nad Wartą.

Kościoły bizantyńsko-romańskie: cerkiew św. Pantaleona w Haliczu (1200) i cerkiew w Ławrowie (1292—1300).

Anglja. Katedry w Norwich (1096—1170), Durham (1093—1480), Peterborough (1118—1237).

Skandynawja. Katedry w Roskilde (XIII w.) i Lund (1145). Budowle drewniane w Norwegji.

Styl gotycki.

Francja. Opactwo Saint Denis (1144), Notre-Dame (1163—1235) i Sainte Chapelle (1245—48) w Paryżu. Katedry w Chartres (1195—1260), Reims (1211—95), Amiens (1220—88). Katedra w Strassburgu (1250—75). Kościoły w Beauvais, w Bourges, Poitiers, Albi, Limoges. Pałac papieski w Awinionie (1356—64), pałac Sprawiedliwości w Rouen (XV w.).

Anglja. Opactwo westminsterskie w Londynie (1245—1760). Katedry w Salisbury (1220—1350), Lincoln (1190—1235), Wells (XIII—XIV w.), York (1070—1472), Winchester (1079—93), kaplica King's-College w Cambridge (1446—1515).

Hiszpanja (XIII w.). Katedry w Toledo, Burgos, León, Walencji, Barcelonie i Sewilli.

Niemcy. Katedra w Magdeburgu (1208), Liebfrauenkirche w Trewirze (1227—44), kościół św. Elżbiety w Marburgu (1235—83), katedra w Freiburgu (1250), katedra w Kolonii (1248, Gerhard von Rile), katedra w Ulm (1377—1543), św. Stefana we Wiedniu (1403—1433). Kościoły halowe (XIV i XV w.): Kościoły św. Wawrzynca, Sebaldy i Frauenkirche w Norymberdze, Frauenkirche w Monachjum. Kościoły ceglane: Chorin (1272), Doberan, Schwerin, kościół N. P. Marji w Lubece (1276) i w Gdańsku (1343),

Malborg (1280—1382). Ratusze w Bremie, Brunzshwiku, Lubece, Holstentor w Lubece, domy w Brunzshwiku i Hildesheim.

Belgja. Św. Gudula w Brukseli (1226—73). XIV i XV w.: katedry w Malines, Lowanium i Antwerpji. Ratusze w Brukseli, Brugji i Lowanium. Hale handlowe w Ypres i Brugji.

Polska. Kościoły bazylikowe: dominikanie w Sandomierzu, franciszkanie w Nowym i Starym Sączu (zniszczone w XIX w.), benedyktynki w Staniątkach. XIV w.: Kraków: katedra na Wawelu (1322—46), kościół N. P. Marji (Wernher z Pragi, Czipser i in), augustianie na Kazimierzu, kościół Bożego Ciała i św. Katarzyny; katedra gnieźnieńska, paulini w Beszowej (1407—21) i t. d. XV w.: kościoły w Raciborzycach, Luborzycy, Wielogłowach, Dębnie i Szydłowcu. Pod wpływem gotyku północno-niemieckiego: kościół św. Jana (XIII—XV w.) i św. Jakóba w Toruniu.

Kościoły halowe: kościół w Olkuszu, katedra św. Jana w Warszawie (potem przebudowywana), katedra we Lwowie, kolegiata w Sandomierzu, fary w Niepołomicach, Bieczu i Drohobyczu, kościół N. P. Marji w Poznaniu (1433—1444). Dwuhalowe: w Wiślicy, św. Barbary i św. Marka, św. Krzyża i Stara Syna-

goga w Krakowie. XV i XVI w.: kościoły w Gosławicach, w Łomży i św. Anny w Wilnie.

Cerkwie XVI w.: w Małomożejkowie, Symkovicach i w Supraśli.

Zamek na Wawelu (pierwotny), zamek w Dębnie i wieża zamkowa w Szamotułach. Kraków: Sukiennice (Marcin Lindintolde), Ratusz krakowski (zach. wieża); ratusz w Toruniu i w Poznaniu (niezach.), Collegium Maius w Krakowie.

Włochy. Św. Franciszek w Asyżu (1228—52), Santa Croce (1252—1330), Santa Maria Novella (1278—1350), Or San Michele we Florencji, Campo santo w Pizie (1278—83), katedra w Sie-

nie (1220—1380), San Petronio w Bolonji (1390—1440), Certosa w Pawji, katedra w Medjolanie (1386—1431). Gotyk francuski w Neapolu: San Lorenzo (1324), San Domenico Maggiore (1289), Santa Chiara (1310), Pałac Dożów (1424—63) i Ca D'Oro w Wenecji, Palazzo Vecchio (1298, Arnolfo di Cambio) i Loggia dei Lanzi (1376, Orcagna) we Florencji, Palazzo Pubblico w Sienie (1288—1309). Castel Nuovo w Neapolu, Castel del Monte koło Corato (od 1240).

Czechy. Katedra św. Wita w Pradze (1344—1385).

IV. CZASY NOWSZE.

Renesans.

Włochy. Wczesny renesans (XV w.). Kopuła katedry, San Lorenzo, Cappella Pazzi, Palazzo Pitti we Florencji (Brunellesco 1377—1446). Palazzo Medici (Riccardi) we Florencji (Michelozzi 1391—1472). San Francesco w Rimini, Sant Andrea w Mantui, Palazzo Rucellai we Florencji (Leo Battista Alberti 1404—72). Palazzo Strozzi we Florencji (Benedetto da Majano 1442—97 i Simone Cronaca 1457—1508). Santa Maria delle Grazie i San Satiro w Medjolanie (Bramante 1444—1514). Palazzo di Venezia, Kaplica Sykstyńska. Fasada Certozy w Pawji (1491). Palazzo Bevilacqua w Bolonji. Palazzo Vendramin Calergi, San Salvatore, Scuola di San Marco w Wenecji. Rozkwit renesansu (1. poł. XVI w.). Rzym: Cancelleria, loggie i dziedzińiec San Damaso w Watykanie (Bramante), Villa Farnesina (Baldassare Peruzzi 1481—1537), Palazzo Farnese (Antonio da Sangallo 1483—1546). Cappella Medici, Biblioteka św. Marka we Florencji, Kapitol i Santa Maria degli Angeli w Rzymie (Michał Anioł 1475—1546). Kościół św. Piotra (Bramante, Rafael, Sangallo, Michelangelo). Biblioteka Marciana w Wenecji (Jacopo Sansovino 1486—1570).

Późny renesans. (2. połowa XVI w.). Zamek Caprarola, kościół II Gesù w Rzymie (Vignola 1507—73). Ufizzie (Giorgio Vasari 1511—74) i dziedzińiec Palazzo Pitti we Flo-

rencji (Bartolommeo Ammanati 1511—92). Bazylika i Teatro Olimpico w Vicenzy, kościół II Redentore w Wenecji (Andrea Palladio 1518—80).

Francja. Zamki w Chambord (1526) i Fontainebleau. Luwr (Pierre Lescot 1510—78). Tuilerje w Paryżu (Philibert Delorme, ok. 1510—70).

Polska. Kraków: kaplica Zygmuntowska w katedrze na Wawelu (1518—1530, B. Berecci), zamek na Wawelu (Francesco della Lora ok. 1510—16 i Berecci), Sukiennice (attyka Gian Maria Padovano). Zamki w Szydłowcu, Baranowie i Krasiczynie. Ratusze w Poznaniu (Battista di Quadio di Lugano ok. 1550) i w Chełmnie na Pomorzu (1567—1597). Kaplica przy kościele w Kościelcu w Wielkopolsce (ukończona w 1559, B. di Quadro di Lugano).

Niemcy. Zamek w Heidelbergu (Ott-Heinrichsbau 1556—63), zamek Hartenfels w Torgau (1532—44), zamek w Dreźnie, Georgsbau (1530—35). Hala ratuszowa w Kolonji. Ratusz w Rothenburgu.

Inne kraje. Ratusz w Antwerpji (1561—1565). Zamki w Anglii: Longleat House, Burleigh (Burghley) House, Longford Castle, Trinity College w Cambridge. Zamek w Frederiksborg (1602—1620) w Danji. Zamek Vadstena (1545) w Szwecji. Eskurjal w Hiszpanji (1559—84, Jan z Toledo).

Barok i rokoko.

Włochy. Rzym: Nawa i fasada kościoła św. Piotra (Carlo Maderna 1556—1629, Lorenzo Bernini 1598—1680); kolumnady kościoła św. Piotra, Scala Regia w Watykanie i Palazzo Barberini. San Carlo, Sant' Agnese, podworec Palazzo Spada (Francesco Borromini 1599—1667). San Marcello (Carlo Fontana 1634—1714). Cappella del Santissimo Sudario w Turynie (Carlo Guarini 1624—83). La Superga k. Turynu (Filippo Juvara 1685—1735). Zamek w Caserta k. Neapolu (Luigi Vanvitelli 1700—73).

Francja. Pałac Luksemburski w Paryżu (1615). Pałac w Wersalu (1661—84). Fasada Luwru (Claude Perrault 1667). Pałac Inwalidów (Jules Hardouin Mansart 1646—1708). — XVIII w.: Architektura klasyczna z dekoracją

rokokową: Petit Trianon w Wersalu, Hôtel Soubise w Paryżu.

Niemcy i Austria. Kościół św. Michała (1582—1597) i Rezydencja w Monachjum (1600—16). Fasada ratuszu w Bremie. Ratusz w Augsburgu (Eljasz Holl 1573—1646), ratusz w Norymberdze (1613—19). Kościół św. Karola i zamek (Burg) w Wiedniu (Fischer von Erlach 1656—1723). Kościół św. Jana Nepomucena w Monachjum (bracia Assam). Zamek (Andrzej Schlüter 1664—1714 i Cosander v. Göthe ok. 1670—1729) i Zeughaus w Berlinie (Schlüter). Zwinger (Daniel Pöppelmann 1662—1736), Frauenkirche (Georg Bähr 1666—1738) i kościół dworski (1689—1710) w Dreźnie, Rezydencja w Würzburgu (Baltazar Neumann 1687—1753). Ama-

lienburg w Nymphenburgu (François de Cu-villies 1695—1768). Sanssouci w Poczdamie (Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff 1699—1753).

Polska. Przejście z renesansu do baroku: cerkiew wołoska we Lwowie (Pietro Barbona i Paweł Rzymianin, koniec XVI. i pocz. XVII. w.), Zamek w Warszawie (Andrzej Hegner Abrahamowicz 1598—1621). Zamek w Krasiń-czynie, Krzyżtopór, zamek w Wiśniczu i w Po-horcach. Pałac biskupów krakowskich w Kiel-cach.

XVII. w.: Kraków: kaplica św. Jacka, Myszkowskich i Lubomirskich (1616) przy ko-ściele dominikanów, kaplica Wazów na Wa-welu, kościoły św. Piotra i Pawła (około 1595—1599). Kaplica Kampionów w katedrze we Lwowie (Paweł Rzymianin, dek. Jan Pfi-ster, 1619), kaplica Boimów we Lwowie (Pfi-ster, dek. około 1630), kaplica Lubomirskich w Niepołomicach, na zamku w Wiśniczu, św. Kazimierza przy katedrze wileńskiej (plany Dankerts de Ry, 1656). Kościół w Nieświeżu (Giovanni Maria Bernardone z Como). Kościół w Kalwarji Zebrzydowskiej (Bernardone i Pa-weł Baudart), kościół jezuitów we Lwowie, fara w Zamościu, kościół kamedułów na Bielanych pod Krakowem (Andrea Spezza).

Druga połowa XVII. w.: kościoły św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie (1668—1684, Jan Zaor z Krakowa), jezuitów w Poznaniu

(1649—1705, Bartłomiej Wąsowski, Tomasso Poncino, Wojciech Przybyłkowicz), św. Anny w Krakowie (stiuki bci Fontanów). Pałac w Wilanowie i Krasińskich w Warszawie.

Epoka Saska: Pałac „pod Blachą“ w Warszawie (1710), pałac w Rydzynie. Ko-ścioły: św. Krzyża (fasada i wieża), wizytek i św. Augustyna w Warszawie, św. Jana w Wil-nie, misjonarzy i pijarów w Krakowie, kościół parafjalny w Dukli, kamedułów na Bielanych pod Warszawą, dominikanów we Lwowie i w Tarnopolu, cerkiew św. Jura we Lwowie (od 1746). Kościoły drewniane: w Binarowej pod Bieczem, w Grywałdzie w Nowotarskiem i w Szalowej pod Gorlicami.

Styl Stanisława Augusta: Warsza-wa: Pałac w Łazienkach (zbudowany w XVII. w. przez Tylmana, przerobiony w stylu kla-sycznym przez Merliniego), teatr w Pomarań-czarni i teatr na wyspie. Pałace w Jabłonnie i w Natolinie, świątynia Sybilli w Puławach. Kościół ewangelicki w Warszawie (1779, Szy-mon Bogumił Zug), kościół w Puławach, fa-sada starej katedry w Poznaniu (Solari), synagoga w Wilnie, drewniany kościół w Załężu koło Jasła.

Inne kraje. Ratusz w Amsterdamie (1648—55). Szpital w Greenwich (Inigo Jones ca 1572—1651). Katedra św. Pawła w Londynie (Sir Christopher Wren 1632—1723).

V. WIEK XIX.

Klasycyzm.

(Wznowienie antycznych greckich form architektonicznych).

Włochy. San Francesco di Paola w Neapolu (Pietro Biachi 1787—1849). Arco della Pace w Medjolanie (Luigi Cagnola 1762—1833). Scala w Medjolanie (Giuseppe Piermarini 1734—1808). Teatr San Carlo w Neapolu.

Hiszpanja. Prado.

Francja. Paryż: Saint Sulpice (Jean Nicolas Servandoni 1695—1766). Panteon (Jacques Ger-main Soufflot 1713—80). Giełda (Alexandre Théodore Brongniart 1739—1813). Kościół Ma-deleine (Barthélemy Vignon 1762—1846). Pa-łace na Placu Zgody (Jacques Ange Gabriel 1710—82). Odeon, Łuk Gwiazdy (Jean Fran-çois Chalgrin 1739—1811).

Belgia. Uniwersytet w Gandawie (Lodevijk Roelandt 1786—1864).

Anglja. Londyn: Somerset House (Sir Wil-liam Chambers 1726—96), National Gallery (William Wilkins 1778—1839), Giełda (Sir Wil-liam Tite 1798—1873), University College (Wil-liam Wilkins), British Museum (Sir Robert Smirke 1781—1867). High School w Edyn-burgu (Thomas Hamilton 1785—1850).

Niemcy. Zamek w Wörlitz (Friedrich Wil-helm von Erdmannsdorf 1736—95). Berlin: Brandenburger Tor (Karl Gotthard Langhans 1733—1808), Prinzessinnenpalais w Berlinie, mauzoleum w Charlottenburgu (Heinrich Gentz 1766—1811). Hauptwache, Teatr i Stare Mu-

zeum w Berlinie, kościół św. Mikołaja w Pocz-damie (Karl Friedrich Schinkel 1781—1841). Zamek w Karlsruhe (Friedrich Weinbrenner 1766—1826). Gliptoteka i Propyleje w Mona-achjum (Leo von Klenze 1784—1864).

Polska. Pałac Belwederski w Warszawie (1822, Jakób Kubicki), pałace w Białawczewie (1880), Bejscach (1802) i w Pławowicach (1804—5), tegoż architektki. Kościół N. P. Ma-rji i pałac dla księżnej wirtemburskiej w Pu-ławach, pałac Namiestnikowski w Warszawie (Piotr Aigner, 1760—1841). Pałac w Luborzycy (Stanisław Zawadzki 1743—1806). Teatr Wielki w Warszawie (1825—35, Adolf Szuch i Antonio Corazzi). Obserwatorium uniwersyteckie w Wil-nie (Knakfus ok. 1790). Ratusz wileński i prze-budowa Katedry (Wawrzyniec Gucewicz 1753—1798). Fasada Katedry i pałac Działyńskich w Poznaniu. Ossolineum we Lwowie (Fryde-ryk Baumann). — Liczne dwory i pałace wiej-skie.

Danja. Kościół N. P. M. w Kopenhadze (Christian Frederik Hansen 1756—1845). Mu-zeum Thorwaldsena (Michael G. Binesböll 1800—56).

Rosja. Katedra Izaaka (Richard de Montfer-rand 1786—1858) i Akademia Sztuk Pięknych (Aleksander Kokorinow 1726—72 i de la Mothe) w Leningradzie.

Style historyczne.

(Naśladowanie stylu gotyckiego i romańskiego).

Anglja. Parlament (Sir Charles Barry 1775—1860) i Guildhall w Londynie (George Dance 1741—1825). Katedra w Edynburgu (Sir Gilbert Scott 1811—78).

Niemcy. Monachjum. Kościół św. Ludwika, Biblioteka Państwowa (Friedrich von Gärtner 1792—1847), Maximilianeum (Friedrich Bürklein 1813—72). Pałace, zamki i wille.

Polska. Kościół w Krzeszowicach (Schinkel). Dom Tow. Kredytowego Ziemskiego w Warszawie (Marconi i Gorecki), Akademia Umiejętności (Filip Pokutyński 1829—79) i Uniwersytet Jagielloński, t. zw. Collegium Novum (Felix Księżarski 1820—1884) w Krakowie. Przebudowa Sukiennic (Tomasz Pryliński 1847—1895). Teatr Miejski w Krakowie (Jan Zawiejski 1854—1923). Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu i Teatr Miejski we Lwo-

wie (Zygmunt Gorgolewski 1845—1903). Politechnika lwowska (Oktawjan Zacharjewicz 1837—1898), gmach sejmowy (Juljusz Hochberger 1840—1905) i kościół św. Elżbiety (Teodor Talowski 1857—1910) we Lwowie. Pałac Sztuki w Krakowie (Franciszek Mączyński, * 1874). Gmach Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasieńskich (Juljusz Nagórski i Henryk Gay). Poczta Kasa Oszczędności (Adolf Szyszko-Bohusz, * 1883), Bank Polski (Ludwik Wojtyczko i Kazimierz Wyczyński) i Izba Skarbowa (Wacław Krzyżanowski, * 1881) w Krakowie.

Francja. Sainte Clotilde w Paryżu (François Christian Gau 1790—1853). Odnowienie Notre-Dame w Paryżu i zamek Pierrefonds (Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc 1814—79).

Eklektycyzm.

(Naśladowanie form renesansu i baroku).

Francja. Powiększenie Luwru (Louis Visconti 1791—1853, Hector le Fuel 1810—1881), gmach Opery (Charles Garnier 1825—98). Trocadero (Gabriel Davioud 1823—81).

Niemcy i Szwajcaria. Teatr Dworski i Muzeum w Dreźnie, Politechnika w Zurychu (Gottfried Semper 1803—1879). Parlament (Paul Wallot 1841—1912), katedra (Julius Raschdorff 1823—1914) i Biblioteka Państwowa (Ernst

von Ihne 1848—1917) w Berlinie. Gmach Sądu w Lipsku (Ludwig Hoffmann, * 1852). Pałac Sprawiedliwości (Friedrich von Thiersch 1852—1921) i Bawarskie Muzeum Narodowe (Gabriel Seidl 1848—1913) w Monachjum.

Belgia. Pałac Sprawiedliwości w Brukseli (Joseph Poelaert 1817—79).

Holandja. Muzeum państwowe w Amsterdamie (Peters Cuyper 1827—1921).

Budownictwo żelazne.

Anglja. Pałac Kryształowy w Sydenham koło Londynu (Sir Joseph Paxton 1803—65).

Francja. Paryż: Dworzec północny (J. I. Hittorf 1792—1867). Bibliothèque Nationale

(Henri Labrouste 1801—75), wieża Eiffel (Alexandre Gustave Eiffel 1832—1923). Domy towarowe: Bon Marché (Eiffel), Printemps i Samaritaine.

Styl rzeczowy.

Holandja. Giełda w Amsterdamie (H. P. Berlage, * 1856).

Niemcy. Dom towarowy Wertheima w Berlinie (Alfred Messel 1853—1909).

VI. DWUDZIESTY WIEK.**Styl rzeczowy.**

Niemcy. Kolonja Artystów w Darmsztadzie. Werkbund-theater w Kolonii (Henry van de Velde, * 1863). Instytut Dalcroze'a w Hellerau koło Dreżna (Heinrich Tessenof, * 1876). Wil-

helm-Marx-Haus w Düsseldorfie (W. Kreis, * 1873).

Szwajcaria. Pałac Ligi Narodów w Genewie (J. Flegenhaimer, * 1880).

Funkcjonalizm i konstruktywizm.

Holandja. Mieszkania robotnicze w Rotterdamie (J. J. P. Oud, * 1890). Składy w Amsterdamie (J. B. van Loghem, * 1881). Łazienki i Szkoła w Hilversum (W. M. Dudok, * 1884).

Niemcy. Osiedla i domy mieszkalne w Wiedniu (P. Behrens, * 1868). Osiedle Praunheim-Frankfurt n./M. (Ernst May, * 1887). Wieża Einsteina w Poczdamie.

Francja. Osiedle Pessac koło Bordeaux (Le

Corbusier, * 1887). Dom Rue des Amiraux w Paryżu (H. Sauvage). Stadjon w Lyonie (T. Garnier).

Polska. Powszechny Zakład Ubezpieczeń w Warszawie, A. Jawornicki). Łazienki (Władysław Klimczak, 1878—1929) i Lwigród (A. Szyszko-Bohusz) w Krynicy. Sanatorium Kasy Chorych we Lwowie. Szkoła techniczna w Katowicach. Liczne domy mieszkalne.

***Buduar** (boudoir, franc.), mały, elegancko urządzonej pokoi, przeznaczony dla pani domu.

Budziejowice Czeskie (Budejovice České), miasto w pd. Czechach, (1930) 43.886 mieszk. (38% Niemców), z przedmieściami 56.442 mieszk. 387 m nad poz. morza. Rynek z podcieniami, gotycki kościół N. P. Marji (1274), katedra z XIII w., odnawiana w w. XVII. Silny przemysł: wyroby kamionkowe, maszyny, ołówki, papier, cukier, piwo, spirytus, tytoń i t. d.

***Budziński** Stanisław, pseudonim Bolestaw Wiktor, poeta, tłumacz i prawoznawca pol., * 1824, † 1895, prof. prawa w Instytucie Gospodarczym w Marymoncie, następnie w uniw. petersburskim, w Szkole Głównej warsz. i w uniw. warsz., oprócz prac prawniczych polskich i rosyjskich (m. i. „Wykład porównawczy prawa karnego“, 1868), artykułów krytyczno-literackich i utworów poetyckich w czasopismach, oddzielnie wydał zbiór przekładów: „Z obcego Parnasu“ (1886).

***Budziszyn**, ob. Bautzen.

Budzyn, miasteczko w powiecie chodzieskim (woj. Poznańskie), 2.500 mieszk.

***Budżajah**, ob. Bougie.

Budżet. Prawo budżetowe, jest to przysługujące parlamentom prawo ustalania etatu, t. zn. uchwalania dochodów i wydatków państwowych. Rząd przedkłada parlamentowi zestawienie proponowanych wydatków i przewidywanych dochodów na najbliższy okres budżetowy; jest to t. zw. preliminarz budżetowy, który po uchwaleniu przez parlament staje się ustawą budżetową. Ustawa ta powinna być uchwalona zasadniczo przed rozpoczęciem objętego nią okresu budżetowego. Jeśli się to nie stało, parlament musi uchwalić t. zw. prowizorium budżetowe, t. zn. upoważnienie rządu (aż do chwili uchwalenia budżetu) do czynienia wydatków i czerpania dochodów wedle ostatniej ustawy budżetowej, oczywiście w wysokości, przypadającej na okres czasu, objęty prowizorium, np. 1 miesiąc. Por. też t. 13, str. 58 i nn.

***Buen Retiro**, dawne letnisko królewskie na wsch. od Madrytu. Zbudowane w 1600 przez księcia Olivareza, przeszło w 1645 w posiadanie korony. W 1808 zniszczyli je częściowo Francuzi, w 1868 na skutek zaburzeń rewolucyjnych zniszczenie objęło prawie cały zamek. W 1890 zamek został przebudowany i pomieszczono w nim muzeum artyleryjskie. Park (143 ha) jest użytkowany przez Madryt. — W B. była czynna w l. 1759—1812 fabryka porcelany, która obok naczyń wyrabiała figurki i figury nadzwyczajnej wielkości, a nawet dostarczała całych wnętrz do pokojów.

Buenos Alres, 1. prowincja Argentyny 305.121 km², (1930) 3,045.982 mieszk. Główne miasto La Plata.

2. stolica Argentyny, (1930) 2,116.284 mieszk. Łączna pojemność statków, które w 1928 weszły do portu wynosi 30,2 milj. rej. t. (w tem 70% obcych bander).

***Buffa** (włosk.), farsa; opera B., opera komiczna, por. Buffo (uzup.).

Buffalo, (1930) 573.076 mieszk.

***Buffelus bubalus**, ob. Bawół.

***Buffo** (włosk.), śpiewak partji komicznych we włoskiej operze buffa. Rozróżnia się dwa typy buffi. Jeden z nich musi być dobrym śpiewakiem (b. cantante), drugi może mieć głos tylko znośny, natomiast musi być dobrym aktorem komicznym. B. (tenor lub bas) operuje głównie śpiewem mówionym, t. zn. że jego mowa utrzymana jest w tonie pomiędzy śpiewem a mówieniem. — Ogólnie oznacza określenie b. (wzgl. buffa), że pewien utwór ma charakter żartobliwy, n. p. arja buffa, opera buffa i t. d.

***Buforowe państwo**, ob. Państwo buforowe.

***Buganda**, dawne królestwo w Afryce na płn. zach. brzegach jeziora Wiktorja, stanowiące ośrodek dzisiejszej Ugandy.

***Bugszpryt**, albo dzióbak, pochyły maszt na dziobie okrętu.

***Bugula**, ob. Bryozoa.

***Buhaj**, stadnik, byk, męski osobnik bydła rogatego, przeznaczony do zapłodnienia krów. W racjonalnej hodowli bydła na rozplodnika cz. reproduktora wybiera się osobnika o ustalonych, dodatkich cechach rodzajowych lub rasowych. Zdolność intensywnego zapładniania posiada b. w wieku od 1½ do 5 wzgl. 6-ciu lat, pokrywając cz. obskakując 20—70 krów rocznie (średnio 50), ob. Bydło rogate (uzup.).

Buisson Ferdynand, franc. polityk i pedagog, 1902—14 i 1919—28 radykalny deputowany, protestant, bojownik szkoły świeckiej, prezes Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela, otrzymał 1927 nagrodę pokojową Nobla, napisał: „Le vote des femmes“ (1910), „La foi laïque“ (1918), „Le fond religieux de la morale laïque“ (1919) i in.

***Bujak** Władysław Wiktor, pedjatra pol., ur. 1883, od 1919 docent Uniw. Jagiell., w l. 1920—30 prymarjusz Szpitala św. Ludwika w Krakowie. Ogłosił „Zarys pedjatrii“ (1930) oraz różne prace specjalne.

***Bujalance**, hiszpańskie miasto powiatowe w prowincji Córdoba, (1920) 12.639 mieszk. Zabytkowy zamek mauretański. Wyrób sukna i kamionki.

***Bujanie tkanki**, nadmierny, często bez żadnej reguły odbywający się wzrost komórek, na tle chorobowym.

***Bujwid** Odon Feliks Kazimierz, pol. bakteriolog i higienista, ur. 1857. Napisał szereg prac z dziedziny odporności i bakterjologii, zastąpił się ogromnie jako organizator zakładów bakteriologicznych: Pierwszy Zakład szczepień przeciw wścieklizny według Pasteura (1886) oraz Stacja do badania produktów i żywności (1888), oba w Warszawie, dalej Instytut szczepień w Krakowie (1892), Zakłady wytwarzania surowic leczniczych w Warszawie i Krakowie (1892) i Państwowy Zakład Badania środków żywności w Krakowie (1897).

***Bukama**, miejscowość w Katandze (Belgijskie Kongo), (1928) 241 białych, nad rzeką Lualabą. Końcowa stacja angielskiej kolei Kap-Kair. W 1928 doprowadzono do B. kolej z Katangi do Port-Francquai (nad rzeką Kassai powyżej ujścia Sankuru).

Bukareszt. Z początkiem 1930 szacowano zatrudnienie na 1 milion. Nad Dimbovița przebiega 12 mostów. Rozwój ruchu zmotoryzowanego wypiera coraz wyraźniej pojazdy konne. — Silny ruch budowlany. W 1928/29 studjowało na Uniwersytecie: 7.532 studentów.

***Bukiet** (franc.), 1. wiązanka kwiatów. — 2. Zapach wina, ob. Wino. — 3. W perfumeryj mieszanina różnych esencji i t. d.

***Bukoba**, prowincja w terytorjum Tanganiki. 28.489 km², (1928) 337.000 krajowców. — Główna miejscowość B.

***Bukowiecka** Zofja z Konarskich, autorka książek dla dzieci i młodzieży, (1844—1920), drukowała od r. 1885 w „Wieczorach Rodzinych“ (pod pseud. Jaskółka), oddzielnie wydała m. i.: „Dzieci Warszawy“, „Historja o Antku rolniku“, „Historja o Janku górniku“, „Jak się dusza budziła w Józju“, „Młotem i kielnią“, „Rok życia, dziennik Wandzi i Józia“.

***Bukowiecki** Stanisław, pol. prawnik, dział. społ. i polit., ur. 1867, uzyskał doktorat praw w Heidelbergu, od 1893 adwokat w Warszawie, w czasie wojny jeden z najwybitniejszych przedstawicieli obozu aktywistycznego, 1917 członek Rady Stanu, następnie minister sprawiedliwości, od 1919 prezes Prokuratury Generalnej i wiceprezes Komisji Kodyfikacyjnej, organizator sądownictwa polskiego. Dotknięty kalectwem ślepoty, rozwija mimo to wydatną działalność naukową jako prelegent i autor dzieł prawnych i politycznych; ważniejsze: „Prawo górnicze na ziemiach polskich“ (1912), „Naród jako podmiot gospodarstwa społecznego“ (1912), „Polityka Polski niepodległej“ (1922), „Polska współczesna“ (1927), „Przedrewizja konstytucji“ (1928), „Rola czynników wewnętrznych w utworzeniu państwowości polskiej“ (1930) i in.

Bukowina, prowincja rumuńska, obejmuje 5 powiatów: Campulung, Cernăuți, Rađaui, Storojiniej i Suceava. Z ogółu ziemi uprawnej znajdowało się w 1928 pod pszenicą 22.395 ha (2,2% powierzchni ogólnej), pod żytem 23.093 ha (2,3%). Las pokrywa 44% powierzchni ogólnej. 2/3 lasy szpilkowe, 1/3 głównie bukowe. W górnictwie dobywa się trochę węgla brunatnego i soli kamiennej. Znane i wyzyskiwane są źródła mineralne, solanki (Solca), żelaziste szczawy (Dorna Watra), siarczane (Jacobeni) i inne. Energia wód bieżących nie wyzyskana. Wartość produkcji przemysłowej w 1927: 3.164 milj. lei przy czynnych 308 fabrykach, 1.850 KM. i 13.666 robotnikach. — Stan dróg w 1928: 3.275 km dróg, w tem 524 km państwowych i 1.253 km powiatowych. W budowie połączenie kolejowe B.—Siedmiogród (Ilva-Mică—Dorna Watra). — Od 1929 czynne połączenie lotnicze Bukareszt—Czerniowce—Lwów.

***Bukowski** Alojzy, ks., teolog pol., ur. 1873, w l. 1905—19 prof. teologii w Windawie, od 1919 prof. dogmatyki pozytywnej Uniw. Warsz. Napisał m. i.: „Metoda nauczania dogmatyki“ (1922), „Religijno-moralny rozwój człowieka“ (1929), „Naturalne uzdolnienie człowieka do poznania Boga“ (1930).

***Bukowski** Jan, malarz pol., * 1873, kształcił

się w Akademii krakowskiej, oraz w Monachjum w szkole graficznej Neumanna i Wolffa. Zrazu malował portrety i sceny rodzajowe, potem poświęcił się sztuce dekoracyjnej i w 1901 założył z Tetmajerem szkołę sztuki stosowanej. Był współzałożycielem Tow. „Polska Sztuka Stosowana“. Główne dzieła: polichromja kaplicy kościoła klasztorowego w Kętach, kościoła w Bolesławiu, kościoła cystersów w Mogile i drewnianego kościółka w Skrzyszowie pod Tarnowem. Projektuje meble, plakaty, batiki, ex-librisy, ozdoby drukarskie i okładki książek.

***Buksa**, żelazna panewka osadzona w głowicy koła wozu. Za jej pośrednictwem nadziane jest koło na oś wozu.

***Bukszan**, ob. Buxus.

***Bukwica**, ob. Stachys.

***Buldog**, p. Psy.

***Buljon** (franc., bouillon), tyle, co rosół, wyciąg mięsny. — We Francji gospoda średniej kategorii.

***Bulnesia** Gay, rodzaj roślin z rodziny Zygophyllaceae. B. sarmienta Lorentz, wysokie drzewo z Argentyny, dostarcza twardego drewna (palo balsamo), które się barwi na powietrzu zielono, ma zapach fiołków i herbaty.

Bülw Bernhard, ks., polityk niem., † 1929. W 1931 ukazały się jego „Denkwürdigkeiten“ (4 tomy), które wzbudziły sensację i wywołały ogromną literaturę.

***Bulwa** (Helianthus tuberosus), roślina, ob. Helianthus.

***Bulwer**, ob. Lytton.

***Bulawnik**, ob. Cephalanthera.

***Bulgar**, ob. Bolgar.

Bułgarja (Bългария): (1930) 5.88 milj. mieszk. Spis z 31. XII. 1926 wykazał 5,478.741 mieszk. (2,743.025 mężczyzn i 2,735.716 kobiet), gęstość 53 osoby na 1 km², śmiertelność niemowląt w 1925 ustalono na 15,2%. W Sofji (1926: 213.002) mieszka 3,9% ogółu ludności. Według spisu z 1926 stanowili Bułgarzy 81,3% ludności, Turcy 10,5%, Cyganie 2,5% i t. d. Wyznaniowo przeważa prawosławie 83,4%, mahometanie stanowią 14,4%, Żydzi 0,8%, rz.-katolicy 0,7% i t. d. — W 1920 było 2,600.372 zawodowo czynnych, z tego rolników i leśników 82,4%, w górnictwie i przemyśle pracowało 8,1%, w handlu i komunikacji 4%. — W użytkownictwie rolniczym pozostaje 35,7% ogólnej powierzchni, las zalega 27,9%. Dużą rolę gra uprawa buraka cukrowego i hodowla jedwabnika. W górnictwie większe znaczenie posiada miedź i cynk. W komunikacji wodnej wpłynęło w 1929 do portów czarnomorskich 11.217 okrętów o pojemności 3,68 milj. rej. t., do portów na Dunaju 25.415 okrętów o pojemności 5,13 milj. rej. t. Długość sieci kolejowej wynosiła 2.938 km. Aeronawigacyjnie utrzymuje Sofja połączenie z Beogradem, Konstantynopolem, Bukaresztem i Salonikami.

***Bulhak** Jan, pol. fotograf artyst., ur. 1876, studja filozof. w Krakowie, od 1919 kierownik artyst. Zakładów fotografii artyst. Uniw. Wileńskiego. Prace: „Fotografika“ (1931) oraz szereg artykułów z dziedziny fotografii. Jest autorem wspaniałego zbioru zdjęć fotogr. z całej Polski.

***Bum** (szwedz. bom, polsk. tram), przyrząd gimnastyczny: belka pozioma do ćwiczeń w zwisie, równowadze i skokach mieszanych.

***Bundelkhand**, ob. Bandelkhand.

***Bunt**, gromadzenie się wielu osób celem stawienia gwałtownego oporu władzy. Kodeks karny polski nie zna specjalnego terminu zbrodni b., traktując ją w rozdziale XVII jako „zbrodnie stanu“ w art. 93—98, i karze od 10 lat do kary śmierci (Dz. U. R. P. Nr. 60/32).

***Buon** (B on), rodzina weneckich architektów i rzeźbiarzy. Podczas kiedy Giovanni B. (ok. 1375—1445) i syn jego Bartolomeo (ok. 1410—70), pracowali jeszcze w stylu gotyckim koło budowy Porta della Carta i kościoła Madonna dell'Orto, Bartolomeo B. m ł o d s z y, (ok. 1450—1529), tworzył już w duchu wczesnego renesansu. Zaczął on budowę Scuola di San Rocco i odnawiał górne piętra kampanili św. Marka.

***Buononcini** (B o n o n c i n i), rodzina muzyków włoskich:

1. Giovanni Maria (1640—1678), napisał: utwory instrumentalne, madrygały, szkołę basu generalnego i i.

2. Giovanni Battista, syn poprz., (1672—1750), czelista kapeli nadw. w Wiedniu, potem kompozytor nadw. w Berlinie, od 1716 współzawodniczył w Londynie z Händlem jako kompozytor operowy, napisał, oprócz licznych oper, utwory instrumentalne, oratorja i msze.

3. Marc Antonio, brat poprz., (1675—1726), kapelmistrz nadw. w Modenie, pisał opery i oratorja.

***Buontalenti** Bernardo (delle Girandole), włoski malarz i architekt, (1536—1608), uczeń Bronzina i Vasari'ego. Główne dzieła: t. zw. „Palazzo Non Finito“ i fasada S. Trinità we Florencji, arcyksiążęcy pałac w Pizie, Palazzo Reale w Sienie. Dokończył budowę Uffiziów.

Buprestidae, p. Bogatkowate (uzup.).

Burak (Beta vulgaris, por. Beta, t. 2.), z rodz. komosowatych (Chenopodiaceae), występuje jako roślina uprawna w trzech formach użytkowych: 1. b. pastewny i cukrowy (Beta vulgaris rapa), 2. b. liściowy, cz. boćwina lub mangold (Beta vulg. cicla), 3. b. ćwikłowy (Beta vulgaris cruenta). B. cukrowy, jako forma wyprowadzona z białej odmiany śląskiego b. pastewnego nie przedstawia znaczniejszych wahań kształtu, natomiast b. pastewny wykazuje wielką różnorodność odmian co do barwy, kształtu, wzrostu i zawartości składników pożywnych. Najpospolitsze są formy walcowate (ideały, mamuty, ekendorfy). B. pastewny, a pośrednio cukrowy zostały wprowadzone z dzikiego b. śródziemnomorskiego (B. vulg. maritima).

Uprawa b. pastewnego i cukrowego zawierającego 14—20% cukru w częściach podziemnych dostarcza materiału pokarmowego o wysokiej wartości cieplnej. Gdy zbiór ziemniaków 1 ha przetrzeni daje śr. 1190 kaloryj, rośliny kłosowe 400—500 kaloryj, to b. cukrowy dostarcza 1600 kaloryj z 1 ha. Wymagania glebowe b. są dość duże. Udają się b. na glebach

głębokich, zasobnych w nawozy, próchnicę i wapno, miernie wilgotnych, dobrze uprawionych. Wilgotna i ciepła wiosna, średnio wilgotne lato i długa sucha jesień sprzyjają urodzajowi. Przedplonem mogą być kłosowe, koniczynowe, rzepak lub ugór. Przygotowanie roli głębokie, na obroniku ew. nawozach pomocniczych. Przenawożenie szkodliwie wpływa tylko na jakość plonu b. cukrowych. Sie w odbywa się siewnikiem rządowym lub ręcznie w wyznaczone linje, z końcem marca do połowy kwietnia, w ilości ok. 32 kg kłębków (p. niżej) buraczanych na 1 ha. B. pastewne sadi się niekiedy z rozsady przygotowanej w przyspieszniku. Pielęgnacja zasiewów polega na częstym spulchnianiu powierzchni gleby między rzędami i niszczeniu chwastów zapomocą motyk lub plewników. Po całkowitem wydobyciu się z siewu przerzedza się rzędy, pozostawiając rośliny w odległości 15—20 cm (t. zw. przerywanie). Z b i o r u, możliwie najpóźniejszego, dokonuya się bądź ręcznie przez podważanie widelkami, bądź też zapomocą narzędzi ew. worywaczami (por. tabl. XXXI w t. 18). Plon b. pastewnego dochodzi do 1000 q, b. cukrowego do 250 q z 1 ha.

Dwuletnia uprawa na nasiona polega na wyborze egzemplarzy dobrze rozwiniętych, które przechowuje się przez zimę i na wiosnę wysadza ponownie (wysadki). Nasiona, t. zw. kłębki, dojrzewają w końcu sierpnia. Tnie się je sierpem i chroni przed osypaniem na wozach wyścielonych płachtami. Po omłoceniu, czyści się je na młynkach i płótniarkach.

Prócz licznych chorób i szkodników (ob. Roślin choroby) najpowszechniejszym jest t. zw. „wyburaczenie ziemi“ wywołane przez walecznika cz. „nematode“ (Heterodera Schachtii), który rozmnaża się na gruntach często używanych pod uprawę b., atakuje części podziemne i wstrzymuje rozwój (ob. Pastewnych roślin uprawa).

***Burbank**, miasto na pld. pñ.-amerykańskiego stanu Kalifornia, (1930) 16.662 mieszk., leży w piaszczystej dolinie na pñ. od Los Angeles. Dominującą rolę gra przemysł filmowy. Miasto otrzymuje gaz i ropę rurociągami z rewiru górniczego Bakersfield.

***Burbank** Luther, ameryk. hodowca roślin, (1849—1926), wyhodował agresty bez kolców, kaktusy bez kolców, pozbawione pestek śliwki i t. d. Napisał: „Harvest of the Years“ wraz z Hallem (1927).

***Burcew** Władimir Lwowicz, rewolucjonista ros., ur. 1862, jeden z najgłośniejszych przywódców stronnictwa socjalistycznych rewolucjonistów, 1887 zesłany na Syberję, skąd zbiegł zagranicę, w 1917 powrócił do Rosji, którą musiał opuścić wskutek przewrotu bolszewickiego. B. wstawił się zwłaszcza zdemaskowaniem głośnego prowokatora Azewa. Obecnie mieszka w Paryżu, skąd kieruje propagandą antybolszewicką. Wydawca czasopisma „Wspólna Sprawa“.

***Burchiello** (właśc. Domenico di Giovanni), poeta włoski, (1404—1449), autor sonetów (nowe wyd. 1757), m. i. kilkanaście przeciw Cosimo de' Medici.

Burekhardt Jakob, niem. historyk kultury i sztuki. Nowy przekład pol. „Kultury odrodzenia we Włoszech“ M. Kreczowskiej w r. 1930 (z wstępem Zyg. Lempickiego).

***Burcenle**, ob. Borborygmus.

***Burdur**, miasto tureckiego wilajetu B. (6.615 km² i 83.614 mieszk.), (1927) 12.848 mieszk. Rolnictwo, przemysł skórzany i lniany. — W pobliżu miasta jezioro B.

Burgenland. Nazwa została utworzona w 1919. Po wcieleniu B. do Austrii na mocy traktatów w Saint Germain i Trianon powstały pomiędzy Austrią a Węgrami tarcia graniczne. Protokół wenecki z 13 paźdz. 1921 ustanowił plebiscyt w Odenburgu (Sopron) z okolicą, który przeprowadzono mimo protestu Austrii 14 grudnia t. r. wypadł na korzyść Węgier (15.000 głosów przeciw 8.000). Na mocy austr. ustawy konstytucyjnej z 25 stycznia 1921 został B. zorganizowany jako samodzielny i równouprawniony kraj w republice związkowej.

***Burhardt-Bukacki** Stanisław, pol. generał brygady, * 1890, od 1906 czynny uczestnik przygotowań niepodległościowych, 6 sierpnia 1914 wszedł do Królestwa jako dowódca plutonu pierwszej kadrowej, brał udział w walkach I Brygady Legjonów, 1916 dowódca I p. p., 1918 internowany w Benjaminowie, po uwolnieniu został komendantem P. O. W. na okupację austriacką i szefem sztabu wojskowego przy Rządzie Lubelskim. W 1924 został generałem brygady, w 1926 był drugim wiceministrem spraw wojskowych, następnie przeszedł do Generalnego Inspektoratu Sił Zbr.

***Buri** Alfred, malarz szwajc., (1868—1915), kształcił się w Monachjum i w Paryżu, tworzył pod silnym wpływem Hodlera, malował pejzaże i typy chłopów szwajcarskich.

***Burlak** (rosyjs., l. mn. burlaki), w ogólnym znaczeniu chłop, poszukujący pracy poza obrębem swojego miejsca rodzinnego; w szczególności nazwa chłopów, pracujących nad Wołgą, którzy, idąc wzdłuż brzegu w górę rzeki, ciągnęli łodzie, umocowane na linach. Ich smętne pieśni popularyzowali na Zachodzie po wojnie światowej różni kompozytorzy, śpiewacy, artyści kabaretowi ze sfery rosyjskiej emigracji.

***Burmanniaceae** (trójjęńcowa te), rodzina roślin jednoliściennych blisko spokrewniona ze storczykami, reprezentowana w tropikalnej Azji i Ameryce.

***Burmester** Willy, niem. skrzypek-wirtuoz, (1869—1933), był uczniem Joachima, święcił triumfy na estradach całego świata; napisał również drobne utwory na skrzypce.

***Burnet** Gilbert, ang. biskup i historyk, (1643—1715), prof. teologii w Glasgow, zawikłany w walki religijne epoki, po wstąpieniu na tron Jakóba II opuścił Anglię, powrócił z Wilhelmem Orańskim, od 1689 biskup w Salisbury, zażywał przez pewien czas wielkiego znaczenia na dworze, potem popadł w niełaskę. Główne dzieła: „History of his own time“ oraz autobiografia: „Rough draft of my own life“.

***Burnett** Frances Hodgson (Mrs. Stephen Townsend), pisarka płu.-ameryk., (1849—1924), wydała m. i. powieści: „That Lass ó Lowrie's“ (1877, z życia w zagłębiu górniczym

Lancashire), „Little Lord Fauntleroy“ (1886, z życia dziecińnego), „The Shuttle, a Novel of International Marriage“ (1907, z własnego życia).

***Burnham** Sherburne Wesley, astronom amerykań., (1838—1921), zasłużył się wieloma obserwacjami i odkryciami gwiazd podwójnych. Ogłosił „General Catalogue of Double Stars“ (1906).

***Burninjuck**, jezioro tamowe w Nowej Pld. Walji, w dolinie górnej Murrumbidgee na płu. wschód od australijskiej stolicy związkowej Canberra. Jezioro to, największe z jezior tamowych, ma dostarczyć wody do nawodnienia 81.000 ha. Tama jest budowana z granitu.

***Burroughs** John, pisarz płu.-ameryk., (1837—1921), autor głęboko odczutyh szkiców przyrodniczych: „Wake Robin“ (1871), „Winter Sunshine“ (1875), „Birds and Poets“ (1877), „Locusts and Wild Honey“ (1879), „Fresh Fields“ (1884), „Time and Change“ (1912), „Tield and Study“ (1919) i i.

***Bursa**, ob. Brussa.

***Bursche** Edmund, pol. teolog protestancki, ur. 1881, studja teol. w Bazylei, od 1922 prof. teologii historycznej Uniw. Warsz. Jest autorem szeregu prac m. i.: „Program polskiego uniwersalizmu chrześcijańskiego“ (1927), „Konkordaty“ (1930).

***Burslem**, miasto w garncarskim okręgu Staffordshires (Anglja), (1921) 46.918 mieszk., nad kanałem Grand Trunk, fabryki kamionki i porcelany, zakłady garncarskie i kopalnie węgla.

***Bursztyn**, miasteczko nad rzeką Lipą w wojew. stanisławowskim, powiat rohatyński, 4.000 mieszk. W sąsiedztwie łomy alabastru.

***Burta**, górny brzeg kałuża okrętu.

***Burudżird**, perskie miasto w Luristanie, ok. 50.000 mieszkańców, 1.655 m nad poz. morza. Wyrób dywanów i tkactwo wełniane. Droga górska do Ispanahu (250 km).

***Burumba**, ob. Barumba.

***Bury** John Bagnell, historyk ang., (1861—1927), pracował początkowo w dziedzinie historii starożytnej, w 1902 objął katedrę historii nowożytnej w Cambridge. Napisał: „History of the later Roman Empire“ (1922, 2 t.), „History of the Freedom of Thought“ (1913), „The Idea of Progress“ (1920) i in.

***Bury Saint Edmunds**, miasto i gmina w angielskim hrabstwie Zach. Suffolk, (1921) 16.420 mieszk., nad rzeką Lark, na płu. zach. od Ipswich, ma zabytkowe kościoły i ruiny sławnego opactwa z IX w. — W okolicy Ickworth House (zamek markiza Bristolskiego), Hengrave Hall (budowany w stylu Tudorów 1525—1538) i Barton Hall z galerją obrazów.

***Bushel**, ang. i ameryk. miara zboża; b. Imperial = 4 pectes = 36,35 l. W kolonjach i Stanach Zjedn. używa się jeszcze dawnego b. Winchester = 35,24 l.

***Busiris**, 1. egipska miejscowość, dawne Tetu we wschodniej delcie Nilu, siedziba i punkt wyjścia kultu Ozyrysa, wielkiego boga wegetacji. Tu czczono święty słup, według kapłanów grzbiet Ozyrysa. — 2. Egipska miejscowość na

lewym brzegu Nilu, między Kairo a Sakkara, dzisiejszy *Abusir*.

***Buskerud**, powiat w norweskim okręgu Kristianji, 14.809 km², (1920) 137.249 mieszk. W skład wchodzi regiony Numedal, Hallingdal i znany z piękności pagórkowaty krajobraz Ringerike. Główne miasto: Drammen.

***Bussang**, ob. Borgu.

***Bute**, wyspa na zach. wybrzeżu Szkocji, odcynna Stuartów, oddzielona od ładu cieśniną B. liczy 122 km² powierzchni: (1921) 11.000 mieszk., z których 800 osób mówi po gaelicku. Do głównych zajęć ludności należą rolnictwo, hodowla bydła i rybołówstwo. Siedzibą władz jest *Rothesa*.

***Butea** Roxb. (barwognia), roślina motylkowa, występuje w trzech gatunkach. *B. frondosa* Roxb. dostarcza gumy butea (kino wsch. indyjskie).

***Butelka lejdejska**, ob. Lejdejska butelka.

***Buteshire**, szkockie hrabstwo 565 km² (1923) 18.100 mieszk. Gęstość 30 osób na 1 km². Składa się z wysp Bute, Arran, Great Cumbrae w zatoce Elidy. Głównym miastem *Rothesa*, położony na wyspie Bute.

***Buthus**, ob. Skorpjony.

***Bütow**, ob. Bytów.

***Butrymowicz** Mateusz, polityk pol., (1745—1814), początkowo wojskowy, w 1778 zajął się osuszaniem błot pińskich i regulacją rzek na Polesiu, w 1788 obrany na Sejm W., należał do świątliwych działaczy obozu reformatorskiego. Obok spraw skarbowych i wojskowych zajmował się szczególnie reformą stosunków żydowskich. Po Sejmie W. usunął się z życia publicznego.

***Butt** Isaac, irlandzki prawnik i polityk, (1813—1879), założyciel i pierwszy przywódca irlandzkiej partji samorządu (*Home-rulers*).

Buturlinówka, miasto w centralnym obszarze czarnoziemów rosyjskich (1926) 27.537 mieszk.

Butylowy alkohol (według nowej nomenklatury *butanol*). Normalny butanol otrzymuje się przez fermentację substancji zawierających skrobię przy pomocy grzybków „*Clostridium*”. Ma zastosowanie w postaci estru octowego przy fabrykacji lakierów, jako rozpuszczalnik.

***Butyrometr**, naczynko szklane do oznaczania tłuszczu w mleku. Ob. Mleko.

***Buxbaumia Haller** (*bezi*st), mech prawie bezlistny; na dnie lasu występuje *B. aphylla* Haller.

***Buzdygan**, broń obuchowa, odznaczająca się płytkami wpuszczaniem na kant w rękojeść, tworzącymi ozdobną głowicę; później oznaka dostojęństwa. Por. tabl. XX w t. 13 oraz tabl. XVII w t. 18.

Buzek Józef, pol. polityk i statystyk. W 1907 został wybrany posłem do parlamentu austriackiego, w 1911 prezesem Koła Polskiego, 1918 dyrektor Głównego Urzędu Statystycznego Rzpltej Pol., w 1919 podsekretarz stanu i poseł do Sejmu konstytucyjnego, w 1922 senator z „Piasta”. Napisał: „Stosunki zawodowe i społeczne ludności pol. w Galicji” (1905), „Historja polityki narodowościowej rządu pruskiego

wobec Polaków” (1909), „Rozsiedlenie ludności Galicji według wyznania i języka” (1909), „Pogląd na wzrost ludności ziem polskich w wieku XIX” (1915), „Program gospodarczy Rzpltej” (1927) i i.

***Buzuluk**, miasto w okręgu nadwołżańskim, (1926) 25.656 mieszk., u ujścia rzeki B. do Samary, przy kolei Samara—Taszkient. Powstało z osady tatarskiej. Ważne centrum handlu zbożem. W okręgu B. wielki bór sosnowy (65.000 ha).

***Buzyges** (wolarz), bohater attycki, pierwszy użył wołów do orania, uchodzi za wynalazcę rolnictwa i za pierwszego prawodawcę, patriarcha rodu kapłanów.

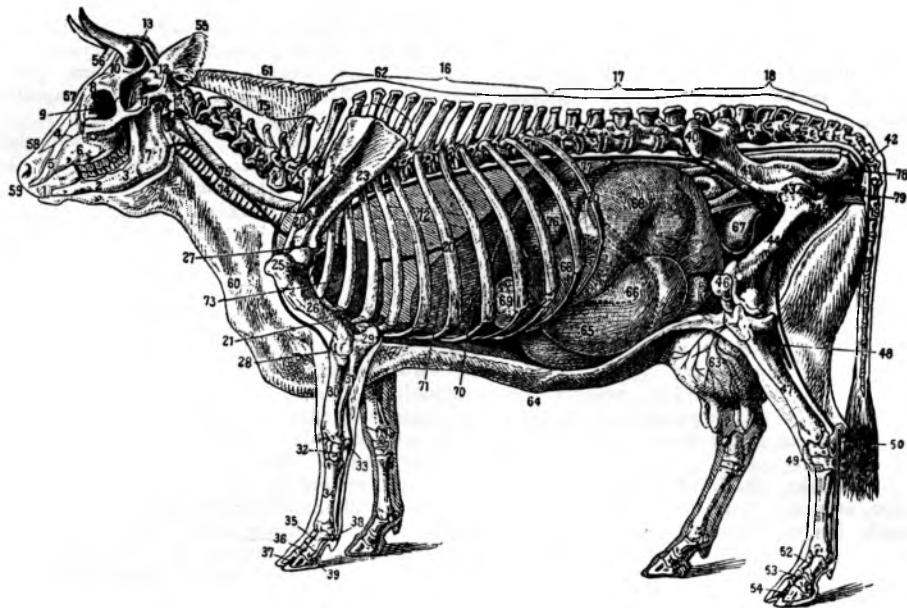
***Bwanamkubwa**, miejscowość w płn. Rodezji w pobliżu granicy Katangi. Stacja kolejowa. Kopalnie miedzi. Pokłady do 150 m grubości. 7,5 milj. t. rudy, 3,9% zawartości miedzi.

***Bychowski** Gustaw, współcz. psychoanalityk pol., oprócz studjów specjalnych wydał studjum psychoanalityczne: „Słowacki i jego dusza” (1930, fachowa ocena prof. Stefana Szumana p. t. „Krytyczny pogląd na znaczenie psychoanalizy dla badań twórczości poetyckiej”, 1930).

***Bydleń**, ob. Gzy.

Bydło (*Bovinae*), podrodzina pasterogich przeżuwaczy z podrzędu Pecora, obejmująca tylko jeden rodzaj *Bos* L. Duże, ciężkie zwierzęta z okrągłymi gładkimi rogami i nieowłosionymi nozdrzami. Ogon długi z chwostem. Wymię z czterema sutkami. Podrodzaje: *Bubalus* H. Sm., *Bos* L., *Bibos* Hodgs. Różnią się budową czaszki. *Banteng* (*B. banteng* Raffl.) do 180 cm wysoki, żyje w Indiach Zagangosowych i na Wyspach Malajskich. Czerwonobrunatny, stare mają zrogowaciałą skórę między rogami. *Gaur* (*B. frontalis* gaurus H. Sm.) żyje w lasach jak poprzedni. Do 186 cm wysoki, podobnie ubarwiony, ma wał kostny między rogami, czoło wklęsłe. *Gajal* (*B. frontalis* Lamp.) z prostymi rogami podobny do gaura, 140 cm wysoki. Żyje w górzystych okolicach Birmy, dziko lub hodowany. Krzyżuje się z bydłem domowym. Z podrodzaju *Bos* L. żyją jeszcze hodowane: wół domowy (*Bos taurus* L.), zebu (*B. indicus* L.) i *B. africanus* L. Jedyńm dzikiem był wymarły tur. Długa sierść ma podgatunek *bizon* (*ob.*) i *jak* (*Poëphagus* Gray). *Dziki jak* (*P. grunniens mutus* L.) żyje na wyżynach Tybetu, dochodząc do 6.000 m wzniesienia. Czarny, bezrogi, 190 cm wysoki z wąskim pyskiem, małemi uszami. *Jak* hodowany (*P. grunniens* L.) jest mniejszy i żółto-szary. Służy za zwierzę juczne i wierzchove. Dostarcza mięsa, mleka i skóry. Krzyżuje się z bydłem. Wszystkie dzikie woły żyją stadkami, mogą być dla człowieka niebezpieczne. Kopalne w pliocenie Indj, później w Europie. Były one spokrewnione z antylopami. *Leptobos* Rütm. z górnego pliocenu Europy i pleistocenu Indj miał rogi skierowane na dół i stanowi przejście do dzisiejszych wołów.

Bydło domowe stanowi poważną i niemal w każdym gospodarstwie rolnem występującą grupę inwentarza żywego. Jego zada-

Anatomja krowy (do art. Bydło).

1. Siekacze.	21. Mostek.	41. K. lonowa.	61. Szyja.
2. Zęby przednie trzonowe.	22. Zebra chrzęstne.	42. K. kulszowa.	62. Kłab.
3. Zęby tylne trzonowe.	23. Łopátka.	43. Staw biodrowy.	63. Wymię.
4. Kość nosowa.	24. Grzebień łopatki.	44. K. udowa.	64. Pepek.
5. Kość międzyszcżekowa.	25. Guz k. ramienia.	45. Guz tejsze.	65. Trawieniec.
6. Szczęka górna.	26. Kość ramienia.	46. Rzepka.	66. Zwacz.
7. Szczęka dolna.	27. Staw barkowy.	47. K. gołeniowa.	67. Pęcherz mocz.
8. Łuk oczny.	28. Staw łokciowy.	48. K. strzałkowa.	68. Księgi.
9. Oczodół.	29. Wyrostek łokciowy.	49. Staw skokowy.	69. Czepiec.
10. Kość czolowa.	30. K. promieniowa.	50. K. piętowa.	70. Przepona.
11. Łuk jarzmowy.	31. K. łokciowa.	51. K. śródstopia.	71. Wątrobą.
12. Kość skroniowa.	32. K. namiętka.	52. K. pęcínowa.	72. Płuco.
13. Brzeg k. czolowej.	33. K. groszkowa.	53. K. koronowa.	73. Serce.
14. Potylicą.	34. K. śródrcżca.	54. K. racicowa.	74. Tchawica.
15. Kręgi szyjne.	35. K. pęcínowa.	55. Ucho.	75. Przelyk.
16. Kręgi piersiowe.	36. K. koronowa.	56. Czolo.	76. Śledziona.
17. Kręgi lędźwiowe.	37. K. racicowa.	57. Twarz.	77. Nerka.
18. Kręgi krzyżowe.	38. K. sezamowe górne.	58. Nos.	78. Odyt.
19. Kręgi ogonowe.	39. K. sezamowe dolne.	59. Słuzawica.	79. Srom.
20. Zebra (13 par).	40. K. biodrowa	60. Podgardle.	

niem jest spożytkowywanie objętościowych produktów rol., w pierwszym rzędzie pasz, których transport i siła sprzedażna są ograniczone (siano, słoma, okopowe, pasza zielona) i przerobienie ich na produkty treściwe bardziej wartościowe, jak: mięso, mleko, obornik, wzgl. efekt siły pociągowej. W gospodarstwach o systemach intensywnie inwentarzowych opłaca się oprócz tego dożywianie bydła pokarmami treściwymi, jak makuchy, wytlóki buraczane, uboczne produkty przemysłu młynarskiego i fermentacyjnego. W warunkach wyjątkowo ekstensywnych chów bydła dostarcza wyłącznie skór. W miarę wzrastania intensywności, a więc w miarę rozwijania się bliższych i lepszych rynków zbytu, środków komunikacyjnych i t. p., zaczyna wchodzić w grę produkcja mięsa, początkowo suszonego wzgl. wędzonego, później surowego, w dalszych etapach produkcja mleka, opas młodzięty, chów zwierząt pociągowych, wreszcie staranna hodowla rasowa. Niezależnie od powyższych kierunków produkcji, nader ważną rolę odgrywa w różnych systemach gospodarstwa, racjonalnie do-

brana do obszaru i intensywności uprawy polowej, siła nawozowa b.

Kierunek i rodzaj spożytkowania b. domowego dyktują ilościowe i jakościowe zapotrzebowania danego gospodarstwa. Nietylko charakter żywienia wpływa na rodzaj produktywności zwierzęcia, lecz przedewszystkiem jego właściwości rasowe i cechy indywidualne, którymi należy kierować się przy doborze egzemplarzy przeznaczonych do danego kierunku chowu (o właściwościach rasowych, ob. Rasy zwierząt domowych [t. 20]). Mleczność krow wskazuje: miękka, luźno leżąca, skłonna do fałdowania na karku skóra, głęboki i szeroki tułów, znaczne odstepy międzykręgowe, wybitne przewody mleczne, normalnie wyształcone, niekoniecznie duże wymiona i strzyki. Kąt zawarty między poziomem a ostatniem żebrem szczytkowem wynosi u krow mlecznych 122 do 140 stopni. — Skłonność do opasu b. domowego wskazują: wczesna dojrzałość pęcínowa, łatwość spożytkowywania pokarmów i osadzania tkanki tłuszczowej wzdłuż kręgosłupa, na żebrach, na karku i u nasady ogona. Kąt

wyżej wspomniany wynosi u tych zwierząt 98—112 stopni. — Zwierzęta pociągowe odznaczają się mocną budową szkieletu, średniej wysokości odnóżami, szeroką klatką piersiową i ogólną wytrzymałością.

Zwierzęta hodowlane, przeznaczone do rozplodu, nie mogą być używane przed całkowitem rozwinięciem się organizmu. Buhaj, (reproduktor) od półtora roku wieku dla ras wcześniej dojrzewających, a od dwóch lat dla późno dojrzewających, może pokryć rocznie 40 do 80 krów. Jąłowka natomiast może być pokryta nie wcześniej jak po ukończeniu pełnych dwóch lat życia. Okres ciąży trwa przeciętnie 285 dni (maksimum 350), poród jest normalnie pojedynczy. Po 4 tygodniach od porodu powraca popęd piciowy i powtarza się w okresach czterotygodniowych (latowanie). Przy trzecim nawrocie latowania krowa jest ponownie zdolna do pokrycia.

Cielę przez 6—8 pierwszych tygodni sse matkę lub podaje mu się pełne mleko o temperaturze organizmu. Do 20 tygodni podaje się mleko zbierane równocześnie z powiększaniem racji pokarmów stałych (miękkie siano, śródta owsiana, rozdrobnione makuchy). Celem wywołania prawidłowego kostnienia szkieletu, koniecznym jest dodatek 15 g—20 g fosforanu wapnia lub kredy szlamowanej, jako przymieszka do dziennej racji na 100 kg żywej wagi. Młodzież męską, przeznaczoną do opasu, kastruje się w 6 do 8 tygodni po urodzeniu (O żywieniu b. ob. także Pasza w t. 12). Cielę w ciągu pierwszych 6 miesięcy spotrzebuje średnio: 427 litrów pełnego mleka, 854 mleka zbieranego, 103 kg śródty owsianej, 40 kg makucha lmianego, 237 kg siana, 210 kg buraków pastewnych. Przeciętna krowa typu mlecznego wykazuje nast. wzrost żywej wagi (w kg): przy urodzeniu 40—50, po 6 miesiącach 175—200, po 1 roku 250—300, po 2 latach 400—450, po 4 latach 500—600.

Choroby b. 1. zakaźne: Zaraza pykowsko-raciczna (Febris aphtosa contagiosa), Zaraza płucna (Pleuropneumonia exudativa), Gruźlica (Tuberculosis), Księgosusz (Pestis bovina), Odma zakaźna (Emphysema inf.). —

2. Wkroczone: Wągrzyca, motylca, pasorzyty płuc i skóry. — Z chorób niezakaźnych liczne ch. przewodu pokarmowego (zadławienia), organów płciowych zwłaszcza krów (poronienie, wypadnięcie macicy, zapalenie pochwy i t. p.), wymion, nieprawidłowe kostnienie szkieletu i t. d.

Zarys histor.-kulturalny. Udomowienie b. rogatego sięga odległych czasów przedhistorycznych i dokoła się prawdopodobnie w Małej Azji lub Mezopotamji. Początkowo miało ono cele religijne, gdyż wśród wielu kultów azjatyckich i afrykańskich odgrywał byk rolę zwierzęcia ofiarnego, a jego męskość poświęcona była bogom płodności i księżycu. Jeszcze za czasów Merowingów królowie jeździli wozem zaprzężonym we woły, co prawdopodobnie było refleksem dawnych uroczystych procesyj, w których woły ciągnęły posągi bogów lub kapłanów. Później zaczęto używać wołów do orki, a jako wierzchowców używa się ich

dotąd w pld. Afryce, Ameryce i Indjach. Ochrona i oddawanie czci bydłu domowemu, tłumaczące się jego wielostronną użytecznością, obowiązywały we wszystkich niemal krajach starożytnych. Zabicie wołu pociągowego w staroż. Grecji lub Egipcie było karane śmiercią. Jeszcze dziś w Indjach krowę uważa się za zwierzę święte, mlekiem jej polewa się popioły zmarłych, a dzieci po narodzeniu przeciąga się między jej nogami, aby pozyskać przeznaczenie i ułatwić dziecku przejście do wyższej kasty. — W Europie pojawia się b. pod koniec wczesnej epoki kamiennej, już zróżnicowane na różne rasy, wyprowadzone z kilku typów dzikiego tura ([boos], ob. Rasy zwierząt domowych [uzup.]), z niewielką prawdopodobnie domieszką krwi zebu, który w przeważającej formie występuje w tym samym okresie w licznych rasach Mezopotamji i Egiptu. — Wizerunek byka jako symbolu siły zapładniającej towarzyszy wyobrażeniom wielu bogów z okresu kultu słońca, później w Egipcie jako Apis boga Ptah i Ozyrysa, dalej jako Minotaurus kretańskiego Dionizosa i jako słowiański bóg Radegast o turzej głowie. Postać byka przybrał Zeus, uprowadzając Europę. Postać krów posiadają Oceanidy, jak również boginie Hathor, Nut i Izda. Ofiarę z b. (hekatombę) składano w Grecji Zeusowi, Marsowi, Apollinowi, Dionizosowi, Mitrasowi, boginiom: Atenie, Cererze, Afrodycie i bogom domowym; czarne b.: Posejdonowi, Plutonowi i Hadesowi; krowy: Artemidzie, Junonie i Panowi, czarne zaś, bezpłodne, Persefonie. — Izraelici ofiarowywali byki Jehowie, którego też wyobrażano (jeszcze za czasów Jerobeama) pod postacią byka. U nich też zrodził się symbol złotego cielca. — Dalekim refleksem świętego bydła utrzymywanego przy świątyniach jest zapewne zwyczajowa hodowla szkockiego bydła parkowego. W zabobonach Europy i Azji byk lub krowa wyobrażają demona ziemi, a rogi nawet sproszkowane służą wielokrotnie do odżegnamia złych uroków.

*Byk, ob. Buhaj (uzup.). P. też Bydło (uzup.).

*Byk farnezyjski, ob. Farnese.

*Bykowski-Jaxa Ludwik, pol. przyrodnik i pedagog, ur. 1881, od 1921 prof. zoologii Akad. Med. Weteryn., od 1927 prof. pedagogiki i dydaktyki Uniw. Pozn. Napisał: „Badania doświadczalne nad metodyką uczenia nauk przyrodniczych“ (Muzeum, 1917), „Zasady pedagogiki doświadczalnej“ (1920), „Podręcznik do zajęć praktycznych z dziedziny psychologii“ (1925) i i. W l. 1920—29 redagował „Muzeum“, 1922—26 był współredaktorem „Rozpraw biologicznych“.

*Bylica, ob. Artemisia.

*Byrd Richard Evelyn, pln. amerykański oficer marynarki (1929 kontradmirał) i lotnik-badacz, * 1888, towarzyszył wyprawie Macmillana w 1925 jako pilot, 9 maja 1926 w 15½ godzinach przeleciał razem z Floyd Bennetem ze Szpicbergów do bieguna pln. i zpowrotem. W dniach od 29. VI. do 1. VII. 1927 odbył lot z trzema pasażerami z Nowego Jorku do Versur-Mer (Francja). W l. 1928—1930 prowadził badania w Antarktydzie, gdzie wykonał 23 loty.

Głównym terenem pracy było morze Rossa. Napisał: „Skywards“ (1928).

***Byrka Władysław**, skarbowiec pol., ur. 1878, po ukończeniu wydziału prawniczego pracował w austrii. ministerstwie skarbu, gdzie doszedł do stanowiska dyrektora departamentu budżetowego. Od 1918 pracował nad zorganizowaniem skarbowości w Królestwie Polskim, w gabinecie Moraczewskiego był kierownikiem ministerstwa skarbu, 1919 wiceminister skarbu, następnie dyrektor Pol. Kasy Pożyczkowej i Zakładu Kredytowego Miast Małopolskich. Od 1922 posel do sejmu z „Piasta“, następnie z B. B. W. R., zajmował się sprawami finansowymi, jako prezes komisji skarbowej, budżetowej, oraz referent generalny budżetu.

Byron George, poeta ang. Polska o nim monografia Andrzeja Tretiaka (1930), zwięzła charakterystyka Romana Dyboskiego (1927). Ważniejsze wydania przekładów polskich: „Początek“ z wstępem krytycznym Piotra Chmielowskiego (1895), „Don Juan“ w przekładzie Edwarda Porębowicza (nowe wyd. 1922), „Powieści poetyckie“ z komentarzem Andrzeja Tretiaka (1924), „Manfred“ i „Kain“ w przekładzie Zofji Reutt-Witkowskiej i z komentarzem Andrzeja Tretiaka (1928), „Giaur“ i „Korsarz“ z komentarzem Stan. Helsztyńskiego (1930).

***Bystra**, uzdrowisko w powiecie bielskim na Śląsku Cieszyńskim. Położona w malowniczej i klimatycznie nadzwyczaj zdrowej okolicy podgórskiej u stóp Beskidów 370 m n. p. m., liczy około 600 mieszkk. Liczne wille, zakład wodoleczniczy, duże sanatorium dla gruźlików.

Bystroń Jan Stanisław, pol. etnolog i socjolog, wydał nadto m. i.: „Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147—1914“ (1930), „Socjologia wychowania“ (1930), „Socjologia, wstęp informacyjny i bibliograficzny“ (1931).

***Byssus**, dawna nazwa płonej grzybni obłoczniaków, występującej w ściółce leśnej, na drzewie, w piwnicach i t. d.

***Bystrzowski Ludwik Tadeusz**, hr., pol. generał i dyplomata, (1797—1878), walczył w powstaniu listopadowym, na emigracji należał do najczynniejszych działaczy Hotelu Lambert. Przeniknięty myślą o przygotowaniu powstania w Polsce w podróżach i misjach dyplomatycznych do Egiptu, Syrii, płw. Bałkańskiego, Niemiec, Anglii, Belgii, nawiązywał stosunki i zbierał wiadomości. W 1840 brał udział w wyprawie francuskiej przeciw Abd el Kaderowi do Algeru. W 1848/9 rozwijał działalność wśród Stowian połudn., zmierzając do pojedynania ich z Węgrami i obrócenia wspólnych sił przeciw Austrii. W dobie wojny krymskiej służył w armii tureckiej w stopniu generała brygady, w l. 1857—72 był attaché wojskowym przy ambasadzie tureckiej w Paryżu. Napisał szereg dzieł treści politycznej i wojskowej: „Le réseau stratégique de la Pologne“ (1842), „Rewolucja w Serbji“ (1845), „O Algerji“ (1846, 2 t.), „Résumé des principes de la guerre“ (1846) i in.

Bytom, miasto na niemieckim Górnym Śląsku, (1930) 26,2 km²; 97.341 mieszkk. Wyznaniowo 85,1%, rz.-katol., 10,4% protestanci, 3,9% żydzi. Pod względem narodowościowym — brak wiarygodnych danych. Według statystyki niemieckiej: 97% Niemców, 2,7% Polaków, 0,3% inni. Wysoka liczebność miasta tłumaczy się wcieleniem w 1927 do miasta dwóch gmin podmiejskich Rossberg i Neuhof, w których to gminach celowo osadzono optantów-Niemców, którzy po podziale Śląska emigrowali byli z Polski. B. jest siedzibą polsko-niemieckiego Sądu Rozjemczego. W 1932 po usilnych i ciężkich staraniach uzyskano pozwolenie na otwarcie gimnazjum polskiego.

C.

C, w fizyce oznacza ciepło właściwe, c_v ciepło właściwe gazu przy stałej objętości, c_p ciepło właściwe przy stałym ciśnieniu.

***Cabal**, ob. Kabała.

***Cabat Nicolas Louis**, malarz franc., (1812—1893), kształcił się pod wpływem Constable'a, malował nastrojowe naturalistyczne pejzaże. W późniejszych dziełach widoczny wpływ klasycyzmu, przejęty z Włoch.

***Cabell James Branch**, pisarz półn. ameryk., *1879, ezoteryczny romantyk i satyryk o tendencji antypurytańskiej. Z utworów jego najważniejsze: „The Soul of Melicent“ (1913, nowe oprac.: „Domnei: a Comedy of Woman Worship“, 1920), „Figures of Earth: a Comedy of Appearances“ (1921), „Jurgin“ (1919), „The Cream of the Jest: a Comedy of Evasions“ (1923), „Something About Eve: a Comedy of Fig Leaves“ (1927); nadto zbiory studjów estetycznych i społecznych: „Beyond Life“ (1919) i „Straws and Prayer-Books“ (1924); studja o pisarzach współczesnych: „Some of Us“ (1930).

Cable George Washington, pisarz półn. ameryk., †1925.

***Cabo Verde**, ob. Zielony Przylądek.

***Caboclo**, nazwa nadawana w Brazylii cywilizowanym Indianom oraz mieszaiicom, potomkom Indian i białych.

***Cacalia suaveolens L.**, ob. Senecio L.

***Caccamo**, miasto we włoskiej prow. Palermo (Sycylja), 8.900 mieszkk., posiada zamek normański, uprawa wina, kopalnie agatu, jaspisu i berylu.

***Cachetero**, ob. Walki byków.

***Cachi, Nevado de**, 6.000 metrów wys. szczyt górski w argentyńskich Kordyljerach, pod 25° szer. płd.

***Cachou** (franc.), lukrecja z cukrem i olejkami anyżowym w cienkich, krótkich sztabkach wzgl. rozdrobniona, używana jako środek przeciw kaszlowi. — Także tyle, co Katechu (ob.).

***Caetaceae**, ob. Kaktusy.

***Cadenza**, ob. Kadencja.

***Caderas Gian Frederic**, najwybitniejszy poeta retoromański (1830—1891), w narzeczu górno-engadyńskim napisał komedje („Farmacist“, 1864, „Patufia“, 1866), nowe i głęboko odczute liryki: „Rimas“ (1865), „Nuovas rimas“ (1879), „Fluors alpinas“ (1883), „Sorrirs e larmas“ (1887).

***Cadlbona, Colle di**, ob. Altare, Colle di (uzup.).

***Cadyk** (hebr., l. mn.: caddikim), sprawiedliwy, pobożny; ob. też Chasydyzm.

***Caecilius**, grecki mówca z Kaleakte na Sytyli, działał w Rzymie na początku I. w. po Chr., jeden z założycieli t. zw. attycyzmu. Jedno z jego dzieł, częściowo tylko zachowane, użytkował autor pracy „O 10 mówcach“, niesłusznie przypisywanej Plutarchowi.

***Caecilius Statius**, komedjopisarz rzymski, z pochodzenia Gall z północnej Italji, wyzwolony w Rzymie, zaczął pisać ok. 190 przed Chr., † ok. 167. Przerabiał głównie Menandra. Znamy około 40 tytułów jego komedjy.

***Caecina**, 1. Aulus Severus, namiestnik Mezji, stłumił 6 po Chr. powstanie w Panonji, 14 i 15 walczył pod Germanikiem w Niemczech.

2. Aulus Alienus, legat w Germanji, poparł Vitelliusa przeciw Galbie i Othonowi, stracony za zdradę stanu 79 na rozkaz Wespazjana.

***Caecilius Antipater Lucius**, historyk rzymski, ok. 120 przed Chr., pierwszy zarzucił przedstawianie dawnych dziejów i ograniczył się do 2 wojny punickiej. Zachowały się fragmenty.

***Caecilius Rufus Marcus**, mówca rzymski, * ok. 82 przed Chr., w wojnie domowej stanął zrazu po stronie Cezara, później, czując się pokrzywdzonym, zerwał z nim i zginął w walce pod Thurii, 48. Zachowało się 17 jego listów do Cicerona, które stanowią 8. księgę zbioru „Ad familiares“.

Hydria caeretańska.

(Herakles przyprawdza Cerbera Erysteuszowi), wedł. E. Buschora: „Greckie malarstwo wazowe“ 1913.

***Caeretańskie hydrije**, wazy wykonywane prawdopodobnie na Samos w VII. i VI. w. przed Chr. Oznaczają się głębokim realizmem malowanego dekoru (czarne sylwetki). Nazwę swą zawdzięczają miejscu znalezienia, Caere, obecnem Cerveteri w połudn. Etrurji.

***Caerfai**, grupa, w geologii górne piętro dolnego kambru według podziału angielskiego. Por. Kambryjska formacja.

***Caesar Caius Iulius**, ob. Cezar.

***Cafuzos**, nazwa nadawana w Brazylii za m. b. o. s. o. m (potomkom murzynów i indjanek). Zwani są także caribocas.

***Cagliari**, w r. 1928: 94.902 mieszk.

***Cagli**, miasto w prow. Pesaro e Urbino (Włochy środk.), 12.326 mieszk., przy kolei Fabriano-Urbino; przemysł jedwabniczy.

***Cagnat René**, franc. historyk i epigraf, ur. 1852, od 1887 prof. w Collège de France, od 1916 stały sekretarz Académie des inscriptions, napisał: „Les impôts indirects chez les Romains“ (1882), „L'armée Romaine d'Afrique“ (1892), „Cours d'épigraphie latine“ (1886) i in., wydał „Inscriptions Graecae ad res Romanas pertinentes“ (1901—1927, 3 t.).

***Caguas**, miasto we wsch. części wyspy Portorico (kolonja St. Zjedn. A. P.), 19.775 mieszk., cukrownie, fabryki tytoniu. Połączone koleją z morzem.

***Cahours Auguste André Thomas**, chemik franc., (1813—1891), zajmował się badaniem alkoholu amyłowego, olejków eterycznych, połączeń tionowych, anetolu, fenetolu i w. in. związków organicznych.

***Calbarien**, miasto portowe na płn.-wsch. wybrzeżu Kuby, 12.088 mieszk.

***Caillaux Joseph**. Obrany 1925 senatorem, piastował w gabinecie Painlevé'go (kwiec.-paźdz. 1925) tekę ministra skarbu, uregulował sprawę długów wojennych Francji z W. Brytanią (układ C. — Churchill) i ze St. Zjedn. A. P. (układ Mellon-Bérenger). W 1926 przelotnie minister skarbu w gabinecie Brianda, nie zdołał przeprowadzić swych planów wobec oporu pracy. W 1928 na kongresie w Angers przeprowadził wystąpienie radykalnych ministrów z gabinetu Poincaré'go. Napisał: „Ma doctrine“ (1926).

***Caillié René**, podróżnik franc., (1799—1838), drugi Europejczyk, który zwiedził Timbuktu (pierwszy dotarł do niego Anglik Laing, lecz został zabity), pierwszy badacz środkowego biegu Nigru.

***Caine Thomas Henry Hall**, pisarz ang., † 1931. Autobiografia początków literackich: „My Story“ (1908). Wiele jego powieści przerobiono na scenę i na film.

***Caïrd'a wybrzeże**, w Antarktydzie, nad morzem Weddella.

***Caithness**, hrabstwo w płn.-wschodn. Szkocji, w 1930 r.: 25.800 mieszk. (w 1901 r. — 33.870).

***Cajdam**, ob. Tsaidam.

***Cajophora Presl** (parzelina), z rodziny Loasaceae, zioła pokryte parzącymi włoskami, rosną w Chile i Argentynie. Wiele gatunków hoduje się jako ogrodówki.

***Cakile Gärtn.** (d z i o b a k), jednoroczne rośliny, należące do krzyżowych, mają mięsiste liście, kwiaty białe, lub blade-czerwone. Nad Bałtykiem rośnie *C. maritima* Scop. (d. nadmorski), używany dawniej do leczenia szkorbutu.

***Cal**, ob. Stopa.

***Calamianes**, grupa wysp. około 20.000 mieszk.

***Calamintha**, roślina, ob. Satureja.

***Calanda**, wapienna grupa górską między Ragaz i Chur (Szwajcaria) w paśmie górskim Sardona, 2.808 m.

***Calandra granaria**, ob. Wolek zbożowy.
***Calatafimi**, miasto w prow. Trapani na Sykacji (Włochy pld.), 10.285 mieszk. W pobliżu ruiny Segesty. — Pod C. pobił Garibaldi 15. V. 1860 Neapolitańczyków.

Calcar, ob. Joest van Kalkar.

***Calcium** (łac.), wapń (ob.).

***Calcutta**, ob. Kalkuta.

***Caldeirao do Inferno**, jeden z wodospadów na rzece Madeira (Brazylja), na ptn. od 10° szer. pldn.

Calderon de la Barca Pedro, poeta hiszp. Nowe krytyczne wyd. „Księcia Niezłomnego“ w przekładzie J. Słowackiego oprac. Wład. Folkierski (1930).

Calgary, osada założ. 1883, od 1894 miasto, 1926: 65.513 mieszk., w 1929: 102.470. Ośrodek wielkiego obszaru rolniczego, ważny rynek handlu zbożem i bydłem, posiada znaczny przemysł: w 144 fabrykach, zatrudniających ok. 4.000 robotników, wyprodukowano w 1927 r. towarów za 35 milionów dol. Siedziba biskupa katolickiego i anglikańskiego, szkoła techniczna, seminarjum nauczycielskie. Port lotniczy, radiostacja.

***Callari Paolo**, ob. Veronese Paolo.

***Callicut**, ob. Kalikut.

***Caligula Caius Caesar Augustus Germanicus**, ob. Kaligula.

***Calliński Sawa**, ob. Sawa Caliński.

***Callcot Augustus Wall**, malarz ang., (1779—1844), znany jako pejzażysta, malował też historyczne obrazy rodzajowe.

Callao, w 1928 ok. 77.000 mieszk. Obszar związkowy C. nazywa się obecnie Provincia Constitucional.

***Calliano**, wieś w pld. Tyrolu (od 1919 do Włoch), 939 mieszk. Włochów, na lewym brzegu Adygi, przy linii kol. Verona-Trydent. — W 1487 r. pobił tu Austriacy Wenecjan, w 1796 Bonaparte Austriaków. W pobliżu zamek Beseno, niegdyś ważna twierdza. W 1927 r. przyłączono C. do gminy Beseno.

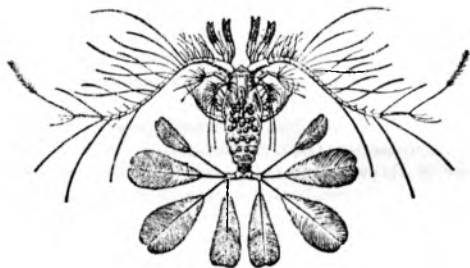
***Callier Edmund**, pol. literat i powstaniec, (1833—1893), odbył kampanję krymską w Legji Cudzoziemskiej, następnie osiadł w Poznańskim jako nauczyciel. Po wybuchu powstania styczniowego wkroczył z uzbieranym w zaborze pruskim oddziałkiem ochotników do Królestwa, prowadził przez kilka miesięcy walkę partyzancką, w 1864 ponownie organizował oddział w Prusach Zach., ale został przez władze niemieckie aresztowany i skazany na rok twierdzy. Resztę życia spędził w Poznaniu, oddany pracy naukowej i literackiej z zakresu historii powstania 1863 i geografii historycznej (dwa zbiory „Szkiców geograficzno-historycznych“).

***Callitrichaceae**, ob. Rzęśłowate.

***Calmette Albert Leon Charles**, lekarz franc., ur. 1863, dyrektor Instytutu Pasteura i prof. higieny w Paryżu, znakomity bakterjolog, zasłużył się szczególnie jako badacz gruźlicy, wynalazł szczepionkę „B C G“ (Bacillus Calmette-Guérin, por. niżej Calmette'a szczepienie ochronne).

***Calmette'a szczepienie ochronne** przeciw gruźlicy, polega na podawaniu noworodkom szczepionki z prątków Kocha, pozabawionych

zjadliwości przez długoletnie przeszczepianie ich na pożywkach z żółci bydłowej. Szczepionkę podaje się w pierwszych dniach życia w trzech dawkach, w przeciągu 48 godzin w mleku. Calmette osiągnął wspaniałe wyniki w przeszło 100.000 szczepień. Inni autorowie zwalczają jednak tę metodę, która mimo wszystko toruje sobie drogę do uznania. Szkody wynikłe ze szczepienia odnieść należy do nieprawidłowego podawania, względnie hodowania szczepu (proces w Lubece).

Calocalanus pavo.

***Calocalanus** Giesbr., rodz. widłonoga morską. Żyje na powierzchni. Niektóre gat., np. C. pavo Dana, do 1,2 mm dł. odznaczają się długimi, barwnymi szczecinkami, piórkami itp. urządzeniami, ułatwiającymi im unoszenie się w wodzie.

***Calonne-Ricouart**, w depart. Pas de Calais (Francja ptn.-zach.), 13.000 mieszk., obok Béthune, przy kolei północnej, kopalnia węgla.

***Calorosa**, wyjałowiony syrop o zawartości 50% cukru inwertowanego, służy rozcieńczony (zamiast cukru groнового) do wlewań dożylnych po dużych ubytkach krwi, przy ostrem osłabieniu mięśnia sercowego, i t. d.; silnie stężony (50—60%) do leczenia żylaków i guzów krwawniczych (wstrzykiwania do żylaków).

***Calosoma** (łącznik), ob. Carabus (tam bład druk. Colosoma).

***Calum**, półwysp koło Konakry we franc. Gwinei (Afryka zach.-franc.), wielkie złoża rud żelaza (52% żelaza, 3% chromu), oceniane na 1 miliard t.

***Calumet**, ob. Fajka pokoju.

***Calvi**, miasto portowe, do 1926 stolica okręgu, na wyspie Korsyce, na ptn. od Ajaccio 2.590 mieszk., rybołówstwo, łomy granitu i porfiru.

***Calycanthaceae**, ob. Kalikanty.

Calymene, rodzaj trylobita. Posiadał charakterystyczne duże oczy i miał zdolność zwiłgania się. Żył w sylurze.

***Całostki pocztowe**, koperty listowe i kartki pocztowe z nadrukowanymi znaczkami pocztowymi.

***Całość**, jako pojęcie filozoficzne jest używane dla określenia przeciwieństwa pojęć sumy składników w wzgl. agregatu, albo zwykłej wielości wzgl. skupienia. W c. części mogą być zrozumiane tylko poprzez całość, nie mogą się dowolnie łączyć i nie mogą być zamieniane. C. jest określona przez swą strukturę tak, że każda jej część pozostaje w określonym związku z innymi częściami i z c.,

a w przeciwnym razie zmienia się istota i sens c. Tak pojęta c. jest czemś więcej, niż sumą części, albowiem tkwią w niej poza częściami relacje tych części, których nie można wyprowadzić z praw, dotyczących części samych. — Pojęcie c. zostało wprowadzone w opisie organizmów, w założeniu, że są to ukształtowane systemy całościowe, które same sobą kierują i nie dadzą się zrozumieć i wyprowadzić z praw ważnych dla poszczególnych organów, komórek i tkanek, oraz toczących się w nich procesów chemicznych, i że systemy te należy odgraniczyć od nieżywych przedmiotów i procesów mechanicznych, którymi zajmuje się fizyka i chemia. Pojęcie c. zostało przeniesione z biologii na teren nowszej psychologii. Uważa się, że psychiczne przeżycia nie dają się wyjaśnić, jako sumy swoich elementów, t. j. pojedynczych wrażeń. I tak np. poznana melodia nie składa się z pewnej ilości wrażeń pojedynczych tonów, lecz jest c., w której poszczególne wrażenia są określone przez swe miejsce w c. i od c. pochodzą ich jakości. I w pewnych kierunkach współczesnej socjologii korzysta się z pojęcia c. Grupy społeczne, np. rodzina, naród są ujmowane jako c. i stanowią więcej, niż zbiory jednostek.

***Cały ton**, z pośród dwóch interwałów, dających się rozróżnić wśród sąsiadujących tonów gamy muzycznej — większy (mniejszy nazywa się półtonem). Postęp całych tonów gamy zasadniczej jest następujący: c-d, d-e, f-g, g-a, a-h. Por. Interwał.

***Camaiou** (lub „en grisaille“), malowanie jednym kolorem np. w różnych odcieniach sepji lub też malowanie jednobarwne na odmiennym tle.

***Camarina**, miasto na południowym wybrzeżu Sycylii, założ. 599 przed Chr. przez Syrakuzy, zburzone 553 z powodu próby odpadnięcia. Na nowo zaludnione (492 i 461), podupadło po 405, zburzone przez Rzymian 258.

***Cambridge Springs**, w Pensylwanji (Stany Zjedn. A. P.), ponad 2.000 mieszk. Kolegium Związku Nar. Polskiego, założ. w 1912 r.

***Camelopardalis**, gwiazdozbiór, ob. Żyrafa.

***Camelus**, ob. Wielbłądy.

***Camisards**, ob. Kamizandowie.

***Camoenis**, ob. Camões.

***Camonica, Val**, dolina rzeki Oglio w prowincji Bergamo w Lombardji, dług. 85 km, ok. 50.000 mieszk., przez przełęcz Tonale (wzniesiona ponad 2.000 m) dogodnie przejście do Tyrolu.

***Campana**, miasto okręgowe w argentyńskiej prowincji Buenos Aires, ponad 15.000 mieszk., nad dopływem Parany, przy linii kol. Buenos Aires—Rosario, żywy handel mrożonym mięsem.

***Campanien**, w geologii środkowe piętro senonu (górna kreda). Por. Kredowa formacja.

***Campanulaceae** (dzwonkowate), rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Symandreae (głównokzrosłe). Należą tutaj rośliny zielne lub też drzewiaste, o okwiecie promienistym, z reguły pięciopdzielnym. Pręcików tyle co płatków korony, wolnych, zrosniętych główkami, lub też stale nieco zrosniętych. Słupek dolny, znamiona otwierają się późno. Owocem puszka,

rzadziej jagoda. Najważniejsze rodzaje: Campanula, Phyteuma.

***Campbell** (do r. 1914 East Youngstown), miasto w stanie Ohio (Stany Zjedn. A. P.), 14.673 mieszk., huty i stalownia.

***Campbell** Joseph, poeta angloirlandzki, *1881, jako dramaturg należy do szkoły Synge'a („Judgement“, 1912), jako poeta (pseudonim gaelicki: Seosamh Mac Cathmhaoil) wydał m. i.: „The Mountainy Singer“ (1909), „Earth of Cualann“ (1917).

***Campbell** Sir Malcolm, sportowiec angielski, ustanowił dnia 24 lutego 1932 światowy rekord szybkości, osiągając na swym specjalnym samochodzie wyścigowym — bolidzie, zwanym „Blue Bird“, przy przejeździe mili ang. chyżość przeciętną 408 km na godzinę.

***Campbell** Roy, ang. poeta połudn.-afryk., *1902, mistrz śmiałego obrazowania symbolicznego, wydał: „The Flaming Terrapin“ (1924), „The Wayzgoose“ (1928), „Adamastor“ (1930).

***Cample**, ob. Mezőség.

***Campo Largo**, kolonia polsko-ruska, w pobliżu m. Kurytyby w Paranie (Brazylja pld.), 400 mieszk.

***Canadian**, w geologii najdolniejsze piętro syluru według podziału angielskiego. Por. Sylurska formacja.

***Canadian Pacific**, jedna z wielkich linii przecinających wszerz Amerykę Północną. Biegnie z Quebec w zach. Kanadzie do Vancouver nad Oceanem Spokojnym, 4.932 km. Otwarta w 1886 r., wywarła wielki wpływ na kolonizację wnętrza Kanady.

***Canaleto**, ob. Canale 1. i 2.

***Cañar**, prow. Ekwadoru (Am. Pld.), ok. 70.000 mieszk. Stol. Azogues, ok. 5.000 mieszk.

***Canara**, ob. Kanara.

***Canaria Gran**, ob. Gran Canaria.

***Canavesi** Hieronim, †1582, pochodził z Medjolanu, działał w Krakowie jako lapicida. W kościele franciszkanów znajduje się jego nagrobek.

***Canberra**, stolica Związku australijskiego, w 1929 r. — 8.328 mieszk. Funkcje stolicy pełni od 9 maja 1927; w tym dniu odbyło się poświęcenie gmachu parlamentu i pierwsze posiedzenie parlamentu.

***Canby** Henry Seidel, ptn.-ameryk. krytyk liter., *1878, od 1924 wydawca „Saturday Review of Literature“, z licznych jego prac ważniejsze: „The Short Story in English“ (1909), „A Study of the Short Story“ (1913), „Everyday Americans“ (1920), „Definitions“ (1922—24), „American Estimates“ (1929) i i.

***Canclonero** (hiszp., port. Cancioneiro, „Księga pieśni“, „Śpiewnik“), nazwa wszelkich zbiorów pieśni na półwyspie iberyjskim. Ważny dział literatury hiszp.-portug. aż po XVII w. Różni autorzy, przeważnie anonimowi. Najważniejsze C. de Bacua i C. de Stúñiga z XV w.

***Candida**, kolonia polska, 7 km od m. Kurytyby w Paranie (Brazylja pld.), ok. 500 kolonistów.

***Canitz** Friedrich Rudolf Ludwig, Freiherr von, najwybitniejszy z niem. t. zw. poetów Dworskich (1654—1699), autor licznych utworów satyrycznych i innych.

***Cankar Ivan**, pisarz słoweń., (1876—1918), autor poezyj („Erotika“), opowiadań („Parobek Jernej“, „Dom pod miłosierzną Matką Boską“ i i.) i dramatów („Król z Betaimova“, „Parobcy“), o subtelnym pogłębieniu uczuciomem, przeważnie z życia ludu. Wybór „Nowel“ przeł. Ela Molè (1931, z wstępem Vojeslava Molè).

***Cankow Dragan i Aleksander**, ob. Zanikow 1. 2.

***Cannabaceae**, ob. Konopiowate.

***Cannaceae**, rodzina roślin, ob. Kwiatotrzcinowe.

***Cannanore**, ob. Kannanur.

***Cannobio**, miasteczko we włoskiej prow. Novara, około 2.500 mieszk., na zach. brzegu jez. Lago Maggiore, u wylotu pięknej doliny Valle Cannobina; licznie odwiedzana miejscowość klimatyczna, wyrób tkanin jedwabnych i bawełnianych.

***Cano**, (Del Cano) Juan Sebastian, ob. Elcano J. S.

***Canobus**, ob. Kanopos.

***Canonsburg**, miasto w stanie Pensylwanja (St. Zjedn. A. P.), 12.558 mieszk., w tem ok. 2.000 Polaków.

***Cantabile**, (włosk.), w muzyce określenie: śpiewnie, z wyrazem.

***Cantagallo**, kolonja polska w pobliżu Kurytyby w Paranie (Brazylja pld.), ok. 500 mieszk.

***Cantyre**, wielki górzysty półwysp Szkocji zach.

***Canusium**, ob. Canosa di Puglia.

***Caodaizm**, religja caodaistów w Indochinach, 2 milj. zwolenników, dąży do zjednoczenia w sobie wszystkich religij świata; zasadniczymi jej ideami są: miłość bliźniego, prawda, sumiennosc; symbolem: globus z okiem.

***Cap, Cape, Capo**, francuska, angielska i włoska nazwa przylądka.

***Cap Haitien**, około 20.000 mieszk., wywóz kawy, kakao i drzewa.

***Capannori**, miasteczko we włoskiej prow. Lucca, 2.578 mieszk., jako gmina 41.853 mieszk., jedwabnictwo, wyrób nici i papieru.

***Cape Cod Bay**, zatoka na wybrzeżu stanu Massachusetts (St. Zjedn. A. P.), zamknięta od południa półwyspem Cape Cod. Kanał przeprowadzony (ukończony w 1914 r.) przez półwysp, 21 km długi, skraca drogę statków z N. Jorku do Bostonu o 100 km.

***Cape Girardeau**, miasto w stanie Missouri (St. Zjedn. A. P.), nad rzeką Missisipi, 72 km wgórę od ujścia Ohio, 16.227 mieszk., bawełna.

***Capeadores**, ob. Walki byków.

***Čapek Karel Matěj**, pisarz czeski, † 1927.

***Capi Staw**, na południowej stronie Tatr, poniżej Hrubego Wierchu, na wysokości 2.069 m n. p. m.

***Capidan Teodor**, filolog rumuń., * 1879, współpracownik „Słownika języka rumuń.“ („Dictionarul Limbii Române“), napisał m. i.: „Elementul slav în dialectul aromân“ (1925), „Românii nomazi“ (1927), „Meglenoromânii“ (1925—28, 2 t.).

***Capitularia**, ob. Kapitularze.

***Capo d'Istrias**, ob. Kapo d'Istrias.

***Capo di Monte**, zamek koło Neapolu, w któ-

rym w XVIII. w. Karol III założył fabrykę porcelany. Wyrabiano w niej głównie naczyń z antycznymi reliefami z miękkiej porcelany. Marki: burbońskie lilje, potem N. (Neapol) i R F (Real Fabrica) z koroną.

***Caporetto**, słow. Kobarid, niem. Karfreit, wieś w prow. triesteńskiej (Włochy pld.), nad rzeką Isonzo; miejsce przerwania frontu włoskiego w 1917 r.

***Caprifoliaceae**, rodzina roślin, ob. Przewiertnikowate.

***Car Stanisław**, pol. prawnik i polityk, ur. 1882, adwokat w Warszawie, 1915 sędzia pokoju, 1918—22 szef kancelarii cywilnej Naczelnika Państwa, 1924—25 redaktor „Palestry“, 1926 szef kancelarii cywil. Prezydenta Rzpltej, następnie wiceminister sprawiedliwości, 1928—29 minister tego resortu, jako twórca szeregu dekretów oraz reform w sądownictwie szczególnie ostro zwalczany przez opozycję, w 1930 ponownie piastował tekę sprawiedliwości, obrany posłem do sejmu i jego wicemarszałkiem poświęcił się nadal pracy parlamentarnej. Napisał: „Z zagadnień konstytucyjnych Polski“ (1924), „Zarys historii adwokatury w Polsce“ (1925).

***Caracalla**, w. 23, ma być Karrhae, zam. Karrha.

***Caracas**, stolica Wenezueli (Ameryka Pld.), w 1926 r. — 135.253 mieszk.; posiada lotnisko i radjostację.

***Caradoc**, w geologii najwyższe piętro syluru dolnego według podziału angielskiego. Por. Syrska formacja.

***Caraglio Gian Jacopo**, włoski rzeźbiarz, złotnik, miedziorytnik, medaljer i architekt, (ok. 1500—1565), przybył do Polski i w 1545 wstąpił do służby królewskiej. Wykonał dla króla wspaniałą tarczę srebrną, zaco otrzymał herb szlachecki, którym niejednokrotnie sygnował swe dzieła. W muzeum w Medjolanie znajduje się duża gemma w agacie, przedstawiająca popiersie królowej Bony. Podpisana jest Jacobu(s) Veron(ensis).

***Carassius**, ryba, ob. Karaś.

***Carausius M. Aurelius**, wódz rzymski, pochodził z plemienia Menapjów, wystąpił w Brytanji jako cesarz przeciw Maksymilianowi i został zamordowany na skutek zdrady swego prefekta gwardji Allekta (293 po Chr.).

***Carbonari**, ob. Karbonarjusz.

***Carco Francis**, pisarz franc. Wydał nadto m. i. powieści: „Rien qu'une femme“ (1924), „Perversité“ (1925), „Rue Pigalle“ (1927), szereg studjów z literatury i sztuki: „Les derniers états des lettres et des arts: la poésie“ (1919), „Maurice Utrillo“ (1921), „Le nu dans la peinture moderne 1863—1920“ (1924), „Le roman de François Villon“ (1926), „La légende et la vie d'Utrillo“ (1927) i i.

***Carcopino Jérôme**, franc. historyk starożytności, ur. 1881, od 1920 prof. Sorbony, autor znakomitego dzieła „Autour des Gracques“ (1929), odznaczającego się nowym sposobem stawiania problemu i nowymi rezultatami badań.

***Cardiazol**, pentamentylenotetrazol, biały kryształiczny proszek, łatwo rozpuszczalny, nadają-

cy się do wyjąławiania, służy też zamiast kamfory jako szybko działający środek nasercowy, stosuje się go wewnątrznie i we wstrzykiwaniach.

***Cardington**, wieś w hrabstwie Bedford (Anglja), 377 mieszk., 4 km od miasta Bedford. Zakłady budowy sterowców i hangary (Imperial Airship Works).

***Carducci** Giosuè, poeta włoski. Jego poezje tłum. nadto m. i. Miriam-Przesmycki: „O rozwoju literatury narodowej“ przeł. Helena Grołowska (1913, z wstępem Wład. Jabłonowskiego). — Monografia franc. A. Jeanroy (1911); A. Galletti: L'opera di G. C. (1929, 2 t.).

***Carew** Thomas, liryk ang. (1595—1639?), autor dworskich liryków miłosnych: „Poems“ (nowe wyd. 1899 i 1904).

***Carewicz**, w dawnej Rosji następca tronu.

***Cariboo Mountains**, góry w Kanadzie zach., dochodzące 2.600 m; kopalnie złota, miedzi i ołowiu.

***Caricaceae**, ob. Melonowate.

***Caries** (łac.), próchnica (kości 1 zębów), ob. Kości próchnienie, Zębów choroby.

***Carlyle** Thomas, pisarz ang. Jego „Sartora Resartusa, życie i zdania Pana Teufelsdröckha“ przeł. Sygurd Wiśniowski (1882; wpływ na „Podfilipskiego“ J. Weysenhoffa).

***Carman** William Bliss, liryk anglo-kanadyjski, (1861—1929), opiewał morze i przyrodę. Jego „Low Tide on Grand Pré“ (1893) były szeroko omawiane, poczem wydał szereg następnych zbiorów: „Poems“ (1905, 2 t.), „April Airs“ (1916), „Far Horizons“ (1925), „Wild Garden“ (1929).

***Carmona** Antonio Oscar de Fragoso, portug. generał i polityk, ur. 1869, w 1923 minister wojny, w 1926 spraw zagranicznych, obalił w drodze zamachu stanu premiera da Costa, stanął jako prezydent na czele państwa, 1928 w wyborach otrzymał zatwierdzenie tej godności.

***Carnac**, w. 4. ma być: Menhirs, zam. Menhirs.

***Carnap** Rudolf, filozof austrij., * 1891, od roku 1930 prof. w Wiedniu, zajmuje się logicznymi i teoretycznymi podstawami nauk, w szczególności matematyki i fizyki. Wraz ze Schlickiem stoi na czele „wiedeńskiego koła naukowego poglądu na świat“. (Wiener Kreis der wissenschaftlichen Weltauffassung). Główne dzieła: „Der logische Aufbau der Welt“ (1928), „Scheinprobleme in der Philosophie“ (1928), „Abriss der Logistik“ (1929).

***Carnarvon** George Edward Stanhope Molyneux Herbert, piąty Earl, egiptolog ang., (1866—1923), rozpoczął z Howardem Carterem (ob. uzup.) w r. 1906 pracę na wykopaliskami koło Teb, gdzie odkrył w „Dolinie Królów“ groby 12-tej i 18-tej dynastji. W innej części tej doliny napotkał Carter w listopadzie 1922 r. na grób Tutanchamona (ob.). Dn. 16 lutego 1923 r. otwarto ten grobowiec, a 3 stycznia 1924 r. odkryto sarkofag. Podczas tych prac umarł C. na skutek ukąszenia moskitą i zapalenia płuc.

***Caro** Leopold, pol. prawnik i ekonomista, ur. 1864, od 1920 prof. ekonomji społecznej na Politechnice Lwowskiej. Napisał: „Wstęp do socjologii“ (1912), „Emigracja i polityka emigra-

cyjna“ (1914), „Zasady nauki i ekonomji społecznej“ (1926), „Solidaryzm“ (1930).

***Carolsfeld** von, Julius Schnorr, ob. Schnorr vom Carolsfeld.

***Carosi** Jan Filip, dyrektor górnictwa za Stanisława Augusta. Z polecenia króla przeprowadził w l. 1778—80 badania geologiczno-górnictwe w połudn.-zachodniej Polsce, ogłaszając wyniki w pracy „Reisen durch verschiedene polnische Provinzen mineralogischen und anderen Inhalts“ (1781, 1784). Osobną rozprawę p. t. „Sur la génération du Silex et du Quarz en partie“ (1781) poświęcił zagadnieniu powstawania i przeobrażenia minerałów krzemionkowych.

***Carossa** Hans, pisarz niem., * 1878, wybitny odtwórca nastrojów i stanów psychicznych, wydał m. i.: „Gedichte“ (1910), „Rumänisches Tagebuch“ (1924, wspomnienia wojenne), „Eine Kindheit“ (1922, autobiograf.), „Verwandlungen einer Jugend“ (1928).

***Carrantuohill**, najwyższy szczyt Irlandji, 1.040 m. w górach Kerry (płd.-zach. część kraju).

***Carriere** Moritz, estetyk niem.; przekład jego „Sztuki i literatury w XVIII. i XIX. wieku“ pod redakcją Piotra Chmielowskiego (1878—79, 2 t.).

***Carskoje Siewo**, ob. Dietskoje Siewo (uzup.).

***Carter** Howard, archeolog ang., * 1873, od 1890 członek Egyptian Exploration Fund, kierował do 1899 wykopaliskami, 1907 został inspektorem generalnym Antiquities Department of the Egyptian Government, odnalazł grób króla Mentuhotepa, następnie pracował wspólnie z Carnarvonem (ob., uzup.), 1917—23 odkrył pośród inności grobami również Tutanchamona (ob.). Napisał: „The Tomb of Tutankhamen“ (1923—1927, 2 t.).

***Carteret**, miasto w stanie New Jersey (St. Zjedn. A. P.), węzeł kolejowy, 13.339 mieszk.

***Cartesius** Renatus, ob. Descartes.

***Caruaru**, miasto w brazyl. stanie Pernambuco, połączone koleją z morzem; municypjum C. liczy 61.636 mieszk.

***Carus**, jako rzymski cesarz Imperator Caesar Marcus Aurelius C. Augustus, illiryjskiego pochodzenia, obwołany cesarzem jesienią 282 przez wojsko w Recji, oparł się o nie, lekceważąc prawa senatu. Swoich synów Carinusa i Numerjana mianował cezarami, wyruszył przeciw Persom, zdobył Klezefon i zginął latem 283, rzekomo od pioruna.

***Carvin**, miasto w depart. Pas de Calais (Francja zach.), 30 km od Béthune, 16.664 mieszk., kopalnie węgla.

***Casamicciola**, wieś na włoskiej wyspie Ischia, 3.381 mieszk., posiada licznie odwiedzane alkaliczne cieplice, w 1883 r. nawiedzona była silnym trzęsieniem ziemi.

***Cascade Range**, ob. Kaskadowe góry.

***Cascade-Tunnel**, tunel przez Kaskadowe góry (ob.) między Scenic a Leavenworth w stanie Washington, otwarty w r. 1929, 13,2 km długości, skraca linję kolejową o 101 km.

***Caserta**, Prowincja C. została zniesiona w 1927 r.

***Casimir**, osada w stanie Wisconsin (St. Zjedn. A. P.), wśród mieszk. 550 Polaków.

***Cassano**, 1. (C. al Jonio), miasto we włoskiej prow. Cosenza, jako gmina 8.535 mieszk., przy linii kol. Sibari—Cosenza, uprawa wina, oliwek i morwy, siedziba biskupa, kąpiele siarczane, zamek. — 2. (C. d'Adda), miasteczko w prow. Medjolan, jako gmina 8.985 mieszk., przy linii kol. Medjolan—Wenecja, ruiny zamku, przędzalnia jedwabiu. — Tu został pobity ks. Eugeniusz Sabaudzki przez Vendôme'a w 1705 r., w 1799 r. Moreau przez Suworowa. — 3. (C. delle Murge), miasteczko w prow. Bari, 6.000 mieszk., tłocznie oliwek. W pobliżu grota stalaktytowa.

***Cassel** Gustaw, ekonomista szwedzki, ur. 1866, prof. w Sztokholmie, występował często jako rzeczoznawca dla rządu niemieckiego, Ligi Narodów i t. d. Celem jego polityki pieniężnej po okresie inflacji była: 1. stabilizacja waluty przy jej wartości w chwili stabilizacji w przeciwieństwie do złudnych nadziei przywrócenia dawnego parytetu złota; 2. stabilizacja samej wartości złota przez wspólną akcję międzynarodową. Dzieła: „Theoretische Sozialökonomik“ (1918), „Nature and necessity of Interest“ (1903), „The World's monetary problems, two memoranda“ (1921), „Money and foreign exchange after 1914“ (1922) i i. W 1927 bawił w Polsce i wygłosił w salii Uniw. Jagiell. odczyt p. t. „Die Hauptprobleme der Neuordnung des internationalen Geldwesens“.

***Cassianus**, święty chrześc., nauczyciel w Imoli, męczennik z czasów Dioklecjana.

***Cassiniego** linia, ob. Linja Cassiniego.

***Cassiniego prawa**, ogłoszone 1721 trzy prawa, dotyczące ruchów księżyca: 1) Czas obiegu dookoła ziemi równa się czasowi obrotu księżyca dookoła osi; 2) nachylenie tej osi względem ekliptyki jest stałe; 3) węzeł zstępujący równika księżycowego na ekliptyce koincyduje ze wstępującym węzłem orbity księżyca.

***Castellaniego choroba**, niezbyt tchawicy, przebiegający z kaszlem i krwiopluciem. W płwocinie stwierdza się zawsze Spirochaeta bronchialis, czasem razem z Bacillus fusiformis. Ch. C. została odkryta w r. 1906 przez Castellaniego na wyspie Cejlon.

***Castelli** Andrzej i Antoni, budowniczo wie z XVII w., budowali kaplicę św. Katarzyny u dominikanów w Krakowie dla ks. Zbaraskich. Andrzej C. wykonał epitafjum dla Mikołaja Wolskiego w kościele na Bielanych pod Krakowem.

***Castello Branco**, miasto okręgowe w portug. prow. Beira, 10.486 mieszk., 241 km od Lizbony, siedziba biskupa, handel winem, oliwą i korkiem, fabryki sukna, ruiny zamku. Okręg C. B. ma 250.000 mieszk.

***Castello-Branco** Camillo, Visconde de Correia-Botelho, pisarz portug., (1826—1890), autor licznych powieści obyczajowych, z których najpoczytniejsze: „Amor de perdição“ (1862), „Memorias do Carcese“, „Amor de salvação“ (1864), „Livro de consolação“, „Scenas contemporaneas“ i i., z historycznych: „O Judeu“ (1865) i „Paço de Ninães“ (1867). Pisał też dramaty i cennie studia historyczno-literackie.

***Casterlien**, w geologii środkowej piętro płiocenu. Por. Pliocen, Trzeciorzędowa formacja.

***Castlaux** Paul, franc. poeta i krytyk, * 1881, założyciel pisma literackiego „Le Beffroi“ (1900) i wraz z Jouve czasopisma „Les Bandeaux d'Or“ (1907), współtwórca ruchu literackiego w północnej Francji, autor idealistycznych poezyj: „Au long des Terrasses“ (1904), „La Joie vagabonde“ (1909), „Lumières du Monde“ (1913).

***Castiglione** Mikołaj, architekt florencki z XVI w., † w 1545, pracował w Polsce, wspomniany jest w aktach krakowskich jako Nicolaus Florentinus lapicida. Pomagał Berecciemu w budowie wschodniej i północnej części Zamku na Wawelu, odnawiał dom Hieronima Szafránca przy ul. Brackiej, prowadził roboty przy przebudowie Zamku w Pieskowej Skale. W 1526 przybrał tytuł „lapicida regius“. Syn jego, Kasper, był znakomitym złotnikiem krakowskim.

***Castiglione** Giuseppe, jezuita włoski, (1688—1768), przybył w r. 1715 jako misjonarz do Chin i zasłynął jako malarz Lang Shih-ning, twórca obrazów w stylu chińskim. Jeden z jego obrazów znajduje się w Musée Guimet w Paryżu.

***Castillo** Bernal, ob. Diaz del Castillo.

***Castlereagh**, lewy dopływ rzeki Darling (Australia płd.-wsch.), wypływający z gór Liverpool Range.

Castor (łac.), bóbr (ob.).

***Castor** (Kastor), ob. Dioskuruwie.

***Castor**, gwiazda 2-giej wielkości (α) w gwiazdozbiornie Bliźniąt (Gemini), tworzy system podwójny o czasie obiegu ok. 300 lat.

***Castoreum**, p. Strój bobrowy.

***Castro** Rosalia de, poetka hiszp., (1837—1885), jej liryki należą do najpiękniejszych i najgłębszych w poezji hiszp. XIX w., uważana dziś za właściwą prekursorkę nowoczesnej liryki hiszp. Główne dzieła: „Cantares gallegos“ (1863), „En las orillas del Sar“ (1884), „Obras completas“ (1909, 4 t.).

Castrogiovanni, w 1927 r. zmieniono nazwę na Enna.

***Castrop**, miasto w Westfalji, ob. Kastrop-Rauxel.

***Casula**, ornat, ob.

***Casus Irreducibilis**, w algebrze przypadek, w którym równanie trzeciego stopnia o współczynnikach i pierwiastkach rzeczywistych nie może być rozwiązane bez posługiwania się liczbami zespolonymi.

***Cataguazes**, miasto we wsch. części brazyli. stanu Minas Geraes. Municypjum C. liczy 62.206 mieszk.; hodowla bydła.

***Catarrhina**, wąskonose, ob. Małpy.

***Catchball**, rodzaj gry drużynowej w piłkę o średnicy 75 cm, ze skóry, obciążającej wzdymaną dętkę; rodzaj t. zw. piłki-olbrzymia (pushball). Chodzi tu o przepchnięcie, przerzucenie, przesunięcie lub przeciśnięcie piłki do bramki przeciwnika. W Polsce nieznana.

***Cather** Willa Sibert, powieściopisarka póln. ameryk., * 1875, z powieści jej ważniejsze: „My Antonia“ (1918, z życia pionierów w Nebrasce), „A Lost Lady“ (1923), „One of Ours“ (1922, powieść wojenna, odznaczona nagrodą), „The Professor's House“ (1925) i zwłaszcza liryczna „Death Comes for the Archbishop“ (1927).

***Cathkin Peak**, najwyższy szczyt gór Smocznych (Drakensberge) w Kraju Przylądkowym (Unja Płd. Afryki), 3.157 m.

***Cauchy** Augustin Louis, matematyk franc., (1789—1857), prof. Uniw. Paryskiego, wydał rozprawy zebrane po jego śmierci w 26 tomach. Zapoczątkował ściśle uzasadnianie rachunku różniczkowego i całkowego.

***Caudekerque-Branche**, miasto w dep. Nord (Francja płn.), stanowiące przedmieście Dunkierki, 10.094 mieszcz., fabryki płótna żaglowego, konserw, rafinerje nafty.

***Caulopteris**, szczątki paproci, skamieliny przewodnie dla młodszego karbonu, spotykane aż po perm.

***Cautin**, prow. Chile (Am. Płd.), po nowym podziale admin. 25.446 km², 382.643 mieszcz.

***Cavallon**, miasto w depart. Vaucluse (Francja płd.), 25 km od Awinionu, 10.451 mieszcz., jedwabnictwo, uprawa oliwek.

***Cavalleri** Francesco Bonaventura, matematyk włos., (1598—1647), podał t. zw. z a s a d ę C a v a l i e r i e g o dla obliczenia objętości brył.

***Cavanese**, rzeźbiarz włoski, przebywał w Polsce na dworze króla Zygmunta III. W 1723 wykonał posągi 12 apostołów do kościoła św. Piotra i Pawła w Krakowie, oraz posągi do kościoła jezuitów w Jarosławiu.

***Cavatina**, ob. Kawatina.

***Cave** George, ang. polityk, (1856—1928), adwokat, 1906—18 konserwatywny członek Izby Gmin, 1915 generalny prokurator państwa, 1916 minister spraw wewnętrznych, 1922—24 i 1928 minister sprawiedliwości.

***Caverna**, ob. Kawerna.

***Cavia**. 3-ci wiersz, ma być: w nogach przednich, 4, w tylnych 3 palce opatrzone...

***Caviana**, wielka, urodzajna wyspa przy ujściu Amazonki.

***Cawnpore**, ob. Kanpur.

***Cayambe**, szczyt wulkaniczny w Andach ekwadorskich (Am. Płd.), 100 km na wschód od Quito, 5.850 m wys.

***Cayugan**, w geologii najwyższe piętro syluru górnego według podziału amerykańskiego. Por. Sylurska formacja.

***Cazamian** Louis, anglista franc., * 1877, jego „Histoire de la Littérature Anglaise“ (1924, napisana wspólnie z E. Legouis) jest uznana za wzorową; z innych dzieł ważniejsze: „Le Roman Social en Angleterre; 1830—1850“ (1904), „L'Angleterre Moderne, son Évolution“ (1911), „Études de Psychologie Littéraire“ (1913), „Carlyle“ (1913), „L'Évolution Psychologique et la Littérature en Angleterre, 1660—1914“ (1920), „Ce qu'il faut connaître de l'âme anglaise“ (1927), „Criticism in the Making“ (1929), „The Development of English Humour“ (1930) i i. Od 1923 wraz z Ch. Cestre wydaje „Revue Anglo-Américaine“.

Cazotte Jacques, pisarz franc. Jego „Djabla zakochanego“ przeł. Juljan Tuwim (1925).

***Cb**, znak chem. pierwiastka columbium.

***Cebu**, rzeka w Marokko, ob. Sebu.

***Cebulkowe rośliny**, rośliny, należące do dwu rodzin: Liliaceae i Amaryllidaceae, mają trwale cebule, corocznie pędzące nowe liście i kwiaty. Występują głównie w suchych okolicach morza

Śródziemnego, Azji środk. oraz płd. Afryki. Wiele z nich hoduje się dla pięknych kwiatów jako rośliny doniczkowe.

***Cebus**, ob. Płaksy (uzup.).

***Cebusztyn**, górny oddział perjodu permskiego. Por. Permska formacja.

***Cecidia**, ob. Galasówki.

***Cecidomyia** (p r y s z c z a r k a), owad z rzędu dwuskrzydłowych (Diptera), w licznych odmianach, wyrządza znaczne szkody wśród roślin uprawnych: najgroźniejsza C. destructor, p. zbożowa cz. mucha heska pasorczytuje na kłosowych; C. triticeae, paciornica pszeniczna na pszenicy; C. brassicae, p. kapuścianka na kapustowatych; leśne szkody wyrządza C. fagi; w sadach pasorczytuje C. nigra i C. pyri. Por. Meloidae.

***Cecylja Renata**, królowa polska, ob. Renata Cecylja.

***Cedr**, ob. Cedrus.

***Cedrowy olejek**, eteryczny olejek, otrzymywany z drewna cedru libańskiego lub amerykańskiego, przez destylację w strumieniu pary wodnej. Stanowi gęstą, bezbarwną ciecz, o miłym zapachu. Ma zastosowanie w perfumerji i jako ciecz immersyjna przy mikroskopji.

***Ceglane budownictwo**. Budownictwo, które zamiast kamienia lub betonu posługuje się cegłą do konstrukcji murów. Cegły używano od najdawniejszych czasów (np. w Mezopotamji) i to najczęściej tam, gdzie brak było kamienia budulcowego; do największego rozkwitu doszło jednak b. c. w średniowieczu, głównie w płn. Włoszech, Niderlandach, Niemczech i w Polsce, gdzie w okresie gotyku wytworzył się rodzimy typ architektury ceglanej: t. zw. g o t y k c e g l a n y cz. n a d w i ś l a ŋ s k i. Zachowując zasadnicze cechy konstrukcji gotyku kamiennego, odmienny materiał nadał polskim gotyckim kościołom ceglany (kościół N. P. Marji w Krakowie) odrębny charakter, szczególnie w dekoracji architektonicznej. Niejednokrotnie używano w budownictwie zarówno cegły jak i kamienia, a to cegły na zasadniczą powierzchnię murów, kamienia zaś na gzymsy, obramienia okien i drzwi itd. W architekturze ozdobnej posługiwano się też okładką z cegieł barwnie polewanych, glazurowanych.

***Cegled**, nowa urzędowa pisownia nazwy Czegled (ob.).

***Cehegin**, miasto w prow. Murcia (Hiszpanja płd.-wsch.), 13.000 mieszcz., papiernię, wywóz wina.

Cejlon, w 1930 r.: 5.480.000 mieszcz. — W r. 1910 uzyskał C. autonomję; utworzoną w tym roku radę ustawodawczą zastąpiła w 1929 r. Rada Stanu z 58 członków i 3 ministrów. W najbliższej przyszłości ma być wprowadzone prawo wyborcze.

***Cejlonit**, minerał należący do grupy spineli. Por. Spinel.

***Cejnowa**, ob. Chałupy (uzup.).

***Cejnowa**, działacz kaszubski, ob. Cenowa (t. 3 i uzup.).

***Cekauz** (niem. Zeughaus), dawna nazwa składnicy broni i sprzętu wojennego.

***Celastraceae**, rodzina roślin, ob. Trzmielnikowate.

***Celebrować** (łac.), odprawiać mszę św. — **Celebrant**, kapłan, odprawiający mszę św. — **Celebra**, odprawianie mszy św. — **Celebret**, zezwolenie na odprawianie mszy poza granicą diecezji, wydane kapłanowi przez władzę kościelną.

Celebes, w 1928 r.: 2,539.610 mieszk., w tem 4.456 Europejczyków.

***Cellariusz Andrzej**, uczonec niderl., autor opisu Polski, jednego z najlepszych w XVII. w., wydanego w 1659 r., później kilkakrotnie przedrukowywanego.

***Cellit**, octan celulozy, poddany hydrolitycznemu działaniu rozcieńczonych kwasów, rozpuszczony w acetonie i zarobiony z glicerynowym estrem kwasu octowego, daje masę przezroczystą jak szkło, której używa się do wyrobu filmów kinematograficznych, zamiast celulozoidu. Filmy z c. są wprawdzie nieco mniej wytrzymałe od celulozoidowych, ale za to bezpiecznie, bo trudnozapalne.

***Celna polityka**, ob. Polityka celna.

***Celna taryfa**, ob. Cło.

***Celofan**, ob. Wiskoza.

***Celon**, octan celulozy, roztworzony w mieszaninie alkoholu z benzolem i zarobiony z kamforą. Ma podobne zastosowanie do celulozoid (ob.), a jest w przeciwieństwie do tego ostatniego trudnoopalny. Zupełnie odporny na działanie wilgoci, ulega tylko działaniu kwasów i ługów. **Lakier celonowy** jest roztworem octanu celulozy w acetonie i służy do lakierowania samolotów, drutów na przewody elektryczne, dermatoidu (namiatki skóry) i t. p. Ostatnio używa się także c. na klisze do autotypj drukarskich.

***Celownica**. Do wyznaczania kierunku pewnego odległego celu może być użyta m. in. także luneta. Jeżeli bowiem nastawimy lunetę na ów cel, ós lunety oznacza nam jego kierunek. Stąd spotykane zastosowanie lunety przy strzelbach i różnych przyrządach mierniczych.

***Celowość**, cecha przedmiotu lub czynności, polegająca na dążeniu do określonego celu. Pojęcie c. organicznej powstało na tle interpretacji zachowywania się żywych organizmów, a mianowicie że, te istoty te wykonują swoje zadania życiowe i reagują na podniety, w ten sposób, jak gdyby to było uwarunkowane ich wolą. Większość przyrodników nie posługuje się jednak pojęciem c., a używa do wyjaśnienia zjawisk i w przyrodzie żywej tylko pojęcia **przyczynowości**.

***Celulozowa fermentacja**, hydrolityczny rozpad celulozy pod działaniem bakteryj; powstają przytem cukry, a jako dalszy produkt ciała gazowe, jak metan, wodór i dwutlenek węgla.

***Celulozowy dynamit**, mąka drzewna (zmielone trociny), napojona nitrogliceryną.

***Celulozowy spirytus**, alkohol etylowy otrzymany z hydrolitycznie rozłożonej celulozy.

***Cementyt**, pewna forma węgliku żelaza, dająca się zaobserwować w żelazie przy badaniu metalograficznym (ob. Metalografja).

***Cendrars Blaise**, pisarz franc., *1887, pisze fragmentarycznie, sucho, mocno, ostremi skrótami, wydał m. i. wpływ na poetów awangardy polskiej. Poezje: „Séquences“ (1912), „Les Pá-

ques“ (1913), „La Prose du Transsibérien et de la petite Jehanne de France“ (1913), „Profond aujourd'hui“ (1917), „Poèmes élastiques“ (1919), „Kodak“ (1924); powieści: „J'ai tué“ (1919), „La fin du monde“ (1919), „L'or“ (1925, przekł. pol.), „Moravagine“ (1926), „Le Plan de l'aiguille“ (1929).

***Cengler Faustyn**, rzeźbiarz pol., (1828—1886), kształcił się w Krakowie, w Dreźnie, w Akademii wiedeńskiej pod kierunkiem Fernkorna. Po powrocie do kraju otworzył własną pracownię w Warszawie. Przez 15 lat był profesorem w szkole dla głuchoniemych.

***Cenomanowie** (Cenomani), plemię Aulerków (uzup., ob.); większość ich około 400 przed Chr. przeniosła się jako jedno z pierwszych plemion galijskich do Galji cisalpejskiej, gdzie osiadła na stałe (miasta: Brescia, Trient, Verona, Mantua, Cremona). Pozostali w Galji transalpejskiej zamieszkiwali okolice Le Mans. C., za wyjątkiem powstańca w 197 przed Chr., należeli do wiernych sprzymierzeńców Rzymian.

***Cenotaphium** (łac.), kenotafion, ob.

Cenowa (Cejnowa), działacz kaszubski. W czasie studjów uniwersyteckich zetknął się z ruchem narodowym łużyckim, który wzbudził w nim myśl o odrodzeniu Kaszubów. Wszedłszy do sprzyśnięcia Mierosławskiego, należał w 1846 do uczestników nieudalęgo zamachu na huzarję pruską w Starogardzie. Skazany na śmierć, wydobyl się na wolność w 1848. Odtąd pracował nad uświadomieniem narodem Kaszubów, w których upatrywał odrębną od Polaków plemię. Badał ich przeszłość, zbierał pieśni, podania, przysłowia, wydał kaszubską gramatykę, szereg prac etnograficznych, w których pierwszy raz opisał lud kaszubski, usiłował stworzyć kaszubski język literacki. Wydana przezeń w 1850 rozprawa „Kile słow wo Kaszebach e jich zemi“ dała narodzin „kwestji kaszubskiej“. W 1866 usiłował zorganizować rzemieślników kaszubskich w odrębną związek, wydający organ w języku kaszubskim. Wróg polskiej szlachty i duchowieństwa, zczasem wszedł zupełnie w krąg idei panslawistycznej i głosił konieczność zjednoczenia wszystkich narodów słowiańskich pod panowaniem Rosji. Utrzymywał stosunki z wybitnymi działaczami rosyjskimi, czeskimi i łużyckimi, w 1867 brał udział w kongresie słowiańskim w Moskwie. — Separatystyczny względem Polski kierunek C. nie zapuścił wśród Kaszubów korzeni. Już współczesny C. poeta kaszubski Jarosz Derdowski stał na gruncie łączności z Polską, zaś t. zw. ruch młodokaszubski, wysuwając program pielęgnowania i rozwijania odrębności kultury kaszubskiej, rzucił zarazem hasło „Co kaszubskie, to polskie“.

***Census**, ob. Cenzus.

Cent. W b. Austrii przed wprowadzeniem waluty koronowej = 1/100 guldena.

***Cento**, miasto okręgowe we włoskiej prow. Ferrara, 4.137 mieszk., jako gmina 21.094 mieszk., nad prawym dopływem Padu — rzeką Reno, siedziba biskupa.

***Central Provinces and Berar**, ob. Prowincje Środkowe i Berar.

***Centrala** (łac.), główny punkt, ośrodek, punkt środkowy. — Siedziba głównego zarządu.

***Centralna budowla**, w przeciwieństwie do budowli podłużnych, biegnących wzdłuż osi, kształtuje się naokoło punktu centralnego, ograniczona murami bądź okrągło biegnącymi, bądź to wielobocznymi. Występuje już w świątyniach, termach i budowliach grobowych w starożytnym Rzymie, oraz w licznych typach architektonicznych na wschodzie. Często jest w kościołach starochrześcijańskich i bizantyńskich (Santa Costanza w Rzymie, San Vitale w Rawennie), potem powraca w kościołach renesansowych i barokowych. Na północy wcześniej zastąpiły ją bazyliki podłużne. Przykładem budowli centralnej w Polsce jest romańska rotunda św. Feliksa i Adaukta na Wawelu.

***Centralna Europa**, ob. Środkowa Europa.

***Centralne państwo**, określenie, datujące się z czasów wojny światowej, a obejmujące wspólnie Niemcy i Austrię (monarchję austriacko-węgierską).

***Centralne słońce**, gwiazda stała, dokoła której rzekomo krążą wszystkie gwiazdy jakiegoś systemu gwiazdowego, podobnie jak planety dokoła słońca. Przedstawicielem takiego poglądu był Mädler, który uważał gwiazdę Alcyone za c. s. naszego systemu gwiazdowego. Hipoteza ta ma obecnie jedynie historyczne znaczenie.

***Centralny** (łac.), środkowy, znajdujący się w punkcie środkowym, odnoszący się do niego.

***Centryfugalna siła**, ob. Ośrodkowa siła.

***Centrypetalna siła**, ob. Dośrodkowa siła.

***Centurjon**, ob. Centuria.

***Centymetr**, ob. Układ miar w fizyce.

***Cephalalgia** (z grec.), ból głowy, ob. Głowa.

***Cephalomyia ovis**, giez owczy, ob. Gzy.

***Cephalothorax** (grec.), część ciała: głowa i segmenty tułowia zróżnięte w jeden pancerz u skorupiaków i pajęczaków.

***Cephalus**, ob. Kefalos.

***Cepy bojowe**, ob. Cepy.

***Cerambycidae**, ob. Kózkowate.

***Ceramika**, ob. też Gliniana wyroby (u z u p.).

***Cerargryt**, minerał, p. Kerargiryt.

***Cerazyn Jam**, ob. Cerasinus.

***Cerchels tinnunculus**, (p u s t u ł e c z k a), ob. Sokoly.

***Cercopitheclidae**, ob. Morskie koty.

***Cerebrozydy**, lipoidy (ob.), zawierające azot, nie zawierające fosforu. Należy tutaj cerebron, otrzymany w stanie krystalicznym, oraz kerazylna. C. występują w substancji nerwowej, w żółtku jaja, w wątrobie i t. d.

***Ceremesul**, ob. Czeremosz.

***Cerialls Qu**. Petilius, rzymski wódz, za Wespazjana walczył z Batawami (70 po Chr.), 71—74 był namiestnikiem Brytanji i zwyciężył Brygantów.

***Cerna Panalt**, pseudonim poety rumuń. Panait Stanciof (1888—1913), autor poezji filozoficzno-witalistycznych (1910).

***Cernauti**, ob. Czerniowce.

***Ceroni**, 1. Jan Chrzcziciel, architekt z XVIII w., wykonał projekt chóru kościoła franciszkanów i kościoła dominikanów w Warszawie.

2. Karol C. (vel Cyroni), architekt króla

Jana III., budował kościół kapucynów w Warszawie po Affatim i Loccim.

***Certhia**, rodzaj ptaka śpiewającego z rodziny pełzaków (Certhidae). Pełzacz zaskórnik (Certhia familiaris L.) 13 cm długi, rdzawo-pstry, spodem biały. Dziób lekko wygięty, nogi małe, pazury ostre. Porusza się po drzewie jak dzięcioł. Żyje w Europie, Azji, Afryce i Ameryce płn. Bardzo pożyteczny.

***Certowiczówna** Tola, rzeźbiarka pols., (1860—1918), kształciła się pod kierunkiem Guyskiego oraz w Paryżu u Marceaux'a, Merciera i Chapu'a. Po powrocie do kraju, założyła pierwszą szkołę sztuk pięknych dla kobiet, którą z braku finansowego poparcia musiała zwinąć w 1901. Główne prace: pomnik ks. Kordeckiego na Skałce. „Genjusz”, „Święta Cecylja”, „Bonus pastor”, „Morfeusz” i i.

***Cerumen** (łac.), woskowina uszna (ob.), por. Ucho.

***Cervantes Saavedra** Miguel de, pisarz hiszp. Nowy, zupełny przekład „Don Kichota” z oryginału wydaje od r. 1932 Edward Boyé (z ilustracjami Stefana Mrożewskiego).

***Cervia**, miasto w prow. Ravenna (Włochy ptn.-wsch.), jako gmina 13.129 mieszk., nad Adriatykiem, przy kolei Ravenna-Rimini, siedziba biskupa, Katedra z XVIII w., wielkie saliny morskie (828 ha) i kąpielisko.

***Cervin**, ob. Monte Cervino.

***Cesarskie cętle**, ob. Poród.

***Český Těšín**, czeska nazwa czeskiej części Cieszyna.

***Cesnola** Luigi Palmi di, hrabia, archeolog włoski, (1832—1904), prowadził badania i wykopiska archeologiczne na Cyprze. Był dyrektorem Metropolitan-Museum w Nowym Jorku. Napisał: „Cyprus, its ancient cities etc.”.

***Cestiusa piramida**, grobowiec rzymski, w formie piramidy zzewnątrz obłożonej płytami marmurowymi, wysokości na 35 m. Spoczywa na podstawie z trawertynu.

***Cestre** Charles, amerykańista franc., * 1871, wydał m. i. „La Révolution Française et les poètes anglais” (1906), „B. Shaw et son oeuvre” (1912), „L'Usine et l'habitation ouvrière aux États-Unis” (1920), „Les États-Unis” (1928).

***Cetno-licho**, jedna z najstarszych gier hazardowych, polegająca na zgadywaniu, czy przeciwnik ukrywa parzystą, czy też nieparzystą ilość przedmiotów, o które się gra. Nazwa jej pochodzi od wyrazów „cet”, „cetno” — para, liczba parzysta i „licho” — liczba nieparzysta.

***Cewka moczowa**, ob. Moczowa cewka.

***Cewki** u roślin, p. Tracheidy.

***Cewniki**, ob. Kateter.

***Ceynowa** Florjan, działacz kaszubski, ob. Cenowa (t. 3. i uzup.).

***Cez** metaliczny otrzymuje się zapomocą redukcji węgla proszkiem magnezowym w atmosferze wodoru.

***Ceza**, dwuskrzydłowa sieć z matnią, używana przez Kaszubów do połowu fląder; obsługuje ją trzech ludzi.

***Cezarea**, ob. Caesarea.

***Cęgorze**, ob. Dermoptera.

***Chabaneau** Camille, filolog franc., (1831—1908), od r. 1879 profes. w Montpellier, wybitny

znawca języka prowansalskiego, wydał wiele tekstów (głównie w „Revue des langues romanes“) i napisał: „Histoire et théorie de la conjugaison française“ (1868), „Grammaire limousine“ (1876) i „Biographies des troubadours“ (w Histoire générale de Languedoc, t. 10, 1885).

***Chaber**, zabawa taneczna dziewcząt wiejskich na Mazowszu.

***Chachel**, długa żerdź, używana na Kujawach i Pomorzu do przeprowadzania sznurów sieci pod lodem od jednej do drugiej przerębli.

***Chachoł**, pogardliwa nazwa chłopca ruskiego, używana zwłaszcza w Rosji. Por. Chochoł.

***Chaciński** Józef, polityk pol., ur. 1889, prawnik, działacz w stowarzyszeniach społecznych i kulturalnych, jeden z organizatorów stronnictwa chrześcijańsko-demokratycznego, od 1922 poseł do sejmu i prezes klubu parlamentarnego.

***Chad**, ob. Czad.

***Chadourne**, 1. Louis, pisarz franc., (1890—1925), autor kilku powieści, z których najlepsza na tle podróży do Gwadelupy i Guyany: „Le Pot au Noir“ (1922).

2. Marc, brat poprzedniego, pisarz franc., * 1895, autor wysoko cenionych powieści: „Vasco“ (1927) i „Cécile de la Folie“ (1930, odznac. Prix Fémina).

***Chaetopoda**, ob. Szczecionogi.

Chagas'a choroba, zapalne schorzenie tarczycy (przez zakażenie trypanozomami [Schirotrypanum]), prowadzące do kretynizmu. Chorobę odkrył brazylijski lekarz Chagas w pewnych terytorjach Brazylii w r. 1909.

***Chagos**, ob. Czagos.

Chalcydycki półwysp, tworzy w dzisiejszej Grecji prowincję Chalkidike, z 64.799 mieszk. Stolica Polygyros, 2472 mieszk.

***Chaldejski język i literatura**, nienaukowa, obecnie zarzucona nazwa jęz. zachodnioaramejskiego, oparta na błędnym przekładzie wiersza Dan. 2, 4 z Biblii, który rozpoczyna ustęp aramejski.

***Chaldejski okres** (S a r o s), już przez Chaldecyków znany okres czasu (685 dni, 7 godz. 42 min.), po którym zaćmienia słońca i księżyca powtarzają się w tym samym porządku.

***Chaldowie**, dawny lud pld. Armenii, którego historia da się śledzić od IX. do VII. w. przed Chr. Własna nazwa ich kraju jest Biaina, asyryjska U r a r t u. Stolica kraju, Tuszpa (grec. Thospia) znajdowała się na miejscu obecnego miasta Wan. Por. niżej Chalcycka szt. i techn., Ch. napisy.

***Chalcycka sztuka i technika** rozwinęła się z elementów rodzimych, pod wpływem asyryjskim i hetyckim. Dla architektury charakterystyczne są izby skalne i schody skalne. T. zw. Kanał Semiramidy jeszcze dziś zasilą miasto Wan wodą. Z wyrobów metalowych, stojących na wysokim poziomie artystycznym i technicznym, wymienić należy figury z brązu, okrągłe tarcze i grawirowane złote płytki.

***Chalcyckie napisy**, spotykane w różnych miejscowościach Armenii. Słynne zwłaszcza napisy skalne w Wan z VIII. w. przed Chr. Pismo ch. jest pismem klinowym, pochodnem z nowoasyryjskiego. Język ani indoeuropejski, ani semicki, prawdopodobnie język Mitanni.

***Chalkofanit**, heksagonalny minerał, o składzie (Mn, Zn/O. 2 MnO₂. H₂O, występujący jako produkt rozkładu franklinitu. Sterling (New Jersey).

***Chalkofillit**, minerał, wodny arsenian miedzi i glinu, występuje w heksagonalnych skupieniach barwy szmaragdowo-zielonej. Niżni Tagilsk, Saïda, Redruth. Znany również pod nazwą miki miedzianej.

Chalkomenit, jednoskośny minerał, barwy niebieskiej, wodny selenin miedzi o składzie CuSeO₃. 2 H₂O. Występuje w Mendoza (Argentyna) razem z kobaltomelanitem i molibdomenitem.

***Chalkosyderyt**, minerał, wodny fosforan miedzi i żelaza, zawierający również glinikę, występuje w trójskośnych kryształach barwy jasno-zielonej, znanych z Kornwalji.

***Chalkotrychit** (kwiat miedziany), minerał, odmiana kuprytu barwy czerwonej, tworząca włosiste i siatkowe utwory krystaliczne, złożone z wydłużonych sześciątów. Utwory takie są znane z Uralu (Gumieszewsk), Kornwalji (Redruth) i t. d.

***Chalkozyn**, minerał, siarczek miedzi Cu₂S. tworzący rombowe kryształy i nieregularne skupienia barwy szarej aż do czarnej o połysku metalicznym. Tw. 2, 5—3, C. wł. 5—5, 8. C. towarzyszy innym kruszcom miedzi (Freiberg w Saksonji, Kapnik, Redruth w Kornwalji, Bristol w Connecticut i in. m.). Ciekawem jest występowanie c. w marglowym łupku koło Mansfeld i w Hesji, gdzie zastępuje częściowo substancję araukaryj i paproci.

***Challenge**, wyraz angielski oznaczający zwyczaj, list zapowiedny. W sporcie lotniczym nazywa się ch. lotniczym wielki międzynarodowy rajd awionetek (samolotów turystycznych), dookoła Europy, odbywany co dwa lata. Chodzi tutaj nietyle o szybkość (obowiązuje szybkość przeciętna), ile o regularność lotu i przydatność turystyczną aparatu. W 1932 zwycięzcą ch. został Polak, por. Żwirko (ob.), na aparacie konstrukcji inż. Wigury.

***Chałupka** Piotr (pseud. K w a p i ń s k i J a n), pol. działacz socjalistyczny, ur. 1885, robotnik, w czasie rewolucji 1906 był instruktorem organizacji bojowej P. P. S., brał udział w akcji pod Rogowem, w 1907 aresztowany i skatowany przez Kozaków spędził 10 lat w katordze. W 1918 wrócił do Polski, zorganizował Związek Robotników Rolnych, był prezesem Centralnej Komisji Klasowych Związków Zawodowych, 1922—30 posłował na sejm.

***Chałupy** (C e j n o w a), wieś na Helu, osada rybacka, kąpiele morskie.

***Chalwa**, słodka potrawa turecka, przyrządzona z mąki orzechowej, utartej z miodem.

***Chamba**, kraj w Indjach ang., ob. Czamba.

***Chambal**, rzeka w Indjach ang., ob. Czambal.

Chamberlain, 3. Houston Stewart, literat niem., † 1927.

4. Austen, polityk bryt., został 1931 pierwszym lordem admiralicji w gabinecie koalicyjnym.

5. Arthur Neville, został 1931 ministrem zdrowia w gabinecie koalicyjnym.

***Chambersburg**, miasto w stanie Pensylwania (St. Zjedn. A. P.), 13.788 mieszcz.

***Chambord**, gmina we franc. depart. Loir-et-Cher, 324 mieszcz., słynny zamek, zbudowany przez Franciszka I, w parku 4.563 ha.

Chameleon, ma być gad, zam. płaz.

Chamfort Sébastien Roch Nicolas, pisarz franc., jego „Maksymy i myśli” przeł. Konrad Drzewiecki (1910).

***Chandernagor**, Chundernagore, ob. Czandernagor.

***Chaplin** Charles (Charlie) Spencer, artysta i reżyser filmowy, *1889, syn angielsko-żydowskich artystów, występował już w 5-tym roku życia na scenie, przybył, mając 20 lat, z wędrowną grupą operetkową do Ameryki, od r. 1912 występował w krótkich groteskach filmowych. W swych wielkich filmach: „Kid” (1920), „Pielgrzym” (1922), „Gorączka złota” (1925), „Cyrk” (1927), „Światła wielkiego miasta” (1928), podniósł element komiczny i farsowy na wyżyny wspaniałego arcyzmu, nadając mu — zarówno przez scenariusze własnego pomysłu, jak i głęboko przemyślaną własną reżyserję, przedewszystkiem jednak przez własną grę i charakterystykę — w kulminujących momentach piętno często tragiczne. W r. 1922 założył z Douglasem Fairbanksem, Mary Pickford i D. W. Griffith'em towarzystwo filmowe United Artists w Hollywood. Napisał: „My Trip Abroad” (1922).

***Charcot**, wyspa (przedtem kraj Charcot), pod 70° szer. pld. i 73°—76° dlug. zach. Stwierdził, że Ch. jest wyspą w l. 1929—30 Wilkins.

***Charkiewicz** Walerjan, pisarz pol., *1890, wydał m. i.: „Kwiaty na łące” (1924, poezje), „U grobu unji kościelnej” (1926), „Placyd Janowski (John of Dycalp), życie i twórczość” (1928).

***Charkowskie piaski**, dolno-oligocenские piaskowce, występujące w okolicach Charkowa i zawierające bogatą faunę oligocenską, zgodną z dolnym oligocenem półn. Niemiec. Szczególnie licznie występuje fauna oligocenska w Ekaterynosławiu.

Charków, (1926) 417.342 mieszcz. Posiada port lotniczy i radjostację.

***Charles Edmond**, pseudonim Edmunda Chojeckiego (ob. t. 3).

***Charleston**, taniec towarzyski wprowadzony w 1926 z Ameryki Pln., o charakterze dość dziwnym, zdecydowanie murzyńskiej rytmicy i ruchach, był ogromnie popularny w lokalach tanecznych do r. 1927, poczem ustąpił miejsca spokojniejszemu stylowi tanecznemu.

***Charlesville**, osada w Kongo belg., nad rzeką Kassai poniżej wodospadów Wissmanna, punkt końcowy żeglugi na Kassai i punkt wyjścia kolei (96 km), do Makumbi nad Kassai, obchodzącej wodospady.

***Charactwo** (wyniszczenie), ob. Kacheksja.

***Charmeuse**, podwójna tkanina oczkowa, ze sztucznego jedwabiu, dziana równocześnie na dwóch maszynach. Miejsca spojenia występują jako równoległy wzór żeberkowy.

***Charmoutlen**, w geologii dolno-jurajskie piętro według podziału francuskiego, odpowiadają

jące środkowemu liasowi. Por. Jurajska formacja.

***Chartum**, prow. ang-egipskiego Sudanu, 13.500 km², 195.174 mieszcz. — Miasto Ch. (właściwie) ma charakter europejski, posiada wodociąg, tramwaje, luksusowe hotele, port lotniczy, 2 radjostacje, podczas gdy Omdurman pozostał miastem wschodniem, zamieszkałym przez fanatyczną ludność mahometańską.

***Chaskowo** (Haskowo), miasto w Bułgarii pld., stacja kol. 79 km od Filipopola, 19.458 mieszcz.

***Chassis**, podwozie, ob. Samochód.

***Chataugan**, grupa, w geologii najwyższe piętro dewonu według podziału amerykańskiego, obejmujące warstwy z Chemung i piaskowiec z Catskill. Por. Dewon.

***Chateaubriand** François René, pisarz franc. Przekłady Boya-Zeleńskiego: „Atala, René, Ostatni z Abenserażów” (1921), „O Buonapartem i o Burbonach” (1923); monografia Marjana Zdziechowskiego: „Chateaubriand i Napoleon” (1932).

***Châtelet**, marquise du, ob. Du Châtelet Emilie.

***Chattisgarh**, ob. Czutisgarh.

Chattanooga, w 1930 r. — 119.798 mieszcz. Uniwersytet.

***Chaukowie** (Chauci), lud germański, na wschód od Fryzów, nad morzem Północnym, między rz. Ems a Łabą, podbity 5 po Chr. przez Druzusa, walczył z Rzymianami za Klaudjusza, poparł powstanie Batawów pod Civilisem, znikł około 400.

***Chautemps** Camille, polityk franc., ur. 1885, adwokat, od 1919 radykalny deputowany, 1924—26 piastował dwukrotnie tekę spraw wewnętrznych oraz tekę sprawiedliwości, 1930 tekę oświecenia.

***Chadzyński** Adam, polityk pol., ur. 1882, inżynier, jeden z założycieli Narodowego Związku Robotniczego w Królestwie, brał udział w pracy niepodległościowej, wydawał nielegalne pisma robotnicze. Uwięziony przez rząd rosyjski, wyostał się w 1911 do Galicji, należał do Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych. W niepodległej Polsce poseł do Sejmu z okręgu kaszubskiego, propagował sprawę budowy portu w Gdyni oraz kolei Górny Śląsk—Pomorze, prezes N. P. R., 1925—26 minister komunikacji.

***Cheléen** (od miejsc. Chelles pod Paryżem), najdolniejsze piętro paleolitu. W okresie tym odznaczającym się ciepłym klimatem, żył jeszcze Elephas antiquus. Por. Kamienna epoka.

***Cheillon**, ob. Chilon.

***Chelifer caneroides** (zaleszczyk książkowy), ob. Zaleszczyki.

Chelone. Zam. p. Pentastemon ma być: ob. Szyldkret, Zółwie.

***Chelsea**, 1. przedmieście Londynu, na lewym brzegu Tamizy, około 100.000 mieszcz.; 2. miasto w stanie Massachusetts (St. Zjedn. A. P.), przedmieście Bostonu, 45.816 mieszcz. (w tem około 3.000 Polaków).

***Chełmińska ziemia**, ob. Chełmno.

***Chełmoński** Adam, prawnik pol., ur. 1890, studja w Petersburgu, od 1922 zastępca prof.

prawa handlowego i wekslowego na Uniw. Wileński. Jest członkiem Komisji Kodyfikacyjnej, w l. 1922—26 był posłem na sejm ze Związku Ludowo-Narodowego. Napisał szereg rozpraw (w Gazecie Sądowej, Przeglądzie Prawa Handlowego oraz w Ruchu prawn. ekon. socjol.).

***Chełmowa góra**, 1. w Ojcowie przy ujściu Saspówki do Prądnika, 472 m, piękny widok na Kraków i dolinę Wisły; 2. w Łysogórach, koło miasteczka N. Słupi, 347 m, państwowy rezerwat leśny (bór modrzewiowy).

***Chełmszczyzna**, wschodnie powiaty wojew. lubelskiego, ob. Chełm.

***Chemiczna analiza**, ob. Analiza chemiczna (uzup.).

***Chemiczne czyszczenie** (pranie), ob. Pranie. **Chemiczny przemysł** da się podzielić na cały szereg gałęzi, produkujących masowo materiały konieczne w nowoczesnym życiu gospodarczym świata.

1. Wielki przemysł chemiczny — fabrykacja kwasów mineralnych, alkaliów, sody, amonjaku, chloru, środków bielących, siarczanów itp. 2. Przemysł naftowy — przeróbka ropy naftowej. 3. Przemysł barwników — wyrób barwników i produktów pośrednich. 4. Przemysł ceramiczny — fabrykacja wyrobów ceramicznych, cementu, szkła, emalii i farb ziemnych. 5. Przemysł dla wyrobu celulozoidu, sztucznych żywic i środków izolacyjnych. 6. Przemysł fotochemiczny — wyrób klisz, filmów i papierów fotograficznych. 7. Przemysł olejków eterycznych — przeróbka naturalnych i fabrykacja sztucznych olejków eterycznych. 8. Przemysł dla wyrobu lakierów, klejów, farb drukarskich i linoleum. 9. Przemysł farmaceutyczny — wyrób leków i kosmetyków. 10. Przemysł celulozowy i sztucznego jedwabiu. 11. Przemysł tłuszczowy — przeróbka tłuszczów, wosków, fabrykacja mydła itp. 12. Przemysł roślinnych środków spożywczych — cukier, skrobia, sztuczny miód, drożdże. 13. Przemysł zwierzęcych środków spożywczych — przeróbka produktów mięsnych, tranów i tłuszczów. 14. Przemysł gumowy — przeróbka kauczuku, gutaperki i balaty. 15. Przemysł asfaltowy. 16. Przemysł metali lekkich — otrzymywanie glinu, metali alkalicznych, metali ziem alkalicznych i mieszanin do lutowania. 17. Przemysł metali ciężkich — otrzymywanie żelaza, miedzi i innych metali z rud. 18. Przemysł środków wybuchowych. 19. Przemysł środków trujących — wyrób materiałów konserwujących, narkotyków i gazów bojowych. W Polsce p. ch. jest stosunkowo słabo rozwinięty; najsilniej: wielki przemysł chemiczny i metale ciężkie.

Chemnitz, (1930) 360.000 mieszczk.

***Chemosis** (greck.), wodnisty obrzęk spojówki oka, towarzyszący rozmaitym chorobom oczu.

***Chenab**, ob. Czinab.

***Chennevière Georges**, właściwie **G. Debile**, poeta franc., (1884—1927), wraz z Jules Romains od r. 1905 należał do unanistów, wspólnie wydali: „Petit traité de versification“ (1924), własne utwory w l. 1910—28, m. i. „Poèmes 1911—18“ (1920), „Appel au monde 1919“ (wyd. 1922).

***Chéreau Gaston**, pisarz i podróżnik franc., *1874, od 1926 członek Akademii Goncourtów. uważany za najlepszego następcę Maupassanta, wydał: „Monseigneur voyage“ (1903), „Champi-Tortu“ (1906), „Valentine Pacquault“ (1921, główna jego powieść), „Le Flambeau des Rif-fault“ (1925, z życia chłopów), „Le vent du destin“ (1926), „L'égarée sur la route“ (1927), „L'ombre du maître“ (1928), „Apprends-moi à être amoureuse“ (1929), „La volupté du mal“ (1930).

***Cheribon**, holenderska prowincja na półn. wybrzeżu Jawy, 5.606 km² i 1.711.000 mieszczk. (1.991 Europejczyków), w części półn. równinna i błotnista, na południu górzysta (wulkan Ch. 3.077 m), plantacje kawy i trzciny cukrowej. — Miasto Ch., 32.551 mieszczk., port przy ujściu rzeki Ch. do morza Jawajskiego, kolej Batawja—Surabaja, wywóz cukru.

***Chéron Henry**, polityk franc., ur. 1867, adwokat, 1906—13 deputowany, następnie senator, 1922—24 minister rolnictwa, 1928 handlu, 1928—30 minister finansów, negocjował kwestię odszkodowań w Hadze, 1930 minister sprawiedliwości w gabinecie Tardieu i Steęga, 1932—33 min. skarbu w gabinecie Paul-Boncour.

***Cherra Punji**, ob. Czerra Pundzi (uzup.).

***Chertsey**, miasto w hrabstwie Surrey (Anglja), na prawym brzegu Tamizy, w pobliżu Londynu, 15.127 mieszczk.

Chesterton Gilbert Keith, pisarz ang. Szereg jego utworów przeł. na pol., m. i. W. Rzymowski („Delegat anarchistów“, 1914), Stan. Baczyński („Obrońca niedorzeczności“), Marja Godlewska („Charles Dickens“, 1929). Monografja Wacława Borowego (1929).

***Chetimaches** (lub Grand Lake), jezioro w stanie Luizjana (St. Zjedn. A. P.), między rzeką Missisipi a zatoką Meksykańską, około 900 km².

***Cheyenne**, północno-ameryk. szczerp indiański; część Ch. (około 1.414 głów) przebywa w rezerwacie Northern Ch. Reserv., zajmują się pasterstwem.

***Cheyenne**, prawy dopływ rzeki Missouri (St. Zjedn. A. P.), 800 km dług.

***Chiabrera Gabriello**, poeta włoski, (1552—1638), zasłużył się głównie jako liryk, wpłynął na rozwój wiersza włoskiego. Wyd. zbior. 1718, 3 t. i później, wybór 1865.

***Chiangkwasi**, wodospady na rzece Chunga (ob., uzup.), około 30 km od wodospadu Wiktorji na rzece Zambezi, odkryte w 1930 r. Składają się z kilku wodospadów, o łącznym spadku 111 metrów.

Chiapas, stan meksykański, (1930 r.) 521.318 mieszczk.

***Chiapelli Alessandro**, filozof włoski, *1857, członek akademii w Rzymie i w Neapolu. Zajmował się badaniami nad historją religii i filozofji. Uznaje krytycyzm bliski kantyzmu. Napisał: „Sul carattere formale del principio etico“ (1884), „Studi di filosofia critica“ (1887), „Socialismo e pensiero moderno“ (1889), „Voci del nostro tempo“ (1903), „Dallo critica al nuovo Idealismo“ (1910), „Guerra, Amore ed Immor-

talità" (1916), „La crisi del pensiero moderno“ (1921).

***Chiaramonti Barnaba Ludovico**, dawniejsze nazwisko papieża Piusa VII († 1823), od którego nazwano Museo C. w Watykanie.

***Chlasso**, miasteczko w kantonie Tessin (Szwajcaria), 6.141 mieszk., stacja graniczna kolei Gottardzkiej, urząd celny szwajcarski i włoski, fabryki tytoniu i przędzalnie jedwabiu.

***Chlaveri Gaetano**, architekt włoski, (1689—1770), pracował w Saksonji i w Polsce za Augusta III. Ważniejsze prace: projekt przebudowy Zamku królewskiego w Warszawie i „salonu“ w Saskim Ogrodzie, w Dreźnie wykonał plany i rozpoczął budowę katolickiego kościoła dworskiego, będącego jednym z najwspanialszych zabytków baroku włoskiego w Niemczech; zbudował też t. zw. Prinz Max-Palais, w którym dłuższy czas sam mieszkał. Był członkiem Akademii św. Łukasza w Rzymie. Pozostawił szereg rysunków i szkiców architektonicznych i ornamentalnych, znajdujących się przeważnie w zbiorach drezdeńskich.

***Chiba**, miasto portowe nad zatoką Tokjo (Japonia), 49.086 mieszk., wywóz zbóż.

Chicago, (1930) 3.376.438 mieszk. Posiada 3 porty lotnicze (jeden z nich stanowi własność miasta) i 6 mniejszych lotnisk. Przemysł Ch. wytworzył w 1930 towarów ogólnej wartości 7 miliardów dolarów.

***Chicago Heights**, miasto w stanie Illinois (St. Zjedn. A. P.), na płd. od Chicago, 22.000 mieszk., w tem około 5.000 Polaków.

***Chlesa Francesco**, pisarz włoski, * 1871, najlepszy przedstawiciel lit. włoskiej w Szwajcarii, autor poezyj („Calliope“, 1907, „I viali d'oro“, 1910 i i.), opowiadań („Racconti puerili“, 1920, „Vita e miracoli di santi profani“, 1922) i powieści („Tempo di marzo“, 1925).

***Chlesa libera in libero stato**, kościół wolny w wolnym państwie, ob.

Chile. Traktatem z 3 czerwca 1929 r. odstąpiło Ch. część prow. Tacna, mierzącą 8.500 km², republice Peru; z pozostałej części prowincji Tacna utworzono depart. Arica. Obecnie liczy Ch. 741.762 km² i 4.270.000 mieszk. Według nowego podziału admin. liczy Ch. 17 prowincyj.

***Chiliarcha** (greck.), starogrecki wódz odzdziału z 1.000 ludzi; macedoński pułkownik straży przybocznej.

***Chilka**, ob. Czilka.

***Chillaglt**, minerał, zbliżony składem chemicznym do wulfenitu i sztolcytu, jest izomorfową mieszaniną o składzie 3 PbMoO₄, 5 PbWO₄. Tworzy kryształy hemimorficznie wykształcone barwy żółtawej. Tw. 3,5, c. wł. 7,3—7,5. Znany z Chillgoe (Queensland).

***Chillambaram**, ang. nazwa Czilambaram (ob. uzup.).

***Chillon** (Cheilon), jeden z 7 greckich mędrców. Od niego pochodzi dewiza: „Poznaj siebie samego“.

***China Navigation Co.**, wielkie ang. towarzystwo okrętowe dla komunikacji z Azją wschod., z siedzibą w Londynie, rozporządzało w 1930 r. 67 okrętami, o 170.000 tonn rejestr. brutto.

***Chincha**, miasto na wybrzeżu w peruw. de-

part. Lima, 20.000 mieszk. Portem jest T a m b o d e M o r a.

***Chinczuk Lew Michajłowicz**, dyplomata ros., ur. 1868, brał przed wojną udział w ruchu socjalistycznym, więziony i skazywany za to na wygnanie, został po przewrocie 1917 przewodniczącym moskiewskiej rady robotniczej i żołnierskiej, w 1919 wstąpił do partii komunistycznej, działał na polu gospodarczym, od 1930 ambasador sowiecki w Berlinie.

***Chlnowlec**, roślina, ob. Cinchona.

Chińska literatura. Ostatnio wyróżnili się: Czaou Jüanyen, wydawca antologii współczesnych poetów; Czin Czih, poeta; Czou Szuyen, nowelista; brat jego Czou Tsoyen, nowelista; Hsiu Czihmo (* 1897), poeta, powieściopisarz i dramaturg (tragedja „Pien kiuen kuan“) w nowym języku ludowym; Kiuo Mojo, wybitny poeta i nowelista, przedstawiciel Młodych Chin; Hsiu Hiaotien i Yen Tuho, autorzy powieści społecznych. — W ruchu literackim wybitną rolę odgrywają czasopisma. Pierwsze „Hsin Pao“ ukazało się w r. 1870 w Szanghaju. Od 1911 każde większe miasto posiada swoje czasopismo. Liczne są też miesięczniki, ale poświęcone głównie sprawom wychowania.

Chińskie państwo, (1928) 10.210.500 km² i 487.489.466 mieszk. Średnia gęstość zaludnienia 48 mieszk. na 1 km².

Dzieje. Najnowsza historia Ch. związana jest ściśle z historią Kuomintangu (ob.). Jego założyciel, Sun Jatsen, umarł 12 marca 1925 w Pekinie. Sytuacja w Ch. kształtowała się w tym czasie następująco. Czang-Tso-Lin (w skróc. Czang), wojskowy dyktator Mandżurji, pozostający pod wpływem japońskim, obsadził 1921 Pekin i ustanowił gabinet, na którego czele stanął Liang-Szi-Hyi. Doprowadziło to do konfliktu z Wu-Pei-Fu (skróc. Wu), którego główne siły leżały w Honanie i Hupe. Na wiosnę 1922 rozgorzała walka. Czang poniósł klęskę, a Liang-Szi-Hyi, reprezentujący zwolenników Japonji, ustąpił. Władza jego następcy Li-Juan-Hunga była wobec intryg partyjnych w Pekinie bardzo mała. Od 1920 utworzyła się powoli partja Czili, popierana przez Wu-Pei-Fu, wrogo wobec Japonji usposobiona i występująca przeciw zwolennikom Japonji, którzy dzierżyli wszystkie urzędy. Jej przywódcą był generał Tsao-Kun, obrany 1923 prezydentem dzięki przekupieniu członków parlamentu. Wu-Pei-Fu rozszerzył wpływ tej partji na Szeczuan i Fukien. Za jej panowania Niemcy układem z 20 maja 1921 rzekły się praw eksterytorjalności. To samo zrobiła Rosja 31 maja 1924. W tymże roku doszło do nowego konfliktu między Czang-Tso-Linem a Wu-Pei-Fu. Zwolennik Czang-Tso-Lina, Lu-Jung-Siang, rządzący w Czekiang, rozszerzył sferę swoich wpływów i na Szanghaj, skąd zaczął czerpać znaczne dochody. Do Szanghaju rościł sobie pretensje i Czi-Sje-Hjuan, gubernator Kiangsu a zwolennik Wu-Pei-Fu; wypowiedział też wojnę Lu-Jung-Siangowi. Czang-Tso-Lin poparł swego zwolennika i rozpoczął walkę z Wu-Pei-Fu, popieranym przez „chrześcijańskiego generała“, Feng-Ju-Hsianga (w skróc. Feng). Walka była jeszcze nierozstrzygnięta, kiedy nagle 22 października

Feng-Ju-Hsiang opuścił swoje pozycje, pomaszerował na Pekin, uwięził Tsao-Kuna i oświadczył się za pokojem. Wu-Pei-Fu uciekł do Hankou, a partja Czili przestała istnieć. Czang obsadził wschodnie Czili, Szantung, Nganhuei i Kiangsu z Nankinem i Szanghajem. — Feng utrzymał się w Pekinie. Prezydentem ustanowił zrazu Hung-Fu, ale wkrótce pod naciskiem Czanga musiał dopuścić do stanowiska prezydenta Tuan-Czi-Juego, starego przywódcę partji japońskiej (Anfu). Wówczas zaproszono do Pekinu Sun Jatsena celem rokowań z generałami. Przybył on 31 grudnia 1924 i natychmiast ciężko zachorował. W październiku 1925 partja Czili wznowiła swoją działalność. Sun-Czuan-Fang, gubernator Fukienia, przyjaciel partyjny Czi-Sje-Hjuana, wypędził wojska mandżurskie z Szanghaju. Feng porozumiał się potajemnie z Wu i w grudniu 1925 rozpoczął walkę z Czangiem. Wu opuścił jednak Fenga tak, że jego armja musiała się wycofać do wewnętrznej Mongolji. Tymczasem w Kuangtung utworzyła się pod protektorem Sun Jatsena armja, której przywódcy postanowili ruszyć na północ. Po wstępnych walkach 1925 i 1926 armja południowa wtargnęła do Hunan, następnie pod kierownictwem Cziang-Kai-Szeka, który po śmierci Sun Jatsena, otoczony sztabem generałów rosyjskich stanął na jej czele, dotarła do linii Jangtsekiangu. We wrześniu 1926 wojska południowe obsadziły Hanjiang i Hankou. Wu-Pei-Fu wskutek demoralizacji swej armji nie mógł uratować sytuacji pod Hankou. Armja południowa ruszyła tymczasem też przeciw Sun-Czuan-Fangowi, który nadaremnie usiłował stawić jej opór. Jego uciekające wojska starły się w Szanghaju z wojskami cudzoziemskimi, głównie angielskimi, ściągniętymi dla obrony koncesji europejskiej. Strajk generalny robotników w Szanghaju rozstrzygnął sytuację. 22 i 24 marca armja południowa obsadziła Szanghaj i Nanking. W grudniu generałowie północy utworzyli koalicję pod przewodnictwem Czang-Tso-Lina i w marcu 1927 poprzez Hoangho ruszyli do Honan. Wu-Pei-Fu, wcisnięty między wojska północne i południowe, utracił całą swoją armję. Feng-Ju-Hsiang, zatwierdzony na stanowisku generała przez centralny komitet wykonawczy Kuomintangu, odrzucił armję północną poza Hoangho i połączył się z armją południową.

W tym czasie doszło w obrębie Kuomintangu do rozłamów na tle zagadnienia, czy wejść na drogę rewolucji mieszczańsko-narodowej, czy też robotniczo-komunistycznej. Od 30 maja 1925 do 25 marca 1927 decydujący wpływ na politykę Kuomintangu wywierał przedstawiciel Sowieców, Michał Borodina. Cziang-Kai-Szek, uważany zrazu za komunistę, powodowany dumą narodową i poczuciem dyscypliny wojskowej, nie mógł ścierpieć bezwzględnej uległości swych rosyjskich doradców wobec Borodina. Wyzyskał też w lutym 1926 jego podróż do Feng-Ju-Hsianga do złamania potęgi komunistów, po powrocie jednak Borodina porozumiał się z nim: komuniści tworzyli nadal potężną, aczkolwiek nieoficjalną organizację, natomiast Cziang uzyskał na czas wojny dykta-

torskie pełnomocnictwa. — Jeszcze przed zajęciem Szanghaju mocarstwa europejskie nawiązały z nim stosunki, co wzbudziło nieufność do niego w obrębie Kuomintangu. Pozbawiony swego stanowiska na konferencji partyjnej w Hankou, utworzył w oparciu o narodowe elementy Kuomintangu samodzielny ośrodek władzy w Szanghaju i Nankinie, a przy pomocy banków i wielkich kupców — rząd antykomunistyczny. Również Czang-Tso-Lin wystąpił w kwietniu w Pekinie przeciw komunistom. Poczynania antykomunistyczne popierała przede wszystkim Wielka Brytania. W lipcu doszło do upadku Borodina w Hankou, który próbował usunąć Kuomintang i wprowadzić rząd czysto komunistyczny. Cziang-Kai-Szek, zniechęcony niesnaskami we własnej partji, ustąpił 12 sierpnia 1927, ale dał się nakłonić do objęcia zpowrotem władzy 10 listopada.

Walka między Hankou a Nankinem zakończyła się obsadzeniem Hankou przez wojska Nankinu. Sam Nanking jednak z trudnością stawił opór Sun-Czuan-Fangowi, podkomendnemu Czang-Tso-Lina. Jen-Hsi-Szan, gubernator Szansi, połączył się z Kuomintangiem. Próba komunistycznego zamachu stanu w Kantonie nie udała się. Komuniści wycofali się do Hunan i Kuangsi. Z początkiem 1928 wojska Kuomintangu, prowadzone przez Cziang-Kai-Szeka, przeszły do nowego ataku, uwięźzonego pełnym sukcesem. Czang-Tso-Lin, który 17 czerwca 1927 ustanowił był dyktaturę w Pekinie, padł 4 czerwca 1928 ofiarą zamachu kolejowego pod Mukdenem. Wkrótce potem Jen-Hsi-Szan obsadził Pekin i Tientsin. Dalszemu marszowi na Mandżurję przeciwstawiła się Japonja. Stolicę państwa przeniesiono do Nankinu. Zmieniono też dlatego nazwy Pekinu i Czili na Pepin i Hope. 10 października 1928 Cziang-Kai-Szek został obrany prezydentem, 15 października przeszła w życie nowa konstytucja. Już w styczniu 1929 doszło do nieporozumień między Cziang-Kai-Szkiem a Feng-Ju-Hsiangiem, które pogłębiały się coraz bardziej na skutek centralistycznych dążeń rządu nankińskiego w zakresie spraw wojskowych i finansowych. Doprowadziło to wkońcu do utworzenia grupy generałów, na której czele stanęli Feng-Ju-Hsiang i Jen-Hsi-Szan. Głównem terytorjum spornem był Szantung, obsadzony przez wojska japońskie. Dopiero 28 marca 1929 uzyskały Ch. w drodze układów opróżnienie Szantungu przez Japonję. Wewnętrzne antagonizmy w Ch. doznały złagodzenia z powodu wzrastającego napięcia stosunków Ch. do Rosji i porozumiewawczej konferencji generałów Czang-Hsu-Lianga (syna i następcy Czang-Tso-Lina), Cziang-Kai-Szeka i Jen-Hsi-Szana (Feng-Ju-Hsiang znajdował się zagranicą). Konflikt z Rosją wyładował się w zarządzeniu Czang-Hsu-Lianga, który 10 lipca 1929 usunął rosyjskich urzędników kolei mandżurskiej, administrowanej na zasadach równości przez Chińczyków i Rosjan. Rosja wystosowała ultimatum. Czang-Hsu-Liang zarządził 22 sierpnia ogólną mobilizację w Mandżurji. Na granicy doszło do walk wojsk rosyjskich i chińskich. Wyzyskując sytuację wystąpił w Kiangsi komunistyczny ge-

nerał Czung-Fakuei, wódz „żelaznej dywizji“. Równocześnie Feng-Ju-Hsiang zaczął się posuwać wzdłuż linii Pepin-Hankou. Pośrednictwem między Ch. a Rosją podjęły się Niemcy. 20 listopada 1929 zaproponowały Ch. Rosji pokój. Układ zawarty w Chabarowsku przywracał stan pierwotny. Wojska rządowe pokonały Feng-Ju-Hsianga i Czung-Fakuei. 2 stycznia 1930 rząd w Nankinie przeprowadził podział władz. Cziang-Kai-Szek miał sprawować władzę cywilną, Jen-Hsi-Szan wojskową. Ten ostatni począł jednak dążyć do obalenia Cziang-Kai-Szeka. Antagonizm Cziang-Kai-Szeka i grupy generałów doprowadził do starcia, a generałowie szukali oparcia w lewym skrzydle Kuomintangu. Z końcem kwietnia 1930 Jen-Hsi-Szan wypowiedział wojnę rządowi w Nankinie, generałowie zaś armii północnej ustanowili w tym czasie nowy rząd w Pekinie. Cziang-Kai-Szekowi udało się odeprzeć zarówno wojska komunistyczne jak i pokonać wojska północne. Równocześnie jednak zachowujący dotąd neutralność Czung-Hsu-Liang wyruszył z Mandżurji i obsadził Pepin i Tientsin. Tem samym Feng-Ju-Hsiang i Jen-Hsi-Szan przestali odgrywać rolę na arenie politycznej. Na początku 1931 z rządem w Nankinie walczyli jeszcze tylko komuniści w Hunan i Kiangsi. Komendę przeciw nim objął w czerwcu osobiście Cziang-Kai-Szek i wyparł ich w południową górzyistą część Kiangsi. Rozwój wewnętrzno-politycznych i gospodarczych stosunków zahamowały klęski elementarne, przedewszystkiem wylew Jangtsekiangu, spowodowany prawdopodobnie częściowo i przez zaniedbania urzędników. Znaczny postęp oznacza zniesienie ceł wewnętrznych od 1 stycznia 1931.

W zakresie stosunków zagranicznych uzyskała Ch. opróżnienie Szantungu przez Japonię, a 1 października 1930 zwrot Weihawei przez Wielką Brytanię. 24 października 1929 rząd w Nankinie ogłosił zniesienie wszelkich przywilejów państw zagranicznych na terenie Ch. z dniem 1 stycznia 1930.

Napięcie między Ch. a Japonią istniejące od dłuższego czasu wyładowało się starciem w Mandżurji we wrześniu 1931. W południowej Mandżurji dominował oddawna wpływ Japonji. Mandżurja stanowi podstavę operacyjną Japonji przeciw Rosji i jest najważniejszym rynkiem zbytu dla przemysłu japońskiego; stąd też może Japonja czerpać brakujące jej surowce. Próby kolonizacji japońskiej nie dały dotąd większych rezultatów. Co więcej, w ostatnich latach przybyło do Mandżurji 25 milionów Chińczyków, którzy poczęli ograniczać wpływy Japończyków, stanowiących zaledwie 1% 30-miljonowej ludności. Bezpośrednią przyczyną walk stało się zamordowanie japońskiego kapitana Nakamury. 18 września rozpoczęły wojska japońskie kroki wojenne i 19 obsadziły Mukden. Całą akcję wojenną starała się Japonja przedstawić jako zarządzania, mające na oku ochronę życia i mienia obywateli japońskich. Równocześnie jednak poparła poczynania władz cywilnych, zmierzające do oderwania Mandżurji od Ch. Ch. apelowały do Ligi Narodów. W grudniu 1931 rada Ligi Narodów

postanowiła wysłać do Mandżurji komisję ankietową pod przewodnictwem Lyttona dla zbadania na miejscu konfliktu japońsko-chińskiego. Tymczasem w Ch. wybuchł bojkot gospodarczy Japonji. Japonja odpowiedziała atakiem na Szanghaj, obsadzając 29 stycznia 1932 jego dzielnicę Czapei. Wobec dzielnego oporu Chińczyków i interwencji obcych mocarstw musiała się Japonja z Szanghaju wycofać, dalej jednak organizowała pozornie niezawisłe, w rzeczywistości zupełnie od niej zależne państwo mandżurskie (Mandżu-Ko). 15 września 1932 Japonja oficjalnie uznała nowe państwo — na którego czele stanął zrazu jako prezydent a później jako cesarz Pui, ostatni cesarz chiński — zastrzegając sobie wojskową obronę Mandżurji, kontrolę nad kolejami i taryfami cłowymi. Tymczasem komisja Lyttona ukończyła swe prace i podpisała raport 4 września 1932 w Pekinie. Jego opublikowanie nastąpiło 2 października w Genewie. Uznawał on suwerenność Ch. w Mandżurji i zalecał tylko dla niej daleko idącą autonomję. Zwalczał też japoński pogląd, że oddzielenie Mandżurji od Ch. było dobrowolne. Dla załatwienia konfliktu japońsko-chińskiego zebrała się 6 grudnia 1932 nadzwyczajna sesja zgromadzenia Ligi Narodów. 9 grudnia zgromadzenie przekazało raport Lyttona celem opracowania konkretnych propozycji komitetowi 19-stu. Nie troszcząc się o procedurę Ligi Narodów, Japonja poczyniła dalsze kroki już na ziemi rdzennie chińskiej. 2 stycznia 1933 wojska japońskie obsadziły portowe miasto Szan-Hai-Kwan po zwycięskiej walce z wojskami Czung-Hsu-Lianga. Postępowanie Japonji znajduje poparcie Francji i Wielkiej Brytanji, w których interesie nie leży powstanie zjednoczonych, potężnych Ch. Francja obawia się o Indochiny, a Wielka Brytania o swe wpływy w dolinie Jangtsekiangu; oba też państwa obawiają się równocześnie dalszego rozwoju komunizmu w Ch. Znaczna część Ch. środkowych i południowych tworzy republikę sowiecką, a wojskom rządu nankińskiego nie udało się dotąd pokonać bolszewickiej armii chińskiej. Natomiast niechętnem okiem na poczynania Japonji spoglądają Stany Zjednoczone, które są zdecydowane nie uznać nowego państwa mandżurskiego. Niechętnie Japonji tendencje odzwyczajają się też w Komitecie 19-stu, który zebrał się na obrady w Genewie 16 stycznia 1933.

*Chippewa, ob. Odżibwe.

*Chippeways, ob. Czipewaje (uzup.).

*Chiragon (greck. cheiragon), przesuwalne urządzenie w kształcie ram, nadające ślepcowi kierunek ręki przy pisaniu.

*Chiragra (greck.), dna ręki, ob. Dna.

*Chironomidae, ob. Ochotkowate.

*Chiropraktyka (grec.), rodzaj znachorstwa uprawianego w Ameryce, leczący rzekomo wszystkie choroby przez nacisk dłoni na kręgosłup (przywracanie rzekomo przesuniętych kręgow na ich właściwe miejsce). Por. Kregarstwo.

*Chiropazm (z grec.), pisarski skurcz (ob.).

*Chitral, ob. Czitral.

Chittagong, ob. Czitagong (nie Szittagong).

***Chivilcoy**, miasto okręgowe w prowincji argentyńskiej Buenos Aires, 23.241 mieszk. Stacja kolejowa, młyny i gorzelnia.

Chiwa, miasto w sowieckiej republice Uzbekistan, (1926) 20.000 mieszk.

***Chlamtacz** Marcei, prawnik pol., ur. 1865, od 1900 prof. prawa rzymskiego na Uniw. Lwowskim, w l. 1918—27 wiceprezydent m. Lwowa. Napisał szereg prac specjalnych z dziedziny prawa rzymskiego, ponadto „Ustawa o ustroju szkolnictwa w świetle krytyki“ (1927), „Kontrakty realne w prawie rzymskim, w teorii cywilistycznej i w projekcie polskiego kodeksu cywilnego“ (1930) i.

***Chlebowiec** (drzewo chlebowe), ob. Artocarpus.

***Chlewiska**, wieś w pow. koneckim (woj. kieleckie), kopalnia rudy żel., huta żelazna.

***Chlborobi**, właśc. Agrarna Ukrainśka Chłopska Partija, stronnictwo ukraińskie, powstałe we Wschod. Małopolsce w l. 1920—22, obejmowało Ukraińców, którzy stojąc na gruncie uznania państwowości polskiej i lojalnego spełniania wobec niej obowiązków obywatelskich, żądali wzajemnych ustępstw narodowych, kulturalnych i gospodarczych, zdolnych zaspokoić aspiracje i potrzeby ludności ukraińskiej (najważniejsze: założenie uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie, przeprowadzenie reformy rolnej z uwzględnieniem interesów ludności miejscowej, dopuszczenie Ukraińców do posiadania państwowych, równouprawnienie języka ukr. w administracji państwowej i gminnej). Zwolennicy tej grupy wbrew głoszeniu przez nacjonalistów ukraińskich abstynencji wzięli udział w wyborach sejmowych na terenie Wsch. Małopolski w 1922, ściągając przez to krwawy odwet ze strony bojówek ukraińskich i przeprowadzili 5 postów. Przywódcą Ch. był ks. Mikołaj Ilków.

***Chloranowe materiały wybuchowe**, silne mieszaniny wybuchowe, zawierające w swym składzie chloran potasowy lub sodowy. Wrażliwość tego materiału na tarcie, które może być pobudką przedwczesnej eksplozji, zmniejsza się przez powleczenie ziarenek chloranu tłuszczem lub żywicą. Najwięcej znanym materiałem tego typu jest cheddyt, mieszanina 79 części chloranu potasowego, 1 cz. nitronaftaliny, 15 cz. dwunitrotoluolu i 5 cz. oleju rycynowego. Pod względem siły wybuchowej ustępująca tej związki dynamitom, nie ulegając jednak tak prędko rozkładowi i mogą być dłużej przechowywane na składzie.

***Chloris chloris**, ob. Dzwoniec.

***Chlorofelt**, minerał, wodny krzemian żelazawy, występujący w zbitych skupieniach barwy zielonawej, wypełniających zwykle próżnię pęcherzykową w migdałowcach. Znany ze Szkocji, Hebrydów i t. d.

Chlorofil. Roztwory alkoholowe chlorofilu wykazują bardzo charakterystyczną absorbcję światła widzialnego, głównie w barwach czerwonej i niebieskiej, podczas gdy światło zielone przechodzi przez roztwór całkowicie. Tem się tłumaczy silne działanie światła czerwonego przy asymilacji dwutlenku węgla z powietrza.

***Chloromanganokaliit**, minerał, chlorek man-

ganu i potasu o składzie $MnCl_2 \cdot 4 KCl$, tworzy heksagonalne kryształy płasko-romboedryczne, barwy żółtawej.

***Chłędowski** Adam Tomasz, pol. pisarz, bibliograf i publicysta, (1790—1855), od r. 1821 bibliotekarz Biblioteki Publicznej (po Lelewelu) i prof. bibliografii w uniw. warsz., wydawał i redagował „Pamiętnik Lwowski“ (1816—19), „Gazetę Literacką“ (Warszawa 1821—22), „Monitora Warszawskiego“ (1824—28) i „Dziennik Powszechny Krajowy“ (1829—30). Zbiór własnych artykułów p. t. „Rozmaitości literackie z r. 1825—27“ (1830, 5 t.).

***Chłędowski** Walenty, brat poprz., pol. pisarz i publicysta, (1797—1846), wydawał we Lwowie „Pamiętnik Lwowski“ (1819) i „Pszczolę Polską“ (1820), a zwłaszcza 2 tomy pisma zbiorowego „Haliczanin“ (1830), stanowiącego epokę w rozwoju literackim Galicji. Tamże jego artykuły. Osobno: „Rozbiór uwag Filipolskiego nad „Janem z Tęczyna“ (1825).

***Chłodnie**, ob. Oziebiające maszyny.

***Chmaj** Ludwik, pol. badacz reformacji i historyk filozofii, *1888, wydał m. i.: „Marcin Ruar, studjum z dziejów racjonalizmu religijnego w Polsce“ (1921), „De Spinoza a Bracia Polscy“ (1924), „Samuel Przykowski na tle prądów religijnych XVII. wieku“ (1927), „Rozwój filozoficzny Kartezjusza“ (1930), „Wyznania św. Augustyna, ich rozbiór i znaczenie“ (w „Przeglądzie Polskim“ 1912).

***Chmiel**, starodawna obrzędowa pieśń weselna, śpiewana po oczepinach. Por. Czepiny.

***Chmielicki** Stefan, pol. zagończyk, †1630, słynął jako pogromca Tatarów, z którymi stoczył szereg zwycięskich walk, osłaniając przez szereg lat kresy wschodnie i uwalniając dziesiątki tysięcy jeńców z jassuru. Na krótko przed śmiercią mianowany wojewodą kijowskim.

***Chmielewski**, 1. Ignacy, rewolucjonista pol. (daty życia niezane), od 1861 czynny na terenie Warszawy, należał do najbardziej skrajnego skrzydła Czerwonych, propagował terror jako środek walki politycznej, nakonił Jaroszyńskiego do urządzenia zamachu na w. ks. Konstantego. W czasie powstania należał do kierowników Rządu Narod., utworzonego we wrześniu 1863, który operował metodami terrorystycznymi. Dalsze losy niezane.

2. Zygmunt, brat poprz., (1833—1863), dzielny partyzant w powstaniu styczniowym, rozstrzelany w Radomiu.

***Chmielograh**, ob. Ostria.

***Choc** (szok), ob. Wstrząs.

***Chochołik**, pseudonim Włodzimierza Zagórskiego.

***Choco**, prowincja (intendencja) w Kolumbii pln.-zach. (Am. Płd.), około 100.000 mieszk. (w tem 20.000 Indjan), stolica Q u i b d o.

***Chocz**, Wielki, najwyższy szczyt zach. części Orawsko-Liptowskich Hal (góry w widłach rzek Orawy i Wagu, będące przedłużeniem Tatr Zach.), 1.613 m.

***Choczański dolomit** (od góry Chocz), środkowo-triasowy wapień, występujący w Tatrach.

***Chodaczek** Władysław, pol. filolog klasyczny, ur. 1884, nauczyciel gimnazjalny i lektor

języka greckiego na Uniw. Lwowskim. Szereg prac specjalnych, głównie w lwowskim czasopiśmie filologicznym „Eos“.

***Chodacznik**, rak, ob. Eupagurus.

***Chodkiewicz** Jan Hieronim, hetman inflancki, (um. 1579), piastował kolejno godności starosty żmudzkiego, kasztelana wileńskiego, marszałka w. lit., oraz wielkorządcy i hetmana Inflant, walczył z Szwedami i Moskwą.

Chodźent, (1925) 1929 r. miasto okręgowe w sow. rep. Uzbekistan, od 1929 r. przyłączone do rep. Tadżykistan, 37.143 mieszcz.

***Choińska**, ob. Wigilijne zwyczaje (uzup.).

***Choiński** Jan, kanclerz w. kor., (1487—1538), poświęciwszy się stanowi duchownemu, został 1530 biskupem przemyskim, 1536 płockim, 1537 krakowskim. Jako urzędnik kancelarii królewskiej odbył szereg misyj dyplomatycznych, 1535 podkanclerzy, 1537 kanclerz w. kor., protektor uczącej się młodzieży i humanistów, kształcił swym kosztem m. in. Marcina Kromera.

***Choiśi** Claude Gabriel, brygadjer franc., (1723—ok. 1796), przybył w 1771 do Polski jako instruktor dla konfederatów barskich, zasłynął śmiałością opanowaniem Krakowa, którego następnie bronił przeciw Suworowowi. Trzymający przez Rosjan w niewoli do 1773, wrócił do Francji, brał później udział w wojnie o niepodległość St. Zjednoczonych A. P.

***Chojnacki** Piotr, ks., pol. teolog i filozof, ur. 1897, od 1927 docent i zast. prof. filozofii chrześcijańskiej na Uniw. Warsz. Rozprawy: „Die Ethik Kants und die Ethik des Sozialismus. Ein Vermittlungsversuch der Mahrburger Schule“ (1924), „Pojęcia i wyobrażenia w świetle psychologii i epistemologii“ (1927), „Idea Boga w świetle psychologii empirycznej“ (1930).

***Cholaemia** (greck.), żółcica, skażenie krwi domieszkami żółci, zatrucie żółcią, ob. Żółtaczka.

***Cholagoga**, ob. Żółciopędne środki.

***Cholecystitis**, zapalenie woreczka żółciowego, ob. Żółciowych dróg choroby.

***Cholecystektomia**, ob. Żółciowych dróg choroby.

***Choledochus** (ductus choledochus), przewód żółciowy, ob. Żółciowy pęcherzyk (woreczek), Żółciowych dróg choroby.

***Cholellthiasis** (kamica żółciowa), ob. Żółciowych dróg choroby.

***Cholera infantum**, choleryna dziecięca.

***Cholmskaja**, kozacka osada w dawnym obwodzie kubańskim (Kaukaz półn.), 10.062 mieszcz.

***Chomąto** (chomonto), część uprzęży konia, rodzaj sztywnego rzemiennego owalu podsztywnego wołokiem lub płótnem, wspartego na piersi zwierzęcia. Do uszu osadzonych po bokach przyczepia się część uprzęży idącej do dyszla i orczyka. Na wschodzie ch. posiada na szczycie kabłąk wierzbowy lub czeremchowy, zw. „du g a“ lub „du h a“.

***Chomutów**, ob. Komotau.

***Chondryt**, nazwa, obejmująca najpospolitsze meteoryty, zawierające w znacznej ilości okrągławe inkluzje krystaliczne, zwane chondrami. Kulki te nie występują zupełnie w skałach po-

chodzenia ziemskiego, mają jednak własność produktów ogniowych. Por. Meteoryty.

***Chontales**, prowincja rep. Nicaragua (Am. Środk.), 30.000 km², kopalnie złota i srebra.

Chorągiew. O ch. Rzeczypospolitej Polskiej, ob. t. 13, str. 65. — W wojsku staropolskim jednostka taktyczna, odpowiadająca pododdziałowi (szwadron, kompania), występuje jako jednostka terytorjalna pospolitego ruszenia od XIV w. W XV w. pojawiają się chorodowe, wystawiane przez możnych z członków rodu i klientów. Ch. zaciężne w owym czasie do końca XVI w. zwą się nadal rotami. Od XVII w. nazwa ch. określa się jednostki taktyczne, zarówno zaciężne jak i pospolitego ruszenia; nazwa ta przetrwała w odniesieniu do kawalerji do końca istnienia Rzplitej, ch. piezse od początku XVIII w. zwie się kompanją. Nazwa ta jednak w narodowym zaciągu oznacza tylko skład osobowy.

Choreografia. Z pośród nowych prób wynalezienia takiej partytury tanecznej, która by odpowiadała nowoczesnej sztuce tanecznej, należy wspomnieć o c. stworzonej przez Rudolfa Labana, która nawiązując do tradycji starego i pierwotnego baletu, opiera się na rytmicznym ruchu ciała i daje pole do opracowania pełnej partytury tanecznej.

***Chorok**, rzeka, po złączeniu z Chonszonem tworzy rzekę Uryk w dorzeczu Angary (Syberja). Na rzece Ch. istnieje wodospad, noszący imię J. Czerskiego, uczonoego polskiego (ob.).

***Choromański** Lubicz Koska Stanisław, metropolita warszawski, (1767—1838), kanclerz kurji biskupiej w Płocku, archidiakon katedry augustowskiej, biskup sufragan augustowski, w r. 1836 arcybiskup metropolita warszawski.

***Choromański** Michał, pisarz pol., *1904, wydał po rosyjsku przekłady „Antologii poetów polskich XX. wieku“ (1929) i „Lauru Olimpijskiego K. Wierzyńskiego“ (1929); po polsku: „Biali bracia“ (1931, powieść), „Zazdrość i medycyna“ (1933, powieść), nowele w „Gazecie Polskiej“, wywiady i reportaże w „Wiadomościach Literackich“.

***Choroszeza** (Choroszcz), miasto w pow. białoostockim, 2.256 mieszcz., fabryka sukna i korców.

***Chors**, bóstwo, według Brücknera, znane wszystkim Słowianom, według Niedlergo spotykane jedynie u Słowian wschodnich. Prawdopodobnie pozostawało ono w pewnym związku z kultem słońca.

***Chorski** Witold, pol. lekarz i działacz społeczny, ur. 1875, za okupacji niemieckiej zorganizował polską opiekę społeczną i ministerstwo zdrowia, na którego czele stał w 1918 oraz 1919—23.

***Chorzele**, miasto, pow. przasnyski (woj. warsz.), nad rzeką Orzycem, na granicy Prus Wsch., 2.444 mieszcz.

***Choszczno**, niem. Arnswalde, ob.

***Chowanna**, kwartalnik, poświęcony zagadnieniom pedagogicznym. Wydaje Instytut Pedagog. w Katowicach. Red. M. Ziemnowicz.

***Chrabotek**, roślina, ob. Cladonia.

***Chrapowicki** Jan Antoni, wojewoda witebski, (um. ok. 1683), wielokrotny poseł na sejm,

w 1667 i 1687 traktował o pokój z Moskwą; autor diarjusza, poświęconego dziejom mu współczesnym (wyd. Rusiecki, 1845).

***Christiania**, Chrystjanja, ob. Oslo.

***Christiania**, krystjanja, ob. Narciarski łuk.

***Christofor** (vel *Cristofor*), budowniczy polski z XVI. w., pracował przy budowie zamku na Wawelu w 1507—1509.

***Christow** Cyryl, poeta bułgar., * 1875, wybitny liryk, wydał zbiory poezyj: „Pieśni i westchnienia“ (1896), „Cienie wieczorne“ (1899), „Na rozdrożu“ (1901), „Stoneczniki“ (1911) i i., utwory dramatyczne („Bojan czarodziej“, „Stary wojak“), przekłady Szekspira, Schillera, Byrona i i.

Chrom jest metalem mało odpornym na działanie kwasów mineralnych, np. kwas solny rozpuszcza go łatwo w temperaturze pokojowej. Ma znaczne zastosowanie w metalurgji, jako cenna domieszka do stali. Nadaje jej ogromną twardość (stal chromowa). Poza tem może być użyty do cięcia szkła.

***Chromoaminowe sole**, połączenia addycyjne powstające w roztworach soli chromowych pod działaniem amoniaku. Jako przykład mogą służyć chlorek heksamino-chromowy $[\text{Cr}(\text{NH}_3)_6]\text{Cl}_3$ i chlorek chloropentaminochromowy $[\text{Cr}(\text{NH}_3)_5\text{Cl}]\text{Cl}_2$. Związki te odznaczają się piękną barwą.

Chromosomy, nitkowane, przecinkowane lub pałeczkowate twory, występujące w jądrze komórki podczas jej podziału. Zbudowane są z substancji chromatynowej. Uważa się je za siedlisko i przenośnik cech dziedzicznych. Liczba ich jest stała dla każdego gatunku. Np. glista końska posiada 2 lub 4, najwięcej zaś skorupiak Artemia salina L. — 168. U ślinika sosny jest 16, u strzałki 18, u mrówki Lasius 20, u łosia, żab, salamandry, myszy, człowieka 24, i t. d. Czasem blisko spokrewnione gatunki mają bardzo różną ilość c. co utrudnia krzyżowanie. Często w obrębie jednego rodzaju mają gatunki liczbę wielokrotną chromosomów, np. Cyclops: viridis — 6, signatus — 8, diaphanus — 12, albidus — 16, i t. d. Nazywamy to poliploidalnością. W komórce każdy ch. ma inną wartość i przenosi inne cechy. Ponieważ zaś przy podziale redukcyjnym ch. nie dzielą się na połowę, lecz połowa ich idzie do każdej komórki potomnej, stąd mogą różne geny, t. j. cząstki dziedziczące cechy, znajdować się w różnych osobnikach i powodować różne kombinacje cech. Gdy np. skrzyżujemy samca czerwonego z białą samicą, to pierwsze pokolenie będzie pośrednie, różowe, w następnym zaś pokoleniu nastąpi rozszczepienie się cech i otrzymamy osobniki czerwone (1/4), białe (1/4) i różowe (2/4). (p. Mendelizm). Przy zapłodnieniu w stadium sinapis ch. konjugujące ze sobą, wymieniają nawzajem geny („crossing over“). Często pewne cechy dziedziczą się parami, np. u Drosophila nierozwinięte skrzydła i czarna barwa. Wielką rolę odgrywają t. zw. ch. płciowe. Np. u szarańczy Anas tristis samica ma 22, a samiec 21 chromosomów. Po podziale redukcyjnym część plemników będzie mieć po 10 ch., a część po 11 (t. j. 10 + 1 płciowy). W jajach jest zawsze 11 ch. Kiedy po zapłodnieniu

jaja znajdzie się 22 ch., rozwinie się z niego samiec, gdy 21 — samica.

***Chronometria** (greck.), mierzenie czasu. Do dzielenia i odmierzenia czasu nadaje się każde regularnie powtarzające się zjawisko, np. obrót ziemi dokoła osi lub pozorny ruch słońca, które już w starożytności próbowano użytkować dla tego celu. Mimo nierównomierności jego ruchu przyjęto za miernik czasu słońce (por. Stoneczny czas i Dzień). Do mierzenia czasu służą wszelkiego rodzaju zegary (ob. Zegar). Całkiem krótkie odstępy czasu mierzy się zapomocą widełek strojowych lub oscylografów.

***Chróstówka**, mała, donośna trąbka myśliwska, używana głównie podczas polowania w polu.

Chróścik, nazwa łac. Phryganea.

***Chróścikowate**, ob. Trichoptera.

***Chrysopa**, ob. Złotołoki (uzup.).

***Chryzantem**, ob. Chrysanthemum.

***Chryzelefantyna**, w plastyce greckiej technika, polegająca na zdobieniu szat posągów złotem, a miejsc obnażonych kością słoniową. Trzon posągu z drzewa i gliny obkładano płytkami złota lub kości słoniowej. Techniki tej używano dla posągów bóstw. Najślawniejszemi ch. były posągi Zeusa w Olimpii i Ateny Partenos Fidjasa, Hery w Argos Polikleta i Kolosa w Epidauros Trazymedesa. Posągi te nie zachowały się.

***Chryzokolla**, minerał, wodny krzemian miedzi o składzie $\text{CuSiO}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, występuje w skupieniach groniastych barwy zielonej, tworząc nieraz pseudomorfozy po kalcycie, azurycie i innych minerałach. Tw. 2—4, C. wł. 2—2.2. Występuje zwykle razem z malachitem. Znany z Saksonji (Sennenberg), Bawarii (Kupferberg), Węgrzech (Rezbanya) i Mołdawji.

***Chryzotol** (azbest serpentynowy), minerał, włóknista odmiana azbestu barwy oliwkowo-zielonej aż do białej (leukotyl). Największe złoża ch. znajdują się w Rodezji, gdzie roczna produkcja wynosi 150.000 tonn. — W przemyśle ma zastosowanie do wyrobu tkanin ogniotrwałych, na ściany kas ogniotrwałych, dla ścisłego spajania rur gazowych i t. p.

Chrzanowski Bernard, pol. działacz i pisarz, * 1861, w l. 1901—1902 poseł do parlamentu berlińskiego, w l. 1921—28 kurator okręgu szkolnego poznańskiego. Studium o nim Stefana Papée (1929).

Chrzanowski Ignacy, pol. historyk literatury, od r. 1911 redag. „Prace historyczno-literackie“ uczniów Uniw. Jagiell. Z nowszych dzieł ważniejsze: nowo-opracowane X wyd. „Historji literatury niepodległej Polski“ (1930), „Jan Śniadecki jako nauczyciel narodu“ (1930), „Humanizm i reformacja w Polsce, wybór źródeł“ (1927, razem ze Stan. Kotem).

***Chrzanowski** Wiesław, pol. inżynier i konstruktor, ur. 1880, studja w Charlottenburgu, tamże praktyka, w l. 1912—19 prof. budowy silników ciepłych Politechniki Lwowskiej, od 1919 prof. budowy maszyn i turbin parowych Polit. Warsz. Napisał szereg prac ze swej specjalności, m. i. „Cylindry maszyn spalinowych“ (wyd. II, 1922), „Turbiny parowe“ (wyd. II, 1923), „Nowoczesne turbiny parowe“ (1929).

***Chrzęstniak** (greck. *chondroma*), nowotwór złożony z tkanki chrzęstnej, wytwarza się w kośćcu, poza tem w gruczole przyusznym, tarczycy, w gruczołach mlecznych i rozrodczych (jądro). Ch. mogą się wytwarzać równocześnie w rozmaitych narządach, względnie częściach ustroju. Czasem zawierają części kostne (*osteochondroma*). Zazwyczaj są nowotworami dobrotliwymi, mogą jednak nabrać charakteru złośliwego (*chondrosarcoma*). Leczenie operatywne.

***Chrzęszcz** Tadeusz, technolog pol., ur. 1877, studja w Berlinie, od 1919 prof. technologii rolniczej Uniw. Poznańskiego. Napisał: „Gorzelnictwo“ (tom I, 1912; t. II, 1922) oraz cały szereg prac specjalnych. Jest współredaktorem „Rolnika“.

***Chrzęcielnica**, sprzęt kościelny z kamienia, metalu lub drzewa, mający w sobie wydrążenie, w którym przechowuje się woda chrzęcielna. Dochowało się do czasów naszych po różnych kościołach mnóstwo ch. wartościowych, jako dzieła sztuki. Por. Baptysterjum.

***Chrzęściłańskie związki zawodowe**, ob. Zawodowe związki.

***Chthoniczny** (grec.), działający w głębi ziemi (*chthon*); bogowie *cht.*, bogowie podziemi: Hades, Pluton, Persefona i i.

***Chugoku**, wulkaniczny łańcuch górski na płd.-zach. wyspy Hondo (Japonja), z najwyższym szczytem Daisen (1.805 m).

***Chunchuzi** (z chińskiego Hung-hu-tse, „czerwono-brodzi“), nazwa rozbójników mandżurskich.

***Chunga**, dopływ Zambezi w płn. Rodezji, z wodospadami Chiangkwasi (ob., uzup.).

Churchill Winston, pisarz płn. amerykański, pod wpływem Sienkiewicza i powieściopisarzy rosyjskich napisał trylogię romantyczną „Richard Carvel“ (1899, z czasów kolonizacji i rewolucji w Maryland i Virginia) i „The Crossing“ (1904, ruch pionierski w Alleghany), najlepszy swój utwór dał w „Coniston“ (1906, z czasów wojny domowej w New Hampshire).

5. Winston Leonard Spencer, polityk ang., zwalcząca kierunek ustępstw wobec Indji, napisał: „The World Crisis, 1916—18“ (1927, 2 t.), „My Early Life“ (1930).

***Churri** (Horyci), lud, należący do rasy przednio-azjatyckiej; istnienie jego wykryto dzięki znalezionym w Boghasköi zabytkom. Ch. mieszkali pierwotnie w górach armeńskich i ok. r. 1600 przed Chr. zajęli płn.-zach. Mezopotamję i wsch. część Małej Azji. Ch. toczyli walki z Hetytami, których królowie: Chattuszil II. i Szuppiluliuma prowadzili wyprawy przeciw Ch. Wielu Ch. wywędrowało aż do Palestyny (w Starym Testamencie nazywają się Horytami, egips.: Charu). Posiadali oni także pierwiastki indo-europejskie, objawiające się w nazwach książąt i kaście wojowników (marijannu). Język churycki jest, jak się okazało, dialektem jez. Mitanni.

***Churryjski język**, ob. Małoazjatyckie języki.

***Chwasty** (por. tabl.), rośliny stale towarzyszące uprawie innych roślin i wpływające szkodliwie na ich rozwój: przez 1) wyczerpywanie gleby, 2) zacienianie, 3) oplatanie; osobną grupę

stanowią ch. 4) pasorzytujaące całkowicie (np. kaniańka) lub 5) częściowo (jemiola, szelęznik łąkowy i t. p.), inne 6) sprzyjają rozwlekaniu grzybów pasorzytnicznych i bakterij (berberys, rdzę zbożowa). Tępienie ch. utrudnia ich łatwość rozsiewania się przez wiatr, ptaki i zwierzęta ssące i zawlekanie ich w transportach nasion uprawnych niejednokrotnie z b. odległych krajów. Ważniejsze ch. Europy środk.: *Pteridium aquilinum* (paproć orlica), *Equisetum arvense* (skrzyż polny), *Poa annua* (wiechlina roczna), *Bromus ar.* (stokłosa polna), *Agrostis spica venti* (mietlica kłosa), *Agropyrum repens* (perz), *Lolium temulentum* (życica roczna), *Urtica urens* (pokrzywa żegawka), *Rumex acetosella* (szczawik), *Polygonum aviculare* (rdęst ptasi), *P. persicaria* (r. plamisty), *Chenopodium album* (komosa biała), *Agrostemma githago* (kąkol), *Stelaria media* (gwiazdnica posp.), *Delphinium consolida* (ostróżki polne), *Ranunculus repens* (jaskier rozestłany), *Papaver rhoeas* (mak polny), *Fumaria officinalis* (dymnica posp.), *Thlaspi ar.* (tobołki polne), *Sinapis ar.* (gorczyca polna), *Raphanus raphanistrum* (rzodkiew pol.), *Capsella bursa pastoris* (tasznik posp.), *Rubus spp.* (maliny), *Trifolium ar.* (konieczyna polna), *Vicia villosa* (wyka kosmata), *Lathyrus tuberosus* (łędzian bulwiasty), *Euphorbia spp.* (wilczomlecz), *Viola tricolor* (fiolęk trójbarwny), *Aegopodium podagraria* (podagrycznik posp.), *Aethusa cynapium* (blekot posp.), *Cuscuta spp.* (kaniańka rodz.), *Anchusa off.* (farbownik lekarski), *Convolvulus ar.* (powój polny), *Lithospermum ar.* (nawrót pol.), *Stachys ar.* (czyściec pol.), *Solanum nigrum* (psianka czarna), *Linaria vulg.* (lnica posp.), *Veronica chamaedrys* (przetacznik ożankowy), *Melampyrum ar.* (przeniec pol.), *Orobanche spp.* (zaraza), *Galium aparine* (przytulja lep-czyca), *Galinsoga parviflora* (żółtlica drobno-kwiat.), *Anthemis ar.* (rumian pol.), *Matricaria spp.* (rumianek), *Chrysanthemum* (złocień), *Senecio* (starzec), *Tussilago farfara* (podbiał), *Cirsium ar.* (ostrożeń pol.), *Centaurea cyanus* (bławatek), *Sonchus oleraceus* (mlecz zwyczaj.), *Taraxacum off.* (mniszek lekarski).

***Chwaty**, rodzaj samolówki łowieckiej, używanej głównie na wilki i lisy; składa się z dwóch półobróczy, zamykających się przy pomocy silnej sprężyny, którą zwierzę, chwytając przynętę, uwalnia i w ten sposób się łapie.

***Chwistek** Leon, pol. pisarz, krytyk, filozof, matematyk i malarz, * 1884, od 1930 prof. logistyki w uniw. lwowskim; jako malarz i krytyk należał do protagonistów awangardy (ob. t. 13, str. 254), inicjator nowej odmiany formizmu, t. zw. sferyzmu; ważniejsze pisma: „Wieleść rzeczywistości“ (1921), „Tytus Czyżewski a kryzys formizmu“ (1922), „Zagadnienia kultury duchowej w Polsce“ (1932); rozprawy filozoficzno-matematyczne w czasopismach fachowych polskich i obcych. Jako malarz wystawia od r. 1918. Ważniejsze obrazy: „Szermierka“, „Miasto“, „Portret żony“, „Wenus w futrze“.

***Chwostka chwastówka** (*Cisticola cisticola* Tem.), ptak śpiewający pokrewny strzyżkowi, podobny do trzcinniczków. 11 cm dł., rdzawo-brunatny, plamisty. Głowa z 3 czarnymi i 2 żół-

temi paskami. B. ruchliwy. Żyje w Europie pld. i Afryce. Inne gat. (ok. 50) w ciepłych okol. Staro-go Świata.

***Chwyljowij Mikoła**, pisarz ukraiń., *1893, główny przedstawiciel nowoczesnej nowelistyki impresjonistyczno-symbolicznej. Wydał zbiory nowel: „Młodość“ (1921), „Błękitne szkice“ (1923), „Kot w butach“ (1924), „Jesień“ (1924). Jako krytyk propaguje związki z kulturą zachodnią, zwalcza wpływy rosyjskie.

***Chwytne narządy**, urządzenia pozwalające zwierzętom przyczepiać się do przedmiotów. Są to pazurki, przylgi, przyssawki, poduszeczki i t. p. twory. U roślin chwytники glonów, wąsy, a u nasion i owoców specjalne aparaty są też narządami chwytными.

***Chybie** (Chybi), wieś, pow. bielski (woj. śląskie), wielka cukrownia.

***Chyliński Konstanty**, historyk pol., ur. 1881, prof. historii starożytnej uniw. lubelskiego (1919) i lwowskiego (1921), ogłosił szereg rozpraw w języku polskim i rosyjskim.

***Ciało dyplomatyczne**, ob. Dyplomatyczne ciało.

***Ciało ustawodawcze**, ob. Ustawodawcze ciało.

***Ciągliński Jan**, malarz pol., (1859—1913), kształcił się u Gersona i w Petersburgu. Wiele podróżował, głównie na Wschód. Był wybitnym impresjonistą i świetnym kolorystą. Wystawiał zagranicą, gdzie zdobył szereg medali i odznaczeń. Główne dzieła: portret pośmiertny Antoniego Rubinsteina, „Biała noc“, „W cieniu drzew“, szkice marokańskie i t. d.

***Ciągnięcie**, w technice: kształtowanie przedmiotów przez rozciąganie, przyczem maleje przekrój, a zwiększa się długość. Ciągnie się drut, rury i t. p.

***Cibora**, ob. Cyperus.

Cicero Marcus Tullius, pisarz rzymski. Przekłady pol. Rykaczewskiego, Habury, Jana Sierosławskiego i i. Monografia Kazimierza Morawskiego (1911).

Cicerotown (urzęd. nazwa Cicero), nie jest stolicą stanu Illinois (St. Zjedn. A. P.), lecz zach. przedmieściem Chicago. Stolicą jest miasto Springfield.

***Cichowiczowa Helena**, działaczka społeczna i narodowa w Poznańskim, (1860—1929), założycielka Towarzystwa Ludoznawczego w Poznaniu (1910) oraz twórczyni tamtejszego Muzeum Ludoznawczego (1911), do którego ekspozycję zdobywała, robiąc systematyczne wycieczki po wsiach wielkopolskich i ratując w ten sposób muzealne okazy ludoznawcze na terenie szczególnie narażonym na niwelacyjne wpływy cywilizacyjne.

***Ciehy Staw**, w Tatrach Wysokich, na pln. stoku Szerokiej Jaworzynskiej, 1.753 m nad poz. morza.

***Cicikar**, por. Tsitsikar.

***Ciechanowiec** (Nowy), miasteczko w pow. wysoko-mazowieckim (woj. biaostockie), nad rzeką Nurcem, 21 km od kolei, 5.100 mieszcz.

***Ciechanowski** Stanisław, anatom pol., ur. 1869, od 1900 prof. anatomji patologicznej Uniw. Jagiell. Napisał szereg prac specjalnych, m. i. „Etjologia i patogeneza nowotworów do-

świadczalnych“ (1924—25), „Anatomja patologiczna gruźlicy“ (1926). Był nac. red. „Prze-glądu lekarskiego“ w l. 1905—20.

***Cieciorka**, ob. Cicer.

***Cieciorka**, ob. Coronilla.

***Ciele**, młody osobnik u parzystokopytnych. Por. też Bydło ([domowe], uzup.).

***Cielece skóry**, garbuje się garbnikami roślinnymi lub chromem i zużywa głównie na cholewki do obuwiaw, częściowo także na wyroby galanterijne.

***Ciemieniowa kość** (Parietalia), ob. Czaszka (t. 3 i uzup.).

***Ciemięzyca**, ob. Veratrum.

***Ciemiężyk**, ob. Cynanchum.

***Ciemnia fotograficzna**. Przestrzeń przeznaczona do robót fotograficznych (wywoływanie klisz, papierów, filmów), zabezpieczona przed dostępem światła dziennego lub sztucznego. Oświetla się ją tylko takim światłem sztucznym, na które warstwa światłoczuła nie reaguje zupełnie lub tylko słabo. Odpowiednio do stopnia czułości tejże warstwy światło pomarańczowe lub czerwone. Tylko w tym przypadku, gdy klisze są czułe na barwy czerwone musi się pracować w zupełnej ciemności. Można uniknąć c. f. stosując płyny znieczulające, jak pinakrytol albo też tanki do wywoływania.

Ciemnica, kara więzienia odbywana w ciemnej celi; obecnie rzadko występuje jedynie w kodeksach wojskowych, lub jako obstrzeżenie więzienia, którego jednak stosowanie jest ograniczone.

***Ciemnogłów**, ob. Nigritella.

***Cieński Tadeusz**, polityk pol., (1856—1925), długoletni przywódca konserwatystów wschodnio-galicyskich, wydawca tygodnika „Rzplita“, prezes Rady Narodowej i poseł na sejm galicyjski, kierował przed wojną polską propagandą zagraniczną i organizował trójzaborowe zjazdy polityków demokratyczno-narodowych. W czasie wojny przeciwnik współdziałania z Austrią, więziony w obozach koncentracyjnych, w 1918—1919 organizował obronę Lwowa, w 1922 senator z klubu chrześcijańsko-narodowego.

***Cieplak Jan**, biskup sufragan mohilewski, (1857—1926), studja teolog. w Kielcach i Petersburgu, prof. Akademji duch. petersburskiej w 1881, w 1920 uwięziony przez bolszewików i skazany na śmierć, ułaskawiony wskutek od-ruchu opinji całego świata i interwencji rządu polskiego; od r. 1925 arcybiskup wileński. Umarł w Nowym Jorku w czasie podróży po Ameryce, pochowany w Wilnie.

***Cieplarnia**, ob. Szklarnie.

***Cieplik**, ob. Ciepło.

***Cieplikowa gospodarka**, dział nauk technicznych, zajmujący się racjonalnym wyzyskaniem energii cieplnej, przez zastosowanie odpowiednich palenisk (ob.), podgrzewaczy (ob.), przegrzewaczy (ob.), ciepła akumulatorów (p. niżej) i t. p.

***Ciepłne działanie prądu elektrycznego** użytkowane jest zasadniczo na cztery sposoby: 1) Przedmiot mający być ogrzany włączony jest w obwód prądu, przyczem natężenie prądu jest w nim tak uregulowane, że przedmiot się rozgrzewa do żądanej temperatury. Przykłady: Sa-

morodne spawanie metali prądem elektrycznym. Piece elektryczne do przetapiania stali. Elektrolityczne otrzymywanie glinu i t. p. 2) Materiał mający być ogrzany styka się z rozgrzanym opornikiem elektrycznym. Przykłady: Elektryczne naczynia do gotowania. Elektryczne żelazka do prasowania. Elektryczne piecyki. 3) Przedmiot mający być ogrzany tworzy jeden z biegunów elektrycznego łuku świetlnego. Przykłady: Elektryczne piece do topienia, samorodne spawanie metali w łuku świetlnym. 4) Ogrzewanie materiału odbywa się w elektrycznym łuku świetlnym, między dwiema specjalnymi elektrodami. Przykłady: Piece do topienia materiałów trudnotopliwych, np. otrzymywanie karborundu.

***Ciepłe promieniowanie**, część widma elektromagnetycznego, obejmująca długości fali od 7.600 do 4.000.000 Å, zwana także podczerwoną częścią tegoż. C. p. ulega tym samym prawom optyki, co promieniowanie świetlne, tak samo ulega załamaniu, rozszczepieniu, można je skupiać, używając odpowiednich dla p. c. przezroczystych soczewek, tak samo może bez zmiany rozchodzić się w próżni lub w ośrodkach dlań przezroczystych. C. p. należy do najczęściej spotykanych w przyrodzie, wysyłają je bowiem wszystkie ciepłokrwiste organizmy, rozgrzane piece, znajduje się ono również w pewnej ilości w promieniowaniu słońca, lamp elektrycznych i t. p. Ulega ono bardzo łatwo absorpcji w ośrodkach materjalnych, przyczem pojawia się ciepło. Do badania c. p. służą termoelementy lub bolometry. Por. Promieniowanie.

***Ciepłe przewodnictwo**, przenoszenie się ciepła za pośrednictwem i poprzez ośrodki materjalne z miejsc o temperaturze niższej. Miarą c. p. czyli c. p. właściwym będzie ilość ciepła przepływająca przez jednostkę powierzchni badanego ciała w jednostce czasu, pod warunkiem, że pomiędzy warstwami odległymi o jeden cm. a prostopadłymi do kierunku przepływu ciepła jest różnica temperatury 1° C. Najlepszymi przewodnikami są metale ze srebrem i miedzią na czele, najgorszymi przewodnikami ciepła są drzewo, popiół, gazy, a szczególnie gazy rozrzedzone (próżnia).

***Ciepła akumulatory**, zbiorniki pomocnicze, instalowane przy kotłach parowych, z których pobiera się parę nieregularnie lub przy maszynach parowych, pracujących z przerwami. Są to zbiorniki żelazne, wypełnione wodą, do których wprowadza się nieużyty nadmiar pary, aby ją w razie potrzeby skierować zpowrotem do kotła. Urządzenia te pozwalają, nawet przy wielkich wahaniami w obciążeniu, zasilać kotły regularną dawką wody i paliwa.

***Ciepłe barwy**, nazwa, obejmująca barwy czerwona i żółta, względnie takie, w których te dwie występują w przewodzie nad barwami ziemnymi (ob.).

Ciepło właściwe, ob. Właściwe ciepło.

***Cierniawa**, ob. Astrocaryum.

***Ciesleczuk Stanisław**, poeta pol., * 1906, należał do grupy „Kwadrugi”, wydał zbiory poezji: „Chaty w obłokach” (1927), „Wieś pod

księżycem” (1928), „Pies Kosmosu” (1929), „Głazy i struny” (1931).

***Cieszanów**, miasto, pow. lubaczowski (woj. lwowski), 9 km od stacji kol. w Lubaczowie, 2.248 mieszcz.

***Cieszkowski Henryk**, malarz pol., (1835—1895), kształcił się w Warszawie pod kierunkiem Chrystyana Breslauera i w Rzymie, gdzie pozostał do śmierci. Głównie dzieła: „Noc księżycowa w Rzymie”, „Pejzaż włoski”, „Kampania rzymska z Tybrem w okolicy Aqua Acetosae” i szereg innych pejzaży.

***Cieszynianka**, p. Hacquetia.

***Cieszyński Antoni**, stomatolog pol., ur. 1882, od 1913 prof. Uniw. Lwowskiego, w l. 1914—18 szef polskiej służby sanitarnej. Jeden z najwybitniejszych stomatologów, napisał przeszło 200 prac z tej dziedziny, od 1923 wydawca i naczelny redaktor „Polskiej stomatologii”.

***Cieśla**, rzemieślnik, trudniący się stawianiem budynków drewnianych (domów mieszkalnych, szop, stodół, stajen i t. p.). Ciesielstwo jest prawdopodobnie najpierwotniejszym rzemiosłem, gdyż pierwszym materiałem obrabianym przez ludzi było drzewo. W okresie cechów rzemiosło c. było tak odgraniczone od stolarstwa, że cieślom wolno było zbijać kawałki drzewa tylko gwoździami, stolarze zaś używali kleju.

***Ciężar atomowy**, ob. Atomowy ciężar.

***Ciężar właściwy**, ob. Właściwy ciężar.

***Ciężkowicki piaskowiec** (od Ciężkowic n. Dunajcem), karpacki piaskowiec wieku eocenkiego, występujący na znacznym obszarze Karpat.

***Cima d’Asta**, szczyt i grupa górską w Alpach, na płn.-wschód od Trydentu (Tyrol włoski), 2.848 m.

***Cimarron**, prawy dopływ rzeki Arkanzas (St. Zjedn. A. P.), 1.000 km długości.

***Cimon**, Kimon, ob.

Cincinnati, w 1930 r. — 451.160 mieszcz.

***Cincinnati**, w geologii najwyższe piętro syluru dolnego według podziału amerykańskiego. Por. Sylurska formacja.

***Cinclus**, ptak, ob. Pluszcz.

***Cino da Pistoja**, właściwie *Guittone dei Sigibuldi*, włoski poeta i uczonej prawnik, (przed 1270—1337), autor poezji miłosnych, przez które stał w pobliżu swego przyjaciela Petrarki. Nowe wyd. 1913.

***Ciołek** Erazm, ob. Witela.

***Cippus** (łac.), czworograniasty, u góry zastrzony słup z napisem, służył starożytnym jako kamień graniczny, drogowy i nagrobek.

***Cirripedia**, ob. Wąsonogi.

***Cisowate**, ob. Iglaste.

***Cispadańska Republika**, stworzona przez Bonaparte’go po kampanii 1796 na południe od Padu, urządzona na wzór francuski, wcielona 1797 do republiki cisalpejskiej.

***Cistaceae** (p o s ł o n k o w a t e), rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Parietales. Należą tutaj krzewy lub też rośliny zielne. Kwiaty promieniste, pojedyncze lub też zebrane w kwiatostany, kielich i korona 3—5 dzielna, pręciki liczne, słupek złożony z 3—5-ciu owocolistków. Najważniejsze rodzaje: *Cistus*, *Helianthemum*, *Fumana*.

***Cistrawa**, ob. Anthistiria.
Ciszewski Stanisław, etnolog polski, †1930. Z prac jego na szczególną uwagę zasługują studia z dziedziny kultury społecznej. Wydał ponadto: „Prace etnologiczne II” (1929) i III (1930). oraz ogłosił szereg artykułów w pismach fachowych.
Ciśnienie. Ciśnienie krytyczne, ma być ob. Krytyczne ciśnienie, Krytyczny stan ciała.
Citellus, ob. Suseł.
Citta del Vaticano, ob. Watykan miasto.
Ciudad de Victoria, ob. Durango.
Civitavecchia posiada szkołę piechoty, pionierów i artylerji. Morski port lotniczy.
Ciwuń (ciwoń), urzędnik ziemski na Litwie, posiadał królewską czynsz, zwaną *ciwonatem*, na Żmudzi sądził od 1769 spory graniczne.
Cizmy, ciżemki, obuwie płytke, bez cholew; dziś odpowiednikiem c. są półbuty.
Cjan, ob. Cyjan.
Cjanki (cyjanki), sole kwasu cyjanowodorowego (ob.).
Clackmannanshire, hrabstwo w płd. Szkocji, 142 km², 32.100 mieszk., górnictwo. Miasto Clackmannan, stolica hrabstwa, przy ujściu rzeki Forth, około 2.000 mieszk.
Clairton, miasto w stanie Pensylwanja (St. Zjedn. A. P.), na płd. od Pittsburga, węzeł kolejowy, 15.291 mieszk.
Clarence, wyspa należąca do Szetlandów Płd.
Clarence, rzeka w N. Płd. Walji (Australja), dług. 380 km, żeglowna do Grafton.
Clarksdale, miasto w stanie Missisipi (St. Zjedn. A. P.), 10.043 mieszk.
Clausilia, ob. Świdrzyk.
Clavicembalo, klawicymbalo, klawicymbał, ob. Fortepian.
Claviceps purpurea, ob. Sporysz.
Clayton John Middleton, polityk amerykań., (1796—1856), senator, 1845—50 sekretarz stanu, zawarł z Anglią w 1850 t. zw. układ C.-Bulwera w sprawie budowy kanału panamskiego.
Clebsch Alfred, matematyk niem., (1833—1872). Założył czasopismo „Mathematische Annalen”, pracował nad geometrią algebraiczną.
Cleinow Georg, publicysta niem., ur. 1873, wydawał przed wojną w Berlinie czasopismo „Grenzboten”, napisał bogate w wiadomości, ale tendencyjne dzieło „Die Zukunft Polens”, w czasie okupacji niemieckiej w Warszawie dał się społeczeństwu polskiemu we znaki jako cenzor.
Clemenceau Georges, franc. mąż stanu, zm. 1929. Napisał: „La France devant l'Allemagne” (1916), „Au pied du Sinai” (1920), „Démosthène” (1926), oraz pozostawił pamiętniki: „Grandeurs et misères d'une victoire” (1930, przekł. pol. p. t. „Błaski i nędze zwycięstwa”).
Clermont, 2. w 1926 r. — 111.711 mieszk., posiada lotnisko.
Cleveland, miasto St. Zjedn. A. P., (1930) 900.429 mieszk. W 1925 r. zbudowano wielki port lotniczy (4 km²). W przemyśle C. (ponad 2.000 fabryk) zatrudnionych jest około 200.000 ludzi, wartość produkcji wynosi ponad 1.100 milj. dolarów rocznie.
Cleveland Heights, miasto sąsiadujące z m.

Cleveland, stanowi niejako jego przedmieście, 50.945 mieszk.
Clew, zatoka na pñ.-zach. wybrzeżu Irlandji w prow. Connaught, około 300 km².
Climacterium, klimakterjum, ob. Przekwitanie.
Clivage, w geologii rozpadanie się skał osadowych na płytowe warstwy niezgodne z uwarstwowaniem; zjawisko to o charakterze pozornego uwarstwowania występuje na skutek nacisku sił górotwórczych.
Cloncurry, osada górnicza (złoto, żelazo, miedź) w Queensland (Australja), u źródeł rzeki C., dopływu rzeki Flinders.
Clydebank, miasto w hrabstwie Dumbarton (Szkocja pñ.-zach.) nad rzeką Clyde, 46.500 mieszk., budowa okrętów.
Cnota, etyczna forma postępowania, która przetwarza się w przyzwyczajenie. Odróżnia się c. intelektualne lub dianoetyczne, c. wywodzące się z naszych zdolności poznawczych, od etycznych, pochodzących z doświadczeń życia praktycznego; c. teologiczne lub nadnaturalne (wiara, miłość, nadzieja) od naturalnych, oraz indywidualne, od których zależne jest kształtowanie się życia jednostkowego, od społecznych, które warunkują, rozwijają i uszlachetniają życie społeczne.
Coal measures, w geologii — górne piętro karbonu według określeń geologów angielskich, odpowiada piętru produktywnemu. Por. Węglowa formacja.
Cobar, miasto w N. Płd. Walji (Australja), około 2.000 mieszk., największe w płd.-wsch. części Australji kopalnie miedzi, złoto.
Cobb Irvin Shrewsbury, pñłn. ameryk. nowelista i humorysta, * 1876, wydał m. i.: „The Belled Buzzard” (1911), „Back Home” (1912), „Old Judge Priest” (1916), „Stickfuls” (1923), „Alois Ben Alibi” (1924).
Coccidia, rząd sporowców (ob. Sporozoa).
Coccinella, ob. Biedronka.
Coccus, ob. Micrococcus.
Coecygomorphae, rząd ptaków, dziób długi, język mały, nogi chodowe lub do wspinania się, z 1 lub 2-ma palcami zwrotnymi. Należą tu rodziny: Rhamphastidae (pieprzójady), Galbulidae, Cuculidae (kukułki), Trogonidae, Musophagidae (bananójady), Coracidae (kraskowate), Meropidae (żołny), Upupidae (dučki), Bucconidae (dzióborożce), Alcedinidae (zimorodki).
Cocle, prowincja Panamy (Am. Środk.), około 50.000 mieszk., stolica Penonome.
Coeytus, ob. Kokytos.
Coda (włos., „ogon”), w poetyce włoskiej dodatek do sonetu. — W muzyce „doczepiona” część na końcu kompozycji.
Codet Louis, pisarz franc., (1876—1914), utworami swemi ożywił literaturę regionalną, napisał powieści: „La rose du jardin” (1907), „La petite Chiquette” (1908), „César Capéran” (1918), „La fortune de Bécot” (1921) i „Louis l'Indulgent” (1926); nadto „Poèmes et chansons” (1926).
Codogno, miasto w prow. Medjolan (Włochy pñłn.), około 11.000 mieszk., wyroby płócienne i sukienne, wywóz sera.

***Coecum**, jelito ślepe, ob. Jelito.
 ***Coelesyria**, ob. Syryja.
 ***Coelho Neto** Henrique Maximiano, pisarz brazylijski, *1865, opisuje dziewczyną puszczę brazylijską i jej mieszkańców w mistrzowskich opowieściach fantastycznych: „Rapsodias“ (1891), „Balladilhas“ (1894), „Fruto proibido“ (1895), „Água de Juventa“ (1905), „Fabulario“ (1907) i t. d., nadto nowe i powieści.
 ***Coffeyville**, nazwa kilkunastu miast w St. Zjedn. A. P. Największe z nich w stanie Kansas, 16.198 mieszk., węzeł kolejowy.
 ***Colba**, ob. Cueva (uzup.).
 ***Colerus** Egmont, pisarz austrijski, *1888, autor zajmujących powieści: „Antarktis“ (1920), „Sodom“ (1920), „Weisse Magier“ (1922, nowe oprac. 1927), „Pythagoras“ (1924), „Zwei Welten“ (1926) i i.
Colette Gabrielle, powieściopisarka franc., wydała nadto: „La naissance du jour“ (1928), „L'entrave“ (1929), „La vagabonde“ (1929), „La seconde“ (1929), „La retraite sentimentale“ (1930), „Lido“ (1930); studja o niej: P. Reboux (1925), J. Larnac (1927).
Collma, stan meksykański, (1930) 60.845 mieszk. Jedyny stan Meksyku, który po 1921 r. wykazał ubytek ludności (o 31 tysięcy).
 ***Collie**, miasto w Australji Zach., 3.720 mieszk., stacja kol., kopalnie węgla (jedeny obszar węglowy Australji Zach.).
 ***Collingswood**, miasto w stanie N. Jersey (St. Zjedn. A. P.), 12.723 mieszk.
 ***Colomb Bechar**, stacja kolei Transsaharskiej, na granicy Marokka i Algeru, lotnisko wojskowe.
 ***Colonel**, w wojsku francuskim i angielskim nazwa pułkownika.
 ***Colonia Agrippinensis**, ob. Kolonia.
Colorado, stan w St. Zjedn. A. P., (1930) 1.035.791 mieszkańców.
 ***Colorado**, grupa, w geologii środkowe piętro górnej kredy według podziału amerykańskiego. Por. Kredowa formacja.
 ***Colosseum** (łac.), koloseum, ob.
 ***Colubridae**, p. Zaskrońce.
Colum Padraic, pisarz angloirlandzki, wydał nadto: „Dramatic Legends“ (1922), „Creatures“ (1927), „Tales and Legends of Hawaii“ (1924), „The Road Round Ireland“ (1926), „Crossroads in Ireland“ (1931), tu m. i. świetne krajobrazy i portrety ludzkie; „My Irish Year“ (1912, autobiograf.).
 ***Columba**, ob. Gołąb.
Columbus, 1. (1930) 290.564 mieszk.
 ***Columniferae** (wiązkowe), rząd roślin dwuliściennych. Należą tutaj rośliny drzewiaste o liściach naprzemianległych bez przylistków. Kwiaty obupłciowe, promieniste, pięciopłatkowe. Kielich i korona. Pręciki w dwu okółkach, z tego zewn. mniej więcej zmarniały, podczas gdy wewn. wykazuje tendencje do pomnożenia elementów. Często pręciki połączone nitkami w wiązki. Słupek górny. Najbliżej spokrewniony z rzędem Tricoccae. Najważniejsze rodziny: Malvaceae, Bombaceae, Tiliaceae, Sterculiaceae.
 ***Colymbidae**, ob. Nurowate.
 ***Coma caesarea** (łac.), nazwa kołtunu (ob.).

***Comber**, 1. dawna zabawa ludowa, urządzana w tłusty czwartek przez przekupki krakowskie, w czasie której wleczono przez ulice przy śpiewie i tańcach słomianego bałwana, zwanego c. W Poznańskim w tenże dzień urządzają dziewczęta parobkom c., oplacając poczęstunek i muzykę. Zwyczaj c. przyniesli prawdopodobnie do Polski osadnicy z Marchji Brandenburskiej. — 2. Grzbietowa część mięsa jadalnych dzików ssaków.

***Comines** Philippe de la Clite de, franc. dziejopis, (1445—1509), początkowo w służbie burgundzkiej, przeszedł w 1472 na stronę Ludwika XI, za Karola VIII posądzony o spiskowanie z ks. Orleańskim, więziony i wygnany, dowiódł swej niewinności i został posłem w Wenecji. Przedstawił współczesną mu epokę w swych słynnych „Mémoires 1464 à 1498“ (I. wyd. w 1524).

***Comitia**, ob. Komicje.

***Commelinaceae**, ob. Komelinowate.

***Common Prayer Book**, ob. Prayer Book.

***Communio sanctorum** (łac.), świętych obcowanie, ob.

***Como**, stolica prowincji tejże nazwy w Lombardji (Włochy pñ.), węzeł kolejowy w odległ. 40 km, od Medjolanu, 52.744 mieszk. — P r o w. C. liczy 2.067 km² (od 1927 r.), 456.948 mieszk. Głównym zajęciem ludności jest rolnictwo (zboże, winnice, oliwki, ludwabnictwo), z przemysłu istnieje tkactwo; silna emigracja.

Compagnie Générale Transatlantique, w 1930 roku rozporządzała 91 statkami z 625.000 tonn rejestr. brutto.

***Compartimento** (włos.), oddzielona przestrzeń, dział; we Włoszech okręg terytorjalny; przedział kolejowy.

***Compassberg**, najwyższy szczyt gór Sneeuwbergen w Kraju Przylądkowym (Unja Płd. Afryk.), 2.738 metrów.

***Compte courant**, ob. Kontokorent.

***Compton**, miasto w stanie Kalifornia (St. Zjedn. A. P.), 12.516 mieszk. (1920: 1.498) między Los Angeles a Long Beach, fabryki opon samochodowych, narzędzi, przyrządów dla wiertnictwa naftowego. Wpoblizu źródła naftowe i rafinerje.

***Compton Arthur Holly**, fizyk pñ.-ameryk., *1892, wykazał doświadczalnie (1923), że rozproszone promienie Röntgena zawierają nowe składniki. Z j a w i s k o C. stało się niejako punktem wyjścia nowocześniejszej kwantowej teorii światła, w której przyjmujemy, że kwant światła $h\nu$ (h stała Plancka, ν częstość drgań) jest jakby pociskiem. Kwanty promieni röntgenowskich są szczególnie bogate w energję. Padając na ośrodek materialny ulegają one zderzeniu bądź to z elektronem, bądź też z atomami. Zderzenia kwantów z elektronami odbywają się według praw mechaniki klasycznej; elektron e o masie 1835 razy mniejszej od atomu wodoru, ude-

rzony przez kwant światła o masie $\frac{h\nu}{c^2}$ (c^2 = prędkość światła w próżni), zwiększa swą energję i zmienia swój pęd, kwant zaś traci część energii, co ostatecznie powoduje zmniejszenie wielkości ν czyli pośrednio wzrost długości fali

promieniowania rozproszonego. Doświadczenie potwierdza obliczoną teoretycznie zmianę długości fali w zależności od kąta, jaki wiązka rozproszona tworzy z wiązką padającą. Zmiana długości fali jest niewielka, np. dla 90° wynosi $0,0242 \text{ \AA}$ i jest od natury ciała rozpraszającego niezależna, co jest zresztą jasne z tego względu, iż jest to skutek zderzeń fotonu z elektronami swobodnymi, które istnieją w myśl naszych wyobrażeń we wszystkich pierwiastkach. C. zjawisko istnieje tylko dla promieni Röntgena. — Za te badania otrzymał C. w r. 1927 nagrodę Nobla. Napisał m. i.: „X-Rays and Electrons“ (1926).

Concepcion, prow. Chile, według nowego podziału admin. (1927 r.): 11.457 km², 328.659 mieszk. Stolica C., 70.645 mieszk., posiada od 1919 r. uniwersytet.

***Concino Concini**, ob. d'Ancre (pod A.).

***Conclave**, konklawne, ob.

Conclusio (łac.), konkluzja, ob.

***Condamine, La**, miasto w księstwie Monako, ok. 12.000 mieszk.

Condyloma, ob. Kłykcina (uzup.).

***Conegliano**, miasto okręgowe w prow. Treviso (Włochy ptn.), 6.437 mieszk., jako gmina 14.863 mieszk., węzeł kolejowy 57 km od Wenecji, znaczny handel winem, jedwabnictwo.

***Confarreatio** (łac.), w starożytnym Rzymie ślub religijny między patrycjuszami, podczas którego ofiarowano ciasto z mąki (far); por. Coemptio.

Confédération Générale du Travail. W 3 t. bład w kor.: du Trawail. — Por. też Zawodowe związki.

***Confetti**, konfetti, ob.

***Coniacien** (emsker), w geologii środkowe piętro górnej kredy. Por. Kredowa formacja.

***Coniferae**, p. Iglaste.

***Coninxloo** Gilis von, malarz niderl., (1544—1607), uczeń Mostaerta, wprowadził do sztuki niderlandzkiej naturalistyczny pejzaż XVII w.

***Conn**, jezioro w prow. Connaught, w hrabstwie Mayo (Irlandja), około 100 km², na wysok. 550 m.

Connecticut, stan w St. Zjedn. A. P., (1930) 1.606.903 mieszk. W 1929 r. posiadał 2.768 km kolei (1.270 km elektrycznych) i ponad 2.000 km linii autobusowych.

***Connelly** Marc (Marcus Cook), półn. ameryk. pisarz dramat., * 1890, wraz z George S. Kaufmann autor licznych utworów scenicznych, cieszących się wielkim powodzeniem, samodzielnie napisał: „The Wisdom Tooth“ (1927) i „The Green Pastures“ (1930, odznacz. nagrodą), nadto zbiór opowiadań: „Coroner's Inquest“ (1930, również nagrodzony).

***Connorsville**, miasto w stanie Indiana (St. Zjedn. A. P.), 12.795 mieszk.

***Conquista**, miasto w brazył. stanie Bahia, jako municypjum 84.038 mieszk., ośrodek szybko rosnącego obszaru plantacji kakao, posiada kolej do Ilhéos.

Conrad (Korzeniowski) Joseph, pisarz ang. Wyd. zbior. 1925, 26 t., „Letters from J. C., 1895—1924“ wyd. E. Garnett (1928); G. Jean Aubry: „J. C., Life and Letters“ (1927, 2 t.); Jessie Conrad (żona pisarza): „J. C. as I knew

him“ 1926); R. Curle: „The Last Twelve Years of J. C.“ (1928); G. Morf: „The Polish Heritage of J. C.“ (1930). — Bibliografję polskich Conradianów opracował Piotr Grzegorzczak w „Ruchu Literackim“ (1932).

Conrady August, niem. sinolog, † 1925.

***Consecutio** (łac.), następstwo, szyk; c. t. e. m. p. o. r. u. m., następstwo czasów w czasownikach w zdaniu złożonym; wedle c. temporum czas czasownika w zdaniu pobocznym musi odpowiadać czasowi słowa w zdaniu głównym.

***Consolacion del Sur**, miasto na wyspie Kuby, ok. 20.000 mieszk.

***Constantin-Weyer** Maurice, pisarz franc., * 1881, autor powieści i opowiadań z życia w Kanadzie francuskiej, m. i.: „Manitoba“ (1925), „La Bourrasque“ (1925), „Cinq éclats de silex“ (1927), „Cavalier de la Salle“ (1927), „Un homme se penche sur son passé“ (1928, nagroda Goncourtów).

***Consulta** (włos., hiszp.), zgromadzenie; rada państwa. Palazzo della C. jest siedzibą włoskiego ministerstwa spraw zewnętrznych, stąd nazwa C. oznacza także i to ministerstwo. **Consultum** (łac.), decyzja, postanowienie.

***Continuum** (łac.), stała wielkość.

***Conto**, ob. Konto.

***Conto corrente**, ob. Kontokorent.

***Contorniatl**, ob. Kontorniaty.

***Contortae** (z w i t n e), rząd roślin dwuliściennych, zrosłopłatkowych, rośliny o kwiatach przeważnie cztero- lub pięćcio-dzielnym, zwykle promienistych, pręcików tyle co płatków korony, słupek górny, dwuowocolistkowy. Łożyisko brzojne lub ściennie. Najważniejsze rodziny: Loganiaceae, Buddleiaceae, Gentianaceae, Menyanthaceae, Apocynaceae, Asclepiadaceae.

***Contraviolone**, ob. Kontrabas.

***Contre danse**, ob. Kontredans.

***Contreras, Guillén y Alonso** de, awanturnik hiszp., (1582—ok. 1644), walczył przeciw Turkom, oskarżony o zdradę stanu ale uwolniony, bił się 1608 we Flandrii, wstąpił 1610 do zakonu joannitów, walczył przeciw Raleighowi, przeciw Napoleonowi, Gaecie i Genui. Jego „Memorias“ ukazały się w 1912.

***Contumacia**, ob. Kontumacja.

***Convolvulaceae** (p o w o j o w a t e), rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Tubiflorae. Należą tutaj rośliny drzewiaste lub też zielne, często pnące. Kwiaty pojedyncze lub też zebrane w kwiatostany, promieniste, pięćciodzielnym, słupek złożony z dwu lub trzech owocolistków. Owocem puszka lub owoc, rozpadający się na jeden nasienie niełupki. Najważniejsze rodzaje: Ipomoea, Exogonium, Convolvulus, Calystegia.

Coogan Jackie, młodociany ameryk. artysta filmowy, * 1914, odkryty w 4-tym roku życia przez Ch. Chaplina (ob. uzup.) uzyskał wraz z nim światowy sukces w filmie „The Kid“. W szeregu innych filmów (m. i. „Oliver Twist“, „Tom Sawyer“), w których grał główne role, wykazał wybitny talent aktorski.

***Cook'a góra** (Mount Cook), najwyższy szczyt Alp Nowozelandzkich (góry na południowej wyspie N. Zelandji), 3.768 m.

***Coolidge** Archibald Cary, historyk ptn. ameryk., (1866—1928), dyplomata, prof. w Harvard-

University, w czasie wojny objął szereg misyj do Szwecji, potem do Paryża, Wiednia i Rosji, wydawał 1922—27 „Foreign Affairs“, napisał: „The United States as a World Power“ (1908), „Origins of the Triple-Alliance“ (1917), „Ten Years of War and Peace“ (1927).

Coolidge Calvin, polityk amerykański, złożył w 1929 prezydenturę Stanów Zjednoczonych A. P., został dyrektorem New York Life Insurance Co., zm. w 1933.

Cooper, perłojadyczna rzeka (creek) w Australji, 1.650 km długości.

***Copiapo**, stolica prow. Atacama w Chile (Am. Płd.), 10.000 mieszk., na zachód od wulkanu Copiapo (6.000 m), nad rzeką teje nazwy, w pustynnej okolicy, węzeł kolejowy 80 km, na wschód od portu Caldera, posiada szkołę górniczą, piece hutnicze i wytwórnię maszyn.

***Coprinae**, ob. Krowieńczaki (uzup.).

***Copulatio**, kopulacja (ob.).

***Coquilla**, owoc palmy Attalea.

***Corabia**, miasto w Rumunji, na zachód od ujścia Aluty do Dunaju, 9.834 mieszk., port rzeczny; młynarstwo, znaczny handel zbożem.

***Coracias**, kraska, p. Kraskowate (uzup.).

***Coramina**, środek nasercowy, podobny w działaniu do kardiazolu względnie kamfory.

***Corangamite**, **Lake**, największe jezioro słone w Wiktorji (Australja), na pld.-zach. od Melbourne, około 230 km².

***Coraopolis**, miasto w stanie Pensylwanja, nad rzeką Ohio, 10.724 mieszk., huty żel. i stalowne, wyroby żelazne, w okolicy źródła naftowe i gazów ziemnych.

***Corbière** Edouard-Joachim (zwany Tristan), poeta franc. (1845—1875), główne jego dzieło: „Les Amours jaunes“ (1873), mocne strofy o morzu i ludziach morza, przesycone czesto goryczą i ironją.

***Corbieres**, masyw górski między rzeką Aude, morzem Śródziemnym i równiną Rousillon (Francja pld.-wsch.), najwyższy szczyt Pic de Bugarach (1.231 m).

***Corcovado**, 1. szczyt w okolicy Rio de Janeiro, 750 m wys., kolejka góraska; 2. czynny wulkan w Andach chilijskich, 2.330 m wys., nadał nazwę zatoce na wybrzeżu chil., pod 43° szer. pld.

***Cordus Cremutius**, ob. Cremutius Cordus.

***Coregonus maraena**, ob. Sieja.

***Corentyne** (holend. Corantijn), rzeka w Gujanie (Am. Płd.), oddzielająca posiadłości angielskie od holenderskich, dług. 275 km, żeglowna w dolnym biegu.

***Cormophyta** (t k a n k o w c e), typ świata roślinnego. Obejmuje rośliny wielokomórkowe, których komórki vegetatywne składają się z jądra, plazmy i błony. Asymilują zapomocą zielonek. Należą tutaj: mszaki, paprotniki, nagozalążkowe, okrytozalążkowe.

***Cornaceae** (d e r e n i o w a t e), rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Umbelliflorae. Należą tutaj rośliny drzewiaste o liściach prostych, naprzeciwległych, kwiaty 4-rodzielne, obu- lub też jednopłciowe, owocem jagoda lub niełupka. Najważniejsze rodzaje: Cornus i Aucuba.

Cornelle Pierre, poeta franc. Studium Wład. Folkierskiego: „Cyd Kornela w Polsce“ (1917).

Tegoż kryt. wydanie przekładu J. A. Morsztyna (1921).

***Cornigliano Ligure**, miasto sąsiadujące z Genuą, 10.158 mieszk., jako gmina 18.851 mieszk., znaczny przemysł metalowy, bawełniany i cukrowniczy.

***Corning**, miasto w stanie N. Jork (St. Zjedn. A. P.), 15.777 mieszk., węzeł kolejowy, przemysł maszynowy.

***Corocoro**, miasto i stacja kolejowa w prow. La Paz w Boliwji (Am. Płd.), 4.000 m n. poz. morza, około 2.000 mieszk., najważniejsze kopalnie miedzi w Boliwji.

***Coromandel**, 1. ob. Koromandel; 2. półwysp na pln. wyspie N. Zelandji; w sch. od Auckland, kopalnia węgla, srebra i ołowiu.

***Corona Veneris** (łac.), wykwitły, wysypka na czole, barwy miedziano-czerwonej, objaw kiły w 2-gim okresie (por. Syfilis).

***Coronella**, p. Zaskrońce.

***Coronelli** Wincenty, generał Franciszkanów, włoski geograf i kartograf, (1650—1718), autor wielu atlasów, globusów i kilkuset map. Założył około 1688 r. Accademia Cosmografica degli Argonauti, którą uważać można za pierwsze na świecie towarzystwo geogr. Jednym z protektorów tow. był król Jan Sobieski, gorący miłośnik geografji.

***Corosini**, architekt włoski z XVII. w. Przebudował zamek w Haliczu, wzniesiony za Kazimierza W.

***Corradini** Enrico, pisarz włoski, *1865, rzeźnik ideologii narodowej, napisał: „Giulio Cesare“ (dramat, 1902, II wyd. 1926), „La patria lontana“ (1910), „La guerra lontana“ (1911, powieść), „Discorsi nazionali“ (1917), „Discorsi politici“ (1923, II wyd. 1924), „Fascismo, vita d'Italia“ (1925) i i.

***Correggio**, miasto w prow. Reggio nell' Emilia (Włochy pln.), 3.312 mieszk., jako gmina 19.415 mieszk., stary zamek.

***Corridas de toros**, walki byków, ob.

***Corsicana**, miasto w stanie Teksas (St. Zjedn. A. P.), 225 km od Austin, 15.202 mieszk.

***Cortereal** Gaspar, żeglarz portug., ur. ok. 1450, odbył dwie wyprawy w celu znalezienia przejazdu z Atlantyku ku Azji drogą od północy. W czasie pierwszej, w 1500 r. odkrył prawdopodobnie N. Fundlandję, w czasie drugiej w 1501 r. odkrył Labrador. W czasie tej wyprawy zaginął w cieśninie Hudsona; ten sam los spotkał poszukującego go jego brata Miguela w 1502 r.

***Cortland**, miasto w stanie N. Jork (St. Zjedn. A. P.), 15.043 mieszk.

Costarica, rep. w Am. Środk., (1930) 503.856 mieszk., sieć kolej. w 1928 r. — 815 km. W 1930 otwarto linję lotniczą z portu Punta Arenas do stolicy San José.

***Costiosis**, choroba ryb, np. karpi i pstrągów, wywołana przez wiciowca Costia necatrix. Wiciowiec umieszcza się na skórze zapomocą dwóch witek i powoduje rozpad komórek. Leczy się zapomocą kąpeli w stoney wodzie.

***Cotangens**, ob. Trygonometria.

***Côte d'Azur**, francuskie określenie wybrzeża morza Śródziemnego na wschód od ujścia Rodanu (ob. Riviera).

***Cotellani**, architekt włoski z XVII. w., pracował w Polsce. Jego dziełem jest, zbudowany przez Tomasza Zamojskiego zamek ordynacki w Zamościu.

***Côtes Lorraines** (C. de Meuse), wyżyna kredowa, dług. około 150 km, szer. 10—30 km, na wschód od rzeki Mozy, która ją oddziela od Argonów (depart. Meuse, Francja wsch.), wzniesiona 100—200 m nad przyległe niziny, lesista, słabo zaludniona. Odegrała wybitną rolę w obronie twierdzy Verdun.

Angielski domek rodzinny.

Cottage system, słowo angielskie, oznaczające sposób budowania kasarni, szpitali, domów robotniczych i t. p. w formie większej ilości małych budynków, zamiast jednego olbrzymiego gmachu. Słowo to oznacza także rodzaj przedsiębiorstwa, polegający na sprzedawaniu domów na raty, spłacane czynszem podnajmu.

***Coty François**, właśc. Francesco Giuseppe Spoturno, przemysłowiec franc., ur. 1874, fabrykant perfum, usiłował opanować prasę prawnicową przez nabycie dzienników „Gaulois” oraz „Figaro” (1924), senator, założył w 1928 pismo „Ami du peuple”, zwalczające komunizm.

***Cotyledones**, ob. Liścienie.

Coué Emile, † 1926.

***Coumarouna Aubl.**, ob. Dipteryx.

***Courceelles**, miasto górnicze i przemysłowe w prow. Hainaut (Belgia płd.) w sąsiedztwie Charleroi, węzeł kolejowy, 17.791 mieszcz.

***Courtline Georges**, † 1929. W r. 1926 uzyskał wielką nagrodę Akademii Francuskiej.

***Courtral**, ob. Kortrijk.

***Coustou**, architekt z XVIII. w. Ok. 1761 był budowniczym królewskim. Wykonał projekt pałacyku w Jordanowicach (pow. Błoński).

***Cracovia** (łac.), Kraków, ob.

***Cradle**, Mount, najwyższa góra Tasmanji, 1.545 m, w płn. części wyspy.

***Crag**, w geologii twory plioceniczne, wykształcone w płd.-wsch. Anglii. Poziomem najwyższym jest c. biały cz. korallinowy (od wodorostu morskiego Corallina), wyższym jest walton c., najwyższym c. czerwony z Suffolk.

***Craig Edward Gordon**, ang. aktor i reżyser, * 1872, autor wielu pism o teatrze, m. i.: „On the Art of the Theatre” (1911), „Towards a new Theatre” (1913) i zwłaszcza „The Theatre Advancing” (1921).

***Crainic Nichifor**, właściwie Jon Dobre, rumuń. poeta i dziennikarz, * 1889, w r. 1930 odznaczony wielką nagrodą narodową za poezję, od 1925 redaktor czasopisma „Gândirea”

w duchu neotradycjonalistycznym, jako poeta opiewa głównie przeszłość i ziemię rumuńską, wydał zbiory poezji: „Niwę rodzinne” (1916), „Dary ziemi” (1920), przekłady Tagore’a i Rilkego.

***Crane Stephen**, powieściopisarz półn. amerykań., (1870—1900), pierwszy zdecydowany realista, swemi powieściami impresjonistycznymi („Maggie, a Girl of the Streets”, 1892, „The Red Badge of Courage”, 1895) wpłynął silnie na współczesnych, pisał nadto świetne opowiesci: „The Open Boat and Other Tales of Adventure” (1898) i i. Wyd. zbior. 1926, 12 t.

***Crater Lake**, jezioro w płd.-zach. Oregonie (zach. St. Zjedn. A. P.), na wysokości 1.882 m, 608 m głębokie, 645 km² powierzchni, w kraterze zapadłego wulkanu. Od 1902 r. stanowi wraz z okolicami park narodowy.

***Crawfordsville**, miasto w stanie Indiana (St. Zjedn. A. P.), 10.355 mieszcz.

***Crémieux Benjamin**, pisarz franc., * 1888, współpracownik krytyczno-literacki „Nouvelle Revue Française”, odznaczający się bezwzględnością rzeczowości i pogłębieniem myślowym, wydał studia krytyczne: „XX. siècle” (1924), „Du côté de Marcel Proust” (1928), „Littérature italienne” (1928), nadto powieść: „Le Premier de la classe” (1921). Wprowadził do Francji Pirandella.

***Creodontia**, ob. Kreodonty.

***Crêpe de Chine**, pospolicie krepdeszyn (a), słabo marszczona tkanina jedwabna, na suknie kobiece.

***Crex crex**, ob. Derkacz.

***Cricket**, krykiety, ob.

***Crinan** (Canal), kanał w Szkocji zach., przecinający półwysp Knapdale, w hrabstwie Argyll, dostępny dla statków 200-tonnowych.

***Crinoidea**, ob. Liljowce.

***Cripple Creek**, osada górnicza w stanie Colorado (St. Zjedn. A. P.), na wys. 2.990 m, u stóp góry Pikes Peak, 6.206 mieszcz., stacja kol. C. zawdzięcza swe powstanie i rozwój odkryciu złóż złota w 1891 r.

Croce Benedetto, filozof i krytyk włoski. Por. polskie o nim studjum Maurycego Manna (1930). Zbiorowy przekład niem. dzieł filozoficznych, 1927—30, 8 t.

***Crockera Łąd**, na oceanie Lodowatym płn. pod 83° szer. płn. i 103° dług. zach., na płn.-zach. od Ziemi Granta. Widział go rzekomo R. C. Peary, ekspedycja Macmillana (1913—1917 r.) nie stwierdziła jednakże jego istnienia.

***Crocodyla**, ob. Krokodyle.

***Cros Charles**, franc. poeta i uczony, (1842—1888), uchodzi za twórcę monologu humorystycznego. — Przed Edisonem w r. 1877 wynalazł „maszynę do rozmowy” (Paléophone).

***Crotalinae**, ob. Grzechotniki.

***Crustacea**, ob. Skorupiaki.

***Cruz Alta**, miasto w Brazylii, jako muni-cypjum 50.000 mieszcz., handel kukurydzą, ryżem i tytoniem.

***Csanád, Arad és Torontál**, węgierski komitat (Węgry płd.-wsch.), utworzony w 1926 r. z komitatu Csanád i resztek komitatów Arad i Torontál, liczy 1.998 km², 167.439 mieszcz.

***Csepel**, osada na północnym krańcu wyspy C. (ob.), 23.689 mieszk., liczne zakłady przemysłowe, port Budapesztu, największa radjostacja na Węgrzech.

***Csók Istvan**, malarz węg., *1865, od 1920 profesor malarstwa w wyższej Szkole Sztuk Pięknych w Budapeszcie. Jest jednym z najwybitniejszych impresjonistów węgierskich, znakomitym kolorystą. Maluje rodzajowe sceny, oparte na rodzimych motywach węgierskich, akty i martwe natury.

Csongrád, komitat (Węgry pół.-wsch.) z 1.885 km², liczył w 1930 r. — 148.477 mieszk.

***Cubeba**, ob. Piper.

***Cubryna**, szczyt w Tatrach Wysokich, między Wrotami Chałubińskiego a szczytem Mięgoszowieckim, 2.378 m.

***Cuculidae**, ob. Kukułki.

***Cucurbitaceae** (dyniowate), rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Cucurbitales. Należą tutaj rośliny zielne, krzewy lub drzewa, zwykle pnące, o kwiatach jednopłciowych, promienistych, pięciopłciowych, pręcików 5, słupek trójkomorowy o ściennym łożysku, owocem jagoda lub też puszka. Rosną w krajach tropikalnych lub subtropikalnych. Najważniejsze rodzaje: Cucumis, Luffa, Bryonia, Cucurbita, Momordica, Lagenaria.

***Cucuta**, stolica prow. Santander Norte w Kolumbji (Am. Płd.), ob. San José de Cucuta.

***Cucuta**, miasto pół. ameryk., ob. San José de Cucuta.

***Cudahy**, miasto w stanie Wisconsin (St. Zjedn. A. P.), obok Milwaukee, 10.631 mieszk., w tem około 2.000 Polaków.

***Cudnów** (ros. Czudnow), miasteczko w pow. żytomierskim (Ukraina zach.), nad rzeką Teterowem, około 4.000 mieszk., stacja kol., pamiętne klęską wojsk moskiewskich w 1660 r.

***Cudowna** (gwiazda), ob. Mira.

***Cudowna sieć**, ob. Sieć cudowna.

***Cueva** (Coiba), wymarły lud cywilizowany z wybrzeży zatoki Urabá (ob.), językowo pokrewny Czibczom (ob.).

***Cukier trzcinowy**, ob. Cukrowa trzcina, Cukrownictwo.

***Cukrowe kwasy** (CO₂H)₂(CHOH)₄, dwukarboonowe alkoholokwasy sześćoatomowe. Powstają przy utlenianiu cukru trzcinowego, gronowego, skrobi, mannitu i t. d. zapomocą kwasu azotowego. Są optycznie czynne.

***Cukrowy burak**, ob. Beta oraz Burak (uzup.).

***Cukrzyki** (Dacnidae), rodz. ptaków śpiewających. Małe, z długim, często rozwidlonym lub rozstrzępionym językiem, żyją w lasach Am. płd. Żywią się owadami, owocami i miodem. Sai (Arbelorhina cyanea Vieill), 12 cm dł., niebieska, zielono błyszcząca, z czarnymi skrzydłami i ogonem. Podobne są Dicaeidae z Indyj i Australji.

***Cullen** Countee, liryk pół. ameryk., *1903, główny przedstawiciel młodej poezji murzyńskiej: „Color“ (1925), „Copper Sun“ (1927), „The Ballad of the Brown Girl“ (1927), „The Black Christ“ (1929); wydał antologję poezji murzyńskiej: „Caroling Dusk“ (1927).

***Cullinan**, miasto (od 1903 r.) we wsch.

Transwalu (Unja Płd. Afryki), 12.604 mieszk. (1.799 białych), 40 km na wschód od Pretorji, stacja kol. — W 1905 r. został tu znaleziony słynny diament Cullinan (ob.).

***Cumbre de Mulhacén**, ob. Mulahacen, Cumbre de.

***Cumulus**, chmury kłębiaste, mające kształt półkulistych kłębow, o ciemniejszej, wyraźnie zaznaczonej podstawie poziomej. Powstają wskutek silnych prądów wstępujących mas powietrza; pozioma podstawa oznacza wysokość (powierzchnię), na której zaczyna się skraplanie pary wodnej, zawartej w podnoszącej się masie powietrza. Tworzą się przeważnie w godzinach południowych, przedewszystkiem w ciepłej porze roku. — Chmury kłębiaste dość często przekształcają się w poleżne masy chmur o wyglądzie wież, gór itp., o ciemnej, niekiedy czarnej podstawie. Z chmur tego rodzaju w lecie często spadają ulewne deszcze, wywołują się burze, gradobicia, na wiosnę śnieg lub krupy. Nazywają się one cumulo-nimbus (nimbus = chmury deszczowe).

Cundinamarca, depart. Kolumbji (Am. Płd.), 22.300 km², 1.056.570 mieszk.

Cuno Wilhelm, polityk niem., †1933.

***Cuphea** B. Brown. (Lepnota), zioła lub drobne krzewy z rodziny Lythraceae, występują w Ameryce. C. platycentra Benth. z Meksyku, hodowana jako roślina ozdobna.

***Cupido**, Kupidyń, ob.

***Cupuliferae**, ob. Misceczkowate.

***Curculionidae**, ob. Ryjkowce.

***Curepipe**, miasto na wyspie Mauritius (Afryka, kolonja ang.), 17.709 mieszk., na pół.-wsch. od Port Louis, stacja kol.

***Curlatii**, Kurcjusz, ob. Horatius.

***Curatius Maternus**, ok. 65 po Chr., rzymski mówca i autor tragedji.

***Curico**, prowincja C. (Chile, Am. Płd.) została w 1927 r. zniesiona.

***Curiego prawo**: przenikliwość magnetyczna jest dla ciał diamagnetycznych od temperatury niezależna, natomiast dla ciał paramagnetycznych jest odwrotnie proporcjonalna dla temperatury liczonej na skali bezwzględnej.

***Curling**, rodzaj sportu zimowego, uprawianego na lodzie, polegający na rzucaniu, względnie wypychaniu do celu oznaczonego kółkiem na lodzie dużych, spłaszczonych u spodu krążków, zaopatrzonych u góry w ucha. Sport ulubiony przez starszych panów, uprawiany wiele, zwłaszcza na lodowiskach szwajcarskich; w Polsce nieznaną.

***Curtea (Cortea) de Arges**, ob. Arges.

***Curtius** Julius, polityk niem., ur. 1877, adwokat, od 1920 poseł do parlamentu z ramienia Niem. Partji Ludowej, został w 1926 ministrem gospodarstwa. 1929 objął po Stresemannie tekę spraw zagranicznych, współdziałał przy przyjęciu planu Younga, ustąpił w 1931.

***Curugaoka**, miasto w płn. części wyspy Hondo (Japonja), około 25.000 mieszk.

***Curzola**, ob. Korcula.

***Cushendun** Ronald John Mac Neill, polityk ang., ur. 1861, adwokat, 1911—27 konserwatywny członek Izby Gmin, 1922—25 parlamentarny podsekretarz stanu spraw zagranicznych,

1927 reprezentant W. Brytanji przy Lidze Narodów, 1929 na przygotowawczej konferencji rozbrojeniowej w Genewie, napisał: „History of Australia and New Zealand“ (1908), „Ulster's Stand for Union“ (1922) i in.

***Cuszyma**, ob. Tsushima.

Cutch, ekstrakt garbarski, podobny do katechu, jednak mniej wartościowy.

***Cutch**, państwo ind. w Indjach ang., ob. Kacz.

***Cuttak**, miasto w Indjach ang., ob. Kattak.

***Cuyuni Rio**, lewy dopływ rzeki Essequibo w Gujanie ang. (Am. Pld.), źródła w Wenezueli, dług. 950 km, żeglowna na przestrzeni 750 km, tworzy w ang. Gujanie wodospady Waika.

***Cyanosls**, ob. Sinica.

***Cybirow**, Burjata, jako pielgrzym odwiedził w 1899 r. stolicę Tybetu Lasse i przywiózł cenne notatki oraz szereg fotografii z tego niedostępnego w owym czasie dla Europejczyków miasta.

***Cybina**, mały prawy dopływ Warty, dług. 45 km, płynie w kierunku zach., wpada do Warty w obrębie Poznania, na przedmieściu Śródka.

***Cybuch**, rura z drzewa wiśniowego lub jaśminowego, zakończona ustnikiem kościanym lub bursztynowym, na którą nasadza się glinianą lub porcelanową główkę fajki.

***Cycadaceae** (s a g o w c o w a t e), rodzina roślin, należąca do Cycadinae. Owocolistki z 8—4, rzadziej z dwoma załazkami, odstającymi bocznie. Kwiaty żeńskie, po wykształceniu owocolistków, przerastają, przedłużając pęd rośliny (sympodium). Pnie rosną na grubość. Drewno wtórne składa się z cewek, jako materiał zapasowy występuje sago (ob.). Rosną w Ameryce środkowej, płd. Azji i Australji. Najważniejszy rodzaj: *Cycas*.

***Cyclanthaceae** (o k o l n i c o w a t e), rodzina roślin jednoliściennych z rzędu Spadiciflorae. Rośliny, podobnezew. wyglądem do małych palm lub też pnące się zapomocą korzeni, przypominają Araceae. Kwiatostany podobne do kolb, o licznych pochwach, często barwnych. Okwiatu brak lub też zredukowany do tusek. Pręcików od 4 do wiele. Słupek jednokomorowy o 2—4-ściennych łożyskach. Żyją w tropikalnej Ameryce. Najważniejsze rodzaje: *Carludovica* i *Cyclanthus*.

***Cyclops**, ob. Copepoda.

***Cyclostomata**, ob. Kregouste.

***Cydkasz**, ostatni król państwa judzkiego, 597—586, wyniesiony na tron po uprowadzeniu Jojachina przez Nebukadnezara. Zmuszony przez swych poddanych, zerwał się do walki z Nebukadnezarem, ale pokonany, dostał się do niewoli. Wywieziony do Babilonu, umarł we więzieniu.

***Cydonia**, ob. Pigwa.

***Cygnidae**, ob. Łabędzie.

***Cygnus**, łabędź, ob. Łabędzie.

***Cyjanamid** CN.NH₂, nityl kwasu karbaminowego; powstaje przy rozkładzie soli wapniowej zapomocą kwasu siarkowego. Sól tę otrzymuje się na wielką skalę działaniem azotu na rozżarzony węgiel wapnia. C. wapniowy CaCN₂ znajduje zastosowanie głównie jako nawóz

sztuczny (20—22% azotu). Z wodą (powyżej 70° C) rozkłada się z wydzieleniem amonjaku.

***Cyjanit** (cyanit), minerał o składzie andaluzytu Al₂SiO₆, różni się od tego układem trójskośnym, w którym krystalizuje, tworząc najczęściej płaskoprismatyczne kryształy, nierzadko zbliżnione na podobieństwo plagioklazów. Tw. 7; c. wł. 3,5—3,7. Prócz kryształów bezbarwnych zdarzają się niebieskawe i in. C. jest częstym minerałem łupków krystalicznych. Pokład samoistny o miąższości kilku metrów tworzy w Wermlandzie (k. Horsjöberg).

***Cyjanotypja**, kopjowanie odbitek fotograficznych na papierze światłoczułym, napojonym w roztworze cytrynyjanu amonowo-żelazowego i żelazocyjanu potasowego. Utrwalanie odbywa się przez wypłókanie w czystej wodzie. Odbitki mają barwę niebieską.

Cyjanowodor (k w a s p r u s k i), cyjanowodorowy kwas HCN, nityl kwasu mrówkowego. Występuje w niektórych roślinach tropikalnych. Gorzkie migdały zawierają glikozyd amygdalinę, która, ulegając hydrolizie, rozkłada się na cukier gromowy, aldehyd benzoesowy i c. C. powstaje przy suchej destylacji ciał organicznych, zawierających azot; stąd obecność c. w gazie świetlnym, generatorowym i t. d. Otrzymuje się go m. i. zapomocą destylacji żelazocyjanu potasowego z kwasem siarkowym rozcieńczonym. Tworzy ciecz bezbarwną o c. wł. 0,697, woni gorzkich migdałów. Jest jedną z najsilniejszych i najgwałtowniej działających trucizn. Przy zatruciu c. stosuje się przepłókiwanie żołądka b. rozcieńczonym roztworem nadmanganianu i sztuczne oddychanie. Gazowy c. w 1—2% mieszaninie z powietrzem znajduje zastosowanie jako środek dezynfekcyjny (dezynfekcja szpitali, koszar i t. p.). C. jest kwasem jednozasadowym, z zasadami tworzy sole typu MeCN, cyjanki. Rozpuszczalne w wodzie są tylko cyjaniki metali alkalicznych oraz metali ziem alkalicznych. W roztworze ulegają hydrolizie. Cyjaniki metali alkalicznych stapiane z siarką dają t. zw. r o d a n k i, siarkocyjaniki. Cyjaniki metali ciężkich rozkładają się przy ogrzewaniu z wydzieleniem metalu i cyjanu (CN)₂. Kwasy, nawet b. słabe, wydzielają z cyjanoków wolny c.

Cyjanu związki wywodzą się od kwasu cyjanowodorowego (pruskiego) HCN. Do niedawna źródłem otrzymywania c. z. były odpadki zwierzęce (skóra, kości, rogi, kopyta), które prażone z opilkami żelaznymi i potażem dają żelazocjanek potasu. Ostatni przy stapianiu z potażem daje cyjanek potasowy. Obecnie stosuje się w powyższym celu błękit pruski, otrzymywany w wielkich ilościach z masy do oczyszczania gazu świetlnego. Działając amonjakiem na rozżarzoną mieszaninę węgla potasowego i węgla otrzymuje się cyjanek potasu. Do najważniejszych związków tej grupy należą cyjaniki metaliczne, żelazocjaniki, cyjanamidy. Mniejsze znaczenie posiadają: bromo- i chloro-cyjan: CNBr, CNCl. Chlorocyjan otrzymuje się działaniem chloru na cyjanek rtęziowy. Jest gazem, w wodzie trudno rozpuszczalnym; działa silnie trująco, łatwo ulega polimeryzacji na chlorek

cyjanurowy $C_3N_3Cl_3$, ciało stałe. Analogicznie zachowuje się bromo-cyjan.

Kwas cyjanowy $NC.OH$ tworzy się z kwasu cyjanurowego (ob. niżej) przy ogrzewaniu. Jest związkiem tautomerycznym i daje dwa szeregi pochodnych. Poniżej 0° tworzy ciecz bezbarwną, silnie kwaśną. Cyjanian potasowy $CN.OK$ otrzymuje się łatwo, stapiając cyjanek potasu z minią. Tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie. W roztworze wodnym ulega rozkładowi z wydzieleniem amonjaku. Inne sole otrzymuje się z cyjanianu potasowego na drodze wymiany podwójnej. Izomeronem kwasu cyjanowego jest kwas piórnowy (ob.). Kwas cyjanurowy $(CN.OH)_3$ izomeryczny z cyjanmelidem, tworzy się z ostatniego przy ogrzewaniu. Powstaje również przy ogrzewaniu mocznika (ob.). Tworzy bezbarwne kryształy; w 300° rozpada na kwas cyjanowy.

*Cykada, piewiki, ob. Cicadidae.

Cykl (z grec. kyklos), powtarzający się szereg lat, po upływie którego pewne zjawiska powtarzają się; ma znaczenie głównie w rachubie kalendarzowej (ob. Kalendarz). Powtarzanie się faz księżyca w tych samych dniach tygodnia następuje po upływie c. wielkanocnego (cyclus paschalis, canon paschalis, circulus paschae, periodus Victoriana, periodus Dionysiana), albo t. zw. wielkiego roku (annus magnus), który tworzy c. skombinowany z c. słonecznego i księżycowego i liczy 532 lat.

*Cyklicy (grec.), albo homerydzi, poeci eposów dokola „Iljady” i „Odyssei”, które złączono w cykl („Kyklos”, krąg) starogreckich podań bohaterkich z wojen tebańskiej i trojańskiej. Należą tu: „Kypria” (czasy przed „Iljadą”), „Ethiopsis”, „Mała Iljada”, „Zburzenie Iljonu” („Iliu persis”), „Nostoi” (przejście od „Iljady” do „Odyssei”), „Telegonia” (o śmierci Odyseusza). Z poematów tych dochowały się tylko fragmenty i częściowe streszczenia prozą, na ich podstawie dokonano nowego opracowania podań, korzystali z nich późniejsi poeci, odtwarzano je również w sztuce plastycznej.

*Cykliczny rozród, ob. Generacyj zmiana.

*Cyklista, uprawiający kolarstwo, ob. Rower.

*Cykłodrom, tor owalny, zbudowany specjalnie dla wyścigów rowerowych, na zakrętach zaopatrzone w pochylenia (wiraże).

*Cylchowa, ob. Züllichau.

*Cylindroma, ob. Oblak.

*Cylindryt (kilindryt), minerał, siarko-antymonin ołowiu z niewielką zawartością srebra i germanu, tworzy cylindryczne utwory barwy szarej o połysku metalicznym. Tw. 2,5. Znany ze srebronośnych żył kruszcowych Poopo (Boliwia).

*Cylleja, ob. Celje.

*Cymbopogon, rodzaj traw z podrodzajem Andropogon, obejmuje te gatunki, u których obok siebie występują kłосki siedzące oraz na szypułkach. Wiele gatunków charakteryzuje się zawartością olejków eterycznych.

*Cyna (Cynna, niem. Zinne), mały lewoboczny dopływ Odry, wypływa pod Głupczycami (Śląsk niem.), dług. około 50 km, uchodzi powyżej Raciborza, odgarnicza obszar językowy polski od czeskiego i niemieckiego.

Cyna. Czysty pierwiastek otrzymuje się z ka-syterytu przez redukcję węglem. Występuje w kilku odmianach allotropowych (ob. t. 3). Powyżej 200° przechodzi w odmianę rombowa (cyna γ), o c. wł. 6,51, trwałą powyżej 161° . W tej formie daje się łatwo sproszkować. Przy ogrzewaniu w powietrzu przechodzi c. w tlenek (popiół cynowy). W temperaturze jasnego żaru spala się. Rozpuszcza się w kwasie solnym, dając chlorek cynawy $SnCl_2$. Łatwo ulega działaniu gorącego łągu. — Najczęstszą c. handlową jest t. zw. c. Banka (powyżej 99,9% Sn). O zastosowaniu c. ob. t. 3.

W odległej starożytności używano już c. do wyrobu sprzętów, naczyń oraz monet. Często używano stopów c. z miedzią. — W 1928 wyprodukowano ogółem 182.200 tonn czystego metalu. — Por. też art. Cynowy, a, c., oraz Cyny: stopy i t. d.

W stanie rodzimym występuje c. w Meksyku (Guanajuato) i Nowej Walji Południowej. Kryształy sztucznie otrzymane są tetragonalne lub rombowe.

*Cynamonowiec, ob. Cinnamomum.

*Cyncarzy, ob. Kucowołosi.

Cynk (Zn, Zincum), (c. at. 65,38). Czysty metal otrzymuje się z rud, które po wyprażeniu miesza się z węglem i silnie ogrzewa. Metal oddestylowuje się, a następnie kondensuje w odbieralniku. Dla wydobycia c. z kruszców uboższych w metal, łąguje się surowiec kwasem; z roztworu wydziela się c. zapomocą elektrolyzy. C. techniczny zawiera ok. 4% ołowiu, 0,2% żelaza, 0,3% kadmu, poza tem: arsen, antymon, miedź i i. Przez przetapianie w piecach płomiennych otrzymuje się c. rafinowany (ok. 1,5% ołowiu). Przez destylację c. technicznego otrzymuje się prawie czysty metal (99,7—99,9% Zn).

Ciężkie schorzenia występujące u robotników w hutach cynkowych, pozostają prawdopodobnie w związku z własnościami trującymi zanieczyszczeń, jak ołów, arsen, kadm i i. — Jako metal o odrębnych, specyficznych własnościach został c. rozpoznany prawdopodobnie przez Paracelsusa. W 1928 wydobyto ogółem 1,413.500 tonn, z czego na Polskę przypada 161.800 tonn.

*Cynkalium, stop glinu z cynkiem (0,8—8,3%) i magnezem (0,8—8,3%).

*Cynkdybraunit, minerał, odmiana psylomelanu, zawierająca domieszki cynku. Tworzy ziemiste skupienia barwy czekoladowej znane z Olkusza.

*Cynkenit, minerał, siarkoantymonin ołowiu o składzie $PbSb_2S_4$, występuje w rombicznych kryształach, tworzących sześcioboczne bliźniaki pręcikowe lub igielkowate barwy stalowo-szarej, nieraz o pstrym nalocie. Tw. 3—3,5, C. wł. 5,3—5,4. Znany z Wolfsbergu w Harcu, Hansasch w Badenie i in. m.

*Cynkit, minerał, tlenek cynku ZnO , występujący w heksagonalnych kryształach hemimorficznych, przezwane jednak w bryłach skorupowych barwy krwisto-czerwonej, pochodzącej od domieszek manganu. Znany z New Jersey; w Polsce występuje w Olkuszu i Tarnowskich Górach.

***Cynkowa blacha**, wyrabiana jest, w grubości 0,3—5 milimetrów, przez walcowanie w temp. 100° płyt poprzednio otrzymanych przez odlanie. Służy do krycia dachów, sporządzania rynien i do wyrobu wanien i naczyń domowych na wodę.

***Cynkowa maść** (unguentum cinci oxydati), 10% mieszanina tlenku cynku z sadłem wierzbowym. Ma działanie osuszające, zatykające pory skóry i ściągające. Stosuje się ją przy wypryskach i sączących wykwitach skórnych, jak również przy otarciach naskórka.

***Cynkowa żółcień**, chromian cynku, ob. Cynkowe farby (uzup.).

***Cynkowe farby**, związki cynku używane jako farby malarskie. Nie czernieją od działania siarkowodoru (siarczek c. jest biały). Do białych f. c. należą: litopon, (otrzymywany przez zadanie roztworu siarczanu cynkowego siarczkiem barowym), mieszanina siarczku c. i siarczanu baru; biel cynkowa t. j. techniczny tlenek cynku, zawierający zanieczyszczenia metalicznego cynku, węgla, węglanu ołowiu. Z tlenku c. i dwuchromianu otrzymuje się farbę żółtą t. zw. żółcień cynkową $3\text{ZnCrO}_4 + \text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$, która zmieszana z błękitem pruskim tworzy t. zw. zieleń cynkową. Błękit c. otrzymuje się przez zadanie roztworu siarczanu c. z domieszkami soli żelazowych żelazocyjankiem potasu. Jest to zatem mieszanina błękitu pruskiego i żelazocyjanku cynku.

***Cynkowe odlewy**, tanie odlewy dekoracyjne, zazwyczaj pobronzowane, służą jako imitacja odlewów z brązu.

***Cynkowy puder**, zasyпка zawierająca tlenek cynku, najczęściej także łojek, mączkę ryżową i kwas salicylowy. Używany jako zasyпка antyseptyczna, przy otarciach naskórka i t. d.

***Cynkowy pył**, nieczysty sproszkowany cynk, zawierający ok. 10% tlenku cynkowego. Bywa używany jako środek silnie redukujący, jako farba podkładowa i t. d.

***Cynku stopy**. Do najważniejszych należą stopy c. z miedzią i nikleem (nowe srebro). Zawierające głównie cynk bywają używane zamiast mosiądzu, jak np. stop c. z niewielkimi ilościami miedzi, glinu, żelaza i ołowiu. Metalem łożyskowym jest s. c. zawierający nieznaczne (kilka procent) domieszki miedzi i glinu. Do tego samego celu używa się stopu papenburskiego (2,5% glinu, 5,5% miedzi). Saksoński brąz zawiera 3% ołowiu, 6% miedzi, 5% cyny, 1% glinu. Stopy lekkie zawierają duże ilości glinu (ciskon — 80% glinu). C. twardy jest stopem cynku z żelazem (trudnotopliwy). Cynk z domieszką (2%) żelaza, niklu lub kobaltu oraz glinu (1—8%) bywa używany jako namiastka brązu.

***Cynocephalus**, ob. Pawjany.

***Cynowa blacha**, blacha, otrzymywana przez walcowanie cyny. Bardzo cienkie blaszki cynowe noszą nazwę cynfolji.

***Cynowe odlewy**, znane były już w starożytności, do większego znaczenia doszły jednak dopiero w średniowieczu, a mianowicie w XIII wieku, gdy odkryto rudę cyny w Górach Kruszcowych. Największy rozkwit odlewów cynowych

przypada na wiek XVI i XVII. Odlewano wtedy cynowe zastawy stołowe, puhary, dzbany i konwie, które niejednokrotnie stały na wysokości wyrobów artystycznych. Powstały cechy rzemieślnicze specjalistów odlewaczy cyny, zwanych w Polsce konwisarzami. Wynalazek europejskiej porcelany w XVIII wieku zapoczątkował zmierzch odlewów cynowych, które powoli wyszły zupełnie z użycia.

***Cynowy trąd**. Jeżeli metaliczna cyna przebywa dłuższy czas w temperaturze poniżej 18° C to może zająć wypadek, że rozpada się na szary proszek, który jest inną odmianą tego metalu. Znane jest też zjawisko, że ta szara odmiana cyny, zetknięta z odmianą białą, może zapoczątkować jej rozpad, czyli ją niejako zarazić. Stąd nazwa t. c. To zjawisko, które poczyniło wiele spustoszenia w zabytkowych przedmiotach z cyny, między innymi w sarkofagach królewskich na Wawelu, nie jest bliżej naukowo wyjaśnione, wiadomo tylko, że można się przed nim uchronić przez utrzymywanie temperatury powyżej 18°.

***Cyny stopy**. Stopy z cynkiem i miedzią, ob. Bronz. Wielkie zastosowanie znajdują s. c. z ołowiem i cynkiem, twardsze od ołowiu i cyny (powyżej 60% zawartości cyny). Nadają się doskonale do odlewania. Są jednakowoż mniej odporne na działanie czynników chemicznych w porównaniu z czystymi metalami (łatwiej utleniają się na powierzchni, ulegają działaniu kwasów i t. p.). Dlatego też zawartość ołowiu w s. c. używanych do wyrobu naczyń, sprzętów kuchennych, lutów i t. p. nie powinna przekraczać 10%, w niektórych wypadkach (wyrób główek syfonów, cynfolji do pakowania środków spożywczych i t. p.) nawet 1%. Stopy c. z ołowiem (50—70% ołowiu) bywają używane do lutowania (lut cynowy). Stop c. z ołowiem i antymonem jest metalem łożyskowym. Bardzo łatwo topliwe są s. c. z ołowiem i bizmutem.

***Cyny związki**. W związkach występuje cyna (ob.) jako pierwiastek 2-wartościowy (zw. cyna w e) i cztero-wartościowy (zw. cyna o w e).

1. Tlenki c. Tlenek cynawy SnO powstaje przy ogrzewaniu wodorotlenku w strumieniu dwutlenku węgla. Jest to czarny proszek. Wodorotlenek cynawy Sn(OH)_2 wypada z roztworu soli cynawej za dodaniem sody w postaci białego osadu. Rozpuszcza się zarówno w kwasach jak i alkaliach. Tlenek cynowy SnO_2 występuje w przyrodzie jako kasyteryt. Powstaje przy silnym ogrzaniu cyny w powietrzu. Bywa używany do wyrobu szkła mlecznego, do emalii, glazur i t. p. Kwas cynowy H_2SnO_3 tworzy się za dodaniem amonjaku do roztworu soli cynowej w postaci białej galarety, rozpuszczalnej zarówno w kwasach jak i alkaliach. Z czasem przechodzi w odmianę polimeryczną, t. zw. kwas metacynowy (H_2SnO_3)_n, nierozpuszczalny ani w ługach, ani w kwasach. Ostatni tworzy się również przy działaniu mocnego kwasu azotowego na cynę metaliczną. Z soli kwasu cynowego zasługuje na uwagę cynian sodowy $\text{Na}_2\text{SnO}_3 + 3\text{H}_2\text{O}$, t. zw. sól preparacyjna używana do prawiania włókien. Cynian wapniowy CaSnO_3 bywa używany do wyrobu szkła mlecznego i emalii.

2. Sole cyny. Sole cynawe powstają przy rozpuszczaniu cyny lub wodorotlenku cynawego w kwasach. Chlorek cynawy SnCl_2 tworzy się jako biała, krystaliczna masa przy działaniu chlorowodoru na cynę metaliczną. Łatwo rozpuszcza się w wodzie, na powietrzu utlenia się. Działa silnie redukująco, wydziela z soli metali ciężkich wolny metal. Znajduje zastosowanie głównie jako bajka. Chlorek cynowy SnCl_4 tworzy się przy działaniu chloru na chlorek cynawy lub cynę metaliczną. Jest cieczą o c. wł. 2,28, dymiącą silnie na powietrzu; działa żrąco, chłonie wilgoć. Z chlorkami potasowców daje dobrze krystalizujące sole podwójne, np. K_2SnCl_6 ($\text{SnCl}_4 + 2 \text{KCl}$). Znajduje zastosowanie jako zaprawa farbiarska. Siarczek cynawy SnS strąca się w postaci brunatnego osadu z roztworów soli cynawych pod wpływem siarkowodoru. Siarczek cynowy SnS_2 otrzymuje się technicznie zapom. ogrzewania mieszaniny amalgamatu cynowego, salmijaku i siarki. Tworzy blaszki żółte i w tej postaci nosi nazwę żółta żydowskiego. Służy do bronzowania gipsu, drzewa, metali. Doskonale opiera się działaniu kwasów, olejów tłustych, siarkowodoru.

***Cynwaldyt** (litjonit, mika litowa), minerał należący do grupy lyszczyków, glinokrzemian potasu i litu $(\text{K}, \text{Li})_2\text{Al}_2\text{Si}_3\text{O}_6\text{F}_2$ z domieszką ortokrzemianu żelaza Fe_2SiO_4 . Tworzy blaszki posiadające nieraz sześcioboczne zarysy barwy szarej i brunatnej. C. wł. 2,9—3,1. Występuje w złożach cynowych (Kornwałja, Cynwald, Altenberg).

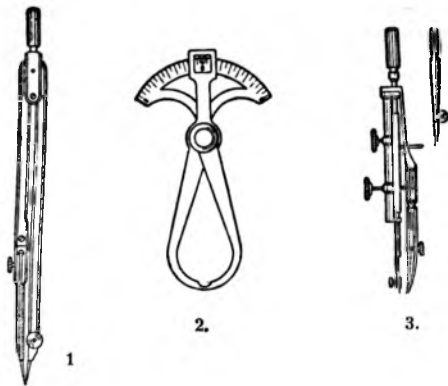
***Cypraeidae**, ob. Porcelankowate.

***Cyprinidae**, ob. Karpioiwate.

***Cypryśnik**, ob. Chamaecyparis.

***Cypselus**, ob. Jerzyk.

***Cyrk lodowcowy**, ob. Kar.

1. Grafjon. 2. Cyrkiel kalibrowy z podziałką. 3. «Nulka».

***Cyrkiel**, przyrząd do sporządzania linii koła, elipsy, mierzenia prostych i t. d., znany był jeszcze w czasach przedhistorycznych. Zasadniczo składa się z dwóch na dole ostro zakończonych ramion, złączonych z sobą zawiasowo na górze. Zawias otoczony jest główką, posiadającą rączkę do przytrzymywania. W c. do rysowania linii kołowych zakłada się na koniec jednego ramienia ołówki lub grafjon (rys. 1). Do wycina-

nia kół zakłada się końcówkę nożową. Do opisywania małych kółek służy c. zerowy zw. popolicie „nulką”. Poza tem wiele rodzajów c. specjalnych, np. do rysowania elipsy, spirali, dzielenia kątów, mierzenia grubości, średnicy obrotów i t. d. Do opisywania dużych kół używa się c., którego oba ramiona złączone są drewnianą lub metalową listwą i dają się wzajemnie zbliżać lub oddalać. Przedstawiony na rys. c. kalibrowy z podziałką umożliwia bezpośrednie odczytywanie rozwarcia końcówek.

***Cyrkiel** (łac. Circinus), gwiazdozbiór południowy.

***Cyrkulacja**, obieg, obrót. — C. k r w i, ob. Krwiobieg.

***Cyrulik** (z greck. cheirourgos, przez łac. i włosk.), tyle co balwierz (ob.), felczer (ob.).

***Cysarz** Herbert, niem. historyk lit., * 1896, wydał m. i.: „Erfahrung und Idee” (1921), „Deutsche Barockdichtung” (1924), „Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft” (1926, podstawowe studjum teoretyczno-metodyczne), „Von Schiller zu Nietzsche” (1928), „Geistesgeschichte des Krieges” (1930).

***Cysta**, ob. Torbiel (uzup.).

***Cystitis**, ob. Moczowy pęcherz, choroby.

***Cystolity** (z grec.), kuliste lub też groniaste utwory wewn. zgrubiałej ściany komórki roślinnej, inkrustowane węglanem wapnia, np. w liściach *Ficus elastica*.

***Cystotomia** (greck.), sztuczna przetoka pęcherza moczowego, założona operacyjnie, celem stworzenia kanału dla odpływu moczu w ciężkich przypadkach zatrzymania moczu (powiększenie gruczołu krokowego), względnie przy zakażeniach pęcherza. — C. wykonuje się na brzuchu ponad spojeniem łonowym.

***Cystotomia**, chirurgiczne otwarcie pęcherza moczowego.

***Cytaza**, p. Enzymy.

***Cywilista**, prawnik specjalizujący się w prawie cywilnym.

***Cywilny stan**, ob. Stan cywilny.

Cywilny ślub, p. też Mażeńskie prawo osobowe.

***Czachowski**, 1. Djonizy, powstaniec pol., (ok. 1800—1863), po wybuchu powstania styczniowego został szefem sztabu w oddziale Langiewicza, bił się pod św. Krzyżem, Stupią Nową, Małogoszczą, odstąpił odwrót nad rzeką Łośną. Po objęciu przez Langiewicza dyktatury został pułkownikiem i dowódcą 2. pułku. Po jego upadku rozpoczął działać na własną rękę w wojew. sandomierskim, jako jego nacelnik wojskowy. Sformował karny oddział złożony ze strzelców, kosynierów i jazdy, odniósł nad Rosjanami kilka sukcesów (pod Stefankowem i Jeziorkiem). Wobec wroga był bezwzględny, jeńców wieszał, szpiegów i zdrajców tępił bez litości, wobec ludności, niechętniej powstaniu, stosował surowe kary. W czerwcu, naciskany przez Czengeriego, wycofał się na terytorjum galicyjskie. Tam sformował nowy oddział, z którym w październiku wrócił do Królestwa. Otoczony przez przeważające siły rosyjskie pod Jaworem Soleckim, 6 listopada broniąc się po bohatersku, został zarąbany przez wroga. — Monografję o C. napisał Stanisław

Długosz (II. wyd. 1924). Bohaterska postać do-
wódcy C. występuje w wielu utworach na tle
r. 1863, m. i. w „Dyktatorze” Zuławskiego,
w „Kuzni” Choynowskiego, w „63” Bartkiewi-
cza. — Z rodziny C. walczyli nadto w powsta-
niu styczniowym Karol (jego syn), Adolf i krótko
Antoni (bratanek C.).

2. Leonard, syn Antoniego, ichtjolog, (1866—
1908), wybitnie znany praktyk w dziedzinie
rybactwa i urządzania stawów, współpracował
też w „Okólniku” krakowskiego Tow. Rybac-
kiego i w warszawskim „Rybaku”.

3. Kazimierz, syn Leonarda, pol. krytyk lite-
racki i bibliograf, *1890; pierwsza obszernie-
sza praca drukowana: „Chełmszczyzna i t. zw.
sprawa Chełmska” w lwowskim „Zarzewiu”
(1910); w r. 1917 współzałożyciel i współredak-
tor niepodległościowego „Ludu Miechowskiego”;
właściwa działalność literacka od r. 1925; współ-
prac. w „Czasie” (od r. 1928 stałe recenzje lite-
rackie), „Tygodniku Ilustrowanym”, „Wiado-
mościach Literackich”, „Pologne Littéraire”,
„Ruchu Literackim”, „Slavische Rundschau”,
„Niepodległości”, „Pamiętniku Warszawskim”,
Encyklopedji wydawnictwa „Gutenberg” (w t.
13. zarys współczesnej literatury polskiej,
1863—1930) i w. i. czasopismach i wydawnic-
twach. Oddzielnie wydał m. i.: „Jan Kaspro-
wicz, próba bibliografii” (1929), „Henryk Sien-
kiewicz, obraz twórczości” (1931).

*Czacki Włodzimierz, kardynał, (1835—1888),
kształcił się w Rzymie, wyświęcony w 32 roku
życia na kapłana, wszedł do służby w Watykanie,
był sekretarzem stanu, arcybiskupem, 1872
nuncjuszem w Paryżu. 1882 odwołany i miano-
wany kardynałem, mieszkał w Rzymie do końca
życia.

*Czadecki okręg, w dolinie rzeki Kisućy na
Słowacji (Czechosłowacja), na pód. zboc-
zach Beskidów Zach., w dawnym komitatcie
trenczyńskim, obecnie w żupie św. Marcin Tur-
czański, składa się z 12 wsi, zamieszkałych nie-
miał wyłącznie przez ludność polską: na 50.000
miesz. — 47.000 Polaków. Stąd był przedmio-
tem sporu między Polską a Czechosłowacją.
Por. Czaca.

Czagama japońs., XVII. w.

*Czagama (Chagama, japońs.), kociołek na
wodę z lanego żelaza (ryc.) z japońskiego ce-
remonjału herbacianego (ob. Czaire, Czanoyu).
Czagodoszcza. W t. 3. błąd drukarski: Czado-
goscza.

Czajka, ptak brodzący, por. też t a b l. XIV
w t. 14.

*Czajkowski Antoni, poeta pol., (1816—1873),
oprócz utworów w czasopismach (głównie

w „Bibliotece Warsz.” od r. 1841), wydał od-
dzielnie: „Niektóre poezje” (1841), „Poezje”
(1845), nadto przekłady „Beppa” Byrona, „Her-
mana i Doroty” Goethego. Ogłosił m. i. w r. 1859
wiersz do Cyprjana Norwida. Utwory jego od-
znaczają się dbałością o wysoki artyzm formy
językowej i poetyckiej.

*Czako (węg.), wojskowe nakrycie głowy
w kształcie wysokiej czapki skórzanej lub fil-
cowej. Pojawia się w Europie w poł. XVIII. w.,
wypierając trójrożne kapelusze. W Polsce
wprowadzone w 1789 r.

*Czakra, staroindyjska broń, używana dziś
jeszcze przez Sikków. Jest to krążek żelazny
o ostrych brzegach, z otworem na palec; po
wprawieniu poprzednio w ruch obrotowy, rzuca
się go do upatrzonego celu.

*Czam (Tszam), plemię zamieszkujące Anam
i Kambodżę (ob.), kulturalnie i językowo spo-
krewnione z Anamitami; ok. 130.000 głów.

*Czamar, jedna z kast w pñ. zach. prowinc-
jach Indyj, Pendżabie, Beharze, Bengalu (ok.
11 milj.); członkowie jej zajmują się tkactwem,
skórnictwem, robotami ziemnymi.

*Czamara (z perskiego džame, czame, „suk-
nia”), długie po kolana odzienie wierzchnie, za-
pinane pod szyję, o niskim kołnierzu; cz. no-
szona w Czechach i Polsce, była modną zwa-
szczą w czasie sejmku czteroletniego.

*Czandal, jedna z niższych kast hinduskich,
stąd dziś nazwa, obejmująca t. zw. nieczyste
zajęcia (kała, grabarza i t. p.); w przenośni
(np. u Nietzschego: Czandala), człowiek o nie-
szlachetnym, niewolniczym charakterze.

*Czang Kaj czek, generał chiński, ur. 1887,
wybitny przywódca Kuomintangu (ob.), w 1928
stał na czele rządu nankińskiego.

*Czang Czi-tung, chiński polityk i uczyony,
(† 1909), jako wicekról prowincji Hupe i Hunan
wprowadził reformy. W 1901 uczestniczył
w zawieraniu pokoju po powstaniu bokserów
(uzup., ob.), usiłował nawiązać przyjazne sto-
sunki z Japonją; 1902 minister handlu, potem
wicekról w Nankinie.

*Czang-te (ang. Ch a n g-t e), miasto w pro-
wincji Hunan (Chiny pód.), nad Juankiang, na
zachód od jeziora Tungting, ok. 150.000 mieszk.,
handel i żegluga.

*Czapek Jan, wódz husytów czeskich w XV.
w., zasłynął w walkach z wrogiem zewnętr-
nym oraz skrajnym odłamem husyckim (tabo-
rytami), wojował również w sojuszu z Pola-
kami przeciw krzyżakom, w 1433 spustoszył
Pomorze, w 1440 wszedł w służbę Władysława
Warneńczyka, który mianował go w 1442 na-
czelnym wodzem wojsk na Węgrzech.

*Czapelski Tadeusz, pol. krytyk i dzienni-
karz, *1853, od r. 1875 sekretarz „Kurjera
Warszawskiego”, następnie „Tygodnika Il-
ustrowanego”, redaktor „Kurjera Codziennego”,
od r. 1892 współpracownik i redaktor pism
lwowskich.

*Czapka tektoniczna, ob. Tektoniczna czapka.

*Czaplic Celestyn, łowczy w. kor., (1723—
1804), marszałek pamiętnego sejmku 1766, na
którym udaremnione zostały zamysły reforma-
torskie dworu, należał następnie do konfедера-

cji radomskiej, 1778—80 zasiadał w Radzie Nieustającej.

***Czapliniec**, ob. Czaplowate (uzup.).

Czapla siwa.

***Czaplowate** (*Ardeidae*), rodzina ptaków bocianowatych. Długa cienka szyja, głowa mała, bocznie spłaszczony dziób, długie cienkie palce. Żyją towarzysko, żywią się rybami. Gnieźdzą

Slepowron.

się koloniami (czaplince). Gniazda na drzewach lub w sitowiu. Niesłusznie uważane za szkodniki rybne. Czapla (*Ardea* L.) ma lancetowate pióra na grzbiecie i wolu. C. siwa

Rakojad.

(*A. cinerea* L.) 1,1 m wys. ma głowę białą, szyję szarą, grzbiet szary, spód czarny. Żyje w Europie i Azji. U nas od marca do października.

Kolonje do 300 gniazd; znosi 3—4 zielonych

jaj. Dawniej polowano na nią ze sokołami. C. biała (*Herodias alba* L.) żyje w Europie pld., Azji, Afryce i Australji. Niszczona dla cennych piór (rajery). C. jedwabista (*H. Egretta garzetta* L.) ceniona jak poprzednia. C. złota (*Bubulcus ibis* L.) towarzyszy słoniom, bawołom, żywiąc się ich pasorczyłami skórnymi. Żyje w Afryce, na Madagaskarze, w Azji; nad Nilem bardzo pospolita. Slepowron szary (*Nycticorax nycticorax* L.), 60 cm dł., srebrnoszary, z czubkiem na głowie zalatuje do nas z Azji i Eur. pld. Poluje w nocy. Rakojad łódkodzioły (*Cochlearius cochlearius* L.), 50 cm dł., szary, spodem brązowy, żyje na brzegach rzek w Brazylii, żywi się robakami. Tu należą też bąki (*Botaurus Steph.*), najmniejsze nasze czaple. Sprzedawane u nas czaple pióra pochodzą z Chin, Indji i Am. pld. — Por. tabl. XIV. w t. 14.

***Czapska** Marja, współcz. pisarka pol. i franc., oprócz studjów i artykułów w czasopismach, wydała oddzielnie powieść biograficzną: „*La vie de Mickiewicz*” (1931).

***Czarekies**, ob. Succisa.

***Czarkowski** Ludwik, pol. lekarz i działacz społeczny, (1855—1928); ogłosił szereg artykułów z zakresu medycyny, etnografji i zagadnień społecznych, m. in.: „*Pseudonimy i kryptonimy polskie*” (1922). Za swą działalność lekarską i społeczną został 1925 członkiem honorowym Wileńskiego Tow. Lekarskiego.

***Czarkowski** Bolesław, malarz i ceramik pol., *1883, kształcił się w Warszawie. w Paryżu i we Włoszech. Jego artystyczne ceramiki opierają się na formach i motywach rodzimych, często ludowych.

***Czarna izba**, ob. Kurne chaty.

***Czarna kropla**, ob. Kropla Bailly'ego.

***Czarna Sotnia**, tajna organizacja rosyjska, powstała w 1905 z najbardziej prawicowych elementów, skierowana przeciw ruchowi rewolucyjnemu, zaznaczyła się podjudzaniem mas przeciwko obcym narodowościom, zwłaszcza zaś organizowaniem pogromów żydowskich. Określenie „czarnoseciny” stało się czasem pogardliwym synonimem reakcyjno-demagogicznego nacjonalizmu. Głównym przedstawicielem cz. s. był znany parlamentarzysta ros. Puryszkiewicz.

***Czarnca**, wieś w pow. włoszczowskim (woj. kieleckie), miejsce urodzenia hetmana Stefana Czarnieckiego.

***Czarnobarwność**, ob. Melanizm.

***Czarnocki** Jan, geolog pol., ur. 1889, jeden z organizatorów Państwowego Instytutu Geologicznego. Zajmuje się głównie tektoniką utworów paleozoicznych Gór Świętokrzyskich.

***Czarnoksiężnik**, carodziej, sztukmistrz, człowiek, uprawiający t. zw. czarną magję, w przeciw. do białej (ob. Magja).

***Czarnowski** Stanisław, rzeźbiarz pol., (1873—1919), kształcił się w Warszawie i w Paryżu, gdzie po ukończeniu studjów dłuższy czas przebywał. Po powrocie do kraju osiadł w Kaliszu. Główne rzeźby: „*Siłacz*”, „*Kleopatra*” i in.

***Czarnuchowate**, ob. Tenebrionidae.

***Czarny bóg**, ob. Biały bóg (uzup.).

***Czarodziejski bęben**, niezbędne narzędzie szamanów (ob.), przy pomocy którego przywołują oni duchy przodków. U Lapończyków służy on również do przepowiadania przyszłości według malowideł na skórze bębna, na które pada, przy uderzeniu w nią, swobodnie na bębnie położony przedmiot.

***Czarodziejski krag**, koło, zakreślone według przepisów magji (ob.), często z dodatkami magicznych znaków i substancyj, stosowane przy rozmaitych zabiegach czarodziejskich, zwłaszcza przy wywoływaniu duchów lub djabła, przed którymi miał chronić wywołującego.

***Czarodziejski młyn**, młyn, występujący w wielu baśniach ludowych, które przypisują mu zdolność mielenia, t. j. wytwarzania złota, soli, szczęścia i t. p.

***Czarodziejski węzeł**, węzeł, zawiązany według przepisów magicznych (ob. Magja), mający zapewniać stałe przywiązanie ukochanej osoby, przeszkadzać szczęściu małżeńskiemu, utrudniać poród i t. d.

Chińskie zwierciadło czarodziejskie (odwrocie).

***Czarodziejskie zwierciadło** (zwierciadło Salomona), według prastarych wierzeń, zwierciadło, w którym można zobaczyć, co się dzieje na całym świecie, a także przeszłość i przyszłość, duchy, czarownice, skarby ukryte i t. d. Odgrywa dużą rolę w baśniach i przesadach ludowych.

***Czartoryski Konstanty**, ks., syn Adama Kazimierza, (1773—1860), wraz z bratem Adamem Jerzym wysłany do Petersburga dla ratowania fortuny rodzinnej, został ros. generał-majorem, w 1798 zwolniony, w 1809 wstąpił do armji Ks. Warszawskiego, na czele własnego pułku odbył kampanję 1812, w Król. Kongresowem był przez krótki czas generał-majorem, w czasie powstania listopadowego odbył bezowocną misję dyplomatyczną do Wiednia.

***Czarykow Mikołaj**, ros. dyplomata, ur. 1855, 1893—96 ambasador w Berlinie, 1897—1900 rezydent przy Stolicy Apostolskiej, 1909—12 ambasador w Konstantynopolu, był zwolennikiem związku bałkańskiego z udziałem Turcji. Po wojnie światowej był ministrem spraw zagranicznych kontrrewolucyjnego rządu na Krymie.

Czas normalny w przemyśle, ob. Czasu badanie.

***Czas ochronny**, ob. Ochronny czas.

***Czasów duch**, w znaczeniu nadanem temu pojęciu przez metafizyczny idealizm Hegla oraz innych filozofów, obiektywny duch, rozwijający się w biegu dziejów, czynny we wszelkich poszczególnych zjawiskach każdej epoki;

ogólniej: suma idei, które ze względu na swą treść lub formę określają epokę i są dla niej specyficzne. Pojęcie to pochodzi z romantycznej filozofji dziejów.

***Czasu badanie**, stosowane dla celów przemysłu, polega na przeprowadzeniu pomiarów odstępów czasu, wystarczających i niezbędnych do wykonania określonej pracy. B. c. stanowi dział psychotechniki. Początek badaniom tym dał Taylor, dążąc do określenia wynagrodzenia za pracę akordową, — oraz dla kalkulacji. B. c. stojące na usługach racjonalizacji, ma na celu skrócenie ogólnego czasu pracy. W badaniach rozkłada się przebieg pracy na kolejne stopnie, pojedyncze chwyt i elementy chwytów i mierzy się wielokrotnie, z dokładnością do setnych części sekundy, trwanie poszczególnych ogniw. Daje to możność wyłączenia lub skrócenia tych okresów, w których praca nie jest bezpośrednio wykonywana. Stosuje się pomiary czasu ruchów ręki robotnika i biegu maszyny. Chodzi zarówno o czas, kiedy wykonana zostaje główna praca, jak i o czasy uboczne, kiedy wykonane zostają zajęcia pomocnicze, — oraz o czas przygotowania pracy. Pomiary odbywają się przy pomocy różnych aparatów, które mierzą i rejestrują samoczynnie; mają one poza tem znaczenie kontrolne (przyrząd Poppelreutera, psychograf pracy). Maszyny o napędzie elektrycznym posiadają samoczynne liczniki amperogodzin. — Duża liczba pomiarów daje czas minimalny, a obliczenie wartości średniej — jednostkę czasu dla danej pracy. Doliczając do jednostki czasu czas przeznaczony na zajęcia pomocnicze i organizacyjne, uzyskuje się czas normalny. Przy uwzględnieniu tolerancji, uwarunkowane czynnikami osobistymi i lokalnymi, uzyskuje się podstawę do obliczenia wynagrodzenia i do kalkulacji.

***Czasu równanie**, ob. Czas.

***Czasu różnica** (różnica zegarów) dwu miejsc, jest to różnica czasów miejscowych w obu miejscach w tym samym momencie. Trudności, do których prowadziła rozmaitość czasów miejscowych spowodowały zaprowadzenie jednolitych czasów krajowych, odnoszących się zwykle do czasu głównego miasta kraju. Później zaprowadzono czasy strefowe.

***Czasu sygnały**. Celem ujednostajnienia miernia czasu wprowadzono z chwilą rozwoju radiotechniki s. c., nadawane wprost z obserwatorów astronomicznych, przez wielkie stacje radiowe. S. c. różnych systemów pozwalają sprawdzić bieg zegarów z dokładnością na setne części sekundy; oprócz tych wysyłane bywają zwykłe sygnały akustyczne zegarów bijących, których chód jest troskliwie kontrolowany (w Polsce obecnie [1933] sygnał czasu nadaje się w południe). — Na morzu dokładna znajomość czasu jest niezmiernie ważna ze względu na sposób oznaczania położenia okrętu na morzu. Okręty posiadają dokładne chronometry, których chód sprawdza się przy pomocy świetlnych s. c. Np. w niektórych portach sześć razy dziennie w równych odstępach czasu błyska silne źródło światła z daleka dobrze (w dzień i w nocy) widoczne, którego zagaśnięcie ozna-

cza znane momenty. Por. Czasu wyznaczanie i przekazywanie (uzup.).

***Czasu wyznaczanie i przekazywanie** polega na obserwacjach astronomicznych i ma na celu, poza regulacją ruchu, dokładne wyznaczanie długości geograficznej czy to przy pomiarach kraju, czy też w podróży naukowych. Dla celów praktycznych i naukowych służą sygnały czasu nadawane przez radio kilka razy na dobę przez różne obserwatoria (Paryż, Nauen). W. cz. dokonuje się za pomocą obserwacji przejść wielu gwiazd „fundamentalnych” przez południk w czasie jednego wieczoru i polega na tem, że czas gwiazdowy przejścia danej gwiazdy jest równy jej rektascenzji. Po uwzględnieniu błędów instrumentalnych czas ten daje wprost poprawkę zegara, czyli t. zw. stan. Zmiana stanu zegara z dnia na dzień nazywa się jego chodem. Na chód zegara mają wpływ zmiany temperatury i ciśnienia. Zwykle wyznacza się czas z chodu wielu zegarów astronomicznych, które porównuje się ze sobą przy pomocy chronografu. Dla celów nadawania czasu używa się t. zw. zegarów normalnych, zaopatrzonych w kontakty elektryczne, utrzymywanych na właściwym czasie przy pomocy małych ciężarków dokładanych lub ujmowanych na małym talerzyku, umieszczonym na wahadle. Dla przekazywania dokładnego czasu używa się często zegarów połączonych ze sobą elektrycznie. Bardzo dokładnie można przekazywać czas przy pomocy zegarów t. zw. sympatycznych. Przy takim urządzeniu zegar normalny w obserwatorium daje innym zegarom impulsy elektryczne co 2 sekundy, przyczem regulacja dokonuje się przy pomocy elektromagnesów. Trzeci sposób polega na tem, że jeden z dwu zegarów (normalny) daje co pewien czas impuls elektryczny drugiemu i reguluje jego własny chód.

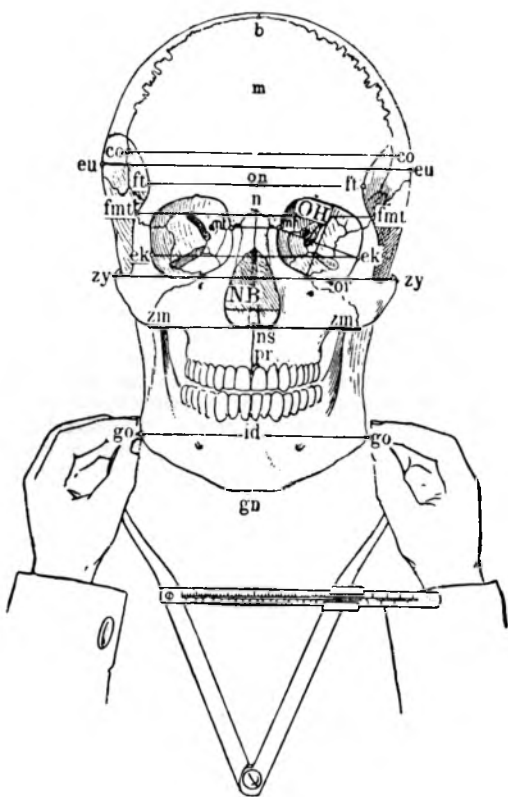
***Czasu zmysł**, zdolność bezpośredniego (subiektywnego) oceniania czasu. Można bowiem porównywać jednakowe lub niejednakowe odstępy c. także i bez środków pomocniczych. Ocenianie takie często nie zgadza się jednak z pomiarami dokonanymi za pomocą przyrządów specjalnych. Niekiedy minuty wydają się nam godzinami, niekiedy zaś godziny, a nawet dni i tygodnie mijają z wielką szybkością; dziecku rok wydaje się bardzo długim okresem c., dla starca nieraz nawet dziesiątki lat są stosunkowo krótkie. Ujmowanie c. zależy w pierwszym rzędzie od sposobu wypełniania go, następnie od tego, czy chodzi o przeszłość, teraźniejszość czy przyszłość. Okresy o treści ubogiej dłużą się w teraźniejszości (nuda), w przeszłości wydają się krótkimi, przeciwnie zaś jest z okresami o treści bogatej (np. sny). C. wyczekiwania na mające nastąpić wydarzenie wydaje się długim, okres zaś obojętności lub też jeśli uwaga jest zwrócona w inną stronę, mija szybko. Jednakowe okresy c. wydają się nam tem krótsze, im dalej sięgają w przeszłość. Podstawą wyobrażenia c. ma swoje źródło w sferze zmysłów dotyku i słuchu; wrażenia powstałe przez rytmiczne ruchy ciała (np. podczas chodzenia) zarówno jak i przez wybijanie taktu w równych

odstępach c., wystarcza aby wywołać wyobrażenie ciągłego następstwa czasowego. Skłonność do rytmicznego podziału czasu ma swą podstawę w istocie zmysłu c. Tak np. uczy doświadczenie, że nawet zupełnie równomierne uderzenia dzielimy często, zależnie od ich szybkości, i to mimowoli w naszej świadomości, na takty: 2/4, 3/4 lub 4/4. Także dłuższy szereg następujących po sobie wrażeń da się zjednoczyć w jednym wyobrażeniu, jeżeli są one ułożone rytmicznie. — Także w zwierzęt wewnętrznym procesy fizjologiczne, przebiegające mniej lub więcej rytmicznie, są uwarunkowane istnieniem pewnego zmysłu c. u zwierząt, np. dokładne wyczuwanie pory karmienia u zwierząt hodowanych, jak ryb w stawach. Pszczoły i osy wracają o określonej porze dnia na to samo miejsce, w którym znalazły pożywienie. Ukwiały i inne zwierzęta, żyjące w wodzie w pobliżu wybrzeży, kurczące się podczas odpływu, a rozciągające się podczas przypływu, zachowują ten sam rytm czasowy także i w akwarjum.

***Czaszek kult**, szeroko rozprzestrzeniony wśród ludów Melanezji, Azji pód.-wschodniej i południowej Ameryki, polega na przechowywaniu czaszek zmarłych oraz zabitych nieprzyjaciół, przeważnie po odpowiednim ich spreparowaniu. Następstwem tego kultu jest spotkanie u wielu ludów pierwotnych polowanie na głowy ludzkie. — Prawdopodobnie z k. c. łączy się i używanie tak całych czaszek, jak, co częściej ma miejsce, kałków jej jako amuletów (ob.). Amulety tego rodzaju używane już były w epoce kamiennej (por. Trepanacja), a dziś spotyka się je jeszcze wśród wielu ludów pierwotnych. (Por. tabl. X i XIV w t. 9).

Czaszka (por. też art. i tabl. M ó z g, S z k i e t), czyli kośćce głowy zwierząt kręgowych, będący przedłużeniem kręgosłupa, osłania przed urazami zewnętrznymi mózg, narządy zmysłów (oko, ucho, nos) oraz stanowi podstawę wstępnych odcinków przewodów pokarmowego i oddechowego.

Najniższe ze zwierząt kręgowych nie posiadają cz. Tworzą one grupę kręgowców bezczaszkowych *Acrania* (por. Lancetnik). U zwierząt, posiadających cz., *Craniota*, jest ona u form niższych całkowicie chrzęstna (czaszka pierwotna — *cranium primordiale*). Ten typ cz. występuje u ryb chrzęstnoszkieletowych, u których, jak np. u krągłoustych i żarłaczy szkielec otaczający otwór ustny pozostaje z resztą szkieletu cz. w bardzo luźnym związku. Związek ten u form wyższych staje się ściślejszym, zawsze jednak wyraźnie zaznacza się podział szkieletu cz. na część mózgową (*neurocranium*) i trzewną (*splanchnocranium*, *gnathocranium*, *pars visceralis*). Już u jesiotra obok chrzęstnego szkieletu cz. znajdujemy w niej kości pochodzenia skórniego; te ostatnie pokrywają u gadów na znacznej przestrzeni chrzęstny szkielec czaszki pierwotnej, w którym u ryb kostnoszkieletowych i u kręgowców lądowych pojawiają się samodzielne punkty kostnienia. Tak więc wśród kości cz. (nawet człowieka) wyróżnić można kości dwójakiego pochodzenia: jedne skórniego, inne, po-

Rys. 1. Czaszka w normalnej widok z przodu z zaznaczonymi punktami pomiarowymi, pomiarami i sposobem trzymania cyrkiela kąbiączkowego. Nazwy punktów pomiarowych w tekście. Pomiary: eu-eu największa szerokość czaszki, co-co największa szerokość czoła, ft-ft najmniejsza szerokość czoła, fmi-fmt górna szerokość twarzy, mf-mf szerokość międzyoczdolowa, mf-ek szerokość oczodołu, OH wysokość oczodołu, ek-ek szerokość dwuoczdolowa, zy-zy szerokość jarzmowa, NB szerokość nosa, zm-zm szerokość policzkowa, go-go szerokość międzyżukotowa żuchwy.

wstałe przez skostnienie chrzęstnego szkieletu czaszki pierwotnej.

Z 22—28 kości cz. zwierząt ssących i człowieka 8 (7) wchodzi w skład szkieletu cz. właściwej (neurocranium), reszta stanowi szkielet części trzewnej (kości twarzy). Cz. właściwa jest puszką kształtu owalnego, o splecionej podstawie (basis) i mniej lub więcej sklepionej części górnej, zwanej sklepieniem. W skład tego ostatniego wchodzi kości czołowe, ciemieniowe, części kości skroniowych i potylicznej; podstawę tworzy głównie kość klinowa.

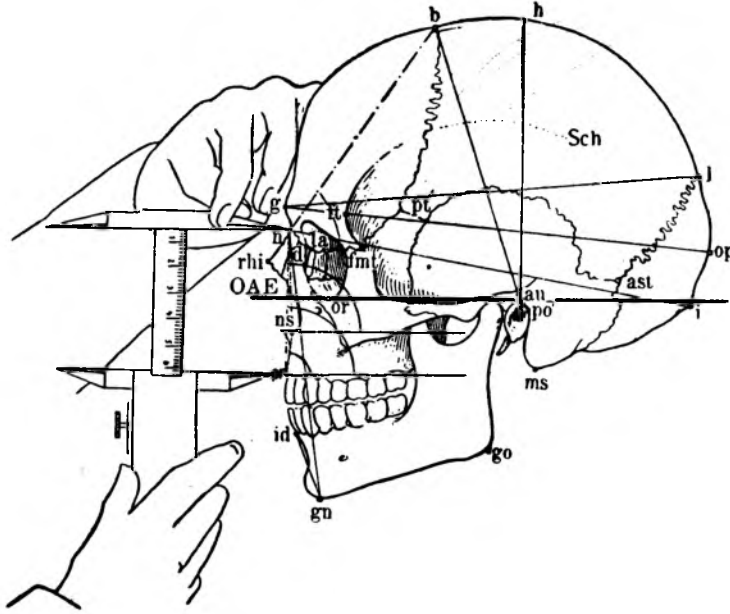
Kość czołowa (os frontis, frontale), przednią ścianą podła mózgowego, wznosi się swą częścią górną (łuską) mniej lub więcej stromo prawie do ciemienia; posiada ona często wyrostki kostne (dla rogów i t. p.), nad oczodołami tworzy nieraz różnie wydatny wał (arcus supraorbitalis), a dolną swą częścią wchodzi w skład oczodołów, jako ich sklepienie. W miejscu zetknięcia się łuski i części dolnych powstają w środku kości przestrzenie wolne, zwane zatokami czołowymi (si-

nus frontalis), łączące się z jamą nosową. Zasadniczo składa się kość czołowa z dwóch oddzielnych części, odpowiadających parzystemu jej zawiązkowi; o ile części te nie zrosną się ze sobą, łączy je szew czołowy (sutura frontalis [metopion]). Od tyłu kość czołowa styka się z kośćmi ciemieniowymi, z którymi wytwarza szew wieńcowy (s. coronalis). Kości ciemieniowe (ossa parietalia), u człowieka prawie kwadratowe, rozdziela szew strzałkowy, zwany też ciemieniowym (s. sagittalis, parietalis); łączą się one w szwie węglowym (s. lambdoidea) z kością potyliczną (os occipitale, occiput). Ta ostatnia składa się z łuski (supraoccipitale, squama) największej z części tej kości; otacza ona wraz z dwiema częściami bocznymi (exoccipitalia, partes laterales), na których znajdują się wyrostki stawowe (condyli), oraz z częścią podstawową (basooccipitale, basis) wielki otwór potyliczny (foramen occipitale magnum), łączący jamę cz. z kanałem kręgowym.

Podstawę cz. tworzą głównie kości klinowe (sphenoidum), u człowieka zrosnięte w jedną całość, przypominającą swym kształtem leżący owad. Część środkowa, kształtu kostki (basisphenoid, corpus os. sphenoidi) kryje w sobie zatokę klinową (sinus sphenoides), pozostającą w łączności z jamą nosową. Na swej powierzchni domózgowej posiada ona zagłębienie, zwane siódmym tureckim (sella turcica), w którym spoczywa przysadka mózgowa (hypophysis cerebri). Po obu bokach trzonu znajdują się dwie pary wyrostków, t. zw. skrzydła kości klinowej przednie i tylne (orbito- i ali-sphenoid, ala parva et magna), przedzielone górną szczeliną oczodołową (fissura orbitalis superior). Z przodu trzonu wystają ku dołowi wyrostki skrzydlate (processi pterygoidei), pierwotnie będące samodzielnymi kośćmi (pterygoide); u dorosłych trzon kości klinowej i podstawa kości potylicznej zrastają się.

Przednią część podstawy czaszki tworzy kość sitowa (os ethmoidale, ethmoidum), wchodząca swą blaszką sitową (lamina cribrosa) między dolne części kości czołowej. Z boków posiada ta kość t. zw. labirynty, pierwotnie tworzące części oddzielne, przeważnie jednak wcześniej zrastające się z blaszką sitową.

Ściany boczne cz. stanowią kości skroniowe (ossa temporum, temporalia), z których każda składa się z łuski, części skalistej i wyrostka sutkowego (squama, pars petrosa i processus mastoideus). Część skalista (petrosus), wchodząca właściwie w skład kości podstawy cz., kryje w sobie organ słuchu (ob. Ucho); zwrócony ku dołowi jej wyrostek, zwany ryłkowym (processus styloideus), będący zrosniętą z nią częścią kości gnykowej, jest miejscem przyczepu całego szeregu mięśni. Ponad częścią skalistą wznosi się łuska (squamosus, squama ossis temporalis), łącząca się szwem łuskowym (sutura squamosa) z kością ciemieniową i wielkimi skrzydłami kości klinowej, a przez wyrostek jarzmowy (proc. zygomaticum) z kością jarzmową (os zygomaticum, jugale). Pod wyrostkiem jarzmowym znajduje się powierzchnia stawowa dla szczęki

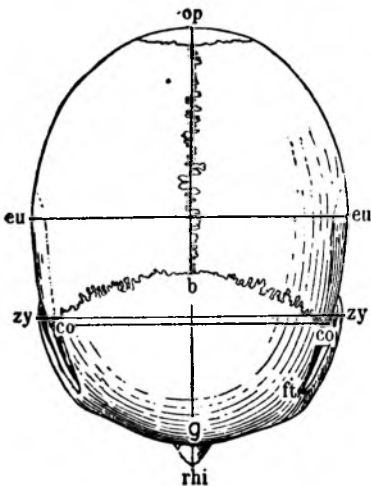
Rys. 2. Czaszka w norma lateralis z zaznaczonymi punktami pomiarowymi, pomiarami długości i wysokości, kątami i sposobem użycia cyrkla linowego. OAE pozioma frankfurcka, g-op długość największa czaszki, g-l długość lambda-inion, n-i długość nasion-inion, po-b projekcyjna wysokość czaszki porion-bregma,

dolnej. Poza łuską leży wyrostek sutkowy, służący głównie za przyczep mięśni. — Przez otwory i szczeliny w podstawie cz. wchodzi do nich wewnątrz tętnice oraz wychodzą żyły i nerwy mózgowie (ob. Mózg).

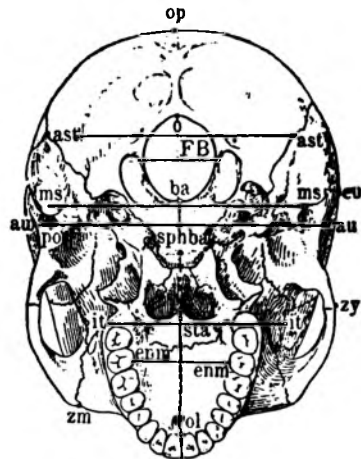
Szwy, łączące z sobą poszczególne kości cz., wytwarzają się dopiero w późniejszym wieku. U embrjonów i we wczesnym dzieciństwie ko-

ści te łączą się ze sobą luźno, pozostawiając nawet w niektórych miejscach większe przestrzenie wolne, zw. ciemiączkami (ob. Ciemię). Dzięki temu mogą kości czaszki przesuwać się nieco wobec siebie, co ułatwia poród, a także umożliwia wzrost mózgu i samej cz. Często

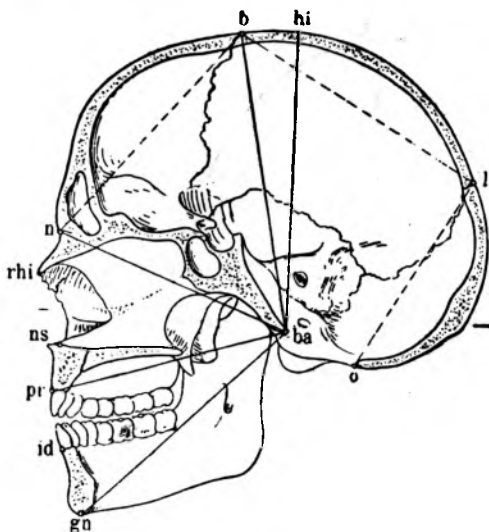
ści te łączą się ze sobą luźno, pozostawiając nawet w niektórych miejscach większe przestrzenie wolne, zw. ciemiączkami (ob. Ciemię). Dzięki temu mogą kości czaszki przesuwać się nieco wobec siebie, co ułatwia poród, a także umożliwia wzrost mózgu i samej cz. Często

Rys. 3. Czaszka w norma verticalis. g-op największa długość czaszki, eu-eu największa szerokość czaszki, co-co największa szerokość czoła, zy-zy szerokość jarzmowa twarzy.

Rys. 4. Czaszka w norma basilaris. ast-ast największa szerokość potylicy, FB szerokość wielkiego otworu potylicznego, ms-ms szerokość podstawy czaszki, au-au szerokość nad otworami słuchowymi, it-it najmniejsza szerokość czaszki, enn-enn szerokość podniebienia, o-ba długość wielkiego otworu potylicznego, ba-sphba długość części podstawowej kości potylicznej, sta-ol długość podniebienia.

Rys. 5. Przekrój strzałkowy czaszki (norma sagittalis). ba-n długość podstawy czaszki, ba-pr długość podstawy twarzy (głębokość twarzy), ba-gn dolna długość podstawy twarzy (dolna głębokość twarzy), ba-b wysokość basion-bregma, ba-hi wysokość całkowita czaszki, n-b cięciwa czołowa, b-l cięciwa ciemieniowa, l-o cięciwa potyliczna.

w miejscu dawnych ciemiączek powstają kości wstawkowe; najczęściej występują one w szwie węglowym, tam, gdzie styka się on ze szwem strzałkowym.

Kości sklepienia czaszki są płaskie, u człowieka grubości 3—6,5 mm; między zewnętrzną a wewnętrzną ich blaszką znajduje się przestrzeń wypełniona substancją gąbczastą i szpikiem (diploë). Podstawa cz. od strony mózgowej dzieli się na trzy wgłębienia: przednie, środkowe i tylne (fossa cranii anterior, media et posterior), w których spoczywają odpowiednie części mózgu.

Część trzema cz. składa się u człowieka z 14 kości, t. zw. kości twarzy, przeważnie parzystych lub co najmniej powstających z parzystych zawiązków. Przednią część twarzy tworzą dwie kości szczęki górnej (maxillaria superiora), łączące się z sobą w linii środkowej wyrostkami podniebieniowymi; wchodzi one w skład kostnego otoczenia jamy ustnej, nosa i oczodołów. Z boków posiadają wyrostki jarzmowe, łączące się z kośćmi teźże nazwy (ossa zygomatica, jugalia). W środku trzonu kości szczęki górnej znajduje się zatoka szczękowa (sinus maxillaris, antrum Highmori), pozostająca w łączności z jamą nosową. Brzeg dolny, zwany wyrostkiem zębodołowym, stanowi podstawę dla górnego szeregu zębów. Od przodu między temi wyrostkami znajduje się kość międzyszczękowa (inter-s. prae-maxillare), podstawa dla siekaczy wewnętrznych, pozostająca u większości zwierząt ssących kością samodzielną; u małp i człowieka (u tego ostatniego już w czwartym miesiącu życia płodowego) zrasta się ona z kośćmi szczęki górnej. — Tylną część podniebienia twardego, wytworzonego głównie z odpowied-

nich wyrostków kości szczęki górnej, tworzą poziome blaszki kości podniebieniowych (palatina); blaszki pionowe tych kości wciśkają się między kości szczęki górnej i kość klinową, zrastając się niekiedy z jej wyrostkami skrzydlatymi, z którymi wytwarzają wtedy samodzielną kość pterygopalatyną. U płazów znajdujemy jeszcze jedną kość quadrato jugale. W skład szkieletu oczodołu, obok kości wyżej wymienionych (czołowej, sitowej, szczęki górnej (wchodzą jeszcze małe delikatne kości łzowe (ossa lacrimalia). Grzbiet nosa wytwarzają kości nosowe (nasalia), łączące się z kością czołową, wciśnięte między wyrostki czołowe szczęki górnej, wraz z którymi otaczają otwór nosowy (apertura piriformis). Jamę nosową dzieli na część lewą i prawą lemiesz (vomere), opierający się na podniebieniu twardym i trzonie kości klinowej, od góry łączący się z kością sitową. W samej jamie nosowej znajdują się często spiralnie skręcone wyrostki, t. zw. muszle nosowe (naso-s. maxilloturbinalia, zależnie od tego, czy łączą się z kością szczęki górnej czy z nosowemi; ob. Nos). — Do kości twarzy należy wreszcie szczeka dolna, cz. żuchwa (mandibula, maxillare inferius), u człowieka mająca kształt podkowy. Pierwotnie składa się ona z trzech części: stawowej, kątowej i zębodołowej; pierwsza z nich, articulare, przekształca się u ssaków w młoteczek (ob. Ucho), druga, angulare, wytwarzająca połączenie stawowe z podłem mózgowym i trzecia, dentale, zrastają się z sobą, wytwarzając ramiona szczęki dolnej, które u małp i człowieka (u tego ostatniego około pierwszego roku życia) łączą się ze sobą w jedną całość. W miejscu połączenia się ich powstaje bródka, jedynie u człowieka wydająca ku przodowi. Ostatecznie więc w żuchwie wyróżnia się trzon, podstawę dolnego szeregu zębów i dwa ramiona wstępujące, kończące się wyrostkami: wieńcowym, będącym miejscem przyczepu mięśni żwaczy i stawowym, dla połączenia z kością skroniową. — U torbaczy znajduje się jeszcze jeden wyrostek na części kątowej, zwrócony ku środkowi.

Kości twarzy powstają częściowo z przednich łuków skrzelowych, częściowo jako kości skórne. Trzon pierwszego łuku (palatoquadratum) wytwarza przedewszystkiem kości podniebienne i kość kwadratową (quadratum). Część dolna łuku gnykowego przekształca się w kość gnykową (hyoideum); część jego górna hyomandibulare, na której u ryb kostnoszkieletowych znajdują się wyrostki stawowe szczęki, u płazów przekształca się w columella, a u ssaków w strzemiączko (ob. Ucho). Zawiązkiem kości szczęki dolnej jest chrząstka Meckela. Żęby, występujące u ssaków w szczęce górnej i dolnej, u niższych kręgowców pojawiają się i na innych kościach, otaczających jamę gębową.

Oprócz wspomnianych już jam, mieszczących w sobie głównie ważne narządy zmysłów, znajdujemy jeszcze na cz. zwierząt ssących między łukiem jarzmowym a skroniową okolicą cz. jamę skroniową; wypełniają ją mięśnie żwacze. U człowieka, małp i kopytnych

jamy skroniowe łączą się z jamą oczodołową jedynie wąską dolną szczeliną oczodołową (fissura orbitalis inferior); u innych zwierząt kręgowych połączenie to jest znacznie szersze. — Wymaczerowana cz. waży przeciętnie 650 g (męska 750 g, a kobieca 550 g).

Co do powstania cz. według teorii kręgowej (Goethe, Oken) przyjmuje się, że jest ona pochodzenia kręgowego. Teoria ta jest słuszną co do części tylnej cz., przyczem jednak powstaje ta część z przekształcenia się nie 3, jak twierdził Goethe, lecz conajmniej z 9, a może nawet z 18—20 kręgów. Część przednia cz. wytwarza się jednak prawdopodobnie zupełnie samodzielnie.

Część antropologiczna.

Badanie tak całej cz. jak i poszczególnych jej części stanowi jeden z ważniejszych działów antropologii, t. zw. kranjologję; rozpada się ono na opis i pomiary.

I. Opis. Przy opisie zwraca się uwagę na stan zachowania cz., jej kształt, wiek, płeć, jak również na specjalne jej cechy i właściwości, odchylenia od normy i t. p. Przy oznaczeniu stanu zachowania postępuje się następującymi terminami: cranium (cała cz. wraz z żuchwą), calvarium (brak żuchwy), calvaria (brak części twarzowej), calva (sklepienie cz., brak podstawy cz.).

Wiek oznaczyć można dość dokładnie jedynie u cz. dziecięcych, na podstawie wykluwania się zębów; u starszych oznaczenie wieku, opierające się na zarastaniu szwów i zużyciu zębów, jest znacznie mniej dokładne.

Oznaczenie płci możliwe jest dzięki różnemu u obu płci rozwojowi całego szeregu cech. Tak więc cz. męskie są naogół większe, znaczniejszej pojemności i silniejszej budowy niż cz. kobiece. Te znowu mają drobniejszy szkielet twarzy, silniej rozwinięte guzy czołowe i ciemieniowe, słabiej zaznaczone ślady przyczepów mięśniowych i t. d. W miarę tego, czy dana cz. wykazuje więcej cech kobiecych czy męskich, oznacza się jej przynależność do tej czy owej płci.

Przy opisie kształtu cz. ustawia się ją, w zależności od tego, którą stronę się opisuje, w jednej z ustalonych norm, a to: frontalis, lateralis, occipitalis, verticalis lub basilaris. W norma frontalis zwraca się uwagę na wysokość i szerokość czoła, stosunek poszczególnych części twarzy do siebie, wydatność kości jarzmowych, kształt, szerokość i budowę żuchwy, przy opisie z boku na nachylenie profilu twarzy, czoła, wydatność ciemienia i potylicy, w norma occipitalis na kształt ogólny potylicy, jej wielkość, szerokość, wysokość, rozwój linii karkowych (lineae nuchae) i t. p., patrząc od góry na stosunek szerokości do długości cz., wydatność łuków jarzmowych, a zwłaszcza na kształt jej konturów. Ten ostatni oznacza się według schematów, ustalonych przez Sergi'ego, który wyróżnia typy cz.: eliptyczny (ellipsoides), pięciokątny (pentagoides), klinowy (sphenoides) i t. p. Dla graficznego przedstawienia norm i profili posługuje się dioptrygrafem lub dia-

grafem; często też stosuje się w tych wypadkach fotografję.

Przy opisie zwraca się wreszcie uwagę na zmiany, wywołane czy to czynnikami patologicznymi, czy też zachodzące pod wpływem zewnętrznych, nieraz sztucznie stosowanych czynników; notuje się również, w jakim stosunku pozostają poszczególne części cz. do siebie. Stosunki te zmieniają się z wiekiem, gdyż dolna część twarzy, okolice ust i bródki rosną szybciej, niż okolice nosa, a te ostatnie znowu szybciej, niż odcinek, odpowiadający oczodołom; podobnie i wzrost twarzy na szerokość i głębokość nie jest jednostajny; naogół dolna część twarzy rośnie we wszystkich wymiarach szybciej od górnej. Wzrost części twarzowej ma według Meckela ustawać około 23 roku życia. — Również i wzrost pudła mózgowego nie jest jednakowym w różnych jego wymiarach. Obwód cz. rośnie najszybciej w pierwszych 6 miesiącach życia; przyrost w tym okresie wynosi średnio 120 mm, podczas gdy w drugim roku przybywa 20 mm, a w następnych zaledwie po kółka milimetrów; między 10 rokiem życia a ukończeniem rozwoju wzrasta on już bardzo nieznacznie, okrągło o 30 mm. Co do szerokości cz., to i ona wzrasta szybciej w pierwszym roku życia, gdy długość zwiększa się wybitniej, zwłaszcza u ras długogłowych w wieku późniejszym, przyczem część przeduszną cz. rośnie dłużej, mniej więcej do połowy 20 roku życia, gdy przyrost długości części zausznej ustaje już około 9 roku. Naogół wzrost czaszki ustaje około 20 roku życia.

Ważną rolę w rozwoju cz. odgrywają czynniki patologiczne, których działanie może się w bardzo wybitny sposób zaznaczyć tak na jej wielkości, jak i kształcie. Zwiększone ciśnienie śródczaszkowe, wywołane najczęściej nadmiernym nagromadzeniem się płynu mózgowo-rzeniowego prowadzi do powstania cz. o wielkiej pojemności (por. Wodogłowie), zbyt wczesne zarośnięcie szwów jest powodem innej anomalji, t. zw. mikrocefalji, cz. o bardzo małej pojemności. Przedwczesne zarośnięcie jednego ze szwów odbija się na kształcie cz., wywołując powstawanie cz. wieżowych (znacznym rozwój wysokości), łódkowatych i t. p. Nieobojętnymi też dla rozwoju czaszki są choroby, atakujące kości, jak np. rachitis, osteomalacia, syfilis i i.; pozostawiają one wyraźne ślady, odbijając się na kształcie cz.

Zwrócić wreszcie należy uwagę i na deformacje cz., wywołane sztucznie, jak to praktykuje wiele ludów, a także zmiany wywołane przez leżenie cz. przez czas dłuższy w ziemi.

II. Co do pomiarów cz. posługuje się przy nich cyrklem kabłączkowym (pomiaru cięciw przy większych wypukłościach, jak np. długości i szerokości cz.), linjowym (np. przy pomiarach długości i szerokości twarzy), taśmą (łuki i obwody), a wreszcie specjalnymi przyrządami dla pomiarów kątów, wypukłości i t. d. Przy pomiarach, zwłaszcza kątów musi się cz. ustawić w jednej z ogólnie przyjętych płaszczyzn. Najczęściej stosowaną jest t. zw. pozioma frankfurcka, płaszczyzna, przechodząca przez oba poriony (punkt

przecięcia się płaszczyzny usznej z górnym brzegiem zewnętrznego otworu słuchowego) i najniższy punkt brzegu dolnego oczodołu lewego (orbitale). Dla ujednostajnienia pomiarów posługuje się przy nich ustalonymi punktami. Najważniejsze z nich: asterion (ast), auriculare (au), bregma (b), basion (ba), coronale (co), dakryon (d), ektokonchion (ek), ennomolare (enm), eurion (eu), frontomolare temporale (fml), fronta temporale (ft), glabella (g), gnathion (gn), gonion (go), hormion (ho), inion (i), infradentale (id), infratemporale (it), lambda (l), lacrimale (la), metopion (m), maxillofrontale (mf), mastoideale (ms), nasion (n), nasospinale (ns), opisthion (o), orale (ol), ophrion (on), opistocranium (op), orbitale (or), porion (po), prosthion (pr), rhinion (rhi), sphenobasion (sphba), staphylion (sta), vertex (v), zygomaxillare (zm), zygion (zy). (Położenie tych punktów oraz pomiary por. rys.).

Pomiar pojemności cz. wykonuje się przy pomocy śrutu, ziarna prosa i t. p., które wysypuje się do uszczelnionej cz.

Z pomiarów oblicza się stosunki, jakie między niemi zachodzą, t. zw. wskaźniki (ob.), według których klasyfikuje się cz. Tak np. na podstawie wskaźnika długościoszerokościowego, zwanego też głównym, wyróżnia się cz. długogłowe (wskaźnik około 70), pośredniogłowe (wskaźnik ok. 80) i krótkogłowe (wskaźnik powyżej 81,0). Podobnie mówi się o twarzach szerokich, gdy stosunek szerokości twarzy do jej długości (wskaźnik twarzy) jest mniejszy niż 85,0, miernie szerokich przy wskaźniku 85,0 do 89,9, wąskich, gdy wskaźnik ten jest większym niż 90,0. Por. też art. Rasy ludzkie.

Czaszka Tomasz, pseudonim Tadeusza Rittnera (ob.).

***Czaszki złamanie**, złamanie kości czaszki przez zadziałanie urazu zewnętrznego (upadek, uderzenie, postrzał i t. d.). Wedle dotkniętego miejsca rozróżnia się z. sklepienia c. oraz z. podstawy c.; wedle rodzaju z. rozróżnia się pęknięcia, przedziurawienia, zgniecenia; poza tem rozróżnia się z. c. jako zamknięte (podskórne) i otwarte (powikłane), w zależności od tego, czy pokrywająca czaszkę skóra jest lub nie jest zraniona. Często przy z. cz. występują objawy wstrząsu mózgu, ucisku mózgu, względnie jego zmiążdżenia (ob. Mózgu chirurgia). Rokowanie zależy od możliwości powikłań, krwotoki wewnątrz-czaszkowe i uszkodzenia mózgu są najniebezpieczniejsze. Leczenie ogranicza się w wypadkach niepowikłanych do zapewnienia choremu spokoju, odpowiedniej diety i pielęgnacji, przy powikłaniach zależy ono od ich rodzaju.

***Cząber**, roślina, ob. Satureja.

***Czchów**, miasteczko, powiat brzeski (woj. krakowski), nad rz. Dunajcem, około 1.700 mieszk., ruiny zamku.

Czechosłowacja (Czechosłowacka Rzeczpospolita, Československá Republika, skr. ČSR), państwo samodzielne w Europie środkowej, 140.368 km², (1927) 14.439.000 mieszk. (103 na 1 km²).

Położenie i t. d. Cz. rozciąga się między

47° 44' i 51° 3' płn. szerok. oraz 12° 5' i 24° 39' wsch. dług. geogr. od gór Smereczanych na zachodzie do górnej Cisy na wschodzie w kształcie pasa ziemi 950 km długiego, w Czechach 280 km szerokiego, zwiężającego się na wschodzie poniżej 70 km. Długość granicy z Rzeszą Niemiecką wynosi 1530, Polską 920, Rumunją 180, Węgrami 570, Austrią 310, ogółem długość granicy lądowej wynosi 3.510 km.

Ludność Cz. (wielkość obszaru z końcem 1927) liczyła 15. lutego 1921: 13.611.717, z końcem 1927: 14.439.000 mieszk. Gęstość przekracza w północnoczeskich i wschodniomorawskich okręgach przemysłowych 300 mieszk. na 1 km² i spada w karpaccich okolicach górskich poniżej 25. Zaludnienie w miastach wynosiło 1921: 43,2% ludności. Na 1000 mężczyzn przypadło 1921: 1075 kobiet. Śmiertelność niemowląt wynosiła 1928: 14,6 na 100 żywo urodzonych. — Emigracja zamorska (przeważnie ze Słowacji do Ameryki) wynosiła 1928: 15.461, reemigracja 2604, emigracja wewnętrzna (z Słowacji do Austrii i Niemiec) 18.827 głów.

Narodowość. Na 13.374.364 obywateli liczone 1921 Czechów i Słowaków jako Czechosłowaków 8.760.937 (65,5%), Niemców 3.123.568 (23,4%), Węgrów 745.431 (5,6%), Rusinów 461.849 (3,5%), Żydów 180.855 (1,4%), Polaków 75.853, Rumunów (na Rusi podkarpacciej) 13.974, Cyganów (na Słowaczczyźnie) 8.446, inne 3.451. Ponadto 238.808 cudzoziemców (przeważnie Niemcy i Węgrzy).

Wyznania. Obywateli wyznania rz.-kat. liczone 1921: 10.384.833 (76,3%), grecko-kat. 535.543 (3,9%), grecko- i ormiańsko wschodniego 73.097 (0,5%), starokatolickiego 20.255, wyznawców niezależnego kościoła czeskosłowackiego (założonego 1920 w Rzymie) 525.333 (3,9%), ewangelików 990.319 (7,3%), Żydów 354.342 (2,6%), inne 2.824, bezwyznaniowych (głównie w Czechach) 724.507. — Kościół rz.-katol. posiada 2 arcybiskupów (Praga, Olomuniec), 8 biskupstw i 2 Apostolskich administratorów; kościół grecko-katolicki (unicki) 2 biskupów (Preszów, Użhorod); kościół czeskosłowacki 1 patriarchę (Praga) i trzech biskupów. Ewangelicy mają wydział synodalny kościoła ewangel. Czechich Braci w Pradze, Zarząd niemieckiego kościoła ewangel. w Gablonz, seniora kościoła ewangel. wyznania augsburskiego na wschodnim Śląsku, dwóch biskupów ewangel. kościoła wyznania augsburskiego na Słowaczczyźnie, trzech biskupów zreformowanego kościoła na Słowaczczyźnie i Rusi podkarpacciej. Kościół grecko-orientalny ma 2 biskupów.

Oświata. Na tysiąc mieszkańców powyżej 5 lat było 1921: 74 analfabetów. Przymus szkolny obowiązuje od 6. do 14. roku życia. W roku 1927/28 istniało 14.333 szkół powszechnych (z tego 3.289 niem., 789 węg., 499 ruskich, 87 polskich) z 1.451.636 uczniami; 1.781 szkół wydziałowych (z tego 436 niem., 14 węg., 8 ruskich, 10 polskich) z 277.541 uczniami; 353 szkół średnich (z tego 93 niem., 8 rusk., 6 węg., 1 polsk.) z 95.541 uczniami; 277 szkół przemysłowych i zawodowych (z tego 94 niem.); 104 szkół handlowych (28 niem.); 261 szkół rolniczych (52 niem.). Ze szkół wyższych istniały 4 uniwersy-

tety (czeskosłow. w Pradze, Bernie i Bratysławie, 1 niem. w Pradze), 2 czeskie wydziały teologiczne w Ołomuńcu i (ewang.) w Pradze, 4 akademje techniczne (czeskosłow. w Pradze, i Bernie, 1 niem. w Pradze), 3 inne akademje czeskosłow. (1 rolnicza, 1 weterynaryjna w Bernie, 1 górnicza w Prizbramie), czeska akademja sztuk pięknych w Pradze — z łączną ilością słuchaczy 29.642 (z tego 7.807 niem. szkół wyższych). Dalej istniały: 7 wyższych czeskich szkół specjalnych, 23 zakłady teolog., 4 wyższe szkoły muzyczne (z tego 1 niem.), towarzystwa naukowe i liczne zawodowo-naukowe stowarzyszenia. Bibliotek o ilości tomów ponad 50.000 było 1927: 24, ogółem 18.157 bibl. specjalnych o 11,67 milionach tomów (przeważnie bibl. szkolne i kościelne), 14.653 księżnic gminnych o 5,1 milionach tomów. Zbiory naukowe i dzieła sztuki: Praga, Berno, Liberzec i inne miasta. — 5 rajdostacyj (Praga 2, Berno, Koszyce, Bratysława) o liczbie abonentów z końcem 1928: 238.341. Z wydanych (1924) 4.780 książek było 423 niemieckich, 119 węgierskich, 79 ruskich; z dzienników (1927) w ilości 3.432 było 2.509 czeskosłow., 792 niem., 68 węg., 30 rusk., 10 polsk., 23 inne.

Życie gospodarcze i t. d.

Według spisu zawodów z 1921 należało na 100 w zawodzie czynnych 37,2 do rolnego i leśnego, 34 do przemysłu i rękodzieła, 9,3 do handlu i komunikacji.

Uprawa ziemi. Z ogólnej powierzchni było 1928: ról 42,7, ogrodów i winnic 1,3, łąk 9,8, pastwisk 8,2, lasów 33,1, nieużytków 4,9%. Sposób uprawy na zachodzie nader postępowy, na wschodzie dość zacofany. Nadmierną rozciągłość wielkiej własności usunęła reforma rolna. 1919—1927 zajęto (u 1730 posiadaczy dóbr ponad 250 ha) 3,96 milionów ha ziemi, lasy upaństwowiono, ziemię rolną do 1927 przydzielono 305.837 kompetentom. Dla gospodarki światowej posiada znaczenie uprawa buraka cukrowego i chmielu. Hodowla owoców dała 1928: (wartość w milionach koron) za jabłka 257, śliwki 237, gruszki 131, czereśnie 103, orzechy włoskie 29. — Stan bydła z końcem 1925 w 1.000 szt.: konie 740, woły 4.691, owce 861, kozy 1.245, świnię 2.539, bawoły 1,3, drób 17.942, ule (1928) 555. — Gospodarstwo leśne: Na obszarze leśnym o powierzchni 4,65 milj. ha (55% lasów szpilkowych, 30% liściastych, 15% miesz.) które 1928 zajmowały na Morawach 28,7, Rusi zakarpaciej 48,7, w całej Cz. 33,1% powierzchni ziemi, uzyskano 1920: 13,4 milj. m³ drzewa, z tego 6,73 milj. m³ drzewa użytkowego (znaczny eksport).

Górnictwo dało 1926: 14,18 milj. t. węgla kamiennego (w wartości 1.723 milj. Kč przeważnie w rewirze ostrawsko-karwińskim, następnie w rewirze Kladno-Slany, Pilzno, Zaclef i Rosice 1928: 14,56 milj. t.), 18,52 milj. t. węgla brunatnego (1.173 milj. Kč, 96% w północnych Czechach, 1928: 20,45 milj. t.), 1,42 milj. t. rudy żelaznej (90 milj. Kč, 1928: 1,78 milj. tonn), 98.000 t. soli (33 milj. Kč, Ruś podkarpacka), 22.000 t. oleju skalnego (18 milj. Kč, 1928: 17.000 t.), 86.000 t. rudy srebra, ołowiu i cynku

(17 milj. Kč), 213 t. rudy uranowej (7 milj. Kč, Joachimsthal), 95.000 t. rudy manganowej (6 milj. Kč), 23.000 t. żwiru żelaza (2,7 milj. Kč), 31.000 t. rudy złota (2,8 milj. Kč), 17.000 t. rudy miedzi (2,7 milj. Kč), 31.000 t. grafitu (2,5 milj. Kč). — Produkcja hutn. wynosiła 1926: 1,09 milj. t. surówki żel. (1928: 1,6 milj. t.), 2.316 t. ołowiu, 2.789 t. cynku, 2.766 t. miedzi, 82 t. rtęci, 23.810 kg srebra, 240 kg złota, 1.051 t. antymonu, 15.824 kg preparatów uranowych, 1925: 5,9 g soli radowych.

Przemysł. W r. 1926 istniało 11.522 zakładów fabrycznych o sile 1,79 milj. koni mechan. o napędzie parowym i 0,3 milj. koni mechan. o napędzie wodnym. Na czele stoi przemysł tekstylny przeważnie w pñ. Czechach, pñ. Morawach i na Śląsku. Przemysł bawełniany liczył 3,9 milj. wrzecion i 106.800 warsztatów tkackich, wełniany 960.000 wrzecion, 26.400 krosen, przemysł lniany, konopny i jutowy 332.000 wrzecion, jedwabniczy 5.400 wrzecion, 11.458 krosen. Wymienione przemysły liczyły 1.070 zakładów, 234.329 pracujących. Zakłady służące do apretury, bielienia, farbowania, drukowania zajmowały 16.762, fabryki wyrobów tkackich i pończoszniczych 19.344 pracowników; 122 zakłady (7.070 pracowników) wyrabiały sztuczne kwiaty, towary szmuklerskie, koronki, hafty, tkaniny elastyczne, 209 zakładów (16.593 pracujących) odzież, futra, bieliznę, kapelusze, czapki. Przemysł metalurgiczny (1.412 zakładów, 211.013 pracujących) wyprodukował 1926: 1,6 milj. t. stali (Czechy środkowe, Ostrawa, Trzyńnic), następnie wyroby żelazne, stalowe, maszyn, przyrządy, aparaty, motory, instrumenty muzyczne; przemysł skórzaný (306 zakładów, 30.193 pracujących) wyroby skórzane, obuwie i wyroby futrzane. Znaczenie posiadają przemysł szklany i ceramiczny, cementowy, drzewny i snycerski (1.362 fabryki), papierniczy (370 fabryk), chemiczny (624 fabryki), spożywczy (1.826 fabryk). W 1928/29 wyprodukowały 163 fabryki 10,47 milj. q cukru buraczanego (przeważnie na eksport), 1928: 473 browary 11,06 milj. hl piwa, 1927/28: 901 rafinerij spirytusu i 516 gorzelń 594.862 hl alkoholu, 1924: 10.221 młynów 7,4 milj. q mąki pszennej, 8,8 milj. q żytniej. 19 fabryk tytoniu (monopol) dostarczyło 1926: wyrobów tytoniowych wartości 2.050 milj. Kč.

Handel, komunikacja. Wartość handlu zagranicznego wynosiła 1928: 19.209 milj. Kč (wvóz), 21.224 milj. Kč (wywóz). Cz. posiada 12 Izb dla handlu, przemysłu i rękodzieła, wzorowe targi w Pradze i Libercu, międzynarodowy targ w Bratysławie, wystawę rolniczą roczną w Pradze. — Cz. ma dostęp do morza na podstawie art. 363 i 364 traktatu wersalskiego Łabą i przez Dunaj. Flota handlowa obejmowała 1927: 2 statki parowe morskie (8.784 brutto t.) i 1.121 statków rzecznych o nośności 310.520 t. Sieć drogowa (1927: 65.000 km) w krajach sudeckich przewyższa co do gęstości pięciokrotnie sieć drog. na Rusi podkarpackiej. Koleje (1926: 13.727 km [252 km pryw.] z tego 466 km wąskotorowe) przewiozły 1925: 325 milj. pasażerów i 89,5 milj. t. towarów. — Z dróg wodnych zdadne są do żeglugi

644 km rzek i 10 km kanałów, spławne 2.456 km. W 1928 przeładowano w portach czeskośl. nad Dunajem 1,25 milj. t., w portach nad Łabą 3,93 milj. t. towarów. Komunikacja powietrzna (lotniska w Pradze, Bernie, Bratysławie, Koszycach, Marjenbadzie) obejmowała 1927: 4 narodowe, 13 międzynarodowych linii lotniczych. — Cz. miała 1928: 4.546 urzędów pocztowych, 122 linie autobusowe (2.730 km, 4,42 milj. podróży), 17 radiowych stacji nadawczych, 21 odbiorczych.

Jedynym bankiem emisyjnym jest czeskoślowski bank narodowy w Pradze z 30 filjami i 102 miejscami pobocznymi. Ponadto istniało 1927: 127 banków akc., pocztowa kasa oszczędności, 372 kas oszczędn., 6.582 stowarzyszeń kredytowych. Giełda pieniężna i towarowa znajduje się w Pradze, giełdy zbożowe w Pradze, Olomuńcu, Bratysławie i Bernie.

Miary, wagi, monety. Miary i wagi są metryczne. Jednostką monetarną jest korona czeskośl. (skr. Kč.) = 100 halerozom. W obiegu jest bilon 1,5 Kč, 5, 10, 20, 50 h i banknoty banku narodowego 10, 20, 50, 100, 500, 1000, 5000 Kč.

Herby. Na czerwonej tarczy pole podzielone na cztery części, na niem srebrny lew w koronie (Czechy); 1) na czerwonym polu trzy błękitne wzgórza z krzyżem patrjarch. (Słowacja); 2) pole przepołowione, po prawej stronie na błękitnym tle trzy złote belki, po lewej czerwony niedźwiedź na srebrnym polu (Ruś Podkarpacka); 3) na błękitnym polu orzeł w srebrną i czerwoną szachownicę, w złotej koronie, otoczony otwartym do góry srebrnym sierpem księżycy z krzyżem (Śląsk).

Ustrój, administracja i t. d.

Według konstytucji z 29. lutego 1920 jest Cz. republiką demokratyczną. Prezydentem Państwa wybiera Zgromadzenie Narodowe większością 3/5 na lat 7. Jest on nieodpowiedzialnym, najwyższym dowódcą, może rozwiązać Zgromadzenie Narodowe, mianuje i odwołuje odpowiedzialnych ministrów, przeciw ustawom uchwalonym przez obie Izby posiada jednorazowo, odraczające prawo weta. Ustawodawstwo należy do Zgromadzenia Narodowego. Składa się ono z dwóch Izb, które zbierają się dwa razy w roku, a schodzą razem tylko dla wyboru Prezydenta Państwa. Senat składa się z 150 na lat 8, Izba posłów z 300 na lat 6 przez obywateli obojga płci w wieku 26 wzgl. 21 lat wybranych, powyżej 45 wzgl. 30 lat liczących członków. Wybory są powszechne, równe, bezpośrednie, tajne i proporcjonalne; obowiązują listy partyjne. — Dla administracji wewnętrznej podzielona jest Cz. od 1927 na 4 kraje. W skład ich wchodzi 241 powiatów politycznych, 3 miasta o „własnym statucie“ (Praga, Berno, Olomuniec), dalej 4 miasta mniejsze (Bratysława, Koszyce, Užhorod, Munkacz), wreszcie 15.711 gmin z 20.520 miejscowościami. — Wymiarowi sprawiedliwości służy Sąd Najwyższy (Berno), Wyższe sądy krajowe w Pradze i Bernie, Sądy krajowe w Bratysławie i Koszycach, 36 Trybunałów sądowych, 422 Sądy powiatowe, nadto

Sądy handlowe. Najwyższy Trybunał Administracyjny ma siedzibę w Pradze.

Opieka społeczna. Jako ubezpieczenia przymusowe istnieją ubezpieczenia na wypadek choroby, od wypadków, na wypadek niezdolności do pracy, na starość i na wypadek śmierci, kasy brackie i opieka nad niezdolnymi do zarobkowania. — Budżet państwa w 1929 przewidywał 9.570 milj. Kč w dochodach, 9534 milj. Kč w wydatkach. Dług państwa w 1929 wynosił w styczniu 1929: 36.854 (wewnętrzny 25.947, zewnętrzny 6.707, bieżący 4.200) milionów Kč.

Siła zbrojna i t. d.

Ustawa wojskowa z 19. marca 1920 (zmieniona 8. kwietnia 1927) stworzyła wojsko ramowe o powszechnym obowiązku służby wojskowej od 20. do 50. roku życia (żołnierze zawodowi do 60. roku). Służba czynna trwa 14 miesięcy, poczem obowiązany do służby wojskowej przechodzi do 1. rezerwy (do ukończonego 40 r. życia), następnie do 2. rezerwy. W 3. i 5. roku po wysłużeniu odbywa ćwiczenia przez 4, w 7 i 9 przez 3 tygodnie.

Stan wojska na stopie pokojowej wynosi między 1. października (powołanie rekrutów) i 31. marca (zwolnienie rezerwistów) 140.000, od 1. kwietnia do 30. września 100.000 ludzi. Ilość oficerów wynosi 10.079. W czasie wojny można powołać pod broń 1½ milj. ludzi. Kraje dowództwa wojskowe są w Pradze, Bernie, Bratysławie, Koszycach. Dowództwo dywizyj jest 12. W szczególności istnieje 52 pułków piechoty (166 bataljonów), 1 bataljon czołgów, 10 pułków kawalerji, 40 szwadronów jazdy, 20 szwad. karabinów maszyn., 1 szwadron samochodów), 2 pułki artylerji górskiej (54 baterji), 16 pułków (144 baterji) artylerji lekkiej, 14 pułków (84 baterji) artylerji ciężkiej, 5 pułków (30 baterji) ciężkiej artylerji samochodowej, 3 pułki (18 baterji) artylerji przeciwlotniczej, 5 pułków (45 kompanij) saperów, 4 pułki lotnicze, 1 kompanja balonów, 1 pułk kolejowy, 4 oddziały łączności wojskowej, 5 bataljonów taborów, 3 oddziały taborów zmotoryzowanych. Armja posiada około 1.000 samolotów.

Naczelnym dowódcą jest Prezydent Państwa, jego zastępcą ministerstwo obrony krajowej; władzę rozkazodawczą posiada minister obrony krajowej. Temuż podlegają szef sztabu generalnego i generalny inspektor. W razie wybuchu wojny Prezydent Państwa mianuje najwyższego dowódcę armji operacyjnej. Liczne szkoły kształcą w specjalnych gałęziach służby. Szkoła wojenna w Pradze wykształca w trzyletnim kursie na oficerów sztabu generalnego. Akademia wojskowa w Hranicach (Mährisch-Weisskirchen) przysposabia aspirantów oficerów w dwuletnim kursie na oficerów, którzy muszą jeszcze uczęszczać do szkół, zaznamiających ich z poszczególnymi rodzajami broni.

*Czechowicz Gabrjel, skarbowiec pol., ur. 1877, długoletni urzędnik w rosyjskiem ministerstwie skarbu, 1919—20 zorganizował skarbowość na zajętych przez Polskę ziemiach wschodnich, 1926—29 minister skarbu. Za jego urzędowania nastąpiło zaciągnięcie pożyczki ame-

rykańskiej, stabilizacja waluty i zrównoważenie budżetu. W 1929 stronnictwa opozycyjne w sejmie uchwałyły postawić Cz. przed trybunał stanu za nie zalegalizowanie wydatków pozabudżetowych. Trybunał stanu odroczył sprawę do rozpatrzenia jej strony merytorycznej przez sejm, co, po zwycięstwie wyborczym rządu w 1930 nie nastąpiło. Cz. złożył w 1929 tekę ministra i objął dyrekturę Banku Ziemiań w Warszawie.

***Czechowicz Józef**, poeta pol., * 1903, wydał zbiory poezyj: „Kamień“ (1927), „Dzień jak codzień“ (1930), „Ballada z tamtej strony“ (1932). Należy do awangardy.

***Czezeńców Okręg** (Czeczni), obszar autonomiczny na Kaukazie (Rosja), 10.016 km², 415.642 mieszk., 94% ludności stanowią Czezeńcy (ob.); zagłębie naftowe Groznyj zamieszkałe jest przez Rosjan. Okręg dzieli się na 14 powiatów, stolicą jest Groznyj. Główne drogi komunikacyjne stanowi kolej Władykaukaz—Groznyj—Derbent i droga wojskowa Groznyj—Wedeno.

***Czeka** (w skróć. Czerezyczajna Komisija dla borjby...), zorganizowana przez rząd sowiecki w 1917 „Nadzyczajna Komisja dla zwalczania kontrrewolucji i spekulacji“, bezwzględny terorem i tępieniem wszelkich żywiołów nieprawomyślnych w obliczu bolszewizmu zapewniła komunistom panowanie nad Rosją. W 1922 cz. przekształciła się w G. P. U. (Naczelny Zarząd Polityczny), który posługuje się, zwłaszcza w momentach napięcia politycznego lub gospodarczo-społecznego, analogicznymi terrorystycznymi metodami.

Czekolada. **Fabrykacja**. Ziarna kakaowc, starannie oczyszczone, praży się, podobnie jak ziarna kawy, celem wywołania aromatu. Następnie kruszy się je w odpowiednich maszynach, t. zw. łamarkach, oddziela w maszynie czyszczącej od łuski i miele między karbowanymi walcami na masę, która dzięki dużej zawartości tłuszczu w ziarnach przybiera strukturę maziastą. Masę tę miesza się z 40—60 częściami cukru i niewielką ilością przypraw korzennych, (jak wanilja, cynamon, gwoździki) lub ich surrogatów w postaci syntetycznych olejków zapachowych. O ile cz. ma być miękka, dodaje się ponadto tłuszczu kakaowego, a do t. zw. czekolady mlecznej mleka skondensowanego lub w proszku. Całą mieszaninę miesi się teraz w t. zw. melanżerach, t. j. gniotownikach o granitowych wałkach, poczem przepuszcza się ją, dla jeszcze lepszego wymieszania, kilkakrotnie pomiędzy porcelanowymi walcami. Wymieszana masa przebywa przez pewien czas w ogrzanych szafach, poczem dostaje się na maszyny ucierające i zostaje pod ich działaniem conajmniej przez 48 godzin. Stąd wędruje masa czekoladowa na maszynę rozdzielczą, która napełnia ją do form. We formach wędruje cz. po drgającej taśmie, co sprzyja lepszemu wypełnieniu form, do chłodni, w której krzepnie i staje się gotową do opakowania. — Tłuszcz kakaowy dodawany do cz., otrzymuje się przy okazji przyrządzania kakao w proszku. Mianowicie zmielone ziarna kakaowe prasuje się w ogrzewanych prasach hydraulicznych, przyczem tłuszcz odcieka, a makuch pozostały

w prasie służy, po zmieleniu na mączkę, do przyrządzenia napoju kakaowego.

Cz. zaczęli wyrabiać w XVI wieku Hiszpanie, którzy nauczyli się od tubylców meksykańskich używania nasion kakaowca. Dzisiaj można w przybliżeniu przyjąć spożycie cz. na całej kuli ziemskiej na około 300.000 tonn rocznie.

***Czempień**, miasteczko w pow. kościańskim (woj. poznańskie), 32 km na pld. od Poznania, węzeł kolejowy, 2.072 mieszk., pałac z XVIII w.

***Czen** Yujen, polityk chiński, ur. 1878, w 1922 członek rządu kantońskiego, 1926—27 minister spraw zagranicznych.

***Czeng** (Cheng), dawny chiński instrument dęty, podobny do japońskiego s z o: Wydrążona dynia służy jako zbiornik wdmuchiwanego do niej powietrza, dmucha się zaś zapomocą rury w formie litery S; w górnym otwartym końcu dyni tkwi 12—24 piszczałek bambusowych, zaopatrzonych w języczki.

***Czeng te**, ob. Dzehol.

Czepiel Adam, pseudonim Stanisława Brzozowskiego (Krytyka, ob. t. 2).

***Czepoła**, ob. Ourouparia.

***Czeremcha**, ob. Prunus.

***Czeremszan**, lewy dopływ Wołgi, wypływa w rep. Tatarskiej, 395 km dług., 72 km spławny, przepływa gub. kazańską i samarską.

***Czerepnia**, ob. Couroupita.

***Czereśniewski** Wawrzyniec, współcz. poeta pol. z grupy „Kadry“, wydał zbiór poezyj: „Odkrywanie tajemnic“ (1931).

***Czerkaskij** Władimir Aleksandrowicz, ks., polityk ros., (1824—1878), z przekonania słowiańofil i demokrata, brał czynny udział w reformie stosunków włościańskich w Rosji w 1861, w 1863/64 działał wraz z Milutinem w Królestwie Kongresowym. Główny działacz w Komitecie Urządzącym, postawił sobie za zadanie zgębienie polskiego duchowieństwa i szlachty, a pozyskanie dla państwowości rosyjskiej chłopstwa polskiego. W tym duchu przeprowadził uwłaszczenie i przyczynił się wydatnie do zrusyfikowania Królestwa. W 1867 na kongresie słowiańskim w Moskwie zaznaczył się ostrem wystąpieniem przeciw Polakom jako odstępcom od słowiańszczyzny. Wystąpiwszy ze służby państwowej został burmistrzem Moskwy, rozwijał gorliwą agitację za oswobodzeniem Słowian południowych z pod panowania tureckiego, po wybuchu wojny 1877 organizował Bułgarję jako samodzielne państewko.

Czerkawska Marja, poetka pol., wydała nadto zbiór poezyj: „Sieci na wietrze“ (1931), odznaczający się dobrem odczuciem przyrody i wnikliwą psychologią dziecka.

***Czermański** Zdzisław, pol. malarz i karykaturzysta, ur. 1896, w l. 1926—28 współpracownik i redaktor „Cyrulika Warszawskiego“. Dzieła: Cykle „Paryż“, „Londyn“, serje karykatur (sportowe, z Ligi Narodów, 1926), wybitnych osobistości polskich i zagranicznych, z Londynu, New-Yorku i t. d.).

***Czermień**, ob. Calla.

***Czernajew** Michał, ros. generał, (1828—1898), zdobył w 1864 Taszkient, jeden z przywódców panslawistów, dowodził w 1876 armją serbską przeciw Turkom.

***Czerniaczka**, ob. Melanosis.

***Czernica**, ob. Melanaemia.

***Czernichów**, wieś w pow. krakowskim, nad Wisłą, 21 km na zachód od Krakowa, od 1876 r. średnia szkoła rolnicza.

***Czernidlak**, ob. Coprinus.

***Czerniec**, ob. Actaea.

***Czerniejewo**, miasto w pow. gnieźnieńskim (woj. poznańskie), stacja kol. 14 km od Gniezna, 1.346 mieszk. Pałac Skórzewskich z bogatemi zbiorami i biblioteką.

Czerniewski Ludomił, polityk pol., ur. 1883, publicysta i działacz obozu narodowego, od 1916 jeden z organizatorów Chrześcijańskiej Demokracji, brał udział w zamachu na rząd Moraczewskiego 5 stycz. 1919, pracował w akcji plebiscytowej na G. Śląsku, organizując kursa działaczy, 1920 wszedł do Sejmu i został prezesem klubu chrześcijańsko-demokratycznego, 1922 znów poseł i wiceprezes klubu. Ogłosił szereg prac i sprawozdań z historii sztuki.

Czernlowce, (1931) około 150.000 mieszk. Posiadają giełdę zbożową i drzewną. Port lotniczy, na linii lotniczej Lwów—Bukareszt.

***Czerny** Zygmunt, romanista pol., * 1888, od 1924 prof. filologii franc. w uniw. lwowskim, wydał m. i.: „L'Esthétique de Saint-Martin“ (1920), „Współczesna wymowa francuska“ (1926); od 1920 redaktor „Bulletin des Sociétés Savantes de Léopol“.

Czerny Anna Ludwika, * 1892, oddzielnie wydała zbiory poezyj: „Uwrocie“ (1929), „Testament Adama“ (1931), odznaczające się silnym i odrębnym tonem; nadto: „Antologia nowej liryki francuskiej“ (1925, przekłady).

***Czernyszew**, ros. rodzina hrabiowska.

1. Zachar Grigorjewicz, (1722—84), generał-feldmarszałek i prezydent kolegjum wojskowego, w czasie wojny siedmioletniej zdobył Berlin.

2. Aleksander Iwanowicz, (1786—1857), pochodził z innego rodu Cz., od 1826 hrabia, od 1841 książę, wybitny wódz i dyplomata, za Mikołaja I. jeden z jego najzaufanych dowódców, 1827—52 minister wojny, od 1848 prezes Rady Państwa i komitetu ministrów.

***Czerokesi** (Cherokée), plemię Indian z płd. Alleganów (ob.), o niegdyś wysoko rozwiniętej, własnej kulturze, od 1794 podbici, żyją jako jedno z pięciu cywilizowanych plemion (ob. Krik) w Oklahoma (ok. 20.000 głów). Pokrewni Irokezom; język ich należy do grupy Czokta-Muskogów.

***Czerpak**, ogólna nazwa naczyń drewnianych lub metalowych, służących do zacierpywania płynów, wydobywania z nich zawieszonych części stałych, wreszcie do wydobywania z dna rzek, kanałów i t. d. mułu, piasku, żwiru i t. p. U ludu, zwłaszcza wśród górali, cz., zwykle drewniane, są często bardzo artystycznie zdobione.

***Czerra** Pundźi, miejscowość w prow. Assam w Indjach ang., 44 km na płd. od góry Szilong, na wysokości 1.398 m, 5.000 mieszk., posiada największe opady atmosferyczne na kuli ziemskiej (do 12.539 mm rocznie [Warszawa np. 541 mm, Zakopane 1.101 mm średnio rocznie]).

***Czerski** Feliks, pseudonim ks. Feliksa Mieszkisa (ob. t. 10).

***Czerwcowate**, ob. Czerwiec, Coccidae.

***Czerwleniec**, ob. Alcanna.

***Czerwiński** Sławomir, pol. działacz oświatowy, (1885—1931), ukończył polonistykę na Uniw. Jagiell., brał wybitny udział w ruchu niepodległościowym młodzieży, oraz walce o polską szkołę w zaborze rosyjskim. W czasie wojny organizował szkolnictwo polskie pod okupacją, był dyrektorem gimnazjów w Koninie, Piotrkowie i Ostrowcu, 1919—28 wizytator seminarjów nauczycielskich, 1928—29 wiceminister, od 1929 minister oświecenia publicznego.

***Czerwioch**, ob. Cysticercus.

***Czerwonak** (Phoenicopterus roseus Pall.), ob. Flamingi.

Czerwotka (z greck. dysenterja), schorzenie błony śluzowej jelita grubego. Rozróżnia się c. bakteryjną i amebową. C. bakteryjną wywołują bakterje, które według W. Krusego można podzielić na 2 duże grupy; z tych jedna składa się z prawdziwego zarazka c. (Kruse-Shiga), druga natomiast składa się z wielu rozmaitych zarazków, podobnych do tamtych, różniących się jednak od nich właściwościami biologicznymi (mniejsza zjadliwość). C. amebową wywołują pełzaki (ameby); występuje ona w krajach podzwrotnikowych epidemicznie.

Objawy choroby: Przy c. bakteryjnej występują w 3—8 dni po zakażeniu się zaburzenia w trawieniu, brak łaknienia, lekka kolka jelitowa i biegunka. Po krótkim uczuciu ulgi, rozpoczynają się na nowo bóle brzucha, parcie na stolec z biegunkami z dużą domieszką śluzu i krwi, względnie biegunki krwawe, które potwarzają się 20—30, a nawet 100 razy na dobę; do tych objawów przyłącza się gorączka. W ciężkich przypadkach osłabienie coraz bardziej wzrasta i w końcu następuje śmierć. Od odporności chorego, a także od rodzaju zarazka zależy rokowanie. — Po przebytej c. rozwijają się czasem ciężkie niezty jelita grubego, ciągnące się całymi latami i ulegające od czasu do czasu zaostrzeniu. — W czerwonce pełzakowej występują jako powikłanie w 25% przypadków ropnie wątroby (gorączka, dreszcze, żółtaczka), płuc i mózgu. Rozpoznanie w cierpieniu tem możliwe jest tylko po zbadaniu mikroskopowem kału. Rokowanie jest bardzo niepewne w powodu ropni wątroby. Podczas gdy przy c. bakteryjnej tylko powierzchowne warstwy śluzówki jelita ulegają owrzodzeniom, to przy c. pełzakowej, rozpoczyna się proces w głębi błony śluzowej jelita, gdzie zagnieźdzone pełzaki wywołują ropienie, z gębkami, kraterowatymi owrzodzeniami.

Zwalczanie polega na donoszeniu władzom sanitarnym o wypadkach zachorowania, dezynfekcji odchodów, ustępów, bielizny chorych (wymaga wogóle największej czystości), wynajdywaniu zdrowych nosicieli zarazków, zaprowadzeniu ogólnych warunków higienicznych (zaopatrzenie w dobrą wodę, odpowiednie usuwanie odpadków i nieużytków). Ponieważ muchy odgrywają bardzo ważną rolę przy przenoszeniu zarazków, powinno się je bezwzględnie tępić, a środki spożywcze ochraniać siatkami z muślinu. — Leczenie jest obja-

wowe i swoiste. Zdania lekarzy co do wyników leczenia surowicą czerwonkową są jeszcze podzielone.

C. towarzyszyła wielkim armjom podczas wojen napoleońskich, podczas wojny krymskiej, w r. 1870/71, narażając je na większe straty, niż same walki. Wielkie też spustoszenia siała w armjach i wśród ludności w czasie wojny światowej.

U zwierząt domowych występuje c. jako t. zw. biała c. cieląt. W Szwajcarii spostrzeżono c. u bydła, którą wywołują kokcydja.

***Czerwony Klasztor**, klasztor na Spiszu w Piecinach, na prawym brzegu Dunajca (Czechosłowacja), przy ujściu potoku Lipnickiego, nazwany tak od dachu krytego niegdyś czerwoną dachówką. Zakończony w 1319 r. należał do Kartuzów, od 1711 r. do Kamedułów, w 1782 r. został skasowany przez Józefa II, w 1920 r. przejęty został przez rząd czeski. Słynie z pięknego położenia, stanowi ważny obiekt turystyczny.

***Czerwony Szatandar**, ob. Międzynarodówka.

***Czesi**, plemię Słowian zachodnich, zamieszkujące Czechy (ob.) i Morawy (ob.); przeszło 8 mil. głów. Nazwę swą wywodzą od legendarnego protoplasty, Czecha (ob. Lech), który około V. w. po Chr. miał przybyć ze swą drużyną z północnego wschodu, zajmując ziemie zamieszkiwane dziś przez Cz.; historycznie pewnym jest jednak zajęcie Czech i Moraw przez Słowian dopiero w VIII w. po Chr. — Cz. od dawna przyjęli już kulturę środkowo-europejską, pod której wpływem zanikły dziś już prawie zupełnie barwne stroje i oryginalne zwyczaje ludowe; zachowały się one jeszcze tylko w niektórych okolicach (Pilzneńskie, Morawy). Wielowiekowa walka z Niemcami o zachowanie narodowościowej i politycznej odrębności przyczyniła się do wyrobienia w charakterze Czech, obcych innym Słowianom, zwłaszcza wytrwałości, praktyczności, oszczędności i poczucia solidarności. Są pracowici, pojętni, posiadają duże zdolności językowe, bogatą fantazję, zamiłowanie do muzyki. Naogół są doskonałymi wykonawcami, w mniejszym stopniu posiadają zdolności twórcze.

***Czeska-Maczyńska** Marja z Rybczyńskich, pisarka pol., *1886, wydała m. i. powieści i nowele: „Opowieści Chrystusowe“ (1917), „Dwaj Rymuszowie“ (1917), „Eloe“ (1918), „W światło“ (1920), „Rycerz Chrystusowy“ (1930).

Czesław, pseudonim Czesława Jankowskiego (ob. t. 7).

***Czesmeh**, port na zach. wybrzeżu Azji Mn. (Turcja), nad zatoką tejże nazwy, 71 km od Smyrny, około 7.000 mieszcz., wywóz rodzynek. W wojnie rosyjsko-tur. w 1770 r. poniosła tu wielką klęskę flota turecka.

***Czeczimekowie** (azteckie *Chichimeca*), nazwa, nadawana przez Azteków (ob.) pierwotnym, myśliwskim plemionem północny, które rozbiły państwo Tolteków (ob.). Państwo ich podbili w 1431 Aztekowie. Język Cz., dawno wygasły, zalicza się do języków Nahua (ob.), pierwotnie jednak był on bliższym Otomi (ob.).

***Czczelowie**, plemię Słowian południowych z Krasu, zamieszkujące Cziczeryę, płu. część Istrii; język ich wykazuje elementy słoweńskie

i chorwackie. Strój mężczyzn składa się z kamizelki, kaftana, spodni lodenowych, kobiet z koszuli, gorsetu i zapaski; jako obuwie używane są opanki (ob.).

***Czikoj**, dopływ rzeki Selengi w sowieckiej rep. Burjacko-Mongolskiej, 555 km dług., wytryska na płu. stokach gór Jabłonnych, uchodzi powyżej miasta Selenginska.

***Czilambaram**, miasto w prow. Madras (Indje ang.), około 20.000 mieszcz., cenne zabytki architektury (świątynie Sziwy).

***Czilka** (Chilka), wielka laguna na wybrzeżu prow. Bihar i Orissa (Indje ang.), do której uchodzą odnogi rzeki Mahanadi, w porze suchej około 900 km², w deszczowej 1.100, o głębokości do 1,80 m, odpływ do zatoki Bengalskiej.

***Czin** (T s z i n), jedno z plemion Kuki-Tszin (ob.); uprawiają w sposób pierwotny ziemię.

***Czinuuk** (C h i n o o k), plemię Indian z nad Columbji (ob.), od The Dalles do ujścia, zajmujące się rybactwem i handlem. Panuje u nich zwyczaj deformowania czaszek; rządzą się patryjarchalnie, totemizm jest u Cz. słabo rozwinięty. Język Cz., dziś prawie wymarły, stanowi podstawę języka handlowego tych wybrzeży aż po Alaskę.

***Czilpewaje**, jedno z większych plemion Indian Ameryki Płu. — Algonkinów; zamieszkiwało niegdyś znaczne obszary St. Zjedm. A. P. i Kanady, obecnie zajmuje niewielki obszar na pld. od W. Jeziora Niewolników.

***Czita**, ob. Czyta.

***Czoehrański** Jan, pol. inżynier-metalurg., ur. 1885, prof. metalurgji i metaloznawstwa Polit. Warsz. Nap.: „Moderne Metallkunde“, „Lagermetalle und ihre technologische Bewertung“, „Zasady metalurgji“ i in.

***Czokta** (C h o c t a w), plemię Czokta-Muskogów (ob.) z nad Missisipi, od 1832 osiedlone w dawnym terytorjum indyjskim (ob. Indian terytorjum); należy do pięciu cywilizowanych plemion (ob. Krik), zajmuje się gospodarstwem wiejskim, rzemiosłami, posiada własne szkoły; ok. 18.000 głów.

***Czokta-Muskogł** (Czokta-Muskoki), grupa językowa Indian Ameryki Płu., do której obok wymarłych Muskogów należy t. zw. pięć cywilizowanych plemion indyjskich Ameryki Płu. (ob. Krik); obejmowała ona plemiona między Savannah a Missisipi, Tennessee i zat. Meksykańską, uważane za potomków twórców moundów (ob. Amerykańskie starożytności [uzup.]).

***Czoło** (łac. frons), u o w a d ó w część głowy między oczami, u zwierząt kręgowych część odpowiadająca kościom czołowym (ob. C z a s z k a). — Anatomicznie cz. należy do pudła mózgowego, zwykle jednak zalicza się je do części twarzowej czaszki. W odróżnieniu od zwierząt, u których cz. jest silnie cofnięte wtył poza szkielec twarzy, jest ono u człowieka mniej lub więcej wydane ku przodowi i nieowłosione. Ten rozwój cz. u człowieka wiąże się z silniejszym rozwojem płatów czołowych mózgu (ob. Mózg), uważanych za siedzibę inteligencji, stąd wysokie i proste cz. uważa się za charakterystyczne dla ludzi wybitnie uzdolnionych oraz ras wyższych, gdy rasy niższe posiadają cz. niskie, silniej wtył pochy-

lone, co podkreśla jeszcze właściwy im prognatyzm (ob.).

***Czołowski Aleksander**, historyk pol., ur. 1865, dyrektor archiwum miejskiego we Lwowie, rozwija od szeregu lat na terenie tego miasta działalność historyczno-kulturalną, której rezultatem jest powstanie biblioteki miejskiej, Muzeum Hist. M. Lwowa, Muz. Narodowego im. króla Jana III, oraz Tow. Miłośników Przeszłości Lwowa. Ważniejsze prace: „Ze studjów nad dziejami wołoskimi“ (1891), „Pomniki dziejowe Lwowa“ (1892, 3 t.), „Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej“ (1892), „Wysoki Zamek“ (1910), „Marynarka w Polsce“ (1922), „Lwów w obrazach“ (1925), „Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego“ (1926), „Polskie Pomorze i Gdańsk w grafice i literaturze XVI.—XX. w.“ (1931).

***Czołówka** (amunicyjna, sanitarna, żywnościowa), ruchomy punkt zaopatrywania wojska, zwykle pociąg. C. stosowano szeroko w wojnach polskich w 1918—20.

***Czong**, plemię górskie Moijów (ob. Kha) z Kambodży.

***Czop**, ta część ruchomego elementu maszynowego, która jako wystająca odsada osadzona jest w łożysku.

***Czopowski Henryk**, pol. inżynier-mechanik, ur. 1863, studja na Polit. w Rydze, prof. mechaniki teoret. Polit. Warsz. Nap.: „Mechanika teoretyczna“ (1921, 5 t., wyd. II), oraz szereg prac z dziedziny mechaniki technicznej i statyki budowlanej.

***Czorum**, stolica wilajetu tejże nazwy (Turcja), 19.739 mieszk., w dolinie rzeki Czorum-Czai, dopływu Jeszil Irmak, sadownictwo, wielkie winnice, wyrób dywanów, kopalnie gipsu. — Wilajet C., 11.240 km², 247.602 mieszk.

***Czosen**, zjaponizowana nazwa chińskiej nazwy Korei — Czao-hien, używana od 1908 r. przez Japończyków jako urzędowa nazwa prow. Korea.

***Czosnacek** (*Alliaria Adans.*), rodzaj roślin, należący do rodziny krzyżowych. Cz. pospolity (*A. officinalis* Andr.) ma wyprostowaną łodygę, liście ogonkowe, dolne nerkowate, górne sercowate, kwiaty białe. Cała roślina pachnie czosnkiem. W Polsce występuje w cienistych zaroślach na całym niżu oraz w niższych położeniach górskich. Pęd oraz nasiona używane dawniej w lecznictwie, obecnie gdzieniegdzie przez lud do potraw.

***Czterdziestu męczenników z Sebasty**, żołnierze rzymscy, chrześcijanie, umęczeni w Sebaste w Armenii za Licynjusza ok. 320 r.

***Czternaście punktów**, ob. Wilsona punkty.

***Czterobarwny druk** (tetrachromja), 1. Uzupełnienie druku trójbarwnego kolorem szarym (ob. Druk barwny). 2. Użycie na zasadzie druku trójbarwnego czwartej kliszy dla koloru zielonego.

***Czubalski Franciszek Mieczysław**, lekarz pol., ur. 1885, od 1919 prof. fizjologii Uniw. Warsz., od 1930 dyr. Państw. Inst. Dentyst. w Warszawie. Napisał szereg prac specjalnych, do A. Becka „Podręcznika Fizjologii“ opracował dział o wewnętrznym wydzielaniu.

Czubek Jan, badacz literatury, † 1932.

***Czucha** (C u h a, g u n i a), krótki, bardzo rzadko dłuższy, półokrągły płaszcz z rękawami i jedynym wycięciem na szyję, oblamowanym paskiem skóry lub czerwonego sukna. Jest tkana z wełny owczej w ten sposób, że z zewnątrz wydaje się być wielką owczą skórą, pokrytą długą sierścią, a od wewnątrz dość gęstą tkaniną. Noszą ją na Węgrzech i w Karpatach.

***Czuchnowski Marjan**, poeta pol., * 1909, z najmłodszego pokolenia wyróżniający się odrębną ekspresją, oryginalną i śmiałą metaforą, żywiołowym napięciem uczuciowym; wydał oddzielnie zbiory poezyj: „Poranek goryczy“ (1930), „Kobiety i konie“ (1931), poemat „Reporter róż“ (1932), w czasopiśmie fragmenty poematu „Kamienny dom“. Należy do awangardy.

***Czuchoncy**, nazwa Finnów z okolic Leningradu, Dietskawo Siela (dawne Carskie Sioło), Peterhofu i Schlisselburga; ok. 100.000 głów.

***Czugujew**, miasto w gub. charkowskiej (Ukraina), nad rzeką Doniec, około 15.000 mieszk., liczne zakłady przemysłowe.

***Czuj Jan**, ks., teolog pol., ur. 1886, studja teol. w Rzymie, od 1922 prof. patrologii Uniw. Lubelsk., poseł na Sejm. Nap.: „Kościół a państwo u św. Augustyna“ (1918), „Hierarchia kościelna u św. Augustyna“ (1925), „Św. Augustyn o żydach“ (1928), „Żywoć św. Augustyna“ (1929), „Św. Augustyn, jego młodość...“ (1930) i i.

***Czuja**, 1. dopływ rzeki Katuni, tworzącej wraz z rz. Biją rzekę Ob (Syberja), źródła w górach Ałtaj, dług. około 270 km; 2. prawy dopływ rzeki Leny (Syberja), wypływa w okolicach jez. Bajkał, dług. około 330 km.

***Czujka**, posterunek z dwu ludzi, wystawiany przez placówkę, celem obserwacji przedpola.

***Czulkowate**, ob. Mimosaceae.

***Czulym**, 1. prawy dopływ rzeki Ob, wypływający z gór Ała-Tau, dług. około 960 km, odznacza się krętym biegiem, w bagnistej dolinie; 2. wpada od wschodu do stepowego jeziora Czany w gub. tomskiej (Syberja), dług. około 300 km.

***Czuma Ignacy**, pol. prawnik i polityk, ur. 1891, studja na Uniw. Jagiell., od 1925 prof. skarbowości i prawa skarbowego Uniw. Lubelsk., od 1930 poseł na Sejm z ramienia B. B. W. R. Napisał: „Konstytucja Rosji Sowieckiej“ (1923), „Równowaga budżetu na tle prawa budżetowego różnych państw“ (1924), „Sprawiedliwość w dziedzinie skarbowej“ (1929), „Dzisiejsza filozofia sowieckiego prawa a romantyzm prawniczy“ (1930) i i.

***Czumak**, małoruski handlarz-woźnica, zajmujący się dostawami różnych towarów, głównie soli i ryb, po które jeździł nad Morze Czarne i Azowskie, prowadząc w następnie po całej Rusi. Przed wprowadzeniem kolei żelaznych zajęcie cz. było bardzo popłatnem, zatrudniało też wielu ludzi. Cz. odbywali wtedy swe wyprawy po towary gromadami, na których czele stał obieralny dowódca, zwykle człowiek dobrze oznajomiony z drogami i niebezpieczeństwami na nich grozącymi. W czasach tych tworzyły się również specjalne zwyczajowe prawa, którymi rządili się cz., a także powstała oryginalna ich poezja, opiewająca trudy i przy-

gody wypraw. W czasach późniejszych, zwłaszcza w pierwszej połowie XIX. w., wraz ze zmniejszeniem się niebezpieczeństwa napadów (dawniej tatarskich i hajdamackich) na karawany cz. zatracają ich zajęcie charakter awanturniczy, a wraz z nim zanikają dawne zwyczaje i prawa.

***Czumysz**, prawy dopływ rzeki Ob (Syberja), uchodzi poniżej Barnaulu, dług. około 660 km.

***Czurlanis** Mikołaj, malarz rodem z Litwy, (1875—1912), uczeń Stabrowskiego. Był też spirytystą i muzykiem. Malował z wielkim talentem nastrojowe kompozycje, jak: „Burza“, „Sonata morska“ i in.

***Czusowaja**, lewy dopływ Kamy w gub. permskiej (Rosja wsch.), wypływający z Uralu środk., uchodzi powyżej Permu, dług. około 777 km, z tego 392 km żeglownych, w dorzeczu bogate pokłady rudy żelaza i miedzi.

***Czusowaja**, osada robotnicza w gub. permskiej (Rosja wsch.), nad rzeką C., 11.885 mieszk., punkt węzłowy kolei Perm—Swierdłowski. W okolicy złoża kaolinu i obfite, w 1929 r. odkryte źródła ropy naftowej.

***Czuwaliczka**, ob. Catha.

***Czwarty wymiar**. Przestrzeń poznajemy zmysłami jako trójwymiarową i nie jesteśmy w stanie wyobrazić ją sobie jako więcej wymiarową. Nie wynika stąd jednak, że przestrzeń więcej wymiarowa jest, logicznie, niemożliwa. W XIX. w. matematycy uogólniając pewne pojęcia geometrii trójwymiarowej, zbudowali geometrię więcej-wymiarową, bez związku zresztą z poglądami wyobrażeniami przestrzennymi. Zöllner łączył naukę o cztero-wymiarowości przestrzeni ze zjawiskami spirytystycznymi, jak np. rozplątanie węzłów na sznurze, którego końce trzymano w czasie seansów. Inni matematycy ostro zastrzegali się przeciw łączeniu ich badań ze spirytyzmem. — W związku z teorią względności wprowadził Minkowski do fizyki świat czterowymiarowy, przestrzenno-czasowy, gdzie rolę czwartego wymiaru grał czas. Koncepcja ta okazała się użyteczną.

***Czwittinger** (Czvittinger) David, węg. historyk lit. o przełomowym znaczeniu, (ok. 1673—1743), jego główne dzieło: „Specimen Hungariae literatae“ (1711, słownik biograficzny 296 pisarzy, pierwsze w tym rodzaju źródło).

***Czworaki**, część zabudowań w gospodarstwie rolnem, przeznaczona na mieszkanie dla robotników sezonowych lub służby stałej.

***Czwornak** (Sarcina rosea), bakterja, wywołująca czerwonawą zaburzenie mleka, towarzyszy również fermentacji kefirowej mleka.

***Czworolist**, roślina, ob. Paris.

***Czworonogi**, ob. Quadrupeda.

Czworościan poszostny, w krystalografii forma geometryczna, złożona z 24 trójkątnych płaszczyzn; można ją wyprowadzić z czworoscianu przez umieszczenie na każdym boku płaskiej piramidki sześciobocznej. Por. Kryształ.

Czworościan potrójny (piramidałny), w krystalografii forma geometryczna, złożona z 12 płaszczyzn, będących równobocznymi trój-

kątami. Formę tę można wyprowadzić z czworoscianu przez umieszczenie na każdym boku piramidki trójbocznej. Por. Kryształ.

***Czwórniak**, jęczmień czterozębdowy (Hordeum tetrastichum) (ob. Jęczmień).

***Czylidrenit** (childrenit), rombowy minerał, wodny fosforan glinu i żelaza o składzie $AlFePO_4(OH)_2 \cdot H_2O$ barwy żółtawej, brunatnej i czarnej. Znany z Kornwalji (St. Austel), Devonshire (Tavistock), Hebron.

***Czymkent**, stolica obwodu Syr-Darja w sowieckiej rep. Turkiestańskiej (Azja), przy linii kolejowej Arys—Alma Ata, 21.708 mieszk., przedsiębiorstwa bawełny, fabryki tytoniu, muzeum obwodowe.

***Czyn**, stopień służbowy w rosyjskiej hierarchii urzędniczej, która, ustanowiona przez Piotra W. przetrwała do 1917. Stąd czynownik oznaczał urzędnika ros.

***Czynność**, w znaczeniu filozoficznym każda nakazana przez wyobrażenia (pobudki) albo uczucia, dowolna (choć w znaczeniu metafizycznym nie zawsze „wolna“) i sięgająca w zewnętrzny świat materialny działalność istoty myślącej. — Por. też Akcja (uzup.).

***Czynny**, ob. Aktywny.

***Czyński** Jan, pol. polityk i literat, (1801—1867), adwokat, w czasie powstania listopadowego jeden z przewodników stronnictwa radykalnego, podburzał tłum warszawski. Na emigracji należał do redakcji czasopisma „Postęp“, następnie zaś organu Młodej Polski „Północ“. Podczas powstania styczniowego redagował w Brukseli „La Pologne“. Zasiłał również szereg czasopism francuskich, ogłosił mnóstwo książek i broszur, pisywał sztuki franc., wystaw. w teatrze paryskim Porte St. Martin, powieści, m. i. powieść pamfletową: „Cesarzewicz Konstanty i Joanna Grudzińska czyli Jakobini Polscy“ (1833). — Pochodzenia żydowskiego, zajmował się specjalnie kwestją żydowską w duchu pojednania obu narodowości. Atakował Mickiewicza, który poświęcił mu znany czterowiersz („Jest pół Żydem, pół Polakiem...“).

***Czyrak**, ob. Furunculus.

***Czystek**, ob. Cistus.

***Czystopis** (łac. mundum), odpis dokumentu urzędowego, sporządzony wedle konceptu dla aktów, podpisany przez odpowiedzialnego urzędnika.

***Czystopol**, miasto pow. w rep. Tatarskiej (Rosja wsch.), nad rzeką Kamą, 17.502 mieszk., odlewnie, tartaki, fabryki zapalek, młyny. Powiat czystopolski ma 375.000 mieszk., w powiecie Rosjan.

***Czystowate**, ob. Cistaceae (uzup.).

***Czyściec**, roślina, ob. Stachys.

***Czytanka**, książka z wypisami do nauki języka i literatury w szkole, inaczej wypisy szkolne. W tem znaczeniu należą tu również wszelkie chrestomatje i antologje. Z nowych cz. polskich wyróżniają się zwłaszcza wypisy, opracowane przez Juljusza Balickiego i Stanisława Maykowskiego dla niższego gimnazjum (4 tomy), Józefa Gołąbka i Stanisława Tynca dla szkoły powszechnej, Stanisława Adamczewskiego dla wyższego gimnazjum.

***Czytelnia**, sala publiczna do czytania książek (przy bibliotekach publicznych) i czasopism (przy bibliotekach publicznych i stowarzyszeniach kulturalnych), dostępna, zaleźnie od swego charakteru, bezpłatnie lub za opłatą, dla wszystkich, dla pracujących naukowo lub dla członków stowarzyszenia. Używana też jako nazwa dla wypożyczalni książek.

***Czyżewicz Adam**, lekarz pol., ur. 1877, studja we Lwowie, od 1920 prof. położnictwa i ginekologii Uniw. Warsz. Napisał szereg prac specjalnych; osobno wyd.: „Położnictwo, Cz. I. Fizjologia” (1925).

***Czyżewski Tytus**, malarz pol., ur. 1885, studja w Krakowie i Paryżu, w l. 1910—22 naucz. szkół średn. w Małopolsce, później literat, poeta, malarz. Napisał: „Śmierć fauna” poemat scen. (1907), „Elektryczne wizje” (1920), poezje „Noc-Dzień” (1922), „Osioł i słońce w metamorfozie”, sztuka teatr. (1922), „L'art polonais d'aujourd'hui” (1925), oraz szereg artykułów i studjów. — Dzieła malarskie: „Obraz wielopłaszczystyczny” (1919), „Kiosk formistyczny” (1927), „Z Hiszpanji” (1929) i i. Był założycielem grupy formistów.

***Czyżowski Kazimierz** Andrzej, współcz. pisarz pol., wystawił na scenie dramat: „Dziwna ulica”, napisał szereg powieści dla młodzieży.

***Ćwiczebna amunicja**, klocki drewniane lub metalowe, osadzone w łusce bez płonki i ładunku, służą do ćwiczenia w nabijaniu i rozładowywaniu broni palnej ręcznej i dział.

Ćwiczenie, zjawisko, polegające na tem, że każda czynność cielesną i duchową wykonuje się przez częste powtarzanie szybciej, łatwiej, pewniej i skuteczniej, jak z początku. Ć. jest podstawową funkcją u wszystkich istot żywych i odnosi się zarówno do najprostszych czynno-

ści cielesnych, jak i do twórczej pracy duchowej. Zdolność działania potęguje się przez Ć. po części na mocy praw fizjologicznych: np. przez celowe współdziałanie pewnych grup mięśniowych wywołuje się wzmocnienie (hipertrofię, ob.) poszczególnego mięśnia. Także przy Ć. w funkcjach duchowych np. pamięciowych (ob.) należy przypuścić takie fizjologiczne ułatwienie danych procesów nerwowych. Obok tego zależy też rezultat Ć. od czynników czysto psychologicznych: wewnętrzne opory zostają wygładzone i powstaje Ć. woli. Na tej podstawie opierają się metody pedagogiczne zdążające do ogólnego postępu przez Ć. poszczególnych funkcji oraz do leczenia drogą Ć. wypadków wchodzących w zakres psychopatologii. — O Ć. gimnastycznych ob. Gimnastyka (uzup.).

***Ćwiercalfówka**, cienka blaszka miki, wycięta w kształcie wydłużonego prostokąta, w której różnica dróg światła żółtego wynosi ćwierć długości fali, co odpowiada barwie interferencyjnej szarej I-go rzędu. C. ma zastosowanie w mikroskopowym badaniu ciał krystalicznych, zwłaszcza petrograficznych preparatów mikroskopowych.

Ćwikliński Ludwik, pol. filolog klasyczny, *1853, studja uniw. w Wrocławiu i Berlinie, od 1876 prof. uniw. lwowskiego, od 1927 prof. honorowy uniw. poznań.; od 1893 członek Pol. Akademji Umiejętności, w l. 1917—18 minister Wyznań i Oświecenia w Wiedniu. Z nowych prac wydanie krytyczne „Clementis Janicii, poetae laureati Carmina” (1930).

***Ćwikliński Zefiryn**, malarz pol., *1871, uczeń Akademji krakowskiej i wiedeńskiej. Dobry pejzażysta o swoistym kolorycie. Mieszka w Zakopanem.

D.

***D'Albert Eugen**, ob. d'Albert Eugen (pod A.).

***D'Alembert Jean le Rond**, ob. Alembert.

***Dabhol**, miasto w państwie hołdowniczym Baroda (Indje ang., zach.), około 20.000 mieszk.

***Dacca** (Dhaka, ang. Dacca), ob. Dacka.

Dachstein, wapień z D. (Dachsteinkalk); triasowy wapień z góry Dachstein, tworzący potężne pokłady i świadczący o pogłębieniu się morza, wiekowo odpowiada piętru norwickiemu.

***Daćbóg**, Daźbog, ob. Słowiańska mitologia.

***Daendels Herman** Willem, generał holend., (1762—1818), początkowo prawnik, wstąpił w służbę republiki francuskiej w 1793—9, biorąc udział w wojnie przeciw Holandji. Później w służbie republiki bawarskiej jako generał dywizji, 1799 walczył przeciw Anglikom i Rosjanom, 1806 zdobył Fryzję i Westfalję, poczem został mianowany marszałkiem Holandji, od 1807—11 generałgubernatorem wsch.-indyjskich posiadłości tejże. Brał udział w kampanji 1812 r., później w obronie Modlina. Od 1815 gubernator kolonji holenderskiej na Złotem Wybrzeżu w Afryce.

***Dag**, wyraz turecki, oznaczający górę lub góry.

***Dagupan**, miasto na wsch. wybrzeżu wyspy Luzon (Filipiny), około 20.000 mieszk., połączone koleją z Manilą.

***Dahlke** Chrystjan, pochodzenia szwedzkiego, oficer wojsk polskich i inżynier. W 1753 ukończył naprawę obwarowań Kamieńca Podolskiego, około 1746 wykonał plany klasztoru dominikanów w Podkaminu.

Dahlmann Joseph, indolog niem., †1930, napisał nadto m. i.: „Japans älteste Beziehungen zum Westen” (1923).

***Dahna** (arab. „czerwona”), pustynia w Arabji pld., ob. Dehna (t. 3. i uzup.).

Dahomé (Dahomej), (1929) 1.080.447 mieszk. (1.093 Europejczyków).

***Daily Herald**, dziennik londyń., zał. 1912, od 1923 organ Partji Pracy, od 1930 wielki dziennik polityczny.

***Daily News**, dziennik, wychodzący w Londynie od 2 czerwca 1930 r., po połączeniu z „Daily Chronicle” — największe pismo liberalne Anglii. Pierwszym wydawcą „D. N.” był Charles Dickens (ob.).

***Daisen**, wulkan w zach. części wyspy Hondo (Japonja), 1.815 m wys.

***Dakota**, rzeka, zwana także James River, lewy dopływ rzeki Missouri (St. Zjedn. A. P.), dług. około 1.000 km.

Dakota, w geologii najdłoniejsze piętro górnej kredy według podziału geologów amerykańskich. Por. Kredowa formacja.

***Daktylowa śliwa**, ob. Diospyros.

***Dal**, typ rasowy, nazwany tak przez Paudlera od okolicy Dalarna (ob.) w Szwecji, stanowiący odmianę rasy nordyckiej, a dający się nawiązać na podstawie znalezisk do rasy Cromagnon. Od tej ostatniej wyprowadza Paudler również i niższą, ciemną rasę, przypominającą poza tem typ D., występującą w znacznym procencie u Berberów i innych ludów hamickich, stąd nazwaną przez niego typem Ber.

***Dala piaskowiec**, w geologii starszy oddział grupy eozoicznej z Norwegii, zwany również piaskowcem z Dalekarji; oddział młodszy stanowi formacja Seve.

***Daladier** Edouard, polityk franc., ur. 1884, od 1919 radykalny deputowany, 1924—6 piastował kolejno tekę ministra kolonii, wojny i oświecenia, jako prezes partji radykalnej usiłował naprzóżno sformować w 1927—29 kartel lewicowy, 1930—31 minister robót publicznych w gabinecie Steega, 1932 min. wojny, 31. I. 1933 premier.

***Dalbor** Edmund, arcybiskup gnieźnieńskopoznański, (1869—1926), prymas Polski, pierwszy w zmarłychwstałej Polsce, od 1925 arcybiskup, od 1919 kardynał.

***Daleki Zachód**, ob. Far West (uzup.).

***Daleszyce**, miasteczko w pow. kieleckim, 20 km na pd. od Kielc. 3.600 mieszk.

Dallas, (1930) 260.475 mieszk.

Dalmacja, prowincja Jugosławji, została w 1929 r. zniesiona (nowy podział adm.); utworzono z niej 2 okręgi: Primorska Krajina i Zeta.

***Dalnyj** (po japońsku Dairen), rosyjska nazwa założonego przez Rosjan w 1898 r. miasta Talienwan (ob.).

***Daltońska metoda** jest oryginalną formą organizacji szkoły i nauczania. System D. powstał w St. Zjedn. A. P. w m. Dalton w r. 1920, a autorką jego jest nauczycielka Helen Parkhurst. Został wypróbowany i zastosowany również w Anglii i w dominjach, a następnie w Z. S. R. R., w Japonji, w Chinach, a dla celów eksperymentalnych i w innych państwach, m. in. i w Polsce. D. m. usuwa całkowicie formę nauczania w stałych klasach, w których młodzież jest dobierana tylko ze względu na wiek, i przenosi całą pracę szkolną do pracowni i czyteln, odpowiednio wyposażonych dla różnych przedmiotów programu. Tam pracuje uczeń, zupełnie niekierowany, zgodnie ze swojemi zdolnościami. Uczeń otrzymuje zadanie, które opracowuje pod fachowym kierownictwem nauczyciela, ale samodzielnie, w myśl postulatów szkoły twórczej. D. m. ma tę zaletę, że stawia ucznia zdolnego w warunki, które nie powstrzymują jego rozwoju, gdyż nie musi się przystosowywać do pracy swoich rówieśników, zaś uczniom mniej zdolnym wyznacza łatwiejsze, odpowiadające im zajęcia. Wartość pracy podnosi możliwość wyboru przedmiotu nauki

na podstawie zainteresowania. D. m. kształci poczucie obowiązku, albowiem wymaga samodzielnego wykonania pracy na określony termin. Pewną wadę stanowi brak wspólnej pracy i współzawodnictwa. Lit.: H. Parkhurst, Education on the Dalton Plan (1923, tł. pol. H. Rowid, System daltoński, 1933, III wyd.).

***Daltoński system**, ob. Daltońska metoda.

***Damão**, ob. Daman.

***Damar**, miasto w Jemenie (Arabja zach.), około 13.000 mieszk., chów koni.

***Damastes**, ob. Prokrustes.

***Damazj I**, papież, 366—384, święty, autor wielu napisów katakumbowych, polecił św. Hieronimowi przetłumaczenie Pisma św., t. zw. Wulgaty.

D. II., 1047—48, papieżem za sprawą Henryka III.

***Damgan**, miasto w perskiej prow. Chorasana, na pd. stokach gór Elburs, na wys. 1.150 m, na drodze z Teheranu do Meszhed, około 15.000 mieszk., uprawa tytoniu. Tu przypuszczalnie leżała w starożytności stolica Partów, Hekatompylos.

***Dammescher See**, ob. Damskie jezioro.

***Danbury**, minerał, krzemian wapnia i berylu o składzie chemicznym analogicznym do anortytu $CaBe_2Si_2O_8$, występuje w rombowych kryształach, zblizonych pokrojem do topazu. Tw. 7; c. wł. 2,9—3. Znany z Danbury, Connecticut, New York, Szwajcarja (Scopi), Japonja (Hinga, Bungo).

***Dandote grupa**, w geologii środkowe piętro oddziału pendzabskiego, wyksz. w Indjach wsch. Por. Węglowa formacja.

Dane Clemence, powieściopisarka ang., w powieści „Regiment of Women“ (1917, przekład franc. 1932) dała nową, przekonującą próbę opisu psychologicznego z życia kobiet, następnie wydała powieści: „First the Blade (1918), „Wandering Stars“ (1924), „The Babyons“ (1928), „Broome Stages“ (1931, z życia teatru od 1715 aż do filmu), nadto dramaty, z których zwłaszcza „Adam's Opera“ (1928) wyróżnia się oryginalnością i śmiałą techniką.

***Daniel** (cervus dama), ob. Cervidae.

***Danien** (duńskie piętro), w geologii, najwyższe piętro górnej kredy; por. Kredowa formacja.

***Danilow** Jurij Nikiforowicz, generał ros., ur. 1866, w chwili wybuchu wojny 1914 generałny kwatermistrz armji, 1915 komendant 25. korpusu, potem 5. armji, obecnie żyje w Paryżu i jest korespondentem wojskowym dziennika emigrantów rosyjskich: „Wozroźdenje“. Napisał szereg dzieł z historii wojny światowej.

Danja, (1930) 3.550.651 mieszk., t. j. 83 na 1 km². Stolica Kopenhaga wraz z sąsiednim miastem Frederiksberg liczyła w tym czasie 723.320 mieszk., co odpowiada 20,4% ludności całego państwa (w 1910 r. tylko 15,6%). — Na 100 czynnych zawodowo (było ich w 1921 r. 1.347.633) pracowało 35,2 w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie, 27,3 w przemyśle i rękodziele, 16,8 w handlu i komunikacjach, 20,7 w innych zawodach. — Zbiory w 1930 r. (w 1.000 cetnarów): zboża — 26.570,

ziemiaki — 10.080, buraki cukrowe — 11.050. Zwierzęta domowe (w tysiącach sztuk): konie — 516, bydło — 3.104, świnie — 4.938. — Wyniki rybołówstwa morskiego w 1929 r.: 89.325 tonn ryb, 38 milionów koron wartości. — Flota handlowa w 1930 r. liczyła 1.840 statków ponad 20 tonn rej., z 1.167.860 tonn rejestr. brutto. Zamorski ruch okrętów wynosił w 1929 r.: 80.208 okrętów z 24,4 milj. tonn rej., z tego 12,4 pod flagą duńską. — Sieć kolejowa w 1929 r. wynosiła 5.294 km. Samochodów w osobowych było 79.704, innych pojazdów motorowych 53.969.

D. ma dwa uniwersytety, w Kopenhadze i od 1928 r. w Aarhus. Radjostacyj jest dwie, w Kopenhadze i w Kallundborg.

***Dankl Viktor**, generał austr., *1854, 1914 dowódca I-szej Armji austr., wykonał ofensywę na Lublin (bitwa pod Kraśnikiem), od 1915 dowódca w Tyrolu. Z powodu choroby opuścił front, mianowany 1916 dowódcą gwardji przybocznych, 1917 baronem.

***Dannemora**, miasteczko w prow. Upsala (Szwecja pld.), stacja kol. 62 km od Upsali, ok. 1.300 mieszcz., słynne kopalnie rud żelaza, eksploatowane od 1481 r.

***Dantiscum**, łacińska nazwa Gdańska.

***Dapsang**, najwyższy szczyt gór Karakorum (Azja środk.), 8.610 m.

***Darasz Wojciech**, demokracja pol., (1808—1852), pochodzenia chłopskiego, ukończył uniwersytet w Warszawie, bił się w 1831, na emigracji zasiadał w Centralizacji Tow. Demokratycznego, następnie w Centralnym Komitecie Demokracji europejskiej, pozostawał w bliskich stosunkach z najwybitniejszymi przedstawicielami rewolucjonizmu międzynarodowego. Przekonał skrajnie radykalnych, w artykułach swych, drukowanych w „Demokracji Polskiej” oraz w wystąpieniach politycznych, dawał wyraz swej nienawiści do szlachty, wobec której pragnął stosować najostrzejsze środki, oraz pragnieniu stworzenia niepodległej republiki polskiej, opartej na zasadach równości społecznej i politycznej.

***Darda**, dawna nazwa oszczepu, wzgl. spisy, używanej przez pieszch.

***Dardanele**, turecki wilajet na brzegach cieśniny Dardanele (turecka nazwa wilajetu: Csanak Kale), 9.040 km², 183.735 mieszcz. Stolicą jest Dardanelli (ob.).

Na mocy traktatu lożańskiego oraz podpisanej w Rzymie 14 sierpnia 1923 umowy w sprawie cieśniny morskich zebrała się w 1925 międzynarodowa komisja, która ustaliła w D. strefę zdemilitaryzowaną. Po obu stronach drogi wodnej istnieją obszary do 15 km głębokości, w którym obrębnie nie wolno wznosić fortyfikacyj. Zabroniono używania torpedowców na M. Marmara, oraz ustawiania bateryj na granicy stref zdemilitaryzowanych nad M. Czarnem. Turcja ma utrzymywać w Konstantynopolu łodzi podwodne oraz garnizon z 12.000 ludzi. Strefa europejska obejmuje również wyspy Imbros, Tenedos, Lemnos i Samothrake. — W maju 1926 zabroniła Turcja przejazdu przez Dardanele i Bosfor łodziom podwodnym wszystkich narodów.

***Darge**, ob. Derge.

Dario Ruben, pisarz hiszp. Wyd. zbior. 1917—19, 22 t.

***Darjal**, wawóz w Kaukazie, ob. Dariel.

***Darowski Ludwik**, polityk pol., ur. 1881, po ukończeniu Wyższej Szkoły Handlowej w Lipsku oddał się pracy publicystycznej i polityczno-społecznej. W Państwie Polskiem piastował kilkakrotnie tękę ministra opieki społecznej i ochrony pracy, w 1924 był posłem polskim w Moskwie, 1925—26 wojewodą łódzkim, 1926—1928 wojewodą krakowskim.

***Dartmouth**, 1. miasto portowe w hrabstwie Devon (Anglja pld.-zach.), nad kanałem La Manche na wsch. od Plymouth, około 6.000 mieszcz., port podupadły, obecnie jedynie stacja węglowa; 2. miasto portowe w N. Szkocji w Kanadzie (Am. Płn.), naprzeciw Halifax, 12.000 mieszcz., rafinerje nafty, cukrownie.

***Darwina Góra**, w Andach Ziemi Ognistej (Am. Płd.), 2.100 m.

***Darzymlecznia**, ob. Brosinum.

***Das Sarat Chandra**, uczony indyj., (1849—1917), oprócz licznych rozpraw i opracowań tekstów tybetańskich, wydał m. i.: „Tibetan-English Dictionary” (1902), „Introduction to the Grammar of the Tibetan Language” (1915), „Narrative of a Journey to Lhasa” (1885).

***Daspalla**, indyjskie państwo holdownicze w prow. Bihar i Orissa (Indje ang.), na pld. od rzeki Mahanadi, 1.470 km², około 40.000 mieszcz.

***Dasypeltis Wegl.**, rodzaj węża. Żywi się jarami, które całe połyka i dopiero w przelyku zgniata zapomocą wyrostków kręgow sztyjnych, które przebijają przelyk i tkwią w nim jak zęby. W Afryce i Arabji żyje wąż gardłożębny (D. scabra L.), 80 cm dł. z małą głową, mocno wypukłym pyskiem. Ubarwiony zmiennie, żółty, plamisty.

***Daszt**, wyraz perski, oznaczający równinę lub pustynię.

***Daszt i Kewir**, ob. Kewir.

***Daszt i Lut**, ob. Lut (uzup.).

Daszyński Ignacy, wybrany w 1928 marszałkiem sejmu, usiłował zażegnować rodzające się konflikty pomiędzy rządem pomajowym a stronnictwami lewicy i centrum. W kwietniu 1929, po ogłoszeniu wywiadu J. Piłsudskiego p. t. „Dno oka”, wystosował do K. Bartla list otwarty, w którym skrytykował ostro sanacyjne metody rządu. 31 paźdz. 1929 odmówił otwarcia sesji sejmowej (sprawa z oficerami w przedśionku sejmowym); od tej chwili nastąpił ostateczny rozłam między nim a obozem pomajowym, który w szeregu wystąpień prasowych atakuje ostro jego działalność. Obrany w 1930 posłem jako czołowy kandydat Centrolewu, z powodu złego stanu zdrowia nie bierze udziału w życiu publicznem.

***Data**, ob. Datum.

***Datia**, stolica państwa holdowniczego Datia w Agencji Indyj Środk. (Indje ang.), stacja kol. 72 km od Gwalior, około 30.000 mieszcz. Państwo D. ma 2.168 km², około 200.000 mieszcz.

***Daty granica**, umówiona linja na kuli ziemskiej (południk 180°), po przebyciu której zmie-

nia się rachubę czasu (datę dnia) o jedną dobę, ob. Granica daty.

Däubler Theodor, poeta niem., od 1927 członek berlińskiej Akademii Literatury, wydał nadto m. i.: „Attische Sonette“ (1924), „Päan und Dithyrambos, eine Phantasmagorie“ (1924), opowiadania: „Der Schatz der Insel“ (1925) i „Bestrickungen“ (1926), powieść „L'Africana“ (1928), zbiór szkiców „Der Fischzug“ (1930).

Daudet Léon, rojalista franc., zwalczał gwałtownie wszystkie rządy republikańskie, zwłaszcza po niewyjaśnionej śmierci syna swego Filipa, w której podejrzewał udział policji francuskiej. W czerwcu 1927 skazany został na więzienie i aresztowany po kilkudniowym obłożeniu w lokalu „Action Française“, jednak zwolniony jego (t. zw. Camelots du roi) wydobyli go niebawem podstępem na wolność. D. schronił się do Brukseli, w 1930 został ułaskawiony i powrócił do Francji.

***Dauphin**, ob. Delfin.

***Dauphiné**, ob. Delfinat.

***Dauw** (Equus burchelli Gray), gatunek dzikiego konia. Podobny do zebry, ciało przegowane całe, prócz nóg. Żyje w połudn. Afryce.

***Davies Arthur**, malarz amerykański, ze szkoły romantycznej, * 1862. Główne dzieła: „Dream“, „Maya“, „Mirror of Illusions“, „Children of Yesterday“, „After-Thoughts of Earth“ i in. W 1923 otrzymał wielki medal Carnegie'ego.

***Davis Richard Harding**, pisarz półn. amerykański, (1864—1916), autor licznych nowel (m. i. „Gallegher and Others“, 1891, „Van Bibber and Other Stories“, 1892, „The Exiles and Other Stories“, 1894), powieści, korespondencyjnych dziennikarskich (wojennych), utworów scenicznych. Wyd. zbior. 1898, 8 t., 1899, 6 t., 1903, 6 t., 1916, 12 t. Przedmowy znakomitych współczesnych do tych wydań zebrano oddzielnie p. t.: „R. H. D.-Appreciations“ (1918).

***Davis William Stearns**, powieściopisarz półn. amerykański, * 1877, autor powieści historycznych, z których cieszy się wielkim powodzeniem zwłaszcza: „Gilman of Redford“ (1927, czasy rewolucji).

Puchar Dawisa.

***Davisa puchar** (Davis cup), sławna wędrowna nagroda sportowa dla gry w tenisa, ufundowana przez amerykańskiego sekretarza stanu Davisa w r. 1900, celem rozgrywania corocznych zawodów o mistrzostwo między Stanami Zjednoczonymi A. P. a Anglią. Obecnie w rozgrywkach o p. D. uczestniczą również inne

narody europejskie. Zdobyć pucharu (można go mieć tylko przejściowo, nie na własność, oznacza mistrzostwo świata. Polska od kilku lat uczestniczy również w tych rozgrywkach.

***Dawida tarcza** (Daw. gwiazda, hebr. „Maggen Dawid“), heksagram (ob.), sześcioramienna gwiazda odkryta na pieczęci hebrajskiej z VII w. przed Chr., znalezionej w Sydonie, na kamieniu grobowym żyd. z III w. po Chr., występuje też w średniowiecznych podaniach ludowych, w alchemii jako „kamień mądrości“, w godle wolnomularzy. Mistrz Izaak Lurja uczynił z t. D. symbol żydostwa; wedle wyobrażeń kabały symbolizuje t. D. tajemnicze połączenie świata wyższego z niższym. Obecnie t. D. jest znakiem b. często spotykanym na synagogach i na żydowskich przedmiotach kultowych.

***Dawidowski Roman**, inżynier pol., ur. 1883, studja w Leoben, od 1923 prof. technologii ciepła i paliwa Akad. Górniczej w Krakowie. Ogłosił szereg prac z tej dziedziny.

***Dawison Bogumił**, sławny aktor, (1818—1872), pochodzenia żydowskiego, samouk, początkowo drukarz, od 1835 w warszawskiej Szkole Dramatycznej ulubiony uczeń Kudlicza, występuje w Warszawie (od 1837, najpierw rozgoryczony ujemną krytyką), Wilnie i Lwowie, przy poparciu hr. Skarbka wyjeżdża na studja teatralne do Niemiec, Francji i Anglii, w r. 1841 wraca do Lwowa, gdzie do r. 1846 grywa równocześnie na scenach pol. i niem.; czasem odwiedza Warszawę, lecz występuje przeważnie w Niemczech i Austrii, zdobywając tam rozgłos. Jego rolą popisową był m. i. Franciszek Moor w „Zbójcach“ Schillera.

***Dawsonit**, minerał, zasadowy węgiel glinu i sodu o składzie $AlNaCO_3(OH)_2$, występuje w promienistych skupieniach barwy białej. Tw. 3, C. wł. 2,4. Znany z Montrealu, Toskanji (Pian Castagnaio) i in. m.

Dayton, 1. (1930) 200.982 mieszk.

***Daytona Beach**, miasto w stanie Floryda (St. Zjedn. A. P.), utworzone w 1925 r., 16.598 mieszk.

***Dąz bog**, Dać bog, ob. Słowiańska mitologia.

***Dąbrowska Marja Halina**, pisarka pol., * 1894, utwory literackie i artykuły krytyczne w czasopismach, oddzielnie: „Zielony parawan“ (1929, nowele). Odznaczona za nowelę na konkursie „Czasu“.

Dąbrowska Marja z Szumskich, współcz. pisarka pol., tetralogja powieściowa: „Noce i dnie“ (I. Bogumił i Barbara, 1932, II. Wieczne zmartwienie, 1932, III. Miłość, 1933, IV. Wiatr w oczy) stała w pierwszym rzędzie współczesnych powieściopisarzy polskich, celując zwłaszcza w drobiazgową analizę duszy kobiecej i w opisach środowiska średniej inteligencji polskiej. Poprzednio wydane utwory nowelistyczne: „Gałąź czeremchy“ (1922), „Uśmiech dzieciństwa“ (1924), „Ludzie stamtąd“ (1925). Nadto prace z zakresu spółdzielczości, książki dla młodzieży, artykuły krytyczne w czasopismach (m. i. ważniejsze w „Wiadomościach Literackich“).

***Dąbrowska Kazimiera**, malarka polska, * 1891, maluje minjatury, wystawia w Krako-

wie i Warszawie (zbiorowa wystawa w Zachęce ♯ 1924).

***Dąbrowski Ksawery** (pseud. P o w a ł a), generał pol., potem rosyjski, (1761—1839), brał udział w powstaniu kościuszkowskim, następnie działał na emigracji, w 1796 organizował konspirację w Galicji, poczem przygotowywał na Wołoszczyźnie oddziały w celu wtargnięcia do zaboru austriackiego i rosyjskiego i wywołania powstania. Gdy inni przywódcy emigracji sprzeciwili się tym karkołomnym planom, D. wyjednał sobie amnestję u cara Pawła i przeszedł na służbę rosyjską. Dalsza jego karjera obfituje w momenty, rzucające niekorzystne światło na jego uczciwość osobistą.

***Dąbrowski Antoni**, matematyk polski, (1769—1825), pijar, uczył matematyki w szkołach pijarskich, potem prof. Uniw. Warszaw. Wydał kilka podręczników.

Dąbrowski Ignacy, pisarz pol., † 1932.

***Dąbrowski Jarosław**, rewolucjonista pol., (1836—1871), służył w wojsku rosyjskim, wyróżnił się w walkach z góralami kaukaskimi, w czasie studjów w Akademii Sztabu Gen. 1859—61 wszedł do organizacji spiskowej. W 1862 stacjonowany w Warszawie jako sztabskapitan, zajął w hierarchji konspiracyjnej odpowiedzialne stanowisko naczelnika miasta, potem stanął na czele utworzonego przy Centr. Komitecie Narod. Komitetu wojskowego. Zwolennik metod terorystycznych, liczył przede wszystkim na akcję propagandową w armji rosyjskiej; 14 sierpnia 1862 aresztowany, opracował w cytadeli plan powstania, który został wykonany w 1863. Skazany przez sąd polowy na 15 lat katorgi, w 1864 zbiegł, przebywał przez pewien czas w Rosji, potem udał się do Paryża, gdzie brał udział w życiu politycznym emigracji i oddawał się studjom wojskowym. Po wybuchu Komuny w 1871 przyłączył się do niej i potrafił zyskać taką popularność, iż został naczelnym wodzem jej sił zbrojnych. Zginął śmiertelnie ranny na barykadach Montmartre'u.

***Dąbrowski Stefan**, pol. chemik i polityk, ur. 1877, doktor medycyny, od młodości brał udział w ruchu wszechpolskim, w czasie wojny jako lekarz wojskowy przeprowadzał studia nad stopniowem wyczerpianiem się rekruta w państwach centralnych, o których wynikach zawiadamiał sekretnie koalicję, przeciwdziałał w Królestwie dostarczeniu armji Niemcom. W 1918—1919 brał udział w organizowaniu obrony w Małopolsce, w 1920—21 wiceminister spraw zagranicznych, od 1922 poseł do sejmu. Napisał: „Walka o rekruta polskiego pod okupacją” (1922), „Zagadnienie obrony narodowej w wojnie nowoczesnej” i in. — Jako chemik był uczniem i współpracownikiem Bądryńskiego we Lwowie; pracował nad urochromem i kwasami oksyproteinowymi w moczu. Od r. 1921 jest profesorem chemji fizjologicznej na Uniwersytecie w Poznaniu.

***Dąbrowski Mieczysław**, publicysta pol., * 1883, studia na Uniw. Jagiell. (filozof.) i Akademji Sztuk Pięknych w Krakowie, potem profesor gimnazjalny, od 1910 docent Akademji Sztuk Pięknych, gdzie wykładał perspektywę malarską. W 1915 rozpoczął swą działalność

publicystyczną jako redaktor „Kuryera Literacko-Naukowego”, będącego tygodniowym dodatkiem do „Ilustrowanego Kuryera Codziennego”. Jest również krytykiem sztuki.

***Dąbrowski Jan**, architekt pol., * 1892, uczeń Akademji Petersburskiej. W Warszawie zaczął pracować pod kierunkiem prof. Lalewicza. Jest rządowym architektem Łazienek.

***Dąbrówno** (niem. Gilgenburg), miasto na Mazowszu pruskim w pow. ostródzkim, nad granicą polską, położone między dwoma jeziorami, 1.613 mieszcz., zamek (zdobyty w 1410 r. przez Polaków przed bitwą grunwaldzką), fabryki płótna. 5 km na wschód leży Grunwald.

***De Forest Lee**, płu.-ameryk. fizyk-radjotechnik, ur. 1873, dokonał wielu odkryć w dziedzinie lamp elektronowych i ich zastosowań do zagadnień radjotechniki (budowa wzmacniacza).

***De Soto**, ob. Soto 1., 2., 3.

***Dearborn**, miasto w stanie Michigan (St. Zjedn. A. P.), 50.358 mieszcz., stanowi przedmieście m. Detroit, punkt węzłowy lotnicznej sieci Forda, siedziba H. Forda.

***Debar**, miasto w Serbji, ob. Dibra.

***Debra** (d e b r z a), krótki i niegłęboki parów o suchym dnie.

Debreczyn, (1930) 117.410 mieszcz., posiada lotnisko.

***Debye Peter**, fizyk holend., ur. 1884, prof. fizyki teoretycznej w Zurychu, a od 1927 w Lipsku. D. jest twórcą teorii elektrycznych i magnetycznych własności cząsteczek (teorja dipoli), termodynamiki ciał stałych, teorii silnych elektrolitów, teorii interferencji promieni Röntgena, w kryształach i w gazach. D. zajmuje się również wieloma problemami teorii kwantów.

***Decapitato** (łac.), w chirurgji: odcięcie głowy od tułowia (w położnictwie), względnie główki stawowej.

***Decatur**, miasto w stanie Alabama (St. Zjedn. A. P.), nad rzeką Tennessee, 15.593 mieszcz., huty żel. (ob. także Decatur, t. 3).

***Dečín** (niem. Tetschen), miasto pow. w Czechosłowacji (Czechy płu.), 11.244 mieszcz., w przeważającej większości Niemców, nad rzeką Łabą, węzeł kolejowy, przystań rzeczna, zamek z XVII w., biblioteka, archiwum, zbiory monet i broni, kilka szkół średnich, przedsiębiorstwa bawełny, przemysł metalowy i chemiczny.

***Decjusz Jodok (Just) Ludwik**, pol. historyk i dyplomata, (ok. 1485—1545), z pochodzenia Niemiec alzacki, w 1505 przybył do Polski, przebywał przez kilkanaście lat w domu Jana Bonera, uzyskał szereg godności, m. in. został dyrektorem mennicy królewskiej, wielkorzędą krakowskim i sekretarzem Zygmunta I. Odbył kilka podróży dyplomatycznych, we Wiedniu otrzymał od Karola V. tytuł palatyna św. Cesarstwa. W 1531 obdarzony polskim indygenatem. W posiadłości swej pod Krakowem, nazwanej odeń Wolą Justowską, zbudował piękny pałacyk. Jest autorem kilku dzieł historycznych, z tych najważniejszą jest kronika panowania Zygmunta Starego: „De Sigismundi regis temporibus” (1521, nowe wyd. ogł. W. Czermak w Bibl. Pis. Pol. w 1921).

***Decompensatio** (łac.), osłabienie krążenia (niewyrównanie) w chorobach serca. Najważniejszymi objawami są: duszność, sinica, obrzęk (powiększenie) wątroby, obrzęki kończyn (szczególnie dolnych), względnie obrzęk całkowity, przyspieszenie tętna, zmniejszenie ilości oddawanego moczu.

***Decompositio** (łac. „rozkład“); tyle co pedafroja, szczególnie zaś jej najcięższa postać.

***Decroly** Ovide Jean, psychopedagog belgijski, (1871—1932). Jako lekarz założył szkołę dla dzieci niedorozwiniętych, a zdobyte tutaj doświadczenie przeniósł na teren ogólnopedagogiczny. 1907 założył swoją szkołę eksperymentalną pod hasłem „prze z y c i e k u z y c i u“ (Ecole pour la vie par la vie). 1920 prof. psychologii dziecka na uniwersytecie brukselskim, 1921 prof. higieny pedagogicznej. — Założeniem pedagogiki D. jest: stworzenie dziecku takiego otoczenia, któreby pobudzało rozwój skłonności dodatnich, oraz wychowywanie „przez życie“. Punktem wyjścia dla D. we wszystkich jego rozważaniach pedagogicznych, jest zawsze samo dziecko i prawa jego rozwoju. W poglądach swoich zbliża się nieraz D. do Montessori, Deweya, Kerschsteinera. Napisał: „Une école dans la vie“ (1908), „Vers l'école renouée“ (1921), „Les intérêts de l'enfant“ (1925), „Les jeux éducatifs“ (1926), „La pratique des tests mentaux“ (1927) i in.

Dede Agacz (Grecja), nazywa się obecnie Aleksandropol, jest stolicą powiatu Ebrós, w 1928 r. 12.013 mieszk., posiada rajdostację.

***Dederkały Wielkie**, wieś, pow. krzemieniecki (woj. wołyńskie), 35 km od Krzemieńca, miejsce urodzenia Hugona Kołłątaja.

***Dederko** Jakób, biskup miński, (ok. 1750—1829), jezuita, po kasacji zakonu wyświęcił się na księdza świeckiego, pracował w Wilnie i Łucku. 1798 otrzymał nowo utworzone biskupstwo w Mińsku, 1812 popadł w niełaskę rządu ros., 1816 usunął się.

***Deeping** George Warwick, powieściopisarz ang., * 1877, autor bardzo poczytnych (zwłaszcza w Ameryce) powieści, m. i.: „Sorrell and Son“ (1925), „Kitty“ (1927), „Doomsday“ (1926), „Roper's Row“ (1929), „Exiles“ (1930).

Deés, węg. nazwa miasta Dej (ob.) w Siedmiogrodzie (Rumunja).

Deferencja (z łac.), tyle co poważanie, uległość.

Defoe Daniel, pisarz ang. Nowe wyd. zbior. 1927—28, 14 t.

***Dega**, nazwa wyżyn Abisynji, położonych 2.400 m n. poz. morza, o klimacie umiarkowanym (średnia temperatura roczna +15°), wielkie obszary łąk, chów bydła.

Dehna, pustynia w pld. Arabji, została przebyta po raz pierwszy w czasie 25. XII. 1930—21. II. 1931 przez angielskiego podróżnika B. Thomasa (ob. Dehna, t. 3).

***Deimos**, zewn. księżyc Marsa.

***Deister**, zawiąsanie z D., kredowy utwor wealdowy, zawierający pokłady węgla, występuje k. Hannoveru; dalszy ciąg tych utworów występuje w Polsce na Kujawach, gdzie zostały stwierdzone głębiokiem wierceniem.

***Dejma** (niem. Deime), prawe ramię dolnej Pregoty (Prusy Wschodnie), dług. 41 km, odgałęzia się pod miastem Tapiewem, uchodzi do zalewu Kurońskiego poniżej miasta Labiawy. Dolna D. połączona jest kanałem z dolnym Niemnem.

***Dekagram**, ob. Deka.

***Dekalitr**, ob. Dekalitr.

***Dekan**, węglowodór szeregu alifatycznego, zawierający 10 węgli w łańcuchu o wzorze C₁₀H₂₂. Wrze w temp 173° C, znajduje się w ropie naftowej.

***Dekatyżowanie tkanin**, ob. Apertura tkanin (uzup.).

***Deklaracja niepodległości**, ob. Declaration of independence.

***Deklaracja praw**, ob. Declaration of rights.

***Deklaracja praw człowieka**, ob. Droits de l'homme.

***Dekluazyt**, rombony minerał barwy oliwkowo-zielonej i czarnej, wanadynian ołowiu o składzie Pb₃V₂O₈. Zn(OH)₂. Występuje w Ajuadita w Sierra di Cordoba (Argentyna), Obir (Karyntja), Brokenhill, Rodezja.

***Dekobra** Maurice, powieściopisarz franc., * 1885, zajmujący lecz powierzczochny, b. poczytny autor: „La Madone des Sleepings“ (1925) i i. powieści.

***Dekolt** (franc.), wycięcie sukien damskich (przy szyi, także i na plecach).

***Dekoracyjne malarstwo**, gałąź malarstwa, mająca na celu zdobienie malowidłami ścian i sklepień. Należy tu również malarstwo teatralne.

***De la Roche Mazo**, powieściopisarka anglokanadyj., * 1885, z powieści jej najcelniejsza: „Jalna“ (1927, świetne charakterystyki; odznacz. nagrodą), której ciągiem dalszym następuje: „Whiteoaks of Jalna“ (1929) i „Finch's Fortune“ (1931).

de lege ferenda, z punktu widzenia pożądanej zmiany czy uzupełnienia istniejącej lub też stworzenia nowej ustawy; przeciw.: de lege lata, z punktu widzenia prawa obowiązującego.

***De Lollis** Cesare, włoski historyk lit., (1863—1928), wydał: „Crist. Colombo nella leggenda e nella storia“ (1892, III wyd. 1923), „Saggi di letteratura france“ (1920), „Cervantes reazionario“ (1924). Zbiór jego studjów wydał B. Croce (1929).

***De Vere** Thomas Aubrey, irlandzki poeta i krytyk, (1814—1902), autor poezji religijnych „The Waldenses“ (1842) i wieńca sonetów „St. Peter's Chains“ (1888), które silnie wpłynęły na renesans celtycki. Wybór jego utworów 1890, 1894 i 1904. Nadto: „Essays, chiefly Literary and Ethical“ (1889).

Del Bene, malarz włoski z XVI w., pochodzący z Neapolu, uczeń Piotra z Cortony, sprowadzony do Polski przez Sapiehów. Obok cech weneckiej szkoły XVI w. znać na jego dziełach wpływ malarstwa niderlandzkiego. Dekorował pałac Sapiehów na Antokolu w Wilnie (w głównej sali apoteoza Herkulesa), jezuitski kościół św. Ignacego tamże, wykonał freski w kaplicy św. Kazimierza przy katedrze (sceny z życia te-

go świętego). Malował też freski i obrazy dla klasztoru kamedułów w Pożajściu na Litwie.

Del Lungo Isidoro, krytyk włoski, † 1927.

***Deland** Margaretta Wade, z domu Campbell, pisarka półn. ameryk., * 1857, już w pierwszych powieściach zwróciła na siebie uwagę śmiałym ujęciem zagadnień religijnych i kobiecych („John Ward, Preacher“, 1888), lepsze jednak są jej późniejsze powieści społeczne: „The Awakening of Helena Richie“ (1906) i „The Iron Woman“ (1911), artystycznie najwyżej stanęła w krótkich opowieściach, zwłaszcza w swem arcydziele: „Old Chester Tales“ (1898).

***Delaware**, półwysep nad zatoką Delaware na Atlantyku, 13.500 km².

***Delbos** Yvon, polityk franc., ur. 1885, dziennikarz, założył w 1919 gazetę „Ère nouvelle“, 1924 radykalny deputowany, 1925 minister oświecenia.

***Deleatur**, ob. Del.

Deledda Grazia, powieściopisarka włoska. Wiele jej utworów tłum. na pol., m. i. Leopold Staff przeł.: „Tęsknoty“ (1928), „Annalena Bilsini“ (1929).

***Delesseria** Lamx. (żebrowiec), glon, należący do krasnorostów, ma plechę rozgałęzioną, która u niektórych gatunków przybiera kształt liści. Rośnie w morzach. W oceanie Atlantyckim częsty gatunek *D. sanguinea* Lamour.

***Delessyt**, minerał, należący do grupy lepto-chlorytów, występuje w promienisto-pręcikowych lub ziemistych skupieniach, wypełniających próżnie migdałowe w melafirze, znany także z porfiry kwarcowego.

***Delfin**, ryba, ob. Delphinidae.

***Delfzijl**, miasto portowe i twierdza w prow. Groningen (Holandia półn.), nad zatoką Dollart, naprzeciw niemieckiego miasta Emden, stacja kol. 39 km od Groningen 9.672 mieszk., rybołówstwo.

Delhi, prowincja D. (1930) 636.827 mieszk., miasto D. — 439.736 mieszk.

***Deliberować** (łac.), rozważać, naradzać się.

***Delinkwent** (łac.), przestępca, skazaniec.

***Dell** Floyd, pisarz półn. ameryk., * 1887, antypurytanin (jak Dreiser lub Sh. Anderson), wybił się na czoło młodego pokolenia oryginalną powieścią realistyczną: „The Moon-Calf“ (1920), wydał nadto: „The Briary Bush“ (1921, ciąg dalszy poprzedniej) i i., nowele: „Love in Greenwich Village“ (1926, z życia bohemy nowojorskiej), utwory sceniczne, szkice, studjum o Uptonie Sinclair (1927).

Delteil Jacques, pisarz franc., * 1895, wydał nadto m. i. studia: „Rabelais: Gargantua“ (1928), „De J. J. Rousseau à Mistral“ (1928).

***Demantoid**, minerał, odmiana andradytu, tworząca nieforemne skupienia barwy żółtawozielonej, znane z Syserska na Uralu. Por. Andradyt (uzup.).

***Demaskować** (franc.), zdjąć maskę, zasłone. Odkryć właściwe oblicze, zamiary.

***Dembowski** Leon, malarz polski, (1823—1904), profesor krakowskiej Akademii. Malował (przeważnie akwarelą) pejzaże z Tatr i okolic Krakowa.

***Dembowski** Jan, biolog pol., ur. 1889, studja

na Uniw. Warsz., od 1920 prof. biologii Wolnej Wszech. Pol., od 1927 kierownik Zakł. Morfologii Doświadcz. Tow. Nauk. Warsz., redaktor „Wszczęchwata“. Ogłosił: „Historja naturalna jednego pierwotniaka jako wstęp do biologii ogólnej“ (1924), „O istocie ewolucji“ (1924), „Naśladowanie zjawisk życiowych jako metoda biologiczna“ (1924), „Zasady biologii ogólnej“ (1926).

Dementia (łac.), ogłupienie, otępienie.

***Deminutywa** (z łac.), wyrazy z d r o b n i a ł e. Tworzą się zapomocą przyrostków deminutywnych, z których najczęstsze w j. polskim są ek, ka, ko (np. chłop-ak, gór-ka, denko), rzadsze: -aszek, -iszek i t. p. (wuj-aszek, brac-iszek), -ątko (koc-iątko), -ak (dzieci-ak), -ik, -yk (buc-ik), -ina, -yna (noż-yna), -uchna (ciot-uchna) i -uś, -usia (cór-uś, cór-usia).

***Demokraci**, jedna z dwóch wielkich partji politycznych w St. Zjedn. A. Płn., której założycielem był Jefferson. Jest rzeczą trudną stwierdzić, w czym leży jej zasadnicze przeciwieństwo w stosunku do republikanów (ob.). W czasie wojny domowej 1861—65 bronili d. utrzymania niewolnictwa. W latach późniejszych akcentowali w odróżnieniu od centralizmu i protekcyjizmu republikanów konieczność utrzymania praw poszczególnych stanów, samorządu lokalnego oraz ulg celnych. W rzeczywistości różnica pomiędzy obu stronnictwami wyraża się zawsze w szeregu poszczególnych kwestyj, związanych z chwilową sytuacją, na dnie zaś spoczywają antagonizmy interesów potężnych grup kapitalistycznych. W historii St. Zjedn. d. nierównie rzadziej dochodzili do steru rządu, aniżeli ich przeciwnicy. Po dwukrotnej kadencji Wilsona (1912—20) partja d. trzykrotnie przegrywała wybory. Dopiero w 1932 Franklin Roosevelt, wykorzystując błędy republikanów, odniósł nad Hooverem świetne zwycięstwo, operując przedewszystkiem obietnicą zniesienia prohibicji alkoholowej.

***Demokracja socjalna**, ob. Socjalna demokracja.

Demostenes, mówca grecki. „Wybór mów“ przeł. Jerzy Kowalski (1922, z wstępem krytycznym i objaśnieniami).

***Denat**, denatka (z łac.), zmarły(a) śmiercią niezwykłą, gwałtowną.

***Dender**, 1. prawy dopływ rzeki Skaldy (Belgja), dług. 105 km, skanalizowany od Alost, uchodzi pod Dendermonde; 2. prawy dopływ Nilu Niebieskiego w Górnej Nubji (Sudan anglo-egipski), dług. około 400 km, uchodzi pod Sennaar.

***Dendra**, miejscowość w Grecji, położona u stóp góry Midea. W r. 1925 odkopali tu archeologowie szwedzcy mykeński grobowiec kopułowy, zbudowany z nieobrobionego kamienia. Wejście stanowi szeroki korytarz; wewnątrz znajdowały się cztery głębokie szyby; w jednym znaleziono jeden skielet, w innym dwa. 70 cm pod powierzchnią wnętrza nakrytego kopułą szyby te były pokryte płytami kamieniem, pod którymi leżały ciała zmarłych. Skielet kobiecy w jednym z tych szymbów miał na szyi łańcuch ze złotych rozet, na biodrach ozdobną złotą oprawę pasa. W szybie z dwo-

ma szkieletami znaleziono jajo strusie ozdobione srebrną dekoracją; szkielet kobiecy trzymał w prawej ręce wspaniałą srebrną — wewnątrz złożoną — czarę, ozdobioną pięcioma głowami byków z ornamentami ze złota, brązu i niella, wpuszczanymi w srebrne tło. Prócz tego znaleziono tam lampę steatytową, łańcuch ze złotych płytek, liczną broń z brązu ze złotymi ozdobami. Przy męskim szkielecie znajdowała się brązowa czara, szczątki ozdób hełmu. Na jego piersiach stała wspaniała złota czara, zawierająca pierścienie ze srebra i brązu i cztery rżnięte kamienie; prócz tego na szkielecie i obok niego leżało kilka srebrnych i złotych naczyń, trzy miecze ze złotymi rękojeściami i inna broń. Znaleziono też resztki szaty przetykanej złotem. W 1927 r. odkryto w pobliżu trzy inne grobowce. W jednym z nich znaleziono trzydzieści trzy naczyni i przedmiotów z brązu, czarę srebrną, 50 tysięcy szklanych paciorków, które niegdyś zdobiły szatę, trzy lampy i cztery alabastrowe wazy. W drugim i trzecim grobowcu znajdowały się przedmioty nieliczne i małowartościowe. Wszystkie te znaleziska znajdują się obecnie w Muzeum Narodowym w Atenach.

***Denis Ernest**, historyk franc., (1849—1921), protestant, zainteresowany się postacią Husa, oddał się hadaniom nad historią Czech, których owocem są podstawowe dzieła: „Huss et la guerre des hussites“ (1878), „La fin de l'indépendance bohême“ (1890, 2 t.), „La Bohême depuis la Montagne Blanche“ (1903, 2 t.). Obok tego zajmował się historią niemiecką, której poświęcił, poza szeregiem rozdziałów w „Histoire générale“ Lavisse'a i Rambauda, wielkie dzieło, przedstawiające rozwój zjednoczenia państwowego Niemiec w XIX w. Jego przedewszystkiem dziełem było rozbudzenie we Francji znajomości i zainteresowania się problemem czeskim. W czasie wojny światowej był niestrudzonym szermierzem usamodzielnienia i zjednoczenia narodów słowiańskich, redagował czasopismo „Le monde slave“, wydał szereg książek propagandowych („Les Slovaques“, „La Grande Serbie“). Czesi otaczają jego pamięć czcią jako jednego z twórców ich państwa, w 1928 odsłonił jego pomnik w Pradze.

***Denisko** Joachim, brygadjer kawalerji narod., brał udział w powstaniu kościuszkowskim, następnie działał na Wołoszczyźnie. Skupiwszy około siebie garść wojskowych, wtarnął 1797 do zaboru austriackiego, ale rozgromiony uciekł z niedobitkami. Później uzyskał amnestję Rosji, został tajnym radcą cesarskim i otrzymał od rządu dobra ziemskie.

***Denizot** Alfred, pol. fizyk i matematyk, * 1873, studja w Berlinie, od 1908 prof. mechaniki Politechniki Lwowskiej, od 1919 prof. fizyki dośw. Uniw. Pozn. Napisał szereg prac specjalnych w czasopismach fachowych polskich i zagranicznych.

***Denner** Balthasar, malarz niem., (1685—1749), uczeń Akademii berlińskiej. Malował świetne portrety, szczególnie starych ludzi. Przebywał kolejno na kilku dworach królewskich, jako portrecista dworu i arystokracji.

***Densusianu** Ovidiu, językoznawca rumuń., jako redaktor naczelny czasopisma „Viața

noa“ („Nowe życie“, 1905—25), gdzie zamieszczał również własne poezje, przywódca symbolistów rumuńskich. Od 1923 wydaje czasopismo językoznawcze: „Grai și suflet“ („Język i dusza“).

***Dentatus**, ob. Curius Dentatus.

***Dentystryka**, ob. Zębów choroby.

Denver (1930) 287.861 mieszkl.

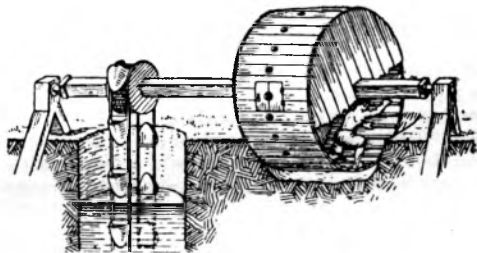
***Deodar**, państwo hołdownicze w prow. bombajskiej (Indje ang.), około 600 km², 20.000 mieszkl.

***Depilacja**, ob. Depilować.

***Depolimeryzacja**, rozłożenie drobin związku chemicznego na kilka drobin o tym samym składzie procentowym, co w drobinie pierwotnej. Przykład: przejście paraldehydu (C₂H₄O)₂ w aldehyd C₂H₄O.

***Deportacja**. Portugalia zsyła przestępców skazanych na dożywotnie roboty przymusowe do kolonji Angola; Argentyna od r. 1900 do okręgu Ushuaia na terytorjum Ziemi Ognistej, jako kolonji karnej dla przestępców-recydywistów. — Włochy zsyłają dla wymiaru kary na wyspy Liparyjskie.

***Depressorów przecięcie**, operatywne przecięcie Nervus depressor (gałazka nerwu błędnego ciągnąca do tętnicy głównej); zabieg stosowany w ostatnich latach przy leczeniu dusznicy bolesnej (angina pectoris, stenocardia).

Deptak.

***Deptak**, bardzo pierwotna maszyna, pośrednicząca w zamianie energii mięśni ludzkich na pracę. Składała się z koła, o dużej średnicy i szerokim obwodzie, osadzonego na poziomym wale. Na obwodzie koła przytwierdzone były szczeble. Człowiek stojący w najniższym położeniu koła, czynił rękami i nogami ruch wspinania się po szczeblach, jakby na drabinę i przez to wprawiał koło w obrót. Pewną modyfikacją był d. p. o. s. t. o. w. y, który mogły wprawiać w ruch zwierzęta, np. konie lub woły. Zamiast szczebli zastosowane tam były schodki, po których zwierzę stapało przednimi nogami, stając tylnymi nogami na nieruchomym pomoście.

***Der Nilbalkar**, państwo hołdownicze w prow. bombajskiej (Indje ang.), około 1.700 km², 60.000 mieszkl.

***Deradżat** (ang. Derajat), część okręgu (division) w prow. Pendżab (Indje ang.), na pograniczu Indyj i Afganistanu, 57.793 km², około 2.000.000 mieszkl., w części pustynna, w dolinie Indusu żywna, zajęta pod uprawę (zboże, trzcina cukrowa, bawełna).

***Derdowski Jarosz** (Hieronim), pisarz i dziennikarz polsko-kaszubski, (1852—1902), wędrował po całej Europie, od r. 1895 osiadł w Ameryce Półn., gdzie redagował „Pielgrzyma“ w Detroit i „Wiarusa“ w Winonie. Jego poematy w narzeczu kaszubskim wpłynęły na odrodzenie kulturalnego ruchu regionalnego na Pomorzu kaszubskim i zwróciły uwagę na ogólnonarodowe wartości kraju i ludu. Najważniejszy z tych poematów: „O panu Czorlińskim, co do Pucka po sece jachół“ (1880). Nadto: „Kaszube pod Widnem“ (1883, nowe wyd. 1929); „Jasiek z knieji. Sporo kupa łgorstw kaszebiec“ (1885), „Nórcyk kaszubski“ (1897, zbiorek przyszłów). Po polsku: „Walek na jarmarku“ (1883, III wyd. 1890).

***Dereczyn**, miasteczko, pow. słonimski (woj. nowogródzkie), na płn. od Słonima, 2.180 mieszk., stary pałac Sapiechów, garbarnia.

***Dereniowate**, ob. Cornaceae (uzup.).

***Derennes Charles**, pisarz franc., (1882—1930), uzdolniony poeta o temperamencie południowca, pisał poezje franc. i prowensańskie, powieści, m. i.: „Cassinou-va-t-en guerre“ (1915), „Les Bains dans le Pactole“ (1920, karykatura życia za frontem), „Bellurot“ (1925, dedykowana Freudowi), opowiadania o zwierzętach: „Le Bestiaire sentimental: Vie de Grillon“ (1921), „La Chauve-souris“ (1922), „Emile et les autres“ (1922, prix Fémina), powieści o kotach: „Mouti chat de Paris“ (1926), „Mouti fils de Mouti“ (1927). Zawsze rzetelny poeta, tęgi umysł i głęboko czujący.

***Derge** (Darge), państwo hodownicze w chińskiej prow. Sikang (Tybet wschodni), nad górnym biegiem rzeki Jangtsekiang. Stolica D., około 10.000 mieszk., rezydencja księcia, klasztor lamaicki (2.500 mnichów), główny ośrodek wyrobu broni i przemysłu metalowego w Tybecie.

***Dermestidae**, ob. Skórniki.

***Dernier cri**, ob. Cri.

***Derr** (Dirr), miasto w Dolnej Nubji (Egipt), nad Nilem, około 3.000 mieszk., grobowce z czasów Ramzesa II.

***Derris Lour** (Deguelia Aub.), rodzaj, należący do motylkowych, rośnie w dziewiczych lasach Ameryki i Azji. Korzenie liany D. elliptica Benth., rosnącej na Borneo, zawierają derynę, która dzięki zawartości rotenonu ma działanie trujące i oszałamiające, używana do zatrucia strzał, oszalańniania ryb, jako środek owadobójczy i t. d.

Derwisz. W Turcji rozwiązano w r. 1925 zakony d. Protesty przeciw temu zarządzeniu zostały przemocą stłumione.

***Deryng Marja**, aktorka pol., * 1857, córka aktora Emila D., od r. 1875 występowała na scenie warszawskiej jako naiwna, następnie w rolach bohaterkich w dramatach Szekspira i Schillera, które objęła po Modrzejewskiej, rojąc nadzieję, że nawet jej dorówna. W r. 1882 wyszła za mąż i porzuciła scenę.

***Derywacjl kął**, czyli t. zw. kął stałego z bocznicą: 1) W żegludze parowej kął, który przy zwrocie okrętu tworzy stępka z idealną stycznią do koła obrotu. 2) W artylerji kął, który tworzy przedłużenie idealnej osi lufy

działa z linią wizury, t. j. idealną linią przeprowadzoną od celownika do celu.

Des Moines, stolica stanu Iowa (St. Zjedn. A. P.), (1930) 142.559 mieszk.

***Desant**, oddział z części załogi okrętu wojennego specjalnie wyszkolony w ładowaniu i działaniu na wybrzeżu. — D. w małej wojnie ma za zadanie dokonać drobnych zniszczeń na wybrzeżu (latarnie morskie, środki łączności, komunikacyjne), d. strategiczny — przenieść działania wojenne na wybrzeża przeciwnika, chronione oddziałami wojsk lądowych i okrętami i bateriami obrony brzowej. Działania desantowe zaczepne zależne są od ukształtowania brzoгу (dogodna plaża, skały niemal wykluczają d.), warunków atmosferycznych (wiatr od morza), zaskoczenia (zwłaszcza w małej wojnie), zapewnienia sobie przewagi na obszarze morskich działań przez zniszczenie lub zablokowanie floty przeciwnika, wyszkolenie załogi okrętów i oddziałów lądujących w użyciu przygotowanego materiału przewozowego (promy, barki, szerokie łodzie), wreszcie potrzebne są okręty o silnej artylerji, torującej i osłaniającej działania oddziałów lądujących. — D. pojęty strategicznie jest złożeniem działaniem armji i floty. W czasach nowożytnych działania d. bywają opłacane niewspółmiernymi stratami (Gallipoli, 1915). W wiekach ubiegłych uchodziło lądowanie o wiele łatwiej wobec braku doskonałych środków łączności i obserwacji u obrońców.

Descartes René, filozof franc. Studium Ludwika Chmaja: „Rozwój filozoficzny Kartezjusza“ (1930).

***Descaves Lucien**, pisarz franc., *1861, rozpoczął jako skrajny naturalista, następnie umiarkowany realista w powieściach: „Sous-offs“ (1889), „Les emmurés“ (1894), „La colonne“ (1901), „Philémon, vieux de la vieille“ (1913, najlepszy jego utwór) i i. Pisał też dla sceny, m. i. razem z M. Donnay: „La clairière“ (1899) i „Oiseaux de passage“ (1903).

***Deser** (franc.), potrawy podawane po posiłku: owoce, torty, słodycze, lody, a także potrawy pobudzające trawienie, np. sery.

***Desertas** (Ilhas), nazwa trzech wysp portugalskich na Atlantyku, na płn.-wsch. od Madery, około 600.000 mieszk.

Deska, płyta wycięta z kłoca drzewa piłą tartaczną (por. Drewno [Mechaniczna obróbka]). Pod względem grubości dzieli się deski na: deseczki 20 mm, szalówki 25 mm, deski stolarskie 30—45 mm i tarcice zwane też brusami, ponad 45 mm grubości. Deski pocięte na wąskie listwy zwa się łatami. Bardzo cienkie deseczki, np. na wyrób pudełek, wyrabia się jak forniry.

***Desmarées**, ob. Marées, Georges des.

***Desmodontidae**, rodz. drapieżnych nietoperzy, żyjących w tropikalnej Ameryce. Charakterystyczny jest ich górny kieł i siekacze, ktorými (np. Desmodus Wied.) ranią zwierzyne, by wyssać krew.

***Desor Eduard**, szwajcarski geolog, (1811—1882), od r. 1852 prof. w Neuchâtel, zajmował się razem z Agassizem badaniem lodowców alpejskich. M. in. napisał: „Geol. Alpenreisen“

(1847), „Über den Gebirgsbau der Alpen“ (1865), „Échinologie helvétique“ (1859—72, razem z Loriolem).

Dessau Hermann, niem. filolog klasyczny, † 1931. Tom II „Gesch. der röm. Kaiserzeit“ wydał w l. 1926—30, 2 cz.

***Deszczomierz**, ob. Ombrometr.

***Deszczukowe tkactwo**, ręczny wyrób wąskich wstążek i tasiemek z pasm przędzy, które zaplata się między sobą, przekraczając deseczki, przez które przewlezione są pasma osnowne. Technika znana także afrykańskim i azjatyckim ludom pierwotnym.

***Deszistan**, nazwa części wybrzeża zatoki Perskiej, w prow. Farzistan (Persja), klimatem przypominającej przeciwległą Arabję.

***Deszniewa Przylądek**, ob. Deszniew.

***Detachment** (franc.), oddział wzgl. partja wydzielona z siły głównej, celem wykonania jakiegoś zadania (ubezpieczenie skrzydła, wywiad, dywersja i t. p.).

***Determinacja seksualna**, ob. Płci determinacja.

Detroit, (1930) 1,564.397 mieszk. Główny ośrodek przemysłu automobilowego Stanów Zjed. A. P.: 57 fabryk, 77% całej produkcji. Poza tem fabryki samolotów, opon samochodowych, huty szkła, stalownie, kopalnie soli (w 1929 r. — 2,4 milj. tonn). Posiada 2 lotniska publiczne i 10 prywatnych.

***Detroit-Windsor-Tunnel**, 1,754 m dług., biegnie pod rzeką Detroit River. Najdłuższy na świecie tunel tego rodzaju.

***Dettloff Adam**, architekt polski, (1852—1914), kształcił się w Paryżu, gdzie otrzymał wielki medal. Budował Kasyno w Monte Carlo, hotel Imperial w Nizy, szereg willi i pałaców w okolicy. W Paryżu zbudował szereg domów, oraz współpracował z Garnier'em przy budowie hal centralnych.

***Dettloff Szczesny**, ks., pol. historyk sztuki, od 1915 kustosz Muzeum im. Mielżyńskich w Poznaniu, od 1919 prof. historii sztuki Uniw. Pozn. — Szereg rozpraw specjalnych.

***Deulino** (Dywilino), wieś w gub. moskiewskiej, pow. dmitrowski, pamiętna traktatem między Polską a Rosją z 11 grudnia 1618, mocą którego Polska zyskała Smoleńsk wraz z ziemią smoleńską i kilkanaście powiatów sąsiednich.

***Deussen Paul**, niem. filozof i indolog. Przekład jego „Zarysu filozofji indyjskiej“ pod redakcją prof. Kazimierza Twardowskiego (1914).

***„Deutsche Blätter in Polen“**, miesięcznik wydawany w Poznaniu od 1924 r.

***„Deutsche wissenschaftliche Zeitschrift für Polen“** wychodzi od r. 1923 w Poznaniu.

***Deutsches Theater** w Berlinie, główna niem. scena prywatna, zał. 1883 przez L'Arronge'a, od 1894 pod kierunkiem Ottona Brahma trybuna zdecydowanego naturalizmu, od 1905 pod dyktando Reinhardta jako scena kameralna.

***Dev(a)-Samaj** (D.-S a m a d ż), „Towarzystwo Boże“, które założył w Indjach Wsch. w r. 1887 Agnihotri (ob. uzup.). Opierało się pierwotnie na zasadach Brahma-Samaj. Od r. 1894 otrzymuje D.-S. kierunek ateistyczny, przywódcę zaś czczą, jako istotę niezemską. Nauki D.-S., które

są połączeniem zachodniej wiedzy przyrodniczej i myśli hinduskiej, zaprzeczają istnieniu Boga i przyjmują tylko materję i siłę; dusza jest siłą życiową połączoną z ciałem; dzięki czystości wznosi się, a dlatego i ciało staje się szlachetniejsze; istnieje świat duchów; dusze, zwyrodniałe na skutek nieczystego życia, są po śmierci nieszczęśliwymi duchami ziemskimi. Etyka D.-S. opiera się na 10 przykazaniach wzorowanych na dekalogu, „biblję“ stanowi „Dev-Shāstra“. D.-S. działa i na terenie społecznym: wydaje szereg postępowych przepisów; zakłada instytucje wychowawcze; posiada własne czasopisma w dwóch językach: angielskim i ojczystym. Wyznawców liczy niewiele.

***Devonport**, przedmieście miasta Plymouth (ob.) w hrabstwie Devon (Anglja pld.-zach.), nad zatoką Plymouth, około 100.000 mieszk.; port miasta Plymouth, handlowy i wojenny, olbrzymie doki, arsenał morski.

***Dewey Mevil**, półn. ameryk. bibliotekarz i bibliograf, * 1851, wynalazca systemu dziesiętnego w bibliotekarstwie, reorganizator i organizator wielkich bibliotek ameryk. Napisał: „Decimal classification and Relative Index“ (1876, XII wyd. 1927), „Library School Rules“ (1884).

***Dewey John**, półn.-ameryk. filozof i pedagog, * 1859, od r. 1904 prof. filozofji uniw. Columbia w N. Jorku, uważany jest za najwybitniejszego filozofa Ameryki. Jako filozof jest D. zrazu idealistą, reprezentuje następnie pragmatyzm, wreszcie zaś przychodzi do a t y m e t a f i z y c z n e g o s o c j a l i z m u. D. nie uznaje jedynej zasady dla wszelkiego stawiania się, a usuwa również dualizm idei i rzeczywistości, wskazując na to, że w życiu społecznym zespała się świat idealny z naturalnym. Myślenie ludzkie uważa D. za narzędzie do przetrwania świata naturalnego w świat ludzkich idei (instrumentalizm). Wpływ D. sięga daleko poza obręb jego specjalności, — w teren socjologii, nauki o państwie, wychowania. Pedagogikę uważa D. za grunt, na którym spotykają się wszystkie problemy filozoficzne, jako problemy życiowe, zaś filozofję określa jako ogólną naukę o wychowaniu. Głosi pogląd, że świat wartości musi powstawać w świecie doświadczenia i życia codziennego, i że dzięki sile umysłu zostanie przekształcona zarówno jednostka, jak i społeczność ludzka. Tym celem służyć ma wychowanie, dążące do ideałów demokracji. Szkoła ma być miejscem wspólnej produktywnej aktywności, aby budzić już z młodu rozumienie organizacji życia społecznego (szkoła pracy). D. napisał: „The School and Society“ (1900), „The Quest for Certainty“ (1929), „Democracy and Education“ (1916), „Creative Intelligence“ (1917), „Reconstruction in Philosophy“ (1920), „Human Nature and Conduct“ (1922), „Experience and Nature“ (1925).

Dewon. Na utworach dewońskich, występujących w Ardennach i nad dolnym Renem i obfitujących w liczne skamieliny morskie, przeprowadzono podział tej formacji, przyjęty powszechnie przez geologów francuskich. Dewon dolny rozpada się na piętra: g e d i n n i e n i i k o b l e n z i e n, d. środkowy

na eifeliien i givetien, d. górny na fra-snien i famennien. — Utwory dewońskie występujące w Ameryce pñ. najlepiej są rozwinięte w obszarze Apalachów, gdzie geologicznie amerykańscy geologowie przeprowadzili następujący podział. Dewon dolny (paleodevonic) został podzielony na niższe piętro helderbergian, obejmujące wapień z Coeymans, warstwy z Nowej Szkocji, wapień z Becraft i warstwy z Kingston — i na wyższe piętro oriskanian, obejmujące warstwy z Oriskany; d. środkowy (mesodevonic) rozpada się na piętro ulsterian, obejmujące piśtro z Esopus, piętro z Schoharic, i wapień z Onondaga, — i na piętro erian, obejmujące ility z Marcellus i warstwy z Hamilton; wreszcie d. górny (neodevonic) na piętro senecan, obejmujące wapień z Tully, łupki z Genesee i na piętro chaotauguan z warstwami z Chemung i piśtkowcami z Catskill. Różnice pomiędzy dewonem amerykańskim a europejskim wydają się wskazywać na to, że te dwa obszary były w tym czasie przedzielone łądem stałym sięgającym od Apalachów do Europy północnej.

***Dezawuować**, nie uznać, zaprzeczać, wypierać się.

***Dezyderat** (łac.), prośba, przedmiot pożą-dany, brak, przedmiot prośby.

***Dezynwoltura** (z włosk.), nader swobodne zachowanie się, wzgl. traktowanie czegoś.

***Dębicki** Ludwik, pol. historyk i publicysta, (1843—1908), od 1868 współpracownik „Czasu“, oddzielnie wydał: „Puławy“ (1887—88, 4 t., monografia podstawowa), „Z teki dziennikarskiej“ (1894—96, 2 t.), „Portrety i sylwetki z XIX. stulecia“ (1905—07, 3 t., ważne źródło informacyjne).

***Dębicki** Władysław Michał, ksiądz, pol. pi-sarz religijno-filozoficzny, (1853—1911). Ważniejsze pisma: „Myśl i słowo, logika i gramatyka“ (1876, II wyd. 1887), „Nieśmiertelność człowieka, jako postulat filozoficzny przyrodoznawstwa“ (1883, II wyd. 1897), „Bezwyznano-wość, jej przyczyny i skutki“ (1885, II wyd. 1886), „Postęp, szczęście i rewolucje społeczne“ (1885, II wyd. 1888), „Studia i szkice religijno-filozoficzne“ (1901).

***Dębicki** Stanisław, malarz, grafik i rzeźbiarz, (1866—1924), kształcił się w Krakowie, Wiedniu, Monachjum i Paryżu, gdzie zetknął się z impresjonizmem. W 1909 został, po Wypiańskim, profesorem Akademii krakowskiej. Świetny rysownik, malował pejzaże, portrety, sceny rodzajowe z Huculszczyzny, z życia żydów i małych miasteczek, ilustracje, graficzne ozdoby do książek, afisze i dekoracyjne malowidła ścienne. Główne dzieła: „Mały rabin“, „Pogrzeb żydowski w małym miasteczku“, ilustracje do „Legendy“ Niemcewskiego, malowidła dekoracyjne w foyer Teatru lwowskiego i w kaplicy przy katedrze we Lwowie.

***Dębicki** Zdzisław, pol. poeta, pisarz i krytyk, (1871—1931), odznaczający się subtelnością uczuć, wzniosłością myśli i szlachetnością wyrazu. Za udział w manifestacji warszawskiej w r. 1894 zesłany na dwa lata do Orska, poczem ukończył studia prawne we Lwowie. Od 1898 współpracownik czasopism warszawskich,

1917—29 redaktor „Tygodnika Ilustrowanego“, sprawozdawca literacki „Kurjera Warszawskiego“. Oddzielne zbiory poezyj od 1898, wybór 1912, wyd. zbior. 1924. Pisma krytyczne (społeczne i literackie): „Książka i człowiek“ (1917), „Miasteczko“ (1917), „Kryzys inteligencji polskiej“ (1918), „Za Atlantykiem“ (1921, wrażenia z podróży), „Podstawy kultury narodowej“ (1922), „Narodziny ideału“ (1923), „Wład. St. Reymont, laureat Nobla“ (1925), „Z północy i południa“ (1926, wrażenia z podróży), „Kasprowicz, poeta-bibliofil“ (1926), „Portrety“ (1927—28, 2 serie charakterystyk współczesnych pisarzy pol.), „Rozmowy o literaturze“ (1927), „Belgia i Polska“ (1928); „Pisarze polscy“ (1920, 2 t., wstępy i wypisy, od Reja do Paska). Nadto: „Książeczka żołnierza polskiego“ (1920), „Powitanie morza“ (1920). Wspomnienia: „Grzechy młodości“ (1929), „Sam na sam“ (1930), „Iskry w popiołach“ (1931). W r. 1931 odznaczony nagrodą literacką m. Warszawy.

***Dębicki** Tadeusz, syn poprz., współcz. pol. pisarz i marynarz. Na tle swych podróży i doświadczeń morskich napisał: „Moienzi Nzadi, u wrót Konga“ (1928), „Od brzegu do brzegu“ (1928, opowieść morską).

***Dębinki**, dawniej wieś na prawym brzegu Wisły naprzeciw Krakowa, obecnie włączona do Wielkiego Krakowa, stanowi jego przedmieście.

***Dębski** Jan, polityk pol., ur. 1889, chemik i dyrektor seminarjum nauczycielskiego, brał czynny udział w ruchu niepodległościowym młodzieży polskiej, od 1916 w ruchu ludowym, od 1919 w sejmie, w 1925 obrany jego wicemarszałkiem, 1928—30 prezes klubu „Piasta“ na terenie sejmowym.

***Dęte instrumenty**, ob. Muzyczne instrumenty oraz tabl. IV. w t. 11.

Di Giacomo Salvatore, pisarz włoski, wydał nadto: „Poesie. Raccolta completa con note e glossario“ (1926). Od 1929 członek Accademia Reale d'Italia.

***Diablintowie** (Diablini, Diablintres), plemię Aulerków (ob. uzup.); głównem ich miastem było Noviodunum (prawdopodobnie dzisiejsze Jublains).

Dialag (diallag), minerał należący do grupy piroksenów, zbliżony składem chemicznym do diopsydu, różniący się od tegoż zawartością glinki. Rzadko tylko tworzy wyraźne kryształy glinki. Rzadko tylko tworzy wyraźne kryształy (np. w skale chlorytowej k. Wildschönau w Tyrolu), przeważnie występuje w ziarnistych skupieniach barwy ciemno-zielonej jako istotny składnik gabra. W Polsce występuje jako składnik labradorytu na Wołyniu.

***Dialogit**, minerał, węgiel manganu MnCO₃, występujący w heksagonalnych kryształach barwy różowej, o pokroju syderytu, odznaczających się doskonałą łupliwością, równoległą do ścian romboedru. Tw. 3, 5—4, 5. C. wł. 3, 4—3, 6. W kryształach i skupieniach groniastych występuje w żyłach Kapniki i Nagyagu, w Pirenejach (Hornhausen, Vieille), Freibergu. D o l o m i t m a n g a n a w y z e S t i r l i n g a s t a n o w i o g n i o w o p r e j s i o n e p o m i ę d z y d . a k a l c y t e m .

***Diament**, miasto na Łotwie, ob. Dźwino-ujście.

***Diamond Fields**, nazwa obszarów z kopalniami diamentów w Kraju Przylądkowym (Afryka pld.).

***Diarrhoea**, ob. Biegunka (uzup.).

***Diaskop**, przyrząd do wyświetlania przezroczystości, składa się z silnego źródła światła, kondensora, ramki na przezroczą, obiektywu, zazwyczaj achromatycznej kombinacji szkieł, zapożyczonych których rzucamy na ekran powiększony i ostry obraz.

***Diastaza**, ferment hydrolityczny występujący w świecie roślinnym i zwierzęcym. U kręgowców znajduje się w śliniankach, gdzie jest znany pod nazwą „ptyaliny“ oraz w trzustce. Por. Ślina, Trzustkowy sok.

***Diatremy**, kanały utworzone w wulkanach przez gorące gazy pod znacznym ciśnieniem.

***Dibelius** Wilhelm, anglista niem., (1876—1931), główne dzieła: „Englische Romankunst“ (1910, II wyd. 1922, służy za wzór następcom), „Charles Dickens“ (1916, II wyd. 1926), „England“ (1923, 2 t., VI wyd. 1931).

***Dibra**, prefektura Albanji, 2.386 km², 86.992 mieszk. — Jugosłowiańskie miasto Dibra (Debar), od 1929 r. należy do banatu Vardar.

Diceras arietinum.

***Diceras** Lamm., rodz. małża z rodz. Chamidae. Ma muszlę niesymetryczną, spiralnie skręconą w dwa rogi. Jest przewodnią skamieliną białej jury. Obecnie żyjące pokrewne mu rodz. np. Chama L. żyją przyrosnięte do raf koralowych.

***Dichasium**, p. Kwiatostan.

***Dichlamidyczne kwiaty**, kwiaty o podwójnym okwiecie, zróżnicowanym na kielich i koronę. Przeciwnieństwo: achlamidyczne (bezokwiatowe) i homochlamidyczne (okwiat pojedynczy).

***Dichogamja**, zjawisko, polegające na uniemożliwieniu samozapylenia kwiatu. Kwiaty mogą być protandryczne, t. zn. rozwijają pręciki przed dojrzaniem słupek lub też protogyniczne: rozwijają słupek przed rozwojem pręcików.

***Dickinson** Goldsworthy Lowes, ang. essayista i filozof, w l. 1912—13 zwiedził Indje, Chiny i Japonję, z pism jego najgłośniejsze: „A Modern Symposium“ (1908, tłum. pol.).

***Dickson** Oskar v., ob. Dicksonhafen.

***Didur** Adam, śpiewak pol., (bas), przez długie lata śpiewak opery Metropolitan House w Nowym Jorku, gdzie zdobył ogromne powodzenie, odbywa często gościnne występy w kraju. Jego kreacje sceniczne są świetnym połączeniem stylu operowego i realizmu dramatycznego.

Diehl Charles, bizantynista franc., napisał ponadto: „Choses et gens de Byzance“ (1926), „L'art chrétien primitif et l'art byzantin“ (1928). Z okazji 70-lecia urodzin D. ukazały się: „Mélanges Ch. Diehl. Etudes sur l'histoire et sur l'art de Byzance“ (1930, 2 t.).

***Dielektryczna pozostałość**, ob. Dielektryczna polaryzacja.

***Diestien**, w geologii, najdoliniejsze piętro morskich osadów pliocenskich u wybrzeży Belgji i Holandji.

Dietetyka. Rozwój medycyny w latach ostatnich wpłynął bardzo na podstawy odżywiania się. Odkrycie witaminów odegrało tutaj dużą rolę, odkąd przekonano się, że dzięki ich obecności w pożywieniu, można uniknąć takich chorób jak gnilec, krzywica, xerophthalmia i t. d. — Nowsze zapatrywania w dziedzinie d. odznaczają się tem, że przypisują mniejszą wartość substancjom białkowatym, szczególnie pochodzenia zwierzęcego, znacznie większą natomiast kładą nacisk na uprzywilejowanie pokarmów surowych, czyto jako jedynego pożywienia, czy też jako dodatku niezbędnego do pożywienia gotowanego. Pożywienie surowe składa się z jarzyn i orzechów, migdałów, owoców, ze świeżego masła, oliwy roślinnej z miernym dodatkiem jaj i mleka; przy stosowaniu tej diety odpowiedni jest tylko chleb razowy. Pożywienie surowe zostało wypróbowane w wielu chorobach i w cierpieniach związanych z zaburzeniami przemiany materji, serca, nerek i przewodu pokarmowego. Zapatrywania co do wyników są podzielone. Nadaje się ono bezsprzecznie do leczenia otyłości, ponieważ wartość odżywcza produktów roślinnych jest niewielka, natomiast do pokrycia zapotrzebowania kalorycznego porzeka ich znacznie więcej, niż to konieczne jest do nasycenia głodu. Pożywienie surowe jest jednak w porach roku ubogich w jarzyny i owoce bardzo kosztowne. Przez pewien czas przeceniano też znacznie wartość poz. sur., w ostatnich jednak czasach nastąpiło pewne wyjaśnienie poglądów w tej sprawie, na podstawie danych eksperymentalnych, które nie wypadły korzystnie dla całego zagadnienia.

Głośną była dietetyczna metoda leczenia gruźlicy, wprowadzona najpierw przez Gersona, propagowana potem przez Sauerbrucha i Herrmannsdorfera. Metoda Gersona wykreślała zupełnie z pożywienia sól, składała się tylko z roślinnych środków spożywczych w postaci surowych jarzyn, owoców i ich soków; węglowodany jak: mąka, cukier, ryż, grysik i t. d. uległy w tej d. wielkiemu ograniczeniu, podobnie jak, i to w większym jeszcze stopniu, białko pochodzenia zwierzęcego. Celem tej d. było przesylenie organizmu chorego witaminami i pewnymi solami mineralnymi, których podobno w pokarmach roślinnych jest za mało, wobec czego Gerson uzupełnił je wymyśloną przez siebie mieszkanką, t. zw. „mineralogenem“. Wyniki tego leczenia dietetycznego zyskały nawet uznanie wybitnych lekarzy w gruźliczych schorzeniach skóry (lupus), kości, stawów; w gruźlicy płuc d. Gersona nie odnosi żadnego skutku.

***Dietskoje Sieło** (do 1920 r. Carskoje S.), miasto w gub. leningradzkiej (Rosja pñ.), stacja kol. Leningrad-Witebsk, 21 km na pñd. od Leningradu, do 1917 r. letnia rezydencja carów, 19.284 mieszk.

***Differdange** (niem. Differdingen), miasto w pñd.-zach. części księstwa Luksemburskiego, 16.242 mieszk.

Digitalis. Według Windausa liście *Digitalis purpurea* zawierają trzy czynne glikozydy: 1. digitoksyna krystaliczna, prawie nierozpuszczalna w wodzie, działająca powoli, ale długo, 2. gitalina, 3. gitoksyna, obie ostatnie krystaliczne, trudno rozp. w wodzie, działają szybko, ale krótko; oprócz nich znajdują się jeszcze: digitoflawon, barwnik i digitosaponina, nieczynna, ale powiększająca rozpuszczalność glikozydów czynnych.

***Dillon John**, polityk irlandzki, † 1927.

***Dimorphismus**, ob. Dymorfizm.

***Dinantien**, w geologii dolnokarbońskie utwory ładowe; morskimi utworami równowiekowymi są wapień węglowy i kuhl.

***Dinasowe kamienie**, sztuczne kamienie, zawierające 90—99% czystej krzemionki. Reszta stanowi wapno dodane jako lepszce. Materiał zupełnie ogniotrwały, nadający się do wykładania pieców hutniczych.

***Dinder Juljus**, arcybiskup gnieźnieńskopoznański, (1830—1890), pracował jako ksiądz w Królewcu, arcybiskupem został po kardynale Leduchowskim, który wskutek kulturkampfu opuścił swą stolicę 1889. Bismarck, wysuwając kandydaturę D. jako Niemca, chciał go użyć do celów germanizatorskich, lecz D. oparł się temu i zyskał przyjaźń Polaków.

***Dindigal**, miasto w prow. Madras (Indje ang. pñd.), stacja kol., około 25.000 mieszk. W okręgu D. bogate kopalnie rudy żelaznej.

***Ding la**, przełęcz w górach Transhimalaja (Tybet pñd.), 5.885 metrów n. poz. morza, jedna z najwyższych położonych przełęcz na ziemi.

***Dinoflagellata**, ob. Peridinea.

Dinosauria. Największy wschodnio-afryk. d. był prawdopodobnie *Branchiosaurus* branczi Janensch, długi jak *Diplodocus*, a 11 m wysoki. Znany jest szkielet *Kentrurosaurus aethiopicus* Hennig, był to roślinożerny stegozaur 1,61 m wysoki z kolecami na grzbiecie. Ostatnia wyprawa amerykańska na pustynię Gobi znalazła szczątki azjatyckich dinozaurów. Żyły one w kredzie i należały do *Predentata* i *Sauropoda*. Między innymi *Protoceratops andrewsi* Gregory. Znalezione też jaja wielu gatunków. Część ich była w gniazdach. Jaja 10—25 cm długie, wszystkie złożone były w jednym miejscu. Tamże znaleziono małego bezzębnego dinozaura *Oviraptor filoceratops* Osborn, który przypuszczalnie żywił się jajami. Jaja tych zwierząt znajdowano też we Francji. — Por. też t. 1. Rekonstrukcja zwierząt kopalnych, 1/2 w t. 14.

***Dionina**, ob. Morfina.

***Diploidalna komórka**, komórka, której jądro składa się z podwójnej (2 n) ilości chromosomów.

***Diploidalne pokolenie.** U roślin generacja, której komórki mają podwójną ilość chromo-

somów, powstała na drodze płciowej przez zanie się dwu komórek pokolenia haploidalnego.

Dippla olej. Celem otrzymania węgla kostnego poddaje się kości zwierzęce suchej destylacji w retortach. Ubocznym produktem tego zabiegu jest rodzaj mazi pogazowej, która po oczyszczeniu przedstawia żółta, oleistą ciecz o przenikliwym zapachu. Ciecz ta, zwana o. D., zawiera głównie zasady pirydynowe i chinolinyne i służy do skażania spirytusu wolnego od podatku, t. zw. spirytusu denaturowanego.

***Diprosopus**, potwór zwierzęcy lub ludzki, nienormalność rozwojowa: ciało normalne, głowa o dwóch twarzach.

***Dire Daa**, miasto w Abisynji (Afryka wsch.), ok. 15.000 mieszk. (300 Europejczyków), 1.199 m n. p. m., przy linii kolejowej Dżibuti-Addis Abeba.

***Dirke** (*Dirce*), żona króla tebańskiego Lykusa, znęcała się nad Antjopą, córką Nykteusa, za co synowie Antjopy i Jowisza, Amfion i Zetus, przywiązali ją do rogów byka, który rozszarpał ją na kawałki. Bakchus zamienił ją w źródło. Z okresu hellenistycznego zachowała się grupa marmurowa, t. zw. *Byk Farnesowski*, przedstawiająca ukaramie D. (dziś w Neapolu).

***Dirksen Herbert von**, dyplomata niem., ur. 1882, odbył przed wojną światową podróż dookoła świata, był w czasie wojny przedstawicielem Niemiec w Kijowie, 1920—21 pierwszy sekretarz, później kierownik poselstwa w Warszawie, 1923 konsul generalny w Gdańsku, 1925—29 kierownik oddziału wschodniego w Urzędzie Spraw Zagranicznych w Berlinie, w 1929 został ambasadorem w Moskwie.

***Dirr**, ob. Derr (uzup.).

***Dirr Adolf**, niem. etnolog i językoznawca, (1867—1930), od 1924 wydawca czasopisma „Caucasica”, napisał: „Kaukasische Märchen” (1925), „Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen” (1928), nadto gramatyki jęz. gruzińskiego, wschodnio-armeńskiego, egipsko-arabskiego, annamickiego i wielu jęz. wschodnio-kaukaskich.

***Discovery**, statek, na którym wyprawa Scotta odbywała podróż do Antarktydy (1901—1904 r.).

***Diseuse** (franc.), artystka sceniczna lub estradowa, której produkcje piosenkarskie zawierają utwory o różnym stylu z pogranicza sztuki lekkiej i poważnej, interpretacja ich zaś wymaga często, obok śpiewu, stylu „mówionego” (stąd nazwa), o subtelnych akcentach. Najślawniejszą d. ostatnich czasów jest Francuzka Yvette Guilbert (ob.).

***Disgrazia**, **Monte della**, ob. Bernina.

***Distrito Federal**, terytorjum związkowe Meksyku, (1930) 1,217.663 mieszk.

***Dittersbach**, wieś w pow. Waldenburg na Dolnym Śląsku (Niemcy), 14.968 mieszk., kopalnie węgla, przemysł.

***Diveky Adrjan**, historyk węgier., ur. 1881, od wczesnej młodości czynny na polu współpracy politycznej i kulturalnej Polski z Węgrami. W Państwie Polskiem sekretarz poselstwa węgierskiego i docent Uniwersytetu w Warszawie, rozwija żywą działalność w kierunku

wykształcenia zastępu młodych historyków polskich, wykwalifikowanych do samodzielnego badania stosunków polsko-węgierskich. Ogłosił szereg prac historycznych w języku węgierskim i polskim, z tych ważniejsze: „Węgrzy a Polacy w XIX stuleciu“ (1919), „Dzieje przyłączenia miast spiskich do Węgier w roku 1770“ (1921), „Bem a Petöfi“ (1928), „Święty Emeryk, patron młodzieży węgierskiej i jego stosunek do Polski“ (1930).

***Divion**, miejscowość w depart. Pas de Calais (Francja pñ.-zach.), koło Béthune, 10.326 mieszk., kopalnie węgla.

***Divoire** Fernand, pisarz franc., * 1883, urbanista, należy do simultaneistów („Naissance du poème“, 1918), wydał m. i.: „Poèmes de l'Urbs“ (1908—12, 3 cz.), „Flandre“ (1909), „Ivoire au soleil“ (1922); prozą: „Cérébraux“ (1906, dialogi filozoficzne), „La Danseuse de Diane“ (1911, Izadora Duncan), „Introduction à l'étude de la stratégie littéraire“ (1912, satyra na obyczaje literackie), „Petit rapport, sur les tendances nouvelles de la poésie“ (1921).

***Dizful**, miasto w prow. Arabistan (Persja pñd.-zach.), 300 km od Ispahanu, około 15.000 mieszk., wywóz zboża, wełny i skór.

***Dj**, część nazw geograficznych na **Dj** patrz **Dż**.

***Djuna** (dżuna), wydma, ob. Wydmy.

***Dławiec**, ob. Krup.

***Dławorośl**, ob. Celastrus.

Długosz Stanisław, t. IV, str. 38. Poprawić pseudonim: Jerzy Tetera.

Dłuski Kazimierz, pol. lekarz i polityk, (1855—1930), w czasie studjów uniwersyteckich w Odesie zetknął się z ruchem socjalistycznym wśród młodzieży rosyjskiej, w 1876 przybył do Warszawy i stał się jednym z pierwszych pionierów socjalizmu naukowego na ziemiach polskich. Początkowo propagował kierunek kosmopolityczny, później przeszedł do patryjotyzmu, należał do założycieli P. P. S. Przeniósłszy się do Galicji, otworzył w Zakopanem sanatorium dla piersiowo chorych, rozwijał działalność przeciwczerwonoczną. W czasie wojny należał do obozu niepodległościowego, w grud. 1918 wyjechał do Paryża jako prezes delegacji, wysłanej przez Naczelnika Państwa dla nawiązania stosunków z państwami koalicji, na kongresie wersalskim był jednym z delegatów Państwa Polskiego. W Polsce niepodległej piastował przez pewien czas godność prezesa zarządu głównego Związków Strzeleckich.

***D-mol**, pseudonim Maryli Wołskiej (ob. t. 18).

***Dmzszak**, ob. Lagurus.

***Dmochowska** Emma z Jeleńskich, ob. Jeleńska Emma (t. 7).

***Dniepropetrowsk**, od 1926 r. nowa nazwa Ekaterinosławia.

***Dnieprowa zapora**. Na Ukrainie sowieckiej budoję się na Dnieprze około 300 km od ujścia, zapora długości 766 metrów. Spiętrzona wody mają służyć do celów elektryfikacyjnych i do umożliwienia żeglugi przez porohy dnieprowe. Por. Zapora.

Döblin Alfred, pisarz niem., wydał nadto m. i. powieść: „Berlin Alexanderplatz. Die Geschichte vom Franz Biberkopf“ (1929), epos „Manas“ (1927), dramat „Die Ehe“ (1930).

***Dobre Jon**, poeta rumuń., ob. Crainic Nichifor (uzup.).

***Dobrej Nadziel Przyładek**, ob. Przyładek Dobrej Nadziei.

***Dobrotowskie warstwy**, fliszowe utwory osadowe, występujące przedewszystkiem w okolicach Dobrotowa n. Prutem.

***Dobrogea**, rumuńska nazwa Dobrudży.

***Dobrotwór**, miasteczko, pow. kamieniecki (woj. tarnopolskie), nad Bugiem na pñd. od Kamionki Strumiłowej, 3.600 mieszk.

Dobrowolski Antoni Bolesław, pol. meteorolog i podróżnik. Studja w Zurychu i Liège, w l. 1917—22 naczelnik wydziału Min. W. R. i O. P., 1924—29 dyr. Państw. Instytutu Meteorologicznego, członek Tow. Nauk. Warsz. Jest założycielem i wydawcą „Prac geofizycznych“.

***Dobrowolski** Stanisław Ryszard, wespółz. poeta pol. z grupy „Kwadrygi“. Oddzielnie zbiór poezyj: „Pożegnanie Termopil“ (1929).

***Dobrowolski-Nałęcz** Marcełi, ob. Nałęcz-Dobrowolski.

***Dobrucki** Gustaw, pol. lekarz i działacz społecz., ur. 1875, po ukończeniu medycyny w Krakowie był dyrektorem szpitala w Stanisławowie, pracował społecznie w duchu lewicowym i niepodległościowym, brał udział w organizowaniu Związków Strzeleckich. W 1922 wszedł do senatu z „Piasta“, następnie przeszedł do „Wyzwolenia“, w 1925 do Klubu Pracy. W 1927/28 był ministrem oświecenia publicznego.

***Dobrzański** Stanisław, syn publicysty Jana (ob. t. 4), pol. aktor i komedjopisarz, (1848—1880), występował na scenach prowincjonalnych, wkońcu był dyrektorem teatru lwowskiego, z jego komedyj (wyd. zbior. 1886) największą popularnością cieszył się „Żołnierz królowej Madagaskaru“, następnie „Złoty cielec“.

Dobrzański Mirosław, poeta pol., † 1914.

Dobrzycki Stanisław, historyk lit. pol., † 1931.

***Dobrzycki** Jerzy, pol. historyk sztuki, * 1900, jako konserwator zabytków pracował w Urzędzie Konserwatorskim Woj. Krak. oraz na Wawelu, od 1930 członek Państw. Komitetu odbudowy gmachów reprezent. R. P. w Warszawie. Ogłosił: „Śląska wytwórczość ceramiczna w XVIII w.“ (1925), „Michał Stachowicz“ (1925), „Dzieje Almae Matris pendzla M. Stachowicza“ (1925), „Introligatorstwo krakowskie ostatnich lat 50-ciu“ (1926), „Kościoły drewniane na G. Śląsku“ (1926) i i.

Doczesna błona (m e m b r a n a d e c i d u a), przerosła gruba błona śluzowa macicy. Przemiany te w błonie śluzowej macicy powtarzają się cyklicznie przed każdym krwawieniem miesięczkowym (przekrwienie), w znaczniejszym stopniu jednak pod wpływem zapłodnienia. Cała błona śluzowa rozrasta się silnie, obrzmiewa, gruczoły jej powiększają się i rozciągają, liczne komórki rozmnażają się obficie (przy czym naczyń krwionośne rozszerzają się także), jest ona miękka i podziurawiona otworkami gruczołów. Jest to t. zw. b. d. p r a w d z i w a (decidua vera). — Skoro jajko zapłodnione doszło do jamy macicy, osadza się ono w fałdach wybijanej b. d. Wówczas fałd, obejmujący jajko, powiększa się wokoło niego coraz bardziej,

brzezi tego fałdu wreszcie stykają się z sobą i w ten sposób nowa błona, nazwana b. d. z agiętą (decidua reflexa s. capsularis), otacza jajko wokóło.

***Doda Wiktor**, współcz. pol. krytyk lit. Oddzielnie wydał m. i.: „Trylogja Sienkiewicza wczoraj a dzisiaj“ (1925), „Wład. St. Reymont, sylwetka literacka“ (1925), „Stomiany epos, z notat o „Panu Balcerze“ Konopnickiej“ (1929, ze stanowiska krytycznie rewizjonistycznego), „Gazda czarnoleski, z powodu 400 rocznicy urodzin Jana Kochanowskiego“ (1930). W „Przewodniku Bibliograficznym“ ogłosił materiały źródłowe do wykazu pseudonimów polskich.

Dodekanez (nazwa urzędowa: *Isole Egee*), grupa wysp, posiadłość włoska, (1927) 118.100 mieszk., dzieli się na 7 okręgów; od 1925 r. zarządza D. gubernator.

***Dodo**, ob. Dront.

***Dogaressa** (włosk.), małżonka doży (ob.).

***Dojenie**, czynność mająca na celu wydobycie mleka nagromadzonego w wymieniu samic. Przy d. r e c z n e m osoba dojąca (dojarka) siada na niskim zydłu, zwykle po lewej stronie zwierzęcia i czystymi rękami wywiera okresowy nacisk kolejno na wszystkie strzyki. Krowy doi się zwykle na krzyż. Pod koniec d., gdy zbiorniki mleczne w wymieniu i przewody w strzykach zawierają już niewielkie ilości płynu, zastępuje się rytmiczny nacisk całej dłoni, postępowym ruchem ściśniętych palców od góry ku dołowi. Czynność ta jest b. ważna, gdyż niedokładne wydojenie najbardziej wartościowej reszty mleka, powoduje zakieszenie jego w wymieniu, czego następstwem bywa zapalenie strzyków i ich niedrożność. W wypadkach niedrożności, będącej czasem również wynikiem ich odtłuszczenia, stosuje się cewki odprowadzające (katetery), cienkie rurki z metalu, rogu lub kauczuku, które wprowadza się ostrożnie do strzyków aż do pokonania zapory. — D. m e c h a n i c z n e, stosowane niekiedy w wielkich oborach mlecznych lub oborach związkowych, kryje niebezpieczeństwo niedokładnego wydojenia i powyżej wspomniane następstwa. Maszyny do d., „dojarki“ o napędzie elektrycznym lub spalinowym oparte są na działaniu ssącym („Alfa-Laval“) lub ssąco-naciskanem („Revalo“, „Wallace“, „Omega“, „Heureka“). Jeśli bydło koszaruje się na pastwiskach, wówczas doi się je na miejscu ręcznie lub mechanicznie (dojarki przenośne).

***Dojliidy**, wieś 3 km od Białegostoku, fabryka sukna, tkactwo.

***Dojnica**, naczynie dość wysokie, wąskie, o pojemności kilku litrów, używane przy dojeniu krów.

***Doliabella** Tomaso, ob. Dolabella.

***Dollinger** Karol Jan, architekt pol., kształcił się w Rzymie, wysłany przez Stanisława Augusta. Pracował w Warszawie, na Ukrainie i na Podolu. Współpracował z Piotrem Algnerem. W 1818 wykonał jego projekt dekoracji parku w Łazienkach na przyjazd cesarzowej Marii Teodorówny.

***Dollo** Louis, paleontolog belg., (1857—1931), jeden z twórców paleobiologii. Przedstawiciel

nauki o nieodwracalności w kierunku rozwoju rodowego (prawo Dolla).

***Dolna Kalifornja**, ob. Kalifornja Dolna.

***Dolno-niemiecki dialekt**, ob. Niederdeutsch.

***Dolny Ren**, ob. Bas-Rhin.

***Dolny Śląsk**, ob. Śląsk Dolny.

***Doły wilecze**, ob. Wilecze doły.

***Dom mieszkalny**, ob. Mieszkalny dom.

***Domanlewski** Czesław, architekt pol., * 1861, studja odbył w Petersburgu, 1891—12 budował kolej warsz.-wiedeńską, 1915 został prof. politechniki warsz. Dzieła: dworce kolejowe w Łodzi (kaliski), Ciechocinku, Zawierciu, kościół w Pruszkowie i i.

***Domaradzki** Stefan, malarz pol., * 1897, studja w Moskwie (u Żukowskiego), następnie we Francji. Maluje pejzaże.

Domaszewski Alfred von, niem. filolog klas., † 1927.

***Dombasle**, miasteczko w depart. Meurthe-et-Moselle (Francja wsch.), 16 km od Nancy, 8.050 mieszk., kopalnie soli kamiennej, największe we Francji fabryki sody, przemysł chemiczny.

Domejko (D o m e y k o) Ignacy, mineralog pol. Jego „Pamiętniki, 1831—1838“ wydał Józef Treliak (1908).

***Domeykit**, minerał nazwany tak na cześć zasłużonego mineraloga pols. Ignacego Domeyki, siarczek miedzi o składzie Cu_3As , tworzy zbite skupienia barwy cynowo-białej do stalowo-szarej o żółtawym lub brunatnym nalocie. Tw. 3—3,5, C. wł. 7,2—7,75. Występuje w chilijskich kopalniach Algodones w Coquimbo, w Ilapel, San Antonio Copiapo, znany także z porfiru w Saksonji i z pfn. Ameryki nad jeziorem Górnem. Produktem przeobrażenia tego minerału jest k o n d u r r y t.

***Domnacja cech**, zjawisko przewagi jakiegś cechy, która wyraźnie się dziedziczy. Por. Mendelizm.

***Dominica palmarum** (łac.), Palmowa Niedziela, ob.

***Dominikiewicz** Mieczysław, chemik pol., ur. 1882, odznaczył się pracą nad przyswajaniem polskiej literaturze chemicznej obcych podręczników chemicznych z różnych dziedzin.

Dominion, obszar brytyjski, obdarzony zupełnym samorządem wewnętrznym. Od 1911 współdziałają dominja w brytyjskiej polityce zagranicznej. Wojna światowa wpłynęła na rozwój ich samodzielności. Już w kongresie wersalskim brały d. udział jako odrębne jednostki państwowe. Od tego czasu zażywają zupełnej samodzielności, mogą wystąpić z imperjum brytyjskiego, przyjmują i wysyłają przedstawicieli dyplomatycznych, przyłączają się do traktatów, zawieranych przez W. Brytanię lub nie (np. do paktów lokarneńskich). Polityczne i wojskowe zwierzchnictwo W. Brytanji w związku państw polega już nie na prawie, ale tradycji i autorytecie moralnym korony. W ostatnich czasach zmaga się w polityce brytyjskiej prąd, zmierzający do zacieśnienia związku gospodarczego z d. i utworzenia przez to wielkiego samowystarczalnego obszaru. Częściowe urzeczywistnienie tych planów przyniosła konferencja imperjalna w Ottawie w 1932.

***Domjanić Dragutin**, poeta chorw., * 1875, przywódca modernistów, autor głęboko odczuwanych, subtelnych, często melancholijnych poezyj („Pieśni“, 1909; „Obrazy i śpiewy“, 1917); tłumacz Heinego i Verlaine’a.

***Domnickie jezioro**, pow. leszczyński (Leszno), woj. poznańskie, 3,82 km² pow., do 17,2 m głęb.

***Domniekanie**, ob. Presumpcja.

***Donacja**, z łac. donatio, ob.

***Donau Moos**, obszar błot i bagien w Bawarii, na pld.-zach. od m. Ingolstadt, 110 km², dziś w znacznej części osuszony i uprawny.

***Donica** (mąku tra), naczynie kuchenne, zazwyczaj gliniane, kształtu stożkowego, przypominające głęboką miskę, używane do ucierania maku, sera i t. p.

***Doniczka**, naczynie gliniane, stożkowego kształtu, używane przy hodowli kwiatów pokojowych.

***Donimlński Antoni**, pol. polityk i publicysta, (1846—1912), studja prawnicze w Niemczech, w r. 1873 poseł do parlamentu berlińskiego, od r. 1887 w Warszawie, redagował w l. 1889—92 „Niwę“, następnie „Słowo“, wpływowe w tym czasie organy pozytywistyczno-zachowawcze.

***Donn Byrne Brian Oswald**, pisarz irlandzko-półn. ameryk., (1889—1928), rozpoczął od opowieści romantycznych („Stories about Women“ 1919, „The Strangers’ Banquet“, 1919 i i.), zyskał rozgłos przez „Messer Marco Polo“ (1921), z legend irlandzkich napisał: „Blind Raftery and His Wife“ (1924) i „Hangman’s House“ (1926), a w „Crusade“ (1928) dał barwny opis podboju Irlandji przez Normanów.

***Donnay Maurice**, franc. pisarz dramat., * 1860, od 1907 członek Akademji, autor zręcznych lecz dość powierzchownych dramatów psychologicznych, jak „Amants“ (1895, najlepszy jego utwór), „La douloureuse“ (1897), „Education de prince“ (1900), „Les éclaireuses“ (1913) i i. Pisał też do spółki z L. Descaves (ob. wyżej).

***Donora**, miasto w stanie Pensylwanja (St. Zjedn. A. P.), 13.905 mieszk. (około 800 Polaków), na pld. od Pittsburga, węzeł kolejowy.

***Donosiciel**, ob. Domiesienie.

***Dopelniacz**, w med. ob. Komplement 2.

***Doradylla**, ob. Ceterach Willd.

***Dorażne sądy**, ob. Sądy dorażne.

***Dorchain Auguste**, poeta franc., † 1930.

***Do re mi fa sol la si**, ob. Solmizacja.

***Dordżiew** (Dorgiew) Aharamba Agwan, właśc. Ghomanglobzang, mongolski Burjata, wyznania buddyjsko-lamaickiego, * 1846 (albo 1853), jedna z najwybitniejszych osobistości w życiu państwowem Tybetu, zwolennik Rosji. Wychowany w klasztorach buddyjskich, przybył 1880 jako pielgrzym do Tybetu i dzięki wybitnym zdolnościom doszedł do najwyższych godności: nauczyciela w klasztorze Depung w Lhasie, kapłana i skarbnika Dalaj-Lamy, kierownika mennicy i arsenału. Jego podróż do Rosji 1898 miała na celu nawiązanie stosunków między Dalaj-Lamą a carem. Kiedy ekspedycja angielsko-indyjska, pod wodzą Younghusbanda, wtargnęła do Lhasy 3 sierp. 1904, Dalaj-Lama uciekł do Urgi a D. znikł. Wypłynął znowu w Petersburgu 1906, gdzie go car przyjął na

audjencji. D. doprowadził do skutku układ między Tybetem a Mongolją, podpisany rzekomo w styczniu 1913 (wzajemne uznanie niezawisłości i t. d.), pracował nad rozszerzeniem oświaty wśród Kałmuków, stworzył mowy alfabet burjacki, założył dwie szkoły duchowne dla Kałmuków, a w Petersburgu klasztor buddyjski.

***Dorgelès Roland**, pisarz franc., * 1886, autor jednego z najpiękniejszych utworów wojennych: „Les Croix de Bois“ (1919, prix Fémina; także przeróbka filmowa), nadto: „Le Cabaret de la Belle femme“ (1919), „Saint Magloire“ (1921), „Le Réveil des Morts“ (1923), „Souvenirs sur les croix de bois“ (1929) i i.; opisy podróży: „Sur la route mandarine“ (1925), „La Caravane sans chameaux“ (1926), „Partir“ (1926), „Entre le ciel et l’eau“ (1930). Od 1929 członek Akademji Goncourtów.

***Dormont**, miasto w stanie Pensylwanja (St. Zjedn. A. P.), 13.190 mieszk., stanowi przedmieście Pittsburga.

***Dornier Claude**, * 1884, niem. konstruktor lotniczy. Budował wielkie płatowce przeznaczone do lotów transoceanicznych.

***Dorodlina**, ob. Cryptocarya.

***Doroszewski Witold**, językoznawca pol., * 1899, od 1929 prof. języka pol. w uniw. warszaw., sekretarz komitetu kasy im. Mianowskiego. Studja lingwistyczne w „Pracach Filologicznych“ i w czasopiśmie.

***Dos Passos John Roderigo**, powieściopisarz półn. ameryk., * 1896, autor wybitnej powieści wojennej, odznaczającej się śmiałym realizmem: „Three Soldiers“ (1921; tłum. pol. 1931), nadto napisał powieści: „One Man’s Initiation“ (1917), „Streets of Night“ (1923), „Manhattan Transfer“ (1925; tłum. pol. 1931; życie wielkiego miasta), „The 42nd Parallel“ (1930, podobny obraz rozwoju ameryk. demokracji przemysłowej); poezje: „A Pushcart at the Curb“ (1922); dramaty: „The Garbage Man“ (1926), „Airways, Inc.“ (1928); szkice: „Rosinante to the Road Again“ (1922), opis podróży: „Orient Express“ (1927); studjum socjologiczne: „Facing the Chair“ (1927).

***Dosieczna**, rzadko używana nazwa dla cescanusu.

***Dositheos**, patriarcha jerozolimski (od r. 1669), (1641—1707), na synodzie jerozolimskim w r. 1672 przeprowadził uchwalenie wyznania, nazwanego od niego „Confessio Dosithei“.

***Doskonałość** istoty ziemskiej polega na zgodności jej z czystym, idealnym typem gatunkowym. U człowieka należy odróżnić d. fizyczną, moralną i intelektualną. Zdolność do doskonałości jest od Leibniza uważana za cechę czysto ludzką, której nie posiadają zwierzęta. W znaczeniu teol. może być d. tylko cechą istoty boskiej i jako taka jest sumą najlepszych właściwości i sił.

***Dostawa**, ob. Trygonometria.

***Dostojewskij Fiedor Michajłowicz**, pisarz rosyjski. Zbiorowe wyd. „Dzieł“ w nowych przekładach polskich, ze wstępem Andrzeja Struga, 1928—29, t. 16.

***Doświadczalne stacje i zakłady**, instytucje naukowe opracowujące, na drodze doświadczeń laboratoryjnych lub terenowych, wszelkie za-

gadnienia z zakresu gospodarstw rolniczych, leśnych, ogrodniczych, rybnych, domowych, tudzież z zakresu produkcji przemysłowej. Do ich zakresu działaniami należy również niekiedy oficjalna kontrola jakości danej produkcji, np. stacje kontroli nawozów sztucznych, nasion siewnych, środków spożywczych, chorób roślin i zwierząt i t. p. (Ob. Rolnicze Doświadczałnictwo).

***Dothan**, miasto w stanie Alabama (St. Zjedn. A. P.), 16.046 mieszk.

***Dotyczna**, rzadko używana nazwa dla cotangensu.

***Douala**, ob. Duala (uzup.).

***Douglas** George Norman, pisarz ang., * 1868, zwrócił uwagę opisami podróży włoskich: „Siren Land“ (1911), „Fountains in the Sand“ (1912), „Old Calabria“ (1915), oraz satyryczną powieścią „South Wind“ (1917), napisał nadto m. i. ostrą krytykę kultury angielskiej: „Good-bye to Western Culture“ (1930).

Doumer Paul, franc. mąż stanu, piastował 1925—26 tekę ministra skarbu w gabinecie Brianda, od 1927 prezydent senatu, w 1931 obrany prezydentem Republiki zwyciężając Brianda, w 1932 padł ofiarą zamachu rosyjskiego emigranta Gorgułowa.

Doumergue Gaston, ustąpił z prezydentury Republiki Francuskiej w 1931.

***Dour**, miasto w prow. Hainaut (Belgja), na zach. od Mons, około 13.000 mieszk., kopalnie węgla, przemysł tkacki.

***Douvres**, francuska nazwa miasta Dover w Anglii.

***Dove** Karl, geograf niem., (1863—1922), prof. uniw. we Fryburgu w Bryzgowji, autor szeregu prac, przeważnie z zakresu geografji gospodarczej i komunikacji, bądź też dotyczących kolonij niemieckich.

***Dover**, nazwa szeregu miast w Stanach Zjedn. A. P. Wymienić należy miasto D. w stanie N. Jersey, 10.031 mieszk., węzeł kolejowy.

***Dowbór-Muśnicki** Józef, ob. Muśnicki-Dowbór.

***Dowcip**. 1) Bystrość umysłowa; pomysłowość; zdolność szybkiego kojarzenia wyobrażeń, zaprawiona poczuciem humoru (franc. „esprit“); łatwość w podchwytywaniu komizmu nawet w sprawach najpoważniejszych; wogóle też humor, żartobliwość postawy umysłowej. 2) Żart, figiel, kawał, anegdota, komiczne wyrażenie lub króciutkie opowiadanie; w tem znaczeniu d. może być gruby, subtelný, wesoły, ponury, złośliwy, drobotliwy i t. p.

***Dowsona gaz**, ob. Wodny gaz.

Doyle, Sir Arthur Conan, pisarz ang., † 1930. **Dozór policyjny**, ob. Policyjny nadzór. W tomie 4 mylnie ob. Policja.

***Drab**, ob. Morski zajac.

***Drabik** Wincenty, pol. malarz i dekorator, * 1881, uczeń krakowskiej Szkoły Przemysłowej i Akademji Sztuk Pięknych, gdzie kształcił się głównie pod kierunkiem Wyspiańskiego. Pracuje w dziedzinie przemysłu artystycznego, a przede wszystkim w zakresie dekoracji teatralnej. Mieszka w Warszawie.

***Draby**, ob. Lancknechi.

***Drac**, lewy dopływ rzeki Isère, uchodzący

do niej pod Grenoble (Francja płd.-wsch.), 125 km dług., wyzyskany przez siłownie wodne.

***Drapacz**, rodzaj brony (ob. Roli uprawa), służy do kruszenia zbrylonej lub zeskorupionej roli. D. łąkowe czyli skaryfikatory służy do rozoiniania i odświeżania darni zapożyczoną szeregu ostrych nożów lub radełek, osadzonych na wspólnej ramie.

***Drapacze chmur** („niebotyki“), ob. Sky-scrapers.

***Drapeyron** Louis, geograf franc., (1839—1901), założyciel i wydawca „Revue de Géographie“.

***Dratzigsee**, ob. Drawskie jezioro (uzup.).

***Drausen See**, ob. Drużno.

***Drawskie jezioro** (niem. Dratzigsee), w Pomeranii (Prusy), koło miasta Czaplinka (Tempelburg). 29 km²; przepływa przez nie rzeka Drawa.

Kociół do wyrobu drażet.

***Drażety**, wyroby cukiernicze, to samo co lukry (ob.).

***Drażek**, przyrząd gimnastyczny, ob. Rek.

Dreiser Theodore, pisarz późn. ameryk. Najwybitniejszy przedstawiciel radykalnego realizmu, wzorujący się na Zoli, a zwłaszcza na Balzacu, w następnych powieściach daje coraz imne przekroje życia amerykańskiego: „The Financier“ (1912, nowe oprac. 1927), „The Titan“ (1914), „The Genius“ (1915, uznawany za najlepsze jego dzieło), „An American Tragedy“ (1925, wielka powieść w rodzaju Dostojewskiego); wysokim artystyzmem odznaczają się opowieści: „Free and Other Stories“ (1918), „Twelve Men“ (1919), „Chains“ (1927), „A Gallery of Women“ (1928); opisy podróży: „A Traveller at Forty“ (1913, autobiograf.), „A Hoosier Holiday“ (1916, jego — być może — arcydzieło), „The Color of a Great City“ (1923), „D. Looks at Russia“ (1928); autobiograficzne: „Dawn“ (1931) i „A Book about Myself“ (1922); nadto poezje: „Moods Cadenced and Declaimed“ (1926) i ważne do poznania pisarza szkice: „Hey, Rub-a-Dub-Dub“ (1920), wyraz jego filozofji. Ważniejsze powieści D. wyszły też w przekładzie pol.

***Dreispachenspitze**, szczyt w grupie Bernina w Alpach Retyckich, 2.843 m, gdzie schodzą się granice języka włoskiego, romańskiego i niemieckiego.

***Drepanium**, p. Kwiatostan.

***Dreszer-Orlicz** Gustaw, generał pol., ur. 1889, w czasie studjów uniwersyteckich należał do organizacyj niepodległościowych, po wybuchu wojny przeszedł z armji rosyjskiej do I. Brygady, brał udział w jej bojach, jeden z orga-

nizatorów kawalerji, z powodu odmowy przyjęcia internowany w Niemczech. W 1918 wrócił do kraju, walczył przeciw bolszewikom, 1923 został generałem brygady. Po ustąpieniu gabinetu Wł. Grabskiego w listop. 1925 stał na czele oficerów garnizonu warszawskiego, którzy przybyli do Sulejówka złożyć zapewnienie wierności Piłsudskiemu, w dniach przewrotu majowego dowodził jego wojskami, 1930 został inspektorem armji, 1931 generałem dywizji.

***Drewicz Jan**, generał ros., (ur. 1739, data śmierci nieznaną), brał wybitny udział w walkach z konfederatami barskimi, 1771 bezskutecznie oblegał Pułaskiego w Częstochowie, następnie wraz z Suworowem poraził Dumanowicza pod Lanckoroną, wzamian za swe zasługi mianowany generał-majorem, otrzymał liczne dobra na Ukrainie. Łupiestwa jego i okrucieństwa zostały uwiecznione we współczesnej poezji konfederackiej.

***Drewnica**, wieś w powiecie warszawskim, 6 km na wschód od Warszawy, zakład dla umysłowo chorych.

Drezno, miasto, (1930) 619.157 mieszk.

***Drezno-Budziszyn** (Dresden-Bautzen), okręg utworzony w 1931 r. z dotychczasowych okr. Drezno i Budziszyn, 6.807 km², 1.854.181 mieszk.

Drety (ryby elektryczne), ryby posiadające organa elektryczne. Słaby prąd wytwarzają płaszczyki (Rajidae [por. tabl. XXI, w t. 15]) i Mormyridae. Silniejsze org. el. mają Torpedinidae, u których te org. stanowią jakby baterję elementów złożonych ze słupowatych mięśni, poprzedzielanych galaretowatymi warstwami. U węgorza el. (Gymnotus) org. el. są ułożone wzdłuż kregosłupa i mają kształt cewek. Sum el. (Malapterurus) ma cały tułów otoczony organami elektrycznymi. Są one dobrze unaczynione i unerwione. Napięcie dochodzi w nich do 400 woltów. Siła prądu może być nawet dla człowieka szkodliwa. Po kilku uderzeniach zwierzę się wyczerpuje i dopiero po jakimś czasie napięcie uzyskuje nową siłę.

***Driesen**, ob. Drezdenko.

***Drieu la Rochelle** Pierre, pisarz franc., *1893, z utworów jego wierszem i prozą ważniejsze: „État civil“ (1921, powieść autobiograf.), „Plainte contre inconnu“ (1924, cykl charakterystyk), „Mesure de la France“ (1922, szkic polityczny), „Le jeune Européen“ (1927) i „Genève ou Moscou“ (1928); powieści: „L'homme couvert de femmes“ (1926), „Une femme à sa fenêtre“ (1930).

Drinkwater John, pisarz ang., wydał nado m. i.: dramaty: „O. Cromwell“ (1921), „Robert E. Lee“ (1923), „Collected Plays“ (1925, 2 t.), „R. Burns“ (1925), „Bird in Hand“ (1929, komedia); poezje: „Collected Poems“ (1923), „Persephone“ (1927); studia krytyczne: „The Pilgrim of Eternity: Byron, a Conflict“ (1925), „Inheritance“ (1931, autobiograf.) i i.; ostatnio biografje: „Mr. Charles, King of England“ (1926), „Charles James Fox“ (1928), „American Vignettes“ (1930) i i. Główna jego zasługa polega na odnowieniu dramatu historycznego, który rozwija w kierunku filozoficznym i charakterologicznym.

***Drobin**, miasteczko w pow. plockim (woj. warszawskie), 30 km na ptn. od Płocka, 4.200 mieszk.

***Droga mleczna**, ob. Mleczna droga.

***Droga Olbrzymów**, ob. Giant's Causeway.

***Drogi służebność**, służebność gruntowa, polegająca na tem, że właścicielowi gruntu panującego (uprawnionego) przysługuje prawo przejścia, przejazdu, czy przewozu przez grunt służebny (zobowiązany).

***Drogomierz** (grec. hodometr), urządzenie, zapomocą którego można wyznaczyć automatycznie długość przebytej drogi chodem lub też pojazdami. Będą to przeważnie liczniki obrotów lub też wahadło krótkie a masywne, które odczuwa każde wstrząśnienie (np. krok zbrojony) i wstrząsy te rejestruje, liczy.

***Drogosław**, pseudonim Aurelego Drogoszewskiego (ob. t. 4).

Drogoszewski Aureli, krytyk pol. Oddzielnie wydał nado: „Pozytywizm polski“ (1931).

***Drogowe opłaty**, ob. Prawo drogowe.

***Drogowe prawo**, ob. Prawo drogowe.

***Drohowyż**, wieś w pow. żydaczowskim (woj. stanisławowski) nad rz. Dniestrem, 4 km od miasteczka Mikołajowa, wielki zakład dla ubogich i sierot, fundacji Stan. Skarbka z 1843 r.; mieści się w nim 400 dzieci i 60 starców.

***Dromaeus**, ob. Emu.

***Drozzin** Spiridon Dmitrijewicz, poeta rosyj., (1848—1930), syn chłopski, samouk, jego utwory odznaczają się poczuciem przyrody, miłością człowieka i głębokiem zrozumieniem dla pracy i doli prostego człowieka. Pierwsze wiersze pisał od r. 1866, od 1873 współpracował w różnych pismach, od 1896 powrócił na wieś i żył po chłopsku. Pierwszy zbiór poezyj wydał w r. 1889, następnie 1901, 1905, 1909 i później, nado autobiografja (1900).

Drób, ob. też Płactwo domowe; zam. p a n t e r k a ma być p a n t a r k a.

***Druciane siatki** wykonane są bądź w formie plecionki oczkowej (np. na ogrodzenia, maty i t. d.), bądź w formie tkaniny (np. na przetaką, siła młynarskie, koszyczki na pieniądze, siatki bezpieczeństwa w lampach górniczych i t. d.). Wyrabia się siatki druciane przy pomocy maszyn podobnych w założeniu do odpowiednich maszyn tekstylnych. Czasami spawa się je w miejscach skrzyżowania przy pomocy elektryczności. (Por. Spawanie metali).

Druciane liny wyrabia się albo jako mieszane z konopnemi w ten sposób, że kilka szściodrutowych wiązek okręca się około rdzenia z liny konopnej, albo jako czysto druciane, dobierając pewną ilość drutów o specjalnym przekroju w ten sposób, aby po skręceniu w spiralę wypełniły szczerlnie przestrzeń wewnętrzną.

***Druciarz**, rzemieślnik, zajmujący się naprawą naczyn glinianych i porcelanowych przez zdrutowanie rozbitych kawałków, a także wyrobem łapek na myszy i innych przedmiotów z drutu; najczęściej zajmują się tem wędrowni Słowacy.

***Drucki-Lubecki** Hieronim, pisarz pol., (1861—1919), autor tragedji i dramatów: „Bolesław Śmiały“, „Erizzo“, „Walgiery Wdały“,

„Szatan“, wydanych drukiem w r. 1901 w 2 tomach.

Druja, miasteczko w pow. Dzisna (woj. wileńskie), uzyskało w 1932 r. kolej normalnotorową (linia Woropajewo-Druja, 89,5 km dług.).

***Drukowanie** (por. Drukarnia, Drukarstwo w t. 4.), sporządzanie odbitek na papierze lub innym materiale przez przyciskanie go w prasach do powleczonych farbą płyt lub czcionek. Ze względu na sposób wykonania płyt drukarskich różni się trzy sposoby d.: 1) D. płytami, na których wzór jest wyrzeźbiony wypukło i pokryty farbą. Sposób używany przy drukowaniu liter i przy autotypji. 2) D. płytami, na których wzór jest wyrzeźbiony wklęsło i wypełniony farbą, podczas gdy nadmiar farby zgarnięty jest z płaszczyzny płyty ostrym nożykiem. Sposób używany przy miedzio- i stalorytach i przy autograwjrze. 3) Drukowanie płytami płaskimi, gdzie wzór wyrysowany jest na płycie płasko i przyjmuje farbę dzięki specjalnemu spreparowaniu, podczas gdy neutralne tło płyty farby nie chwytą. Sposób używany przy litografji, światłodruku i druku offsetowym.

***Drutowce**, rdzawe, sztywne gasienice sprężka zbożowego (*Agriotes lineatus*), pasorzytujaące na korzeniach i pierwszym międzywęźlu źdźbła zbóż (ob. Sprężykowate).

***Drużno** (niem. Draussen-See), jezioro w Prusich Wsch. (Niemcy), pow. elbląski i malborski, 3 km na pld. od Elbląga, ma ponad 17 km² powierzchni, bardzo płytkie, połączone jest z zatoką Świeżą, rzeką Elblążką (8 km) i kanałem Elbląskim.

***Druży kryształów**, próżnie w skałach, wypełnione skupieniami kryształów (n. p. kryształ górski, adular). Większe d. k. noszą nazwę grot krystalicznych; jak n. p. obszerna grotą w Wieliczce, wypełniona dużemi, kilkunastocentymetrowemi kryształami soli, obecnie chroniona jako zabytek przyrody nieożywionej.

***Družbaki Górne i Dolne**, dwie wsie na Spiszu w Czechosłowacji, nad rzeką Popradem, między m. Gniazdami i Podolińcami, u stóp Spiskiej Magóry, z ludnością polską. W Družbakach G. mieści się zakład kąpielowy; znajduje się tu 10 źródeł mineralnych, wśród nich cieplice wapienne.

***Dryasowy okres**, końcowy okres dyluwjum w Europie, o klimacie arktycznym; nazwa pochodzi od t. zw. flory dryasowej, z rośliną *Dryas octopetala* na czele.

***Dryftu teoria**, teoria podana przez angielskiego geologa Lyella, odnosząca się do pochodzenia dyluwjalnych głazów erratycznych. Według tej teorii głazy erratyczne, tworzące nie raz większe nagromadzenia, zwane morenami, zostały przyniesione przez góry lodowe, pływające po mającym w tym okresie istnieć morzu dyluwjalnym. Teoria ta utrzymująca się przez czas dłuższy musiała ustąpić wobec nowszych badań geologicznych, z których okazało się, że na obszarach pokrytych głazami erratycznymi, niema osadów, ani skamielin morskich. Na miejsce tej teorii wstąpiła w r. 1875 teoria

l o d o w c ó w, podana przez szwedzkiego geologa Torella.

***Drzanwa**, ob. Arduina.

***Drzewiecki** Konrad, pol. polonista i pedagog, (1871—1922), studja językoznawcze w Paryżu, wykładał m. i. w Wolnej Wszechnicy w Warszawie, w l. 1911—14 redagował czasopismo pedagogiczne „Nowe Tory“, od 1914 r. „Bibliotekę klasyków polskich“ (Wendego). Główne dzieła: „Zarys metodyki języka polskiego“ (1914, II wyd. 1922), „Le genre personnel dans la declinaison polonaise“ (Paris 1918), opracowanie „Tekstów do nauki języka staropolskiego“ (1924, wyd. pod red. J. Baudouina de Courtenay). Nadto podręczniki i dziełka popularne oraz przekłady, m. i. „Zakonnicy“ Diderota i kilku dzieł Nietzschego.

***Drzewiecki** Zbigniew, pianista pol., ur. 1890, studja w Warszawie i Wiedniu, od 1930 prof. Wyższej Szkoły Muzycznej Państw. Konserwatorium Muzyczn. w Warszawie, współzałożyciel i prezes Pol. Tow. Muzyki Współczesnej. Koncertuje z powodzeniem w Polsce i zagranicą.

***Drzewiecki** (właściwie Rosenbaum) Henryk, współcz. pol. pisarz i krytyk, odznaczony za nowelę na konkursie „Czasu“, przez lat kilka zamieszczał sprawozdania krytyczne z nowych powieści pol. w „Wiadomościach Literackich“, nadto artykuły w różnych czasopismach.

***Drzewko**, ob. Wigilijne zwyczaj.

***Drzewna fasola**, ob. Dolichos.

Drzewna smola, ob. Drewno (Chemiczna przeróbka) i Chemiczny przemysł (przeróbka produktów suchej destylacji węgla).

Drzewny ocet, ob. Ocet drzewny.

Drzewny węgiel, ob. Węgiel drzewny.

***Drzewojad**, gasienica trocinarki (*Cossus cossus* L.), ok. 8 cm długa, różowa, ze szczecinkami. Draży chodniki w drewnie, np. wierzb. Żywi się drewnem.

***Drzewoporec**, ob. Dendrobium.

***Drzwi**, zamknięcie otworu komunikacyjnego w ścianie budynku, w murze lub ogrodzeniu. D. wykonane są z desek. Najprostsze wykonanie polega na przybiciu pionowych desek do poziomych listew. Są to t. zw. d. s p a g o w e. Ozdobne wykonanie polega na wykonaniu ramy, w którą wpuszczone są tafle z klejonych desek. Są to t. zw. d. w n ę k o w e. Osadzone są d. na zawiasach, w ramie zwanej futryną lub odrzwiami. Mogą być j e d n o s k r z y d ł o w e lub d w u s k r z y d ł o w e, otwierane do wewnątrz, na zewnątrz lub w obydwie strony. Te ostatnie nazywają się w a h a d ł o w e m i. Odmianą d. wahadłowych są t. zw. d. o b r o t o w e, składające się z czterech skrzydeł zestawionych na krzyż i osadzonych na pionowych czopach obrotowych. Oddają dobre usługi w miejscach, gdzie panuje duży ruch, np. jako drzwi wejściowe w kawiarniach, domach towarowych i t. d. Wielkie d. nazywa się b r a m ą.

***Drzenie** (tremor), mimowolne, szybko po sobie następujące ruchy mięśni w chorobach nerwowych. Są często objawem schorzenia ośrodkowego systemu nerwowego (zatrucia ołowiem, alkoholem). D. jest głównym objawem drżączki porażennej. D. nałogowych pijaków i starców jest nieuleczalne.

***Duala** (franc. Douala), główny port Kamerunu (Afryka równikowa franc.), punkt wyjścia linii kolejowych do wnętrza kraju.

***Dualis** (łac.), liczba podwójna, ob. Liczba.

***Dubanowicz** Edward, pol. prawnik i polityk, ur. 1881, prof. prawa państwowego w Uniw. Lwowskim, poseł na Sejm Rzpltej 1919—27, przewodniczył klubowi chrześcijańsko-narodowemu, jeden z twórców i generalny referent ustawy konstytucyjnej z 17 marca 1921. Napisał: „Wyłączenie w ustawodawstwie angielskim“ (1912), „Kataster narodowościowy“ (1912), „Rządy gabinetu“ (1917), „Sprawa politycznej administracji w Polsce“ (1920), „Rewizja konstytucji“ (1926) i i.

***Dübendorf**, wieś w kantonie Zurych (Szwajcaria), przy linii kolejowej Zurych—Uster, port lotniczy Zurychu, 4.506 mieszk.

***Dubicze**, wieś w pow. lidzkim (woj. nowogródzkie), nad rzeką Kotrą, na zachód od Lidy, wśród rozległych lasów, pamiętna zgonem Ludwika Narbutta w bitwie 5 maja 1863 r.

***Dubiecko**, miasto w pow. przemyskim (woj. lwowskie), nad Sanem 32 km na wsch. od Przemysła, 1.800 mieszk., zamek, miejsce urodzenia Ignacego Krasińskiego.

***Dublet** (franc.), przedmiot podwójny, znajdujący się w dwu egzemplarzach, zwłaszcza w zbiorach.

***Dublin**, po przyłączeniu okolicznych miejscowości — 403.961 mieszk. (1930). Posiada radiostację, lotnisko, tor samochodowy, na którym corocznie odbywają się międzynarodowe wyścigi. Ruch portowy w 1929 r.: 11.483 okrętów z 4,6 milj. tonn rejestr. brutto. — Od 1930 r. jest D. siedzibą nuncjusza papieskiego i poselstw: Francji, Niemiec i St. Zjedn. A. P. — Urzędowa irlandzka nazwa D. brzmi Baile Atha Cliath.

***Dubois** Jean Baptiste, uczonec franc., (1753—1808), nauczyciel i bibliotekarz korpusu kadetów w Warszawie, autor dzieła wydanego w Berlinie w 1788 r. pod kryptonimem D**: „Essai sur l'histoire littéraire de Pologne... Histoire naturelle et géographie“.

***Dubowski** Ignacy, biskup łucki i zytomierski, ur. 1874, od 1899 kapłan, od 1916 biskup, w 1925 ustąpił, obecnie żyje w Rzymie.

***Ducatus Montensis**, ob. Berg.

***Duce** (włos.), dowódca, przewodnik. Dziś powszechnie nazywa się tak Mussoliniego.

***Duchińska** Seweryna z Zochowskich, ob. Pruszkowa (t. 14.).

***Duchoborcey**, sekta rosyjska, powstała najprawdop. w połowie XVIII. w. w Charkowie, zaszczepiona przez kolonistę niemieckiego, kwakra. Sekta rozszerzyła się rychło po kraju i dotarła na Syberję. Nauka sekty: kościół jest instytucją niewidzialną, czysto duchową, niema sakramentów, wiara w preegzystencję dusz, potępienie służby wojskowej, wojny, przysięgi. Zasady moralne ich bardzo surowe. Nie uznają świąt. Nabożeństwa ich polegają na wspólnym odmawianiu modlitwy.

***Dudycz** Andrzej (Dudith, Dudich, Andrés), humanista węg., (1533—1589), zwiedził całą Europę, głównie Włochy, zastępował Węgry na soborze Trydenckim, 1563 biskup w Pięcioko-

ściołach, następnie przeszedł na protestantyzm. Pozostawał w stosunkach z Polską. Ważne są jego mowy: „D. A. Orationes 5“ na „Con. Trid. habitae“ (1743) oraz korespondencja z wybitnymi humanistami.

***Dufour** August Henri, kartograf franc., (1795—1865), autor i wydawca szeregu atlasów, pomiędzy innymi atlasu Polski (wspólnie z Feliksem Wrotnowskim): „Atlas de l'ancienne Pologne“, Paryż 1850; brał także udział w opracowywaniu mapy Polski gen. Chrzanowskiego.

***Duhamel** Georges, pisarz franc., wydał nadto powieści: „Le Prince Jaffar“ (1924), „La belle étoile“ (1925), „La nuit d'orage“ (1928), „Les sept dernières plaies“ (1928), „Journal de Salavin“ (1927), „Le club des Lyonnais“ (1930); studja krytyczne: „Les poètes et la poésie 1912—14“ (1922), „Essai sur le roman“ (1925) i in.

***Duisburg**, od 1929 r. Duisburg-Hamborn, miasto w rejencji Düsseldorf, powstałe przez połączenie miast Duisburg i Hamborn i przyłączenie gmin okolicznych, 442.000 mieszk.

***Dujardin** Édouard, pisarz franc., * 1861, odegrał wybitną rolę w ruchu symbolistycznym, jako założyciel czasopism („La Revue Wagnérienne“ 1885—88, „La Revue Indépendante“ 1886—88, „La Revue des Idées“ 1904, „Les Cahiers idéalistes“ 1907), jako teoretyk i jeden z pierwszych rzeczników wolnego wiersza. Pisał utwory poetyckie („Poésies“, wyd. zbior. 1913), dramaty, powieść („Les Lauriers sont coupés“, 1888), pisma krytyczne, m. i.: „Les premiers poètes du Vers libre“ (1922) i o symbolizmie: „De Stéphane Mallarmé au prophète Ezéchiel“ (1919).

***Dukala**, obszar na wybrzeżu Marokka, na pld. od Masagan, żyzny czarnoziem, gęste zaludnienie (około 150.000 mieszk.).

***Dukielska przełęcz**, ob. Dukla.

***Dukszty**, 1. miasteczko w pow. brasławskim (woj. wileńskie), stacja kol. 126 km na pln. od Wilna, kolej wąskotorowa do Druji, 1.067 mieszk.; 2. miasteczko w pow. wileńskim, 26 km na pln. od Wilna, piękny stary kościół.

***Dukszty**, jezioro na granicy Polski i Litwy, w pow. brasławskim (woj. wileńskie), na pln. od miasteczka Dukszty, około 4 km szer. i 2 km dług.

***Dulcian**, ob. Dolcian.

***Dumas** Alexandre, starszy, pisarz franc. Wpłynął m. i. na „Trylogię“ Sienkiewicza. Por. studjum porównawcze Stefana Papée (w czasopiśmie „Rok Polski“, 1918).

***Dumas** Alexandre, młodszy, pisarz franc. „Dama kameljowa“ (dramat) w nowym przekładzie pol. Boya-Zeleńskiego (1930).

***Dumka**, ob. Duma (w t. 4.).

***Dumping**, ob. Wywóz.

***Dun Dealgan**, urzędowa irlandzka nazwa miasta Dundalk (ob.).

***Dun Laoghaire**, urzędowa irlandzka nazwa miasta Kingstown, zewnętrznego portu Dublina.

***Dunbar** Paul Lawrence, poeta póln. amerykań., (1872—1906), pierwszy wybitny pisarz murzyński czystej krwi, autor poezyj w narzeczu oraz mocnych w wyrazie „Lyrics of Lowly Life“ (1896).

Duncan Isadora. Wydała: „My Life“ (1927).

***Dungarpur**, państwo holdownicze w Radżpucie (Indje ang.), 3.730 km², około 100.000 mieszk.

***Dunikowski Emil**, geolog pol., (1855—1924), podróżnik, prof. uniwersytetu lwowskiego, odbył szereg podróży naukowych po Ameryce Płn. i Płd. (1891, 1893 r.).

***Dunleary**, do 1821 r. nazwa miasta Kingstown pod Dublinem (Irlandja), obecnie Dun Laoghaire.

***Dunlop John Boyd**, weterynarz szkocki, (1840—1921), wynalazł dętkę dla rowerów (1885).

***Duńska skórka**, jagnięce lub kozłcze skóry wygarbowane sposobem białoskórnicy i przyrządzone na imitację zamszu w ten sposób, że stronę przymiśną drapie się po wygarbowaniu, celem nadania jej szorstkiej powierzchni. Służy do wyrobu obuwia kobiecego i rękawiczek. Nosi się szorstką stroną nawierzch.

***Duńskie piętro**, ob. Danien.

***Duotal**, ob. Gwajakol.

***Dupin François Pierre Charles**, franc. matematyk i polityk, (1784—1873), pracował jako inżynier okrętowy, potem prof. fizyki i mechaniki w Korfu, później w Paryżu. Był deputowanym za Restauracji i monarchji lipcowej, oraz inspektorem inżynierii marynarki. Za drugiego cesarstwa był senatorem. Wydał dzieła w zakresie geometrii, mechaniki i techniki.

***Duquesne**, miasto na płd. od Pittsburga w stanie Pensylwanja (St. Zjedn. A. P.), stanowi przedmieście Pittsburga, 21.896 mieszk. (około 700 Polaków), węzeł kolejowy.

***Dura-Europos**, starożytne miasto nad Eufratem, odkryte podczas wojny światowej przez wojska brytyjskie. Założone w III. w. przed Chr. jako wojskowa kolonja macedońska, było jedną z twierdz, czuwających nad bezpieczeństwem drogi karawanowej, która biegła wzdłuż Eufratu i łączyła się tu z wielkim szlakiem handlowym, wiodącym od Palmiry. Miasto D. było też dlatego ważnym ośrodkiem handlowym. W II. w. przed Chr. opanowali je Partowie i zamienili na silną warownię, broniącą ich granic zrazu przed Seleucydami, a później przed Rzymianami. Za Marka Aurelego opanowali je Rzymianie. W III. w. po Chr. dostało się pod panowanie Zenobji, królowej Palmiry; ok. 272 zostało zburzone. — Odkryto tu świątynie Artemidy i Baala, oraz cenne dokumenty na kamieniu i pergaminie, które stanowią ważny materiał dla poznania wzajemnego oddziaływania na siebie kultur: hellenistycznej i starożytnego Wschodu.

***Duraluminium**, stop glinu, zawierający 0,5% magnezu, 3,5—5,5% miedzi i 0,5—0,8% manganu. Służy do wyrobu przedmiotów o dużej twardości i wytrzymałości, a małym ciężarze. Jest b. odporny na czynniki atmosferyczne, a nawet rozcieńczone kwasy.

Durango, stan w płn. Meksyku, (1930) 395.807 mieszk.

***Durax**, nazwa handlowa naczyń kuchennych ze szkła jenajskiego (ob. art. Szkło), w których można gotować potrawy. Podobne wyroby sprzedawane są także pod nazwą *Resista*.

Durazzo, prefektura w Albanji, 1.596 km², 77.890 mieszk. Miasto D. — 8.739 mieszk.

Durban (Port Natal), (1928) 164.440 mieszk. (w tem 70.883 białych).

***Dürr Jan**, współcz. pol. historyk lit., ogłosił w czasopiśmie szereg źródłowych rozpraw i artykułów o Wyspiańskim, oddzielnie: „Zapomniane autografy Wyspiańskiego w Muzeum Narodowym w Krakowie“ (1926).

***Durski-Trzaska Karol**, generał pol., ur. 1849, zawodowy oficer armji austr., feldmarszałek-porucznik, w 1914 został mianowany komendantem Legjonów Polskich, odbył kampanję karpacką, 1916 przeszedł w stan spoczynku, 1919 wstąpił do armji polskiej, 1921 mianowany generałem broni, 1922 przeniesiony ostatecznie w stan spoczynku.

***Durtain Luc**, właściwie André Nepveu, poeta franc., * 1881, zbiory poezyj od r. 1908, najważniejszy: „Le Retour des hommes“ (1920), śpiew na chwałę życia i ludzkiego aktywizmu; z utworów prozą „Hollywood dépassé“ (1928, prix Renaissance), „L'Autre Europe“ (1928); studjum krytyczne: „George Duhamel“ (1920).

Düsseldorf, rejencja D., (1930) 5.497 km², 3.893.169 mieszk. (708 na 1 km²). — Miasto D. po przyłączeniu okolicznych miejscowości liczyło w 1930 r. — 477.600 mieszk.

***Dusza** (w żelazku), ob. Prasowanie.

***Dusznica**, ob. Astma.

***Duszość** (dyspnoe), utrudnione oddychanie, objaw najrozmaitszych chorób serca i płuc, w przebiegu których wymiana gazowa w płucach ulega zaburzeniu (zaopatrzenie w tlen jest zmniejszone).

***Duś** (Dusia), jezioro na Litwie w pow. olickim, na zach. od miasta Olity, o powierzchni 19,2 km², bardzo rybne.

***Dutar** (pers.; rosyjs.: „d o m b r a“), instrument muzyczny w kształcie liry u ludów pın-azjatyckich (Ostjaków).

***Duun Olav**, poeta norw., * 1876, ze stanu chłopskiego, najwybitniejszy powieściopisarz w landsmaalu: „Paa twert“ (1909), „Tre Venner“ (1914), „Harald“ (1915), „Juwkindry“ (1918—23, 6 t., na staronordyjskiej sadze wzorowane dzieje rodu wielkochłopskiego, powieść ta zdobyła mu sławę europejską).

***Duvernois Henri**, pisarz franc., * 1875, opisuje głównie różne typy paryskie w powieściach o żywym dowcipie, ale też o współczującej postawie: „Crapotte“ (1908), „La Bonne Infortune, aventures sentimentales d'un jeune homme pauvre“ (1910), „Faubourg Montmartre“ (1914), „Edgar“ (1918), „Une dame heureuse“ (1926), „Aprentissages“ (1930, wybór opowiadań).

***Dvůr Králové**, ob. Králové Dvůr.

***Dwanaście szczepów (pokoleń) Izraela**, dawny, zmieniający się w różnych czasach co do niektórych punktów podział ludu Izraela, pochodzący jeszcze z czasów przed epoką królów; wedle podania szczepy te pochodzą od synów Izraela.

***Dwie natury w jednej osobie**, dogmat katolicki o dwóch naturach, boskiej i ludzkiej, w Chrystusie, połączonych jedną osobą Boską; stąd Chrystus jest prawdziwym Bogiem i prawdziwym człowiekiem.

***Dwina**, rosyjskie Siewiernaja Dwina, ob. Dżwina Północna.

***Dwinger** Edwin Erich, pisarz niem., * 1898, z własnych przeżyć wojennych napisał: „Die Arme hinter Stacheldraht“ (1929, tłum. pol.) i „Zwischen Weiss und Rot“ (1930), nadto powieści: „Korsakoff“ (1926) i „Das letzte Opfer“ (1928).

Dwoinki (diplococcus), rodzaj bakterij, ob. Ziarenkowce.

***Dwojga dzieci system**, zwyczaj ograniczania w małżeństwie liczby dzieci do dwojga; wprowadzony w XIX. w. we Francji, obecnie szeroko rozpowszechniony. System dwojga, a właściwie wogóle chęć ograniczenia w małżeństwie liczby dzieci, lub też dążenie, by ich wogóle nie posiadać, jest głównym powodem zmniejszenia liczby urodzeń (ob. art. Ludność, Urodzenia [statystyka u.]).

***Dworskie prawo**, ob. Prawo dworskie.

***Dwóch Mostów księstwo**, ob. Zweibrücken.

***Dwójka**, łódź sportowa na dwóch zawodników, ob. Wioślarstwo.

***Dwójniak**, jęczmień dwurzędowy (Hordeum distichum), gatunek o ziarnie ułożonym w dwa szeregi w kłosie, posiada wiele odmian uprawnych, podzielonych na grupy: 1. j. dw. zwisły (Hannacki, Chevalier, Nadwiślański), 2. j. dw. wyprostowany (Imperial, Goldthorpe), 3. karasek cz. pawiak, rzadko u nas uprawiany.

***Dwuchwytnik**, ob. Amboceptor (uzup.).

***Dwuczub**, ob. Alstonia.

***Dwudziestoczterościan** pentagonalny (prawy i lewy), w krystalografii, forma geometryczna, należąca do układu regularnego, składa się z 24 ścian, mających kształt nieprawidłowych pięcioboków. W ten sposób krystalizuje m. in. sałmjak i sylwin.

***Dwufenyloketon**, ob. Benzofenon.

***Dwunastobój**, niemiecki wielobój gimnastyczny, składający się z dowolnie obranych ćwiczeń na drążku, poręczach i koniu po jednym; dalej następują po dwa obowiązkowe ćwiczenia na dwóch pierwszych z tych przyrządów, oraz jedno obow. ćwiczenie na trzecim z tych przyrządów, następnie jedno wolne ćwiczenie obow. lub dowolne i 3 ćwiczenia lekkoatletyczne w biegu, skoku i rzucie.

***Dwunitrochlorhydryna**, środek wybuchowy. Służy do wyrobu dynamitów niekrzepnących pod wpływem niskich temperatur.

***Dwururka** (czyli d u b e l t ó w k a), ob. Dubeltówka i Myśliwska broń.

***Dwusiareczek węgla**, ob. Siarki związki.

***Dwuskrzydlec**, ob. Dipterocarpus.

***Dwuskrzydłowate**, ob. Dipterocarpaceae.

***Dwytka zlepłenec**, stwardniała glina morenowa wieku karbońskiego, świadcząca o zlodowaczeniu w tym okresie. Występuje w połudn. Afryce (Kraj Przylądkowy, Transwal), gdzie stanowi spąg formacji Karroo.

***Dyakowski** Bohdan, polski botanik, literat i pedagog, * 1876, popularyzator nauk przyrodniczych, zajmuje się też metodyką przyrodniczością oraz ochroną przyrody. Napisał wiele książek popularnych dla młodzieży, m. in.: „Nasz las i jego mieszkańcy“ i in.

***Dybiec** Jan, ros. feldmarszałek, ob. Diebitsch-Zabałkanski.

Dyboski Roman, anglista pol., wydał nadto: „Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, wrażenia i refleksje“ (1930, najlepsza i najbardziej wyczerpująca książka polska o tym przedmiocie), „Żywiół morski w twórczości Józefa Conrada“ (1932), „W stulecie śmierci Goethego“ (1932).

Dybowski Jan, oprócz podróży do Algieru w 1889 r., odbył podróż do Konga (1891—1892 r.).

***Dybowski** Władysław, zoolog polski (brat Benedykta D.), (1839—1910), zajmował się głównie badaniem koralu i gąbek kopalnych, oraz systematyką mięczaków. Autor wielu poważnych prac naukowych.

***Dycalp** John of, pseudonim Placyda Jan-kowskiego (ob. t. 7).

***Dychawica**, ob. Astma.

***Dydelfowate**, ob. Didelphyidae.

***Dyferencjał**, ob. Samochód.

***Dygas**, pseudonim Adolfa Dygasińskiego (ob. t. 4).

***Dygestorium** (z łac.), niezbędna część urządzenia laboratorium chemicznego. D. składa się zwykle z płyty betonowej, na której zbudowana jest oszklona szafa z podnoszoną przednią ścianą; każde d. zaopatrzone jest w wyciąg, t. j. otwór w murze z umieszczonym w nim palnikiem gazowym, prowadzący do komina. Z chwilą zapalenia palnika wyciąg ssie powietrze z pod d. do komina. To też chemik korzysta z usług całego urządzenia wszędzie tam, gdzie ma do czynienia z materiałami żrącymi, cuchnącymi lub też trującymi, a w dodatku łatwo lotnymi, natomiast nigdy nie pracuje pod d. z materiałami łatwopalnymi, jak np. eter z chwilą zapalenia wyciągu.

***Dygitacje**, w geologii, rozszczepienia płaszczowin na drugorzędne fałdy.

***Dyje**, rzeka, ob. Thaya.

Dyk Viktor, poeta czeski, † 1931, ostatnio wydał poezje: „Dziwiąta fala“ (1930), opowiadania: „Palec Habakuka“ (1925) i „Dzieci Soyki“ (1930).

***Dykta**, deska sklejana z kilku cienkich deseczek, krzyżujących się naprzemian kierunkiem stojów, co wyklucza spaczenie.

***Dylenia**, ob. Dillenia.

***Dyleniowe**, ob. Dilleniaceae.

***Dymin**, ob. Demin.

***Dymnica**, ob. Fumaria.

Dymow Osip, pisarz rosyjsko-żydowski, pochodzenie na scenach amerykań. i europej. zdobył dramatem „Bronx-Express“ (1919), nadto „Ostatnią kochanką“ (1925). Jego żydowskie opowiadania i szkice wyd. 1922.

***Dynamidon**, materiał szlifierski, ze stopionego tlenku glinowego.

***Dynów**, miasteczko w pow. brzozowskim (woj. lwowski), nad rz. Sanem, 2.725 mieszk., końcowa stacja kolei wąskotorowej z Przeworska (49 km), rafinerja ropy i stearyniarnia.

Dyplomacja. W Paryżu istnieje od r. 1927 międzynarodowa Akademia dyplomatyczna.

***Dyrektorjat**, ob. Dyrektorjum.

***Dysplastyk** (z greck.), osobnik o budowie ciała, wykazującej duże różnice w porównaniu z przeciętną budową ciała osobnika o normalnej konstytucji, przy czem budowa morfologiczna ciała d. pozostaje w ścisłym związku z zaburzeniami wewnętrznego wydzielania. Tu należą: eunuchoidalny wzrost wysoki, wzgl. otyłość, maskulinizm u kobiet, feminizm u mężczyzn, infantylnizm, hypoplastyczny rozwój ciała, względnie poszczególnych jego części. Typy dysplastyczne obciążone są konstytucjonalnie schizofrenicznym podłożem psychicznym.

***Dyspnoe** (greck.), duszność.

***Dystrofia**, tyle, co pedatrofia (ob.), szczególnie jej najlżejsza postać.

***Dystych**, dwuwiersz złożony z heksametru i pentametru (ob.).

***Dytiscidae**, ob. Pływakowate.

***Dzapchin**, rzeka w Mongolji płn.-zach. (Azja środk.), wpada do jeziora Kirgiz-nor, około 1.100 km dług.

***Dzbanecznikowate**, ob. Nepenthaceae.

***Dział wodny**, ob. Dział.

Działo. Najnowsze typy d., wobec zwiększenia szybkostrzelności i dalekonośności kosztem ciężaru sprzętu, nadają się jedynie do przewozu środkami mechanicznymi, co wpłynęło dodatnio na ruchliwość baterji. Zaga d n i e n i e m o t o r y z a c j i rozwiązano bądź w ten sposób, że zastosowano m o t o r o w ą l a w e t ę, stwarzając rodzaj czołgu (zwłaszcza dla d. towarzyszących) lub przodek motorowy, co po ogumowaniu kół lawety umożliwia szybkie posuwanie się po drogach. Najlepiej rozwiązuje sprawę typ „christie“, umożliwiający szybką zmianę trakcji: z gąsienicowej w terenie na kołową po drogach. Nowością konstrukcyjną są h a m u l c e w y l o t o w e, zmniejszające odrzut lufy o 30%, lawety o rozstawnym ogonie, umożliwiające obrót górnej lawety o 360° i elewację do 80°. Wprowadzono oficjalnie (w Danji) d. jednolite, rodzaj armato-haubicy, jednoczącej cechy obu typów dzięki komorze nabojojowej o podwójnym profilu. D. p i e c h o t y zróżnicowały się na dwa typy: jedno do 4,7 cm płaskotorowe, stosowane jako d. przeciwpancerne i przeciwlotnicze, drugie do 7 cm jako rodzaj haubicy. Artylerja przeciwlotnicza, dzięki uproszczeniu przyrządów pomiarowych, zwiększeniu kalibru do 12 cm i podwyższeniu pułapu pocisku (do 12 km) oraz automatyzowaniu obsługi do odpalania włącznie (St. Zjedn. A. P.), może stać się bardzo skutecznym sprzętem do zwalczania płatowców. P o c i s k i stają się coraz bardziej wydłużone, niemal wyłącznie granaty o czułym zapalniku, szrapnel stosowany jedynie dla d. przeciw celom żywym. Zarysowała się też potrzeba n o w y c h t y p ó w d.: przeciw celom ruchomym bliskim wymagane są d. piechoty, równocześnie przeciwpancerne; przeciw celom średnim działo jednolite 10 cm; przeciw celom dalekim armaty 15 cm; przeciw celom stałym ciężkie miotacze bomb, haubice do 30 cm oraz dalekonośne armaty o doniośności na 50—100 km (skoro armaty 15 cm o wielkiej mocy donoszą już na 35 km). — P r z y r z ą d y c e l o w n i c z e pozostały bez zmian.

***Działoszyn**, miasteczko w pow. wieluńskim (woj. łódzkie), nad rzeką Wartą, na płd.-wsch. od Wielunia, stacja kol. Śląsk-Gdynia, około 8.000 mieszcz.

***Działyński Ignacy**, szef regimentu swego nazwiska, (1754—1797), po ukończeniu szkół w kraju i podróży zagranicznej został w 1780 rotmistrzem kawalerji narodowej, brał czynny udział w pracach wolnomularstwa polskiego, w którego hierarchji zajął niebawem wybitne stanowisko, w 1789 mianowany szefem regimentu pieszego wojsk koronnych, należał w Sejmie W. do czynniejszych stronników obozu patrijotycznego, w 1790 obrany posłem dobrzyńskim pracował w Komisji Wojskowej, włożył dużo wysiłku w zreorganizowanie swego pułku, który stał się najsilniejszym w armji. Brał udział w kampanji litewskiej 1792, po przystąpieniu króla do Targowicy podał się o dymisję, ale ostatecznie pozostał w armji, należał do organizatorów sprzysiężenia patrijotycznego w Warszawie, oraz na kresach wschodnich. Z pocz. kwietnia 1794 aresztowany i wywieziony do Kijowa, potem Petersburga i Smoleńska, nie brał udziału w chlubnej akcji swego pułku, który przyczynił się walenie do oswobodzenia Warszawy, zaś pod Maciejowicami został doszczętnie wybity. 1795 skazany na zesłanie na Syberję, amnestjonowany przez cara Pawła, schyłek życia spędził w kraju.

***Dziane wyrobj.** Sposób wykonania: Ob. Ręczne roboty kobiece i tablica II, tom 15. — Dzieje: Ręczne dzianie na drutach znane być miało we Włoszech już w XIII wieku. Niektórzy badacze sądzą nawet, że znali je jeszcze starożytni Grecy. W r. 1589 wynalazł Anglik William Lee w Cambridge ręczne krosna oczkarskie, do wyrabiania materjałów dzianych. Właściwą mechanizację wyrobów dzianych wprowadził jednak dopiero w 2. połowie XIX w. wynalazek okrągłych krosien oczkarskich, z szydełkami zapadkowymi, które splatają wyrob w formie rury bez szwu. Wynalazek dokonany przez Amerykanina J. W. Lamb'a w r. 1866, został następnie udoskonalony w Anglii.

***Dzieci nieślubne**, ob. Dziecko.

***Dzieduszycki Walerjan**, patrijota pol., (1754—1832), kształcił się we Lwowie i Wiedniu, darszony względami M. Teresy i Józefa II., pierwszy z Polaków otrzymał godność szambelana austriackiego, ufundował swym kosztem szkołę parafjalną dla włościan w Jaryczowie, po ustanowieniu konstytucji 3 maja obiecał corocznie uwolnić od poddaństwa dziesięciu najlepszych jej uczniów. Po drugim rozbiore przeniósł się do dzielnicy galicyjskiej, by nie składać carowej przysięgi homagjalnej. Powstaniu kościuszkowskiemu służył pomocą materjalną i dyplomatyczną. Gorący zwolennik oparcia się o Austrię, był pośrednikiem pomiędzy władzami insurekcyjnymi a dworem wiedeńskim, któremu przedkładał memorjały, wykazujące korzyści osadzenia arcyksięcia austriackiego na tronie Rzpltej. Po trzecim rozbiore należał do głównych organizatorów sprzysiężenia patrijotycznego w Galicji, stał na czele Zgromadzenia Centralnego we Lwowie, które wyrosło na naczelną władzę spiskową na obszarze ziem dawnej

Rzpltej. Więziony w 1797, postawiony przed sąd kryminalny, do 1800 pozostawał w więzieniu ołomunieckim. Wypuszczony po zaręczeniu, że będzie się zachowywał lojalnie wobec państwa, osiadł na wsi, oddawał się odąd gospodarstwu i studjom przyrodniczym.

***Dzieduszycki Włodzimierz**, (1825—1899), był posłem na sejm i do rady państwa, następnie marszałkiem krajowym, ofiarował wraz z dotacją na utrzymanie bogate swe zbiory krajowi. Napisał: „Opis ptaków krajowych” (1861) i in.

***Dziedziniec**, podworec otoczony z trzech lub czterech stron zabudowaniami. W dawnych pałacach i klasztorach otaczają go arkadowe krużganki, niejednokrotnie dwupiętrowe (np. d. zamku na Wawelu). Na dziedzińcach zamkowych w średnich wiekach odbywały się turnieje. W domach spotykamy ozdobne d. głównie na południu i wschodzie, gdzie przekształcone są w ogródki, ozdobione sadzawką lub wodotryskiem.

***Dzielnia, dzielnik**. Dzielną nazywamy liczbę, którą dzielimy, dzielnikiem liczbę, przez którą dzielimy. Dzielnik nie może być zerem. Największym wspólnym dzielnikiem dwóch liczb całych jest największa liczba cała, która się w nich obu bez reszty mieści, np. dla liczb 72 i 90 n. w. d. jest 18. Por. Dzielenie.

***Dzierzanowski Michał**, awanturnik pol., († 1808), walczył w armii francuskiej w wojnie sukcesyjnej austriackiej i w wojnie siedmioletniej, dowodził w Indjach oddziałem sipajów, wystąpiwszy ze służby franc. oddawał się korsarstwu. Powróciwszy do kraju, został szambelanem królewskim i posłem na sejm 1766, w konfederacji barskiej należał do stronników podskarbiego Wessła, za współwinę w klęsce pod Dobrą usunięty z dowództwa, po pierwszym rozbiorze przeniół się do Austrii.

***Dzierzbicki**, malarz polski, * 1877, kształcił się w warszawskiej Szkole Rysunkowej, w Akademii krakowskiej i w Monachjum. Jego dziełem jest nagrodzony na konkursie projekt wnętrza kaplicy Sobieskiego na Kahlenbergu pod Wiedniem.

***Dzierzgowski Szymon**, chemik pol., (1866—1928), asystent Nenckiego; od 1910—18 dyrektor Cesarskiego Instytutu Medycyny doświadczalnej, od 1919 prof. higieny na Uniw. Warsz.

Dzierżawa. W t. 4., str. 154, wiersz ostatni, zam. ob. emphyteusis ma być ob. Emfiteuta.

***Dziesięciobój**, konkurencja lekkoatletyczna, składająca się z następujących punktów: bieg 100 m, skok wdał z rozbiegiem, pchnięcie kulą, skok wzwyż z rozbiegiem, bieg 400 m, bieg 110 m przez płotki, rzut dyskiem, skok o tyczce, rzut oszczepem i bieg 1.500 m. Pierwsze 5 punktów rozgrywa się pierwszego dnia zawodów, drugie 5 — drugiego. Wyniki ocenia się na podstawie specjalnej tabeli dziesięcioboju, wydanej przez Międzynarodową Federację Lekkoatlet. Zwycięzcą zostaje zdobywca największej ilości punktów. D. wymaga najbardziej wszechstronnego ćwiczenia i wyrobienia sportowego. Początek swój ma on w pentatlonie (pięcioboju) starogreckim (ob. Pięciobój).

***Dziesięć** (łac. decim), liczba podstawowa systemu dziesiętnego (ob.).

***Dziesięć tysięcy**; najemnicy greccy, którzy w liczbie 10.000 towarzyszyli Cyrusowi Młodszemu w jego wyprawie przeciw Artakserksesowi. Po bitwie pod Kunaksą (401 przed Chr.) Ksenofont poprowadził ich z Mezopotamii przez Armenję nad morze Czarne; wyprawę tę opisał Ksenofont w „Anabasis”.

***Dziewiętnia**, wieś w pow. święciańskim (woj. wileńskie), nad rzeką Wilją, niegdyś posiadłość Ignacego Chodźki; tu były pisane „Obrazy Litwy”.

***Dziewin**, ob. Magdeburg.

***Dziewoński Karol**, chemik pols., studja w Miluzie u Noeltina, prof. chemii organicznej Uniw. Jagiell., członek czynny i sekretarz Polskiej Akad. Umiej., członek czynny Polskiej Akad. Nauk Technicznych i honorowy Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu oraz Międzynar. Tow. Chemików Kolorystów. Liczne prace naukowe z zakresu chemii barwników i węglodorów o skondensowanych rdzeniach.

***Dziki**, w języku parlamentarnym poseł, który nie należy do żadnego stronnictwa.

***Dzikię mięso** (łac. caro luxurians), ciemno-czerwona, łatwo krwawiąca tkanka ziarninowa, która wyrasta z gojących się ran, w razie zaburzeń w gojeniu się, w obecności ciał obcych w ranach, w przetokach, owrzodzeniach — i wznosi się ponad otaczającą skórę. D. m. wycina się nożykami, lapisuje się, w razie obecności ciała obcego usuwa się je.

***Dzubałowski Seweryn**, botanik pol., * 1883, prof. Szkoły Głównej w Warszawie, zajmuje się fitosocjologją oraz botaniką leśną.

***Dziumbir**, najwyższy szczyt Tatr Niżnich na Słowacji (Czechosłowacja), 2.045 m.

***Dzjurawcowate**, ob. Guttiferae.

***Dzłwerówka**, broń palna myśliwska, o ozdobnym wzorze trawionym na okuciu obsady wzgl. lufy.

***Dźwigar**, w budownictwie belka wspierająca.

Dźwignia, najprostsza machina ułatwiająca wykonywanie pracy. Według zasady momentów, siła, którą możemy działać posługując się d., jest tyle razy mniejsza od ciężaru lub siły, którą trzeba wyrwać, ile razy ramię siły jest mniejsze od ramienia ciężaru. Zyskujemy zatem przez użycie d. tylko to, że możemy pracować siłą mniejszą wzdłuż dłuższej drogi, aby np. podnieść ciężar na nieznaczną wysokość. Różniamy d. jednoramienne, w których punkt zaczepienia siły i ciężaru znajdują się po jednej stronie osi obrotu np. drąg do podważania taczki, oraz d. dwuramiennne, np. nożyce.

***Dźwińsk**, ob. Dyneburg.

Dż..., w nazwach geogr. i ob. też pod D j..., i pod J...

***Dżagannat**, ob. Jagannath.

***Dżajna**, ob. Jaina.

***Dżalawar** (ang. Jallavar), państwo hołdownicze w Radżputanie (Indje ang.), 7.881 km², około 400.000 mieszk.

***Dżalo** (Djalo), oaza we wsch. części Sahary na pld. od Bengazi (Libja włoska), około 200 km², wielkie gaje palm daktylowych.

***Dżalut**, ob. Jaluit.

***Dżamalari**, szczyt w Himalajach na pñ. od Butanu, 7.300 m.

***Dżanagar** (ang. Jamnagar), miasto w Guźderacie (Indje ang., pñ.-zach.), około 45.000 mieszcz.

***Dżanagarh**, ob. Dżumagar (uzup. i t. 4).

***Dżanpur**, ang. Jaunpur, ob. Dżaunpur.

***Dżebel Druz**, góry i prowincja Syrii, ob. Hauran.

***Dżedi** (franc. D j e d i), wadi na Saharze algerskiej, wpadający do jeziora (szotu) Melgir, około 400 km dñug.

***Dżefara** (D j e f a r a), pokryta lessem równina stepowa w Trypolisie (Afryka pñ.), między wyżyną (Dżebel) a wybrzeżem, na wiosnę częściowo uprawiana przez Arabów, w lecie służy do wypasania trzód. Wszędzie w niewielkiej gñębokości pod powierzchnią ziemi znajduje się woda. W starożytności była D. sztucznie nawadniana, stanowiła kwitnącą, gęsto zamieszkałą krainę; zniszczona została przez najeżdżających Arabów w XI w.

***Dżem**, ob. Jam.

***Dżem, El** (E l - D j e m), wieś w Tunisie (Afryka pñ.), przy linii kol. Suza (franc. Soussa) — Gabes, na miejscu starożytnego Thysdrus, ruiny amfiteatru, term i innych budynków z czasów rzymskiego cesarstwa.

Dżerba. W 4 t. bñad druk. Dżerda.

***Dżerid** (franc. D j e r i d, arabskie Blad el Dżerid), nazwa nadawana oazom El Hamma, Tozeur, Nefta i El Udian w Tunisie (Afryka pñ.), około 1.000 km² powierzchni i 30.000 mieszcz., ponad 1 milion palm daktylowych, wywóz roczny około 30.000 tonn daktyli.

***Dżesalmir** (ang. Jessulmere lub Jaisalmer), stolica pañstwa hołdowniczego w Radźputanie (Indje ang.), około 10.000 mieszcz. Pa ñ s t w o D. ma 42.000 km² i 2 miliony mieszcz.

***Dżet**, ob. Jet.

***Dżezire(h)**, wyraz arabski oznaczający wyspę lub półwysp.

***Dżeziret Assuan**, wyspa na Nilu pod Assuanem, ob. Elefantyna.

***Dżimma** (D j i m m a), prowincja Abisynji (Afryka wsch.), na pñ. od prow. Kaffa. Liczne plantacje kawy, obszar gęsto zaludniony i bogaty. Stolica Dżiren.

***Dżind** (ang. Jind), pañstwo hołdownicze w prow. Pendźab (Indje ang.), około 3.300 km² i 300.000 mieszcz.

***Dżingo**, ob. Jingo.

***Dżinriksza**, ob. Jinriksza.

***Dżiren** (D j i r e n), miasto w prow. abisyńskiej Dżimma (Afryka wsch.), na wys. 2.045 m, około 20.000 mieszcz.

Dżiu-dżitsu (jiu-jitsu, łamanie mięśni), japońska metoda fizycznego rozwoju, w węższym znaczeniu system samoobrony i napaści, polegający na bñyskawicznej zręczności ruchów. Chodzi tu o chwycenie przeciwnika w najslabszym miejscu, które on zostawia odkryte i utrzymanie go z całej siły, doprowadzając go do zupełnego znużenia lub bólu. Chwyta się przytem za pewne mięśnie i naciska pewne nerwy. Ważniejsze chwytty: a. przewrócenie przeciwnika zapomocą chwytu za nadgarstek, b. uderzenie w jabłko Adama, c. chwyt „idziemy“ (używany przez policję), polegający na „wyłamaniu“ ramienia, d. chwyt za podbródek z równoczesnym przyciśnięciem do siebie, e. przerzucanie przez głowę, f. przerzucanie przez ramię, g. strącanie z nóg, h. obezwładnianie zapomocą ściągania marynarki, i. rozbrajanie przez chwyt za pięć i nacisk na mięśnie przedramienia, j. chwyt za gardło przez złapanie za kołnierz i uciśnięcie krtani, dla chwilowego przyduszenia, k. obrona przeciw duszeniu zapomocą uderzania oboma przedramieniami w przedramiona duszącego.

***Dżokej**, ob. Jockey.

***Dżubal** (ang. J u b a l), cieśnina pomiędzy zatoką Sueską a morzem Czerwonem, około 6 km szer.

***Dżubba**, ob. Juba.

***Dżudi Dagh**, mało zbadane góry między Taurusem armeńskim (pasmo górskie w Azji Mn.) a pasmem gór Zagros, na pñd. od jeziora Wan w Armenji, dochodzące 3.350 m, zamieszkałe przez Kurdów. Zaliczane bywają do gór Zagros.

***Dżul**, ob. Joule.

***Dżumna** (ang. Jumna), rzeka w Indjach ang., ob. Dżamna.

Dżunagar (Dżanagarh, ang. Junagarh), stolica pañstwa hołdowniczego (około 10.000 km² i 400.000 mieszcz.), w prowincji bombajskiej (Indje ang.), stacja kol., około 40.000 mieszcz., z wielu starami świątyniami.

***Dżunka**, ob. Dżonka.

***Dżurdżura**, najwyższy łañcuch górski w Atlasie Telskim (Algerja, Afryka pñ.), ciągnący się wygiętym ku pñd. łukiem od miasta Bidżaja do rzeki Isser, zbudowany ze skał wapiennych, dochodzi 2.308 m; na stokach pñnocnych wielkie lasy cedrowe.

E.

***Eakins Thomas**, malarz ameryk., (1844—1916), uczeń J. L. Gérôme'a i L. Bonnat'a, był portrecistą i malarzem rodzajowym. Główne dzieła: „Chess Players“ i „The surgical Clinic of Professor Gross“.

***East Chicago**, miasto przemysłowe (przemysł żelazny) w stanie Indiana (St. Zjedn. A. P.), nad jeziorem Michigan, na wschód od Chicago, węzeł kolejowy, 54.784 mieszcz. w 1930 r. (w 1900: 3.400), w tem około 8.000 Polaków.

***East Cleveland**, miasto przemysłowe w stanie Ohio (St. Zjedn. A. P.), węzeł kolejowy, liczyło w 1900 r. 2.800 mieszcz., w 1930 — 39.667.

***East Galloway**, hrabstwo w Szkocji, ob. Kirkcudbrightshire.

***East Hartford**, miasto przemysłowe w stanie Connecticut (St. Zjedn. A. P.), 11.648 mieszcz.

***East Main**, rzeka w Labradorze (Am. Pñ.), niegdyś Slade, wpada do zatoki Hudsona, liczne wodospady, płytka, dñug. około 640 km.

***East Moline**, miasto w stanie Illinois (St. Zjedn. A. P.), obok miasta Moline, 10.107 mieszcz., węzeł kolejowy, fabryki maszyn rolniczych, wyrobów metalowych, wag.

***East Providence**, miasto w stanie Rhode Island (St. Zjedn. A. P.), nad zatoką Narragansett-Bai naprzeciw miasta Providence, 30.252 mieszcz., węzeł kolejowy, port.

East Stonehouse (ob.), od roku 1914 stanowi część miasta Plymouth.

***Eastman** Charles Alexander, pisarz płn. ameryk., * 1858, rodowity Indianin (nazw. O h i y e s a) z plemienia Santee Sioux, autor opowiadań: „Red Hunters and the Animal People“ (1904), „Old Indian Days“ (1907), studjów socjologicznych: „The Soul of the Indian“ (1911), „The Indian Today“ (1915), biografji: „Indian Heroes and Great Chieftains“ (1918), oraz utworów autobiograficznych: „Indian Boyhood“ (1902), „From the Deep Woods to Civilization“ (1916), nadto „Indian Child Life“ (1913).

***Eastman** George, płn.-ameryk. wynalazca, przemysłowiec i filantrop, (1854—1932), sporządził 1884 pierwszy film zwijany, wynalazca „Kodaku“ (1888); wydał do r. 1925 ponad 58 milj. dolarów na cele wychowawcze, zwłaszcza na uniwers. w Rochester dla popierania medycyny i muzyki.

***Eaton** Walter Prichard, płn. ameryk. pisarz i krytyk, * 1878, autor opowiadań, szkiców, opisów podróży, zwłaszcza zaś studjów teatralnych: „The American Stage of Today“ (1908), „At the New Theatre and Others“ (1910), „Plays and Players“ (1916), „The Actor's Heritage“ (1924).

***Ebbw Vale**, miasto w hrabstwie Monmouth (Anglja pld.-zach.), 35.381 mieszcz., stacja kol., kopalnie węgla, przemysł żelazny.

***Ebensee**, miasto w Austrii Górnej, przy ujściu rzeki Traun, stacja kol., około 8.000 mieszcz., warzelnia soli, szkoła stolarska i snycerska. Wpobliżu grota stalaktytowa, odkryta w 1918 r.

***Ebros**, grecki nomos, obejmujący wsch. Trację, 4.255 km², 122.730 mieszcz. Stolicą jest Alexandropolis (Aleksandropol, tureckie Dede Agacz, ob. tom 3 i uzup.).

***Eburowikowie** (Eburowices), plemię Aulerków (ob., uzup.), zamieszkałe na płn.-wsch. od Cenomanów, w okolicach dzisiejszego Evreux.

***Echeveria**, roślina dawniej uważana za osobny rodzaj, obecnie zaliczana do rodzaju Cotyledon.

***Echinodermata**, ob. Szkarłupnie.

Echinoldea, ob. Jeżowce.

***Eckert** Max, geograf. niem., ur. 1868, prof. wyższej szkoły technicznej w Akwizgranie, jeden z najwybitniejszych dzisiejszych teoretyków kartografji; pracuje poza tem w kilku innych dziedzinach geografji.

***Ecole fantaisiste** (franc., szkoła „poetów fantazji“) wyrosła z reakcji przeciw symbolizmowi, hołduje klasycyzmowi, ale bez pedantyzmu, raczej żartobliwie z wielkim dowcipem, odznacza się mistrzostwem rytmiki i powrotem do regularnych wierszy, chętnie opiewa życie codzienne. Główni przedstawiciele: Carco, Pèle-

rin, Toulet, Jean Marc Bernard, Tristan Derème, Guy Charles Cros.

***Ecorse**, miasto w stanie Michigan (St. Zjedn. A. P.), 12.716 mieszcz., nad Detroit River, przemysłowe przedmieście Detroit, huty żel. i stalownie, wyrób maszyn, sól.

***Ecrasé**, skóra, kozłże skóry garbowane w cieplej kąpeli garbarskiej, celem wywołania silnego pomarszczenia liczka. Barwienie takiej skóry odbywa się przez nacieranie. Wskutek silnego pomarszczenia liczka, barwnik nie wnika przy tym zabiegu w szczeliny, tak, że po wygładzeniu występują na powierzchni skóry charakterystyczne żyłki. Zastosowanie do wyrobów galanteryjnych.

***Edam**, miasteczko w prow. Nord-Holland (Holandja), wpobliżu Amsterdamu, 8.301 mieszcz., wyrób znanego sera (edamskiego).

***Edgeworth** Francis Ysidro, ekonomista ang., (1845—1926), 1891—1922 prof. w Oksfordzie; napisał „Mathematical Psychics“ (1881), prace zebrane w „Papers Relating to Political Economy“ (1925, 3 t.). Od 1891 wydawca „Economic Journal“.

***Edinburgh**, miasto i hrabstwo w Anglji, ob. Edynburg (t. 4 i uzup.).

***Edingtonit**, minerał, wodny glinokrzemian baru o składzie BaAl₂Si₃O₁₀.3H₂O tworzy tetragonalne kryształy barwy białej, szaro-białej i różowej. Tw. 4—4,5. C. wł. 2,7. Występuje w Kilpatrick Hills koło Glasgow.

Edison Thomas Alva, wynalazca amerykański, † 18 października 1931.

***Edittio** (łac.), wydanie.

***Edku**, jezioro nadbrzeżne w delcie Nilu (Egipt Dolny), 147 m². Na wąskiej mierzei dzielącej je od morza Śródziemnego leży wieś arabska E., stacja kol.

***Edredon**, ob. Somateria mollissima.

***Edremid**, miasto pow. w tureckim wilajecie Balikesri w Azji Mniejszej, 150 km na płn. od Smyrny, wpobliżu zatoki Edremid., 12.217 mieszcz.; w starożytności A d r a m y t t i u m.

***Edrisi**, geograf arabski, (1099—1154), Arab urodzony w Hiszpanji, kształcił się w Kordobie, wielkim ówczesnym środowisku nauki, jeden z najwybitniejszych geografów średniowiecza. Podróżował po Afryce płn. i Azji Mniejszej, Europie płn.-zach., Brytanji i Irlandji. Osiadłszy na Sycylii, wykonał na zlecenie króla Rogera II mapę ziemi i napisał obszerny tekst do niej, objaśniony szeregiem map szczegółowych. Praca ta należy do najznakomitszych dzieł średniowiecznej geografji opisowej.

Edschmid Kasimir, pisarz niem., wydał nadto m. i. opis podróży: „Stiere, Basken, Araber“ (1927), powieści: „Sport um Gagaly“ (1928), „Lord Byron“ (1929, tłum. pol.).

***Edward Albert**, k. s. Walji, ur. 1894, syn Jerzego V, występuje często publicznie z okazji otwierania wystaw, przedsięwzięć dobroczynnych, i t. p. Obok podróży po Europie i imperjum brytyjskiem odbył w 1931, z powodu otwarcia brytyjskiej wystawy handlowej w Buenos Aires, ośmiotygodniową podróż po Ameryce połudn. o znaczeniu propagandowym.

Edynburg, (1930) 438.998 mieszcz.

Eekhoud Georges, pisarz belgij, † 1927, napisał nadto: „Le terroir incarné (1928, powieść), „Magrice en Flandre ou la Buisson des mendians“ (1928). — W t. 4 nazwisko tłumaczki ma być: Komornicka, zamiast: Konopnicka.

***Eelbo Bruno**, niem. pisarz i architekt, (1853-1917), występował m. i. jako rzecznik hipotezy Bacon-Shakespeare w obszernem dziele: „Baccons entdeckte Urkunden“ (1914—17, 4 cz.).

***Efedryna**, główny alkaloid z Ephedra vulgaris i E. equisetina, optycznie jest lewoskrętna, działa rozszerzająco na źrenice; chlorowoderek e. służy jako środek uspokajający i tamujący krwawienie przy zbyt obfitych miesiączkach, poza tem w połączeniu z morfiną i skopolaminą do uzyskania „sennego zamroczenia“. Używana bywa także przy gorączce siennej i w psychiatrii.

***Efemeryczne rośliny**. Rośliny, pojawiające się szybko, szybko odbywające swój cykl rozwojowy i następnie równie szybko znikające.

***Egee, Isole** (Isole del Egeo), od 1923 r. urzędowa nazwa włoskich posiadłości na morzu Egejskiem. Porównaj Dodekanez (tom 4 i uzup.).

***Egei**, kraj na pld. od Sahary, na pln. od jeziora Czad, w jego kotlinie, 285 m nad poz. m. — stynie z licznych źródeł i pastwisk.

***Egida**, ob. Egis.

Egipt.

Egipt starożytny.

Kiedy król Menes około 3200 roku przed Chr. połączył górny i dolny Egipt w jedno państwo, stali już Egipcjanie na wysokim poziomie kulturalnym i mieli zorganizowany system państwowy. Na jego czele stał król, który już wcześniej uchodził za wcielenie boga, był panem życia i śmierci i władcą ziemi i ludu. Tytułowano go bogiem, unikano wymawiania jego imienia, określano go jako „władcę“ albo „Horusa w pałacu“. W stosunkach urzędowych utarło się wyrażenie par'o (hebrajski „farao“) t. j. „wielki dom“. Ścisły ceremoniał regulował jego stosunek do poddanych. Rozporządzał wielkimi obszarami ziemi, z których dochody szły na utrzymanie dworu z jego licznymi urzędnikami i służbą. Liczny był też harem królewski, ale tylko jedna kobieta z rodu królewskiego lub najwyższej szlachty uchodziła za właściwą żonę. Niekiedy była nią siostra króla. Królowa odgrywała wybitną rolę polityczną, szczególnie w państwie nowem, jak Hatszepsut albo Teje, żona Amenhotepa III. — Władza króla podlegała ograniczeniom ze strony kapłanów, książąt lokalnych i hierarchji urzędniczej. W czasie uroczystości nosił król białą koronę górnego Egiptu, albo czerwoną dolnego, albo też podwójną koronę.

Wielka liczba urzędników w pełniła służbę na dworze i w administracji. Na czele rządu stał „wezyr“. Ważną rolę odgrywał „mówca“, który referował królowi wszystkie wydarzenia w państwie. Wyżsi urzędnicy zaczęli swoją karierę jużto na dworze, gdzie się wychowywali z dziećmi królewskimi, jużto w szkołach znajdujących się przy świątyniach. Później wstępowali do różnych biur. Wszyscy urzędnicy tworzyli z wartą hierarchję, zorganizowa-

naną w najdrobniejszych szczegółach. Do niej zaliczyć należy także książąt okręgowych (nomarchów), którzy sprawowali funkcje administracyjne, ściągali podatki i wymierzali sprawiedliwość. Od czasów 5. dynastji urząd ten stał się dziedzicznym w pewnych rodzinach. Za silnych królów książęta ci byli tylko urzędnikami; gdy władza centralna słabła, występowali jako samodzielni władcy.

Ważnym czynnikiem była także warstwa kapłańska. Liczba kapłanów, znaczna już w starym państwie, wzrosła się za czasów średniego wraz ze wzrostem obszarów ziemskich, należących do świątyń. W nowym państwie pobudowali królowie olbrzymie świątynie i tak hojnie je obdarzyli, że wkońcu kapłani zdołali pochwyć całą władzę w swe ręce, usunąć królów i sami zasiąść na tronie. Za 21. dynastji na czele państwa stanął arcykapłan Amona.

Obronę kraju ułatwiały jego granice naturalne. Pierwotnie nie było też jednolitego wojska. Dopiero zaborcza polityka władców 18. dynastji przyczyniła się do rozwoju organizacji wojskowej. Uzbrojenie żołnierza składało się z łuku i strzała, a dla walki wręcz z berdysza albo włóczni i wielkiej tarczy. Czasy Hyksosów zapożyczyły Egipcjan z końmi i wozami. Dzięki temu mogły się w nowym państwie pojawić formacje żołnierzy walczących na wozach.

Wysocy urzędnicy tworzyli górną warstwę społeczeństwa. Ich bogactwo polegało głównie na posiadłościach ziemskich, zarządzanych przez szereg urzędników, którym z kolei podlegały masy ludności, złożonej głównie z poddanych i niewolników. Stan średni rzemieślników i kupców nie cieszył się wielką powagą, jakkolwiek rzemiosło oraz przemysł tekstylny i ceramika osiągnęły wysoki stopień rozwoju. Handel był zrazu czysto wymienny i ograniczony do wewnętrznego rynku. Jako jednostka wartości pojawił się później kawałek miedzi „deben“, wagi około 91 gr. Rozwinął się też handel zagraniczny. Nawiązano stosunki z Palestyną, Syryją, państwem Hetytów i krajem Mitanni, położonym nad Eufratem, wchodząc w ten sposób w kontakt z asyryjsko-babilońskim obszarem kulturalnym. Stosunki handlowe łączyły też Egipt z wyspami Morza Śródziemnego.

Z nauk najbardziej rozwinęły się matematyka i medycyna. Już w szkołach początkowych uczono rachunków i mieriań pól. Praktyczne podręczniki zawierały elementy matematyki stosowanej. Zawód lekarski rozwinął się wcześniej i był związany z religją i kapłaństwem. Istniały specjalne szkoły medyczne w Heliopolis i Sais. Znano szereg środków leczniczych pochodzenia roślinnego i zwierzęcego, ważną jednak rolę odgrywały także środki i zaklęcia czarodziejskie. Do zakresu działalności lekarzy należały również kosmetyka, farbowanie włosów, wytwarzanie środków upiększających i tępienie robactwa po domach. Szereg dzieł medycznych zachował się do naszych czasów. — Wolne od zajęć chwile spędzał Egipcjanin na łonie rodziny albo na polowaniu. Lubiał także uroczystości, połączone z muzyką i tańcami.

Egipt nowożytny.

Zaludnienie według spisu ludności z 1927 roku wynosiło 14,213.364 mieszk. (przyrost od 1917 r.: 1,466.599 = 11,8%). Przyrost jest na całym obszarze naogół jednakowy; ubytek wykazują tylko obszary nadbrzeżne nad morzem Czerwonym i obszar graniczący od pld. z pustyniami. 99% ludności zamieszkuje właściwy Egipt, Fajum i obszar nad kanałem Sueskim. Gęstość zaludnienia wynosi 404 mieszkańców na 1 km² powierzchni uprawnej. W trzech wielkich miastach: Kairo (w 1927 r. — 1,064.567 mieszk., od 1917 r. przyrost 35,9%), Aleksandria (573.063 mieszk., przyrost 28,9%), Port Said wraz z Port Fuad (104.603 mieszk.) mieszkało w 1927 r. 12,3% ogółu ludności E.

Zbiory w 1929 r. (w 1.000 cetnarów) wyniosły: bawełna 3.526, kukurydza 19.898, pszenica 10.150, cebula 4.116, groch 3.013, proso 2.979, jęczmień 2.351, ryż 2.248, trzcina cukrowa 19.043. Zwierzęta domowe w 1.000 sztuk: konie 38, osły 739, muły 22, bydło 801, bawoły 823, owce 1.003, kozy 731, wielbłądy 172. — Produkcja górnicza w 1.000 tonn: fosfaty 215, ropa naftowa 272, rudy manganowe (żel.) 191. Wartość wywozu zagr. wynosiła w 1929 r. 51,8 milj. funtów egipskich (główne artykuły eksportu: bawełna 41,36 milj. funtów, nasiona bawełny 2,61, ryż 0,97, cebula 0,87, papierosy 0,29), wartość przywozu 56,1 milj. funtów. — Żegluga morska w 1929 r.: 19.616 parowców o 68,1 milj. tonn rejestr. netto, 6.051 żaglowców o 0,3 milj. tonn.

Sieć kolejowa liczyła w 1930 r. 5.185 km linii państwowych i 1.550 gospodarczych, telegraf i telefon w 1929 r. 356.977 km drutu, urządzeń pocztowych było 4.153.

Dzieje. Stosunek ustalony pomiędzy W. Brytanią a E. w 1922 nie zadowolił nacjonalistów e., którzy zmierzają do uzyskania całkowitej niepodległości kraju. Zaglul Pasza ustąpił w 1924 ze stanowiska prezydenta ministrów. Powołany na jego następcę pod naciskiem rządu brytyjskiego liberał Ziwar Pasza, rozwiązał parlament. W wyborach 1925 wysłała znów większość nacjonalistyczna, która obrała Zaglula prezydentem Izby. Nastąpiło ponowne rozwiązanie parlamentu i oktrojowanie nowego prawa wyborczego, które napotkało na tak powszechny opór, że rząd i Wysoki Komisarz brytyjski ustąpili i pozwolili w 1926 przeprowadzić wybory na podstawie dawnej ordynacji: Zaglul został znów prezydentem Izby i udzielił poparcia liberalnemu gabinetowi Adly Paszy, który wszczął w Londynie pertraktacje o zupełne niezależnienie się od W. Brytanji. W 1927 stanął na czele rządu Sarwat Pasza, za którego wpływy nacjonalistów (wafdystów) utrzymywały się w dalszym ciągu. Parlament niezadowolony z zachowania się Wysokiego Komisarza, skreślił w budżecie pozycje na brytyjskie naczelné dowództwo i zażądał pomnożenia i lepszego uzbrojenia armji. Wobec pojawienia się trzech brytyjskich statków wojennych pod Aleksandrią, rząd egipski ustąpił. Po śmierci Zaglula (23. VIII. 1927) przywódcą par-

tji wafdystów został Mustafa Nahas. Pertraktacje z W. Brytanią doprowadziły do układu, który w miejsce kompromisu z 1922 przewidywał związek sojuszniczy, ale parlament odmówił zgody. Nahas utworzył 1928 gabinet. W. Brytania wróciła do układu z 1922 i określiła punkty, które podlegają jej rozstrzygnięciu (środki komunikacyjne, obrona, sprawy zagraniczne, mniejszości, Sudan). Gdy parlament egipski uchwalił prawa, osłabiające władzę policyjną, rząd brytyjski wysłał 4 okręty wojenne i postawił ultimatum. Nahas ustąpił miejsca liberałowi Mahmud Paszy, który, nie mając w swej polityce pojednawczej wobec W. Brytanji większości, dokonał 19 lipca 1927 zamachu stanu: parlament został rozwiązany, wybory odroczone do 3 lat, wolność prasy i zgromadzeń zawieszona. Rząd Mac Donalda wysunął w 1929 nowe propozycje pojednania: odwołanie wojsk brytyjskich z nad kanału Sueskiego, zniesienie urzędu Wysokiego Komisarza i kapitulacyi, zrezygnowanie z ochrony cudzoziemców, sojusz i dopuszczenie E. do Ligi Narodów. Gabinet Mahmuda ustąpił, wybory 21. XII. 1929 dały wafdystom 196 mandatów, gdy zwolennicy innych kierunków zdobyli 33 miejsca. Nahas utworzył w 1930 gabinet, ale rozpoczęte przezeń z Londynem rokowania rozbiły się o kwestję Sudanu. Rządy objął w lipcu 1930 przywódca partji dworskiej Sedky Pasza, który odroczył parlament i wprowadził dyktaturę. Następstwem były krwawe zaburzenia; nacjonałiści rzucili hasło „Active Non Cooperation“, t. j. zerwanie wszelkich stosunków z brytyjskimi władzami i ludnością, oraz bojkot brytyjskich towarów. Rząd londyński odpowiedział wysłaniem dwóch statków wojennych przez Aleksandrię. Król Fuad oktrojował nową konstytucję, która wprowadzała wybory pośrednie, zmniejszała liczbę członków parlamentu i wzmacniała stanowisko rządu, utrudniając uchwalenie votum nieufności. Sedky utworzył nową partję, która rezygnując z żądań nacjonalistów, kładła przedewszystkiem nacisk na prawa E. do Sudanu (egipska partja ludowa). W wyborach 1931, bojkotowanych przez wafdystów i liberałów, zdobyło nowce stronnictwo większość.

***Egripos**, nowogrecka nazwa cieśniny, oddzielającej wyspę Eubeę (Evboia lub Egripos) od lądu stałego (w staroż. Euripus).

***Egoutteur** (franc.), walec zakładany do maszyny papierniczej dla wyciskania t. zw. wodnych znaków na papierze, będącym jeszcze w stanie wilgotnym. Znaki te, widoczne pod światło, występują na papierze przez to, że pod naciskiem wypukłego wzorca walca miazga papiernicza rozstępuje się i zastęga w tem miejscu w cieńszej warstwie.

Egzekucja, wykonanie wyroku. W prawie cywilnem obowiązuje już w Polsce część druga Kodeksu Postępowania Cywilnego, ogłoszona w Dz. U. R. P. Nr. 112 z 19 grudnia 1932 poz. 934. Obejmuje ona „Postępowanie Egzekucyjne i Zabezpieczające“ i składa się z 356 artykułów, ujętych w dwie księgi, a mianowicie: ks. I: Postępowanie egze-

kucyjne i ks. II: Postępowanie zabezpieczające. Księgi dzielą się na „tytuły“, tytuły na rozdziały i t. p.

Wedle postanowień tej ustawy, sprawy egzekucyjne należą do właściwości sądów grodzkich i urzędujących przy tych sądach komorników, którzy pełnią czynności egzekucyjne z wyjątkiem czynności, przekazanych sądowi. Szczegółowe przepisy określają kompetencje komornika, którego władzą nadzorczą jest sąd grodzki. Sąd ten z urzędu może wydawać komornikowi zarządzenia, zmierzające do prawidłowego toku e. Na czynności komornika wnosi się skargę do sądu grodzkiego w terminie tygodniowym od daty czynności lub doręczenia zawiadomienia o czynności. Zażalenia na postanowienie sądu grodzkiego, ani skargi kasacyjnej niema. Komornik ma prawo upominać i usuwać osoby niewłaściwie się zachowujące w czasie wykonywania czynności, może wezwać pomocy policji i wojska w razie oporu. Strony mają prawo przeglądać akty i sporządzać odpisy i wyciągi, a komornik na żądanie wierzyciela winien udzielić mu wyjaśnień na piśmie. Komornik obowiązany jest do wynagrodzenia szkód, spowodowanych swem niedbalstwem lub złą wolą, jeżeli poszkodowany nie mógł zapobiec szkodzi w toku postępowania za pomocą środków, przewidzianych w kodeksie. Za szkodę odpowiada Skarb Państwa solidarnie z komornikiem, a roszczenie przedawnia się z upływem dwóch lat od daty dowiedzenia się o spowodowaniu szkody (art. 54). — Dłużnik winien zwrócić wierzycielowi koszty niezbędne do celowego przeprowadzenia e. i koszty te podlegają ściągnięciu wraz z egzekwowanem roszczeniem. Na postanowienie sądu co do kosztów służy za żalenie.

Podstawą e. jest tytuł egzekucyjny, zaopatrzonej klauzulą wykonalności, tytuł wykonawczy. Tytułami e. sądowej są: 1. orzeczenie sądu powszechnego, prawomocne, lub podlegające natychmiastowemu wykonaniu, jak również ugoda, zawarta przed sądem powszechnym; 2. orzeczenie sądu szczególnego, podlegające wykonaniu, jeżeli e. nie jest zastrzeżona innym władzom; 3. wyrok sądu polubownego i ugoda, zawarta przed tym sądem; 4. inne orzeczenia, ugody i akty, które z mocy ustawy podlegają wykonaniu w drodze e. sądowej; 5. akt notarialny, w którym dłużnik poddał się e., i który obejmuje obowiązek pewnego świadczenia, gdy termin jego jest w akcie wskazany. Tytuł egzekucyjny musi mieć klauzulę wykonalności, którą nadaje sąd właściwy na wniosek wierzyciela, bez wezwania strony.

E. nie podlegają: niezbędne sprzęty, pościel i odzież, przyrządy używane z powodu ułomności, zapasy żywności i opału na miesiąc, krowa dojna, albo dwie krowy lub trzy owce z zapasem paszy i ściółki do najbliższych zbiorów, o ile są potrzebne do wyżywienia dłużnika lub jego rodziny, przedmioty służące do osobistego zarobkowania lub do wykonywania zawodu, pieniądze niezbędne na utrzymanie przez 2 tygodnie wzgl. odpowiednia część płacy, przedmioty darowane dla poratowania, a potrzebne do tego celu, przedmioty, służące do

wykonywania praktyk religijnych lub do nauki, ordery, obrączki ślubne i t. p., pobory wpłacone na konto P. K. O. lub innych banków, stypendja na kształcenie się, ubezpieczenia na wypadek choroby, bezrobocia i t. d. — Nie należy zajmować więcej przedmiotów ponad te, które są potrzebne do zaspokojenia należności i kosztów egzekucyjnych. Zająćie odbywa się przez wciągnięcie do protokołu zajęcia i umieszczenie na przedmiocie zajętem znaku. Sprzedaż odbywa się przez licytację publiczną. — Jeżeli z zajęcia wynika, że należność nie będzie zaspokojona, a dłużnik nie ma w swem władaniu innych wartości, sąd nakazuje dłużnikowi złożenie wykazu swego majątku i przysięgi, że wykaz jest prawdziwy i zupełny. Na uchylających się od tego może sąd nałożyć, na wniosek wierzyciela, przymus osobisty. — Kwotę uzyskaną ze sprzedaży rozdziela sąd wedle kolejności, przewidzianej ustawą, gdzie na pierwszym miejscu idą koszty egzek., dalej podatki, należności pracowników i t. p. — Wierzyciel może wreszcie domagać się zabezpieczenia roszczenia, którego rozpoznanie należy do sądu powszechnego i które nadaje się do e. sądowej. Sąd może wydać takie zarządzenie tymczasowe na wniosek wierzyciela, jeżeli roszczenie jest wiarogodne, a niezabezpieczenie mogłoby wierzyciela pozabawić zaspokojenia.

***Egzekucja dóbr**, ob. Egzekucja praw.

***Egzekucja praw**, program wszechstronnej naprawy ustroju Rzpltej w XVI w. Nazwa pochodzi stąd, że szlachta, domagając się gruntownych reform, twierdziła, że nie chodzi jej o stanowanie nowych praw, lecz o wykonanie dawnych i doprowadzenie stosunków rzeczywistych do całkowitej zgodności z prawodawstwem. Głównymi postulatami programu egzekucyjnego było: 1. odebranie możnowładcom dóbr królewskich nadanych im przez Jagiellonów wbrew prawom (egzekucja dóbr), 2. unifikacja państwa przez wcielenie do Korony Prus, ks. oświęcimskiego i zatorskiego, oraz jej unję z Litwą, 3. reforma stosunków kościelnych, w pierwszym rządzie uwolnienie szlachty od jurysdykcji duchowieństwa. W obręb programu wchodziła nadto reforma skarbu, wojska, sądownictwa i sejmowania. Programowi e. p. torowali drogę wybitni prawnicy i pisarze polityczni (Przyłuski, Modrzewski), za Zygmunta Augusta utworzyło się silne stronnictwo, które domagało się na sejmach zrealizowania jego punktów. Ruch egzekucyjny miał charakter szlachecki, zwrócony przeciw rządowi senatu, wydatny udział brali w nim protestanci; na czele stronnictwa stali znakomici parlamentarzyści, jak Mikołaj Sienicki, Hieronim Ossoliński, Hier. Filipowski. Zygmunt August początkowo zachowywał się wobec programu e. odpornie, dlatego kilka pierwszych sejmów zeszło bezowocnie, a jedynym ich wynikiem było zawieszenie w 1552 wykonywania wyroków sądów duchownych przez władzę świecką. Około 1562 król przechylił się na stronę stronnictwa e., wskutek czego stało się możliwym częściowe zrealizowanie jego żądań. Sejm 1562—63 uchwalił odebrać królewszczy-

zny nadane po r. 1504, król zaś przeznaczył czwartą część swych dochodów na obronę kraju (wojsko kwarciane). W następnych latach doszły do skutku żądane inkorporacje oraz unia z Litwą (1569). Na tem wyczerpały się siły stronnicia e., które zeszło z widowni nie doprowadzawszy do całkowitej „naprawy Rzplitej“.

Ehrenberg Kazimierz, dziennikarz pol., † 1932. Współpracował w warszawskim „Kurjerze Porannym“, ostatnio jako korespondent genewski „Gazety Polskiej“.

***Ehrenburg** Ilja, ob. Erenburg (t. 4 i uzup.).

Ehrenstein Albert, pisarz niem., napisał nadto m. i.: „China klagt“ (1924, z chińskiej liryki rewolucyjnej), „Menschen und Affen“ (1926, zbiór szkiców), „Räuber und Soldaten“ (1927, powieść z chińskiego).

Ehrler Hans Heinrich, pisarz niem., w t. IV., str. 187 (zamiast: Ehrle 2.).

***Eiger** Marek Stefan, ob. Napierski Stefan.

***Eiger** Marjan, lekarz pol., ur. 1873, studja w Rosji, od 1922 prof. fizjologii Uniw. Wileńsk. Napisał: „Podstawy fizjologiczne elektrokardiografji“ (1911, cz. I; 1914, cz. II) i szereg prac z dziedziny fizjologii nerwów.

***Eijkman** Christian, lekarz niderl., (1858—1930), prof. uniw. w Utrechcie, laureat Nobla, pierwszy zbadał genęzę choroby Beri-beri, poznawszy, że przyczyną jej jest spożywanie ryżu łuszczonego; poza tem odkrył witaminę antynerwicyzną.

***Eilendorf**, miasto w prow. reńskiej (Prusy zach.) pod Akwizgranem, 11.566 mieszk., kopalnie galmanu i cynku.

***Eire**, irlandzka nazwa Irlandji.

***Eisenburg**, komitat węgierski, ob. Vas.

***Eisenerz**, miasto w Styrii (Austria), u stóp góry Erzberg (1.543 m wys.), 8.674 mieszk., ważny ośrodek austriackiego przemysłu metalurgicznego; rudy żelaza przerabiano tu już za czasów rzymskich.

***Eitoku**, japoński malarz ze szkoły Kano, (1543—1590), wykonał malowidła dekoracyjne w pałacu Juroku w Kioto i na zamku w Osaka.

Ejsmond Julian, poeta pol., † 1930 (wskutek katastrofy samochodowej). Oprócz wymienionych w t. 4. (w tekście poprawił dwukrotnie: „wydawał“ na „wydał“), wydał: „Wspomnienia myśliwskie“ (1925), „W puszczy“ (1928), „Moje przygody łowieckie“ (1929), „Żywoty drzew“ (1929), opisy i wspomnienia na tle własnych wrażeń myśliwskich. W tym dziale współcz. literatury polskiej zajął E. miejsce bezpośrednio po Weyssenhoffie. Nadto: „Bajki“ (1927), „Nosił wilk razy kilka...“ (1927, zbiór feljetonów), „Patrzę na moich synków“ (1931, poezje), „W słońcu“ (1930, wybór poezyj, wyd. pośmiertne).

***Ekajod, ekacez**, dwa niewykryte dotychczas pierwiastki chemiczne, o liczbach porządkowych 85 i 87 (ob. Pierwiastki). Przyrostek „eka“ związany z nazwą znanego pierwiastka, oznacza, iż miejsca pierwiastków powyższych w układzie perjodycznym znajdują się (kolejno) pod cezem i jodem.

***Ekdemit**, minerał, arsenian ołowiu o składzie $Pb_4As_2O_7 \cdot 2PbCl_2$ tworzy piramidalne tetragonalne kryształy i skupienia ziarniste bar-

wy jasno-żółtej do zielonej. Tw. 2,5—3, c. wł. 6,7—7,1. Występuje w Långban (Szwecja) w skupieniach ziarnistych i naskorupieniach, w kop. Harstig k. Pajsbergu (Szwecja), gdzie tworzy kryształy w druzach.

***Ekelund** Wilhelm, poeta szwedz., * 1880, wybitny liryk (zbiory od r. 1902, wybór 1913, noblwy cykl: „Nad brzegiem morza“, 1925), tłumacz poetów greckich i włoskich i essayista. Wyd. zbior. 1921, 3 t.

***Ekgonina**, ob. Kokaina.

***Ekka warstwy**, utwory karbońskie, występujące w Afryce pld. (Kraj Przylądkowy, Transwal) ponad warstwami morenowymi, zawierają wśród resztek roślinnych paprocie facji glosopterysowej.

***Ekologia roślin**, nauka młoda, wyodrębniona z fizjologii roślin, zajmująca się życiem roślin w przyrodzie, w naturalnych warunkach. Por. Roślin biologja.

***Eksperymentalna pedagogika** powstała, zarówno jak eksperymentalna psychologia, jako wyraz tendencji do wprowadzenia eksperymentu na teren badań psychologicznych. Zadaniem e. p. jest zastosowanie ścisłej metody dla badania życia duchowego dziecka i jego rozwoju. Okazało się, że jest to możliwe, ale tylko do pewnego stopnia. Wprawdzie założyciele e. p., Lay i Meumann spodziewali się większych wyników, ale różne względy, m. in. moralne, ograniczają możliwości eksperymentowania z dzieckiem. Zasadniczą formą badań jest stosowanie testów w co daje możność oceniania zdolności, sprawności i dyspozycji uczniów, — i eksperymentów dydaktycznych, które ułatwiają poszukiwania lepszych metod nauczania. E. p. dała praktyce szkolnej wiele wartościowych wskazówek.

***Eksperymentalna zoologia**, gałąź zoologii, zajmująca się analizą zjawisk rozwojowych. Mechanika rozwoju zajmuje się zewnętrznymi i wewnętrznymi przyczynami rozwoju i czynnikami nim kierującymi. Szuka ona ogólnych praw rozwoju. Fenogenetyka bada, o ile widoczne cechy i własności dorosłego organizmu dadzą się odnieść do pewnych zjawisk i stosunków panujących w komórkach rozrodczych. Do tego służą studia normalnego rozwoju (kinematyka rozwoju). Nauka o dziedziczności bada dalsze losy cech organizmu, to znaczy przejście ich na pokolenia następne. — Metodą z. e. jest analiza, zapomocą której rozkłada się zjawiska złożone na prostsze czynniki. Po ich zbadaniu wyciąga się ogólne wnioski odnośnie do całości. Najczęściej stosuje się planowy eksperyment; często używa się regeneracji, transplantacji; stosuje się sztuczne pobudki rozwojowe, wyłączenie różnych czynników i t. p. metody.

***Ekstrawertywny**, pojęcie, zastosowane przez C. G. Junga dla określenia typu psychicznego, który kieruje swoje zainteresowania ku przedmiotom świata zewnętrznego, ku ludziom, rzeczom, zdarzeniom, — w przeciwieństwie do typu intrawertywnego, którego zainteresowania są zwrócone ku własnemu życiu wewnętrznemu. Człowiek e. jest nastawiony obiektywnie, intrawer-

tywne — subiektywnie. Jung uważa, że typy te nie są zależne od woli i nastawienia duchowego, lecz że są to biologicznie uwarunkowane, fundamentalne charaktery indywiduów, na które mogą działać wychowanie i psychoterapia, w niewielkim jednak stopniu.

Ekwador. W 1926 r. miasto Guayaquil osiągnęło 105.000 mieszk., stolica Quito liczyła około 90.000 mieszk. — E. posiada cztery uniwersytety, w Quito, Guayaquil, Cuenca i Loja. W 1930 r. liczyły one 920 studentów. — W 1930 r. sieć kolejowa E. liczyła 1.028 km, istniała jedna linia lotnicza, radjostacyj istniało 6.

***El Dueim**, stolica prow. Białego Nilu w Sudanie anglo-egipskim (Afryka pñ.-wsch.), nad Białym Nilem, około 200 km na pñd. od Chartumu, główne miejsce wywozu gumy arabskiej z Kordofanu.

***El Dżem**, wieś w Tunisie, ob. Dżem, El (uzup.).

***El Dżerid** (franc. El Djerid), szot na Saharze tuniskiej (Afryka pñ.), pomiędzy 33° i 34° szer. pñ., 15 m poniżej poziomu morza, około 5.000 km² pow.

***El Fasz**, stolica Darfuru w Sudanie anglo-egipskim (Afryka pñ.-wsch.), na wysokości około 700 m, 700 km na pñd.-zach. od Chartumu, około 15.000 mieszk., handel gumą arabską.

***El Hamma**, dwie oazy w Tunisie pñd.: 1. na wsch. od Gabesu, gorące źródła znane już w starożytności (Aquae Tacapitanae), około 2.000 mieszk.; 2. w sąsiedztwie oazy El Udian, około 100.000 palm daktylowych, 3.000 mieszk.

***El Katif**, miasto portowe w Arabji wsch., ob. Katif, El.

El Paso, miasto w stanie Texas (St. Zjedn. A. P.), (1930) 102.421 mieszk.

***El Udian**, oaza w Tunisie pñd. (Afryka pñ.), na pñd. od Gabesu, około 5.000 mieszk., 200.000 palm daktylowych.

***Elaina**, ob. Oleina.

Elberfeld, w 1929 r. połączone zostało z miastem Barmen, od 1930 r. nosi nowe miasto nazwę Wuppertal.

Elbogen Ismar, uczyony żyd., jest nadto współwydawcą „Lehren des Judentums“ (1920—29, 5 t.), współredaktorem „Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland“ (od 1929), „Jüdischer Lexikon“ (1928—30, 5 t.) i „Encyclopaedia Judaica“ (od 1928).

***Electric**, umieszczone przed nazwą futra, oznacza w przemyśle futerniczym, że celem upięknienia futra wyskubano z niego sierść, a pozostawiono tylko puch przyskórny i że dla ułatwienia tego zabiegu naelektryzowano futro, aby sierść stała pionowo do góry.

***Elektrochirurgja**, zastosowanie prądów o wysokiej częstotliwości, do cięcia i palenia tkanek podczas zabiegów chirurgicznych przy pomocy szczególnie skonstruowanych elektrod operacyjnych. Metoda ta rozpowszechniła się w czasach nowszych i jest stosowana przy usuwaniu nowotworów złośliwych i ognisk zakaźnych. Korzystną stroną metody jest bardzo małe krwawienie i unikanie wsysania się toksycznych, względnie zakaźnych materiałów w rany, które przy operowaniu zwykłym nożem dostają się przez otwarte naczynia krwionośne i limfatyczne tkanki do krwioobiegu.

Elektrofizjologia. W nowszych czasach zajmuje się e. stwierdzeniem, pod względem ilościowym, skutków działania bodźca elektr. na wrażliwe narządy zwierzęce (szczególnie mięśnie i nerwy), w zależności od siły i długości działania. Prąd galwaniczny działa wogóle tylko podczas swego powstawania i znikania (dokładniej: podczas wahanja gęstości prądu [ilość elektryczności przepływająca w jednostce czasu przez jednostkę przekroju] w tworze wrażliwym). Te wahanja gęstości prądu wchodzą tylko o tyle w rachubę dla działania bodźca, że odbywają się one w bardzo krótkim czasie, zależnie od rodzaju drażnionego tworzu (tkanki). Część wahanja gęstości prądu rozgrywanego się w tym czasie jest dla efektu działania stracona.

***Elektroforeza**, wędrówka cząstek koloidalnych w solach pod wpływem prądu elektrycznego. Jeśli wędrówka odbywa się ku katodzie — k a t a f o r e z a, jeśli ku anodzie — a n a f o r e z a.

***Elektropatologia.** Na skórze ludzi lub zwierząt rażonych prądem elektrycznym, czy to technicznym, czy też z atmosfery, powstają zazwyczaj swoiste znaki, na przedmiotach martwych natomiast, jak metale lub minerały, powstają ślady, wykazujące w swym kształcie pewną prawidłowość. Znaki te i ślady zezwalają czasem na śledzenie drogi prądu poprzez rażony przedmiot (mikroskopowo, rentgenologicznie), np. do wnętrza kości. Obrażenia te wymagają według nowych zapatrywań, leczenia, które dotychczas stosowane zabiegi chirurgiczne (np. amputację) czyni zbyt ciężkimi. Nawet naporóż stracone życie, można uratować przez długie i usilne stosowanie sztuczne oddychania, gdyż rażenie prądem elektrycznym wywołuje silny wstrząs, połączony z letargiem i porażeniem ośrodków oddychania, które przez odpowiednie zorganizowanie pierwszej pomocy, można pobudzić do podjęcia swych czynności, a więc i życia.

***Elena**, miasto w prow. Caserta (Włochy pñd.), około 12.000 mieszk.

***Elin-Pelin**, pseudonim pisarza bułg., Dymitra Iwanowa, * 1878, autora zajmujących opowiadań z życia góralskiego.

***Eliot Thomas Stearns**, pñ. ameryk. poeta i krytyk, * 1888, od 1913 w Londynie, tamże wydaje czasopismo „The New Criterion“. Jako poeta talent wybitny, mimo pewne dziwactwa, należy do czołowych pisarzy Anglii i Ameryki. Wydał zbiory poezyj: „Prufrock and Other Observations“ (1917), „Poems, 1909—25“ (1925), „Journey of the Magi“ (1927), „Ash Wednesday“ (1930) i i. W „The Waste Land“ (1922, zbiór poezyj nagrodzony w Chicago) dał typowy wyraz poglądów pokolenia powojennego, zniechęconego do życia. Przez „Homage to J. Dryden“ (1924) stanął w rzędzie najlepszych krytyków angielskich. Następne studia krytyczne: „Shakespeare and the Stoicism of Seneca“ (1927), „An Essay of Poetic Drama“ (1928) i „For Lancelot Andrewes: Essays on Style and Order“ (1928). Od niepokoju „Waste Land“ w studjach ostatnich przechodzi E. do jasności formy i neo-humanizmu. Następnie wydał studjum krytyczne: „Dante“ (1929). O E.: Th. Mc Greevy (1931).

Eliot Charles William, chemik i pedagog amerykański, † 1926, prof. uniwersytetu Harvarda, autor wielu dzieł z zakresu pedagogii, polityki, socjologii.

Elizabeth, 1. (1930) 114.589 mieszk.

***Elizawetgrad**, ob. Zinowjewsk.

***Elizawetpol**, rosyjska nazwa miasta Gandza na Kaukazie, ob. Gandza (uzup.).

***Elk**, rzeka w Kanadzie, tyle samo, co Atabaska (ob.).

***Ellaloh-with-Greetland**, miasto w hrabstwie York (w części zach., West Riding), w Anglii pñ., około 15.000 mieszk., przemysł żelazny, wyroby wełniane.

***Ellipsocephalus** Zenker, rodzaj trylobita z owalną głową i gładką glabellą. 12—14 segmentów i mały ogon. Żył w kambrze. Bardzo pospolity w Czechach, np. E. Hoffi Schloth.

Ellis Henry Havelock, pisarz ang., z innych jego dzieł, m. i. „A Study of British Genius“ (1904, nowe wyd. 1926), „The World of Dreams“ (1911), najgłośniejsze: „The Dance of Life“ (1923).

***Ellwood City**, miasto w stanie Pensylwania (St. Zjedn. A. P.), nad rzeką Ohio, na pñ.-zach. od Pittsburga, węzeł kolejowy.

***Elmhurst**, miasto w stanie Illinois (St. Zjedn. A. P.), 14.055 mieszk., węzeł kolejowy, handlowy port lotniczy Eagle Field, stalownie, kamieniołomy.

***Elsass**, niemiecka nazwa Alzacji.

***Elster** Hanns Martin, pisarz niem., * 1888, autor monografij: o Frensenie (1911), Wedekindzie (1922) i i., nadto: „Geschichte der deutschen Literatur“ (1929—30, 3 t.). Od 1924 wydaje czasopismo „Die Horen“.

***Elter** Edmund T. J., ks., pol. filozof i teolog, ur. 1887, 1926 prof. etyki, 1927 prof. filozofii tomistycznej Uniw. Gregor. w Rzymie. Napisał szereg prac z dziedziny etyki i tomistyki.

Elton Oliver, ang. historyk liter., wydał nadto m. i.: „Survey of English Literature from 1730 to 1780“ (1928).

***Elvestad** Sten, pisarz norweski, * 1884, pseudonimy: Stein Riverton, Asbjörn Krag, autor poczytnych powieści detektywnych.

Elzenberg Henryk, krytyk lit. i filozof, * 1887, wydał nadto: „Le sentiment religieux chez Leconte de Lisle“ (1909), „Podstawy metafizyki Leibniza“ (1917), „Etyka wyrzeczenia“ (w „Przegl. Filoz.“ 1925), „Lukrecjusz i religia materializmu“ (w „Przeglądzie Współcz.“ 1927) i in.

***Elżanowski** Seweryn, pol. działacz polityczny, (1821—1874), w 1845 organizował z polecenia Mierosławskiego spisek w Prusach Zach., 1846 aresztowany, w procesie moabickim skazany na śmierć, w 1848 stworzył na Pomorzu oddział polski, z którym przedostał się do Poznania. Po stłumieniu powstania wyjechał do Paryża, gdzie brał żywy udział w życiu politycznym emigracji jako redaktor demokratycznego „Przeglądu Rzeczy Polskich“ (1857—62). W 1863 działał jako komisarz Rządu Nar. dla zachod. Galicji i był więziony przez władze austriackie.

***Elżbieta Rakuska**, żona Kazimierza Jagiellończyka, (1436—1505), córka Albrechta II

Habsburga, cesarza rzymskiego, poślubiła Kazimierza w 1454, miała z nim trzynaścioro dzieci, sąd uzyskała przydomek „matki Jagiellonów“; zaznaczyła się starannem ich wychowaniem oraz dziełami pobożności i miłosierdzia. Z osobą jej związane jest powstanie traktatu wychowawczego „De institutione regii pueri“.

***Elżbieta Rakuska**, żona Zygmunta Augusta, (1526—1545), córka ces. Ferdynanda i Anny Jagiellonki, poślubiła króla polskiego w 1543. Mimo urody i zalet charakteru nie zyskała jego względów głównie z powodu intryg Bony, która trzymała małżonków rozdzielonych; dopiero w 1544 po objęciu przez Zygmunta Augusta rządów na Litwie nastąpiło pomiędzy nimi pewne zbliżenie.

***Em**, symbol chemiczny emanacji.

***Emanizm**, w etnologii określenie wiary wielu ludów pierwotnych w przypisywaną tak istotom żywym jak i martwym przedmiotom zdolność promieniowania w otoczenie immanentnych, specyficznych swych właściwości.

Emanuel, 2. b. król portugalski, † 1932. Zwłoki jego przewieziono uroczyście i pochowano w Lizbonie.

Emberiza. Błąd druk.: zam Fringillidae ma być Fringillidae.

Emerson Ralph Waldo, pñ. ameryk. pisarz i myśliciel. Liczne nowe o nim studia i nowe wyd. zbiorowe jego dzieł, m. i.: 1926, 6 t.; 1929, 2 t.; 1929, 6 t.; „Selected Essays“ 1923. Monografia: G. E. Woodberry (1907, nowe wyd. 1926).

Eminowicz Roman, bratanek (nie brat, jak wydr. w t. 4) E. Ludwika (1900—20), oprócz poezyj wyd. p. t. „Basileus“ (1922), pozostawił wiele innych, dalej tłumaczenia z Reverdy'ego, krytyki, rozprawę o Horsztyńskim, listy i t. d.

Empire jako okres kulturalny, obejmuje czasy panowania Napoleona. Już rewolucja francuska wysunęła na pierwszy plan zagadnienia państwowe; przy równoczesnym dążeniu klasycyzmu do osiągnięcia ideału starożytnego doprowadziło to do porzucenia wzorów greckich na rzecz rzymskich. Podczas gdy jednak mężowie stanu Rewolucji wzorowali się na Katonie, Cyncynacie czy Ciceronie, wielbieli Napoleona porównywali go z Cezarem, Augustem i Konstantynem. Napoleon kazał się mianować konsulem; wskrzesił instytucje senatu i trybunatu; jego pułki nosiły jako znak wojskowy orła rzymskich legionów. Reprezentacyjny artysta tej epoki, David, namalował „Przyściegę Horacjuszów“, on też zaprojektował strój dworu Napoleona. Najwybitniejszy ówczesny aktor, Talma, urabiał swe role bohaterskie według Napoleona. Natomiast muzyk Cherubini nie znalazł łaski Napoleona: sztuka przedstawiała dla niego tylko wartość reprezentacyjną.

Napoleon I. Państwo Napoleona opierało się nazewnątrż na wyzwolonej przez Rewolucję burżuazji, nazewnątrż o system państw zależnych. Zafamało się ono w walce z innymi państwami, które właśnie w tym czasie poczęły sobie uświadamiać swoją odrębność narodową, jak Hiszpanja i Niemcy, i z równą siłą wystąpiły przeciw panowaniu Francji monarchicznej, jak rewolucja francuska przeciw najazdowi monarchicznych państw, Austrii i Prus. — Rewolu-

cja jakobińska chciała rozbić społeczeństwo na atomy równe sobie pod względem socjalnym i prawnym. Napoleon dawał przykład, jak olbrzymie możliwości otwierają się przed wybitną jednostką w czasach załamania się starego i tworzenia nowego porządku. Jego dwór był wyrazem potęgi. Odżyły dawne dworskie godności Burbonów. Obok dawnej szlachty wyrosła nowa, cesarska. Uroczystości dworskie odbywały się z wielkim przepychem.

Wojsko. Główną podporą potęgi Napoleona było wojsko. 1805 liczyło ono 592.000, 1812: 678.000 ludzi. Doborową formację tworzyła gwardja. Odznaczeniem wojennym był krzyż legji honorowej. Siła bojowa armji polegała na daleko posuniętej samodzielności dowódców poszczególnych oddziałów, na indywidualistycznej taktyce tyraljerskiej (w przeciwstawieniu do operowania plutonami), jak również na poświęceniu żołnierzy dla uwielbianego wodza i możliwościach wielkiej kariery („buława marszałkowska w tornistrze”). Jednakowoż przesyecenie armji obcymi, nie francuskimi, żywiołami, które często siłą zaciągano, podkopywało jej wartość. Uchylenie się od służby wojskowej było częste. Liczbę dezertersów już w r. 1808 podawano na 300.000. — Silnie zorganizowana była policja. Cała armja konfidentów śledziła nastroje wśród mas, wojska i urzędników.

Oświata. Nauki praktyczne (medycyna, chemja) cieszyły się poparciem Napoleona, który z pogardą i tajoną trwogą spoglądał na abstrakcyjnych myślicieli. Książki i gazety podlegały ostrej cenzurze. Z drugiej strony starał się Napoleon o rozwój organów rządowych i sam pisywał do „Moniteur”. — Nauczanie stało się monopolem rządowym. Trzy rodzaje szkół, wyższych, średnich i ludowych, podlegały nadzorowi korporacji t. zw. uniwersytetu. Szczególną opieką otaczał Napoleon szkoły średnie, do których uczęszczała młodzież stanu mieszczańskiego, głównej podpory tronu Napoleona. Uczniowie byli przyzwyczajeni do karności wojskowej; chodzili w mundurach. Przedmioty humanistyczne znowu nabrały znaczenia. W szkołach ludowych nauka ograniczała się do czytania, pisania, rachowania i katechizmu cesarskiego (1806; próba przedstawienia cesarstwa jako monarchji z bożej łaski). Wprowadzono zpowrotem karę chłosty.

Kościół. Konkordat, zawarty z papieżem 15 lipca 1801, miał położyć kres niebezpiecznej dla państwa rozterce religijnej. Religja miała podlegać nadzorowi państwa i służyć jego celom. Kościół musiał uznać sprzedaż dóbr narodowych, powstałych ze skonfiskowanych majątków kościelnych. Biskupów mianowała władza państwowa. Duchowni otrzymywali wynagrodzenie od państwa. Papieskie rozporządzenia wolno było ogłaszać tylko za zezwoleniem państwa. Do zerwania doszło, kiedy Napoleon przystąpił do blokady Anglii, a papież nie zamknął portów dla statków angielskich. Napoleon obsadził państwo kościelne i uwięził papieża, który go wyklął. — Podobnemu nadzorowi podlegał i protestantyzm. — Żydzi uzyskali 2 marca 1807 zwolnienie od wszelkich

ograniczeń. Ich kult religijny został uregulowany przez państwo 11 grudnia 1808.

Społeczeństwo. Rewolucja francuska dążyła do wolności i równości wszystkich. Zrównano też wszystkich pod względem prawnym. Niesiono ograniczenia gospodarcze. Robotnicy i rzemieślnicy znaleźli się na wolnym rynku pracy, zwłaszcza, że w myśl bezwzględnej pojęcia wolności zabroniono wszelkich porozumień między pracodawcami, a przede wszystkim między pracobiorcami. Napoleon starał się o prawne i społeczne zabezpieczenie stanu średniego (właścicieli gruntów i fabryk), który dzięki przewrotowi zyskał na znaczeniu. Kodeks cywilny zapewniał bezwarunkową ochronę majątkowi nieruchomości, ale w niedostatecznej mierze zajął się majątkiem ruchomym i umową o pracę. Stworzenie Banku Francji położyło kres dzikiej spekulacji. Za pośrednictwem izb handlowych i radców dla handlu i przemysłu zyskało mieszczaństwo wielki wpływ doradczy, zażądało ochrony celnej przed Anglią (blokady kontynentalnej). Nie wolno było przywozić angielskich towarów kolonialnych ani zawijać do Francji okrętami, które wyjechały z portów angielskich. Wywóz angielski zmniejszył się o połowę, ale we Francji zabrakło surowców, nastąpił kryzys produkcji, wzrosły niesłychanie ceny towarów kolonialnych. Niepowodzenia gospodarcze zniechęciły przemysł i handel do panowania Napoleona, mimo jego pracy nad podniesieniem rolnictwa, górnictwa, przemysłu wojennego i tekstylnego.

Znaczenie e. Rewolucja francuska przyniosła stanowi średniemu wolność i władzę. Później pochwycił władzę Napoleon, ale bieg wypadków zmusił go do urzędywistniania dążeń warstwy średniej. Podobne tendencje rozwojowe wystąpiły i w innych państwach, szczególnie w Niemczech; równocześnie jednak budziła się świadomość narodowa, która kierowała swój wzrok ku średniowieczu, zwłaszcza pod wpływem romantyzmu.

***Emplektyt**, minerał, siarczek miedzi i bizmutu o składzie Cu_2S_3 , występuje w nieprzeźroczystych kryształach barwy szarej do białej. Tw. 2, C. wł. 6,3—6,5. Występuje w kop. Tannenbaum k. Schwarzenberg, Pöhla, Annaberg (Saksonja), Telemarken (Norwegja), Copiapo (Chile) i in. m.

***Emszer**, w geologii, środkowe piętro górnej kredy; por. Kredowa formacja.

Emys, Emydidae, p. Żółwie (uzup.).

***Enchytraeidae**, wazonkowce, rodzina skąposzczetów. Żyją w mule i w ziemi. Białe lub żółtawe, 0,8—3 mm dług., posiadają 4 rzędy szczecinek. Około 40 gat. Enchytraeus Henle u nas pospolity w szklarniach. E. appendiculatus 10 mm długi i E. lobofer Vejd 20 mm dł.

Encyklopedia. Ważniejsze nowe wydania: Anglja: „The Encyclopaedia Britannica“ (14 wyd. 1929, 24 t.); Chambers' „Encyclopaedia“ (1923—27, 10 t.). — Ameryka Płn.: „The Encyclopaedia Americana“ (VI wyd. 1928, 30 t.); „The New International Encyclopaedia“ (II wyd. 1926—27, 25 t.). — Francja: „Larousse du XX siècle“ (1928 n., 6 t.). — Niemcy: „Meyers

Lexikon“ (VII wyd. 1924—30, 12 t. i 3 t. suplem. od 1931); „Der Grosse Brockhaus“ (XV wyd. 1928 n., 20 t.). — **Włochy**: „Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti“ (1929 n.); „Grande enciclopedia popolare Sonzogno“ (1924—1930, 22 t.). — **Rosja**: „Bolszaja Sowieckaja Encikłopedija“ (1929 n., 65 t.); „Małaja Sowieckaja E. (1927—31, 10 t.). — **Enc. jugłosłowiańska** (1925—29, 5 t.), **czechosłowacka** („Masarykův slovník naučný“, 1925 n.), **rumuńska** (1929), **holenderska** (1922—25, 8 t.), **łotewska** (1927 n.), **żydowska** („Encyclopaedia Judaica, 1928 n., 15 t.) i i.

Enderbyland, w 1929/30 r. (98 lat po stwierdzeniu jego istnienia) był badany przez dwie ekspedycje: Australijczyka Mawsona i Norwega Riiser-Larsena. Pierwszy wylądował na wyspie Proclamation (66° szer. pld., 54° dług. wsch.), drugi w samolocie dotarł do lądu stałego pod 66° szer. pld. i 50° 40' dług. wsch. Łądogód wznosi się do 1.500 m, szczyty górskie do 2.100 m.

***Endleott**, miasto w stanie N. Jork (St. Zjedn. A. P.), 16.231 mieszcz., węzeł kolejowy.

***Endoblotyczne grzyby**. Grzyby żyjące wewnątrz organizmu żywiciela lub też symbionta.

***Endocarpium**, p. Owoc.

***Endogeniczne siły**, siły działające z wnętrza ziemi na zewnątrz; ich siedzibą jest skorupa ziemską aż do maksymalnej głębokości 50 km. Główną taką siłą jest siła tektoniczna, powodująca wytwarzanie się ognisto-płynnej magmy; w związku z siłami tektonicznymi pozostają trzęsienia ziemi.

***Endokrynologia**, nauka o gruczołach z wydzieleniem wewnętrznym (por. Wewnętrzne wydzielenie).

***Endotoksyny** (z greck.), jady (toksyny) zawarte we wnętrzu ciał bakteryjnych, które uwalniają się dopiero przy obumieraniu bakterij i działają wówczas trująco.

***Enescu George**, rumuń. kompozytor i skrzypek, ur. 1881, wystąpił 1897 w Paryżu jako kompozytor, później podróżował po Europie jako skrzypek. Komponował muzykę kameralną, utwory fortepianowe i orkiestrowe, opery i i.

***Engel Erich**, niem. reżyser teatralny, * 1891, od 1922 u Reinhardta, od 1925 w berlińskim teatrze rządowym, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli nowego stylu reżyserskiego (pogłębiany naturalizm).

Engel Eduard, pisarz niem., wydał nadto m. i.: „Was bleibt“ (1928, subiektywna próba określenia dzieł literatury powszechnej, które przetrwały próbę czasu); „Menschen und Dinge“ (1929, zbiór studjów); „Geschichte der deutschen Literatur“ (1928, 90 tys.).

Engel Georg, pisarz niem., † 1931.

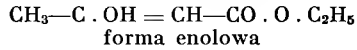
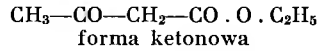
***Engelke Gerrit**, poeta niem., (1891—1918), o niezwykłej głębi myślowej, siłę obrazowania i języka, pokrewny Whitmanowi. Główne dzieła: „Rythmus des neuen Europa“ (1921) i „Briefe der Liebe“ (1925, listy do narzeczonej). Wybór utworów: „Gesang der Welt“ (1926).

Enna, od 1927 r. ponownie nazwa miasta Castrogiovanni na Sycylii (Włochy). Utworzona w tym roku prowincja Enna liczy 2.553 km², 253.730 mieszcz.

***Ennedi**, płyta zbudowana z piaskowców, na

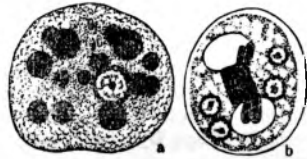
pln.-wsch. od jeziora Czad, 25.000 km² powierzchni, poprzecinana korytami wadi, trudno dostępna, zamieszkała przez około 2.000 pasterzy Baële, spokrewnionych z Tibbu.

***Enole**, związki powstające z aldehydów lub ketonów przez przesunięcie jednego atomu wodoru od węgla sąsiadującego z grupą karbonylową do tlenu grupy karbonylowej; powstaje przytem grupa wodorotlenowa i podwójne wiązanie między węglami. Przykład: ester etylowy kwasu acetylo-octowego.

***Ensenada**, port w Dolnej Kalifornji (Meksyk), nad zatoką Todos Santos, handel owocami.

***Enstatyt**, minerał, należący do grupy piroksenów, krzemian magnezu zawierający kilka % żelaza, tworzy rombówce kryształowe, dochodzące nieraz kilkudziesięciu cm długości, barwy szaro-białej, żółtawej, zielonawej. Tw. 5,5. C. wł. 3,1—3,2. Występuje w skałach zasadowych, zwłaszcza jako część składowa skał oliwinowych i serpentynowych. E. ulega przeobrażeniu w talk.

Entamoeba histolytica.

a z pobraniami krwinkami, b cysta.

***Entamoeba Casagr. et Barbag.**, rodzaj pasorzytnego pełzaka. 0,02—0,03 mm średnicy. Żyje w człowieku w ustach, np. E. gingivalis Grass, nieszkodliwy. Podobnie w jelicie E. coli Lösch. oraz E. histolytica Schaudinn, wywołuje czerwonkę tropikalną. Por. Czerwonka w uzup.

***Enteroskopja** (greck.), badanie jelit zapomocą aparatu, oświetlającego je od wewnątrz.

***Enterostenosis** (greck.), zwężenie światła jelita, może być czynnościowe (skurez jelita) i anatomiczne, na skutek blizn po przewlekłych procesach zapalnych (gruźlica, nowotwory, zrosty i t. d.).

***Enterostomja** (z greck.), chirurgiczne wykonanie przetoki jelitowej.

***Entomostraca**. Zam. ob. Raki ma być ob. Skorupiaki.

Entre Rios, prow. Argentyny, w 1930 r. 598.991 mieszcz.

***Eophrynus Woodw.**, rodzaj kopalnego pajęczaka z grupy Anthracomarti. Odwłok płaski, szczękoroża bez szczypec, 4 pary nóg chodowych. Eophrynus prestwichii Buchl. z formacji węglowej znalezionej w Anglii.

***Eosforyt**, minerał zbliżony składem chemicznym do zildrenitu, tworzy rombówce kryształowe barwy różowej, żółtawej aż do bezbarwnych. Tw. 5, C. wł. 3,1. Występuje w Branchville,

Fairfield w żyłach pegmatytowych razem z rodochrozytem, litiofilitem i in. minerałami.

*Epe, gmina w prowincji Gelderland (Geldrja, Holandia wsch.), 13.371 mieszk., przy linii kol. Apeldoorn—Haltem, rolnictwo.

*Epihlonty, organizmy żyjące na innych bez szkody dla nich lub jako pasorzyty: Epifyty na roślinach, Epizoa na zwierzętach.

*Epicarpium, p. Owoc.

*Epinay-sur-Seine, miasto w depart. Seine (Francja płn.), 11.475 mieszk., przemysł chemiczny i żelazny.

*Epiroforeza (z greck.), ruchy kontynentów powstałe przez zaburzenia w równowadze ziemi, spowodowane przyczynami kosmicznymi (zmiana ekscentryczności toru ziemi), przemieszczeniami biegunów, przesunięciami powierzchniowych części skorupy ziemskiej (sal) i t. p.

*Epistola apostolorum (łac., list apostołski), apokryficzna rozmowa w formie posłania apostołskiego, powstała prawdopodobnie ok. 170 w Malej Azji. Autor nieznany. Wyd. 1919 i 1925.

*Epistylbit, minerał, składem chemicznym zbliżony do heulandytu, tworzy jednoskośne kryształy o pokroju pryzmatycznym lub skupienia ziarniste i promieniste, bezbarwne, białe i żółtawe. Tw. 4—4,5, na płaszczyźnie [010] niższa, wynosi 3,5. Występuje na Islandji, wyspach Färöer, w Indjach (Poone), w Nowej Szkocji i in. m. Zbliżony do e. są parastylbit z Islandji (Borgarfjord) i reissy z Santorinu.

*Epitokia (grec.), stadium, w którym znajduje się organizm lub jego część, zdolne do rozrodu (przeciwieństwo — atokia); u niektórych robaków części te mogą być połączone (u Autolytus, palolo).

Epomophorus.

*Epomophorus Bennet, rodzaj etjopskiego nietoperza. E. gambianus Gray 12 cm długi, z białymi kosmykami włosów na uszach. Na barkach posiada brodawki pokryte naramiennikami z długiej sierści. Żyje od Gambji aż po Abisynję.

*Epsomit, minerał, wodny siarczan magnezu $MgSO_4 \cdot 7 H_2O$, tworzy bezbarwne romboidalne kryształy. Tw. 2—2,5. C. wł. 1,7. Tworzy nacieki w kop. Doliny Pańskiej na Węgrzech, wykwyty na stepach syberyjskich, w Katalonji; jako produkt przeobrażenia kizerytu występuje w Stasfurcie, Hallstacie. W Polsce towarzyszy minerałom złóż soli potasowych (Kałusz, Stebnik, Kropiwnik i t. d.). E. używany jest w celach leczniczych (woda gorzka).

*Epstein, 1. Jehudo, malarz wiedeński, * 1870, kształcił się w Akademii wiedeńskiej, maluje obrazy historyczne i rodzajowe, portrety i krajobrazy.

2. Jacob, rzeźbiarz płn.-amerykański, * 1880, kształcił się w Paryżu pod wpływem Rodina, w 1905 osiadł w Londynie, od 1927 przebywa w Ameryce. Główne dzieła: Sfinks na pomniku nagrobnym O. Wilde'a na cmentarzu Père Lachaise w Paryżu, brązowy posąg Chrystusa, „Noc“, „Dzień“, i liczne brązowe rzeźby portretowe, jak: portret lorda Fishera, J. Conrada i in.

*Équateur, prowincja Belgijskiego Konga, w dorzeczu Buzira-Rutti. Powierzchnia 558.720 km², ludność: 1.623.640 autochtonów i 2.260 białych (r. 1929). Kolonja leży w strefie tropikalnej i jest jeszcze słabo zbadana. Główne miasto Coquilhatville z 12.300 mieszk. Posiada lotnisko.

*Er Righa, arabska nazwa Jerycho.

*Eratyczne organizmy, organizmy, które przypadkowo znalazły się na danym stanowisku.

*Erbium, pierwiastek chemiczny, ob. Erb.

*Erechomenos, ob. Orchomenos.

Erdział, najwyższy szczyt Azji Mniejszej, jako wulkan jest nieczynny od czasów Strabona.

Erenburg Ilja, pisarz rosyj., * 1891, napisał nadto „Trust D. E.“ (1925), „Michaił Łykov“ (1927), „Uliczka nad Moskwą“ (1929), „Życie aut“ (1930), „Najświętsze dobra“ (1931), „Hiszpanja dzisiaj“, „Moskwa nie wierzy w ły“ i i.

Erfurt, (1931), 142.000 mieszk.

*Erg (wyraz arabski oznaczający piaszczystą pustynię, liczba mnoga Areg), nazwa kilku wielkich wydmych krain Sahary (Afryka płn.). Największą z nich jest t. zw. Wielki Erg wschodni na pld. od Tunisu i depart. konstantyńskiego w Algierji, i W. Erg zachodni, na pld. od depart. algerskiego i oranaiskiego. Wysokość wydmy W. Ergu dochodzi 100—150 m.

*Ergasilus Nordm., rodzaj pasorzytnego widłonoga. Anteny szponowate, 4 pary nóg i jedno oko. Pasorzytuje na skrzelach karpiojących. E. sieboldi Nar. powoduje epidemie. Zaradzić im można przez wylawianie ryb zarażonych od stycznia do marca, gdyż wtedy niema stadów larwalnych wolnopływających.

*Ergosterol $C_{27}H_{41}OH$, alkohol hydroaromatyczny zawierający 3 podwójne wiązania. Znajduje się w drożdżach, skąd go się też otrzymuje. Według Windausa towarzyszy cholesterolowi w organizmach zwierzęcych. Przez naświetlenie promieniami ultrafioletowymi przechodzi w witaminę D (antyrachityczną). W handlu znajdują się roztwory e. w czystym oleju (Vigantol).

*E'Riad (Er Riad, arabskie „ogród“), stolica Nedżu w Arabii środk., około 700 km na pld.-wsch. od Mekki, około 20.000 mieszk.

*Erian, w geologii, górne piętro oddziało mesodevonic według podziału geologów amerykańskich; piętro to obejmuje warstwy z Hamilton i ily z Marcellus. Por. Dewon.

Erie, miasto w stanie Pensylwanja (St. Zjedn. A. P.), 115.967 mieszk. (1930).

Erinaceidae, ob. Jeżowate.

*Erinaceus, jeż, ob. Jeżowate.

*Erkel Franz, kompozytor węg., (1810—1893), kapelmistrz teatru narod. w Budapeszcie i nauczyciel w Akad. muz., znany z opery „Hunyady László“ (1844) i „Bank Bán“ (1861),

pisał pieśni węgierskie. Syn jego Alexander, (1846—1900), komponował operetki.

***Erkko Johanni Henrik**, poeta fiń., (1849—1906), wpłynął na rozwój poezji fińskiej swoją świeżą liryczną nastrojową, w następnych poezjach i dramatach podejmował motywy staro-fińskie („Aino“, 1893, „Kullervo“, 1895).

***Erler**, 1. Franz Christoph, rzeźbiarz austriacki, (1829—1911), uczeń Akademii wiedeńskiej, zdobył liczne kościoły dziełami w duchu rzeźby średniowiecznej.

2. Fritz, malarz niemiecki, * 1868, twórca szeregu ściennych dekoracji; wykonywał też ilustracje oraz projekty dekoracji teatralnych i dzieł przemysłu artystycznego.

3. (E.-Samaden) Erich, brat powyższego, również malarz, * 1870, żyje w Samaden w Engadynie, maluje tamtejsze krajobrazy. Znany także jako ilustrator i malarz scen z wielkiej wojny.

4. Otto, * 1873, poeta niemiecki, zamieszkały w Dreźnie, wybitny pisarz sceniczny, w dramacie „Zar Peter“ (1905) pozostawał pod wpływem Kleista i Hebbła, w „Struensee“ („Der Engel aus Engeland“, 1916) dał oryginalne ujęcie przedmiotu.

***Erlingsson Thorstein**, liryk islandzki, (1838—1914), autor zbioru dźwięcznych poezyj pod tytułem „Ciernie“ (3 wyd. 1918).

Erman Adolf, egiptolog niem. Nowe oprac.: „Aegypten und aegypt. Leben im Altertum“ (1923); „Aegypt. Grammatik“ (1928); „Mein Werden und mein Wirken“ (1929).

***Ermatinger Emil**, szwajc. historyk literatury i poeta, * 1873, 1920 profesor w Zurychu, wydał: „G. Kellers Leben“ (1915, 3 t., VI. wyd. 1924), „Das dichterische Kunstwerk. Grundbegriffe der Urteilsbildung in der Literaturgesch.“ (1921) i i. Wraz z R. Hunzikerem dał doskonałe co do formy przekłady „Antike Lyrik im modernen Gewande“ (1898). W zbiorze poezyj „Jenseits des Tages“ (1900) dał wdzięczne i głębokie liryki.

***Ermenonville**, wieś w depart. Oise (Francja pñ.), 470 mieszk., 14 km od miasta Senlis, słynne z dłuższego pobytu J. J. Rousseau.

***Ernolit**, twarदा masa, otrzymywana przez działanie formaldehydu na substancje białkowe, wydobyte z drożdży. Służy za surogat ebonitu.

***Ernouf de Verclives Alfred Auguste**, bar., franc. historyk, (1817—1889), gorliwy bonaparytysta, napisał: „Histoire de Waltrade, de Lothaire II. etc.“ (1858), „Le général Kléber“ (1867), „Les Français en Prusse 1807—08“ (1872) i i.

Ernst Paul, pisarz niem. Wydał nadto m. i.: „Grundlagen der neuen Gesellschaft“ (1930), „Jugenderinnerungen“ (1930, 2 t.), „Jünglingsjahre“ (1931), „Frohe Geschichten“ (1931).

Ernst Marcin, astronom pols., um. 1930.

***Erongo**, granitowy masyw górski na terytorjum Afryki Pñ.-Zach. (ang.), w pobliżu kolei Otawi, 2.500 m wys.; kopalnie cynku.

***Erotomatyczna metoda** w nauce polega na budowie lekcji z pytań, na które odpowiadają uczniowie. E. m. może być stosowana dogmatycznie (np. pytania i odpowiedzi w ka-

techizmie), albo pogładowo-indukcyjnie (uczeń przez stopniowanie trudności pytań i ich układ dochodzi powoli sam do podania dobrego opisu lub reguły).

***Erotokritos**, słynny dramat wierszem w greckim języku ludowym, z XVII. w., o treści rycerskiej, napisany przez Wincencosa Kornaros z Krety (wyd. 1928).

***Erpenius** (van Erpe) Thomas, orientalista niderlandzki, (1584—1624), 1613 profesor w Lejdzie, później także tłumacz przy stacjach generalnych, założył arabską drukarnię, zakupioną po jego śmierci przez braci Elzevirów (ob. Elzevir). Napisał: „Grammatica arabica“ (1613 do 1829 często przedrukowane) i i.; wydał „Proverbiorum arabicorum centuriae duae“ (2 wyd. 1623), i inne teksty arabskie z przekładem łacińskim.

***Errigal**, najwyższy szczyt gór Donegal w Irlandji pñ., 750 m wys.

***Ersch Johann Samuel**, twórca nowej bibliografii niemieckiej, (1766—1828), 1803 profesor geografii i statystyki w Halli, 1808 naczelny bibliotekarz; autor prac historyczno-literackich i wraz z J. G. Gruberem wielkiej, nieskończonej encykli.: „Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste“, 1818 r.

***Erskine John**, pñ. ameryk. poeta i pisarz, * 1879, w l. 1918—21 współpracownik „Cambridge History of American Literature“, autor studjów: „The Elizabethan Lyric“ (1903), „Leading American Novelists“ (1910) i i., dowcipnych szkiców: „The Moral Obligation to be Intelligent“ (1915), „The Literary Discipline“ (1923) i i., poezyj: „Collected Poems“ (1922), zaślinał powieścią: „The Private Life of Helen of Troy“ (1925, tłum. pol.), poczem wydał kilka innych, słabszych już, powieści w podobnym stylu: „Adam and Eve“ (1927), „Penelop's Man“ (1928), „Uncle Sam“ (1930).

***Erslev Christian**, historyk duński, (1852—1930), 1883—1916 profesor uniw. w Kopenhadze, od 1916 kierownik archiwów państwowych, napisał: „Konge og Lensmand i det 16de Aarhundrede“ (1879), „Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse“ (1882), „Erik af Pommeren, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning“ (1901), wydał: „Kong Frederik I. s danske Registranter“ (1879), „Danske Kancelliregistranter 1535—60“ (1882), „Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis“ (1894—1912, 4 t.).

***Ertel Jean Paul**, muzyk niem., * 1865, kompozytor: symfonia „Harald“, opery, fuga podwójna na orkiestrę i organy, poematy symfoniczne, utwory kameralne.

***Ertl Emil**, pisarz austriacki, * 1860, 1898—1922 dyrektor biblioteki Wyższej szkoły technicznej w Grazu, gdzie stale mieszka. Powodzenie osiągnął głównie powieścią z dziejów Austrii: „Die Leute vom blauen Guguckshaus“ (1906), tworzącą wraz z „Freiheit, die ich meine“ (1909) i „Auf der Wegwacht“ (1911) trylogję: „Ein Volk and der Arbeit, hundert Jahre Österreich im Roman“, oraz powieścią historyczną „Karthago, Kampf und Untergang“ (1924). W nowelach z wdziękiem malował życie obyczajowe Austrii.

***Erukowy kwas**, $C_{22}H_{42}O_2$, występuje pod postacią glicerydy w nasionach gorczycy, w oleju rzepakowym. Od śladów kwasu azotawego ulega izomeryzacji na kwas brąsodynowy.

***Ervine** Saint John Greer, pisarz anglo-irlandzki, *1883, wraz z Yeatsem i Lady Gregory inicjator nowoirlandzkiego dramatu, z utworów jego najlepsze: „Jane Clegg“ (1911) i „John Ferguson“ (1913), później lżejsze komedje i słabsze powieści i t. d.

***Erwin** (von Steinbach), architekt niemiecki, (ok. 1244—1318), według Goethego („Von deutscher Baukunst“) uchodzący za budowniczego katedry strassburskiej; prawdopodobnie jednak tylko część zachodnia, i to dolna, jest wykonana według jego planów. Syn jego tego samego imienia, i drugi, Johannes Wielin, pracowali po jego śmierci dalej przy budowie katedry, a także trzeci jego syn był budowniczym.

***Erynit**, minerał, zasadowy arsenian miedzi o składzie $Cu_3As_2O_8(OH)_4$, występujący w zbitych skupieniach, podobnych do oliwinitu.

***Erysimum** L. (p s z o n a k), zioła, należące do krzyżowych. Kwiaty żółte, liście wydłużone, rosną na półkuli płn. w strefie umiarkowanej. W Polsce *E. cheiranthoides* L. (p. drobokwiatowy), występuje na całym niżu.

***Erystyka** (greck., od eris, „spór“), sztuka spierania się, sztuka dyskusji. Erystyk, wyszkolony w dyskusji, szukający sporu słownego.

***Erythrina** L. (koralodrzew), drzewa lub krzewy z rodziny motylkowych. Kwiaty duże, szkarłatne, nasiona owalne, błyszczące, czarne lub czerwone. Rośnie w Afryce i Ameryce. W europejskich szklarniach hodowane: *E. corallo-dendron* L., którego kwiaty, liście i kora używane w odczynnie w lecznictwie, drewno natomiast do wyrobu korków, *E. crista galli* L. o pięknych kwiatach.

***Erythronium** L. (t r z e w n i k), rośliną należąca do Liliaceae. *E. dens canis* L. (psi ząb), rośnie od Japonii do Europy pfd., hodowany jako roślina ozdobna w ogrodach, dawniej miał znaczenie w lecznictwie. Cebule amerykańskiego gatunku, *E. americanum*, używane jako środek na wymioty.

***Erythrophloeum** Afz., drzewa z rodziny Mimosaceae. Liście podwójnie pierzaste, kwiaty drobne zebrane w grona, owocem strąk. Rosną w Afryce, Chinach i Australji. *E. guineense* Don. (drzewo „sassy“) rośnie w Sierra Leone. Tubylcy korę tego drzewa używają w sądach bożych: jeśli działa przeczyszczająco dowodzi to winy, wymioty natomiast świadczą o niewinności. W płn. Ameryce kora używana również przeciw czerwonce.

***Erytryn** (erytryt), minerał, wodny arsenian kobaltu o składzie $Co_3As_2O_8 \cdot 8H_2O$, tworzy jednoskośne kryształy i kuliste wzgl. promieniste skupienia barwy czerwonej lub szaro-zielonej. Tw. 1,5, C. wł. 2,9. Występuje w Saksonji (Schneeberg), w Turynji (Saalfeld), Norwegji i in. m.

***Eryx**, góra (751 m) na płn.-zach. od Drepanonu na Sycylii ze świątynią Afrodyty Erykińskiej (Venus Erycine). Na górze leżało również shellenizowane miasto E., o które toczono

w czasie pierwszej wojny punickiej zacięte walki. Dziś góra nazywa się Monte San Giuliano.

***Erzberg**, góra w Styryi (Austria), ob. Eisernerz (uzup.).

***Erzpekl** Bolesław, pol. historyk lit., †1932. Od r. 1921 był prof. honorowym filologii polskiej w uniw. poznań.

***Erzerum**, stolica wilaletu E. (26.330 km², 270.426 mieszk.), 31.485 mieszk. (Turków i Kurdów). Biskupstwa chrześcijańskie zostały zniszczone. — W E. zebrał się w 1919 r. pierwszy narodowy kongres turecki.

***Erzgebirge**, ob. Rudawy.

***Erzingjan**, wilalet turecki w Azji Mniejszej, 14.276 km² i 134.443 mieszk. Stolica E. (ob.).

***Erzurum**, turecka nazwa Erzerum.

***Escaudain**, miasto w depart. Nord (Francja płn.), 15 km, od Valenciennes, 5.753 mieszk., jako gmina 10.101 mieszk., kopalnie węgla.

***Escayrac de Lauture** Stanislas, markiz, (1830—1868), franc. podróżnik, zwiedził w 1847—50 dużą część płn. Afryki i Madagaskar, a w 1860 Chiny. Podróże te opisał w kilku dziełach. „Mémoires sur la Chine“ (1864) i in.

***Eschelbach** Hans, niem. poeta i pisarz, *1868, autor liryków, odznaczających się świeżością, barwnością i ścisłym związkiem z pieśnią ludową, oraz opowiadań z okolic nadreńskich (m. i. „Der Wasserkopf“ 1904, 20 wyd. 1921).

***Eschenmayer** Karl August, filozof natury, (1768—1852), 1811—1836 profesor filozofji i medycyny w Tybindzie, oddziaływał na Schellinga swoją filozofją, biorącą początek od Kanta: „Die Philosophie in ihrem Übergange zur Nichtphilosophie“ (1803), „Religionsphilosophie“ (1818—1824), „Grundriss der Naturphilosophie“ (1832) i in.; ze szkoła Hegla prowadził zaciętą walkę: „Die Hegelsche Religionsphilosophie“ (1834); skończył na okultyzmie: „Mysterien des innern Lebens“ (1830), „Charakteristik des Unglaubens, Halbgläubens und Vollgläubens“ (1838). Z Kieserem i Esenbeckiem wydawał „Archiv für den tierischen Magnetismus“ (1817—27, 12 t.).

***Escher** Johann Heinrich Alfred, polityk szwajcarski, (1819—1882), 1850 prezydent rządu, przyczynił się do założenia politechniki w Zurychu, podniósł kredyt i komunikację, przeprowadził system kolei prywatnych, założył kolej póln.-wschodnią i kolej Gottharda, której dyrektorem był w l. 1871—78.

***Escher von der Linth**, 1. Johann Konrad, polityk szwajcarski, (1767—1823), od 1798 członek Wielkiej Rady republiki helweckiej, zwalczał rząd Francuzów i dyrektora helweckiego; 1798—1801 wydawał pismo „Schweiz. Republikaner“, od 1814 członek zwycięskiej rady stanu, przez skandalizowanie rzeki Linth (stąd przydomek honorowy) dokonał osuszenia okolicy.

2. Arnold, syn poprzedniego, (1807—1872), geolog szwajcarski, zastępczo badacz geologii swej ojczyzny, Algery i Sahary.

***Eschricht** Daniel Frederick, duński lekarz i przyrodnik, (1798—1863), od 1836 prof. uniwersytetu w Kopenhadze, nap.: „Haandbog

i Physiologi“ (1823—36). „Untersuchungen über die mordischen Waltiere“ (1849) i inne.

***Escoiquiz Juan**, polityk hiszp., (1762—1820), kanonik i nauczyciel późn. króla Ferdynanda VII., 1808 radca stanu, doradził podróz do Bayonny, na skutek której król dostał się w ręce Napoleona, w grudniu 1813 prowadził układy między Napoleonem a Ferdynandem VII., potem popadł w niełaskę.

***Eschscholtz Johann Friedrich**, przyrodnik i podróżnik, (1793—1831), był profesorem medycyny i dyrektorem gabinetu zoologicznego w Dorpacie. Odbył wyprawę morską na morza pld., zorganizowaną przez Kotzebue'go w latach 1815—18. Napisał: „System der Akalephen“ (1829) i wydał „Atlas zoologiczny“ (1829—1833).

***Eschscholtz-Bai**, zatoka u ptn. wybrzeży Alaski, w pobliżu zatoki Kotzebue'go. Znalaziono tu liczne szczątki mamutów.

***Eschscholtzia Cham.** (p o z ł o t k a), rośliną z rodziny makowatych, ma piękne, żółte kwiaty, pochodzi z Kalifornji. E. californica Cham. hodowana w europejskich ogrodach. Jest to roślina trwała, która jednak u nas przemarza, rozmnażana z nasion. Kwiaty duże, złocisto-żółte, na długich szypułkach, stulają się w czasie deszczu. Ma zastosowanie jako środek nasenny.

***Esdreleon**, dobrze nawodniona, żyzna nizina w Palestynie, ciągnąca się od gór Karmel do Galilei.

***Ese** (Eset), ob. Izйда.

***Eski Stambul**, przylądek na zach. wybrzeżu Azji Mniejszej, naprzeciwko Tenedos. W pobliżu ruiny założonego przez Antigonosa w czasach Diadochów miasta Alexandria Troas, gdzie przebywał również św. Paweł.

Eski Szehir, stolica tureckiego wilajetu tej nazwy (13.335 km² i 154.332 mieszk.) w Azji Mniejszej, siedziba trybunału kasacyjnego, największe lotnisko Turcji, wielkie warsztaty kolejowe, handel zbożem, wełną i pianką morską. — W czasie wojny turecko-greckiej w 1920—21 r. toczyły się o E. S. zacięte walki.

***Eskont**, ob. Escompte.

***Eslava Don Miguel Hilarion**, hiszp. kompozytor i teoretyk muzyki, (1807—1878), pisał kompozycje religijne i opery, nadto teoretyczne podręczniki muzyczne; ważne znaczenie historyczne mają jego publikacje: „Museo organico español“ i „Lira sacro-hispana“ w 10 częściach, obejmujące muzykę dawnych mistrzów hiszpańskich od XVI.—XIX. wieku.

***Esmann Gustav**, pisarz duński, (1860—1904), początkowo dziennikarz, autor dramatów obyczajowych, odznaczających się bystrością obserwacji, głębią uczucia i dużą techniką sceniczną.

***Esmarch Jens**, norw. górnik i geolog, (1763—1839), profesor w Krystjanji, autor „Opisu podróży po Węgrzech, Siedmiogrodzie i Banacie“ (1797), „Geognostycznego opisu złóż w Kongsbergu“ (1800).

***Esnault-Pelterie Robert**, inżynier francuski, * 1881, jeden z pionierów lotnictwa, w r. 1907 skonstruował pierwszy zdolny do lotu jedno-plotowiec.

Esneh (Esna), poniżej miasta znajduje się tama na Nilu, dług. 874 m, zbudowana w 1909 r.

***Escidae**, ob. Szczupaki.

***Espagnat Georges d'**, malarz franc., * 1870, należy do grupy malarzy paryskich, znanych około 1890 r. dzięki szeroko płaszczyznowym kompozycjom, o zdecydowanym kolorycie. Dekorował też mieszkania i sale.

***Española**, nazwa nadana wyspie Haiti (Santo Domingo) przez Kolumba.

***Esparbès Georges d'**, pisarz franc., właścici¹ wie G. Thomas, * 1865, autor poematów historycznych („La légende de l'aigle“, 1893; „La guerre en dentelles“, 1896; „Le roi“ [Henryk IV.], 1901), jak również historycznych powieści wojennych (m. i.: „Les demi-soldes“, 1899; „La soldate“, 1905).

***Esparceta** (także sparceta), ob. Onobrychis.

***Esperanza, La**, miasto w republ. Honduras, nieopodal Sierra de Opalaca z ok. 11.500 mieszk.

***Espinales**, formacja roślinna złożona z gęstych drzew i ciernistych krzewów, występuje w pld.-zach. Argentynie.

***Espinouse**, dochodzący do 1,126 m wysokości masyw górski w Sewennach (Francja pld.), zbudowany z granitów i gnejsów, o łagodnie spadających ku rzece Agout (dopływ rz. Tarn) stokach północnych, obfitujących w łąki i lasy kasztanowe, i suchych, stromych stokach południowych.

Espirito Santo, stan w Brazylii, w 1930 r. 661.416 mieszk.

***Espos y Mina Francisco**, dowódca hiszpański, (1786—1836), odznaczył się w wojnie ludowej przeciwko Napoleonowi, 1822 głównodowodzący armji rewolucyjnej, pokonany przez Francuzów, wyemigrował z kraju, 1834—35 raz jeszcze dowodził przeciw karlistom.

***Esquiros Alphonse**, franc. poeta i polityk radykalny, (1812—1876), wystąpił najpierw z poezjami („Les hirondelles“, 1834; „Chants d'un prisonnier“, 1841), powieściami („Le magicien“, 1837, „Charlotte Corday“ 1840), później ogłosił pisma socjalistyczne („Evangile du peuple“, 1840, „Les vierges sages“, 1841, „Les vierges martyrs“, 1842), nadto „L'Histoire des Montagnards“, 1847, 2 wyd. 1875, i „L'Angleterre et la vie anglaise“ 1859—70, 5 t.

***Esrom**, jezioro na wyspie Zelandji (Danja), mające 14 km², jest połączone kanałem z Kategatem. Nad jeziorem leżą ruiny cysterskiego opactwa E.

Essay. W XVIII. w. uprawiali e. szczególnie Cowley, Dryden, Temple, Addison, Steele (t. zw. Essayści) i in. W obecnej formie, jako dowolne rozważania na temat różnych spraw aktualnych, ukształtował się w w. XIX., głównie dzięki Macaulay'owi, uprawiali go nadto Bulwer, Stanhope, Carlyle, Emerson, oraz rozmaici pisarze poza Anglią. E. w filalistyce, szkice projektowanych wydań nowych znaczków pocztowych.

***Esseksyt**, ciemna skała ziarnista, składająca się przedewszystkiem ze skałenia sodowo-potasowego i jednoskośnego piroksenu, zawierająca nieraz i oliwin, nefelin, sodalit, biotyt, barkewikit, akcesorycznie także apatyt i rudy żelaza. Występuje w Kaiserstuhl, w Czeskim

Masywie (Rongstock), w pld. Norwegji, w Predazzo, w Brazylji i t. d.

*Essen, miasto w prow. reńskiej (Prusy zach.), na wys. 79 m, w 1931 r.: 188 km² i 649.000 miesz., (w 1870 r., 45.500), w centrum reńsko-westfalskiego obszaru przemysłowego, węzeł kilku ważnych linii kolejowych, port lotniczy. Położone jest między rzeką Ruhr na pld., a kanałem Ren—Herne i rzeką Emscher na pln.; północne dzielnice miasta zajmują przemysł i górnictwo, w środkowej od zachodu mieszczą się stalownie Kruppa, największe tego rodzaju zakłady Europy, od wschodu leży Stare Miasto (Altstadt), o nieregularnej sieci ulicznej, stanowiące dzielnicę handlową, mieszczące większą część budynków publicznych — na największą uwagę zasługują tu katolicka katedra z IX—XI w., jeden z najstarszych pomników chrześcijańskiego budownictwa w Niemczech, z bogatym skarbcem i wielu starami obrazami, z budynków świeckich wymienić należy neogotycki ratusz; dzielnice południowe są dzielnicami mieszkalnymi.

E. zawdzięcza swój rozwój przede wszystkim wielkim przedsiębiorstwom Kruppa, do których należy niemal trzecia część powierzchni miasta. Istnieją tu poza tem liczne inne fabryki maszyn, huty, fabryki kotłów, fabryki cygar, farbiarnie i browary, w mieście i okolicy są liczne kopalnie węgla, kamieniołomy i cegielnie. — Handel E. obejmuje przede wszystkim węgiel i wyroby metalurgiczne; znajduje się tu izba handlowa i giełda. — E. posiada kilka muzeów, bibliotekę miejską (130.000 tomów), 3 teatry.

*Essen, 1. Hans Henrik, hr., szwedzki oficer i polityk, (1755—1824), ulubieniec Gustawa III., od 1800 gubernator szwedzkiego Pomorza, przeprowadził zniesienie poddaństwa chłopów, 1807 bronił walecznie Stralsundu przeciw Francuzom, 1814 dowodził wojskiem szwedzkim w Norwegji, po zawarciu unji został tam 1816 namiestnikiem.

2. Fredrik, bar., wnuk stryjeczny poprzed., szwedzki polityk, (1831—1921), wybitny członek konserwatywny sejmu stanowego (od 1862) i pierwszej izby (1867—74, 1877—1906), jako minister skarbu przeprowadził cła ochronne dla przemysłu i rolnictwa.

*Esser Thomas, katol. teolog, dominikanin, *1850, 1888 prof. w Maynooth (Irlandja), potem w Fryburgu szwajc., przebywa następnie w Rzymie, jako wysoki urzędnik kurji, od 1900 r. sekretarz kongregacji Indeksu, konsultor kongregacji Soboru, biskup tytularny Sinis.

*Essex, hrabstwo nadmorskie w Anglji pld.-wsch., 3.957 km², (1931) 1,755.240 miesz., rolnictwo. Stolicą jest Chelmsford.

*Esslen Joseph Bergfried, ekonomista, *1879, profesor w Zurychu, w Berlinie i Getyndze. Jego główne dzieła: „Gesetz vom abnehmenden Bodenertrag“ (1905); „Geldmarkt“ (1909); „Die Valutazölle der Gegenwart“ (1922).

*Essonnes, miasto we Francji w depart. Seine-et-Oise, nad rzeką Essonne, lewobocznym dopływem Sekwany, obok Corbeil, 35 km od Paryża, 10.254 miesz., posiada kościół z XI w.,

przemysł maszynowy, piarnictwo, młyny. — W czasach Merowingów istniała w E. mennica.

*Es-Sur (staroż. Tyr.), podupadły port w państwie Wielkim Libanonie (Syrja franc.) z ok. 6.000 miesz. Siedziba biskupa maronityjskiego.

*Est modus in rebus, sunt certi denique fines, (łac. „Jest miara w rzeczach, są wreszcie pewne granice“ (Horacego „Satyra“ I. 1. 106).

*Estado de São Paulo, drugi z rzędu co do znaczenia dziennik brazylijski, republikański; założony 1874.

*Estaing Jean-Baptiste Charles, admirał franc., (1729—1794), dowodził 1778—80 eskadrą, wysłaną na pomoc Amerykanom północnym, walczył pomyślnie w Indjach Zach. przeciw Anglikom, zginął na szafocie.

*Estanciero (hiszp.), posiadacz estancji (ob.).

*Estatuto real (hiszp. statut królewski“), umiarkowana, liberalna konstytucja regentki hiszpańskiej Marji Chrystyny z 11. IV. 1834, usunięta przez zamach wojskowy La Granji z 13. IV. 1836.

*Estepona, miasto okręg. w prow. Malaga (pld. Hiszpanja), nad morzem Śródziemnym, u stóp Sierra Bermeja z 10.047 miesz.

*Esterel, pasmo górskie w depart. Var i Alpes Maritimes (pld. Francja), zbudowane z czerwonych porfirów, tworzy skały nadbrzeżne. Szczyt Mont Vinaigre ma 616 m wysokości.

*Esterell, dacyt z Esterel, charakterystyczny przez duże prakryształy skalenia (andezynu) i kwarcu.

*Esterhazy, 1. Paweł Antoni (III.), ks., polityk, (1786—1866), służył w dyplomacji, 1848 piastował tękę spraw zagranicznych w rządzie węgierskim, nie zdoławszy doprowadzić do porozumienia z Austrją, ustąpił. Wskutek jego bezgranicznej rozrzutności, olbrzymi jego majątek został wzięty w zarząd przymusowy.

Z linii hrabiowskiej E. Forchtenstein:

2. Antoni, (1626—1722), pułkownik cesarski, od 1703 towarzysz Franc. Rákóczi'ego.

3. Maurycy, austr. dyplomata, (1807—1890), 1861 i 1865 minister, jeden z przywódców klerkalno-feudalnej reakcji na dworze wiedeńskim.

*Esterla Rupp. (s k r y t w a), drobny rodzaj, należący do rzędu Phyllopoda (liścionogi), żyje w morzach i wodach słodkich. Skorupki wymarłych gatunków tworzą nieraz całe warstwy, jak np. w dolnym kajprze (p. Triasowa formacja).

*Esteta (greck.), ten, który pięknemu ukształtowaniu życia przypisuje wielką wartość.

*Estienne (latynizowane Stephanus), franc. rodzina drukarzy:

1. Henri I., (ok. 1460—1520), założył 1501 drukarnię w Paryżu.

2. Robert, syn poprzed., (1503—1559), słynny jako drukarz i uczyony, został królewskim drukarzem książek łacińskich, greckich i hebrajskich; druki greckie, słynne z powodu dokładności i wytworności wykonania, sam zaopatrywał w przedmowy i komentarze. Autor „Thesaurus linguae latinae“ (1532).

3. Henri II., syn poprzed., (1528—1598), wydał przygotowany przez ojca „Thesaurus linguae graecae“ (1572, 5 t.).

esencje owocowe. N. p. e. izoamyłowy kwasu izowalerjanowego posiada zapach jabłek, e. etyłowu kwasu masłowego zapach ananasów, e. izoamyłowy kwasu octowego zapach gruszek.

***Esymnet**, sędzia o nieograniczonych kompetencjach, obierany w starogreckich państwach w celu uśmierzenia walk partyjnych, z władzą zbliżoną do rzymskiego dyktatora.

***Esz Szam**, arabska nazwa Damaszku w Syrii.

***Eta**, japońscy parjasi, ob. Japonja.

***Eta**, siódma litera greck. alfabetu (η, Η); ob.

***Etań**, plemię Eskimosów (ob.), zamieszkałe najbardziej na płn. ze wszystkich ludów (pod 78°18' szer. płn.), zajmują zachodnie wybrzeża Grenlandji.

***Etampes**, miasto okręgowe w depart. Seine-et-Oise (Francja), nad rzeką Juine, dopytywem Essonne, 56 km od Paryża, 10.067 mieszk., posiada dawny zamek królewski z freskami z XIV. w., stary ratusz i domy z XVI. w., młynarstwo, papiernictwo, łomy piaskowca, handel wełną.

***Etatyzm** (franc., étatism), w Szwajcarii oznaczenie dążeń do rozszerzenia praw Związku; w ogóle dążenie do rozszerzenia praw i ingerencji państwa na możliwie wiele gałęzi życia społecznego.

***Ete**, obszary leśne w dorzeczu Amazonki (Am. Płd.), na terenach nie zalewanych przez wylewy rzek.

***Etelizm** (greck.), zapatrywanie, według którego wola jest główną siłą duszy; ob. Woluntaryzm.

***Eteokles**, w greckiej mitol. syn Edypa i Jokasty, przez zerwanie z bratem Polynekesem (Polinikiem) układu, mocą którego mieli corocznie naprzemian rządzić Tebami, stał się przyczyną wyprawy siedmiu na Teby i padł w pojedynku z bratem.

Eternat (z łac. aeternum, „wieczne“), trwały stan.

***Eternit**, sztuczny lupek, do krycia dachów, prasowany z mieszaniny azbestu z cementem.

***Etex Antoine**, rzeźbiarz francuski, malarz, architekt i literat, (1808—1888), uczeń Dupaty'ego, Pradier'a i Ingres'a, jest twórcą 2 płaskorzeźb na Arc de l'Étoile w Paryżu, wykonał też Hero i Leandra (Muzeum w Caen), Blankę kastylijską (Versailles), św. Augustyna do kościoła Sainte-Madeleine w Paryżu i i. Malował portrety i obrazy historyczne. Napisał: „Les souvenirs d'un artiste“.

***Ethelbert**, król Kentu, 560—616, 597 przyjął z wielu poddanyami chrześcijaństwo i uznał przysłanego przez papieża Grzegorza W. misjonarza pierwszym arcybiskupem Canterbury.

***Ethelred**, królowie angielscy: I. E. I., (866—871), walczył nieszczęśliwie przeciw Duńczykom, którzy wtargnęli do Anglii, zmarł wskutek rany otrzymanej w bitwie.

2. E. II., † 1010, panował od 978, władca słaby, za jego rządów kraj był nekany pustoszącymi najazdami Duńczyków i samowolą możnych. E. poślubił siostrę księcia normandzkiego Ryszarda II, Emmę, i rozkazał w nocy 13 list. 1002 wymordować wszystkich znajdujących się w Anglii Duńczyków. Krok ten wywołał wojny odwetowe króla Svena i jego syna Knuta.

***Ethelstan**, król angielski od 925, † 940, na-

rzucił swoją zwierzchność celtyckim Brytom, zamieszkałym w Walji, zwyciężył 937 Normanów.

***Ethelwolf**, król Wessexu i Kentu, † 858, pobił 851 Duńczyków, którzy zniszczyli Londyn i Canterbury, poślubił 856 córkę Karola Łysego, Judytę.

***Etheredge** Sir George, ang. pisarz dramatyczny, (1634—1691), autor rozwiązłych komedyj: „The Comical Revenge, or Love in a Tub“ (1664), „She Would if she Could“ (1667) i „The Man of Mode, or Sir Fopling Flutter“ (1676).

***Etjopizm**, ruch emancypacyjny, powstały u schyłku XIX. w. wśród afrykańskich chrześcijan-murzynów, w oparciu o amerykański kościół metodystów, zwł. o amerykańskie misje. Celem jego jest nie tylko zupełne równouprawnienie kolorowych, ale usunięcie wszelkiego panowania Europejczyków. Z pocz. XX. w. ruch ten zamarł.

***Etjopski język i literatura**. Język, w którym piszą chrześcijańscy Abisyńczy, w kraju samym nazywany „Ge'es“, wraz z językami napisów południowo-arabskich i arabskim, tworzą grupę języków południowo-semickich, wyszedł w przedhistorycznych czasach z płd. Arabii i stał się panującym językiem państwa Axum. Od wstąpienia „dynastji Salomońskiej“ (1270—1855) zepchnięty przez język amharyjski, przetrwał jako język literacki i kościelny. Pismo biegnie od strony lewej ku prawej i wcześniej stało się zgłoskowem. Pochodnym e. jest język Tigrá albo Tigrina kraju Tigré. W dawniejszej formie dochowało się, bardziej na północ w erytrejskiej kolonii, prawdopodobnie bratnie narzecze etjopskiego Tigré. Najwięcej wpływu hamickiego wykazują język amharyjski. Stosunkowo bogata literatura, poza kilkoma napisami, jest chrześcijańska. Wcześniej już tłumaczono biblję, także pseudoepigrafów (księga Henocha, księga uroczystości, wniebowzięcie Jezajasza, apokalipsa Ezry, pasterz Hermasa) i inne dzieła teologiczne (Heksaemeron Pseudo-Epifaniusa). Małoznaczna literatura świecka posiada kilka kronik („Kebra nagast“ [Wspaniałość królów] biskupa Johannes'a z Nikiu) i dzieła o czynach miejscowych królów. — Skatalogowane zbiory rękopisów znajdują się w publicznych bibliotekach głównych miast europejskich; bardzo bogaty prywatny zbiór d'Abadie'go (katalog, 1859).

***Etoile-du-Congo**, osada górnicza w belgijskim Kongo (Afryka zach.), połączona koleją z Elisabethville; odkrywkowe kopalnie miedzi.

Etruska sztuka. Tabl. XXIV w t. 4., zam.: Spiżowa Iwica, ma być: Spiżowa wilczyca.

***Etruski język**, mowa Etrusków (ob. Etrurja, kraina italska). Zachował się w przeważnie ubogich w treść napisach (około 8000) grobowych i ofiarnych; jedyny tekst literacki (prawdopodobnie religijny) to kawał zwoju książkowego, znaleziony pod opaskami mumii egipskiej (obecnie w Zagrzebiu). Alfabet etruski wywodzi się z jakiegoś alfabetu zachodnio greckiego. Badanie i wyjaśnienie języka, około którego położyli załugi Deecke, Pauli, Herbig, Skutsch, Włoch Lattes i W. Schulze, znajduje się za ledwie w początkach. Dotychczas jeszcze trudno

Kwiatostan męski.

Pręcik.

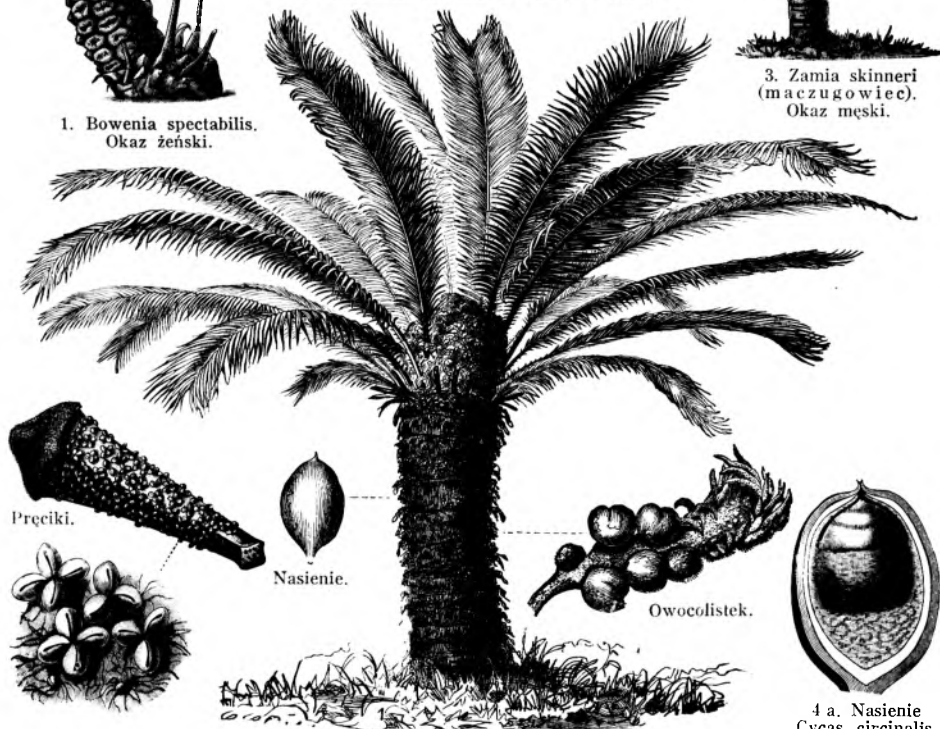
Owocostek.

Owocostan.

2. *Encephalartos villosus* (możdżeniec).

1. *Bowenia spectabilis*. Okaz żeński.

3. *Zamia skinneri* (maczugowiec). Okaz męski.

Pręciki.

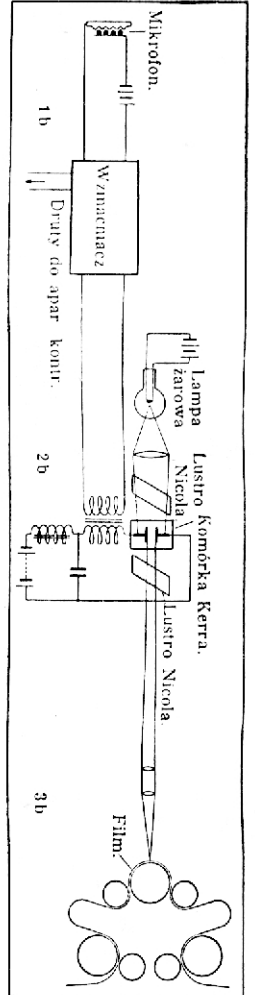
Nasienie.

Owocostek.

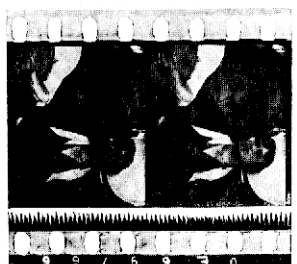
1. *Cycas circinalis*. Grupa woreczków pręcikowych.

5. *Cycas revoluta* (sagowiec). Okaz żeński.

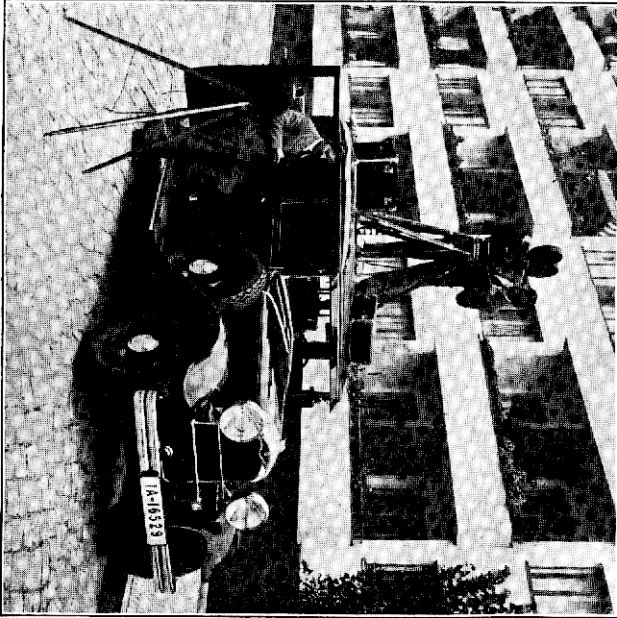
4 a. Nasienie *Cycas circinalis*. (Przekrój podłużny).

1

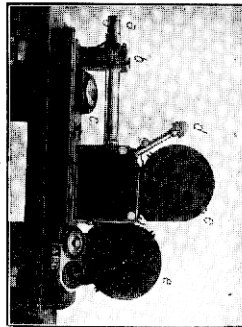

2

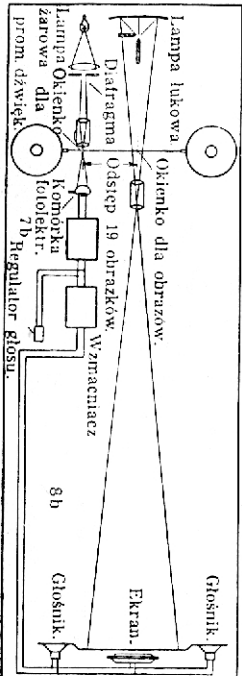
3

(Fot. 3 i 4 Klangfilm — Ska z ogr. odp., Berlin).

4

dzieniem dla reportażu filmowo-dźwiękowego. — 4. Przyrząd do rejestracji dźwięku (a żarówka, b komórka fotoelektr., c woltometr, d aparat kontrolny, e bębny z filmem). — 5. Schemat: reprodukowanie dźwięku i obrazu.

5

jest wykazać związek pokrewieństwa między językiem etruskim, a którymś ze znanych języków; pewnym jest tylko, że nie jest to język indoeuropejski. Pokrewnym językiem mówiono może w przedhistorycznej Grecji (dwa napisy z w. VII. przed Chr. z wyspy Lemnos). Napisy opublikował Pauli w „Corpus Inscriptionum Etruscarum“ (1893—1902; po śmierci Pauli'ego Herbig i Deecke). Nad imionami etruskimi pracowali Wilh. Schulze („Zur Geschichte lat. Eigennamen, 1904), dowodząc przepojenia łaciny etruskim zapasem wyrazów i G. Herbig („Kleinasiatisch-etruskische Namengleichungen“, 1914). Ogólne sprawozdanie z badań języka etruskiego daje Skutsch (w Pauly-Wissowa „Realenzyklopädie des klass. Altertums“, t. 6., 1907). Bibliografia (od 1907) w czasopiśmie „Glotta“.

***Etsingol** (Edsingol), rzeka w środk. Azji. Wypływa w Nanszanie, płynie ku pń., ku Gobi i uchodzi do bezodpływowych, słonych jezior: Gazuin Nor i Sogo Nor nieco powyżej miasta ruin Charachoto (Etzina Marco Pola).

***Ettanin** (arab.), gwiazda drugiej wielkości w gwiazdozbiornie Smoka (Draco).

***Etterbeek**, przemysłowe przedmieście Brukseli (Belgia) z 41.590 mieszk.

***Ettlinger** Adam S., socjolog pol., ur. 1878, od 1923 prof. kryminologii Wolnej Wszechn. Pol. w Warszawie. Prace: „Społeczna geniza determinizmu i indeterminizmu“ (Przeegl. fil. 1922), „Zbrodniarz w świetle antropologii i psychologii“ (1924), „Adolf Quételet twórca naukowej statystyki i socjologii kryminalnej“ (1925), „Przestępca zawodowy a polityka kryminalna“ (1930, Gaz. Sąd. Warsz.) i.

***Etyczny ruch**, wyszedł z założonej 1867 w Ameryce Płn. Free Religious Association, która chciała usamodzielnić dziedzinę etyki i oddzielić ją od religii. W r. 1876 odłączyły się od niej Societies for Ethical Culture, które zrezygnowały już z wymaganej dotychczas wiary w Boga osobowego. Stąd ruch etyczny przeniósł się do Anglii oraz do Niemiec, gdzie propagatorami jego stali się W. Foerster i G. Giżycki. Organami prądu etycznego są w Ameryce: „The Open Court“ (od 1887), „Monist“ (od 1890) i „International Journal of Ethics“ (od 1891).

Etyka (praktyczna filozofia), nauka filozoficzna, która bada postępowanie i dążenia człowieka pod względem ich treści moralnej. E. naturalistyczna wzgl. empiryczna szuka genazy moralności w popędach i potrzebach ludzkich, e. racjonalistyczna — w rozumie, e. teologiczna — w woli i w przykazaniach boskich. Pogląd, że człowiek sam stwarza prawo moralne jest podstawą e. autonomicznej, zaś pogląd, że pochodzi ono od czynników poza jednostką wzgl. od Boga daje e. heteronomiczną wzgl. autorytatywną. Istotą moralności oraz cel dążeń i działania człowieka widzą hedoniści i jak największej rozkoszy, eudajmونيści — w dążeniu do szczęścia, utylitaryści — w osiąganiu pożytku. E. indywidualna zajmuje się tylko postępowaniem jednostki, przedmiotem e. społecznej jest

postępowanie jednostki w społeczeństwie i dla społeczeństwa. E. formalna jest nauką o moralności opartą na jednej zasadzie (np.: „Kochaj bliźniego jak siebie samego“, imperatyw kategoryczny Kanta), która ma być źródłem moralnego postępowania w każdym określonym wypadku. E. materialna, jako nauka o cnotach, obowiązkach i wartościach, bada poszczególne zjawiska moralne w życiu i historii, szukając norm.

***Etykoteologia** (greck.), nauka filozoficzno-religijna, według której prawa moralne są przykazaniem bożemi; także w przeciwieństwie do fizykoteologii usiłowanie, by istnienie i przymioty Boga wyprowadzić z etycznej świadomości i z moralnego porządku na świecie.

***Etylenodwuamina**, $\text{NH}_2 \cdot \text{CH}_2 \cdot \text{CH}_2 \cdot \text{NH}_2$, powstaje z bromku etylenu działaniem amonjaku, tworzy się przy gniciu ciał organicznych. Tworzy ciecz o woni amonjaku, o reakcji silnie alkalicznej. Działa bardzo silnie trująco.

***Etyliden**, dwuwartościowy rodnik organiczny o budowie $\text{CH}_3 \cdot \text{CH}$; występuje n. p. w chloroku etylidenu.

***Etylidenu chlorek**, $\text{CH}_3 \cdot \text{CHCl}_2$, bezbarwna ciecz, przypominająca wonią chloroform; wrze w temp. 60°C . Powstaje jako produkt uboczny przy otrzymywaniu chloralu. Otrzymuje się go z aldehydu octowego działaniem fosgenu.

***Etylowy alkohol**, ob. Alkohol.

***Etylowy azotyn**, $\text{C}_2\text{H}_5 \cdot \text{NO}_2$, otrzymuje się z bromku lub jodku etylowego działaniem azotynu potasowego. Jest to gaz o woni owoców, w wodzie nierozpuszczalny.

***Etylowy bromek** $\text{C}_2\text{H}_5\text{Br}$; otrzymuje się z alkoholu etylowego działaniem bromku fosforu. Tworzy bezbarwną ciecz eterycznej woni, wrzącą w 38° . Znajduje zastosowanie w preparatyce organicznej oraz w lecznictwie do krótko trwałego uspiania (aether bromatus). Chlorek etylenu $\text{C}_2\text{H}_4\text{Br}_2$, otrzymuje się z etylenu i bromu.

***Etylowy chlorek** $\text{C}_2\text{H}_5\text{Cl}$, otrzymuje się m. i. z alkoholu etylowego działaniem mocnego kwasu solnego. Tworzy ciecz wrzącą w $12,2^\circ$. Znajduje szerokie zastosowanie przy fabrykacji barwników (alkylowanie), poza tem używa się go do wyrobu sulfonalu, trionalu, w lecznictwie do znieczulania.

***Etylowy jodek**, $\text{C}_2 \cdot \text{H}_5 \cdot \text{J}$, powstaje z alkoholu działaniem jodowodoru: $\text{C}_2\text{H}_5 \cdot \text{OH} + \text{HJ} = \text{C}_2\text{H}_5 \cdot \text{J} + \text{H}_2\text{O}$. Ciecz bezbarwna, wrząca w temp. 72°C . Ze względu na łatwość wymiany jodu na inne atomy lub grupy, bywa często stosowany w pracowniach naukowych i zakładach technicznych przy otrzymywaniu wielu preparatów chemicznych.

***Etylowy siarczan** $\text{C}_2 \cdot \text{H}_5\text{SO}_4\text{H}$, powstaje z alkoholu działaniem stężonego kwasu siarkowego. Przez ogrzewanie siarczanu etylowego z alkoholem tworzy się eter etylowy:

$\text{C}_2\text{H}_5 \cdot \text{O} \cdot \text{SO}_3\text{H} + \text{C}_2\text{H}_5\text{OH} = \text{H}_2\text{SO}_4 + \text{C}_2\text{H}_5 \cdot \text{O} \cdot \text{C}_2\text{H}_5$
(eter). E. jest cieczą, w wodzie rozpuszczalną, silnie kwaśną. Sole jego mają liczne zastosowania przy syntezach chemicznych.

***Etymologicum** (greck.), słownik, uwzględniający pochodzenie wyrazów, w szczególności nazwa wielu greckich dzieł gramatyków bizantyń-

szych, którzy czerpali z pism dziś poczęści niezachowanych. T. zw. „E. magnum“ (wyd. Gaisford, 1848) z XII. w., ma głównie za podstawę „E. genuinum“, które znajdują się we „Florentinum“ (wyd. Sturz 1818, i de Stefani, zeszyt 1 i 2, 1909—20). Dalej ukazały się „Angelicanum“ (wyd. Ritschl, tom 1 „Opuscula“) 1866 i „Parvum“ (wyd. Miller 1868).

***Euagrios** (E v a g r i u s) Scholastikos, historyk kościoła, *ok. 536, † z końcem VI. w., napisał dalszy ciąg do historii kościoła Euzebjusza, obejmujący lata 431—594.

***Euandros** (E w a n d e r), (greck. „dobry mąż“), demon z otoczenia Pana, w Rzymie pierwotnie tyle, co Faun, według podania 60 lat przed upadkiem Troi powiódł Arkadów do Italji, założył miasto na Palatynie, przyswoił mieszkańcom wiedzę i sztukę i zaprowadził kult Pana.

***Euasci**, grupa grzybów workowców, charakteryzująca się tworzeniem owocników. Grzybnia tworzy się z zapłodnionego askogonu, worki powstają na askogonicznych nitkach. Ze względu na wykształcanie owocników dzielimy E. na następujące rzędy: 1. Perisporiales: worki zamknięte we wspólnej otoczce (peridium). Należy tu rodzina Erysiphaceae (mączniaki) z przedstawicielami: Sphaerotheca, Uncinula i t. d. 2. Plectascales: tworzą owocniki na zewnątrz lub też wewnątrz pożywki. Worki o nieregularnym ułożeniu znajdują się wewnątrz owocnika, na zewnątrz otacza je ściana płonowego peridium. Owocnik kulisty, brak regularnego sposobu otwierania. Ważniejsze rodziny: Aspergillaceae, Elaphomycetaceae (fałszywe trufle). 3. Discomycetes (tarczaki), tworzą talerzykowate owocniki, które powlekają na dużych przestrzeniach worki połączone w płaskie hymenium. Dzielimy je na podrzędy: Hysterineae, Phacidiineae i Pezizineae. 4. Tuberales (trufle), tworzą owocniki podziemne w kształcie bulw, należy tu ważna rodzina Tuberales. 5. Exoascasles. 6. Pyrenomycetes (jadrzaki), tworzą owocniki, mające na zewnątrz płoną ściankę peridium, wewnątrz zawarte worki. Należą tu następujące podrzędy: Hypocreinaeae, gdzie należy Claviceps, Cordyceps, Chloe i t. d., Dothideineae Sphacelidinae z Venturia, Mycosphaerella. 7. Laboulbeniales mało znane, niezmiernie ciekawe pasorzyty owadów, głównie chrząszczy, które dzielimy na Endo- i Exogena.

Eubea (nowogreck. Evboia lub Egripos), grecki nomos, 4.108 km² i 154 mieszk., w tem 14.025 uchodźców z Turcji. Wyspa E. mierzy 3.580 km², 141.147 mieszk. (1928).

***Euclidēs** z Miletu, filozof grecki w w. IV. przed Chr., należał do szkoły megaryjskiej. Słynne są jego sofizmaty: Mendax (ob.), Velatus, Calvus, Cornutus, Acervus (jedno ziarno nie jest kupą, gdy dołożysz ziarno jeszcze nie utworzyła się kupa, kiedy więc zaczyna się kupa?)

***Euulos**, jeden z głównych twórców średniej komedji attyckiej, ok. 360 prz. Chr., naśladował żartobliwie Eurypidasa. Urywki w II. t. Kocka „Fragmenta comicorum Atticorum“, t. 2 (1884).

***Eucharis** Pl. (r o z k o s z c z), rodzaj, należący do Amaryllidaceae, pochodzi z Kolumbji. E. amazonica Hort. (E. grandiflora Planch) i E.

candida Schlim. o białych kwiatach, hodowane jako rośliny doniczkowe.

***Euchinina**, ob. Chinina.

Eueken Rudolf, filozof niem., jego „Wielkich myślicieli i ich poglądy na życie“ przeł. Adam Zieleńczyk (II wyd. 1925, 2 t.).

***Eudydim**, minerał, krzemian berylu i sodu o składzie HNaBeSi₃O₈, tworzący jednoskośne kryształy barwy białej. Tw. 6, c. wł. 2,5. Występuje w sienicie cyrkonowym na wyspie Ovre-Årø w fiordzie Langesund.

***Eukalptus**, ob. Eucalyptus.

***Eukalptusowy olejek**, olejek, otrzymany z różnych gatunków rodzaju Eucalyptus, najlepszy z E. globulus, ma woń aromatyczną, smak gorzki, zawiera eukaliptol (cyneol) oraz pinen, działa silnie antyseptycznie.

***Eulengebirge**, ob. Sowie góry.

***Euler** Hans von, chemik niem., ur. 1873, prof. uniw. w Sztokholmie, uczeń Arrheniusa. Zajmuje się głównie badaniem fermentów i roli cukru we krwi organizmu ludzkiego. W 1929 r. otrzymał nagrodę Nobla. Napisał: „Chemie der Enzyme“ (1910).

***Eulera równania**, 1. dotyczy obrotu ziemi: każdorazowa (chwilowa) oś obrotu ziemi zatacza dokoła głównej osi ciężkości, czyli krótkiej osi geoidy ziemskiej nie koyncojującej z osią obrotu, mały stożek o stałej średnicy, w czasie zwanym okresem Eulerskim, a wynoszącym okrągło 305 dni. — 2. Odnosi się do ruchu ciał niebieskich (komet) po paraboli. Podane przez E. 1743 poszło w zapomnienie, a dopiero Lambert w 1761 odkrył je nanowo jako szczególny przypadek ogólniejszego „teoremu Lamberta“ (ob.).

***Euroazja** (ang. Halfcasts), potomkowie Europejczyków (Anglików, Holendrów, przede wszystkim Portugalczyków) i Hindusek. Najwięcej jest ich w płd. Indjach (około 100.000), na Cejlonie około 25.000.

Europa. Szereg państw europejskich (35 wraz z Irlandją) powiększyło stworzone w 1929 r. państwo Watykańskie. — W 1930 r. zaludnienie Europy wynosiło około 499 milionów (średnia gęstość zaludnienia: 50 ludzi na 1 km²). Obszar i zaludnienie państw europejskich (uporządkowanych według ilości ludności; liczba w nawiasie w rubryce „Obszar w km²“ podaje miejsce, które zajmuje dane państwo pod względem powierzchni) podaje następująca t a b e l a :

Państwo	Rok	Obszar w km ²	Zaludnienie	Gęstość zaludnienia (liczba mieszkańców na 1 km kwadrat.)
Związek Socjalistyczn. Republik Rad ¹	1926	4.648.157 (1)	111.139.000	21
Niemcy	1925	468.753 (4)	62.410.000	133
W. Brytania ²	1931	242.925 (12)	46.453.000	191
Francja	1931	552.898 (2)	42.605.000	77
Włochy	1931	310.138 (9)	41.177.000	133
Polska	1931	388.390 (6)	31.148.000	80
Hiszpanja ⁴	1930	495.802 (3)	22.256.000	45
Rumunia	1930	294.967 (10)	18.025.000	61
Czechosłowacja	1930	140.394 (13)	14.726.000	105

Państwo	Rok	Obszar w km ²	Zaludnienie	Gęstość zaludnienia (liczba mieszkańców na 1 km kwadrat.)
Jugosławia	1931	248 665 (11)	13,930.000	56
Węgry	1930	93.036 (17)	8,684.000	93
Belgia	1930	30.444 (27)	8,092.000	267
Holandja	1930	34.222 (26)	7,920.000	232
Austrja	1923	83.838 (19)	6,534.000	78
Grecja	1928	130.199 (14)	6,205.000	48
Portugalia ⁵	1930	89.625 (18)	6,196.000	69
Szwecja	1930	448.439 (5)	6,142.000	15
Bułgarja	1926	103.146 (15)	5,479.000	53
Szwajcaria	1930	41.295 (25)	4,083.000	99
Finlandja	1930	388.217 (7)	3,634.000	9
Danja ⁶	1930	44.330 (24)	3,575.000	81
Wolne Państwo Irlandzkie	1926	68.895 (20)	2,972.000	43
Norwegja ⁷	1930	323.795 (8)	2,810 000	9
Litwa	1923	55.659 (22)	2,171.000	39
Łotwa	1930	65.792 (21)	1,900.000	29
Estonja	1922	47.549 (23)	1,107.000	23
Turcja ⁴	1927	23.975 (29)	1,044.000	43
Albanja	1930	27.538 (28)	1,066.000	37
Gdańsk	1929	1.893 (31)	408.000	215
Luksemburg	1930	2.585 (30)	300.000	116
Islandja	1930	102.819 (16)	109.000	1
Monaco	1927	1,5 (35)	25.000	—
San Marino	1929	61 (34)	13.000	219
Liechtenstein	1930	157 (31)	10.000	65
Andorra	1930	452 (32)	6.000	13
Watykan	1931	0,4 (36)	1.000	—

¹ Tylko część europejska. ² Z północną Irlandją, wyspą Man, wyspami Anglo-Normandzkimi, Gibraltarem i Malcią, bez Wolnego Państwa Irlandzkiego. ³ Z zagłębiami Sary. ⁴ Bez wysp Kanaryjskich. ⁵ Bez Azorów i Madery. ⁶ Z Faroer. ⁷ Bez Svalbard.

*Europa, miesięcznik krytyczny społeczno-literacki, wydawany i redagowany w Warszawie w l. 1929—30 przez Stan. Baczyńskiego.

*Europium, pierwiastek chemiczny, ob. Europ.

*Europos, miasto staroż., ob. Dura-Europos (uzup.).

*Eurylaimus Horsf., ptak z rodz. Eurylaimidae, należącej do krzykaczy (Climatores). Nogi krótkie, ogon długi, dziób szeroki. E. javanicus Horsf., 22 cm dł., czarno-brunatny z cytrynowym i czerwonym rysunkiem, żyje na Jawie nad wodami.

*Eurypygidae (płaskorzutki), rodzina ptaków zórawiatych. Długi, prosty dziób, szeroki ogon, bardzo długie palce. Pł. słonecznik (Eurypyga helias I. M.), 42 cm dł., ma głowę czarną, gardziel białą, grzbiet czarny paskowany. Żyje w Ameryce pld. na brzegach rzek. Żywi się owadami. Gnieździ się na drzewach. Łatwo się oswaja.

*Eustatyczne ruchy morza, pojęcie wprowadzone przez geologa E. Suessa: są one negatywne, gdy morze się zapada (co odpowiada podnoszeniu się lądów), pozytywne, gdy morze się podnosi (odp. zapadaniu się lądów). Zapatrywania te nie utrzymały się z biegiem czasu, gdy szczególne badania i pomiary

Druga tabela (państwa uporządkowane według ilości ludności zajętej w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie) podaje podział ludności 23 państw Europy według zajęć; porównanie z dawniejszemi spisami wykazuje wzrost uprzemysłowienia w większości państw Europy.

Państwo	Rok	Z 1.000 czynnych zawodowo pracowało w:		
		rolnictwie i rybołówstwie	przemysle i górnictwie	handlu i komunikacjach
Bułgarja	1920	824	81	40
Związek Soc. Rep. Rad ¹	1926	805	79	37
Litwa	1923	794	61	33
Polska	1921	762	94	57
Finlandja	1920	704	131	61
Łotwa	1925	683	111	73
Estonja	1922	658	137	60
Grecja	1928	611	181	130
Węgry	1920	583	195	95
Hiszpanja	1920	570	219	54
Włochy	1921	557	247	103
Wolne Państwo Irlandzkie	1926	520	152	152
Szwecja	1920	407	311	143
Czechosłowacja	1921	403	368	101
Austrja	1923	399	332	154
Francja	1926	383	338	163
Norwegja	1920	368	294	197
Danja	1921	352	273	168
Niemcy	1925	305	414	165
Szwajcaria	1920	260	413	166
Holandja	1920	236	380	213
Belgia	1920	193	465	181
W. Brytanja	1921	78	513	222

¹ Wraz z częścią azjatycką.

stwierdziły, że lądy ulegają ruchom pionowym; stwierdzono m. in., że gdy zachodnie i południowe wybrzeże Krety podniosło się o kilka metrów, na wschodnim wybrzeżu nastąpiło równoznaczne obniżenie się lądu.

*Eutelja (z grec.), występowanie stałej ilości komórek w jakimś gatunku zwierzęcia lub w pewnych jego organach. Np. wrotok Hydatina senta ma 959 komórek, apendikularja mają w ogniu po 20 komórek mięśniowych i 10 komórek gruczołowych.

*Euthychides z Sikyonu, rzeźbiarz grecki ze szkoły Lizyppa, żył ok. 300 przed Chr., wykonał posąg symboliczny rzeki Eurotasu i spożywając boginię Antjochji, której kopja znajduje się w muzeum watykańskim.

*Evans Sir (od 1911) Arthur John, archeolog ang., * 1851, od 1909 profesor w Oksfordzie, w 1916—19 przewodniczący British Association. Od 1893 prowadził wykopaliska w okolicy Knossos na Krecie i odkrył kompleks budowli pałacowych z 2 tysiąclecia przed Chr. Poświęcił się też odcyfrowywaniu nieznanego dotąd pisma i języka kretańskiego. Wydał dzieło: „The Palace of Minos” (1921).

*Evans Caradoc, współcz. pisarz ang., autor mistrzowskich opowieści: „My People” (1915),

„Capel Sion“ (1916), „My Neighbours“ (1919), nadto dramatu: „Taffy“ (1924, obraz życia wiejskiego w Wales) i powieści: „Nothing to Pay“ (1930).

Evansville, w 1930 r. 102.249 mieszk.

***Evboia**, nowogrecka nazwa Eubei.

***Evening Standard**, ang. gazeta wieczorna, założ. 1827, celem zwalczania emancypacji katolików, została złączona w r. 1905 z również konserwatywną „Saint James' Gazette“ (założ. 1880). E. uchodzi za pismo sensacyjne, posiadające jednak czasem dobre informacje polityczne.

***Everbode** (Averbode), opactwo Premonstratów w Brabancji (Belgia). Znane i uczęszczane miejsce odpustowe.

***Evtomys Coues**, ob. Nornica.

***Extra dry** (ang.), bardzo suchy, nazwa winnych od cukru, a więc nie słodkich win musujących.

***Ewansyt**, minerał, wodny fosforan glinu, występujący w skupieniach zbitych, bezbarwnych lub barwy mleczno-białej. Tw. 3,5—4. C. wł. 1,9. Występuje w Zsetcznik (Węgry), Yoredale Rocks, Macclesfield.

***Faber Kurt**, pisarz niem., (1883—1930), z własnych przeżyć i wrażeń napisał zajmujące książki: „Unter Eskimos und Walfischfängern“ (1916), „Dem Glücke nach durch Südamerika“ (1920), „Rund um die Erde“ (1924), „Mit dem Rucksack durch Indien“ (1927), „Tausend und ein Abenteuer“ (1929), „Weltwanderers letzte Fahrten und Abenteuer“ (1930) i i.

***Fableau** (starofranc. „f a b l e l e“), opowieść krotoczwilna wierszem, kwitnąca we Francji, zwłaszcza w XIII w. Dochoowało się około 150 utworów o treści pochodzącej z ustnej tradycji ludowej, częściowo z wzorów wschodnich, w stylu realistycznym, nieraz cynicznym. Ze źródła tego często korzystali pisarze nowoczesni. Wyd. zbior. „Recueil général et complet des fabliaux“ (1872—90, 6 t.), oprac. Montaiglon i Raynaud.

* **Fabre Lucien**, powieściopisarz franc., * 1889, w r. 1923 odznaczony nagrodą Goncourtów, wydał nadto poezje: „Connaissance de la Déesse“ (1920), powieść „Le Tarramagnon“ (1925).

***Fabre-Lucé Alfred**, pisarz franc., * 1899, wydał m. i. „Locarno sans rêves“ (1927), „A quoi rêve le monde“ (1930), pod pseud. Jacques S i n d r a l powieści: „La Ville éternelle“ (1922), „Mars“ (1926).

***Fabrizio Gentile da**, malarz włoski, ob. Gentile da Fabriano.

***Fabritius Barent**, malarz niderl., † po 1672, prawd. brat Karela F. (ob.) i podobnie jak on uczeń Rembrandta. Malował obrazy religijne, portrety i sceny rodzajowe, zbliżone do późniejszego stylu Rembrandta. W niektórych dziełach osiąga silne efekty kolorystyczne.

***Fabrycy Kazimierz**, generał pol., ur. 1888, jeden z założycieli Związku Walki Czynnej, or-

ganezator Związków Strzeleckich, w czasie wojny w Legionach, w 1918 przeszedł do Pol. Siły Zbrojnej, w armii polskiej zajmował szereg stanowisk, w 1926 mianowany drugim, w 1931 pierwszym wiceministrem spraw wojskowych.

***Fabryczny znak**, por. Znak towarowy.

***Facjata** (włosk.), 1. środkowa partja frontowej ściany domu, wysunięta ku górze, stąd także: mieszkanie pod dachem, poddasze; 2. żartobliwie: twarz.

***Facjata** (włosk.), 1. środkowa partja frontowej ściany domu, wysunięta ku górze, stąd także: mieszkanie pod dachem, poddasze; 2. żartobliwie: twarz.

Faeta Luigi, ostatni konstytucyjny premier włoski przed przewrotem faszystowskim, † 1930.

***Fadrusz Janos**, rzeźbiarz węg., (1858—1903), był głównym przedstawicielem węgierskiej plastyki monumentalnej. Główne dzieła: pomnik Marji Teresy w Preszburgu, pomnik Macieja Korwina w Cluju.

***Faesi Robert**, pisarz szwajcarski, * 1883, napisał m. i.: „Gestalten und Wandlungen schweizerischer Dichtung“ (1922), monografie Carla Spittlera (1915), R. M. Rilkego (1919), C. F. Meyera (1924) i i., nadto komedje, tragedje, opowiadania, poezje. Wydał: „Anthologia Helvetica“ (1921) i „Die Ernte schweizerischer Lyrik“ (1928).

***Fagaceae** (b u k o w a t e), rodzina roślin dwuliściennych bezokwiatowych, należąca do rzędu Fagales. Kwiaty zebrane w kwiatostany kotkowate lub główkowate, jednopłciowe. Kwiaty męskie mają listki okwiatu, pręciki w liczbie dwa razy tak wielkiej co listków okwiatu, nie rozdwojone. Słupek 3—6 komorowy, o 3—6-ciu znamionach. Owocem niełupka otoczona cupulą. Są to rośliny drzewiaste, zrzucające liście na zimę. Rosną na półkuli północnej z wyjątkiem jednego rodzaju *Notophagus*, występującego na półkuli północnej, w strefie umiar-

F.

kowanej przedewszystkiem. Najważniejsze rodzaje: *Castanea*, *Fagus*, *Quercus*, *Notofagus*.

Fagaras, miasto pow. w Siedmiogrodzie (Rumunja), (ob. t. 5. i *Fogaras*, uzup.).

***Fagopyrum**, ob. Gryka.

***Fagus**, ob. Buk.

***Fairbanks** Douglas, ptn.-ameryk. aktor filmowy i reżyser, *1883, w r. 1901 wstąpił na scenę, 1915 poświęcił się filmowi, od 1917 kierownik własnej wytwórni filmowej. W drugim swem małżeństwie poślubił artystkę film. Mary Pickford.

***Fairfield**, miasto w stanie Alabama (St. Zjedn. A. P.), 11.059 mieszk., w okręgu przemysłowym Birmingham, węzeł kolejowy.

***Fairfieldyt** (ferfildyt), minerał, wodny fosforan wapnia i magnezu o składzie $\text{Ca}_2\text{MnP}_2\text{O}_8 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, tworzy tróskośnie kryształy i krystaliczne promieniste skupienia barwy białej, zielonawo-białej do jasno-żółtawej. Tw. 3,5, C. wł. 3,1. Występuje z innymi fosforanami manganawymi w żyłach albitowego granitu w Branchville, Fairfield, także w Rabenstein (Bawarja).

***Fajum**, ob. Fajum.

***Fajalit**, ob. Fayalit.

***Fajans** Kazimierz, fizyko-chemik pol., ur. 1887, prof. Uniw. w Monachjum, autor licznych i cennych prac z zakresu chemii pierwiastków promieniotwórczych. Wraz z Soddyem wykrył słynne prawo przesunięć w r. 1913. Zajmował się problemem rozmieszczenia izotopów w układzie perjodycznym (plejady), badał atomowe ciepło tworzenia się węglowodorów, pracował nad refrakcją molekularną i t. zw. deformacją atomów.

Fajka, Wiersz 16 od dołu (druga szpalta): ma być ob. Fajka pokoju.

***Fajslawice**, wieś w pow. krasnostawskim (woj. lubelskie), nad rzeką Wieprzem, 17 km na ptn. od Krasnegostawu, miejsce bitwy 24. VIII. 1863 r.

***Fako** (Mongo-ma-Loba, „góra bogów”), najwyższy szczyt gór Kameruńskich, 4.075 m wys.

Falc (z niem.), w blacharstwie spojenie dwóch kawałków blachy przez zagięcie na zakładkę i następnie sprasowanie. Zakładka może być pojedyncza lub podwójna, t. j. dwukrotnie zwinięta. Poza tem może być płasko leżąca lub odstająca. — W stolarstwie, łączenie desek, np. podłogi na t. zw. półwypust, przez schodkowate nacięcia wzdłuż kantów. — W introligatorstwie, załom składki papieru.

Falcon, stan w Wenezueli (Am. Płd.), 176.642 mieszk. (1926).

***Falcon Island**, wyspa na podmorskim grzbiecie między archipelagiem Kermadec a Tonga na oceanie Spokojnym, pod 20° 21' szer. płd. i 175° 25' dług. zach., wulkaniczna, powstała w 1885 r. W 1867 r. stwierdzono w tem miejscu płytkie morze, w 1887 r. wyspa wznosiła się do 90 m nad poziom morza, w 1892 r. tylko 8 m, w 1898 r. znikła. Wynurzyła się znowu w 1900 r., jako długi i płaski płat lądu, w 1913 r. powtórnie znikła. W 1927 r. pojawiła się po raz trzeci jako wulkan, wysoki na 111 m.

***Falconidae**, ob. Sokoly.

***Falcowanie** (z niem.), zaginanie np. blachy, papieru, ob. Falc.

***Faleza**, ob. Klif.

***Falkenau**, miasto w Czechosłowacji, ob. Falknov nad Ohfi.

***Falkenberg**, miasto pow. na Śląsku pruskim, ob. Niemodlin (uzup.).

***Falkenhagen-Zaleski** Piotr, ekonomista pol., (1809—1883), wspólnie z Bansemem (B. Jan Marcin, wojskowy polski, emigrant) wydał w Londynie w 1837 r. atlas Polski.

***Falkowski** Jakób Zebedeusz, założyciel i pierwszy rektor Instytutu Głuchoniemych w Warszawie (1817), ks., pijar. F. zapoznał się z kształceniem głuchoniemych w Wiedniu, w nauczaniu stosował metodę migową. Napisał: „O instytucie głuchoniemych warszawskim” (1819), „O trudniących się nauczaniem głuchoniemych od XVI w.” (1830).

***Falkowski** Emil, architekt pol., (1833—1881), uczeń warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych, praktykę rozpoczął pod kierunkiem H. Marcinięgo. Główne dzieła: Prace przy przebudowie ratusza w Warszawie, odnowienie kolumny Zygmunta, projekt grobowca rodziny Lasockich na cmentarzu Powązkowskim, szereg domów w Warszawie i i.

***Falkowski** Zygmunt, współcz. pol. krytyk literacki, studja: „Humor Fredry” (1929), „O sposób pojmowania realizmu w badaniach literackich” i i. w „Przeglądzie Powszechnym”; oddzielnie: „Rzecz o tragizmie „Kleopatry” Norwida” (1928), „Władysław Reymont, człowiek i twórczość” (1929).

***Falla** Manuel de, hiszp. kompozytor i pianista, ur. 1876, żyje od 1914 w Granadzie, napisał opery („La vida breve”, 1913), balety i utwory instrumentalne przesiąknięte muzyką narodowo-hiszpańską, bogate w rytmice, kolorycie i instrumentacji.

Fallières Clément Armand, polityk franc., od r. 1913 usunął się od życia politycznego i zamieszkał w swej rodzinnej Gaskonji, †1931.

***Falowy ruch**, ob. Fala.

***Falticeni**, miasto w pow. Suceava (Suczawa) w Mołdawji (Rumunja ptn.), 14.347 mieszk., około połowa Żydów, handel bydłem.

Falun, miasto w Szwecji, posiada szkołę górniczą, radjostacja.

***Faluns**, nazwa żółtych piasków, w których wykształcone jest pierwsze piętro śródziemnomorskie, typowo rozwinięte koło Bordeaux. Por. Miocen.

***Faldy skorupy ziemskiej**, ob. Warstwy.

***Famennien**, w geologii górne piętro dewonu górnego według podziału przyjętego przez geologów francuskich. Por. Dewon.

***Famille noire**, porcelana chińska, z deko-rem na czarnem tle. Rozkwit tego typu porcelany przypada na panowanie cesarza K'ang Hsi (1662—1722).

***Fanciulli** Giuseppe, pisarz włoski, *1881, napisał przeważnie dla dzieci: „Il castello delle carte” (1914, nowele), „Creature” (1918, IV wyd. 1926, nowele), „Lascio ai miei figli” (1920, II wyd. 1922, nowele), powieści: „Il tempo delle rose” (1924), „I fiori nel vulcano” (1927), „Fiore” (1927), „Le isole verdi” (1931).

***Fanõ**, wyspa duńska u zach. wybrzeża Jutlandji, naprzeciw m. Esbjerg, 54 km² i około 4.000 mieszk. Kąpiele morskie, szkoła marynarska w Nordby.

***Fant**, zastaw (ob.).

***Far East Rand**, wschodnia część gór Witwatersrand w pd.-wsch. części Transwalu (Afryka pd.), na wsch. od Johannesburga, ośrodek górnictwa złota (wydobycie w 1930 r.: 23,119.014 funtów szterlingów).

***Far West** (ang. „daleki zachód“), nazwa pustych obszarów na zachodzie Stanów Zjedn. A. P. W miarę postępów kolonizacji granice tych obszarów przesuвано ku zachodowi. Gdy w XVIII w. F. W. obejmował prerę w dorzeczu rzeki Ohio, a później dolinę Missisipi, to w połowie XIX w. określano tą nazwą już tylko Góry Skaliste, pustynie Utah, Newadę, N. Meksyk, Arizone, Idaho, Oregon, Waszyngton (stan), Wyoming i Kalifornię, obecnie zaś określenia F. W. używa się jeszcze tylko dla wielkich obszarów hodowli bydła w stanach Texas, Arkansas i Kansas, oraz obszarów górniczych w stanach Kolorado, Newada i Montana.

***Fara**, najwyższy szczyt gór Dżebel Szammar w Arabji środk., 1.420 m wys.

***Farbownik**, ob. Anchusa.

***Farfur** (f a r f u r a), dawna polska nazwa fajnów.

***Fargue Léon Paul**, poeta franc., * 1878, oddzielne zbiory od 1911, nadto „D'après Paris“ (wspomnienia młodości z Paryża z l. 1889—1900), w r. 1924 razem z Paul Valéry założył czasopismo „Commerce“.

***Faridkot**, państwo holdownicze w Pendżabie (Indje ang.), około 1.700 km² i 130.000 mieszk.

***Faridpur**, miasto okręgowe w Bengalji (Indje ang.), 60 km od Dakki, około 12.000 mieszk.; okręg F., leżący w delcie Gangesu, posiada żyzną ziemię, uprawa ryżu, trzciny cukrowej i konopi.

***Farinacci Roberto**, polityk włos., ur. 1893, dziennikarz, od 1921 poseł do parlamentu, do 1926 sekretarz generalny partji faszystowskiej.

Farinelli Arturo, krytyk włoski, członek Accademia Reale d'Italia, wydał nadto: „Il romanticismo nei paesi latini“ (1927, 3 t.), „Italia e Spagna“ (1929, 2 t.).

***Farkas Julius von**, węg. historyk lit., * 1894, od 1921 wydaje w Berlinie „Ungarische Jahrbücher“, napisał: „Die ungarische Romantik“ (1930), „Das junge Ungarn“ (1931) i i.

***Farmazon** (z franc. franc maçon, wolnomularz), człowiek wolnomysłny, liberał, niewierzący.

Faroer, wyspy, 1.399 km² (z tego 38 pod uprawą), w 1930 r. 24.200 mieszk. (17 na 1 km²). Flota rybacka w 1929 r. liczyła: 166 parowców, 144 łodzi motorowych i 1.470 wiosłowych. Wartość połowów wynosiła 8,26 milj. koron duńskich. Wartość wywozu w 1929 r.: 8,95 milj. koron.

***Faruchabad** (ang. Farukhabad), miasto okręgowe w prow. Agra-Oudh (Indje ang.), nad Gangesem 150 km od Agry, około 60.000 mieszk.

***Farukhabad**, ob. Faruchabad (uzup.).

***Fasola drzewna**, ob. Dolichos.

Faszyzm. Przewodnią zasadą ustroju faszystowskiego jest odwrócenie się od idei liberalnej wieku Oświecenia i Rewolucji, wzmocnienie autorytetu państwa, jako wcielenia narodu w najszerszym jego pojęciu: italianità, t. j. ogółu Włochów czasów przeszłych, obecnych i przyszłych. Państwo jest suwerenne, podporządkowuje sobie całkowicie prawa jednostki. samo jedno powołaniem jest do wypełniania zadań życia narodowego. Przestępstwa polityczne sążone są od 1 lipca 1931 przez specjalny trybunał, przeciw orzeczeniom którego niema środków prawnych. F. nie uznaje zasady rozdziału władz. Początkowo antymonarchiczny, obecnie uznaje króla jako głowę państwa. Podporą państwa jest partja faszystowska, która rości sobie prawo wyłącznego reprezentowania italianità. Wódz partji (Duce), jest zarazem głową rządu (Capo del Governo). Przy boku jego znajduje się Wielka Rada partji faszystowskiej, organ zarówno partji jak państwa. Mianuje on dyrektorjat partji, który podlega sekretarzowi generalnemu. Organizacja partji jest ściśle wojskowa. — F. stworzył nowe formy życia społecznego i gospodarczego. W miejsce klasowości istnieje organizacja zawodowa całego narodu. Jednostka nie pozostaje do państwa w stosunku bezpośrednim, ale za pośrednictwem jej korporacji z wodowej (syndykatu), aczkolwiek niema przymusu należenia do nich. Istnieją syndykaty pracodawców, robotników i wolnych zawodów. Wyższym stopniem organizacji są korporacje, obejmujące związki zawodowe różnych gałęzi. Ustrój ten opiera się na Carta del lavoro z 21 kwiet. 1927. Naród włoski bierze zatem udział w życiu państwowem za pośrednictwem nie stronnictw, lecz związków zawodowych. Ustawa z 17. maja 1928 powołała w miejsce dotychczasowego parlamentu izbę korporacyjną. Senat pozostał w dalszym ciągu. Równocześnie objęło państwo nadzór nad gospodarstwem, czyniąc zeń narzędzie narodu. Głównemi wytycznymi gospodarstwa f. są: zakaz walk gospodarczych, podniesienie wytwórczości narodowej, zwł. w dziedzinie rolnictwa, popieranie eksportu, kontrola cen i zarobków. W parze z tem idzie energiczna polityka populacyjna, która usiłuje powstrzymać emigrację przez używanie nieużytków, popieranie higieny publicznej i opiekę społeczną. Gruntowna reforma szkolnictwa ma zapewnić młodzieży wychowanie w duchu narodowym i chrześcijańskim, aczkolwiek konflikty z Kościołem są przytem nieuniknione. Założona w 1929 Rada Badań Naukowych (Consiglio delle Ricerche, na której czele stoi Marconi) ma za zadanie popierać twórczość naukową, aczkolwiek z drugiej strony rozciągnięcie wpływu państwa w dziedzinę nauki mieści w sobie poważne niebezpieczeństwo. W okresie 1925—32 nie przyjmowała partja f. dorosłych członków, poza emerytowanymi oficerami armji, natomiast uzupełnia się młodym elementem, który odbiera wychowanie faszystowskie w związkach młodzieży: Balilla (ob., uzup.) i Avanguardisti. Z ukończeniem 18 lat życia wchodzi młodzi faszyci do milicji i par-

tji. Milicja narodowa, zorganizowana ściśle po wojskowemu, stanowi jądro partji i jej siłę bojową. Od 1931 dopuszczalnym jest tworzenie również oddziałów kobiecych, których uczestniczki muszą liczyć najmniej 22 lata. Od 1932 dopuszczalnym jest znów przyjmowanie członków dorosłych pod pewnymi warunkami. — Mimo pewnych wpływów obcych stanowi f. twór nawskróś włoski, przy każdej sposobności podkreśla swój charakter ściśle narodowy, w przeciwnieństwie do bolszewizmu nie prowadzi propagandy zagranicznej. — W Lozannie istnieje od 1927 Międzynarodowy Instytut Badania Faszyzmu (Centre International d'études sur le fascisme (C i e f)). Krakowski „Przegląd Współczesny“ wydał w 1930 specjalny tom, poświęcony f., w którym zabiera głos szereg wybitnych przedstawicieli Włoch f.

*Fattori Giovanni, malarz włoski, (1825—1908), od 1869 prof. Akademii we Florencji, malował sceny wojenne i z życia ludu włoskiego.

*Faulkner William, pisarz pfn. ameryk., * 1897, autor poezyj „The Marble Faun“ (1924), zwrócił uwagę powieścią: „Soldier's Pay“ (1926), poczem wydał: „Mosquitoes“ (1927), „Sartoris“ (1929), „The Sound and the Fury“ (1929), „As I Lay Dying“ (1930) i zwłaszcza niezwykle mocną powieść „The Sanctuary“ (1931), którą wysunął się na czoło neorealistycznych, antyromantycznych dekadentów.

*Faure Gabriel, pisarz franc., * 1877, autor powieści: „La dernière journée de Sapho“ (1901), „La Route de volupté“ (1904), „Les Amants enchaînés“ (1910), zwłaszcza zaś opowiadań i wrażeń: „Heures d'Italie“ (1910—13, 3 serje), „Paysages littéraires“ (1917—23, 3 serje), „Pèlerinages passionnés“ (1919—22, 3 serje).

*Faustyn, cesarz Haiti, ob. Soulouque Faustyn.

*Fay Sydney Bradshaw, historyk pfn. amer., ur. 1876, prof. w Uniw. Harvard, ogłosił dzieło „Origins of the World War“ (1928, 2 t.), w którym zwalcza tezę, jakoby Niemcy ponosiły odpowiedzialność za wybuch wojny światowej.

*Fay Bernard, pisarz franc., * 1893, wydał: „L'Esprit révolutionnaire en France et aux États-Unis à la fin du XVIII siècle“ (1924), „Bibliographie critique des ouvrages français relatifs aux États-Unis“ (1924), „Panorama de la littérature contemporaine“ (1925), „L'Empire Américain et sa démocratie“ (1926), „Vue Cavalière de la littérature américaine“ (1927) i i.

*Fayal, jedna z wysp Azorskich, 179 km², około 60.000 mieszk., stolica Horta, około 7.000 mieszk.

*Fayard Jean, pisarz franc., * 1902, autor m. i. powieści: „Mal d'amour“ (1931), odznaczonej nagrodą Goncourtów.

*Faydherbe Lukas, flamandzki rzeźbiarz i budowniczy, (1617—1697), uczeń Rubensa. Główne dzieła: nagrobek kanonika Huensa w kościele św. Jana w Malines, kościół N. P. Marji w Hanswyck, główny ołtarz u jezuitów w Lwanjum, szereg rzeźb w kości sioniowej i i.

*Fayetteville, miasto w stanie Karolina pfn. (St. Zjedn. A. P.), 13.049 mieszk.

*Fe, symbol chemiczny pierwiastku żelaza.

*Febra (z łac., febris), potocznie, fałszywe wyrażenie na gorączkę z dreszczami.

*Febra żółta, ob. Żółta febra.

*Febris recurrens (łac.), gorączka powrotna, dur powrotny.

*Fechter Paul, pisarz niem., * 1880, feljetonista „Deutsche Allgemeine Zeitung“, wybitny krytyk teatralny, napisał m. i. powieść wschodnio-pruską: „Das wartende Land“ (1931), studia krytyczne: „Der Expressionismus“ (1914), „Frank Wedekind“ (1920), „Deutsche Dichtung der Gegenwart“ (1929).

*Fedele Pietro, włoski historyk i polityk, ur. 1873, od 1914 prof. Uniw. w Rzymie, 1925—28 minister oświecenia, założyciel „Accademia Reale d'Italia“, zasłużony około podjęcia wykopalisk w Herculaneum i odnowy wielu zabytków, autor prac z historii średniowiecznego Rzymu i papiewstwa, wydawca „Rerum italicarum scriptores“ i „Fonti per la storia d'Italia“.

*Feder Gottfried, polityk niem., ur. 1883, inżynier, działacz na polu społecznym i gospodarczym, od 1925 hitlerowski poseł do Reichstagu, wydawca tygodnika „Die Flamme“ oraz „Biblioteki Narodowo-Socjalistycznej“ (od 1927). F. jest głównym teoretykiem gospodarczym partji nar. socjalistycznej. W grudniu 1932 wraz z Frickem i Strasserem wystąpił ze stronnictwa.

*Federal Capital Territory, obszar związkowy Związku Australijskiego, 2.435 km² i 8.807 mieszk. (1931 r.), których większość mieszka w mieście Canberra, stolicy Związku.

Federer Heinrich, pisarz szwajcar., † 1928, napisał nadto m. i. „Am Fenster. Jugenderinnerungen“ (1927). Wyd. zbior. od 1931.

*Federowiczowa Marja, aktorka pol., uczennica Kotarbińskiego i Rapackiego, do r. 1903 występowała w warszawskim Teatrze Rozmaitości, będąc jedną z najwybitniejszych sił dramatycznych tej sceny. Ważniejsze role w „Monnie Vannie“ Maeterlincka, „Dla szczęścia“ Przybyszewskiego, „Dzwonie zatopionym“ Hauptmanna i i. W r. 1904 wystawiła na scenie warszawskiej dramata w 1 akcie p. t. „Zawierucha“.

*Federowski Michał, pol. krajoznawca i etnograf., (1855—1923). Część zebranych przez niego materiałów wydała P. Akademia Umiejętności („Lud białoruski“, Kraków 1897—1903, 3 t.).

*Federsee, jezioro w Wirtembergji (Niemcy), na pld. od m. Buchau, na wys. 578 m, 2,56 km², stanowi rezerwat.

*Federzoni Luigi, polityk włoski, ur. 1878, beletrysta i krytyk literacki, poseł do parlamentu, jeden z przywódców faszyzmu, był parokrotnie ministrem kolonij i spraw wewn., 1929 prezydent senatu.

*Fedin Konstantin Aleksandrowicz, pisarz rosyj., * 1892, autor powieści: „Miasta i lata“ (1924), „Bracia“ (1928) i i., należy do najzdolniejszych neorealistów.

*Fedotow Paweł Andrejewicz, ros. malarz i poeta, (1815—1852), zrazu samouk, kształcił się potem u Sauerweida i Brüllowa w Akademii petersburskiej. Malował sceny z życia wojskowego, a przedewszystkiem tematy rodzajowe.

wo-satyryczne, w rodzaju Hogartha, nacechowane poczuciem humoru i złośliwą a subtelną obserwacją. Główne dzieła: „Konkury zadłużonego majora“, „Choroba i śmierć psa Fidelka“, „Śniadanie“, „Młoda Wdówka“ i in. Są to przeważnie satyryczne obrazki rodzajowe z życia mieszczaństwa rosyjskiego.

***Fehr Bernhard**, współcz. anglista niem., napisał m. i.: „Die englische Literatur des 17. und 18. Jh.“ (1928), „Die englische Lit. der Gegenwart“ (1930); wydał: „Englische Prosa von 1880 bis zur Gegenwart“ (1927, antologja).

***Feisal**, król Iraku, trzeci syn szeryfa Mekki Husseina, zarządził od 1919 wschodnią częścią francuskiej Syrii, 1921 został królem nowego państwa Iraku.

Felczer, osoba zajmująca się leczeniem chorých, z ograniczonymi uprawnieniami. Felczerzy są właściwie tylko pomocnikami lekarzy, leczącymi według ich wskazówek, mogą jednak pewne zabiegi wykonywać samodzielnie. W dawnej Rosji, ze względu na olbrzymie przestrzenie i stosunkowo małą ilość lekarzy, mieli szeroko zakrojone pole działania. W Polsce istnieją f. tylko w byłym zaborze rosyjskim; nowych dyplomów dla f. nie wydaje się.

Feldhorn Juljusz, poeta pol., wydał nadto m. i.: „W ogrodzie brata Chryzostoma“ (1932), zbiór poezyj, odznaczający się rzetelnym intelektualizmem; szkic bibliograficzny: „Literatura polska wieku XVI a Żydzi“ (1929).

***Feldman** Józef, historyk pol., ur. 1899, docent historii nowożytnej Uniw. Jag., ogłosił drukiem: „Sprawa dysydencka za Augusta II“ (1924), „Polska w dobie wiel. wojny północnej“ (1925), „Polska a sprawa wschodnia 1709—14“ (1926), „Czasy saskie“ (1928), „Bismarck a komisja osadnicza“ (1928), „Mocarstwa wobec powstania styczniowego“ (1929), „Dziesięciolecie badań historycznych w Polsce Odrodzonej“ (1929), „La question polonaise en 1848“, „Vergennes et la Pologne“ (Biul. Akad. Um. 1929 i 1931). Szereg artykułów w „Kwart. Historycznym“, „Pamiętn. IV i V Zjazdu hist. pol.“, „Przeglądzie Powszechnym“, „Przeglądzie Współczesnym“, „Sprawach Obcych“, „Strażnicy Zachodniej“, „Wiadomościach Literackich“ i „Wiel. Ilustr. Enc. Powszechnej“ wydawnictwa „Gutenberg“ (m. in. Zarys dziejów Polski w okresie 1696—1930 w t. 13 Enc. oraz „Historjografia polska“ w t. 14).

***Feldmanowa** Marja, pseudonim Marja Kreczowska, pisarka i tłumaczka pol., żona krytyka Wilhelma F., wydała ok. 200 świetnych przekładów wybitnych dzieł naukowych i literackich, m. i. „Dzieje wolnej myśli w Europie“ W. E. H. Lecky'ego (1908—09, 2 t.), „Kulturę odrodzenia we Włoszech“ J. Burckhardta (1930), „Peer Gynta“ Ibsena (1910), „Obraz Doriany Gray'a“ i „Dialogi o sztuce“ Wilde'a, powieści Bojera i t. d. Była najbliższą współpracownicą swego męża w jego pracy redaktorskiej.

***Felegyhaza**, miasto na Węgrzech, ob. Kiskunfélegyháza.

***Felcjan**, pseudonim F. Faleńskiego.

***Felin** (niem. Fellin, est. Wiljandi), miasto w Estonji. ob. Wiljandi (uzup.).

***Felis onza**, ob. Jaguar.

***Felső** (węgier., „górnny“), wyraz częsty w geograficznych nazwach węgierskich.

***Felsztyn**, miasteczko w pow. starsamborskim (woj. lwowski), w dolinie Strwiąża, stacja kol. na linii Chyrow—Sambor, 1.500 mieszcz.

***Fen**, wyraz ang. oznaczający bagno, obszar błot, ob. Fens.

***Fenton**, miasto w hrabstwie Stafford (Anglja Środk.), obok miasta Stoke-on-Trent, około 13.000 mieszcz., warsztaty kolejowe, wyroby porcelanowe.

***Ferber** Edna, powieściopisarka ptn. ameryk., * 1887, autorka powieści: „Dawn O'Hara“ (1911), „The Girls“ (1921, nowy typ charakterologiczny czynnie pracującej kobiety, występującej także w doskonałych nowelach autorki: „Emma Mc Chesney and Co.“, 1915, „Mother Knows Best“, 1927 i i.), „So Big“ (1924, odznacz. nagrodą), „Show Boat“ (1926), „Cimarron“ (1930, ostatnie dwie powieści także w przeróbce filmowej) i i.

***Ferenczy** Károly, malarz węgier., (1862—1917), uczeń francuskich naturalistów, stał się czołowym przedstawicielem węgierskiego impresjonizmu i założył z Hollósym szkołę w Nagybánya (1896). Dzieła jego cechuje dekoracyjne rozbięcie płaszczyzn i lekki, jasny koloryt. Główne prace: „Kazanie na górze“, „Wieczór marcowy“, „Autoportret“, „Pieta“ i in.

***Ferezja** (tur. feradže), w Turcji obszerna wierzchnia suknia kobieca z szerokimi rękawami i wiszącym ztyłu kołnierzem. W dawnej Polsce f. nosili panowie, a później i lud uboższy; była to również suknia wierzchnia, nieprzepasywana, przyzodobiona potrzebami, na które czasami ją zapinano.

***Ferguson** Sir Samuel, poeta irlandzki, (1810—1886), prekursor odrodzenia irlandzkiego, autor „Lays of the Western Gael“ (1865), „Poems“ (1880), „Congal“ (1872, epos bohaterski), „Lament for Th. Davis“ (1845), zwłaszcza zaś balady „The Forging of the Anchor“ (1832) i humoreski prozą „Father Tom and the Pope“ (1838).

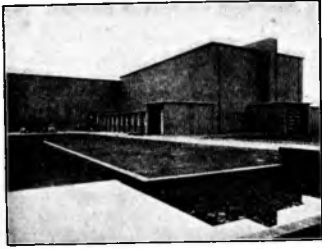
***Fermat** Pierre, równanie: $x^n + y^n = z^n$.

***Fernandez** Ramon, krytyk franc., * 1894, współpracownik „Nouvelle Revue Française“, badacz Prousta, redaktor poświęconych mu „Cahiers“, oddzielnie wydał: „Messages“ (1926), „De la Personnalité“ (1928), „La Vie de Molière“ (1929). O jego poglądach krytycznych studjum pol. Manfreda Kridla w „Pamiętniku Warszawskim“ (1931).

***Fernández de Córdoba** Francisco, hiszp. zdobywca, († 1525 lub 1526), uczestniczył w zdobywaniu Ameryki środkowej, założył Granadę i zbudował w niej pierwszy chrześcijański kościół w Nowym Świecie.

Ferrara, prowincja włoska, 2.625 km², w 1931 r.: 366.270 mieszcz. (139 na 1 km²). — Miasto F. jako gmina 115.898 mieszcz.

***Ferrata** Domenico, dyplomata papieski, (1847—1914), od 1896 kardynał, zaufany Rampolli, zajmował się zwłaszcza sprawami francuskimi, członek komisji, która opracowała nowy kodeks prawa kanonicznego, mianowany przez Benedykta XV w 1914 sekretarzem stanu.

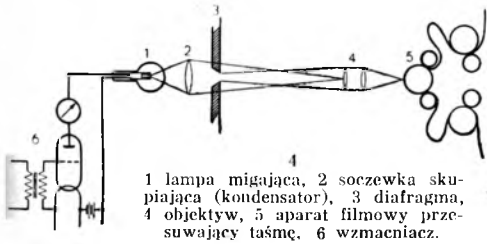
1

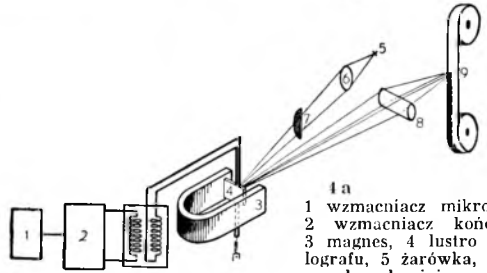
2

3

1 lampa migająca, 2 soczewka skupiająca (kondensator), 3 diafragma, 4 obiektyw, 5 aparat filmowy przesuwaną taśmę, 6 wzmacniacz.

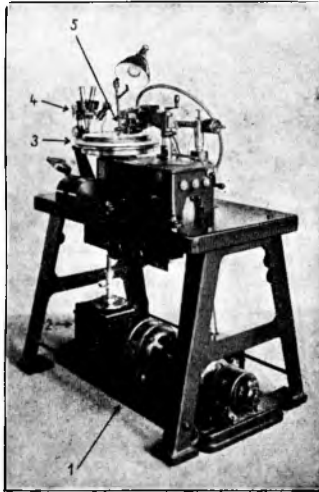

4a
1 wzmacniacz mikrofonu, 2 wzmacniacz końcowy, 3 magnes, 4 lustro oscylografu, 5 żarówka, 6 soczewka skupiająca (kondensator), 7 blenda, 8 soczewka cylindryczna, 9 film.

1. Atelier dla zdjęć dźwiękowych Ufy w Neubabelsberg. 2. Skrawek taśmy film. — po prawej stronie kreski dźwiękowe (met. intensywności, Tobis-Klangfilm). 3. Nakręcanie sceny „mówionej”; mikrofon nad aktorami. 4. Schemat aparatu do zdjęć dźwięk. met. intensywności za pomocą lampy migającej. 4a. Schemat aparatu do zdjęć filmu amplitudowego. 5. Kopjowanie i suszenie filmu. 6. Salka dla pokazów próbnych w atelier. 7. Przyrząd do nagrywania płyt synchronizujących film. 8. Sklejanie taśmy film. 9. Kabina z aparatem projekcyjnym.

5

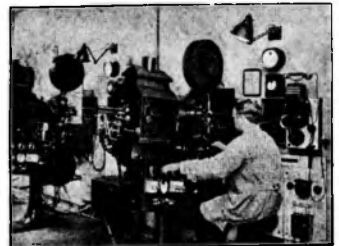
7

6a

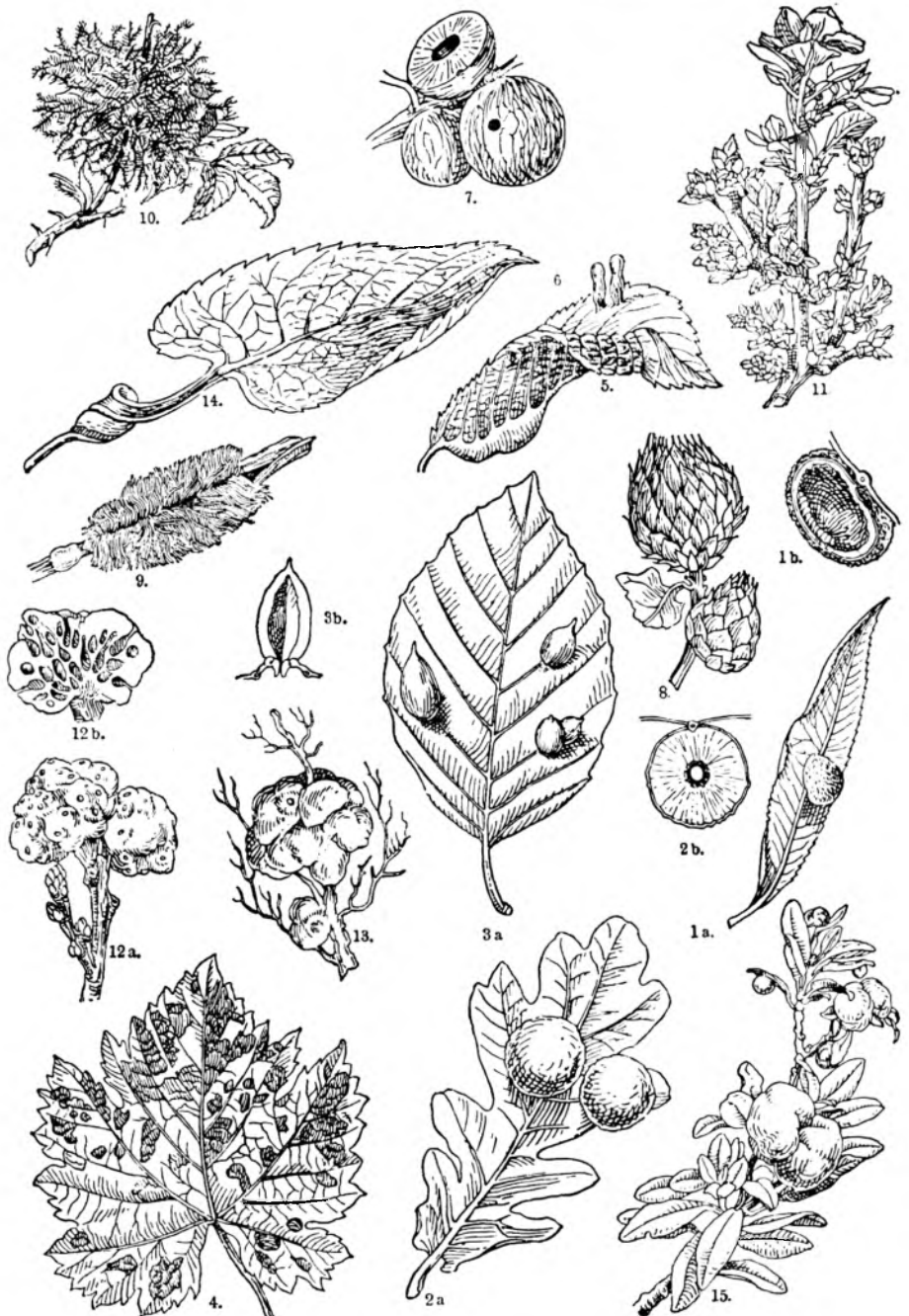

8

9

1 silnik, 2 skrzynka biegów ($33\frac{1}{3}$ do 80 obrotów na minutę), 3 podstawa wirująca, na której spoczywa płyta woskowa, 4 mikroskop dla kontrolowania cięć, 5 ostrze notujące dźwięk na płycie.

1a. Galasówka na liściu *Salix incana*, wywołana przez *Pontania kriebchaumeri*. 1b. Przekrój przez galasówkę i jej larwę. 2a. Galasówka na ogonku liściowym, wywołana przez *Diplolepis quercus-folii*. 2b. Przekrój podłużny przez galasówkę i komorę larwy. 3a. Galasówka na liściu buka, wywołana przez *Mikiola fagi*. 3b. Przekrój podłużny przez tę samą galasówkę. 4. Liść winorośli z galasówką filcowatą, wywołaną przez *Eriophyes vitis*. 5. Liść wiązki z galasówką, wywołaną przez *Schizoncura ulmi*. 6. Galasówka, wywołana przez mszycę *Tetraneura ulmi*. 7. Galasówka na pędzie dębu, wywołana przez *Cynips kollari*. 8. Galasówka pączkowa, wywołana przez *Andricus fecundator*. 9. Żdźbło trawy *Poa nemoralis* z wtórnymi korzeniami, o charakterze galasówkowym, wywołanymi przez *Pomyia poae*. 10. Galasówka różana, wywołana na gałązkach róży przez *Rhodites rosae*, wielokomorowa. 11. Czarcia motłła na lilaku, wywołana przez roztocza *Eriophyes löwi*. 12a. Gałązka dębu z galasówką pączkową, wywołana przez *Biorrhiza pallida*, podziurawiona licznymi otworami wyjściowymi poszczególnych komór. 12b. Przekrój podłużny poprzedniej galasówki. 13. Galasówka korzeniowa, wywołana przez *Biorrhiza pallida*. 14. Galasówka na ogonku liściowym czarnej topoli, wywołana przez *Pemphigus spirothecae*. 15. Galasówki na liściach rododendronu, wywołane przez *Exobasidium rhododendri* (grzyb).

***Ferro**, wyspa, najbardziej na pld. i zach. wysunięta z hiszp. wysp Kanaryjskich, 275 km², (1920) 7.225 mieszk., należy od 1927 do prowincji Santa Cruz de Tenerife. Główna miejscowość Valverde, 1.495, jako gmina 4.390 mieszk.

Przechodzący przez wyspę F. (17° 39' 51" na zachód od Greenwich) południk przez długi czas był używany jako pierwszy: po raz pierwszy zastosowano go w 1634 r.

***Ferro...** termin używany w nazwach stopów żelaza z innymi metalami, np. ferromangan, stop żelaza z manganem.

***Ferronatryt**, minerał, wodny siarczan sodu i żelaza o składzie $3\text{Na}_2(\text{SO}_4)_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$, tworzący heksagonalne kryształy, częściej skupienia promieniste barwy zielonawo-białej, szarej i białej. Tw. 2, C. wł. 2,5—2,6. Występuje razem z innymi siarczanami w Sierra Gorda pod Caracoles (Chile).

***Feuchtwanger** Lion, pisarz niem., napisał nadto: „Die hässliche Herzogin Margarete Mautasch“ (1926, pow. hist.), „Drei angelsächsische Stücke: Die Petroleuminseln; Kalkutta, 4 Mai; Wird Hill amnestiert?“ (1927), „Erfolg. Drei Jahre Geschichte einer Provinz“ (1930, 2 t., powieść monachijska).

***Feudum** (łac.), lenno, ob.

Fez, miasto w Marokku, (1931) 107.843 mieszk. (1.68 Europejskichów).

***Fiber zibethicus**, ob. Piżmoszczur.

***Fibiger** Johannes, lekarz duński, w 1920 prof. w Kopenhadze i dyrektor Instytutu patologicznego, 1907—16 przewodniczący Komitetu dla badania raka, 1913—20 przewodniczący Międzynarodowego Związku Dla Badania Raka, w 1926 otrzymał nagrodę Nobla. F. zwrócił pierwszy uwagę na możliwość powstawania raka przez pasorzyty.

***Fibroferyt**, jednoskośny minerał, wodny siarczan żelaza o składzie $\text{Fe}_2(\text{SO}_4)_2(\text{OH})_2 \cdot 9\text{H}_2\text{O}$, tworzący włókniste skupienia barwy blado-żółtawej lub prawie białej. Znany z Tierra Amarilla pod Copiapo (Chile), z kopalni Paillieres (Dept. du Gard), z Red Cliff (Colorado).

***Fibrosis** (łac.), przemiana jakiejś tkanki (np. tkanki mięsnej) w tkankę łączną.

***Fichte** Johann Gottlieb, filozof niem. Jego „Powołanie człowieka“ przeł. Adam Zieleńczyk (1911).

***Fichtelgebirge**. Zam. ob. Smreczane góry, ma być ob. Świerkowe góry.

***Fick** Richard, bibliotekarz i indolog niem., * 1867, napisał m. i.: „Prakt. Grammatik der Sanskrit-Sprache“ (1892, IV wyd. 1922), „Die soziale Gliederung im nordöstl. Indien zu Budhas Zeit“ (1897, tłum. ang. 1920).

***Fidzi**, wyspy, 18.345 km², (1929) 180.005 mieszk., w tem 4.726 białych, 91.711 krajowców, 73.121 Hindusów, 1.464 Chińczyków, 3.281 mieszczków. — Główne rośliny uprawne: banany, palmy kokosowe, trzcina cukrowa, ryż, kukurydza, guma, bawełna i ananasy. Zwierzęta domowe w 1928 r.: konie 11.000, bydło 54.000 sztuk. — Handel zagraniczny w 1929 r. w przywozie i wywozie miał wartość 3.244.607 funtów szterl.; okrętów weszło 192, z 697.000 tonn rej. Koleje: 483 km.

***Fierla** Adolf, współcz. poeta pol., * ok. 1908, obok Gustawa Morcinka najwybitniejszy przedstawiciel polskiej literatury regionalnej ze Śląska Cieszyńskiego, współpracuje w „Czasie“, oddzielnie wydał: „Przydrożne kwiaty“ (1928, poezje), „Haldy“ (1930, nowele), „Cienie i blaski“ (1931, poezje), „Ondraszek“ (1931, powieść), „Dziwy na gróniach“ (1932, poezje).

***Fiesco**, ob. Fieschi.

***Fifa** (skrót zam.: Fédération Internationale de Football Association), Międzynarodowy Związek Piłki Nożnej, założ. w r. 1904, z siedzibą w Amsterdamie. W r. 1931 należało do niego 47 krajów.

***Figi**, oaza na Saharze, 910 m nad poz. morza, 7 wsi, ogrody, 300.000 palm daktylowych.

***Figner** Wiera, rewolucjonistka ros., ur. 1852, w czasie studjów medycznych w Zurichu przejęła się ideą socjalistyczną, 1876 wróciła do Rosji, wstąpiła do tajnego związku „Zemlia i Wolja“, później do „Narodnaja Wolja“, pozostawała w porozumieniu z zabójcami Aleksandra II, w 1882 aresztowana, skazana na śmierć, potem ułaskawiona, spędziła 20 lat w twierdzy szlisselburskiej, potem w Archangelsku, w 1906 otrzymała pozwolenie wyjazdu zagranicę. W Rosji bolszewickiej zajmowała się oświatą ludową.

***Figówka** (sycosis), ropne zapalenie torebek włosowych. Istnieją dwie postaci f.: Niezakaźna, wywoływana przez zarazki ropotwórcze, żyjące na skórze chorego, względnie na skórę jego przeniesione; cechuje się ona guzkami i krostkami wokoło torebek włosowych, jest zakażeniem powierzchownym, ma jednak częstokroć charakter uporczywy. Zakaźna f. (trichophytia) powstaje na skutek zakażenia grzybkim (np. przy goleniu), może występować na każdej owłosionej części ciała, bywa przenoszona także przez zwierzęta. Występuje w kilku postaciach, jako powierzchowne, okrągłe, oraz jako głębokie i bardzo uporczywe ropienie. Leczenie: wilgotne okłady, maści i naświetlanie promieniami Röntgena, które działają niszcząco na guzy.

***Figuralne liczby**, ob. Liczby figuralne (uzup.).

***Fil d'Ecosse**, miękkie i lśniące-gładkie nici bawełniane, na wyrób pończoch.

***Filamentum**, p. Pręciki.

***Filar**, ob. Stup.

***Filicales**, ob. Paprocie.

***Filipiński**, 4 mowy Demostenesa przeciw Filipowi Macedońskiemu; 14 mów Cicerona przeciw Antonjuszowi.

***Filipiński rów**, najgłębszy z podmorskich rowów oceanu Spokojnego, na wsch. od Filipinów, 9.780 m głębokości.

***Filjanskyj** Mykoła, poeta ukraiń., * 1873, przedstawiciel estetyzującego neoklasycyzmu, główne dzieła: „Liryka“ (1906), „Calendarium (1911).

***Fillonit**, minerał, wodny fosforan manganu, żelaza, wapnia i sodu, tworzy jednoskośne kryształy barwy żółtawej i czerwono-brunatnej. Tw. 4,5. C. wł. 3,4. Występuje z innymi fosforanami manganawymi w żyłach albitowego granitu w Branchville, Connecticut.

Film (por. tabl., oraz art. i tabl. *Kinematografia* w t. 7). Po doświadczeniach Edisona, a następnie Lumière'a we Francji, rozpoczął się do niedawna trwający okres filmu niemiego, ilustrowanego jedynie muzyką orkiestry, fortepianu i t. d. Film niemy, nie operujący możliwością równoczesnej projekcji dźwięków, wytworzył specjalne prawa, wypływające z tej techniki. Wobec tego, że posiadano do dyspozycji jedynie fotografję ruchomą, stało się koniecznością i nieomal zasadą kłaść główny nacisk na mimikę i gesty aktorów. To pociągało za sobą teatralny sposób reżyserowania sztuk filmowych: trzeba było w pierwszym rzędzie dać widzowi możność zrozumienia myśli i dialogu, przeprowadzanego na ekranie przez reżysera i aktorów.

Pomijamy tu omawianie samych początków kinematografii, kiedy to, począwszy od wytwórcy, a skończywszy na widzu, cieszone się z możliwości ruchomych fotografii i zadawano się nią, nie starano natomiast wynajdywać dla aparatu filmowego nowych dróg i nie widziano dobrych perspektyw. Okres ten trwał jednak bardzo krótko. Wielu wybitnych ludzi, działających przeważnie na terenie teatru, zajęło się filmem i poczęło dla niego pracować. Zaczęto w studjach produkować filmy krótkometrażowe. Były to drobne historyjki w rodzaju bajek Ezopa. Następnym stopniem zrozumienia możliwości filmowych były filmy t. zw. trickowe, które w żmudny sposób kolorowano. Człowiekiem, który nakręcił w Europie najwięcej tego rodzaju filmów jest Francuz Méliès. Dalej rozpoczęto robić filmy, pokazujące życie zwierząt, roślin i t. d. Duży zaś film („dramat“), dotąd zamknięty w ciasnych ramach dekoracji teatralnych, przeniósł swe pole widzenia ze źle oświetlonych kulis w plener. Nie znaczy to jednak, żeby z tą chwilą zakończył się mylny i niepotrzebny sposób szukania oparcia dla filmu w teatrze. W tym czasie f., a raczej technika filmowa, nie znała jeszcze wartości montażu, a za jedyne wyjście z niejednokrotnie przykrej sytuacji uważała napisy, kolorowanie taśmy i zgrywanie się aktorów twarzą do aparatu.

Pierwszą bodaj próbą stworzenia realnego, niezwiązanego zupełnie z teatrem filmu, były dramaty amerykańskie, t. zw. cowboyskie, które, odbywając się w plenerze i operując niejednokrotnie ludźmi o twarzach fotogenicznych, nie mających jednak nic wspólnego z teatrem, opowiadały najfantastyczniejsze przygody bohaterów, którzy pod szczęśliwy koniec akcji zdołali zamknąć do więzienia lub powystrzelać wszystkich swoich rywali — czarne charaktery. W jakiś czas potem w Niemczech stworzono typ f. nazwanego *ekspresjonistycznym*. Były to sztuki pomyślane w ten sposób, że usunięto z nich zupełnie realizm i na tle skomponowanych w krzywym zwierciadle ekspresjonistycznych obrazów opowiadano demoniczne lub makabryczne historie w stylu Meyrinka, czy Eversa („Gabinet Dr. Caligari“ i i.).

Ekspresjonizm w f. niemieckim jest jakgdyby sygnałem rozpoczynającej się wspaniałej ery nowoczesnego filmu. Następują doskonałe realistyczne f. amerykańskie. Znamięte rezultaty dają próby monumental-

nego f. w Niemczech. O reżyserach zaczyna się mówić. Ich nazwiska idą w świat, powtarzane przez miliony ust. Uwielbia się aktorów. Operatorów kupują wytwórnice za olbrzymie sumy. Kinematograf zaczyna być wyłącznie sobą samym, odrzuciwszy nareszcie niepotrzebny balast i złe nawyczki, zapożyczone z teatru.

Aby zrozumieć ten wielki postęp kinematografii, należy sobie zdać sprawę, jakimi możliwościami f. dysponuje, a jakich mu brak. Przede wszystkim trójwymiarowość rzeczywistości, obserwowanej stereoskopem oczu żywego człowieka, musiano w f. zastąpić dwuwymiarowością. W filmie trójwymiarowość, a raczej jej złudzenie, nie jest osiągnięte; dałaby się ona uzyskać jedynie przy zastosowaniu f. stereoskopowego, próby zaś w tym kierunku idą z wielu względów opornie. Pomimo tych wielkich trudności zdołano częściowo dać złudzenie głębokości ekranu i stworzyć iluzję, jakoby przedmioty i postaci były plastyczne, a to zapomocą ruchu, oświetlenia i odpowiednich obiektywów najrozmaiciej uwydatniających obraz na taśmie.

Dalsze ograniczenia, które częściowo usunięto, to porzucenie kulis teatralnych, a raczej rozszerzenie ich. Obecnie wystawia się, przy ogromnym nieraz koszcie, dekoracje tak realistyczne, że ich autentyczność (np. kościoła, pałacu, placu, wnętrza i t. d.) nie może być przez widza kwestjonowana. Stworzono doskonały montaż taśmy filmowej, przestano barwić taśmę filmową na kolory zielony, żółty lub niebieski, zależnie od nastrojów, w jakich dana akcja się odbywała. Zorientowano się w wartościach walurowych czarnobiałego i odpowiednim oświetleniem zdołano wywołać efekty stokroć większe i silniejsze, niż kolorem. Umiejętnemu montażowi zawdzięczać także należy, że w filmach obecnych przy zupełnym prawie pominięciu napisów i mówionych epizodów (w f. dźwiękowych) potrafiono oddać różnicę czasu, odległości i t. d. W ostatnich czasach zaczęto produkować filmy kolorowe. Wreszcie od r. 1928 zastosowano do obrazu filmowego dźwięk (p. niżej). — Dziś filmy zwolnione, obrazujące rozwój roślin, filmy przyspieszone, wszystkie tricki montażowe, naświetlanie obrazu jeden na drugi, fotografowanie dwóch epizodów, odbywających się w zupełnie innych miejscach na jednym obrazie, nie są już nowością i znajdują wszechstronne zastosowanie.

Dramat. Najważniejszy rodzaj omawianego tu f. kształtuje się pod wpływem wytwórczości amerykańskiej, posiadającej w tej dziedzinie największy udział. Przeciwny f., odpowiadający smakowi publiczności, która pragnie wykluczenia w kinie smutnego realizmu życia i unika dramatu o głębszych zagadnieniach psychologicznych i społecznych, wydobywa łatwe do osiągnięcia kontrasty dobra i zła, a przez nagrodzenie cnoty dochodzi do happy-end'u (szczęśliwego końca), który w pojęciu szerokiego ogółu uczęszczającego na filmy stanowi zadowalające rozwiązanie wszystkich konfliktów. Niemiecki f. niemy, który w wczesnym okresie swego rozwoju zapowiadał specyficzne i artystyczne kształtowanie („Golem“, „Gabinet dra Caligari“, „Nibelungi“), po zala-

niu europejskiego rynku filmami amerykańskimi, skierował swoją produkcję również w stronę popularnego typu filmowego. Nie zaniechano jednak w Niemczech produkcji filmów o wysokich wartościach artystycznych, dla której charakterystycznymi są „Faust“, fantazja przyszłości p. t. „Metropolis“ i t. d.

Produkcja sowiecka, uzależniona od rządu i partji, a finansowana kapitałami narodowymi, wytwarza filmy niezależne od smaku publiczności, w wielu wypadkach o silnej tendencji agitacyjnej, co wpływa decydująco na zwartość ich działania. Władze sowieckie, pojąwszy kolosalne wartości agitacyjne f., zajęły się nie tylko produkcją, ale i szkoleniem reżyserów. W tej atmosferze niespotykanej w innych krajach opieki, dysponującej olbrzymimi sumami, produkcja sowiecka ze swymi wartościami artystycznymi wysunęła się na czoło ogólno-światowego przemysłu filmowego. Znane są doskonałe filmy, jak: „Pancernik Patiomkin“, „Linja główna“, „Burza nad Azją“, „Błękitny ekspres“ i wiele innych. Produkcja francuska poza nielicznymi filmami lat ubiegłych („Nieludzka“, „Koło udręki“) nie przedstawiała zbyt interesujących momentów. Abel Gance ze swymi filmami monumentalnymi nie wpłynął na poprawienie tej sytuacji. Dopiero ostatnie czasy przynoszą rewelacyjny zwrot w produkcji filmowej we Francji. Na horyzoncie zjawia się René Claire ze swymi sławnymi dziś filmami dźwiękowymi, a to „Pod dachami Paryża“, „Miljon“, „Nasza jest wolność“ i „Czternasty lipca“. Obok niego rozpoczyna znów swą działalność znany zaledwie z jednego filmu L'Herbier.

Obok dramatu zajmuje ważne miejsce w kinematografji f. kulturalny. Do niego zaliczyć należy: aktualne reportaże tygodniowe, filmy krajoznawcze i podróźnicze, filmy przyrodnicze, techniczne, wreszcie filmy czysto naukowe, które poruszają (przy pomocy schematycznych wyobrażeń, zdjęć trickowych i mikroskopowych), poszczególne tematy z dziedziny przyrodoznawstwa, medycyny lub techniki.

F. okazał się doskonałym środkiem reklamowym, dlatego też wszystkie techniki filmowe, od zdjęć z natury do trickowych rysunków włącznie, stoją obecnie do dyspozycji propagandy przemysłowej i handlowej. Filmy te, ujęte często w formę ciekawych opowiadań, historyjek czy przeżyć, są tak umiejętnie pomyślane, iż nie sprawiają przykrości zwykłego czytania anonsów.

Film rysunkowy. Niezwykle popularne i lubiane są amerykańskie komedje rysunkowe (dźwiękowe). Precyzja i rytmika tych krótkometrażowych filmów stanowi zupełnie specyficzną podniętą estetyczną. Człowiekiem, który zapoczątkował te obrazy był Amerykanin, Max Fleischer. Obecnie filmy rysunkowe nie ustępujące amerykańskim komedjom, produkuje także Anglja. Powtarzające się ustawicznie w tych groteskach typy „Kocur Feliks“, „Mickeymouse“ i inne, zdobyły sobie popularność. Niezwykle pomysły i doskonała technika sprawia, iż filmy te cieszą się wielkiem powodzeniem.

Reżyserzy filmowi. Inaczej niż reży-

ser teatralny, który skończone dzieło literackie wprowadza na scenę, działa reżyser filmowy. Otrzymuje on od autora przeznaczony do filmowania materiał, jako reżyser musi go opracować i sam od początku decydować o artystycznym wyposażeniu, na podstawie otrzymanego scenariusza. Wybitni reżyserzy filmowi we Francji: René Claire, Jaques Feyder, L'Herbier. W Z. S. R. R.: Eisenstein, Wsiewołod Pudowkin, Fedor Ozep. W Stanach Zjednoczonych: Cecil B. de Mille, D. W. Griffith, Erich v. Stroheim, Józef v. Sternberg, King Widor, Charles Chaplin, R. Mamoulian. W Niemczech: Fritz Lang, Joe May, A. E. Dupont, Paul Czinner, Ernst Lubitsch (od r. 1932 w Hollywood), F. M. Murnau (†1931), Lupu Pick (†1931), Siódma, G. W. Pabst. W Polsce: Waszyński, Leites, Szaro, Ordyński. W Szwecji: Urban Gad, Wiktor Sjöström, Maurycy Stiller (†1930).

Eksperymenty filmowe. Do poszukiwań nowych dróg i perspektyw dla filmu przylączyli się amatorzy filmowi. Byli to przede wszystkim malarze. Oni pierwsi zrozumieli, że „dziesiąta muza“ musi dotrzeć do widza przez oczy. Zrozumieli tajemnicę tkwiącą w linjach, kształtach i świetle. Koło roku 1916 rozpoczęły się pierwsze abstrakcyjne eksperymenty. W tym czasie Eggeling sfilmował „Symfonię skośną“. Był to film rysowany, nie opierający się na żadnej fabule. Dalej nastąpiły eksperymenty, które zaniechały trudnych filmów rysowanych. Poczęto operować światłem i oświetleniami formami i uzyskano tym sposobem wrażenia zupełnie nieoczekiwane. Pomimo, że krótkie te filmy nadal pozbawione były fabuły, widz odnosił szereg wrażeń spowodowanych grą światła na ekranie i ruchem form w różnym tempie.

Mimo zaciekle sprzeciwu ogółu skierowane przeciw nowym prądom, eksperymenty dawały coraz ciekawsze rezultaty. Wielki zaś przemysł filmowy, oficjalny, korzystał z doświadczeń robionych w studjach amatorów i stosował je do swych filmów (Sen Brunhildy w „Nibelungach“, przedstawiony abstrakcyjnie zapomocą białych i czarnych kształtów, poruszających się na ekranie). Tymczasem przedstawiciele „awangardy“ filmowej szli dalej. Zaczęli oni zapomocą różnych obiektów i z wielką inwencją podpatrywać przedmioty codziennego użytku, dając zupełnie nieoczekiwane podobizny tychże. Wyłonił się ciekawy, zupełnie nowy sposób patrzenia aparatem filmowym na przedmioty i zdarzenia. I znowu skorzystały z tych doświadczeń wielkie wytwórnie („Człowiek z tłumem“ — zdjęcia uliczne).

Obecnie w przodującej pod względem eksperymentu filmowego Francji, znajduje się cały szereg ludzi o głośnych nazwiskach. Są to: Léger, który naświetlił interesujący film p. t.: „Mechaniczny balet“, Chaumette, Piccabia, który odkrył ekspresyjną wartość montażu, dziś szeroko stosowanego w filmach. Dalej wiele działał dla awangardy Man Ray, Amerykanin, mieszczący w Paryżu, wreszcie Deslav. W Niemczech wybili się Walter Ruttmann i Hans Richter, a także Moholy Nagy. — Najgłośniejsze filmy eksperymentalne to: „Symfonia wielkiego miasta“ Ruttmanna, „Montparnasse“ Deslava,

„Pies andaluzyjski“, surrealistyczne opowiadanie Légera, „Zamek z kości do gry“ i „Gwiazda morska“ Man Ray'a.

Film dźwiękowy.

Historja filmu dźwiękowego rozpoczyna się prawie równocześnie z filmem niemym. Pierwsze udałe próby rzucania na ekran żywych poruszających się obrazów ludzi, obudziły natychmiast pragnienie, by można słyszeć tych ludzi, mówiących i śpiewających. Pierwsze praktyczne próby, z którymi przedewszystkiem związane są nazwiska Messter i Seeger (Niemcy) i Gaumont (Francja), rozpoczynają się około r. 1900. Nagrywanie dźwięków następowało mechanicznie na płyty gramofonowe. Specjalne trudności stwarzała wówczas sprawa ujednostajnienia biegu taśmy filmowej i płyty, gdyż nie znano jeszcze synchronizacji elektrycznej; aparat projekcyjny był oddalony o wiele metrów od ekranu, podczas gdy aparat reprodukcujący dźwięki z płyt, z olbrzymią tubą stał pod albo za ekranem. Ta wielka odległość była nie do pokonania przy pomocy mechanicznych urządzeń synchronizacyjnych. Metodę synchronizacji optycznej ustalono w ten sposób, że aparat wyświetlający obrazy i gramofon poruszały osobne wskazówki, a synchronizacja była wtedy dobra, gdy obydwie wskazówki biegnęły jednakowo szybko. Pierwszy wytrzymały próbie zastosowania elektryczny aparat synchronizacyjny zbudował w r. 1903 Otto Messter. Dalszą trudnością była nieznaczna siła dźwiękowa przy reprodukcji mechanicznej w wielkich kinach. Próby Messtera, aby zamiast jednej płyty równocześnie uruchamiać wiele talerzy z temi samymi płytami i przez to wzmocnić siłę głosu, nie doprowadziły do celu, tak, że w r. 1913 w tej formie film dźwiękowy zaniknął.

Prawie równocześnie zaczyna Ernst Ruhmer wykonywać zdjęcia dźwięków przy pomocy modulowanego światła lampy łukowej, przepuszczonego przez szczelinę. Szczelina ta jednak była tak szeroka i przez to wymagała tak wielkiej szybkości przesuwania taśmy (około 2 m/sek.), że z tego powodu nie mógł się rozwinąć zdalny do użytku sposób postępowania, zwłaszcza, że nie dysponowano również odpowiednim wzmacniaczem do modulowania lampy łukowej. Dalsze próby utrwalania dźwięków metodą świetlną przeprowadził Francuz Lauste (r. 1906 zwierciadłana membrana telefoniczna) i Węgier Mihály (r. 1916 galwanometr). Początki naszych dzisiejszych metod utrwalania dźwięków przy pomocy światła sięgają zaledwie 1919 r. (Engl, Massole i Vogt [Tri-Ergon]). Wielka ich załuga i trud przy opracowywaniu tego systemu polegała na tem, że musieli oni sami budować aparaty do zdjęć i reprodukcji. Dla zdejmo-owania dźwięków wynaleźli oni katodofon, dla wzmacniania znali już lampy katodowe i podwyższyli wzmacnianie poszczególnych szeregów lamp przez zastosowanie lamp trójsiatkowych. Jako przyrząd do zdejmowania stosowali oni lampę migającą (ultra-frekwencyjną), dla reprodukcowania dźwięków wynalezioną przez Elstera i Gleitela komórkę fotoelektryczną, której prądy dalej wzmacniali i do-

prowadzali do ulepszonego przez siebie głośnika elektrostatycznego (statofon). Z tym poczęści nowym systemem wystąpili po raz pierwszy w r. 1923 publicznie z programem wypełniającym cały wieczór. Równocześnie rozpoczęli Peterson i Paulsen w Danji pracę nad aparaturą świetlno-dźwiękową wedle systemu amplitudowego z oscylografem zwierciadlanym, jako przyrządem do kierowania światła; ten przyrząd pokazali po raz pierwszy w r. 1926. W tymże roku prof. Karolus w Lipsku rozpoczął próby nad metodą intensywności z elektrooptycznym zjawiskiem Kerra (komórka Kerra), która służyła jako przekaźnik świetlny; w r. 1928 rozpoczęto przekazywanie filmów dźwiękowych za pośrednictwem lipskiej radjostacji dla szerszej publiczności. Wreszcie w r. 1928 publicznie zademonstrowano w Dreźnie metodę płytową Lignose-Breusing.

Równocześnie w Ameryce postępowaly naprzód prace nad filmem dźwiękowym. Lee de Forest w r. 1925 wystąpił ze swemi pierwszymi filmami, Fox wystąpił w r. 1926 z metodą Movieton, opartą na patentach Tri-Ergon, którą potem wraz z metodą igłową Vitaphon'u zużytkowała firma Western-Electric. Firma ta otrzymała w r. 1928 groźnego konkurenta w metodzie amplitudowej, którą przez General Electric Co. i Radio Corporation rozwijała R. C. A. Photophon.

Teraz przemysł rozpoczął gospodarce wyzyskiwanie wyników próbnych i patentów. Pierwszą wielką koncentracją w tym kierunku było założenie w sierpniu 1928 Ton-Bild-Syndikatu (Tobis), w którym złączono metody Tri-Ergon, Küchenmeistra, Petersona, Paulsena. Metodę Karolusa przyjęła założona przez A. E. G., Siemens i Poliphon — Ska z ogr. odpow. Klangfilm. Pod koniec więc 1928 r. wewnątrz Niemiec toczyła się walka konkurencyjna dwóch głównych grup, z którymi do walki przystąpiły dwie inne grupy z Ameryki. Wobec tego towarzystwa niemieckie w marcu 1929 r. wystąpiły w zwartym froncie przeciw wspólnemu przeciwnikowi (umowa Tobis-Klangfilm). Do tej grupy, do której należał wielki holenderski syndykat Küchenmeistra przyłączył się Breusing, tak, że w lecie 1929 r. istniały dwie grupy amerykańskie wobec zwartej grupy europejskiej. Tych trzech przeciwników zawarło w czerwcu 1930 r. w Paryżu porozumienie, t. zw. niemiecko-amerykański pokój filmowo-dźwiękowy (wymiana patentów i podzielenie całej kuli ziemskiej na wyłączne i wspólne obszary sprzedaży).

W końcu 1928 r. (w Ameryce trochę wcześniej) poszczególne systemy filmu dźwiękowego były pod względem technicznym tak rozwinięte, że można było przystąpić do ich artystycznego wyzyskania i przejść od drobnych prób laboratoryjnych do regularnej produkcji. Teraz zorientowano się, że wprawdzie posiadano techniczne środki wypowiedzania się w nowej formie artystycznej, ale właściwie nie wiedziano dobrze, jak ją interpretować i ująć. Radość z powodu nowości dźwięku przy obrazach kazała z początku wytwórcom akcentować stronę dźwiękową. Pokazywano, że można sfilmować wszystko: muzykę wszelkiego rodzaju, szmery

i t. d. Właściwe działanie grupowało się dokoła dźwięku. Filmy charakterystyczne dla szmerów z tych pierwszych czasów: „Atlantic” (zderzenie okrętów, szum morza, okrzyki paniczne, hałas maszyn), „Dusiciel” (zderzenie pociągów), „Naszą jest noc” (wyścigi samochodowe). — Możliwość filmowania muzyki pokazano w filmach śpiewanych: „Śpiewający błazen”, „Nieśmiertelny włóczęga”, „Nęcący cel” i t. d. W większości wypadków szło o to, aby w filmie dźwiękowym wprowadzić do akcji śpiewaka, przy czym jednak wiedziano dobrze, że film dźwiękowy niema nic wspólnego z operą. Dlatego też pokazywano mniej lub więcej tragiczne losy karyjery śpiewaczki i nie zapomniano przytem, by śpiewakowi dać wystarczającą sposobność do wykazania swej sztuki. Do tych filmów należą także liczne dramaty, rozgrywane się poza kulisami jakiegoś teatru, gdzie obok zawsze interesującego publiczność środowiska teatralnego, wykonywano różne produkcje muzyczne.

Przy wyborze tematów dla filmu (zwłaszcza w początkach) nie zawsze zwracano uwagę na oddziaływanie dźwiękowe filmu; trzeba było także filmy nieme, które zostały niedawno ukończone, przerabiać na filmy dźwiękowe zarówno ze względu na inwestowane w nie kapitały, jak i dla stworzenia odrazu większej podażi filmów dla kinoteatrów świeżo udźwiękowionych. Tak powstały filmy, które później dodatkowo synchronizowano, np. doskonały film mórz południowych „Białe cienie”.

Z postępującem doświadczeniem i techniką ulepszano stosunek obrazu do dźwięku i dzięki temu dźwięk zaczął występować nie jako główna część składowa, lecz środek do uzyskania specjalnych efektów filmowych („Ostatnia kompanja”). Dla reżyserów otworzyły się wraz z przyjściem filmu dźwiękowego zupełnie nowe perspektywy. Zrobiono na tem polu już bardzo dużo. Nic też dziwnego, że dziś patrzymy na filmy nieme, a nawet na filmy udźwiękowane — z uczuciem, że nie są one kompletne. — Szczególnem ograniczeniem w filmach dźwiękowych jest konieczność dostosowania ich do potrzeb różnych języków i krajów. To też filmy duże, o większych wartościach artystycznych robi się w kilku wersjach („wydaniach”).

Z chwilą udoskonalenia filmu dźwiękowego wyłonił się zupełnie nowy typ filmu krótkometrażowego. Są to filmy koncertowe, które pokazują sławnych śpiewaków w ich najlepszych kreacjach, różne orkiestry, aktorów rewjowych i t. d.

Zdjęcia dźwiękowe. Dotychczas praktyczne zastosowanie znalazły trzy sposoby przenoszenia dźwięku na taśmę: 1. Sposób fotograficzny. Przy fotograficznym przenoszeniu dźwięku na film rysuje się ton na pasku szerokości 2,5 mm po lewej stronie między perforacją. I tu rozróżnia się dwa systemy nakreślenia tonu. System intensywności, przy którym dana siła głosu i częstotliwości zaznacza się kreską o różnej czarności, i drugi, system wahań (amplitudowy), przy którym siła czarności poszczególnej kreski pozostaje ta sama, a siła głosu i częstotliwość są podawane przez zmianę szerokości i gęstości kre-

sek. Obie metody są w równej mierze używane przy zdjęciach dźwiękowych i to: system intensywności przy aparatach Tobis-Klangfilm (Niemcy) i Western Electric (Ameryka), oraz system amplitudowy przy aparatach dźwiękowych R. C. A. — 2. Drugi sposób notowania dźwięku polega na nagrywaniu płyty w oskowych, które obracając się z szybkością 33 i 1/3 obrotu na minutę przy swej szerokości 40 cm cięcia, wystarczają, aby udźwiękować jeden akt filmu. — 3. Trzeci sposób, zupełnie niemal nie używany, polega na przeprowadzeniu drutu stalowego przez pole elektro-magnetyczne. Magnesy notują dźwięk na drucie, który się przewija.

Niemożliwe jest równoczesne naświetlanie dźwięku i obrazu na negatyw. Tak samo zaniechano dawnego sposobu przenoszenia bezpośrednio dźwięku przy pomocy membrany na płytę woskową. Najpierw zamienia się energję głosową na inną energję, a to aby otrzymać jak najwierniejszy i naturalny wykres dźwięków: Rozlegający się dźwięk przyjmuje mikrofon. Tutaj następuje pierwsza przemiana energii: transformacja drgań głosowych na wahanie napięcia elektrycznego. Podczas zdjęć dźwiękowych konieczna jest większa ilość mikrofonów odbierających. Aby uzyskać różny walor dźwięku przyjmowanego przez mikrofon, doprowadza się prądy elektr. do kabiny „mixera” dźwiękowego, który zapomocą wzmacniaczy i regulatorów dźwięków z poszczególnych mikrofonów ustosunkowuje wzajemnie ich siłę. Na stole „mixera” znajduje się oprócz wielu przyborów jeszcze główny regulator dla wszystkich mikrofonów, który wpływa na wspólną siłę dźwięku; szczególnie używa się go przy t. zw. „blendowaniu” dźwięku. Ponieważ energia wzbudzona w mikrofonach jest bardzo mała, przeto ulega wzmocnieniu w wzmacniaczach. Energia ta jest potrzebna dla uruchomienia aparatów rejestrujących, w nich zaś zostaje zamieniona na fotograficzne notowanie dźwięku różną czarnością (system intensywności), albo na zmianę grubości kreski (system amplitudowy). Ta zamiana odbywa się w syst. Klang w komórce Kerra, w syst. Tobis w lampie żarowej, której światło odbija oscylograf.

Przy metodzie amplitudowej strumień świetlny zostaje tak skierowany przez lustro oscylografu, że odpowiednio naświetla na taśmie mniej lub bardziej szeroki obraz dźwięku. Światło modulowane tworzy na filmie linję 2,5 mm szeroką, która pozwala na zanotowanie drgań o częstotliwości aż do 10.000 Hertz na sek. Ustalona szybkość filmu w aparacie dźwiękowym wynosi 24 obrazki na sekundę.

W aparatach notujących dźwięk na płytach energia ze wzmacniacza zostaje zamieniona na siłę poruszającą rylec. Dzieje się to w ten sposób, że prąd z wzmacniacza, przechodząc przez szpulę elektromagnetyczną, porusza w takt drgań głosowych kotwicę żelazną, do której jest przymocowany rylec, rejestrujący głos na płycie woskowej. Płytę filmową nagrywa się, w przeciwieństwie do płyt gramofonowych, od środka ku zewnętrznej stronie. Obraz i dźwięk

zanotowane na taśmie nie mogą biec szybciej niż w aparacie niemy, by nie deformować ruchu i dźwięku.

Przy kamerach przenośnych używa się najczęściej baterji, poruszającej swym prądem silnik aparatu dźwiękowego i aparatu fotografującego obraz. Ten system ma tę dobrą stronę, że można poruszać zapomocą wymienionej baterji wiele kamer fotograficznych i sprzętu dźwiękowego podczas nagrywania jednego i tego samego epizodu. Można je przytem dowolnie i jednocześnie regulować. Nie potrzeba zaznaczać, że synchronizacja musi być ściśle utrzymana nie tylko podczas nagrywania obrazu, ale i podczas jego reprodukcji w kinoteatrze. Dla ułatwienia zsynchronizowania dźwięku i obrazu przy montażu na jedną taśmę służy i jest używany we wszystkich studjach świata sygnał dawany przez uderzenie dwóch drewnianych klocków o siebie. Inny sposób podczas zdjęć zbiorowych, służący do tego samego celu, polega na zapaleniu się lampy, przy czem co dziesiąty obraz ten sygnał się powtarza. Sygnał notuje aparat na zewnętrznej stronie perforacji.

Technika z dźwiękiem. Równocześnie ze zmianą filmu niemego na dźwiękowy zmienił się wygląd zewnętrzny i wewnętrzny studja. Najważniejszą rzeczą było uchronienie atelier od zewnętrznych hałasów. Dlatego nowoczesne studja są masywnymi, pozbawionymi okien budowlami. Ponadto są one izolowane od wstrząsów i hałasów głębokimi rowami i częstokroć posiadają podwójne ściany przedzielone izolacją. Ponieważ studja są to olbrzymie hale o gładkich ścianach, przeto dla uniknięcia przy zdjęciach niepotrzebnych rezonansów i echa używa się kotar głuszących. Dopiero w takim otoczeniu możliwe są zdjęcia dźwiękowe. Atelier oświetlone jest lampami żarowymi. Przez jakiś czas nie używano lamp łukowych, ponieważ paląc się wydawały charakterystyczny syk, przeszkadzający w zdjęciach. Dopiero w ostatnich czasach, ulepszone, znalazły znów swe miejsce w atelier.

Od filmu dźwiękowego wymaga się, by był czysty i naturalny w dźwięku. Dlatego też dźwięk musi być zaznaczony na taśmie idealnie ostro. Dla uniknięcia różnych niespodzianek dźwięk kontroluje w czasie zdjęć ustawicznie „mixer“, zapomocą różnych instrumentów, głośników sprawdzających i t. d. Oprócz tego aparatura wymaga, aby ciągle przeglądać i zestrajać różne jej części jak lampy żarowe, komórki Kerra i t. d.

Niebezpieczeństwo zniekształcenia dźwięku wyłania się jeszcze podczas wywoływania negatywu, podczas kopjowania na pozytyw i wreszcie wywoływania pozytywu. Równocześnie z wywoływaniem czyli czernieniem negatywu czy pozytywu moduluje się głos nagrany na tej samej taśmie. Dla uniknięcia złych rezultatów ustalono cały szereg przepisów i niezwykle dokładnych przyrządów. Należy dalej specjalnie obserwować gęstość wywoływaczy i ich temperaturę. Kopja musi być zreprodukowana ściśle w tem samym natężeniu czarności, co negatyw. Nie skrupulatne kopjowanie

i nietrzymanie się zasad powoduje chropowatą i nienaturalną reprodukcję dźwięku.

Dla zdjęć poza atelier istnieją specjalne aparaty o nadzwyczaj cicho funkcjonującym mechanizmie. Są one umieszczone na samochodach, które wewnątrz posiadają wbudowane aparaty dźwiękowe.

Płyty przeznaczone dla zdjęć dźwiękowych zostają przygotowane do zdjęć w specjalnej temperaturze (35°), dla uzyskania odpowiedniej twardości. Podczas cięcia płyty, pochodzące z krawania ryłem, wciąga specjalnie wbudowany wchłaniacz do środka, by nie przeszkadzały w procesie nagrywania.

Reprodukcja dźwięku. Proces akustycznej reprodukcji dźwięku z taśmy wymaga takiej samej przemiany energii jak przy zdjęciach dźwiękowych — oczywiście jednak w porządku odwrotnym. Podczas przesuwania się taśmy filmowej w aparacie projekcyjnym, na wąski (2,1 mm) pasek, na którym zanotowany jest dźwięk, pada promień światła o jednakowej jasności (niezmiennej) — przy czem film przesuwa się szybkością 24 obrazków na sekundę. Film przebiega przytem okienko obrazkowe i okienko komórki fotoelektrycznej z jednakową szybkością. Promień światła skierowany na pasek dźwięku przenika go, poczem pada do tak zwanej fotoceli, gdzie wywołuje drgania fal elektrycznych. Drgania wywołane w komórce (foceli) są bardzo nikiłe, podlegają więc nasileniu stopniowemu w kilku wzmacniaczach, aż do uzyskania potrzebnej siły. W ten sposób osiągnięta energia, przeniesiona kablami na widownię, może być reprodukowana w głośnikach, w których następuje znów przemiana energii elektrycznej na dźwięk.

Przy odbiorze dźwięku z płyt — pierwsza przemiana dokonuje się w adapterze. Igła, jak w zwykłych gramofonach, drgając w rowkach poprzednio wrytych w płycie, porusza żelazną kotwicę, która wzbudza prądy indukcyjne w szpuli; te zaś, wzmacnione, łączy się z głośnikami na widowni.

Z chwilą zmiany filmu na dźwiękowy w tyśniętach kinoteatrów musiano zamienić aparaty różnych konstrukcyj na kosztowne aparaty dźwiękowe. Tylko w najnowszych typach aparatów niemych można było zastosować przybudówki, umożliwiające reprodukcję dźwięku. Trzeba bowiem było uważać na oddalenie okienka obrazkowego od projektor dźwiękowego. Oddalenie to wynosi 19 obrazków i różnicę tę przyjęto na całym świecie, by dać możliwość projekcji każdego filmu na każdym aparacie.

Abym uniknąć zniekształcenia głosu zarejestrowanego na taśmie, urządzono specjalny mechanizm zsynchronizujący bieg podających rolek. Rolka zębata przesuwająca obraz biegnie z identyczną szybkością co wałki przesuwające tę samą taśmę przed okienkiem fotoceli. Oświetlenie paska z zapisanym na nim dźwiękiem odbywa się zapomocą reflektorka oświetlającego pasek przez okienko o 2,1 mm szerokości i około 2/100 mm wysokości. Światło to przechodząc przez film i drgając (ciemniejąc i ja-

śniejąc) w miarę przesuwających się kresk tonu na filmie, pada do komórki fotoelektrycznej.

Aby umożliwić wyświetlanie długich filmów bez przerw, ustawione są w kabynie operatora kinowego dwa aparaty projekcyjne. Z chwilą gdy jedna taśma się kończy — druga na innym aparacie poczyna się przesuwac. Przy równoczesnym stopniowym zablendowaniu i rozblendowaniu tych dwóch aparatów, przejście jest prawie niewidoczne. — Ujednostajnienie dźwięku, nagranego na płycie, z filmem w aparacie projekcyjnym, odbywa się zapomocą znaków na płycie i taśmie filmowej. Operator kładzie igłę adaptera w miejscu oznaczonym strzałką, w okienku zaś aparatu ustawia miejsce taśmy zaopatrzone w odpowiednią wskazówkę. Ponieważ talerz obracający płytę jest połączony z aparatem projekcyjnym, przeto włączenie jednego kontaktu powoduje wprowadzenie w ruch obu tych przyrządów.

Najczęściej używanymi głośnikami i reprodukcjami głosu w kinoteatrach są: 1) Głośniki tubowe, 2) głośniki szerokopłaszczyznowe, 3) głośniki konusowe. Tych ostatnich używa się w małych salach i są one zasilane prądem słabym, podczas gdy pierwsze dwa rodzaje głośników potrzebują dzielności do 100 watt. Zależnie od wielkości sali i jej akustycznych właściwości, ustawia się różne głośniki, często instaluje się też kilka typów równocześnie.

Dla osiągnięcia jak najlepszej reprodukcji dźwięku, zaopatrzone są aparaty dźwiękowe jeszcze w dwa dodatkowe regulatory: regulator siły głosu i modulator dźwięczności tonu. Obydwa te przyrządy, umieszczone na sali, obsługuje specjalny operator.

Kopjowanie filmu. Zdjęć w studio czy na wolnej przestrzeni dokonuje się na taśmie negatywnej, przy równoczesnym użyciu trzech aparatów. Reżyser posiadając trzy (czasem nawet więcej) zdjęć, sfotografowanych z różnych miejsc, ma możliwość wybrania najlepszych. Gdy wszystkie przeznaczone do sfilmmowania sceny są już zdjęte, następuje najtrudniejsza bodaj część pracy, a mianowicie montaż taśmy, którą w odpowiednich długościach zestawia się z sobą. Wielu reżyserów, a także operatorów, stosuje zupełnie indywidualne metody zestawiania taśmy, a to celem uzyskania: tempa, różnic czasu, pośpiechu akcji i t. d. Równocześnie trzeba przy sklejanju taśmy uważać bardzo na dźwięk. Ponieważ źle naklejony pasek dźwięku powodował przy reprodukcji stuk, przeto pasek taśmy filmowej, na której zanotowany jest ton, ucina się ukośnie. Po sklejeniu negatywu w jedną całość i po uzgodnieniu, a zarazem odpowiedniemi zmontowaniu dźwięku, następuje kopjowanie negatywu na pozytyw. Film wywołuje się w 300 metrowych odcinkach w całości na specjalnych bębnoch.

Zdarza się, że podczas zdejmowania obrazu nie można jednocześnie nagrać dźwięku; w takich wypadkach dopiero potem w studio uzupełnia się film, „podkładając muzykę“. Stwierdzono, że różnice w takich filmach między obrazem a dźwiękiem są nader znikome. —

Dialog można dodać do filmu tylko wtedy, gdy osoba sfotografowana na taśmie cała znajduje się na obrazie, poruszenia bowiem jej ust nie są wtedy tak widoczne, aby brak zupełnej ich zgodności z głosem mógł wystąpić wyraźnie. Naogół jednak zaniechano w ostatnich czasach podobnych „podstawiań“ dialogów, natomiast bardzo często „wmontowuje się“ na taśmie filmową dodatkową muzykę lub inne dźwięki.

Film kolorowy.

Dla zdejmowania filmu kolorowego wchodzi w grę dwa sposoby postępowania, które zależnie od metody, dzięki której otrzymuje się barwny obraz na ekranie, określa się jako metodę addytywną i metodę kryjącą. Zależnie od tego, czy chodzi o obraz dwukolorowy czy trójkolorowy, dokonywane jest dwóch lub trzech zdjęć w odpowiednich kolorach i wywołuje się je normalnie. Przy sposobie addytywnym kopjuje się pojedyncze obrazki, jak zwykle i rzuca się je na ekran przez taki sam filtr, jakiego użyto przy zdjęciu. W ten sposób poszczególne obrazy w różnych kolorach pokrywają się dopiero na ekranie, wywołując wrażenie barwności, przyczem kolory nie pokrywają się. Przy metodzie kryjącej kolory wywołuje się już na samym filmie w ten sposób, że dwa wzgl. trzy obrazy częściowe zostają umieszczone na sobie na taśmie, tak, że film posiada już właściwy kolor i dodatkowe filtry przy wyświetlaniu są zbędne. Ponieważ przy wyświetlaniu światło musi przechodzić przez dwa wzgl. trzy obrazki, kolory pokrywają się.

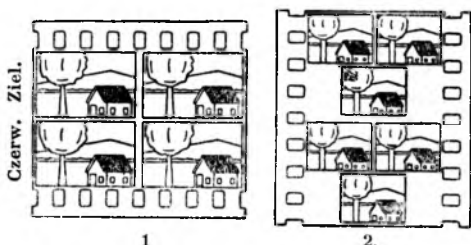
Metody kryjące. Najwięcej praktycznych wyników uzyskała dotychczas metoda „technicolor“. Zasadnicze kolory, używane przy niej są czerwony i zielony. Zdjęcie dokonuje się na zwykłym filmie. Po przejściu obiektywu światło zostaje rozszczepione przez pryzmaty i każdy z obrazków przechodzi przez stały filtr zielony albo czerwony, przyczem pada jeden pod drugim. Dlatego też w tym wypadku musi film biec z podwójną szybkością. Pozytyw otrzymuje się w ten sposób, że najpierw z negatywu uzyskuje się zapomocą fotograficznej techniki drukarskiej pozytyw reljefowy. Obydwa pozytywy reljefowe, odpowiadające zasadniczym kolorom zostają nadrukowane właściwemi kolorami na pozytyw właściwy. Największą przytem trudność jest ta, aby obydwa obrazki w różnych kolorach dokładnie się nakrywały; dlatego też filmy, uzyskane tą metodą, dają czasami przy wyświetlaniu obrazy o nieostrych konturach.

Drugi sposób kryjący, znany także z przedstawień publicznych, zastosowano w metodzie „multicolor“. Przy niej zdjęcie następuje na dwie wstęgi filmowe, leżące na sobie. Filmy są przytem tak ułożone, że bliższy obiektywu film, zwrócony do niego swoją stroną celuloidową, posiada zwykłą emulsję czułą na światło niebieskie. Na powierzchni tej emulsji, a więc po stronie dalszej od obiektywu nałożona jest cienka warstwa filtru, przez który przechodzi światło już bez wchłoniętego przez pierwszą emulsję koloru niebieskiego i to filtrowane światło działa na drugą emulsję pan-

chromatyczną, która żółto-czerwoną część widma przyswaja w tym samym kolorze. W ten sposób unika się stosowania specjalnych filtrów i wyświetla się film przy normalnej szybkości. Pozytyw posiada warstwę światłoczułą po obydwóch stronach celuloиду. Na jednej stronie kopuje się tę część negatywu, która przy zdjęciu pochłonięła światło niebieskie; stronę tą zabarwia się wówczas na niebiesko. Na drugą stronę przychodzi kopja negatywu panchromatycznego, która posiada odcień czerwony. Stronę tę zabarwia się na czerwono. Obydwie strony, celem uniknięcia uszkodzeń przy wyświetlaniu, powleka się lakierem.

Jako trzeci rodzaj kryjący należy wymienić metodę S i r i u s a. Obrazki (czerwono-zielone) zdejmują się za pośrednictwem filtrów obrotowych następujących wzajemnie po sobie, na taśmę, biegnącą z podwójną szybkością. Kopja posiada także obustronną warstwę, którą po skopjowaniu zabarwia się obydwoma kolorami. Ujemną stroną zdjęć następujących po sobie jest to, że w wyświetlanych biegnących szybko po sobie epizodach znowu kontury bywają nie ostre, a to dlatego, że jedna faza ruchu zostaje sfotografowana i wyświetlona w kolorze zielonym, a już następna, przesunięta wobec pierwszej, w kolorze czerwonym.

Ziel. Nieb.
Czerw.

1. Film dwukolorowy Buscha, 2. Film trój kolorowy Horsta.

Metody addytywne, chociaż wytwarzanie nimi filmu i opracowywanie fotograficzne jest takie samo, jak przy zwykłych filmach białoczerwonych, nie mają jeszcze szerszego zastosowania, gdyż wymagają pewnych zmian w aparatach projekcyjnych (zwiększenie szybkości, dodanie filtrów stałych lub obrotowych, a czasami i specjalnych obiektywów). — Przy dwukolorowej metodzie addytywnej B u s c h a zostają rzucone na film za pośrednictwem filtrów i pryzmatów dwa obrazki, które są obrócone o 90 stopni i tak zmniejszone, że razem zajmują miejsce normalnego obrazka filmowego. W urządzeniu projekcyjnym wbudowuje się stałe filtry czerwone i zielone. Poprzez obiektyw i pryzmat odwracający padają poszczególne obrazki na ekran i nakrywają się. — Przy trój kolorowej metodzie addytywnej H o r s t a zdjęcie następuje przez pryzmaty i trzy filtry (czerwony, zielony, niebieski). Poszczególne obrazki leżą pod sobą, przyczem przy zdjęciach taśma musi biec z potrójną szybkością. Po wywołaniu trzy obrazki przekopjowuje się za pośrednictwem specjalnych optycznych przyrządów do

kopjowania na film pozytywny o emulsji niezmiernie drobnej, zmniejszone przytem tak, że zajmują miejsce jednego normalnego obrazka filmowego. Z nich dwa obrazki leżą obok siebie, a trzeci w środku nad nimi; wyświetlanie następuje przy normalnej szybkości przez trzy obiektywy, z których każdy posiada odpowiedni filtr. — Przy metodzie K e l l e r - D o r i a n - B e r t h o n do zdjęć potrzebny jest specjalny film. Ten po jednej stronie pokryty jest normalną emulsją panchromatyczną; druga strona jest tak spreparowana, że posiada olbrzymią ilość równoległe leżących soczewek cylindrycznych (1500 na 1 mm²). Między obiektywem a filmem umieszcza się filtr, składający się z trzech części, przyczem kolory leżą w trzech równoległych warstwach, ułożonych równoległe bez soczewek cylindrycznych. Obiektyw rzuca na emulsję obraz normalny, soczewki zaś cylindryczne rozbijają każdy punkt obrazu na trzy określone filtry stopnie jasności. Pozytyw otrzymuje się z negatywu, przy pomocy specjalnej optycznej maszyny do kopjowania. Przy wyświetlaniu stosuje się metodę odwrotną. Przed obiektywem umieszcza się na stałe taki sam trzechrzęściowy filtr, jak do zdjęć. Na skutek specjalnej właściwości film ten bardzo szybko się zużywa.

***Filoksera**, ob. *Phylloxera vastatrix*.

***Finanse**, ob. Banki, Skarbowość, Waluta. O skarbowości i f. polskich, ob. t. 13, str. 54 n. i 85 n.

***Finger** Charles Joseph, pisarz ang., * 1871, autor dobrych książek dla dzieci, z których odznaczone nagrodą: „Tales from Silver Lands“ (1924) i „Courageous Companions“ (1929), romantyczna autobiografia „Seven Horizons“ (1930) i i.

***Fink** Georg, pisarz niem., * 1903, autor głośnych powieści: „Mich hungert“ (1929, tłum. pol.) i „Hast du dich verlaufen?“ (1930).

Finkel Ludwik, historyk pol., zm. 1930. Obok pracy naukowej i pedagogicznej zajmował się żywo działalnością oświatowo-popularyzatorską, od 1895 pracował w Radzie Wykonawczej Macierzy Polskiej, z której ramienia wydał dwutomową „Encyklopedję“ (1898—1899), oraz dzieło zbiorowe „Polska. Obrazy i opisy“ (1906—09, 2 t.). Ostatnio zajmował się badaniami nad K. Szajnochą, których fragmenty ogłosił. Pol. Towarzystwo Historyczne zajęło się przed kilku laty reedycją jego pomnikowej „Bibliografiji“. Życiorys i twórczość naukową F. omówił szczegółowo T. E. Modelski w „Kwart. Historycznym“ 1932.

Finlandja. W 1930 r. liczyła 3,634.047 mieszk. W miastach mieszkało 17,9% ogóln. ludności państwa, z tego w jednym wielkiem mieście Helsinki (Helsingfors) 6,2%. W 1929 r. wynosił naturalny przyrost ludności (przy 76.011 urodzinach i 54.489 zgonach): 21.522 osób, to znaczy 6 na 1.000 mieszk. Emigracja zamorska wynosiła w 1930 r.: 4.749 osób.

Na 1.000 czynnych zawodowo (ogólna liczba 1,470.000 osób) pracowało w 1920 r.: 704 w rolnictwie, 131 w przemyśle, 61 w handlu i komunikacjach. Zwierzęta domowe w 1929 r. w 1.000 sztuk: konie 395, bydło 1902, owce 310, kozy 11.

świnie 426, renifery 59. — Przemysł wytworzył w 1929 r. w 4.109 zakładach z 165.073 robotnikami, towarów wartości 13 miliardów 179 milionów marek fińskich, z tego przemysł drzewny za 3.156, papirniczy 2.514, metalowy 1.694, tekstylny 1.202 milionów marek fińskich. — W 1929 r. istniało 579 tartaków, z tego 124 miało napęd wodny.

Główne artykuły handlu zagranicznego (w milionach marek f.), przywóz: towary kolonialne 645, metale i wyroby metalowe 610, tkaniny 582, zboże 465, maszyny 417; wywóz: drzewo i wyroby drzewne 2.625, papier itp. 1.840, masło 440, skóry i futra 89. — Flota handlowa liczyła w 1930 r. 5.360 statków (w tem 570 parowców) z 551.090 tonn rejestr. netto; żegluga morska 14.568 statków o 9,3 milj. tonn rejestr., żegluga na kanałach 48.339 statków i 12.428 tratw. — Sieć kolejowa w 1930 r. mierzyła 5.329 km, w tem 5.064 km państwowych. — Linje lotnicze: Helsingfors—Sztokholm, H.—Reval—Ryga, Abo—Mariehamn—Sztokholm. — Radjostacja 7.

Dzieje. Najdonioślejszym problemem wewnętrzno-politycznym lat ostatnich stała się wzrastająca agitacja komunistyczna. Ponieważ gabinety Tannera (1926—28) i Kallii (1928—30) okazały się wobec niej bezsilne, zrodził się w społeczeństwie ruch nacjonalistyczny (t. zw. ruch lappowski, od siedziby jego twórcy Kosoli, Lappo), który w drodze przeważnie bezkrwawych, ale potężnych demonstracji masowych doprowadził do ustąpienia gabinetu Kallii i rozwiązania parlamentu. Gabinet Svinhufvuda przeprowadził w 1930 w parlamencie t. zw. ustawy lappowskie, które dają rządowi wzmocnione środki ochrony republiki i uniemożliwiają wybór deputowanych komunistycznych. W 1931 został Svinhufvud obrany prezydentem państwa, 1932 zawarty został z Sowietami pakt o nieagresji. Urządzony 30 i 31 grud. 1931 plebiscyt opowiedział się przeciw obowiązującemu od 1922 zakazowi sprzedaży alkoholu, wskutek czego został on w 1932 zniesiony. Podjęta w lutym i marcu 1932 przez Kosolę i gen. Walleniusa próba nowego marszu na Helsingfors, w celu spowodowania reorganizacji rządu, skończyła się aresztowaniem przywódców lappowców.

*Finne Jalmari, pisarz fin., *1874, autor poczytnych powieści humorystycznych, tłumacz Wagnera i i., oraz uczonego genealog.

Fińska literatura w samodzielnym państwie odznacza się nowymi drogami w języku, formie i treści. Głównym jej ośrodkiem koło literackie „Nuori Voima” („Młoda siła”) i pochodne z niego grono „Tulenkantajat” („Nosiciele ognia”). Ważniejsi przedstawiciele: lirycy: Eimari Vuorela (*1889), A. Hellaakoski (*1893) i Uno Kailas (*1901); powieściopisarze: Viljo Kajo (*1891), Pentti Haanpää (*1905), Arvi Kivimaa (*1904), Uno Kailas, Unto Seppänen (*1904) i wszechstronny Mika Waltari (*1906). Ze starszego pokolenia przodują nadal lirycy V. A. Koskenniemi i powieściopisarz F. E. Siljanpää, którego powieść: „Zasnęli w młodości” (1931) była największym sukcesem ostatnich

lat. — Oprac.: H. Grellmann: „Finnische Literatur“ (1932).

*Fiołek alpejski, ob. Cyclamen.

Fionja, wyspa duńska, 2.976 km², (1930) 307.665 mieszk. Jako okręg (z Langeland, Årø, Taasinge i mniejszymi sąsiednimi wyspami) 3.477 km² i 347.683 mieszk. (100 na 1 km²).

*Fiori Ernesto de, rzeźbiarz włoski, *1884, był zrazu malarzem, w czasie pobytu w Paryżu uległ silnemu wpływowi Maillolla i Archipenki. W późniejszych dziełach wzbogacił swój świadomy prymitywizm swobodniejszym naturalizmem. Główne dzieła: „Angielka”, „Skulona” (1923).

*Firenze, ob. Florencja.

*Fischer Franz, chem. niem., ur. 1877, od 1911 prof. w Berlinie, a od 1913 dyrektor Instytutu Ces. Wilhelma dla badania węgla kamiennego. Napisał: „Entstehung und chemische Struktur der Kohle” i i. Od 1920 wydaje czasopismo: „Brennstoff-Chemie”.

*Fischer Hans, chemik niem., ur. 1881, w 1916 prof. w Innsbrucku, potem w Wiedniu, od 1921 w Monachjum. Główne zasługi położył w badaniach nad barwnikiem krwi. Dokonał syntezy heminy. W 1930 otrzymał nagrodę Nobla.

*Fisher Dorothy (Dorothea Frances), z domu Canfield, powieściopisarka póln. ameryk., *1879, autorka nastrojowych opowiadań realistycznych z życia codziennego: „Hillsboro People” (1915), „The Real Motive” (1916), „Made-to-Order Stories” (1925), opowiadań na tle przeżyć na froncie francuskim: „Home Fires in France” (1918), „The Day of Glory” (1919) i i., powieści społecznych: „The Brimming Cup” (1921), „Rough-Hewn” (1922), „Her Son's Wife” (1926, najlepszy jej utwór, walka dwóch kobiet), „The Deepening Stream” (1930) i i.

Fisher Irving, ekonomista póln.-ameryk., napisał nadto: „Stabilising the Dollar” (1919), „America's Interest in the World Peace” (1924), „Prohibition at its Worst” (1926) i „Prohibition Still at its Worst” (1928), „The Money Illusion” (1928), „The Theory of Interest” (1930), „The Stock Market Crash and After” (1930) i i.

*Fiszeryt, minerał, wodny fosforan glinu o składzie 2AlPO₄ · Al(OH)₃ · 5H₂O, tworzący drobne rombówce kryształowe, skupienia promieniste i naskorupienia barwy zielonawej. Tw. 5, C. wł. 2,5. Znany z Niżnego Tagińska na Uralu, Roman-Gladna (Węgry).

*Fitiliki (Lepilemur mustelinus Is. Geoffr), zwierzę z podrz. lemuruów (Lemuroidea), rzędu małpiatek. Zwierzę małe, z krótkim pyskiem, ogon krótszy niż ciało. 58 cm dł. szary z ciemniejszym grzbietem i białymi łapkami. Palce długie, uszy nagie. Żyje na Madagaskarze. Mięso jadalne.

*Fitz Roy, szczyt w Andach chilijskich (Am. Pld.), na terytorjum Magellana, 2.130 m wys.

*Fitzmaurice Kelly Jacob, hispanista ang., (1857—1923), napisał: „The Life of Miguel Cervantes Saavedra” (1892), „A Story of Spanish Literature” (1898, przekład franc. i niem.), „Lope de Vega and the Spanish Drama” (1902), „Cervantes in England” (1905), „Cervantes and Shakespeare” (1916), „Spanish Literature” (1922).

***Fitzroy Robert**, admirał ang., (1805—1865), jako dowódca okrętu „Beagle” odbył podróż dookoła ziemi (1831—36 r.). W podróży tej brał udział Karol Darwin.

Flume, prowincja włoska, 1.011 km², (1931) 106.532 mieszk. (105 na 1 km²). Miasto F., stolica prow., (1931) 52.921 mieszk., posiada kilka stoczni okrętowych. Ruch portowy w 1930 r.: 8.267 okrętów z 4,65 milj. tonn rejest., 773.000 tonn towarów i 349.802 podróżnych.

***Fizjologia ras**, ob. Ras fizjologia.

Flake Otto, pisarz niem., wydał nadto m. i. powieści: „Villa U. S. A.” (1926), „Freund aller Welt” (1928), „Christa” (1931) i i.; szkice społeczne i filozoficzne: „Der Erkennende. Philosophie der Freiwerdung” (1927), „Unsere Zeit. Aufsätze” (1927), „Die erotische Freiheit” (1928), „Marquis de Sade” (1930), „Nationale Erziehung” (1931), „Bilanz” (1931) i i.

Flandrja, Belgijka prow. Flandrja Wsch., (1930) 1.149.199 mieszk. (383 na 1 km²), belg. prow. Flandrja Zach. 901.588 mieszk. (279 na 1 km²).

***Fiatow**, miasto, ob. Złotów (uzup.).

***Flatters Paul**, podpułkownik franc., podróżnik po Saharze, (1832—1881), w l. 1879—1880 badał tereny, które przecinać miała projektowana kolej transsaharyjska z Algierji do Sudanu. Podczas drugiej ekspedycji, wyprawa, zdradzona przez przewodników, wymordowana została przez Tuaregów w pobliżu Temasinin na Saharze środk., 430 km na pld.-wsch. od El Golea. Fort francuski w Temasinin został nazwany na cześć podróżnika Fortem Flattersa.

Flaubert Gustave, pisarz franc., jego „Education sentimentale” p. t. „Szkoła serca” przeł. Tad. Jakubowicz (1931, z wstępem Jana Parandowskiego).

***Flaum Franciszek**, rzeźbiarz pol., (1866—1917), mieszkał w Berlinie, wystawił głównie w Poznaniu. Główne dzieła: „Prometeusz”, „Modlitwa”, „Portret Sienkiewicza” i i.

***Flądra**, ryba, ob. Flondra.

***Fleg Edmond**, właściwie E. Flegenheimer, pisarz franc., *1874, autor poezji, powieści, dramatów i t. d., przedstawiciel kierunku żydowskiego, napisał m. i. „Pourquoi je suis Juif” (1928), opracował „Anthologie juive” (1923, od początków do naszych czasów).

***Fleisser Marie Luise**, pisarka niem., *1901, autorka niezwykle śmiałej komedji „Pioniere in Ingolstadt” (1928), powieści „Mehltreisende Frida Geier” (1931) i i.

Flers Robert de, komedjopisarz franc., † 1927.

***Fletcher**, 1) Phineas, poeta ang., (1582—1650), autor poematu alegorycznego „The Purple Island, or the Isle of Mam” (1633) i dydaktycznego „Polyolbion” (topograficzny opis Anglii), w „Piscatorie Eclogis” wprowadził rybaków i nimfy wodne. Wyd. zbior. 1908—09, 2 t.

2) Giles, poeta ang., brat poprzedniego, (1588—1623), wraz z tamtym należy do głównych naśladowców Spensera, autor poematu alegorycznego „Christ's Victoria and Triumph in Heaven and Earth” (1610).

Fleuron Svend, pisarz duń., napisał nadto opowieści zawierzące: „Spętana puszcza” (1927), „Flax Aedilius. Barwny żywot owczarka” (1929), zwłaszcza zaś na tle dzikiej przyrody islandzkiej: „Konie Sigurda Torleifsona” (1926).

***Fleurus**, miasto w prow. Hainaut (Belgia pld.), stacja kol. na pln. od Charleroi, około 6.000 mieszk., kopalnie, przedziałnia. Miejsce bitew w 1622, 1690 i 1794 r.

***Fleck Fryderyk**, niem. wielki przemysłowiec żelazny, ur. 1883, przyczynił się do zracjonalizowania przemysłu żelaznego w Niemczech, w 1926 założył Zjednoczone Tow. Akcyjne hut żelaznych w Düsseldorfie; wpływy jego sięgają na polski G. Śląsk.

***Flinkit** (na cześć szwedzkiego mineraloga Gustawa Flinka), minerał, zasadowy arsenian manganu o składzie MnAsO₄ · 2Mn(OH)₂, tworzący rombowe kryształy barwy zielonawobrunatnej, odznaczające się silnym pleochroizmem. Tw. 4—4,5. C. wt. 3,9. Występuje w kop. Harstig pod Pajsberg (Szwecja).

Flint, miasto w stanie Michigan (St. Zjedn. A. P.), 156.492 mieszk. (1930), w tem około 7.000 Polaków.

***Flint Francis Stewart**, poeta ang., *1885, przywódca i obok R. Aldingtona główny teoretyk imagizmu, wydał zbiory poezji: „In the Net of the Stars” (1909), „Cadences” (1915), „Otherworld Cadences” (1920), przekłady Verhaerena i i.

***Floral Park**, miasto w stanie N. Jork (St. Zjedn. A. P.), na wsch. od N. Jorku, na Long Island, węzeł kolejowy, 10.016 mieszk. (około 1.700 Polaków).

Florencja, prowincja (Włochy środk.), 3.879 km² i 839.768 mieszk. (217 na 1 km²). — Miasto F. jako gmina 316.196 mieszk., posiada od 1929 r. muzeum Medici w pałacu Medici-Riccardi.

***Florenz Karl**, japoolog niem., *1865, napisał m. i.: „Geschichte der japanischen Literatur” (1905—06, 2 t.; II wyd. 1912), „Japan. Annalen” (1897, II wyd. 1903), „Japan. Mythologie” (1901), „Die histor. Quellen der Shintoreligion” (1919), „Die Japaner” (1925).

Flores, 2. wyspa z grupy Azorów (portug.), 141 km², około 12.000 mieszk. Stolica Santa Cruz.

***Florian-Parmentier**, pisarz franc., *1879, wydał zbiory poezji idealistyczno-filozoficznych (od 1899), nadto sumiennie opracowaną „Histoire contemporaine des lettres françaises de 1885 à 1914” (1919, uwzględnia liczne ówczesne szkoły literackie).

Floryda, stan w St. Zjedn. A. P., (1930) 1.468.211 mieszk. (9,3 na 1 km²), z tego w 1925 r. 32% murzynów, w 1929 r. 516 Indian żyjących w rezerwach. W 1925 r. było 59.217 farm, zajmujących pod uprawę 820.000 ha; produkcję główną stanowią pomarańcze i produkty ogrodnictwa. Zwierzęta domowe w 1.000 sztuk: konie 24, muły 41, bydło 558, świnie 790, owce 59. — Zakładów przemysłowych w 1927 r. było 1.912 z 61.000 pracowników, wartość produkcji wynosiła 218 milj. dol. — Sieć kolejowa w 1928 r.: 9.234 km kolei parowych i 364 km elektrycznych. — Na uniwersytecie państw.

w Gainesville (założ. 1884) studjowała w 1930 r. 2.256 osób.

***Flournoy Theodor**, psycholog szwajc., (1854—1920), od r. 1891 prof. uniwersytetu w Genewie, usiłował oddzielić psychologię od filozofii, aby stworzyć z niej samodzielną naukę eksperymentalną. Pracował też nad zagadnieniami nieświadomości i okultyzmu. Napisał: „Metaphysique et Psychologie” (1890), „Des Indes à la Planète Mars” (1900), „Esprits et Mediums” (1911). Wydawał wraz z E. Claparède od r. 1901 „Archives de Psychologie”.

***Flower**, tyle co flobert (ob.).

***Fluolit**, minerał, wodny fluorek glinu $AlF_3 \cdot H_2O$, tworzący rombowe kryształy bezbarwne aż do białawych. Tw. 3, C. wł. 2,2. Znany z Kornwalji (Stanna-Gwyn), gdzie występuje w drobnych kryształach na kwarcu, razem z wawelitem i torbenitem.

***Flukowski Stefan**, pol. pisarz i poeta z grupy „Kwadrugi”, ok. 1902, współpracuje m. i. w „Drodze”, oddzielnie wydał zbiór poezji: „Słońce w kieracie” (1929), odznaczający się poważnym wysiłkiem twórczym w kierunku własnej formy, oraz tom prozy nowelistycznej: „Pada deszcz” (1931), z którego wyróżniają się zwłaszcza „Listy do matki” oryginalnością pomysłu i budowy oraz wnikliwością subtelnej analizy psychologicznej, w innych zaś utworach wybijają się przedewszystkiem wartości formalne.

***Fluoceryt**, minerał, fluorek ceru i innych pierwiastków z grupy ttr, występujący w zbitych skupieniach barwy czerwono-żółtej. Tw. 4, C. wł. 5,7. Znany z Osterby w Dalarne (Szwecja), gdzie występuje w żyłach pegmatytowych razem z gadolinitem, ortytem i im. min.

***Fluorescencja**, ob. Luminescencja. — F. występuje na niektórych minerałach (nazwa pochodzi od fluorytu). Niektóre mianowicie fluoryty (por. Fluoryt) są w świetle przechodzącym barwy zielonawej, w świetle zaś odbitem — fioletowo-niebieskiej. Jeżeli w zaciemnionej przestrzeni rzucimy na taki fluoryt wiązkę promieni światła dziennego, będzie on świecił bliskie powierzchni barwą niebieską; w warstwach głębszych zarówno barwa niebieska, jak i świecenie zanikają; promienie światła, które przedją przez warstwę fluorytu o pewnej grubości, nie są już zdolne do wywołania niebieskiego świecenia czyli do niebieskiej f. — Niektóre odmiany wosku z imenego i ropy fluoryzują zielono. W powstawaniu f. dużą rolę odgrywają promienie ultrafioletowe, wywołujące świecenie minerału; przy użyciu tych promieni można wykryć nieznaczne ilości minerałów fluoryzujących w skale.

***Fluoru związki**, różnią się od połączeń chloru: 1) łatwą rozpuszczalnością fluorku srebra AgF , 2) znacznie większą zdolnością do tworzenia związków kompleksowych w rodzaju fluoroglinianu sodowego Na_3AlF_6 , występującego w przyrodzie jako minerał kryolit. Kryolit ma zastosowanie w fabrykacji emalii.

***Foerster Norman**, krytyk pfn. ameryk., *1887, przywódca neohumanistów, napisał: „Outlines and Summaries” (1915), „Nature in

American Literature” (1923), „American Criticism: A Study in Literary Theory from Poe to the Present” (1928), „The American Scholar: A Study in Litterae Inhumaniores” (1929, przeciw nadmiarowi fachowości i historyzmuwizmy szkoły niemieckiej), „Toward Standards, a Study of the Present Critical Movement in American Letters” (1930) i i.

***Foerster Friedrich Wilhelm**, niem. filozof i pedagog. Po wojnie światowej podjął systematyczną walkę przeciw niemieckiemu militarystomwizmu, junkierstwu i dążeniom odwetowym. W wydawanych przezeń czasopismach „Die Menschheit”, od 1930 „Die Zeit”, demaskuje niemieckie potajemne zbrojenia, ostrzega Europę przed przygotowanymi przez koła prawicowe rewanzem. W stosunku do Polski jest F., wraz z swymi nielicznymi zwolennikami, jedynym niem. politykiem, który uznaje bez zastrzeżeń polską granicę zachodnią. Ścigany nienawiścią nacjonalistów niemieckich, przebywa w Szwajcarii.

***Foetus** (łac.), płód, embrjon.

***Fogaras**, dawny węgierski komitat w Siedmiogrodzie pd.-wsch., nad górą Aluta, 2.444 km² i 95.174 mieszk. (w 1910 r.), od 1920 r. należy do Rumunii i stanowi główną część powiatu Fagaras, z głównym miastem tej samej nazwy.

***Foggia**, prowincja włoska, 7.112 km² i 504.429 mieszk. (71 na 1 km²) w 1931 r. — Miasto F. jako gmina 57.636 mieszk.

***Foksal**, 1. ogródek za miastem, będący miejscem zabaw. Nazwa od angielskiej wsi Vauxhall, położonej pod Londynem, gdzie istniał taki ogródek zamiejski. — 2. Dworzec kolejowy.

***Fokszany**, ob. Focszani.

***Folikularna atrezja**, zjawisko zwyrodnienia i rozpadu pęcherzyków jajowych (folikul) w jajniku. Jest to zjawisko normalne. Tylko znaczna ilość jaj wytworzonych dochodzi do dojrzałości. Inne tkwiące w folikulach giną i całe folikule zanikają. Pozostają tylko ich osłonki, w których komórki bujają i gromadzą tłuszcz (atr. komórkowa), lub włókna łącznotkankowe wnikaają do ich wnętrza (atr. łącznotkankowa). U niektórych zwierząt komórki z tłuszczem zostają w tkance łącznej jajnika jako komórki interstycjalne.

***Folikul** (z łac. folliculus), pęcherzyk nabłonkowy, na końcu przewodów gruczołowych oraz w jajniku (ob.). Nabłonek folikulu jest to warstwa nabłonkowa, która otacza jajko w jajniku i tworzy u ssaków t. zw. folikul Graffa.

***Folliculus** (mieszek) suchy, pękający owoc o charakterystycznym kształcie, pęka z jednej strony, ob. Owoc.

***Fönhus Mikkjel**, pisarz norweski, *1894, obok Fleuroma najwybitniejszy skandynawski poeta zwierząt, jego powieści z dzikich kresów Norwegii odznaczają się żywiołową siłą i pełnią dziewiczej przyrody: „Łoś” (1921), „Rem na Jötunfjell” (1926), „Jaampa, srebrny lis” (1927); opowiadania: „Szum puszczy” (1919), „Wędrowka na Północ” (1927).

***Fontana Oskar Maurus**, pisarz austriacki, *1889, autor dramatów i zwłaszcza powieści: „Erweckung“ (1919), „Insel Elephantine“ (1924), „Gefangene der Erde“ (najlepszy jego utwór, 1929). W r. 1928 odznaczony nagrodą literacką m. Wiednia.

***Foraminifera**, ob. Otwornice.

***Forbes-Robertson** Sir (od 1913) Johnston, ang. aktor i reżyser, *1853, celuje w rolach szekspirowskich, znakomity odtwórca Hamleta. Napisał: „A Player under Three Reigns“ (1925).

Ford Henry, przemysłowiec amerykański, napisał także: „My Philosophy of Industry“ (1929), „Moving forward“ (z S. Crowther'em, 1930).

***Fordyzm**, techniczne, gospodarcze i społeczne zasady masowego wytwarzania dóbr, zastosowane przez Henryka Forda (ob.), amerykańskiego przedsiębiorcę samochodowego, założyciela fabryk automobilowych Ford Motor Company. Opierają się one na truście wszechstronnym („poziomym“), obejmującym wszelkie środki produkcji i transportu, surowce oraz półfabrykaty. Dzięki daleko idącemu podziałowi pracy (ob. Pracy podział) i zastosowaniu przy tem t. zw. taśmy ruchomej, oraz dzięki zyskom osiągniętym ze sprzedaży surowców i półfabrykatów niepotrzebnych do wytwarzania samochodów, osiąga się olbrzymie potanie gotowych wyrobów, a zatem znacznie większy zbyt tych artykułów. — Pod względem finansowym polega f. na uniezależnieniu się od kredytów bankowych i na zasadzie własnych finansów. — Jego główna zasada o charakterze społecznym polega na tem, że propaguje on skrócony czas pracy (5-cio dniowy tydzień pracy) i wysokie zarobki, równocześnie zaś zwalcza organizowanie się robotników w związki zawodowe. — W potocznym znaczeniu fordyzm równoznaczny jest z racjonalizacją (ob.). Lit.: Ford, Moje życie i dzieło; Gottl-Ottlilienfeld, Fordismus, i i.

Forel August, szwajc. psychiatra, †1931.

***Forest beds**, nazwa obejmująca dyluwjalne przedlodowcowe utwory połudn.-wschodniej Anglii, złożone ze żwirów i piasków, z fauną, odpowiadającą cieplejszemu klimatowi, jak szczątki trąbowców, nosorożca i t. d.

Forlì, prowincja włoska, (1931) 421.771 mieszk. (145 na 1 km²). Miasto F., jako gmina 60.232 mieszk.

Formalina, 35—40%-bony roztwór formaldehydu w wodzie, zawierający 10—15% alkoholu metylowego. Służy do konserwacji preparatów anatomicznych, jako środek dezynfekcyjny, do fabrykacji galalitu; w stanie rozcieńczonym jako środek przeciwpoty.

***Fomalinyne mydła**, mieszaniny formaliny lub paraformaldehydu z oliwą, mydłem potasowym, lanolinowem i t. p. Odnaczają się znaczną siłą dezynfekcyjną. Są sprzedawane w stanie ciekłym albo też w postaci past.

***Formalne stopnie**. Nauka o f. s. pedagogicznych wymaga, by nauka jakiegokolwiek przedmiotu odbywała się niezależnie od treści, w koniecznym i ustalonym porządku, w kolejności stopni. Koncepcja f. s. pochodzi od Herbartha, pojęcie zaś f. s. wprowadził Ziller. U Herbartha występują tylko cztery f. s. nauczania: „wyja-

śnianie“ (pogłębianie, wskazywanie), „asocjacja“ (posuwanie się od rzeczy pokazanej do następnej), „system“ (zastanawianie się, porządkowanie tego, co zostaje przyswojone), „metoda“ (ćwiczenie). Do rozpowszechnienia nauki Herbartha przyczynił się Ziller, wprowadzając pewną modyfikację. Metoda Zillera polega na pięciu s. f.: analiza posiadanych wiadomości, synteza (poglądowe wyłożenie rzeczy nowej), asocjacja, której zadaniem jest wytworzenie pojęcia o rzeczy poprzednio oznaczonej wyrazem, system dla wprowadzenia pojęcia do szeregu innych pojęć, metoda, która polega na zastosowaniu systemu. Następny zwolennik Herbartha W. Rein używa również pięciu f. s., nazywając je: przygotowaniem, wyłożeniem, powiązaniem, ujęciem w całość, zastosowaniem. W drugiej połowie w. XIX. były f. s. szeroko stosowane w nauczaniu. Ostra krytyka f. s. nastąpiła na przełomie szkolnictwa, z chwilą wystąpienia tendencji ku szkole pracy. Zwolennicy szkoły pracy uważają, że f. s. krepują rozwój twórczych sił i zdolności dziecka. Wydaje się to słuszne w odniesieniu do mechanizacji i schematyzowania, do jakich prowadzą f. s., idea jednak Herbartha, polegająca na uwzględnieniu psychologicznych i logicznych momentów w opracowaniu materiału, jest korzystna i w nowych ramach nauczania, do którego prowadzi dzisiaj szerszy pogląd na dziecko i jego rozwój.

***Formicarium**, sztuczne gniazdo mrówek, służące do hodowli i obserwacji. Składa się z płaskich, 1½ cm wysokich skrzynek, zbudowanych z gliny lub drzewa, przykrytych szkłem. Powinno się je trzymać w ciemności.

***Forst-Battaglia** Otto, ob. Battaglia O. F. w t. 2. i uzup.

***Forster** Edward Morgan, powieściopisarz ang., *1879, samodzielny w pomysłach i opracowaniu autor powieści obyczajowych: „Where Angels Fear to Tread“ (1905), „The Longest Journey“ (1907), „A Room with a View“ (1908) i „Towards End“ (1910), następnie opowiadań: „The Celestial Omnibus and other Stories“ (1911), „The Story of the Siren“ (1920) i „The Eternal Moment“ (1928), zasłynął powieścią: „A Passage to India“ (1924, odznacz. nagrodą); w „Aspects of the Novel“ (1927) dał doskonałe studjum porównawcze o powieści.

***Forsyth** Major Charles Immanuel, ang. paleontolog, (1843—1923), zajmował się specjalnie trzeciorzędem i pleistocenem. Badał stratygrafję krajów śródziemnomorskich i Madagaskaru.

Fort Paul, poeta franc., wydał nadto dalsze serje poezyj, utwory dramatyczne, oraz wraz z L. Mandin: „Histoire de la poésie française depuis 1850“ (1926).

***Fort Collins**, miasto w stanie Kolorado (St. Zjedn. A. P.), 11.489 mieszk., na północ od Denver, węzeł kolejowy.

***Fort Flatters**, fort francuski na Saharze środk., 430 km od El Golea (ob. Flatters, uzup.).

***Fort Lee**, miasto filmowe w stanie N. Jersey (St. Zjedn. A. P.), 8.759 mieszk., na miejscu dawnego fortu naprzeciw N. Jorku, nad Hudsonem.

***Fort Thomas**, miasto w stanie Kentucky (St. Zjedn. A. P.), 10.008 mieszk.

***Fort Wayne**, (1930) 114.946 mieszk.

***Fort Worth**, (1930) 163.447 mieszk.

***Fortuna**, roślina, ob. Clerodendron.

***Fortuński Leon**, malarz pol., (ok. 1840—1895), kształcił się w Monachjum w szkole prof. Wagnera. Wystawiał w kraju i zagranicą (w Krakowie w 1862 „U mecenasa sztuki“).

***Fosa**, głęboki rów o prostopadłych ścianach, zakładany przy fortyfikacjach ziemnych przed wałem obronnym. Por. Twierdza (i tabl. XXIII w t. 17).

***Fostoria**, miasto w stanie Ohio (St. Zjedn. A. P.), 12.790 mieszk.

***Fotosfera**, ob. Słońce.

***Fournier Pierre Simon** (le jeune), francuski typograf i odlewnik czcionek, (1712—1768), wykonał szereg pięknych wzorów pisma, dziś jeszcze używanych. Wydał „Manuel typographique“ (1764—66, 2 t.).

***Fournier Henri Alban**, pseud. Alain F., pisarz franc., (1886—1914), napisał powieść prowincjonalną „Le Grand Meaulnes“ (1913), tom poezji i prozy: „Miracles“ (wyd. J. Rivière, 1924), nadto „Correspondance entre J. Rivière et Alain F., 1905—1914“ (1926—28, 4 t.).

***Fracturae** (łac.), złamania kości.

***Fraenkel Knut Hjalmar Ferdinand**, inżynier szwedzki, (1870—1897 [zamarł na Białej Wyspie, Szpicberg]), brał udział w lipcu 1897 w locie Andre'ego (ob.) do bieguna płn.

***Franc-Nohaj**, właściwie Maurice Le-grand, poeta franc., * 1873, w krótkich wierszykach z nadzwyczajną swobodą opiewa przeciętność życia mieszczańskiego i prowincjonalnego. Zbiory od r. 1892. Nadto utwory dramatyczne: „La Grenouille et le Capucin“ (1900), „Vingt mille âmes“ (1901, satyra na prowincję) i i.

France Anatole, pisarz franc., „Wybór pism“ w przekładzie Jana Stena. 1904—12, 9 t.; nowe wyd. od r. 1931, z wstępem Jana Parandowskiego.

Franciszek z Asyżu, Święty. — Książka zbiorowa wydana pod tym tytułem w r. 1928 zawiera cykl odczytów wygłoszonych w Krakowie. Z polskich przekładów literackich „Fioretti“ warto też zwrócić uwagę na próby Stan. Witkiewicza w gwarze góralskiej. Kasprowicz jeden ze swoich hymnów poświęcił św. Fr. z A. We współczesnej literaturze polskiej ideały franciszkańskie zajmują wydajne miejsce, m. i. w niektórych utworach Rodziewiczówny („Na wyżynach“, „Ragnarök“ i i.), w całej twórczości Jana Wiktora (zwłaszcza w „Tęczy nad sercem“) i Józefa Wittlina (fragmenty powieści biograficznej o F. z A. w czasopiśmie). Wogóle w dobie powojennej w całej literaturze europejskiej zauważyć można renesans św. F. z A., czego wymownym przykładem angielska książka Chestertona i obfita literatura w różnych językach.

Franciszka-Józefa ziemia została w 1928 r. ostatecznie anektowana przez Rosję sowiecką. Od 1929 r. znajduje się na wyspie Hooker najbardziej na północ wysunięta na ziemi stacja

meteorologiczna i radjostacja. Założona w 1930 kolonja liczy 11 mieszkańców.

Francja. Spis ludności z 8. III 1931 wykazał 41,834.923 mieszk. (w tem 2,890.923 cudzoziemców), czyli 76 na 1 km². Spis z 7. III 1926 wykazał 40,743.897 mieszk., t. j. 74 na 1 km².

Przyrost ludności w 5-leciu 1926—1931 wynosi 1,091.026 (2,7%, 705.150 Francuzów i 385.876 cudzoziemców). Najsilniejszy przyrost wykazują najgęściej zaludnione okęgi przemysłowe, departamenty Seine-et-Oise, Bouches-du-Rhône, Alpes Maritimes, Moselle, Var, Meurthe-et-Moselle, Seine-et-Marne, Seine i t. d. Wykazują one zarazem największą ilość cudzoziemców (głównie robotników).

Wśród 2,409.335 cudzoziemców w 1926 r. (6,1% ogółu ludności Francji) było: 760.111 Włochów (w 1921 r. 450.960), 326.645 (348.986) Belgów, 322.590 (254.980) Hiszpanów, 309.312 (45.766) Polaków, 123.119 (90.149) Szwajcarów, 67.219 (32.347) Rosjan, 60.278 (75.625) Niemców. — Liczba departamentów wykazujących ubytek ludności zmniejszyła się w 1931 r. do 44. Na 1.000 mężczyzn przypadało w 1926 r. 1.083 kobiet.

Ruch naturalny ludności: w 1926 r.: 346.126 małżeństw, 766.226 urodzin (18,8 na 1.000 mieszk.), 713.458 zgonów (17,4 na 1.000 m.), nadwyżka urodzin 52.768 (1,4), w 1930 r.: 342.698 małżeństw, 748.911 urodzin (18,1), 649.125 zgonów (15,7), nadwyżka urodzin 99.786 (2,4).

Francja liczy 17 wielkich miast (liczba mieszk. w 1931 r.):

Paryż	2,891.000	Strasburg	181,465
Marsylja	800.881	Hawr	165.076
Lyon	579.763	Tulon	133.263
Bordeaux	262.990	Rouen	122.957
Nicea	219.549	Nancy	120.578
Lille	201.568	Roubaix	117.190
Tuluza	194.564	Reims	112.820
Saint-Étienne	191.088	Clermont-Ferrand	103.143
Nantes	187.343		

W Paryżu mieszkało w 1931 r. 6,9% ogółu ludności państwa, w 16 pozostałych wielkich miastach 8,8%. Ludność miejska (w miejscowościach powyżej 2.000 mieszk.) stanowiła w 1926 r. 49,1% (w 1921 r. 46,4%), ludność wiejska 50,9% (53,6) ludności państwa.

Hość analfabetów (w wieku ponad 10 lat) wynosiła w 1926 r. 2,026.222 (4,9% ludności), w 1921 r. 2,406.019. W 1929/30 r. było 3.691 przedszkoli z 369.190 dziećmi, 80.244 szkół powszechnych (4,358.887 uczniów), 531 szkół średnich niższego stopnia (75.440 uczniów). W 1930/31 r. było 539 szkół średnich wyższego stopnia męskich (128.301 uczniów) i 169 żeńskich (54.644 uczennic), na 17 uniwersytetach studjowało w 1930 r. 73.601 osób, w tem 16.254 cudzoziemców. — Radjostacyj było w 1932 r. 28.

Emigracja zamorska jest nieznaczna, w 1930 r. wynosiła 2.970 osób. — Z 1.000 czynnych zawodowo (ogólna liczba 21,394.094, w tem 13,556.312 mężczyzn) pracowało w 1926 r.: 383 w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie, 333

w przemyśle i górnictwie, 163 w handlu i komunikacjach.

Zbiory w 1931 r. (w 1.000 cetnarów): pszenica 73.383, żyto 7.878, jęczmień 11.933, owies 49.964, kukurydza 6.008, ziemniaki 161.170, buraki cukrowe 60.895. Wino 57.458 hl. Zwierzęta domowe w 1931 r. w 1.000 sztuk: konie 2.924, osły i muły 406, bydło 15.467, owce 10.152, kozy 1.675, świnię 6.329. — Przedsiębiorstw rybacczych istniało w 1926 r. 11.143 z 70.125 pracowników.

Produkcja górnicza w 1930 r. w 1.000 tonn: węgiel kamienny 53.884, węgiel brunatny 1.143, asfalt 57, nafta, 76, rudy żelaza 48.453, rudy manganowe 1,4, siarka 198, zawierające srebro rudy ołowiu i cynku 74, rudy ołowiu 19,2, rudy z zawartością złota 79, rudy arsenu 67, bauksyt 538, sole potasowe 3.139, sól 1.700. — Produkcja hutnicza w 1930 r. w 1.000 tonn: surowe żelazo 10.098, surowa stal 9.412, produkcja walcowni 6.583, miedź 2,5, cynk 90, ołów 32, aluminium 26, złoto 1,68.

Przemysł zatrudniał w 1930 r. 7.114.783 osób w 607.793 przedsiębiorstwach. Najważniejsze gałęzie przemysłu według ilości zatrudnionych robotników: metalurgiczny (1.397.000), konfekcyjny (1.066.000), tekstylny (933.000), drzewny (719.000), aprowizacyjny (507.000).

W handlu pracowało w 1926 r. 2.448.342 osób w 398.927 przedsiębiorstwach. — Wartość handlu zagr. w 1930 r. (w milionach franków): przywóz 52.511, wywóz 42.835, w 1931 r.: przywóz 42.199, wywóz 42.835. Główne kierunki eksportu w 1930 r.: W. Brytania, Belgja, Algierja, Niemcy, Szwajcaria, Stany Zjedn. Am. P., Włochy; główne źródła importu: Niemcy, Stany Zjedn. Am. P., W. Brytania, Belgja, Algierja, Włochy, Hiszpanja. — Flota handlowa liczyła w 1931 r. 1.653 statki o 3.566.227 tonn rejestr. brutto, w tem 1.424 parowce o 3.325.000 tonn. — Śródlądowych dróg wodnych posiadała F. w 1930 r. 12.033 km, z tego 5.252 km kanałów. — Sieć kolejowa w 1929 r. 43.434 km, poza tem 23.098 km kolei bocznych, gospodarczych i t. p. Sieć dróg bitych w 1930 r. mierzyła 635.071 km. — Samochodów osobowych było w 1931 r. 1.109.000, ciężarowych 410.000, motocykli 441.000.

Dzieje. Krytyczne położenie finansowe spowodowało utworzenie w 1926 rządu jedności narodowej pod przewodnictwem Poincaré'go, który objąwszy również tekę ministra skarbu, w 1928 ustabilizował prawnie nowy kurs franka. Zasoby skarbu wzrosły już w 1927 z 1 na 11 miliardów fr. W sprawach reparacyj niemieckich przeszła F. od planu Dawesa do planu Younga, który ustanowił faktyczną, lecz nie prawną łączność pomiędzy odszkodowaniem a kwestją długów międzysojusznicznych. W 1929 ratyfikował parlament układy Mellon- Bérenger i Caillaux-Churchill, które ustalały wysokość długów francuskich wobec Stanów Zjedn. Am. Płn. na 102 miljardy fr., wobec W. Brytanji na 81 miliardów fr. Poincaré, idąc w sprawach polityki wewnętrznej z prawicą, w dziedzinie polityki zagranicznej czynił ustępstwa lewicy, kon-

tynuując porozumienie z Niemcami, zainaugurowane paktami w Locarno (1925). W celu zjednania sobie radykałów, którzy niechętnie brali udział w rządach, przeprowadził reformę wyborczą w duchu ich pragnień, popierał również rozwój ubezpieczeń społecznych. Wybory do parlamentu w 1928 okazały lekkie cofnięcie się stronnictw lewicowych. Osłabieni wyszli zwłaszcza radykali, gdyż Franklin-Bouillon opuścił ich szeregi i założył własne stronnictwo (Gauche radicale et sociale). W listopadzie 1928 ministrowie radykalni wystąpili z gabinetu. Poincaré utworzył nowy rząd, zorjentowany na prawo. Ważną rolę odegrała w czasie jego rządów kwestja alzacka. W 1927 została założona w Alzacji partja autonomistów pod wodzą Rossé'go. Rząd aresztował przywódców i wytoczył im proces (t. zw. kolmarski), który zakończył się skazaniem 4 oskarżonych na karę 1 roku więzienia. Mimo to wybory w 1928, oraz uzupełniające w 1929 wypadły na ich korzyść. Rząd zdecydował się pozostawić Alzacji odrębne ustawodawstwo wyznaniowe na nieograniczony czas. W stosunkach na zewnątrz starał się Poincaré o utrzymanie porozumienia z W. Brytanią, zwł. w sprawie zbrojeń morskich. Zato antagonizm względem Włoch, datujący się od podziału kolonij w traktacie wersalskim, przybierał na sile. Gdy Włochy w pierwszym traktacie w Tirana 1926 zapewniły sobie protektorat nad Albanją, zawarła Francja 12 list. 1927 traktat przyjaźni z Jugosławją. W 1927—28 przeprowadziła F. reorganizację armji, od chwili zaś objęcia ministerjum marynarki przez Leygues'a (1925) rozpoczęła się rozbudowa nadwątłej w wojnie światowej floty.

W lipcu 1929 Poincaré ustąpił ze względu na stan zdrowia. Następcstwo po nim objął Briand, który kontynuował politykę porozumienia z Niemcami (przyjęcie planu Younga). Prawica znosiła to niechętnie i w październiku obalila Brianda z obawy przed ustępkami w sprawie zagłębia Saary. Rządy objął Tardieu, który w polityce zagranicznej doprowadził do skutku w lecie 1930 ewakuację Nadrenji, na konferencji flotowej w Londynie odmówił Włochom równorzędnego z Francją stanowiska na morzu, wzmocnił fortyfikacje w płd. F., przez co stosunek do Włoch zaostrzył się. W polityce wewnętrznej zmierzał Tardieu do podniesienia powszechnego dobrobytu przez obniżenie podatków i popieranie rolnictwa, rozbudowę dróg i portów. Po upadku jego gabinetu, w grudniu 1930, nastąpił krótkotrwały rząd socjalistyczno-radykalny Steega, poczem 27 stycz. 1931 doszedł do steru usposobiony prawicowo rząd Laval'a, po nim znów objął prezesurę w lutym 1932 Tardieu. Wybory do parlamentu w maju t. r. dały lewicy przewagę 70 mandatów. 4 czerwca utworzył Herriot rząd radykalny, w oparciu o socjalistów. Dziełem jego było zawarcie nowego układu o odszkodowaniu w Lozannie, oraz układu rozbrojeniowego w Genewie. 14 grud. ustąpił z powodu odrzucenia przez parlament wniosku o wypłacenie St. Zjednoczonym przypadającej raty pożyczki. Nowy rząd utworzył Paul-Boncour przy pomocy t. zw. mło-

dych radykałów, a w oparciu o socjalistów, którego jednym z najpilniejszych zadań ma być zmniejszenie olbrzymiego deficytu budżetowego (program min. skarbu Chérona: wybitna zniżka wydatków skarbu, podniesienie opodatkowania kraju) i opanowanie kryzysu gospodarczego. 28 stycznia 1933 rząd opuszczony przez socjalistów przy głosowaniu w Izbie nad 5%-owym dodatkiem do podatków, ustąpił. Nowy gabinet radykalno-socjalistyczny utworzył Daladier.

Francja, historia. W t. 5., str. 122 błąd druk.: pokój w Rijswijk 1697, a nie 1897.

***François-Poncet** André, polityk franc., ur. 1887, dziennikarz, od 1924 deputowany, wybił się jako znawca spraw gospodarczych, od 1928 podsekretarz stanu, od 1931 ambasador w Berlinie. Jest mężem zaufania przemysłu francuskiego i zwolennikiem współpracy gospodarczej z Niemcami. Napisał: „Ce que pense la jeunesse allemande“ (1913), „La France à Gênes“ (1922), „La France et le problème des réparations“ (1922) i in.

Francuska Afryka Równikowa, (1926) 3.130.000 mieszk. (1,3 na 1 km²), w tem 2.502 białych. W 1929 r. istniało na tym obszarze 52 szkół dla krajowców, z 26 europejskimi i 13 krajowymi nauczycielami, i 3.490 uczniami, 1 szkoła dla 35 dzieci europejskich z 2 nauczycielami, oraz 74 szkół misyjnych z 7.029 uczn. — Wartość wywozu (drzewo, żywe zwierzęta, kauczuk, pestki palmowe, kość słoniowa, olej palmowy) 197,5 milionów franków, przywóz (wyroby przemysłowe) 339,5 milj. fr. Udział Francji w tym handlu wynosił 53,9% w przywozie, 30,2% w wywozie. W 1930 r. ukończono budowę kolei Pointe Noire-Brazzaville. Od 1927 r. komunikacja iskrowa z Francją.

Francuska Afryka Zachodnia. Z 4.659.707 km² obszaru w 1930 r. kwestjonowanych było przez Włochy 986.900 km². Zaludnienie wynosiło w 1930 r. 14.451.603 mieszk. (21.740 białych, w tem 15.346 Francuzów), czyli 3 osoby na 1 km². 40% mieszkańców wyznaje mahometanizm.

Przywóz w 1930 r. miał wartość 1.457 milionów franków (tkaniny, nafta, wyroby metalowe, oleje, ryż, samochody), wywóz 1.169 milj. fr. (kakao, mahoń, olej palmowy, bawełna, bydło). Żegluga w 1929 r.: 22.898 okrętów z 20,8 milj. tonn rejestr. Długość sieci kolejowej wynosiła w 1930 r. 4.094 km (z tego 945 w budowie), urzędów pocztowych w 1929 r. było 243, sieć telegraficzna miała 33.151 km dług. — Istnieją dwie linie lotnicze: Dakar-Saint Louis (stąd do Tuluzji) i Dakar-Bammako-Timbuktu; komunikacja autobusowa z Algierją.

Francuska Gwinea, część kolonii Franc. Afryki Zach., 250.875 km², (1930) 2.220.708 mieszk. (2.538 Europejczyków, w tem 1.452 Francuzów), gęstość zaludnienia 9 osób na 1 km². — Zwierzęta domowe w 1928 r. w 1.000 sztuk: było 460, owce 125, kozy 170, poza tem koni 2.400 sztuk, osłów 560. — Przywóz (wyroby bawełniane i metalowe, nafta, wino, tytoń, sól) wynosił 97,9 milionów fr., wywóz (kauczuk, bydło, pestki palmowe, olej palmowy) 58,3 milj. fr. — W Konakry wybudowano wał portowy. Połączenia telegraficzne kablami:

z Francją i Pernambuco, oraz Freetown, Monrovia i Grand Bassam. Komunikacja radiotelegraficzna z Dakarem, Bammako i Grand Bassam. Urzędów pocztowych w 1928 r. było 34, w 1927 r. 3.540 km linii telegraficznych i 660 km telefonicznych. Do portu Konakry dochodzą 3 linie okrętowe francuskie i 1 angielska.

Francuska literatura (współczesna). **L i r y k a**. Jeszcze za symbolizmu w pełnym rozkwicie ok. 1890 występuje przeciw niemu reakcja: neoklasycyzm (Maurice du Plessys, Ernest Reynaud, Raymond de la Tailhède, Charles Maurras). Następną fazą reakcji antisymbolistycznej był naturyzm (Saint-Georges de Bouhélier, Eugène Montfort, Georges Pioch); pokrewni mu Francis Jammes oraz humaniści (Fernand Gregh, Abel Bonnard, Henri Barbusse, Léo Laguerie). W trzeciej fazie występuje integralizm (A. Lucuzon, idea filozoficzna, wiersz miarowy). W czwartej fazie: unanizm (Jules Romains, psychologia masy, por. wyżej Abbaye). Następnie: fantazja (ob. wyżej Ecole fantaisiste: Paul Jean Toulet, Jean Pélerin, Jean Marc Bernard, Francis Carco, Tristan Derème, Jacques Dyssord); ekspresjonizm (Apollinaire, Max Jacob, A. Salmon, J. Cocteau); dadaizm (Tzara); surrealistyczny (1924, następcy dadaistów, André Breton i Louis Aragon). — Symbolizm jednak utrzymuje się równolegle i w następnym pokoleniu: sensualista Paul Fort, mistyk Paul Claudel, intelektualista Paul Valéry, obok neoromantyczki hr. Mathieu de Noailles, najwięksi lirycy współczesnej Francji.

D r a m a t liczy wielu starszych i młodszych przedstawicieli o kierunkach bardzo różnorodnych. Najwyższe wartości osiągnął: H. R. Lenormand, Ch. Vildrac, P. Raynal, J. Sarment, F. Crommelynck, J. Romains, Saint-Georges de Bouhélier, Fr. de Curel, P. Claudel i w i., ostatni z wymienionych jest najgłębszym przedstawicielem teatru idei z zabarwieniem mistycznym. Komedję w wielkim stylu uprawiają zwłaszcza: H. Kistemaekers, P. Frondaie, Ch. Méré.

P o w i e ś ć, rodzaj najwięcej dziś różniczkowany, wykazuje jednak dążności do prób syntetycznych na wielką miarę. Główny kierunek a n a l i t y c z n o - p s y c h o l o g i c z n y, którego mistrzem A. Gide, ostatnio zajmuje miejsce równorzędne Fr. Mauriac, w tym też okresie wychodzi jedyne w swoim rodzaju, wielkie dzieło M. Prousta, wpływając silnie na następców. Wyróżniają się odrębnością swoją: J. Giraudoux, P. Morand, M. Jacob. Humor do powieści psychologicznej wprowadza H. Duvernois. Powieść psychologiczna ma zresztą we Francji stale najliczniejszych przedstawicieli. — Powieść społeczna miesza się najczęściej z p. obyczajową. Należy tu także M. Proust. Wyróżniają się L. Daudet, L. Werth, Ch. L. Philippe, Roger Martin du Gard, Ch. H. Hirsch, F. Carco, C. F. Ramuz i w. i. — W powieści f a n t a s t y c z n e j lub p. r z y g ó d najoryginalniej zaznaczyli się P. Mac Orlan i A. Salmon. Powieść e g z o t y c z n ą uprawiają L. Bertrand, J. i T. Tharand, Fr. Ajalbert, V. Segalen i i. — Ogromnie rozwija się p. r e g j o n a l n a, w której każda prowincja ma swoich przedstawicieli.

Naodwrót p. historyczna niemal zanika. W p. wojennej najwybitniejsi H. Barbusse, G. Duhamel i R. Dorgelès. W p. kobiecej Colette, hr. de Noailles, M. Tinayre, G. d'Houville, L. Delarue-Mardrus.

Krytyka jest bardzo rozwinięta. Na czele kierunku klasycznego stoją Ch. Maurras i P. Lasserre, nadto m. i. Ghéon, Beauquier, Boulenger, Seillières, Benda. Moderniści: Rivière, Jalous, Thibaudet, Lalou i i. Eklektycy: Souday, Fontainas, Strowski, Billy i i. Odrębne stanowisko zajmuje ostatnio głęboko filozoficzny R. Fernandez.

Opracowania współcz. lit. franc.: Florian-Parmentier (1919), B. Fay (1925), Eug. Montfort (1926), P. Fort i L. Mandin (1926), R. Lalou (1922), O. Forst-Battaglia (niem. II wyd. 1928; pol. oprac. 1932) i i.

Francuski Sudan, 1,453.775 km², (1930) 2,781.394 mieszk., w tem 2.175 Europejczyków (1.684 Francuzów). Gęstość zaludnienia 1,8 osób na 1 km². Podzielony jest na 21 okręgów. Handel zagraniczny w 1930 r.: przywóz 58,8 milj. fr. (konfekcja, wyroby metalowe), wywóz 2,9 milj. fr. (bydło, kauczuk, guma arabska, kopal, bawełna, wełna, skóry i futra). — Od 1927 r. posiada Sudan tranzytową linię kolejową z Dakaru przez Kayes, Thiès, Bammako do Kulikoro. Przez 7 miesięcy w roku odbywa się żegluga parowcami na rzece Niger z Kulikoro do Timbuktu i z Bammako do Kurussy nad górnym Nigrem. Sudan przecina wpoprzek linja telegraficzna, z Kayes przez Niamey, Sinder, Czad.

Francuskie Indje (Établissement français de l'Inde), resztki wielkich posiadłości francuskich w Indjach Przedgangesowych, utraconych w XVIII. w. na rzecz W. Brytanji, od 1815 obejmują obszar zaledwie 513 km² z 286.000 mieszk. (556 na 1 km²). Składają się z 5 terytoriów, rozrzuconych na zach. i wsch. wybrzeżu Indyj: Pondiszery (Pondichéry), Czandernagor (Chandernagor), Karikal, Mahé i Janaon (Yanaon), otoczonych zewsząd posiadłościami angielskimi. Stolicą i głównym portem jest Pondiszery, 43.000 mieszk. Głównem zajęciem ludności jest rolnictwo, na żyznych glebach uprawiany jest ryż, trzcina cukrowa, bawełna, maniok, kakao, kawa, tytoń; z przemyślu przedziałnie bawełny, wyrób tkanin. Handel zagraniczny (przeciętnie rocznie): przywóz 23 miliony franków, wywóz 26 milj. — Sieć kolejowa 69 km, linii telegraficznych 200 km, urzędów pocztowych 5.

***Francuskie Indje Zachodnie**, określenie kolonij francuskich w Ameryce, wysp Gwadelupy, Martyniki, Saint-Pierre i Miquelon.

Francuskie Indochiny, 737.950 km², (1926) 20,697.000 mieszk. (28 na 1 km²), w tem w 1929 r. 31.707 Europejczyków i mieszkańców. — Większość mieszkańców wyznaje buddyzm; w Annamie jest około 300.000, w Tonkinie około 400.000 katolików. — Uprawiany jest przede wszystkim ryż: w 1930/31 r. zajmował 55.100 km², zbiór wynosił 60,45 milionów cetnarów. Inne rośliny uprawne: kukurydza, groch, bawełna, kauczuk, tytoń, kawa, trzcina cukrowa. — W 1929 r. wydobyto 1,970.000 tonn wę-

gla kamiennego i brunatnego, inne kopaliny (cyna, cynk) są mało eksploatowane. — Przywóz (tkaniny bawełniane i jedwabne, nafta, wyroby metalowe, maszyny) wynosił w 1929 r. 2.603 milionów fr., wywóz (ryż [1.705 milj. fr.], węgiel, kukurydza, pieprz, ryby) 2.612 milj. fr. — Koleje w 1929 r.: 2.395 km dług., 414 urzędów pocztowych, 17.796 km linii telegraficznych, 26 stacyj radjotelegraficznych, w 1930 r. 21.807 samochodów. Do portów wpłynęło w 1929 r. 2.785 okrętów z 4,6 milj. tonn rejestr.

Francuskie Somali, (1926) 86.000 mieszk. (546 Europejczyków). — Handel zagraniczny stanowi w dużej części tranzyt do i z Abisynji. Przywóz w 1930 r.: 301,9 milionów fr. (wyroby bawełniane, masło, węgiel, cukier), wywóz 278,2 milj. fr. (z tego kawa 99,8, skóry 89,9, krajowe tkaniny bawełniane 12 milj. fr.), tranzyt 127 milj. fr. — Żegluga (do portu Dżibuti dochodzą 3 francuskie, 2 angielskie i 2 włoskie linie okrętowe; odległość od Marsylii wynosi 10 dni) w 1930 r.: 830 okrętów z 3,470.800 tonn rejestr.

***Frank Waldo Dawid**, pln. ameryk. powieściopisarz i krytyk, * 1889, w r. 1916 wraz z J. Oppenheimem założył czasopismo „Seven Arts”, autor powieści impresjonistyczno-realistycznych: „City Block” (1922), „A Holiday” (1923); powieści neorealistyczno-psychoopatologicznej: „Chalk Face” (1924) i i., zwłaszcza jednak wpływowych prac krytycznych: „Our America” (1919), „The Rediscovery of America” (1929, przeciw Europie), „America Hispana” (1932) i in.

***Frank Bruno**, współcz. pisarz niem., napisał m. i. nowele: „Ein Konzert” (1927), „Politische Novelle” (1928, przekład pol. w „Wiadomościach Literackich” 1932), „Der Magier” (1929), wyborne komedje: „Perlenkomödie” (1928), „Sturm im Wasserglas” (1930), „Nina” (1931), autobiografję: „Wie man Dramatiker wird” (1931).

***Franko Iwan**, malarz słoweński, (1841—1927). Słynął jako świetny kopista mistrzów włoskich, malował pejzaże i motywy rodzajowe z Chin, gdzie dłuższy czas przebywał.

Frankfurt a. M. (nad Menem), (1931) 541.000 mieszk. Posiada radjostację.

Frankfurt a. O. (nad Odrą), (1931) 76.329 mieszk. — Rejencja F. ma 19.209 km² i 1,292.525 mieszk. (67 na 1 km²).

***Frankland Sir Edward**, chemik ang., (1825—1899), liczne prace z zakresu chemji kwasów tłuszczowych, nitryli, związków metaloorganicznych i t. d.

***Franklin**, miasto w stanie Pensylwanja (St. Zjedn. A. P.), 10.254 mieszk.

Franklin-Bouillon Henry, polityk franc., od 1925 zwalczał kierunek lewicowy w swej partji, oraz politykę Locarna, w 1927 wystąpił ze stronnictwa radykalnego i założył własną, umiarkowanie-prawicową grupę „Gauche unioniste et sociale”.

***Frany**, zsuwy, występujące na obszarach gliniastych i ilastych, spowodowane tem, że wskutek opadów deszczowych następuje zwiększenie tych utworów i przesuwanie się wód. Zjawiska te obserwować można m. in. w obszarach pokrytych glinami dyluwjalnymi, n. p. w San-

domierskiem, na brzegu Karpat, w łałach mioceńskich i t. d.

***Fraser Leon**, prawnik pñn.-ameryk., * 1889, od r. 1914 adwokat, wykładał w l. 1914—17 na uniwersytecie Columbia prawo publiczne, brał udział w wojnie światowej, był doradcą prawnym przy przeprowadzeniu, planu Dawes'a (1924—27), planu Young'a (1929) i został w r. 1930 amerykańskim dyrektorem Banku dla Wypłat Międzynarodowych.

***Frasnien**, w geologii, dolne piętro górnego dewonu według podziału geologów francuskich. Por. Dewon.

***Frauenburg**, ob. Frombork (uzup.).

***Frechen**, wieś w prow. kolońskiej w Nadrenji (Prusy), 13.283 mieszk., fabryki instrumentów muzycznych.

***Frederiksberg**, 8,7 km², (1930) 106.251 mieszk.

***Frederiksborg**, okręg w Danji, 114.716 mieszk. (84 na 1 km²).

***Fredholm Ivar**, matematyk szwedzki, (1866—1927), autor znakomych rozpraw o równaniach całkowych, zapoczątkował badania w tym dziale.

***Fredrikshamn** (fińskie Hamina), miasto portowe w pow. Wybörg (Finlandja), nad zatoką fińską, około 3.500 mieszk.; w 1809 r. podpisany tu został traktat, którym Szwecja odstąpiła Finlandję Rosji.

***Free on board**, skrócone: f o b, oznacza, że koszty przewoźnego i t. p. aż do okrętu ponosi sprzedający.

***Freeland, Mount**, najwyższy szczyt na wyspach Fidzi, położony na wyspie Vanua Levu (Wanua Lewu), 1.750 m wys.

***Freeman John**, ang. poeta i krytyk, (1880—1929), autor studjów krytycznych: „The Moderns“ (1916), „English Portraits and Essays“ (1924), „H. Melville“ (1926) i i., kilku powieści i wysoko cenionych poezyj; „Collected Poems“ (1928) i „Last Poems“ (1931), z których najcenniejsze: „Prince Absalom“ (1925) i „Solomon and Balkis“ (1926).

***Freeport**, miasto w stanie N. Jork (St. Zjedn. A. P.), na wschód od N. Jorku, opodal pñd. wybrzeża Long Island, 15.467 mieszk., węzeł kolejowy.

***Freiburg** (im Breisgau), posiada lotnisko. W 1931 r. uniwersytet zbudował kilka nowych klinik, posiada wielki stadion sportowy; w 1930/31 studjowało na uniwersytecie 3.459 studentów i 210 słuchaczy.

***Frejus, Col de**, przełęcz, 2.528 m wys., w Alpach Sabaudzkich, przechodzi przez nią droga łącząca Maurienne we Francji z Bardonecchia we Włoszech. W l. 1858—71 przebito pod nią tunel, niestety zwany Mont Cenis, gdyż góra ta i przełęcz znajduje się 27 km od niego.

***Frenatae**, ob. Motyle.

***Fresk**. Malarstwo freskowe znane było już w Chinach w II. w. po Chr. Najstarsze znane freski pochodzą z V. w. z podziemnych świątyń w Tunhuang, najpiękniejsze są malowidła ścienne w Kondo w Japonji, z ok. 700 po Chr.

***Freud Sigmund**, lekarz austr. W r. 1920 następuje zwrot i właściwa rozbudowa psychoanalitycznej nauki o popędach. W dziele, wy-

danem w r. 1923 rozwija F. zagadnienia nerwicy z punktu widzenia rozszerzonej teorii popędów. W ostatnich dziełach podchodzi F. do problemów szerszych i wypowiada swój pogląd na świat, oraz daje próby analizy procesów kulturalnych i religijnych, stosując swoją koncepcję popędowo-dynamiczną. Ogłosił: „Jenseits des Lustprinzips“ (1920), „Massenpsychologie und Ich-Analyse“ (1921), „Das Ich und das Es“ (1923), „Hemmung, Symptom, Angst“ (1926), „Die Zukunft einer Illusion“ (1927), „Das Unbehagen in der Kultur“ (1930). F. wydaje następujące czasopisma: „Jahrbuch der Psychoanalyse“ (1909—14), „Imago“ (od r. 1912), „International Journal of Psychoanalysis“ oraz „Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse“ (od r. 1913). Zebrane pisma F. wychodzą od r. 1924 („Gesammelte Schriften“ — do r. 1932: 11 t.). W r. 1925 ukazała się autobiografia F., w której zarazem wyłożył krótko zasady i rozwój psychoanalizy („Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen“).

***Frick Wilhelm**, polityk niem., ur. 1877. przed wojną światową w służbie administracyjnej bawarskiej, od 1925 hitlerowski poseł do Reichstagu, 1930 minister spraw wewnętrznych i oświecenia w Turyngji, z powodu reform w duchu narodowo-socjalistycznym popadł w konflikt z rządem Rzeszy, w 1931 musiał ustąpić. Od 1930 przewodniczący frakcji hitlerowskiej w Reichstagu, w 1932 złożył godności i ustąpił z partji, następnie jednak pojednał się z Hitlerem i po objęciu przezeń kanclerstwa w 1933 został min. spraw wewn. Rzeszy.

***Frida Emil**, poeta czeski, ob. Vrchlický J.

***Friedell Egon**, właśc. F r i e d m a n n, pisarz niem., * 1878, autor komedji i dramatów, studjów krytycznych: „Von Dante zu d'Annunzio“ (1915) i i., zwłaszcza zaś szeroko zakrojonej i głęboko ujętej „Kulturgeschichte der Neuzeit“ (1927—31, 3 t.).

***Friedrichsgraben**, kanał w Prusach Wschodnich, łączący dolny Niemen z Pregołą (jej ramieniem Dejmy); biegnie od Dejmy pod Labiawą do Gilgi, pñd. ramienia Niemna, ma 19 km długości, 1,5 m głębokości.

***Friendly Islands** (wyspy Przyjacielskie), ob. Tonga wyspy.

***Friesen Otto von**, językoznawca szwedzki, * 1870, od 1929 członek Akademji Szwedzkiej, zasłużony badacz zagadnień runicznych.

***Frisches Haff**, ob. Wiślany zalew.

***Frobenius Leon**, etnolog niem. Od 1932 jest profesorem uniw. frankfurckiego. Por. też Afryka (uzup.).

***Frombork** (niem. Frauenburg), miasto w pow. brunsburskim (Braunsberg) na Warmji w Prusach Wschodnich, 2.660 mieszk., stacja kol. Elbląg—Brunsberga, mały port nad zalewem Wiślany. Obecna siedziba biskupów warmińskich, piękna katedra z 1342 r., z grobowcem Kopernika, zmarłego tu w 1543 r.

***Frondaie René Fraudet**, zwany Pierre F., pisarz franc., * 1884, przerobił na scenę wiele głośnych powieści, napisał samodzielnie dramaty: „Montmartre“ (1910), „L'Appassionata“ (1920), „La Maison cernée“ (1922), „L'Insou-

mise" (1922, najlepszy jego utwór), nadto powieści.

***Front Harzburski**, opozycja prawicowa w Niemczech. Nazwa pochodzi od wspólnej manifestacji, którą zorganizowali w Harzburgu 11 paźd. 1931 narodowo-niemieccy, hitlerowcy, Stahlhelm i inne grupy prawicowe. F. h. poprzedzony został umową pomiędzy Hitlerem a Hindenburgiem 9 lipca w sprawie wspólnej akcji przeciw rządowi socjalistycznemu w Prusach oraz gabinetowi Brüninga w Rzeszy, rozpadł się zaś w czasie wyborów prezydenckich w 1932, kiedy narodowo-niemieccy i Stahlhelm wystawili kandydaturę Düsterberga, zaś narodowi socjaliści Hitlera.

***Front Żelazny**, organizacja niemieckich stronnictw demokratycznych w obronie republiki, założona na zebraniu przywódców „Reichsbanner Schwarz-Gold-Rot“ w Magdeburgu z końcem listop. 1931 jako przeciwwaga Frontu Harzburskiego (ob., uzup.), zwraca się w pierwszym rzędzie przeciw hitlerowcom, w 1932 poparł wybór Hindenburga na prezydenta Rzeszy.

***Frosinone**, od 1927 r. włoska prowincja (Włochy środk., 3.239 km², (1931) 414.697 mieszk. (128 na 1 km²). — Miasto F., jako gmina 16.483 mieszk., resztki murów rzymskich, produkcja wina i oliwek.

***Frost Robert**, poeta pfn. ameryk., *1875, jeden z najwybitniejszych współczesnych liryków ang., wzbogacił poezję amerykańską w nowy ton, oddając wierszem jasnym i zwięzłym, nieraz o pogłębionej myśli i pełnym humorem, nastroje podgórskiej wsi w Nowej Anglii: „A Boy's Will“ (1913), „North of Boston“ (1914), „Mountain Interval“ (1916), „New Hampshire“ (1923, najlepszy jego zbiór), „West-Running Brook“ (1928), „Selected Poems“ (1923 i 1928), „Collected Poems“ (1930).

Frullania, a wyrostki.

***Frullania Raddi** (miedzik), wątrobowiec o płóciącym się pędzie, liście opatrzone pustymi, dżbankowatymi wyrostkami, które kapilarnie chłoną wodę, zamieszkiwane przez pierwotniaki. Występują głównie w krajach tropikalnych. W Europie F. dilatata (L) Eisenbeck.

***Fry Elizabeth**, zw. „aniołem więzień“, (1780—1845), pracowała przez 21 lat nad poprawą losu więźniów i ich dzieci w Anglii.

***Fry Roger Elliot**, ang. malarz i krytyk sztuki, *1866, wydawał przez pewien czas „Burlington Magazine“. Jest autorem szeregu dzieł, jak: „G. Bellini“, „Vision and Design“, „Transformations“, „H. Matisse“ i in.

***Frydelit** (friedelit), minerał (od franc. che-

mika i mineraloga Ch. Friedela), krzemian manganu, tworzący heksagonalne kryształy barwy różowej. Tw. 4—5, c. wł. 3,1. Występuje razem z rodochrozytem i alabandymem w kop. manganu Aderville (Pireneje).

***Frydład**, ob. Friedland 1.

***Frydman**, wieś na Spiszu (pow. nowotarski, woj. krakowski), na prawym brzegu Dunajca poniżej ujścia Białki; zamek renesansowy z polską attyką z początku XVI. w.

***Fu**, 1. w Chinach do 1912 r. określenie miast pierwszego rzędu, 2. w Japonji określenie okręgów, w których znajdują się rezydencje cesarskie: Tokjo, Osaka, Kioto.

***Fuessle** Newton Augustus, powieściopisarz pfn. ameryk., (1883—1924), uczeń Dreisera, autor wysoko ceniionej powieści: „Gold Shod“ (1921), nadto: „The Flail“ (1919), „Jessup“ (1923), zbiór opowiadań: „Flesh and Fantasy“ (1919).

***Fukuoka**, (1930) 228.290 mieszk., posiada uniwersytet i politechnikę.

***Fulgencjusz**, święty, pisarz starochrześcijański, (467 [?]—532), biskup w Ruspe w Tunisie, zwolennik augustynizmu, napisał liczne dzieła polemiczne i dogmatyczne.

***Fuller Henry Blake**, powieściopisarz pfn. ameryk., (1857—1929), wybitny realista, wpłynął na Dreisera i i., autor powieści: „The Cliff Dwellers“ (1893), „With the Procession“ (1895) i i., następnie odwrócił się od realizmu, aby — bez powodzenia jednak — doskonalić swą formę i technikę w opowieściach, dramatach i poezjach.

***Fullerton**, miasto w stanie Kalifornia (St. Zjedn. A. P.), 10.860 mieszk., na pld.-wsch. od Los Angeles, węzeł kolejowy, w środku miasta źródła ropy naftowej.

***Fülöp-Miller René**, pisarz niem., *1891, napisał m. i.: „Geist und Gesicht des Bolschevismus“ (1926), „Lenin und Ghandi“ (1927), „Macht und Wirken der Jesuiten“ (1929), nadto wraz z I. Gregor: „Das russische Theater“ (1928) i „Das amerikanische Theater“ (1930).

***Fundamentalna teologia**, nauka, badająca podstawowe, zasadnicze zagadnienia teologiczne t. zw. praeambula fidei, t. j. przedwstępne prawdy wiary; zwie się także a p o l o g e t y k a.

***Fundż**, prowincja Sudanu anglo-egipskiego, w górnem dorzeczu Niebieskiego Nilu, 89.900 km², (1929) 267.250 mieszk. Stolica Singa.

***Furtwängler Wilhelm**, muzyk niem., ur. 1886, jeden z najwybitniejszych dyrygentów współczesnych, od 1922 kierował koncertami filharmonicznymi w Berlinie i w Lipskim Gewandhausie (temi ostatnimi do 1928).

***Fusuma** (jap.), drzwi rozsuwalne w domach japońskich, często zdobione malowidłami.

***Futor** lub chutor, na Ukrainie i Podolu nazwa małego folwarku, położonego w ustronem miejscu, samotnie, zdala od wsi.

***Fuzan**, ob. Fusan.

***Fylypowicz Pawło**, poeta ukraiń., *1891, utalentowany liryk o kierunku neoklasycznym, wydał zbiory: „Ziemia i wiabr“ (1922), „Przestrzeń“ (1925) i i.

G.

***Gabon**, Gabun, ob.

***Gabori** Georges, pisarz franc., * 1899, poeta uczucia i wyobraźni w zbiorach: „Coeurs à prendre” (1921) i i., autor studjum „Marcel Proust” (1926).

***Gaboto**, żeglarz, ob. Caboto.

***Gabriel** Jacques-Ange, budowniczy franc., (1698—1782), był architektem królewskim i prezesem paryskiej Akademii Architektury. Główne dzieła: w Tuilerjach Petits Apartements de la Reine i Apartements du Dauphin, kościół parafjalny w Choisy, Eremitage i Wielki Pawilon w Fontainebleau, Szkoła Wojskowa w Paryżu, pałacyk Petit Trianon, gmach Opery w Paryżu, fasada Opery i Biblioteka Królewska w Wersalu i i.

***Gabryl** Franciszek, ksiądz, filozof, (1866—1914), uczeń Merciera, od r. 1897 prof. filoz. chrześcijańskiej w Krakowie, jeden z najwybitniejszych filozofów katolickich w Polsce. „O kategoriach Arystotelesa” (1897), „Logika formalna” (1899), „Noetyka” (1900), „Metafizyka ogólna” (1903), „Psychologia” (1906), „Dwa światy” (1907), „Filozofia przyrody” (1910), „Logika ogólna” (1912).

***Gadames**, oaza, ob. Ghadames.

***Gades**, łac. forma starofenickiej nazwy Gadir, dzisiejszego miasta Kadyks (ob.).

***Gadidae**, ob. Wątlusze.

Gadon Lubomir, w t. 5. błąd druk.: Ludomir. **Gaelicki język**. Ilość mówiących po g. spada ustawicznie. W 1932 mówiło nim już tylko 130.000 ludzi.

Gaertner Henryk, filolog pol., * 1892, od 1923 prof. języka pol. w uniw. lubelskim, od 1926 w uniw. lwowskim. Wydał m. i.: „Ziemianny, bezimienny dialog XVI. wieku na tle współczesnej publicystyki” (1922), „O szyku przymiotników” (1923), „Ze studjów nad językiem polskim w XVI. wieku” (1925), „Stylistyka jako metoda indywidualizująca w badaniach językowych” (1926), „Gramatyka współczesnego języka polskiego. Cz. I. Głosownia” (1931, uwzględnia też poetykę); rozprawy w „Pracach Filologicznych” i i. czasopismach.

***Gaeta** Francisco, pisarz włos., (1879—1927), subtelny liryk: „Sonetti voluttuosi ad altre poesie” (1906), „Poesie d'amore” (1906) i i. Wyd. zbior. „Poesie e Prose” (1926, 2 t., wyd. B. Croce).

***Gallit** August, pisarz estoński, * 1891, neoromantyk, główny utwór powieść w nowelach: „Nippernaht i pory roku” (1928).

***Gaillard Cut**, ob. Culebra.

***Gaja**, bogini grecka, ob. Gaia.

***Gajda** Radola, legjonista czeski, * 1892, w czasie wojny światowej stanął na czele legjonistów czeskich na Syberji przeciw Sowiutom, po powrocie do kraju został 1924 zastępcą szefa, 1926 szefem sztabu generalnego, ale już z końcem t. r. zdegradowany na zwykłego żołnierza z powodu zdrady tajemnic wojskowych i usiłowań zamachu faszystowskiego.

***Gajo**, staromalajskie plemię z pln.- Sumatry,

zajmujące się rolnictwem i pasterstwem; wyznają islam, kulturalnie spokrewnieni są z Batkakami.

Gal (Ga, Gallium), pierwiastek chemiczny wykryty w r. 1875 przez Lecocq de Boisbaudran'a. Jest metalem białym o cięż. właściw. 5,9. Na powietrzu utlenia się lekko na powierzchni, wody nie rozkłada. Z niewielką ilością glinu tworzy stopy ciekłe w zwykłej temp. i rozkładające gwałtownie wodę. Zastosowania technicznego niema, jedynie czasem bywa używany do napełniania termometrów kwarcowych. G. został w 1871 przewidziany przez Mendelejewa jako ekaglin.

***Galacja** (Galatia), ob. Galatowie (uzup.).

***Galago** (u s z a t k a g., Otoclimus galago L.), lemur wielkości wiewiórki. Sierść jedwabisto żółta, duże uszy, które składa podczas snu przypuszczalnie dlatego, że jest bardzo wrażliwa na hałas. Ogółem podobna do nietoperza. Żyje na dnzewach, zwykle parami, w Sudanie i Senegalu nad wodami, żywi się owocami i owadami. Por. tabl. IV. Prosimiae (małpiatki) w t. 14.

***Galaktocele** (grec.), torbiel mleczna sutka powstająca przez zatkanie i następne rozszerzenie ujścia kanału mlecznego. Zapobieganie polega na opróżnieniu piersi podczas karmienia; czasem potrzebny jest zabieg operacyjny.

***Galaktonowe wino**, napój alkoholowy otrzymywany z mleka sterylizowanego. Mleko poddaje się działaniu Bacterium peptofaciens, przyczem białka zawarte w mleku przechodzą w peptony; następnie po zagotowaniu i przesączeniu przesącz poddaje się fermentacji. Cukier mleczny przechodzi w alkohol.

***Galaktostasis** (grec.), zastój mleka (pokarmu) w piersiach karmiących, spowodowany niedostatecznym opróżnianiem piersi. Zapobieganie możliwe jest przez regularne opróżnianie sutki (karmienie, względnie wyciskanie pokarmu).

***Galaktyczny** (z grec.), odnoszący się do „Drogi Mlecznej” albo należący do jej systemu, p. Mleczna Droga.

Galalit. Kazeinę słodką, t. j. sernik wytrącony z mleka działaniem podpuszczki cielecej, rozciera się na proszek i zarabia z wodą i ewentualnie barwnikiem na ciastowatą masę. Następnie utwardza się tę masę, poddając ją długotrwałemu (przez kilka tygodni, a nawet miesięcy) działaniu formaldehydu, poczem suszy się ją ciepłem powietrzem. Otrzymuje się w ten sposób materiał o twardości 2,5, dający się doskonale obrabiać i mający to samo zastosowanie co celuloid, a nie tak łatwo zapalny. Wadą g. jest jednak, że jest on mało odporny na działanie wilgoci.

***Galar**, płaska łódź, bezpokładowa, używana na rzekach spławnych do przewozu towarów niewymagających nakrycia przy transporcie, głównie węgla, kamienia, piasku i t. p.

Galasówki (cecidia, por. tabl.). Z roślin wywołują g. grzyby, np. rodzaj Taphrina wywołuje na śliwach torbiele, inne gatunki Ta-

phrina wywołują na gruszach, czereśniach, jodle t. zw. czaracie miotły. Wśród zwierząt najbardziej czynne są owady, następnie pajęczaki, nicienie oraz znany jeden wrotek (*Notommota vernecki*, tworzący g. na glonie *Vaucheria*). W przeważnej ilości wypadków g. zachowują się podobnie jak pasorzyty na żywicielu.

Zależnie od tego, kto wywołuje daną g., dzielimy zoocecidia (wywołane przez zwierzęta) na akaroecidia, dipteroecidia, nematoecidia. Zależnie od miejsca występowania dzielimy g. na korzeniowe, pędowe, liściowe, pączkowe, owocowe i t. d. Ze względu na umiejscowienie g., dzielimy je na g. powierzchniowe i rdzeniowe. Do pierwszych zaliczamy g., wywołujące pomarszczenie liści, torbiele, do drugich g. wykształcone z wielu warstw tkanek żywiciela, podobne częstokroć do owoców (dębiana ki, bedegoary na liściach róży). G. mogą być jednokomorowe lub też wielokomorowe (np. bedegoary).

Liczba opisanych g. wynosi około 15.000, z tego 900 opisano na samych *Fagaceae*, głównie na dębie. G. dębowe zwane dębiankami służy do garbowania. Do tego samego celu używa się g., występujących na *Tamarix*, *Rhus* i *Pistacia*.

Według najnowszych badań tworzenie się g. pod wpływem mszyc ma na celu obronę organizmu żywiciela przed pasorzytem: dzięki działaniu tkanki g. zostają umieszczone substancje trujące wydzielane przez mszycę, poza tem pasorzyt zostaje zlokalizowany do niewielkiego miejsca.

***Galata**, dzielnica Konstantynopola, na wsch. od Złotego Rogu, około 50.000 mieszk., główna dzielnica handlowa i bankowa.

***Galatowie**, grecka nazwa Celtów (*Gallów*), zwłaszcza tych, którzy mieszkali w Azji Mniejszej. 280 przed Chr. macedońscy G. na Macedonję, potem spustoszyli część Grecji i Trację. Trzy plemiona, *Tolistobojów*, *Trokmów* i *Tektosagów*, osiedlili się w Lydji, Myzji i Frygji. 235 *Attalos I*, władca Pergamonu pokonał G., którzy do tego czasu prowadzili rozbójniczy żywot. Odtąd zamieszkivali G. kraj między Frygją i Kapadocją, zwany od nich *Galcją*. Głównymi miastami były: *Ancyra* (dziś *Angora*, ob.), *Tavium*, stolica *Trokmów*, *Pessinus*, stolica *Tolistobojów*, i *Gordion*. Obszar każdego plemienia G. dzielił się aż do czasów *Dejotara* (ob.) na 4 powiaty (tetrarchje). 25 przed Chr. utworzyli Rzymianie z *Galacji* prowincję.

***Galaga**. Błąd druk.: zam. (w. lekarska) ma być (r. lekarska).

Galena, p. *Galenit* (t. 5 i uzup.).

Galena (galena). W Polsce występuje dosyć licznie wraz z blendą i galmanami w wapieniu muszlowym formacji triasowej, a zwłaszcza w t. zw. dolomicie kruszczońskim, którego warstwy występują na obszarze między *Olkuszem*, *Sierszą*, *Chrzanowem* i *Trzebinią* a *Tarnowskimi Górami* na *Śląsku*. G. tworzy w dolomicie gęstą sieć żył i żyłek, wypełniających spekania biegnące w różnych kierunkach. Dla celów góńczych wydobywa się g. w okolicach *Ol-*

kusza, *Chrzanowa* (*Kąty*) i w *Tarnowskich Górach*. G. polski, którego roczna produkcja daje około 30.000 tonn ołowiu, zawiera domieszki srebra w ilościach do 0,03% (*Tarnowskie Góry*), a w wyjątkowych wypadkach aż 0,09% srebra przy równoczesnem stwierdzeniu śladów złota (okolice *Siewierza*). Duże znaczenie posiadała g. dla dawnego górnictwa polskiego, zwłaszcza w w. XVII., kiedy w *Olkuszu* wydobywano znaczne ilości tego kruszcu ołowiu, wytapiając z niego srebro dla mennicy państwowej. — W *dewońskich wapieniach* okolic *Kielc* i *Chęcim* tworzy g. gniazda i nieregularne skupienia. Wraz z siarką i blendą występuje w mioceńskich marglach solonośnych w *Truskawcu* (*Lipki*), w drobnych ilościach w *tatrzańskich łupkach krystalicznych* (np. *Ornak* nad *doliną Kościeliską*).

***Galenobizmutyt**, minerał, siarczek ołowiu i bizmutu o składzie $PbBi_2S_4$, przyczem nieraz ołów jest zastąpiony częściowo srebrem i miedzią, a siarka selenem. Tworzy zbite skupienia krystaliczne, często promieniste barwy cynowo-białej do szarej. Tw. 3—4, C. wł. 6,9—7,1. Występuje razem z bizmutytem w *Nordmark* (*Szwecja*), gdzie czasem zawiera złoto, w *kop. Alaski*, *Poughkeepsie Gulch* (*Colorado*), gdzie odznacza się zawartością srebra (znany również pod nazwą *alaskaitu*). Odmiana selenowa znana jest z *Falun* (*Szwecja*), gdzie występuje razem z rodzimym bizmutem.

***Galeopithecus volans**, ob. *Lotokół*.

***Galeotto** (włos., od franc.: „*Galehaut*“, bohater franc. romansu rycerskiego), wstawiony przez *Dante*go („*Inferno*“, V, 137), później tyle, co pośrednik miłosny, rajfur, także zdrójca lub galernik (od „*galera*“ [*galea*]).

***Galibier**, **Col du**, przełęcz w *Alpach Zach.*, na granicy franc. departamentów *Savoie* (*Sabaudja*) i *Hautes-Alpes*, 2.658 m wys., przejście z doliny rzeki *Arc* do doliny *Romanche*. Prowadzi przez nią szosa automobilowa z *Chambery* do *Briançon* i *Nicy*; daje wspaniałe widoki na grupę *Pelvoux*.

***Galicyjski język i literatura**. Język galicyjski w prowincji hiszpańskiej jest narzeczem portugalskiem, które występuje w staroportug. liryce trubadurów. W *Kastylii* używane w XIII. w., wpłynęło też w XIV. i XV. w. na literaturę hiszpańską. W XIX. w. pod wpływem romantyzmu poezja galicyjska odradza się, ale jej znaczenie jest tylko regionalne. Najwybitniejsi poeci: *Rosalía de Castro* (1837—85), *E. Pondal* (1835—1917), *V. Lamas Carvajal* (1845—1906), *M. Curros Enriquez* (1851—1908).

***Gallicyn**, ros. ród. książęcy, ob. *Golicyn*.

***Galiński Adam**, współczesny polonista pol., opracował pożyteczne, choć niezawsze krytyczne, podreczniki: „*Młoda Polska*“, poezja i dramat, antologia i literatura“ (1928); toż, część II: „*Powieść epicko-realistyczna*“ i część III: „*Powieść liryczna*“ (1930); „*Poezja Polski Odrodzonej*, 1918—1930, obraz twórczości poetyckiej doby współczesnej“ (1931, antologia i materiały informacyjne).

***Galiot**, wielka łódź, służąca do morskiej żeglugi przybrzeżnej.

***Galipoli**, ob. *Dardanele*.

***Gallowanie wina**, ob. Gall Ludw. (uzup.).

***Gall Ludw.**, technik niem., (1791—1863), wynalazł sposób ulepszenia kwaśnego wina przez odkwaszanie przy pomocy węgla wapniowego. Proces ten zwie się galizowaniem wina.

***Galle**, miasto na pld.-zach. wybrzeżu wyspy Cejlon, ob. Point de Galle.

***Galli**, kapłani bóstw syryjskich i małoazjatyckich, np. Cybeli i Attis. Nowo wyświęceni G. pozabawiali się męskości w czasie uroczystości ku czci bóstw. Wędrowali także jako żebracy i prorocy.

***Galicka wojna** obejmuje 8 wypraw w l. 58—51 przed Chr., dzięki którym C. Julius Caesar podbił dla Rzymu celtycką Galję wraz z Akwitanią na południowym zachodzie i Belgję na północnym wschodzie, czyli kraj od zachodnich Pirenejów po Ren i morze Północne. Niezmiernie doniosłe były następstwa tego podboju, który, zrazu niedoceniany, okazał się w dalszym rozwoju jednym z najdonioślejszych wydarzeń w historii powszechnej. Państwo rzymskie zyskało nowe obszary, wielkie i bogate, które prędko uległy romanizacji, romanizacja zaś Galji utorowała drogę kulturze rzymskiej i do dalszych krajów europejskich. Mimo wichury wędrowki ludów i podboju Galji przez germańskich Franków pozostała przewaga we Francji średniowiecznej i nowożytnej przy żywole romańskim, a to zadecydowało znowu o antagonizmie do sąsiedniego, wschodnio-frankońskiego (niemieckiego) państwa. Antagonizm ten wpływał na losy Europy w wysokiej mierze przez szereg wieków i trwa po dzień dzisiejszy.

Jeszcze za czasów swego konsulatu, 59 przed Chr. otrzymał Cezar jako prowincję na lat 5, po uchwaleniu przez komisję trybusowę wniosku trybuna ludu P. Watiniusza, Galję przedalpejską (czyli północną Italję) wraz z Ilirją i prawem zaciągnięcia 3 legionów. Senat dodał Cezarowi jeszcze Galję zaalpejską (Gallia Narbonensis) i czwarty legion; w ten sposób chcieli stronnictwo senatorskie usunąć niewygodnego dla siebie polityka. Rzym ówczesny kierował swój wzrok głównie ku helenistycznemu wschodowi i nie zdawał sobie jeszcze sprawy ze znaczenia kraju na północnym zachodzie, Cezar natomiast zyskał możność zdobycia wielkich środków finansowych i stworzenia bitnej armii od niego tylko zależnej. Przytem przez swoje sprawozdania, do dziś dnia całkowicie zachowane p. t. „Commen-tarii de bello Gallico“, wyosił sławę własnych czynów. Pamiętniki te, choć zatajają pewne sprawy i tendencyjnie przedstawiają niektóre wypadki, unikają jednak wyraźnego fałszowania. Pisane zaś są najlepszą klasyczną łaciną.

W r. 58 pobił Cezar pod Bibrakte Helwetów, którzy wtargnęli do Galji, a następnie pokonał króla Swewów, Ariowista, i przez to stał się panem środkowej Galji. 57 pobił Cezar belgijskie plemiona na północy. Podporę jego stanowili tutaj odtąd Remowie (koło Reims) a w Galji środkowej Eduowie (między Loarą a Saône). 56 zmusił do uległości nadmorskie

plemiona w Bretanji, jako też Morinów i Menapjów aż w okolice dzisiejszego Rotterdamu, a jego podkomendny P. Crassus zdobył Akwitanię.

Dokonawszy w ten sposób podboju Galji, starał się Cezar w następnych latach o zabezpieczenie jej granic. Z wiosną 55 zniszczył Cezar zniemacką część plemion germańskich Uzypetów i Tenkterów, którzy prosili o możność osiedlenia się w Galji. Następnie przeprowadził się przez Ren, jednak, unikając rozprawy z gromadzącymi wielkie siły Germanami, zaraz się cofnął. W lecie tegoż roku wyprawił się do Brytanji, by zbadać ten kraj i odstraszyć jego mieszkańców od niesienia pomocy pokrewnym Gallom. W lecie 54 wyprawił się ponownie do Brytanji. Tymczasem przedłużono mu w Rzymie władzę prokonsularną w Galji na dalszych 5 lat (do 1 marca 49), co mu umożliwiło dokończenie podboju Galji.

W Galji, pozornie spokojnej, panowało ukryte wrzenie, a wiadomości o wewnętrznych sporach w Rzymie podsycaly zarzewie buntu. Duszą jego stał się książę Eburonów, Ambioryks. Gdy na zimę 54/53 Cezar rozmięścił swe wojska w szeregu obozów, Ambioryks powziął plan zaatakowania tych obozów każdego z osobna. Udało mu się też rzeczywiście wyciąć 15 kohort (około 8.000 ludzi), obozujących w kraju Eburonów, Cezar jednak oswobodził Tuljusza Cicerona, osaczonego przez Trewerów, i udaremnił tem samem dalsze ataki Gallów; w lecie zaś 53 przedsięwziął wyprawę karną przeciw zbuntowanym plemionom, przyzem plemię Eburonów zniszczył niemal zupełnie. Ponieważ Trewerowie oczekiwali pomocy od germańskich Swewów, Cezar znowu przeprowadził się przez Ren. Zimą 53/52 spędził w Galji przedalpejskiej; potem na wieść o powstaniu niemal całej środkowej Galji pod wodzą księcia Arvernów, Wercyngetoryksa, pospieszył do zagrożonej prowincji. Zrazu górą byli Gallowie, a Cezar nie potrafił zdobyć stolicy Arvernów, Gergowji. Dopiero po połączeniu się ze swym legatem, Labjennem, pokonał Wercyngetoryksa, obległ go w Alezji i zmusił do poddania się po odparciu spieszących z odsieczą Gallów. Lata 51 i 50 zużył Cezar na pacyfikację kraju i zorganizowanie nowej prowincji, przy zachowaniu dotychczasowego ustroju plemion gallickich.

***Gallina Giacinto**, komedjopisarz włosk., (1852—1897), autor komedji ludowych w narzecz weneckiem, z których najpopularniejsze: „El moroso de la nona“ (1875), „I oci del cuor“ (1879), „La mama non mor“ (1880) i „Serenissima“ (1891). Wyd. zbior. 1878—87.

***Gallinago**, ob. Scolopacidae.

***Gallium**, metal, ob. Gal (t. 5 i uzup.).

***Gallowie**, ob. Galja.

Galsworthy John, pisarz ang., † 1933, w r. 1932 odznaczony nagrodą literacką Nobla. Główne jego dzieło: „The Forsyte-Saga“ składa się z trzech powieści: „The Man of Property“ (1906, po pol. „Posiadacz“), „In Chancery“ (1920, po pol. „W okowach“), „To Let“ (1921) i z dwóch nowel (interludjów): „Indian Summer of a Forsyte“ (1918, po pol. „Babie lato ostatniego [!] Forsyta“) i „Awakening“ (1920); ciąg dalszy: „A Mo-

dern Comedy“ z trzech powieści: „The White Monkey“ (1924), „The Silver Spoon“ (1926), „Swan Song“ (1928) i dwóch interludjów: „A Silent Wooing“ (1927) i „Passers By“ (1927); nadto uzupełniający tom nowel: „On Forsyte Change“ (1930). Cały cykl Forsytów wydano w przekładzie pol. 1930—31. Nadto z utworów dawniejszych przełożono powieści: „We dworze“ („The Country House“) i „Po tamtej stronie“ („Beyond“) oraz tom szkiców: „Mozajka“ („A Mottley“). Ostatnio G. wydał powieść „Maid in Waiting“ (1931). Zbiorowe wyd. dzieł od r. 1922. Wyszły nadto: zbiór opowiadań: „Caravan“ (1925), zbiór utworów dramatycznych: „The Plays of. J. G.“ (1929). — W r. 1930 G. bawił w Polsce na międzynarodowym zjeździe Pen-Clubów.

*Galusowy kwas, ob. Galusowy kwas.

*Galwaniczny prąd, ob. Galwanizm.

*Galwanochromja, elektrolityczne barwienie metali, ob. Metalochromja.

*Galwanoskop, ob. Galwanometr.

*Galwanotechnika zajmuje się technicznym rozwiązaniem problemów, jakie nasuwają się przy galwanoplastyce i galwanostegji (ob. Galwanoplastyka). Kąpiele używane w g. bywają kwaśne, alkaliczne, obojętne lub zawierające cyjanek potasu. Wszystkie powinny spełniać następujące warunki: 1. dobrze przewodzić prąd elektryczny, 2. osadzać metale dokładnie i równomiernie, 3. nie ulegać zbyt łatwo działaniu powietrza i światła. Aby te warunki mogły być spełnione, muszą być kąpiele sporządzone z czystych chemiczali i utrzymywane b. czysto. Do kąpeli dodaje się zwykle nieco gumy, żelatyny lub któregoś z fenoli, ponieważ wpływają korzystnie na osadzanie się metalu.

Obok znanego już b. dawno złocenia, srebrzenia, powlekania miedzią i t. p., w ostatnich czasach rozpowszechniło się ogromnie chromowanie galwaniczne stali. Chromuje się zwykle stal poniklowaną uprzednio celem niedopuszczenia do zwijania się warstewki niklu. W tym samym celu pokrywa się przedmioty srebrzone przy pomocy rodu.

*Galwanotypja, sporządzanie klisz drukarskich drogą galwaniczną. Por. Galwanografja.

Galway, hrabstwo, (1926) 169.366 mieszk. — Miasto G., 14.227 mieszk. Uniwersytet w 1930/31 liczył 525 studentów.

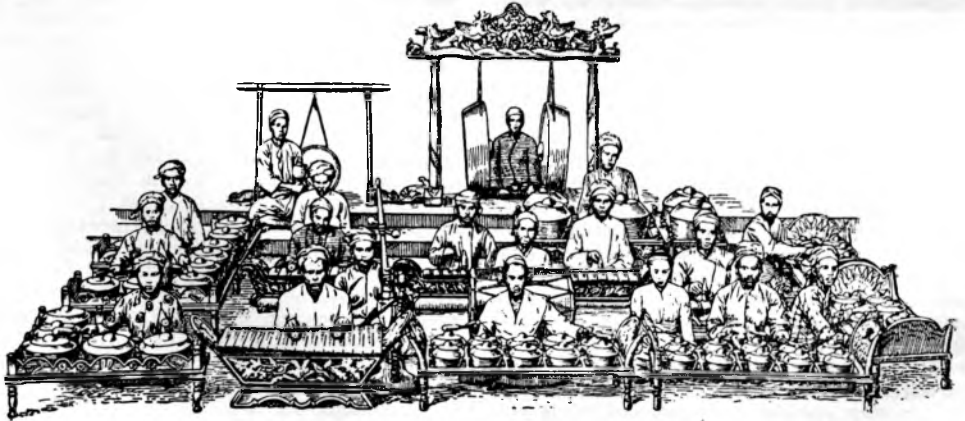
Galacz, (1930) 101.148 mieszk., posiada stocznię okrętową, fabrykę wagonów i lokomotyw, rafinerję olejów i nafty, jest najważniejszym w Rumunji rynkiem rybnym. — Wywóz przez port (od 1925 r. wolny port) w 1927 wynosił 718.033 tonn, przywóz 126.220 tonn.

Galecki Tadeusz (Andrzej Strug), pisarz pol., wydał nadto powieść: „Złoty krzyż“ w 3 tomach: I. „Tajemnica Renu“, II. „Bogowie Germanji“, III. „Ostatni film Ewy Evard“ (1932—1933), rozległy obraz wielkiej wojny o wątku sensacyjnym, ale psychologicznie pogłębionym.

*Galezatka, ob. Cladophora.

Galuszka Józef Aleksander, poeta pol., * 1893, wydał nadto: „Cienie orłów“ (1932); w r. 1932 odznaczony nagrodą krakowskiego Związku Literatów. Poezje jego, nieraz o charakterze okolicznościowym, wykazują często akcenty popularnego szowinizmu oraz łatwo dla publiczności uchwytną ekspresję dźwiękową. Od r. 1931 jest G. redaktorem odpowiedzialnym wznowionej „Gazety Literackiej“.

Gamaston. Błąd druk.: zam. ob. Kamiński ma być Kamiński Gustaw (7.).

Gamelan(g).

*Gamelan(g), orkiestra jawańska, na którą składają się: jeden instrument smyczkowy, szereg ksylofonów, metalofonów i gongów oraz jeden bęben. Przygrywa przeważnie w czasie przedstawień teatralnych i do tańca.

*Gametofyt, pokolenie haploidalne paprotników, rozmnażające się zapomocą gamet.

Gandawa, (1930) 218.580 mieszk. Ruch portowy w 1929 r.: weszło 2.882 statków z 2,93 milj.

tonn rejestr., przeładunek wynosił 8,7 milj. tonn (węgiel, żelazo i stal, bawełna, len).

*Gandhara (por. t a b l.), nazwa okręgu, obejmującego dzisiejsze pñ.-zachodnie prowincje Indji angielskich i przylegające części Afganistanu. Okręg ten należał od końca VI w. przed Chr. do państwa perskiego i został w l. 327—326 zdobyty przez Aleksandra Wielkiego. Od końca IV w. prz. Chr. znajdował się pod pa-

nowaniem indyjskiej dynastji Maurya, z początkiem II w. został zdobyty przez greckich książąt z Baktrji. Gdy z końcem II w. Sakowie zajęli Baktrję, pod panowaniem greckim zostały jedynie obszary na południe od Hindukusz. Między 75 prz. Chr. a 50 po Chr. pozostawała G. pod panowaniem Saków i Partów, aby w końcu zostać zagarniętą przez szczerp Kushana, pod którego władaniem pozostawała do 2. połowy V w. po Chrystusie. — Na tym terenie powstała w drugiej połowie piątego wieku prz. Chr. sztuka, opierająca się na formach hellenistycznych, a pozostająca w służbie buddyzmu. Wyraźnicy tej sztuki nie byli ani Grekami, ani Hindusami, lecz imigrantami z Azji środk.; byli to najprzód Sakowie, a od I do V w. po Chr. szczerp Kushana. Dla poznania historycznego rozwoju sztuki G., pierwszorzędne znaczenie mają wykopaliska Sir John'a Marshall'a w dawnym mieście Taxila. Znalezione tu obejmują okres od III w. prz. Chr. do V w. po Chr. i dają się datować w granicach jednego wieku, dostarczają więc punktów oparcia do wyjaśnienia pochodzenia wykopalisk z Sahri-Bahlol, Takht-i-Bahi, Jamalgarhi, Shabaz-Garhi (Indje płn.-zach.) oraz z Kabulu, Jalalabad i Hadda (Afganistan), dotąd nie datowanych.

Architektura. Dotąd nie znaleziono w G. żadnej budowli, którą można określić jako grecką. Pałac w Taxila (I w. prz. Chr.) wykazuje w rzucie poziomym pewne podobieństwo do pałaców asyryjskich. Budowle kultowe niemal wszystkie wykazują typy buddyjskie, przeniesione z Indyj: klasztor (prostokątny dziedziniec, otoczony otwierającymi się nań celami mnichów), świątynia (hala z apsydą, w której stoi stupa) odpowiadająca mniej więcej tak zwanym Czajtja z Badża, Nasik i Karlim, w końcu stupa (ob. Indyjska sztuka).

W G. stupa umieszczona była na platformie, o ścianach rozczłonkowanych pilastrami, o kapitelach zbliżonych do korynckich; brak natomiast płotu kamiennego, używanego w Indjach. Ścisłe rozróżnienie platformy i leżącej na niej półkuli zacięra się czasami; coraz wyższy tambur wchodzi pomiędzy obie te części bogato ozdobione gzymsami, wnękami i płaskorzeźbami, całość nabrała wertykalizmu, stiukowe sklepienie malowane było ciemno-czerwono, niebiesko i żółto. Począwszy od II w. po Chr. stiuk znajduje coraz szersze zastosowanie w plastyce i dekoracji architektonicznej.

Rzeźba. Plastyka G. przedstawiała Buddę w postaci ludzkiej, której głowa wzorowana była na typie Apollina. Buddha ten ma przeważnie włosy faliste, zebrane na szczycie głowy w węzeł; ślimakowate loki spotyka się tylko sporadycznie pod wpływem plastyki Mathury. Teorja, że loki takie są nawrotem do prymitywu nie dała się utrzymać. Tematy są zaczerpnięte prawie zawsze z legend buddyjskich; później występują też postacie fundatorów, wybitnie realistyczne. Posągi są rzadkie, przeważnie mamy tu głęboko podcięte płaskorzeźby na celach, stupach i murach dziedzińców. Do II w. po Chr. używano jako materiału przeważnie ciemno-szarego bardzo twardego trawetynu, później prawie wyłącznie stiuku. Równoległe do

nowego materiału krystalizuje się nowy styl. Do II w. po Chr. formy wyrażano w kamieniu z niezwykłą dokładnością i wyrazistością. Z końcem II w. skonstatować można silny upadek, przynajmniej w Taxili. O stylu III w. wiemy jeszcze zbyt mało, począwszy od IV w. formy się rozluźniają, szaty stają się miękkie i płynne, głowy nabierają żywego wyrazu. Postacie brane są żywcem z rzeczywistości, zaznacza się wyraźny przerost motywów ruchu. Najdojrzałszy i najpiękniejszy rozkwit tej sztuki widzimy w wykopaliskach kultowych z V—VI w., odkrytych w Hadda (Afganistan) przez Francuzów Godarda i Barthoux. Niektóre zabytki późnego okresu w stylu i wyrazie zbliżają się do dzieł hellenistycznych, mimo, że nie można się w tem dopatrywać bezpośredniego wpływu. Na tę ostatnią epokę plastyki G. wpłynęła silnie rzeźba z Kutsha (Azja centralna).

Z dzieł przemysłu artystycznego wymienić należy nieliczne posąжки brązowe, relikwiarz z Bimaran (mała złota puszka z trybowanymi reliefami) i relikwiarz t. zw. Kanishka z Shah-ji-ki-Dheri (Muzeum Indyjskie w Kalkucie), którego wykonawca według napisu nazywał się Agesilaos. — Malarstwo ściennego, według świadectwa chińskich pielgrzymów odgrywało w G. dużą rolę, żadne jednak zabytki się nie zachowały.

Gāndhī Mohandas Karamczand, przywódca nacjonalistów hinduskich, podjął w 1930 nową akcję w kierunku zorganizowania biernego oporu, zalecając używanie nieopodatkowanej soli, powstałej z wyparowanej wody morskiej. Aresztowany 3 maja 1930, został wypuszczony z końcem stycznia 1931, gdy bierny opór znacznie osłabnął. Odbyty w końcu marca 1931 w Karaczi powszechny Kongres narodowy indyjski uchwalił zawiesić bojkot i upoważnił G. do rokowań z rządem brytyjskim. G. wziął udział w konferencji Okrągłego Stołu w Londynie (wrześ.-list. 1931), która zakończyła się całkowitem niepowodzeniem. Po powrocie do Indyj proklamował G. podjęcie biernego oporu. 4 stycz. 1932 został znów aresztowany. Pragnąc zdobyć pewne prawa dla parjasów, rozpoczął w więzieniu głodówkę, którą przerwał, osiągnąwszy częściowo swój cel.

***Gandinus** (de Gandino) Albertus, kryminalista włoski, (ok. 1245—po 1310), sędzia w Bolonji, Perugji, Florencji, Sienie, równie wybitny sędzia, jak i pisarz; z wielu przypisywanych mu dzieł stwierdzono autentyczność następujących: „Tractatus de maleficiis“, system prawa karnego i procedury karnej oraz „Quaestiones statutorum“, opracowanie prawa statutowego.

***Gandza** (ros. Elizawetpol), miasto na Kaukazie, w rep. Azerbejdżańskiej, nad rz. Gandżą dopływem Kury, stacja kolei Tyflis-Baku, około 70.000 mieszk., przemysł tkacki, produkcja jedwabiu.

***Gangadvara**, miasto w Indjach ang., ob. Hardwar.

***Gangawartari**, miejsce odpustowe w Indjach ang., to samo co Gangotri (ob.).

***Ganglioma** (greck.), nowotwór wychodzący z gruczołów chłonnych.

***Ganglioneuroma** (greck.), nowotwór składający się z komórek ganglionowych wzgl. nerwowych i włókien nerwowych.

***Gangster**, pfn.-amerykańska nazwa członków zorganizowanych szajek, pośredników między przemytnikami alkoholu i ich odbiorcami.

***Ganofilit**, minerał, wodny krzemian manganu i glinu, tworzący jednoskośne kryształy i blaszki podobne do blaszek miki barwy brązowej, odznaczające się wyraźnym pleochroizmem. Tw. 4—4,5, C. wł. 2,8. Występuje pod Pajsbergiem (Szwecja).

***Ganoidei**, ob. Kostnołuskie (uzup.).

***Ganomalit**, minerał, krzemian ołowiu, miedzi i manganu, tworzący tetragonalne kryształy i skupienia ziarniste bezbarwne do szarych. Tw. 3, C. wł. 5,7. Występuje w Szwecji (Långban, Nordmark).

***Gantun**, miasto w prow. madraskiej (Indja ang.), około 25.000 mieszk.

***Gap**, ptak, ob. Sulidae.

***Garanhuns**, miasto w stanie Pernambuco (Brazylja pfn.-wsch.), jako municypjum 63.723 mieszk., na suchej wyżynie, posiada połączenie kolejowe z Pernambuco, hodowla bydła.

Garbarstwo. Zam. ob. Skóra ma być ob. Skóra garbowana.

Garbe Richard von, indolog niem., † 1927.

***Garbieh**, prowincja Egiptu, ob. Gharbieh.

Garbo, 1. Dino di, włos. lekarz i filozof, (1270—1327), wybitny lekarz w Bolonji, Sienie i Padwie, pisał dzieła o chirurgji.

2. Greta (właśc. Greta Gustafsson), szwedz. artystka filmowa, * 1903, od 1920 uczęszczała do szkoły dramatycznej król. teatru w Sztokholmie, 1923 wystąpiła w pierwszym swym filmie „Gösta Berling“, reżyserowanym przez M. Stillera (1924), potem w filmie niemieckim „Die freudlose Gasse“. W r. 1925 została zaangażowaną przez towarzystwo filmowe Metro-Goldwyn-Mayer do Hollywood i używała wkrótce światową sławę, grając zrazu w filmie niemym („Anna Karenina“ i i.), później i w filmach dźwiękowych („Anna Christie“, „Zuzanna Lennox“, „Mata Hari“).

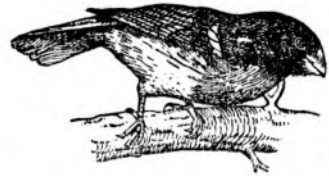
1. Garbołusk grubodziób.

***Garbołuski** (Coccothraustinae), podrodzaj ziarnojadów. Mają krótki gruby dziób bez lejcówek. **Garbołusk grubodziób** (Coccothraustes coccothraustes L.), 18 cm dł., ma ciało krępe, ogon krótki. Ubarwienie głowy szarozłote, piersi szaro-brunatne, grzbiet brunatny.

1. Kardynał wirgiński.

Skrzydła z białą plamką. Żyje w Europie i Azji pld.-zach. Wyrządza szkody w sadach. Rodzaj **kardynał** (Cardinalis Bp.) posiada na głowie czub, krótkie skrzydła i długi ogon. **K. wirgiński** (Cardinalis cardinalis L.),

3. Zamelodia ludoviciana.

22 cm dł., ciemno-czerwony z czarnymi plamkami na podgardlu i głowie i z czerwonym dzióbem. Żyje w Ameryce pfn. parami lub gromadkami. Tu należy **Zamelodia ludoviciana** L., 18 cm dł., czarno-biała z czerwonymi plamkami, żyjąca w Ameryce środk. i pfn., obydwie hodowane dla śpiewu.

Garbowski Tadeusz, zoolog i filozof polski, pod pseud. **Juljusz Romski** i napisał wspólnie z **Elizą Orzeszkową**: „Ad astra“.

***Garbówka**, roślina, ob. Coriaria.

***García** Diego, żeglarz portug., * ok. 1471, pierwszy Europejczyk, który popłynął w górę rzeki Rio de la Plata, aż do miejsca, gdzie schodzą się rzeki Parana i Paragwaj. G. został wysłany na wyprawę odkrywczą na Ocean Indyjski, gdzie jedna z wysp nosi jego nazwę.

***García de Polavieja y del Castillo** Camilo, generał hiszp., (1838—1914), walczył na Kubie, 1890—92 był tam gubernatorem, 1893—96 szef gabinetu wojskowego, 1896—99 gubernator Filipin, 1899 minister wojny, 1904 szef sztabu generalnego, 1905 prezes sądu wojennego. Pod względem politycznym należał do konserwatywistów.

***García Prieto** Manuel, margr., polityk hiszp., ur. 1859, adwokat, 1888—1906 liberalny członek Korteżów, 1905 minister sprawiedliwości, 1907—09 gospodarstwa, 1909—12 spraw wewnętrznych, od 1912 grand Hiszpanji i dożywotni senator, spowodował neutralność swego kraju, w 1917 i 1922—23 był premierem.

Gard, departament franc., (1931) 406.615 mieszk. (69 na 1 km²).

***Gardaja**, miasto w Algerji, ob. Ghardaja.

1. Budda z miseczką żebraczą, z Takhti-i-Bahi; koniec I w. po Chr. — G.

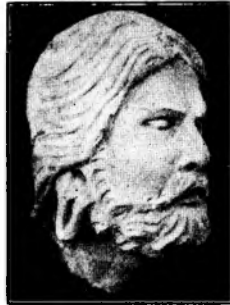
2. Bodhisattwa z Katry; ok. 1000 po Chr. (Muzeum, Mathura). — M.

3. Posąg Bodhisattwy, z Takhti-i-Bahi; koniec I w. po Chr. — G.

6. Naga. Posąg dat. 118 po Chr. (Muzeum, Mathura).—M.

4. Głowa fundatora, z Haddy; pocz. VI w. po Chr. — G.

5. Głowa Buddy; IV—V w. po Chr. (Mus. f. Völkerk., Monachjum). — M.

7. Relikwiarz z Bimaran (złoto); 2. poł. I w. prz. Chr. (Brit. Mus., Londyn). — G.

8. Głowa Buddy, z Sari-Bahlol; II w. po Chr.—G.

9. Filar z Bhutesar; 1. poł. II w. po Chr. (Ind. Museum, Kalkutta). — M.

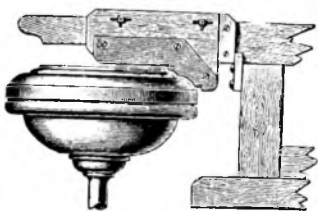
10. Głowa Bodhisattwy; I w. po Chr. (Mus. f. Völkerk., Monachjum).

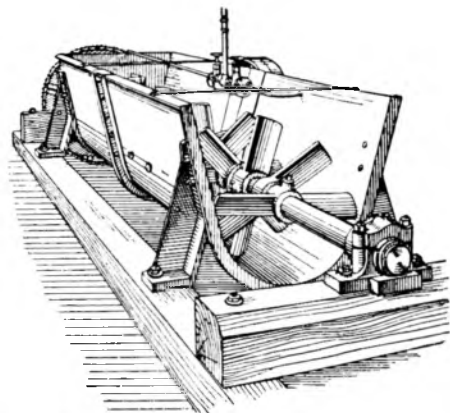
11. Budda, z Mathury; 1 poł. II w. po Chr. — M.

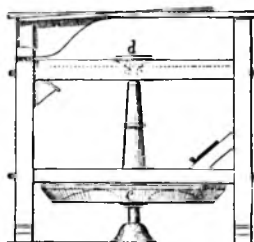
12. Relikwiarz Kanishki (miedź pozł.), z Szah-ji-ki-Dheri; koniec I w. po Chr. (Ind. Mu-)

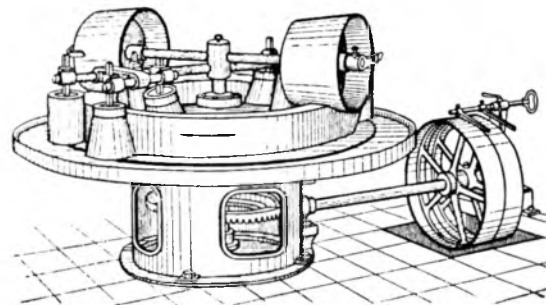
4. Szablon.

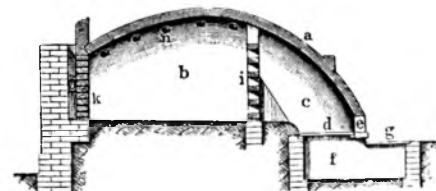
1. i 2. Ugniatarki gliny.

5. Koło garncarskie.

3. Maszyna do homogenizowania.

6. Jednokomorowy piec płomienny
(przekrój podł. i poprz.).

***Gardeja** (niem. Garnsee), miasteczko w Prusach Wschodnich (Niemcy), w pow. kwidzyńskim na granicy Polski, 1.100 mieszk. Dworzec kol. Gardeja, położony na płd. od miasta, 20 km na pñ. od Grudziądza, od 1921 r. należy do Polski, odgrywa ważną rolę jako graniczna stacja kol. (towarowa) w komunikacji Polski z Prusami Wsch.

***Garden of the Gods** („Ogród bogów“), rezerwat przyrody w stanie Kolorado (St. Zjedn. A. P.), 240 ha powierzchni, zasiany skalnymi turniami (najwyższe sięgają 100 m), zbudowanymi z twardych białych i czerwonych piaskowców mezozoicznych. U wejścia leży licznie odwiedzane miejsce kąpielowe Colorado Springs.

***Gardinas**, litewska nazwa Grodna.

***Garfield Heights**, miasto w stanie Ohio (St. Zjedn. A. P.), 15.589 mieszk.

1. Gargulec gotycki. 2. Delfin; renesans francuski.

***Gargulee**, rynnna, odprowadzająca wodę z dachu, zakończona paszczą zwierzęcą lub maską ludzką, częsta w architekturze gotyckiej.

***Garhwal** (ang. nazwa kraju w Indiach ang.), ob. Garwal.

***Garlf** (Garifuna), metysi Karaibów (ob.) z murzynami, przesiedleni w XVIII w. z Saint-Vincent (Małe Antyle) na wschodnie wybrzeża Hondurasu (między Belize i Truxillo), gdzie zwą ich *Morenos*; ok. 25.000 głów. Kultura ich wykazuje elementy staroindyjskie, zachodnio-afrykańskie i francuskie.

***Garland Hamlin**, współcz. pisarz pñ. ameryk., od 1918 członek (1920 dyrektor) American Academy of Arts and Letters, pierwszy bezwzględnie realistyczny powieściopisarz środkowego Zachodu (Middle Border) i jego życia wiejskiego. Ważniejsze utwory: „Main Travelled Roads“ (1891), „Crumbling Idols“ (1894, wyznaczenie teorii naturalistycznej), „Rose of Dutcher's Cooley“ (1895), „Boy Life on the Prairie“ (1899), „A Son of the Middle Border“ (1917, utwór klasyczny), „A Daughter of the M. B.“ (1921, odznac. nagrodą), „Trail Makers of the M. B.“ (1926), „Back-Trailers from the M. B.“ (1928).

***Garmo, Płk**, najwyższy szczyt gór Zaałajskich (Transalaj) w Azji środk., 7.495 m wys., zarazem najwyższy szczyt na terytorjum Rosji sowieckiej (w wolnym państwie Tadżykistan).

***Garmond** (g a r m o n t), ob. Pisma wymiary.

***Garnett**, 1. Edward, krytyk ang., * 1868, literacki doradca wielu młodych pisarzy, on to zwrócił uwagę na J. Conrada (którego listy do

niego 1895—1924 wydał w r. 1928), autor cenionego studjum o Turgeniewie (1917) i i.

2. David, syn popr., powieściopisarz ang., * 1892, autor powieści fantastycznych: „Lady Into Fox“ (1922, dwukrotnie nagrodz., tłum. pol.), „A Man in the Zoo“ (1924), „No Love“ (1929), „The Grasshoppers Come“ (1931) i i., nadto: „The Life of Pocahontas“ (1932).

***Garonne, Haute**, departament francuski, we Francji pñd. u stóp Pirenejów, utworzony z części dawnej Gaskonii i Langwedocji, graniczący na przestrzeni około 90 km z Hiszpanją, 6.367 km², (1931) 441.799 mieszk. Stolica Tuluz a. Departament odznacza się niezmiernie żyzną glebą, głównym zajęciem ludności jest rolnictwo.

***Garston**, miasto w hrabstwie Lancaster (Anglja pñn.-zach.), nad Mersey, na pñd.-wsch. od Liverpoolu, około 15.000 mieszk., port, doki, przemysł metalurgiczny.

Gary, (1930) 100.426 mieszk.

***Gascoyne**, rzeka w Australji zach., wypływa pod 25° szer. pñd., uchodzi do zatoki Sharksbay, po biegu 600 km długości.

***Gaskell Elizabeth Cleghorn**, z domu Stevenson, pisarka ang., (1810—1865), autorka pełnych wdzięku poezji i humoru powieści: „Cranford“ (1853), „North and South“ (1855), „Wives and Daughters“ (1866, nieskończ.) i i., nadto doskonałego „Life of Charlotte Brontë“ (1857, 2 t.; nowe wyd. 1901); wyd. zbior. 1906, 8 t.

***Gaskońska zatoka**, pñd.-wsch. część zatoki Biskajskiej (Vizcaya) na oceanie Atlantyckim, pomiędzy ujściem rzeki Garonny we Francji pñd.-zach. i baskijskimi prowincjami Hiszpanji.

***Gasnawidzi**, ob. Ghasnawidzi.

***Gasquet Joachim**, pisarz franc., (1873—1921), w „Les chants séculaires“ (1913) rzecznik neoklasycyzmu, napisał nadto m. i. „Les Hymnes“ (1919, symboliczny obraz wojny), „Il y a une volupté dans la douleur“ (1921, powieść), „Des chants, de l'amour et des hymnes“ (1929, poezje), „Dionysos“ (1904, tragedia antyczna).

***Gasz**, rzeka w pñn.-wsch. Afryce, wypływa w Erytrei z obszaru brzeżnego wyżyny abisyńskiej, pod nazwą *Ma re b* tworzy część granicy między Abisynją a posiadłościami włoskimi, przez 9 miesięcy w roku pozbawiona jest wody, natomiast w okresie lipiec-październik toczy potężne masy wód (około 800 milionów m³), w okolicy miasta Kassala wypływa z gór na obszar Sudanu anglo-egipskiego i 100 km na północ od Kassali zanika na obszarze usypanego przez siebie ogromnego stożka napływowego (w 1929/30 r. było tu 23.000 ha pól bawełnianych). Wpoblizu Tessenei w Erytrei zbudowano tamę dla nawodnienia 15.000 ha pól bawełnianych.

***Gal**, oaza na Saharze, ob. Ghat.

Gateshead, (1931) 122.379 mieszk.

***Gatinais**, dawna dzielnica Francji, na zach. i pñd. od Paryża, niska, podmokła, przecięta rzeką Loing; dzieliła się dawniej na *G. orléanaise* ze stolicą w Montargis i *G. française* ze stol. w Moret, obecnie stanowi większą część

depart. Seine-et-Marne i Loiret. Obszar żyzny, rolnictwo.

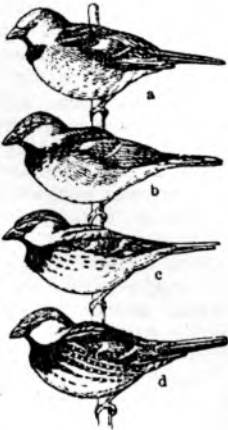
***Gatine**, kraina w Poitou (Francja zach.), o podłożu z granitów i łupków, wilgotna i chłodna, wznosi się dość znacznie ponad otaczające ją równiny wapienne.

***Gatunek**. Por. też Gatunek zbiorowy (uzup.), Gatunków powstawanie (uzup.).

Odmiany biedronki.

***Gatunek zbiorowy**. Systematyka zwierząt i roślin oparta na sztucznie utworzonych podstawach, często nie wystarcza. Pojęcie gatunku często nie da się bez zastrzeżeń stosować do organizmów. Niektórzy badacze uznają np. dane zwierzę za „dobry gatunek“ na podstawie pewnych cech, które innym wydają się niewystarczające i określają tylko np. rasę. Wiele dawniej opisanych gatunków okazało się tylko odmianami jednego (np. bażant [Phasianus colchicus], różne gat. Bosmina). Chodzi o to, by uszeregować zwierzęta w gatunki na podstawie ich naturalnego pokrewieństwa. W nowszych czasach ważnymi okazały się pojęcia odmiana, rasa i g. z. Odmiany to różne formy (np. barwne), zawsze jednak między skrajnymi znajdziemy łańcuch form przejściowych. Są to więc zmienności indywidualne. Bardziej odmienne postaci nazywamy aberacjami lub mutacjami. Oprócz tego znamy odmiany lokalne. — Rasy charakteryzują się tem, że wykluczają się geograficznie, co uniemożliwia krzyżowanie się. W obrębie jednej rasy mogą także istnieć odmiany. — Gatunek zbiorowy jest zespołem genetycznie związanych ras. G. z. jest np.

Rasy wróbla domowego. a Europa środk., b Włochy płn., c Włochy pld., d Sardynia.

człowiek, z wielu geograficznymi rasami. Wróbel domowy jest też g. z., obejmującym różne rasy geograficzne. Osobniki różnych g. z. mogą występować obok siebie, nie mogą się jednak

mieszać, gdyż potomstwo ich jest bezpłodne. Tak np. dwa ślimaki ogrodowe *Cepaea hortensis* i *C. nemoralis* możnaby uważać za odmiany, gdyby nie różnice w budowie organów płciowych, uniemożliwiające krzyżówki. Rozmieszczenie g. z. przedstawia się zapomocą specjalnych geogramów.

Geogram kruków różnej wielkości.

Na podstawie studjów g. z. dochodzi się do wniosków, że każdy z nich powstał osobno w danym miejscu i czasie. G. z. nie może powstać z innego g. z., lecz tylko z czegoś zupełnie pierwotnego. To sprzeciwia się teorii descendencji i prowadzi do polifiletyzmu. G. z. może się rozwijać, powiększać przez różnicowanie się nowych ras pod wpływem warunków zewnętrznych; odmiany zaś nigdy nie mogą dać czegoś nowego, są one dla siebie i nie pozostawiają śladów w następnych pokoleniach. Dwa g. z. żyjące obok siebie mogą odbywać równoległy rozwój. Znamy równoległość cech rasowych, np. barw, rysunku, na piórach ptaków i skrzydłach motyli itp.

***Gatunków powstawanie** przez przekształcanie się ich w nowe, stanowi zagadnienie nie całkiem dotąd rozwiązane. Obecnie przyjmuje się najczęściej za podstawę p. g. mutacje. Są to dziedziczne, nagle występujące, odmienne postaci, niezwiązane formami pośrednimi z dawnymi gatunkami. Mutacje korzystne w danych warunkach utrzymują się, mniej korzystne giną. W coraz dalszym rozwoju mogą z nich powstać nowe rasy i gatunki. — Nie wszystkie jednak zmiany można tłumaczyć mutacjami. Każdy organizm ma pewną skalę, w której reaguje zmianami na zmiany warunków zewnętrznych. Każda taka zmiana jest poniekąd zmianą gatunku, zwłaszcza jeżeli obejmuje zmiany anatomiczne. Wiele wypadków tłumaczy się ortogenezą, t. j. rozwojem wprost od postaci wyjściowej do nowych form pod wpływem wewnętrznych pobudek. Przyczyna ortogenezy jest właściwie nieznaną. — Inna hipoteza tłumaczy p. g. przez wpływy bezpośrednie świata zewnętrznego. Organa używane lub nieużywane mają się rozwijać lub zanikać i to ma dawać początek nowym formom. Podobnie tłumaczono to dawniej przez t. zw. walkę o byt i dobór naturalny. Z pewnością wielką rolę w p. g. odgrywają czynniki geograficzne. Ważne jest zagadnienie, czy nowa postać może powstać z jednego osobnika przez dziedziczenie, czy też u wielu osobników, równocześnie. Dalej, czy proces ten może zachodzić w jednym środowisku (gat. monoto-

powe), czy w wielu (gat. politopowe). Znany jest fakt, że w jednym środowisku zamkniętym może powstać bardzo wiele gatunków (ok. 100 gat. kielży w Bajkale). W każdym razie musimy przyjąć jakieś specjalne, nieznanne nam czynniki, które warunkują rozwój w kierunku form coraz bardziej skomplikowanych.

***Gauchera choroba**, cierpienie nazwane tak od odkrywcy, lekarza francuskiego E. Gauchera (1854—1918), polega na zaburzeniach przemiany materji, występujących częstokroć rodzinnie. Objawy: powiększenie śledziony i wątroby, brązowe zabarwienie skóry, szczególnie na twarzy. Obok tych mogą wystąpić zmiany w kościach, krwawienia z dziąseł, żołądka, jelit i kobiecych narządów rodnych. Rozpoznanie opiera się na stwierdzeniu t. zw. komórek Gauchera w śledzionie lub szpiku kostnym (materjał do badania mikroskopowego uzyskuje się przez nakłucie [punkcję] śledziony, względnie szpiku kostnego). We wczesnych okresach można uzyskać poprawę przez chirurgiczne usunięcie śledziony.

***Gaudenty** (Gaudentius), święci chrześcijańscy: 1. G., męczennik, ścięty ok. r. 366 w Vico-soprano koło Casaccia. — 2. G., biskup z Brescii (ok. 360 — po 410 [427]), przyjaciel Ambro-żego z Medjolanu, autor kazań, znakomych pod względem stylistycznym. — 3. G. (Radzim), benedyktyn, († 1006 lub 1007), brat św. Wojciecha, w r. 1000 pierwszy arcybiskup gnieźnieński. Relikwie jego są w Pradze.

***Gaulonitis**, ob. Dżolan.

***Gaul**, w geologii, najwyższe piętro dolnej kredy; por. Kredowa formacja.

***Gaultier** Léonard, miedziorytnik franc., (1561—1641), rytował liczne portrety, karty tytułowe, winyety do książek, ilustracje do Starego i Nowego Testamentu, do Anatomji i i.

***Gautier-Dagoty**, rodzina drukarzy franc., specjalistów w drukach i szychach barwnych, z XVIII. w. — Najbardziej znany: Jacques, (1710—1781), wynalazł (obok Le Blon'a, ob.), własny system druku barwnego. Napisał: „Lettres concernant le nouvel art de graver et d'imprimer les tableaux“ (1749). Tworzył głównie barwne druki do dzieł anatomicznych i botanicznych.

Gauvain Auguste, pisarz franc., † 1931.

***Gave**, nazwa, nadawana we Francji pld. potokom wypływającym z Pirenejów. Największy z nich Gave de Pau, ma około 180 km długości, żeglowny jest tylko na przestrzeni kilku km od ujścia.

***Gävle**, miasto w Szwecji i Gävleborgs Lan, prowincja Szwecji, ob. Gefle (tom 5 i uzup.).

***Gawiński** Antoni, pol. pisarz, malarz i krytyk, * 1876, wydał powieści: „Sen życia“ (1906) i „Stella“ (1910), nadto szereg książek dla dzieci; w l. 1900—1915 zamieszczał krytyki artystyczne w czasopiśmie warszawskich; oprócz obrazów (Wzniośle akordy, Intencja, Fuga, Żelazny, Przystań i i.) wykonał wielką ilość ilustracji do różnych wydawnictw (m. i. do „Gódów życia“ Dygasińskiego).

Gawroński Andrzej, indolog polski. Po jego śmierci wydano: „Szkieł językoznawcze“

(1928), „Poezje wybrane“ Aleksandra Petöfi (1930, przekład z węgierskiego), „Gramatyka sanskrycka“ (1932, dzieło podstawowe).

***Gawroński** Wojciech, muzyk pol., (1868—1914?), uczeń Strobla i Zygmunta Noskowskiego w Warszawie, potem przez krótki czas dyrygent orkiestry w Wilnie, dalsze studia w Berlinie i Wiedniu. Po krótkim pobytku w Rosji, gdzie w Orle założył szkołę muzyczną, powrócił do Warszawy. Napisał: symfonię, opery „Marja“ i „Pojata“ 3 kwartety smyczkowe (z tych jeden nagrodzony w 1898 nagrodą Paderewskiego w Lipsku), pieśni i liczne utwory fortepianowe.

***Gaya**, ang. nazwa miasta Gaja (ob.) w Indjach ang.

***Gayl** Wilhelm, bar., polityk pruski, ur. 1879, przed wojną światową pracował w administracji pruskiej, w czasie wojny na terenach okupowanych na Wschodzie, potem przy plebiscycie wschodnio-pruskim, 1921 pełnomocnik Prus Wschod. w Reichsracie (Radzie Rzeszy) i członek prus. Rady Państwowej, 1925 prezes towarzystwa do popierania kolonizacji wewnętrznej. W 1932 piastował tekę spraw wewnętrznych w gabinecie Papena.

***Gaza** Teodor, humanista, (ok. 1400—1475), ok. 1440 przybył z Konstantynopola do Włoch, był nauczycielem języka greckiego w Ferrarze, a filozofii w Rzymie. Tłumaczył autorów greckich na łacinę i napisał gramatykę grecką.

***Gazami zatrucia** powstają przez wdychanie trujących gazów, w szczególności u robotników, którzy pracują w powietrzu, zmieszaniem z gazami trującymi. Oprócz tego mogą wchodzić w rachubę niedbałość, zamachy mordercze i samobójcze. Najczęściej spotyka się zatrucia następującymi gazami: chlorem, bromem, fluorem, parami kwasu azotowego, solnego, amoniakiem, dwutlenkiem siarki, azotem, nitrobenzolem, węglowodorami, tlenkiem węgla, kwasem węglowym, gazem świetlnym, arsenowodem, fosforowodem, siarkowodem, kwasem pruskim, parami chloroformu i t. p. Gazy te działają albo bezpośrednio na krew, jak tlenek węgla, kwas węglowy, siarkowodor, albo na błony śluzowe, które drażnią b. gwałtownie, np. pary chloru, jodu i bromu. Zależnie od ilości pochłoniętego gazu i od czasu działania, powstają rozmaite zmiany. Przy chronicznych zatruciach występują objawy ze strony systemu nerwowego, krążenia i nerek. Przez zastoso-owanie gazów jako środka walki obserwowano w czasie wojny szczególnie ciężkie zatrucia gazami. Jako następstwa zatruc gazami wojennymi mogą pozostać ciężkie, nieuleczalne schorzenia oczu, serca, płuc i oskrzeli.

Gazeta Literacka (ob. w t. 5.: Gazeta) wychodzi w Krakowie, wznowiona od r. 1931 pod redakcją J. A. Gałuszki, Tad. Kudlińskiego, Tad. Szantrocha i i., początkowo jako organ Związku Literatów, od października 1932 jako wydawnictwo prywatne, o charakterze eklektycznym, przy tendencji nacjonalistycznej.

***Gazl**, mahometański tytuł honorowy, tyle, co Ghazi.

***Gazowy absces** powstaje przez równoczesne zakażenie rany bakteriami ropotwórczymi i gnil-

nemi; należy go odróżnić od gazowej flegmony. Przy g. a. mamy do czynienia z ograniczonym posokowato-ropnym rozpadem tkanki w miejscu zranienia i ograniczonym (do niego) nagromadzeniem się gazu. Rana zawiera ropę zmieszaną z bańkami gazu lub ciecz gnilną brunatnej barwy z licznymi komórkami. G. a. wywołuje miejscowe zmiany zapalne, zaczerwienienie, podwyższenie temperatury, bolesność, występują także gorączka, suchy język i delirium. G. a. rozszerza się wzdłuż ścięgna, naczyń i nerwów, w tkance łącznej między nimi, i występuje szczególnie często w bliskości jamy ustnej i odbytnicy, gdzie zawsze znajdują się bakterie gnilne. Sprawę rozpoznaje się po trzeszczeniu tkanki przy dotykaniu, po szczególnym odgłosie przy opukiwaniu i po obrazie röntgenowskim. Leczenie polega na otwarciu ogniska, usunięciu płynu gnilnego i otwarciu drogi dla odpływu treści posokowatej. Tylko przy b. ciężkim zakażeniu ogólnym wchodzi w rachubę odjęcie kończyny. Najniebezpieczniejszą formą g. a. jest zropienie tkanek pośladków wskutek zanieczyszczenia kałem przy zranieniach odbytnicy, które się często rozszerza na okolicę uda i prowadzi do ogólnego zakażenia krwi.

***Gąbin** (Gombin, niem. Gumbinnen), ob. Gumbinnen (uzup.).

***Gąsienicznikowate**, ob. Ichneumonidae.

Gąsiorowska-Szmydtowa Zofja, pol. histor. lit., *1893, wydała nadto: „Miara i symbol wielkości w poezji Norwida“ (1930), „O misterjach Cyprjana Norwida“ (1932) i i.

***Gąsiorowski** Napoleon, mikrobiolog pol., *1876, od 1920 prof. Uniw. Lwowskiego, ogłosił (przeważnie w pol. czasopismach lekarskich) szereg prac z dziedziny bakterjologii i serologii.

***Gąsiorowski** Stanisław Jan, pol. archeolog i historyk sztuki, *1897, od 1930 prof. Uniw. Jagiell.; ogłosił szereg rozpraw: „Malarstwo minjaturowe grecko-rzymskie i jego tradycje w średniowieczu“ (1928), „Motyw wazy w ornamentyce starożytnej“ (1929), „Archeologia klasyczna jako nauka pomocnicza historii“ (1929) i i.

***Gazownik**, p. Loranthus.

Gdańsk. **Wolne Miasto G.** liczyło w 1929 na obszarze 1.893 km² (poza tem 58 km² Zalewu Wiślanego) 407.517 miesz. (215 na 1 km²). Na poszczególne okręgi przypadają: miasto G. — 79 km² i 235.237 miesz., miasto Sopoty — 9 km² i 30.835 miesz., Gdańskie Wzgórze — 594 km² i 53.158 miesz., Gdańska Nizina — 468 km² i 34.209 miesz., Wielka Żuława — 743 km² i 54.078 miesz.

Na 1.000 mężczyzn przypadają 1.128 kobiet. Roczny przyrost ludności w l. 1924/9 wynosił 4.074 osób (1,2%), nadwyżka urodzin w 1929 na 1.000 miesz., przy 22,3 urodzinach i 12,9 zgonach, wynosiła 9,4. — Emigracja zamorska przez port gdański 1929: 12 obywateli gdańskich na 28.894 emigrantów, przez porty niemieckie 460.

Życie gospodarcze. Zbiory w 1929 w 1.000 cetnarów: pszenica 271, żyto 222, jęczmień 174, owies 264, ziemniaki 1.236, buraki

cukrowe 1.679. Zwierzęta domowe w 1.000 sztuk: konie 33, bydło 69, świny 67, owce 7, kozy 12. Produkcja rolniczo-hodowlana W. M. Gdańska nie zaspokaja jego potrzeb. Rybołówstwo morskie w 1929: 3.640.000 kg ryb (głównie szprotów i fląder) o wartości 2,72 milj. guldenów. — Handel zagraniczny (bez tranzytu): wartość przywozu w 1928: 618, w 1929: 500, wartość wywozu w 1928: 326, w 1929: 412 milionów guldenów. Flota handlowa liczyła w 1931 r. 86 okrętów z 204.583 tonn rejestr. netto. Ruch portowy w 1930: 12.165 okrętów z 8,29 milj. tonn rejestr.; w tem przywóz 1,09 milj. tonn (rudę, metale i wyroby metalowe 587.000, surowce zwierzęce i przetwory 182.000, żywność 130.800, produkty chemiczne 76.800), wywóz 7,12 milj. tonn (paliwa 5.400.000, drzewo i przetwory 824.300, żywność 732.000). Ruch portowy w porównaniu z poprzednimi latami wykazał dalszy wzrost; w porównaniu z 1913 r. (1.872.000 tonn rejestr. netto) był 4,43 razy większy; rozwój ten jest wynikiem związku gospodarczego Gdańska z Polską. — Koleje publiczne na obszarze W. M. Gdańska są własnością państwa polskiego; kolei prywatnych było w 1927 r. 233 km. Urzędów pocztowych było 147 (Polska posiada własną pocztę na terenie portu gdańskiego, pod czem rozumiany jest port gdański ze znaczną częścią miasta Gdańska), telegraficznych 156 (815 km linii), telefonicznych 172 (47.146 km linii), 12 stacji iskrowych, 74 km kabli podmorskich. W. M. Gdańsk posiada monopol zapażeczony i tytoniowy, własny bank emisyjny (Bank von Danzig, założony w 1924, waluta „gulden gdański“).

Miasto G. Ożywiony ruch portowy spowodował dalszą rozbudowę portu; w ostatnich czasach zbudowano nowy basen w Wistujściu, o powierzchni 6,1 ha, z urządzeniami do przeładunku węgla, rud i żelaza metalowego; planowana jest dalsza rozbudowa portu. — G. jest ważnym węzłem komunikacji lotniczej (głównie z Polską), posiada dwa lotniska: lądowe i morskie. — 1932 r. G. przestał być siedzibą dyrekcji kolejowej, która została przeniesiona do Torunia.

Dzieje. Utworzenie Wolnego Miasta G. przed konferencją wersalską w 1919 było rezultatem starcia się rozbieżnych dążeń wielkich mocarstw, których pobudki oraz działania w tej sprawie nie są do tej chwili całkowicie wyjaśnione. Od chwili, gdy na widnokręgu zarysowała się możliwość powstania niepodległej Polski wskutek pogromu Niemiec, politycy polscy z Komitetu Narodowego w Paryżu wysuwają wobec koalicji postulat przyznania przyszłemu państwu polskiemu G. jako naturalnego portu polskiego. Prezydent Wilson, gwarantując Polsce w swych 14 punktach „wolny dostęp do morza“, nie określił jednak bliżej praktycznego sposobu rozwiązania tej sprawy. Wyznaczona przez kongres wersalski komisja dla spraw polskich pod przewodnictwem Juliusza Cambona jednogłośnie uchwaliła przyznać Polsce G. wraz z terytorjum, przez które biegnie kolej G.—Itawa—Warszawa, i w tym duchu przedstawiła 12. III. 1919 raport Radzie Najwyższej. Przeciw temu rozwiązaniu opowie-

dział się Lloyd George, wysuwając na pierwszy plan moment narodowościowy, t. j. niemiecki charakter G. Przyznawał, że Polska musi mieć port nad Bałtykiem, atoli wyobrażał to sobie w formie stworzenia z G. wolnego miasta pod opieką Ligi Narodów. Na podobne postawienie sprawy przez Lloyda George'a wpłynęły prawdopodobnie 3 względy: 1. pragnienie oszczędzania Niemiec, których opinia burzyła się przeciw odstąpieniu Polsce G.; 2. niechęć do tworzenia silnej Polski, do której czuł zdecydowaną niechęć i widział w niej przyszłego sojusznika Francji; 3. przekonanie, iż G. jako Wolne Miasto pod opieką Ligi Narodów łatwiej umożliwi handlowi brytyjskiemu wtargnięcie do Polski. W obronie praw Polski do G. kruszyli kopję Clemenceau i Wilson; temu ostatniemu trudno jednak było występować stanowczo przeciw zastosowaniu proklamowanej przezeń zasady narodowościowej. Włochy, mimo szczerej życzliwości dla Polski, mniej były w sprawie tej zainteresowane, nadto miały poniekąd związane ręce, gdyż same domagały się Rjeki, która, etnograficznie włoska, stanowiła główny port jugosłowiański nad Adrjatykiem. Aczkolwiek komisja dla spraw polskich, wbrew zastrzeżeniom Lloyd George'a powtórnie przedstawiła 12. IV. raport na korzyść Polski, stwierdzając, że inne rozstrzygnięcie sprawy zagraża ustaleniu i utrzymaniu pokoju w Europie, pogład angielskiego premiera zwyciężył. Traktat wersalski artykułami 100—108 orzekł, że z obszaru odstąpionego przez Niemcy głównym Mocarstwom sprzymierzonym i stowarzyszonym utworzone zostanie Wolne Miasto G. pod ochroną Ligi Narodów. Konstytucję opracować mają przedstawiciele Wolnego Miasta w porozumieniu z Komisarzem Ligi, który będzie orzekał w pierwszej instancji we wszystkich sporach pomiędzy Polską a G. z powodu traktatu wersalskiego oraz umów dodatkowych. Bliższe unormowanie stosunków pomiędzy Państwem Polskim a Wolnym Miastem unormować ma specjalna konwencja; jako jej linje wytyczne określał traktat: 1. włączenie G. do obszaru objętego polską granicą celną; 2. zapewnienie Polsce nieograniczonego korzystania z potrzebnych jej dróg wodnych, doków, basenów, nadbrzeży i innych budowli portowych na terytorjum Wol. Miasta; 3. zapewnienie Państwu Pol. nadzoru i zarządu Wisłą oraz siecią kolejową w granicach Wol. Miasta, jak również zarządu i nadzoru pocztą, telegrafem i telefonem pomiędzy Polską a G.; 4. Państwo Pol. ma prawo rozwijania i ulepszenia dróg wodnych, doków, basenów, nadbrzeży, dróg żelaznych i innych budowli i środków komunikacyjnych; 5. obywatele polscy i inne osoby polskiego pochodzenia lub mówiące po polsku będą na terytorjum G. całkowicie równouprawnione; 6. rząd polski będzie prowadził sprawy graniczne Wolnego Miasta oraz chronił jego obywateli zagranicą. Dnia 10. I. 1920 suwerenność nad G. przeszła od Niemiec na główne Mocarstwa sprzymierzone i zaprzyjaźnione, które jako swego przedstawiciela i administratora Wolnego Miasta ustanowiły Sir Reginalda Towera. 16 maja odbyły się wybory do konstytuanty, która

11 sierpnia uchwaliła ostatecznie konstytucję gdańską. Tendencją jej było zupełne uniezależnienie G. zarówno od Ligi Narodów jak od Polski, wskutek czego Rada Ligi, zatwierdzając ją, zmusiła Gdańszczan do wprowadzenia szeregu zmian. 9 listopada została podpisana w Paryżu konwencja polsko-gdańska, ułożona przez komisję, w której skład wchodził przedstawiciel Francji, Anglii i Włoch. Oznaczała ona pogorszenie stanowiska Polski w stosunku do tych praw, które jej przyznał traktat wersalski. W chwili najwyższego niebezpieczeństwa bolszewickiego premier Wł. Grabski podpisał 10 lipca 1920 zobowiązanie, w którym Polska obiecywała m. in. przyjąć tekst konwencji polsko-gdańskiej, ułożony przez Radę Najwyższą. Rezultatem tego było stworzenie — w miejsce nieograniczonego prawa Polski do zarządu i kontroli portu i kolei gdańskiej — Rady Portowej i Komunikacyjnej, złożonej po połowie z przedstawicieli Polski i G. pod przewodnictwem przedstawiciela Ligi Narodów. 15 listop. 1920 nastąpiło oficjalne ukonstytuowanie Wolnego Miasta G. Ponieważ konwencja paryska nie normowała dokładnie całości kształtu stosunków polsko-gdańskich, okazała się potrzeba zawarcia umowy dodatkowej, która, po przewlekłych i naogół dla Polski niekorzystnych rokowaniach, doszła do skutku w Warszawie, 24. październ. 1921. W 244 artykułach określała ona kwestje, dotyczące poczty i telegrafów, ceł, żeglugi, kolei, importu i eksportu, praw obywateli polskich w G., nabywania przez nich obywatelstwa gdańskiego, kupowania nieruchomości etc.

Tworząc Wolne Miasto G. wychodziły mocarstwa z założenia, iż rozległe i ludne państwo, jakim jest Polska, musi posiadać własny port nad Bałtykiem, w którymby się ogniskował jej import i eksport. Doświadczenie kilkunastu lat wykazało słuszność gospodarczą tej koncepcji. Ruch handlowy Polski skierował się przede wszystkim w stronę Bałtyku. W 1928 na 1 km granicy morskiej Polski przypadło 360 t. handlu zagranicznego, gdy na 1 km granicy lądowej zaledwie 12 t. Wysokość importu i eksportu przez G. wzrosła w stosunku do doby przedwojennej przeszło czterokrotnie (p. wyżej). Z drugorzędnego portu stał się on trzecim po Stockholmie i Kopenhadze emporjum handlowe nad Bałtykiem. Mimo to stosunek G. do Państwa Polskiego ukształtował się od pierwszej chwili na stopie zdeklarowanej nieprzyjaźni. Pewne tarcia i trudności wyniknęły z niedostatecznego uregulowania stosunków gospodarczych pomiędzy Wolnym Miastem a Rzplita (G. posiada odrębne ustawodawstwo akcyzowo-monopolowe, odrębną walutę, administrację; płace i stopa życiowa są tam nieproporcjonalnie wysokie), właściwa jednak trudność leży w dziedzinie politycznej. Polska liczyła na to, iż w G. dojdą do głosu sfery gospodarcze, które oceniając korzyści związku polsko-gdańskiego będą lojalnie z nią współpracowały na gruncie obowiązujących traktatów. Tymczasem długoletnia polityka rządu pruskiego doprowadziła dawne kupiectwo gdańskie do stanu załamania, decydujące znaczenie zapewniła nato-

miast napływowej biurokracji, nie związanej z interesami gospodarzami miasta. W okresie tworzenia się państwa polskiego napłynęła do G. nowa fala niemieckich urzędników i optantów z Pomorza, przynosząc z sobą nienawistne względem Polski uczucia. W rezultacie G. stał się jednym z bastionów wujującej niemieczyzny na Wschodzie. Daleki od pogodzenia się z istniejącym stanem rzeczy, bierze wydatny udział w akcji niemieckiej, zmierzającej do rewizji granic na wschodzie. Wolne Miasto stanowi ulubiony teren kongresów i manifestacyj różnych organizacyj nacjonalistycznych o zabarwieniu antypolskim. Historycy gdańscy (Keyser, Kaufmann, Fürst, Recke i in.) zasilają swemi pracami intensywnie powódź publikacyj, godzących w całość Państwa Polskiego. O ścisłych związkach z Rzeszą Niemiecką świadczy najlepiej fakt, iż urzędnicy gdańscy przyjmowani są przede wszystkim z Niemiec, tam też wracają po odbyciu służby (długoletni prezydent Senatu gdańskiego Sahn, znany z wrogości wobec Polski, opuściwszy w 1930 to stanowisko, został nadprezydentem Berlina). W interesie zaś polityki niemieckiej leży rozjrzanie stosunków polsko-gdańskich, aby okazać światu anormalność stosunków na Wschodzie i konieczność ich zmienienia. Wrogą Rzpltej postawę zmanifestował G. już w czasie wojny polsko-bolszewickiej w 1920, kiedy wskutek strajku robotników portowych i komunikacyjnych okazało się niemożliwym wyładowanie przeznaczonej dla Polski broni i amunicji i musiał to uskutecznić stacjonowany wówczas w Wolnem Mieście bataljon żołnierzy angielskich. Od tego czasu ustawicznie toczyły się spory pomiędzy Polską a G. przed forum Ligi Narodów. Głośnym stał się zwłaszcza zatarg o skrzynki pocztowe w 1925, zakończony zwycięstwem Polski. Konsekwentnie stara się G. wywalczyć dla siebie prawo samodzielnej reprezentacji w polityce międzynarodowej; w stosunku do obywateli polskich stosuje wszelkie szykany, utrudnia im pobyt na terytorjum Wol. Miasta, nabywanie nieruchomości, nostryfikację spółek i stowarzyszeń, stosuje przepisy celne ze szkodą dla Polski. Od kilku lat przybył nowy powód tarę z powodu budowy portu polskiego w Gdyni, co daje przeciwnikom Polski asumpt do twierdzenia, iż zmierza ona do ruiny gospodarczej G. W 1930 senat Wolnego Miasta wniósł prośbę do Rady Ligi Narodów, aby Polska czyniła pełny użytek z portu gdańskiego. Pewne odprężenie nastąpiło w 1929, gdy w G. odnieśli zwycięstwo wyborcze socjaliści; wyrazem jego stały się odwiedziny premiera Bartla w Wolnem Mieście. Ale już w 1930 wybory przyniosły przewagę hitlerowcom. Od tego czasu zaostrzyły się znów stosunki, rozpoczęły się na terytorjum G. systematyczne napaści na polskich obywateli, zwł. żydów. Społeczeństwo polskie ogłosiło bojkot terytorjum Wolnego Miasta. Widomym znakiem zaognienia sytuacji stał się fakt, iż Generalny Komisarz Rządu Pol. w G. Strassburger, który objął to stanowisko w 1924 z programem zapewnienia czynnikom gospodarczym przewagi nad politycznymi i pracował nad jego urzeczywistnie-

niem przez 7 lat, z pocz. 1932 ustąpił ze swego stanowiska. Literatura: Sławski, Gdańsk, Polska a Niemcy (1926), Gdańsk. Praca zbiorowa pod red. St. Kutrzeby. Dantzick et quelques aspects du problème germano-polonais (wyd. dotacja Carnegie'go, 1932).

***Gdów**, miasteczko w pow. wielickim (woj. krakowski), nad rzeką Rabą, 1.600 mieszk., wytwórnia wyrobów koszykarskich.

Gdynia. W 1931 r. liczyło miasto 30.210 mieszk. (w 1927 r. 13.780 mieszk., w 1929 r. 25.403) na obszarze 22,2 km². Ostatnie lata przyniosły dalszy rozwój miasta, pod względem zarówno ilości zaludnienia, jak budowlanym i gospodarczym: np. ilość firm budowlanych z 7 w 1919 r. wzrosła do 259 w 1929, ilość firm handlowych z 5 w 1919 r. wzrosła na 71 w 1927 roku, 175 w 1929, obecnie — mimo kryzysu gospodarczego — wynosi około 300, podobnie stały rozwój wykazuje ilość instytucyj bankowych (obecnie znajduje się w G. oddział Banku Gospodarstwa Krajowego, Państwowego Banku Rolnego, Banku Polskiego, Pol. Banku Przemysłowego, Miejska Kasa Oszczędności i kilkanaście innych krajowych i zagranicznych instytucyj finansowych). — W zakresie budownictwa na terenie miasta na uwagę zasługuje żywa działalność budowlana wszelkiego rodzaju instytucyj publicznych, której wynikiem jest powstanie szeregu gmachów nadających miastu wielkomiejski charakter, jak np. dworzec kolejowy, Urząd Morski, Urząd Celny, Magistrat, Zarząd Budowy Portu, Bank Polski, Bank Gosp. Kraj., P. Instytut Meteorologiczny, P. P. „Żegluga Polska“, Urząd Pocztowy, Kapitanat Portu, Szkoła Morska, Szkoła Handlu Morskiego i Techniki Portowej, Sąd, Starostwo, szpital, szereg szkół i t. d. Miasto posiada elektrownię, gazownię, wodociąg; znaczne przestrzenie zajmują trawniki, skwery i t. p., w 1932 r. rozpoczęto budowę stadjonu sportowego. G. posiada stację iskrową. Kąpielisko Kamienna Góra odwiedza około 5.000 osób rocznie. — W dniu 31. VII. 1932 r. odbyło się w G. uroczyste Święto Morza“, na które zjechało około 100.000 ludzi z całej Polski; uroczystość ta ma się odbywać każdego roku w dniu 29 czerwca.

Port gdyński zaczęto budować w 1921, po zbadaniu innych projektów, np. budowy portu na nadbrzeżnem, leżącym na granicy Polski i Niemiec jeziorze Żarnowieckiem — z wejściem na otwarty Bałtyk, w zatoce Puckiej z wejściem od Wielkiej Wsi i kanałem przez półwysp Helski, w Pucku lub Rewie z wejściem od zatoki Puckiej, w Tczewie na Wiśle, i innych. O wyborze G. zdecydowała niewielka odległość od ujścia drogi wodnej Wisły, dogodne warunki budowy portu w postaci dogodnej konfiguracji terenu (znaczna część portu gdyńskiego zbudowana została na lądzie stałym z pomocą wykopów), niezamarzanie morza (w przeciwieństwie do zatoki Puckiej) i t. d. — Właściwe prace około budowy portu, według planów Ministerstwa Przemysłu i Handlu, zaczęły się dopiero w 1924 r., na szerszą skalę w jesieni 1926. Pierwszą serję robót ukończono w 1930, druga serja ma być wykonana do 1. IV. 1934 r.

Port gdyński dzieli się na port zewnętrzny, zbudowany na morzu (sztuczne baseny i molo), i na port wewnętrzny zbudowany na lądzie. — Port zewnętrzny składa się z awanportu, basenu południowego i basenu Prezydenta; części te, niezwiązane z sobą przestrzenią wodną w obrębie portu, mają osobne wejścia (od wschodu). Awanport ograniczony jest od morza łamaczem fal, od zachodu wybrzeżem (na którym wykopany został port wewnętrzny). Środkiem awanportu prowadzi do portu wewnętrznego ze wschodu na zachód kanał wejściowy; północną część awanportu zajmuje port marynarki wojennej, południową basen węglowy, o trzech nabrzeżach: Holenderskiem, Duńskim i Szwedzkim. Środkowa część portu zewnętrznego, basen południowy, sąsiadujący od południa z awanportem, posiada trzy nabrzeża: Śląskie, Angielskie i Rybne; w północno-zachodnim narożniku basenu południowego znajduje się basen pomocniczy, używany przez Stocznice Gdyńską (dok pływający o nośności 5.000 tonn). Trzecia, południowa część portu zewnętrznego, basen Prezydenta, obejmuje przystań „Żegluga Polskiej” i przystań statków turystycznych. — Port wewnętrzny składa się z kanału portowego, basenu im. Marszałka Piłsudskiego i basenu im. Kwiatkowskiego. Basen im. Marszałka Piłsudskiego ma 250 m szerokości, 10 m głębokości, składa się z nabrzeża Polskiego, Rotterdamskiego i Indyjskiego; na nabrzeżu Indyjskim mieści się łuszcarnia ryżu, olejarnia, w sąsiedztwie wybudowana w 1930 r. chłodnia portowa, najnowocześniejsza urządzona, mogąca pomieścić 7.000 wagonów, o olbrzymim znaczeniu dla polskiego eksportu środków żywności.

Powierzchnia portu gdyńskiego wynosi 273 ha, długość nabrzeży wynosi 10,2 km (w tem nabrzeża z głębokością wody ponad 8 m 5,3 km, podczas gdy w porcie gdańskim na 30 km nabrzeży tylko 2 km), dźwigów jest 48, ogólna powierzchnia magazynów i składów portowych (wraz z halą pasażerską na molo pasażerskim) w dniu 31. XII. 1932 wynosiła 120.788 m², sieć kolejowa portu mierzy około 70 km.

Z G. wychodzi 8 regularnych linii okrętowych: 1. Gdynia—Le Havre, eksploatowana przez towarzystwo francuskie „Compagnie Générale Transatlantique”; istnieje od 1925, statki chodzą pod banderą francuską, z Gdyni co 7—10 dni, zachodzą do Kłajpedy, Libawy, niekiedy Leningradu, 2. Gdynia—Ameryka Południowa, do jesieni 1931 eksploatowana przez francuskie towarzystwo „Chargeurs Reunis”, od 29. I. 1932 przez brazylijskie tow. „Lloyd Brasileiro”; statki odchodzą co 6 tygodni, zachodzą do Hamburga, Rotterdamu, Antwerpji, Le Havre, Leixoes, Lizbony, Pernambuco, Bahia, Victoria, Rio de Janeiro, Santos, Rio Grande i Porto Alegre, 3. Gdynia—Gdańsk—Londyn i Hull, istnieje od 1. IV. 1929, eksploatowana przez Polsko-Brytyjskie Tow. Okrętowe, w którym „Żegluga Polska” ma 75% udziałów; statki odchodzą co tydzień, 4. Gdynia—N. Jork, eksploatowana od 1929 przez towarzystwo „American Scantic Line” (Mc Cormick Line), pod banderą Stanów

Zjedn. A. P.; statki odchodzą mniej więcej co tydzień, na linii N. Jork—Kopenhaga—Gdynia—Helsingfors—Gdynia—Kopenhaga—N. Jork, 5. Gdynia—Ameryka Północna, linja powstała w 1930, eksploatowana przez mieszane polskoduńskie tow. „Polskie Transatlantyczne Tow. Okrętowe. Linja Gdynia—Ameryka”; 52% udziałów towarzystwa posiada „Żegluga Polska”; statki odchodzą co 7—10 dni, na linii Gdynia—Gdańsk—Kopenhaga—N. Jork—Halifax, 6. Gdynia—Tallin—Helsingfors, co dwa tygodnie do Wybarga, linja uruchomiona przez „Żegluga Polska”, przedsiębiorstwo państwowe; statki odchodzą co tydzień; w sezonie letnim „Żegluga Polska” utrzymuje regularną komunikację pasażerską między Gdańskiem, G., Jastarnią, Helem i Orłowem szybkobieżnymi statkami salonorowami, 7. Gdynia—Karlskrona (Szwecja), otwarta 8. XII. 1931, bandera szwedzka, 8. Gdynia—Rotterdam, linja otwarta 1. I. 1932, ze współudziałem „Żegluga Polskiej”; statki odchodzą co tydzień, co dwa tygodnie odchodzą do Antwerpji.

Ruch w porcie gdyńskim w ostatnich latach 1930 i 1931 był następujący (liczby w nawiasie odnoszą się do 1930 r.): weszło 3.144 (2.238) statków, o pojemności 2,650.000 (2,031.000) tonn reg. netto, z ładunkiem 558.000 (504.000) tonn; wyszło 3.148 (2.219) statków, o pojemności 2,665.000 (2,015.000) tonn reg. netto, z ładunkiem 4,742.000 (3,122.000) tonn, w tem węgla 4,372.000 (2,954.000); na podkreślenie zasługuje nie tylko znaczny wzrost tonażu statków i wybitny wzrost ładunku (zwłaszcza w wywozie: 1,620.000 tonn więcej niż w roku poprzednim), ale także zwiększenie się udziału innych towarów, poza węglem, w wywozie) w 1930 węgiel stanowił 94,6% wywozu przez Gdynię, w 1931 r. 92,2%.

Jeśli chodzi o narodowość statków w obrocie portowym (statki wchodzące i wychodzące) G., to udział poszczególnych bander był następujący (w procentach łącznej pojemności statków, które weszły i wyszły, liczba w nawiasie oznacza rok 1925): Szwecja 27,2% (5,4%), Polska 18,2 (2,7), Niemcy 14,3 (5,4), Danja 8,1 (4,1), Norwegia 6,9 (3,4), Anglja 5,2 (0), Lotwa 4,9 (4,8), Stany Zjedn. A. P. 4,5 (0), Francja 1,8 (64), inne 8,9 (10,2). Charakterystyczny jest wzrost udziału bandery polskiej (największy, przeszło sześciokrotny), szwedzkiej i niemieckiej, pojawienie się bandery angielskiej i Stanów Zjedn. A. P., oraz ogromny spadek udziału bandery francuskiej.

***Gea**, bogini grecka, ob. Gaia.

***Geber**, ob. Dżabir.

***Gebweller**, miasto w Alzacji, ob. Guebwiller.

***Gedäref**, miejscowość w Sudanie anglo-egipskim (Afryka pń.-wsch.), ośrodek wielkiego obszaru uprawy bawełny i zbóż, przy linii kolejowej Kassala—Gedäref — (od 1927) Sennar.

***Geddes Patrick**, ang. biolog i socjolog, (1854—1932), prof. botan. w Dundee, później socjologii w Bombaju. Próbował pogodzić biologię ze sztuką i historją i zastosował ją praktycznie do kultury życia dzisiejszego, zwł. miejskiego. Dzieła: „Evolution of sex” (1889, 2 t.),

„Problems of sex“ (1912), „City development“ (1904), „Cities in Evolution“ (1915), „Biology“ (1925).

***Gedinnien**, w geologii, dolne piętro dolnego dewonu według podziału geologów francuskich; por. Dewon.

***Geestemünde**, do 1924 r. miasto pow. w pruskiej regencji Stade, na prawym brzegu Wezery przy ujściu do niej rzeki Geeste, obok Bremerhaven, 62 km na płn. od Bremy, około 25.000 mieszk., od 1924 połączone z miastem Lehe w miasto *Wesermünde* (około 80.000 mieszk.). — Port (główny port rybacki w Niemczech), doki, wielki handel rybami. — Powiat G. zachował swą nazwę.

***Geffcken** Johannes, współcz. niem. filolog klas., główne dzieło: „Griechische Literaturgeschichte“ (tom I, 2 cz., 1927, do doby sofistów).

***Gefle**, przestarzała pisownia nazwy miasta Gävle w Szwecji; Gefleborgs Län, przestarzała pisownia nazwy prowincji Gävleborgs Län w Szwecji.

***Geisler** Edward Tadeusz, pol. technolog i konstruktor, * 1884, od 1921 prof. Polit. Lwowskiej. Nap.: „Obrabiarki do metali“ (1923, t. 1.; 1929, t. 2.) i i.

***Gejsza**, tancerka i śpiewaczka w Japonji, występująca na przyjęciach prywatnych, zwłaszcza jednak w publicznych lokalach, dla zabawienia gości.

***Gejzer**. Wielki Gejzer na Islandji przestał działać w 1913/14 r.

***Gekony**, ob. Geckonidae.

***Gela**, miasto doryckie na pld. wybrzeżu Sycylii, założone 689 przed Chr. przez przybyszów z Krety i Rodos. Po 504 zawładnęło całą niemal Sycylią. Ob. Gelon. — 405 zburzyli G. Kartagińczycy, a 282 Mamertyni.

***Gela**, wyspa w archipelagu Salomona, ob. Guadalcanar.

***Gelderland**, prow. Holandji, (1930) 829.121 mieszk.

***Geldrja**, prow. Holandji, ob. Gelderland (tom 5 i uzup.).

***Gelenit**, minerał, należący do grupy melilitu, glinokrzemian wapnia o składzie $Ca_3Al_2SiF_2O_{10}$, tworzy tetragonalne kryształy barwy szaro-zielonej do brunatnej. Tw. 5,5—6, c. wł. 2,9—3. Występuje na górze Monzoni, w Fleimsthal, w Drawicy (Banat).

***Gellbolu**, turecka nazwa Gallipoli (ob. Gallipoli 2.).

***Gelonowie** (Geloni), jedno z plemion starożytnych, pokrewne Scytom; według Herodota (V. w. przed Chr.) zamieszkiwało obszary między Donem i Wołgą. W czasach późniejszych przesiedlają się w okolice, leżące na zach. od Donu, docierając do granic państwa Rzymskiego. G. mieli zajmować się rolnictwem i ogrodnictwem, skalpować wrogów oraz tatuować się.

***Gelsenkirchen**, miasto (powiat miejski) w Westfalji (Niemcy zach.), utworzone 1928 z miast G. i Buer, (1931) 105 km² i 336.000 mieszk. — W 1925 pracowało w przemyśle i górnictwie 77.847; w handlu i komunikacjach 16.568 ludzi. — G. posiada 10 stacyj osobowych i 5 towarowych (w 1929 r. 15 milionów tonn

przeładunku), 5 portów rzecznych (w 1930 r. 14.000 statków, 4,1 milj. tonn przeładunku), lotnisko.

***Gembarzewski** Bronisław, pol. malarz histor. i historyk wojsk., * 1872, od 1920 dyr. Muzeum Wojsk. w Warszawie. Napisał: „Wojsko Polskie 1815—1830“ (1903), „Wojsko Polskie 1807—1814“ (1912, II. wyd.), „Rodowody pułków polskich“ (1925) i i.

***Gemer**, ob. Gómör.

***Gémier** Firmin, franc. aktor i dyrektor teatralny, * 1870, 1901 dyrektor teatru Renaissance, 1906 właściciel teatru Antoine, z dwiema trupami teatralnymi i z doborowym repertuarem objeżdżał prowincję (nieraz przedstawienia na rynkach w wielkich namiotach cyrkowych), w r. 1916 założył towarzystwo szekspirowskie celem umiędzynarodowienia teatru franc., po wojnie podjął próby organizowania wielkich uroczystości społecznych we Francji, od 1922 mianowany przez rząd dyrektorem teatru Odéon, do którego wprowadził dramaty obce o ideologii humanitarno-pacyfistycznej.

***General Grant Park**, ob. Yosemite Valley.

***Generalizacja**, w kartografii: uproszczenie rysunku linii i zmniejszenie treści mapy, związane ze zmniejszeniem podziałki mapy.

***Genewa**, kanton szwajcarski, (1930) 171.958 mieszk. — Miasto G. z przedmieściami 143.611 mieszk. W 1931 r. rozpoczęto budowę pałacu Ligi Narodów. G. posiada port lotniczy i radjostację.

***Geneza** (z greck.), pochodzenie, por. Genesis.

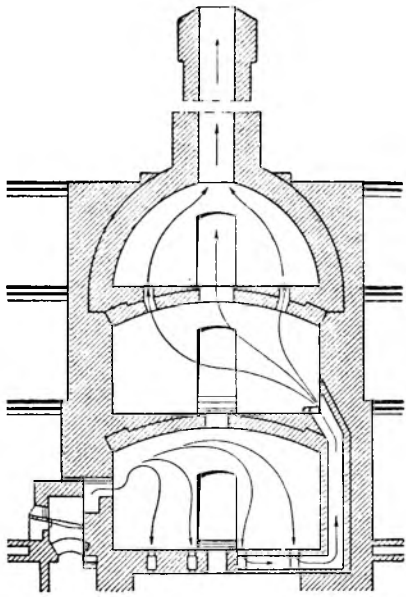
***Gentlemen's agreement** (umowa pomiędzy gentlemenami), oznaczająca w języku politycznym porozumienie pomiędzy dwoma państwami bez formalnego traktatu.

***Gentyt**, minerał, wodny krzemian niklu i magnezu, tworzy bezkształtne skupienia, naskorupienia i stalaktyty barwy zielonawej lub żółtawej. Tw. 3—4, c. wł. 2,4. Występuje w Teksas (Lancaster) nad jeziorem Górnem, w Hiszpanji (Malaga) i in. m.

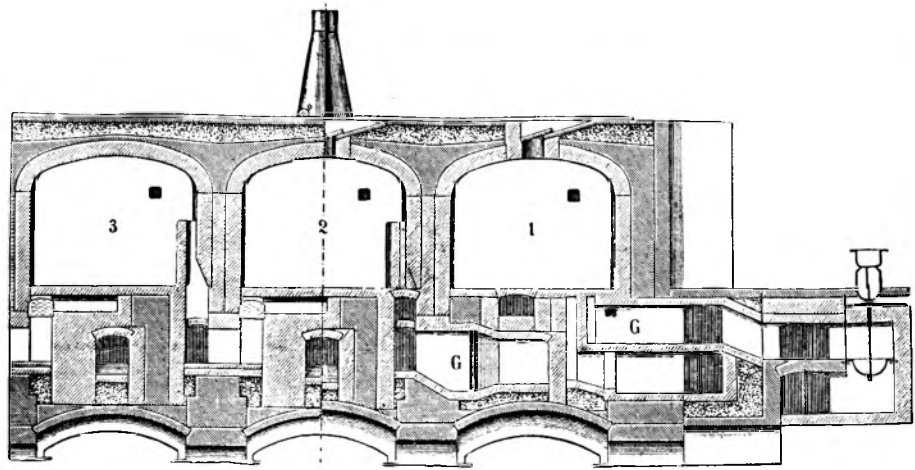
***Genua**, włoska prowincja, 1.767 km² i (1931) 831.024 mieszk. (489 na 1 km²). — Miasto G., (1930) 382.013 mieszk., jako gmina (La Grande Genova) 622.829 mieszk. (1931). — Ruch portowy w 1930 r.: 10.554 okrętów z 20,9 milj. tonn rejestr., przywóz morzem 6,2, wywóz 0,9 milj. tonn. — G. posiada oprócz uniwersytetu W. Szkołę Handlową, oraz szkołę budowy okrętów.

***Geny**, w nauce o dziedziczności (ob.) są to jednostki, przenoszące cechy z pokolenia na pokolenie. Można je uważać za jednostki materialne, przenoszące tylko pewne możliwości rozwojowe, sposoby reagowania itp., nie zaś stałe określone cechy. Mimo pewnego określonego składu genów (*genotyp*) organizm pod wpływem środowiska i czynników zewnętrznych może wykształcić inne cechy (*fenotyp*). Por. Gen.

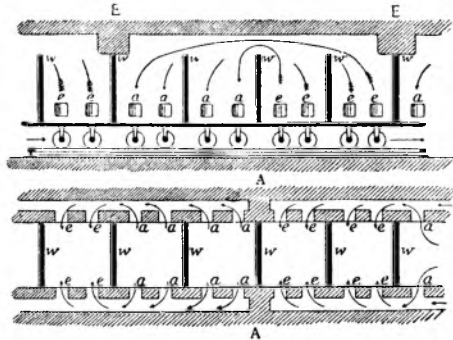
***Geoffrey (Galfrid, Galfred) of. Monmouth**, ang. dostojnik kościelny i kronikarz, (ok. 1100—1154), od 1152 biskup w Saint Asaph, potem opat w Abingdon, napisał: „Chronicon sive Historia Britonum“, która zyskała wielką

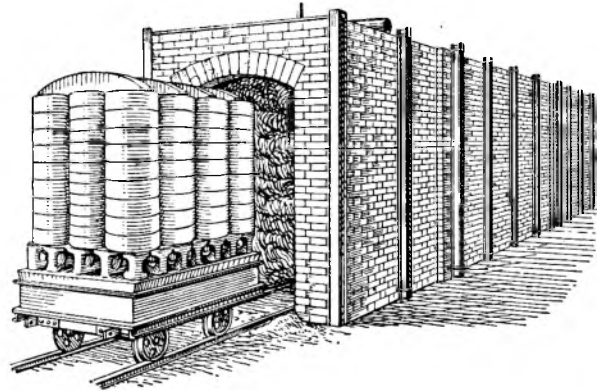
1. Piec płomienny piętrowy.

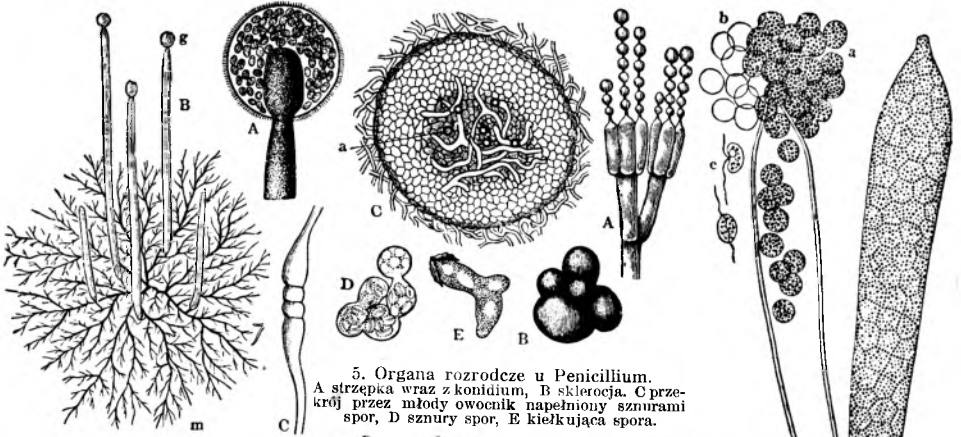

2. Piec kanałowy Mendheima.

3. i 4. Piec tunelowy Faugeron (schemat i widok ogólny).

5. Organa rozrodcze u *Penicillium*.
A strzępka wraz z konidium, B skróćca. C przekrój przez młody owocnik napelniony sznurami spor, D sznury spor, E kielkująca spora.

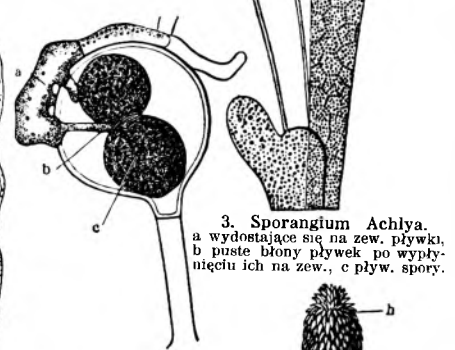
1. Rozwój u *Zygomycetes*.
A* sporangium w przekroju podłużnym, B grzybnia m, wraz ze sporangium g, C rozwój zygospor.

2. Kielkująca zygospora z zygospora, k kielkujący strzępek, g wczesnie utworzone sporangium.

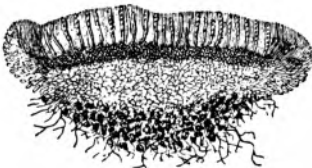

7. Część hymenium *Peziza convexula* wraz z workami zawierającymi spory s i parafyzami p.

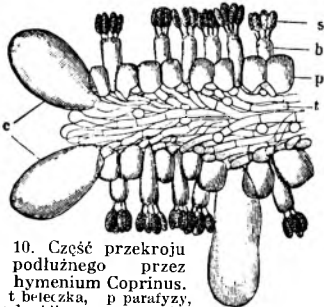

3. Sporangium *Achlya*.
a wydostające się nazew. pływki, b puste błony pływek po wypłynięciu ich nazew., c pływ. spory.

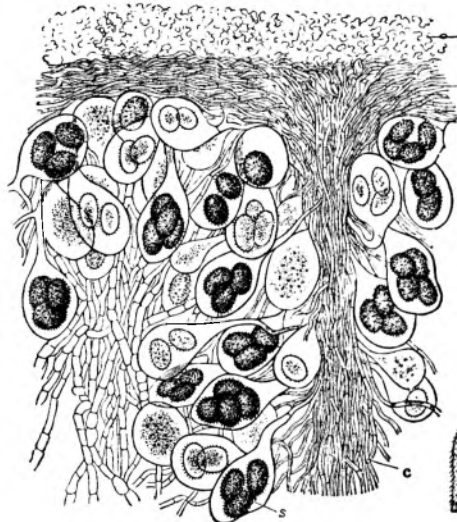
4. Zapłodnienie u *Achlya*.
Oogonium wraz z antheridium, a gałązka antheridium, b kanał legowcy, c oosphaera.

6. Owocnik *Peziza convexula* w przekroju podłużnym.

10. Część przekroju podłużnego przez hymenium *Coprinus*.
t bełeczka, p parafyzy, s basidiospory, c cystydy

8. Część przekroju poprzecznego owocnika *Tuber rufum*.
a b część korowca, c tkanka złożona z bełeczek, s worki wraz ze sporami.

9. Rozwój *Coprinus stercorarius*.
s sklerocjum, r strzępki grzyba nakształ. chwyt-ników (rhizoidów), trzonek, l kapelusz.

ślawę i wywarła silny wpływ na późniejsze generacje.

***Geoida**, ob. Ziemia.

***Geokronit**, minerał, połączenie siarki, ołowiu i antymonu, występuje w ziarnistych i ziemistych skupieniach barwy jasno-szarej do szaro-niebieskawej. Tw. 2,5, c. wł. 6,3—6,4. Znany z kop. srebra w Sala (Szwecja), Galicji (Hiszpanja), Toskanji i t. d.

***Geometridae**, ob. Miernikowce.

Geometria wykreślna, ob. też Wykreślna geometria.

***Geometryczna teoria funkcji** rozpatruje funkcje analityczne z punktu widzenia ich odwzorowań geometrycznych.

***Geomorfologia**, ob. Morfologia ziemi.

***Geopsychika**, dział psychologii stosowanej, założony przez W. Hellpacha, bada wpływy atmosfery (klimatu, pogody) i gruntu (krajobrazu) na życie duchowe człowieka. W szczególności bada się, jakie znaczenie mają burze, parność, opady, zmiany pogody, wiatry i t. d., i dlaczego je mają. Okazuje się, że można wyodrębnić typ wrażliwy na pogodę, co wyraża się w przynębiającym oddziaływaniu parności, „sirocca“, wiatru halnego, a przeciwnie, w podniecającym działaniu świeżości po burzy i po opadach śnieżnych. Typ ten reprezentują przeważnie neuropaci, albo ludzie o innych schorzeniach (reumatyzm), o wrażliwej konstytucji; należący do ras północno-europejskich są bardziej wrażliwi na pogodę, od należących do ras południowo-europejskich, mężczyźni bardziej od kobiet, dorośli — od dzieci. Niektórzy wrażliwi na pogodę mają też zdolność przeczuwania pogody. Również rozmaite formy klimatu (arktyczny, umiarkowany, tropikalny, morski, lądowy, górski) wywierają typowe działanie na życie duchowe człowieka, zależnie od rasy, nawyków, płci, wieku. Znajomość tych wpływów jest podstawą klimatoterapii. W dalszym ciągu stwierdzono dzienną i roczną okresowość życia duchowego, zależne od okresów klimatycznych. Okresowość dzienna wyraża się przede wszystkim w śnie i w zmianach jego głębokości, poza tem w zmianach sprawności fizycznej i psychicznej, i musi być uwzględniona w badaniach nad zmęczeniem. W okresie rocznym charakterystyczne jest przesilenie wiosenne, kiedy wzmagają się pobudliwość płciowa (przesilenie normalne) i kiedy częstsze są wypadki samobójstw, zbrodni seksualnych i psychoz (przesilenie nienormalne). W strefie umiarkowanej wzrasta sprawność fizyczna powoli od początku stycznia do końca kwietnia, później szybko do połowy czerwca, potem opada wybitnie i szybko do połowy sierpnia i następnie wzrasta jednostajnie do końca grudnia. Sprawność psychiczna opada wolno od stycznia do końca marca, szybciej do końca czerwca, a następnie wzrasta jednostajnie do końca grudnia. W krajobrazie, na który składają się fragment terenu i nieba, mają duże znaczenie pod względem geopsychicznym barwy i kształty. Barwy czerwone i żółte działają drażniąco, zielone i niebieskie uspokajająco, czarne, szare,

białe — tłumiąco. Od rzeźby terenu i stopnia żywości kształtów zależy, czy krajobraz jest przyjemny, czy też nie. Wymiary, ciasność lub szerokość, są warunkami krajobrazu intymnego, miłego, wzgl. potężnego, dzikiego. Nie bez znaczenia są dźwięki (dzwony, śpiew ptaków), szmery (woda, wiatr, owady), zapachy (kwiaty, siano, las), które towarzyszą przeżyciom wzrokowym. Zespół tych czynników określa charakter krajobrazu (górski, lesisty, pustynny, piaszczysty i t. d.), który wywołuje różne nastroje i dlatego krajobraz staje się miły, malowniczy, nudny, niesamowity i t. d. — Obok rasy i historii jest krajobraz czynnikiem wybitnym w kształtowaniu się psychiki ludzkiej, wpływając przedewszystkiem na charakter, a pośrednio na losy ludu. Moralność ludowa, obyczaje i sztuka dowodzą, że mieszkańcy malowniczych górskich krain mają fantazję znacznie bogatszą, od mieszkańców równin.

George Stefan, poeta niem., w r. 1928 wydał „Das neue Reich“, zbiór poezji lirycznych od 1914 r. Od 1927 wyd. zbior. dzieł w ostatecznej redakcji (18 t.). Podstawowe dzieła o G. i jego otoczeniu: Gundolf: „George“ (III wyd. 1930), Fr. Wolter: „S G. und die Blätter für die Kunst“ (1930). G. pozostawał w bliższych stosunkach z poetą pol. Wacławem Rościzem-Lieder i wzajemnie przekładali swoje utwory.

***Georgenberg**, niem. nazwa Miasteczka na pol. Górnym Śląsku (ob.).

***Georgetown**, miasto, ob. Pinang.

Georgja, stan w Stanach Zjedn. A. P., (1930) 2,908.506 mieszk. (19 na 1 km²). W 1930 r. zajętych było pod uprawą 4,3 milionów ha (255.998 farm), w tem 33% w rękach kolorowych. Głównym produktem rolnictwa jest bawełna (w 1931 zajmowała obszar 1,390.000 ha, produkcja wynosiła 1,395.000 bali), wzrasta produkcja trzciny cukrowej. Zwierzęta domowe w 1.000 sztuk: konie 33, muły 337, bydło 1.196, owce 51, świnie 1.154. — Produkcja górnicza jest bardzo mała (bauksyt, gliny, kamień), w 1929 wartość jej wynosiła 15,3 milj. dolarów. — Przemysł zatrudniał w 1929 158.280 pracowników w 4.178 przedsiębiorstwach; produkcja przemysłowa miała wartość 718,6 milj. dolarów. Główną gałęzią przemysłu jest bawełniany; w 1930 liczył 3,240.000 wrzecion. — W 1929 było 10.882 km kolei o napędzie parowym i 684 o napędzie elektrycznym. Państwo uniwersytet w Athens liczył w 1929 r. 1.869 studentów. — Stan dzieli się na 161 okręgów.

***Georgja Południowa**, ob. Południowa Georgja.

***Géraldy** Paul, poeta franc., * 1885, jeden z najpoczytniejszych liryków współcz., niezwykle powodzenie miał zwłaszcza jego zbiór poezji „Toi et moi“ (1913, tłum. pol.), nadto inne utwory, zwłaszcza dramaty psychologiczne: „Les Noces d'argent“ (1917), „Aimer“ (1921, miał wielkie powodzenie w Comédie Française), „Les grands garçons“ (1923), „Robert et Marianne“ (1925).

***Gerardyt** (gerhardyt), minerał, zasadowy azotan miedzi o składzie $\text{Cu}(\text{NO}_3)_2 \cdot 3 \text{Cu}(\text{OH})_2$, tworzy rombówce kryształy barwy ciemno-zielonej, odznaczające się wyraźnym pleochro-

zmem. Tw. 2, c. wł. 3,4. Występuje w Arizonie, w kop. Miedzi Jerome.

***Gerasa** (dziś Dżerasz), miasto machabejskiego króla Janneusa, w Palestynie, na wschód od Jordanu. W l. 1929—32 wykopano tu szereg zabytków: łaźnię rzymską z 462 po Chr., łaźnię parowe, salę gimnastyczną i basen pływacki. W głównej hali na posadzce mozaikowej umieszczone jest imię budowniczego i rok budowy. W dziedzińcu obok kościoła św. Teodora z 480 po Chr. położony był klasztor. Przy odkopaniu aramejskiego pałacu odkryto ponad 200 greckich i rzymskich napisów z 100—630 po Chr. Świątynia Zeusa, Artemidy i kilka bizantyńskich kościołów wskazują na wielkie znaczenie G. w starożytności.

***Géraud** André, dziennikarz franc., ur. 1882, współpracownik „Écho de Paris“, pisuje artykuły o polityce zagranicznej pod pseudonimem „Pertinax“.

***Gerga**, prowincja egipska, tyle samo, co Girgeh (ob.).

***Gerlach**, ob. Garluch.

***Germanium**, pierwiastek chem., ob. German.

***Germanja**, ob. Germania.

***Germanoslawica**, niem. kwartalnik naukowy do badania germańsko-słowiańskich związków kulturalnych, wydawany od r. 1931 w Pradze pod red. Józefa Janko i Franc. Spina, przy współpracy także uczonych polskich.

***Germiston**, miasto w Transwalu pld. (Unja Pld. Afryki), 51.565 mieszk. (w tem 23.953 białych), na wysokości 1.670 m, 13 km na wsch. od Johannesburga, w złotodajnym obszarze gór Witwatersrand, węzeł kolejowy, port lotniczy, posiada płóczkarnię złota (ponad 40 milionów funtów szterlingów rocznie), warsztaty kolejowe, przemysł metalowy i maszynowy, gimnazjum, bibliotekę.

***Gerona**, prowincja hiszpańska, (1930) 331.389 mieszk. (57 na 1 km²). — Stolica G., jako gmina 22.242 mieszk.

***Gerould** Katharine Fullerton, powieściopisarka pln. amerykań., * 1879, autorka opowiadań „Vain Oblations“ (1914), które wysunęły ją na czoło nowelistów młodego pokolenia, ale którym już nie dorównała w następnych utworach.

***Gersdorff**, minerał, siarkoarsenek niklu o składzie NiAsS, tworzący nieprzeźroczyste kryształy i skupienia ziarniste barwy srebrzysto-białej do stalowo-szarej. Tw. 5,5, c. wł. 5,6—6,2. Występuje w Loos (Szwecja), Lempala (Finlandja), w Harcu, Turynji i in. m.

***Gerson** Max, lekarz niem., ur. 1881, w 1929 kierownik dietetycznego sanatorium i szpitala krajowego w Kassel, podał nową dietę leczniczą dla chorych na gruźlicę. Napisał: „Meine Diät“ (1930), „Einführung in die Gersondiät“ (1930). Por. Dietetyka (uzup.).

***Getto**, ob. Ghetto.

***Gębarski** Stefan, por. Gębicki Jakób (uzup.).

***Gębicki** Jakób. Błąd druk.: Ostatnie 3 wiersze („Z szerokiego świata“, „Robinson Tatrzański“ i i. Pisał też dla ludu, m. i. w „Gazecie świątecznej“) należy przenieść do art. Gębarski Stefan.

***Gęsiówka**, ob. Arabis.

***Gharb**, El (arabskie „zachód“), 1. u mieszkańców Azji Przedniej i Egiptu cała Afryka pln., u mieszkańców Trypolitanii kraje Atlasu, u mieszkańców Algierji i Tunisu tylko Marokko. — 2. nazwa wielkiej krainy w Marokku, na pln.-zachodzie. Jest to płyta zbudowana ze skał trzeciorzędowych, rozcięta licznymi rzekami o szerokich dolinach w biegach dolnych (dolina dolnego Cebu mierzy 4.000 km²). Tu leżą miasta Fez i Mekinez.

***Ghéon** Henri (właśc. Vangeon), pisarz franc., * 1875, rzecznik wolnego wiersza: „Chanson d'aube“ (1897), „La Solitude de l'été“ (1898), i katolicyzmu: „Foi en la France“ (1916) i „Le Miroir de Jésus“ (1920, poezje), wystawił na scenie: „Le Pain“ (1911, tragedia ludowa), „L'Eau de vie“ (1914, tragedia chłopstwa), misterja: „La Farce du pendu dépendu“ (1920), „Le Pauvre sous l'escalier“ (1921), „Les trois miracles de Sainte Cécile“ (1922), pisał też szkice krytyczne, m. i. „Partis Pris“ (1923).

***Ghil** René, poeta franc., (1862—1925), w r. 1886 założył szkołę symbolistyczno-harmonistycznej („École Évolutive-Instrumentale“), teorię swoją rozwinął w „Traité du Verbe“ (1886, dźwięki zgłoskowe, łącząc się z innymi, poddają ton i wywołują myśl). Zbiory poezyj od r. 1889 (ostatnio: „Les images du monde“, 1912—20), nadto studja teoretyczne.

***Ghuzi** (arab.), „umywanie“, szczególnie kąpiel rytualna u mahometan.

***Giaveno**, miasto w prowincji turyńskiej (Włochy pln.), około 11.000 mieszk., przemysł metalowy, garbarnie, wyroby jedwabne.

***Gibara**, miasto portowe na pln. wybrzeżu Kuby (Antyle), około 20.000 mieszk.

***Gibbons** Orlando, kompozytor ang., (1583—1625), 1604 organista Chapel Royal w Londynie, 1623 opactwa westminsterskiego, napisał: „Fantasies“ na wiole (1610; nowe wyd. Rimbault'a, 1843), utwory na wirginał, madrygały i motety (1612; nowe wyd. E. H. Fellowes'a, 1914), dalej Anthems, hymny (nowe wyd. F. Bridge'a, 1907) i i.

***Gibson** Wilfrid Wilson, poeta ang., * 1878, początkowo naśladowca Tennysona, następnie przywódca antywiktorjańskiego realizmu, odtwórca społecznego ducha czasu, od wojny skrajny realista. Wyd. zbior. 1926.

***Gibsył**, minerał, wodorotlenek glinu Al(OH)₃, tworzy jednoskośne kryształy, kuliste konkrekcje, stalaktydy i naszkorupienia barwy białej, szarawej, zielonawej lub czerwono-białej. Tw. 2,5—3,5. C. wł. 2,3—2,4. Znany z Uralu (Zlatoust), Norwegji (fiord Landesund), Małej Azji (Gumuch-dagh) i in. m.

***Gide** Charles, ekonomista franc., † 1932.

***Gide** André, pisarz franc., napisał nadto: „Le journal des Faux-monnayeurs“ (1927), powieść „L'école des femmes“ (1929), wspomnienia „Si le grain ne meurt“ (1926), opisy podróży: „Voyage au Congo“ (1927) i „Retour du Tchad. Voyage au Cameroun“ (1928). Wyd. zbior. od 1931. Studja o G.: P. Souday (1927), R. Lalou (1928) i i.

***Gidle**, wieś w pow. radomskim (woj. łódzkie), 12 km na pld. od Radomska, kościół z XI. w., miejsce pielgrzymek; fabryka pługów.

***Gieburowski Waclaw**, ks., pol. historyk muzyki i kompozytor, *1879, studja w Niemczech, od 1919 docent muzyki kośc. Seminarjum Duchownego, od 1920 doc. historii muz. Państw. Konserwatorjum Muz. w Poznaniu. Wydał szereg prac z dziedziny hist. muzyki kośc. w Polsce. Kompozycje: „Kantata ku czci Skargi“ (na chór miesz. z orkiestrą), „Ave Maria“ (sopran solo z chórami), „Requiem“ (chór miesz.) i i.

***Gielniów**, miasteczko w pow. opoczyńskim (woj. kieleckie), około 1.400 mieszk., wyrób osefek.

***Gieysztor Jakób**, pol. działacz polityczny i antykwaryusz, (1827—1897), po ukończeniu uniwersytetu petersburskiego osiadł w majątku dziedzicznym na Litwie, oddając się obok gospodarstwa wiejskiego pracy społecznej i oświatowej, odegrał zwłaszcza czynną rolę w przygotowaniach do reformy stosunków włościańskich. Pod względem politycznym zbliżony do Białych, stworzył poufną organizację obywatelstwa litewskiego, które pod pozorem spraw rolniczych czy kredytowych zbierało się corocznie dla omawiania ogólnych potrzeb kraju. Aczkolwiek przeciwny powstaniu, po jego wybuchu stanął G. na czele ustanowionego przez Rząd Narodowy Wydziału dla Litwy. 31 lipca 1863 został uwięziony, po dwuletnim śledztwie skazany na 12 lat ciężkich robót. 1873 powrócił z Syberji i otworzył w Warszawie naukowy antykwariat, wydobył od zagłady szereg cennych dzieł, ogłosił 16 katalogów antykwarskich oraz kilka zabytków piśmiennictwa. Obok pomniejszych prac dużą wartość historyczną posiadają jego „Pamiętniki“ (wyd. St. Kościalski, 1921, 2 t.).

***Giez**, ob. Gzy.

Giga (włosk., franc. *Gigue*), 1. pierwotnie francuska nazwa żartobliwa dla wioli o wydętym korpusie rezonancyjnym, podobnym w kształcie do szynki (*gigue*). — 2. Dawna forma tańeczna, która pojawiła się naprzód w angielskiej muzyce fortepianowej z końca XVI. w. (*jig*), bardzo ożywiona, w takcie trójdzielnym, rzadko także na 4/4. W charakterze rzeczywistej muzyki tańecznej składała się z dwóch reprzy 8-taktowych; w suitach (partitach) XVIII. w. stanowi część końcową, często zbliżoną do fugi.

***Gigantactis A. Br.**, rodzaj ryby kostnoszkieletowej. Ciało spłaszczone, wydłużone. Głowa mała z dużym pyskiem. Płetwy kolczaste. Posiada organa świetlne, umieszczone na długim wyrostku. *G. vanhoeffeni* A. Br. 2 $\frac{1}{2}$ —3 cm długa, znaleziona w głębiach 1.900—3.396 m w Oceanie Indyjskim.

***Gigolo**, tancerz, zatrudniony w lokalach tańecznych. Tańczy z paniami, które przychodzą bez męskiego towarzystwa lub też nie mają dalsera.

***Gigue**, ob. Giga.

Gilbert William, lekarz ang. Pierwszy odzielił w swem dziele „*De magnete*“ zjawisko magnetyzmu od elektryczności i teźże nadał jej nazwę („*vim illam electricam nobis placet appellare*“).

Gilbert Seymour Parker, polityk pín.-amerykański, był od r. 1924—30 aż do zniesienia pla-

nu Dawes'a (ob.) w Berlinie generalnym agentem dla wpłat reparacyjnych; później został współwłaścicielem domu bankowego J. P. Morgan & Co. w Nowym Jorku.

***Gilbert Cass**, architekt ameryk., *1859, prezes amerykańskiego Instytutu Architektury i Ligi Architektury w Nowym Jorku. Główne dzieła: Woolworthbuilding i szereg drapaczy w Nowym Jorku, plany uniwersytetu w Minnesota i w Texas.

***Gilbert de Montreuil**, ob. Gerbert de Montreuil.

***Gilbertus Porretanus**, franc. scholastyk, ob. Gilbert de la Porrée.

***Gilga** (Gilja, niem. Gilge), główna lewoboczna odnoga Niemna przy jego ujściu, odgałęzia się od niego poniżej Tylży, po 37 km długim biegu uchodzi do zalewu Kurońskiego, żeglowna, połączona kanałem żeglownym Friedrichsgraben (uzup., ob.) z Dejną (uzup., ob.).

***Gilge**, ob. Gilga.

***Gilgenburg**, ob. Dąbrówno (uzup.).

***Gilbert Jan Emanuel**, przyrodnik, (1741—1814), z pochodzenia Francuz, w r. 1776 przybył na Litwę jako prof. szkoły lekarskiej w Grodnie, następnie w Wilnie. Napisał: „*Flora Lithuanica inchoata, seu enumeratio plantarum, quas circa Grodnam collegit et determinavit J. E. G. itd.* (Grodno 1781 i c. d. Wilno, 1728), „*Indagatores naturae in Magno Ducatu Lithuaniae, seu opuscula varii argumenti, quae historiam animalium, vegetabilium in M. D. Lit. et morborum, quibus in hac provincia homines vel maxime obnoxii sunt, illustrare possunt*“ (1787), „*Exercitium botanicum in Schola Universitatis Vilnensis habendum. Enumeratio methodica plantarum*“ (1782) i i.

***Gilliéron Jules**, językoznawca franc., (1854—1926), autor (razem z Edmond Edmont): „*Atlas Linguistique de la langue française*“ (1902), napisał nadto m. i.: „*Pathologie et Thérapeutique verbales*“ (1921), „*Les Étymologies des étymologistes et celles du peuple*“ (1922), „*Thaumaturgie linguistique*“ (1923).

***Gillot Claude**, franc. malarz, rysownik i rytownik, (1673—1722), główne dzieło: ilustracje do „*Bajek*“ La Motte'a. W swych projektach dekoracyjnych jest poprzodnikiem swego ucznia Watteau'a.

***Gimignano Vincenzo da San**, właśc. T a m a g n i, malarz włoski, (1492—po 1529), pomocnik Rafaela przy malowaniu loggij watykańskich, po śmierci mistrza malował w ojczystym mieście obrazy do kościołów.

Gimnastyka (grec. *gymnos*, „nagi“, młodzież grecka ćwiczyła nago), stanowi jeden z trzech głównych działów wychowania fizycznego, w którego skład wchodzi obok niej zabawy i gry ruchowe oraz sporty. W starożytności i w czasach Odrodzenia g. oznaczała wogóle ćwiczenie ciała. Ojcem nowoczesnej g. był nauczyciel filantropinum w Schnepfental Niemiec Guts Muths (uzup., ob.) z końcem XVIII w. Istnieją dwa systemy gimnastyczne godne tej nazwy: s z w e d z k i, którego twórcą jest P i o t r H e n r y k L i n g wraz ze swym synem H j a l m a r e m, oraz niemiecki stworzony przez Jana Fryderyka J a h n a, częściowo Ludwika

Spiessa. Oba systemy powstały w początkach XIX w. Założeniem pierwszego był harmonijny rozwój ciała w przystosowaniu do potrzeb organizmu i oparciu o podstawy biologiczne, celem drugiego osiągnięcie tężyzny fizycznej, siły i wielkiej zręczności, bez troski o jakieś naukowe uzasadnienie. Dzięki tej biologicznej podstawie system szwedzki, niepozabawiony zresztą zrazu dużych błędów, po dłuższym zastoju, a nawet skostnieniu, doczekał się w ostatnich dwudziętych latach wspaniałego rozwoju, oraz znacznej poprawy i ulepszeń w miarę postępu nauk biologicznych, psychologii i doświadczeń praktycznych. Natomiast system niemiecki, znalazłszy się w ciasnej uliczce swych ograniczonych zasad, nietylko się nie rozwija, ale coraz bardziej traci grunt nawet w Niemczech, które coraz silniej skłaniają się ku systemowi szwedzkiemu. Najwyraźniej tę zmianę widać np. w Austrii (Naturliches Turnen, Dr. Gaulhofer i Streicher). W dziedzinie systemu szwedzkiego prace fizjologa francuskiego G. Demenye'go, a zwłaszcza późniejsze badania duńskiego profesora teorii g. w Kopenhadze J. Lindharda, częściowo zaś także szwedzkiego prof. ortopedji Haglunda, niestychanie pogłębiły naukową, biologiczną stronę g. i dały znaczny impuls do reformy systemu szwedzkiego. Poprzedziły je, częściowo sły równoległe, lub były ich wynikiem, prace podejmowane na polu praktycznym przez szereg pracowników gimnastycznych narodów skandynawskich, które doprowadziły do stworzenia szeregu nowych metod gimnastycznych systemu szwedzkiego. Tu należy wymienić: Szwedkę Elin Falk (pierwsza reformatorka g. dziecięcej), Szwedkę z Finlandji Elli Björkstena (g. kobiecej), Szweda majora J. G. Thulina (znakomita metoda syntetyzująca zdobycze teoretyczne i praktyczne na tem polu), Duńczyka Nielsa Bukha (t. zw. „g. prymitywna lub podstawowa“, męska), uczenieg prof. Lindharda, Dunkę Agnete Bertram (g. kobiecej).

Zasadniczą cechą reformatorską tych wszystkich metod jest przystosowanie do szczególnych potrzeb i warunków wieku i płci, odsztywnienie i usunięcie nieruchomości, ograniczenie pracy statycznej mięśni do minimum, wprowadzenie dynamiki i rytmu, ekonomja wysiłku i rozluźnienie, przystosowanie do potrzeb nowoczesnego życia wraz z przyznaniem prawa bytu w g. również ruchom utylityrnym, wreszcie kolosalne wzbogacenie zasobu ćwiczeń i ruchów gimnastycznych. Jeśli chodzi o zastosowania praktyczne, to należy przyznać pewną zasługę Francuzowi por. Hebertowi, twórcy t. zw. „metody naturalnej“, niezwiązanej bezpośrednio z systemem szwedzkim.

Nowoczesny podział g. uwzględnia następujące jej rodzaje: a) g. wychowawcza, b) g. mocyjna, t. zn. uprawiana głównie dla rozruszania ciała i dla zdrowia (w obrębie jej wchodzi również t. zw. g. domowa), c) g. elity, uprawiana w towarzystwach gimnastycznych, wreszcie d) g. jako zaprawa do sportu. T. zw. g. lecznicza jest dziś traktowana jako jeden ze środków t. zw. fizykoterapii (mechanoterapia, myoterapia), g. wojskowa,

poza pewnymi dodatkowymi ćwiczeniami w zakresie zastosowań ściśle wojskowych, niczem nie różni się od wychowawczej lub mocyjnej, wkońcu t. zw. g. rytmiczna nie ma związku z właściwą g. (ob. Rytmiczna gimnastyka).

Lekcja g. szwedzkiej, jakkolwiek metodą z powyżej wymienionych, odbywa się według pewnego, przyjętego stałego schematu (t. zw. toku lekcyjnego), różnego u różnych reformatorów. Schemat ten jest uzasadniony różnymi względami praktycznymi, oraz podstawami biologicznymi. W zasadzie dzieli się cały zasób ćwiczeń gimnastycznych na: 1. t. zw. ćwiczenia kształtujące, obejmujące ruchy, zwane skonstruowanymi, t. zn. sztucznymi, wymyślonymi, popularnie zwanymi gimnastycznymi, a których zadaniem jest wprawienie w ruch wszystkich stawów i mięśni ciała w sposób metodyczny, wyrobienie mięśniowe, uzyskanie pełnej ruchliwości wszystkich stawów, oraz ewentualnej poprawy postawy ciała, wraz z wyrobieniem zdolności koordynacyjnej — oraz 2. t. zw. ćwiczenia stosowane, t. zn. ćwiczenia o charakterze praktycznym, operujące przeważnie t. zw. ruchami funkcjonalnymi, naturalnymi lub do nich zbliżonymi, wziętymi z codziennego życia, dążące do doskonalenia funkcji ruchowych dla życia praktycznego. W skład tych ostatnich wchodzi takie ćwiczenia jak zwisy i wspinięcia, ćwiczenia równoważne, marsze i biegi oraz skoki. W skład ćwiczeń kształtujących wchodzi: ćwiczenia nóg, ramion, szyi wraz z głową i tułowia. Te ostatnie obejmują ruchy we wszystkich geometrycznych zasadniczych płaszczyznach, a więc wpród i wtył, w bok w obie strony, w skrętach ciała, częściowo również w kombinacjach tych płaszczyzn, przy czem bierze się pod uwagę rodzaj przeważającej pracy mięśniowej, t. zn. albo: a. dynamicznej (z ruchami stawowymi), albo b. statycznej (z unieruchomieniem pewnych stawów).

G. jest w dzisiejszych warunkach zmierzchanowanego, kulturalnego życia, jak to wykazują uczeni, niezbędnym uzupełnieniem racjonalnego wychowania fizycznego młodzieży, a dorosłemu daje w formie łatwej i nienatężającej odpowiednią dozę konieczną dla zdrowia ruchu, nawet w warunkach życia wielkomiejskiego.

*Gin, holenderska wódka jałowcowa, wyrabiana w ten sposób, że z preferentowanego zacieru żytniego destyluje się okowite, przepuszczając pary destylatu przez jagody jałowca zmieszane z chmielem.

*Gineceum, ob. Gynaecium.

*Giovanni d'Alemagna, malarz włoski z XV w., pochodzenia niemieckiego. Działał w Wenecji i w Padwie. Wraz ze szwagrem swym A. Vivarinim, z którym malował niemal wszystkie swe dzieła, jest najwcześniejszym przedstawicielem szkoły z Murano. Uczniem ich warsztatu był Carlo Crivelli. Z dzieł ich zachowało się kilka obrazów ołtarzowych w kościołach weneckich: trzy ołtarze w San Zaccaria, ołtarz w kaplicy Wszystkich Świętych w S. Pantaleone („Koronacja M. Boskiej“), „Madonna z czterema doktorami Kościoła“ w Scuola della Carita i kilka innych.

***Giovinezza, giovinezza, primavera di bellezza** („młodość, młodość, wiosna piękności“), początek hymnu faszystów włoskich, będącego przeróbką pieśni żołnierskiej.

Giraud, 1) Albert, poeta belgij., † 1929.

2) Victor, pisarz franc., 1929 otrzymał wielką nagrodę Akademii, napisał nadto m. i.: „Le christianisme de Chateaubriand“ (1925—28, 2 t.), „Passions et romans d'autrefois“ (1925), „Bos-suet“ (1930).

Giraudoux Hippolyte Jean, pisarz franc., wydał nadto m. i. powieści: „Eglantine“ (1927), „Aventures de Jérôme Bardini“ (1930), studjum. „Le sport“ (1928).

Girgenti, prow. włoska na Sycylii, (1931) 398.392 mieszk. (131 na 1 km²) i miasto G. (jako gmina 29.582 mieszk.) noszą od 1927 nazwę Agrigento.

***Girin** (Kirin), prowincja w Mandżurji i miasto, ob. Kirin.

***Gironde**, ob. Żyromydy.

***Gironde** (Zyronda), nazwa nadawana dolnemu biegowi (estuarjum) rzeki Garonny, od ujścia jej dopływu Dordogne.

Gironde, departament francuski, (1931) 852.786 mieszk. (80 na 1 km², w 1866 r. 65).

***Giroskop, girostat, girotrop**, ob. Gyroskop, Gyrostat, Gyrotrop.

***Giszowiec** (niem. Gieschewald), wieś w pow. katowickim (woj. śląskie), na pld. od Katowic, około 4.400 mieszk., w okolicy kopalnie węgla.

***Giuriati Giovanni Battista**, polityk włoski, ur. 1876, od 1921 deputowany, 1922—23 minister oswoobodzonych terytorjów, 1925—29 robót publicznych, od 1921 prezydent parlamentu, w l. 1930—31 sekretarz partji faszystowskiej.

***Givétien**, w geologii, górne piétro środkowego dewonu według podziału przyjętego przez geologów franc. Por. Dewon.

Gizeh, stolica prow. Gizeh (w 1927 r. 591.391 mieszk.) w Egipcie Dolnym (nie Górnym), liczyło w 1927 r. 26.921 mieszk., leży 14 km od Kairu, połączone z nim koleją i tramwajem, słynne piramidy i sfinks leżą 8 km na wsch.

***Glacier Park**, rezerwat przyrody (park narodowy) na pñn.-zach. stanu Montana (St. Zjedn. A. P.), założony 1910, mierzy około 4.000 km² (jeden z największych rezerwatów w Stanach Zj.), obszar górzysty, znajduje się tu ponad 200 jezior górskich lodowcowego pochodzenia i kilkadziesiąt małych lodowców.

***Gladbach-Rheydt**, miasto w prow. reńskiej (Prusy zach.), w rejencji Düsseldorf, utworzone 1929 przez połączenie miast München-Gladbach, Rheydt i Odenkirchen, ma 143 km² pow. (17 zabudowanych), w 1930 liczyło 201.000 mieszk. Posiada 9 stacyj kolejowych i port lotniczy. (Ob. München-G. i Rheydt).

***Glaeser Ernst**, pisarz niem., * 1902, autor głośnej powieści wojennej „Jahrgang 1902“ (1928, 100 tys. 1931, tłum. pol.) i jej ciągu dalszego „Frieden“ (1930).

Glamorganshire, hrabstwo w Walji (Anglja zach.), w 1931 r. 1,225.713 mieszk. (582 na 1 km²).

***Glaserapp** Helmuth von, indolog niem., * 1891, wydał m. i.: „Der Hinduismus“ (1922), „Indien“ (1925), „Der Jainismus“ (1925), „Brah-

ma und Buddha“ (1926), „Heilige Stätten Indiens“ (1928), „Religiöse Reformbewegungen im heutigen Indien“ (1928), „Die indischen Literaturen“ (1926—1929), „Britisch-Indien und Ceylon“ (1926).

***Glaser Stefan**, prawnik pol., * 1895, w l. 1920—24 prof. prawa karnego w Lublinie, od 1924 w Wilnie. Napisał: „Prawo karne; część ogólna“ (1920), „Wstęp do nauki procesu karnego“ (1928), „Zarys polskiego procesu karnego“ (1929) i i.

Glasgow, (1931) 1,088.417 mieszk., obszar 120 km². — Port w 1928 miał 17 km nadbrzeży i 131 ha basenów. Ruch portowy w 1930 r.: 12,620.000 tonn rejestr., w tem 9 milj. tonn żeluga zagraniczna.—Uniwersytet liczył w 1931/32 roku 5.484 studentów; biblioteka miejska posiada 344.000 tomów.

***Glaspell Susan**, pisarka póln. ameryk., wraz z mężem (G. C. Cook) prowadziła Little Theatre, reżyserując, występując i pisząc jednoaktówki satyryczne (najlepszy „Trifles“, 1919). Z większych jej dramatów najlepszy „The Verge“ (1922). Śmierć swego pierwszego męża w podróży do Grecji i wspomnienia tego małżeństwa opisała w „The Road to the Temple“ (1926) i w powieści „The Fugitive's Return“ (1929). W r. 1925 zaślubiła pisarza Norman Matson, z którym napisała dramat „The Comic Artist“ (1927). Jej dramat „Alison's House“ (1930) odznacz. nagrodą. Napisała też powieści: „Brook Evans“ (1928), „A. Holt and Family“ (1931) i i.

***Glass Jakób**, prawnik pol., * 1864, od 1917 prow. wykł. zlec. prawa hipotecznego Uniw. Warsz., w l. 1920—26 sędzia Sądu Najwyższego, członek Komisji Kodyfikacyjnej. Napisał szereg prac, m. i.: „Rzut oka na hipotekę polską w świetle ustawodawstw obcych“ (1917), „Zarys prawa hipotecznego w b. Królestwie Polskiem“ (1922).

***Glatzel Jan**, lekarz pol., * 1888, prymarjusz szpitala św. Łazarza w Krakowie, od 1929 prof. chirurgji Uniw. Jagiell. Napisał szereg prac specjalnych.

***Glaukodot**, minerał, siarkoarsenek kobaltu i żelaza (Co, Fe)AsS, tworzący rombów kryształy barwy szarawo-białej. Tw. 5, C. wł. 5,9—6,0. Znany z Huasco (Chile), Hakansbó (Szwecja).

***Glaukofan**, minerał, krzemian sodu, żelaza, glinu i magnezu, występujący w jednoskośnych pryzmatycznych kryształach zbliżonyj formą do amfibolu i we włóknistych skupieniach barwy niebieskiej i szarej o wyraźnym pleochroizmie. Tw. 6—6,5. C. wł. 3,1. Występuje na Cykladach, w Zermatt (Szwajcaria), na Korsyce i w in. m.

***Glej** (glia), ob. Nerwy.

***Glejt**, ob. List żelazny.

***Glen Cove**, miasto w stanie N. Jork (St. Zjedn. A. P.), na pñn.-zach. krańcu Long Island, 11.430 mieszk. (w tem około 1.000 Polaków), stacja kol., mauzoleum Ch. Pratta, założyciela techn. Instytutu Pratta w Brooklynie.

Glendale, miasto w stanie Kalifornja, (1930) 62.736 mieszk. Założone w 1902, w 1920 liczyło

13.536 miesz., szybki rozwój zawdzięcza położeniu pod Los Angeles.

***Gley Emile**, fizjolog franc., (1857—1930), od 1908 prof. biologii ogólnej w Collège de France, pracował szczególnie w dziedzinie wydzielania wewnętrznego i przeciwciał (ciał odpornościowych), wprowadził określenie hormozony dla hormonów wzrostu i napisał: „Essais de philosophie et d'histoire de la biologie“ (1900), „Les sécrétions internes“ (1914), „Les grandes problèmes de l'endocrinologie“ (1926), „Traité élémentaire de physiologie“ (1909, 7. wyd. 1928, 2 t.) i i.

***Glicenstein Henryk**, rzeźbiarz pol., *1870, kształcił się w Monachjum pod kierunkiem prof. Rümmana. Otrzymał w 1895 Prix de Rome i osiedlił się w Rzymie na stałe. Główne dzieła: „Maternité“, portret malarza Hirszenberga, „Circe“, „Narcyz“ i in.

Glicerydy, estry gliceryny. 1. Ester glicerynofosforowy ma zastosowanie w garbarstwie; jego sole bywają używane jako leki, tak np. sól potasowa znajduje się w sanatozieni. Dwa acetyny czyli estry gliceryny i kwasu octowego mają szerokie zastosowanie w farbiarstwie i jako rozpuszczalniki acetylcelulozy. Trójacetyna (otrzymywana przez ogrzanie gliceryny z bezwodnikiem octowym) służy jako stabilizator przy wyrobieniu pachnidel.

Gliceryna. Otrzymuje się ją obecnie przez fermentację zacieru cukrowego, zawierającego sole działające alkalicznie, przy pomocy *Saccharomyces ellipsoideus*; dodatek niektórych soli, jak sody, siarczanu sodu, fosforanu amonowego lub chlorku amonowego zwiększa wydajność. W tym procesie obok g. powstaje alkohol etylowy i aldehyd octowy.

***Gliceryny surogaty**, substancje przypominające niektórymi własnościami fizycznymi, jak trudne zamarzanie, hygroskopijność i t. p. glicerynę. Były używane głównie podczas wojny w państwach centralnych. Jako przykłady mogą służyć: glikol, mieszaniny cukru gronowego z chlorkiem magnezu, roztworami gumy i t. p. Znaczne zastosowanie posiadają też mleczany potasowców (pergliceryna, perkalgliceryna).

***Glicyna**, surogat gliceryny, ma zastosowanie w drukarstwie tkanin.

***Glikoklininy**, substancje o nieznanym budowie chem., znalezione w zielonych częściach roślin i świeżych sokach roślinnych.

Glikokol, służy do syntezy leków. Emil Fischer użył glikokoli do syntezy polipeptydów, ciał zbliżonych do peptonów, powstających przy hydrolizie białek naturalnych.

***Glikol**, związek organiczny o wzorze $\text{OH}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{OH}$. Otrzymuje go się przez chlorowanie etylenu ($\text{CH}_2 = \text{CH}_2$) i zmydlenie otrzymanego chlorku etylenu ($\text{Cl}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{Cl}$). Ma smak słodki. W czasie wojny był używany jako środek zastępujący glicerynę. Ma zastosowanie jako produkt wyjściowy przy wyrobieniu ważnych rozpuszczalników i środków wybuchowych.

***Glikole**, ob. Alkohole.

***Glikochlorohydryna** $\text{CH}_2(\text{OH})\text{CH}_2\text{Cl}$ czyli alkohol chloroetylowy powstaje z glikolu działaniem chlorowodoru. Jest substancją silnie

trującą, ma zastosowanie w technice do wyrobu ważnych rozpuszczalników, np. dwuacetyloglikol (rozpuszczalnik estrów celulozy). Pod działaniem ługu potasowego przechodzi w bezwodnik glikolu

$\left. \begin{array}{c} \text{CH}_2 \\ | \\ \text{CH}_2 \end{array} \right\} \text{O}$, który jest gazem

o eterycznej woni.

Glikolowy kwas powstaje przy elektrodredukcji kwasu szczawiowego w roztworze kwasu siarkowego z użyciem elektrod ołowianych. Ma zastosowanie przy drukowaniu tkanin w miesce droższego kwasu winowego. Glikolan sodowy jest składnikiem niektórych wywoływaczy fotograficznych. Ester etylo-glikolowy bywa używany jako rozpuszczalnik. Poza tem ma k. g. duże zastosowanie przy wyrobieniu leków, sztucznych żywic i garbników.

Glikozydy, ciała b. rozpowszechnione w świecie roślinnym. W skład ich obok cukrów wchodzi alkohole albo fenole. Jako przykłady mogą służyć koniferyna, arbutyna, askulina i t. p. Glikozydem stosowanym na szeroką skalę w technice jest tanina.

Glima.

***Glima**, rodzaj zapasów, uprawianych na Islandji, przy których zapasnicy chwytają się za pasy skórzane, opięte powyżej bioder, starając się wzajemnie powalić na ziemię. Zwycięzcą pozostaje ten, kto potrafi zmusić przeciwnika, by dotknął ziemi jakąkolwiek częścią ciała powyżej kolana i łokcia.

Glin. Zastosowanie praktyczne g. rozszerza się coraz bardziej. Z blachy glinowej wyrabia się przez prasowanie naczynia kuchenne. Naczynia takich nie należy myć sodą, ani ługiem, gdyż alkalja działa na g. rozpuszczającą. Najlepszym sposobem czyszczenia jest wygotowanie we wodzie, do której dodaje się na 1 litr łyżeczkę solową mieszaniny, składającej się z 1/3 kamienia winnego i 2/3 alunu potasowego. Poza tem wyrabia się z blachy glinowej flaszki połowe dla wojska i puszki na materiały toaletowe i na opakowanie środków leczniczych. Cienkie arkusze blachy mają zastosowanie, jako folja do opakowania środków spożywczych (zamiast cynfolji). Są także robione próby użycia folji glinowej na tapety ścienne. Drut glinowy ma zastosowanie w elektrotechnice. Płyt glinowych używa się zamiast

kamienia w technice litograficznej (ob. Litografia). Przez utłuczenie ziarnistego g. otrzymuje się drobnutki płatek, które po zmieszaniu z pokostem lub innym lepiszczem służą jako farba ochronna przed rdzewieniem przedmiotów żelaznych. Farba taka jest doskonała w użyciu, zwłaszcza na przedmiotach narazonych na wyższą temperaturę, np. na grzejnikach centralnego ogrzewania. Stop g. z miedzią daje pięknie złoty brąz. Stop g. z magnezem nazywa się magnalium, a z magnezem, manganem i miedzią duraluminium. Te dwa stopy odznaczają się przy znacznej lekkości dużą wytrzymałością mechaniczną i mają zastosowanie przy konstrukcji samolotów. Por. Glinowe stopy, Glinu sole (uzup.).

Gliniane wyroby (por. tabl.; ob. też Ceramika). Glinę surową poddaje się, przed użyciem na wyroby, przeróbce, która składa się z następujących czynności: 1) Przemrożenie, wykopanie w lecie gliny, przez okres zimowy. 2) Rozdrobnienie między wałcami. 3) Szlamowanie t. j. rozbełtanie gliny z wodą na zawieszinę i zebranie jej w zbiornikach osadnikowych, w których masa gliniasta oddziela się od piasku na zasadzie różnicy ciężaru gatunkowego. Do wytworzenia wodnej zawiesziny używa się bębnowo zaopatrzonych w mieszadła. Masę plastyczną przygotowuje się przez t. zw. wyrobienie gliny, co w drobnym zakresie wykonuje się przez deptanie nogami, a na wielką skalę w t. zw. mieszarkach albo ugniatarkach, pracujących łopatkami osadzonemi na wale obrotowym. Przy wyrobie porcelany poddaje się ponadto wyrobioną glinę t. zw. homogenizowaniu, t. j. ucieraniu z topnikami, t. j. dodatkiem skalenia i krzemionki. Odbywa się to na specjalnych maszynach, które rozcierają i ugniatają masę przy pomocy bębnowo stożkowego kształtu, taczających się po kolistym stole roboczym. Tak przygotowaną masę porcelanową poddaje się ponadto t. zw. gnicciu, t. j. dłuższemu przetrzymywaniu w wilgotnych piwnicach, przyczem zachodzą pewne procesy chemiczne, zwiększające jej spoiwość. Kształtowanie wyrobów odbywa się bądź na kole garncarskim (ob. Garncarstwo) ręcznie lub przy pomocy szablonów, bądź też przez odlewanie we formach gipsowych. Wyroby płaskocienne kształtuje się przez prasowanie w drewnianych lub żelaznych formach. Wyroby o bardzo zawiłych kształtach, jak np. kwiaty, modeluje się ręcznie. Koronki otrzymuje się przez zanurzenie tkaniny koronkowej w zawieszinie z gliny. Po ręcznym poprawieniu drobnych błędów w wyrobach, podsuśa się je w suszarniach, poczem następuje wypalanie w piecu garncarskim. Zwyczajny piec garncarski jest jednokomorowym piecem płomiennym, w którym ustawia się materiał między paleniskiem a kominem. Do wyrobów szlachetnych, wymagających dwurazowego wypalania, po raz pierwszy w niższej, a po raz drugi w wyższej temperaturze, służą piece wielokomorowe. Piece starszej konstrukcji składają się z trzech piętrowo nad sobą ustawionych komór, z których najniższa i najgorętsza służy do wypalania

drugiego, średnia do wypalania pierwszego, a najwyższa spełnia rolę suszarni. Piece nowszej konstrukcji, opalane gazem generatorowym, urządzone są na nieprzerwany tok fabrykacji. Są to kanałowe piece Mendheima, o trzech komorach połączonych z kanałem płomiennym zasuwami lub tunelowe piece Faugeraona, do których wjeżdża materiał na wózkach i może być przesuwany od komory do komory. Zwykle wyroby ustawia się w piecu bezpośrednio, szlachetne wyroby porcelanowe umieszcza się w szamotowych pudłach, t. zw. kapslach, aby je uchronić od zabrudzenia gazami spalania. Glazurowanie, czyli powlekanie wyrobów szkliwem, następuje między pierwszym a drugim wypalaniem. Szczegóły ob. Szkliwo. — Malowanie wyrobów ceramicznych może być podszkliwe lub naszkliwe. Przy tem ostatnim trzeba wyrób wypalać po raz trzeci. Maluje się barwnikami nieorganicznymi, głównie tlenkami metali, bądź ręcznie, bądź przez patrony, bądź wreszcie przy użyciu odbijane.

Rodzaje wyrobów glinianych. A. Wyroby o czerepie zeszkliwionym: 1) Porcelana twarda, wynaleziona w r. 1709 przez Böttgera. Skład: 40—66 cz. kaolinu, 30—15 cz. skalenia, 40—12 cz. krzemionki. Temperatura wypalania pierwszego 700°—800°, drugiego 1400°—1600°. Czerep składa się z masy zeszkliwionych krzemianów, jest przeświecający, na przełomie lśniący, twardszy od stali. Porcelana może być glazurowana lub nieglazurowana. Ta ostatnia, zwana porcelaną biskwitową, służy do wyrobu figurek ozdobnych i niektórych przyrządów chemicznych i elektrotechnicznych. 2) Porcelana miękka zawiera więcej topników, temperatura wypalania niższa, 1200°—1300°. Tu należy porcelana chińska, japońska i naśladowująca ją wyroby francuskie z Sèvres i angielskie. Jest mniej wytrzymała na zmiany temperatury, ale daje większe możliwości w stosowaniu wyrobów barwnych. 3) Kamionka. Najlepsze wyroby kamionkowe, o czerepie białym, zeszkliwionym, lecz nieprzeświecającym, glazurowane, zbliżone są do porcelany. Pospolite wyroby kamionkowe, o czerepie szarym, żółtawym lub brunatnym, nieprzeświecającym, wypalane w temperaturze 1250°—1300° i glazurowane, służą na naczynia kuchenne, rury ściekowe i t. p. Kamionka nieglazurowana służy na wyroby zdobnicze i płytki posadzkowe t. zw. klinkiery.

B. Wyroby o czerepie porowatym: 1) Fajans twardy, wypalony z tłustej gliny, z dodatkiem skalenia i krzemionki, w temp. 1200°—1300° i następnie glazurowany łatwopłiwą polewą ołowiowo-boraksową, w temp. 950°—1100°, ma przełom ziemisty, ale prawie biały. Nosi też nazwę półporcelany i służy do wyrobu wanien, miednic i muszli wodociągowych i klozetowych. 2) Fajans miękki, wypalony z gliny, zawierającej dużo wapna, w temp. 950°—1000°, ma przełom ziemisty, szarawy. Bywa glazurowany na białą (nieprzeźroczystą polewą ołowiowo-cynową), na niebiesko (fajans delftski) lub różnobarwnie. Fajans o polowie różnobarwnej nazywa się majoliką. Do tego rodzaju wyrobów należą między innymi

kafle. 3) Ludowe wyroby garncarskie, wypalane ze zwykłej gliny, w niskiej temperaturze. 4) Terakota, zdobnicze wyroby wypalane z gliny, nieglazurowane.

***Glinik Marjampolski**, wieś w pow. gorlickim (woj. krakowskie), 5 km na wsch. od Gorlic, stacja kol., kopalnie i rafinerja nafty, fabryka maszyn i narzędzi wiertniczych.

Glinowe stopy. Czysty glin obrabia się źle i jest mało wytrzymały. Nieznacznie jednak domieszki innych metali uszlachetniają go ogromnie. Stąd też pochodzi wielkie zastosowanie techniczne jego stopów. 1. **Hiduminium** służy do wyrobu silników samochodowych i samolotowych, zawiera glin, nikiel (0,2—15%), miedź (0,5—5%), magnez (0,5—5%), żelazo (0,6—1; 5%) i krzem (0,5—5%). — 2. **Metal łozyskowy**: glin, cyna (10—50%), amtymon (5—30%) i ołów (0—20%). — Glin służący do wyrobów kuchennych wianien zawiera 1—1,5% manganu. — Do stopów glinu dobrze walcujących się i ciągliwych należy wspomniane już **duraluminium**.

Glin sole, ogólne własności ob. pod Glin t. 5. Chlorek glinowy $AlCl_3$ jest solą białą, b. silnie hygroskopijną; bezwodny ma ogromne zastosowanie przy fabrykacji barwników, pachnideł, rafinacji i krakowaniu oleju skalnego. Otrzymuje się go działaniem mieszaniny tlenku węgla i chloru na bankasyt ogrzany do 500° C. — **Siarczan glinowy** $Al_2(SO_4)_3$ otrzymuje się przez wytrawianie gliny stężonym kwasem siarkowym i krystalizację. Z siarczankami potasowymi tworzy sole podwójne, t. zw. aluny, jak np. alun sodowo glinowy $AlNa(SO_4)_2 + 12H_2O$.

Glinwiec, po przyłączeniu w 1927 kilku gmin okolicznych 56,4 km² obszaru, (1930) 109.000 mieszk.; posiada radjostację, izba handlowa została zniesiona.

***Glixelli Stefan**, romanista pol., *1888, od 1922 prof. uniw. wileń., ogłosił m. i.: „Les cinq poèmes des trois monts et des trois vifs“ (1914), „Studia i szkice porównawcze“ (1919), „La France et les lettres françaises“ (1926—28, 2 t.).

***Globalny** (z łac.), ogólny, całkowity, zupełny.

***Glogera regula**, według której zabarwienie ciemne (brunatne) ras zwierząt żyjących w cieplejszych klimatach jest intensywniejsze niż w klimatach zimniejszych. Za to barwy szare zachowują się odwrotnie. Tłumaczy się to powiększeniem ilości melaniny (ob.) pod wpływem temperatury. Susza zmniejsza ilość czarnobrunatnej eumelaniny, a zwiększa ilość czerwonobrun. feomelaniny. T. zw. ubarwienia ochronne dają się sprowadzić do tych czynników.

***Glorjeta**, ozdobna budowla altanowa, umieszczana w parkach pałacowych w XVIII. w.

***Glotz Gustave**, historyk franc., ur. 1862, od 1907 prof. Sorbony, 1907—28 wydawca „Revue des études grecques“, napisał: „La solidarité familiale dans le droit criminel en Grèce“ (1904), „L'ordalie dans la Grèce primitive“ (1904), „Le travail dans la Grèce ancienne“ (1920), „La civilisation égéenne“ (1923), „Histoire grecque“ (1925), „La cité grecque“ (1928) i t.

***Gloucester**, miasto w stanie N. Jersey (St. Zjedn. A. P.), 13.796 mieszk.

Gloucestershire, hrabstwo w pld.-zach. Anglii, 3.256 km², (1931) 785.656 mieszk. (241 na 1 km²).

***Glucyna**, inaczej glęcina, ob. Glikokol.

***Glumae** (p l e w y), luskowate przysadki osadzone na osi kłoska, nie mające w pachwinie kwiatka.

***Glutynometr**, nazwa przyrządu, służącego do badania kleju otrzymywanego z kości chrząstek i t. p., zwanego inaczej glutynem.

***Gładkow Fiodor Wasiljewicz**, pisarz rosyj., *1883, syn chłopski, był robotnikiem, uczestniczył w rewolucji 1905 i w wojnie domowej 1919, autor powieści i nowel psychologiczno-społecznych z życia współczesnej Rosji. Ważniejsze utwory: „Ognisty rumak“ (1922), „Cement“ (1926, tłum. pol.), „Serdeczną krwią“ (1927), „Pijane słońce“ (1930), „Stara cela tajemna“ (1931), „Nowa ziemia“ (1932).

***Głębokie**, miasto w pow. dziśnieńskim (woj. wileńskie), nad jeziorem tej nazwy, stacja kol. 203 km na wsch. od Wilna, 4.400 mieszk., siedziba starostwa, znaczny handel.

***Głodek**, roślina, ob. Draba.

***Głogówek**, ob. Ober-Glogau (uzup.).

***Głupkowatość**, głuptactwo, ob. Idjotyzm.

***Gnathidae**, rodz. równonogów o wybitnym dymorfizmie płciowym. Samce z dużą kwadratową głową, opatrzoną dużymi szczękami. Samice mają ciało woreczkowate. Samce i larwy pasorzytują na rybach. U *Gnathia maxillaris* Mont. larwy rozwijają się w ciele matki i zjadają jej organa wewnętrzne. Żyją na wybrzeżach Europy, także w wodach słonawych.

Gniazdo. Ob. też art. Ptasie gniazda i t a b l. XIX. i XX. w t. 14.

***Gnidosz**, roślina, ob. *Pedicularis*.

***Gnieźnik**, roślina, ob. *Neottia*.

***Gnilce**, ob. Skorbut i Möllera — Barłowa choroba (skorbut dziecięcy).

***Gnojówka, gnój**, ob. Nawozy i nawożenie.

***Gnomoniczny rzut** (projekcja), rzut używany w krytałografii obok rzutu stereograficznego. Polega on na tem, że prostopadłe do płaszczyzny kryształu (czyli t. zw. normalne) przedłużamy przez powierzchnię kuli rzutowej aż do przecięcia się z płaszczyzną styczną do kuli, przechodzącą przez jej wierzchołek. W r. g. punkty odpowiadające biegunom ścian należącym do tego samego pasa (por. Kryształ), leżą na linii prostej, co ułatwia w dużej mierze kreślenie, jak i ogólną orientację. Rzut ten ma duże zastosowanie w röntgenografii przy badaniu struktury kryształów.

***Gnozeologia**, nauka o czystem poznanii, teoria poznania w znaczeniu zwięzonym na skutek wyłączenia zagadnień logicznych, psychologicznych i ontologicznych, które zazwyczaj łączone są z problemami poznania. Pojęcie g. zostało wprowadzone przez N. Hartmanna w dziele „Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis“ (1921).

***Goel**, ob. Gotowie.

***Godalming**, miasto w hrabstwie Surrey (Anglja pld.-wsch.), nad rzeką Wey, 10.400 mieszk., wyroby wełniane, bawełniane, pończosznictwo, papiernie, handel drzewem i zbożem.

***Göding**, ob. Hodonin.

***Godjam**, ob. Godzam (uzup.).

Godlewski Emil (sen.), botanik pol., † 1930.

***Godlewski Stefan**, poeta pol., * 1894, oddzielnie wydał zbiory nowel, poezyj i przekładów poetów franc. p. t. „Grabinka” (1929), „Warszawa” (1931), nadto w czasopismach warsz.

***Godomar**, ostatni król Burgundów, objął panowanie w 523, pobił 524 Franków pod Véseronce, pokonany przez nich 532 pod Autun, stracił swe państwo.

***Godzina górnicza** (hora) na kompasie górniczym, odpowiada 15° obwodu koła. Podczas gdy obecnie bieg warstw na mapach geologicznych podaje się w stopniach, dawniej powszechnie stosowano godzinę górniczą, co częściowo zachowało się jeszcze dzisiaj w górnictwie.

***Godzam** (ang. Godjam), kraina w Abisynji (Afryka wsch.) na pld. od jeziora Tana, wywóz kości słoniowej i złota.

***Goebbels Paul Joseph**, niem. polityk i literat, ur. 1897, od 1922 czynny politycznie, jeden z przywódców partii narodowo-socjalistycznej (hitlerowców), założył w 1925 wraz z Strasserem „Nationalsozialistische Briefe”, od 1927 redaguje „Angriff”, od 1928 poseł do parlamentu, kierownik propagandy hitlerowskiej, autor pism politycznych i utworów scenicznych.

Goethe Johann Wolfgang, poeta niem. W r. 1932 w całej Europie uroczyście obchodzono 100-lecie jego śmierci. Także w Polsce odbyły się liczne akademie i w czasopismach znaczna ilość studjów i artykułów o G., jego twórczości i związkach z Polską. — Lit.: Sp. Wukadinović: „Goethe und Polen. Aus Anlass der Goethe-Ausstellung in Danzig, Oktober 1930”; F. Hoesick: „Goethe i „najpiękniejsze dni” w jego życiu, 1814—1832” (1931, monografia źródłowa). Obfita lit. niemiecka.

***Goetz von Berlichingen**, ob. Berlichingen.

***Goga Octavian**, rumuń. pisarz, polityk i dziennikarz, * 1881, członek Akademii, 1924 odznaczony wielką nagrodą narodową za literaturę, jako redaktor „Luceafărul” („Gwiazda poranna”) i poeta (zbiory poezyj od 1905, drama „Pan Notarjusz”, 1914), rzecznik myśli wolnościowej Rumunów siedmiogrodzkich. W r. 1920 minister oświaty, 1926—27 min. spraw wewn. Od 1932 przywódca nowej narodowej partii agrarnej. Jego artykuły (wyd. zbior. 1927 i 1930) często wywoływały ostre polemiki.

***Göl**, w tureckim języku jezioro.

***Goltz** z Goltzowa 1. Jerzy Wilhelm, ob. Goltz 1. 2. August Stanisław, ob. Goltz 2.

***Gold Coast**, ob. Złote Wybrzeże.

***Goldap**, ob. Gołdapia.

***Golding Louis**, pisarz ang., * 1895, autor „Collected Poems” (1922), studjum o J. Joyce (1931) i i. utworów, ostatnio wydał głośną powieść z rodzinnego życia żydowskiego: „Magnolia Street” (1932).

***Goldschmidt Victor Moritz**, niem. mineralog i geolog, ur. 1888, od 1914 prof. w Oslo, od 1929 dyrektor mineralog. — petrograficznego Instytutu w Getyndze. Przeważna część jego prac odnosi się do geochemji. M. im. napisał: „Die Kontaktmetamorphose im Kristianiagebiet” (1911), „Geolog.-petrograph. Studien im Hoch-

gebirge des südl. Norwegens” (1912—20), „Der Stoffwechsel der Erde” (1922), „Stammestypen der Eruptivgesteine” (1922), „Geochem. Studien” (1922—26).

***Goleszów**, wieś w pow. cieszyńskim (woj. śląskie), 11 km od Cieszyna, 2.556 mieszk., węzeł kolejowy (linje: Cieszyn—Bielsko i G. Śląsk—Wisła), wielka fabryka portland-cementu, wapienniki.

***Golf, Golfe, Golfo**, oznacza zatokę w językach: niemieckim, francuskim oraz włoskim, hiszpańskim i portugalskim.

***Golfis Rigas**, poeta nowogrecki, właściwie Dimitrios Dimitriadis, * 1886, napisał: „Pieśni kwietniowe” (1909), „Farby liryczne” (1930) i i. poezje i dramaty.

***Golfo Dulce**, 1. jezioro w Gwatemali, ob. Izabal; 2. zatoka oceanu Spokojnego na wybrzeżu republiki Costarica w Am. Środk., około 1.800 km².

***Golla powrózki**, ob. Rdzeń pacierzowy.

Gollancz Sir Israel, ang. historyk lit., † 1930.

***Gołańcz**, miasto w pow. wągrowieckim (woj. poznańskie), węzeł kolejowy 77 km na pln. od Poznania, 1.311 mieszk. (98% Polaków), ruiny zamku Kazimierza W.

***Gołąbek Józef**, współcz. sławista pol., wydał m. i.: „Komedje konwiktowe ks. Franciszka Bohomolca w zależności od Moliera” (1922), „Uwagi nad poematem Gustawa Zielińskiego „Kirgiz” (w „Przegl. Humanist.” 1922), „Jeszcze Polska nie zginęła wśród Słowian” (tamże 1924), „Wincenty Dunin-Marcinkiewicz poeta polsko-białoruski” (1932), „Ivo Vojnović dramaturg jugosłowiański” (1932, podstawowa monografia źródłowa).

***Golek**, ob. Gymnadenia.

Gołąb wachlarzowaty.

***Gołębie biegusy** (Geotrigonidae), rodz. gołębi z nieupierzonym stawem piętowym i palcem zwrotnym dłuższym od środkowego. Około 100 gat., żyje w Australji i Polinezji, oraz na Filipinach i Nikobarach, w Ameryce i Azji tropikalnej. Żyje na ziemi. Gołąb wachlarzowaty (*Goura victoria* Frazer) szaro niebieski. Często hodowany Phlogonas luzonica Scop., pochodzi z Filipin. 25 cm dług. Ma krwiste plamki na białym brzuchu. *G. nikobarski* (*Caloenas nicobarica* L.) 36 cm dł., ma miękką brodawkę na dziobie i na szyi, pióra w kształ-

cie kołnierza. Żyje na wyspach od Nikobarów po Nową Gwineę i Filipiny.

***Gołoborze**, nazwa pokrytych rumowiskiem skalnym obszarów w partjach szczytowych gór Świętokrzyskich; powstały one wskutek rozszarpania piaskowców i kwarcytów przez zamarzającą w ich szczelinach wodę.

***Gologóry**, miasteczko w pow. złoczowskim (woj. tarnopolskie), u źródeł rzeki Złotej Lipy w paśmie wzgórz Gologór i Woroniaków, 2.449 mieszk., ruiny zameczku.

***Gołub**, ob. Gołub.

***Gömbös** Gyula, polityk węgier., ur. 1886, brał w 1919 udział w akcji antykomunistycznej, w 1921 organizował zbrojny opór przeciw powrotowi Karola, 1929 minister obrony krajowej, 1932 prezydent ministrów.

***Gomez Palacio**, miasto w stanie Coahuila (Meksyk), 24.042 mieszk., nad Rio Nazas, też wraz z naprzeciw leżącym miastem Torreón ważnym węzłem na linii kolejowej Meksyk—El Paso.

***Goodwill** (ang. „klientela, poważanie“), wartość interesu polegająca na dobrej opinii, wiernej klienteli, korzystnym położeniu, dobrej organizacji i t. d. G. przy sprzedaży interesu podnosi jego wartość. W Anglii i St. Zjedn. figuruje nieraz także „g.“ w bilansach.

***Goodyear Tire and Rubber Company**, fabryka gumy i opon gumowych w Akron (Ohio), założ. 1898, największa fabryka sterowców w Stanach Zjedn. Am. Płn., posiada własne fabryki tkanin, plantacje bawełny, kopalnie węgla; zatrudnia 35.000 osób. Utrzymuje własną wyższą szkołę przemysłową w Akron.

***Goplana**, tytuł co rusatka (ob. Rusatki).

***Gołaj**, miasteczko w pow. biłgorajskim (woj. lubelskie), 3.200 mieszk., garniarstwo i tkactwo domowe.

***Gordziakowski** Jan, weterynarz pol., * 1862, studja w Rosji, 1907—1919 prof. w Charkowie, od 1920 prof. Uniw. Warsz. Ogłosił: „Choroby zakaźne zwierząt domowych i ich zwalczanie“ (1929, t. 1.; 1930, t. 2.) oraz szereg prac specjalnych.

***Gorecki** Wiesław, współcz. poeta pol. i krytyk muzyczny, wydał: „Sonety“ (1929), „Ostatnia przeszkoda, Trio w trzech odsłonach“ (1931), współpracuje w „Gazecie Literackiej“.

***Görling** Hermann Wilhelm, polityk niem., ur. 1893, od 1912 w armji, w czasie wojny światowej lotnik, 1919—21 w służbie lotniczej w Danji i Szwecji, od 1928 poseł narodowo-socjalistyczny, w 1932 obrany prezydentem Reichstagu, 1933 minister bez teki, Komisarz Rzeszy dla lotnictwa, pruski min. spr. wewn.

***Gorlon** Micha Josef bin, pisarz hebrajski, ob. Berdyczewski.

***Gorkij** Maksym, pisarz rosyj., wydał nadto powieści: „Dzieło Artamonowa“ (1927), „Życie Klimy Samgina“ (1929). W r. 1928 Rosja Sowiecka obchodziła uroczystości 60-ciolecie jego urodzin. G. mieszka nadal w Sorrento, skąd rozwija gorliwą propagandę kultury sowieckiej.

***Gorycja**, od 1927 prowincja włoska, 2.636 km², (1931) 205.717 mieszk. (78 na 1 km²). — Miasto G., jako gmina 49.119 mieszk.; posiada bibliotekę 90.000 tomów.

***Goryczka**, ob. Gentiana.

***Gorzkowski** Franciszek, pol. reformator społeczny ze schyłku XVIII w. (daty życia nieznane), wychowany we Francji, studjował matematykę i nauki przyrodnicze, w czasie Sejmu W. otrzymał tytuł „Geometry J. Król. Mości“. W 1794 należał do spisku warszawskiego, brał udział w oswoobodzeniu stolicy, następnie jeździł jako emisariusz do Warmji. Po upadku Polski należał do sprysiężeń patrijotycznych, w których reprezentował najbardziej skrajny jakobinizm. Przejęty teorjami francuskimi, postanowił wywołać na ziemiach polskich powszechną rewolucję chłopską, której rezultatem miało być wprowadzenie republiki z konstytucją francuską, kalendarzem republikańskim, oraz obdarzeniem chłopów odebraną szlachcie ziemią. W tym duchu prowadził agitację wśród włościanstwa w zaborze austriackim. W przededniu wybuchu powstania został aresztowany (1797), pozostawał w więzieniu do 1802. Wypuszczony aktem łaski cesarskiej na wolność, pędził odtąd życie samotne, zagłębiał w studja matematyczne. Za Ks. Warszawskiego i Królestwa Kongresowego zajmował skromny urząd w Izbie Obrachunkowej. Do historii przeszedł jako pierwszy polski socjalista.

***Gosen**. Błąd druk.: zam. Meneftaha ma być Mernephtaha.

***Gosen**, dawna republika burska, ob. Goosen.

***Goshen**, miasto w stanie Indiana (St. Zjedn. A. P.), 10.397 mieszk.

***Goslar**y, minerał, wodny siarczan cynku o składzie ZnSO₄ · 7H₂O, tworzący rombowe kryształy i utwory stalaktytowe barwy białej, czerwonej, żółtawej i niebieskawej. Tw. 2—2,5. C. wł. 1,9—2,1. Minerał ten będący produktem przeobrażenia blendy występuje pod Goslar w Harcu, w Szczawnicy na Węgrzech, Falun (Szwecja), na Elbie i w in. m.

***Gostawiec**, pseudonim Antoniego Sygietyńskiego.

***Gospodarka publiczna**, obejmuje zużycie dochodów i zarząd majątku państwowego, gminnego lub jakiegś jednostki prawa publicznego. Do prowadzenia porządnej gospodarki służą: plan finansowy, który obejmuje ogólne zasady prowadzenia gospodarki i budżet wzgl. plan gospodarczy, który urzeczywistnia plan finansowy. Plan gospodarczy tworzy się w ten sposób, że wszystkie władze i urzędy danego resortu układają swoje preliminarze budżetowe, które przesyłają swemu ministerstwu, i tak powstaje budżet resortu. Budżety ministerstw zbiera się w ministerstwie skambu, gdzie tworzy się z nich budżet państwa, składający się z budżetu wydatków i dochodów, t. j. zestawienia wszystkich przewidywanych wydatków i dochodów (budżet brutto); jeżeli w kwotach dochodów wstawianych do budżetu potrąca się koszty produkcji, wtedy mówimy o budżecie netto. Czasem można pewne działy budżetować netto, a pewne brutto. Okres budżetowy trwa w zasadzie rok. W budżecie rozróżniamy budżet zwyczajny i nadzwyczajny, obejmujące zwyczajne wzgl. nadzwyczajne wydatki i dochody państwa. W zasadzie pokrywa

się z nadzwyczajnych dochodów tylko te wydatki, które służą celom produkcyjnym (np. budowa kolei z pożyczki). Inne wydatki nadzwyczajne, a więc nieprodukcyjne, powinno się starać pokrywać z dochodów zwyczajnych. W załatwianiu budżetu na terenie parlamentarnym rozróżniamy dwa systemy. 1. system kontynentalny, w którym parlament przekazuje budżet do opracowania i przedyskutowania komisji budżetowej, 2. system angielski, gdzie dyskusja budżetowa odbywa się na plenum izby, która przestacza się wówczas w komisję; przewodniczy wtedy nie prezydent parlamentu (speaker), lecz wybrany przewodniczący (chairman). Zasady opracowywania budżetu przez parlament nazywamy *prawem budżetowym*. Rozróżniamy w niem dwa systemy: 1. system angielski, w którym większa część budżetu (5/6 dochodów i 6/7 wydatków) ustalona jest trwałymi ustawami, a tylko poszczególne jego części wymagają perjurycznej zgody parlamentu.— 2. System francuski (za którym idą Polska, Belgia, Niemcy i i.) stawia jako nacelną zasadę, że wszystkie wydatki i dochody wymagają perjurycznie, a więc w każdym okresie budżetowym z osobną zezwolenia parlamentu. W ustawodawstwie polskiem dla uniknięcia naruszenia preliminarza i mnożenia wydatków, jest postanowienie, że wnioskodawca nowego wydatku musi podać źródło jego pokrycia. — Gdy budżet stanie się ustawą, następuje jego wykonanie przez *otwieranie kredytów* w, t. zn. zawiadomienie władz przez władze centralne, jakimi sumami mogą na dane cele dysponować. Władze muszą prowadzić odpowiedzialnie księgi i rozrachowania wedle zasad księgowości i rachunkowości państwowej. — Księgi te sprawdza Najwyższa Izba Kontroli Państwa (ob.) i przedkłada po zamknięciu okresu budżetowego sprawozdanie ciątu ustawodawczemu, które udziela rządowi absolutorjum.

***Gospport**, miasto w hrabstwie Hampshire (Anglja pld.), naprzeciw portu Portsmouth, ok. 25.000 miesz.

Gosse Edmund, pisarz ang., † 1928. Wybór studjów krytycznych 1928, 2 t.

***Gossez Alphonse Marius**, pisarz franc., * 1878, regionalista północny, poeta Flandrii wallońskiej i francuskiej (zbiory poezyj od 1901), w r. 1900 założył w Lille czasopismo liter. „Le Befroi”, w r. 1902 wydał antologję „Les poètes du Nord 1880—1902”, w r. 1923 krytyczną antologję poetów północnej Francji 1902—22. Wraz z L. Bazalgette napisał studjum o W. Whitmanie: „Le Penseur de Plaies” (1917).

***Goszcza**, wieś w pow. miechowskim (woj. kieleckie), 11 km na pln. od Krakowa. Tu 10. III. 1863 nastąpiło ogłoszenie dyktatury M. Langiewicza.

Göteborg, (1930) 243.690 miesz. W 1928 produkcja 600 fabryk, zatrudniających 30.000 robotników, stanowiła 7,5% wartości produkcji przemysłowej Szwecji. W 1931 r. zbudowano w stoczniach 312 statków o 643.000 tonn rejestr. brutto. Ruch portowy (żegluga zagr.): 7,3 milj. tonn rejestr. netto. G. posiada kilka muzeów, między innymi muzeum żeglarskie i muzeum artylerji.

***Gotlandien**, w geologii górny oddział syluru uważany przez niektórych autorów za odrębny system; w tym przypadku nosi nazwę syluru (w ścisłem tego słowa znaczeniu), podczas gdy dolny oddział traktowany również jako odrębny system nosi nazwę *ordowiku*.

***Gotlib Henryk**, malarz polski, * 1892, studja malarskie w Akademji krakowskiej, w Monachjum i Paryżu, prawnicze na Uniw. Jagiell. w Krakowie. Przebywa przeważnie w Paryżu, wystawia w kraju i zagranicą. Prace: Portrety, obrazy rodzajowe, krajobrazy i i.

***Gotta Salvatore**, pisarz włoski, * 1887, autor powieści: „Il figlio inquieto” (1917), „La piu bella donna del mondo” (1919), „L'amante provinciale” (1920), „La donna mia” (1925), „Il piccolo alpino” (1926) i i.

***Goulburn**, jeden z niewielu stałych dopływów rzeki Murray w Australji pld.-wsch., wypływa z Alp Australijskich, uchodzi pod miastem Echuca w Wiktorji.

***Gozzo** (Isola del G.), ob. Gozo.

***Goździkowiec**, ob. Caryophyllus aromaticus.

***Górkowate**, ob. Hydracoidae.

***Górki**, ob. Neufähr (uzup.).

***Górska Marja** z Morstinów, ob. Morstin-Górska M.

***Górski Ludwik**, pol. działacz społecz. i polityczny, (1818—1908), ziemianin, jeden z pierwszych wprowadził w Królestwie postępowe metody gospodarki rolnej i pracował w kierunku przeobrażenia stosunków włościańskich. Należał do grupy A. Zamoyskiego, brał udział w słynnych zjazdach „klemensowskich”, współpracował od pierwszej chwili w „Rocznikach Gospodarstwa Krajowego”. 1856 jeden z inicjatorów i założycieli Towarzystwa Rolniczego, opracował jego ustawy. Od 1864 czynny w Tow. Kredytowem Ziemiem, ostatnio jako prezes Komitetu. Po powstaniu styczniowem przywódca ziemiaństwa, dla którego domagał się odpowiedniej roli w życiu publicznem, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej myśli konserwatywnej oraz życia katolickiego, osobiście wpływowo bardzo w Watykanie. Przedstawiciel programu lojalności wobec państw zaborczych i pracy organicznej, rozwijał szeroką działalność na polu gospodarczem, religijnem i dobroczynnem. Czynny publicznie, ogłosił szereg rozpraw treści gospodarczej i politycznej, zwł. w czasopiśmie „Niwa”. W 1908 wyszedł jego „Wybór Pism”.

Górski Artur, pisarz pol., wydał nadto: „Głosy o ludziach i ideach” (1930), „Saga o Gislum wyjętym z pod prawa i inne sagi islandzkie” (1931, przekład), razem z Czesławem Łatawem opracował tom I Pism pośmiertnych Tad. Micińskiego p. t. „Lucyfer” (1931).

Górski Konrad, pol. historyk lit., wydał nadto: „Grzegorz Paweł z Brzezin, monografia z dziejów polskiej literatury arjańskiej XVI. wieku” (1929); opracował komentowane wydania „Wyboru poezyj” Asnyka (1928), „Wyboru drobnych utworów” Mickiewicza (1930), komentarz do „Ludzi Bezdomych” Żeromskiego (1930) i i.

***Góry Marjańskie**, ob. Hory Marianskie (uzup.).

*GPU (skrót zam. gosudarstwiennieje političeskoje uprawlenie = państwowa polityczna administracja), ob. Czeka.

*Grabiec Józef, pseudonim Józefa Dąbrowskiego.

*Grabieński Władysław, pseudonim Wład. Smoleńskiego.

Grabieński Stefan, pisarz pol., wydał nadto: „Namiętność (L'Appassionata), opowieść wenecka“ (1930), nowele i studja w „Lwowskich Wiad. Muz. i Liter.“. W r. 1931 odznaczony nagrodą literacką m. Lwowa.

*Grabowski Ignacy, ks., prawnik pol., * 1878, od 1919 prof. prawa kanonicznego Uniw. Warsz. Ogłosił szereg prac, m. i. „Prawo kanoniczne według nowego kodeksu“ (1927, II. wyd.).

Grabowski Tadeusz, pol. historyk lit., wydał nadto m. i.: „Krytyka literacka w Polsce w epoce romantyzmu, 1831—1863“ (1931).

Grabowski Zbigniew, anglista i pisarz pol., syn historyka lit. pol. Tadeusza, * 1903, wydał nadto powieść: „Ciszy lasu i twojej ciszy...“ (1931), bardzo przychylnie przyjętą przez krytykę, jako mocno i oryginalnie ujęty wyraz nowego pokolenia. Tłumaczy powieści pisarzy ang. i norw. Współpracuje w „Il. Kuryerze Codziennym“.

Grad. Ubezpieczenie od g., ob. Ubezpieczenie.

*Graebe Karl, chemik niem., (1841—1927), był od 1870 prof. w Królewcu, nast. w Genewie i Frankfurcie n. Menem.

*Graficzne farby, płynne lub ciastowate mieszaniny barwniki z lepiszczem, nadające się do sporządzania odbitek drukarskich. Jako barwniki wchodzi w rachubę związki nieorganiczne, t. zw. ziemie barwiące i organiczne barwniki smołowoowe. Przy farbach czarnych jest podstawowym składnikiem sadza. Jako lepiszcza używa się oleju lnianego, zagęszczonego przez gotowanie bez dostępu powietrza, do którego dodaje się wosku, o ile odbitka ma być matową lub żywicy, o ile odbitka ma być lśniąca. Zależnie od techniki graficznej dobiera się odpowiednio gęstość mieszaniny. Do drukowania papierów wartościowych i weksli dobiera się farby odporne na różne chemiczne środki odbarwiające.

Grafit, wydobywa się obecnie głównie z Madagaskaru. Wprawdzie minerał ten był znany na Madagaskarze już w pierwszej połowie XIX. w., eksploatacja jednak rozpoczęła się na większą skalę dopiero od r. 1904 w okolicy Tanariva. G. występuje prawie na całej wyspie; główne złoża znajdują się na centralnej wyżynie i na zachodnim wybrzeżu. Występowanie g. jest tu związane z gnejssem, w którym tworzy soczewki i nieregularnie rozmieszczone gniazda. Łuski g. są zwykle zrośnięte z muskowitem, naogół jednak zawartość g. w takich łuskach wynosi 80—90%.

Odnosnie do powstawania g. w przyrodzie zostało utworzonych bardzo wiele hipotez. Naogół złoża g. można podzielić na 3 wielkie grupy. Grupę pierwszą stanowią pierwszorzędne złoża endogeniczne, przyczem g. jest związany najczęściej z łupkami krystalicznymi, pozostającymi w kontakcie ze skałami wylewnymi lub głębinowymi. Zawartość powstałego

przez rozkład węglików g. wynosi dwadzieścia kilka procent. Przykładem tego typu są złoża w Lesie Bawarsko-Czeskim, Kanadzie i na Madagaskarze. Grupę drugą stanowią pierwszorzędne złoża epigenetyczne. Łuskiwały lub tworzący zbite skupienia g. występuje w skałach wulkanicznych i głębinowych, najczęściej wypełniając szczeliny i dochodząc do 99% zawartości C. Ten typ złóż powstaje swe zawdzięcza procesom pegmatytowo-pneumatolitycznym drogą częściowego utlenienia węglowodorów; nieraz g. wytworzył się tu z tlenku węgla (CO). Tego typu są złoża w Kumberlandji, Cejlonu i Finlandji. Grupą trzecią są wtórne złoża syngenetyczne. Zbity, ziemisty g. występuje w starszych skałach osadowych, najczęściej wieku karbońskiego w kontakcie ze skałami wulkanicznymi. Zawartość C dochodzi nieraz do dużej wartości, przyczem g. jest zupełnie zrośnięty ze skałą macierzystą. Powstał on drogą metasomatozy kontaktowej z resztek organicznych. Złoża takie znane są z Austrii, Czechosłowacji, pfn. Włoch, Meksyku i Australji.

*Graham William, polityk ang., (1887—1932), dziennikarz, od 1918 członek Izby Gmin z Labour Party, 1924 sekretarz ministerstwa skarbu, 1929—31 minister handlu, prowadził w 1931 opozycję przeciw oszczędnościowemu budżetowi Snowdena, występował nieugięcie za wolnym handlem.

Granada, hiszpańska prow., (1930) 656.094 mieszk. (52 na 1 km²). — Miasto G., jako gmina 117.493 mieszk., węzeł kolejowy.

*Granados y Campina Don Enrique, hiszp. pianista i kompozytor, (1867—1916 [zatonął z okretem „Sussex“]), studował w Paryżu, założył konserwatorium w Barcelonie. Napisał: operę „Maria del Carmen“ oraz fragmenty drugiej „Folletto“, dalej pieśni, poemat symfoniczny „La nit del mort“, kwartet, trio fortepianowe, oraz wiele utworów fortepianowych. We wszystkich przebijają się silnie nuta narodowa hiszpańska.

*Grand Combin (Graffeneire), ob. Combin.

*Grand Lake, ob. Chetimaches.

Grand Rapids, (1930) 168.592 mieszk.

*Grandi Dino, polityk włoski, ur. 1895, prawnik, początkowo socjalista, potem jeden z pierwszych zwolenników faszyzmu, 1923 podsekretarz stanu w ministerstwie spraw wewnętrznych, 1925 zagranicznych, 1929—32 minister spraw zagranicznych, potem ambasador w Londynie.

*Granica błędu, największe dopuszczalne ustawowo odchylenie od bezwzględnej dokładności dla miar, monet, wag i t. p.

*Granite, miasto w stanie Illinois (St. Zjedn. A. P.), na lewym brzegu Missisipi obok Saint Louis, 25.130 mieszk., węzeł kolejowy.

*Granuloma (łac.), ob. Ziarniak.

*Granulowanie, technika złotnicza, polegająca na przylutowywaniu drobnoułtkich złotych kuleczek, tworzących ozdobny wzór na złotej płytce; znana już była sztuce późnokreteńskiej, doprowadzona do doskonałości w sztuce etruskiej.

*Grão Mogol, miasto w brazylijskim stanie Minas Geraes, jako municypjum 67.290 mieszk.

***Graslitz**, ob. Kraslice.

***Graves**, 1) Alfred Perceval, poeta irlandzki, (1846—1931), brał wybitny udział w odroczeniu celtyckiem. Poezje (zbiory z r. 1872, 1879 i i.) jego odznaczają się świeżością.

2) Robert Ranke, syn poprz., poeta ang., *1895, autor realistycznych poezyj wojennych, następnie jego utwory odznaczają się grą wyobraźni z dźwiękowością, późniejsze w stylu szkoły neo-intelektualistycznej albo neo-metafizycznej. Na odrębną wzmiankę zasługuje jego autobiografia wojenna: „Goodbye to all That“ (1929) i jej ciąg dalszy „But It Still Goes On“ (1930).

***Gravina** Manfredo, hr., dyplomata włoski, (1883—1932), zajmował od 1928 stanowisko komisarza Ligi Narodów w Gdańsku.

Graz, (1930) około 165.000 mieszk., z osadami podmiejskimi 200.000; 9% ewangelików. — Posiada także fabryki samochodów, rowerów, mostów. — Biblioteki: Uniwersytecka ponad 300.000 tomów, Politechniki 48.000, Krajowa 240.000; poza tem Archiwum Krajowe, założ. w 1564. Posiada port lotniczy i radjostację.

***Great Slave Lake**, ob. Niewolnicze jezioro.

***Grebenska** (Гребінка) Jewgenij Pawłowicz, pisarz rosyj.-ukraiń., (1812—1848), po ukraiń. napisał „Bajki“ (1834), wydał almanach „Lastiwka“, („Jaskółka“, 1841), przetłumaczył „Pocztówkę“ Puszkina (1836), po rosyj. powieści „Czajkowskij“ i i. Przyjaźnił się z Żukowskim, Gogolem i Puszkinem.

Grecja (nowogreckie Hellás, Helleniké Demokratia), 130.199 km², (1929) 6,315.000 mieszk. (48 na 1 km²). Długość granicy lądowej wynosi 1.180 km, z tego granica z Albanją 250, z Jugosławją 240, Bułgarią 485, Turcją 205 km; długość granicy morskiej G. wynosi 3.970 km. Spis ludności z 1928 wykazał na obszarze 130.199 km² (pokojem w Lozannie odstąpiła G. Turcji 20.634 km², mianowicie Trację wsch., Imbros i Tenedos) 6,204.684 mieszk., w tem 1,221.849 uchodźców z Turcji. Na 1.000 mężczyzn przypadało 1.017 kobiet, 58% ludności mieszkało na wsi (w osadach poniżej 2.000 mieszk.), 9% w miasteczkach (poniżej 5.000), 33% w miastach (ponad 5.000). W trzech wielkich miastach (Ateny 452.919 mieszk., Pireus 251.328, Saloniki 236.524) mieszkało 15% ogółu ludności państwa.

Pod względem narodowościowym skład ludności G. zmienił się gruntownie po przegranej wojnie z Turcją, wskutek przesiedlenia prawosławnej ludności greckiej z Turcji do G. i muzułmańskich Turków z G. do Turcji. Spis ludności z 1928 wykazał 92,7% (5,759.523 osób) greckiego języka ojczystego, zaledwie 7,3% (445.161 osób, w tem 73.338 obywateli innych państw) innych języków; w tem językiem tureckim mówiło 191.254 osób, macedońsko-słowiańskim (gwara przejściowa między językiem serbskim a bułgarskim) 81.984, armeńskim 33.634, poza tem było 63.200 Spaniolów, po kilkanaście tysięcy Kucowołochów, Albańczyków i Bułgarów, nie licząc drobnych grup innych narodowości. — Wyznania: 96,1% prawosławnych, 0,6% rzym.-kat., 0,1% protestantów, 2% mahometan, 1,1% żydów. Kościół prawosławny miał w 1928 r. 80 biskupstw.

Oświata stoi nisko. Na 100 mieszkańców

powyżej 8 lat nie umiało w 1928 ani czytać, ani pisać 41 (w 1907 r. 59); analfabetyzm wśród kobiet jest o wiele większy niż wśród mężczyzn (58%, 34%). W 1928 istniało 381 szkół wstępnych, 8.062 szkół powszechnych z 621.281 uczniami (265.257 dziewcząt), 697 szkół średnich ze 101.792 uczn. (26.443 dziewcząt), 87 szkół średnich zawodowych z 9.078 uczniami; szkoły wyższe: 2 uniwersytety (Ateny, w 1928/9 6.102 studentów, Saloniki, 373 studentów), politechnika i Szkoła Sztuk Pięknych (841 stud.), W. Szkoła Handlowa, W. Szkoła Rolnicza, wszystkie w Atenach. — W 1929 było w G. 30 muzeów, z tego 5 w Atenach, w 1927 r. 261 gazet i 179 czasopism. Ateny mają radjostację (w 1931 tylko 1.626 abonentów).

Życie gospodarcze. W 1928 na 1.000 czynnych zawodowo (ogółem 2,415.100) pracowało 611 w rolnictwie i rybołówstwie, 181 w przemyśle i górnictwie, 86 w handlu, 44 w komunikacjach. — Przestrzeń uprawna wynosiła w 1928 r. 1,597.428 ha, to znaczy zaledwie 12,3% powierzchni państwa. Zbiory w 1930 w 1.000 cetnarów: pszenica 2.897, żyto 402, jęczmień 1.685, owies 752, kukurydza 1.222, ziemniaki 297, bawełna 19, tytoń 704, poza tem 1,187.000 hl wina. — Ogólna wartość produkcji rolnej w 1928 wynosiła 10.927 milionów drachm (w tem zboże 3.553, tytoń 2.144, oliwa 1.981, rodzynki 1.377, winogrona i wino 1.007). — Zwierzęta domowe w 1930 w 1.000 sztuk: owce 6.799, kozy 4.637, bydło 881, świnie 336, osły 343, muły 154, konie 317, bawoły 45. Hodowla jedwabnika dała w 1929 r. 2.53 milj. kg oprzędów, wartości 126 milionów drachm. — Lasy (2/3 państwowe) zajmowały w 1929 r. 2.407.000 ha, t. j. 18,5% powierzchni państwa. — Górnictwo ma znaczenie b. małe (w 1929 r. 80 przedsiębiorstw z 5.742 robotnikami). Wydobuto w 1.000 tonn: węgla brunatnego 157, rud żelaza 253, rud ołowiu 44, siarki 133, poza tem małe ilości rud niklu, manganu, chromu i cynku. Poza tem kamieniołomy, kopalnie glin, saliny morskie. — Ze względu na ilość pracowników największe znaczenie ma przemysł rolny i hodowlany, po nim idzie przemysł metalowy, tekstylny i chemiczny. Wartość produkcji przemysłowej w 1929 wynosiła 7.158 milj. drachm. Nową gałęzią przemysłu jest przemysł dywanowy, krzewiony przez uchodźców z Turcji.

Handel zagraniczny G. miał w 1931 wartość 8.692 milj. drachm w przywozie, 4.135 w wywozie. Bilans handlowy G. jest stale ujemny. Wyrównują go kwoty przekazywane przez Greków mieszkających zagranicą i zarobki floty. — Głównymi importerami są Stany Zjedn. A. P., Niemcy, W. Brytanja, Włochy, Francja, głównymi odbiorcami Niemcy, Stany Zjedn., Włochy, W. Brytanja, Francja.

Flota handlowa G. składała się w 1929 z 1.265 statków o 1,41 milj. tonn rejestr. netto. Sieć dróg liczyła 10.630 km, 2.150 km było w budowie. Sieć kolejowa liczyła 2.503 km. Samochodów było 25.143.

Dzisiaj Dyktatura, zaprowadzona przez generała Pangalosa 25 czerwca 1925, nie zapewniła G. spokoju. Generał Kondylis, przeciągnawszy na swoją stronę gwardję republikań-

ska, obalił 22 sierpnia 1926 Pangalosa i utworzył nowy rząd. Prezydentem państwa został dzięki niemu Kunduriotis. Wybory z 7 listopada 1926 nie dały żadnej partii większości. 30 listopada ustąpił Kondylis, a do władzy doszedł 4 grudnia rząd koalicyjny z Zaimisem jako premierem. Rząd ten przeprowadził uchwalenie konstytucji 2 czerwca 1927. Pracę nad wewnętrzną odbudową przerwał niespodziewany powrót Venizelosa w czerwcu 1928. Objął on kierownictwo partii liberalnej i 3 lipca został premierem. Przy wyborach 19 sierpnia 1928 uzyskał zdecydowaną większość. Venizelos starał się utrwalić pokojowe stosunki ze wszystkimi sąsiadami. 5 września uznał króla Albanji, Achmed Zogu. 23 września zawarła G. układ z Włochami, a 27 marca 1929 układ z Jugosławją, której G. przyznała wolną strefę w porcie salonickim. 9 czerwca 1930 doszło do porozumienia z Turcją w sprawie wzajemnych pretensyj finansowych wynikłych z przesiedlenia ludności, dzięki któremu 1,250.000 Greków wróciło z Azji Mniejszej do G. Nie osiągnęła natomiast G. porozumienia z Bułgarią. Od października 1930 zapanowała między oboma krajami wojna cłowa. Kiedy 1931 Bułgaria na podstawie moratorium Hoovera zawiesiła płatności, idące głównie na rzecz G., G. postąpiła podobnie z kwotami należnymi dawnym obywatelom greckim bułgarskiej narodowości, którzy po wojnie światowej wywedrowali do Bułgarii. Zarządzenia oszczędnościowe Venizelosa budziły przeciw niemu żywą niechęć. Na niedostateczne zaopatrzenie uskarżali się Grecy przesiedleni z Azji Mniejszej. Z początkiem maja 1932 zarzucił Venizelos pod naciskiem światowego kryzysu gospodarczego walutę złotą i ogłosił częściowe moratorium. Wobec strajku generalnego podał się do dymisji 22 maja, a nowy rząd utworzył Papanastasiu. Utrzymał się on tylko do 4 czerwca 1932, potem Venizelos znowu został premierem. Jako przeciwwagę wobec Izby posłów ustanowiono senat, istniejący od 21 kwietnia 1929. Kunduriotis, obrany ponownie prezydentem państwa w czerwcu 1929, złożył swój urząd w grudniu, a jego następcą został Zaimis. Konferencja państw bałkańskich w październiku 1930, poświęcona sprawom gospodarczym, nie dała oczekiwanych rezultatów. 25 marca 1930 obchodzono uroczystości 100-letnią rocznicę niepodległości. Rozbudowano środki komunikacyjne. Dużo pracy włożono w podniesienie oświaty. Założono drugi uniwersytet w Salonikach.

Grecka literatura. Najnowsze, obszerne i źródłowe pol. opracowanie hist. lit. greckiej dał Tad Simko (tom I w 2 cz., 1931—32), także szczegółowe wskazówki bibliograficzne. Piękny zarys syntetyczny napisał Tad. Zieliński (1923—31, 2 t.) wraz z antologią przekładów w oprac. Stef. Srebrnego (1928 n.). Nadto: Sten. Witkowski: „Historjografia grecka i nauki pokrewne“ (1925—27, 3 t.), tegoż: „Tragedja grecka“ (1930, 2 t.).

***Greczaninow Aleksander Tichonowicz**, kompozytor ros., ur. 1864, nauczyciel kompozycji w Konserwatorium moskiewskim, napisał pieśni, utwory chóralne, muzykę kameralną, szereg

symfonij, utwory cerkiewne oraz sceniczne („Dobrynia Nikitisz“, 1903; „Suor Beatrice“, 1912).

***Green Julien**, późn. ameryk. pisarz franc., *1900, wprowadził do powieści francuskiej nowe rodzaje ekspresji, dla której motywami najcharakterystyczniejszymi ciemne strony życia i postaci potępieńców. Napisał powieści: „Mont Cirene“ (1926), „Adrienne Mesurat“ (1927, nagroda Akad. Franc. i ang. Bookman-Price 1928), „Lévathan“ (1928, najgłośniejszy jego utwór), „Le voyageur sur la terre“ (1930, nowele), „Épaves“ (1932), nadto „Essai sur N. Hawthorne“ (1928).

***Gregg John Robert**, ang.-(irl.) wynalazca stenografii, *1867, ogłosił w Londynie w r. 1888 swoją „Light Line Phonography“. Od r. 1893 rozpowszechniał swój system początkowo w Bostonie (St. Zjedn. Am. Pln.), wydał go jako książkę w r. 1897 w Chicago, redagując jednocześnie czasopismo „The G. Writer“. System ten rozpowszechniał się szybko w Stanach Zjedn. A. P., gdzie wyparł, zwłaszcza w szkołach, system Pitman'a. Od r. 1920 wychodzi „The American Shorthand Teacher“. Od r. 1921 system G. zaczął się rozpowszechniać także i w W. Brytanji (w r. 1931 już 25%).

Gregh Fernand, poeta franc., jego manifest z r. 1902 (w „Figaro“) dał początek szkole poetyckiej „L'Humanisme“, mającej na celu opiekać całego człowieka, jego uczucia i myśli.

Gregory Lady Isabella Augusta, pisarka irlandzka, †1932.

***Grelling Richard**, niem. pacyfista, (1853—1929), w czasie wojny światowej w Szwajcarii, wydał skierowane przeciw dyplomacji niemieckiej broszury: „J'accuse. Von einem Deutschen“ (1915), oraz: „Comment la Wilhelmstrasse écrivait l'histoire pendant la guerre“ (1928).

***Grenada**, ob. Granada.

***Grenfell Bernard**, ang. archeolog i papirológ, (1869—1924), członek „Egypt Exploration Fund“, brał udział w pracach nad wykopaliskami w Fajum. Wraz z A. S. Hunt'em udało mu się odkryć słynne papyry z Oxyrhynchos. Napisał: „The Revenue Laws of Ptolemy Philadelphus“ (1896), „Sayings of Our Lord from an early greek papyrus“ (z Hunt'em; 1897), „Fayum towns and their papyri“ (1900), „The Amherst papyri“ (1902—07, 2 t.); ob. Oxyrhynchos i Hellenica Oxyrhynchia (uzup.).

Grenlandja. Według obliczeń M. Vahla między 2,175.000 km² (1,833.900 km² lodowiec śródkowy, 296.900 km² pas brzożny, 44.800 km² wyspy przybrzeżne). Rozmieszczenie ludności w 1931 było następujące: 1) w płd. Grenlandji 76 osad, 8.489 krajowców, 209 Europejczyków, 2) w płn. G. 84 osad, 7.238 krajowców, 109 Europejczyków, 3) we wsch. G. 27 osad, 883 krajowców, 6 Europejczyków, 4) w Thule nad Kap York pod 76° szer. 250 czystych Eskimosów. Razem ludności: 17.184, w tem 16.860 krajowców (16.610 mieszkańców Europejczyków i Eskimosów, 250 czystych Eskimosów), 324 Europejczyków.

Zwierzęta domowe w 1930: 13 koni, 52 sztuki bydła, 6.000 owiec, 190 kóz, 500 kur. — Przywóz (żywność, drzewo itd.) miał wartość 2,91

milj. koron duńskich, wywóz 10,7 milj. koron (w tem kryolit 8,16 milj. k.).

G. była w ostatnich latach celem wielu ekspedycji naukowych. Z rokrocznie urządzanych wypraw duńskich wymienić należy wyprawy L. Kocha, A. Pedersena i Th. Matthiassena. Wyprawa L. Kocha (1930) przebyła nieznaną obszar na wsch. Grenlandji, między Scoresbysund i Danmarkfiord, wynikiem były ważne materiały do geologii obszaru. Zoologiczna wyprawa A. Pedersena (1927—9) odkryła nad Scoresbysund w głębi kraju znaczny obszar wolny od lodowca, z roślinnością (rośliny kwiatowe, wierzby polarne) i bogatym zwierzostanem (woły piżmowe, zające, wilki), odkryto także złoża węgla kamiennego. Th. Matthiassen prowadził badania archeologiczne w zach. Grenlandji (1929), które doprowadziły do odkrycia śladów starożytnej kultury (Thule). Z innych wypraw wymienić należy przedewszystkiem angielską ekspedycję uniwersytetu oksfordzkiego pod kierownictwem C. G. Trapnella (1928), która badała rozmieszczenie i ekologię roślin i zwierząt w klimacie polarnym, i niemiecką ekspedycję A. Wegenera (1929, 1930—1), największą z dotychczasowych wypraw na lodowiec śródlądowy grenlandzki; przyniosła ona bardzo bogate materiały do fizjografji tego obszaru. — Miarą zainteresowania G. w ostatnich latach może być fakt, że w lecie 1931 przebywało na G. 6 wielkich ekspedycji, nie licząc kilkunastu ekspedycji prywatnych.

***Grey Zane**, powieściopisarka płn. ameryk., *1875, autorka poczytnych powieści, z których większość także w przeróbce filmowej, niektóre tłum. na pol.

***Griffin**, miasto w stanie Georgja (St. Zjedn. A. P.), 10.321 mieszk.

***Gringo**, w hiszp. Ameryce Środk. i Płd. pogardliwa nazwa nadawana cudzoziemcom nieromańskiego pochodzenia, zwłaszcza północnym Amerykanom.

***Grjpenberg** Bertel, baron, poeta fiń., *1878, wybitny przedstawiciel literatury fiń. w jęz. szwedzkim, zbiory poezji od 1904.

***Gris Juan**, malarz hiszp., (1887—1927), pod wpływem Picassa stał się kubistą, potem wykształcił swój własny indywidualny styl przez specjalną rytmikę linii. Malował przeważnie martwe natury. Żył we Francji, w Boulogne pod Paryżem.

***Grisons, Les**, ob. Gryzónów kamton.

***Grodzisk piaskowiec**, piaskowiec wchodzący w skład fliuszowych warstw kredowych, występujących na Śląsku; wiekowo odpowiada pięturu hauterivien.

***Grodzkie artykuły**, ob. Artykuły grodzkie (uzup.).

Groener Wilhelm, niem. generał i polityk, został w 1928 ministrem Reichswehry, w 1931 został obok tego ministrem spraw wewnętrznych, ustąpił w 1932. Sensację wzbudził jego memoriał o budowie pancernika A, w którym G. uzasadniał konieczność wzmocnienia floty wojennej Niemiec obawą ataku polskiego na wybrzeże Prus Wschodnich.

***Grombecki Henryk**, malarz pol., (1883—1933), kształcił się w warszawskiej Szkole Sztuk

Pięknych, pod kierunkiem Stabrowskiego i K. Krzyżanowskiego i w Akademji krakowskiej. Z dzieł jego, o świetnym rysunku i zdrowym realizmie, wymienić należy: „Portret ojca“, „Djabli młyn“, „Nędzarka“ i in.

Groningen, prowincja Holandji, (1930) 392.168 mieszk. — Miasto G., 105.005 mieszk. Ruch portowy w 1929 r.: 11.526 statków, z 948.000 tonn rejestr.

***Gross Wartenberg**, ob. Syców.

***Grosse Pointe Park**, miasto w stanie Michigan (St. Zjedn. A. P.), obok Detroit, nad jeziorem Saint-Clair, 11.174 mieszk.

***Grossi Ludovico**, kompozytor, ob. Viadana.

***Grot Jerzy**, pseudonim Antoniego Potociego.

***Groźnyj**, (1926) 70.896 mieszk., od 1929 należy do auton. obwodu Czezeńców (Kaukaz), którego stolicą był już w 1922. Jako ośrodek drugiego co do wielkości obszaru naftonośnego Rosji rośnie bardzo szybko — w 1931 ludność jego obliczano na 149.000. W 1931 zbudowano rurociąg naftowy do portu Tuapfe nad morzem Czarnem.

***Grudzień**, dwunasty miesiąc roku. U Rzymian przed Juljuszem Cezarem liczył on 29 dni i był 10. miesiącem roku (stąd nazwa december, przyjęta następnie w językach romańskich i germańskich); poświęcony był u nich Saturnowi.

Grupa, jako pojęcie socjologiczne, oznacza taki zespół ludzi, który, jako całość, posiada swoistą formę życia, do pewnego stopnia niezależną od osobistego życia jednostek, wchodzących w jego skład, — oraz wewnętrzną jedność, która stanowi t. zw. „jaźń zbiorową“. W tym sensie za g. społeczne należy uważać większe i mniejsze społeczności, jak np. naród, szczerp, rodzina, stowarzyszenie i t. d. Jaźń zbiorowa występuje silniej w g. mniejszych, gdzie stosunki są bezpośrednio. Własne życie g. wpływa na jednostki, kształtując je odpowiednio, ale czołowi członkowie g. wywierają wpływ na całość g. Stosunek jakiegoś człowieka do drugiego nabiera sensu dopiero przez przynależność do g. Przynależność do tej samej g. budzi uczucie koleżeństwa. Brak natomiast wspólnej g. utrudnia zbliżenie ludzi, które się wtedy odbywa na drodze czysto osobistej, np. przez przyjaźń. Zazwyczaj należy jednostka jednocześnie do kilku g., w obrębie jednak g. nie jest ona nigdy doceniana z punktu widzenia osobistego, ale tylko jako część g., jako towarzysz. — Jednostka jest zazwyczaj przywiązana do swej g., jest przeniknięta jej wartościami, uważa ją za doskonałą. W wypadkach, gdy to nie zachodzi, powstają konflikty.

Istnieje świadomość g., t. zn. że jednostka, należąca do g., odczuwa jej jedność psychiczną (co się zdarza i w większych g. społecznych, jak np. naród, klasa) i sprawę g. uważa za swoje własne. Podobnie można mówić i o woli g. oraz o poglądach w g. A jednak jednostka nie ginie całkowicie. Jest ona jednocześnie i członkiem g. i istotą samodzielną, towarzyszem i osobowością; niemożliwe jest bowiem, aby wszystkie sprawy człowieka były sprawami jego g. Jeżeli się jednak zdarza w pewnych warunkach życiowych, że

ilość i znaczenie spraw g. przerstają indywidualne życie członka g., to mamy wówczas formę życia społecznego kolektywną, w przeciwstawieniu do formy indywidualistycznej, np. dziedzina moralności, prawa, języka, religii. Zdarza się nawet, że sprawy g. stają się dla człowieka o tyle ważniejsze od jego istnienia osobistego, że staje się zdolny do poświęcenia swego życia dla dobra g. Z drugiej strony g. w swym dążeniu do samozachowania, tłumii osobiste cele jej członków, które mogą być dla niej szkodliwe. G. wysoko rozwinięte pod względem kulturalnym starają się zapobiegać zjawiskom szkodliwym (rozwój polityki społecznej). G. w swoim rozwoju wytwarza szereg dogmatów i nie pozwala swoim członkom na odchylenia, m. in. wymaga przekonania o wyższości swej g. To też w mocno zbudowanych g. jest niemożliwa tolerancja, która jest cechą społeczności indywidualistycznych. Członkowie g. muszą myśleć i działać solidarnie, co wynika nietylko ze zrozumienia interesów g. (egoizm g., egoizm kolektywny), ale i z naturalnego popędu do wzajemnej pomocy. Nauka o g., to socjologia (ob.), której zadaniem jest badanie powstawania g., klasyfikacji g., stosunku jednostki do g. i wzajemnego stosunku grup do siebie. — Por. też Społeczeństwo.

Gruzińska literatura osiąga szczyt rozwoju ok. 1200 epopeją „Człowiek w panterzej skórze” Szoty Rustawelisa, Mozy Chonelisa romansem rycerskim „Amiran Daredżaniani” i odami do królowej Tamary (1184—1212). W XIX. w. odradza się pod wpływem europejskim. Główni poeci tej doby: Ilja Czawczawadze (1837—1907) i Akali Zereteli (1840—1915). Po rewolucji bolszewickiej objawy literatury proletariackiej pod wpływem rosyjskim (K. Lortkipanidze i i.). Nadto należy wymienić neoromantyków: Grigol Robakidze, Galaktion Tabidze i Tycjan Tabidze. Posiada też Gruzja bogatą poezję ludową (pieśni, baśnie i podania bohaterkie).

Gruzja, transkauk. republika radziecka, 70.218 km² i 2.678.319 mieszk. (1926). 70,9% ludności stanowią Gruzini, 12,6 Ormianie, 5,8 Turkotatarzy, 3,2 Rosjanie. Kraj podzielony został 1930 na 59 rejonów.

Dzieje. Mimo surowości, z jaką stłumił rząd sowiecki powszechne powstanie w G. w 1924, nie dała wroga Rosji część ludności za wygraną. Kraj wstrząsany jest ustawicznymi zaburzeniami, w których obok motywów narodowych, występują również religijne (od czasu rozpoczęcia wielkiej akcji antyreligijnej przez Sowiety w 1929) i społeczne (kollektywizacja gospodarstw chłopskich). Mimo to rządy sowieckie utrzymują się w dalszym ciągu i tłumią z łatwością wszelkie próby powstańcze.

***Gryparis** Joannis, poeta nowogrecki, *1871, jeden z najwybitniejszych liryków, dyrektor teatru narodowego w Atenach; główne jego dzieło: „Skarabeusz i terrakoty” (1918, III wyd. 1928, zbiór poezyj); przeł. na nowogrecki tragedje Ajschylosa i i.

***Gryzki**, owady, ob. Corrodentia.

***Grzbiel podmorski**, podłużne, strome wzniesienie dna morskiego.

***Grzebienica**, ob. Cynosurus.

***Grzechotnik**, ob. Crotalus i Grzechotniki. Por. też tabl. barwną Węże 1. w t. 18.

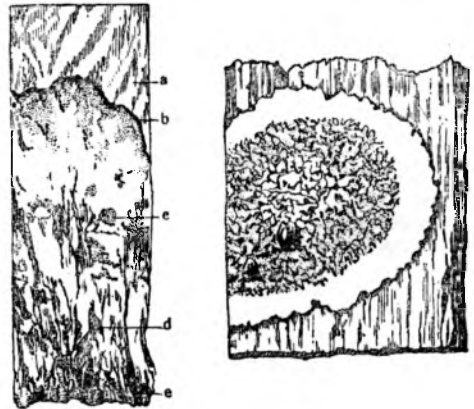
***Grzegorzczak** Piotr, współcz. pol. bibliograf i publicysta, sekretarz redakcji „Ruchu Literackiego”, gdzie prowadził stale dział bieżącej bibliografii literatury polskiej, oddzielnie wydał: „Bibliografja literatury polskiej za rok 1928” (1929), toż za rok 1929 (1930), „Bibliografja mniejszości narodowych w Polsce za rok 1930” (1931), „Conrad w Polsce, materiały bibliograficzne” (w „Ruchu Liter.” 1932) i i.

***Grzegorzewska** Marja, psychopedagog pol., zajmuje się pracą badawczą i organizacyjną na terenie szkolnictwa specjalnego oraz sprawą kształcenia nauczycieli szkół specjalnych. Jest dyrektorką Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Przeprowadziła szereg badań eksperymentalnych i teoretycznych na różnych polach psychologii. M. in. zajmuje się psychologią niewidomych. Prace: „Essai sur le développement du sentiment esthétique” (1916), „Les types d'idéation esthétique” (1921), „Metody i zakres nauczania powszechnego w Belgji” (wraz z J. Joteyka, 1922), „Iloraz inteligencji w skali Bineta i jego znaczenie diagnostyczne”, „Struktura psychiczna czytania wzrokowego i dotykowego” (1927), „Wyobrażenia surogatowe u niewidomych” (1927), „Głuchociemni” (1930), „Psychologia niewidomych” (1930), „Szkolny zeszyt biograficzny”. — Jest redaktorką „Szkoły Specjalnej”, „Biblioteki Pedagogiki Leczniczej” i współredaktorką „Polskiego Archiwum Psychologii”.

***Grzejnik** (k a l o r y f e r), ob. Ogrzewanie.

***Grzesiński** Albert, polityk prus., ur. 1879, robotnik metalowy, od 1921 poseł socjalistyczny do sejmiku pruskiego, 1925 prezydent policji berlińskiej, 1926—30 pruski minister spraw wewnętrznych, szczególnie ostro zwalczany przez prawicę, w 1930 znów objął prezydium policji w Berlinie, z którego został 1932 wskutek zamachu stanu gwałtownie usunięty.

***Grzęsiotek**, ob. Calligonum.

Drewno stoczone grzybem domowym.

***Grzyb domowy**, ogólne określenie na różnego rodzaju grzyby, toczące w mieszkaniach

drewno. Do najbardziej szkodliwych należy *Merulius lacrimans* (*M. domesticus*) (ob.). Jest on szkodliwy, ponieważ jako produkt końcowy przemiany materii wydziela głównie na brzegu owocnika wodę, która powoduje powstanie wilgoci w mieszkaniu. Do mniej szkodliwych należą: *Polyporus vaporarius* Pers., *Coniophora cerebella* Schröt., *Lenzites*, *Lentinus*, *Daedalea Paxilus*. G. d. tworzy się wówczas, gdy na zdrowe drzewo padną i wykiełkują spory danego grzyba. Czasami też zostaje zawleczony z chorem drewnem pod postacią grzybni. Aby uniknąć g. d. należy przewietrzać i oświetlać piwnice, usuwać drewno o pustym dźwięku. Jeśli już raz się pojawi, należy chore części bezwzględnie odizolować i zniszczyć.

***Grzybieńczyk**, ob. *Nymphaeoides*.

Grzyby. Systematyka.

Gromada grzybów.

- A. podgromada *Phycomycetes* (głonowce).
- B. podgromada *Ascomycetes* (workowce).
- C. podgromada *Basidiomycetes* (podstawczaki).

A. *Phycomycetes*.

Grzybnia zwykle jednokomórkowa, często wielojądrowa. Rozród przez kopulację lub zapłodnienie jaja. Częste tworzenie się zoospor. Dzielą się na rzędy:

I. *Chytridiales* (skoczki). Ciało zwykle nieobłonione, w wypadkach obłonienia błony zbudowane z chityny. Rzadko spotykany rozród płciowy (zapłodnienie jaja), często bezpłciowy (tworzenie się zoosporangiów). Żyją pasorzytniczo, przeważnie na roślinach i zwierzętach wodnych, rzadziej roztoczowo.

Najważniejsze rodziny: 1. *Woroniacae*; 2. *Olpidiaceae* z rodzajem *Olpidium*; 3. *Synchytriaceae* z rodzajem *Synchytrium*; 4. *Plasmodiophoraceae* z rodzajem *Plasmodiophora*; 5. *Rhizidiaceae* z rodzajami: *Chytridium*, *Endophyphlyctis*.

II. *Monoblepharidales*. Wegetatywna grzybnia komórkowa w stadjach początkowych, następnie także wielokomórkowa. Błony zbudowane z celulozy. Rozród bezpłciowy przez orzęsione płytki; płciowy: zapłodnienie jednego jaja, znajdującego się w oogonium przez orzęsione płytki, powstałe w antheridium.

Jedyna rodzina: *Monoblepharidaceae* z rodzajem: *Monoblepharis*.

III. *Oomycetes*. Grzybnia silnie rozwinięta, ściany komórkowe zbudowane z celulozy. Rozród bezpłciowy przez zoospory, które tworzą się endogenicznie w zoosporangiach, rzadziej przez konidia. Rozród płciowy przez oospory, tworzące się wewn. oogoniów. Są to przede wszystkim pasorzyty.

Należą tutaj następujące rodziny: 1. *Saprolegniaceae* z rodzajem *Saprolegnia*; 2. *Ancylistidaceae* z rodzajem *Lagenidium*; 3. *Pythiaceae* z rodzajem *Pythium*; 4. *Albuginaceae* z rodzajem *Albugo*; 5. *Peronosporaceae* z rodzajem *Peronospora*.

IV. *Zygomycetes* (sprzężniaki). Wegetatywna grzybnia silnie rozwinięta, w dalszym swym rozwoju niejednokrotnie wieloko-

mórkowa. Błony zbudowane z chityny. Rozród bezpłciowy przez ruchome zoospory, nieruchome, powstałe w sporangiach spory, oraz przez konidia, chlamydospory i oidia. Płciowy przez kopulację morfologicznie jednakowych części. Są to saprofity lub pasorzyty.

Najważniejsze rodziny: 1. *Mucoraceae* z rodzajem *Mucor*, *Pilobolus*; 2. *Entomophthoraceae* z rodzajem *Entomophthora*; 3. *Endogonaceae* z rodzajem *Endogone*; 4. *Basidiobolaceae* z rodzajem *Basidiobolus*.

B. *Ascomycetes*.

Grzybnia wielokomórkowa, rosnąca szczytem. Komórki jednojądrowe lub też wielojądrowe, o błonach chitynowych. Charakterystyczny rozród przez tworzenie worków z zawartymi wewn. sporami w liczbie najczęściej 8. Worki tworzą się z zapłodnionej komórki lub też zapłodnionego kompleksu komórek. Worki są zwykle połączone razem w obłocznij (hymenium), wśród nich występują płone wstawki (paraphyzy). Prócz rozrodu przez worki znany jeszcze rozród przez konidia i chlamydospory, natomiast nieznanym przez płytki. Są to przeważnie lądowe roztocze.

Dzielą się na a) *Protoasci* z rodzinami:

1. *Endomycetaceae* z rodzajem *Endomyces*; 2. *Saccharomycetaceae* z rodzajem *Saccharomyces*.

b) *Euasci*, tworzące w przeciwieństwie do poprzednich owocniki. Należą tutaj rzędy:

I. *Perisporiales*, charakteryzujące się wykształceniem peridium, otaczającym jeden lub wiele worków wspólną osłoną. Peridium kuliste, pozostaje zamknięte. Najważniejsze rodzaje: *Erysiphe*, *Uncinula*, *Phyllactinia*.

II. *Plectascales*, owocniki tworzą się wewn. lub też na zewn. podłożu, w którym grzyb żyje. Owocnik ma płoną ścianę (peridium), otaczającą wewn. worki nieregularnie ułożone, zawierające od 2—8 spor. Owocniki otwierają się nieregularnie.

Należą tutaj następujące rodziny: 1. *Aspergillaceae* z rodzajami: *Aspergillus*, *Penicillium*; 2. *Elaphomycetaceae* z rodzajem *Elaphomyces*; 3. *Terfeziaceae* z rodzajem *Terfezia*.

III. *Discomycetes* (tarczaki), owocniki tworzą się na zewn. podłożu, w którym grzyb żyje i są bardzo różnorodnie wykształcone. Worki tworzą warstwę hymenialną, która przy dojrzewaniu odłącza się od owocnika.

Rząd ten dzielimy na trzy podrzędy:

1. *Hysteriinae*, gdzie należy rodzaj: *Lophodermium* i *Hypoderma*.

2. *Phacidiinae* z rodzajami *Rhytisma*, *Phacidium*.

3. *Pezizinae* z ważniejszymi rodzinami: 3a. *Pezizaceae* z rodzajem *Otidea*; 3b. *Ascobolaceae* z rodzajem *Ascobolus*, *Lasiolobolus*; 3c. *Helotiaceae* z rodzajem *Sclerotinia*, *Sarcoscypha*; 3d. *Mollisiaceae* z rodzajem *Tapesia*; 3e. *Cenangiaceae* z rodzajem *Cenangium*.

Helvellinae z ważniejszymi rodzinami: *Helvellaceae* z rodzajem *Helvella*, *Morchella*.

IV. Tuberales (trufle), tworzą owocniki bulwowe, podziemne, wewn. mające puste kanały, chodniki lub też nitki, ich ściany są powleczone hymenium:

Należy tutaj rodzina Tuberaceae z rodzajem *Tuber*.

V. (Exoascascales). Worki 8-wielo sporowe, tworzą warstwę hymenialną na powierzchni substancji, na której żyją. Jedyna rodzina Exoascaceae z rodzajami: *Exoascus*, *Taphrina*.

VI. (Pyrenomycetes). Owocniki, t. zw. peritecja tworzą się wewn. lub też na zewn. podłożu, na którym żyją. Owocnik otacza na zewn. płona ściana, t. zw. peritecium (peridium). Wewn. znajdują się worki zebrane w regularne pęki. Owocniki zazwyczaj nie stoją samotnie, ale zanurzone w tkankę, wyrastającą z grzybni, zw. stroma.

Dzielimy je na:

1. Hypocreineae z rodzajem: *Hypomyces*, *Nectria*, *Fusarium*, *Epichloe*, *Cordyceps*, *Claviceps*.

2. Dothideineae z rodzajem *Phyllachora*.

3. Sphaeriineae z rodzajem: *Roselinia*, *Ustilina*.

VII. Laboulbeniales o niepewnej jeszcze przynależności systematycznej. Są to pasorzyty przeważnie chrząszczy żyjących na miejscach mokrych. Ważniejsze rodzaje: *Haplomyces*, *Laboulbenia*.

C. Basidiomycetes.

Grzybnia wielokomórkowa o wzroście szczytowym. Charakterystyczny rozród przez spory tworzące się regularnie na końcach nitek, zwanych basydiami w liczbie 2—8. Basidia tworzą się wprost na grzybni lub też sporze. U bardzo wielu wytwarza się owocnik, którego pewne partje pokrywają hymenium. Są to przeważnie saprofyty lub też pasorzyty.

Dzielimy je na:

a. Hemibasidii.

Basidium wychodzi wprost ze spory, brak owocników.

I. rząd Ustilaginales. Pasorzyty żyjące na roślinach wyższych wewn. żywiciela, a mianowicie wewn. przestworów międzykomórkowych. W pewnych miejscach żywiciela np. na słupku, pręcikach, tworzą się chlamydospory pod postacią czarnej rozpylającej się masy. Z chlamydospory wyrasta promycelium, które odszurowuje sporidia. Sporidia tworzą pasorzytną grzybnię lub też konidia.

1. rodzina Ustilaginaceae z ważniejszymi rodzajami: *Ustilago* (głównie); 2. *Tilletiaceae* (śniecie) z rodzajem *Tilletia*; 3. *Uredinales* (rdze). Pasorzyty na roślinach wyższych. Pasorzytują wewn. żywiciela. Chlamydospory tworzą się na zewn. żywiciela, noszą nazwę zarodników wiosennych (aecidiospory), letnich (uredospory) i zimowych (teleutospory); 4. *Pucciniaceae* z rodzajem: *Puccinia*, *Gymnosporangium*, *Uromyces*, *Phrygmidium*; 5. *Endophyllaceae* z rodzajem *Endophyllum*; 6. *Melampsoraceae* z rodzajem *Cronartium*, *Melampsora*.

b. Protobasidii.

I. rząd Auriculariales. Saprofyty lub pasorzyty żyjące na drzewach. Basidia tworzą się rzadko wprost na grzybni, zwykle tworzą galaretowate owocniki, pokryte obłoczną. Należy tutaj *Auricularia*.

II. *Tremellales*. Owocniki galaretowate, pasorzyty drzewa lub saprofyty. Najważniejszy rodzaj *Tremella*.

c. Autobasidii.

I. *Dacryomycetales*. Charakteryzują się wykształceniem dwóch stylików. Należy tutaj *Dacryomyces*.

II. *Tulasnellales* — z rodzajem *Tulasnella*.

III. *Hymenomyces*. Saprofyty lub pasorzyty, tworzące bardzo różnorodne owocniki skórzaste, mięsiste lub drzewiaste, zawierające niejednokrotnie rury mleczne lub garbnikowe. Basidiospory tworzą się na końcu podstawek, najczęściej w liczbie 4.

Należą tutaj następujące rodziny:

1. *Thelephoraceae* z rodzajem: *Corticium*, *Thelephora*, *Craterellus*; 2. *Clavariaceae* z rodzajem: *Clavaria*, *Thyphula*; 3. *Hydnaceae* z rodzajem *Hydnum*; 4. *Polyporaceae* z rodzajem *Polyporus*, *Merulius*, *Fomes*, *Fistulina*, *Boletus*; 5. *Agaricaceae* z rodzajem *Agaricus*, *Coprinus*, *Lactarius*, *Russula*, *Marasmius*, *Agaricus*.

IV. *Exobasidiales*. Pasorzyty nie tworzące owocników. Organa rozrodcze tworzą się wprost z tkanki żywiciela. Należy tutaj *Exobasidium*.

V. *Gasteromycetes* (wnętrzniaki). Saprofyty o silnie rozwiniętej grzybni. Owocniki podziemne lub też początkowo podziemne, następnie wydobywające się na powierzchnię ziemi, bardzo różnorodnie wykształcone. Zewn. otacza owocnik płona ściana peridium, wewn. znajduje się warstwa hymenialna, t. zw. gleba.

Dzielimy je na podrzędy:

Va. *Plectobasidii* z rodzajem *Scleroderma*, *Pisolithus*, *Sphaerobolus*.

Vb. *Eugasteromycetes* z ważniejszymi rodzinami: 1. *Lycoperdaceae* z rodzajem *Lycoperdon*, *Bovista*, *Geate*; 2. *Nidulariaceae* z rodzajem *Crucibulum*; 3. *Clathraceae* z rodzajem *Clathrus*; 4. *Phallaceae* z rodzajem *Phallus*.

*Gsell Stephane, historyk franc., (1864—1932), od 1912 profesor w Collège de France, napisał: „Les monuments antiques de l'Algérie” (1901, 2 t.), „Histoire ancienne de l'Afrique du Nord” (1913—1928, 8 t.) i in.

*Guanajuato, stan w Meksyku, (1930) 981.983 mieszk. (32 na 1 km²). Miasto G., 12.157 mieszk.

*Guarda, okręg w portugalskiej prowincji Beira, 5.556 km², 256.425 mieszk. — Miasto G., siedziba okręgu, około 6.000 mieszk., siedziba biskupa.

*Guardiagrele, miasto w prow. Chieti (Włochy środk.), 3.851 mieszk., jako gmina 11.085 mieszk., stacja kolei Ortona—Lanciano, posiada kilka starych kościołów, uprawa oliwek i wina.

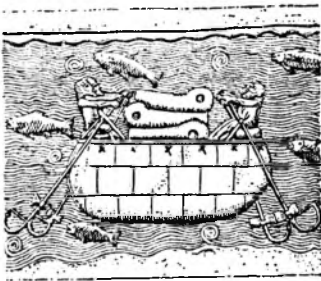
***Guarini Camillo**, architekt włoski, (1624—1683), w 1639 wstąpił do teatynów, od 1668 był nadwornym budowniczym księcia Sabaudji w Turynie. Główne dzieła: kościół St.-Anne-Royale w Paryżu, Capella del Santissimo Sudario, San Lorenzo, San Filippo, San Andrea i Santa Maria della Consolata w Turynie, kościół Santa-Maria da divina providencia w Lizbonie. Napisał dzieło: „Architettura Civile” (1737). Dzieła jego stawiają go obok Berniniego i Borrominiego.

***Gudżarowie** (Gujar), plemię rozproszone w Indjach płn.-zach., stanowiące osobną, panującą kastę, prawdopodobnie spokrewnione z Dżatami; ok. 2 milj. głów. Wywodzą ich od Gudżarasów, pochodzenia scytyjskiego, którzy w V. i VI. w. po Chr. przywędrowali do Indyj, docierając aż do dzisiejszego Gudżeratu (ob.), który od nich otrzymał swą nazwę. G. zajmują się głównie hodowlą bydła, mniej rolnictwem; w niektórych okolicach są osławieni jako złodzieje bydła.

***Gudżranwala**, miasto okręgowe w prow. Pendżab (Indje ang.), 67 km na płn. od Lahor, 37.887 mieszk., stacja kolejowa, handel zbożem, przemysł metalowy.

***Guérin Maurice**, pisarz franc., (1810—1839), romantyk, wzbudził zainteresowanie dla antyku klasycznego, w „Le Centaure” (1840, poemat prozą), słał świat bogów antycznych.

***Guerrero**, stan w Meksyku, (1930) 637.530 mieszk.

Plaskorzeźba kamienna z Niniwy (ok. 700 przed Chr.), przedstawiająca asyryjską guffę. (Londyn, Muzeum Bryt.).

***Guffa** (arab. k u f f a), łódź okrągła, pleciona z trzciny i obciągnięta skórą, o 3—4 m średnicy, używana za czasów Herodota w Mezopotamji; dziś szkielec trzciny powleka się gliną i smolą.

***Guidona ręka**, ob. Solmizacja.

***Guilbeaux Henri**, pisarz franc. Jest jednym z twórców dynamizmu, głoszącego nowy rytm współczesnej energii (marsz mas proletariackich, maszyna).

***Gullbert Yvette**, franc. pieśniarka i pisarka, * 1866, w r. 1885 rozpoczęła swą karierę jako artystka sceniczna, w r. 1889 przeszła na scenę kabaretową. Jej swoista interpretacja podniosła poziom artystyczny stylu kabaretowego, słusznie też uchodzi G. za najznakomitszą diseuse'ę ostatnich kilkudziesięciu lat. Napisała powieści: „Les Demi-Vieilles” (1902), „La Ve-

dette” (1902) i utwory autobiograficzne: „La Chanson de ma vie. Mes mémoires” (1927), „La Passante émerveillée. Mes voyages” (1929) i „L'Art de chanter une chanson” (1919). Zbiory jej piosenek: „Montmartre en ballade” (ok. 1900) i „Chansons”.

***Guipuzcoa**, hiszpańska prowincja, (1930) 296.541 mieszk. (157 na 1 km²).

***Gujana**. G. brytyjska, (1930) 309.676 mieszk., w tem 2.911 białych, 8.247 mieszczków, 2.728 Chińczyków, 8.690 Indjan, 128.209 Hindusów, 158.425 murzynów. Emigrowało z G. w 1929 r. 651 osób więcej niż immigrowało. — Przywóz w 1930 wynosił 1,6 milj. funtów szterlingów, wywóz 2 milj. (cukier 1,3 milj., diamenty 0,3 milj.).

***G. francuska** (1926) 47.341 mieszk., poza tem około 12.000 Indjan we wnętrzu kraju. — Przywóz w 1930 r. miał wartość 53,5 milj. franków, w 3/5 pochodził z Francji i jej kolonij, wywóz (złoto, olejek różany) 25,7 milj. franków, prawie w całości do Francji.

***G. holenderska**, (1930) 153.306 mieszk., w tem 1.707 Europejczyków, 59.773 mieszczków, 35.923 Hindusów, 30.923 Jawańczyków, 24.980 innych. — Przywóz w 1930 miał wartość 9,2 milj. guldenów hol., wywóz (cukier, kawa, kakao, rum) 8,4 milj.

***Gujranwala**, ob. Gudżranwala (uzup.).

***Gumbinnen**, miasto powiatowe i stolica rejencji w prowincji Prusy Wschodnie (Niemcy), stacja kol. 117 km na wsch. od Królewca, 19.002 mieszk. — Powiat G. ma 729 km² i około 55.000 mieszk. — Rejencja G., zmniejszona po wojnie o okręg Kłajpedy, ma 9.399 km² i 539.870 mieszk. (57 na 1 km²).

***Gumy**, soki pewnych roślin, składające się z arabiny, kwasu arabinowego, tudzież soli wapniowych wzgl. potasowych kwasu arabinowego. Z wodą dają roztwory koloidowe, lepkie. W alkoholu i eterze się nie rozpuszczają. Najwięcej g. dostarczają różne gatunki akacji (ob. Guma arabska). Pokrewne g. są słuzy roślinne, wyciekające np. z wiśni, śliwy, moreli. Słuzy roślinne zawierają w swym składzie sole kwasu metarabinowego i dlatego w wodzie się nie rozpuszczają, tylko pęcznią na galaretowatą masę.

***Guna**, szczyt na wsch. kotliny jeziora Tana w Abisynji (Afryka wsch.), 4.230 m.

***Gundelfinger** (Gundolf) Friedrich, niem. historyk lit., † 1931, wydał nadto: „Andreas Gryphius” (1927), „Paracelsus” (1927), „Shakespeare, sein Wesen und Werk” (1928, 2 t., obok „Goethego” dzieło jego najważniejsze), „Bürgers Lenore als Volkslied” (1930), „Gedichte” (1930) i i. Po śmierci ukazały się: „Romantiker, Neue Folge” (1932), „Rede zu Goethes 100. Todestage” (1932, miał ją wygłosić w Sorbonie paryskiej). O G. studjum pol. Zyg. Łempickiego (1931).

***Gundolf** Friedrich, ob. Gundelfinger Fr.

***Gunnarsson Gunnar**, pisarz islandzki, * 1889, jeden z najwybitniejszych powieściopisarzy skandynawskich, odznaczający się żywiołowością i głębią stylu, kształconego na sadze staroislandzkiej. Główne dzieło: „Ludzie z Borg” (1912—14, 4 t.; Leopold Staff przeł. 2 cz. p. t.

„Saga Islandzka“ i „Ludzie z Borg“, 1930). Nadto: „Wybrzeże życia“ (1915), „Wygnaniec“ (1916), „Siedem dni ciemności“ (1920, tłum. pol.), „Leg med straa“ (1923), „Skibe paa himlen“ (1925, „Okrety na niebie“) i i.

***Guta**, miasto w żupie bratysławskiej w Słowacji (Czechosłowacja), w pow. Oča Zemska, przy zbiegu rzeki Wagu z Małym Dunajem, 10.827 mieszk.

***Guts Muths Johann Christoph Friedrich**, nauczyciel gimnastyki w głośnym „filantropinum“ (szkole średniej) Salzmana w Schnepfental w Turyngji, (1759—1839), nazwany ojcem nowoczesnej gimnastyki wychowawczej, wydał dwa epokowe dzieła, posiadające do dziś dnia wartość: „Gymnastik für die Jugend“ (1793) i „Spiele zur Übung und Erholung des Körpers und des Geistes“ (1796). Podzielił on materiał ćwiczeń ciała na trzy działy: gimnastykę (w którą wliczał również i szereg ćwiczeń wchodzących dziś do sportów), pracę ręczną i gry ruchowe. Podział ten utrzymuje się z pewnemi poprawkami (dotyczącymi gimnastyki) do dziś. Jego gimnastyka miała charakter użytkowy i praktyczny, o zastosowaniach życiowych, przyrządy do ćwiczeń wprowadza proste i nie liczne. Jego zbiór zabaw i gier jest pierwszą próbą zebrania lekceważonych i niedocenianych do jego czasu gier i ćwiczeń ludowych. Doskonały kierunek jego praktycznej i teoretycznej pracy został jednakże w Niemczech spaczony przez wystąpienie Jahna i Spiessa, natomiast większy wpływ wywarł na gimnastykę duńską za pośrednictwem swego ucznia Nachtegalla. — Por. Gimnastyka (uzup.).

Gultry Aleksander, pisarz pol., * 1887, w l. 1915—19 red. i wyd. „Polnische Bibliothek“ w Monachjum, w l. 1923—26 dyrektor instytutu wydawn. „Biblioteka Polska“, od 1926 pracuje w organizowaniu zagranicznej propagandy sztuki polskiej, oprócz przekładów utworów lit. pol. na jęz. niem. wydał oddzielnie: „Die Polen und der Weltkrieg“ (1917), „Galizien, Land und Leute“ (1917), „La littérature polonaise hier et aujourd'hui“ (1928), „Prosa polacca durante gli ultimi dieci anni“ (1929) i i.

***Gutry Czesław**, współcz. bibliograf pol., oprócz rozpraw i artykułów w czasopismach w sprawach organizacyjno-wydawniczych, oddzielnie ogłosił m. i.: „Projekt wydawnictwa bibliografii regionalnej“ (1929), „O racjonalną organizację czasopisma naukowego“ (1930), „Karta tytułowa, karta katalogowa i okładka“ (1932).

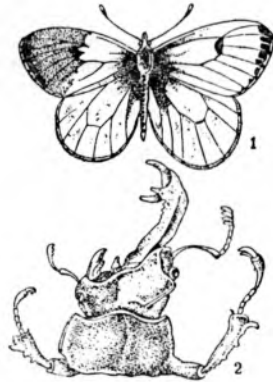
Gwadelupa, (1926) 210.290 mieszk., z wyspami sąsiednimi 243.243 mieszk.

Gwatemala. Ostatnie lata przyniosły dalszy rozwój życia gospodarczego w zakresie gospodarki rolnej. Wzrosła uprawa kawy, której wywóz, dzięki lepszej jakości od kawy brazylijskiej, nie ucierpiał wskutek kryzysu; wzrosła poza tem uprawa bananów. Przemysł i górnictwo mają jak poprzednio znaczenie małe, hodowla zaspokaja własne potrzeby. Ruch w portach wynosił w 1929: 2,1 milj. tonn rejestr. Sieć kolejowa mierzyła 1.238 km, rozbudowywana sieć dróg bitych 2.247 km. Poza tem było

w tym roku 379 urzędów pocztowych, 283 telegraficznych (7.029 km linii), 112 telefonicznych (7.985 km linii), 3 stacje iskrowe.

***Gwiazdomorski Jan**, prawnik pol., * 1899, od 1930 prof. prawa cywilnego Uniw. Jagiell. Ogłosił szereg prac, m. i. (z F. Zollem) „Prawo cywilne“; jest współredaktorem „Czasopisma Prawniczego i Ekonomicznego“.

***Gwiazdozbiory**, ob. Gwiazdy stałe.

Gynandromorfizm boczny. 1. Motyl z lewej strony samczy, z prawej samiczy, 2. Jelonek z prawej strony samczy, z lewej samiczy.

***Gynandromorfizm** (z grec.), występowanie u zwierząt cech obu płci w obrębie organizmu jednego osobnika. Przy g. d w u b o c z n y m połowa ciała zwierzęcia jest samcza, połowa samicza. Taki g. występuje u owadów, a wtedy połowy ciała różnią się znacznie z powodu dymorfizmu płciowego. Znany takie wypadki u pszczoł, os, mrówek, chrząszczy itd. Przy g. p o p r z e c z n y m o d c i n k i c i a ł a m o g ą b y ć r ó ż n e, np. głowa trutnia, a ciało robotnicy, przednie skrzydła samcze, a tylne samicze itd. G. m o z a i k o w y oznacza się pomieszaniami cech męskich i żeńskich na całym ciele. G. obserwowano też u pajaków, skorupiaków; u kręgowców (u żarłaczy i ptaków) występuje bardzo rzadko. U człowieka jest dotąd kwestją sporną. — G. zewnętrznemu może często odpowiadać budowa wewnętrzna, t. zn., że występują wtedy gruźliwy płciowe żeńskie i męskie, ale położenie ich nie musi odpowiadać cechom zewnętrznym (gil). — Psychologicznie gynandromorfy reagują różnie lub są niezróżnicowane. — G. może się dziedziczyć. Objasnia się to uszkodzeniem mechanizmu chromosomów płciowych.

***Gynormon**, lek używany w ginekologii, zawiera wyciągi jajnika i przedniego płatu przysadki mózgowej, cholinę i inne substancje działające na mózg i rdzeń pacierzowy.

***Gyöngyösi István**, poeta węgier., (ok. 1625—1704), najpopularniejszy przedstawiciel baroku, którego epopeje („Venus z Murány“, 1664; „Phoenix“, 1683, i i.) wydatnie wpłynęły na rozwój lit. węg. Wyd. zbior. 1905.

Gyp, pisarka franc., † 1932.